

arhivi

*Zbornik ob sedemdesetletnici
dr. Eme Umek*

*Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik XXII, št. 1-2*

Ljubljana 1999

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE

1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
telefon: (061) 2414-200

ZGODOVINSKI ARHIV V CELJU

3000 Celje, Trg celjskih knezov 10
telefon: (063) 484-303, 484-304
telefaks: (063) 484303

Enota Mrzlava vas

Mrzlava vas 21 a
8262 Krška vas

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Goriška ulica 6
telefon: (066) 271-824
telefaks: (066) 272441

Enota Piran

6330 Piran, Župančičeva 4
telefon: (066) 746-824, 746-825

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Trg Brola 11
telefon: (066) 21-887
telefaks: (066) 271059

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

1000 Ljubljana, Mestni trg 27, p.p. 373
telefon: (061) 306-13-07 (dir.),
306-13-03 (sprejem, pisar.)
telefaks: (061) 1264303
E-pašta: Ziga.Zeleznik@guest.arnes.si

Enota za Gorenjsko

4000 Kranj, Savska cesta 8
telefon: (064) 380-590
telefaks: (064) 224448

Enota za Dolenjsko in Belo krajino

8000 Novo mesto, Skalickega 1
telefon: (068) 378-340
telefaks: (068) 378361

Enota v Škofji Loki

4220 Škofja Loka, Blaževa ulica 14
telefon: (064) 656-070
telefaks: (064) 36560718

Enota v Idriji

5280 Idrija, Prelavčeva ulica 2
telefon: (065) 172-270
telefaks: (065) 172271

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

1000 Ljubljana, Kvekov trg 1
telefon: (061) 1337-044
telefaks: (061) 1396435

Na naslavnici:

Plemiška diploma Jusef Antona, Peter Antona
Pittani de Danneafeld, 8. IV. 1739, Arhiv
Republike Slovenije, Plemiške diplome št. 78.

arhivi

Zbornik ob sedemdesetletnici dr. Eme Umek

Einführungs und Vervollkommnungs Patente von S. M. Ludwig XVII.
ERTHEILT DEN NIAGUET & Co PALAIS-ROYAL, N° 152. PARIS

OEL VON NIAGASSAR.

Dieses Oehl enthält verschiedene Bestandtheile von Pflanzen der Insel, deren Nutzen es fähig ist, das Klima hat eine besondere Product, unter welchen sich sehr kostbare und der Gesundheit nützliche anzunehmen.

In dieses Rück nicht ist die Entdeckung obenwähnten Oehls als ein sehr merkwürdiges Mittel anzunehmen, die Haupt haare zu stärken, zu erneuern und zu vertheilern. Es ist besonders dem schönen Geschlechte zu empfehlen, wenn dessen Haare geschwächt oder durch Krankheiten vermindert werden.

Kindern ist es sehr nützlich, so reinigt die Kopfschuppung, deren sie unterworfen sind, so den Haarswache nützlich sind, es vermindert dessen Stärke und macht die Haare die Natur uns, sein Gächelke gut, Keimenden Kindern ist es um so mehr vertheilhaft, als die strengste Kälte so wie die größte Hitze seine heilsame Tugend nicht vermindert.

Die seltenen Eigenschaften dieses Oehls bestehen darin, dass es sehr gesund für den Kopf ist, alle Unreinigkeiten abtreibt, auch alle seine Krankheiten nicht nur lindert, sondern sie gänzlich heilt, dass es den Haarsfall verhindert, ja dass die Haare selbst wieder auf den kahlköpfigen Wurzeln wachsen und im größten Alter sie ganz wie den Haaren, die durch dieses Oehl anwachsen, erhalten eine solche Stärke und Festigkeit, dass sie auch, ohne Gefahr der schnellen Alterung oder der größten Liebes-Anstrengung, sehr schön ergehen.

Künstlichen Haaren, eben so wie den natürlichen gut, dieses Oehl eine Sanftheit einen Glanz und einen Wohlgeruch, die der Natur des Kopfes zukommen.

Die Backenhaare, die Angerbenhaare, die Schnauzbüschel verstärken sich, ebenfalls.

Man bemerkt, dass diese Sigele, und die Handschrift so auf, auf dem Stempel der Flasche ist, die Umwicklung derselben gebildet durch Verhören führt.

Niaguet & Co

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik XXII, št. 1-2
Ljubljana 1999

arhivi

UDK 930.25 (497.12) (05)

UDC 930,25 (497.12) (05)

ISSN 0351-2835

Glasilno Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens

Gazetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia

The Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništva: Zvezdarska 1, p.p. 21, SI-1127 Ljubljana

telefon: (061) 2414-200

telefaks: (061) 2414269

Uredniški odbor: mag. Matevž Kašir (glavni in odgovorni urednik), Jaže Suhadolnik (tehnični urednik), dr. Jaže Čiperle, Jaza Ivanovič, Miran Kafal, dr. Peter Pavel Klasiuc, dr. Bagdan Kalor, dr. Alfred Ogris, Kristina Šanperl-Purg, Ivanka Uršič, Maruša Zagradnik, mag. Ivanka Zaječičelj

Za strakavnost prispevkov odgovarjajo avtorji. Pautis člankov in slik je mogač samo z dovoljenjem uredništva in uvedlia vira. Redakcija je bila zaključena 31. decembra 1999.

Izdajateljski svet: dr. Tane Ferenc, Primož Hainz, dr. Peter Vadapivec

Lektor: Irena Aysenik-Nahergaj

UDK: Morija Vera Erjavec

Prevodi povzetkov in kazala: mag. Niko Hudelja (nemščina), Katarina Kabilica (angleščina), Vera Celcer (italijanščina)

Ohlikavanje: Jaže Suhadolnik

Fotografska dela: Dragica Kokalj

Izdaja sa omagačili: Ministrstva za znanost in tehnologijo, Ministrstva za kultura in Arhivsko društva Slovenije

Žiro račun: Agencija Republike Slovenije za plačilni promet, 50100-678-45309

Računalniški prelom in ohlikovanje: Franc Čudeu, MEDIT d.o.o., Natranje Garice

Tisk: Grafika - M s.p.

Naklada: 500 izvodov

Na predhadni strani: Reklama za alje za krepitev rasti las iz leta 1818, v srjački "Spanini iz Italije" diplomatu Jožefa Ferdinanda Erberga, Arhiv Republike Slovenije, Gr. A. I. DOI., fasc. 89.

K A Z A L O

Jože Žontar,	Dr. Emi Umek ob življenjskem jubileju	1
	Bibliografija dr. Eme Umek	4

I. ČLANKI IN RAZPRAVE

Peter Ribnikar,	Študentske in dijaške štipendijske ustanove na Kranjskem	9
Jože Žontar,	Zgodovinopisje in arhivistika	17
Peter Vodopivec,	Švedski merkantilist J. F. Kryger v glasilu kranjske kmetijske družbe 18. stoletja	21
Marija Oblak Čarni,	Ridška konvencija iz leta 1922 in urejanje vprašanja arhivov z Italijo	28
Vasilij Melik,	Sveteč in Toman v dunajskem parlamentu	35
Vladimir Žumer,	Strokovni in politični vidiki valorizacije arhivskega gradiva	39
Saša Seršc,	Upravna razdelitev na Kranjskem po letu 1848	50
Vladimir Kološa,	Skupna arhivska dediščina v luči zgodovinskega nasledstva Republike Slovenije	60
Stane Granda,	Dolenjska v luči jožefinskih merjenj	68
Janez Kopač,	Arhivsko gradivo in njegovi ustvarjalci	73
Jelka Melik,	Arhivi in kazenska sodišča	80
Jedert Vodopivec,	Razvoj struktur v srednjeveških rokopisnih vezavah	84
Tatjana Stibilj,	Slovenski dokumentarni film skozi politiko, z vidiki propagande v letih 1945-1950	95

II. IZ PRAKSE ZA PRAKSO

Jože Suhadolnik,	Računalniška programa za popisovanje in skeniranje gradbenih načrtov in fotografskega arhivskega gradiva	101
Brane Knehtl,	Modifikacija računalniškega programa za popisovanje in skeniranje fotografskega gradiva	105
Stanka Grkman,	Konserviranje in restavriranje matičnih knjig župnije Korte	122

III. IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIROK

Ignacij Voje,	Poročilo maršala Schullenburga doža beneške republike o turški nevarnosti	127
Boris Golec,	Slovenica iz prve polovice 18. stoletja v metliški poročni matici in ljubljanski oklicni knjigi	133
Matevž Košir,	Stanovski poverjeniki in stanovski odbor ter instrukciji za poverjenike iz let 1540 in 1542	159
Danica Božič Buzančič,	Ivan Petar Marchi-Markiè: Njegovo delovanje s posebnim poudarkom na odkupu grofije Metlika, njegova oporoka in pogodba o odkupu omenjene grofije	168

Drago Trpin,	Urbarji za gospostvo Tolmin	180
Andrej Studen,	Popisi prebivalstva - neizmerno velik zaklad Zgodovinskega arhiva Ljubljana	187
Ivan Nemanič,	Diapozitivi Božidarja Jakea - nacionalna in svetovna kulturna dediščina (1946-1989)	193
Metka Bukošek,	Fondi okrajnih glavarstev in sreskih načelstev, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Celje	206
Božo Otorepec,	Neznani načrti Ljubljane iz leta 1816 v Dunajski Albertini	216
Hedvika Zdovec,	Odlok Deželnega namestništva v Gradeu za ohranitev in hrambo cehovskih arhivalij leta 1914	218
Irena Lačen Bendičič,	Osebni fond Draga Cerarja	223
Nataša Budna Kodrič,	"Jeprški učitelj" Simona Jenka v arhivskem gradivu Zgodovinskega arhiva Ljubljana	225

IV. O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

18. zborovanje Arhivskega društva Slovenije V Postojni (Miran Kalol)	229
XII. Posvetovanje "arhivska praksa 99", Tuzla (Žarko Štrumbli)	230
XXXVI. Posvetovanje hrvaškega arhivskega društva, Poreč (Vesna Gotovina)	231
Strokovna ekskurzija Arhivskega društva Slovenije v Toskano (Mija Mravlja)	232

V. O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

XXXIV. Mednarodna konferenca okrogle mize arhivov v Budimpešti (Jedert Vodopivec)	235
DLM Forum Bruselj (Natalija Glažar)	236
Pariz - Laval - Pariz (Adrijan Kopitar)	237
Odnosi z javnostmi v Nacionalnem arhivu v Washingtonu (Natalija Glažar)	240
50. letnica arhivske šole Marburg (Natalija Glažar)	242
Poročilo o opravljenem evidentiranju virov za freisinška gospostva na Slovenskem v Bavarskem državnem Arhivu v Münchnu (Sonja Anžič)	245
Osemnajsti festival nemega filma v Sacileju (Marta Ram Selič)	246
Tretja Slovenska konferenca o odnosih z javnostmi (Natalija Glažar)	248

VI. OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

OSTALE PUBLIKACIJE

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije (Marjan Drnovšek)	249
Bojan Himmelreich, Prva svetovna vojna v dokumentih zgodovinskega arhiva Celje (Bojana Aristovnik)	251
Mirjana Kontestabile Rovis, Virgilij Šček - poslanec v rimskem parlamentu, popis fonda (Zdenka Bonin)	252
Vladislav Fabijančič, Ema Untek, Janez Kos, Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov (Janez Kopač)	253

Daniela Juričič Čargo, Gospodarski razvoj lupoglavskega gospostva v 16. stoletju, (Ema Umek, Ignacij Vojc)	254
Milko Mikola, Dokumenti o kulaških procesih (Bojan Himmelreich)	256
Ljuba Dornik Šubelj, OZNA za Slovenijo (Jera Vodnšek Starič)	256
Nevenka Troha, Komu Trst, Slovenci in Italijani med dvema državama (Saša Serše, Mateja Jeraj)	257
Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana (Janez Kopač)	259
Zbornik Anton Klasinc (Jožc Curk)	263
Zbornik Janez Puh (Ivanka Zajc Cizelj)	264
Množične smrti na Slovenskem (Andrej Nared)	265
TUJI ČASOPISI IN REVIIJE	
Arhivski Vjesnik, 41/1998 (Darinka Drnovšek)	269
Vjesnik istarskog arhiva (Metka Nussdorfer Vuksmović)	270
Mittheilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Folge 48, Graz 1998 (Nada Jurkovič)	272
Rassegna degli Archivi di stato (Zdenka Bonin)	273
Der Archivar (Sonja Anžič)	277
RAZSTAVE	
Janez Puh, Johann Puch - človek, ki je svet obrnil na glavo (Kristina Šamperl Purg)	281
Med nebom in zemljo (Metka Nussdorfer Vuksanović)	282
VII. OSEBNE VESTI	
Dr. Vlado Valenčič (Janez Kopač)	284
VIII. NOVE PRIDOBITVE ARHIVOV	
286	
IX. BIBLIOGRAFIJA ARHIVSKIH DELAVCEV	
294	
X. POVZETKI	
302	

INHALTSVERZEICHNIS

INDICE

INDEX

Jože Žontar,	Dr. Ema Umek zum Lebensjubiläum ..... 1 <i>La raccolta al settantesimo anniversario della dott.ssa Ema Umek</i> On the 70 th Anniversary of Dr Ema Umek	1
	Bibliographie Dr. Ema Umek ..... 4 <i>La bibliografia della dott.ssa Ema Umek</i> Bibliography of Dr Ema Umek	4

I. AUFSÄTZE UND ABHANDLUNGEN

I. ARTICOLI E TRATTATI

I. ARTICLES AND PAPERS

Peter Ribnikar,	Studenten- und Schülerstiftungen in Krain ..... 9 <i>Le istituzioni delle borse di studio degli studenti e degli alunni in Carniola</i> The Institutions that Granted Scholarships for High School and University Students in Carniola	9
Jože Žontar,	Geschichtsschreibung und Archivkunde ..... 17 <i>La storiografia e l'archivistica</i> Historiography and Archival Science	17
Peter Vodopivec,	Der schwedische Merkantilist J. F. Kryger in der Zeitschrift der Landwirtschaftsgesellschaft für Krain im 18. Jahrhundert ..... 21 <i>Il mercantilista svedese J. F. Kryger nella gazzetta della società agricola di Carniola nel diciottesimo secolo</i> Swedish Mercantilist J. F. Kryger in the Gazette of the Carniolan Agricultural Society of the 18 th Century	21
Marija Oblak Čarni,	Die Konvention von Rom aus dem Jahre 1922 und die Regelung der Archivproblematik mit Italien nach dem Ersten Weltkrieg ..... 28 <i>La convenzione romana del 1922 e la regolarizzazione del problema degli archivi con l'Italia dopo la prima guerra mondiale</i> The 1922 Rome Convention and Resolving the Problem of Archives with Italy after World War I	28
Vasilij Melik,	Sveteč und Tomaz im Wiener Reichsrat ..... 35 <i>Sveteč e Tomaz nel parlamento viennese</i> Sveteč and Tomaz in the Reichsrat	35
Vladimir Žumer,	Fachliche und politische Aspekte der Bewertung von Archivgut ..... 39 <i>Ipunti di vista tecnici e politici sulla valutazione del materiale archivistico</i> Acquisitions Policy and Criteria of Appraisal: Professional and Political Aspects	39
Saša Serše,	Die Verwaltungsstruktur in Krain nach 1848 ..... 50 <i>La divisione amministrativa in Carniola dopo il 1848</i> Administrative Division in Carniola after 1848	50
Vladimir Kološa,	Das gemeinsame Archiverbe im Hinblick auf den Nachfolgestaat Slowenien ..... 60 <i>L'eredità archivistica comune alla luce della successione storica della Repubblica di Slovenia</i> Common Archival Heritage in the Light of Historical Succession by the Republic of Slovenia	60
Stane Granda,	Dolenjska im Lichte der josephinischen Landesaufnahme ..... 68 <i>La Carniola bassa alla luce delle misurazioni giusepine</i> The Dolenjska Region in the Light of Land Surveys in the Period of Joseph II	68
Janez Knapč,	Archivgut und Archivgutbildner ..... 73 <i>Il materiale archivistico ed i suoi creatori</i> Archival Records and Their Creators	73
Jelka Melik,	Archive und Strafgerichte ..... 80 <i>Gli archivi e i tribunali penali</i> The Archives and the Criminal Courts	80

Jedert Vodopivec,	Die Entwicklung der Strukturen in mittelalterlichen Bucheinbänden und konservatorische Eingriffe	84
	<i>Lo sviluppo delle strutture nelle legature di manoscritti medievali - l'interdipendenza con gli interventi di conservazione</i>	
	The Development of the Structures in Medieval Manuscript Bindings in Connection with Conservation	
Tatjana Štibilj,	Der slowenische Dokumentarfilm im Zeichen der Politik und der Propagandafähigkeit in den Jahren 1945-1950	95
	<i>Il film documentario sloveno attraverso la politica dal punto di vista della propaganda negli anni 1945-1950</i>	
	Slovene Documentaries in the Light of Politics and Propaganda from 1945 to 1950	
II. AUS DER PRAXIS FÜR DIE PRAXIS		
II. DALLA PRASSI PER LA PRASSI		
II. FROM PRACTICE FOR PRACTICE		
Jože Sahaduljak,	Zwei Computerprogramme zum Erfassen und Scannen von Bauplänen und photographischem Archivgut	101
	<i>Due programmi di computer per l'avventaria e la scansione dei progetti di edilizia e del materiale archivistico di fotografia</i>	
	Computer Programmes for Describing and Scanning the Construction Plans and Photographic Material Kept in the Archives	
Branč Kuchtl,	Die Modifikation des Computerprogramms zum Erfassen und Scannen photographischen Archivguts	105
	<i>La modificazione del programma di computer per l'avventaria e la scansione del materiale fotografico</i>	
	The Modification of the Computer Program for the Description and Scanning of Photographic Material	
Stanka Grkinšnik,	Konservierung und Restaurierung von Matriken der Pfarre Korte	122
	<i>La conservazione e il restauro degli anagrafi della parrocchia Korte</i>	
	Conservation and Restoration of the Register of the Parish Korte	
III. AUS DEN ARCHIVBESTÄNDEN UND -SAMMLUNGEN		
III. DAI FONDI ARCHIVISTICI E DALLE RACCOLTE		
III. FROM ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS		
Ignacij Voje,	Der Bericht Marschall Schullenburgs an den Dogen der Republik Venedig über die Türkengefahr	127
	<i>Il rapporto sul pericolo turco presentato dal maresciallo Schullenburg al doge della repubblica veneta</i>	
	The Report on the Turkish Threat Submitted by the Marshal Schullenburg to the Doge of the Republic of Venice	
Baris Golce,	Slovenica aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts im Liber Copiatorum von Metlika und im Liber Denuntiorum von Ljubljana	133
	<i>La Slovenia dalla prima metà del diciottesimo secolo all'anagrafe e al registro delle pubblicazioni matrimoniali di Ljubljana</i>	
	Records in Slovene from the First Half of the 18 th Century in the Metlika Register of Weddings and the Ljubljana Registers of Births	
Matevž Košir,	Stänliche Verordnete und Ansehß sowie die Instruktionen für Verordnete aus den Jahren 1540 und 1542	159
	<i>Gli incaricati di categoria e la giunta regionale e le istruzioni per gli incaricati dal 1540 al 1542</i>	
	Deputy Commissioners and the Provincial Board and the Instructions for Commissioners in 1540 and 1542	
Danica Božič Bnzunčič, Ivan Peter Marchi-Markiè:	Sein Wirken mit besonderem Hinblick auf den Kauf der Grafschaft Metlika, sein Vermächtnis und der Vertrag über den Kauf der erwähnten Grafschaft	168
	<i>Ivan Peter Marchi-Markiè, La sua attività con il particolare rilievo sul riscatto della contea di Metlika, il suo testamento ed il trattato sul riscatto della contea sopra indicata</i>	
	The Endeavors of Ivan Peter Marchi-Markiè with Particular Emphasis on the Purchase of the County of Metlika, His Will and the Contract for the Purchase of the Said County	
Drago Trpin,	Die Urbare der Herrschaft Tolmin	180
	<i>I censuari per il dominio di Tolmin</i>	
	Land Registers of the Landed Property of Tolmin	

Andrej Studen,	Die Volkszählungen, ein unermesslicher Schatz des Historischen Archivs Ljubljana ..... 187 <i>I censuarii - un invaluabile tesoro dell'Archivio storico di Ljubljana</i> Population Censuses - An Invaluable Asset of the Historical Archives of Ljubljana	187
Ivan Nemanič,	Die Diapositive von Božidar Jakac - ein nationales und internationales Kulturerbe (1946-1989) ..... 193 <i>Le diapositive di Božidar Jakac - un patrimonio culturale dell'archivio nazionale e mondiale (1946-1989)</i> The Slides of Božidar Jakac as Items of Slovene and International Cultural Heritage (1946-1989)	193
Metka Bukovšek,	Die Archivbestände der Bezirkshauptmannschaften im Historischen Archiv Celje ..... 206 <i>I fondi dei capitanati distrettuali nell'Archivio storico di Celje</i> The Fonds of the District Boards and Local Deputies Kept in the Historical Archives of Celje	206
Božo Otopčec,	Die unbekanntenen Pläne von Ljubljana in der Wiener Albertina (maschinengeschriebenes Manuskript) ..... 216 <i>I progetti sconosciuti di Ljubljana dal 1816 all'Albertina viennese (datiloscritte)</i> Unknown Maps of Ljubljana from 1816 in the Viennese Albertina	216
Hedvika Zdnve,	Der Erlaß der k.u.k. Statthalterei in Graz aus dem Jahre 1914 über Erhaltung und Verwahrung von Zunftarchivalien ..... 218 <i>Il decreto del governatorato regioale a Graz per la conservazione e la custodia del materiale archivistico di gilda owl 1914</i> The 1914 Decree of the Provincial Representative Body in Graz for the Preservation and Keeping of the Guild Archives	218
Irena Lučen Benedičič,	Das Privatarchiv Drago Cerar's ..... 223 <i>Il fondo personale di Drago Cerar</i> The Personal Fund of Drago Cerar	223
Nataša Budna Kadrič,	Zum 130. Todestag des Dichters des Sorja-Feldes ..... 225 <i>Alla centotreesima ricorrenza della morte del poeta dell'altipiano di finca Sorja</i> Upon the 130 th Anniversary of the Death of Simon Jenko - the Poet of Sorško Polje	225

IV. TÄTIGKEIT DES ARCHIVVEREINS SLOWENIENS

IV. SUL LAVORO DELL'ASSOCIAZIONE ARCHIVISTICA DI SLOVENIA

IV. ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

XVIII. Tagung des Archivvereins Sloweniens in Pustojna (Miran Kafol) ..... 229 <i>La diciottesima riunione della Società archivistica di Slovenia a Pustinja</i> The 18 th Congress of the Archival Association of Slovenia in Pustinja	229
XII. Fachberatung Die archivische Praxis 1999 in Tuzla (Žarka Štrumbil) ..... 230 <i>XII Convegno "pratica archivistica '99", Tuzla</i> The 12 th Professional Conference "Archival Practice 1999", Tuzla	230
XXXVI. Fachberatung des Kroatischen Archivvereins in Poreč (Vesna Gotovina) ..... 231 <i>XXXVI Convegno della Società archivistica croata, Parenza</i> The 36 th Professional Conference of the Archival Association of Croatia, Poreč	231
Die Fachexkursion des Archivvereins Sloweniens in die Toskana (Mija Mravlja) ..... 232 <i>L'escursione di studio della Società archivistica di Slovenia in Toscana</i> Professional Excursion of the Archival Association of Slovenia to Tuscany	232

V. TÄTIGKEIT DER ARCHIVE UND TAGUNGEN

V. SUL LAVORO DEGLI ARCHIVI E SULLE RIUNIONI

V. ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES

XXXIV. Internationale Konferenz der Archive (International Conference of the Round Table on Archives) in Budapest (Jedert Vodopivec) ..... 235 <i>XXXIV Conferenza internazionale delle tavole rotonde degli archivi a Budapest</i> The 34 th International Round-Table Conference on Archives in Budapest	235
DLM-Forum in Brüssel (Natalija Glažar) ..... 236 <i>DLM Fara Bruxelles</i> DLM Forum in Brussels	236
Paris - Laval - Paris (Adrijan Kopitar) ..... 237 <i>Parigi - Laval - Parigi</i> Paris - Laval - Paris	237

Die Öffentlichkeitsarbeit im Nationalarchiv Washington (Natalija Glažar) ..... 240 <i>Le relazioni pubbliche nell'Archivio nazionale a Washington</i> Public Relations in the National Archives in Washington	240
50. Jahre Archivschule Marburg (Natalija Glažar) ..... 242 <i>Il cinquantesimo anniversario della scuola archivistica di Marburg</i> The 50 th Anniversary of Education at the Marburg Archives School	242
Bericht über die bisherige Erfassung von Quellen für die Freisinger Herrschaften in Slowenien im Bayerischen Staatsarchiv in München (Sonja Anžič) ..... 245 <i>Il rapporto sull'effettiva evidenza dei fonti per i domini freisingi sul territorio sloveno nell'Archivio statale di Bavaria a Monaco</i> The Report on Identifying of Sources for the Freising Landed Properties in Slovenia in the Bavarian State Archives in Munich	245
Das 18. Festival des Stummfilms in Sacileo (Marta Rau Selič) ..... 246 <i>Il diciottesimo festivalo del film muto a Sacileo</i> The 18 th Festival of Silent Film in Sacile	246
Die 3. Slowenische Konferenz über die Öffentlichkeitsarbeit (Natalija Glažar) ..... 248 <i>La terza conferenza slovena sulle relazioni pubbliche</i> The Third Slovene Conference on Public Relations	248

VI. REZENSIONEN UND BERICHTE ÜBER PUBLIKATIONEN UND AUSSTELLUNGEN

VI. VALUTAZIONI E RAPPORTI SULLE PUBBLICAZIONI E SULLE RASSEGNE

VI. REVIEWS AND REPORTS OF THE PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

ANDERE PUBLIKATIONEN

ALTRE PUBBLICAZIONI

OTHER PUBLICATIONS

Vodnik po fondih in zbirkah ARS (Marjan Drnovšek) 249	249
Bojan Himmelreich, Prva svetovna vojna v dokumentih zgodovinskega arhiva Celje (Bojana Aristovnik) 251	251
Mirjana Kontestabile Ruvic, Virgilij Šček - poslanec v rimskem parlamentu, popis fonda (Zdenka Bonin) 252	252
Vladislav Fabijančič, Ema Umek, Janez Kos, Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov (Janez Kopač) 253	253
Daniela Juričič Čargo, Gospodarski razvoj lipoglavskega gospostva v 16. stoletju (Ema Umek, Ignacij Vojte) 254	254
Milko Mikola, Dokumenti o kulaških procesih (Bojan Himmelreich) 256	256
Ljuba Dornik Štibelj, OZNA za Slovenijo (Jera Vadušek Starič) 256	256
Nevenka Trola, Komu Trst. Slavenci in Italijani med dvema državama (Saša Seršc, Mateja Jeraj) 257	257
Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana (Janez Kopač) 259	259
Zbornik Anton Klasine (Jože Curk) 263	263
Zbornik Janez Puh (Ivanka Zajc Cizelj) 264	264
Množične smrti na Slovenskem (Andrej Nared) 265	265

AUSLÄNDISCHE ZEITUNGEN UND ZEITSCHRIFTEN

GIORNALI E RIVISTE STRANIERI

FOREIGN MAGAZINES AND REVIEWS

Arhivski Vjesnik, 41/1998 (Darinka Drnovšek) 269	269
Vjesnik istarskog arhiva (Metka Nussdorfer Vuksanović) 270	270
Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Folge 48, Graz 1998 (Nada Jurkovič) 272	272
Rassegna degli Archivi di stato (Zdenka Bonin) 273	273
Der Archivar (Sonja Anžič) 277	277

AUSSTELLUNGEN

MOSTRE

EXHIBITIONS

Janez Puh, Johann Puch - der Mann, der die Welt auf den Kopf stellte (Kristina Šamperl Pnrg) 281

Janez Puh, Johann Puch - l'uomo che ha capovolto il mondo sulla testa

Janez Puh or Johann Puch - A Man who Turned the World to Its Head

Zwischen Himmel und Erde (Metka Nussdorfer Vuksanović) 282

Tra cielo e terra

Between the Sky and the Earth

VII. PERSONELLES

VII. NOTIZIE PERSONALI

VII. PERSONALITIES

Dr. Vlado Valenčič (Janez Kopač) 284

VIII. NEUES IN DEN ARCHIVEN 286

VIII. NOVITÀ ARCHIVISTICHE

VIII. NEW ACHIEVEMENTS OF ARCHIVES

IX. BIBLIOGRAPHIE DER ARCHIVARBEITER 294

IX. BIBLIOGRAFIA DEGLI IMPIEGATI ARCHIVISTICI

IX. BIBLIOGRAPHY OF ARCHIVAL WORKERS

X. SYNOPSEN 302

X. SINOSI

X. ABSTRACTS

Dr. Emi Umek ob življenjskem jubileju

JOŽE ŽONTAR

Kdor se odloči za delo v arhivu, ga to prevzame na prav poseben način. Vzrok za to so dokumenti, ki v arhivu začno novo življenje, pripovedujejo toliko resničnih zgodb, in ko jih beremo, podoživljamo preteklost v vsej njeni izvirnosti. Kot film se nizajo dogodki, in ko jih miselno povežemo, povzročajo v nas napetost, ki se umiri šele, ko smo jim skušali priti do dna. Da bo šla njena pot prav v to smer, jubilatka še ni vedela, ko je odgovarjala na anketo v 4. razredu osnovne šole leta 1939, da želi postati profesorica zgodovine. Navduševala so jo mladinska dela z zgodovinsko tematiko, pomen zgodovine pa se je v njeni predstavi še posebej povečal, ko je prav tedaj izšlo zajetno delo Zgodovina mesta Kranja strica dr. Josipa Žontarja. Vojna leta v srednji šoli niso bila v znamenju brezskrbne mladosti, kot vzorno dijakinjo so jo še posebej pritegovali jeziki, kar ji je prišlo pozneje še kako prav.

Po maturi na 1. državni ženski gimnaziji v Ljubljani leta 1947 odločitev glede nadaljnjega študija ni bila težka. Vpisala se je na Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani, izbrala skupino zgodovina-geografija in leta 1952 diplomirala. Pri študiju se ni zadovoljevala z literaturo, ki jo je bilo treba predelati, marveč je že zgodaj našla pot do virov. Tako je nastal njen prvence Kranjska kmetijska družba v letih 1767 do 1787, za kar je prejela študentsko Prešernovo nagrado; zanimati jo je začelo delo v arhivu.¹

Želja se ji ni takoj izpolnila, prvo zaposlitev je dobila na Višji gimnaziji v Kamniku. Že naslednje leto pa je bilo prosto mesto v Državnem arhivu LRS in s 1. septembrom 1953 je nastopila novo službo, kot si jo je želela, in v njej vztrajala polnih 35 let. Delo v arhivu ji je pomenilo ideal, ki je odteljal vse pomisleke. To v tem času ni veljalo za niti malo privlačno, niti ni republiški arhiv užival kakega posebnega ugleda ali vloge, plače pa so bile še nižje kot v prosveti. Gradivu nekdanjih tako imenovanih reakcionarnih družbenih sistemov, kakršno je bilo v tem arhivu, oblast ni pripisovala posebnega pomena. Kakšne pa so bile delovne razmere v arhivu, najbolje ponazarja podatek, da je ustanova raje privarčevala denar za hidrocentralsko v Medvodah in si je direktor s tem pridobil družbene zasluge, kot pa da bi kupili pisalni stroj, ki je bil v arhivu še kako potreben. Odločitev jubilatke je bila zato kar pogumno dejanje.

Ob marljivem delu v arhivu - največkrat je

urejala gradivo brez obranjene prvotne ureditve - je pridobivala izkušnje, tako da je bil - ko je bilo od leta 1960 mogoče začeti delati na bolj celostnih pregledih gradiva v arhivih - njen delež pri tem vedno večji, pri vodniku po matičnih knjigah za območje Slovenije in župnijskih arhivih v Sloveniji pa je bila - kot zdaj temu bolj moderno rečemo - kar vodja projekta. To ji je omogočilo izjemno široko poznavanje gradiva v arhivih, kar je tudi vplivalo na njeno nadaljnjo pot.

Zamišljeno je bilo, da bo Vodnik po matičnih knjigah, za katerega je prispevala tudi zelo tehten prikaz razvoja matičnih knjig na Slovenskem, prva publikacija v seriji vodnikov po posebno pomembnih vrstah arhivskega gradiva. Sledil naj bi vodnik po urbarjih, kar bi bilo nekakšno nadaljevanje dela profesorja Milka Kosa, sočasno pa so se tudi v Avstriji lotevali objavljanja podobnih pregledov urbarjev. Jubilatka je že popisala dobršen del urbarjev v republiškem arhivu, žal pa je delo, ki bi bilo še kako potrebno, ostalo nedokončano. K urbarjem se je vrnila v razpravah o reformiranih urbarjih deželno knežjih gospostev na Kranjskem, posebej še kot viri za zgodovino gozdarstva.

Dr. Umekova je nesporna specialistka za urejanje in popisovanje arhivskega gradiva. Zato je bila v prvi vrsti poklicana, da pripravi strokovne podlage za popisovanje različnih vrst arhivskega gradiva za računalniški program Armido. In še vedno, kadar se pojavi kako načelno vprašanje v zvezi s tem, jo vprašamo za nasvet. Tako je bilo tudi ob nedavni pripravi tovrstnega podzakonskega akta. Precej generacij je arhivski strokovni izpit za ta predmet opravljalo pri njej. Pomoč pa se ni končala s pripravništvom kandidatov, marveč je bila dr. Umekova tudi pozneje vedno pripravljena pomagati z nasveti in opozorili. Pri tem je toliko prepričljivejša, ker je z objavami obsežnih inventarjev graščinskih arhivov (samostanov in gospostev Kostanjevica, Pleterje in Stična, dolškega arhiva) tudi v praksi dokazala svoje znanje in nenazadnje leta 1990 promovirala na podlagi disertacije z naslovom Erbergi in dolski arhiv. Ta je bil tudi temelj za prispevek o parku kot kulturnem prostoru.

Poznavanje gradiva je dr. Umekovo privedlo tudi v komisijo za vračanje arhivov na podlagi sporazuma med Republiko Avstrijo in Jugoslavijo iz leta 1923 in protokola iz leta 1958. V komisiji je opravila neprecenljivo delo ne le za ta namen, marveč tudi za evidentiranje gradiva, pomembnega za Slovenijo v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju. Za zasluge pri tem ji je Arhivsko društvo podelilo diplomu. Zelo pa bi si želeli, da bi bilo njeno delo ob vračanju arhiv-

¹ Podrobnejši biografski podatki dr. Umekove so na voljo v Arhivih XII/1989, str. 114-115, in v Slovenskem biografskem leksikonu, IV. knjiga, 13. zv., Ljubljana 1982, str. 286.

skega gradiva tudi podlaga za še kako potreben vodnik po arhivskem gradivu dunajskih arhivov za slovensko zgodovino, o čemer je tudi že večkrat pisala. Referat jubilatke na 7. zborovanju slovenskih arhivskih delavcev v Slovenj Gradcu leta 1974 o raziskovanju, evidentiranju in snemanju arhivskega gradiva v tujih arhivih je pomenil temelj za tovrstno sistematično delo slovenskih arhivov in je aktualen še danes. Če ho kdaj vrnjeno arhivsko gradivo, ki ga še dolguje Republika Italija, bo za to zaslužna tudi dr. Umekova.

Nemajhni so bili naporji jubilatke za razvoj arhivske stroke. Če si ne bi tako prizadevala za uvedbo arhivistike v fakultetni študij, kar je bilo leta 1978 tudi kronano z uspehom, zagotovo tega še danes ne bi dosegli. Tudi sama je nekaj let poučevala na fakulteti. Četudi je niso posebej veselila preučevanja arhivskih teoretičnih vprašanj, je bila med ustanovitelji (nekaj časa tudi glavna urednica) časopisa Arhivov, ki naj bi zlasti pospeševal to področje. Nenazadnje si je prizadevala, da bi arhivistika dobila svoje mesto tudi pri Raziskovalni skupnosti in arhivi v okviru mednarodnih kulturnih izmenjav, kar naj bi se odrazilo nenazadnje tudi pri strokovnem delu, zlasti še prek spoznavanja tujih izkušenj, kar je bilo njej omogočeno šele po mnogo letih.

Kot direktorica republiškega arhiva v letih od 1984 do 1988 je veliko naredila za njegov strokovni napredek. Pri tem ji je bila skrb za kadre na prvem mestu in kar lepo število magistrstrov arhivistike se ima za to zahvaliti jubilatki.

S posebno ljubeznijo se je dr. Umekova lotevala arhivskih razstav, ker so te še najbolj odmevna vez med arhivi in javnostjo. Med večjimi arhivskimi razstavami, katerih soavtorica je bila, naj omenimo razstave Slovenščina v dokumentih skozi stoletja (1971; v dopolnjeni obliki znova postavljena pod naslovom Iz roda v rod: pričevanja o slovenskem jeziku, 1982), Nacionalni in socialni programi pri Slovencih (1975), Ivan Cankar in delavsko gibanje (1976), Odsevi reformacijskega gibanja v dokumentih Arhiva SR Slovenije (1987) ter Imeli so dve domovini (1988).

Ko je bil na pobudo profesorja dr. Zwittera ustanovljen študijski center za zgodovino izseljenišva pri predsedstvu Slovenske akademije znanosti in umetnosti, je pritegnil profesor dr. Umekovo k evidentiranju virov za to tematiko. Ob tem delu so nastali tudi prispevki o zgodovini izseljevanja, ki jih je nekaj let zapovrstjo prinašal Slovenski izseljeniški koledar. Seveda je sodelovala tudi pri evidentiranju gradiva iz obdobja po sredi 19. stoletja, ki sta jih v okviru zvezne akcije organizirala Muzej revolucije naroda Jugoslavije ter Institut draštvenih nauka v Beogradu. Ob različnih priložnostih je jubilatka prispevala tudi prikaze gradiva, ki je v Arhivu Slovenije za zgodovino raznih drugih vprašanj, tako za Istro, Reko, hrvaško Primorje in otoke,

za preučevanje Vojne krajine, za območje Historijskega (sedaj Državnega) arhiva v Splitu. V okviru skupnega jugoslovanskega projekta je bil njen delež pri prikazu gradiva za zgodovino Afrike, Azije in Oceanije v slovenskih arhivih največji (objavljen v seriji Mednarodnega arhivskega sveta: Vodniki k virom za zgodovino narodov).

Da zna ceniti pomen objavljanih virov, je jubilatka dokazala že s tem, da je bila med ustanovitelji revije Viri, dala je pobudo za objavo jožefinskih deželnih merjenj in je tudi sama sodelovala pri objavah (Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Kmečki puntji na Slovenskem, v zadnjem času pa pri objavi Fabjančičeve Zgodovine ljubljanskih sodnikov in županov).

Ob že omenjenih delih smo videli, kako jubilatka ni pozabila na svoj dolg kot zgodovinarica in kako številne so bile zgodovinske teme, ki so jo zanimale. Neposreden stik z gradivom je vabil še k obravnavi nadaljnjih vprašanj. Tako je pisala s področja agrarne zgodovine o ovčereji na Krasu in v slovenski Istri v 18. stoletju, o zgodovini lova in ribolova ter o delovanju Kmetijske družbe na Kranjskem v 18. stoletju, s področja zgodovine prometa o graditvi kanalov na Ljubljani v prvi polovici 18. stoletja ter o prometu po Savi in Ljubljani. V Dokumentih slovenstva je pisala o ujmah skozi stoletja (prvič že v Kroniki leta 1958). V zadnjem času zasledimo njeno ime predvsem v krajevnih in osebnih zbornikih. Da je sodelovala pri zborniku Lokev skozi čas (1987), je razumljivo že zato, ker od tod izvirajo korenine njenih staršev. Tudi sama se je čutila vsaj toliko Primorko kot pa Ljubljanko. Kataster Marije Terezije je bil podlaga za razprave v zbornikih, posvečenih Dobropolju in Strigam ter Preddvoru. Za področja, za katera je pisala, najdemo tudi prispevke v Enciklopediji Slovenije.

Že iz poklicne radovednosti jo je zanimala tudi zgodovina arhivov. Poleg več poljudnih prikazov je dopolnila dosedanje znanje o razvoju arhivov na Slovenskem v obdobju od srede 18. do srede 19. stoletja.

Delo dr. Umekove kaže izjemno širino zanimanj, pri vseh pa neposredno zasidranost na virih. Znala je dobro izrabiti možnosti, ki jih je ponujal vsakodnevni stik z zakladnico preteklosti. Da je to pomembno za vsakogar, ki dela v arhivu, ni pozabila poudariti tudi v svojem prispevku o znanstveno-raziskovalnem delu v arhivih pri projektu Zveze arhivskih delavcev Jugoslavije Profil sodobnega arhiva (1984).

Za svoje delo je jubilatka zasluženo prejela državno odlikovanje red dela, ima pa še veliko načrtov za naprej. Arhivsko društvo pa ji je podelilo častno članstvo.

Gotovo ne le v svojem imenu želim jubilatki še na mnogo zdrava leta!

dr. Ema Umek

Ema Umek bibliografija za obdobje 1957-1999

Samostojne publikacije

Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična, (Publikacije Arhiva Slovenije, Inventarji, Serija Samostanski arhivi, zv. 1), Ljubljana: Arhiv Slovenije, 1974, 253. str.

Erberg in Dolški arhiv, (Publikacije Arhiva Slovenije, Inventarji, Serija Graščinski arhivi, zv. 5), Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1991-1992, 1, 2 zv. (562 str.).

Vladislav Fabjančič, Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov, 1269-1820. 1. zvezek. Sodniki 1269-1504. Gradivo in Razprave št. 20. Ljubljanski sodniki in župani. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana 1998, 211 str., (soavtorji Kos Janez, Otorepec Božo).

Razprave in članki

Prispevek k zgodovini ovčereje na Krasu in Slovenski Istri. Slovenski Etnograf 10, 1957, str. 72-76.

Gradnja kanalov na Ljubljani v prvi polovici XVIII. stoletja. Kronika 5, 1957, št. 3, str. 82-86.

Kuga na Štajerskem v letih 1679-1683. Kronika 5, 1958, št. 1, str. 80-84.

Trgovski promet po Savi v XVIII. stol. Kronika 12, 1964, št. 3, str. 194-200.

Usmerjenost publikacij Kranjske kmetijske družbe v letih 1770-1779. Kronika 15, 1967, št. 3, str. 149-161.

Prispevek k zgodovini izseljevanja iz Kranjske v Ameriko v letih 1910-1913. Slovenski izseljenski koledar 1967, letnik 14, Ljubljana 1966, str. 234-238.

Izseljenska agencija Jožefa Pavlina v Ljubljani 1887-1893. Slovenski izseljenski koledar 1968, letnik 15, Ljubljana 1967, str. 234-238.

Izseljevanje v Brazilija v zadnjih letih 19. stol. Slovenski izseljenski koledar 1969, letnik 16, Ljubljana 1969, str. 218-220.

Lov in lovstvo. Ribištvo in ribolov. V: Blaznik, Pavle (ur.), Grafenauer, Bogo (ur.), Vilfan, Sergij (ur.). Gospodarska in družbena zgodovina Slovenecv, 1, Ljubljana, SAZU, 1970, str. 469-519.

Johann Beckmann und die Gesellschaft des Ackerbaues und der nützlicher Künste in Krain. Litterae Slovenicae VI, München 1972, str. 11-23.

Izseljenci iz območja nekdanjega okraja Ljubljana (po popisu leta 1937). Slovenski koledar 1974, letnik 21, Ljubljana 1973, str. 280-283.

Dve slovenski pesmi iz drugega desetletja 18. stoletja. Jezik in slovstvo 19, 1973-74, št. 6-7, str. 218-220, (soavtor Kos Janez).

Individualna prisega pred nepristranskim sodnikom iz leta 1691. Jezik in slovstvo 19, 1973-74, št. 6-7, str. 262-263.

Izseljenci iz območja nekdanjih okrajev Kranj in Kannik (po popisu iz leta 1932). Slovenski koledar 1979, Letnik 26, Ljubljana 1978, str. 201-203.

Brazilija v "rožnatih barvah". Slovenski koledar 1980, letnik 27, Ljubljana 1979, str. 213-214.

Rod Marije Javeršek, matere Josipa Broza-Tita. Arhivi 3, 1980, št. 1-2, str. 5-7, (soavtor Kos Janez).

Reformirani urbarji deželno knežjih gospostev na Kranjskem. ZČ 30, 1982, str. 311-320.

Deželno knežji reformirani urbarji na Kranjskem - vir za zgodovino gozdarstva. Acta historico-economica Jugoslaviae 10, 1983, str. 59-62.

Urbarji - vir za zgodovino gozdarstva. V: Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu. Gozdarski študijski dnevi 1985. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Ljubljana 1985, str. 145-150.

Postojna, podoba od trga do mesta. V: Ljudje in kraji ob Pivki, 2, Postojna 1985, str. 90-120, (soavtor Kos Janez).

Ljubljana z okolico v luči jožefinskih deželnih merjenj. Arhivi 8, 1985, št. 1-2, str. 91-94.

Evropa karta miru. Arhivi 8, 1985, št. 1-2, str. 94-95, (soavtor Savnik Roman).

Plovba po Savi v 18. stoletju. ZČ 40, 1986, št. 3, str. 233-268.

Lokev v sedemdesetih letih 16. stoletja. V: Lokev skozi čas, Ljubljana 1987, str. 62-66.

Lokev v opisu in na karti iz druge polovice 18. stoletja. V: Lokev skozi čas, Ljubljana 1987, str. 76-68.

Notranjeavstrijska centralna oblastva in uprava notranjeavstrijskih dežel do srede 18. stoletja. V: Žontar, Jože (ur.). Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko-bibliografski vodnik. Veröffentlichungen des steiermärkischen Landesarchives, Band 15. Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Gorizia-Trieste, 1988, str. 64-75, (soavtorji Spreitzhofer Karl, Cova Ugo, Dorsi Pierpaolo, Wadl Wilhelm, Žontar Jože).

Družba za kmetijstvo in koristne umetnosti v Ljubljani 1767-1787. V: Slovenci v letu 1789, Ljubljana 1989, str. 89-93.

Pismo Krištofa Ungnada barona Žovneškega iz leta 1561. Arhivi 12, 1989, št. 1-2, str. 40.

Viri za proučevanje Vojne Krajine v Sloveniji. V: Vojna Krajina u Jugoslovanskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699. Naučni skupavi SANU, knjiga XLVIII. Oddeleženje istorijskih nauka, knjiga 12. Beograd 1989, str. 305-315.

- Arhivsko gradivo graščine Dol. V: Park kot kulturni prostor, Ljubljana 1990, str. 24-26.
- Sources of History of Africa, Asia and Oceania in Yugoslavia. V: Guide to the Sources of History of Nations. 3rd Series: North Africa, Asia and Oceania. Vol. 10. ICA. München 1991, str. 125-138.
- Arhivsko gradivo - vir za preučevanje parkov s posebnim ozirom na graščino Dol. RES., Dela, Papers 1, 1992, str. 42-47.
- Kuga in lakota. V: Žontar, Jože (ur.), Dokumenti slovenstva, Ljubljana 1994, str. 87-90.
- Arhivi v Sloveniji. V: Žontar, Jože (ur.), Dokumenti slovenstva. Ljubljana 1994, str. 19-23.
- Sejni zapisniki kranjskih deželnih stanov. Arhivi 17, 1994, št. 1-2, str. 100-104.
- Arhivsko gradivo dr. Ivana Murnika. Radovljiški zbornik, Radovljica 1995, str. 223-229.
- Prebivalstvo Dobropolja in Strag v sredini 18. stoletja v luči terezijanskega katastra. V: Naši kraji in ljudje: dobrepoljski-striški zbornik 1996. Dobropolje: Občina Dobropolje 1996, str. 94-111.
- Varstvo arhivskega gradiva od srede 18. do srede 19. stoletja na Kranjskem: V: Lečnik, Avgust (ur.), Agosti, Aldo. Kriza socialnih idej: Britovski zbornik: A festschrift for Marjan Britovšek. Mednarodna izdaja zgodovinskih in socioloških razprav. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za sociologijo: - Faculty of Arts, Department of sociology. 1996, str. 53-58.
- Promet po Savi in mitnina v Krškem. V: Mihelič, Darja (ur.). Gestrinov zbornik. Ljubljana. ZRC (ZRC SAZU), 1999, str. 263-270.
- Promet po Savi in Ljubljani. V: Mihelič, Darja (ur.). Gestrinov zbornik. Ljubljana. ZRC (ZRC SAZU), 1999, str. 271-278.
- Podložniki zemljiških gospodstev v občini Preddvor v terezijanskem katastru iz leta 1747. V: Preddvor v času in prostoru. Zbornik. Občina Preddvor, 1999, str. 153-159.
- Ljubljanski sodniki in župani. V: Umek, Ema (ur.), Kos, Janez (ur.), Otorepec, Božo (ur.). Fabjančič, Vladislav. Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269-1820, I. zv. 1269-1504, Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana 1998, str. 9-14.
- Strokovni članki**
- Bibliografija slovenske zgodovine: (Publikacije iz let 1951-1958). ZČ 12-13, 1958/59, str. 372-422, (soavtorji Kajba Slavka, Melik Vasilij, Smole Majda).
- Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS. Ljubljana 1960, str. 171, (soavtorji Ribnikar Peter, Smole Majda, Verbič Marija, Žontar Jože).
- Državni arhiv Slovenije. Arhivski fond in zbirke. V: Žontar Jože (ur.). Vodnik po arhivih Slovenije. Društvo arhivarjev Slovenije. Ljubljana 1965, str. 40-68.
- Arhivi - vir proučevanja slovenskega izseljenstva. Slovenski izseljenski koledar 1967, letnik 14, Ljubljana 1966, str. 195-198.
- Viri za zgodovino slovenskih izseljencev v ZDA. Slovenski koledar 1971, letnik 18, Ljubljana 1970, str. 190-194.
- Cerkvene matične knjige. V: Umek, Ema (ur.), Kos, Janez (ur.). Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije. Skupnost arhivov Slovenije. Vodniki, 1. zvezek, Ljubljana 1972, str. XVII-LXXIII.
- Civilne matične knjige. V: Umek, Ema (ur.), Kos, Janez (ur.). Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije III. (Vodniki, 3 zvezek). Skupnost arhivov Slovenije. Ljubljana 1974, str. VII-XLIV.
- Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije. Metodologija izdaje specialnega vodnika. Arhivist 24, 1974, št. 1, str. 33-35.
- Osnovi organizacije stručnog rada u arhivima SFRJ. Priština 1976. (Osmi kongres arhivskih radnika Jugoslavije). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1976, 34 str., (soavtor Oblak-Čarni Marija).
- Osnovi organizacije stručnog rada u arhivima SFR Jugoslavije. Arhivist 27, 1977, št. 1-2, str. 153-179, (soavtor Marija Oblak-Čarni).
- Raziskovanje, evidentiranje in snemanje arhivskega gradiva v tujih arhivih. Arhivi 1, 1978, št. 1, str. 14-16.
- Študij arhivistike na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Arhivi 1, 1978, št. 1, str. 48-49.
- Zaključki referatov slovenjegraškega arhivskega posvetovanja o raziskovanju in evidentiranju virov za slovensko zgodovino. Arhivi 1, 1978, št. 1, str. 41-42.
- Pripombe na teze dr. Žontarja. Okrogla miza o problemih varstva arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv. Sodobni arhivi 78, Maribor 1979, str. 23-24.
- Gradivo za zgodovino Slovencev v Splošnem upravnem arhivu na Dunaju. Arhivi 3, 1980, št. 1-2, str. 13-17.
- Arhivsko gradivo za območje Istre, Reke, Hrvatskega Primorja in otokov v Arhivu SR Slovenije. Vjesnik historijskih arhivov v Rijeci i Pazinu 23, 1980, str. 237-240.
- Arhivi in etnologija. Poglavlja iz metodike etnološkega raziskovanja. Knjižnica Glasnika SED, 4, Ljubljana 1980, str. 114-122.
- Načrtovanje in gradnja arhivske stavbe na primem Arhiva SRS. Sodobni arhivi 79, Maribor 1980, 15 str. (soavtor Oblak-Čarni Marija).
- Evidenca po prevzemu gradiva v arhiv. Arhivi 3, 1980, št. 1-2, str. 26 (soavtor Dmrovšek Marjan).
- Gradivo v fondu C. kr. finančnega ministrstva na Dunaju. Arhivi 4, 1981, št. 1-2, str. 116-120.
- Arhiv SR Slovenije in Gruberjeva palača. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 119). V Mariboru: Obzorja, 1982, 30 str., (soavtorja Kos Janez, Komel Milček).

- Šolanje kadrov za področje arhivistične dejavnosti v SR Sloveniji, *Arhivist* 13, 1983, št. 1-2, str. 200-201.
- Naučnoistraživački rad u arhivima. Profil savremenog arhiva u SFRJ, Projekt, Beograd 1984, str. 82-84.
- Arhiv SR Slovenije. Ljubljana. V: Klasinc, Peter (ur.). *Arhivski fondii in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ*. SR Slovenija, Beograd, 1984. Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije, str. 27-74, (soavtorji Kološa Vladimir, Grabnar Marija, Jeraj Mateja, Melik Jelka, Prinčič Jože, Ribnikar Peter, Serše Saša, Župančič Marjan).
- Zgodovina, organizacija in arhivski fondii v Sloveniji. *Arhivi* 8, 1985, št. 1-2, str. 83-86.
- Arhivsko gradivo za območje Historijskega arhiva v Splitu v Arhivu Republike Slovenije. *Gradja i prilozii za povijesti Dalmacije*, 11, Split, 1990, str. 63-67.
- Pedagoško delo v arhivih (Gradivo za zborovanje). 16. arhivsko zborovanje Ptuj '95. Slovenski arhivi in javnost. Ptuj 1995, str. 61-62.
- Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, Kološa, Vladimir (ur.), Žumer, Vladimir (ur.), 1, Ljubljana 1999, *Arhiv Republike Slovenije*, str. 291-297, 298-305, 305-310, zvezek 3, str. 417-418, 431-433.
- Enciklopedična in leksikalna gesla**
- Barbo-Waxenstein. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, 1, str. 119.
- Arhiv SR Slovenije. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, 1, str. 119.
- Breckerfeld Frane Anton. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, 1, str. 363.
- Erberg Janez Danijel. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, 3, str. 55-56, (soavtor Vilfan Sergij).
- Erbergi, plemiška družina. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, 3, str. 54-55.
- Griher Gabrijel. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, 3, str. 400.
- Golia Modest Ludvik. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, 3, str. 259.
- Hallerstein Avguštin. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, 4, str. 5.
- Kajžar. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, 4, str. 370-371.
- Kmetijska družba. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991, 5, str. 116-117.
- Kranjska kmetijska družba. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991, 5, str. 239.
- Krznarstvo. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, 6, str. 60-61.
- Lov. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, 6, str. 325.
- Lovstvo. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, 6, str. 328-329.
- Matične knjige. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993, 7, str. 23.
- Giovanni Pieroni. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994, 8, str. 335.
- Postojna. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, 9, str. 174.
- Prem. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, 9, str. 174.
- Rečni promet. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, 10, str. 130-132.
- Ribolov. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, 10, str. 213-214.
- Splavarstvo. V: *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, 12, str. 193-194.
- Dr. Jože Žontar. V: *Munda, Jože (ur.) Slovenski biografski leksikon. SAZU in ZRC SAZU*. Ljubljana, 1991, 15, str. 1006-1007.
- Kmetijska družba na Kranjskem. V: *Enciklopedija Jugoslavije*. Zagreb, 1962, 5, str. 262.
- Katalogi razstav**
- Slovenščina skozi stoletja. Ljubljana: Arhiv Slovenije, 1971, 40 str., (soavtorji Nemanič Ivan, Kos Janez, Ribnikar Peter, Smole Majda, Verbič Marija).
- Nacionalni in socialni programi pri Slovencih. (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, zv. 2). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1975, str. 24-25.
- Ivan Cankar in delavsko gibanje. (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, zv. 3). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1976, 44 str., (soavtor Kos Janez).
- Iz roda v rod: pričevanja o slovenskem jeziku: razstava Arhiva SR Slovenije, Ljubljana 1982, (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, zv. 5). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1982, 79 str., (soavtorja Kološa Vladimir, Ribnikar Peter).
- Odsvi reformacijskega gibanja v dokumentih Arhiva SR Slovenije, (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, zv. 7). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1987, 100 str., (soavtorji Kološa Vladimir, Ribnikar Peter, Trpin Drago).
- Viri za zgodovino gozda in gozdarstva. Razstava Arhiva SR Slovenije ob gozdarskih študijskih dnevih. VTOZD za gozdarstvo Biotehniške fakultete. Ljubljana 1985, 17 str., (soavtorja Kološa Vladimir, Ribnikar Peter).

Katalog dokumentov za kmečke upore. Situla 13, 1973, str. 123-202. (soavtorji Ribnikar Peter, Smole Majda, Verbič Marija).

Poročila

Razstava za zgodovino industrije na Slovenskem v Državnem arhivu republike Slovenije v Ljubljani. Arhivist 10, št. 3-4, 1960, str. 154-156.

VII. zborovanje slovenskih arhivarjev, Arhivist 24, 1974, št. 2, str. 216-218.

Dokumenti z razstave Arhiva SR Slovenije. Delavska enotnost, št. 19, 1976, str. 9, št. 20, 1976, str. 20.

Obisk v Univerzitetnem arhivu v Lenu. Arhivi 1, 1978, št. 1, str. 57-58.

Poročilo Komisije za šolanje kadrov za zgodovinske arhive in registrature. Arhivi 2, 1979, št. 1, str. 75-76.

Uredniški odbor glasila Arhivi. Arhivi 4, 1981, št. 1-2, str. 154.

Uredniški odbor Viri. Arhivi 4, 1981, št. 1-2, str. 154.

Komisija za strokovno usposabljanje delavcev v arhivih. Arhivi 4, 1981, št. 1-2, str. 154.

Uredniška odbora glasila Arhivi in edicije Viri. Arhivi 5, 1982, št. 1-2, str. 76.

Komisija za šolanje in strokovno izobraževanje arhivskih delavcev. Arhivi 5, 1982, št. 1-2, str. 76.

Komisija za mednarodne zveze. Arhivi 5, 1982, št. 1-2, str. 78.

Strokovni seminar v Novi Gorici. Arhivi 5, 1982, št. 1-2, str. 95-96.

Uredniški odbor glasila Arhivi. Arhivi 6, št. 1983, 1-2, str. 147.

Arhivska dejavnost v Sloveniji. V: Oena kulturne dejavnosti na področju Slovenije v letu 1983. (Študije in gradiva 23). Ljubljana: KSS, 1984, str. 215-222.

Arhivska dejavnost v Sloveniji. V: Oena kulturne dejavnosti na področju Slovenije v letu 1984. (Študije in gradiva 28). Ljubljana: KSS, 1985, str. 208-212.

Poročilo o kulturni izmenjavi z Italijo v času do 1.-7. oktobra 1985. Arhivi 8, 1985, št. 1-2, str. 128-129, (soavtor Jeraj Mateja).

Poročilo o projektu izdaje kart jožefinskih deželnih merjenj. Arhivi 12, 1989, št. 1-2, str. 67-68.

Poročilo o znanstvenoraziskovalni nalogi

Evidentiranje in kopiranje virov za slovensko zgodovino posebej zgodovino Prekmurja v madžarskih kulturnih institucijah. Ljubljana: RSS, 1978, 132 str.

Raziskave za varstvo in predstavitev kulturne dediščine. Ljubljana: RSS, 1987, 1 zv., (soavtorji Šumi Nace, Plesničar Ljudmila, Mikl-Curk Iva, Ceve Anica, Kuhar Boris, Krnel-Umek Duša, Vidovič-Muha Ada, Žargi Matija, Horvat Jasna, Kokole Jože).

Poročilo o razvojno-raziskovalni nalogi

Arhivistika (Arhivistika-bibliotekarstvo). Ljubljana: RSS, 1984, 1 zv., (soavtorji Popovič Mirko, Korže-Strajnar Ančka, Novak Vlado).

Usmerjeni raziskovalni program Arhivistika. V: Znanstveno raziskovalno delo v okviru usmerjenih raziskovalnih programov na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Ljubljana: FF ZI, 1982, str. 138-143.

Usmerjeni raziskovalni program Arhivistika. V: Znanstveno raziskovalno delo v okviru usmerjenih raziskovalnih programov na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Ljubljana: FF ZI, 1983, str. 165-170.

Ocene

Lexikon. Archivwesen der DDR. Berlin 1977, Arhivi 1, 1978, št. 1, str. 52.

Guida generale degli Archivi di Stato italiani. Arhivi 5, 1982, št. 1-2, str. 111-113.

Vodnik Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, Ljubljana 1992, Arhivi 15, 1992, št. 1-2, str. 99-100.

Razno

Majda Smole - sedemdesetletnica. ZČ 43, 1989, št. 2, str. 271-272.

Majda Smole (1919-1989). Kronika 37, 1989, št. 3, str. 328.

Dr. Jože Žontar - šestdesetletnik. Arhivi 15, 1992, št. 1-2, str. 145-149.

Dr. Božo Otopce-sedemdesetletnik. Arhivi 17, 1994, št. 1-2, str. 184-185.

Urednik ali sourednik

Umek, Ema (ur.), Kos, Janez (ur.). Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije. I, II, III. (Vodniki, zv. 1). V Ljubljani. Skupnost arhivov Slovenije, 1972-1974, 1380 str.

Umek, Ema (ur.), Kos, Janez (ur.). Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije, I, II. (Vodniki, zv. 2). V Ljubljani. Skupnost arhivov Slovenije, 1975, 2. zv., 750 str.

Umek, Ema (ur.), Oblak, Čarni, Marija (ur.), Kos, Janez (ur.). Nacionalni in socialni programi pri Slovencih, (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, zv. 2). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1975, 91 str.

Umek, Ema (ur.), Čarni-Oblak, Marija (ur.), Kos, Janez (ur.). Ivan Cankar in delavsko gibanje. (Publikacije Arhiva SR Slovenije, zv. 3). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1976, 44 str.

Kološa, Vladimir (ur.), Čarni-Oblak, Marija (ur.), Prinčič, Jože (ur.), Ribnikar, Peter (ur.), Umek, Ema (ur.). Komunistična partija v Sloveniji 1919-1941. (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi zv. 4). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1979, str. 48.

- Umek, Ema (ur.), Oblak-Čarni, Marija (ur.), Kološa, Vladimir (ur.). Iz roda v rod. (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, zv. 6). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1982, 79 str.
- Kološa, Vladimir (ur.), Oblak-Čarni, Marija (ur.), Umek, Ema (ur.). Pridobitve Arhiva SR Slovenije 1981-1982. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1983, 32 str.
- Kološa, Vladimir (ur.), Oblak-Čarni, Marija (ur.), Umek, Ema (ur.). Arhiv SR Slovenije 1945-1985. (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi 6). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1985, 32 str.
- Kološa, Vladimir (ur.), Ribnikar, Peter (ur.), Rotar, Jože (ur.), Svetlik, Peter (ur.), Umek, Ema (ur.). 160 let mapnega arhiva. Arhiv SR Slovenije in Republiška geodetska uprava Ljubljana 1987, 30 str.
- Kološa, Vladimir (ur.), Oblak-Čarni, Marija (ur.), Umek, Ema (ur.). Odsevi reformacijskega gibanja v dokumentih Arhiva SR Slovenije. (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi zv. 7). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1987, 100 str.
- Kološa, Vladimir (ur.), Oblak-Čarni, Marija (ur.), Umek, Ema (ur.). Imeli so dve domovini (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi zv. 8). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1988, 98 str.
- Kološa, Vladimir (ur.), Oblak-Čarni, Marija (ur.), Umek, Ema (ur.). Konservatorsko-restavratorska dejavnost v Arhivu SR Slovenije. Razstava ob dnevu arhivo 20. oktobru. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1984, 25 str.
- Umek, Ema (glavna ur.), Arhivi 1 (1978) - 8 (1985), Ljubljana: Arhivsko društvo in Arhiv SR Slovenije.
- Kološa, Vladimir (ur.), Kos, Janez (ur.), Oblak-Čarni, Marija (ur.), Umek, Ema (ur.). Viri 1-3 (Publikacije Arhiva SR Slovenije). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije:
- Verbič Marija. Deželnozborski spisi kranjskih stanov I. 1499-1515, Viri 1. Ljubljana 1980, str. 167; Verbič Marija. Deželnozborski spisi kranjskih stanov II. 1516-1519. Viri 2. Ljubljana 1986, str. 257;
- Melik, Vasilij (gl. urednik), Oblak-Čarni, Marija (ur.), Kos, Janez (ur.), Umek, Ema (ur.), Zorn, Tone (ur.), Pleterski, Janko, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917. Poročilo vojaške in vladne komisije 1. Ljubljana 1980. Priloge poročilom vladne komisije (izbor). 2. Ljubljana 1982.
- Kološa, Vladimir (ur.), Oblak-Čarni, Marija (ur.), Umek, Ema (ur.). Smole, Majda. Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. - 1747, (Publikacije Arhiva SR Slovenije. Inventarji. Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev; zv. 4). 1. del. Ljubljana, 1985, XV, 315 str. 2. del. Ljubljana, 1988, V, str. 458.
- Kološa, Vladimir (ur.), Oblak-Čarni, Marija (ur.), Umek, Ema (ur.). Jeraj Mateja. Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije s predhodniki I. del: 1945-1949. (Publikacije Arhiva SR Slovenije. Inventarji. Serija Arhivi družbenopolitičnih organizacij, 1. zv., Ljubljana 1988), str. 392.
- Kološa, Vladimir (ur.), Oblak-Čarni, Marija (ur.), Umek, Ema (ur.). Nemanič Ivan. Filmsko gradivo SR Slovenije, (Publikacije Arhiva SR Slovenije. Serija Zbirke; zv. 1), 1., 2. del. Ljubljana 1982, str. 762.
- Smole, Majda. Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. - 1747, (Publikacije Arhiva SR Slovenije. Inventarji. Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev; zv. 4). 3. del. Ljubljana 1989, str. 134. (Redukcija)

Članki in razprave

UDK 37.014.35(497.4)“1601/1918“

Študentske in dijaške štipendijske ustanove na Kranjskem*

PETER RIBNIKAR

Nastanek študentskih štipendijskih ustanov na Kranjskem sega v začetek 17. stoletja. Ustanovniki teh ustanov so bili ugledni vidnejši deželni uradniki in predstavniki katoliške cerkve na Kranjskem, v 18. stoletju so se jim pridružili še ugledni humanisti ter druga duhovščina. V drugi polovici 19. stoletja so se med ustanovnike štipendijskih ustanov vključili še posamezniki iz vrst meščanstva in gospodarstva.

Prvotno so štipendiranje namenjali le študentom na univerzah. Prejemniki štipendij niso prejeli v denarju, temveč v obliki štipendijskega mesta v zavodu. Tako so dobitniki štipendij med svojim študijem v zavodu imeli zastoj oskrbo, to je namestitvev, prehrano in druge usluge, ki so zadoščale za preživetje študijskih let. To je bil tudi namen študentskih štipendijskih ustanov, namenjenih za pomoč revnim, pridnim, moralno neoporečnim, študirajočim mladeničem, da so v težkih socialnih razmerah zmogli dokončati svoj študij in si s tem pridobili želeno izobrazbo. Na Kranjskem sicer ni bilo univerzitetnega študija, le-to je bilo za študirajoče mladeniče s Kranjskega dosegljivo le na univerzah na Dunaju, v Graecu, nekaj manj tudi v Pragi ter na nemških in italijanskih univerzah. V Ljubljani je bilo mogoče študirati le v jezuitski šoli in semenišču.

Ustanovniki štipendijskih ustanov na Kranjskem so štipendijske ustanove namenjali zlasti štipendiranju svojih sorodnikov, če pa teh niso imeli, so dobili možnost pridobiti štipendijo še drugi študirajoči iz kraja ali župnije ustanovnika ter širše okolice oziroma s Kranjske. V 18. stoletju so v nekaterih primerih v štipendiranje vključili tudi deklice, in sicer kot gojenke v samostanih, tako da so si lahko pridobile različne spretnosti. Z razvojem šolstva so nastale tudi spremembe v štipendiranju. Najpomembnejša sprememba se je uveljavila sredi 19. stoletja,¹ ko

so začeli prejemniki dobivati osebne štipendije v denarju, in sicer v roke, in to v dveh obrokih na leto, za jesenski in pomladanski semester.

Študentska štipendijska ustanova je bila ustanovljena na podlagi ustanovne listine (ustanovno pisino) in na podlagi oporoke oziroma izražene poslednje volje, v kateri je zapustnik izrazil svojo odločitev za ustanovitev ustanove. Izvedba zapustnikave odločitve za ustanovitev ustanove je bila v pristojnosti izvršiteljev oporoke in sodnega postopka za izvedbo oporoke. Ko so se z ukrepi cesarice Marije Terezije v ustanavljanje ustanov vključili državni upravni organi, so le-ti izdajali listino o soglasju in so s tem privolili v ustanovitev ustanove. Tem listinam se je v 19. stoletju pridružila še listina o prevzemu (akceptna listina), s katero je bilo potrjeno, da je ustanova imela svoje finančno pokritje.

Študentske štipendijske ustanove so sodile k dobredelnim ustanovam. V začetnem obdobju država ni posegala v ustanavljanje teh ustanov, zato tudi ni bilo nadzora nad njihovim delovanjem. Cesarica Marija Terezija je s svojimi reformami posegla tudi v delovanje ustanov. Najprej je z okrožnico z dne 30. 7. 1747,² ta je bila poslana vsem deželnim glavarjem, fiskalnim uradom, magistratom, mestom in trgom, škofom, prelatom in višji duhovščini, zahtevala, da prijavijo vse ustanove, njihovo gotovinsko stanje, premoženje v nepremičninah, podatke o nalože-

* firma Deželni zbor in odbor za Kranjsko, reg. fasc. III-20, študentski ustanovni sklad 1868-1918 in arhivskega gradiva Kraljevske banke uprave Dravske banovine, prosvetni udtelek, kateremu je bilo priključeno arhivsko gradivo, ki ga je arhivu izročil leta 1961 bivši Svet za šolstvo LRS in se nanša na serijo originalnih listin ustanov za leta 1792-1940.

¹ Hertrill v., Stiftungen. Oesterreichisches Staatswörterbuch. Handbuch der gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes. Herausgegeben unter Mitwirkung zahlreicher Fachmänner von dr. Ernest Mischler und dr. Josef Ulrich. 4. Band R-Z, str. 489. Wien 1909.

² Repräsentanz in Komora za Kranjsko v Ljubljani, reg. fasc. XIV, škatla 26.

* Članek temelji na podatkih, ohranjenih v arhivskih fondih Deželne vlade v Ljubljani 1861-1918, splošni spisi, reg. fasc. 19-1, zbirke konvolutov Deželne vlade v Ljubljani, arhivskega

nib kapitalijah ter podatke o osebah, ki z njimi razpolagajo. Te podatke je zbirala Repräsentanea in komora za Kranjsko v Ljubljani. Leta 1749 je Marija Terezija za upravljanje ustanov ustanovila Dvorno komisijo za dobrodelne ustanove.³ Uvedla je tudi napovedne tabele za seminarske in štipendijske ustanove, v katerih so bili zajeti podatki o imenu ustanove, letu ustanovitve, kraju, v katerem je bila ustanova, številu štipendijskih mest, ločeno za dečke in deklice, in številu obrokov hrane na osebo. Leta 1761 je bil uveden poseben obrazec za ustanovne listine. Izpolniti ga je bilo treba v štirih izvodih, od tega je en izvod prejel najstarejši član družine ustanovnika, po en izvod pa še Dvorna komisija za dobrodelne ustanove, župnik in škofijski ordinariat. V resoluciji z dne 25. 4. 1761⁴ je Marija Terezija naročila, da je treba spise o dobrodelnih ustanovah, ki so shranjeni v arhivu nekdanjega Vice-domskega urada na Kranjskem, odstopiti Dvorni komisiji za dobrodelne ustanove, oziroma jih prepisati za potrebe te komisije. Leta 1773 je bila odpravljena Dvorna komisija za dobrodelne ustanove, upravljanje ustanov pa je prevzelo Deželno glavarstvo na Kranjskem. Po reorganizaciji državne uprave v obdobju vladanja Jožefa II. in njegovih naslednikov sta upravljanje in nadzor nad delovanjem ustanov prešla na Gubernij v Ljubljani in nato na Državno namestništvo oziroma Deželno vlado v Ljubljani, za pravilnost sestave ustanovnih listin in za njihovo evidenco pa je bila zadolžena Finančna prokuratura v Ljubljani.

Za v obdobju vladanja cesarja Franca I. so nastale spremembe pri upravljanju dobrodelnih ustanov. Za odločanje na najvišji stopnji oblasti je postala pristojna študijska dvorna komisija na Dunaju. Leta 1792⁵ je bil na Kranjskem ustanovljen študentski ustanovni sklad, ki je obsegal študentske, semeniške, deklinške in ubožne ustanove in je deloval pod imenom Cesarsko kraljevi prosvetno semeniški sklad. Temu se je leta 1807⁶ priključil še šolninski sklad in do leta 1818 deloval pod imenom Združeni študentski in šolninski sklad.⁷ Leta 1821⁸ se je sklad reorga-

niziral in iz njega so izločili deklinške in ubožne ustanove. S tem se je dokončno oblikoval Študentski ustanovni sklad, pozneje imenovan tudi Dijaški ustanovni sklad, ta je deloval do leta 1945, sprva v okviru Gubernija v Ljubljani, nato pa v okviru ljubljanske Deželne vlade.

Prvi uradni popis študentskih štipendijskih ustanov na Kranjskem je iz leta 1843 in obsega 75 ustanov.⁹ V njem so po abecedi navedene štipendijske ustanove s podatki o številu štipendijskih mest, višini štipendije, višini kapitala in datumu ustanovitve ter podatki o upravičencih do štipendije in o vrsti listine, s katero je bila ustanovljena ustanova. V tem seznamu manjkajo ustanove: Tomaža Hrena iz leta 1628, Krištofa Škofica iz leta 1637, Janeza Jošta Webra iz leta 1638, Domovika Repiča iz leta 1747, dr. Pavla Ignaca Režena iz leta 1797 in Martina Lamba pl. Schwarzenberga iz leta 1805.

Leta 1866¹⁰ je nastala pobuda, da se privatne ustanove in skladi predajo v upravljanje deželni upravi, s tem naj bi Deželni odbor za Kranjsko prevzel v upravljanje tudi študentske štipendijske ustanove. Deželni odbor je o tej ponudbi razpravljal in se je načelno strinjal s prevzetom ustanov v upravljanje. Dokončno odločitev o prevzetu pa je prepustil Deželnemu zboru za Kranjsko in ta je na seji zbora 11. 9. 1868¹¹ sklenil, da se odobri predlog Deželnega odbora in izvede prevzem upravljanja študentskih štipendijskih ustanov oziroma Študentskega ustanovnega sklada. V razpravi na seji deželnega zbora je dr. Costa poudaril, da je treba za upravljanje ustanov zahtevati 5 odstotkov štipendijskih sredstev, ki bodo namenjena pokritju stroškov za oskrbovanje deželne pisarne, deželnega knjigovodstva in deželne blagajne. Dr. Costa je še poudaril, da stroški za upravljanje ustanov ne smejo prizadeti višine štipendije, in je predlagal, naj se ti stroški pokrijejo iz presežkov

³ Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960, str. 50.

⁴ Repräsentanea in komora za Kranjsko v Ljubljani, reg. fise. XIV, skatla 28.

⁵ Deželna vlada v Ljubljani, 1866, spis št. 383, koncept poročila državnemu ministristvu na Dunaj. V njem navaja, da je leta 1792 obstajal kranjski študentski ustanovni fond, ki ni bil oblikovan s strani države.

⁶ Deželna vlada v Ljubljani, 1866, spis št. 383, koncept poročila državnemu ministristvu na Dunaj. V njem omenja odredbo dvorne pisarne z dne 23. 9. 1807 in gubernijsku odredbo z dne 30. 11. 1807 o združitvi študentskega ustanovnega fonda s šolninskimi skladi.

⁷ Deželna vlada v Ljubljani, 1866, spis št. 383, koncept poročila državnemu ministristvu na Dunaj. V njem omenja gubernijsku odredbo z dne 18. 4. 1818, ki je ločila šolninski sklad od kranjskega študentskega ustanovnega fonda.

⁸ Deželna vlada v Ljubljani, 1866, spis št. 383, koncept poročila državnemu ministristvu na Dunaj. V njem omenja gubernijsku odredbo z dne 3. 4. 1821, s katero so izločili deklinške in ubožne ustanove iz združenja študentskega in šolninskega sklada ter ustanovili študentski ustanovni sklad. Ta sklad je tedaj imel 295.219 gulinarjev kapitala.

⁹ Deželna vlada v Ljubljani, konvulnt št. 462, akti gubernijske ustanovne komisije. Seznam vseh ustanov študentskega ustanovnega sklada dežele Kranjske za upravo leto 1841, Ljubljana, 30. 5. 1843.

¹⁰ Deželna vlada v Ljubljani, 1866, spis št. 383, priloga št. 6086, v kateri se omenja odlok državnega ministristva na Dunaju z dne 27. 1. 1866 o prenosu nekaterih skladov na organe deželne uprave; spis št. 3729, koncept dopisa na Deželni odbor za Kranjsko v zvezi s izločanja kranjskega študentskega ustanovnega fonda, ki obsega 98 ustanov z več štipendijskimi mesti in premoženjem 295.219 gulinarjev. Zbirka konvulntov, konvulnt št. 311/A.

¹¹ Deželna vlada v Ljubljani, zbirka konvulntov, konvulnt št. 311/A, Protokol deželnega zbora za Kranjsko z dne 11. 9. 1868, v katerem je sklep o prevzetu študentskega ustanovnega sklada.

dobodkov študentskega ustanovnega sklada in dopolnilnega premoženja ustanov. Ti stroški naj bi znašali približno 300 goldinarjev na leto.

Prenos arhivskega gradiva štipendijskih ustanov na Deželni odbor za Kranjsko je bil izvršen leta 1870,¹² in sicer v dveh predajah. V prvi predaji je bilo prevzeto arhivsko gradivo 45 štipendijskih ustanov, v drugi predaji pa 83 ustanov. Na podlagi obeh seznamov prevzetih listin študentskih štipendijskih ustanov je bilo mogoče ugotoviti, da niso bile izročene vse listine študentskih štipendijskih ustanov; manjkale so listine ustanov: Gašperja Glavatiča, Martina Lamba pl. Schwarzenberga, Jožefa Antona Schifferja pl. Schiffersteina, Jakoba Stübila, Jerneja Zalokarja in Matije Debelaka.

Deželni odbor je konec 19. stoletja nastavil dosjeje ustanovnikov študentskih štipendijskih ustanov. Dosjeji so imeli rubrike A, B, C, D in E. V teh rubrikah so bili podatki o številu štipendijskih mest, višini letne štipendije, o upravičencih in prednostni pravici do prejemanja štipendije, o vrsti šole in trajanju prejemanja štipendije, o prezentacijski pravici fizične ali pravne osebe, ki ji je pripadala pravica za podeljevanje štipendije; nekateri dosjeji so imeli pripisane pripombe ustanovnika glede obveznosti prejemnika štipendije do ustanovnika. Te pripombe so se nanašale na opravljanje nekaterih molitev, obiskovanja verskih obredov in drugih pobožnosti, v katerih so se morali prejemniki spominjati ustanovitelja. Dosjeji so bili nastavljeni pred letom 1892, to potrjujejo navedbe višine štipendij v goldinarjih. Dosjeje so vodili po abecednem redn, poleg tega pa so jih tudi oštevilčili z arabskimi številkami. Ohranjena sta dva fascikla dosjejev, prvi fascikel vsebuje dosjeje od črke F do M, drugi pa od črke N do Z.

Prvi fascikel vsebuje dosjeje študentskih ustanov: Federer Ignac, Franc Jožef I., jubilejna ustanova mesta Idrije, Franc Jožef I., jubilejna ustanova mesta Loža, Globočnik Jožef I., Globočnik Jožef II., Globočnik Jožef III., Globočnik Jožef IV., Golmajer Jurij, Golob Magdalena, Gorup Jožef, vitez Slavinjski, jubilejna I, Gorup Jožef, vitez Slavinjski, jubilejna II, Gorup Jožef, vitez Slavinjski, jubilejna III, Gorup Jožef, vitez Slavinjski, jubilejna IV, Gerbec Ludvik dr., Gerbec Karl Marko dr., Gizela, nadvojvodinja, ustanova mesta Novo mesto, Glavatič Gašper, Gruden Jakob, Gutman Emil pl., jubilejna, Ginzelj Franc, Hladnik Franc, Hočevar Josipina za obrtno šolo, Hočevar Valentin, Hren Andrej, Hren Tomaž, Kolman Franc, Kraskovič Janez, Kus Valentin, Lakner Lovrenc, Lamb Martin pl. Schwarzenberg, Lanthieri Klemen Tadej baron, Lenkovič Jurij, baron, Lesar Anton, Levec Andrej,

Lichtenthurn Katarina, baronica, Langus Matevž, Lukšan Karl, Luzar Martin, Luzar Andrej, Marenig Luka, Marija Valerija, nadvojvodinja - ustanova Kranjske hranilnice, Marinko Janez, Marinko Jožef dr. Navedeni dosjeji so bili oštevilčeni z arabskimi številkami in so jih pozneje dodatno preštevilčili. Iz številke je razvidno, da začenjajo s številko 24 in se končajo s številko 97.

Drugi fascikel dosjejev ima napis "No 91-192, Novak - Z", vsebuje pa dosjeje študentskih ustanov od št. 110 do 215. V njem so bile dosjeji: Novak Janez Krstnik, jubilejna študentska ustanova častnega stolnega prošta in župnijskega dekana Novaka Janeza v Radovljici, Oblak Janez, Omerza Danijel, Omerza Mihael, Pehare Jožef, Peintner Mihael, Perc Jurij Jožef, Pilat Gašper, Plankel Krištof, Poklukar Janez, Poklukar Tomaž, Polak Viljem, Povše Franc, Prešeren Janez, Pretnar Jožef, Raab Anton I., Raab Anton II., Rački Lovrenc, Ravnihar Matevž, Regnard Jožef dr., vitez pl., Repežič Jožef, Repič Dominik, Režen Pavel Ignac dr., Rezervni sklad, Robič Luka, Robič Simon, Roje Franc, Rome Neža, Rossetti Janez Marko Anton, baron, Rozman Jožef, jubilejna ustanova gimnazije Novo mesto, cesarska jubilejna študentska ustanova Novo mesto, Rumpel Jurij Tomaž, Rupan Simon, Sajovic Janez Evangelist, Zalokar Jernej, Salzer Janez, Završnik Jurij, Searlich Maks Henrik I., Searlich Maks Henrik II., Šabac Franc, Šalehar Ignac, Scheer Martin Leopold, Schellenburg Jakob pl., Schiffer Jožef Anton pl. Schifferstein, Žgur Matevž, Schildenfeld Vincenc, vitez, Žitnik Neža I., Žitnik Neža II., Šlakar Janez Nepomuk, Šlakar Jožef, Šmajd Jurij, Schuppe Adam, Šurbi Andrej, Zdežar Jožef, Šever Matija, Škerl Jožef, Škerbin Friderik, Škofic Krištof, Sluga Matija, Sontner Adam, Zorman Aleksander, Državna štipendija za medicince, Stampfl Janez I., Stampfl Janez II., Stampfl Janez III., Stariha Jakob, prvi častni kanonik, Stariha Jakob, Stegu Jurij, Steinberg Janez Andrej pl., Stibil Jakob, Stroj Jožef dr., Strup Martin, Zupan Jurij dr. I, Zupan Jurij dr. II, Zupan Jurij, Zupin Jožef, Zupančič Marija, Sušnik Gašper, Svetina Marija, Thaler Janez pl. Neuthal, Dolničar Anton pl. Thalberg, Tome Marija, Tomšič Janez, Töttinger Gregor, Traven Jožef, Umek Anton, Umek Karl, Neznani I., Neznani II., Vidic Franc I., Vidic Franc II., Volč Jurij, Warau Pavel I., Warau Pavel II., Bajželj Andrej, Weitenbiller Friderik, Wiederwohl Maks, Wolf Anton Alojz, Valič Jožef, Žagar Dragotin, Zeyser Jurij, študentska ustanova duhovščine cerkljanske fare, Zorman Anton, Zupan Franc, Državna štipendija za obrtniške šolarje iz Kranjske na državni obrtni šoli v Gradcu - to štipendijsko ustanovo je financirala finančna deželna blagajna v Gradcu.

Poleg navedenih dosjejev so vodili še knjigo z naslovom "Kataster ustanove, II. zvezek", v ka-

¹² Deželna vlada v Ljubljani, zbirka konvolutov, konvolut št. 311/A, 1871, spis št. 2178, piloga, Nota Deželnega odbora za Kranjsko, v kateri navaja, da je bilo 29. 9. 1870 prevzeto 45, v drugi predaji pa 83 ustanovnih pisem.

teri je vpisanih 73 dijaških ustanov, 10 drugih dobrodelnih ustanov, 2 vpisa pa se nanašata na dopise v zvezi s poslovanjem ustanov. Knjiga vsebuje tudi abecedno kazalo. Med vpisanimi dijaškimi ustanovami je 42 ustanov, ki so že zajete v zgoraj navedenih dosjejih, 31 ustanov pa je novih, ki so zajete v evidenco. Te so: Hudovernig Marija, Müller Janez, Deu Jožef, Jerala Anton, Arko Anton dr., Arko Josip, Arko Vencel, Bergant Josip, Bolka Neža, Čebašek Andrej dr., Debeljak Janez, Derčar Martin, Dolinar Frane, Hrovat Franc, Hočevnar Martin, Jakšič Anton, Knerler Frane, Kosmač Marija, Kosmač Simon, Kotnik Frane, Ustanova razpuščenega dijaškega podpornega društva na nekdanji nižji gimnaziji v Kranju, Mayerhold Josip, Mikuš Josip, Mlakar Janez, Mrak Jakob, Jarc Frane in Marija, Brulce Frane, Bartl Josip, Stare Mihael in Marija, Hočevnar Martin in Josipina, Hočevnar Josipina.

V navedenih evidencah je bilo zajeto 178 študentskih (dijaških) štipendijskih ustanov. Poleg naštetih ustanov je obstajalo na Kranjskem še 38 študentskih (dijaških) štipendijskih ustanov. Te ustanove so zajete v Kazalu ustanov za obdobje 1790-1940, ki je bilo najbrž sestavljeno med obema vojnoma. V omenjenem kazalu so zajete vse dobrodelne ustanove na ozemlju Slovenije, med njimi so še te študentske štipendijske ustanove: Montegnana Polidor, Kacijanar Barbara, Kastelec Matija in Friderik, Mugerle Boltežar, Engelman Gregor, Maurič Jurij, Debelak Primož, Korče Blaž, Erlali Tomaž, Jerovšek Luka, Justin Matevž, Dimic Janez, Glasbeni sklad, Rezervni sklad, Fanzoi Jakob Anton, Dežman Mihael, Demšar Frane, Jelovšek Benjamin pl. Fichtenau, Kokeil Sebastijan, Jamnik Marija, Jelovšek Anton pl. Fichtenau, Iljašič Anton pl., Blaznik Blaž, Jalen Jožefa, Kodela Matija, Jelovšek Frane pl. Fichtenau, Kalister Janez, Metelko Frane, Janežič Frane, Kos Anton, Debelak Matija, Dular Jožef, Narobe Martin, Mežnarič Anton, Jereb Josip, Demšar Janez in Koželj Josip.

Premoženje ustanov so sestavljali: gotovina, vrednostni papirji, premičnine z dohodki od nepremičnin ter dragocenosti. Skupna vrednost premoženja je bila v listinah izražena v denarni vrednosti, to je v goldinarjih, po letu 1892 pa v kronah. Gotovina in vrednostni papirji so bili naloženi v ustanovah, ki so bile pooblaščenec za denarno poslovanje, po letu 1782 pa tudi pri privatnih osebah, ki pa so morale s svojim premoženjem jamčiti za varnost naloženega kapitala. Kapital ustanov se je obrestoval po 4 do 5-odstotni obrestni meri. Vrednostni papirji so obsegali državne, deželne in mestne obveznice, ki so jih posojilodajalec prejeli za dana posojila, dalje obveznice posojil loteriji, rentnega zavarovanja, obveznice zemljiške odveze, obveznice vojnih posojil ter druge obveznice in zadolžnice privatnih posojil. Študentski ustanovni sklad, ki ga je upravljal deželni odbor, finančno pa vodilo

deželno knjigovodstvo, je v svojih letnih izkazih poročal o stanju kapitalij in ohresti. V izkazih se omenjajo obligacije loterijskih posojil, enotne denarne rente, enotne srebrne rente, avstrijske zlate rente, goriške obligacije, srečke mestne občine Pečuj, posojila avstrijske neobdavčene državne rente, obligacije kranjskega deželnega posojila, dohodki hranilnih knjižic in privatnih zadolžnic. Deželni odbor je leta 1913 sprejel sklep, da se interkalarni denarje naloži na tekoče račune pri kranjski deželni banki, v kateri so se vloge obrestovale po 4,5-odstotni obrestni meri, dohodke teh obresti pa se je odvajalo na dopolnilno imovino dijaških ustanov.¹³

Višina kapitala posameznih študentskih oziroma dijaških ustanov se je gibala med tisoč in 120 tisoč kronami. Po višini kapitala so bile posebej opazne študentske štipendijske ustanove Jožefa Gorupa, ki je v štiri štipendijske ustanove z 28 štipendijskimi mesti vložil 330 tisoč kron. Janez Stamfl, hišni posestnik v Pragi je v tri štipendijske ustanove z 49 štipendijskimi mesti vložil 200 tisoč kron, Janez Kalister je v eno štipendijsko ustanovo z 10 štipendijskimi mesti vložil 80 tisoč kron; prav toliko kapitala je vložil v ustanovo Emil Gutman, Martin Hočevnar in njegova soproga Josipina Hočevnar sta vložila po 60 tisoč kron, Jakob Schellenburg 57.538, Frane Kolman 52.042, Frane Kotnik 40 tisoč in Matevž Langus 29.400 kron.

Višina obresti in število štipendijskih mest sta vplivala na višino letne štipendije. Višje štipendije so ustanovniki namenjali za študij na univerzah in drugih visokih šolah, saj so bile potrebe študentov zaradi študijskih in hiválnih zahtev ter velike oddaljenosti od doma veliko večje v primerjavi s študijem v domovini. Najvišjo štipendijo so prejeli študenti Gorupove ustanove za študij gospodarstva v tujini, in sicer so prejeli tisoč kron visoko štipendijo. Štipendija ustanove Antona Jelovška je znašala 968 kron, Franca Kolmana 600 kron, Jožefa Gorupa za študij na trgovskih visokih šolah na Dunaju, Gradcu in Pragi 500 do 520 kron, Janeza Kalistra 496 do 502 kroni, Janeza Stampfla III, 400 kron. Višina štipendije večine štipendijskih ustanov se je gibala med 90 in 250 kronami. Najnižje štipendije so prejeli študenti Janeza Mariuka, 12 kron, Jurija Šmajda, 18 kron in 52 helerjev, Gregorja Engelmana 31 kron in 69 helerjev ter Nežke Žitnik 39 kron in 58 helerjev. Zaradi konverzije obveznic državnega dolga se je v letih 1903-1907 znižala višina štipendij pri 135 štipendijskih ustanovah.¹⁴

Glede števila štipendijskih mest je mogoče ugotoviti, da je večina, to je 114 ustanovnikov, ustanovila le po eno štipendijsko mesto, po dve

¹³ Kalister ustanov. II. zvezek, str. 35, št. 213, akt št. 10206-1913.

¹⁴ Deželni zbor in odbor za Kranjsko, reg. fasc. III/20, 1912, spis št. 15226, priloga spis št. 6361/1903, skatla 185.

štipendijski mesti je imelo 49 ustanov, po 3 štipendijska mesta 19 ustanov, po 4 mesta 8 ustanov, po 5 mest 4 ustanove, po 6 mest 3 ustanove, po 7 mest 2 ustanovi, po 8 mest 2 ustanovi, po 10 mest 2 ustanovi (Gorupova in Kalistrova), po 12 mest 3 ustanove (Schellenburgova, Lambova, Martina Hočevarja), po 13 mest 1 ustanova (Gorupova za gojenke višje dekliške šole) pozneje povišana na 14 mest, po 16 mest 1 ustanova (Stampfova II.), po 20 mest 1 ustanova (ustanova Kranjske hranilnice Marija Valerija za obrtne šole lesne stroke v Ljubljani in Kočevju ter za šolo umetnega vezanja v Ljubljani), po 24 mest 1 ustanova (Stampfova I.).

Štipendije štipendijskih ustanov so prejeli učenci osnovnih, meščanskih in obrtnih šol, dijaki srednjih šol (gimnazij, realk, učiteljišč in državnih obrtnih šol), ter študenti univerz in visokih šol, Gorupova štipendijska ustanova IV je bila namenjena za podiplomski študij v tujini. Največ štipendijskih ustanov ni imelo omejitev na vrsto študija, kar je pomenilo, da so prejemniki štipendij lahko prejeli štipendije od osnovne šole vse do konca študija, 13 ustanov je imelo določilo, da podeljujejo štipendije od osnovne do visoke šole. Za študij na popolni gimnaziji je podeljevalo štipendije 28 ustanov, za študij na gimnaziji ter na visokih šolah in univerzah je podeljevalo štipendije 18 ustanov, za študij na gimnaziji in za teologijo je podeljevalo štipendije 10 ustanov, za študij od šestega razreda gimnazije in za visoke šole je podeljevalo štipendije 5 ustanov, za študij na srednjih šolah in visokih šolah je podeljevalo štipendije 5 ustanov, za študij na gimnaziji ali realci 7 ustanov, za študij na medicinski fakulteti 2 ustanovi, za študij na tehničnih visokih šolah 3 ustanove, za študij na trgovskih akademijah in trgovskih visokih šolah 2 ustanovi, za visoko šolo za poljedelstvo 1 ustanova, za obrtne šole 3 ustanove, za osnovno šolo 2 ustanovi, za meščansko šolo 1 ustanova. Nekaj ustanov je podeljevalo štipendije za eno ali večletno šolanje na gimnaziji. Posebej je treba omeniti ustanovo profesorja Janeza Mlakarja, namenjeno izpopolnjevanju na tehnološkem zavodu na Dunaju.

S štipendijami štipendijskih ustanov so podpirali učence osnovnih šol v Kamniku, Stobu, Višnji Gori, na meščanski šoli v Krškem, na dekliškem liceju v Ljubljani. Dijakom srednjih šol so bile namenjene štipendije za državne gimnazije v Ljubljani, Novem mestu, Kranju, Kočevju, zunaj Kranjske pa za gimnazije v Beljaku, Celoveu, Celju, Innsbrucku, Trstu, za nemško gimnazijo v Ljubljani in privatno gimnazijo v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano; za realke v Ljubljani, Idriji, Gorici in Trstu; za učiteljišča v Ljubljani, Mariboru, Celoveu in Boznu; za državne obrtne šole v Ljubljani, Gradcu in Dunajskem Novem mestu; za obrtne strokovne šole lesne stroke v Ljubljani in Kočevju ter za strokovno šolo umetnega vezanja v

Ljubljani. S štipendijami študentskih ustanov so študenti iz Kranjske študirali na univerzah na Dunaju, v Gradcu, Pragi, Innsbrucku, Černovicah, na Gregorijani v Rimu ter na tehničnih visokih šolah na Dunaju, v Gradcu in Pragi, na trgovskih visokih šolah in akademijah na Dunaju, v Gradcu, Pragi, Trstu, na visoki šoli za poljedelstvo na Dunaju, na visoki šoli za veterino na Dunaju in na akademiji umetnosti na Dunaju. Podiplomski študij trgovske stroke je bil mogoč na trgovskih in gospodarskih visokih šolah v tujini. Ob tem velja poudariti, da je večina štipendijskih ustanov v ustanovnih listinah imela določilo, da ni omejitev na vrsto študija, in tako so štipendije prejeli učenci na številnih osnovnih šolah na Kranjskem.

Večino štipendijskih ustanov so ustanovili posamezniki. Avstrijska država je na Kranjskem ustanovila 2 štipendijski ustanovi, in sicer državno štipendijo za medicince in štipendijsko ustanovo za državno obrtno šolo v Gradcu. Ob obletnicah vladanja cesarja Franca Jožefa so za njegov jubilej ustanovila mesta Lož, Idrija in Novo mesto jubilejne štipendijske ustanove. Ob poroki nadvojvodinje Gizele je Novo mesto ustanovilo posebno štipendijsko ustanovo za dijake realne višje gimnazije v Novem mestu, Kranjska hranilnica v Ljubljani pa je ustanovila štipendijsko ustanovo Marija Valerija z namenom pospeševanja obrtnega šolstva. Štipendijske ustanove so ustanovili še: Gimnazija v Novem mestu, razpisčeno Dijaško podporno društvo nekdanje državne nižje gimnazije v Kranju in duhovščina cerkljanske fare na Gorenjskem. Med posamezniki - ustanovniki študentskih štipendijskih ustanov so najštevilnejše zastopani predstavniki duhovščine med njimi 4 škofje, 9 ustanovnikov je bilo iz vrst plemstva, 12 iz vrst državnih, deželnih in drugih uradnikov ter uradniških upokojencev, 10 iz vrst gospodarstvenikov, 8 iz vrst hišnih in drugih posestnikov, 7 iz zdravniških vrst, 5 iz vrst prosvetnih delavcev, 2 iz obrtniškega stanu in 1 umetnik slikar. Za nekaj ustanovnikov še ni bilo mogoče dognati njihovega poklica oziroma socialnega izvora, pri 2 ustanovah pa je ustanovnik želel ostati neznan.

Za podeljevanje štipendij so bili pristojni ustanovniki, če so ustanovo ustanovili še za svojega življenja, sicer pa so ustanovniki v listinah določili predstavnika ustanove, pooblaščenega za podeljevanje štipendij. Predstavniki so bili bližnji sorodniki, če teh ni bilo, pa so ustanovniki za ta namen določili predstavnike lokalnih cerkvenih oblasti, škofijski ordinariat in škofa, v veliko primerih pa tudi predstavnike uprave ali sodišča, pogosto deželno vlado v Ljubljani, redkeje pa deželni odbor. Med upravičenci do podeljevanja štipendije so bili tudi ravnatelj gimnazije in profesorski zbor gimnazije; štipendije ustanov zakoncev Hočevar je podeljevala Kranjska hranilnica v Ljubljani, štipendije Gorupovih ustanov je podeljeval ustanovnik, po njegovi

smrti najstarejši član družine, nato pa Deželni odbor za Kranjsko dokler je imel slovensko večino, če pa te ni imel, pa je to dolžnost opravljala Slovenska matica; za Gornjve štipendiste za podiplomski študij v tujini pa je pravica do podeljevanja štipendij pripadla Trgovski in obrtni zbornici v Ljubljani.

Upravičenci do prejemanja štipendij posameznih ustanov so bili povečini sorodniki ustanovitelja; če teh ni bilo, so za štipendije kandidirali še drugi upravičenci. V ustanovnih listinah je bilo določeno, kdo je upravičen do sprejemanja štipendije. V 19. stoletju, ko se soočamo tudi z nacionalnim vprašanjem, nalezljivo na štipendijske ustanove, ki so namenjene le slovenskim oziroma nemškim prejemnikom štipendij. Izključno za Slovence so bile štipendijske ustanove: Jožefa Gorupa, Franca Kotnika, Viljema Polaka, Luke Rohiča, Franca Brulca, Emila Gutmana in ustanova cerkljanske duhovščine. Kočevskim Nemcem so hile namenjene štipendijske ustanove Janeza Stampfla in Lovreca Račkega. Ustanova Martina Hočvarja je imela določilo, da prejemajo štipendije učenci na šoli z nemškim učnim jezikom. Ustanovi Pavla Warana in Državna štipendija za medicince sta imeli določilo, da morajo kandidati za štipendijo obvladovati slovenski jezik, po končanem študiju pa se morajo za 5 let zaposliti na Kranjskem.

Štipendijska mesta in nato osebne štipendije so od konca 18. stoletja¹⁵ podeljevali na podlagi konkurznega razpisa in ob upoštevanju določb ustanovne listine. Razpis je bil javen, državna uprava je razpise za podelitev štipendij objavljala v časniku Laibacher Zeitung, pozneje pa tudi v posebnih tiskanih razglasih. Ti razpisi so obsegali štipendiranje za šolanje na Kranjskem ter za študij na univerzah in visokih šolah na Dunaju, v Gradcu, Innsbrucku ter v Pragi. Prošilci so morali svoje prošnje vložiti pri pristojni znanstveni oziroma strokovni organizaciji, prošnji pa so morali priložiti: rojstni list, dokazilo o prednosti pravici v primeru, da je bil prošilec sorodnik ustanovnika, ubožno spričevalo, šolska spričevala, domovinski list, matični list in potrdilo o cepljenju proti kozam. V prošnji so morali navesti tudi podatke o stanovanju staršev ali varuhov ter podatke, ali štipendijo prejema že kak drug član družine. V primeru, da je prošilec prosil za dve različni štipendiji, je to moral v svoji vlogi posebej navesti. Ob tem velja poudariti, da je več prejemnikov štipendij štipendijskih ustanov na Kranjskem prejemale na Dunaju tudi Knafljevo štipendijo, ki jo je upravljala Univerza na Dunaju.

Deželna vlada v Ljubljani je po izročitvi študentskih štipendijskih ustanov v upravljanje Deželnemu odboru za Kranjsko še naprej opravljala nadzor nad študentskimi ustanovami. poleg

razpisov za podeljevanje štipendij je dajala soglasje za ustanovitev ustanov in vodila svojo evidenco o ustanovah, v katerih so bile zajete tudi druge dobrodelne ustanove. Ohranjen je Repertorij I, v katerem so bile vpisane listine ustanov od št. 1 do 482 za obdobje 1790 do 1824, Repertorij II za listine od št. 483 do 2000 ni ohranjen, Repertorij III, v katerem so vpisane listine št. 2001 do 3600 za obdobje 1850-1882. Deželna vlada je svoje spise o študentskih ustanovah arhivirala v registraturnem fasciklu 19, delno pa jih je v registraturi izločila in ohranila v posebnih konvolutih, oštevilčenih z arabskimi števkami. O študentskih oziroma dijaških štipendijskih ustanovah so ohranjeni konvoluti: št. 28 Dežman Mihael, 38 Dular Jožef, 46 Demšar Franc, 54 Jelovšek Anton pl. Fichtenau, 98 Glavatič Gašper, 113 Hrvat Franc, 143 Kotnik Franc, 148 Komac Simon, 153 Langus Matevž, 169 Lanthieri Klemin Tadej, baron, 195 Marinko Janez, 208 državna štipendija za medicince, 219 Omerza Danijel, 239 Prešeren Janez Krstnik, 270 Rumpler Jurij Tomaž, 273 Rossetti Janez Marko Anton, 280 Sever Matija, 289 Zornan Aleksander, 291 Erlah Tomaž, 301 Škerpin Friderik, 302 Searlich Heurik pl., 306 Štibil Jakob, 311/1 študentski ustanovni sklad, predaja, 313 Stegu Jurij, 316 Šlakar Janez, 317 Lamb Martin pl. Schwarzenberg, 318 Schellenburg Jakob pl., 319 Schildenfeld Vincenc, vitez, 322 Schiffer Jožef pl. Schifferstein, 329 Šlaker Jožef, 356 Vidie Franc, 357 Vidie Franc, 462 spisi gubernijske ustanovne komisije, 519 Steinberg Andrej pl., 544 državna štipendija za državna obrtno šola v Gradcu, 612 Završnik Jurij, 634 Kržič Gregor, 647 Oblak Franc, 659 Golmajer Jurij, 677 Gorup Jožef, 721 Stampfl Janez, 723 Peintner Mihael, 730 Mlakar Janez, 737 Knerler Franc, 743 neznan II, 750 Traven Jožef, 752 Müller Janez, 772 Regnard Jožef dr., 787 Lušer Andrej, 788 Kos Anton, 789 Mikuš Jožef, 791 Erlah Tomaž, 795 Strupi Jaroslav, 796 Hren Andrej, 801 Lichtenthurn Katarina, baronica, 815 Gorup Jožef, 835 Kavčič Janez, 844 Stariha Jakob, 847 Rupar Simon, 870 glasbeni sklad, 884 Bartl Jožef, 907 ustanova cerkljanske duhovščine, 913 Hočvar Martin, 920 Jelovšek Benjamin pl. Fichtenau, 933 Polak Viljem, 959 Arko Anton dr., 961 Gerbec Ludvik dr., 966 Sluga Matija, 967 Deu Jožef, 975 Demšar Janez, 978 Kodela Matija, 981 Hočvar Josipina, 985 Gutman Emil.

Po prevratu leta 1918 je upravljanje ustanov prešla na Narodno vlado SHS v Ljubljani, za njo pa na njene naslednice. Za potrebe upravljanja z vsemi dohodelnimi ustanovami je bilo izdelano "Kazalo ustanov za obdobje 1790-1940". V njem so vpisane poleg dijaških ustanov še podporne, uhožne, invalidske, šolske, bolniške, učiteljske, vdovske ustanove, ustanove za slepe in gluhe, neme ter druge dobrodelne ustanove, ki so obstajale na Kranjskem, ter nekatere ustanove za ohmožje Spodnje Štajerske in Prekmurja, večina

¹⁵ Hermit v., Stiftungen. Navedeno delo, str. 488.

Seznam študentskih štipendijskih ustanov na Kranjskem od 1601-1918

Zap. št.	Ustanovnik štipendijske ustanove	Funkcija ustanovnika	Število štipendij	Višina štipendije	Leto ustanovitve	Vrsta listine	Upravičenci do štipendije	Vrsta šole, čas štipendiranja	Podeljemalec štipendij	Priponbe ustanovitelja
1	Lenkovič Jurij, baron	deželni glavar na Kranjskem	2	92 K*	1601 1769	testament, ustanovno pismo	študirajoči brez omejitve	gimnazija in teologija	Deželna vlada v Ljubljani, Jezuitski kolegij	prejemnik mora moliti za ustanovnika
2	<i>Moutegnauc Polidor</i>	<i>duhovnik, prošt v Novem mestu</i>	4	<i>147 K* 46 h</i>	<i>1603</i>	<i>ustanovno pismo</i>	<i>a) sorodniki</i>			
3	Thaler Anton Janez pl. v Špitaliču	zemljiški gospod	2	120 K* 103 K 22 h***	1619	ustanovno pismo	a) sorodniki b) študirajoči sploh	ni omejitve na vrsto študija	Deželna vlada v Ljubljani	prejemnik mora biti vsak dan pri maši
4	Plankel Krištof	duhovnik, župnik v Kamniku	3	72 K* 69 K***	1621	ustanovno pismo	a) študirajoči iz Kamnika b) študirajoči iz Ljubljane	gimnazija 5 let starost od 12 do 17 let	Deželna vlada v Ljubljani	možnost ustanovitve 4. štipendije
5	Hren Andrej	svetnik vicetoma v Ljubljani	3	188 K 60 h* 182 K***	1628	ustanovno pismo	študirajoči sinovi revnih meščanov Ljubljane, Kranja, Gornjega Grada, predvsem sorodstva	gimnazija od 6. razreda dalje in za študij teologije na Dunaju	knezoškof v Ljubljani	
6	Hren Tomaž	škof v Ljubljani	4	83 K 84 K*	1628	testament	študirajoči iz ljubljanske škofije, rojeni v Ljubljani, Gornjem Gradu, predvsem sorodniki	gimnazija od 6. razreda dalje, tudi glasba	knezoškof v Ljubljani	
7	Sontner Adam	stolni kanonik v Ljubljani, generalni vikar	1	80 K* 107 K 95 h***	1631	ustanovno pismo	a) sorodniki b) revni sinovi iz Ljubljane c) revni študirajoči	gimnazija, 6 let	stolni kapitel v Ljubljani	
8	Škofič Krištof		2	112 K 72 h* 74 K 95 h***	1637	ustanovno pismo	študirajoči sploh	gimnazija in teologija	knezoškof v Ljubljani	
9	Weber Janez Jošt	knjigovez v Ljubljani	1	210 K* 237 K 1 h***	1638 1654	ustanovno pismo	revni sinovi meščanov iz Ljubljane	gimnazija 4. - 6. razred	mestni magistrat v Ljubljani	
10	<i>Kacijuar Barbac, baronica, raj. Kvičanič</i>	<i>častnica gosp. Trehaje in hiše v Ljubljani</i>	2	<i>138 K 28 h*</i>	<i>1651</i>	<i>ustanovno pismo</i>		<i>študij glasbe</i>		
11	Šupe Adam		2	68 K*	1675	ustanovno pismo	a) sorodniki b) študirajoči iz Kamnika	gimnazija v Ljubljani	Ohčina Kamnik	
12	Steinberg Janez Andrej pl. (tudi Stenberg)	prošt v Novem mestu	1	265 K* 240 K***	1663 1680	testament, ustanovno pismo	a) sorodniki b) študirajoči iz družine Gladič			
13	Kastelec Matija, dopolnitev ustanove Kastelec Friderik	kanonik v Novem mestu	2	60 K	1681	ustanovno pismo	sorodniki			
14	Rossetti Janez Marko Anton, baron	škof v Pičnu	1	40 K 37 K***	1691	testament	študenti za semenišče	gimnazija do 6. razreda	družina Rossetti, Deželna vlada v Ljubljani	
15	Omeza Danijel	pisar kranjskih deželnih stanov	1	60 K* 51 K 1 h***	1700	testament	a) sorodniki b) Metličani za glasbo c) študirajoči iz Kranjske	gimnazija, neomejeno	sorodniki, mesto Metlika	prejemnik mora 3 krat tedensko zmoliti rožni venec
16	Prešeren Janez Krstnik	teolog, kanonik in humanist	3	248 K* 272 K***	1704	testament	revni s Kranjske, ki bodo postali duhovniki, prednost imajo sorodniki	gimnazija, teologija	knezoškof v Ljubljani	
17	Pilat Gašper	duhovnik	1	80 K* 73 K 41 h***	1706	testament	študirajoči iz Vipave	ni omejitve na vrsto študija	župnik v Vipavi	prejemnik mora moliti za ustanovnika
18	Škerpin Friderik	duhovnik	2	112 K (1. m. ***) 95 K (2. m. ***)	1710	ustanovno pismo	a) sorodniki družine Škerpin b) študirajoči iz Kamnika	gimnazija v Ljubljani 6 let	sorodniki, župnik v Kamniku	
19	Sluga Matija	duhovnik	6	129 K* 124 K***	1710	ustanovno pismo	a) sorodniki po očetu b) drugi sorodniki c) študirajoči iz Suhe č) študirajoči iz Kranjske	od gimnazije dalje brez omejitve	sorodniki, nato cerkv. ključarji iz Suhe pri Šk. Loki	
20	<i>Murgerle Boltečur</i>	<i>duhovnik</i>		<i>170 K*</i>	<i>1711</i>	<i>ustanovno pismo</i>				
21	Scheer Martin Leopold		2	380 K (1. m. *) 132 K (2. m. *) 336 K (1. m. ***) 90 K (2. m. ***)	1713	ustanovno pismo	revni zakonski iz Kranjske	od 7. razreda gimnazije, medicina, pravo in teologija; eno mesto na Greguriani	mestni magistrat v Ljubljani	
22	Dolničar Anton pl. Thalberg	teolog, organizator v ljubljanski škofiji, humanist	6	211 K* 204 K***	1713	testament	a) sorodniki b) drugi študirajoči nagnjeni za študij teologije	gimnazija, teologija	stolni kapitel v Ljubljani	prejemnik mora biti vsak dan pri maši in moliti za ustanovnika

23	Schell Jakob pl. Schellenburg	cesarski svetnik	2	103 K* 99 K***	1713	ustanovno pismo	a) mladeniči avstr. dednih dežel, zlasti iz Tirolske b) seminaristi v Ljubljani	gimnazija od 1. razreda dalje; seminaristi za 4. letnik	Deželni odbor za Kranjsko, Deželna vlada v Ljubljani	prejemnik mora moliti vsak dan za ustanovnika
24	Gerbec Karl Maks	zdravnik	2	213 K 199 K***	1716 1786	testament, pismo o soglasju	a) sorodniki b) študirajoči iz Št. Vida pri Stični	ni omejitve na vrsto študija	stiški opat	
25	Engelman Gregor	duhovnik	1	31 K 69 h*	1717	testament				
26	Töttinger Gregor	duhovnik, župnik na Bledu in v Ljubljani	5	122 K* 118 K***	1723	ustanovno pismo	študirajoči iz župnij Vrhnika, Pol. Gradec, Horjul, Bled, študirajoči sploh	gimnazija in do konca študija	župnik v Horjulu	
27	Kus Valentin	duhovnik, župnik v Mozirju	2	101 K* 95 K***	1727	ustanovno pismo	a) sorodniki, Kamničani b) sorodniki študirajoči iz Mozirja in Ljubnega	od 6. raz. gimnazije dalje	župnik v Kamniku, župnik v Mozirju oz. Ljubnem	prejemnik mora biti v sredah in nedeljah pri maši
28	Rumpler Jurij Tomaž	duhovnik, župnik v Čemšeniku	2	120 K* 119 K 48 h***	1731 1792	testament, ustanovno pismo	a) sorodniki b) sorodniki Friderika Peršeta	ni omejitve na vrsto študija	Deželna vlada v Ljubljani	
29	Maurič Jurij	duhovnik	1	60 K*	1731	testament				
30	Žigur Matevž	duhovnik	2	93 K* 89 K***	1732	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz občine Št. Vid pri Vipavi c) okr. sod. Vipava	gimnazija v Ljubljani	župnik v Št. Vidu pri Vipavi	prejemnik mora moliti za ustanovnika
31	Žagar Adam Franc		2	101 K* 102 K***	1732	ustanovno pismo	a) sorodniki Žagar b) drugi sorodniki c) zakonski otroci iz Kamnika	gimnazije in teologija na Kranjskem	Janez Žagar, družina Žagar, nato župnik v Kamniku	
32	Hočevar Valentin	duhovnik	1	80 K*	1736	testament	a) sorodniki b) študirajoči iz prekmestja Krakovo	ni omejitve na vrsto študija	knezoškofjski ordinariat	prejemnik mora tedensko iti k maši
33	Raab Anton	deželni tajnik	2	272 K*	1740	testament	sinovi ljubljanskih meščanov	4. razred osn. šole do 2. r. gimn.	mestni magistrat v Ljubljani	
34	Omerza Mihael	duhovnik	1	60 K*	1741	ustanovno pismo	sorodniki in študirajoči iz Ljubljane	ni omejitve na vrsto študija	beneficijat v Tomišlju	prejemnik mora moliti za ustanovnika
35	Debelak Primož	duhovnik	1	100 K 35 h*	1744	testament				
36	Kraškovič Janez	duhovnik, župnik v Kranju	1	162 K 140 K*	1746	ustanovno pismo	a) sorodniki b) revni iz Žaleca in Ljubljane	gimnazija	deželni urad v Ljubljani	prejemnik mora moliti za ustanovnika
37	Repič Dominik	duhovnik, župnik v Vipavi	2	60 K* 51 K***	1747	ustanovno pismo	revni študenti, prelnost z boljšim uspehom	osnovna šola in gimnazija	sodni gosp. v Vipavi, sodnik z župnikom v Vipavi	
38	Kurč Bilič	duhovnik	2	80 K*	1754 1799	testament, pismo o soglasju				
39	Erlich Timmž	duhovnik	2	228 K (1. m.)* 315 K (2. m.)*	1756 1779	testament, ustanovno pismo	sorodniki			
40	Umek Karel		1	162 K* 155 K**	1757	testament	sorodniki in študirajoči sploh	gimnazija in visoke šole	knezoškofski ordinariat	
41	Lakner Lovrenc	vnjaški zdravnik	2	98 K 84 K***	1759 1786	testament, ustanovno pismo	revni študirajoči iz Ljubljane	omejeno na študij v Ljubljani	Deželna vlada v Ljubljani	
42	Glavatič Gašper	duhovnik, vikar v Kropi	1	80 K*	1761	testament	sorodniki bratov in sester	ni omejitev na vrsto študija	Deželna vlada v Ljubljani	po smrti sorodnikov se ustanova spremeni v duhovno mašno
43	Scarlichi Maks Henrik pl. I.	zemljiški gospod v Motniku	1	146 K* 170 K***	1761 1762	testament, ustanovno pismo	sorodniki iz družin Apfalter, Grimschitz, Hranilovič, Hohenwart, Gandini, Rasp, Werneker, Gall, Snkali, Hüfferer	licej v Ljubljani, gospodične, ki se učijo	Deželni odbor za Kranjsko	prejemnik mora 1 krat mesečno k obhajilu
44	Scarlichi Maks Henrik pl. II.	zemljiški gospod v Motniku	3	299 K* 313 K***	1762	ustanovno pismo	priljubljeni družin za 2 mesti Apfalter, Grimschitz, Tauferer, Hranilovič, Hohenwart, Gall, Hallerstein, Rasp, Werneker, Gandini, Snkali, Hoffer	ni omejitve za vrsto študija, 3. mesto je omejeno na vzgojo v samostanu	Deželni odbor za Kranjsko	prvi dve mesti so za dečke tretje za deklice
45	Jermšek Loku		1	88 K 97 K 28 h*	1763	testament	sorodniki	ni omejitve na vrsto študija	župnik v Sv. Petru v Kranjski	
46	Jestin Mohrč	duhovnik	1	94 K 30 h*	1768	ustanovno pismo				
47	Weitenhiller Friderik		1	86 K* 85 K***	1770	testament	revni dobri študenti	6. razred gimnazije	kanceler nem. vit. reda na Dunaju	
48	Peintner Mihael	odpravnik poštne voze v Ljubljani	1	190 K* 180 K***	1771 1774	testament, ustanovno pismo	a) sorodniki b) študirajoči iz trga Lunichen na Tirolskem	ni omejitve na vrsto študija	prvi sorodnik iz družine ustanovnika	
49	Dimitz Jurez		2	100 K 40 h*	1773	testament				
50	Federer Ignac	duhovnik, vikar pri sv. Petru v Ljubljani	1	155 K*	1780 1781	testament, ustanovno pismo	sorodniki, če ni teh, pa eden meščanskega porekla	ni omejitve na vrsto študija	Deželna vlada v Ljubljani	do 1796 je štipendija pripadala služkinji
51	Raab Anton II	deželni tajnik	1	462 K	1786	pismo o soglasju	sorodniki, če jih ni, se znesek razdeli med meščanske hčere in vlove	ni omejitve na vrsto študija	mestni magistrat v Ljubljani	

52	Rešen Pavel Ignac, dr.	ograjni odvetnik v Ljubljani	1	85 K* 81 K 50 h***	1793	ustanovno pismo	a) sorodniki in družina Fabianič b) študirajoči nasplah	ni omejitve na vrsto študija	Odvetniška zbornica v Ljubljani	
53	Starha Jakob	duhovnik	1	99 K* 100 K***	1796	ustanovno pismo	a) prijatelji ustanovnika b) iz župnije Črnomelj	gimnazija 6 let, teologija	župnik v Črnomlju	
54	Škerl Jožef	župnik v Košani	1	187 K 16 h* 178 K**	1796	ustanovno pismo	a) sorodniki b) revni iz župnij Košana in Tamaj izmenično	gimnazija in teologija	a) sorodniki b) ordinariat v Trstu c) župnik iz Košane in Tamaja	
55	<i>Glasbeni sklad</i>		5	112 K*	1797 1843					
56	Perc Jurij Jožef	duhovnik	1	97 K* 93 K**	1799	testament	a) sorodniki b) iz Kočevske	ni omejitve na vrsto študija	župnik v Kočevju	če ni kandidatov, obresti pripadajo neložnemu zavodu Kočevje
57	Raje Franc	župnik v Spodnji Idriji	2	334 K* (1. mes.) 104 K* (2. mes.) 111 K*** (1. m.) 223 K*** (2. m.)	1800	testament	a) prijatelji ustanovnika b) iz Nemškega Rovta okraj Tolmin	ni omejitve na vrsto študija	župnik v Nemškem Rovtu	
58	Zeysser Jurij	župnik v Poljanah na Dolenjskem (Kačevske Poljane)	1	60 K* 52 K 62 h***	1801	ustanovno pismo	revni iz dekanije Kačevje, rojeni v območju gosp. Poljane	ni omejitve na vrsto študija	knez Auersperg iz gosp. Poljane	
59	Zupančič Marija		1	80 K* 60 K 74 h***	1802	testament	najrevnejši iz župnije Sv. Jakob v Ljubljani	ni omejitve na vrsto študija, razen za normalko	mestni magistrat v Ljubljani	
60	Bajžel Andrej	župnik v Smedniku	2	147 K* 149 K***	1802	testament	a) sorodniki Bajželj in Gorjanc b) iz vasi Zg. Bitnje	gimnazija, teologija	Deželna vlada v Ljubljani	
61	Poklukar Tomaž	duhovnik	1	60 K* 52 K 96 h***	1802	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz Zg. Gorij c) iz župnije Zg. Gorje	normalka, gimnazija, strok. šole, univerza	najbližji sorodnik ustanovnika	
62	Rački Lovrenc	župnik v Kostelu	2	158 K 32 h* 153 K***	1805	ustanovno pismo	sorodniki iz rodu Rački imajo prednost, sicer revni iz fare Kostel	od nemške normalke do konca študija	župnik v Kostelu	
63	Lamb Martin pl. Schwarzenberg	deželni svetnik	12	186 K (dečki**) 91 K (dekllice*)	1805	pismo o soglasju	nčenci, nčenke iz župnij Vipava, Črni vrh in Idrija	ni omejitve na vrsto študija	Deželna vlada v Ljubljani	ustanova za 6 dečkov in 6 dekllice
64	Marenig Luka	duhovnik	1	60 K*	1806	kodicil	a) sorodniki župnika Repiča b) študirajoči iz Vipave	ni omejitve na vrsto študija	župnik v Vipavi	
65	Valič Jožef	duhovnik	1	120 K* 114 K**	1808	testament	sorodniki, če jih ni, študirajoči iz župnije Sv. Križ pri Vipavi	ni omejitve na vrsto študija	župnik v Kamnju pri Ajdovščini	
66	Šturbi Andrej		1	60 K* 50 K 54 h***	1817	testament	sorodniki družin Šurbi, Vavpotič, Sluga	ni omejitve na vrsto študija	Deželna vlada v Ljubljani	
67	Zdešar Jožef		1	104 K* 99 K**	1818	testament	sorodniki, prijatelji, nato iz župnij Brezovica, Radovljica	ni omejitve na vrsto študija	Deželna vlada v Ljubljani	
68	Rezervni sklad			236 K* 230 K***	1818					
69	Zupan Jurij dr. I	kanonik v Ljubljani	1	88 K*	1820	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz župnije Bodnje c) Begunje, Radovljica, Lesce, Leše	gimnazija	škofijski ordinariat v Ljubljani	
70	Zupan Jurij dr. II	kanonik v Ljubljani	1	127 K 68 h* 115 K 52 h***	1821	ustanovno pismo	a) iz župnije Šmartna pod Šmartno goro b) Št. Peter, Marija v Polju	gimnazija	škofijski ordinariat v Ljubljani	
71	Golmajer Jurij	stolni prošt v Ljubljani	3	216 K 80 h* 194 K***	1822 1824	testament, ustanovno pismo	revni, študirajoči iz Gorenjske	ni omejitve na vrsto študija	škofijski ordinariat v Ljubljani	
72	Štroj Jožef, dr.	zdravnik v Kranju	3	238 K* 236 K***	1826 1847	testament, ustanovno pismo	a) sorodniki b) študirajoči iz Podbrezj	ni omejitve na vrsto študija	škofijski ordinariat v Ljubljani	
73	<i>Dežman Mihael</i>	<i>trgovec</i>	1	135 K 97 h*	1830	testament				
74	Levec Andrej	duhovnik, kurat v Št. Vidu pri Lukavici	1	83 K* 80 K***	1831 1853	testament, ustanovno pismo	revni dohri nčenci iz Ljubljane	ni omejitve na vrsto študija	škofijski ordinariat v Ljubljani	ustanovo uživa do smrti kuharica Špelak Helena
75	Sever Matija	duhovnik v Lozicah	2	172 K (1. m.)* 108 K (2. m.)*	1825	pismo o soglasju	a) sorodniki b) iz občine Lozice c) iz občine Št. Vid pri Vipavi	ni omejitve na vrsto študija	predstojnik podobčine Lozice	
76	Nepoznani ustanovnik I		2	109 K 20 h (1. m.)* 81 K 24 h (2. m.)*	1843	ustanovno pismo	revni študirajoči iz Ljubljane	ni omejitve na vrsto študija	deželna vlada v Ljubljani	ustanovnik je želel biti neimenovan

77	Nepoznani ustanovnik II		1	80 K*67 K 23 h***	1843	ustanovno pismo	potrebni študirajoči iz Ljubljane	ni omejitve na vrsto študija	Deželna vlada v Ljubljani	ustanovnik je želel biti neimennvan
78	Wolf Anton Alojz	knezoškof v Ljubljani	3	158 K (1. 2. m.)** 154 K (3. m.)** 154 K (1. 2. 3. m.)***	1844	ustanovno pismo	a) dijaki iz fare Idrija b) štulirajoči sinovi podložnih župnij Ljubljana in Goričane	gimnazija, visoke šole	knezoškof v Ljubljani; tudi generalni vikar	
79	Repežič Jožef		2	248 K*	1846	ustanovno pismo	a) sorodniki b) sinovi meščanov Luža c) iz župnije Luž	ni omejitve na vrsto študija	župnik v Starem trgu pri Luži	prejemnik mora moliti za ustanovnika
80	<i>Denšur Frano</i>	<i>zabavnik, hišni pisarstnik v Kranju</i>	1	115 K 56 h*	1846	testament				
81	<i>Fincelj Jakob Anton</i>		1	86 K 15 h*	1846	ustanovno pismo				
82	<i>Jehušek Brnjumir pl. Fichtenn</i>			81 K 48 h 86 K 50 h*	1846	ustanovno pismo				
83	Hladnik Franc	duhovnik, kurat	1	60 K*	1847	ustanovno pismo	študirajoči iz družine Hladnik in Sever	ni omejitve na vrsto študija	župnik v Sp. Idriji	
84	Schiffer Jožef Anton pl. Schifferstein	kanonik v Ljubljani	4	280 K*	1847	ustanovno pismo	a) sorodniki b) štulirajoči iz Kranja	gimnazija	knezoškofijski konzistorij v Ljubljani	
85	Ravnihar Matevž	škof v Trstu	2	202 K* 184 K**	1850	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz trga Vače c) iz župnije Vače č) podložniki Lambergovega kanonika d) iz Kranjske	ni omejitve na vrsto študija	knezoškofijski konzistorij v Ljubljani	gledati na študijski uspeh
86	Globočnik Jožef I	duhovnik, veroučitelj na gimnaziji v Ljubljani	1	100 K* 88 K***	1850	ustanovno pismo	a) sorodniki iz Poženka in Adergasa, Šenturške gore b) če jih ni, se da najpotrebnejšemu sorodniku	od 2. raz. glavne šole do konca gimnazije	ustanovnik, po smrti župnik v Cerkljah	denar naj dobijo štipend. starši
87	Gozani Feliks Karl, markiz	pisar urada za državna gospodarstva	1	148 K*	1850	ustanovno pismo	a) študirajoči iz Kranja b) študirajoči iz Šk. Loke	ni 1. razreda gimnazije dalje	ustanovnik, po smrti sorodnik iz Volč. potoka, nato župnik v Kranju	
88	<i>Kokalj Sylvstijan</i>	<i>duhovnik, kuperntor</i>	1	146 K	1851	ustanovno pismo				
89	Zupan Jurij	kanonik v Ljubljani	2	89 K 12 h* 84 K***	1852	ustanovno pismo	sorodniki iz Zasipa, Zgornjih Gornj, Bleda	od 2. razr. osn. šole, gimnazija, realka	župnik v Zasipu	prejemnik mora moliti za ustanovitelja
90	Lichtenthurn Katarina pl., baronica	posestnica v Ljubljani	2	214 K 40 h*	1852	pismo o soglasju	a) sorodniki b) štulirajoči iz Šentpeterskega predmestja	od 2. raz. normalke do konca študija in še 1. leto	gimnazijski učit. zbor v Ljubljani	
91	<i>Jannik Marija</i>		1	100 K	1857	ustanovno pismo				
92	Globočnik Jožef II	duhovnik, veroučitelj na gimnaziji v Ljubljani	1	86 K 20 h 104 K	1858	pismo o soglasju	a) sorodniki b) dijaki iz cerkljanske fare	od 2. raz. glavne šole, gimnazija, realka	ustanovnik, po smrti župnik v Cerkljah	
93	Peharc Južef	učitelj normalke	1	464 K* 463 K***	1858	ustanovno pismo	a) otroci ustanovnika b) otroci sorodnikov	ni omejitve na vrsto študija	župnik v Trziču	
94	Globočnik Jožef III	duhovnik, veroučitelj na gimnaziji v Ljubljani	1	86 K 20 h	1859	pismo o soglasju	a) sorodniki b) študirajoči nasledniki umrlih učencev	gimnazija, niž. realka, tudi za pripravljalne tečaje	ustanovnik, po smrti predstojnik gimnazije	
95	Šmajl Jurij	kancelist Gubernija v Ljubljani	1	40 K* 23 K 24 h***	1860	ustanovno pismo	a) sorodniki b) drugi štulirajoči	gimnazija, realka	mestna občina Ljubljana	
96	Štibil Jakob	duhovnik, profesor v Gorici	1	89 K 4 h**** 119 K 13 h****	1860	ustanovno pismo	a) sorodniki b) mladeniči iz Dolenj pri Ajlovščini in Planine pri Vipavi	gimnazija	župnik v Planini pri Postojni	
97	Strupi Martin		1	80 k* 61 K 86 h****	1860	ustanovno pismo	a) sorodniki b) najboljši učenci 1. - 4. raz. gimnazije	4. raz. nižje gimnazije	dekan župnije Kranj	prejemnik mora moliti za ustanovitelja
98	<i>Jehušek Anton pl. Fichtenn</i>	<i>pisarstnik v Zalogu pri Novevi mestu</i>	4	968 K*	1860	ustanovno pismo				
99	<i>Iljašič Anton pl.</i>		1	212 K*	1860	ustanovno pismo				
100	Lužar Andrej	duhovnik, upokojeni župnik v Črnošnjicah	3	53 K 20 h*	1862	pismo o soglasju	a) študirajoči iz Kuprivnika in b) dekanije Kočevje	ni omejitve na vrsto študija	župnik v Kočevju	
101	<i>Blaznik Blaž</i>	<i>župnik v Nuklem</i>	1	83 K 47 h*	1863	ustanovno pismo				
102	<i>Juhvi Južefi</i>		1	103 K 36 h*	1863	ustanovno pismo				
103	Globočnik Jožef IV	duhovnik, veroučitelj na gimnaziji v Ljubljani	1	90 K 88 K***	1864	pismo o soglasju	a) sorodniki b) dijaki gimnazije v Ljubljani, rjjeni v Cerkljah	od 2. raz. glavne šole do konca gimnazije	župnik v Cerkljah	štipendijo prejmejo starši štipendista
104	Šabac Franc		1	98 K 20 h* 93 K**	1864	ustanovno pismo	učenci iz postojnske kresije, prelmst iz dekanije Luž-Cerknica	gimnazija, visoke šole	dekan iz Postojne	
105	Šlakar Janez Nepomuk	zabavnik, ravnatelj normalke v Ljubljani	1	150 K 80 h* 137 K**	1864	ustanovno pismo	a) sorodniki b) meščanski sinovi iz Kamnika	od 2. raz. osnovne šole dalje neomejeno	mestni predstojništvo Kamnik	
106	Zatokar Jernej		7	100 K	1865	ustanovno pismo	na Kranjskem rjjeni revni mladeniči	gimnazija v Ljubljani	župan v Ljubljani	

107	Kuhvič Matija	inženir v Vipavi	2	105 K 93 h*** 100 K****	1867	testament, ustavna pisma				
108	Kulister Juriz	vrednadenik	10	496 K*	1868	ustavna pisma				
109	Mehlku Franu	katehet, profesor in ljud. licej	3	142 K***	1868	ustavna pisma				
110	Lanthieri Klemen Tadej, grof	zemljiški gospod v Vipavi in Slapu	1	167 K 159 K 60 h*	1869	pismo o soglasju	revni učenci iz Vipave	od 3. razr. normalke dalje, neomejeno	dekan iz Vipave	
111	Oblak Franc	magistratni svetnik v Ljubljani	1	258 K 52 k* 240 K***	1869	ustanovno pismo	sorodniki, če jih ni, revni iz Ljubljane	ni omejitve na vrsto študija	Deželna vlada v Ljubljani	
112	Janežič Franc		2	248 K*	1869	ustavna pisma				
113	Kus Anton	inženir, kumarik	2	124 K*	1870	ustavna pisma				
114	Drehek Matiju		1	152 K	1870	ustavna pisma				
115	Svetina Marija	posestnica v Ljubljani	3	100 K*	1870	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz župnije Šk. Loka c) iz župnije Marijinega oznanenja v Ljubljani	gimnazija, realka	škofijski ordinariat v Ljubljani	
116	Bergant Josip	duhovnik, župnik v Košani	1	400 K***	1870	testament	a) sorodniki b) iz župnije Zapoge, Košana in Vodice	sorodniki od 2. razreda osn. šole, ostali gimnazija	kurat, upravitelj župnije Zapoge	
117	Jahviček Franc pl. Fichtmann	kanonik v Nemški univ. v Ljubljani		153 K 160 K 34 h*	1870	ustavna pisma				
118	Poklukar Janez	posestnik	1	97 K* 100 K***	1871	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz župnije Gorje c) iz Kranjske	ni omejitve na vrsto študija	Janez Poklukar Krnica 5	
119	Rozman Jožef	duhovnik, župnik in dekan v Trebnjem	2	132 K 30 h* 127 K***	1872	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz župnij Ljubno, Leče in Breznica c) iz župnij Trebnje, Sv. Križ, Mirna peč	od osnovne šole do univerze	škofijski ordinariat v Ljubljani	
120	Novak Janez Krstnik	kanonik, škofijski šolski nadzornik	1	111 K 40 h* 107 K***	1873	ustanovno pismo	a) sorodniki b) revni sinovi ljubljanskih meščanov, Idriji in iz žup. Rovte	ni omejitve na vrsto študija	Deželna vlada v Ljubljani	
121	Langus Matevž	slikar	7	420 K*	1873	akceptna listina	a) sorodniki, ki se posvetijo umetnosti in znanosti	po končani šoli v Kamni Gorici	župnik in občina v Kamni Gorici	
122	Hudovernik Marija		1	139 K*** 153 K 48 h*	1874	pismo o soglasju	a) sorodniki b) iz Radovljice c) iz Kranjske	od 2. razr. glavne šole do konca študija	župnik v Radovljici	
123	Gizela, nadvojvodinja, ustanova mesta Novo mesto		1	100 K	1874	ustanovno pismo	za rojene v Novem mestu	višji razredi gimnazije v Novem mestu, visoke šole	direktor gimnazije	
124	Lesar Anton	katehet, profesor na realci	1	134 K*	1873	pismo o soglasju	a) sorodniki b) iz Sušja pri Ribnici c) iz žup. Ribnica, iz Idrije	gimnazija v Ljubljani in Novem mestu, za pravne in medicinske študije	Deželna vlada v Ljubljani	ni za realke, tehniko, teologijo
125	Duhar Jožef		3	219 K 20 h. 186 K***	1876	ustavna pisma				ustanovna je tudi za bata
126	Marinko Janez	duhovnik, župnik v Logatecu	1	12 K	1876	akceptna listina	sorodniki iz Strauske vasi	za študirajoče v Alojzijevešču v Lj.	župnik na Dobrovi	
127	Müller Janez	duhovnik, kooperator v Št. Rupertu	2	160 K	1876 1877	testament, pismo o soglasju	a) sorodniki b) iz Žabnice in okoliških vasi c) iz župnije Št. Rupert pri Mirni	gimnazija in realka; razen v Kranju	Urban Müller, nato moški sorodniki	prejemnik mora moliti za ustanovitelja
128	Jerala Anton	duhovnik, župnik pri Sv. Štefanu na Koroškem	2	223 K 30 h* 213 K***	1879 1881	testament, pismo o soglasju	a) iz Železnikov b) iz župnije Železniki c) iz župnij Selce, Zali log in Sorica	ni omejitve na vrsto študija	župnik in župan v Železnikih	
129	Deu Jožef	tovarnar v Trzinu	3	212 K* 200 K 1, 2. m*** 206 K 3. m***	1880	akceptno pismo	a) sorodniki b) najboljši učenci iz Trzina	ni omejitve na vrsto študija	župnik z županom v Trzinu	
130	Tome Marija		1	130 K 124 K***	1880	ustanovno pismo	sorodniki, nato revni gimnazijci I. gimnazije v Ljubljani	I. gimnazija v Ljubljani	direktor gimnazije v Ljubljani	nesorodnik le eno leto študija
131	Stampfl Janez I	hišni posestnik v Pragi	24	100 K	1881	pismo o soglasju	študirajoči iz Kočevja in kočevske okolice, ki jim je nemščina materin jezik	nemške srednje šole, učiteljska, obrtno strokovne šole, visoke šole	občinski zastop v Kočevju	
132	Stampfl Janez II	hišni posestnik v Pragi	16	200 K	1881	pismo o soglasju	študirajoči iz Kočevja in kočevske okolice, ki jim je nemščina materin jezik	nemške srednje šole, učiteljska, obrtno strokovne šole, visoke šole	občinski zastop v Kočevju	
133	Stampfl Janez II	hišni posestnik v Pragi	9	400 K	1881	pismo o soglasju	študirajoči iz Kočevja in kočevske okolice, ki jim je nemščina materin jezik	visoke šole	občinski zastop v Kočevju	
134	Mesto Lož, jubilejna ustanovna Franca Jožefa I		1	124 K*	1881	ustanovno pismo	sinovi meščanov iz Loža	ni omejitve na vrsto študija	občinski zastop v Ložu	ustanovna v spomin na 400 letnico mesta

135	Zorman Aleksander	posestnik v Trstu	3	394 K*	1881	ustanovno pismo	a) revni iz župnije Cerklje b) revni iz sosednjih župnij	ni omejitve na vrsto študija	župnik in župan v Cerkljah	
136	Hočevar Martin	posestnik v Krškem	12	182 K* 173 K***	1882	testament	učenci osnovnih in meščanske šole v Krškem z nemškimi učnimi jeziki	osnovna in meščanska šola v Krškem	Josipina Hočevar, nato Kranjska hranilnica v Ljubljani	
137	Gerbec Ludvik, dr.	zdravnik v Idriji	1	102 K 50 h*	1882	ustanovno pismo	revni študenti iz Idrije, revni sinovi rudarjev	ni omejitve na vrsto študija	dekan v Idriji z občinskimi svetom	
138	Schildenfeld Vincenc pl.	zemljiški gospod na Griču pri Mirni	2	214 K*	1882	ustanovno pismo	a) sorodniki b) sinovi oficirjev s Kranjske, podoficirjev domovinskega regimeta	ni omejitve na vrsto študija	vodja voj. garniz. sodišča v Ljubljani	
139	Waraun Pavel I	praktični zdravnik v Škocjanu	2	194 K* 219 K (1. m.)*** 700 K (2. m.)***	1882	ustanovno pismo	a) revni kmečki sinovi župnije Škocjan b) revni iz okraja Krško	gimnazije na Kranjskem	Deželna vlada v Ljubljani	
140	Waraun Pavel II	praktični zdravnik v Škocjanu	2	726 K* 700 K***	1882	ustanovno pismo	revni kmečki študenti medicine na Dunaju, voj. v župniji Škocjan, ozir. iz okraja Krško	medicina, največ 6 let	Deželna vlada v Ljubljani	prejemnik bo najmanj 5 let služboval na Kranjskem
141	Umek Anton	duhovnik, župnik na Bledu	2	262 K* 258 K***	1884	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz Cerneva c) iz župnije Stopiče	gimnazija	župnik v Stopičah	
142	Dolinar Franc	duhovnik, župnik na Trati	1	181 K* 175 K***	1886	testament	a) sorodniki iz Vodovelj št. 2 in Čudežu pri Zmineu št. 1 b) dijaki iz župnije Šk. Loka	od 2. razr. osnovne šole dalje	župnik, okr. sodnik in župan v Šk. Loki	
143	Gregorič Matija	irgovec v Ljubljani	1	296 K 28 h 317 K 15 h*	1886	akceptna listina	a) sorodniki in revni srednješolci Kranjske b) revni iz Kostanjevice na Dolenjskem	srednje šole na Kranjskem	knezoškofijski ordinariat v Ljubljani	
144	Volč Jurij	kanonik v Ljubljani	1	80 K*	1887	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz Podkorna c) iz okraja Bela peč č) iz Gorenjske	od 2. razr. osn. šole do konca študija	župnik v Kranjski gori	prejemniki iz okraja Bela peč in Gorenjske za gimnazijo
145	Žitnik Neža I		1	40 K* 36 K 71 h***	1887	ustanovno pismo	dečki, deklice iz Višnje gore	osnovna šola Višnja gora	knezoškofijski ordinariat v Ljubljani	
146	Žitnik Neža II		1	342 K* 333 K***	1887	ustanovno pismo	iz župnije Višnja gora, ki bodo postali duhovniki	gimnazija	knezoškofijski ordinariat v Ljubljani	
147	Pretnar Jožef	duhovnik, župnik v Kovorju	1	95 K* 94 K 16 h***	1887	ustanovno pismo	sorodniki, nato revni študirajoči iz Poljšice	ni omejitve na vrsto študija	posestnik Lenarčičeve hube v Gorjah z župnikom	
148	Golob Magdalena		1	60 K*	1887	akceptno pismo	študirajoči iz župnije Radovljica	ni omejitve na vrsto študija	župnik in župan v Radovljici	
149	Hrovat Franc	duhovnik, župnik v Ljubljani	1	208 K 19 h	1887	ustanovno pismo	sorodniki, če jih ni, dijaki iz župnije Šentjerneje	od 2. razr. osn. šole dalje	župnik v Šentjerneju	
150	Gorup Jožef, vitez pl. Slavinski, jubilejna ustanova ob 40. letnici vladanja cesarja Franca Jožefa	podjetnik in veleposestnik	12+2	400 K	1889	pismo o soglasju	slovenske gojenke mestnega dekliškega liceja v Ljubljani a) sorodnice b) druge Slovenke in Hrvatice z Reke in Hrv. Primorja	mestni dekliški licej v Ljubljani	ustanovnik, po smrti najstarejši potomec, nato dež. odbor s slov. večino, Slovenska Matica	13. mesto l. 1902, 14. mesto l. 1912
151	Gorup Jožef, vitez pl. Slavinski, jubilejna ustanova ob 40. letnici vladanja cesarja Franca Jožefa	podjetnik in veleposestnik	10	500 K sr. šola 528 K vis. šola	1889	pismo o soglasju	a) sorodniki slov. narodnosti b) drugi študirajoči Slovenci in Hrvati z Reke in Hrv. Primorja c) študirajoči slovanskega porekla	gimnazija, srednje šole, visoke šole	ustanovnik, po smrti najstarejši potomec, nato dež. odbor s slov. večino, Slovenska Matica	
152	Wiederwohl Maks	irgovec v Gorici	2	152 K* 145 K**	1889	ustanovno pismo	gimnazijci rojeni na Kranjskem ne glede na narodnost	gimnazija	Deželna vlada v Ljubljani	
153	Kosmač Simon	duhovnik, župnik v Škofji Loki	1	193 K 13 h***	1889	ustanovno pismo	sorodniki, če jih ni, se 1/4 obresti kapitalizira, 3/4 razdeli najrevnejš. sorodnikom	od 4. razr. osn. šole, gimnazija, realka, visoke šole	knezoškofijski ordinariat v Ljubljani	
154	Šlakar Jožef	duhovnik, župnik v Kamniku	5	201 K* 199 K***	1889	ustanovno pismo	a) sorodniki b) v Kamniku rojeni mladeniči c) drugi študenti	ni omejitve na vrsto študija	Deželna vlada v Ljubljani	
155	Vidic Franc I	upokojeni davkar	1	60 K* 44 K 34 h***	1890	ustanovno pismo	a) sorodniki b) rojeni v Kamniku ali Stobu slovenske narodnosti	osnovna šola v Kamniku ali Stobu	Dečman Anton v Ljubljani, po smrti najstarejši sorodnik, nato obč. Kamnik	

156	Marija Valerija, nadvojvodinja		20	100 K	1890	ustanovno pismo	učenci in učenke, rojeni na Kranjskem	8 mest za obrtno šolo za lesno ind. v Ljubljani, 8 mest za učenke umet. čipkarske šole v Ljubljani, 4 mesta za učence obrtne šole za lesno industrijo v Kočevju	Direkcija Kranjske hranilnice v Ljubljani	
157	Gruden Jakob	duhovnik, župnik na Turjaku v pokoju	1	100 K*	1891	akceptno pismo	sorodniki s priimkom Gruden in drugi sorodniki, nato drugi študirajoči	ni omejitve na vrsto študija	župnik v Velikih Laščah	prejemnik mora vsak dan zmoliti en očenaš
158	Čebašek Andrej, dr.	kanonik v Ljubljani	1	168 K*	1891	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz župnije Smlednik	gimnazija	knezoškofijski konzistorij	
159	Razpuščeno dijaško podporno društvo na bivši državni nižji gimnaziji v Kranju		1	66 K	1891	ustanovno pismo	dijaki rojeni v političnem okraju Kranj	gimnazija v Kranju	Deželna vlada v Ljubljani	
160	Kotnik Franc	podjetnik in posestnik na Verdu	2	794 K	1891	testament	a) sorodniki b) slov. visokošolci in dijaki rojeni na Vrhniki	visoka tehn. šola, akademija umetnosti	dež. šolski svet v Ljubljani	izključeni so neslovenci, judje, pravniki, teologi
161	Vidic Franc II	upokojeni davkar	1	168 K* 160**	1893	ustanovno pismo	študirajoči iz Šk. Loke, župnije Šk. Loka, okr. sodišče Šk. Loka	ni omejitve na vrsto študija	župnik in župan v Škofji Loki	
162	Kosmač Marija		1	200 K*	1894	ustanovno pismo	dijaki sodnega okraja Lož, dijaki Notranjske	srednja šola	Deželna vlada v Ljubljani	
163	Mayerhold Josip	posestnik v Ljubljani	2	43 K* 60 K***	1895	ustanovno pismo	a) sorodniki b) sinovi staršev župnije sv. Jakoba v Ljubljani	reačka v Ljubljani	knezoškofijski ordinariat v Ljubljani	
164	Stegu Jurij	užitkar na Kalu	1	88 K* 101 K***	1895	ustanovno pismo	a) sorodniki iz Kala št. 15 b) drugi sorodniki	srednje šole, visoke šole, neomejeno	Deželna vlada v Ljubljani	
165	Zavašnik Jurij	kanonik v Ljubljani	3	116 K* 115 K***	1895	ustanovno pismo	a) krvni sorodniki b) študirajoči iz župnij Dobrova, Horjul, Brezovica, Polh. Gradec	sorodniki od 3. razr. osn. šole dalje neomejeno, nesorodniki od sr. šole dalje	Deželna vlada v Ljubljani	
166	Tomšič Janez	posestnik	1	153 K*	1896	ustanovno pismo	a) študenti iz Ilirske Bistrice b) iz sodnega okraja Ilirska Bistrica	ni omejitve na vrsto študija	dekan v Trnovem z županom Ilir. Bistrice	
167	Salzer Janez		1	210 K* 212 K***	1896	ustanovno pismo	slušatelji visoke šole za poljedelstvo na Dunaju roj. na Kranjskem, Primorskem	visoka šola za poljedelstvo Dunaj	predsednik kranjsko-primorskega gozd. društva	podeljuje se v 10 obrokih
168	Luzar Martin		1	65 K 60 h	1896	testament	a) sorodniki b) študirajoči iz Kranjske	gimnazija	Deželna vlada v Ljubljani	
169	Robič Luka	davčni nadzornik v pokoju	1	211 K*	1896	ustanovno pismo	a) potomci bratov b) potomci sester c) drugi sorodniki č) Slovenci župnije Kranjska gora	ni omejitve na vrsto študija	župnik v Kranj. gori da predlog deželnemu odboru	
170	Stariha Jakob	kanonik v Ljubljani	1	99 K* 100 K***	1896	testament	a) študenti prijateljev ustanovnika b) iz župnije Črnomelj ter sosednjih župnij	6 let gimnazije in teologije	župnik v Črnomlju	
171	<i>Keržič Gregor</i>	<i>okrajni sodnik v Kranju</i>	<i>1</i>	<i>186 K 50 h</i>	<i>1896</i>	<i>testament</i>				
172	Jakšič Anton	duhovnik, župnik v Kandiji	3	153 K*	1897	ustanovno pismo	a) sorodniki, dijaki iz rojstnega kraja ustanovnika, iz župnij Banja Loka, Osilnica, semiške dekanije	od 4. razreda osn. šole, gimnazija, teologija	župnik v Fari pri Kostelu	
173	Bolka Neža		1		1897	testament	a) sorodniki b) iz župnije Ježica c) revni slovenski dijaki s Kranjske	ni omejitve na vrsto študija	Deželni šolski svet v Ljubljani	
174	Robič Simon	duhovnik, upravitelj župnije Šenturška Gora	1	200 K* 199 K 24 h***	1897	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz župnije Kranjska gora	gimnazija	župnik v Kranjski gori	prejemnik mora zmoliti vsak dan 3 očenaše
175	Novomeška gimnazijska jubilejna ustanova		1	100 K	1897	ustanovno pismo		gimnaziji v Novem mestu	občina Novo mesto	
176	Derčar Martin	duhovnik, župnik v Preski	1	84 K 96 h*	1897	testament	a) gimnazijci iz rojstnega kraja ustanovnika b) gimnazijci iz župnije Moravče	gimnazija	Deželna vlada v Ljubljani	
174	Debeljak Janez	duhovnik, župnik v Preddvoru	1	160 K 36 h* 152 K***	1898	testament	a) sorodniki b) iz župnije Preddvor c) iz Kranjske	ni omejitve na vrsto študija	Deželna vlada v Ljubljani	
178	Novomeška cesarska jubilejna študentska ustanova		2	100 K	1898	ustanovno pismo	a) rojeni v Novem mestu b) v sodnem okraju Novo mesto, gimnazijci s Kranjske v Novem mestu	gimnazija v Novem mestu	občina Novo mesto	podeljuje se vsako leto na novo
179	Gorup Jožef, vitez pl. Slavinjski	podjetnik in veleposestnik	4	600 K 590 K***	1899	ustanovno pismo	a) sorodniki b) slovenski dijaki s Kranjske, Štajerske, Koroške, Avstr. Primorja	trgovske akademije na Dunaju, Gradcu, Trstu, Pragi, eventualno Ljubljani	ustanovnik, nato sin Kornelij, nato Trgovska zbornica	

180	Stare Mihael in Marija (ustanovnik in, Josip Stare, Tin, prokurator)	posestnik in veleposestnik	2	500 K (1. m.) 600 K (2. m.)	1900	ustanovno pismo	a) sorodniki b) dijaki iz Mengša c) dijaki iz župnije Mengeš	srednje šole za 1. mesta, visoke šole v Cislajtanciji za 2. mestu	Deželna vlada v Ljubljani	
181	Guzelj Franc	duhovnik v Šempasnu	1	168 K 61 h*	1900	ustanovno pismo	dijaki iz župnije Trata v Poljanski dolini	gimnazija in 1 leto univerze	direktor in oha kateheta gimnazije Kranj	
182	Narobe Martin	župnik v Zapovnah		80 K	1900	ustanovno pismo	a) sorodniki b) dijaki iz župnij Trzin, Zapogov		župnik v Zapovnah s ključarji	
183	Mesta Ilirija, jubilejna ustanova Franca Jožefa		1	100 K 124 K*	1901	pismo o soglasju	otroci učiteljev na višjih šolah, če ni teh, otroci nadarjev iz Ilirije	višja šola	učit. zbor osnovne šole v Iliriji	
184	Arko Josip	carinski nadločitelj v pokoju	2	67 K 73 h***	1901	testament	sorodniki in slovenski dijaki gimnazije v Ljubljani	gimnazija v Ljubljani	Deželna vlada v Ljubljani	
185	Knerler Franc	hišni posestnik in vrvar v Ljubljani	1	200 K***	1901	ustanovno pismo	dijaki gimnazije in realke rjenci na Kranjskem	gimnazija in realka v Ljubljani	Deželna vlada v Ljubljani	
186	Arko Vencel	računski revident v pokoju na Dunaju	1	172 K 72 h*	1902	ustanovno pismo	a) sorodniki b) dijaki iz Smlražice	gimnazija v Ljubljani, 1 leto visoke šole	Deželno predsedstvo v Ljubljani	
187	Nivak Janez	župnik in dekan v Radovljici in častni kanonik	1	400 K	1903	ustanovno pismo	dijaki zavoda sv. Stanislava v Št. Vidu pri Ljubljani	gimnazija, 1 leto teologije	ustanovnik, nato stalni kapitelj v Ljubljani	
188	Šupin Josip	župnik v Črnučah	2	211 K 20 h**	1903	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz župnije Črnuče c) iz Grala in župnije Cerklje	ni omejitve na vrsto študija	knezuška v Ljubljani	
189	Privše Franc	finančni komisar v pokoju	1	181 K 8 h***	1905	ustanovno pismo	a) sorodniki, dečki in deklice iz Verlnna b) iz župnije Toplice	ni omejitve na vrsto študija	Deželna vlada v Ljubljani	
190	Mežmrič Anton				1905	ustanovno pismo				ustanovno upravljanje šk. ustanov
191	Jereb Josip	župnik v Ljubljani		220 K	1905	ustanovno pismo				
192	Mlakar Janez	profesor na Dunaju			1906	akceptna listina	obrtniki iz Ljubljane	tehniški zavod na Dunaju	obrtna šola v Lj, deželni odbor, trgovska zbornica v Ljubljani	
193	Študentska ustanova cerkljanske duhovščine		2	290 K 39 h 296 K 38 h****	1906	ustanovno pismo	rojenci v župniji Cerklje, študenti slovenske nacionalnosti	za fakultete univerz	župnik v Cerkljah	
194	Regnard Jožef, dr., vitez	dvorni svetnik, finančni prokurator v Trstu	4	240 K (2 mesti) 400 K (2 mesti)	1906	pismo o soglasju	a) sorodniki b) Kočvarji c) rojenci na Kranjskem	gimnazije na Kranjskem	Deželna vlada v Ljubljani	leta 1911 se odpre še 5. štipendijsko mesto
195	Luckman Karl	generalni ravnatelj Kranjske industrijske družbe	2	279 K 79 h***	1907	ustanovno pismo	revni in nadarjeni študenti brez ozira na narodnost	višja realka, visoka tehniška šola	Deželna vlada v Ljubljani	
196	Mikuš Josip	duhovnik, župnik v Črnem vrhu pri Idriji	1		1907	testament	sorodniki	ni omejitve na vrsto študija	župnik v Črnem vrhu pri Idriji	
197	Mrak Jakob	duhovnik, župnik v Naklem	1		1908	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz župnij Smednik in Naklo c) iz Kranjske	gimnazija v Kranju, nato v Ljubljani, teologija	župnik v Smedniku	
198	Demšar Jmež	duhovnik, župnik v Št. Vidu pri Vipavi			1908	testament				
199	Sušnik Gašper	stnik, vijaški sodnik, zasliševalec	2	365 K 31 h	1908	ustanovno pismo	a) sorodniki iz Sušnik b) iz Snhe in župnije Predoslje c) iz sod. okraja Kranj	od 1. razr srednje šole dalje nemnejem	Deželni odbor na predlog občine in župnika v Predosljah	
200	Rupar Simon		1	72 K 47 h	1909	testament	a) sorodniki b) iz župnije Šk. Loka	sorodniki od 1. razr. osn. šole, nesorodniki od sr. šole dalje	župnik v Šk. Loki	
201	Traven Jožef	nadučitelj v pokoju	1	225 K 98 h	1909	ustanovno pismo	rojenci v župniji Naklo	gimnazija v Kranju	direktor gimn. Kranj	
202	Sajovic Janez Evangelist	duhovnik, stalni prošt v Ljubljani	1	440 K	1909	pismo o soglasju	dijaki gimnazije	gimnazija v Št. Vidu pri Ljubljani	stalni kapitelj v Ljubljani	
203	Koželj Anton	župnik v Knežaku		176 K	1909	ustanovno pismo				
204	Zupan Franc	duhovnik v Vuhuski	1	143 K 35 h	1910	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz Smakuča c) iz župnije Breznica	gimnazija od 2. razr. dalje	župnik na Breznici	
205	Brulce Franc	duhovnik, župnik v Veliki Dolini	1		1910	ustanovno pismo	a) sorodniki b) iz župnij Stopiče in Velika Dolina c) dijaki slovenske narodnosti	gimnazija	Deželna vlada v Ljubljani	

206	Jarc Franc in Marija	župnik v Ajdovcu	1		1910	ustanovno pismo	a) sorodniki b) dijaki iz Ajdovca	gimnazija	župnik v Ajdovcu	
207	Šalehar Ignac jubilejna študentska ustanova	duhovnik, župnik	1	240 K	1910	ustanovno pismo		gimnazija v Št. Vidu pri Ljubljani	ustanovnik, nato škofjski ordinariat	
208	Gomup Jožef, vitez pl. Slavinski, jubilejna ustanova za absolvente trgovskih akademij za nadaljevanje študija v inozemstvu	podjetnik in veleposesnik	2	1000 K	1910	ustanovno pismo	absolventi trgovskih šol in akademij, ki nameravajo nadaljevati študij v inozemstvu	visoka trgovska šola	trgovsko-obrtna zbornica za Kranjsko	če ne pride do podelitve, se podeli študentom ekspozitne akademije na Dunaju
209	Barl Josip	župnik v Ljubljani v pokoju	1		1910	ustanovno pismo	a) sorodniki b) dijaki iz župnije Mirna peč	gimnazija, visoke šole, razen teologije	Deželna vlada v Ljubljani	
210	Zorman Anton	župnik v Naklem	1	200 K	1911	akceptno pismo	a) sorodniki b) iz župnije Naklo	gimnazija	župnik v Naklem	če ni prošica, se obresti delijo revnim iz Cegelnice
211	Kolman Franc	posestnik in trgovec v Ljubljani	3	600 K	1911	ustanovno pismo	revni dijaki in študenti	srednje in visoke šole	Deželna vlada v Ljubljani	štipendija v 2. obsekih
212	Arko Anton dr.	zdravnik v Škofji Loki	1	684 K	1912	pismo o soglasju	a) sorodniki b) iz Škofje Loke ali Ribnice	gimnazija, univerza, posvetne fakultete	občina Ribnica	
213	Polak Viljem	gradbenik	1	360 K	1912	ustanovno pismo	študenti slovenske narodnosti	tehnična visoka šola	U. O. Mestne hranilnice Lj.	
214	Hočevar Josipina		8	250 K	1914	akceptno pismo	revni učenci rejeni v Krškem, sodnih okrajih Brežice, Sevnica	mešarska šola v Krškem	ravnateljstvo Kranjske hranilnice v Ljubljani	
215	Hočevar Josipina		2		1914	akceptno pismo	učenci s končano meš. šolo v Krškem	obrtna šola v Ljubljani	ravnateljstvo Kranjske hranilnice v Ljubljani	
216	Hočevar Martin in Josipina		5	450 K	1914	akceptno pismo	a) sorodniki staršev Josipina Hočevar iz Radosljice b) sorodniki staršev Martina Hočevar iz Padloga	srednje šole neomejeno	ravnateljstvo Kranjske hranilnice v Ljubljani	
217	Gutmans Emil	gozdarski svetnik	3	600 K	1916	akceptno pismo	a) Jurij Štampihar, Josip Dobida, Stanislav Pavletič, nato ubožni dijaki slovenskih staršev	gimnazija, realna in visoke šole, vključno z doktoratom	profesorski zbor 1. državne gimnazije v Ljubljani	
218	Rošc Neža		1	152 K	1917	akceptno pismo	sorodniki, nato dijaki občine Polica pri Grosupljem	gimnazija, visoke šole	škofjski ordinariat v Ljubljani	
219	Marinko Jožef, dr.	profesor	1		1918	ustanovno pismo	a) sorodniki b) dijaki iz župnij Dobrova in Mavčiče c) dijak zavoda sv. Stanislava	sorodniki od 4. razr. osn. šole, nesorodniki za sr. šole	župnik v Dobrovi	prejemnik ne sme biti član protikateoliškega društva
220	Državna štipendija za medicince		6							ta ustanova ni na seznamu ustanov na Kranjskem
221	Križ Murin					akceptno pismo				

Za štipendijske ustanove, ki so v kurzivnem tisku niso ohranjeni dosjeji s podatki ustanovnih listin.

Razlaga k znakom pri višini štipendije:

* štipendija v letu 1902

** štipendija v letu 1903

*** štipendija v letu 1907

**** štipendija v letu 1906

***** štipendija v letu 1905

K = krona

h = heler

1. m. = 1. štipendijsko mesto

2. m. = 2. štipendijsko mesto

teh pa je bila ustanovljena po letu 1918. Upravljanje ustanov je sodilo pod IV. posvetni oddelek Banske uprave Dravske banovine,¹⁶ kjer je bil za to ustanovljen poseben oddelek. Leta 1945 je bilo premoženje ustanov podržavljeno, s tem je bilo tudi razpuščeno delovanje ustanov, skupaj z njihovim kulturnim, socialnim in dobrodelnim poslanstvom.

Študentske štipendijske ustanove so bile pomemben člen pri razvoju in rasti slovenskega izobraženstva. To se je odražalo tudi v postopni rasti števila teh ustanov in v tem, da so številni prejemniki štipendij pozneje sami ustanavljali štipendijske ustanove. S tem so ustanovniki povečevali možnost izobraževanja slovenskega naroda in večali število slovenskega izobraženstva, ki je odločilno poseglo v zgodovinska dogajanja v obdobju narodne prebuje in v pripravah za oblikovanje samostojnosti slovenskega naroda. Brez podeljevanja štipendij si ne moremo predstavljati rasti slovenskega šolstva in izobraževanja slovenske inteligence. Na prelomu 19. v 20. stoletje in v obdobju pred prvo svetovno vojno so številni slovenski dijaki in študenti prejeli štipendije in so pozneje med obema vojnama postali ugledni slovenski kulturni delavci, politiki, gospodarstveniki in zdravniki, kot na primer: Albrecht Fran, pesnik in politik (prejemnik Planklove ustanove), Bebler Baltazar, ing. in gospodarstvenik (prejemnik Kotnikove ustanove), Betetto Julij, operni pevec in glasbeni pedagog (prejemnik Kaeijanarkine ustanove), Bradač Franc, profesor (prejemnik Scheerove ustanove), Breznik Anton, profesor, jezikoslovec (prejemnik Schellenburgove ustanove), Cankar Izidor, umetnostni zgodovinar, diplomat (prejemnik Dolničarjeve ustanove), Fajdiga Viljem, teolog, profesor (prejemnik Planklove ustanove), Finžgar Franc Saleški, pisatelj (prejemnik Strojjeve ustanove), Govekar Fran, pisatelj (prejemnik Schellenburgove ustanove), Gustinčič Karel, ekonomist, politik (prejemnik Kalistrove ustanove), Grivec Franc, teolog, profesor (prejemnik Schellenburgove ustanove), Kimovec Franc, teolog, glasbenik (prejemnik Zormanove ustanove), Korošec Viktor, pravnik, univerzitetni profesor (prejemnik Strupijeve ustanove), Kulovec Franc, teolog, politik (prejemnik Dolničarjeve ustanove), Lobe Feliks, ing. strojništva, univerzitetni profesor (prejemnik Uinckove ustanove), Mesesnel Franc, umetnostni zgodovinar (prejemnik Schellenburgove ustanove), Mohorič Jakob, pravnik, politik (prejemnik Škofičeve ustanove), Pestotnik Pavel, profesor, politik, gospodarstvenik (prejemnik Fanzoijeve ustanove), Premrl Stanislav, teolog, glasbenik (prejemnik Zgurjeve ustanove), Rekar Ernest, inženir, gospodarst-

venik (prejemnik Scheerove ustanove), Mole Rudolf, profesor (prejemnik Gorupove ustanove), Stanovnik Ivan, politik (prejemnik Töttingerjeve ustanove), Senekovič Bogumil, pravnik, univerzitetni predavatelj (prejemnik Gorupove ustanove), Smrekar Hinko, slikar (prejemnik Kraškovičeve ustanove), Stele France, umetnostni zgodovinar (prejemnik Diniceve ustanove), Šarabon Vjeko, profesor (prejemnik Denove ustanove), Škerbec Matija, teolog, politik (prejemnik Dolničarjeve ustanove), Štepihar Jurij, pravnik, univerzitetni profesor (prejemnik Gutmanove ustanove), Študelj Leo, pravnik (prejemnik novomeške jubilejne ustanove), Šturm Franc, romanist, univerzitetni profesor (prejemnik Kalistrove ustanove), Zupančič Richard, univerzitetni profesor (prejemnik Schellenburgove ustanove). Izmed pomembnejših slovenskih zdravnikov so prejeli štipendije: Černič Mirko, Derč Bogdan, Dereani Ernest, Finžgar Franc, Gerlovič Franc, Lapajne Živko, Oražen Janez, Pehani Hubert.

Na Kranjskem je bilo 221 študentskih štipendijskih ustanov, od teh je bilo v evidenci Deželnega odbora za Kranjsko le 184 ustanov, kot to izpričujejo ohranjeni dosjeji. Za 37 ustanov ni ohranjenih dosjejev, zato so pomanjkljivi podatki v Seznamu študentskih štipendijskih ustanov na Kranjskem od 1601 do 1918. V seznamu niso zajete štipendijske ustanove, ki so bile prijavljene zunaj Kranjske, kot n.pr. Knalljeva ustanova na Dunaju.

ZUSAMMENFASSUNG

STUDENTEN- UND SCHÜLERSTIFTUNGEN IN KRAIN

Der Autor stellt in seinem Beitrag Entstehung und Rolle der Studenten- und Schülerstiftungen, die zwischen 1601-1918 registriert waren, vor. Ferner bringt er ein chronologisches Verzeichnis der Stiftungen mit Angaben über die Stifter, über Zahl und Höhe der Stipendien, über die Bewerbungsbestimmungen, über die Schularart mit der Stipendendauer sowie Angaben über die Verleihungsbestimmungen.

Studentenstiftungen wurden bereits zu Lebzeiten des Stifters durch einen Stiftungsbrief gestiftet und durch ein Vermächtnis, in welchem sie durch ihren letzten Willen eine bestimmte Geldsumme oder einen Teil des Vermögens der Ausbildung ihrer Verwandten oder anderer bedürftiger Schüler oder Studenten widmeten. Zunächst erhielten nur die Mittel- und Seminarschüler in Krain sowie Studenten auf Universitäten und Hochschulen Stipendien, seit dem 19. Jahrhundert aber auch Schüler von Grund-, Bürger- und Gewerbeschulen. Die

¹⁶ Zakon o ustanovah. Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, Letnik I, (1930), št. 28; Pravilnik o upravljanju zakona o ustanovah, Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, Letnik III (1932), št. 75.

meisten Stifter widmeten die Stipendien der Ausbildung ihrer Verwandten. Falls sie keine hatten, erhielten die Stipendien andere, arme, aber fleißige Studierende in Krain. Die Stiftungsbriefe enthielten auch Bestimmungen über die Verleihung von Stipendien, vor allem über Zahl und Höhe der Stipendien, über die Schulart, über die Stipendiodauer, ferner Angaben über die Stipendienberechtigten, in einigen Fällen auch die vom Stifter gestellte Forderung an den Stipendiaten.

Im Zeitabschnitt 1601-1918 gab es in Krain 221 Studenten bzw. Schülerstiftungen, davon 114 mal ein, 49 mal zwei, 19 mal drei, 8 mal vier, 4 mal fünf, 3 mal sechs, 2 mal sieben, 2 mal zehn, 3 mal zwölf, 1 mal sechzehn, 1 mal zwanzig und 1 mal vierundzwanzig Studienplätze.

SUMMARY

THE INSTITUTIONS THAT GRANTED SCHOLARSHIPS FOR HIGH SCHOOL AND UNIVERSITY STUDENTS IN CARNIOLA

In his article the author depicts the origins and roles of the institutions registered in Carniola from 1601 to 1918 which granted scholarships to high school and university students. The author provides a chronological list of the institutions and presents the data on their founders, the number of available scholarships, how high the

scholarships were, who was liable to receive a scholarship, the types of schools and the length of time the scholarships were granted for, as well as the data on the students who qualified to apply for them.

These student grant institutions were established with a founding charter by founders during their lifetimes or by a will, with which they bequeathed a certain sum of money or other assets in order to facilitate the education of their relatives or other pupils or students in need of such assistance. At first, only the students of secondary schools and seminaries in Carniola, and students at universities or higher colleges received grants. From the 19th century onwards, however, scholarships were also granted to students at primary, lower high schools and trade schools. Most of the founders intended their grants for the education of their relatives, but in the event that they had none, the grants were awarded to poor, but diligent students in Carniola. The founding charters contained all the regulations pertaining to the granting of scholarships, such as the number of scholarships available, the types of schools, the length of time for which the scholarships were given, the data on the students that qualified for scholarships, and in some cases also the conditions set by the founders which the students had to fulfil in order to keep their scholarships.

In the period from 1601 to 1918, 221 students' and pupils' grant institutions were founded in Carniola. Of these, 114 had one scholarship available, 49 two scholarships, 19 three, 8 four, 4 five, 3 six, 2 seven, 2 ten, 3 twelve, 1 sixteen, 1 twenty and 1 twenty-four scholarships available.

Zgodovinopisje in arhivistika

JOŽE ŽONTAR

Zgodovinopisje se je dolgo opiralo skoraj izključno le na neposredne historiografske vire (npr. kronike, anale). Nova usmeritev pa se kaže npr. že pri Janezu Vajkardu Valvasorju, piscu znamenitega zgodovinskega, geografskega in etnološkega dela *Slave vojvodine Kranjske*, ki je izšlo leta 1689, ko opisuje, kako je pri pisanju knjige, ki govori o mestih, trgih, gradovih in samostanih na Kranjskem, naletel na nešteto težav. Tako mu skoraj nobena gosposčina ni hotela dati potrebnih podatkov. "Ustne prošnje, posebni sli, ki sem jih pošiljal, vabila in vloge niso kaj prida opravili. Odposlanci so sicer prinašali cele tovore obljuh, toda izpolnila se ni niti trohica. Nekateri so sunili ter mislili, da hočem iz njihovih sporočil izlisliti bogve kakšne tajnosti, drugi pa so živeli v takem neznanju, da cela o svojem lastnem gnezdu nič niso vedeli." Enake težave je imel tudi pri mestih in trgih, saj sta - tako piše Valvasor - "samo Novo mesto in Kamnik nekaj prispevala za to delo, medtem ko sem vse drugo moral z nepopisno težavo tu in tam upleniti iz raznih starih seznamov in spisov tako zunaj dežele kot v njej. Vendar so bili ti spisi in dokumenti vsi avtentični in verodostojni, glede njih resničnosti mi bilo najmanjšega vzroka za dvom. Veliko pa sem dodal iz lastnega izkustva in znanja."¹

Iz opisanega primera je jasno razvidno avtorjevo spoznanje, da se je v prizadevanju za verodostojno zgodovinopisje treba opreti na vse razpoložljive vire. Prav z uveljavljanjem kritičnega zgodovinopisja - proces je trajal vse do 19. stoletja - pa je ponehaval skoraj izključno opiranje na neposredne historiografske vire, začelo se je širiti področje virov, ki jih je uporabljalo zgodovinopisje, v prvi vrsti na listine.

V prvi polovici 19. stoletja se je dokončno razširil zgodovinski interes tudi na aktovno gradivo. Romantika je povečala zanimanje za zgodovino, pri tem pa se je povsem uveljavilo spoznanje, da je treba zgodovinske vire uporabiti kritično.² Beseda arhiv je tedaj dobila nov pomen, pomen zgodovinske zakladnice. Urejanje starih arhivov prevzamejo zgodovinarji, kader v že obstoječih arhivskih ustanovah (npr. v Francoskem nacionalnem arhivu v Parizu, Avstrij-

skem državnem arhivu na Dunaju; izjema je bil delno Public Record Office v Londonu) začno rekrutirati iz vrst zgodovinarjev, zgodovinarji so pobudniki za ustanavljanje arhivov. V Franciji so leta 1839 že razlikovali med primarno in sekundarno vrednostjo arhivov. S tem se je arhivistika emancipirala od čiste pravne koristi.³

Do 19. stoletja se je zgodovinska veda, ki se je medtem že začela uveljavljati kot znanost (ne več kot literatura), večinoma omejevala na tako imenovano dogodkovno zgodovino in se zanimala predvsem za vladarje, politike, bitke in druge zanimive dogodke. Potem ko je bilo v začetku stoletja težišče še na politični zgodovini, se je v drugi polovici 19. stoletja začelo uveljavljati zanimanje tudi za gospodarsko in socialno zgodovino ter za druge zgodovinske panoge, ki so pri svojih preučevanjih skoraj v celoti navezane samo na izvira arhivsko gradivo, že zato, ker starejši zgodovinski spisi za te panoge dejavnosti skoraj nimajo nikakih podatkov. V ospredju zgodovinskega zanimanja so se sčasoma znašli tudi pojavi, ki so ostali v dotedanjih prikazih zgodovinskega razvoja ob robu ali pa sploh niso bili zajeti. To pa je imelo za posledico nenehno vsebinsko razširjanje pojma arhivskega gradiva.

Po drugi svetovni vojni se je povečalo zanimanje za preučevanje najnovejše dobe (*Zeitgeschichte*) in posledično tudi za mlajše gradivo, s tem pa tudi za nove vrste arhivskega gradiva. Tehnični razvoj je imel namreč za posledico nastanek novih vrst arhivskega gradiva: fotografije, filma, fonografskega gradiva, avdio- in video-trakov, računalniških zapisov ter optičnih diskov. Tako se je področje arhivskega gradiva progresivno širilo, da bi vključilo vse vrste virov, ki bi jih lahko raziskovalci potrebovali. Pojem arhivsko gradivo je tako dobil današnjo širino in ob sedanjem tehnološkem razvoju najbrž še ni končau.

Od 19. stoletja je bila dejavnost arhivov usmerjena predvsem na potrebe zgodovinarjev. Arhivska funkcija se je identificirala z razisko-

³ Wolfgang Leesch, *Methodik, Gliederung und Bedeutung der Archiwwissenschaft*, v: *Archivar und Historiker: Studien zur Archiv- und Geschichtswissenschaft*, Berlin 1956, str. 16-19. - Robert Henri Bautier, *La phase cruciale de l'histoire des archives: La constitution des dépôts, d'archives et la naissance de l'archivistique (XVe début du XIXe siècle)*, v: *Archivum* 18, Paris 1968, str. 139-141, 149. - Michael Roper, *The academic use of archives*, v: *Archivum* 29, München etc. 1982, str. 27-28. - Bruno Delmas, *What is the Status of Archival Science in France Today?*, v: *The Concept of Record*, Skrifter utgivna av Riksarkivet 4, Stockholm 1998, str. 28.

¹ Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, Laibach-Niltenberg 1689, II, knjiga, str. 3-4.

² Bogo Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede: Uvod v Studij zgodovine*, Ljubljana 1980, str. 59-86. - Mirjana Gross, *Suvremena historiografija: Kurjenci, postignuća, pitanja*, Zagreb 1996, 111 sl.

vaujem zgodovine, z zbiranjem in urejanjem, postopno je prevladalo načelo proveniencije. Arhivi so začeli objavljati vse več pripomočkov za uporabo gradiva, pri čemer je bila vodilna Francija. Ob zgodovinskih pomožnih vedah so si predstavljali arhivistiko kot delovni napotek za opis arhivov. Še pred petdesetimi leti so bile tipične diskusije o tem, ali so arhivi znanstvene ustanove, pri čemer je bila mišljena zgodovinska znanost.⁴

Nič manj pomembno pa ni bilo tudi to, da je imel nagel družbeni razvoj v zadnjem stoletju - s tem pa širitev pravnih paugov - za posledico skokovito (s prejšnjimi obdobji sploh neprimerljivo) naraščanje administrativnega gradiva in njegovo vlaglo odmiranje za administrativne potrebe. Arhivi so začeli prevzemati mlajše gradivo, s čimer se je časovno področje arhivov močno razširilo. V Srednji in Vzhodni Evropi je k temu pripomogla tudi sprememba družbene ureditve po drugi svetovni vojni, ko je celotno gradivo iz prejšnjega sistema izgubilo svoj prvotni pomen. V skrbi za ohranitev gradiva so začeli arhivi vse bolj kazati interes tudi za sodobno gradivo ter začeli iskati stik z ustvarjalci arhivskega gradiva.

Ponekod že tik pred drugo svetovno vojno, predvsem pa po njej se je tako začelo novo obdobje arhivistike. Arhivistika, ki je bila rezultat opisanih nazorov, ni mogla zadovoljevati praktičnih potreb, ki so postajale vse večje in zahtevnejše. Te je pred štiridesetimi leti nazorno opisal Sergij Vilfan: "Tuja literatura in domača praksa sta skoraj do najnovejšega časa razvijali predvsem metodologijo za obravnavo najstarejšega gradiva. Tudi v klasičnih inozemskih šolah je še danes skoraj ves interes obrnjen na starejše gradivo, praviloma srednjeveško. (Tako znanje tudi v modernih arhivih ni odveč, ker daje solidne temelje vsakemu delu, vendar samo po sebi ne zadošča). Niti starejša tuja literatura, niti klasične arhivske šole, niti praksa naših arhivov tedaj niso mogli nuditi vseh potrebnih osnov za metodologijo dela na ogromni večini arhivskega gradiva - na gradivu od druge polovice 19. stoletja."⁵

To pa je bil tudi čas, v katerem se je začela arhivska dejavnost postopno osvobajati združbe z zgodovinsko znanostjo. Tudi v zgodovinski znanosti je prišlo namreč do odmika od klasičnega pojmovanja virov. Akademsko zgodovina je nehala izključno temeljiti na arhivskem gradivu (zlasti pod vplivom "Ecole des Annales"). Ta odmik je Mirjana Gross povzela takole: "Viri niso predmet zgodovinarjevega spoznanja. So samo sredstvo za spoznanje zgodovinskega

razvoja, kanali informacij o zgodovinskih dejstvih. Proces pridobivanja podatkov o zgodovinskem dejstvu iz vira je posebna oznaka zgodovinske znanosti. Naloga proučevanja virov in njihovih informacij je ugotavljanje določenih zgodovinskih dejstev, ki služijo nadaljnji kritični obdelavi ter so neizogiben predpogoj za postavitev zgradbe znanstveno utemeljenega zgodovinskega poročila."⁶ Sočasno so začeli arhive bolj intenzivno uporabljati nezgodovinarji in tako so se arhivi začeli zanimati za potrebe drugih raziskovalcev, za kulturne namene (razstave, predavanja, vodstva v arhivih itd.) ter administrativna vprašanja, vključno s pisarniškim poslovanjem. Ta razvoj je favorizirala še nova arhivska zakonodaja, ki se ni omejevala več na vprašanja ustanavljanja arhivov, ampak jih je tudi pooblašala, da vrednotijo in prevzemajo arhivsko gradivo.

Vse to je imelo za posledico novo razvojno fazo, v kateri arhivisti niso več tako kot prej posvečeni za hrambo dokumentov, ki bodo zagotavljali odgovore na današnja vprašanja zgodovinarjev. Namen je vedno bolj ohranjati informacije, ki bodo lahko uporabljene kot odgovor na vprašanja vseh vrst, ne le danes, marveč tudi v prihodnosti. Ta usmeritev, služiti bolj splošnim potrebam kot pa le potrebam zgodovinarjev, je imela za posledico bolj metodično, izčrpno, sistematično in objektivno pot zbiranja, odbiranja in popisovanja arhivov.⁷ Za arhive so začeli uporabljati izraz spomin človeštva in dostop do arhivov se deklarira kot demokratična pravica vsakogar. Ta usmeritev se je še krepila z razširjanjem informacijskih tehnologij tudi v arhivski dejavnosti.

Vprašajmo se, kje je mesto arhivistike danes. Dela, katerih namen je, da bi se arhivsko gradivo ohranilo in da bi služilo svojem namenu, imajo različno osnovo, posledično so se razvile tudi različne strokovne discipline, ki jih proučujejo. Arhivistiko (označuje se tudi kot arhivistika v ožjem pomenu besede) lahko najbolj določno opredelimo kot vedo, ki preučuje način strokovnega dela, namenjenega določitvi arhivskega gradiva (valorizaciji) in njegovi obdelavi, da se doseže njegova kar najboljša uporabnost. Njen predmet proučevanja je torej metodologija tega dela (zato pa še ni veda o arhivskem gradivu). Če so omenjena dela tudi pravno normirana, so prav tako predmet proučevanja pravne vede. Značaj arhivske tehnike pa je dragačen. Arhivska tehnika prenaša izkušnje tehničnih ved na arhive in arhivsko gradivo - v tem primeru gre za materialno plat gradiva - z namenom, da se gradivo kar najboljše fizično obravi.⁸

⁴ Milan N. Nikolić, *Arhivi kao naučne ustanove*, v: Biblioteka 2, Beograd 1950, str. 179-188. · Milko Kos, *Naši arhivi - znanstvene ustanove*, *Naši razgledi* 1956, str. 409.

⁵ Sergij Vilfan, *60 let Mestnega arhiva ljubljanskega*, *Mestni arhiv ljubljanski. Poročila in pregledi gradiva*, zv. I, Ljubljana 1959, str. 39.

⁶ Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Zagreb 1980, str. 242-243.

⁷ Bruno Delmas, *What is the Status of Archival Science in France Today?*, str. 28-29.

⁸ Sergij Vilfan-Jože Zontar, *Arhivistika*, Ljubljana 1973, str. 16-19. · *Dictionary of Archival Terminology*, International Coun-

Pondariti je treba, da je arhivistika v zadnjih desetletjih napravila velik razvoj. Začela se je ukvarjati s problemi valorizacije, z velikimi foudi razmeroma recentnega nastanka, z novimi vrstami arhivskega gradiva. Arhivistika ni le razširila in izpopolnila svojo metodologijo, še nadalje pojasnjuje in razvija teoretično bazo. V zadnjem času se je s poenotenjem številnih vprašanj tudi mednarodno uveljavila. Ima svoj predmet raziskovanja in razvila je svojo lastno metodo. Zato so dvomi o tem, ali je sploh znanost, pretirano skeptični. Angelika Menne-Haritz poudarja, "da daje arhivska znanost teoretično osnovo za naloge arhivov in metodično zanesljivost za vsakdanje delo. Kot avtonomna znanstvena disciplina razpolaga z instrumenti, ki ji omogočajo ugotavljanje probleme in izdelati pota za njihovo rešitev."⁹ Vprašanje pa je, kakšne vrste znanosti je? Arhivistika ni raziskovalna veda v tem smislu, da bi bil njen končni lastni namen ugotavljanje nekih naravnih ali družbenih zakonitosti ali pa raziskovanje družbenih pojavov sploh. Kolikor arhivistika uporablja take ugotovitve ali raziskave, so te v njenem okviru podrejene namenu, da se uredi ali izboljša način dela. Bruno Delmas poudarja, da arhivistika ni eksaktna znanost, meni pa, da je vrsta naravoslovne znanosti.¹⁰ To drži toliko, ker temelji arhivistika na izkušnjah, toda obravnava nekaj, kar je rezultat človeške misne dejavnosti.

Način dela z arhivskim gradivom zgodovinarjev sam po sebi ne zanima, pač pa obstoji posredna zveza z zgodovino. Osnovno načelo vrednotenja dokumentarnega gradiva je, da ga je treba ocenjevati z merili časa, v katerem je nastalo. Za to pa je seveda potrebno poznavanje zgodovine. Nadalje je za razumevanje nekega področja družbenega življenja potrebna strokovna podkovanost na tem področju. Te zahteve si postavljajo zgodovinarji, tembolj to velja za arhiviste. Bogo Grafenauer je zapisal: "Tako mora tudi zgodovinar - preden se more poglabljati v preteklost - spoznati ob vsakdanjem življenju tiste miselne kategorije in pojme, ki so potrebni za spoznavanje pisane podobe življenja. Kdor ne pozna kmečkega življenja in dela, ne bo mogel razumeti agrarne zgodovine, še manj pa jo bo lahko začel raziskovati; prav to velja za politična življenje ... Brez izkušenj, s katerimi si je

pridobil ustrezne temeljne pojme, je torej zgodovinarju analiza preteklosti delno docela nemogoča.¹¹ Lahko dodamo: nič manj tudi arhivistu.

Bolj neposredno pa stopa arhivistika v povezavo z zgodovino prek tradicionalnih zgodovinskih pomožnih ved. Ker so te vede za delo v arhivu enako pomembne kot za delo zgodovinarja in ker so se razvile prej kot arhivistika, se še danes pogosto z njimi enači arhivska poklicna identiteta. Ni pa se mogoče strinjati s trditvijo Luciane Duranti, da se je arhivistika razvila v 19. stoletju iz diplomatike, pač pa so zgodovinarji prevzeli metode registratorjev.¹² Kar zadeva vedo o aktih (Aktenkunde), ta proučuje njihov značaj in obliko. Menim pa - tako kot Johannes Papritz v svojem delu *Archivwissenschaft* - da so vprašanja, povezana z akti v proceduralnem in institucionalnem kontekstu produkcije, zadeva arhivistike in ne zgodovinskih pomožnih ved (za razliko od Bruno Delmasa).¹³ Za svoje potrebe arhivistika pospešuje disciplino, ki je neposredno povezana z izvajanjem načela proveniencije, to je zgodovino uprave, sodstva in sploh strukture organov (z drugimi besedami inštitucij), ki jo je mogoče šteti kot kombinacijo med zgodovinskimi in upravnimi vedami. Konec koncev arhivi sploh neposredno odsevajo administrativno zgodovino svojih ustvarjalcev.

Predvsem pa si je treba biti na jasnem, da arhivistika ni zbir vseh znanj, potrebnih za delo v arhivu, sicer ta zagotovo ne bi bila avtonomna disciplina. Da pa se vede pri vsakodnevnem delu ničkolikokrat prepletajo, je nekaj povsem normalnega. Povezava arhivistika - zgodovino je samo en tak primer. Naj končam z Elio Lodolinijem: "To sta dve različni znanosti, četudi obojestransko koristni (ni si mogoče predstavljati od arhivista, da bi ignoriral zgodovino ali pravo, in tudi ne od zgodovinarja, ki ima kaj spoštovanja do samega sebe, da ne bi vedel, kako se raziskuje v arhivih)."¹⁴

eil on Archives Handbooks Series, Volume 3, München etc. 1984, str. 23-24. - Angelika Menne-Haritz, *Selbstbegriffe der Archivterminologie, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg - Institut für Archivwissenschaft* 20, Marburg 1992, str. 40. - Michel Duchet, *Archives, archivistes, archivistique: Définitions et problématique*, v: *La pratique archivistique française*, Paris 1993, str. 25.

⁹ Angelika Menne-Haritz, *Archivfachliche Ausbildung: Den Anforderungen der Gesellschaft des 21. Jahrhunderts gerecht werden*, v: *Archivum* 39, München etc. 1994, str. 265, 378.

¹⁰ Bruno Delmas, *What is the Status of Archival Science in France Today?*, str. 27.

¹¹ Bogo Grafenauer, *Temeljni pojmi o zgodovini*, v: *Svetovna zgodovina*, Ljubljana 1981, str. XXXI.

¹² Luciane Duranti - Heather Maeneil, *Vanovanje integritete elektronskih dokumentov: Poročilo o raziskovalnem projektu magistrskega programa arhivistike na Univerzi Britanske Kolumbije*, *Arhivi* 20/1997, str. 59.

¹³ Bruno Delmas, *What is the Status of Archival Science in France Today?*, str. 30. - Johannes Papritz, *Archivwissenschaft*, I. in 2. zvezek, *Archivschule Marburg-Institut für Archivwissenschaft*, Marburg 1976.

¹⁴ Elio Lodolini, *The War of Independence of Archivists*, *Archivaria* 28, Summer 1989, str. 43.

ZUSAMMENFASSUNG

GESCHICHTSSCHREIBUNG UND ARCHIVKUNDE

Nachdem sich die kritische Geschichtsschreibung durchgesetzt hatte, galt seit der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts das historische Interesse endlich auch den Akten. Neben den historischen Hilfswissenschaften wurde die Archivkunde als Arbeitsanleitung zur Beschreibung von Archiven betrachtet. Mancherorts bereits kurz vor dem Zweiten Weltkrieg, vor allem aber danach, begann mit der Trennung von der Geschichtswissenschaft für die Archivistik ein neuer Zeitabschnitt. Die Tendenz, allgemeineren Bedürfnissen abzuhelfen als nur denen der Historiker, und die Ausrichtung auf neueres Archivgut, hatten zur Folge, daß man bei der Erfassung, Bewertung und Verzeichnung von Archivgut methodischer, ausführlicher, systematischer und objektiver vorging. Das war zugleich auch die Voraussetzung für die Entwicklung der Archivkunde als Wissenschaftsdisziplin und für eine neue Bestimmung ihres Verhältnisses zur Geschichtsschreibung.

SUMMARY

HISTORIOGRAPHY AND ARCHIVAL SCIENCE

Following the establishment of critical historiography in the first half of the 19th century, historians finally also became interested in the material contained in official files. Along with the branch sciences of history, archival science was looked upon as a kind of science that provided guidelines on the description of archives. Immediately before the Second World War, but in most cases, shortly after it, a new era of archival science began in several countries when the archival activities started to be independent of the connection with history. The orientation of archival science shifted from serving the needs of historians only, to focusing on more general needs, and on more contemporary materials. As a result, the materials were more methodically, thoroughly, systematically and objectively selected, appraised, and described. This also facilitated the development of archival science as a science in its own right and gave rise to a new definition of its relation to historiography.

Švedski merkantilist J. F. Kryger v glasilu kranjske kmetijske družbe 18. stoletja

PETER VODOPIVEC

Kranjska kmetijska družba v 18. stoletju, prizadevanja po modernizaciji kmetijstva v obdobju reformnega absolutizma in vprašanje o zgodnjih odmevih fiziokratizma na slovenskih tleh so teme, ki se jim je Ema Umek posvetila na samem začetku svoje raziskovalne in zgodovinarske poti.¹ Njene ugotovitve so večinoma še danes temelj tega, kar o problematiki vemo, saj se zlasti raziskovanja nastanka in dela leta 1767 ustanovljene kranjske kmetijske družbe ter podrobnejšega proučevanja njenih publikacij ni sistematično lotil še noben drug raziskovalec. To je tembolj presenetljivo, ker je bila terezijansko-jožefinska kmetijska družba v Ljubljani, kot je nazorno pokazala Umekova, edina v zboru avstrijskih kmetijskih družb 18. stoletja, ki ji je uspelo razviti rednejšo izdajateljsko-publicistično dejavnost, pri tem pa poleg domačih pritegniti k sodelovanju tudi tuje strokovno uveljavljene avtorje, ki so na strani njenih publikacij predstavili in zastopali najmoderneje gospodarske nazore tedanje dobe. V svojem zapisu zato želim na kratko še enkrat opozoriti na obzorje in usmerjenost kranjske kmetijske družbe 18. stoletja in njenih publikacij, kot ju je leta 1967 v Kroniki, časopisu za slovensko krajevno zgodovino, predstavila Ema Umek,² ter v isti sapi njena opozorila in doganja dopolniti in razširiti z gradivi in podatki, ki so nam postali dostopni v obdobju po objavi njenega članka.

Kot je znano, so bile terezijanske družbe za pospeševanje kmetijstva (Ackerbaugesellschaften, Agrikultursozietäten, tudi Ökonomische Gesellschaften) državno-deželne, večinoma tesno s stanovi povezane ustanove, ki so jih ustanavljali ob podpori dvornih pisarjev in dežel-

nihi oblasti, da bi pospeševale izvajanje vladne kmetijske politike in spodbujale uresničevanje oblastnih prizadevanj po modernizaciji kmetijstva.³ Habsburški vrli in njegovi svetovalci so se pri oblikovanju tovrstnih združenj in opredelitvi svojih ciljev lahko zgledovali po britanskih, francoskih, italijanskih, švicarskih in nemških "gospodarskih družbah" (med prvimi v Evropi naj bi bili ustanovljeni škotska leta 1723 in irska družba leta 1736, nato pa naj bi sledile družbe v Londonu in Firencah leta 1753, v Bretanji 1757, v Bernu leta 1759 in v Parizu leta 1761).⁴ Prve "patriotične" in "gospodarske družbe v nemškem cesarstvu" so odprle vrata v prvi polovici šestdesetih let, takoj za njimi pa so začele delovati tudi že družbe na Koroškem (1764/65), Goriškem (1765), Štajerskem (1764/66) in Kranjskem (1764/67),⁵ ki so bile med "pionirskimi" v habsburški monarhiji. Pravila koroške družbe, ki jih je sestavil podjetnik nizozemskega rodu in poznejši družbeni kanceler Jan van Thys, je Marija Terezija leta 1765 razglasila za vzor, ki naj bi ga posnemala druga, še ustanovljajoča se avstrijska združenja; zato so bila zgled tudi preostalim trem družbam na slovenskem ozemlju. Vse štiri so se skladno s prakso in tradicijo "učenih družb" tedanje dobe posvečale proučevanju nagradnih tem in vprašanj, hkrati pa se ukvarjale s preizkušanjem in razširjanjem novih poljedelskih kultur, s seznavanjem članov z aktualnimi kmetijskimi, živinorejskimi in gozdarskimi problemi in njihovimi rešitvami ter tu bolj, tam manj uspešno organizirale tehnični in kmetijski pouk. Med člani družb, ki so jih vsaj sprva imenovala in potrjevale oblasti, so bili zemljiški gospodje in upravitelji graščinskih posestev, deželni uradniki, podjetniki in učenjaki ter župniki in ponekod učitelji. Že leta 1774 so na Dunaju s posebnim

¹ Ema Umek je o kranjski kmetijski družbi v obdobju od 1767 do 1787 pripravila že diplomsko nalogo na Oddeleku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani (gl. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog*, 1. zvezek, *Agrarna gospodarstva*, SAZU, Inštitut za zgodovino in DZS, Ljubljana 1970, str. 527). O terezijansko-jožefinski kmetijski družbi je poleg tega pisala v *Enciklopediji Slovenije*, 5. zvezek, *Mladinska knjiga*, Ljubljana 1991, str. 116-117, 393 ter v razstavnem katalogu *Narodnega muzeja v Ljubljani - Slovenci v letu 1789, metnica kataloga in avtonicna razstave Jasna Hurvat*, Ljubljana 1989, str. 89-93. O usmerjenosti publikacij kranjske kmetijske družbe v 18. stoletju pa govori njen članek: *Usmerjenost publikacij kranjske kmetijske družbe v letih 1770-1779*, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* XV/1967, št. 3, str. 149-141.

² Cit. v op. 1.

³ O tem podrobneje: *Gospodarska in družbena zgodovina...*, cit. v op. 1; Bugu Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda* V, DZS - Ljubljana 1974, str. 44-45; Ernst Bruckmüller, *Die Anfänge der Landwirtschaftsgesellschaften und der Wirkungen ihrer Tätigkeit. Die Auswirkungen der teresianisch-josephinischen Reformen auf die Landwirtschaft und die ländliche Sozialstruktur Niederösterreichs*, *Vorträge und Diskussionen des ersten Symposiums des Niederösterreichischen Institutes für Landeskunde, Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde*, Wien 1982.

⁴ E. Bruckmüller, cit. v op. 3, str. 51-52.

⁵ Prva letnica pomeni dvornu privoljenje, druga dejansko konstituiranje.

dvornim dekretom priporočili, naj kmetijske družbe sprejemajo med člane tudi razgledane in podjetne kmete. Vseeno kmetov med člani kmetijskih družb na slovenskem ozemlju v 18. stoletju skoraj ni bilo.⁶

Čeprav je prišla pobuda za ustanovitev kmetijskih družb v Notranji Avstriji in na Tirolskem iz Ljubljane (njen avtor je bil komerčni svetnik Fremaut, ki je leta 1764 predlagal njihovo ustanovitev po zgledu švicarske družbe v Bernu), je bila kranjska (s polnim nazivom: Gesellschaft für die Ackerbau und nützliche Kunst) med štirimi družbami na slovenskem ozemlju zaradi administrativnih in finančnih zapletov ustanovljena zadnja, (vendar pred družbami v Spodnji in Zgornji Avstriji ter na Češkem in Moravskem).⁷ Na tesno povezanost z deželnimi oblastmi kaže že dejstvo, da je bil za njenega prvega predsednika izbran svetnik deželnega glavarstva Josef baron Brigido; protektor družbe je bil vsakokratni deželni glavar, sicer pa je bila družba od leta 1769 neposredno podrejena deželnemu glavarstvu. Njeno člansko sestavo in njen historiat danes podrobno poznamo prav po zaslugi Eme Umek. Med člani družbe (vseh naj bi bilo okoli 50) so bili poleg fevdalcev, predstojnikov nekaterih samostanov, upravnikov zemljiških gospostev, uradnikov in profesorjev liceja najbolj znameniti možje tedanje Kranjske: B. Hacquet, P. P. Glavar, J. A. Scopoli, G. Gruber, A. T. Linhart, Blaž Kumerdej in Ž. Zois. Družba je imela tudi častne člane, med katerimi so bile prav tako nekatere znane avstrijske in tuje osebnosti. V programu in praktični dejavnosti se je zgledovala po drugih avstrijskih kmetijskih družbah, pri tem pa se je zavzemala za uvajanje in gojenje novih rastlin in kultur (kot krompirja, detelje, konoplje, lanu) ter za dvig in modernizacijo ovčereje, konjereje in govedoreje. Posamezniki so praktično in s spisi spodbujali še k izboljšavam v vinogradništvu, inovacijam v gozdarstvu, k ukvarjanju s čebelarstvom ter k novostim v predilstvu in platarstvu. Družbino vodstvo je poleg tega posvečalo posebno skrb izobraževanju. S pomočjo deželnih stanov so leta 1769 odprli melanično šolo, na kateri je poučeval G. Gruber, v sedemdesetih letih je v okviru družbe delovala kmetijska šola, v osemdesetih pa je družba podprla tudi pouk risanja ter pouk medicine in kemije (slednjega je vodil B. Hacquet).⁸

Natančnejšo oceno dela kranjske terezijan-

sko-jožefinske kmetijske družbe bi omogočila še podrobna primerjava z ostalimi avstrijskimi kmetijskimi družbami 18. stoletja. Vseeno že obstoječa literatura razkriva, da je bila družba na Kranjskem v sedemdesetih in osemdesetih letih med aktivnejšimi in uspešnejšimi, če ne celo med najštevilčnejšimi in najdejavnejšimi v monarhiji.⁹ To med drugim posebej velja za njeno izdajateljsko in publicistično dejavnost, saj so periodične publikacije - poleg kmetijskih priločnikov in koledarjev - načrtovale tudi nekatere druge družbe,¹⁰ vendar ni načrtovani podvig kot kaže - razen kranjski - uspel nobeni med njimi. V Ljubljani so v sedemdesetih letih izšli "kar" štirje zvezki nemško pisane družbine publikacije z naslovom "Sammlung nützlicher Unterriechte" (prvi z letnico 1770, drugi 1771, tretji 1776 in četrti 1779), v letih 1775-1776 pa je družba izdajala tudi tedenski časopis "Wöchentliches Kundschafftblatt". V "Sammlung...", h kateri so pritegnili širok krog domačih in tujih sodelavcev, so družbeno vodstvo in uredniki publikacij objavljali članke s teoretično in gospodarsko-politično vsebino, odgovore na nagradna vprašanja in praktične nasvete, v "tedenskem informativnem listu" pa so poleg praktičnih člankov prinašali še uradna obvestila, odredbe ter tekoče gospodarske in druge vesti. Tednik je kljub težnji po širitvi vsebine po dveh letih ugasnil zaradi premajhnega zanimanja; zanimanje za "Sammlung nützlicher Unterriechte" pa očitno ni bilo tako majhno, saj je zadnji - četrti zvezek še istega leta, ko je izšel, doživel tudi ponatis.¹¹ Založnik obeh publikacij - "Sammlung..." in tednika - je bil ljubljanski tiskar Friderik Egger.

V "Sammlung nützlicher Unterriechte" so že pozornost Umekove pritegnili predvsem trije članki. Vsi trije so obravnavali teoretična oz. gospodarskopolitična vprašanja in dva izmed njih sta bila odgovora na leta 1771 razpisano nagradno vprašanje kranjske kmetijske družbe, ki se je glasilo: S kakšno pragmatično zakonodajo naj bi v državi dosegli najnižje cene žitaric? Prvo-nagrajeni spis je bil delo Johana Friderika Krygerja, dolgoletnega visokega gospodarsko-političnega uradnika v Stockholmu ter člana švedske in drugih tujih akademij (za častnega člana ga je izvolila tudi kranjska kmetijska družba), drugo-nagrajeni oz. polivaljeni sestavek pa je prispeval Benečan Francesco Grisellini, tajnik kmetijske družbe v Milanu, član kraljevskih akademij v Lyonu in Londonu ter častni član kmetijskih družb v Bernu in Gorici. Oba članka (prvi na nekaj manj kot 36 in drugi na več kot 40 straneh) sta izšla leta 1776 v tretjem zvezku "Sammlung nützlicher Unterriechte". Kryger je nato družbi poslal (ali zanjo napisal?) še en članek in sicer z

⁶ E. Bruckmüller, *nav. delo*, str. 54. B. Grafenauer, v op. 3 *nav. delo*, str. 44 omenja med člani goriške družbe dva kmeta, na Kranjskem pa enega, menim ko E. Umekova v članku v katalogu Narodnega muzeja (cit. v op. 3, str. 89) ugotavlja, da v kranjski družbi v 18. stoletju med člani ni bilo "pudlnikov".

⁷ E. Bruckmüller, *nav. delo*, str. 52.

⁸ E. Umek, *Družba za kmetijstvo in koristne umetnosti v Ljubljani 1767-1787*, Slovenci v letu 1789, Narodni muzej, Ljubljana 1989, str. 89-91.

⁹ E. Bruckmüller, *nav. delo*, str. 54-68.

¹⁰ Npr. češka, muravsko-slezjska in spodnjeavstrijska - gl. E. Bruckmüller, *nav. delo*, str. 65-75.

¹¹ E. Umek, *cit. v op. 8*, str. 90.

naslovom "Von dem Verhältnisse der Menge des Geldes in einem Staat, gegen die Menge der Menschen und Waaren"; ta je izšel v zadnjem, četrtem zvezku družbine publikacije leta 1779 (to je dve leti po avtorjevi smrti).¹²

Kot je leta 1967 v Kroniki opozorila Ema Umek, so bile zlasti v obeh nagrajenih člankih (delno, čeprav v manjši meri, pa tudi v drugih sestavkih družbinih publikacij) vidno navzoče fiziokratske ideje. F. Grisellini je tako v svojem zapisu dobesedno povzel fiziokratsko misel o naravi in zemlji, ki sta edini vir "pravega narodnega bogastva" in o kmetijstvu kot edini "spretnosti (Kunst)", ki to bogastvo lahko poveča, ter ugotavljal, da morajo državne oblasti zato kmetijstvo ščititi in podpirati.¹³ S Krygerjem sta si bila poleg tega enotna glede stališča, da bitrejši razvoj kmetijstva ovirajo neracionalna delitev zemljišč, negotovost kmečke posesti, nevoljništvo, različne vrste tlake ter "pomanjkanje pripravnih kmečkih delavcev". Zato sta se zavzemala za združevanje zemljiške posesti v večje enote, na "katerih bi se lahko uporabljale boljše metode obdelovanja", podpirala razdelitev srenjskih pašnikov in vključitev srenjske zemlje v obdelovane njivske površine ter priporočala odpravo nevoljništva, ki naj bi bilo posledica "barbarskih stoletij". Grisellini je tudi posebej poudarjal, da je treba kmetu vrniti položaj, ki mu gre po naravi, in mu zagotoviti vse "prednosti in pravice človeštva", oha s Krygerjem pa sta kot zgled hvalevrednega in učinkovitega pospeševanja kmetijstva in skrbi za podložnike navajala med predhodniki fiziokratov in fiziokrati v splošnem zelo čislano politiko francoskega kralja Henrija IV. (vladal je od 1589. do 1610) in njegovega ministra Sullyja (zadnji naj bi - kot je znano - razglašal živinorejo in kmetijstvo za "dojki", ki hranita Francijo).¹⁴

Kryger in Grisellini sta se strinjala tudi o poglavitni točki svojega odgovora na vprašanje, kakšna naj bo zakonodaja v državi, ki želi doseči najnižjo (in stabilno) ceno žitaric. Oba sta trdila, da je pogoj "stalno nizke cene žita" trgovinska svoboda in to ne le znotraj državnih meja, tem-

več tudi v trgovanju med državami. Država mora zato poskrbeti za varstvo posameznikovih pravic, za varnost zasebne lastnine in predvsem za svobodo trgovanja. Po Griselliniju naj bi bile težave pri oskrbi z žitom, s katerimi so se srečevale tedanje države ali nekatere njihove pokrajine, posledica omejitev, ki so jih nasproti "naravni svobodi kmeta in meščana" postavili oblastniki in vladarji, edino sredstvo za obnovitev in zagotovitev blagostanja pa je videl v vrnitvi k svobodi trgovine, ki "pospešuje kmetijstvo, povečuje bogastvo, pomnožuje prebivalstvo" ter podpira "obtok denarja in obrt", torej vse, od česar so odvisni tudi "sreča, moč in oblast države".¹⁵ V nasprotju s Krygerjem, ki v podkrepitev svojih stališč in trditvev ni navajal strokovne literature ali besedil in avtorjev, na katere se je opiral, se je Grisellini v svojem članku določeno in odkrito skliceval na razsvetljenje in fiziokrate. Tako je med referenčnimi publikacijami navajal Enciklopedijo, med avtorji pa Montesquieuja, Mirabeauja starejšega,¹⁶ Mercier de la Riviera in (seveda) Quesnaya. Kranjske bralce "zbirke koristnih podukov" je na ta način bržčas med prvimi, če ne sploh prvi seznanil tudi s Quesnayevimi predstavami o delitvi družbe na razrede in njegovo "tableau économique". Grisellini jo je v svojem članku nekoliko poenostavil in družbo razdelil le na dva razreda: na razred zemljiških posestnikov in kmetov, ki skušajo kot proizvajalci dvigniti cene kmetijskih pridelkov, in na (sterilni) razred delavcev in obrtnikov, ki želijo življenjske potrebščine kupiti po čim nižji ceni.¹⁷

Že Ema Umek pa je opazila, da je mogoče v Grisellinijevem in zlasti drugem Krygerjem spisu poleg fiziokratskih zaslediti tudi merkantilistične (oz. pozno merkantilistične) prvine. Grisellini se je v razumevanju razmerja med ceno ter količino blaga in denarja na eni strani opiral na Montesquieuja in menil, da je cena odvisna od količine blaga, torej rezultat razmerja med ponudbo in povpraševanjem, vendar se na drugi že tudi približeval Quesnayu in skupaj z njim ugotavljal, da so cene neagrarnih izdelkov - prav tako kot delavske mezde - odvisne od cen osnovnih življenjskih potrebščin in zato te merilo, po katerem se ravna tudi cene vsega drugega blaga (s ceno dela vred).¹⁸ Krygerjevo stališče pa je bilo precej drugačno. V nasprotju z Grisellinijem je ostal v svojem drugem "ljubljanškem članku" daleč od fiziokratizma, pri tem pa se je - kot je leta 1975 v angleško pisani švedski reviji *Economy and History* ugotavljal Toussaint Hočevar - občutno oddaljil tudi od merkantilizma. Hočevar je sploh menil, da je drugi

¹² E. Umek, Usmerjenost publikacij kranjske kmetijske družbe, cit. v op. 1, str. 149.

¹³ Prav tam: F. Grisellini, Ob und durch was für eine pragmatische Gesetzgebung in einem grossen Staat, welcher aneinander hängt, um fahrbare Strassen sowohl, schiffreiche Flüsse hat, der Gefahr des Abganges und der übermässigen Preissteigerung der zum täglichen Lebensunterhalt erforderlichen Körner, am sichersten, und stamhaftesten vorgeborgten werden möge, dass damit der Ackerbau am lebhaftesten befördert, und der billigste stette Mittelpreis erwirkt werde: dann ob, und wie die allenfalls an einem oder anderen Theile des Staats anhängende See, in ein-oder anderen Theile, einen Einfluss haben möge? Sammlung nützlicher Unterrichte III, Laibach 1776, str. 60-61.

¹⁴ E. Umek, Usmerjenost..., cit. v op. 1, str. 149-150. Za Sullyja: Dr. Obren Blagujevič, Ekonomske doktrine. Privredni pregled, Beograd 1976, str. 94.

¹⁵ E. Umek, Usmerjenost..., cit. v op. 1, str. 150.

¹⁶ Mirabeau "Starejši" je bil oče znanega voditelja iz obilobja francoske revolucije.

¹⁷ E. Umek, Usmerjenost..., cit. v op. 1, str. 150.

¹⁸ Prav tam.

Krygerjev "ljubljski esej" z makroekonomskega vidika in s stališča "zgodovine ekonomske analize" bolj zanimiv in izviren kot prvi, ki ga je nagradila kranjska kmetijska družba, in se je zato v svojem prikazu, s katerim je skušal švedsko strokovno javnost, ki so ji bile Krygerjeve kranjske objave neznane, opozoriti na Krygerjevo pisanje v "Sammlung nützlicher Unter-richte", omejil predvsem nanj.¹⁹

Kryger je v članku o Razmerju med količino denarja, številom prebivalstva in količino blaga dokazoval, da je treba za uspešno in učinkovito uresničitev gospodarskih ciljev vzdrževati stabilno razmerje med količino denarja in obsegom proizvodnje. "Stara (merkantilistična) resnica", da "sreča države" temelji na "količini denarja" bi naj tako ne bila točna, saj naj bi "srečo" zagotavljalo šele ravnovesje med "količino denarja", "ljudmi" in "blagom".²⁰ Gospodarska (in državna monetarna) politika bi si morali tako v prvi vrsti prizadevati za spodbujanje številčne rasti in delovne vneme prebivalstva, hkrati pa podpirati dvig domače proizvodnje. Kot je opozoril Hočevar je bilo takšno razmišljanje še hlizi merkantilizmu, čeprav se je Kryger v svoji argumentaciji z merkantilizmi tudi že razhajal. Medtem ko so merkantilizti zagovarjali pospeševanje rasti prebivalstva z vidika moči države, ki jo je posebej ljubil vladar, se je Kryger zavzemal zanjo - kot je zapisal, ker je povečevala "srečo" (ali "blagor" - "Glückseligkeit"). Po Hočevarjevem mnenju naj bi Krygerjevo sklicevanje na "srečo" kazalo na vplive razsvetljenkega utilitarizma (npr. na "la massima felicità divisa nel maggior numero" pri Cesari Beccari),²¹ Krygerjeva opozorila, da je za vsaka proizvodnja potrebna določena količina človekovega dela in ima torej po pravilo - "več ljudi, več dela - več dela, več blaga" - največ blaga država, ki ima največ prebivalstva, pa naj bi pa že razkrivala tudi "visoko stopnjo metodološke pretanjenosti"²² in spogledovanje z delovno teorijo vrednosti.

Kryger je v članku v publikaciji ljubljanske kranjske kmetijske družbe nadalje ugotavljal, da zaposlitve in proizvodnje ni brez potrošnje oz. porabe, vendar hkrati trdil, da povečana povpraševanje ne sme biti enostransko omejeno na luksuzne dobrine in izdelke, saj ima v tem primeru (lahko) škodljive gospodarske posledice. Nove količine denarja (zaradi npr. povečanega priliva dragih kovin in zlata ali ozemeljskih

osvajanj), ki se stekajo v roke majhnega števila ljudi in rabijo le za nakup in nabavo luksuznih izdelkov, naj bi namreč - kot je menil Kryger - rušile gospodarsko ravnovesje, saj naj bi dvigale mezde in cene, te pa naj bi rastle v proizvodnji osnovnih življenjskih potrebščin in hrane počasneje kot v luksuznih obratih. Posledica takšnega stanja naj bi bilo zniževanje dohodka v kmetijstvu in živilski proizvodnji ter odhajanje zaposlenih iz agrarnega sektorja in z njim povezanih obrti v bolj dobičkanosne obrate luksuzne proizvodnje - in ko bi tam ne bilo več prostih delovnih mest - v tujino. Verižna reakcija naj bi bila neizogibna: upadanju konjunktura v agrarnem sektorju naj bi sledilo postopno upadanje prebivalstva, upadanju prebivalstva pa naj bi - skladno z osnovno Krygerjevo tezo o prebivalstvu kot enim temeljnih dejavnikov proizvodnje in narodnega bogastva - sledil npad celotne proizvodnje države. Še več: po Krygerjevih predvidevanjih naj bi rast mezd (in dobičkov) postopno privedla tudi do zmanjševanja delovne vneme zaposlenih v proizvodnji luksuznih izdelkov, pri čemer bi ob določenih višini zaslužka postal prosti čas dragocenejši kot dodatni dohodek. Rezultat celotnega procesa bi bil tako zlasti za preprosto prebivalstvo več kot negativen. "Preprosti ljudje bi ali obitožali zaradi inflacije ali pa se predali brezdelju, če bi v enem dnevu zaslužili toliko, kolikor potrebujejo za življenje v dveh ali treh", je sklepal Kryger.²³

Kljub takšnemu stališču sta bila povečanje količine denarja v obtoku in "zmerna" inflacija lahko - kot je menil Kryger - tudi zelo koristna. V svojem članku je opozarjal predvsem na dve možnosti dotoka "novega" denarja in sicer s pridobivanjem srebra in zlata ter s posojili. V obeh primerih pa naj bi imel "novi denar" po njegovem prepričanju ugodne gospodarske posledice le, če bi ga porabili za proizvodnjo "novega", dodatnega blaga in povečanje števila zaposlenih. V tem primeru bi namreč ne vplival na rast "cen" in "mezd", nizka in stabilna raven cen pa je bila po Krygerja eden temeljnih pogojev za gospodarsko stabilnost in prosperiteto države. Kot je pokazal Hočevar, razkriva Krygerjev drngi "ljubljski esej", da se je švedski avtor v njem že vidno oddaljil od tradicionalne "državno-merkantilistične doktrine", saj je videl temeljni gospodarski cilj v "blagostanju posameznika".²⁴ Vseeno v njegovem pisanju v četrtem zvezku "Sammlung nützlicher Unter-richte" še ni zaslediti vpliva v tedanjem času uveljavljajoče se in tudi med poznimi merkantilizmi navzoče teze "avtomatskega mehanizma" ali "nevidne roke", po kateri, če razmere niso preveč negotove, gospodarski procesi in tržni mehanizmi dolgoročno sami vzpostavljajo in zagotavljajo ravnovesje med količino denarja, cena-

¹⁹ Toussaint Hočevar, *Monetary Theory in J. F. Kryger's Second Ljubljana Essay (1779)*, *Economy and History*, (Published by The Institute of Economic History and The Economic History Association, University of Lund), Vol. XVIII, No. 1/1975, str. 34-40.

²⁰ J. F. Kryger, *Von dem Verhältnisse der Menge des Geldes in einem Staat, gegen die Menge der Menschen und Waaren*, *Sammlung nützlicher Unterrichte*, IV - 1779, Laybach 1779, str. 159 in naprej.

²¹ T. Hočevar, *nav. delo*, str. 36.

²² *Prav tani*.

²³ *Prav tani*, str. 37, J. F. Kryger, *cit. v op. 20*, str. 163.

²⁴ T. Hočevar, *nav. delo*, str. 39.

ni, dohodkom, proizvodnjo in potrošnjo.²⁵ V nasprotju z zahtevo po "trgovinski svobodi", ki jo je zagovarjal v članku o "žitni trgovini", v katerem je odklanjal vsako vmešavanje države v žitne trgovske posle, tudi državno oblikovanje žitnih rezerv za obdobje slabih let in visokih cen, je v svojem drugem in zadnjem članku vztrajal pri državnem poseganju v gospodarstvo in aktivni državni gospodarski politiki, če je bilo to v korist vzpostavljanju in varovanju pravičnega razmerja med denarjem, proizvodnjo in prebivalstvom. Po Hočevarju je Krygerjeva teza o povečanju "outputa" s pomočjo inflacije njegov najpomembnejši prispevek k "analizam ekonomске analize".²⁶

Kryger je bil na Švedskem (in je še danes) znan kot merkantilist ter sprva ortodoksni privrženec strogo državno vodenega gospodarstva.²⁷ Rojen leta 1707 na otoku Rügen v švedski Pomoraniji in Nemeč po rodu je študiral v Stralsundu in v Greifswaldu, nato pa od začetku tridesetih let služboval na Švedskem, kjer si je med prijatelji pridobil sloves "švedskega rodoljuba". Po kratkem začetnem obdobju, ki ga je preživel v privatni službi, je postal visok gospodarski in finančni uradnik (od leta je bil 1770 "komerseräd", torej trgovinski svetnik) v različnih državnih in dvornih pisarnah v Stockholmu. V njegovih biografijah in v švedskem biografskem leksikonu ni nobenega podatka o njegovih stikih z Ljubljano in Kranjsko in njegova sicer obsežna bibliografija ne pozna njegovih kranjskih člankov. Kryger je bil v letih od 1747 do 1766 kot "komisar za manufakture" posebej zadolžen za zaščitno politiko, podpiranje in pospeševanje domače - švedske manufakturne proizvodnje, vendar je začel že v petdesetih letih postopno spreminjati svoje prvotno toge merkantilistične gospodarske nazore in se zblíževati z idejami t. i. "reformnega merkantilizma". Pozneje naj bi pokazal nekaj razumevanja tudi za fiziokratska stališča in postal (kot že vento) zagovornik svobodne žitne trgovine, čeprav naj bi ne bil nikoli resnični privrženec fiziokratov in fiziokratizma.²⁸ Njegova razmišljanja o gospodarstvu in njegove gospodarske predstave naj bi namreč bolj kot različna teoretska in načelna gospodarskopolična razmišljanja zaznamovale konkretne švedske gospodarske in politične težnje in razmere.

Švedska je doživljala v 18. stoletju, od smrti Karla XII. (1718) dalje zelo buren razvoj. S stanovskim odporom proti kraljevemu absolutizmu sta dobila stanovska skupščina (Rykssdag) in plemstvo premoč nad dvorom in kraljem, s

slabivjajo osrednje - izvršne - oblasti pa so se zaostriili tudi odnosi med stanovi, zlasti med plemstvom in kmetstvom, ter med različnimi meščanskimi strujami. Kralj Adolf Friderik iz dinastije Holstein-Gottorp, ki je prišel leta 1751 na prestol z rusko pomočjo in je neuspešno poskušal obnoviti absolutizem, je delitve še poglobil. Pri tem so že tako napete odnose med stanovi in meščanskimi skupinami dodatno bremenili spori glede švedske zunanje in gospodarske politike. Kar zadeva zunanjo politiko, so se kupja lomila predvsem glede vprašanja, ali naj se Švedska nasloni na Rusijo ali Veliko Britanijo, v razpravljanjih o gospodarski politiki pa so se zagovorniki merkantilizma spopadali s privrženeci povečevanja gospodarske svobode ter privrženeci odprave plemiških privilegijev in izboljšanja kmečkega položaja.²⁹ Razhajanja so dosegla vrh v času, ko naj bi Kryger opuščal ali že opustil svoja trdo merkantilistična stališča in "moderniziral" svoje ideje. Zdi pa se, da njegov tovrstni razvoj ni bil dovolj hiter in zlasti ne dovolj očiten, saj je leta 1772, ko je bila v Stockholmu "kraljeva revolucija" in je prestol zasedel ljubljeneč pariških razsvetljenskih salonov Gustav III., ki je znova ntrdil kraljevo oblast in uvedel skandinavsko različico razsvetljensko-reformnega režima,³⁰ Kryger skupaj s številnimi drugimi visokimi državnimi uradniki "starega reda" izgubil svoje mesto in svoj položaj. Upokojuen je lahko v zadnjih letih življenja (umrl je leta 1777) le nemočno opazoval, kako je novi švedski suveren v gospodarski politiki uresničeval tudi ideje, ki jih je (med drugim v obeh ljubljanskih spisih) zastopal sam. Švedska je po zgledu francoske Turgotove politike leta 1774 najprej uvedla začasno svobodo prodaje žita; leto pozneje je razglasila svobodno trgovino z žitom v nekaterih provinciah in na Finskem, (ki je bila tedaj del Švedske), leta 1780 pa je končno sprejela odločitev o svobodni žitni trgovini za vse državno ozemlje.³¹ Hkrati je še naprej ščitila in podpirala neagrarno, obrtno in manufakturno proizvodnjo, posebno skrb pa je posvetila tudi graditve prometne mreže (cest in vodnih kanalov), ki naj bi pospešila notranje kroženje blaga in trgovino.

Nesrečni švedski gospodarski pisec in uradnik ni imel pri tem nobene besede več in je po nekaterih mnenjih v tujini splah objavljaj zato, ker so mu bila doma vrata zaprta.³² Članek o "žitni trgovini" je za glasilo kranjske kmetijske družbe verjetno napisal še pred izgubo službe in položaja, saj je kranjska kmetijska družba na-

²⁵ Gl. Joseph A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, Prvi svezak, Informator, Zagreb 1975, str. 303-310.

²⁶ T. Hočevar, nav. delo, str. 40.

²⁷ Švedski gospodarski zgodovinar Lars Herlitz v pismu avtorju članka 29. aprila 1996.

²⁸ Prav tam, Gl. tudi: T. Hočevar, nav. delo, str. 34.

²⁹ Čedomir Popov, *Gradjanska Evropa*, Prva knjiga: Osnovi evropske istorije XIX. veka, Matice srpska, Novi Sad 198, str. 188.

³⁰ François Bluche, *Le despotisme éclairé*, Pluriel-Fayard, Paris 1993, str. 295-305.

³¹ Prav tam, str. 303-304.

³² Kot op. 27.

gradno vprašanje razpisala že leta 1771 in nato nagrado razglasila v zadnjih dneh leta 1772. Drugi članek o razmerju med količino denarja, številom prebivalstva in količino hlaga v državi pa je skoraj gotovo pripravil pozneje, čeprav naj bi bil tudi ta tesno povezan s švedskimi gospodarskimi in političnimi razmerami. Švedska si je namreč v letih od 1745 do 1776 prizadevala svoj monetarni sistem utemeljiti na papirnatem denarju, ki pa je zaradi inflacije ves čas izgubljal vrednost. V šestdesetih in sedemdesetih letih je bilo zato vprašanje o rastoči količini denarja, rastočih cenah (torej inflaciji) ter upadajočem obsegu blaga in proizvodnje eden najbolj žgočih problemov švedskega gospodarstva in predmet "vročih" diskusij.³³ In če se z vidika tega, kar o Krygerju (danes) veino, še enkrat vrnem k njegovemu prvemu članku v "Sammlung nützlicher Unterriechte", lahko tudi njegova tamkajšna sporočila zagledamo v bolj določni in jasni luči. Kryger v spisu sicer res govori o kmetijstvu, (saj je to tudi njegova tema) in se obširno in gostobesedno zavzema za kar največjo državno podporo proizvodnji žita in drugih kmetijskih pridelkov, toda njegovo razpravljanje je pravzaprav bolj kot slavo-spev agrarnim dejavnostim apologija trgovine. Kryger zagovarja popolno svobodo žitne trgovine, ker je prepričan, da bodo trgovci v iskanju zasluzka in dobička bolj kot država s katerimi koli drugimi ukrepi - naj bo na nacionalnem, državnem, ali pa širšem, meddržavnem in mednarodnem trgu - zagotovili ravnotežje med ponudbo in povpraševanjem. Trgovci pač lahko po mnenju švedskega avtorja edini poskrhijo, da bo žito z ohmočij, pokrajin ali držav, kjer ga je dovolj, pravočasno in po zmerni (srednji) ceni prišlo na trg v dežele, v kateri ga primanjkuje.

Švedski "ekonomist" zato odklanja kakršno koli deželno ali državno poseganje v trgovino z žitom (in drugimi kmetijskimi izdelki), tudi ustanavljanje javnih kašč in skladišč, v katera hi žito hranili, ko je cena nizka in ga nato poslali na trg, ko se bo zvišala (takšne rezerve se mu zdijo koristne le, kolikor gre za pomoč revežem). "Nizko srednjo ceno" lahko - kot trdi - zagotovita le "konkurencija" velikega števila kupecev in prodajalcev, zlasti pa seveda svobodna trgovina, ki trgovcem omogoča, da nemoteno uresničuje svoj "interes" in išče svoj dobiček.³⁴ Pri tem ga "nizka" in "stabilna srednja cena žita" nikakor ne zanima le zato, ker hi bil posebno naklonjen kmetijstvu, temveč zato, ker cene žita vplivajo na cene vseh živil, rast cen živil pa povzroča rast mezd in draži vso preostalo proizvodnjo. V tej luči je po Krygerju tudi jasno, da se trgovci pri trgovanju s žitom ne vedejo nič drugače kot pri trgovanju s katerim koli drugim hlagom, to pa pomeni, da je treha trgovcem in trgovini v

splošnem dati kar se da proste roke. "Če vlada v trgovini svohoda, se trgovina ohnaša na isti način kot morska plima in oseka," heremo v prvem Krygerjem ljubljanskem "eseju". "Višek dodeljuje tistemu, ki trpi pomanjkanje, in to toliko časa dokler ni zopet ustvarjeno ravnotežje..."³⁵ Če v drugem Krygerjevem ljubljanskem eseju - kot je opozoril Hočevnar - ni "ex-plicite" navzoča teza o "avtomatskem mehanizmu" ali "nevidni roki", je v prvem, to je v njegovem razmišljanju o trgovini skoraj ni mogoče spregledati. Vseeno Krygerjev "laissez faire" sam zase še ne pomeni njegovih simpatij za "fiziokratizem". Kot je znano, so bolj ali manj "svobodno trgovanje" že zagovarjali tudi "pozni" ali "t. i. reformni merkantilisti", pa tudi nekateri drugi predhodniki fiziokratizma in liberalizma. Med njimi se zdi v zvezi s Krygerjem posebej zanimiv Pierre Boisguillebert (1646-1714), po rodu plemič in sorodnik znamenitega francoskega dramatika Corneilla, po svojih upravnno-delovnih zadolžitvah pa visok finančni uradnik oz. intendant francoskega kralja Ludvika XIV. Boisguillebert je bil oster kritik enostranske francoske merkantilistične politike, zagovornik gesla "laissez faire à la nature" ter (med drugim) odkrit občudovalec kralja Henrija IV. in njegovega ministra Sulyja, ki sta ju v svojih spisih omenjala tudi Kryger in Grisellini.³⁶

Kot je leta 1967 ugotovila Ena Umek, se v nagrajenih razpravah J. F. Krygerja in F. Grisellinija v "Sammlung nützlicher Unterriechte" poleg nekaterih fiziokratskih jasno izrazijo ideje "prehodne dohe med merkantilizmom in fiziokratizmom", to je "strnje t. i. "reformističnih merkantilstov".³⁷ Vnovično hranje obeh Krygerjevih in Grisellinijevih razprav ter Krygerjevi življenjski podatki potrjujejo tak sklep, hkrati pa omogočajo, da sliko nazorov in predstav obeh avtorjev še nekoliko izostrimo. Zdi se namreč, da je med Krygerjem in Grisellinijem vseeno očitna in pomembna razlika. Kryger ostaja v svojem ljubljanskem pisanju, pa tudi v svojem švedskem delu še vedno merkantilist, ki se sicer zhlizuje z nekaterimi razsvetljenjskimi oz. zgodnjeliberalnimi idejami, ki pa ne kaže vidnejših simpatij za fiziokrate in njihovo učenje. Pri Griselliniju pa je drugače. O Grisellinijevih simpatijah za fiziokratizem in fiziokratske pisce ni dvoma, čeprav je morda glede nekaterih njihovih stališč še negotov in zadržan. V nasprotju s Krygerjem, ki v svojem zagovoru svohodne žitne trgovine govori predvsem o trgovini in njeni skoraj vse-mogočni sposobnosti, da - če ji ne stojijo na poti nobene ovire - zagotavlja ravnovesje med ponudbo in povpraševanjem, s tem pa tudi stabilne cene, je za Grisellinija nesporno kmetijstvo med najpomembnejšimi, če ne sploh najpomembnejša

³³ Prav tam.

³⁴ J. F. Kryger, naslov članka isti kot Grisellinijev (gl. op. 13), "Sammlung..." III, 1776, str. 6 in dalje.

³⁵ Prav tam, str. 21.

³⁶ O. Blagojevič, nav. delo, str. 93-95.

³⁷ E. Umek, Usmerjenost..., cit. v op. 1, str. 150.

gospodarska panoga. To za gospodarske zgodovinarje seveda samo po sebi še ni dovolj za opredelitev Grisellinija kot fiziokrat, saj - kot piše švedski zgodovinar Lars Herlitz posebnost fiziokratov ni v tem, da opozarjajo na poseben pomen kmetijstva, temveč v tem, da se zavzemajo za "kapitalistično kmetijstvo" ali bolje: za "kmetijski kapitalizem".³⁸ Toda če nismo doktrinarno natančni, lahko vseeno rečemo: Kryger nastopa v glasilu kranjske kmetijske družbe s pozno oz. "reformno" merkantilističnimi, celo zgodnjeliberalnimi stališči, medtem ko zastopa Grisellini fiziokratska.

S tega vidika pa se zanimivo odpira tudi drugo vprašanje - to je vprašanje o odločilni odbora kranjske kmetijske družbe, da podeli prvo nagrado merkantilistu Krygerju, drugo oz. "le" pohvalo pa fiziokratu Griselliniju. Za določnejši odgovor nanj nimamo ustreznega gradiva. Vseeno se zdi skoraj nesporno, da je bilo Krygerjevo razmišljanje o svobodi žitne trgovine, ki se je navezovalo na merkantilistično dediščino, bližje tradiciji avstrijskih kameralistov in gospodarski politiki avstrijskega vrha kot Grisellinijevo sklicevanje na francoske razsvetljence in fiziokrate. Tako je Kryger dobil prvo nagrado in častno člansvo prav zato, ker (še) ni bil fiziokrat, Grisellini pa je pristal na drugem, ker je bil fiziokratom že preblizu.

ZUSAMMENFASSUNG

DER SCHWEDISCHE MERKANTILIST J.F. KRYGER IN DER ZEITSCHRIFT DER LANDWIRTSCHAFTSGESELLSCHAFT FÜR KRAIN IM 18. JAHRHUNDERT

Der Autor weist in seinem Beitrag auf die Abhandlung E. Umeks über die Landwirtschaftsgesellschaft für Krain des 18. Jahrhunderts und ihre Publikationen hin. Dabei geht er - ähnlich wie E. Umek im Jahre 1967 - vor allem auf die zwei Aufsätze des schwedischen Wirtschaftlers J.F. Krygers und auf das Schriftstück des Sekretärs der Landwirtschaftsgesellschaft in Venedig F. Grisellini ein. Alle drei sind im 3. und 4. Band der Publikation der Landwirtschaftsgesellschaft für Krain unter dem Titel *Sammlung nützlicher Unterrichte* im Jahre 1776 bzw. 1779 erschienen. Laut E. Umek waren für alle drei Aufsätze spätmerkantilistische, teilweise bereits physiokratische

Ansichten charakteristisch. Aufgrund der späteren Abhandlung von T. Hočevar und näheren Angaben über Leben und Werk J.F. Krygers ergänzt und erweitert der Autor des vorliegenden Beitrags dieses Urteil. Aus dem neuen Quellenmaterial geht nämlich hervor, daß Kryger Merkantilist war und blieb, während Grisellini tatsächlich mit dem Physiokratismus liebäugelte. Die Entscheidung der Landwirtschaftsgesellschaft für Krain, Kryger den ersten Preis, Grisellini aber den zweiten Preis zu verleihen, legt davon Zeugnis ab, daß ihre Mitglieder und die österreichischen Behörden in den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts noch mißtrauisch und zurückhaltend gegenüber dem Physiokratismus waren, standen sie doch den Ideen des reformierten Merkantilismus oder sogar des frühen Liberalismus näher als die der französischen Physiokraten, auf welche sich Grisellini berief.

SUMMARY

SWEDISH MERCANTILIST J.F. KRYGER IN THE GAZETTE OF THE CARNIOLAN AGRICULTURAL SOCIETY OF THE 18th CENTURY

In his article the author draws attention to the articles of E. Umek about the Carniolan Agricultural Society in the 18th century and her publications. Not unlike Umek in her articles from 1967, the author focuses particularly on two contributions by the Swedish economist J. F. Kryger and an article by F. Grisellini - a secretary to the agricultural society in Vennice. All three papers were published in Volume 3 and 4 of the society's publication "Sammlung nützlicher Unterrichte" in 1776 and 1779. In Umek's opinion all three papers were characterised by late mercantilist, and partly physiocratic views. Based on an article written by T. Hočevar at a later date and on more detailed information on the life and work of J. F. Kryger, the author, however, slightly supplements and expands Umek's evaluation. As proved by new documents, Kryger had always been a mercantilist, while Grisellini, on the other hand, also took some interest in physiocratic doctrines. The decision made by the Carniolan Agricultural Society to grant the first award to Kryger, and the second award i.e. the commendation to Grisellini shows that its members and the Austrian authorities in the 1770s still felt a certain amount of distrust towards and had reservations about physiocratic doctrines, since the ideas of reformed mercantilism or even early liberalism were much more acceptable to them than those of the French physiocrats propagated by Grisellini.

³⁸ Lars Herlitz, *Ideas of Capital and Development in Pre-Classical Economic Thought: Two Essays*, Institute of Economic History, University of Göteborg, Report 7, Göteborg 1989, str. 26.

UDK 341.24:930.25"1922"

Rimska konvencija iz leta 1922 in urejanje vprašanja arhivov z Italijo

MARIJA OBLAK-ČARNI

Nasledstvo arhivov razpadle avstro-ogrske monarhije je bilo po prvi svetovni vojni predmet pogajanj na pariški mirovni konferenci. Določila o arhivih v Senžermenski (1919) in Trianonski (1920) mirovni pogodbi so bila temelj za urejanje vprašanja arhivov z Avstrijo in Madžarsko. Predstavniki vseh držav naslednic avstro-ogrske monarhije pa so se v letih 1921 in 1922 sestali na posebni konferenci v Rimu, da bi točneje interpretirali odredbe mirovnih pogodb in predvideli ukrepe za njihovo izvedbo. Za vprašanje arhivov, ki so jih obravnavali najprej, so ustanovili komisijo strokovnjakov, ki naj bi arhive, o katerih je govora v mirovnih pogodbah, preučila in razdelila. Toda zaradi velike razlike v razumevanju arhivskih vprašanj v posameznih državah, zaradi nesoglasij interesov in tudi zato, ker nekatere države še niti niso imele organiziranih arhivskih ustanov, niso mogli narediti drugega kot fiksirati splošna arhivska načela, ki so lahko pomagala k lažji in hitrejši uresničitvi odredb mirovnih pogodb in te odredbe same natančneje interpretirati.¹ Tak je bil dneh "Konvencije med Avstrijo, Češko-Slovaško, Italijo, Poljsko, Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, Romunijo in Madžarsko o vprašanjih, ki se nanašajo na arhive", podpisane v Rimu 6. aprila 1922.² Za Kraljevino SHS jo je podpisal nekdanji poslanec dr. Otokar Rybář.

V prvem členu konvencije je najprej povedano, da njena določila ne obvezujejo le Avstrije in Madžarske do njihovih naslednic, ampak tudi države naslednice med seboj. Nato so navedene odredbe o arhivih iz Senžermenske in Trianonske mirovne pogodbe z naštetimi vrstami gradiva, ki prihaja v poštev za vrnitev oziroma izročitev.

Drugi člen določa, kako bosta Avstrija in Madžarska obvestili drnge države o vsebini gradiva, ki mora ostati na mestu, ker zadeva več držav in ga ni mogoče izročiti eni izmed njih brez oškodovanja drugih. Delegatom posameznih držav se v takih primerih zagotovi prost dostop do teh arhivov, do registratur in preostalih mest, v katerih se hranijo dokumenti. Smejo jih pre-

učevati, prepisovati, delati izvlečke, fotografirati in delati različne reprodukcije. V posameznih primerih si pod pogojem vzajemnosti spise lahko tudi izposodijo, če zato ne trpi tekoče delo. Država, ki hrani spise, mora poskrbeti, da se gradivo ohrani v dobrem stanju in se ne raznaša. To je veljalo za vse gradivo, ki je bilo na območju nekdanje monarhije, in ne samo za Avstrijo in Madžarsko.

V tretjem členu je določen postopek vračanja oziroma izročanja arhivskega gradiva. Zainteresirane države bodo v roku enega meseca od veljavnosti konvencije imenovala enega ali več strokovnjakov, ki bodo pregledali v prvem členu navedene "akte, arhive, registre, načrte, zapise in listine". Izdelali in izročili bodo sezname gradiva, ki ga zahtevajo za svojo državo. Država, v kateri je gradivo, bo pregledala sezname, in če ne bo imela pripomb, ga bo izročila takoj. Če bi se pokazalo, da je gradivo pomembno tudi za tretjo državo pogodbenico, bodo to državo obvestili in povabili, naj v roku enega meseca pošlje enega ali več strokovnjakov za prijateljsko ureditev vprašanja dokončne razdelitve gradiva, o katerem je bil govor. Ta člen vsebuje tudi določila o arbitraži v primeru sporov in o drugih postopkih, ki bi mogli pomagati pri uresničevanju odredb mirovnih pogodb in konvencije same. Posebej pa določa, da morajo vse pogodbenice gradivo, o katerem je govor v konvenciji in je v njihovi posesti, vse do popolne izpolnitve v 1. členu obravnavanega vračanja oziroma izročanja obraniti nepoškodovano in ga predvsem ne izločati brez predhodnega obvestila in pooblastila preostalih pogodbenih držav.

Četrty člen razlaga drugi paragraf 274. člena Senžermenske in drugi paragraf 257. člena Trianonske mirovne pogodbe. Za "arhive, registre in načrte industrijske, literarne in umetniške lastnine", o katerih je govor v omenjenih členih, ki jih ni mogoče izročiti oz. razdeliti, ne da bi oškodovali tekočo službo in njihov skupni pomen, si države zagotovijo "pravico skupne uporabe" ("un droit de commun usage"). Natančneje odreja tudi, na kakšen način in v kakšnem obsegu se lahko izvaja taka skupna uporaba. Vsaka država pogodbenica ima pravico, da da napravi na svoje lastne stroške in če je treba s svojimi lastnimi pooblaščenici overovljene ali navadne prepise, fotografije in prrise po registrih, načrtih, listinah in prilogah, ki zadevajo pravice njenih državljanov brez plačevanja taks

¹ Josip Nagy, Rimska konvencija o arhivih g. 1922. Arhivist, 1. zv. 2, Beograd 1951, str. 12 sl, Fran Zwitter, Arhivska konvencija z Avstrijo iz leta 1923 in vprašanje njene izvedbe. Časopis za zgodovino in narodopisje, nova zgodovina in narodopisje, nova vrsta 3 (XXXVIII), Maribor 1967, str. 270-272.

² Bundesgesetzblatt fuer die Republik Oesterreich, 1924, št. 37, 27. maj 1924, str. 375.

in pristojbin. Uprave, ki imajo te dokumente, so dolžne, da na zahtevo posameznikov izdajajo overovljene ali navadne prepise spisov, načrtov in vseh prilog, ki se tičejo teh prosilcev, in pri tem jim ne morejo naložiti višjih ali drugačnih pristojbin kot svojim lastnim državljanom.

Peti člen konvencije je namenjen predmetom "umetniškega, arheološkega, znanstvenega in zgodovinskega značaja", ki sestavljajo del zbirk, ki so nekoč pripadale vladi avstro-ogrske monarhije ali njeni kroni. Glede značaja teh predmetov ni bilo mogoče ničesar določiti, zato je konvencija prepustila posameznim državam, da se glede na tako imenovano "intelektualno dediščino" ("patrimoine intellectuel") med seboj sporazumejejo o vračanju v deželo izvora, tako kot sta predvideli mirovni pogodbi. Države, ki so bile za to zainteresirane, so morale obvestiti Avstrijo oz. Madžarsko v roku enega leta po veljavnosti konvencije. Od teh zbirk v dvajsetih letih po veljavnosti mirovni pogodbi ni mogoče nič odtujiti, nič razpršiti ali v zvezi z njimi podvzemati kakršnih koli ukrepov. Poskrbeti pa je treba za njihovo varnost in dobro zavarovanje k tem zbirkam pripadajočih inventarjev, katalogov in upravnih spisov, ki morajo biti na razpolago za študij raziskovalcem in strokovnjakom sopodpisnic ter "združenim in pridruženim silam". Tudi ta člen je določal recipročnost med državami.

V šestem členu je bilo poudarjeno, da ta konvencija v ničemer ne menja mirovni pogodbi in da že sklenjeni arhivski sporazumi med posameznimi državami ostanejo v veljavi. Take sporazume je mogoče sklepati tudi po podpisu te konvencije.

Sedmi člen pa vsebuje ratifikacijske klavzule. Pogodbenice so se dogovorile, da bodo ratifikacijo poslale v Rim in da bo italijanska vlada o njej obvestila vse preostale države podpisnice. Ratifikacijske listine bodo ostale deponirane v arhivu italijanske vlade.

Jugoslavija in Italija sta na podlagi Rimske konvencije med seboj urejali vprašanja arhivov, nastala z novimi mejami po prvi svetovni vojni. O pogajanjih jugoslovansko-italijanske mešane komisije za arhive, njenih sklepih in primopredajah gradiva imamo zdaj na razpolago le skope podatke, kajti arhiv jugoslovanskega zunanjega ministrstva v Beogradu je od razpada bivše skupne države nedostopen. Nekaj pa je ostalo ohranjeno tudi pri nas, saj je šlo tedaj večinoma za slovenske arhive in je bil sedež jugoslovanskega dela komisije za razdelitev arhivov v Ljubljani. V nadaljevanju prikazujem skico poteka pogajanj in prenosov arhivskega gradiva med državama, kakršno je bilo mogoče rekonstruirati po podatkih, ki sem jih našla pri nas.³

³ V Arhivu Republike Slovenije so zapisniki o izročilni gradiva Komisije za agrarne operacije, v fondu Banske uprave Dravske banovine pa predvsem podatki o organiziranju dela naših delegatov, o dnevnih in potnih stroških. V AS so tudi kserokopije

Pogajanja za izpolnitev konvencije so se začela poleti 1926. Ministrstvo za zunanje zadeve je obvestilo Velikega župana v Ljubljani, da je 7. maja 1926 imenovalo strokovnjake, predvidene v členu 3 konvencije, sklenjene v Rimu dne 6. 4. 1922, v komisijo za razdelitev arhivov z Italijo, in sicer dr. Gustava Gregorina, nekdanjega narodnega poslanca, dr. Franca Vodopivec, velikega župana v pokoju, in dr. Josipa Nagya, vladnega tajnika pri Državnem arhivu v Zagrebu. Velikemu županu v Ljubljani je naročilo, naj obvesti vsa oblastva v Ljubljani, da arhivska komisija začneja delo in naj zato komisiji prijavijo zahteve glede gradiva, ki ga je treba zahtevati od Italije. Ker bodo imenovani strokovnjaki svoj posel opravljali v Ljubljani, je minister prosil, da jim Veliko županstvo da na razpolago potrebne prostore, sekretarja in dakti-lografko.⁴ V smislu tega dopisa je veliki župan pripravil in razposlal okrožnico, s podrobno razlago določil konvencije in z vabilom, naj naslovniki sporoče svoje zahteve, ki bi jih na podlagi navedenih določb mogli postaviti italijanskim oblastvom.⁵ Sredi julija je odpotoval v Trst na razgovore, ki naj bi se začeli 21. julija 1926. Večino odgovorov na okrožnico so poslali za njim.⁶

Gradiva o poteku pogajanj za zdaj nimamo na razpolago. Trajala naj bi od 21. julija do 13. avgusta 1926. Z italijanske strani jih je vodil senator F. Salata, ki je bil tudi predsednik mešane jugoslovansko-italijanske komisije za razdelitev arhivov. Dr. Gregorin je bil podpredsednik, dr. Vodopivec in dr. Nagy sta bila člana. Ekspert naše delegacije je bil Jakob Antloga, svetnik višjega deželnega sodišča v Ljubljani.⁷

kupije nekaterih tlopisov v zvezi z delnim kromisje za razdelitev arhivov in primopredajnih zapisnikov iz leta 1929 iz arhiva italijanskega zunanjega ministrstva, žal brez podrobnih seznamov izročene gradiva. Zapisnike o izročilni gradiva arhivalij in knjig hrani Narodni muzej v Ljubljani. Nekaj podatkov sem našla tudi v osebnem fondu Milka Kusa, ki ga hrani Zgodovinski inštitut M. Kosa ZRC SAZU v Ljubljani.

⁴ Arhiv republike Slovenije (odslej AS) Ban I 1929, spis 2455. Dupis Ministrstva inostranih dela Kraljevine SHS 12. junija 1926 Velikemu županu Ljubljanske oblasti.

⁵ Prav tam. Osnutek okrožnice z dne 21. 6. 1926.

⁶ Prav tam. V osnutku okrožnice je navedeno več kot dvajset naslovov prejemnikov, med njimi Finančna delegacija, Komanda Dravske divizijske oblasti, Direkcija državnih železnic, vsi referenti Velikega županstva, sreski poglavarji v Račoveljici, Kranju, Logatcu in Kastavu Ital. Njihovih odgovorov v spisu ni. Priložena je le urgencia Direkcije državnih železnic z dne 10. 12. 1927, v kateri je rečeno, da so 17. 7. in 26. 10. 1926 sporočili "na katere spise, oz. listine in načrte, ki se nahajajo v posesti italijanskih državnih železnic reflektirajo". V dopisu dalje navajajo, da so terjaj zahtevali tudi stavovske izkaze uslužbencev nekdanjih avstrijskih železnic in priložili seznam. Te izkaze naj jim komisija čimprej pošlje, ker jih nujno rabijo.

⁷ Prav tam. Dupis Ministrstva inostranih dela Kraljevine SHS dne 7. 8. 1926.

Sporazumeli so se, da bosta državi druga drugi vrnila med vojno odnesene arhive in kulturne predmete⁸ in da si bosta recipročno razdelili administrativne arhive, potrebne za upravljanje ozemlja, glede na novo mejo.

Na podlagi sklepov na pogajanjih je Veliki župan Ljubljanske oblasti po nalogu ministrstva za zunanje zadeve in ministrstva za notranje zadeve 11. septembra 1926 naročil ravnateljstvu Narodnega muzeja v Ljubljani, naj italijanskim odposlancem izroči arhive in knjige, med vojno pripeljane s Primorskega v muzej, "kadar to odrede naši eksperti".⁹ Oktobra 1926 je prišel v Ljubljano tajnik komisije za razdelitev arhivov, direktor Državnega arhiva v Trstu dr. Felice Perroni. V Narodnem muzeju mu je v. d. ravnatelj dr. Josip Mal ob navzočnosti podpredsednika komisije za razdelitev arhivov dr. Gustava Gregorina in dr. Franca Vodopivca, izročil gradivo, ki ga je med vojno nekdanji deželni konservator dr. Anton Gnirs na Primorskem rešil pred uničenjem. V dneh od 12. do 14. oktobra je prevzel dva zaboja z arhivalijami Namestništva v Trstu, en zaboj Mestne biblioteke v Gorici, ki je imel pečate dr. Gnirsa nedotaknjene in ga pri primopredaji niso odpirali, en zaboj s 597 listinami Mestnega muzeja v Gorici in knjižnico barona Bidele - Copé z dvorca sv. Roka na Vogrskem, shranjeno v štirinajst zabojih. Na prošnjo dr. Perronija so izročili tudi štiri zaboje arhivov občine Oderzo in nekaterih drugih krajev province Treviso, čeprav o njihovi izročitvi komisija ni razpravljala, saj se o njenem nahajališču tedaj ni vedelo. Člani komisije so bili mnenja, "da po smislu sklenjenih dogovorov ni nobene ovire, da se ne bi tudi ti spisi izročili italijanskemu pooblaščenec". To gradivo je avstrijska vojna uprava leta 1918 poslala v papirnico Vevče. Ob razpadu je ostalo na ljubljanski železniki postaji, od tam pa ga je dal novi jugoslovanski poveljnik kolodvora prepeljati v Narodni muzej. Zapisnik o primopredaji je bil sestavljen v slovenskem in italijanskem jeziku.¹⁰

Oktobra 1926 je dr. Vodopivec sporočil sreskemu poglavarju v Kastav, da je italijanska vlada izdala potrebno naročilo za izročitev kastavskega arhiva. Naročil je, naj prevzamejo vse spise, ki so bili odneseni iz občinskega arhiva v

Kastavu, ne glede na to, "da homo morali kasneje nekatere spise vrniti".¹¹ Konec leta 1926 je italijanska podprefektura v Voloski jugoslovanskim predstavnikom izročila spise občine Kastav.

Po teh restitucijah arhivskega gradiva iz Ljubljane in Voloske je nastal daljši zastoj v delu komisije, kajti niti italijanska niti jugoslovanska oblast nista ničesar storili, da bi uresničili sklepe komisije iz julija - avgusta 1926 v Trstu o razdelitvi administrativnih spisov v zvezi z novo mejo, je pisal v Rim senator Salata.¹² Maja 1929 pa je ministrstvo za zunanje zadeve sporočilo v Ljubljano "Kraljevski delegaciji v Komisiji za razdelitev arhivov z Italijo", da se italijanska vlada strinja z nadaljevanjem dela. Predlagalo je, da se komisija sestane v drugi polovici junija 1929, in prosilo delegacijo, naj se o kraju in dnevi sestanka dogovori neposredno z vodjo italijanske delegacije.¹³ Vodji obeh delegacij dr. Gustav Gregorin in senator F. Salata sta se 11. julija 1929 sestala v Trstu in se dogovorila o nadaljevanju recipročne delitve administrativnega gradiva.¹⁴ Dva dni za tem je italijansko ministrstvo pooblastilo direktorja Feliceja Perronija za vodenje svoje delegacije pri primopredajah. Petčlanska italijanska delegacija je prispela v Ljubljano že 22. julija 1929. S hitrim prihodom so jugoslovansko stran presenetili, saj je bil tačas v Ljubljani od članov delegacije dosegljiv le dr. Gregorin, ki je nato sam sodeloval v začetnih pogovorih.¹⁵

V začetku avgusta je komisija začela prevzemati gradivo. Dne 2. avgusta so dr. Gustav Gregorin, podpredsednik imenovane komisije, dr. Felice Perroni, sekretar komisije, dr. Silvio de Milost, svetnik Apelacijskega sodišča v Trstu, kot strokovnjak italijanske delegacije za vprašanja sodnih zadev in Jakob Antloga, sodnik Okrožnega sodišča v Ljubljani, kot strokovnjak delegacije Kraljevine SHS za sodne zadeve, opravili primopredajo gradiva na Deželno sodišču v Ljubljani. Italijanska stran je prevzela: - originalne spise, repertorije in indekse notarjev, ki so delali na območju okrajnih sodišč Idrija, Vipava, Postojna, Senožeče in Ilirska Bistrica od 1. aprila 1871 dalje; - avtentične kopije zemljiških knjig, ki jih je hranilo Deželno sodišče v Ljubljani, kolikor se tičejo posesti na tistem delu

⁸ Namodni muzej v Ljubljani, spisi, letnik 1926, št. 731. Dupis Velikega župana Ljubljanske oblasti z dne 11. septembra 1926 Ravnateljstvu Narodnega muzeja v Ljubljani, v katerem je med drugim zapisano: "Ker so se italijanski eksperti zavezali, da vrne Italija arhivalije, ki so jih odnesli Italijani za časa okupacije z našega teritorija, so naši eksperti privolili v to, da izroče Italiji zgoraj omenjene listine in biblioteko". (Govora je o goriških arhivih in biblioteki z Vogrškega).

⁹ Prav tam, spisi, letnik 1926, št. 731.

¹⁰ Prav tam, spisi, letnik 1926, št. 801 in 802; P. Ribnikar, Dr. Josip Mal, njegovo delo v arhivu in za razvoj arhivistike. Arhivi, Ljubljana 1988, XI, 1-2, str. 36. Dr. Mal ni bil član komisije za razdelitev arhivov, kot tudi P. Ribnikar.

¹¹ AS, Ban 1, 1929, spis 2455.

¹² Arhiv zunanjega ministrstva v Rimu, Affari politiche, Jugoslavia, pacen 1366. Ksetnska kupija v AS. (Otsleji: AS Kupije iz arhiva zunanjega ministrstva v Rimu.) Pismo F. Salate v Rim z dne 16. julija 1929.

¹³ AS Ban 1, spis 2455.

¹⁴ AS Kupije iz arhiva zunanjega ministrstva v Rimu. Pismo F. Salate v Rim z dne 12. septembra 1926.

¹⁵ AS Ban 1, 1929, spis 2455. Osnutek pisma Velikega župana Ljubljanske oblasti z dne 26. 7. 1926 zunanjemu in notranjemu ministrstvu v Beograd u priložilo italijanske delegacije v Ljubljani.

Kranjske, ki je bil priključen Italiji, skupaj z mapami in knjižnimi protokoli; - avtentične kopije rudarskih knjig za rudnike Labin, Vreme, Trnovo pri Ilirski Bistrici in Idrija; - avtentične kopije registracije trgovskih in industrijskih družb, podjetij in zadrug, ki so delovale na območju nekdanjih okrajnih sodišč Idrija, Vipava, Postojna, Senožeče in Ilirska Bistrica skupaj s pripadajočimi fascikli spisov. Prevzeli so spise, ki se tičejo fidejkomisa Snežnik, F 15/98, kneza Schönburg - Walldenburg in fidejkomisa grafa Turinetti Clemente di Pietro, stanujočega v Torinu, F 7/98 ter originalne spise s tabelami fidejkomisov.¹⁶

Naslednji dan, 3. avgusta so člani komisije in eksperti dr. Gustav Gregorin, dr. Josip Nagy, dr. Felice Perroni, Casimiro Fabris, glavni geometer, inšpektor, strokovnjak italijanske delegacije za katastrske zadeve, in Jože Verbič, inšpektor, kot namestnik direktorja Katastrskega urada v Ljubljani opravili delno primopredajo na Katastrskem uradu v Ljubljani. Italijanska stran je prevzela gradivo občin, ki so bile nekoč del Kranjske in so bile po vojni v celoti priključene Kraljevini Italiji. Dogovorili so se, da bodo gradivo občin, ki so delno pripadle Italiji, ob pomoči italijanskega strokovnjaka čimprej pripravili za izročitev.¹⁷

Dne 13. avgusta je bila primopredaja v uradu Komisije za agrarne operacije v Ljubljani. Jakob Antloga in Bogomir Hrovat sta italijanskima pooblaščenema dr. Silviu de Milostu in Luigiju Antoniniju, prvemu tajniku Apelacijskega sodišča v Trstu, izročila: - spise ki zadevajo agrarne operacije, to je spise končanih in tekočih agrarnih operacij, ki se nanašajo na območje, ki je bilo priključeno Kraljevini Italiji, skupno s pripadajočimi katastrskimi originalnimi mapami.¹⁸

Naslednji dan 14. avgusta 1929 sta imenovana predstavnik italijanske delegacije dr. de Milost in Antonini na Okrajnem sodišču v Kranjski Gori, ob sodelovanju Jakoba Antloge in kancelista Miroslava Kušarja, prevzela: - vse zemljiške knjige v originalu, mape, indeks osebnih imen in elaborat, ki se nanaša na zemljiške knjige brez protokolov, ki se nanašajo na davčno občino Bela peč, priključeno Italiji; - originalne spise zemljiške knjige, ki zadevajo imenovano občino; - vse originalne skrbniške spise od leta

1878 do leta 1918, nekončane spise 1878-1918; originalne testamente od 1880 do 1918, skupaj 45 testamentov.¹⁹

Dne 16. avgusta 1929 sta dr. S. de Milost in Luigi Antonini ob navzočnosti Jakoba Antloge in Davorina Katiča, višjega uradnika, prevzela na okrajnem sodišču v Logatcu originalne zemljiške knjige, mape, indeks imen, elaborat o nastavitvi zemljiške knjige davčne občine Medvedje Brdo, ki je pripadla Italiji; - originalne skrbniške in nekončane spise od leta 1878 do leta 1921, ki se nanašajo na območje, ki je bilo priključeno Italiji in zdaj pripada sodišču v Idriji; - originalne skrbniške spise in nekončane spise od 1878 do 1921 za ozemlje, ki je bilo priključeno Italiji in zdaj pripada sodišču v Postojni.

Istege dne je Jakob Antloga na Okrožnem sodišču v Škofji Loki izročil italijanskemu pooblaščenemu dr. Silviu de Milostu originalne skrbniške spise in nekončane spise od leta 1878 do 1922 za ozemlje, ki je prej sodilo pod Okrajno sodišče Škofja Loka in je bilo priključeno Italiji.²⁰

Dne 2. septembra 1929 je inšpektor Jože Verbič na Katastrskem uradu v Ljubljani izročil italijanskemu ekspertu Casimiru Fabrisu katastrsko gradivo za davčne občine nekdanje Kranjske, katerih ozemlje je le delno pripadlo Italiji, kakor je bilo dogovorjeno ob prvem prevzemu v tem uradu 3. avgusta 1929. Glede posestnih listov pa je Katastrski urad obljubil, da jih bo izročil, ko ho končan prenos nove meje na karte.²¹

Jugoslovanski pooblaščeneci so v tem času prevzemali gradivo v italijanskih uradih. Jakob Antloga je ob sodelovanju Davorina Katiča ob navzočnosti dr. Silvia de Milosta in Luigija Antoninija 9. avgusta 1929 v Idriji prevzel originalne zemljiške knjige, mape in imenske indekse ter protokole za zemljiško knjigo za katastrske občine Dobračeva, Žirovski Vrh, Opale, Ledinice in Vrh nad Ravtami, ki so pripadle Kraljevini SHS; - originalne akte s pripadajočimi prilogami (313 kosov) o skrbništvu, ki so bili v arhivu sodišča v Idriji in so pomembni samo za osebe na tistem delu ozemlja nekdanjega okrajnega sodišča v Idriji, ki je pripadlo Kraljevini SHS.²²

Dne 5. septembra 1929 so jugoslovanski pooblaščeneci dr. Josip Nagy, Jakob Antloga in Jože Turk, višji uradnik Deželnega sodišča v Ljubljani, ob navzočnosti dr. S. de Milosta v uradu Okrajnega sodišča Valoska - Opatija v Valoski prevzeli: - originalne zemljiške knjige, mape in indekse parcel, brez protokolov za nastavitve zemljiške knjige za katastrske občine Bruasi, Brnčiči, Blažiči, Hosti, Marčelji, Rečina,

¹⁶ AS Kopije iz arhiva zunanjega ministva v Rimu. Zapisnik z dne 2. 8. 1929.

¹⁷ Prav tam, zapisnik z dne 3. 8. 1929.

¹⁸ Prav tam, zapisnik z dne 13. 8. 1929; AS, Arhivski sporazum št. 64. Tu so poleg zapisnikov tudi seznanili izročena gradiva. Izročeno je bilo 111 končanih in 148 tekočih agrarnih operacij ter mape 87 katastrskih občin, ki so pripadle Italiji. Gradivo je bilo leta 1954 vrnjeno. Glej kopijo slovenskega prevoda zapisnika (brez seznama) in vrnitve v uradu komisarja za civilne zadeve v Trstu 6. 7. 1954 Jugoslovanski gospodarski delegaciji na predlogi dovoljenja šefa Štaba Zavezniške vojaške uprave. Prav tam, št. 62.

¹⁹ AS Kopije iz arhiva zunanjega ministva v Rimu. Zapisnik z dne 14. 8. 1929.

²⁰ Prav tam, zapisnik z dne 16. 8. 1929.

²¹ Prav tam, zapisnik z dne 2. 9. 1929.

²² Prav tam, zapisnika z dne 9. 8. 1929.

Saršoni, Sroki in Kastav, ki so bile priključene Kraljevini SHS, in nepopolno izdelane spise zemljiške knjige.²³

Dne 7. septembra 1929 so zgoraj naštetih člani komisije in eksperti ter vodja pisarne sodišča v Puli Natale Sgambati opravili primopredajo na sodišču v Puli. Jugoslovanska stran je prevzela: - originalne spise in indekse notarjev, ki so delali na otoku Krku od 1. aprila 1871 dalje; - originalne spise Komerzialne in konzorcijalne družbe, ki so se nanašali na območje okrožnega sodišča Krk, skupaj z avtentičnimi kopijami vpisov v zadevnih trgovskih in konzorcijskih registrih; - originalne civilne, komercialne in konzorcijalne zadeve, navedene v posebnem spisku.²⁴ Zapisnik v Puli so izdelali v hrvaškem in italijanskem jeziku, potem ko so bili zapisniki pri vseh drugih naštetih primopredajah slovensko-italijanski.

Italijanski strani je bilo izročnega 22 zabojev "najkoristnejšega gradiva in s tem je bilo v veliki meri zadosteno italijanskim zahtevam", je zapisal senator Salata v poročilu italijanskemu zunanjemu ministertvu v Rim 12. septembra 1929.²⁵ Poročal je, da so ostali le še delni prevzemi, kot so prevzemi spisov o oprostitvi zemljiških bremen in tehnična dokumentacija (javna dela, rudniki, gozdovi),²⁶ za katere so v teku priprave v ustreznih uradih v Ljubljani.

Podatkov o prevzemih gradiva po letu 1929 do leta 1941 v arhivu nisem zasledila. Že po začetku druge svetovne vojne in okupaciji Slovenije pa so se 30. avgusta 1941 z dovoljenjem italijanskega Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino sestali v uradu Komisije za agrarne operacije v Ljubljani dr. Alfred Antonini in Josip Oblak, predstavnik iržaškega Komisariata za likvidacijo pravic občanov, in Ivan Pokorn, pokrajinski inšpektor pri Komisiji za agrarne operacije v Ljubljani. Italijanska predstavnik sta tedaj prevzela štiri zaboje spisov deželne Komisije za odvezo in ureditev zemljiških bremen na Kranjskem od leta 1853 dalje, ki se tičejo občin ali občinskih delov priključenih Italiji leta 1919, "ki bi jih morala že davno izročiti Italiji Država SHS v smislu dogovora o arhivih z dne 6. aprila 1922". Izročeni so bili spisi deželne komisije v Ljubljani in lokalne komisije v Postojni (39 fasciklov) ter listine graščin Vipava, Predjama in Senožeče (12 fasciklov).²⁷

Leto za tem, 21. avgusta 1942 pa je Komisija za agrarne operacije v Ljubljani poslala Kraljevenu komisariatu za likvidacijo občanskih pravic v Trst še en zaboje spisov o osvoboditvi in regulaciji zemljiških bremen - lokalnih komisij v Postojni in Vipavi ter deželne komisije v Ljubljani - z obljubo, da bodo tovrstno gradivo iz krajev nekdanje Kranjske, ki so pripadli Italiji, poslali takoj, če bi ga še našli.²⁸

ZUSAMMENFASSUNG

DIE KONVENTION VON ROM AUS DEM JAHRE 1922 UND DIE REGELUNG DER ARCHIV-PROBLEMATIK MIT ITALIEN NACH DEM ERSTEN WELTKRIEG

Die Konvention zwischen Österreich, der Tschechoslowakei, Italien, Polen, dem Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen, Rumänien und Ungarn über Archivfragen, die am 6. April 1922 in Rom unterzeichnet wurde, enthält außer der Interpretation der Bestimmungen über die Archive aus den Friedensverträgen von Saint-Germain und Trianon auch allgemeine Prinzipien der Archivarbeit zu ihrer Umsetzungen (Verwaltung der Archive, die mehrere Staaten betreffen, Zugang zu diesen Archiven, wann und wie das "gemeinsame Nutzungsrecht" der Nachfolgestaaten sichergestellt wird, Verpflichtungen der Archivbesitzer u.a.m.). Durch die Konvention wurden nicht nur Österreich und Ungarn verpflichtet, sondern auch die Nachfolgestaaten untereinander. Jugoslawien und Italien regelten auf deren Grundlage die gegenseitige Problematik der Archive nach dem Ersten Weltkrieg. Im Rahmen einer gemischten Kommission vereinbarten sie im Sommer 1926 die reziproke Rückgabe des während des Kriegs verschleppten Archivguts und Verteilung des Verwaltungsarchivguts im Hinblick auf die neugezogene Grenze. Der Austausch von Archivgut fand in den Jahren 1926, 1929, 1941 und 1942 statt. Wenn der Zugang zum Archiv des Außenministeriums in Belgrad sichergestellt wird, ist eine Ergänzung der vorliegenden Angaben nicht auszuschließen.

SUMMARY

THE 1922 ROME CONVENTION AND RESOLVING THE PROBLEM OF ARCHIVES WITH ITALY AFTER WORLD WAR I

In addition to interpreting stipulations on archives from the Treaties of St Germain and Trianon, "The convention among Austria, Czechoslovakia, Italy, Poland, the Kingdom of Serbs, Croats and the Slovenes, Rumania, and Hungary on the questions concerning the ar-

²³ Prav tam, zapisnika z dne 5. 9. 1929.

²⁴ Prav tam, zapisnika z dne 7. 9. 1929.

²⁵ Glej op. 14.

²⁶ Gradivo o gozdovih, ki naj bi bili med okupacijo odneseno z Gozdne direkcije v Ljubljani v Ministrstvu za gozdove v Rim, so v letih 1948-1949 iskali člani Resolucijske komisije pri našem veleposlanstvu v Rimu. Italijansko ministertvo za zunanje zadeve je tedaj odgovorilo, da tega gradiva tam ni. SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, osebni fond M. Kosa, fasc. 1.

²⁷ AS, Arhivski sporazumi, šk. 64. Gradivo je bilo leta 1954 vrnjeno. Glej op. 18 zgoraj.

²⁸ Prav tam. Gradivo je bilo leta 1954 vrnjeno. Glej op. 18 zgoraj.

chives", signed in Rome, on April 4th 1922, also set certain general archival principles on their implementation (i.e. how to treat archives, which concern several countries, their accessibility, when and how the countries-successors are to ensure "joint access" to the documents, the responsibilities of the holders of the records and so forth.). The convention was not only binding for Austria and Hungary, but also stipulated certain obligations of the successor countries towards each other. After World War I, Yugoslavia and Italy settled all issues concerning

their joint archives on the basis of this convention. At the meeting of the mixed committee in Trieste in summer 1922, both countries agreed to restore the archives taken away during the war, and to distribute administrative archives reciprocally, in keeping with the new border. The archives were transferred in 1926, 1929, 1941 and 1942. Some additional information on this subject will be available once the archives of the Foreign Ministry in Belgrade are accessible again.

Bundesgesetzblatt

für die Republik Österreich

Jahrgang 1924   Ausgegeben am 27. Mai 1924   37. Stück

159. **Vertrag zwischen Österreich, Ungarn, Italien, Serbien, Rumänien, dem Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen und der Tschechoslowakei, betreffend archivarische Fragen, welches also lautet:**

159.

Der Bundespräsident erläßt die am 6. April 1922 in Rom abgeschlossenen Übereinkommen zwischen Österreich, Ungarn, Italien, Serbien, Rumänien, dem Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen und der Tschechoslowakei, betreffend archivarische Fragen, welches also lautet:

<p>Convention entre l'Autriche, la Hongrie, l'Italie, la Pologne, le Royaume Serbe-Croate-Slovaque et la Tchécoslovaquie, concernant les questions qui ont trait aux archives.</p>	<p>Convenzioni tra l'Austria, la Romaniaa, l'Italia, la Polonia, il Regno Serbo-Croato-Sloveno, il Regno di Ungheria, e la Repubblica Ceca e Slovacca, relative alle questioni che riguardano gli Archivi.</p>	<p>Übereinkommen zwischen Österreich, Ungarn, Italien, Polen, Rumänien, dem Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen und der Tschechoslowakei, betreffend archivarische Fragen.</p>
<p>Conventions. L'Autriche, la Hongrie, l'Italie, la Pologne, la Roumanie, le Royaume Serbe-Croate-Slovaque et la Tchécoslovaquie, ont convenu de régler les questions qui ont trait aux archives.</p>	<p>Convenzioni. L'Austria, la Romaniaa, l'Italia, la Polonia, il Regno Serbo-Croato-Sloveno, il Regno di Ungheria, e la Repubblica Ceca e Slovacca, sono convenute di regolare le questioni che riguardano gli Archivi.</p>	<p>Übereinkommen. Österreich, Ungarn, Italien, Polen, Rumänien, dem Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen und der Tschechoslowakei haben, von dem Zwecke dieses, die archivarischen Fragen zu regeln und zu diesem Zweck die Übereinkommen zu schließen, zu ihrer Verantwortlichkeit erkannt:</p>
<p>Le Président de l'Assemblée de la République Autrichienne: M. René Wächter, Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire;</p>	<p>Presidente dell'Assemblea della Repubblica Austriaca: il Signor René Wächter, inviato straordinario e Ministro Plenipotenziario;</p>	<p>Der Bundespräsident der Republik Österreich: Herr René Wächter, außerordentliches Mitglied und beauftragtes Mitglied;</p>
<p>Seu Altezza le Régent de Hongrie: M. le Comte Néményi de Nádony, Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire;</p>	<p>Presidente della Repubblica Ungherese: il Signor Stascoli Gyula, inviato straordinario e Ministro Plenipotentiaire;</p>	<p>Seine Technische der Reichsbewahrer der Ungarn: Herr Graf Székely de Székely, außerordentliches Mitglied und beauftragtes Mitglied;</p>

<p>Le Chef de l'Etat Polonois: M. Marj Łowi, Garde d'Archives de l'Etat polonois.</p>	<p>Il Capo dello Stato polacco: il Signor Marj Łowi, Guardiano d'Archivi dello Stato polacco e Romano;</p>	<p>Der Oberhaupt des polnischen Staats: Herr Marj Łowi, Staatsarchivar der polnischen Staatsarchivverwaltung;</p>
<p>Le Président de la République Roumaine: M. El. Antoniu, Comandant de la Cour de Cassation de Bucarest.</p>	<p>Il Re del Regno di Romaniaa: il Signor El. Antoniu, Comandante della Corte di Cassazione di Bucarest;</p>	<p>Seine Majestät der König von Rumänien: Herr El. Antoniu, Kommandant des Kassationshofes in Bukarest;</p>
<p>Sei Majestät il Re di Serbia, Croazia et Montenegro: M. Obrad St. Njaka, Arcivescovo di Belgrado.</p>	<p>Il Re di Serbia, Croazia e Montenegro: il Signor St. Antoniu, Comandante della Corte di Cassazione di Bucarest;</p>	<p>Seine Majestät der König der Serben, Kroaten und Montenegro: Herr Obrad St. Njaka, Erzbischof von Belgrad;</p>
<p>Le Président de la République Tchécoslovaque: M. Vlastislav Špaček, Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire.</p>	<p>Il Re del Regno di Italia: il Conte Neman de Haldy, inviato straordinario e Ministro Plenipotenziario;</p>	<p>Der Präsident der Tschechoslowakischen Republik: Herr Vlastislav Špaček, außerordentliches Mitglied und beauftragtes Mitglied;</p>
<p>Il Re del Regno di Italia: il Conte Neman de Haldy, inviato straordinario e Ministro Plenipotenziario;</p>	<p>Il Re del Regno di Italia: il Conte Neman de Haldy, inviato straordinario e Ministro Plenipotenziario;</p>	<p>Seine Majestät der König von Italien: Herr Neman de Haldy, außerordentliches Mitglied und beauftragtes Mitglied;</p>
<p>Acte des Premiers: L'Autriche et la Hongrie d'une part et les autres Etats signataires de la présente convention d'autre part, tous que cette convention a été faite en vertu de l'art. 17 de la Constitution de l'Autriche et de l'art. 10 de la Constitution de la Hongrie.</p>	<p>Atto della Prima: L'Autriche e l'Ungheria da una parte, e i 15 altri Stati firmatari della presente convenzione dall'altra, a quali ultimi era obbligo, l'imposizione e l'adempimento della presente convenzione, e la consegna di tutti gli archivi, documenti ed oggetti di ogni specie, concernenti la Tesoreria di San Gerolamo e di Trieste.</p>	<p>Vertrag: Österreich und Ungarn einerseits und die übrigen Staaten, welche die gegenwärtige Übereinkunft unterzeichnet haben, andererseits, haben sich verpflichtet, die Erfüllung der in diesem Übereinkommen enthaltenen Bestimmungen zu gewährleisten.</p>
<p>La ratification et la remise respectivement échangées: La ratification a été faite par le Roi des Serbes, Croates et Monténégos, le 10 mai 1922.</p>	<p>La ratification et la remise respectivement échangées: La ratification a été faite par le Roi des Serbes, Croates et Monténégos, le 10 mai 1922.</p>	<p>Il Re del Regno di Italia: il Conte Neman de Haldy, inviato straordinario e Ministro Plenipotenziario;</p>

DIREKCIJA
muzeja v Ljubljani
Št.: 101/26
Viz.: 11. X.

Z a p i s n i k

zastavljen v Narodnem muzeju v Ljubljani dne 14. oktobra 1926.

N a e s o d i:

- 1. dr. Jožep Kralj, prvič po dolžnosti ravnatelj Narodnega muzeja v Ljubljani,
  - 2. ova. dott. Felice Perroni, tajnik italijanske delegacije v jugoslovensko-italijanski komisiji za izučitev risbe konzervacije od 22. aprila 1926 v razdelitvi arhiva,
  - 3. dr. Gustav Gering, podpredsednik imenovane komisije in
  - 4. dr. Frano Vodopivec, član imenovane komisije.
- Imenovanje gospoda so se sestali dne 12. oktobra 1926.

P o s t a t:

Prerada osnovno posebnih rebojev s statističnimi arhivskimi in knjižnimi, ki so bile za čas sestane enake podpeljave iz zvezi italijanskega cesarstva in kraljevine v Narodnem muzeju v Ljubljani.

Potem ko se je g. tajnik italijanske delegacije, ova. dott. Felice Perroni (zagitljivi) v predstavi pooblaščenca jugoslovenskega konzulata v Rimu, g. dr. Geringa, dne 12. oktobra 1926, 8. 27, mu je izročil dolžnosti ravnatelja Narodnega muzeja g. dr. Jožep Kralj za podlagi pooblaščenca g. Veitkega kopira ljubljanskega obkrista od 11. septembra 1926, S.Br. 2481/9, izročil v prisotnosti jugoslovenskih članov komisije naslednje reboje:

- 1. 1 reboj, označen s številko XV in s napisom: K.K. Statthalterei, Telet, zapečaten s ozirom na pečatom blešče konzervacije iz Polmorje.
- 2. 1 reboj brez številke s napisom: K.K. Statthalterei, Telet, An. Ghizellian, zapečaten kakor reboj pod 1.
- 3. 1 reboj, označen s številko III in s napisom: Gies, Statthalterei, zapečaten s desno pečatom listov konzervacije.

Kot se registri in knjige administrativne vsebine občine Ormož in nekaterih drugih krajev proleone Trnava, Te statistični je po izjavi g. dr. Jožep Kralj sestavljen enake uprave določilo, da se uniči s papirni. Ko je to sredstvo ob poverstvu začetkom novembra 1918, stalo usgonirano ne ljubljanskega konzulata, ga je oni oči jugoslovenski posejnik konzulata prepeljati v muzej. Člani komisije so se točasno posloje g. ova. dr. Perronije izjavili, da po izjavi ekspanzibilnih govorcev ni nobene oare, da se ne bi tuči ti spili izročili italijanskemu posejščem. zapečatili s obam pečatom kakor ostali reboji.

večina zapiski so razloščeni gospodu ova. dr. Jožep Perroniju, posebniku spol imenovane ravnatelja, s italijanskim jezikom od gospoda podpredsednika citirane komisije dr. Gustava Geringa, ki je obtem zapečaten tozvezi italijanskim jezikom.

Zapiski so zasteli s edincem in italijanskim jezikom v teh listih, od katerih se izračni eden edincem dolžnosti ravnatelja Narodnega muzeja g. dr. Jožep Kralj, drugi posebniku, g. dr. Perroniju in tretji gospodu dr. Geringu-u kot podpredsedniku citirane komisije.

Počiteno, zaključeno in podpisano.

Te reboji so bili zapečateni s dvema ozirom na pečatom listov konzervacije. Kee pa je bil eden en pečat nadstavljen, drugi pa predložen, in je bil sboj nekotiko poškodovan, je ova. ovi g. ova. Perroni, da se te reboji opra in predloze.

Muzej se je našlo 6 sestane tae ja bilo naštetih 597 posrednih listov. Po naredbi italijanske delegacije ni se vortio nalepati s označenih listih kartonih 619 posrednih. Po zapletu na posrednih kartonih pa bi moralo biti s njih 600 listov, kee pa je bil s enim kartonu listek s popisom, da se bila iz njega odzate 4 listine, bi našlo g. dr. Perroni na kartonih in označenih listih štedito arhiv listov 396, štedito pa se ja, kakor našeno 597 dokumentov, in sicer s kartonu št. III 157, št. IV 100, št. V 99, VI 101, VII 60, VIII 40 listov. Zato se ja nato sproti zapel teo se oči tu označeni sboji zapečatili s pečatom K. K. konzervacije s Tazila in zapečaten Narodnega muzeja v Ljubljani.

To reboje se ja izročilo dne 17. oktobra 1926.

5. Dne 13. oktobra 1926, je izročilo dolžnosti ravnatelja Narodnega muzeja g. dr. Kralj poslati in sekretar italijanske delegacije g. dr. Perroni posebnik 14 rebojev knjižnice gospoda Blöda. Če je 6 rebojev te knjižnice je bilo zapečatenih s nedotaknjenimi pečati konzervacije. Leta ja g. dr. Perroni posebnik te reboje, na da bi jih odprli, ostalih 8 rebojev oči sploh ni bilo zapečatenih oči se bili pečati na njih poškodovani. Zato so se ti reboji komisijastine odprli teo se ja konzervirali, da se oči reboji konzervirani s konzervativno sredstvo, ki je bilo v rebojih sproti zapel teo se se zal tu označeni sboji zapečatili s pečatom K. K. konzervacije s Tazila in Narodnega muzeja v Ljubljani.

S tar ja bilo sročeno tozvezi enaki ekipi komisije se razdelitve rebojev.

6. Vpomnih pektorih konzervacije sboje so se sročajno našli so.

Sveteč in Toman v dunajskem parlamentu

VASILIJ MELIK

Zadnji teden v januarju 1867 je bil izjemno pomemben v slovenski zgodovini. Prinesel je prvo prepričljivo volilno zmago. Mestna kurija na Kranjskem je izvolila sedem slovenskih in enega nemškega poslanca. Kranjski deželni zbor je prvič dosegel slovensko večino. Kmečka kurija na slovenskem ozemlju Goriške, Kranjske in Štajerske je dobila same slovenske poslance. Toda politično nebo se je po zmagoslavju pomračilo. Začel se je dualizem. 17. februarja je bila imenovana ogrska vlada, Beust je prepričal cesarja, da se mora vlada v položajit, v katerem nikakor ne more ugoditi vsem, "opreti na one, ki imajo največ življenske sile, so si duhovno bližje in se v svojih obojestranskih interesih neposredno stikajo, namreč na nemški in madžarski element".¹ Kranjski deželni zbor se je 28. februarja postavil na stališče diplome 20. oktobra 1860 in patenta o sistiranju 20. septembra 1865, vendar je bil kljub temu pripravljen valiti v državni zbor. Ta politika je sledila češki in je doživela tudi enako usodo: 26. februarja je bil razpuščen češki deželni zbor, 1. marca pa sta bila razpuščena tudi moravski in kranjski deželni zbor. Nove volitve so bile konec marca: v torek, 26. marca so enako prepričljivo kot prej zmagali Slovenci v kmečki kuriji, v sredo, 27. marca pa je bilo v mestih precej slabše (3 : 5 po prvotnih rezultatih, vendar je slovenska večina z razveljavljenjem novomeških in postojnskih volitev popravila izid na 4 : 3), zlasti pa je Ljubljana padla v nemške roke. Zmago so odločili predvsem uradniki. Januarja, ko so volilci nemške stranke v velikem številu ostali doma, je za nemška kandidata glasovalo 89 uradnikov, za slovenska pa 25 - toda marca je bila med uradniki samo še 6 slovenskih glasov, število nemških pa je naraslo na 134.² K temu je treba pripomniti, da so bili v tistih časih uradniki nekako prisiljeni glasovati za vlado, ali pa se vsaj abstinerati, glasovanje proti vladi pa se je zdelo nemoralno.

Novi deželni zbor se je sestel 6. aprila. Slovenska večina je bila zdaj precej prevladnejša. Za to je imela tudi češko dovoljenje. Sveteč je pisal Vošnjaku: "Mi smo preslabi, da bi sami vzdržali in odbili vladno silo, a žrtvovati se brez vsega upanja zmage, dasi bi junaško bilo, ne kaže ... Premisliti moramo to, da od nas končno rešitev avstrijskega vprašanja ni zavisna; da mi sami, če

tudi se upremo, Beustove sisteme ne vržemo; da pa posebno mi na Kranjskem deželi labko mnogo škodimo, če vladno silo provociramo. Zato se mi vidi pametneje, da se šibi enako viharju upognemo, raji, nego da bi nas, ko bi se ustavljali, prelomil ... Ko sila mine, mi se spet vzdignemo."³ Tako so šli vsi slovenski državni poslanci, pet kranjskih, dva štajerska in en goriški, na Dunaj. Čehi so se dosledno držali abstinence in niso šli v državni zbor. Ta je imel nemško liberalno večino, od federalistov pa so bili v njem Tirolci, Slovenci in Poljaki. Od teh so seveda imeli Poljaki največjo težo: Galicija je imela 38 poslancev, Tirolsko pa 10. Ali bo federalistična koalicija trdno držala skupaj, že prej ni bilo jasno. Valentin Zarnik je v celovškem Slovincu že 19. februarja nekako dvomil o tem ("če se pa Poljaki izneverijo, se moramo mi Slovenci Čehov držati").⁴

Zasedanje poslanske zbornice se je začelo 20. maja. V adresni debati so Poljaki, Tirolci in Slovenci govorili proti osnutku adrese, od Slovinccev Toman in Sveteč. Ko pa je bila 5. junija končno glasovanje, so Slovenci, prav tako kot njihovi federalistični zavezniki, glasovali za adresu, kar je pomenilo pravzaprav glasovanje za dualizem. Beust je z raznimi obljubami pripravil opozicijo do tega. Prati adresi sta bila samo dva glasova. Na Slovenskem je zavladalo strabotno razočaranje.

V pismu Dragotinu Rudežu je Levstik 13. junija imenoval to slovensko glasovanje "pravi skandal, z gorječimi črkami v našo zgodovino piščoč grozno sramoto!" Zapisal je tudi: "Slovenski narod je moralno prisiljen, da mora protestovati zoper svojo narodno smrt, katero sta podpisala dr. Toman in Sveteč. - Bog obvaruj narodu iz glave izbijati nezaupnico, katero mu je navdehnil njegov nepokvarjeni instinkt, ampak podžigati ga je treba v tem početju."⁵

Tako je nastal prvi razcep v slovenski narodni stranki. Nastala sta dva tabora, tabor državnih poslancev in njihove politike - in tabor nasprotnikov te politike.

28. junija so bili slovenski poslanci v avdienci pri državnem kanclerju baronu Beustu in so mu "povedali zahteve slovenskega naroda na Štajerskem, Kranjskem, Koroškem in Primorskem", nekaj dni pozneje pa so oddali še spomenico,

¹ Helmut Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, Wien 1997, 410.

² Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem*, Ljubljana 1965, 218.

³ Josip Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana, 1982, 211, 212.

⁴ Miroslav Gorše, *Doktor Zarnik*, Ljubljana 1940, 64.

⁵ Fran Levstik, *Zbrano delo*, Enajsta knjiga, Ljubljana 1980, 90, 92.

promemorijo, ki so jo podpisali Luka Svetec, Lovro Toman, Lovro Pintar, grof Jožef Barbo, Anton Černe, Alojzij Lenček in Janez Lipold. Njeno besedilo je v celoti objavil Fischel,⁶ Novice pa so 17. julija 1867 objavile "avtentično" slovensko besedilo, ki pa izpušča obrazložitve in utemeljitve originala. Krajša poročila o spomenici pri Kolmerju⁷ in Prijatelju⁸ niso točna in imajo nekaj napak. Tu dajem besedilo po Fischlu in Novicah. Slovensčina iz Novic je prilagajena današnji dobi. Obrazložitve in utemeljitve sem izpustil tudi tu.

Promemorija slovenskih državnih poslancev (k 28. 6. 1867)

I. Avtonomija.

Deželna avtonomija naj se poveča tako, da se sledeče stvari, ki so dozdaj bile ali popolnoma ali deloma v rokah državnega zbora, prepustijo v celoti deželnim zborom:

- a) občinske zadeve,
- b) ljudske in srednje šole,
- c) deželni kredit,
- d) razdelitev in pobiranje direktnih davkov.

II. Učni jezik.

Učni jezik na ljudskih in srednjih šolah naj bo urejen tako, kakor je nasvetoval šolski odbor kranjskega deželnega zbora februarja 1866. Načela osnutka so:

a) učni jezik na osnovni šoli je samo materinski jezik, nemški jezik je v 3. in 4. razredu glavne šole obvezen predmet.

b) na srednji šoli se poučuje polovica predmetov v materinskem jeziku, druga polovica pa v nemškem jeziku. Oba jezika sta razen tega v vseh razredih po obstoječem učnem načrtu obvezna predmeta.

III. Jezik v uradih in na sodiščih.

Političnim, finančnim in sodnijskim uradem naj se ukaže, da s slovenskim prebivalstvom slovensko govorijo in mu tudi le slovenska dopisujejo, zato naj vse pizive, oznanila, razglase in rešitve vlog slovenskim strankam ali občinam izdajajo v slovenskem jeziku in vse zapisnike z njimi pišejo v slovenskem jeziku.

IV. Administrativne naredbe.

Da se bodo gornja načela izvajala tudi pri

višjih instancah in da se dobi tudi poročstvo za njih resnično izpeljavo, je potrebno pri namestništvu v Gradcu in deželni vladi v Celovcu ustanoviti posebne oddelke, pri višjih deželnih sodiščih in pri najvišjem sodnem dvoru pa posebne senate s potrebnim številom slovenskih svetnikov (svetovalecev) ali pa vsaj pri teh oblasteh slovenskemu prebivalstvu odgovarjajoče in z zakonom določeno število svetovalecev slovenske narodnosti, in končno, tudi pri centralnih mestih nastaviti potrebno število Slovencev, ki dobro poznajo ljudi in dežele, da bodo z znanjem in voljo lahko podpirali visoko vlado pri pošteni izpeljavi teh upravičenih želja.

Nekaj pridobitev je spomenici res sledilo; tako je pravosodni minister Hye 5. septembra 1867 izdal ukaz glede slovenskih zapisnikov.⁹ Mnogo pa se ni spremenilo. Dobili pa so Slovenci tudi gorenjsko železnico. Toman si je s koncesijo zanjo poleg materialne koristi pridobil tudi sloves prve slovenske politične korupcije. Pri razpravljanju o železnici v državnem zboru leta 1868 je podprl predlog tudi Beust, češ da moramo tudi Kranjski kaj dati in da ne smemo pozabiti, da je Kranjska "predno se je državni zbor sešel, dvakrat v deželni zbor volila, in čeravno druge volitve niso bile dosti ali nič razločne od prvih, je vendar svoje poslance poslala na Dunaj in nastopila pot, katero želimo in ktere se držati moramo. Bodimo tedaj pravični deželi, kateri snuo pripoznanje dolžni".¹⁰

Parlamentarno zasedanje, četrto po vrsti od leta 1861 naprej, je trajalo od 20. maja 1867 do 15. maja 1869 in je imelo 202 seji. Peto zasedanje je bila precej krajše. Začelo se je 11. decembra 1869 in je trajalo do 8. aprila 1870. Sej je bila 46. Če ne štejemo V. F. Kluma, ki je 25. oktobra 1867 prestopil v nemški tabor, sta bila na slovenski strani glavna govornika Toman in Svetec, sem in tja sta se oglašala še Anton Černe in župnik Lovro Pintar.

Leta 1867 je sprejela poslanska zbornica precej zakonov, med katerimi so bili najbolj pomembni zakon o društvih, zakon o zborovanjih, temeljni zakoni o izvršni oblasti, o sodni oblasti, o ustanovitvi državnega sodišča, o splošnih pravicah državljanov, o državnem zastopstvu (tako imenovana decembrska ustava), zakon o razmerju šole do cerkve (in še dva konfesionalna zakona). Slovenci so igrali vlogo lojalne, več ali manj konstruktivne opozicije, ki je sprejemala državni zbor, saj je sodelovala v njem, ki pa je zaradi svojega federalističnega stališča dostikrat odklanjala sodelovanje pri razpravljanju in končno glasovala proti.

Znaneiti 19. člen temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov, ki govori o enakopravnosti narodov, je dobil svojo formulacijo

⁶ Vasilij Melik, Slovenska politika ob začetku dualizma, Zgodovinski časopis 22, 1968, 34.

⁷ Gustav Kolmer, Parlament und Verfassung in Oesterreich, Erster Band, Wien 1902, 355.

⁸ Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovsvena zgodovina, Druga knjiga, Ljubljana 1956, 127, 583.

⁹ Prav tam, 127.

¹⁰ Novice 1868, 205.

v veliki meri prav po Tomanovem prizadevanju.¹¹ Ob temeljnem zakonu o državnem zastopstvu so se Slovenci (kot Poljaki in Tirolci) udeležili razpravljanja; za tretje branje je večina sklenila, da bo glasovala za novo ustavo, toda nazadnje sta zanjo glasovala samo dva, Svetec in Lipold.¹² Proti šolskemu zakonu so glasovali vsi slovenski poslanci.

Aprila 1869 je prišel na vrsto zakon o načelih poučevanja na ljudskih šolah. Proti njemu so poleg Poljakov, Slovencev in Tirolcev nastopili tudi tržaški in goriški Italijani. Lovro Toman je v imenu slovenskih poslancev izjavil, da je zakonski osnutek proti ustavi in pravicam dežel, da krši narodnostno enakopravnost, da je za naše razmere nepraktičen in neizvedljiv. Poljaki, Slovenci in Tirolci so zapustili dvorano, Italijani pa so ostali.¹³

V obrambo politike slovenskih državnih poslancev je nastopal predvsem Svetec, zlasti s članki v Novicah. Poudarjal je, da Slovenci dualizma niso mogli preprečiti, da so vodili stvarno politiko in da je bila ta docela upravičena. Glede nove decembrske ustave je bil mnenja, da z njo "deželna avtonomija ni niti za las prikračena, ampak še razširjena", da je ustava v marsičem kompromis med centralisti in avtonomisti. O problemu, ali naj o ponku v ljudskih šolah in gimnazijah načela določa državni zbor (tako je bilo sklenjeno), ali naj bi besedo o tem imeli samo deželni zbori, je Svetec zapisal, da ne ve, kaj bi bilo za Slovence bolje: res bi bila za kranjske Slovence boljša samo deželna zakonodaja, za vse preostale Slovence pa "bi utegnilo tudi slabeje biti". Gotovo "nam nova ustava še ne daje vsega, česar bi potrebovali in česar bi želeli, ali premisliti moramo, da si za zdaj ne moremo narediti, kakor bi mi želeli, ampak da se nam godi, kakor drugi hočejo". Ne moremo zahtevati vsega naenkrat, v politiki se pač je artičoka "list za listom".¹⁴

Argumenti, ki jih je ponavljal Svetec, niso bili brez pomena. Kranjska je bila tiste čase prav gotovo v nevarnosti, da izgubi slovensko večino: Nemci so zmagali pri državnih volitvah 1873 in pri deželnih 1877, od leta 1868 do leta 1882 je imela Ljubljanska občina nemško upravo. Strah pred tem, kaj poroče vlada, iz katerega se je tako norčeval Levstik,¹⁵ ni bil čisto neutemeljen.

Kar se tiče državnega zbora in državne ustave, je bila češka politika, v katero so bili naši predniki pred 130 leti tako zaljubljeni, močno napačna in so jo leta 1879 sami zapustili. Abstinenca ni pomagala uresničanju čeških zahtev, pač pa je temeljito slabila federalistični tabor.

Josip Vošnjak je v spominih prav ugotavljal, da "pasivna politika Čehom ni obrodila pričakovanega sadu, hoditi so morali leta in leta po trnjava poti opozicije in pri tem trpeli ogromne materialne škode ... In kaj so dosegli Čehi s svojo pasiviteto, ki so jo uganjali skozi blizu dvajset let? Prav nič! Končno so leta 1879 pod Taaffejem vstopili v tisti državni zbor, ki so ga ves čas proglašali za nepostavnega. Vstopili so sicer s protestom, pa to bi bili tudi leta 1861 lahko storili in s tem prihranili sebi vse velikanske žrtve, vplivali pa bi bili na daljnji razvoj notranje politike in na vso postavodajo."¹⁶

Razcep v slovenski narodni stranki je trajal skoraj tri leta, vse do 31. marea 1870, ko so slovenski poslanci skupaj s poljskimi in še nekaterimi drugimi zapustili državni zbor. Nasprotniki politike v državnem zboru so imeli glavno oporo na Štajerskem in v Slovenskem narodu, ko je začel izhajati. Levstik je bil najglasnejši borec tega tabora. Državni poslanci so imeli največ opore na Kranjskem. Proti njim ni nastopal ne Bleiweis ne kranjski deželni zbor, v Novicah pa se je Svetec lahko branil pred napadi in zagovarjal svoja stališča.

Kakor so državni poslanci pod vodstvom Svetca in Tomana vodili svojo politiko, tako je tudi njim nasprotna stranka vodila svojo. Sledila je češkemu zgledu in začela s tabori. Do marea 1870 se jih je zvrstilo osem, štirje na Štajerskem, dva na Goriškem in dva na Kranjskem. Tabori so pomenili vrhunec obnovljenega boja za Zedinjeno Slovenijo. Kranjska se je pridružila taborškemu gibanju v letu 1869. Dejavna sta bila Bleiweis in Costa, zlasti Costa. Nikjer pa nista nastopila ne Svetec ne Toman. V štajerskem deželnem zboru je oktobra 1869 slovenska interpelacija (ki jo je sestavil Herman) dala najodločnejše in najostrejšo besedilo za Zedinjeno Slovenijo, kar jih poznamo. Bolj klavarno je tekla akcija v goriškem in kranjskem deželnem zboru.

Politika državnih poslancev in njihovih nasprotnikov si nista bili v neposrednem nasprotju, saj je šlo za dva različna problema. Strupena polemika po časopisju pa se je vendarle močno razrasla. "Nesloge in prepira imamo Slovenci med seboj od nekdanj že tako več kot dosti", je pisal Svetec leta 1867.¹⁷ Vendar pa ni manjkalo treznih glav, ki so se zavedale pretečih nevarnosti in posegale v dogajanje v primernem trenutku. Tako je Josip Vošnjak v zaupnem pismu sporočil Etbinu Henriku Costi, da so mu naložili, naj na ljutomerskem taboru predlaga resolucijo, ki obsoja politiko državnih poslancev. Costa je v govoru 4. avgusta napisal: "Kritikovanje slovenskih državnih poslancev je bolj opustiti, kajti potem bo prepir in razkol še večji in, če moške dosedaj veljavni, zaslojni in brez vse dvombe še zmirom domo- in rodoljubni,

¹¹ Rumpler, v op. 1 cit. delo, 428.

¹² Novice 1867, 363.

¹³ Stenographische Protokolle für die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes, (V. Session, 5805, 5820.

¹⁴ Novice 1867, 363, 364.

¹⁵ Fran Levstik, Zbrano delo, Deveta knjiga, Ljubljana 1961, 52.

¹⁶ Vošnjak, v op. 3 cit. delo, 207.

¹⁷ Novice 1867, 362.

pridejo ob vse zaupanje pri ljudstvu - kaj bo to nam koristilo, posebej sedaj, ko so časi Slavjanom tako nengodni, in eisleitansko ministerstvo njim tako protipravno?"¹⁸ Res se tabori, ne prvi ne naslednji, niso spuščali v notranje-slovenske prepire, ne v vprašanja udeležbe ali abstinenec v državnem zboru, ne v idejna nasprolja, saj je poleg spora z državnimi poslanci nastajal in vedno bolj grozil hujši spor med liberalnimi in katoliškimi idejami.

Tako so na tabore hodili vsi. "Tu ni razločka med mladimi in starimi, kmetom in gospodom, klerikalcem in liberalcem, poslancem ali neposlancem", je zapisal Slovenski narod 5. januarja 1869.

Tabori so ostali v slovenskem zgodovinskem spominu čno najslavnejših obdobij. Politiki državnih poslancev ta spomin ni bil kaj posebej naklonjen - niti v listem času, niti pozneje, v veliki meri tudi zaradi prevnetega občudovanja, vsega kar je napisal Levstik. Kakor se je zdel Bleiweisovi Svetec "kristalizirana slovenska pamet", tako ga je napadal Levstik kot "očeta so-fistike".¹⁹

Slovenski biografski leksikon je za leto 1867 zapisal, da se je ledaj začela "tragika Svetčeve politike".²⁰

Toman je umrl 15. avgusta 1870, Svetec pa je končal svoje dolgo življenje v 95. letu 21. januarja 1921, toda pomembne vloge, kakor jo je imel v letih 1867-1870, ni imel nikdar več. Po Bleiweisovi smrti so sicer nekateri pomislili, da bi bil on njegov naslednik, vendar je bila to samo fantastična, neuresničljiva misel.²¹ Svetčev čas je prešel.

ZUSAMMENFASSUNG

SVETEC UND TOMAN IM REICHSRAT

In den Jahren 1867-1870 kam es unter den Slowenen zu einer politischen Spaltung. Ein Teil der Politiker befürwortete die Abstinenz im Reichsrat nach tschechischem Vorbild, der andere eine Politik der "konstruktiven Opposition", die im Reichsrat von Dr. Lovro Toman und Luka Svetec angeführt wurde. In der Parlamentsdebatte nahmen die Slowenen - wie die Polen und Tiroler - am 5. Juni 1867 den Dualismus an. Dem Reichskanzler überbrachten sie ihre Wünsche, die in einer besonderen Promemoria enthalten sind (der Wortlaut im vorliegenden Beitrag in slowenischer Sprache stützt sich auf Fischel und die *Novice*). Der Artikel 19 des *Staatsgrundgesetzes über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder* hat seinen Wortlaut im wesentlichen den Bemühungen Tomans zu verdanken. Zur Verteidigung der Politik der slowenischen Reichsratsabgeordneten veröffentlichte Svetec mehrere Artikel in den *Novice*.

SUMMARY

SVETEC AND TOMAN IN THE REICHSRAT

In the years 1867-1870, political separation ensued amongst the Slovenes, when one group advocated the policy of abstention from parliament as practised by the Czechs, while another group, led by Dr Lovro Toman and Luka Svetec in the Reichsrat, pursued a policy of "constructive opposition". In the opening debate on June 5th, 1867, the Slovenes, together with the Polish and the Tyroleans, accepted dualism. Their wishes were conveyed to the state chancellor and are published in a special *Promemoria*. After being published by Fischel and the newspaper "Novice", the text is now published here in Slovene. Article 19 of the fundamental law on the general rights of citizens was formulated mainly as a result of Toman's efforts. Svetec wrote several articles published in the "Novice" in which he defended the policy pursued by Slovene MPs in the Vienna parliament.

¹⁸ Vošnjak 649.

¹⁹ Fran Levstik, Zbrano delo, Četrta knjiga, Ljubljana 1954, 131.

²⁰ Slovenski biografski leksikon III, Ljubljana 1971, 559.

²¹ Slovenski narod 1. 12. 1881, Slovenec 3. 12. 1881.

Strokovni in politični vidiki valorizacije arhivskega gradiva*

VLADIMIR ŽUMER

Odločanje o "končni usodi" najrazličnejših in vse obsežnejših modernih vrst zapisov, ki nastajajo pri poslovanju javnopравnih oseb, predvsem državne uprave in lokalne samouprave, je od srede 20. stoletja dalje skoraj izključna strokovna naloga javnih arhivov oziroma arhivistov. Vrednotenje in odbiranje arhivskega gradiva, izločanje oziroma uničevanje nepotrebne gradiva ter prevzemanje arhivskega gradiva je s pravne in organizacijskega vidika skoraj v vseh državah zaupano javnim arhivskim službam oziroma arhivistom. Ti morajo biti za to delo kakovostno strokovno usposobljeni. Poleg strokovnosti se od njih pri vrednotenju pričakuje in zahteva tudi kar največ objektivnosti, ki ne sme biti oziroma naj ne bi bila pod vplivom politike, ideologije, religije, ekonomskih razmer ali pod vplivom čisto subjektivnih kriterijev in izkušenj arhivistov, ki navadno temeljijo na njihovem znanju in čustvih.

Nekako do sredine tega stoletja je bil arhivist, ki so mu bile do tedaj zaupane izključno naloge zbiranja, urejanja, popisovanja in branjenja arhivskega gradiva, le "služkinja zgodovine". Ko pa smo arhivisti začeli opravljati tudi vrednotenje in odbiranje arhivskega gradiva, smo v resnici postali posredni "ustvarjalci zgodovine" ali vsaj njeni moderatorji. Končno odločanje o usodi zapisek kulturne dediščine, ki jo prevzemajo arhivi, je skoraj izključno v rokah arhivistov, kljub temu da večina arhivskih služb v zadnjih treh desetletjih pri izvajanju teh nalog tesno sodeluje tudi z ustvarjalci gradiva, zunanji strokovnjaki ter s potencialnimi uporabniki: znanstveniki, raziskovalci in javnostjo. Praviloma naj na strokovne odločitve arhivistov s svojimi (nestrokovnimi) kriteriji ne bi smele vplivati politika, ideologija, cerkev oziroma religija, država, ekonomske razmere, vojne, elementarne nesreče, osebni interesi in drugo. Na žalost se je prav to v vsem obdobju po letu 1945 pogosto dogajalo v velikem delu sveta in se seveda v različnih oblikah ponekod še vedno nadaljuje. Kljub temu pa pomeni odločanje o "biti ali ne biti" arhivskega gradiva za arhiviste izjemno odgovorno in hkrati tudi najzahtevnejšo strokovno nalogo. V številnih državah je ta naloga tudi prednostna naloga javne arhivske službe.

Že več kot petdeset let torej odločanje ni in tudi ne more biti več prepuščeno le arhivistovemu "občutku na koncu prsta" (Fingerspitzengefühl), ampak mora temeljiti na neki metodologiji vrednotenja, na predpisanem načinu ter postopku odbiranja in izločanja gradiva, predvsem pa na strokovno utemeljenih in v praksi

preizkušenih načelih in kriterijih vrednotenja. Konkretno odbiranje arhivskega gradiva se mora opravljati predvsem ob pomoči neposrednih pripomočkov, kot so na primer različne vrste "pozitivnih" list za odbiranje arhivskega gradiva ali "negativnih" list za izločanje oziroma uničevanje nepotrebne gradiva. Govorimo lahko o številnih, dokaj različnih modelih vrednotenja in odbiranja, ki jih uporabljajo posamezne države, čeprav gre razvoj vrednotenja in odbiranja arhivskega gradiva v smeri tako imenovanega "pozitivnega načina", torej v smeri neposrednega odbiranja arhivskega gradiva. Takšne so bile tudi usmeritve XII. mednarodnega arhivskega kongresa v Montrealu leta 1992, na katerem je bilo v referatu Hervéja Bastiena "Razvoj in uporaba normativov pri valorizaciji"¹ poudarjeno, da ob izjemnem naraščanju obsega dokumentarnega gradiva perspektive vodijo arhiviste v to, da se "bodo vse manj ukvarjali s tem, kar mora biti uničeno, in vse bolj s tistim, kar mora biti ohranjeno". V postopkih izločanja gradiva gre pravzaprav vse manj za "lučitev zrna od plev". Zato je treba arhivsko gradivo ohranjati s postopkom odbiranja, in sicer v dveh fazah, prvič pri ustvarjalcu in nato drugič še v arhivu pri strokovni obdelavi. Izdelati je treba kriterije in "kataloge" odbiranja arhivskega gradiva, ki naj služijo arhivistom pri odbiranju tako, kot rabijo kartografom pri orientaciji "smer neba, merilo zemljevida in legende". Se posebej pa je poudarjeno, da je za nove vrste gradiva na magnetnih in optičnih nosileh treba izdelati kriterije odbiranja že takoj na začetku ob njihovem nastanku. Takšni težnji sicer lahko sledimo že od mednarodnih kongresov arhivov leta 1976 v Washingtonu in leta 1988 v Parizu.

Kljub različnosti metodologij pa je vsem skupen isti cilj, to je ohraniti arhivsko gradivo kot kulturno dediščino. O tem imamo v vseh državah ogromno predpisov in strokovne literature. Te v celoti skoraj ni mogoče obvladati, predvsem zaradi obsega, delno pa tudi zaradi jezikovnih ovir. Problematika vrednotenja arhivskega gradiva je bila od leta 1956 (III. mednarodni kongres arhivov v Firencah) zelo pogosta tema mednarodnih kongresov arhivov ter okroglih miz Mednarodnega arhivskega sveta, še pogosteje pa

* Referat z mednarodne arhivske konference "Integriteta in avtonomija arhivov" (Integrity and autonomy of archives), Dubrovnik, 5. do 6. november 1999.

¹ Hervé Bastien, Entwicklung und Anwendung von Normen bei der Bewertung, XII. Internationaler Archivkongress, Montreal 1992.

tema arhivskih zborovanj, konferenc, posvetovanj in seminarjev po posameznih državah. S to tematiko so se ukvarjali številni posamezni arhivisti (na primer: T. R. Schellenberg, V. Caplin, H. Booms, B. Brachmann, F. Hull, B. Ubl, A. M. Haritz, M. Cook, F. Boles, T. Cook, F. G. Ham, B. Stull, R. Mirčić, O. Giler, M. Petrović in številni drugi), skupine arhivskih strokovnjakov (Griggov odbor v Angliji, skupina Terryja Cooka v Državnem arhivu Kanade, itd.), arhivski inštituti in šole (nekdanji Vsezvezni znanstveno raziskovalni inštitut dokumentalistike in arhivistike v Moskvi, Moskovski državni zgodovinsko-arhivski inštitut, Arhivska šola v Marburgu) in arhivi (Državni arhiv Kanade, Državni arhiv v Quebecu, Državni arhiv v Groningenu - projekti PIVOT, Zvezni arhiv Nemčije v Koblenzu, nekdanji Centralni državni arhiv narodnega gospodarstva v Moskvi itd.), ki so razvili številne modele ter hkrati tudi v praksi uresničili velike projekte vrednotenja in odbiranja.

Ker sem v začetku devetdesetih let med magistrskim študijem valorizacije arhivskega gradiva za potrebe zgodovine, drugih znanosti in kulture imel priložnost spoznati in primerjati večino najpomembnejše nekdanje domače jugoslovanske, pa tudi strokovne literature drugih držav s področja vrednotenja in odbiranja arhivskega gradiva, dovolite, da v opombah predstavim kratek subjektivni izbor iz resnično ogromne količine literature s tega področja, tako iz držav zahodnega sveta (zahodne Evrope in severne Amerike), kot tudi iz nekdanjih real-socialističnih držav, z nekdanjo Sovjetska zvezo na čelu.² Navajam le izbor literature, ki obrav-

- nas, *Arhivist* VI, zv. 2, Beograd 1956, str. 33-38.
- Sergije Vilfan, Škartiranje, (Povodni referat J. H. Collingridge na Trečem mednarodnem kongresu arhiva u Firenci), *Arhivist* VII, zv. 1-2, Beograd 1957, str. 31-46.
- Andrija Ljubomir Lisac, Problematika izlučivanja spisa (škartiranja) kod nas, *Arhivist* VII, zv. 1-2, Beograd 1957, str. 7-18.
- Ivan Beuc, Arhivistika, Prelavljanja dr. Ivana Beuca na arhivističkim tečaju u Zagrebu 1968. godine, Izdanje Arbiva Hrvatske, Zagreb 1968.
- Bernard Stull, O valorizaciji i kategorizaciji arhivske građe, *Arhivski vjesnik* XIII, Zagreb 1970, str. 463-487.
- Hans Booms, Gesellschaftsordnung und Überlieferungsbildung, Zur Problematik archivarischer Quellenbewertung, *Archivalische Zeitschrift* 68, 1972, str. 3-40.
- Radiwan Turković, Oslabiranje arhivske građe i izlučivanje bezvrednog registratorskog materijala u registraturama, *Arhivist* XXV, št. 1-2, Beograd 1975, str. 128-150.
- Ake Kronnqvist, Ocena savremenih materijala, ICA VIII, Washington 1976.
- Olga B. Giler, Liste kategorija registratorskog materijala sa prikazima čuvanja, *Arhivist* XXVIII, št. 1-2, Beograd 1978, str. 74-116.
- Felix Hull, The Use of sampling techniques in the retention of records, a RAMI study with guidelines, UNESCO, Paris 1981.
- A. Kuzin, Kinofotomaterialy, Moskva 1982.
- Vladimir Žumer, Kriteriji valorizacije dokumentarnoga gradiva službenih pravnih oseb in društev, katerih arhivski gradivi prevzema Zgodovinski arhiv Ljubljana, *Arhivi* V, št. 1-2, Ljubljana 1982, str. 14-23.
- Actes de la XXIIe Conference internationale de la Table ronde des Archives (Bratislava 1983), The archivist and the inflation of contemporary records, Preliminary report, Eckhart G. Franz, Paris 1983 (tudi prevod v srbohrvaščini).
- Sam Kula, The Archival Appraisal of Moving Images, Paris 1983, PGI-83/WS/18, (RAMP študija).
- Helen P. Harisson, The Archival Appraisal of Sound Recordings and Related Materials, Paris 1983, PGI/87/W/1 (RAMP študija).
- I. N. Krjukova, Ekspertiza cennosti kinodokumentov i komplektovanie imi gosudarstvennogo arhivnogo fonda SSSR, Moskva 1984.
- Harold Nauglet, The Archival Appraisal of Machine-Readable Records, Paris 1984, PGI/84/W/27, (RAMP študija).
- N. A. Orlova, Ekspertiza cennosti dokumentov GAI SSSR (1958-1980 gg.), Moskva 1984.
- E. M. Bunina, Istorija i sovremennye tendencii razvitiia cennosti dokumentov, Moskva 1985.
- Bogdan Lekić, Prva i druga faza obrade arhivske građe nastale posle 1945. godine, *Sudbini arhivi* 85, Maribor 1985, str. 57-61.
- Bogdan Lekić, Valorizacija arhivske građe, *Arhivist* XXXVI, 1986, št. 1-2, str. 66-71.
- Milić Petrović, Vrednovanje nekih masovnih dokumenata, koja su do sada smatrana arhivskim gradivom, *Arhivski pregled*, št. 1-2, Beograd 1986, str. 10-24.
- Olga B. Giler, Vrednovanje dokumenata, koji nastaju ostvarivanjem samoprpavljanja radnika, *Soborni arhivi* 86, Maribor 1986, str. 61-64.
- William Leary, The Archival Appraisal of Photographs, Paris 1989, PGI/89/W/1, S. 11, (RAMP študija).
- Dubravo Pajalić, Pristup valorizaciji arhivizovane građe, *Arhivist* XXXIX, št. 1-2, Beograd 1989, str. 136-144.
- Davor Eržanić, Preuzetacija rata u vanjskim službama Republike Hrvatske, *Arhivski vjesnik* XXXIV, zv. 34, Zagreb 1990, str. 51-57.

² Temeljna moderna literatura o načelih in kriterijih valorizacije arhivskega gradiva od srede 20. stoletja dalje:

Tb. R. Schellenberg, The Appraisal of Modern Public Records, *Bulletin of the National Archives*, Nr. 8/1956).

Tb. R. Schellenberg, Moderni arhivi, Principi i tehnika rada, Izdanje Saveza društava arhivista Jugoslavije, Beograd 1968, prevedla Sava Davidović in Krešimir Nemeth.

Theodore R. Schellenberg, Die Bewertung moderner Verwaltungsschriftguts, übersetzt und herausgegeben von Angelika Menne - Haritz, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg, Nr. 17, Marburg 1990.

Temija i prakтика ekspertize cennosti dokumentov i komplektovaniia gosudarstvennykh arhivov SSSR, *Trudy VNIIDAD*, Moskva 1974, 1. del, 2. del.

Priručnik iz arhivistike, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, Zagreb 1977, str. 63-87 (poglavje V: Odabiranje i izlučivanje, urednica Rada Mila Mirčić).

Temija i prakтика arhivnogo dela v SSSR, Moskva 1980, druga preklada in izpopolnjena izdaja.

Bodo Brachmann n.a., Archivwesen in der Deutschen demokratischen Republik, Theorie und Praxis, Berlin 1984.

Michael Cook, The Management of Information from Archives, Brookfield, Vermont: Gower, 1986.

Frank Biles, Archival appraisal, New York - London 1991.

Izbor pomembnejše literature (članki, razprave, samostojne publikacije), ki obravnava načela in kriterije valorizacije in liste za odbiranje arhivskega gradiva.

Triage des archives, *Archivum* 6, 1956, str. 25-42.

Enil Vojnović, Neke zapažanja o problemu škartiranja kod

Bixlo Uhl, Der Wandel in der archivischen Bewertungsdiskussion, *Der Archivar* 43, 1990, zv. 4, str. 529-538.

Angelika Menne - Haritz, Anforderungen der Bewertungspraxis an die archivische Theorie, *Archivmitteilungen* 41, zv. 3/1991, str. 101-108.

Archivarische Bewertung in Deutschland - Bilanzen und Perspektiven, *Diskussionsbericht, Archivmitteilungen* 41, zv. 3/1991, str. 101 in str. 126-130.

Botho Brachman, Theorie, Instrumentarien und Praxis der Bewertung in der ehemaligen DDR und deren kritisches Bedenken, *Archivmitteilungen* 41, zv. 3/1991, str. 109-114.

Herbert Papendieck, Das Territorialprofil-methodischer Ansatz zur Bewertung, *Archivmitteilungen* 41, zv. 3/1991, str. 123-125.

Dubravko Pajalić, Tipologija i valorizacija nekonvencionalne arhivske gradje, *Sodobni arhivi XIII*, Maribor 1991, str. 102-106.

Bodo Uhl, Grundfragen der Bewertung von Verwaltungsschriftgut, Anstelle einer Besprechung von T. R. Schellenberg, *Bewahren und Umgestalten, Aus der Arbeit der Staatlichen Archive Bayern*, Walter Jantschka zum 60. Geburtstag, München 1992, str. 275-286.

Hervé Bastien, Entwicklung und Anwendung von Normen bei der Bewertung, XII. Internationaler Archivkongress, Montreal 1992.

Ole Kolsrud, Razvitak temeljnih načela vrednovanja - Neka usporedna iskustva, *American Archivist* 55, 1993, str. 36-39 (hrvaški prevod, objavljen v gradivu za posvetovanje Hrvatskoga arhivskoga društva u Bjelovaru 1994).

F. Gerald Ham, Selecting and Appraising Archives and Manuscripts, *The Society of American Archivists Chicago* 1993, 1.

Arie Nabrings, Bewertung und Archivierung elektronischer Dateien, *Der Archivar* 46, zv. 4, 1993, str. 555-570.

Bilanz und Perspektiven archivischer Bewertung, Beiträge eines Archivwissenschaftlichen Kolloquiums, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg, Institut für Archivwissenschaft, Marburg 1994.

Vladimir Žunier, Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovinsko, znanost in kulturo, Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, 1995.

Josip Kolanović, Vrednovanje arhivskoga gradiva u teoriji i praksi, *Arhivski vjesnik* 38, Zagreb 1995, str. 7-22.

Marijan Rastić, Razvitak temeljnih načela izlučivanja u Hrvatskoj, *Arhivski vjesnik* 38, Zagreb 1995, str. 23-55.

Richard Brown, Funkcionalno vrednovanje u Državnim arhivu Kanade (sedam godina stvarne prakse), *Arhivski vjesnik* 41, Zagreb 1998, str. 51-65.

Jozo Ivanović, Vrednovanje elektroničkih zapisa, *Arhivski vjesnik* 41, Zagreb 1998, str. 7-21.

Primeri nekaterih najboljših konkretnih načel in kriterijev valorizacije ter pozitivnih list za odbiranje arhivskega gradiva (tudi z roki branjenke gradiva):

Metodika othora dubletnyh materialov na gosudarstvenno hranenie, Rekomendacii, Moskva 1969.

Perečen naučno-tehničkej dokumentacii, podležaščej priemu v gosudarstvennye arhivy SSSR, Moskva 1972.

Perečen dokumentov, podležaščih priemu v gosudarstvennye arhivy SSSR, Moskva 1973.

R. Turković, Orlabiranje arhivske grade i izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala u registraturama, *Arhivist* XXV, št. 1-2, Beograd 1975, str. 128-150, (več tipskih list).

Osnovnye priložennja othora dokumentov e puvtojuščejšija informacijej na gosudarstvenno hranenie, Moskva 1976.

nava predvsem načela in kriterije vrednotenja ter konkretne liste za odbiranje arhivskega gradiva. Vsa preostala, zelo obsežna literatura, ki obravnava le metodologijo oziroma načine in postopke vrednotenja in odbiranja gradiva po posameznih državah, se mi zdi za obravnavano problematiko popolnoma nepomembna. Na tem mestu naj poudarim, da je nekdanja sovjetska arhivistika na tem področju že v petdesetih letih razvila izjemno dobro zasnovano znanstveno metodo valorizacije (tako imenovano ekspertizo vrednosti dokumentov, ki se izročajo v državno brambo), ki pa je arhivisti zahodnih držav ne poznajo in tudi ne priznajo, ker literatura ni bila prevedena, ali pa jo že a priori zavračajo, ker je bila pač pod velikim vplivom marksistično-leninistične ideologije in sovjetske politike. Druge vzhodne real-

Kancelarijsku poslovanje u svjetlu arhivskih propisa (Priručnik), Društvo arhivskih radnika BiH, Sarajevo 1976.

Perečen tipovih dokumentalnih materialov, obrazujuščihja za dejelnosti ministev, vedanstev i drugih učređenij, in ganizacij i predprijatij s ukazaniem strokov hranenija materialov, Moskva 1977.

Perečen dokumentov, obrazujuščihja v dejelnosti naučno-issledovateljskih i proektnih organizacij, Moskva 1978.

Olga B. Giler, Priručnik za zaščitu arhivske grade van arhiva, Titograd 1983.

Lista kategorija registraturskog materiala foruma i organa SKJ i njihovih radnih tela sa rokovima čuvanja 1945-1978, *Arhivist* XXXIII, št. 1-2, Beograd 1983, str. 270-345 (primer najpopolneje in zelo kvalitetne liste!).

Rahmendokumentationsprofil der staatlichen Archive der DDR für den Zeitraum 1945-1981, Staatliche Archivverwaltung, Potsdam 1984.

Perečen naučno-tehničkej dokumentacii po straitelstvu, podležaščej priemu v gosudarstvennye arhivy SSSR, Moskva 1984.

Priručnik za strokovnu usposabljanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom, Republiški komite za kulturo, Časopisni zavod Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1984.

Komplektovanie centralnyh gosudarstvennyh arhivov SSSR dokumentami intraslevykh avtomatizirovannyh sistem upravlenija, Metodičeskie rekomendacii, Moskva 1985.

Orientaciona lista kategorija registraturskog materiala u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama za kategorije materiala van osnovne delatnosti, osnutek Komisije za sistem zaštite arhivske grade van arhiva SARJ leta 1987.

Archival Standards and Procedures of the Archives nationales du Quebec, Quebec 1992 (poglavje B: Appraisal of textual records, str. 31-52; primerjaj tudi hrvaški prevod standardov, Zagreb 1994).

Marijan Rastić - Darko Ruličić, Orientacijska lista registraturne grade za općinske/gradske organe uprave, *Arhivski vjesnik* 36, Zagreb 1993, str. 23-58.

Damir Validžić, Prijedlog liste arhivske grade za znanstvenistraživačko djelatnost, *Arhivski vjesnik* 36, Zagreb 1993, str. 59-68.

Damir Validžić, Prijedlog liste arhivske grade za visokoškolske ustanove, *Arhivski vjesnik* 37, Zagreb 1994, str. 87-99.

Mato Kukuljica, Vrednovanje i kriteriji za izlučivanje i trajnu pohranu filmske grade, *Arhivski vjesnik* 37, Zagreb 1994, str. 101-114.

socialistične države, ki so po letu 1945 v celoti prevzele sovjetsko metodologijo vrednotenja in jo v nekaterih pogledih še bolj podredile komunistični ideologiji (na primer Nemška demokratična republika), pa se je zaradi navedenih razlogov dobesedno sramujejo in jo po nepotrebnem v celoti zavračajo, namesto da bi ločile strokovno profesionalna načela in kriterije od politično-ideoloških.

Da bi utemeljili potrebnost in nujnost objektivne in strokovno zasnovane valorizacije, naj na tem mestu ponovim temeljno ugotovitev ameriškega arhivista T. R. Schellenberga, kot jo je zapisal že leta 1956 v svojem delu o vrednotenju moderne spisovnega gradiva. Teorija in praksa vrednotenja in odbiranja gradiva se namreč še vedno gibljeta med dvema skrajnostima: med zabtevo po celostnem ali celo celotnem ohranjanju vseh vrst zapisov ter prakso radikalne selekcije, ki jo ob pomanjkanju strokovnih načel in kriterijev kaj hitro, neusmiljeno in neodgovorno opravi tudi "čas" s svojimi političnimi, vojaškimi, ekonomskimi, elementarnimi, osebnimi in drugimi razlogi. Obe skrajnosti v končni fazi privedeta do nestrokovnega uničevanja gradiva, ki se ohranja le še po "kriteriju naključja". V zadnjem času je sicer vse manj zagovornikov celotnega ohranjanja gradiva, zapisanega na papirju, vse več pa je zagovornikov celotnega ohranjanja novih vrst zapisov na magnetnih in optičnih nosilcih. Njihova zahteva se zdi na prvi pogled tudi uresničljiva, ker imajo pred očmi predvsem neznamenit fizični obseg zapisov in vidijo le trenutne tehnične možnosti obdelave, hranjenja in uporabe. Ti zagovorniki pa ne vidijo dolgoročnih problemov ohranjanja in uporabe novih vrst zapisov, ki jih povzročata hiter razvoj informacijske tehnologije. Prav zaradi tega dolgoročno gledano celotno ohranjanje ni mogoče in smotno. Preprosto nemogoče je vse računalniške zapise sproti prilagajati vedno novi in novi strojni in programski opremi. Zaradi obsega podatkov in informacij, ki jih na primer vsebujejo računalniške zbirke podatkov, te za uporabnike kljub informacijski tehnologiji postajajo nepregledne in neobvladljive. Zato je tudi nove vrste zapisov treba vrednotiti in odbirati teoretično po enakih načelih in kriterijih kot klasične vrste gradiva. Razlikuje se le način in postopek vrednotenja, odbiranja in prevzemanja v arhiv, podobno kot tudi način hranjenja in uporabe.

Od zelo številnih definicij in razlag pojma oziroma opredelitve razumnega in možnega obsega arhivskega gradiva za potrebe državne uprave, kot tudi za potrebe znanosti se mi zdi Schellenbergova, že skoraj štirideset let stara, vendar še vedno aktualna in po vsem svetu zadnja leta zelo pogosto navajana utemeljitev še najbolj stvarna: "Zreducirati ogromno maso spisovnega gradiva na razumno mero je enako pomembno za državno upravo kot za znanost. Državna uprava ni zmožna ohraniti vsega gra-

diva, ki nastaja na številnih področjih njenega delovanja. Saj ni zmožna zagotoviti niti prostorov za njegovo hranjenje niti delavcev za njegovo obdelavo. Stroški za to presegajo možnosti tudi najbogatejših držav. Tudi znanstveniki niso zainteresirani, da se vse gradivo obrani v celoti, ker je povsem izključeno, da bi se mogli znati v ogromnih količinah sodobnega pisanega gradiva. Zato, da bi moglo služiti zgodovinskim raziskavam, je potrebno zmanjšati njegov obseg. Celotno same vehementne zagovornike celovitega čuvanja gradiva zaradi zgodovinskih interesov popada strah, kot piše v eni izmed publikacij Public Record Officea, da se bo zgodovinar v bodočnosti utopil v morju pisane dokumentacije, če se bo ukvarjal z raziskovanjem sedanjega časa. Zanimanje znanosti do uporabe gradiva je pogosto v obratnem sorazmerju s količino gradiva: kolikor več gradiva je o neki zadevi, tem manjše je zanimanje za uporabo".³

Masovnost in številne nove vrste sodobnega gradiva postavljajo arhivistiko in archive predvsem pred odgovorne strokovne naloge vrednotenja in odbiranja, kar je pogoj za strokovno obdelavo in uporabo arhivskega gradiva, ter pred probleme zagotavljanja ustreznega varstva, zlasti za nove vrste gradiva na magnetnih in optičnih nosilcih. Uporabnike arhivskega gradiva za najrazličnejše znanstvene, raziskovalne, študijske in druge namene pa postavljajo pred vprašanja, kako se v tem gradivu znati, orientirati, kako ga uporabljati, reproducirati itd., pa tudi koliko ga uporabljati ob številnih drugih vzporednih virih (materialni, ustni viri, časopisje...) in sekundarnih virih (literatura) za proučevanje naše preteklosti.

Tudi analiza arhivov v Evropski uniji iz leta 1994⁴ glede vrednotenja in odbiranja arhivskega gradiva ugotavlja, da je nemogoče v celoti ohranjati eksplozijsko naraščajočo količino dokumentov, na drugi strani pa opozarja, da pa lahko pomeni uničenje enega samega dokumenta nepopravljivo škodo za zgodovino neke države, regije ali obdobja. Zato vprašanje strokovnih načel in kriterijev vrednotenja arhivskega gradiva dobiva vse večji pomen. Pomembna je ugotovitev, da za vrednotenje nimamo absolutno veljavne oziroma uporabne metode. Vsekakor pa je potrebno sodelovanje med ustvarjalci gradiva in javnimi arhivi, ki morajo opravljati nadzor prve faze odbiranja, kar nato olajšuje odbiranje gradiva v tako imenovanih vmesnih arhivih, ki jih pozna zahodna Evropa. V nacionalnem okviru je nujno potrebno uporabiti določene metode odbiranja. Primerjava modelov vrednotenja in odbiranja, ki jih uporabljajo posamezne države EU, ter izmenjava praktičnih izkušenj bi lahko

³ Theodor R. Schellenberg, *Die Bewertung modernen Verwaltungsschriftguts*, übersetzt und herausgegeben von Angelika Menne - Haritz, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg, Nr. 17, Marburg 1990, str. 25-26.

⁴ *Die Archive in der Europäischen Union*, Europäische Kommission, Brüssel - Luxemburg 1994, str. XI in 15-18.

privedli do izboljšanja teh metod in v končni fazi tudi do evropskega modela odbiranja arhivskega gradiva. Pri modelu EU je poudarjena predvsem potreba po sodelovanju med ustvarjalci in arhivi, kar je zadnje čase moderno, pa tudi nujno potrebno, ter vztrajanje pri obveznih soglasjih javnih arhivov za izločanje oziroma uničevanje gradiva, ki nima značaja arhivskega gradiva in so mu potekli roki hranjenja.

Zelo jasno in hkrati moderno usmeritev hrvaške arhivistike na področju vrednotenja in prevzemanja arhivskega gradiva je na posvečevanju Hrvaškega arhivističnega društva leta 1994 v Bjelovani začrtal direktor Hrvaškega državnega arhiva dr. Josip Kolanović.⁵ Pri tem je analiziral in upošteval predvsem dosedanja teoretični in praktični razvoj ter dosežke arhivistike na tem področju v svetu. Usmeritve, ki jih šteje med najpomembnejše naloge hrvaške arhivske službe, so v nekoliko strnjeni obliki te:

1. Politiko in hkrati prakso prevzemanja javnega arhivskega gradiva je treba nasloniti na kriterije vrednotenja celotnega javnega arhivskega gradiva. Pri tem je nujno, da vsak arhiv pripravi kategorizacijo ustvarjalcev gradiva z obrazložitvijo njihovih funkcij, dejavnosti in pomena.

2. Hrvaška arhivska služba mora kot nujno nalogo pripraviti resorske liste za odbiranje trajnega arhivskega gradiva, in sicer nivojsko po posameznih področjih dejavnosti.

3. Vrednotenje arhivskega gradiva ni mogoče opravljati brez strokovnjakov ustvarjalcev gradiva, s katerimi je potrebno sodelovanje. Pogoj za to pa je njihova ustrezna izobrazba in strokovna usposobljenost.

Poleg arhivskih predpisov ter strokovno zasnovanih modelov vrednotenja in odbiranja arhivskega gradiva arhiviste obvezuje k strokovnosti in objektivnosti pri tem odgovornem delu tudi **Kodeks arhivske etike**, ki je bil sprejet na XIII. mednarodnem kongresu arhivov leta 1996 v Pekingu. Ta določa:

"1. Arhivisti morajo varovati celotnost arhivskega gradiva in tako zagotoviti, da ostane zanesljiva priča preteklosti.

...**Objektivnost in nepristranost arhivistov sta merilo njihove strokovnosti.** Upreti se morajo kakršnim koli pritiskom, da bi vplivali na dokaze z namenom prikrivanja ali izkrivljanja dejstev.

2. Arhivisti morajo vrednotiti, odbirati in ohranjati arhivsko gradivo v njegovem zgodovinskem, pravnem in upravnem kontekstu ter tako ohranjati načelo proveniencije (izvora), ki varuje in izkazuje prvotno ureditev dokumentov. Arhivisti morajo delovati skladno s splošno sprejetimi načeli in prakso.

...**Arhivisti morajo vrednotiti gradivo nepristansko, na podlagi svoje presoje, ki temelji**

na popolnem poznavanju upravnih potreb svoje institucije in njene prevzemne politike..."⁶

Arhivistika in arhivski predpisi morajo odgovoriti na temeljna standardna vprašanja vrednotenja in odbiranja arhivskega gradiva: **kaj ovrednotiti, kaj odbrati, kaj ohraniti, kaj izločiti oziroma kaj uničiti, da bomo ohranili optimalni obseg podatkov in informacij (zapisov) o preteklosti?**

V solobni arhivski teoriji pod pojmom "vrednotenje arhivskega gradiva" razumemo določen način in postopek, v katerem na podlagi funkcionalne analize ustvarjalcev (analiza organizacije, funkcij, pristojnosti, dejavnosti in povezanosti) in njihovega gradiva (funkcionalna analiza vrst, oblik, ponavljanja in vsebine gradiva, vključno s sistemi pisarniškega poslovanja), ob pomoči objektivnih strokovnih načel in kriterijev vrednotenja ter konkretnih pripomočkov odbiranja (liste, seznanji in katalogi arhivskega gradiva) ovrednotimo oziroma določimo trajno vrednost gradiva glede na njegov zgodovinski, znanstveni, kulturni, estetski ali kak drug zakonsko določen pomen in ga po določenem postopku odbiranja ter izročanja prevzamemo v javni arhiv.

Cilj vrednotenja po zakonskih delnicah, pa tudi v strokovni arhivski literaturi v zadnjih desetih letih je praktično po vsem svetu deklariran kot ugotavljanje trajnega pomena arhivskega gradiva in ne kot zagotavljanje arhivskega gradiva za potrebe zgodovine, znanosti in kulture, kar lahko zasledimo v starejši arhivski literaturi. Še manj pa vrednotenje pomeni zagotavljanje arhivskega gradiva za tekoče ali celo vnaprej določene politične, ideološke, verske, zasebne in druge podobne potrebe, kar je bilo še posebej očitno poudarjeno v nekdanjih realsocialističnih državah. So pa takšne vrste kriterijev oziroma pritiskov na kriterije vrednotenja značilni v preteklosti in sedanjosti tudi za tako imenovane demokratične države.

Po velikih družbenih spremembah v nekdanjih realsocialističnih državah Vzhodne in Jugovzhodne Evrope so močno kritizirana predvsem njihova politična načela vrednotenja arhivskega gradiva in na politično ideoloških osnovah izdelani neposredni pripomočki za odbiranje in prevzemanje arhivskega gradiva, kot so bile liste arhivskega gradiva za prevzemanje v državne arhive.⁷ Za nekdanjo Vzhodno Nemčijo in še

⁶ Code of Ethics, ICA Bulletin, No 47 (1997-1), ki je izstopen tudi v hrvaškem in slovenskem prevodu: Etički kodeks arhivista, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 1997; Kodeks etike, Arhivi XX, št. 1-2, Ljubljana 1997, str. 14-16.

⁷ Primerjaj: Teorija i praksa arhivnogo dela v SSSR, Moskva 1980, druga predelana in dopolnjena izdaja, str. 60-117; Brittn Brachmann u.a., Archivwesen in der Deutschen Demokratischen Republik, Theorie und Praxis, Berlin 1984, str. 213-266.

⁵ Josip Kolanović, Vrednotenje arhivskega gradiva u teoriji i praksi, Arhivski vjesnik 38, Zagreb 1995, str. 7-22.

nekatero druge vzhodnoevropske države so bili kot neposredni metodološki pripomočki izdelani tudi tako imenovani "dokumentacijski profili" in "teritorialni profili", v katerih je na prvem mestu vedno poudarjena komunistična partija in njene masovne organizacije ter potreba po zagotavljanju arhivskega gradiva za dokazovanje njene vloge in pomena v državi in družbi.⁸ Vladajoče komunistične partije so v vseh navedenih državah v večji ali manjši meri vnašale politična načela v arhivsko stroko, po mojem prepričanju najbolj v nekdanji Vzhodni Nemčiji. V arhivistiki nekdanje Sovjetske zveze je šel ta vpliv celo tako daleč, da se je na primer tudi sistem enotne klasifikacije za razvrščanje dokumentov v arhivskih popisih državnih arhivov začel z glavno skupino "Velika Oktobrska socialistična revolucija, ustanovitev in delovanje sovjetske oblasti".⁹

Za vse nekdanje real-socialistične države, razen nekdanje SFRJ, v kateri poseg politike v arhivsko stroko ni bil tako očiten in grob, je predvsem značilno, da je med "principi valorizacije" zelo jasno poudarjena naslonitev vrednotenja na ideološke ali idejno-politične osnove. Tako na primer nekdanja sovjetska in vzhodnonemška valorizacijska teorija postavljata za temeljna načela upoštevanje načel zgodovinskega materializma, delavskega razreda ter političnih načel vladajoče partije oziroma marksizma in leninizma. Sovjetski učbenik arhivistike iz leta 1980 na primer začne poglavje o načelih vrednotenja in kriterijih pomena dokumentov: "Da hi arhivist lahko objektivno ocenil dokumente, je dolžen obvladati metodologijo zgodovinskega raziskovanja, mora znati uporabljati marksistično leninistično dialektiko ..."¹⁰ Le takšen pristop naj hi po njihovem mnenju poleg upoštevanja drugih strokovnih načel in kriterijev zagotavljal objektivnost in strokovnost pri presoji vrednosti dokumentov, predvsem pa dokumentiral politično zgodovino oziroma vlogo komunistične partije, delavskega razreda, pomen socialistične revolucije in njenih voditeljev na vseh področjih življenja in dela države, družbe in posameznika. Poleg takšnih političnih načel vrednotenja gradiva, ki so veljali na splošno za vse državno arhivsko gradivo, moramo upoštevati tudi to, da so bili v prav vseh real-socialističnih državah ustanovljeni tudi tako imenovani specialni arhivi, ki so bili še posebej zadolženi za vrednotenje in zbiranje gradiva partije ter njenih represivnih organov, vključno z državnimi tajnimi varnostnimi službami.

V zadnjih desetih letih so takšne osnove vred-

notenja in prevzemanja izpostavljene močni kritiki in tudi samokritiki, zlasti pri nemških arhivistih, ki pa sicer ne zanikajo pomena drugih strokovnih osnov, predvsem primernosti številnih drugih načel in kriterijev vrednotenja.¹¹ Tudi po mojem mnenju bi bila resnična strokovna škoda, če bi bili ti na račun političnih in ideoloških vsebin zavrženi. Moramo pa se seveda tudi zavedati, da so politična načela vrednotenja povsod močno škodovala objektivnosti oziroma strokovnosti vrednotenja, pa tudi tako imenovanega "formiranja ter kompletiranja notnih arhivskih fondov" nekdanjih vzhodnoevropskih držav.

Tudi nekdanja SFRJ oziroma njene republike, ki so bile od leta 1971 dalje v celoti pristojne za arhivsko službo v posamezni republiki, se po letu 1945 niso izognile političnemu vplivu. Za zbiranje "zgodovinsko najpomembnejšega gradiva" so poleg splošnih državnih arhivov vse republike poznale predvsem več vrst specialnih arhivov, ki jih po letu 1990 počasi odpravljajo in stapljajo z državnimi arhivi. Pogosto zasledimo deklarativne politične zahteve, naj državni arhivi v SFRJ zagotavljajo arhivsko gradivo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja, ljudske revolucije, delavskega samoupravljanja, samoupravnega socialističnega družbenega sistema itd., vendar te zahteve niso prodrle do arhivskih strokovnih načel. So pa vsi zvezni in republiški arhivski predpisi (arhivski zakoni in podzakonski akti)¹² po letu 1968, ko so bila sprejeta zvezna Načela o odbiranju arhivskega gradiva iz registraturnega materiala,¹³ vsi po vrsti prevzemali določbo o politično določenem mejnem datumu. Slovensko Navodilo o odbiranju arhivskega gradiva iz registraturnega gradiva iz leta 1970 je določalo: "Gradivo, nastalo pred letom 1848, in gradivo, nastalo pri organih in organizacijah narodnoosvobodilnega gibanja v letih od 1941 do 1945, se šteje v celoti za arhivsko gradivo in se iz njega ne opravlja izločanje."¹⁴ Določba je tipično politične narave in dobesedno krivična do preostalega arhivskega gradiva, ki se je v Sloveniji zelo dobro ohranilo za to obdobje, vendar so za njegovo vrednotenje veljala drugačna merila. V Sloveniji po letu 1981 v novih arhivskih predpisih ni bilo več te določbe, še vedno pa jo na primer v podobni formulaciji zasledimo v veljavnem

⁸ Rahmendokumentationsprofil der staatlichen Archive der DDR für den Zeitraum 1945-1981, Staatliche Archivverwaltung, Potsdam 1984.

⁹ Shema edinoj klassifikacii dokumentnoj informacii v sistematičeskikh katalogah gosudarstvennyh arhivov SSSR, 2. predelana izdaja, Moskva 1978.

¹⁰ Teorija i praktika arhivnogo dela v SSSR, Moskva 1980, druga predelana in dopolnjena izdaja, str. 65.

¹¹ Bodo Uhl, Der Wandel in der archivischen Bewertungsdiskussion, Der Archivar 43, 1990, zv. 4, str. 529-538; Angelika Menne - Haritz, Anforderungen der Bewertungspraxis an die archivische Theorie, Archivmitteilungen 41, zv. 3/1991, str. 101-108; Botho Brachman, Theorie, Instrumentarien und Praxis der Bewertung in der ehemaligen DDR und deren kritisches Bedenken, Archivmitteilungen 41, zv. 3/1991, str. 109-114; Herbert Papendieck, Das Territorialprofilmetrolischer Ansatz zur Bewertung, Archivmitteilungen 41, zv. 3/1991, str. 123-125.

¹² Arhivi i arhivsko gradivo, Zbirka pravnih propisa 1828-1997, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 1998.

¹³ Uradni list SFRJ, št. 12/1968.

¹⁴ Uradni list SRS, št. 9/1970.

hrvaškem Pravilniku o odbiranju in izločanju registraturnega gradiva iz leta 1981: "Arhivski fondi, ki so nastali pri delovanju organov in organizacij NOB, se hranijo v celoti in se iz njih ne opravlja izločanje. Enako se hranijo tudi deli ali ohranjeni fragmenti takšnih fondov. Pri izločanju gradiva iz arhivskih fondov, nastalih v 19. in 20. stoletju, je potrebno ohraniti vse gradivo s podatki, v katerih se na kakršenkoli način odraža zgodovina delavskega gibanja, Zveze komunistov Jugoslavije in NOB."¹⁵

Z metodologijo vrednotenja gradiva sta bili v nekdanjih realsocialističnih državah neposredno povezani tudi valorizacija in kategorizacija ustvarjalcev oziroma javnopravnih oseb, od katerih arhivi so ali pa tudi niso prevzemali arhivskega gradiva. Možne so bile tudi številne možnosti prevzemanja gradiva in kategorizacije ustvarjalcev po vzorčnem izboru ustvarjalcev ali glede na izbor njihovega tipičnega gradiva. Sovjetska arhivistika je na primer predpisovala arhivom štiri kategorije oziroma liste ustvarjalcev, vzhodnonemška in jugoslovanska tri itd. Takšna vnaprejšnja selekcija ustvarjalcev je seveda odločilno vplivala na celotno podobo vrednotenja in prevzemanja arhivskega gradiva v arhive. Pri tem moram opozoriti, da je v vseh realsocialističnih državah na strokovnost selekcije oziroma kategorizacije ustvarjalcev v veliki meri vplival obstoječi politični sistem, ki je zahteval, da se na področju organov in organizacij vladajoče komunistične partije ter njenih množičnih organizacij ne opravlja selekcije. Še celo več. Arhivsko gradivo organov komunističnih partij je bilo v vseh državah iz političnih razlogov izvzeto iz pristojnosti državnih arhivov. Za prevzemanje in varstvo arhivskega gradiva komunističnih partij so bili v vseh državah ustanovljeni tako imenovani specialni arhivi, podobno kot tudi za gradivo s področja notranjih in obrambnih zadev, tajnih varnostnih služb, delavskega gibanja itd. To je tudi pomenilo, da so se za arhivsko gradivo, ki je prihajalo v specialne arhive, uporabljali tudi povsem specialni (politični) kriteriji vrednotenja. Ti "kriteriji" so navadno na gradivu povzročili veliko škodo, saj je bil poglavitni cilj vrednotenja ohranjati gradivo, ki dokazuje "pozitiven" pomen, vlogo in zasluge vladajoče partije na vseh področjih političnega, gospodarskega in kulturnega življenja. Šele velike spremembe družbene in državne ureditve v začetku devetdesetih let so prinesle odpravo specialnih arhivov in njihovo dokaj počasno vključevanje v sistem javne arhivske službe. Želja in ponekod tudi praksa po ustanavljanju novih specialnih arhivov pa se v teh državah še vedno nadaljuje, predvsem za gradivo s področja političnih in notranjih zadev. Zelo pogosti so predvsem poskusi, da bi se za določen

del javnega arhivskega gradiva ne uporabljali arhivski strokovni kriteriji vrednotenja, temveč specialni politični, ki naj bi bili skladno z željami in potrebami vladajočih kot tudi opozicijskih strank (v Sloveniji na primer za gradivo s področja notranjih zadev v obdobju osamosvajanja v letu 1991, pogosto za gradivo različnih političnih in gospodarskih anomalij oziroma afer itd.).

Vrednotenje in odbiranje arhivskega gradiva tudi v demokratičnih državah ni brez političnega vpliva. V zadnjih desetih letih imamo v skoraj v vseh zahodnoevropskih državah opravka s ljudim pritiskom demokratične javnosti in posameznikov, ki v zakonih in drugih predpisih o varstvu osebnih podatkov zahtevajo uničenje osebnih podatkov v javnih zbirkah oziroma v javnih evidencah, ki jih vodijo država in lokalne skupnosti. Pojavljajo se celo zahteve po uničevanju podatkov, ki se v javnem arhivskem gradivu tičejo zasebnosti posameznika, kot na primer v policijskih, zdravstvenih, davčnih dokumentih in dosjejih. Večina zakonov o varstvu osebnih podatkov določa uničenje osebnih podatkov, ko ti po nekem obdobju dosežejo svoj namen. Zahteve po spoštovanju osnovnih pravic in svoboščin državljanov so v številnih demokratičnih državah velik pravni in arhivski strokovni problem. Na srečo arhivske kulturne dediščine večino takšnih določb izničijo določbe arhivskih zakonov v smislu "lex specialis derogat lex generalis", v nekaterih državah pa zamotane pravne formulacije.

Osnovni namen vrednotenja arhivskega gradiva je objektivna negotavljanje in zagotavljanje optimalnega obsega podatkov in informacij oziroma zapisov "o tistem, kar se je zgodilo", brez nupoštevavanja kakršnih koli drugih potreb in pomena arhivskega gradiva za zgodovinopisje, politiko, zasebne namene itd. Tudi potrebe zgodovinopisja in drugih znanosti ne morejo biti osnovni cilj vrednotenja, ker jih je zelo težko definirati, še manj pa predvideti za prihodnost. Nobena znanost ni sposobna definirati svoje prihodnje potrebe po arhivskih virih. So pa pretekle, sedanje in tudi predvidene prihodnje potrebe zgodovinopisja pomembni kriteriji, ki jih moramo pri vrednotenju arhivskega gradiva upoštevati.

Temeljno dilemo teorije vrednotenja glede namena in cilja: ali vrednotiti gradivo zaradi prihodnjih potreb znanosti ali z vidika optimalne zastopanosti podatkov in informacij o preteklih dogodkih, pojavih, osebah, krajih, predmetih oziroma stvareh (o tako imenovani objektivni stvarnosti), je po mojem mnenju najustrezneje opredelil ruski zgodovinar B. G. Litvak že leta 1967 v predavanju "O nekaterih aspektih vede o zgodovinskih virih in sodobne teorije ekspertize", ko je poudaril: "Arhivist naj ne ocenjuje vrednosti dokumentarnega gradiva s pozicij njegove možne uporabe v prihodnje, ampak glede na značilnosti njegovih informacij o preteklosti. To je edino pravilna pot s stališča

¹⁵ Arhivi i arhivsko gradivo, Zbirka pravnih propisa 1828-1997, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 1998, str. 233 in Marijan Rastić, Razvitak temeljnih načela izlučivanja u Hrvatskoj, Arhivski vjesnik 38, Zagreb 1995, str. 23-55.

znanosti. Samo slopnja usreznost informacij s tem ali onim dogodkom in pojavom preteklosti opredeljuje njegovo vrednost. Tu pa pomeni ohranili listi del zapisane vsakdanjosti, ki jo najholj polno in globoko odraža. Odmisliti je treba dilemo, to bo ali to ne bo potrebno prihodnosti".¹⁶

Tudi omenjeno Schellenbergovo delo enako poudarja, da naj vrednotenje določi tisto arhivsko gradivo, ki "vsebnje informacije, ki bodo imele pomen za raziskovanje v najrazličnejših smereh in informacije v najuporabnejši in najbolj jedrnatih obliki".¹⁷

Bistvo vrednotenja in odbiranja arhivskega gradiva je ohranjati optimalni obseg izvornih podatkov in informacij z minimalnim obsegom gradiva oziroma z minimumom ohranjenega gradiva zagotoviti maksimum informacij. Pri vrednotenju in odbiranju naj arhivisti sploh ne bi več vrednotili gradiva glede na njegov pomen ali celo prihodnje potrebe, ker tega praktično nihče ni sposoben, niti ni za to usposobljen. Poleg tega ob ogromnih količinah nastajajočega gradiva, še posebej na magnetnih in optičnih nosilcih ni več mogoče in izvedljivo vrednotiti pomena posameznega dokumenta oziroma opravljati neposredno analizo vsebine posameznih dokumentov, kot je to predpisovala klasična teorija vrednotenja. Arhivisti naj bi določali za odbiranje čim optimalnejši obseg izvornih podatkov in informacij, ki jih gradivo vsebnje, predvsem posredno, s pomočjo "funkcionalne analize ustvarjalca in njegovega gradiva". To pomeni, čim manj neposredno vrednotiti (analizirati) pomen posameznih dokumentov, ampak vse bolj posredno (vnaprej) določati arhivsko gradivo glede na funkcije, pristojnosti in dejavnost ustvarjalca gradiva.

Takšen cilj teorije funkcionalnega vrednotenja ob pomoči funkcionalne analize ustvarjalcev in njihovega gradiva je najbolj slikovito definiral kanadski arhivist Terry Cook leta 1995, ko je v predavanju "Makro vrednotenje: nove teorije in strategije prevzemanja gradiva v Državnem arhivu Kanade" zapisal: "Arhivisti ne smejo niti vrednotiti dokumentov, niti poskušati predvidevati njihovo uporabo. Zadnja stvar, ki jo mora arhivist opravljati pri valorizaciji, je vrednotenje (ocenjevanje) gradiva. Dokumente je treba obravnavati znotraj kontekstualnih okoliščin njihovega nastanka. Če jih želimo pametno vrednotiti, mora biti večji poudarek vrednotenja na vlogi, položaju, okoliščinah in funkcionalnosti, v katerih je gradivo nastalo, kot pa na pomenu samih dokumentov."¹⁸ Bistvo sodobne teorije

funkcionalnega vrednotenja gradiva je v tem:

1. Trajni arhivski pomen dokumentov je mogoče bolj logično in učinkovito ugotoviti in določiti skupaj znotraj organizacijskega konteksta ustvarjalca in funkcionalnih procesov, v katerih so dokumenti nastali, kakor pa ob pomoči ugotavljanja nekaterih pomenov posameznih dokumentov, še posebej ugotavljanja njihove potencialne vrednosti za zgodovinska raziskovanja in druge raziskovalne namene.

2. Nastanek (kontekst, provenienca) dokumentov je pri ustvarjalcu racionalno bolj povezan z njegovimi sistemskimi procesi, poslovnimi funkcijami in dejavnostjo, kot pa z njegovo organizacijsko in administrativno strukturo, ki temelji na razdelitvi finančne moči, oblasti, avtoritete in na hierarhijskih odnosih.

3. Metodologija funkcionalne teorije vrednotenja modernega masovnega gradiva temelji na strokovnem sodelovanju med ustvarjalci in arhivi, čeprav je končna določitev gradiva za prevzem na strani arhivov.¹⁹

V demokratičnih državah načeloma javni arhivi (državni arhivi in arhivi lokalnih skupnosti) sprejemajo arhivsko gradivo vseh javnopravnih oseb (ex lege), vendar kljub temu zaradi velikega števila in različnega pomena teh oseb opravljajo njihovo vrednotenje, navadno v okviru vrednotenja arhivskega gradiva. Pri tem ne govorijo o posebnem predhodnem postopku valorizacije ustvarjalcev, ampak ugotavljajo predvsem funkcionalni pomen ustvarjalcev v okviru splošnih načel in kriterijev vrednotenja. Funkcionalna analiza ustvarjalcev v okviru načel in kriterijev vrednotenja eden izmed pomembnih kriterijev in izhodišč za vrednotenje njegovega gradiva, predvsem pri modelu funkcionalnega vrednotenja.

Ob definicijah vrednotenja arhivskega gradiva moram opozoriti na v literaturi zelo pogosto delitev gradiva glede na njegovo "primarno" in "sekundarno" vrednost oziroma pomen, ki jo je utemeljil T. R. Schellenberg v že omenjenem temeljnem delu o valorizaciji modernega gradiva leta 1956. Ker v arhivski teoriji in praksi vrednotenja avtorji zelo različno razlagajo ta pojem, naj opozorim na nemško izdajo Schellenbergovega dela leta 1990, v kateri Angelika Menne - Haritz v uvodu zelo natančno definira ti dve vrednosti, ki sta lahko tudi izhodišče za vrednotenje arhivskega gradiva.²⁰ Gradivo, ki nastaja pri poslovanju pravnih in fizičnih oseb, ima po svojem nastanku za ustvarjalca oziroma imetnika nekaj časa, dalj časa ali pa celo trajni pomen za njegovo poslovanje, delo in življenje. Primarni pomen dokumentarnega gradiva je torej praktičnega, operativnega značaja za pravne

¹⁶ G. Litvak, O nekaterih aspektih vede u zgodovinskih virih in sodrbne teorije ekspertize v: *Materialy naučnoj konferencii po problemam komplektovaniya dokumentalnymi istočnikami gosudarstvennyh arhivov SSSR*, Moskva 1967, I. del, str. 118.

¹⁷ Theodore R. Schellenberg, *Die Bewertung ...*, str. 25-26.

¹⁸ Richard Brown, *Funkcionalno vrednotenje u Državnem arhivu Kanade (sestam godina stvarne prakse)*, Arhivski vjesnik 41, Zagreb 1998, str. 53.

vjesnik 41, Zagreb 1998, str. 54.

¹⁹ Izvzeto po članku Richarda Browna, *Funkcionalno vrednotenje u Državnem arhivu Kanade (sestam godina stvarne prakse)*, Arhivski vjesnik 41, Zagreb 1998, str. 53.

²⁰ Theodore R. Schellenberg, *Die Bewertung ...*, str. 12-17.

in fizične osebe, pri katerih nastaja. Takšen pomen pa gradivo po določenem krajšem ali daljšem obdobju izgubi, razen trajnega operativnega gradiva. **Sekundarni pomen** pa dokumentarno gradivo dobi le, če je v procesu arhivskega vrednotenja spoznan oziroma določen njegov širši, trajni pomen za zgodovino v najširšem pomenu besede, znanost ali za kulturo nasploh. Zapisi večinoma ne nastajajo z namenom, da bi imeli sekundarni pomen.

Opozorim naj tudi, da arhivska strokovna **literatura večinoma ne razlikuje med načeli in kriteriji** in da številni avtorji uporabljajo le izraz kriteriji vrednotenja. Ob pomoči načel in kriterijev vrednotimo arhivsko gradivo. Pri tem pomenijo načela vrednotenja (tudi principi) splošne teoretične osnove, teoretični pristop, splošno problematiko vrednotenja, na podlagi katere še ni mogoče konkretno določiti gradivo, ki ima lastnost arhivskega gradiva oziroma še ni mogoče neposredno odbirati arhivskega gradiva. Načela je treba konkretizirati oziroma določiti s kriteriji valorizacije, s katerimi pa za razliko od načel lahko konkretno določimo arhivsko gradivo in ga tudi odheremo iz celotnega nastalega gradiva. **Kriteriji vrednotenja so neposredna merila vrednosti dokumentarnega gradiva.**

Na področju vrednotenja ni smolno ležiti k splošno veljavni teoriji načel in kriterijev, ker se je v prvi vrsti treba zavedati relativnosti tako teoretičnih kot tudi praktičnih osnov vrednotenja gradiva. Posamezna načela in kriteriji valorizacije so v praksi največkrat neposredno uporabni le pri določenem gradivu v določenem obdobju, na določenem področju dejavnosti in na določenem območju. Na splošno ali v drugih okoliščinah pa jih je navadno mogoče le smiselno uporabiti. T. R. Schellenberg je že leta 1956 poudarjal, da se "osnove, ki jih je treba upoštevati pri določanju vrednosti gradiva, ne morejo določiti kot precizna in splošno veljavna pravila. Naše norme vrednotenja so lahko bolj ali manj splošna načela. Norme se ne smejo nikoli uporabljati kot absolutne in končne. V najboljšem slučaju lahko služijo kot smernice... Ker ne obstojijo nikakršna načela vrednotenja, ki bi bila dokončna ali absolutna, jih moramo uporabljati z opreznostjo in zdravim razumom."²¹

Od začetka devetdesetih let se arhivisti tako na vzhodu kot na zahodu strinjajo, da je treba **nadaljevati pozitivni način valorizacije in odbiranja arhivskega gradiva, pri čemer je treba razvijati čim podrobnejša, konkretna in strokovno utemeljena načela in kriterije valorizacije oziroma odbiranja.** Izogniti se je treba razvijanju splošno veljavne teorije vrednotenja, še posebej če ima ta teorija za izhodišče ideološke in politične osnove ali pa ozke strokovne interese ali potrebe posameznih znanosti, na primer zgodovinopisja.

Za vzor takšne metodologije nam je lahko že Schellenbergova teorija in praksa valorizacije iz petdesetih let, ki doživlja renesanso v zabodnoevropskih državah, pa tudi nekdanja sovjetska oziroma vzhodnoevropska, če odmislimo njeno politično in ideološko vsebino. Podobno metodologijo vrednotenja so si začrtali tudi **nemški arhivisti** ob združitvi obeh Nemčij na svojih strokovnih posvetovanjih od leta 1990 dalje. Njihovo temeljno spoznanje je, da se je treba pri vrednotenju naslopiti na objektivne, predvsem pa od ideologije in politike neodvisne konkretne in praktične kriterije odbiranja arhivskega gradiva. To poudarjata oba sedanja vodilna nemška teoretika za področje valorizacije, **Angelika Menne-Haritz** in **Bodo Uhl**. Slednji je v referatu "Popotovanje po arhivskih diskusijah o valorizaciji" leta 1990 zapisal temeljno spoznanje in tudi usmeritev: "Ne prizadevajmo si še vnaprej zaman za splošno veljavno teorijo valorizacije... Po mojem mnenju mora iti pot naprej v smeri izboljšave in perfeccioniranja formalnih kriterijev. Čeprav je tudi to pot, po kateri lahko kdaj pa kdaj zaidemo."²²

V arhivski teoriji in praksi naletimo na zelo številna načela in kriterije vrednotenja, ki jih avtorji skušajo tudi sistematično razvrstiti. Osnove za razvrščanje so zelo različne. Nekateri avtorji dajejo prednost vsebinskim kriterijem, drugi zunanji značilnostim, tretji kriterijem izvora gradiva, četrti prisegajo le na funkcionalno metodo vrednotenja itd. Nekateri dajejo prednost načelom in kriterijem, ki naj bi bili "absolutni" ali pomembnejši itd., kot na primer kriterij mejnega datuma. Načeloma moramo pojasniti, da absolutnih kriterijev, ki bi veljali v vseh primerih vedno in povsod, ni, čeprav so nekateri kriteriji lahko edini in odločilni za odbiranje oziroma obranitev posameznih vrst ali celot gradiva v določenem obdobju, na določenem področju ali območju. Posameznih kriterijev ne smemo favorizirati in razen nekaj izjem tudi ne "absolutizirati" kot edino uporabne oziroma veljavne. Pri kompleksni uporabi načel in kriterijev je potrebno, da se ti med seboj dopolnjujejo in prepletajo.

Zaradi teh razlogov sistematika razvrščanja kriterijev po pomenu ali drugih osnovah ni niti opravičljiva niti potrebna. V vsakem primeru in ne glede na to, ali kriterije uporabljamo posamično ali kompleksno, je treba kriterije uporabljati po še vedno veljavnem Schellenbergovem priporočilu z "opreznostjo in zdravim razumom", oziroma skladno z Aristotelovim pregovorom: "V vsem bodi zmeren, v ničemer ne pretiravaj!"²³ Treba se je izogibati skrajnostim in prevelikim abstrakcijam ter vrednotenje in tudi odbiranje opraviti na strokoven oziroma predpisan način in po strokovnem postopku.

²² Bodo Uhl, Der Wandel in der archivistischen Bewertungsdiskussion, Der Archivar 43, 1991, zv. 4, str. 535-536.

²³ Theodore R. Schellenberg, Die Bewertung ..., str. 97-102.

²¹ Theodore R. Schellenberg, Die Bewertung ..., str. 97-98.

V literaturi najdemo številne poskuse sistematičnega razvrščanja načel in kriterijev vrednotenja z ozirom na skupne značilnosti. V nekdanji sovjetski strokovni literaturi²⁴ so uvrščeni v tri večje skupine glede na:

1. izvor gradiva (pomen ustvarjalca gradiva, čas in kraj nastanka gradiva),
2. vsebino gradiva (pomen podatkov in informacij ter njihovo ponavljanje in koncentriranje),
3. zunanje značilnosti gradiva (oblika dokumentov, originalnost, jezikovne in paleografske značilnosti, fizična sestava dokumentov itd.).

Za razliko od takšnih poskusov se je T. R. Schellenberg leta 1956 v svojem temeljnem delu "Valorizacija modernega gradiva"²⁵ pri navajanju številnih konkretnih načel in kriterijev odbiranja predvsem zaradi jasnosti v razlaganju naslonil na delitev gradiva po vsebini oziroma na delitev gradiva s podatki in informacijami, ki imajo:

1. "Dokazno, evidenco vrednost" (evidential value) oziroma dokazujejo nastanek, strukturo, funkcije, razvoj, delo in dejavnost inštitucij. Torej imajo pomen za zgodovino nastanka in razvoja ustvarjalca, za njegove strokovne naloge, funkcije, za upravljanje in njegovo poslovanje. Pojem "dokazna vrednost" ne pomeni dokazne vrednosti v pravnem pomenu besede, ampak dokazno vrednost za obstoj in delovanje inštitucij.

2. "Informativno vrednost" (informational value) o osebah, stvareh, dogodkih in pojavih, pri katerih je odločilno načelo enkratnosti podatkov ali dokumentov, oblike podatkov ali dokumentov ter pomena podatkov in informacij. Pod "osebami" razume Schellenberg tako pravne kot fizične osebe, pod pojmom "stvari" pa materialne predmete in stvari, zgradbe, kraje itd.

V okviru delitve na gradivo z dokazno vrednostjo in gradivo z informativno vrednostjo o osebah, stvareh in dogodkih avtor brez sistematike navaja številna konkretna načela in kriterije vrednotenja posameznih vrst modernega masovnega gradiva v Združenih državah Amerike (načelo izvornosti oziroma enkratnosti dokumentov, podatkov in informacij ter njihovo ponavljanje, podvajanje in koncentriranje, načelo oblike dokumentov ter oblike podatkov in informacij, načelo pomena vsebine, pomena ustvarjalca in avtorja gradiva, starost dokumentov, načelo statističnega vzorčenja in načelo vzorčenja po posebnih kriterijih (reprezentativno, tipično, ekzemplarično vzorčenje) in jih pogosto primerja s takratnimi evropskimi načeli oziroma "naziranj" vrednotenja.

V strokovni literaturi je sistematično na teoretični ravni, vendar brez konkretnih primerov, doslej načela in kriterije valorizacije ("elemente valorizacije") najpodrobneje obravnaval Frank Boles v knjigi "Arhivsko vrednotenje" iz leta

1991.²⁶ V njej je na podlagi proučitve zelo obsežne strokovne literature o valorizaciji, ki je izšla v angleškem jeziku od štiridesetih let dalje, predvsem v Ameriki, načela vrednotenja ne samo shematično nazorno prikazal, ampak jih je tudi razvrstil glede na pomen, ki ga jim avtorji v obravnavani literaturi pripisujejo. F. Boles shematično razvršča kriterije vrednotenja v tri glavne skupine:

I. Kriteriji z informativno vrednostjo:

1. Analiza vsebine:
  - a/ pomen vsebine gradiva,
  - b/ časovno obdobje oziroma čas nastanka,
  - c/ kompletnost,
  - d/ verodostojnost podatkov,
  - e/ ustvarjalcev, avtorjev odnos do vsebine.
2. Uporabnost gradiva:
  - a/ interes uporabnikov glede na:
    - trajen pravni pomen,
    - trajen administrativni pomen,
    - sedanje potrebe uporabnikov,
    - prihodnje, potencialne potrebe uporabnikov;
  - b/ pogoji uporabe:
    - čitljivost,
    - razumljivost,
    - omejitve uporabe.
3. Funkcionalne značilnosti gradiva:
  - a/ izvornost vsebine dokumentov,
  - b/ položaj, pomen avtorja gradiva v organizaciji,
  - c/ dejavnost, aktivnost, predmet poslovanja ustvarjalca.
4. Odnos do drugega gradiva:
  - a/ glede na fizične lastnosti:
    - izvornost, originalnost, redkost zapisa,
    - oblika,
    - sestava,
    - odnos original - kopija;
  - b/ glede na vsebinske lastnosti:
    - vsebinsko podvajanje v posamezni vrsti - seriji gradiva,
    - vsebinsko podvajanje v fondu,
    - vsebinsko podvajanje med fondii.

II. Kriteriji vrednotenja z ozirom na stroške varstva gradiva:

1. Stroški prevzemanja gradiva:
  - a/ nakup,
  - b/ prevzem in prevoz.
2. Stroški hranjenja v arhivskih skladiščih glede na obseg in vrsto gradiva.
3. Stroški strokovne obdelave gradiva glede na stopnjo vrednotenja, nrejanja, popisovanja in obseg del.
4. Stroški restavracije in konservacije glede na zahtevnost in obseg del.
5. Stroški reproduciranja dokumentov ali reproduciranja informacij.

²⁴ Teorija i praktika arhivnogo dela v SSSR. Moskva 1980, druga predelana in dopolnjena izdaja, str. 60-117.

²⁵ Theodore R. Schellenberg, Die Bewertung ..., str. 27-30. Theodore R. Schellenberg, Die Bewertung ..., str. 27-30.

²⁶ Frank Boles, Archival appraisal, New York - London 1991.

III. Kriteriji vrednotenja z ozirom na uradni državni in poslovni pomen gradiva:

1. Uradni, državni pomen.
2. Pomen kot vir, dokaz.
3. Pomen za tretje osebe.
4. Pomen informacij za interno poslovanje.
5. Pravna vrednost.
5. Stroški varstva gradiva.

Ob upoštevanju tujih in domačih teoretičnih in praktičnih izkušenj sem odkril nekaj uporabnih načel in kriterijev za vrednotenje arhivskega gradiva. V skrajšani obliki so predpisani tudi v novem slovenskem Pravilniku o odbiranju in izročanju javnega arhivskega gradiva arhivu iz leta 1999:

1. Potrebe zgodovinopisja, drugih znanosti in kulture, ob upoštevanju najpogosteje uporabljene arhivskega gradiva za te namene.

2. Pomen vsebine gradiva, ki se ugotavlja z neposredno analizo dokumentov ali s tako imenovano funkcionalno analizo gradiva ustvarjalca. Glede na vsebino lahko razlikujemo:

- gradivo z "dokazno vrednostjo" (splošni, osnovni, generalni dokumenti, stvarne zadeve) in
- gradivo z "informativno vrednostjo" (spremljajoči, pomožni, individualni, operativni dokumenti, osebne zadeve, dokumenti, ki se nanašajo na osebe, kraje, stvari, dogodke in pojave).

3. Specifičnost dogodkov in pojavov, za katere je treba ohraniti več gradiva ali gradiva v celoti.

4. Čas nastanka dokumentov in mejni datum, če je določen.

5. Specifičnost kraja ali območja, na katerega se nanaša gradivo, oziroma na katerem je gradivo nastalo.

6. Pomen javnopravne osebe, ki ustvarja gradivo z ozirom na njene funkcije, pristojnosti, predmet poslovanja, dejavnost, povezanost, velikost itd.

7. Odločajoči organ.

8. Pomen avtorja gradiva.

9. Izvirnost dokumentov ter njihova ponavljanje (dupliranje), tako da se v množici multipliranega gradiva določi gradivo, ki najpolneje odraža vsebino.

10. Izvirnost podatkov in informacij ter njihovo ponavljanje, tako da se zagotavlja kar najbolj optimalno ohranjanje izvirnih zapisanih podatkov in informacij o naravi, stvareh, krajih, dogodkih, pojavih in osebah.

11. Zadovoljiva zastopanost masovnega enakovrednega gradiva na podlagi reprezentativnega izbora, glede na vrsto gradiva, kronološki preseki ali statistične metode.

12. Ohranjenost in obseg nastalega gradiva.

13. Notranje in zunanje značilnosti gradiva, kot so jezik, umetniška vrednost ali način zapisa.²⁷

Sklep

V članku sem želel opozoriti predvsem na strokovna načela in kriterije vrednotenja ter odbiranja arhivskega gradiva, ki morajo na objektivni način zagotavljati odbiranje in ohranjanje optimalnega obsega arhivske kulturne dediščine ter njenega prevzemanja v arhive. Ob tem je navedenih tudi nekaj primerov političnih načel vrednotenja arhivskega gradiva, ki so v zadnjih petdesetih letih v številnih državah sveta pogojevali prevzemanje arhivskega gradiva v arhive in s tem neposredno posegali v strokovno avtonomijo arhivske stroke in arhivske službe. S tem je bila arhivski kulturni dediščini storjena velika škoda.

ZUSAMMENFASSUNG

FACHLICHE UND POLITISCHE ASPEKTE DER BEWERTUNG VON ARCHIVGUT

Im Beitrag wird auf zahlreiche professionelle archivische Prinzipien und Kriterien der Erfassung, Aussonderung und Übernahme von Archivgut hingewiesen, durch welche auf eine objektive und fachgemäße Art und Weise die Sicherstellung eines optimalen Umfangs von archivwürdigem Kulturgut und seine Archivierung gewährleistet werden soll. Es werden auch einige Fälle von politischer Bewertung von Archivgut angeführt, die in den letzten fünfzig Jahren in vielen Staaten auf der Welt Maßstäbe für die Archivierung von Archivgut seitens der Archive setzten, was einen unmittelbaren Eingriff in die Integrität der Archivkunde und des Archivalienstes bedeutete. Dadurch erlitt das archivische Kulturgut großen Schaden.

SUMMARY

ACQUISITIONS POLICY AND CRITERIA OF APPRAISAL: PROFESSIONAL AND POLITICAL ASPECTS

The article draws attention to numerous professional archival principles and criteria for the appraisal, selection and transfer of archival materials, which must, in an objective and professional way, enable the preservation of the optimal amount of archival cultural heritage and its transfer to archives. The article also discusses some of the political aspects of records appraisal, which conditioned the transfer of records to archives in numerous countries in the last fifty years which interfered with the profession of archival science and its integrity, causing great damage to the world's archival cultural heritage.

²⁷ Glej: Vladimir Žumer, Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo, Ljubljana, Arhiv Republike

Slovenije, 1995, str. 154-199 in slovenski Pravilnik o odbiranju in izročanju javnega arhivskega gradiva arhivu (Uradni listi RS, št. 59/99).

UDK 352/353(497.4)"1850/1900"

Upravna ureditev na Kranjskem po letu 1848

SAŠA SERŠE

V letih 1747/48 se je v avstrijskih dednih deželah začel širiti državni upravni aparat tudi na deželno in lokalno stopnjo, in sicer z uvedbo vlad in sodišč na deželni ter okrožij na nižji stopnji državne uprave. Deželni stanovci sicer v tej dobi niso bili odpravljeni, toda njihov vpliv je bil zelo omejen. Njihova stara vloga pri določanju davkov je bila spremenjena v formalnost. Država takrat še ni bila dovolj močna, da bi ustanovila svoje lastne upravne organe na stopnji lokalne uprave (okraji, občine), zato se je pri organizaciji na tej stopnji naslonila na zemljiška gospostva in mesta, ki so opravljala posamezne upravne naloge v imenu države. Država pa je v prizadevanju, da bi zagotovila nemoteno uradno poslovanje, začela postavljati zahteve zemljiškim gospostvom in mestom, da so vajemali usposobljene uradnike. Na splošno so te upravne reforme, ki so povzročile uvedbo uradniškega aparata, omejile vpliv plemstva pri upravljanju države. Razvoj v smeri vedno večjega vpliva države na upravo pa se je še stopnjeval po letu 1848, ko je državni aparat s svojimi uradi segel tudi na najnižja upravna področja, okraje in občine. V drugi polovici devetnajstega stoletja, od marčne revolucije pa do razpada habsburške monarhije, lahko sledimo štirim različno dolgim razdobjem, ki so s svojimi političnimi in družbeno-ekonomskimi spremembami posredno vplivala na postopno preoblikovanje uprave v Avstriji in njenih deželah. V obdobju od 1848 do 1849 je bila pod pritiskom revolucije sprejeta "ustavna diploma". Izvoljena konstituenta ni bila uspešna, sprejela pa je sklep o zemljiški odvezi in s tem o odpravi fevdalizma kot družbenega sistema, ki je bil ena izmed ovir pri izvedbi organizacije uprave na najnižji stopnji. Drugo obdobje, ki ga označuje oktroirana marčna ustava z dne 4. marca 1849, je trajalo od leta 1849 do leta 1851 in je pomenilo počasno vračanje v stare tirnice, oziroma uvod v tretje obdobje. To obdobje poznamo kot "Bachov absolutizem". Ta je bil vzpostavljen s cesarskim patentom 31. decembra 1851 in je trajal od leta 1851 do leta 1860. To je bil čas, ko je cesar postal teoretično absolutni vladar, v praksi pa je dobršen del vladanja še naprej prepuščal ministrom. Za to obdobje je značilna popolna prevlada birokratsko-centralističnega sistema. Na okrajni stopnji so delovali okrajni mešani uradi, ki so združevali upravno in sodno oblast na najnižji stopnji uprave. Združitev teh dveh oblasti je bila v takratnih političnih in ekonomskih razmerah smotna. V tem obdobju so postopno prenehala

delovati okrožna oblastva, ker so njihovo upravno področje uspešno prevzela okrajna oblastva. Padeu absolutističnega režima njegovih učinkov sicer ni bilo nikoli več mogoče popolnoma izbrisati, sledilo je prehodno obdobje, ki je trajalo od 1860. do 1867. leta. V tem obdobju so se oblikovali deželni in nekateri lokalni avtonomni organi, upravna in sodna oblast na najnižji upravni stopnji pa sta se dokončno ločili. Avstrijsko-madžarski sporazum je pomenil sklep tega prehodnega obdobja.

Z reorganizacijo državne uprave v drugi polovici 19. stoletja je dobila habsburška monarhija tisto upravno strukturo, ki se je ohranila tja do razpada monarhije. To je bilo obdobje, ko so začeli na Dunaju delovati novo ustanovljena ministrstva¹ in parlament, na deželni stopnji namestništva oziroma deželne vlade,² na lokalnem pa okraji. Deželne avtonomne organe so predstavljali deželni zbori in odbori,³ lokalne pa občine.⁴ Za to obdobje je bilo torej značilno, da

¹ Ema Uinek, Gradivo za zgodovino Slovencev v Splošnem upravnem arhivu na Dunaju, Arhivi III/1-2, Ljubljana 1980, str. 13.

"Centralna uprava, ki je bila v Avstriji sprva organizirana kolegijsko, je leta 1848 doživela velike spremembe. Ustanovili so nove centralne upravne organe - ministrstva - ministrstvo za zunanje zadeve in zadeve cesarske hiše, ministrstvo za notranje zadeve, pravosodno ministrstvo, trgovinsko ministrstvo, finančno ministrstvo, vojno ministrstvo, ministrstvo za uk in bugočasje in ministrstvo za poljedelstvo in rudarstvo. Ta organizacijska struktura je doživela hitri propad avstro-ugrske monarhije v letu 1918 še spremembe."

² Peter Rihnikar, Arhivsko gradivo Namestništva in Deželne vlade v Ljubljani, Arhivi III/1-2, Ljubljana 1979, str. 32-36.

³ Jelka Melik, Kranjske deželne finance, Kronika 21/1973, str. 160-165; Deželno glavarstvo in deželni odborniki na Kranjskem 1861-1918, Zgodovinski časopis 28/1974, str. 85-93; Skladi kranjskega deželnega premoženja, Kronika 24/1976, str. 165-171.

Saša Serše, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, Arhivi XI/1-2, Ljubljana 1988, str. 67-70; Gradivo kranjskega deželnega odbora in leto 1918, Arhivi XIII/1-2, Ljubljana 1990, str. 95-100; Deželni zbor in odbor za Kranjsko, Arhivi XVI/1-2, Ljubljana 1993, str. 124-127.

⁴ Lida Bezljaj, Upravna ureditev Primorske s posebnim vzgledom na občine v letih 1814-1940, Arhivi III/1-2, Ljubljana 1979, str. 37-41;

Vanda Bezjak, Strokovna obdelava arhivskega gradiva (razvoj sistemov urejanja dokumentarnega gradiva, urejanje in popisovanje arhivskega gradiva v arhivih) - italijanski sistemi 1920-1945, Arhivi XVI/1-2, Ljubljana 1993, str. 59-73;

Lilijana Vidrih-Lavrenčič, Problematika strokovne obdelave arhivskega gradiva občin v obdobju Avstro-Ogrske 1850-1819, Arhivi XII/1-2, Ljubljana 1989, str. 52-54;

se je poleg državnega aparata, ki je upravljal dežele v imenu dunajske vlade in ministrstev, razvila še tako imenovana deželna avtonomija.

Državna linija je obsegala državni zbor, ki je imel dva doma: gosposko in pušlansko zbornico. Državni upravi je načeloval ministrski svet pod ministrskim predsednikom, njemu pa je bil na stopnji dežele podrejen deželni predsednik ali cesarski namestnik, ki je načeloval deželni vladi oziroma namestništvu. Na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem so organi državne uprave obstajali za vsako deželo posebej. Na Primorskem je bilo skupno Namestništvo v Trstu za ozemlje treh avtonomnih enot: Goriške, Istre in samostojnega mesta Trst. Na lokalni ravni so ponekod kot državni upravni organi še nekaj časa delovale kresije, sicer pa so kot najnižja stopnja državne uprave za območje upravnih okrajev začela delovati okrajna glavarstva.

Prispevek bo, kot že sam naslov določa, obravnaval le organizacijo deželne in lokalne državne ter avtonomne uprave na območju Kranjske.

Po letu 1848 je bila uprava na vseh ravneh dokaj preoblikovana, vendar se državni organi na državni stopnji pozneje niso bistveno spremenjali. Tudi na deželni stopnji je bila državna uprava dokaj stabilna, kajti v samem uradnem poslovanju deželne državne uprave se niso zgodile pomembne spremembe, čeprav se je spreminjalo ime ter povečala ali zmanjšala teritorialna pristojnost samega organa. Pri avtonomni upravi na deželni stopnji pa so nastale spremembe šele po letu 1861, s sprejetjem februarjskega patenta. Na lokalni stopnji pa so bile spremembe bolj pogoste, predvsem na okrajni stopnji.

O upravnih organih avstro-ogrske monarhije, ki so delovali po letu 1848 na območju Kranjske, je bilo napisanih že mnogo prispevkov in knjig.⁵ O njihovem ustanavljanju in delovanju pa najdemo podatke v zakonih, ki so bili objavljeni v državnem in deželnih zakonikih⁶ in v histo-

riatih upravnih organov (ustvarjalcev), ki so objavljeni v vodnikih in inventarjih Arhiva Republike Slovenije ter regionalnih arhivov.⁷

Pri novem oblikovanju uprave po letu 1848 se je v prvih desetih letih organizacijsko uredila predvsem državna uprava na deželni stopnji.⁸ Preden so na podlagi raznih zakonov vzpostavili novo upravno ureditev, so odpravili prejšnji upravni organ na deželni stopnji - ilirski gubernij v Ljubljani. Priprave za reorganizacijo uprave so trajale vse od meseca junija 1849,⁹ ko je cesar Frane Jožef odobril osnove za reorganizacijo uprave. Tako sta cesarski sklep št. 295 z dne 26. junija 1849¹⁰ in ukaz ministrstva za notranje zadeve št. 375 z dne 23. avgusta 1849¹¹ dala temelje za novo politično ureditev avstrijskih dežel. Organizacijo nove uprave so izvedli ob pomoči Politične organizacijske komisije za Kranjsko, ki je pripravila vse potrebno za vzpostavitev nove upravne ureditve. Izvedla je novo upravno ureditev dežele na podlagi zakona z dne 23. decembra 1849,¹² s tem da je kot najvišja državna upravna oblast v deželi začelo v Ljubljani 1. januarja 1850 delovati Namestništvo v Ljubljani, ki je predstavljalo strogo birokratski državni upravni organ v deželi. Podrejeno je bilo ministrstvu na Dunaju. Na čelu Namestništva je bil namestnik, odgovoren za njegovo celotno poslovanje. Pripadalo mu je tudi predstavljanje in izvajanje oblasti, nadzoroval je poslovanje politične uprave na svojem upravnem teritoriju in izdajal ukaze ter odločbe za vso deželo, delno samostojno, delno pa po pooblastilu ministrstva za notranje zadeve in preostalih resornih ministrstev na Dunaju. Za opravljanje vseh upravnih in političnih nalog je imel upravni aparat. V odsotnosti ga je nadomeščal prvi namestniški svetnik. Namestnik je predlagal Ministrstvu za notranje zadeve imenovanje namestniških svetnikov, konceptnih uradnikov in sekretarjev, samostojen pa je bil pri imenovanju sekretarjev okrajnih glavarstev in drugega uradništva političnih oblastev ter za imenovanje uradništva različnih zavodov, kot npr. kaznilnice, poboljševalnice, prisilne delavnice, gluhonemnice, zavoda za slepe, bolnišnice, porodnišnice, najdenišnice, hiralnice, zastavljalnice, posojilnice in drugih. Na Kranjskem je Namestništvo obstajalo do 29. maja 1854,¹³ tedaj pa je bilo na podlagi

⁵ Jože Žuntar, Načrt preureitve občin na Kranjskem v letih 1868 do 1888, v: Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996, str. 553-571.

⁶ Kot nižja stopnja samouprave so bili lahko organizirani tudi okraji, vendar je bilo to izvedeno le na Štajerskem, kjer so imeli okrajne zastope (zastop je skupina ljudi, ki na podlagi samouprave vodi občinski skupnosti v obliki avstro-ogrske monarhije). Najnižja stopnja avtonomnih organov so bile povsod občine, ki jih je vodil občinski zastop, sestavljen iz občinskega odbora in iz občinskega predstojništva kot izvršilnega organa.

⁷ Janko Pillec, Sergij Villan, Jože Žuntar, Ema Umek, Peter Ribnikar in drugi.

⁸ Karel Merfou, Michael Hofer, Alphabetisches Machtverhältnisse-Register zu den österr. Reichsgesetzen, Landesgesetzen und Verordnungen, Wien-Leipzig 1908.

⁹ Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Berücksichtigung der obersen Ländern gemeinsamen

Gesetze und Verordnungen., Wien 1895.

⁷ Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960; (V tisku je novi vodnik, ki bo izšel v mesecu oktobru 1999); Vodnik po arhivih Slovenije, Ljubljana 1965; 60 let Mestnega arhiva Ljubljanskega, Ljubljana 1959; Vodnik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1992; Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives, Graz 1959, itd.

⁸ Prispevek obravnava le upravo na območju Kranjske.

⁹ 26. junija 1849.

¹⁰ RGB 1849, str. 45.

¹¹ RGB 1849 str. 688-690.

¹² LGB 1849/26.

¹³ RGB 1854, str. 112.

predsedstvene spomenice št. 6237/1854 razpuščeno in ga je zamenjala Deželna vlada v Ljubljani. Poudariti je treba, da v samem uradnem poslovanju ni bilo sprememb. Deželna vlada v Ljubljani je obstajala do 15. novembra 1860.¹⁴ Z odredbo ministrstva za notranje zadeve št. 155 z dne 17. junija 1860 je bila Deželna vlada ukinjena, njene posle pa je prevzelo Namestništvo v Trstu, v Ljubljani pa je bilo kot njegova izpostava ustanovljeno Deželno glavarstvo. Takrat so namreč ukinili posle deželne vlade in jih prenesli na Namestništvo v Trstu. To je predstavljalo poskus vnovične uvedbe meddeželnih organov po starem tipu gubermijev iz konca 18. stoletja. Ta poskus se očitno ni ohnesel, ker je bila leta 1861 obnovljena Deželna vlada v Ljubljani. Po sporazumu med Namestništvom v Trstu in zastavniki Kranjske so 20. aprila 1861 v Ljubljani znova vzpostavili deželno vlado in ta je začela redno poslovati 25. aprila istega leta. Po uvedbi Deželne vlade v Ljubljani je bilo ukinjeno deželno glavarstvo,¹⁵ deželna vlada pa je delovala vse do propada avstro-ogrske monarhije.

Pri deželni vladi oziroma prej pri namestništvu je delovala Direkcija pomožnih uradov deželne vlade v Ljubljani. Konkretnih podatkov o začetkih delovanja tega urada ni, vendar upravni organ ni mogel delovati brez tega urada.¹⁶ Ta posebni oddelek pomožnih ali strokovnih uradov je skrbel za delo v vložišču, ekspozituri in registraturi. Strokovni ali pomožni uradniki so po navodilih predstojnika - direktorja urada vpisovali prejete spise v delovodnike, prepisovali koncepte v čistopise in jih pošiljali naslovljencem. V registraturi so spise odlagali, jih varovali in izdelali ahecedna kazala za njihovo uporabo.

Na deželni stopnji državne uprave je delovala pisarna, ki se je imenovala Deželno predsedstvo za Kranjsko in je bila hkrati tudi pisarna vsakokratnega deželnega predsednika najvišjega državnega urada na Kranjskem. Delovala je nepretrgana od leta 1791 do leta 1918 in v omenjenem obdobju ni doživela nobene upravne spremembe. Pisarna je reševala vse zadeve, ki so bile pridržane v rešitev vsakokratnemu deželnemu predsedniku in so bile povezane s političnimi gibanji, delovanjem političnih strank, različnimi manifestacijami, zborovanji, političnimi in kulturnimi prireditvami, časopisno in založniška dejavnostja, cenzuro, personalnimi zadevami, volitvami v državni in deželni zbor.

Hkrati z organizacijo nove uprave na deželni stopnji je navo ureditev na okrajni stopnji 23. decembra 1849 izvedla že omenjena politična

organizacijska komisija.¹⁷ Z odredbo z dne 3. oktobra 1849, št. 7343 pa je bilo dokončno določeno, da se uvedejo nova politična oblastva, in sicer poleg namestništva še okrajji, okrajne sodnije in okrajni davčni uradi.

Okrajna oblastva, ki so jih vodili okrajni glavarji, so sestavljala najnižjo stopnjo državne politične (splošne) uprave. Pomembni spremembi na področju lokalne uprave sta bili dve: ločili so upravo od sodstva tudi na najnižji stopnji, opustili so pojem delegiranih okrajnih gospodarstev¹⁸ s tem da so izvedli organizacijo čista državnega aparata na okrajni stopnji. Taka upravna ureditev, ki je ločevala upravna in sodna oblastva na okrajni stopnji, pa je trajala le kratko obdobje, kajti politična organizacijska komisija in komisija za uvedbo okrajnih sodišč sta svoje delo nadaljevali. Upravna ureditev okrajev namreč ni ustrezala takratnim političnim in gospodarskim razmeram, zato sta skušali najti razmeram primernejšo lokalno upravno obliko. Rezultat nju-nega nadaljnega dela sta bila zakon z dne 31. decembra 1851 in ministrska uredba z dne 19. januarja 1853,¹⁹ ki sta državno upravo na lokalni stopnji uredila tako, da so namesto okrajnih glavarstev in okrajnih sodišč začeli delovati mešani okrajni uradi. Pri mešanih okrajnih uradih,²⁰ ki so začeli poslovati 30. oktobra 1853, sta bili obe veji oblasti znova združeni in za naslednjih petnajst let je bila odpravljena ločitev med upravo in sodstvom. Z združitvijo uprave in sodstva sta komisiji rešili problem upravne ureditve na okrajni stopnji in prenehali delovati.

Personalne zadeve uradnikov mešanih okrajnih uradov pa je na podlagi cesarskega patenta z dne 31. decembra 1851 začela urejati novo ustanovljena komisija za personalne zadeve mešanih

¹⁷ LGB 1849/26 (cesarski sklep z dne 26. junija 1849 - RGB 1849/295); (ukaz ministrstva za notranje zadeve z dne 23. avgusta 1849- RGB 1849/375).

¹⁸ Jože Žontar, Nastanek in razvoj upravnih okrajev na Slovenskem do leta 1849, Zgodovinski časopis 34/1-2, 1980, str. 119-155; str. 119:

"... v avstrijskih deželnih deželah so pričeli izgrajevati v letih 1747/48 državni aparat na stopnji dežel in okrožij. Za manjša upravna območja država se ni mogla ustanoviti lastnih organov. Tu se je morala nasloniti na zemljiška gospodarstva in mesta, ki jim je nalagala izvrševanje posameznih upravnih nalog..." S. Vilfan, pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 367-382.

¹⁹ RGB 1853/10.

²⁰ Žontar, Priročniki..., str. 103:

"Okrajni uradi, organizirani na podlagi ministrske uredbe z dne 19. januarja 1853, so postali tudi najnižja deželnokrajna oblastva na področju sodstva. Bil je pristojni za kazensko sodstvo o prestopkih, kakor tudi za različna uradna dejanja v drugih kazenskih zadevah ter za civilno sodstvo. Nekatera okrajna sodišča so delovala tudi kot preiskovalna sodišča o hudodelstvih in prekrških. Zato se je raztezalo njihovo območje v tem svojstvu preko območij več okrajnih uradov. V Primorju so bili vsi okrajni uradi tudi preiskovalna sodišča o hudodelstvih in prekrških..."

¹⁴ RGB 1860, str. 271.

¹⁵ L. Ribnikar, str. 32-36.

¹⁶ Predvideva se, da je začela delovati leta 1845 in prenehala delovati leta 1918.

okrajev. Sestavljena je bila iz svetnikov namestništva in članov Višjega deželnega sodišča. Mešani okrajni uradi in komisija so delovali vse do leta 1868,²¹ ko so bila obnovljena okrajna glavarstva in ko se je dokončno uveljavilo načelo ločitve uprave od sodstva.²²

Te nove upravne reforme pa so postopno odpravile okrožja, saj so okraji postali dovolj trdna in splošno uveljavljena državna izvršilna oblast.²³ Okrožja so bila odpravljena v obdobju prehoda k oktroirani ustavnosti (1859/60-1868).

V tretji sklop sprememb na upravnem področju pa kot najnižji državni, a hkrati tudi kot najnižji avtonomni upravni organi, sodijo občine.

Podlago za nastanek občin je dal provizorični zakon²⁴ z dne 17. marca 1849.²⁵ Ta je postavil

načelo, da se krajevna občina oblikuje praviloma iz samostojne katastrske ali davčne občine. Tako je dobila občina sklenjeno, natančno določeno ozemlje. Več katastrskih občin se je lahko združilo v eno, kar je veljalo zlasti za manjše. Provizorično stanje glede občin je nastopilo leta 1851²⁶ in je trajalo desetletje. Zamenjal ga je zakon z dne 5. marca 1862,²⁷ ki je določil organizacijo in delovanje občin. Na podlagi tega zakona pa so izšli deželni občinski redi, ki so podrobno določali teritorialno tvorbo občin, občinsko zastopstvo, njihove pristojnosti in drugo. Za Kranjsko je izšel zakon 17. februarja 1866,²⁸ za Štajersko 18. maja 1864, za Koroško 15. marca 1864 in za Prekmurje leta 1866.²⁹ Nadzorstvo nad občinami v avtonomnih zadevah³⁰ je

²¹ RGB 1868/59.

²² Žontar, *Prinčniki...*, str. 102.

"Deloma že leta 1867 (na Kranjskem), dokončno pa na podlagi zakona z dne 19. maja in 11. junija 1868, ki so obnovili okrajna glavarstva kot celne deželniške organe lokalne splošne uprave, so dokončno uveljavili načelo ločitve uprave od sodstva (tudi na najnižji stopnji). Območja upravnih okrajev so bila spet večinoma večja od območij sodnih okrajev. Končno so okrajni glavarstvom leta 1868 pomembno dodelili tiste posele, ki so bili na prvi stopnji pridržani ukinjenim okrožnim oblastvom. Zlasti so prenesli na okrajna glavarstva zadeve direktnih davkov in gradbene zadeve.

Kot pomembne strokovne moči so pri okrajnih oblastvih postavili okrajne zdravnike, okrajne živinivzravnikove, okrajne inženirje in gozdarske tehnike."

²³ Seigij Villan, *Pravna zgodovina Slovenev*, Ljubljana 1996, str. 447.

Žontar, *Prinčniki...*, str. 94.

"Deželni upravnim oblastvom so bila podrejena okrožna oblastva. Leta 1849 so ustanovili okrožne vladne na čelu z okrožnim predsednikom, in sicer na Štajerskem tri: Bruck na dnu (v obsegu starih okrožij Bruck in Julenburg), Gradec (stara graška okrožja in severni del starega mariborskega okrožja) ter Maribor (južni del starega mariborskega okrožja ter staro celjsko okrožje), v Primorju dva: Pazin (v obsegu starega istrskega okrožja) in Gorica (stara goriško okrožje). V manjših deželah (Koroška, Kranjska) niso ustanovili okrožnih vlad. Trst s svojim območjem je imel položaj državnega neposrednega mesta.

Na podlagi patenta z dne 31. decembra 1851 so bila okrožna oblastva, upravno-administrativna oblastva na višji stopnji za upravna področja, ki so jim bila dodeljena ter oblastva na srednji stopnji med namestništvom in podrejenimi nižjimi oblastvi. Imela so obehma naravo, obehma izvršilno administrativno področje delovanja.

Na podlagi uredbe 30. aprila 1854 so okrožnim oblastvom odvzeli pristojnost, da samostojno odločajo, in jo prenesli na namestništva. Okrožna oblastva so omejili na paziranje nižjih oblastev. Vzrok za ta ukrep je bila očitno priznavanje državnega vodstva, da bi se centralizem uveljavil tudi v okviru dežel. To je bil prvi korak k popolni odpravi okrožne ureditve, do katere je prišlo v letih 1859 do 1865 (na Štajerskem na podlagi ministrske uredbe z dne 19. decembra 1859, v Primorju na podlagi ministrske uredbe z dne 17. junija 1860)."

²⁴ J. Poler, str. 695.

"Ob nenadnem preobodu od prejšnjih, stoletja obstoječih uredil k izbici novi ureditvi manjka namreč vladi skušnjava, ki bi celno omogočila zaobiti v enaki meri vseni potrebam, vsem

stopnjam izobrazbe in razvoja avstrijskih narodov. Le praktično provizorična izvedba more dati tako izkušnji in seznaniti s temi potrebami. Prethodni osnutek ima obvojni razvojne možnosti, da se postavljen v življenje narodov, sam iz sebe razvija in napreduje, da izloči to, kar se ni obneslo, in sprejema ono, kar se pokaže kot zaželjeno in potrebnim."

²⁵ RGB 1848/170.

J. Žontar, *Prinčniki...*, str. 103.

"Sodchivanje prebivalstva v smislu ustave z dne 4. marca 1849 naj bi potekalo preko avtonomnih krajevnih občin. Toda do šestdesetih let so ostale krajevne občine v svojem avtonomnem delniškemu in stančno podrejene državnemu vodstvu. Začasni občinski zakon z dne 17. marca 1849 je prinesel celo uniformirano urejeno občinsko upravo. Vse občine so imele enake pravice; ni bilo občne razlike med mestom in podeželjem. Občinski zakon iz leta 1859 je nato dopuščal diferenciaritvo občinske uprave v nekoliko širšem obsegu in šele občinski zakon iz leta 1862 je vsehval dejansko le okvirna obščila, ki so jih nato deželni občinski redi dopolnili. Občinski odbor je imel kot najvišji organ krajevne občine oblast sklepanja in nadzora. Vrhil je občinsko predstojništvo, ki je imelo izvršilno oblast. Svobodna prijava občinskega premenjenja je tvorila najvažnejšo, ne pa edino sestavino avtonomnega območja delovanja občin."

Obširneje o tem problemu piše Janko Polec v članku "Uveljba občin na Kranjskem leta 1848/1850", v *Zgodovinski časopis - Knj. zbornik*, I. VI-VII, Ljubljana 1952-1953, str. 686-732.

²⁶ 31. marec 1851.

²⁷ RGB 1862/IX.

²⁸ LGB 1866/II.

²⁹ Opoznejših načrtih reorganizacije občin na Kranjskem v letih 1868-1888 pa občino piše Jože Žontar v članku Načrt preureitve občin na Kranjskem v letih 1868 do 1888, ki je izšel v Grafenauerjevem zborniku leta 1996.

³⁰ Janko Polec, Uveljba občin na Kranjskem leta 1848/50, v: *Zgodovinski časopis - Knj. zbornik*, letnik VI/VII, 1952-1953, str. 689.

"Prehajajoč na načela občinske ureditve, kaže Stalham na to, da namerava v vseh deželah, ki so že katastrsko izmerjeni, postaviti katastrsko ali davčno občino za krajevno občino.

7. Iz osnutka je pa tudi razvidno, da namerava Stalham poleg krajevnih ustanoviti še lokalni tudi občine višjih upravnih stopnj - okrajne in okrožne, ki so po osnutku potemtudi uzakonjene, pa niso nikdar uzele - BAN Na nižjih stopnjah deželne uprave se je pojavljval problem ločitve na avtonomna - samoupravna in državna upravna področja. Pojavljale so se sicer tudi ideje o neki vzporednosti avtonomnih - samoupravnih in

opravljala deželni odbor, v državnih upravnih zadevah pa državna uprava.

Po novem provizoričnem zakonu so bile izvedene občinske volitve in oblikovane občine. Po določilih zakona je laliko upravno občino sestavljala ena ali več katastrskih občin.

Občinski odbor je imel kot najvišji organ krajevne občine oblast sklepanja in nadzora. Volil je občinsko predstavništvo, sestavljeno iz občinskega glavarja in svetovaleev, ki je imelo izvršilno oblast. V državnem občinskem zakonu se je samostojno področje dela nanašalo v splošnem na vse, kar je zadevalo interes občine. Drugo preneseno delovno področje so morale izvajati občine pod vodstvom upravnih oblastev. Občine so dobile pravico samouprave glede upravljanja občinskega premoženja, prepisščeni so jim bili skrb za občinske ceste, živilski in zdravstveni nadzor, skrb za sejme in trge, zdravstvene zadeve občine, skrb za uboge in osnovno šolstvo, delno so opravljale tudi krajevno nadzorstvo in redarstvo (policija). Hkrati pa so nanje prenesli tudi nekatere državne izvršilne funkcije. Svobodna uprava občinskega premoženja je bila najpomembnejša, ne pa edina sestavina avtonomnega delovanja občin. Občine so prevzele premoženje mest, trgov in krajev iz obdobja pred marčno revolucijo.

Že provizorični zakon o občinah je leta 1849 predvidel, da pomembnejša mesta laliko dobe svoje statute. Razen Celovca in Gorice je leta 1850 dobila tak statut tudi Ljubljana.³¹ Kraji s posebnim statutom so se označevali kot statutarne občine (statutarne mesta). Značilnost statutarne občin je bila v tem, da so bile s prejemom njihovega lastnega statuta izvzele iz splošne deželne zakonodaje o občinah, in v tem, da v prenesenem področju dela niso bile podrejene okrajnim glavarstvom, marveč deželnim vladam. Razen pomembnih mest so tako možnost leta 1862³² z okvirnim zakonom dobila tudi zdravilišča, 1867. pa je bila dana deželni zakonodaji

državnih organov, vendar take zamisli niso bile nikoli ilustrično izvedene, tako da so na nekaterih stopnjah (okrajih) prevladovali državni organi, na najnižjih stopnjah (občine) pa je prišlo do naslonitve na avtonomne - samoupravne organe, ki pa so stali pod čvrsto državno kontrolo.

Prav v provizoričnem zakonu o občinah (1849) govori o "okrajnih občinah", v zakonu o načelih za ureditev občin iz 1862 pa je bila uveljavljena fakultativna možnost za uveljavo okrajnih zastopov, sestavljenih po podobnih načelih kot deželni zbori. Taki okrajni zastopi naj bi podobno kot prej omenjena ne-uvetjavljena ukraina zastopstva - tvorili vmesno stopnjo med deželnim zborom in občinami in naj bi bili sestavljeni po podobnih načelih kot deželni zbori. Ti neuhvezni okrajni zastopi so bili pri nas uvedeni samo na Štajerskem. Tam so bili torej okrajni obnem državni in obnem samoupravni okolišči s tem, da severni okrajni zastopi niso imeli nikakega posega v delovanje okrajnih glavarstev."

³¹ LGB 1887/22 - Zakon, s katerim se izdaja občinski red in občinski volilni red za deželno stolno mesto Ljubljano.

³² LGB 1862/13, člen 22 in 23.

prosta izbira krajev, ki naj dobe svoje lastne statute.

Statutarne mesta so bila Ljubljana, Gorica, Celovec, Maribor, Celje in Ptuj, Trst pa je bil po svojem statutu v posebnem položaju.

Poleg omenjenih državnih organov so delovala tudi druga oblastva, kot n.pr. direkcije, komisije, sveti. Navadno so bili ti organi ustanovljeni za opravljanje zahtevnejših strokovnih nalog, ki jim sami upravni organi niso bili kos, delovali so pri državnih in avtonomnih deželnih ter lokalnih oblastvih. Taka državna organa sta bili policijska in gradbena direkcija, ob reorganizaciji uprave po letu 1860 pa so njune pristojnosti prešle na nižjo stopnjo uprave, na okraje. V obravnavanem obdobju so delovale še druge direkcije, kot n.pr. finančna, rudarsko-gozdna, poštna in direkcija za obratovanje državnih železnic.

Policijske in gradbene direkcije so bile ustanovljene že v obdobju Jožefa II., ko so na novo organizirali posebna oblastva pri centralnih in deželnih oblastvih.

Policijske direkcije so po letu 1782 ustanovili v mestih s sedeži deželnih oblastev in so bile organizirane po vzoru Policijske direkcije na Dunaju. Pred letom 1793 je obstajala Policijska direkcija za Kranjsko, Koroško in Štajersko v Gradcu.³³ Policijske zadeve za Kranjsko pa je urejalo Deželno predsedstvo za Kranjsko. Uvedba Policijske direkcije v Ljubljani je bila že leta 1791 zaupana ljubljanskemu magistratu, ustanovljena pa je bila 1793.³⁴ Podrejena je bila deželnemu predsedniku,³⁵ ta pa je pošiljal poročila o policijskih in varnostnih zadevah policijskemu ministru na Dunaju, ki je bilo ustanovljena že leta 1793 zaradi "prodiranja revolucionarnega duha." Policijska direkcija je bila pristojna za javni red, za nadzor nad tujci in delikventi, za zdravstveni in živilski nadzor ter za preprečevanje požarov. Opravljala je tudi sodne pristojnosti s področja kazenskih preiskav ter manjše civilnopravne zadeve. Po kazenskem zakoniku iz leta 1806 sta si pristojnosti za težke prestopke delila Policijska direkcija v Ljubljani in ljubljanski magistrat. Policijska direkcija je bila ukinjena leta 1866, krajevne policijske zadeve so bile prenesene na občine, policijski organi na Koroškem, Kranjskem in v Primorju so sedeli v pristojnost Policijske direkcije v Trstu, v Ljubljani pa je obstajal Policijski oddelek pri Predsedstvu deželne vlade. Policijsko direkcijo v Gradcu so leta 1876 spet obnovili.³⁶

Gradbene direkcije, ki so se sprva imenovale gradbene in cestne direkcije ali višje direkcije, so

³³ Gubernialverordnung in Steyermark, 31. 5. 1786 (policijski red).

³⁴ Verordnung des Innerösterreichischen Appellations und Criminal Obergerichts 28. 6. 1793.

³⁵ Hofdecret 9. 2. 1793.

³⁶ Povzeto po neobjavljenem besedilu Majde Ficko.

začele delovati leta 1783. Ljubljanska se je po letu 1791 imenovala Gradbena, cestna in navigacijska direkcija, njeno delovno področje so bile gradbeno-policijske zadeve.

Gradbeni direkciji v Ljubljani in Gradcu³⁷ sta bili odpravljeni hkrati z deželni vladama, posle pa je prevzelo Namestništvo v Trstu. Ko je bila v Ljubljani vnovič vzpostavljena deželna vlada, je deželni predsednik 16. 12. 1861³⁸ na podlagi ministrske odredbe z dne 5. 11. 1861³⁹ določil, da bo v Ljubljani pri deželni vladi deloval stavbni oddelek z znanstvenotehničnim in tehničnogospodarskim pododdelkom. Oddelek je začel delovati 1. 1. 1862 in s tem je prenehala delovati Gradbena direkcija za Kranjsko.⁴⁰ Sicer so se gradbene direkcije ukvarjale tako z nizkimi gradnjami kot tudi z visokimi, skrbele so za ceste, mostove, vodne regulacije in graditev ali prenovo stavb.

Finančna direkcija v Ljubljani,⁴¹ pristojna za deželo Kranjsko, je začela delovati na podlagi odloka finančnega ministrstva z dne 19. 5. 1864.⁴² Finančna direkcija je skrbela za indirektno davke in državni monopol ter opravljala inšpekcijo. V delovno področje direkcije je spadalo tudi finančno razsodišče.

Leta 1850 so ustanovili rudarsko in gozdno direkcijo za Štajersko, Koroško in Hrvaško s sedežem v Gradcu. Podrejeni so ji bili rudarski, upravniški in gozdarski uradi, nadrejeno pa ji je bilo ministrstvo za poljedelstvo in rudarstvo.⁴³

V istem letu so bile ustanovljene tudi poštne direkcije, ki so bile podrejene ministrstvu za trgovino. Poštna direkcija v Gradcu je obsegala Štajersko in Koroško, v Trstu pa Kranjsko in Primorje.⁴⁴

Na Dunaju so leta 1882 ustanovili direkcijo za obratovanje državnih železnic,⁴⁵ ki ji je bil

podrejen tudi višji urad za obratovanje državnih železnic v Beljaku. Delovno področje direkcije je leta 1884 prešlo na generalno direkcijo avstrijskih državnih železnic. Po ustanovitvi ministrstva za železnice leta 1896 je generalna direkcija prenehala delovati. Direkcije za obratovanje železnic so preimenovali v direkcije državnih železnic.⁴⁶

Po letu 1861 se je začela zakonsko intenzivnejše urejati tudi avtonomna uprava v deželah.

Organa deželne avtonomije sta bila deželni zbor in deželni odbor. Na čelu deželnega odbora je bil organ, ki ga je imenoval cesar in se je v obravnavanih kronovinah imenoval deželni glavar. Deželni odbor je moral skrbeti za običajne upravne zadeve deželnega premoženja, deželnih skladov in deželnih ustanov. Obseg avtonomne deželne uprave je bil tedaj sorazmerno majhen, zlasti ker so morali večino deželnih zakonov izvajati državni organi.

Deželne avtonomne organe in njihovo upravo organizacijo lahko grobo delimo v dve obdobji.

Prvo je bilo med letoma 1848 in 1861, ko naj bi ostanki fevdalnih deželnih zborov prerasli v nekako stanovsko zastopstvo, vendar se novi deželni zbori niso organizirali. Dežele niso dobile predstavništva, kakršno je bilo v državnem merilu vsaj kratek čas konstituenta. Tako so v resnici vso oblast v deželi izvajali državni namestniki (Statthalter) s svojim aparatom, deželnimi vladami (Landesregierung).

Drugo obdobje urejanja avtonomne uprave se začelna šele v letih 1860-61. Cesarska diploma z dne 21. oktobra 1860 je pomenila vrnitev k ustavni ureditvi, prinesla je pomembno novost z uvedbo sodelovanja deželnih zborov pri zakonodaji, čeprav se v samih besedilih deželnih ustav to načelo ni jasneje izrazilo. S februarjskim patentom z dne 26. februarja 1861 pa je habsburška monarhija dobila tisto upravno strukturo, ki se je z majbnimi popravki in dopolnitvami ohranila tja do konca obstoja monarhije. Z omenjenim patentom so bili odpravljeni deželni stanovi, ki so že dolga leta živodarili, njihovo premoženje in področje dela je prevzel deželni zbor, oziroma njegov izvršilni organ - deželni odbor. Kot priloga cesarskemu patentu z dne 26. februarja 1861 so izšli deželni redi. Med deželne zadeve so uvrstili vprašanja s področja kmetijstva, javne stavbe, zgrajene iz deželnih sredstev, dobrodelnice ustanove, vzdrževane iz deželnih sredstev, podrobnejše urejanje občinskih, cerkvenih in šolskih ter vojaških zadev.

Deželni zbori in odbori z deželnimi glavarji

³⁷ Odredba ministrstva za notranje zadeve 17. 6. 1860; št. 155.

³⁸ LGB 1861/13.

³⁹ LGB 1861/13.

⁴⁰ Z letno 1860 so prešle naluge deželnih gradbenih direkcij na deželna upravna oblastva (to so izvedli 1862).

⁴¹ Za upravo direktnih davkov so bile leta 1850 v deželah ustanovljene davčne direkcije. Bile so neposredno podrejene finančnemu ministrstvu. V kronovinah z deželnimi finančnimi direkcijami so davčne direkcije z njimi združili. Deželnim davčnim oblastvom so bili podrejeni davčni uradi (1849, jih je bilo na Štajerskem 65, 1856, na Koroškem 28, na Kranjskem pa 30). Leta 1854 so se preimenovali v deželne finančne direkcije. Za Kranjsko je bila pristojna Štajersko-ilirska deželna finančna direkcija. V letu 1864 so oblastva za upravo direktnih in indirektnih davkov združili in na novo organizirali.

⁴² RGB 1864/64; delovati je začela 31. 5. 1864.

⁴³ Žontar, Poročniki..., str. 97-98;

Peter Rihnikar, Rudarsko glavništvo 1858-1945 in pomen njegovega arhivskega gradiva za zgodovino, v: Arhivi IV/1-2, Ljubljana 1981, str. 53-59.

⁴⁴ Žontar, Poročniki..., str. 98.

⁴⁵ Knižbratstvo vobistvo na delu Južne železnice je že od leta 1844 obstajala direkcija za nbatovanje v Gradcu, 1856, so jo združili z direkcijo za obratovanje na Dunaju, ki pa je po proslji

državnih železniških prog v letu 1859 prenehala delovati.

⁴⁶ Žontar, Poročniki..., str. 98; Ivan Mohorič, Zgodovina železnice na Slovenskem, Ljubljana 1968; Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 404-408; Slovenec v desetletju 1918-1928, Ljubljana 1928, str. 597-613; Enciklopedija, Železnice, str. 356-357.

na čelu so sestavljali poseben sektor zakonodaje in uprave v deželi. Imeli so samoupravni značaj, čeprav bolj v skromni meri. Organizacijo in delo Deželnega zbora in odbora za Kranjsko⁴⁷ sta določala Deželni red za vojvodino Kranjsko⁴⁸ in Deželnozbornski volilni red za vojvodino Kranjsko.⁴⁹ Natančneje pa sta urejala poslovanje zbora in odbora Opravilni red deželnega zbora vojvodstva Kranjskega⁵⁰ ter Opravilni red deželnega odbora.⁵¹

Državni temeljni zakon z dne 21. decembra 1867 ni prinesel sprememb pri organizaciji deželnih zastopstev, le pristojnosti so bile nekoliko spremenjene. Na podlagi zakona z dne 25. maja 1868 so postali nosilci deželne avtonomije tudi deželni šolski svetí, cerkvena oblastva pa so izgubila dotedanjo vlogo.⁵²

Poleg tega so obstajala še posebna avtonomna oblastva, ki so začela delovati šele po letu 1867 - večina v sedemdesetih letih 19. stoletja, kot n. pr. šolski svetí, krajevni cestni odbori in zdravstveni svetí.

Leta 1869 je bil sprejet tretji šolski zakon, ki je pomenil pravo revolucijo v razvoju šolstva v avstrijskih deželah. Cerkev je izgubila dotedanjo vlogo pri vodenju in nadzorovanju šol. Za vodstvo in nadzor nad vzgojo so bili ustanovljeni šolski svetí. Nekateri njihovi člani so bili imenovani, nekateri pa voljeni. Svojo funkcijo so opravljali brezplačno. V letih 1848-1868, pred ustanovitvijo šolskih svetov je tovrstno delo opravljalo Deželno šolsko oblastvo v Ljubljani. Namesto Študijske dvorne komisije je začelo na

Dunaju za področje šolstva 23. 3. 1848 delovati Ministrstvo za uk in bogočastje, ki je ob pomoči komisije za šolsko reformo izpeljalo le-to. Komisija za šolsko reformo je začela delo 5. 4. 1848 in ga končala sredi maja 1848. Cesarski ukaz o ustanavljanju in sestavi deželnih šolskih oblastev je bil sprejet 24. 10. 1849⁵³ in 27. 6. 1850.⁵⁴ Na Kranjskem je 1. 11. 1850⁵⁵ začelo delovati šolsko oblastvo, za znanstveno in pedagoško vodstvo osnovnih šol, realk in gimnazij pa so bili imenovani šolski nadzorniki. Šolski nadzorniki so imeli samo posvetovalno pravico. Njihova funkcija je bila zgolj strokovna. Vsi člani deželne šolske oblasti so bili med seboj enakopravni in neposredno podrejeni deželnemu predstojniku.

Že leta 1853 so naloge šolskih oblastev, z namenom, da bi koncentrirali deželno upravo, prešle na splošna upravna oblastva. Leta 1854⁵⁶ so bila deželna šolska oblastva kot samostojne sekcije deželnih oblasti odpravljena in deželni šolski nadzorniki so bili odslej strokovni svetovalci deželne vlade. Tako je bilo vse pripravljeno za konkordat, ki je bil podpisan 18. 8. 1855. Na podlagi le-tega so nadzor nad vzgojo v osnovnih šolah in učiteljskih prevzela cerkvena oblastva in ta nadzor opravljala do sprejetja zakona o temeljnih določbah glede razmerja šole do Cerkve z dne 25. 5. 1868.⁵⁷ Na podlagi tega zakona so postali nosilci nekakšne deželne avtonomije tudi deželni šolski svetí, organi za višji nadzor nad vzgojo in ljudskimi šolaní. Cerkvena oblastva so s tem izgubila dotedanjo vlogo. Na podlagi deželnega zakona o šolskem nadzorstvu z dne 25. 2. 1870 je bil ustanovljen Deželni šolski svet za Kranjsko⁵⁸ kot najvišja šolska nadzorna oblast v deželi. Podrejeni so mu bili okrajni šolski svetí, šole in vzgojni zavodi za učitelje ljudskih šol, javne in privatne šole na stopnji gimnazij, realnih gimnazij in realk ter vse tiste učne ustanove, ki so bile neposredno podrejene Ministrstvu za uk in bogočastje.

Člani šolskega sveta so bili delno imenovani in delno voljeni. Sedem članov šolskega sveta je imenoval cesar na predlog ministra za uk in bogočastje: enega iz vrst deželne vlade, dva deželna nadzornika, dva duhovnika (katoliški, evangeličanski) in dva predstavnika učiteljskega stanu. Voljevi so bili le trije člani, in sicer je dva člana volil deželni odbor, enega pa občinski svet deželnega glavnega mesta. Funkcijo predsednika je opravljal vsakokratni deželni glavar ali njegov namestnik.

Deželni šolski svet je nadzoroval delo okrajnih in krajevnih šolskih svetov ter vodil učite-

47 O Deželni zboru za Kranjsko, deželnih financah in prenuženju ter samem pisarniški poslovanju urada deželnega odbora je bilo že mnogo napisanega tako v Kroniki kot tudi v Arhivih, zato bo v tem prispevku ne bo govora o samem deželni odboru, njegovem delovanju, uradih in uradnikih.

Jelka Melik, Kranjske deželne finance, Kronika 21/1973, str. 160-165; Deželni glavarstvu in deželni odborniki na Kranjskem 1861-1918, Zgodovinski časopis 28/1974, str. 85-93; Skladi kranjskega deželnega prenuženja, Kronika 24/1976, str. 165-171.

S. S., Deželni zbor in odbor za Kranjsko, Arhivi XI/1-2, Ljubljana 1988, str. 67-70; Gradivo Kranjskega deželnega odbora in letu 1918, Arhivi XIII/1-2, Ljubljana 1990, str. 95-100; Deželni zbor in odbor za Kranjsko, Arhivi XVI/1-2, Ljubljana 1993, str. 124-127.

48 Deželni red za vojvodino Kranjsko:

RGB, 1861/20 (26. februar 1861);

RGB, 1873/40 in 41 (2. april 1873);

LGB, 1908/4 (26. avgust 1908).

49 Deželnozbornski volilni red za vojvodino Kranjsko:

LGB, 1898/40 (5. november 1898);

LGB, 1908/15 (26. avgust 1908).

50 Opravilni red deželnega zbora vojvodine Kranjske je bil izdan na podlagi deželnozbornskih sklepov, in sicer 28. in 29. januarja 1863, nato 3. oktobra 1868 in zadnji 26. avgusta 1908.

51 Oba Opravilna reda deželnega odbora sta bila izdana tudi na podlagi deželnozbornskih sklepov, in sicer prvi 11. in 13. februarja 1863 (Obravnave 2, 13 in 14 seja) in drugi 11. decembra 1909 (Obravnave 47).

52 Tekst je povzet po Kufiji J. Žutar, Priméniki..., str. 95-96.

53 RGB 1849/432.

54 LGB 1850/330.

55 LGB 1850/474.

56 RGB 1854/221.

57 RGB 1868/48.

58 O štajenskem šolskem svetu je pisala Ivanka Zajc-Cizelj v Arhivih XVII/1-2, 1994, str. 69-73.

ljšča; potrjeval je direktorje in učitelje na srednjih šolah, ki so jih vzdrževale občine; dajal je strokovno mnenje o učnih načrtih, učilih in učbenikih za srednje in strokovne šole; Ministrstvu za uk in bogočastje je podajal letna poročila o stanju vsega šolstva; v primeru pritožb je odločal proti odločitvam okrajnih šolskih svetov.

Zadeve deželnih šolskih svetov je po razpadu Avstro-Ogrske prevzel Višji šolski svet.

Šolstvo so tudi na lokalni stopnji izločili iz splošne uprave. Za vsak okraj so ustanovili okrajni šolski svet in za vsako šolsko občino krajevni šolski svet.

Okrajno glavarstvo v svojem območju ni imelo protiteži v neki avtonomni skupnosti. Okrajna zastopstva⁵⁹ so postavili le na Štajerskem (1868), vendar pa ta niso delovala v okviru upravnih, največ sodnih okrajev, in niso imela kakšnega večjega pomena. Na Koroškem, Kranjskem in v Istri pa so ustanovili le avtonomne okrajne cestne odbore.⁶⁰

Kot smo omenili, so bili leta 1879 na področju zdravstva ustanovljeni zdravstveni sveti, pred tem pa so bila za zdravstvene zadeve pristojna deželna upravna oblastva. Deželno sanitetno komisijo v Ljubljani so ustanovili leta 1850⁶¹ kot strokovni posvetovalni organ Namestništva v Ljubljani. Delovala je pri vsakokratnem deželnem upravnem organu vse do leta 1870, ko je na podlagi zakona z dne 30. 4. 1870⁶² in na podlagi oznanila deželnega predsednika za Kranjsko 13. 9. 1870⁶³ začel delovati Zdravstveni svet za Kranjsko.

Občine so za reševanje nalog s področja zdravništva v okviru upravnih okrajev (na Štajerskem in Kranjskem v okviru sodnih okrajev) oblikovale skupna zdravstvena okrajna zastopstva.⁶⁴

Komisiji, ki sta pravzaprav s svojim delovanjem vplivali na izboljšanje kakovosti zemljišča s tem, da je ena skrbela za izsuševanje Ljubljanskega barja, druga pa za pogozdovanje Krasa, sta bili voljeni in sta se imenovali Glavni odbor za obdelovanje (kulturo) Barja ter Komisija za pogozdovanje Krasa.

Prvo večje uspešno izsuševanje na območju Ljubljanskega barja je v letih 1762 do 1769 izvedel Zorn, upravitelj tobačne tovarne. Poročilo o začetkih osuševanja Ljubljanskega barja je vzbudilo pozornost dunajske vlade in ta je leta 1769 dala izdelati podrobno poročilo o stanju

Barja in o možnostih za njegovo izsušitev. Načrt o poglobitvi struge reke Ljubljanice in o izkopu posebnega kanala med Gradom in Golovcem je izdelal Gabriel Gruber. Prekop so začeli graditi 1772., končali pa 1780. Učinek kanala pa ni bil tak, kot so pričakovali, ker je bil preozek in preplitek.

Več kot trideset let je preteklo, preden so se osuševanja Barja znova lotili. Po kongresu vladarjev svete alianse v Ljubljani je dunajska vlada temu vprašanju znova posvetila pozornost. Delo so začeli 22. 9. 1825. Gubernij je 1. 7. 1826 sestavil posebno osuševalno komisijo za vodstvo teh hidrotehniških del na Barju. Najpomembnejše je bilo razširiti in poglobiti strugo Ljubljanice in Gruberjevega prekopa ter izkopati jarke na Barju za odtok vode. Leta 1829 so bila glavna osuševalna dela končana.

V naslednjih letih pa so se pokazale nekatere pomanjkljivosti, premajhna skrb pa je bila tudi za trajno vzdrževanje obstoječih kanalov in jarkov. Znova so se pojavljale velike poplave. Po letu 1857 so se na temelju novega načrta ministrskega svetnika Antona Beyerja začela nova osuševalna dela. Poglobili so strugi Ljubljanice in Gruberjevega kanala ter kanale na Barju. Ta dela so bila končana leta 1867.

Po deželnem zakonu z dne 23. 8. 1877 je bila Lokalna komisija za osuševanje Barja odpravljena, z zakonom z dne 13. 7. 1878 pa je bil ustanovljen Glavni odbor za obdelovanje (kulturo) Barja kot avtonomni organ.⁶⁵

Na podlagi zakona z dne 9. 3. 1885⁶⁶ o pogozdovanju Krasa je deželni predsednik za Kranjsko 10. 2. 1886 izdal razglas o volitvah v Komisijo za pogozdovanje Krasa. Volilna okrajna komisija sta bila Postojna in Logatec z občino Žiri. Voljeni so imeli petletno mandatno dobo.

Na podlagi zgoraj omenjenega zakona in po ukazu ministrstva za poljedelstvo z dne 26. 4. 1886 je bil 11. 5. 1886⁶⁷ objavljen "opravilni red" Komisije za pogozdovanje Krasa. Sestavljena je bila iz predsednika, ki ga je imenoval minister za poljedelstvo izmed zastopnikov deželne vlade, dveh zastopnikov okrajnih oblastev Postojne in Logateca, deželnega gozdnega nadzornika, poslanca deželnega zbora in iz štirih zaupnih mož, ki so jih izvolile kraške občine. Svoj sedež je imela v Ljubljani. Vso komisijo (širša komisija) so sklicevali le, ko je bil obravnavan ves pogozdovalni okoliš, sicer pa je predsednik poklical na sestanek le delegate z določenega področja (ožja komisija). Širša komisija se je navadno sestajala vsake tri mesece, ožja pa le po potrebi. Na sejah so pisali za-

⁵⁹ Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 4. "Okrajne (sreške) samouprave niso bile nikdar ustanovljene, pač pa predstavljajo neko okrajno samoupravo okrajni cestni odbori, okrajni kmetijski odbori in zidužene zdravstvene občine."

⁶⁰ Žnitar, Priročniki..., str. 102-103.

⁶¹ RGB 1850/403 in LGB 1849/26.

⁶² RGB 1870/68.

⁶³ LGB 1870/31.

⁶⁴ Žnitar, Priročniki..., str. 103.

⁶⁵ Potučnik K., Cultivierung des Laibacher Mirastes, Ljubljana 1880; Hugo U., Historiat osuševalnih del na Ljubljanskem barju, Ljubljana 1957, Melik Anton, Kuhnizacija Ljubljanskega barja, Ljubljana 1927.

⁶⁶ LGB 1885/12.

⁶⁷ LGB 1886/10.

pisnike, sklepi komisije so morali biti sprejeti z glasovanjem. Zapisovanje tekočih spisov je bilo prepuščeno deželnemu gozdnemu nadzorniku in ta jih je tudi hranil. Pri političnem deželnem oblastvu so bili ti navadno prepisani v čistopis.

Za posebna dela, kot so risanje načrtov, je predsednik lahko proti plačilu najel strokovnjake. Gozdni kataster je vodil deželni gozdni nadzornik, ki je vodil tudi evidenco opravljenega dela. Komisija je morala vsako leto sestaviti proračun in ga predložiti deželnemu odboru in poljedelskemu ministrstvu, ta organa pa sta na njegovi podlagi dodelila določeno podporo komisiji.

Deželni nadzornik je vodil gozdno-tehnično dokumentacijo in nadzoroval delovanje preostalih organov. Vsako leto je moral komisiji predložiti proračune o stroških posameznih del, o potrebah po rastlinah, skrbeti je moral za drevesnice. Določeni zneski so bili komisiji nakazani iz državnih in deželnih sredstev. Za račune o stroških in dohodkih pogodovnega zaklada so vodili dnevnik in glavno knjigo po predpisih, ki so veljali za javne blagajne. Vodstvo blagajniškega dnevnika in glavne knjige, pa tudi pregledovanje računov deželnega gozdnega nadzornika je prevzela deželna blagajna oziroma deželno računovodstvo.

Posebno druge polovice 19. stoletja je zemljiška odveza, s katero so se ukvarjale deželne in okrajne komisije za zemljiško odvezo ter direkcija zemljiškoodveznega sklada. Kot je bilo že v uvodu omenjeno, je bilo edino delo, ki ga je opravila konstituenta leta 1848, to, da je sprejela sklep o zemljiški odvezi. Odpravo podložniških razmerij je državni zbor dokončno sprejel s patentom 6. 9. 1848, s katerim se je prenehalo razlikovanje med kmečko in gosposko zemljo (rustikalno in dominikalno). Natančnejša določila o izvedbi te odprave (zemljiški odvezi) je vseboval patent z dne 4. 3. 1849. Navodila za Kranjsko je izdalo Ministrstvo za notranje zadeve 12. 9. 1849, in sicer v soglasju z Ministrstvom za pravosodje ter Ministrstvom za finance. Na podlagi teh navodil so ustanovili deželne komisije za zemljiško odvezo z namenom, da razbremenijo zemljišča denarnih in naravnih dajatev, tlake in desetine. Deželna komisija za zemljiško odvezo na Kranjskem je začela poslovati 17. 11. 1849.

Vodil jo je poseben komisar ministrstva (kot predsednik). Pod vodstvom deželne komisije so delovale še posebej ustanovljene okrajne komisije. V letu 1850 so morali po ministrski uredbi z dne 12. 9. 1849 vse zemljiške gosposke in upravičenci prigrasiti zemljiškoodveznim deželnim komisarjem vse svoje urbarijalne dohodke, ki so bili po primerni odškodnini odpravljeni. Komisije so bile sestavljene za vsako deželo in za vsak okraj posebej; polovico članov so volile gosposke, polovico pa podložniki, tako da so bile pravice obeh strani ustrezno zastopane.

Za likvidacijo odškodninskih zahtevkov je sprva delovala državna blagajna za zemljiško odvezo v Ljubljani, od 1851, dalje pa Direkcija zemljiškoodveznega sklada za Kranjsko.⁶⁸ Ta je posle finančne likvidacije vodila vse do leta 1861, ko jih je prevzel deželni odbor. Direkcija zemljiškoodveznega sklada za Kranjsko, ki je bila ustanovljena 26. 10. 1851, je začela redno poslovati že naslednji mesec, podrejena pa je bila neposredno Ministrstvu za notranje zadeve. Kot samostojna višja deželna oblast je poslovala do 1. 7. 1860, ko so jo priključili deželni vladi, s 1. 9. 1861 pa deželnemu odboru. S tem je prenehala delovati kot samostojno oblastvo.⁶⁹

Patent o zemljiški odvezi je sicer načelno predvidel odpravo ali regulacijo pravice. Vendar je podrobnejša navodila prinesel šele patent "o regulaciji in odvezi drvarskih, pašnih in gozdno-proizvodnih pravice do pridobivanja nekkih služnostnih in skupnih posestnih in hasnovalnih pravice" z dne 5. 7. 1853.⁷⁰ Nekatere izrečno našete pravice je bilo treba odpraviti ali na novo urediti. Za izvedbo odprave ali regulacije so uvedli posebne krajevne ali deželne komisije, ki so prenehale delovati proti koncu 19. stoletja. Komisije so skušale ugotoviti vsehino pravice, zlasti jih je zanimala pravica do gozdne paše. Na ohmočjih, ki bi bila lahko uporabljena za industrijske namene, so skušali namreč te pašne pravice odpraviti. Sicer pa so pri pašnih pravicah na manj pomembnem predelu uvedli nekako solastništvo prejšnjih upravičencev.⁷¹

Deželna komisija za odkup in uravnavo zemljiških hremen za Kranjsko pa je delovala od leta 1853 dalje. Z ministrskim razglasom z dne 5. 5. 1860 je bila priključena deželni vladi, toda svojo organizacijsko strukturo je še naprej obdržala.

V začetku sedemdesetih let je gospodarski konjunkturi sledila težka agrarna kriza. Posebni agrarni zakoni naj bi izboljšali gospodarski položaj kmetov. Po cesarskem patentu 1853⁷² so

⁶⁸ Ustanovitveni dekret deželne komisije za zemljiško odvezo je že določil, da se morajo izoblikovati konkretni predlogi za ustanovitev zemljiškoodveznega sklada. V ta namen je bil že marca 1850 kot provizorij ustanovljen poseben odsek pri deželni komisiji. Smernice za organizacijo zemljiškoodveznega sklada je predpisal patent 11. 4. 1851. Tehnično navodilo o izvajanju patenta pa je vsebovalo navodila Ministrstvu za notranje zadeve in Ministrstvu financ 4. 9. 1851, ki je določalo tudi način odplačila anuitet za zavezanca. Predviden je bil 20-letni amortizacijski rok.

⁶⁹ Žuntar, *Priročniki...*, str. 94;

Vilfan, str. 486-487;

Pregled 1960, str. 68-69.

⁷⁰ Vilfan, str. 486-487;

Žuntar, *Priročniki...*, str.;

Pregled 1860, str. 67-68.

⁷¹ Pregled 1960, str. 69;

Žuntar, *Priročniki...*, str. 93;

Vilfan, str. 486-487.

⁷² RGB 1853/130.

nastale nove servilne skupnosti, ki pa niso bile urejene. Leta 1883⁷³ sprejeli tri okvirne agrarne zakone, s katerimi naj bi razrešili ta razmerja.⁷⁴ Ti zakoni so omogočili ustanovitev državnih in deželnih organov, lako imenovanih agrarnih oblasti za razdelitev in ureditev skupnega zemljišča. Te oblasti so začele urejati zemljiške strukture in agrarne premoženjske razmere. Delele so se na okrajne in deželne komisije, najvišja pa je bila komisija za agrarne operacije pri Ministrstvu za kmetijstvo. Komisije so imele nalogo izvesti nadrobno delitev in ureditev skupnih zemljišč povsod tam, kjer to še ni bilo izvedeno. Na Kranjskem so v obdobju od leta 1889 do leta 1918 na prvi stopnji delovali trije okrajni komisarji za agrarne operacije, in sicer v Ljubljani, Poslojni in Novem mestu.⁷⁵

Po letu 1918, ko je bila ustanovljena Narodna vlada kot vrhovno oblastvo v Sloveniji, ni bilo več ločitve med državno in avtonomno upravo (enolirni sistem). Narodna vlada je prevzela vrhovno vodstvo in nadzorstvo vseh avtonomnih oblastev Sloveniji, razpustila je kranjski deželni odbor in poslavlila komisijo za začasno vodstvo ter likvidacijo deželne uprave. Za Štajersko je bila ustanovljena komisija za likvidacijo štajerske deželne uprave v Celju.

Šele v zakonu o oblastni in sreski samoupravi, ki je predvidel oblastno samoupravo, se je znova vzpostavil dvoilirni sistem, ki ga je poznala že avstro-ogrska državna uprava. Leta 1927 so se ustanovile oblastne samouprave (avtonomije), potem ko so bile dne 23. januarja 1927 volilne članov oblastnih skupščin. Ljubljanska in mariborska oblastna samouprava sta delno začeli delovati že leta 1927, delno pa leta 1928. Oblast je bila samoupravna enota in pravna oseba po javnem in zasebnem pravu. Organa oblastne samouprave sta bila oblastna skupščina in oblastni odbor, ki mu je predsedoval predsednik oblastnega odbora. Ljubljanski oblastni samoupravi je bila izročena lastnina nekdanje dežele Kranjske, mariborski pa nekdanje dežele Štajerske. Na področje delovanja oblastne samouprave so bili preneseni zlasti vsi kmetijski, socialni in zdravstveni zavodi. Obce sta razvili živahno delovanje na gospodarskem, socialnem in kulturnem polju.⁷⁶

ZUSAMMENFASSUNG

DIE VERWALTUNGSSTRUKTUR IN KRAIN NACH 1848

Der Beitrag setzt sich mit der Organisation der Landes- sowie der lokalen staatlichen und autonomen Verwaltung in Krain auseinander, und zwar in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, als die Habsburgermonarchie durch die Reorganisation der Staatsverwaltung jene Verwaltungsstruktur erhielt, die bis zu ihrem Zerfall fortbestand. Es handelt sich um eine Zeit, wo in Wien die neuerrichteten Ministerien und das Parlament, auf Landesebene die Statthaltereien bzw. Landesregierungen, auf lokaler Ebene die Bezirke ihre Arbeit aufnahmen. Die autonomen Organe des Landes waren durch Landtage und Landesausschlüsse repräsentiert, die lokalen durch Gemeinden. Für diese Zeit war also kennzeichnend, daß sich außer dem Staatsapparat, der die Länder im Namen der Wiener Regierung und der Ministerien verwaltete, auch die sogenannte Landesautonomie entwickelte.

SUMMARY

ADMINISTRATIVE DIVISION IN CARNIOLA AFTER 1848

The article deals with the organisation of provincial and local state and autonomous administration in Carniola in the second half of the 19th century, when after the reorganisation of the national administrative bodies, the Hapsburg monarchy established the administrative structure which was preserved until its collapse. In this period, the newly established ministries and parliament started to operate in Vienna, the deputies or provincial governments were organised at the provincial level, and circles or districts were established at the local level. The provincial autonomous bodies were represented by provincial boards, and the local bodies by municipalities. In short, the period is characterised by the formation of a state apparatus which administered provinces on behalf of the government and ministries in Vienna, as well as by the development of the so-called provincial autonomy.

⁷³ RGB 1883/94.

⁷⁴ V letu 1900 je bil sprejet zakon, ki je skušal odpraviti razkosnost kmečkih posestev.

Vsi ti zakoni pa niso rešili težave, zato je bil leta 1911 sprejet nov zakon (LGB, 1912/2), ki naj bi odpravil vse pomanjkljivosti glede stare ureditve pravic.

⁷⁵ Vladimir Sunčič, *Komisije za agrarne operacije 1885-1945*, 1. del: A-K, Ljubljana 1991, str. 5-6. *Inventar ASA*.

⁷⁶ Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 3-4.

Skupna arhivska dediščina v luči zgodovinskega nasledstva Republike Slovenije*

VLADIMIR KOLOŠA

1. Opredelitev teoretičnih in praktičnih vidikov pojma "skupna arhivska dediščina"

Ideja, da arhivska dediščina zaradi medsebojnih kulturnih in civilizacijskih vplivov in zaradi ozemeljskih sprememb držav v preteklosti ni pomembna le za državo, v kateri je nastala ali je v nekem obdobju navzoča, ampak je njen pomen mnogo širši, se je začela v Evropi razvijati že na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Že takrat so arhivarji nekaterih najnaprednejših evropskih arhivov pod vplivom splošnega razvoja družboslovnih ved, zlasti zgodovinopisja, začeli razmišljati, kako bi s strokovnega arhivističnega vidika zagotovili možnost uporabe te dediščine na mednarodni ravni. Zavedali so se, da je ta cilj mogoče doseči le z meddržavnim oz. mednarodnim sodelovanjem arhivistov pri oblikovanju in sprejetju skupnih strokovnih načel, postopkov in tehnike za vse faze arhivskega dela, kar bi omogočilo medsebojno primerljivost arhivov in s tem nastanek "skupne arhivske dediščine". Zato je bil že leta 1910, ob svetovni razstavi v Bruslju, organiziran prvi mednarodni arhivski kongres. Žal pa je zaradi prve svetovne vojne in njenih posledic v Bruslju načrtovano mednarodno arhivsko sodelovanje pozneje za nekaj desetletij zastalo. Eden izmed vzrokov je bil tudi ta, da ni bilo neke stalne mednarodne strokovne organizacije, ki bi za to skrbelo. Taka organizacija, Mednarodni arhivski svet (MAS), je bila ustanovljena šele po drugi svetovni vojni. Eden izmed pomembnih pobudnikov za njeno ustanovitev je bil ameriški arhivist Solon J. Buck; poudarjal je, da je svetovna arhivska dediščina enotna in da bi bila izguba katerega koli njenega dela izguba za vse človeštvo.

Šele MAS je s svojim sodelovanjem na številnih strokovnih področjih dosegel, da so danes povsod po svetu sprejeta nekatera temeljna strokovna načela, ki so hila v državah, vodilnih na področju razvoja arhivske teorije in prakse, utemeljena že od konca prejšnjega stoletja naprej (načela proveniencije, ločene hrambe, prvotne ureditve, nedotakljivosti evidenc). V veliki meri mu je uspelo poenotiti načela valorizacije, popisovanja in dostopnosti za uporabo.

Ker pa so arhivi zrcalo družbe, ki se nenelno razvija, se spreminjajo vzporedno z njo, zato je treba strokovna načela arhivskega dela ves čas posodabljati.

S pravnega vidika lastništva je vprašanje skupne arhivske dediščine postalo aktualnejše šele po prvi svetovni vojni, predvsem kot posledica razpada avstro-ogrske monarhije na več držav, ki jim je bil priznan status pravnih naslednic, torej tudi pravica do nekdanj skupnih arhivov. Reševanje tega vprašanja je domena mednarodnega prava oziroma meddržavnih in mednarodnih sporazumov. Teh je do danes v svetovnem merilu znanih več kot 200 in praviloma predvidevajo tudi delitev arhivov države predhodnice med države naslednice, seveda ob upoštevanju strokovnih arhivističnih načel proveniencije in integritete arhivskih fondov. V praksi to pomeni, da je treba državam naslednicam izročiti le tisto arhivsko gradivo, ki je nastalo na njihovem ozemlju in hila pozneje z njega odpeljano. Izjema od tega načela pa je tisto arhivsko gradivo, ki novi državi omogoča izvrševanje nanjo prenesenih pooblastil, odgovornosti in pristojnosti, in ga ji je torej treba izročiti po načelu funkcionalne pertinence, čeprav je ta v nasprotju z načeli proveniencije in integritete arhivskih fondov.

V vseh primerih, ko je neki fond del arhivske dediščine dveh ali več držav in ga ni mogoče deliti, ne da bi hile uničene njegova pravna, upravna in zgodovinska vrednost, pa mednarodni pravni akti svetujejo, naj fond ostane v kraju, v katerem je nastal, in ga imamo za sestavni del nacionalne kulturne dediščine države, v kateri je navzoč. Ta država je v celoti odgovorna za varovanje in strokovno obdelavo kot lastnica in kot čuvarka takega fonda. Preostali državam naslednicam pa je treba glede dostopnosti in uporabe zagotoviti enake pravice, kot jih ima država, ki tak fond hrani, hkrati pa tudi pravico do soodločanja pri njegovi strokovni obdelavi (zlasti

* Referat je bil pripravljen za Mednarodno arhivsko konferenco držav srednje in vzhodne Evrope z generalno temo "Skupna arhivska dediščina držav in narodov srednje in vzhodne Evrope". Konferenco je organizirala Generalna direkcija državnih arhivov Poljske in je potekala od 22. do 24. oktobra 1997 v Gólawicab pri Varšavi. Referat je bil objavljen skupaj z drugimi v publikaciji *The Common Archival Heritage of States and Nations of Central and Eastern Europe (Materials of the International Conference, Gólawice, Poland, October 22-24, 1997, edited by Władysław Stepniak)*, Warszawa 1998, pod naslovom "Common Archival Heritage in the Light of Historical Succession by the Republic of Slovenia". Ker sta v Sloveniji le dva izvoda navedene publikacije in ker ocenjujemo, da je referat zanimiv tudi za slovenske bralce, ga objavljamo tudi v slovenščini.

v primerih, ko bi hotela država hraniteljica uničiti kak del fonda, ki zanjo nima velikega pomena) in pravico do najugodnejših pogojev za evidentiranje in kopiranje tistih delov fonda, ki imajo za neko državo naslednico poseben pomen.

Skupna arhivska dediščina so torej tisti arhivski fond in zbirke, ki so provenienčne, nedeljive organske celote in vsebujejo dokumente, ki imajo prvovredni pomen za zgodovino vsaj dveh držav, ali dokumente, potrebne za nepretrgano poslovanje njenih uradov. Takí fond in zbirke so nastali z delovanjem:

a) državnih uradov (centralnih, deželnih ipd.), ki so izvajali politično in sodno oblast (ozemeljska pristojnost uradov obeh vej oblasti na deželni ravni je bila večkrat različna) na ozemlju, kasneje razdeljenem med dve državi ali več;

b) cerkvenih (škofijskih ali višjih) uradov, ki so bili v preteklosti pristojni za ozemlje več držav (njihova ozemlja se v preteklosti niso pokrivala s političnimi mejami);

c) gospodarskih, kulturnih, znanstvenih, političnih in drugih organizacij, ki so delovale v več državah, ali opravljale svojo dejavnost na mednarodni ravni;

d) oseh in rodbin, delujočih v več državah, ter svetnih in cerkvenih zemljiških gospodov, ki so imeli posest in zato tudi oblast na ozemlju več držav.

11. Oris problematike zgodovinskega nasledstva držav in narodov srednje in vzhodne Evrope v luči nastanka skupne arhivske dediščine

Daleč najpomembnejši del skupne arhivske dediščine držav in narodov srednje in vzhodne Evrope je arhivsko gradivo, navedeno pod točko a), ki je postalo "skupno" s spremembami državnih meja na tem prostoru že od srednjega veka naprej. V kontekstu arhivske dediščine so se pomembnejše spremembe zgodile od 16. stoletja in zlasti od srede 18. stoletja dalje, ko so nastale absolutistične države s svojimi državnimi uradi. Spremembe meja so bile predvsem posledice vojn, pa tudi rodbinskih zvez in z njimi povezanih dednih pogodb evropskih vladarskih rodbin. Med največje spremembe državnih meja sodijo tiste, ki so nastale ob delitvah Poljske in ob postopnem umiku Turčije iz Podonavja (in prodiranju habsburške monarhije v ta prostor) ter z Balkana (z ustanovitvijo nacionalnih držav po berlinskem kongresu), v našem stoletju pa sta politični zemljevid tega dela Evrope močno spremenili obe balkanski in obe svetovni vojni. V zadnjem desetletju so tri večnacionalne države na tem prostoru propadle zaradi razkroja komunističnih družbenopolitičnih režimov brez vojaških posredovanj drugih držav.

Že samo podatek, da so bile okrog leta 1870

na vsem ozemlju srednje in vzhodne Evrope (pri tem mislim na prostor od zahodnih meja Nemčije in habsburške monarhije, upoštevam pa tudi Balkanski polotok) le štiri suverene države (poleg že naštetih dveh še Rusija in Turčija), da jih je bilo po prvi svetovni vojni že 15, po drugi spet le 12, danes pa jih je kar 24, je dovolj zgovoren. Z vidika skupne arhivske dediščine je zlasti pomembno, da je bilo ozemlje številnih današnjih držav v preteklosti razdeljeno med več nekdanjih držav. Tako so okrog leta 1870 centralni državni uradi na Dunaju izvajali popolno oblast na ozemlju, na katerem so danes poleg Avstrije še Češka, Slovenija, deli Poljske, Ukrajine in Hrvaške, v nekaterih funkcijah pa tudi na ozemlju današnje Madžarske, Slovaške, nad preostalo Hrvaško ter deli Jugoslavije in Romunije; berlinski centralni državni uradi so bili pristojni za ozemlje današnje Nemčije, del Poljske in celo del današnje Rusije, peterburški za današnjo Rusijo, Ukrajino, Belorusijo, tri baltske države, Moldavijo in velik del Poljske, carigranski pa za današnjo Turčijo, Bolgarijo, Makedonijo, Bosno in Hercegovino, Albanijo, večino Jugoslavije ter za dele Grčije in Romunije. Če bi naredili tak pregled za leti 1860 ali 1880, bi bil politični zemljevid srednje in vzhodne Evrope precej drugačen.

Skupne arhivske dediščine najmanj dveh današnjih držav pa niso ustvarili le centralni uradi nekdanjih držav, ampak tudi nižji uradi, v primerih, ko so bile nekoč enotne upravno-administrativne regije pozneje razdeljene med vsaj dve državi. Navajam tri take primere, ki zadevajo Slovenijo:

1.) Mesto Gradec (Graz) v današnji Avstriji je bilo od srednjega veka dalje upravno-administrativno središče dežele Štajerske v okviru habsburške monarhije, ob razpadu monarhije leta 1918 pa sta dve tretjini ozemlja dežele ostali v Republiki Avstriji, tretjina pa je bila priključena Jugoslaviji in je danes sestavni del Slovenije.

2.) V obdobju restavracije po Napoleonovih vojnah je bila historična dežela Koroška za nekaj desetletij upravno razdeljena; del dežele je bil priključen Notranjeavstrijskemu guberniju, ki je imel svoje urade v Gradcu (danes v Avstriji), drugi del pa Ilirskemu guberniju z uradi v Ljubljani (danes v Sloveniji).

3.) Celo arhivi najnižjih državnih uradov so lahko skupna dediščina dveh držav; n. pr. ozemlje nekdanjega političnega okraja (Bezirks-Hauptmannschaft) Radgona (Radkersburg) se danes nahaja v Avstriji in Sloveniji.

Če ob tem upoštevamo še skupno arhivsko dediščino, nastalo s poslovanjem sodnih in cerkvenih oblastev ter drugih ustvarjalcev (zglede navajam pri pregledu problematike zgodovinskega nasledstva Republike Slovenije), imamo pred seboj vso širino obravnavane problematike.

III. Oris problematike zgodovinskega nasledstva Republike Slovenije z arhivskega vidika

Slovenci vse do leta 1991 nismo imeli suverene nacionalne države. Današnje državno ozemlje je bilo vedno le sestavni del držav, tudi več držav sočasno, ki so imele središča politične oblasti zunaj Slovenije. Zato smo pri raziskovanju svoje zgodovine močno odvisni od "skupne arhivske dediščine".

Večina ozemlja Slovenije je do konca 18. stoletja sodila pod habsburško monarhijo z osrednjimi uradi na Dunaju (v prvem obdobju delno tudi v Innsbrucku in v Gradcu), manjši del pa pod Beneško republiko s središčem v Benetkah. V Napoleonovem času je prišla dobra polovica ozemlja v Hirske province (z glavnim mestom Ljubljano), podrejene francoskim ministrstvom v Parizu, slaba polovica pa je ostala pod habsburško suverenostjo. Po Napoleonovem porazu so Habsburžani postali vrhovni gospodarji na vsem ozemlju Slovenije, saj so že v 16. stoletju, ko so postali ogrski kralji, pridobili tudi njen skrajni vzhodni del, ki je bil v sestavi Ogrske. Po razpadu avstro-ogrske monarhije leta 1918 sta bili dve tretjini ozemlja Slovenije priključene novo nastali Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov z osrednjo vlado v Zagrebu, ki se je nato združila s Kraljevino Srbijo v Jugoslavijo, tretjina pa Italiji. Leta 1941 je bila vsa Slovenija okupirana in tudi upravno-politično razdeljena med Nemčijo, Italijo in Madžarsko. Po drugi svetovni vojni je Slovenija postala federalna enota nove Jugoslavije. Zahodni del ozemlja, ki je po prvi svetovni vojni pripadel Italiji, ji je bil priključen šele po mirovni pogodbi leta 1947 oziroma razdelitvi Svobodnega tržaškega ozemlja leta 1954.

Arhivska dediščina za Slovenijo, ki so jo ustvarili deželni upravni uradi, je še bolj razpršena. Po številnih spremembah meja dežel in pristojnosti njihovih uradov, te so potekale ves čas, je bila Slovenija v zadnjem obdobju pred razpadom avstro-ogrske monarhije razdeljena med štiri dežele (Kranjska, Štajerska, Koroška, avstrijsko Ilirsko primorje) in dve županiji (Železno in Zalsko). Danes so v Sloveniji samo arhivi uradov dežele Kranjske. Na področju sodstva Kranjska in Koroška v omenjenem obdobju nista imeli uradov na ravni dežele, ampak sta bili podrejeni Višjemu deželnemu sodišču v Gradcu. Na področju cerkvene uprave so tedaj na ozemlju Slovenije delovale ljubljanska, lavantinska, koprška, tržaška, goriška, celovška, sekovska in szombathelyjska škofija (samo prve tri so imele sedeže v Sloveniji).

Iz tega pregleda je razvidno, da je zelo pomembno arhivsko gradivo za zgodovino Slovenije predvsem v teh arhivih zunaj Republike Slovenije: Avstrijskem državnem arhivu (Österreichisches Staatsarchiv) na Dunaju, Štajerskem deželnem arhivu (Steiermärkisches Landes-

archiv) v Gradcu, Koroškem deželnem arhivu (Kärntner Landesarchiv) v Celovcu, Centralnem državnem arhivu (Archivio centrale dello Stato) v Rimu, državnih arhivih v Benetkah (Archivio di Stato di Venezia), Trstu (Archivio di Stato di Trieste) in Gorici (Archivio di Stato di Gorizia), Madžarskem nacionalnem arhivu (Magyar Országos Levéltár) v Budimpešti, Arhivu železne županije (Vas Megyei Levéltár) v Szombathelyju, Arhivu zalske županije (Zala Megyei Levéltár) v Zalaezerszegu, Nacionalnem arhivu (Archives nationales) v Parizu, Zveznem arhivu (Bundesarchiv) v Koblenzu, Hrvaškem državnem arhivu v Zagrebu in vseh arhivih nekdanje jugoslovanske federacije v Beogradu (Arhiv Jugoslavije, Arhiv zveznega sekretariata za zunanje zadeve, Arhiv zveznega sekretariata za notranje zadeve in Arhiv vojnogodovinskega inštituta). Za cerkveno zgodovino pa poleg Vatikanskega tajnega arhiva (Archivio Segreto Vaticano) hranijo pomembne dokumente zlasti škofijski arhivi v Gradcu (Diözesanarchiv Graz), Celovcu (Archiv der Diözese Gurk), Trstu, Gorici in Szombathelyju (Szombathelyi Püspöki Levéltár). Za starejše obdobje so pomembni še: arhiv oglejskega patriarhata v škofijskem arhivu v Vidmu (Udine), arhiv salzburške nadškofije (Konsistorialarchiv Salzburg) ter arhiva freisinskih (Archiv des Erzbistums München und Freising in München) in Staatsarchiv München) in brixenskih škofov (Škofijski arhiv v Brixnu), ki sta imela na ozemlju Slovenije veliko zemljiško posest. Tudi arhivi številnih plemiških rodbin, ki so imele svojo posest v Sloveniji, so danes v tujini (npr. arhiv Auerspergov na Dunaju, Herbersteinov v Gradcu).

IV. Praktično reševanje problema skupne arhivske dediščine, pomembne za Slovenijo

Reševanja vprašanja velike razpršenosti arhivskega gradiva kot najpomembnejšega vira za zgodovino Slovenije in Slovencev so se zgodovinarji načrtno lotili v zadnjih desetletjih 19. stoletja, ko so pod vplivom panslavizma pripravljali temelje za pisanje zgodovine slovenskega naroda kot celote (pred tem so, razen A. T. Linharta ob koncu 18. stoletja, obravnavali le zgodovino posameznih dežel). Začeli so sistematično evidentirati in zbirati vire za spoznavanje starejših obdobij slovenske preteklosti (in tudi objavljati podatke o njih), v deželnih, mestnih, cerkvenih in drugih arhivih, ki so bili tedaj v veliki večini znotraj avstro-ogrske monarhije. Po nastanku Jugoslavije je skoraj vse najpomembnejše arhivsko gradivo za slovensko zgodovino ostalo zunaj njenih meja, predvsem v Avstriji, kar je otežilo njihovo proučevanje. O usodi arhivov razpadle monarhije so odločali mirovne pogodbe in sporazumi med nasledstvenimi državami. Za Slovenijo je bil najpomembnejši Arhivski sporazum med Jugoslavijo

in Avstrijo, sklenjen leta 1923. Sporazum je temeljil na načelu proveniencie, upošteval pa je tudi načelo funkcionalne pertinence, kar pomeni, da se je Avstrija obvezala izročiti Jugoslaviji ne le tiste arhive, ki so nastali na ozemlju Jugoslavije in so bili pozneje prepeljani na ozemlje Avstrije, ampak tudi tiste dele arhivov centralnih, pokrajinskih in drugih uradov, nastalih na avstrijskem ozemlju v zadnjih 30-ih letih obstoja habsburške monarhije, ki so bili pomembni za administracijo jugoslovanske nasledstvene države. Podobna sporazuma je po drugi svetovni vojni Jugoslavija sklenila tudi z Madžarsko in Italijo. Sporazum z Avstrijo je bil po številnih zapletih zadovoljivo uresničen šele po več kot 60 letih, vprašanje vrnitve arhivskega gradiva iz Italije pa še danes ni povsem rešeno. Vprašanje pravice do nasledstva arhivov zveznih institucij nekdanje Jugoslavije pa se zaradi različnih izhodišč držav naslednic še niti ni prav začelo reševati.

Iz razlogov, navedenih v prvem poglavju, pa velike večine arhivskega gradiva centralnih institucij neke države ni mogoče razdeliti med njene naslednice, saj so te institucije ustvarjale predvsem dokumente, pomembne za državo kot celoto, torej enako pomembne za vse naslednice. Tudi reproduciranje ne omogoča, da bi vsaka naslednica vsaj v kopijah imela za svojo zgodovino pomembno arhivsko gradivo, saj bi to v praksi pomenilo izdelavo kopij celotnih arhivov osrednjih ustanov države predhodnice za vsako naslednico posebej. To pa zaradi časovnih in finančnih težav ni izvedljivo.

Velik del za Slovenijo zelo pomembnega arhivskega gradiva ho torej vza vselej ostal v tujini. To gradivo so doslej pri svojem delu uporabljali že številni slovenski zgodovinarji, a žal v večini primerov le za raziskovanje posameznih področij, za katera so se specializirali. Sistematično raziskovanje najpomembnejših tujih arhivov in evidentiranje gradiva, pomembnega za zgodovino Slovenije in Slovencev, pa so začeli šele arhivisti. Ti so to svojo nalogo zapisali že leta 1966 v Zakon o arhivskem gradivu in arhivih. Do leta 1974, ko so pripravili posebno posvetovanje o tem vprašanju, so na podlagi informacij zgodovinarjev, ki so v okviru univerze, inštitutov, muzejev in tudi arhivov že delali v tujih arhivih, zbrali precej podatkov o tem gradivu. Vendar podatki posameznih zgodovinarjev zaradi njihovih različnih pristopov niso bili uporabni za druge, niti primerljivi med seboj. Zato so na omenjenem posvetovanju sprejeli nekatera načela za sistematično, kompleksno evidentiranje, ter jih pozneje še nekoliko dopolnili:

1.) Prednost pri evidentiranju imajo arhivi v Avstriji, Italiji, Madžarski in Zvezni republiki Jugoslaviji.

2.) Nosilec evidentiranja so Arhiv (Republike) Slovenije in regionalni zgodovinski arhivi. Republiški arhiv vodi zbirno evidenco za vse arhive.

3.) Evidentiranje se začne s pregledom popisov arhivskega gradiva, ki so jih izdelali njegovi imetniki, najprej na ravni fondov (pregled takih popisov naj bi, če je mogoče, opravili že doma) in nato hierarhično do popisov na nivoju zadev, šele nato se, če je treba, preide na evidentiranje neposredno po arhivskem gradivu.

4.) Podlaga za vsako evidentiranje je fond, kar pomeni, da je treba evidentirati gradivo v celotnem fondu. Evidentirano gradivo v fondu se, če je treba, popiše po podfondih, serijah ali posameznih dokumentih.

5.) O evidentiranju se vodi dokumentacija. Ta vsebuje naziv imetnika fonda, ime fonda, čas nastanka in obseg gradiva, podatke o vseh popisih in drugih pripomočnikih za uporabo gradiva, o sistemu ureditve fonda in o pogojih za uporabo, signaturo evidentiranih delov fonda s kratkimi povzetki vsebine in označbo evidentiranih delov fondov, predlaganih za kopiranje, ime osebe, ki je evidentirala, in datum evidentiranja.

Dolgoročni program evidentiranja, ki poteka še danes, pa je bil sprejet šele v začetku 80-ih let, na podlagi Zakona o naravni in kulturni dediščini iz leta 1981. Bolj ali manj nepretrgano poteka evidentiranje v nekaterih avstrijskih, italijanskih in madžarskih arhivih, v Vatikanu, v zadnjih letih pa tudi v Londonu, Parizu in Pragi. Rezultati dosedanjega evidentiranja v Centralnem državnem arhivu v Rimu, Osrednjem državnem arhivu ČSR v Pragi in Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu so bili objavljeni v posebnih publikacijah.

Evidentiranje, kakršno opravljajo slovenski arhivi v tujih arhivih, nima namena odvrniti zgodovinarjev in drugih raziskovalcev od neposredne uporabe arhivskega gradiva. Nasprotno, z informacijami, pridobljenimi na ta način, za vse enako uporabnimi in dostopnimi, jim delo le olajšuje.

V. Predlogi za reševanje vprašanj skupne arhivske dediščine na podlagi slovenskih izkušenj in smernic Mednarodnega arhivskega sveta

Iz razlogov, navedenih v poglavju o problematiki zgodovinskega nasledstva Republike Slovenije, v Sloveniji zelo podpiramo vsako pobudo, vsak projekt, ki bi na mednarodni ravni pripomogel k lažjemu dostopu do skupne arhivske dediščine. Pravni pogoji dostopnosti (izenačenje pravic domačih in tujih uporabnikov, skrajševanje rokov dostopnosti, skrajševanje časa od naročila do prejema gradiva) so se v zadnjih desetletjih zelo izboljšali, tudi po velikih zaslugah Mednarodnega arhivskega sveta in njegovih priporočil. V duhu teh priporočil je bil na primer leta 1993 dosežen sporazum o reciprociteti glede uporabe arhivskih fondov v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju in v slovenskih državnih arhivih. Premalo pa je bilo doslej storjenega na

čisto strokovnem področju medsebojnega informiranja, obveščanja o tem, v katerih arhivskih institucijah se skupna dediščina hrani, na katere države se nanaša, kolikšen je njen obseg, kdaj je nastala in kakšne podatke vsebuje. MAS-ov Vodnik po virih za zgodovino narodov je bil doslej narejen le za države, ki so bile v preteklosti pod oblastjo evropskih kolonialnih sil. Vsega spoštovanja vredno delo pa ima pomanjkljivost, da posamezni arhivi niso navedli podatkov za vse sestavne dele, ki naj bi jih vodnik vseboval, in da so sestavni deli (elementi popisa) navedeni po različnih metodologijah, to pa zmanjšuje preglednost in medsebojno primerljivost podatkov. Pomanjkljivost je posledica različnih pristopov k izdelavi popisov arhivskega gradiva v posameznih arhivskih institucijah, iz katerih so te črpale podatke za vodnik.

Vodilni strokovnjaki pri MAS-u so morda tudi na podlagi izkušnje pri pripravi tega vodnika ugotovili, da je potrebno poenotiti različna načela, postopke in tehniko arhivskega popisovanja, saj je le na ta način mogoče zagotoviti izdelavo med seboj primerljivih, uporabnih in razumljivih popisov, ki bodo olajšali iskanje in medsebojno izmenjavo informacij o arhivskem gradivu ter omogočili rabo enotnih normativnih podatkov in združevanje popisov iz različnih arhivov v enoten informacijski sistem.

Za tisto arhivsko gradivo, ki vsebuje skupno arhivsko dediščino več držav ali narodov, so prizadevanja MAS-a za mednarodno poenotenje popisovanja še posebno pomembna. Doslej je največji dosežek teh prizadevanj izdelava prvil mednarodnih pravil v arhivski stroki, Splošnih mednarodnih pravil za popisovanje arhivskega gradiva (General international standard archival description - ISAD(G)), ki so bila objavljena v angleščini leta 1994. Pravila so zasnovana tako, da omogočajo popisovanje arhivskega gradiva hierarhično, na različnih ravneh, od fonda kot celote preko podfonda, serije, podserije do posamezne zadeve ali dokumenta. Predvidevajo 26 elementov popisa, ki so razdeljeni v šest skupin. Prvo skupino sestavljajo elementi, ki omogočajo identifikacijo enote popisa (Unit of description), naslov enote popisa (Title), čas nastanka gradiva v njej (Date of creation), raven popisa (Level of description) in količino gradiva v enoti popisa. Druga skupina elementov zagotavlja podatke o ustvarjalcu enote popisa (Creator) in o njeni zgodovini, tretja o njeni vsebini in načinu ureditve, četrta o pogojih njene dostopnosti in uporabe (v to skupino sodijo tudi podatki o vseh informacijskih pripomočkih), peta o povezavah s sorodnim gradivom, v šesti skupini pa naj bi bile opombe.

Za potrebe mednarodne izmenjave informacij o arhivskem gradivu naj bi po mnenju avtorjev pravil zadoščalo že samo nekaj elementov: signatura (ta vključuje tudi oznako države in imetnika), naslov, čas nastanka in fizični obseg enote

popisa, naziv ustvarjaleca popisne enote, če ni vsebovan v njenem naslovu, in oznaka ravni popisa.

Popisovanje po enotnih mednarodnih pravilih bo resnično omogočeno šele z njihovo vključitvijo v strokovne normative posameznih držav, zato jih bo še prej treba prevesti v nacionalne jezike. (Slovenski prevod je izšel leta 1998.) To bo zahtevna naloga, saj nimamo mednarodno standardiziranega strokovnega terminološkega slovarja.

Glede na ogromne količine arhivskega gradiva, ki vsebuje skupno dediščino držav in narodov srednje in vzhodne Evrope, bi se morali, če bi želeli v primerno dolgem obdobju dobiti enotno bazo podatkov o tem gradivu, pa tudi zaradi njene preglednosti, omejiti na popise na ravni fonda (že pri tem bo veliko težav, saj pojem fonda žal še do danes ni mednarodno standardiziran). Izhajati bi morali iz že obstoječih vodnikov po fondih posameznih arhivskih institucij, izbrati iz njih fonde, ki predstavljajo skupno dediščino, prirediti njihove popise mednarodnim pravilom in poskrbeti za njihovo izmenjavo. Poleg elementov, ki jih za potrebe mednarodne izmenjave informacij priporočajo avtorji mednarodnih pravil, bi bilo zelo koristno upoštevati vsaj še tele: 1.) povzetek vsebine popisne enote (fonda) z navedbo držav, na katere se nanaša; vsebina je temeljni element, na podlagi katerega je mogoča presoja o pomenu fonda za zgodovino neke države, 2.) podatki o načinu ureditve fonda in o tem, na kakšni ravni je popisan, 3.) podatki o vseh pripomočkih, ki vsebujejo informacije o vsebini fonda, ter 4.) podatki o omejitvah dostopnosti in uporabe. Poskrbeti bi bilo treba tudi za izmenjavo pripomočkov, navedenih v tretji točki, ali vsaj za izmenjavo informacij, ki jih vsebujejo.

Tako zasnovana enotna baza podatkov bi s strokovnega vidika zelo olajšala iskanje virov za nacionalno zgodovino predvsem majhnim in mladim državam, nasprotno pa bi morali največ naporov v nastanek take baze vložiti arhivisti v velikih in starih državah oziroma v državah, ki danes branijo njihove arhive. V Sloveniji imamo na primer zelo malo arhivskega gradiva skupne dediščine in lahko v kratkem obdobju pripravimo elemente za enotno bazo podatkov, v Rusiji denimo bo to nalogo težje opraviti. Če bi želeli, da bi bili v bazi vsi podatki za srednje- in vzhodnoevropski prostor, skupaj z jugovzhodno Evropo, hi morali v projekt pritegniti tudi Avstrijo, le-ta hrani veliko skupne arhivske dediščine Češke, Poljske, Ukrajine, Slovenije in Hrvaške, ter Turčijo.

Popisi arhivskega gradiva, namenjeni enotni bazi podatkov, hi morali biti na vsak način vneseni v računalnik. Samo računalniško podprta baza je lahko učinkovita, splošno dostopna in omogoča horizontalne (združevanje popisov iz različnih arhivov) in vertikalne povezave (od

popisa fonda prek dostopa k popisom na užitih ravneh do dostopa k posameznim dokumentom ob pomoči skeniranja).

VI. Skupna arhivska dediščina v arhivih Republike Slovenije

Iz razlogov, navedenih v tretjem poglavju, je v Sloveniji relativno malo arhivskih fondov, ki vsebujejo zelo pomembno gradivo za zgodovino drugih držav. Z nekaj izjemami so vsi v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani. Največ takega gradiva vsebujejo starejši upravni fondii, nastali pri poslovanju uradov dežele Kranjske. Najpomembnejši fondii, ki vsebujejo skupno arhivsko dediščino, kot je opredeljena v prvem poglavju, so tile:

1.) Vicedomski urad za Kranjsko (Vicedomamt für Krain), Ljubljana, gradivo od 1492 do 1747, obseg 40,5 metra. Vicedom je bil upravnik deželno knežjega imetja v deželi Kranjski, ki je v 15. in 16. stoletju obsegala tudi dele ozemlja današnje Italije (Devinska gospostvo, mesto Trst) in Hrvaške (Pazinsko grofijo v osrednji Istri, ta je sodila h Kranjski vse do začetka 19. stoletja, in mesto Reko). Fond sestavljajo tri serije. Prva serija (splošni spisi) je glede na vicedomove pristojnosti razdeljena na štiri oddelke: 1.) cerkvene zadeve - ecclesiastica (vicedom je imel na deželno knežjem imetju nekatere pravice na cerkvenem področju); 2.) kameralne ali urbarialne zadeve - cameralia sive urbarialia; 3.) zadeve javne uprave - publico politica; 4. mitninske zadeve. Od pripomočkov za uporabo je za prvi oddelek na razpolago tiskan popis na ravni zadev v šestih knjigah, za preostale tri pa rokopisni seznam združenih zadev iz sredine 18. stoletja, ki je bil za tretji in četrti oddelek pred nekaj leti dopolnjen in opremljen s krajevnim, osebnim in stvarnim indeksom. Druga serija obsega vicedomove zapise pisnike sej deželnega zbora (Landtag), tretja pa sodne spise vicedomskega sodišča. Za obe sta na razpolago le starejša seznama zadev.

2. Deželni stanovii za Kranjsko (Landesstände für Krain), Ljubljana. Gradivo od 1493 do 1861, obseg 203 metre. Deželni zbor, najpomembnejši stanovski organ, ki so ga sestavljali zastopniki deželnega plemstva, pozneje tudi deželno knežjih mest in trgov, je bil nosilec deželne uprave na vseh javnih področjih (davki, regrutacija, zakonodaja, sodstvo, šolstvo, verske in zdravstvene zadeve, kovanje denarja...). Fond je danes glede na različne sisteme prvotne ureditve razdeljen na štiri časovna obdobja. Najstarejši del (od 1493 do 1782) je po številnih preureditvah danes uredjen po zadevah, svobodno formiranih v 2. polovici 19. stoletja. Edini uporabni pripomoček za orientacijo po gradivu je kartotečni indeks k zadevam. Za gradivo preostalih treh časovnih obdobjih je ohranjena prvotna ureditev, gradivo pa lahko iščemo o pomoči registraturnih načrtov in

delovodnikov z ustreznimi kazali. Skupno kulturno dediščino predstavlja glede na obseg deželnega ozemlja, kot je naveden pri fondu Vicedomski urad za Kranjsko, gradivo prvega, delna tudi drugega in tretjega časovnega obdobja (do leta 1820).

3. Repräsentanz in komora za Kranjsko (Repräsentation und Cammer für Krain), Ljubljana. Gradivo od 1747 do 1763, obseg 28 metrov. Temu uradu, zadolženemu za uvedbo in urejanje centralizirane državne uprave na Kranjskem, so bili sprva podrejeni tudi mesto Trst in Goriška z Gradiško v današnji Italiji in Reka z avstrijskim Primorjem na Hrvaškem. Ohranjena je prvotna ureditev fonda, gradivo iščemo ob pomoči delovodnikov in kazal.

4. Gubernij v Ljubljani. Gradivo od 1784 do 1849, obseg 532 metrov. Fond sestavlja več podfondov, ki so nastali kot posledica številnih reorganizacij deželne uprave v obdobju od jožefinskih reform do srede 19. stoletja. Kot skupna kulturna dediščina sta pomembna zlasti dva: Združena deželno glavarstvo za Kranjsko in Goriško (Vereinigte Landeshauptmannschaft für Krain und Görz), Ljubljana (1803-1809), ki vsebuje gradivo za italijanski del Goriške, ter Ilirski gubernij (Illyrisches Gubernium), Ljubljana (1816-1849), ki je poleg Kranjske obsegal tudi južni del današnje avstrijske Koroške. Preostali podfondii vsebujejo le gradivo za Kranjsko, torej do leta 1820 tudi za hrvaško osrednjo Istro. Ohranjeni so sezname spisov, ki so jih ob reorganizaciji deželne uprave leta 1820 za potrebe administracije odstopili Guberniju v Trstu (spisi, zadevajoči le notranjo Istro) in leta 1849 Namestništvu (Statthaltereii) v Celovcu (spisi, zadevajoči le južni del avstrijske Koroške). Vse druga gradivo z delovodniki in kazali je ostalo v Ljubljani.

5. Glavni intendant Ilirskih provinc (Intendant Général d'Illyrie), Ljubljana. Gradivo od 1809 do 1813, obseg devet metrov. Ilirske province, ki jih je ustanovil Napoleon zaradi celinske zapore, so poleg ozemlja Krajske obsegale tudi mesto Trst v Italiji, manjši del avstrijske Koroške in velik del Hrvaške. Podrejene so bile francoski vladi. Glavni intendant je vodil vsa področja javne uprave na celotnem ozemlju province in je imel položaj ministra. Fondu so priključeni tudi drobci gradiva intendantov posameznih provinc. Urejen in popisau je po zadevah, popis je objavljen v posebni publikaciji.

6. Deželno predsedstvo za Kranjsko (Landespräsidium für Krain), Ljubljana. Gradivo od 1791 do 1918, obseg 190 metrov. Fond sestavljajo spisi o zadevah, ki so bile v pristojnosti pisarne predsednika najvišjega državnega upravnega urada na Kranjskem (Deželno glavarstvo, Gubernij, Namestništvo, Deželna vlada), zlasti o političnih gibanjih in strankah, manifestacijah in javnih prireditvah ter o cenzuri. Skupno kulturno dediščino vsebuje v tistem delu gradiva, ki je

nastal v obdobju delovanja Združenega deželnega glavarstva za Kranjsko ter Goriško in Ilirskega gubernija. Za orientacijo po gradivu so na razpolago delovodniki z indeksi in seznanji po zadevah.

Izbrana uporabljena literatura:

Janko Polec, Kraljestvo Ilirija, prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah, I. del, Ljubljana 1925.

Milko Kos, Iz Državnega arhiva v Trslu Jugoslaviji izročene arhivalije, Zgodovinski časopis XV/1961, str. 197-199.

Lettre ouverte concernant la convention d'archives non accomplie entre la Yougoslavie et l'Autriche, Ljubljana 1973.

Majda Smole, Glavni intendant Ilirskih provinc 1809-1813, Ljubljana 1973.

Majda Smole, Zgodovina arhivistike in arhivske službe, Ljubljana 1976.

Jože Žontar, Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848, Ljubljana 1998.

Ema Umek, Raziskovanje, evidentiranje in snemanje arhivskega gradiva v tujih arhivih, Arhivi 1/1978, str. 14-16.

Pavle Blaznik, O virih za freisinško in briksenško posest na Slovenskem, Arhivi 1/1978, str. 17-18.

Anloša Leskovec, Gradivo za zgodovino Slovencev v upravnih fondih, ki jih hranila županijska arhiva v Szombathelyju in Zalaezerszegu, Arhivi 1/1978, str. 29-30.

Miroslav Stiplovec, Gradivo za zgodovino Slovencev med dvema vojnama v jugoslovanskih arhivih zunaj Slovenije, Arhivi 1/1978, str. 32-35.

Ema Umek, Gradivo za zgodovino Slovencev v Splošnem upravnem arhivu na Dunaju, Arhivi III/1980, str. 13-17.

Ema Umek, Arhivsko gradivo za območje Istre, Reke, Hrvaškega Primorja in otokov v Arhivu SR Slovenije, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 23/1980, str. 237-240.

Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstentland und Steiermark bis zum Jahre 1918, Redaktion Jože Žontar, Graz, Klagenfurt, Ljubljana, Gorizia, Trieste 1988.

France M. Dolinar, Evidentiranje arhivskega gradiva za zgodovino Slovencev v arhivih izven Slovenije, Arhivi XI/1988, str. 7-11.

France M. Dolinar, Gradivo za zgodovino Slovencev v vaticanskih arhivih, Arhivi XI/1988, str. 16-21.

Ugo Cova, Tržaška vladna gradiva iz časa pred letom 1918 - njihov pomen za Slovenijo, Arhivi XI/1988, str. 75-76.

Milica Miličević, Arhivska gradiva za istoriju Slovenije u Fondovima Arhiva Jugoslavije, Arhivi XI/1988, str. 78-86.

Sources of the History of Africa, Asia and Oceania in Yugoslavia (Guides to the Sources for the History of the Nations), München, London, New York, Paris: Saur 1991.

Osnutek splošnih mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje, prevedla Marija Vera Erjavec, strokovna terminologija Vladimir Žumer, Arhivi XV/1992, str. 162-173.

Marija Oblak-Čarni, Mednarodni dokumenti o prenosu arhivov in nasledstvo arhivov SFRJ, Arhivi XVII/1994, str. 6-11.

ISAD(G) - General international standard archival description: adopted by the Ad Hoc Commission on Descriptive Standards, Stockholm, Sweden, 21-23 January 1993 (Final ICA approved version), Ottawa, Conseil International des Archives, 1994.

Leopold Auer, Vračanje arhivov od leta 1945: uspehi in neuspehi, Arhivi XVIII/1995, str. 42-46.

Jan Van Den Broek, Die internationale archivische Zusammenarbeit seit dem Kongress in Brüssel im Jahre 1910, XIII Internationaler Archivkongress Beijing 1996.

Terry Cook, Die Wechselwirkung zwischen Archivtheorie und -Praxis seit der Veröffentlichung der niederländischen "Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archivgut" 1898, XIII Internationaler Archivkongress Beijing 1996.

Hans Jürgen Beck, Pravica do starih arhivalij: lastnina in varstvo kulturnih dohrin, Arhivi XIX/1996, str. 84-89.

Vladimir Žumer, Elementi popisovanja arhivskega gradiva, Arhivi XX/1997, str. 137-159.

ZUSAMMENFASSUNG

DAS GEMEINSAME ARCHIVERBE IM HINBLICK AUF DEN NACHFOLGESTAAT SLOWENIEN

Beim Verfassen des vorliegenden Beitrags berücksichtigte der Autor die Empfehlungen der Organisatoren der Internationalen Archivkonferenz der mittel- und osteuropäischen Länder und gliederte ihn dementsprechend in sechs Kapitel auf. Im ersten Kapitel definiert er die theoretischen und praktischen Aspekte des Begriffs "gemeinsames Archiverbe", im zweiten und dritten führt er die historischen Gründe für dessen Entstehung an unter besonderer Berücksichtigung Sloweniens, im vierten schildert er die bisherige Lösung der Problematik des gemeinsamen, für Slowenien bedeutenden Archiverbes, das sich im Ausland befindet. Im fünften Kapitel macht er aufgrund der slowenischen Erfahrungen und Empfehlungen des Internationalen Archivrates einige Vorschläge zur Lösung dieser Problematik, im sechsten führt er Angaben über das gemeinsame Archiverbe an, das in slowenischen Archiven aufbewahrt wird und für andere Staaten von Bedeutung ist.

SUMMARY

COMMON ARCHIVAL HERITAGE IN THE LIGHT
OF HISTORICAL SUCCESSION BY THE REPUBLIC
OF SLOVENIA

In preparing this contribution the author has followed the recommendations of the organizers of International Conferences on Archives of the States of Central and Eastern Europe and has divided it into six sections. The first section deals with the theoretical and practical aspects of the term 'common archival heritage', the second

and third sections present the historical reasons for its formation, with special emphasis on Slovenia, the fourth describes the existing methods of solving problems related to joint archival heritage of significance for Slovene history and located abroad, the fifth section proposes some solutions to such problems on the basis of Slovene experiences and the recommendations of the International Archive Council, and the sixth section provides some basic data on common archival heritage kept by archives in Slovenia which is of significance for other countries.

Božidar Jakac pri slikanju v zalivu Golden Gate pri San Franciscu, 1959, Zbirka diapozitivov
Božidarja Jakca AS-143, šk. 77/4, Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije

UDK 912.43(497-12)"17"

Dolenjska v luči jožefinskih merjenj

STANE GRANDA

Med zgodovinskimi publikacijami, ki vzbujajo v zadnjem času precejšnje zanimanje širše javnosti, sodi brez dvoma serija Slovenija na vojaškem zemljevidu 1783-1787.¹ Naslov je nekoliko zavajajoč ali bolj komercialen. Slovenija se po dosedanjem vedenju namreč prvič omenja šele leta 1816, leta, v tisku pa je bila prvič omenjena šele leta 1844 v znani pesmi Ivana Vesela-Koseskega. Pravo vsebino knjige daje nemški naslov *Josephinische Landesaufnahme 1763-1787 für das Gebiet der Republik Slowenien*. Prav bi bilo, da bi bil tudi v nemškem naslovu poudarjen vojaški značaj tako kart kot komentarja, sicer so pričakovanja prevelika. Publikacijo, ki sestoji iz dveh delov: kart in tekstovnih opisov, izdajata Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter Arhiv Republike Slovenije, iz gotice jo prepisujejo in iz nemškega jezika prevajajo delavci Arhiva Republike Slovenije, za urejanje publikacije in skrb za vsa organizacijska vprašanja pa je pristojen Vincenc Rajšp. V letu 1999 bo izšel že peti zvezek, kar je ne glede na številne možne pripombe k delu, gotovo izjemno.

Čeprav je na zemljevide teh vojaških merjenj že 1901. leta opozoril Fran Orožen,² je sodobna poznavanje omenjenega gradiva povezano z imenom Eme Umek. Ta je nanj opozorila 1985. leta³ in iz njega objavila tudi opis Ljubljane z okolico.⁴ Kolikor je podpisaneemu znano, je njena tudi prvotna ideja o potrebnosti izdaje.⁵ Načrtovana je bila priprava v okviru Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete, vendar je kasneje delo prevzel Vincenc Rajšp. Čeprav je Ema Umek že v svojem članku izrecno opozorila, da je bistvo gradiva, ki ga je v nekem smislu na novo odkrila, v merjenju dežel, je bilo v strokovnih krogih pogosto slišati, da je to gradivo pravzaprav jožefinski kataster. Ta omenjam predvsem zato, da bi opozoril na slabo poznavanje davčne problematike pri zgodovinarjih, tematike, ki je vendarle ljudi vedno žulila. Problem ni zgolj slovenski, ampak širši. Izrabljam priložnost, da opozorim na pripoved pokojnega

dr. Pavleta Blaznika. Skupaj z Emo Umek je bil član ekspertne skupine za izvajanje arhivskega sporazuma med Avstrijo in Jugoslavijo iz leta 1923, ki naj bi uresničila določila o restituciji arhivskega gradiva. Ko je na eni izmed sej prišlo v ospredje vprašanje jožefinskega katastra se je pokazalo, da ga ne avstrijski ne naši eksperti, ki so to oznako dobili povsem upravičeno, pravzaprav ne poznajo. Tedaj je nastopila Ema Umek in navzočim pojasnila, kaj sploh je predmet razgovora. "Bili smo kot šolarčki", je končal svojo pripoved pokojni Blaznik. Na to dejstvo opozarjam predvsem zato, ker "raziskovalci" pogosto preveč podoenjujemo znanje arhivistov, ti so pa preskromni. Ta lastnost še kako velja tudi za Emo Umek.

Tako karte kot komentar k njim so nastali zaradi vojaških potreb. V ospredju zanimanja so bile možnosti vojaškega prevoza, z njim povezanega prenočevanja vojakov, pa tudi premikov in varovanja oziroma nadzora prometnic z artilerijo. Popolna podrejenost izdelave kart in opisov krajev oziroma komentarja h kartam vojaškim vidikom poraja pri braleu številna vprašanja, na katere pa bo zaman iskal odgovore v publikaciji. Vsekakor je veliko boljše in pomembnejši njen kartografski del.

Ozemlje, ki so ga avstrijski oficirji kartirali, je bila razdeljeno na sekcije, ki so identične s posameznimi kartami. Komentarje k njim so pisali posebej in so zbrani v posebni knjigi. Ti se navadno nanašajo na več vasi ali zaselkov skupaj. Najprej so našeti kraji, sledi jim oddaljenost od bližnjih večjih krajev, podatki o trdnih stavbah, vodah, poteh, hribih, gozdovih in pripombah zemjemereev. Dolenjsko obravnavata prvi dve knjigi, vendar ne v celoti. Ureditev je namreč nekoliko nenavadna, saj sta v njih tudi Notranjska in celo delček Štajerske, manjka pa delček Dolenjske. Precej težav je tudi s podatki o posameznih krajih. Opisovalci so jih namreč združevali na dokaj nenavaden način. Tako so na primer v okolici Soteske skupaj obravnavana tale naselja: Drenje, Soteska, Gorenje in Dolenje Polje, Gorenje in Dolenje Gradišče, Podhosta, Meniška vas, Suhor pri Dolenjskih Toplicah, Obrli, Sela pri Dolenjskih Toplicah. To otežuje razumevanje nekaterih podrobnosti. Čeprav so pri izdelavi tega izjemno zabavnega dela sodelovali vojaki oziroma častniki nadporočniki Hermann, Megeš in Werthenpreis, podporočnika Storeh in Buday in zastavnik Holzbauer, kar pomeni, da bi morali biti opisi vsaj načelno zelo poenoteni, ker je to ena vojaških značilnosti, so

¹ Glej ocene Ignacija Vojeta v *Zgodovinskem časopisu* 50, 1996, str. 457-459; 51, 1997 str. 287-288; 52, 1998, str. 292-296.

² O zemljevidih slovenskih pokrajin. Zbornik SM 3, 1901, str. 23-51.

³ Ljubljana z okolico v luči jožefinskih deželnih merjenj. Arhivi 8, 1985, str. 91-94.

⁴ Ravno tam.

⁵ Podrobneje glej: Maja Grabnar, Slovenski ozemlje na vojaškem zemljevidu II druge polovice 18. stoletja, Sekcije 201-205. Arhivi 17, 1994, str. 159-160.

med njimi precejšnje razlike. Opisi so tudi precej odvisni od trenutne osebne nagnjenosti. Tako je pri zapisu o Novi Štifti zapisano: "Cerkev v Novi Štifti je trdno, lepo izdelano poslopje. Je nekdanja božja pot, ki so jo od daleč obiskovali." Glede na to, da je na Dolenjskem še precej enako ali celo bolj znanih božjih poti, na primer Vesela ali Žalostna gora, bi pričakovali kaj podobnega tudi drugod, vendar zaman.

Iz prve knjige smo upoštevali te sekcije: 221, 222, 223, 224, 225, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 246, 247, 260, iz druge pa 191, 201, 202, 203, 204, 213, 215, 216, 220.

Splošni vtis o Dolenjski, ki ga dobi bralec iz opisov h kartam, je dokaj skromen. Glede na to, da so danes svojevrstni ponos naših krajev in ljudi gozdovi, je bilo njihovo stanje ob koncu 18. stoletja žalostno. Seveda jih v tistem času še niso gojili kot na primer že v naslednjem stoletju pri knezih Auerspergih, vendar se ni mogoče rešiti vtisa zanemarjenosti. V oči in po telesu vas bodojo nizki, slabo raščeni, zaradi grmovja in druge podrasti neprehodni gozdovi. Izjema so tisti višje ležeči, ki so bili skrajno težko ali skoraj nedostopni. Za gozdove na Gorjancih pravi, da so marsikje neprehodni, podobno oceno so zaslužili tudi tisti okoli Štange. Podatki o mladih gozdovih nam posredno sporočajo o golosekih, ki so morali biti še dokaj pogosti. Prevladovali so listaveci, iglasti gozdovi so bili velika redkost in nanje ponekod opozarjajo kot na posebnost. Vzrok za tako stanje je moral biti na prvem mestu splošen odnos do gozda, na drugem pa seveda takraten način agrarnega gospodarstva, ki je gozd masovno uporabljalo tudi za pašo. Nevarno zadnje je bil gozd takrat še v primarnem stanju, v takem stanju pa so na našem ozemlju prevladovali listaveci. O konkretni kakovosti lesa poročajo iz Dolenje vasi pri Ribnici, ko pravijo, da je tisti slabše kakovosti primeren za sodarje in druge potrebe, mišljena je seveda suha roba in ne pravo sodarstvo. Z roba dobrepoljske doline naj bi že vozili deske v Trst, to pa je tudi edini tovrstni podatek. Okoli Loškega Potoka so v obravnavanem času izsekavali.

Podoba o dolenjski mizeriji dopolnjujejo tudi podatki o cestah. Dobra in vselej uporabna je bila poštna in komercialna, ki je povezavala Ljubljano s Karlovcem. Na nekaterih odsekih je bila zadovoljiva, vsaj poleti in v suhih obdobjih tudi tista, ki je iz Novega mesta vodila proti Zagrebu, podobna, vendar že precej slabša, je bila tista po Mirenski dolini. Zadovoljiva je bila ocena ceste od Žužemberka do Stične, ki bi jo bilo mogoče z majhnimi stroški usposobiti za vožnjo srednje težkih vozov. Ob izkopavanju arheologov v Ivančni Gorici za zdaj že podrti beneško žrpalno smo jo lahko nekaj metrov tudi videli. Izjemno slabe so bile prometne povezave Kočevskega. Cesta skozi Ribnico je bila slaba, za prave tovorne vozove neuporabna, primerna za tovrstne konje in ježo, ob deževjih in poplaval pa so

morali ubirati rezervne možnosti. Tudi iz Bele krajine na Kočevsko slaba pot. Poglavitno prometno sredstvo je bil konj, pa še tega je bilo treba, kot marsikje drugje v hribovitem svetu in soteskali oziroma grapah, občasno razjahati. Tudi Kolpo je bilo najpreprosteje prebresti ali celo s konji preplavati, saj so bili mostovi slabi in redki. Razmeroma slabe prometne razmere so bile tudi na poteh v gričevnatem svetu jugovzhodno od Ljubljane, med Savo, cesto proti Karlovcem in Mirensko dolino, kjer so morali uporabljati še enosne vozove. Slabo vzdrževanje komunikacij so poslabševale še vremenske težave, saj so povzročale, da je bil ob malo večjem deževju velik del Dolenjske neprevozen. Očitno cestna tlaka ne samo ni bila učinkovita, ampak je morda marsikje tudi niso uporabljali. Drugače si skoraj ni mogoče razlagati pripombe, da bi bilo mogoče nekatere cestne odseke že z manjšimi stroški izboljšati. V še slabšem stanju so bile vaške poti, najslabše pa tiste, ki so vodile med vinograde. Po kakovosti so bile na podeželju boljše le tiste, ki so vodile h gradu. Te so imele privaten značaj. Opaziti je nekakšno zakonitost, da so bili v okolici dobro vzdrževanega gradu (n. pr. Soteska) ali kraja (Mirna, Mokronog) tudi dobro vzdrževane ceste in mostovi. Dokaj nerazveseljive podatke najdemo tudi o mostovih. Bilo jih je precej manj kot danes. Logično bi bilo, da so bili zato boljši, vendar temu ni tako. Prevladovali so leseni. Številni izmed njih so bili v slabem stanju, ali kvečjemu primerni za lažje tovorne vozove. Izjema je bil seveda novomeški čez Krko, ker je bil del strateško, gospodarsko in pošteno izjemno pomembne prometnice. Tudi kostanjeviških mostov opisovalec ne kritizira, sicer pa zanje nima dobre besede. Boljši so bili kamniti. Takih je bilo malo. Čez Krko, kot vse kaže, samo eden, in še to pri vasi Krka, to je v bližini izvira. V Mirenski dolini omenjajo le enega od obeh lepotev, ki še danes stojita, čeprav sta skoraj gotovo bila že takrat oba. Naj na tem mestu še posebej poudarimo, da opisovalci vojaškega pomena te ceste, bila je pomembna za vojaške premike v italijanske dežele in v ta namen sta bila oba kamnita mostova verjetno tudi zgrajena, sploh ne poudarjajo. Kamniti mostovi so bili tudi v Črnomlju. Tudi brodovi čez Krko, Kolpo in Savo niso bili kaj prida. Za težke tovrstne vozove ni bil nobeden primeren, lažje pa je bilo marsikje mogoče prepeljati. Povsem očitno je, da so bili v višjih vodnih stanjih tudi nekatere reke in večji potoki neprehodna prometna ovira. Kljub pogostim čerem, brzicam in sipinam je bila gotovo za promet še najboljša Sava, in po njej so prevažali predvsem žito in vino.

Vojaški kartografi so morali biti posebno pozorni na trdne stavbe. Te so bile skoraj brez izjeme cerkve, manj to velja za župnišča. Prav iz pozornosti, ki jo oficirji namenjajo "božjim hramom", lahko sklepamo o njihovem odnosu do Cerkev in vere, saj vojaške oblasti očitno niso

pomišljale, kadar je bilo te "božje lrame" treba nameniti v povsem profane in celo vojaške namene. Očitno jim misel na to, da bi jih uporabili za vojaške namene, celo obstreljevali bi iz njih, niso bile prav nič nenavadnega. Toliko opevana zveza med "tronom in oltarjem", ki naj bi bila ena značilnosti državne tvorbe Habsburžanov, je bila močna le politično, ne pa versko. V tem smislu pa ne moremo omenjati obeh cisterc, ki sta bili v tem času očitno že prazni. Možnosti njune profane uporabe ni mogoče šteti med zlorabe verskih stavb. Tako kostanjeviško kot stiško je bilo mogoče uporabiti zelo koristno v vojaške namene, bodisi kot skladišča bodisi kotčasne kasarne. V Stično naj bi bilo mogoče namestiti dva bataljona vojakov. Fortifikacijska šibkost omenjenih cisterc pa je bila v tem, da ju je bilo mogoče z bližnjih višin z artilerijo držati v šaln. Pletterje so bile očitno v preslabem stanju, da bi zaslužile pozornost. Šentjernejsko župnišče jih je spominjalo na grad. Iz njih naj bi v preteklosti nastale tudi nekatere cerkve (Loški Potok).

Mitnice so bile, s silno redkimi izjemami, očitno solidno in dokaj trdno grajene.

Zelo različni so podatki o gradovih. Že na prvi pogled nas preseneti terminologija: plemiški dvorec, plemiško poslopje (Predgrad), podeželski dvorec, gradič, grad - stavba, ki spominja na stanovanjsko stavbo, in celo trinadstropna stanovanjska hiša s prizidano kapelo (Ruperč vrh). S kakšnim spoštovanjem kartografov in opisovalcev ravno niso navljajali. Številni so se jim zdeli za vojaške potrebe neprimerni, vsi pa ranljivi pred artilerijo. Prav neverjetno je, kakšen poudarek ji je dan. Prav ob tem poudarjanju njene pomembnosti lahko šele bolj dojamemo velike sposobnosti, uspehe in časti Jurija Vege. Dobri gradovi so bili: Soteska z dobrimi konjskimi hlevi, Gracarjev Turn, Pogance, čeprav so majhne, Hmeljnik, Grm, ki bi ga po potrebi spremenili v bolnišnico, skladišča za živila ali konjeniško kasarno, Žužemberk, težko dostopen Ortnek, ribniški grad, Mokrice, Kostel, z dobro lego za obrambo in le enim vhodom, Pobrežje, Bogenšperk, Mirna, Boštanj, Mokronog, Trebnje - grad ni imel le stolpa na vsakem vogalu, ampak v enem traktu še en višji stolp, očitno ostanek prvotnega stolpastega gradu, ki so mu prizidali stanovanjski del -, in še nekateri. Kot vidimo, kakšnega izjemnega vojaškega pomena gradovi niso imeli, saj jim ni bilo nič nerodno nameniti jih za popolnoma negrajske funkcije. Funkcija vojaške bolnišnice je še dobra, Gomila in Boštanj pa bi bila primerna za skladišča. Nekateri so se opisovalcem zdeli vsaj primerni za manjša poveljstva: Gorenja vas, Strelac. Nekaterim so možnost uporabe za vojaške namene odpisali: Mokro polje nima možnosti za obrambo, Vrhovno je bilo majhno in se je sesedalo, Rakovnik ni bil dograjen, Dob je bil takrat tovarna usnja, sicer pa se je sesedal in podobno. O nekaterih ni karakteristik: Luknja, Graben (velik stolp z debelim

zidovjem) Zaloga, Bajnoč, Krupa, Škrljevo. Za Mehovo pravi, da je star, ne pove pa, da je že v ruševinah. Ruševine starega gradu na Bregu pri Ribnici, ki je bil v ruševinah, bi uporabil kar za gradbeni material. Opisovalci redko omenjajo pristave (Dobrava, Podturn, nad Čretežem...). Zanimivo, da pri Novem mestu ne omenja kapiteljske na Marofu, območja od koder je bilo z artilerijo možno kontrolirati velik del inesta, predvsem pa tudi na novo zgrajeno kasarno.

Glede odnosa do cerkva smo nekaj že povedali. Po večini so trdne zidane stavbe. Na Kočevskem je veliko kapel. Le ena ali dve cerkvi sta omenjeni kot leseni. Nekatere so imele še ohzidja iz časov, ko so bile taborske cerkve. Fortifikacijske stavbe iz časov turških vpadov so bile še marsikje ohranjene, na primer Hinje, Stari Log, Soteska. Za Šenruperstko cerkev pravi, da je ohzidana z visokim ohzidjem, ni pa opazil, da je celo naselje neke vrste trdnjava. Podobna opazka manjka tudi za Trebelno. Marsikje so bile obrambne stavbe že v slabem stanju: Primskovo ima razpadajoče ohzidje, ki je imelo nekoč runde in stolpe; Stari tabor pri Črmošnjicah. Cerkev na Pahi (šentjurska?) naj bi bila zapuščena. Na Kočevskem omenja razmeroma veliko kapel, kar pa kaže predvsem na velikost tankajšnjih cerkvic. Podobno kot za cerkve velja tudi za župnišča. Večinoma so bila dobro zidana, nekatera - kot že omenjeni šentjernejsko in topliško - so ga celo navdušili, pri Gorenjem Mokronogu pa se je bal, da se bo pravkar zrušilo. Prav podatki o gradovih, pristavah in taborih, tistega v bližini Taborske jame ne omenja, nas navajajo na mnenje, da so bili popisovalci zelo različno razpoloženi, da so se včasih dokaj potrudili, včasih pa so se naslonili kar na ljudsko pripoved, ali pa sploh niso spraševali.

V dolenskih vaseh so prevladovale lesene in ne ravno ugledne stavbe. Njihovi opisovalci jim namenjajo razmeroma malo pozornosti, zato pa so poudarili nekaj izjem. Več kamnitih in solidnejših kmečkih hiš je bilo na ribniško-kočevskem območju, navdušile so ga stavbe okoli Šmarja, v bližini Dehenea in hlevi v okolici Mirne, kjer naj bi imele vasi kot gradovi dobre hleve.

Glede na to, da so zlasti oficirji na potovanjih zahtevali razmeroma visok stanovanjski standard, bi pričakovali natančnejše opise trgov in mest. Opisa Litije ni, omenjena je le kot trg.⁶ Kartografa, nadporočnika Wertlienpreisa so zanimali predvsem Sava, nekaj potokov in gradovi. Ker je bila Litija zelo pomembna zaradi plovbe po Savi in je moralo biti v njej precej obrtnikov (graditelji čolnov, vrvarne), tako ali drugače povezanih z plovo, je tak odnos nerazumljiv. Nasploh velja zapisati, da opis te sekcije tudi oblikovno odstopa od drugih. Hiše v trgu Radeče so bile majhne, delno lesene, delno zidane. Hlevov je bilo malo, vendar za pontonirje dovolj pro-

⁶ Sekcija 191.

stora. Tudi pri tem trgu ni omenbe o njegovi navezanosti na plovbo po Savi. Mokronog je opisovalec, tudi zaradi razmeroma dobrih okoliških cest, med našimi trgi še najbolj navdušil. Vsekakor bolj, kot bi ga zdaj. Srednjeveški stolp, ki še danes kraljuje sredi trga in domačini ne vedo najbolje, kaj bi z njim, čeprav jih po požigu gradu še edini spominja na srednjeveško slavo, označuje kot stanovanjski. Opazil je njegove debele zidove. V Ribnici so bile vse hiše iz kamna. Obzidje je še imela. Za Kostel avtor opisa ni vedel, da je trg. Očitno sta bila v očeh vojaških kartografov Ribnica in Mokronog najodličnejša dolenjska trga.

Tudi opis dolenjskih mest ni popoln. Besedila o Krškem ni, ker je urednik 217. sekcije, v kateri naj bi verjetno bil, prihranil za eno naslednjih knjig. Zanimivo, da to mesto ni vrisano tudi na pregledni karti, ki je del vsakega zvezka. Odločitev urednika je glede na to, da večina te sekcije sega na Štajersko, logična, vendar za prikaz Dolenjske precej nenavadna in bi jo bilo treba posebej pojasniti. V Kostanjevici je bilo poleg cerkve le nekaj solidnih hiš. Drugo je bilo leseno in zato jo je bilo mogoče hitro in v celoti požgati. V Novem mestu je na opisovalec naredil vtis Kapitelj s cerkvijo in proštijo, opazili so še frančiškanski in kapucinski samostan, novo vojašnico, nekaj hiš in dva gradiča v Kandiji, ki takrat še nista bila del mesta. Kočevje je imelo kamnite hiše, obzidje pa je propadalo. Zelo pa je podarjena trdnost žitne kašče, ki jo je obdajala železna ograja. Posebne pozornosti je bila deležna tudi črnomaljska žitna kašča, ki je ležala zunaj mesta. Tako tu kot v Metliki je opisovalec poudaril stavbe nemškega viteškega reda. Sicer je bil tudi tu največji del mestnih stavb kamnit. Metliško obzidje je še stalo, čeprav ga je več nekaj meščanov uporabilo za zadnje stene no-vogradenj. Na več mestih je bilo že predrti in vogradenj. Višnjegorske hiše so bile majhne, le nekatere so odstopale od povprečja. Pogrešal je bleve, rešitev za morebitne vojaške potrebe je videl v obeh gradovih, dvoreh in njihovih pristavah. Obzidje, ki je na karti vrisano, v besedilu ni omenjeno. Zdi se, zlasti to lahko domnevamo zaradi pripombe h Kostanjevici, da avstrijska vojska do dolenjskih mest ni imela nobenega odnosa. Svojo nekdanjo fortifikacijsko vlogo, mesta Krško, Kočevje in Višnja Gora so prav zaradi obrambnih funkcij ta status dobila, so že davno izgubila in so v tem času v nekem smislu, z izjemo prvega, odmirala. Novo mesto je imelo k sreči vsaj sedež okrožja, gimnazijo, kapitelj, frančiškanski in kapucinski samostan, preostala, razen Krškega, pa so bila mesta predvsem po zavesti njihovih prebivalcev in nekaterih obrtnikov meščanskega značaja, ki pa jih je bilo mogoče najti tudi na podeželju. Trebnje, na primer, je v tem času imelo tudi meščanskega krojača.

Če odmislimo gospodarski pomen cest ter

Del ceste med Žužemberkom in Stično na Mrzlem polju pri Ivančni gorici. Bila je najboljša na Dolenjskem poleg one, ki je povezovala Ljubljano z Novim mestom. Lepo so vidni njen levi utrjeni rob kot tudi ostala struktura cestišča ter sledovi kolesnic. Cesto so odkrili arheologi Narodnega muzeja ob izkopavanju od julija do novembra 1998 pod vodstvom Draga Svolfjšaka. Fotografija je iz fototeke Arheološkega oddelka Narodnega muzeja, neg. 32352, fotograf Drago Svolfjšak.

in line in žage, vsega tega ne gre podcenjevati, je o samem gospodarstvu razmeroma malo besed. Še najpopolnejši je zapis k Fužinam ob Krki. Opisovalec pravi, da so tam zelo znamenite fužine in da večina prebivalcev živi od njih, ker dovajajo les in oglje. Prav zaradi tamkajšnje železarske dejavnosti naj bi v širši okolici kraja prevladovalo grmovje. Pomemben je podatek o mlini za papir pod Zlebnikom pri Radečah. Dodajmo še, da omenja neko tovarno v dolini Višnjice pri Višnji Gori. Verjetno se podatek nananša na tamkajšnjo tekstilno dejavnost. Omenili smo že pripombo o sulhi robi okoli Dolenje vaši pri Ribnici, izdelavo desk in njihovo prodajo v Trst ter usnjarno v dobskem gradu. Omenja še dobro grajeno kopalnišče z gostilno v Dolenjskih Toplicah in enonadstropno zidano gostilno v Bršljinu pri Novem mestu, to je verjetno pred leti podrti "Langerjev grad", ki je morala biti v tistem času lirmanska gostilna z možnostjo priprave prek težavnih Kačjih rid. Pogrešamo podatke o žužemberski industriji,⁷ ki je bila takrat ob vsem toku Krke najpomembnejša, omejena ni niti industrija okoli Smartnega in Litije,

⁷ Majda Pucej, zgodovina Žužemberka in okolice. Suhokranjski zbornik 1997, str. 55-65. Glej tudi Obin, papirnica in gostilništvo. Iz zapiskov Alojza Zupanca. Ravno tam, str. 66-70.

isto velja za kopanje železa okoli Turjaka.

Povsem je izpuščen tudi človeški element, saj ni podalkov o prebivalstvu. O živini, kot vemo, so imeli podalke zbrane drugod.

Vsekakor je tekstovni del publikacije dokaj nesistematičen in nezanesljiv in se ne le statistično, ampak tudi v številnih drugih primerih nanj ni mogoče zanesti. To lahko poleg že omenjenih primerov še posebej opazimo pri dolenski metropoli. Opis in podoba Novega mesta sta ne le v besedilu, ampak na karti precej površna, manjkajo cerkve, saj sta na karti le dve, kapucinski samostan je napačno narisana, obzidja in tudi vislice pri Novem mestu opisovalec ne omenja.

Ker je v tekstovnem delu publikacije objavljeno tako nemško izvorno besedilo kot tudi prevod, transliteriranje je gotovo najzahtevnejše delo pri publikaciji, o prevodu ne bomo izgubljali besed, opozarjamo pa le na nujnost nenehne primerjave z nemškim izvornikom. Napak je namreč kar nekaj, med najhujšimi je lista, pri kateri je kraj Klošter v Beli krajini preveden v samostan, vendar pa se pri delih s tako količino podatkov napakam ni mogoče izogniti, če ne hodimo na teren ali ne pritegnemo domačinov. Vsekakor te pripombe ne razumeli kot kritiko, ampak je zgolj opozorilo uporabniku. Znova velja poudariti, da so karte veliko natančnejše in pomembnejše kot besedilo - zanj je celo mogoče postaviti vprašanje, ali je bilo v njegovo publikiranje smiselno vložiti toliko dela. Zdi se, da se je pomanjkljivosti opisov krajev zavedal tudi urednik in jih skušal rešiti z opombami k pregledu toponimov posameznih kart, pri čemer je upošteval tudi originalne kopije kart. V njih opozarja predvsem na številske mlince, žage, natančnejši so podalki o brodovih, mostovih, morniških (Ribnica, Lož, Kostel, Kovača vas pri Predgradu), skratka na številske podatke, ki na kartah so, ni pa jih na zemljevidih. Ob tem pa bi le rad poudaril, da tudi karte niso brez napak. Na Vinjem vrhu pri Šmarjeti cerkev sv. Jožefa ni imela dveh stolpov, ampak sta bili tam dve cerkvi, podobno kot na Stopnem. Domnevam, da je kartograf na svoji osnovni risbi to slabo označil in je zato pri končnem oblikovanju karte nastala napaka. Pogrešamo tudi sv. Janeza na Malem Vinjem vrhu.

O tem, da je kartografski del jožefinskih merjenj zelo pomemben vir, ne kaže izgubljati besed. Tudi tekstovni del je dragocen zaradi podatkov o cestah, njihovi kakovosti in širini, zlasti pa vodah, pa naj bodo to reke, poloki, ribniki ali viri pitne vode. Koristno jih lahko uporabljajo tudi gozdarji in zlasti hidrologi, saj so podatki o vodah med najbolj popolnimi. Vodni viri niso le naštet, ampak zveemo veliko tudi o njihovi muhavosti, moči ob visokih stanjih voda, strugah in zlasti poplavljanjih. Zgodovinar 18. stoletja jih bo brez dvoma koristno uporabil, v nobenem primeru pa ne morejo nadomestiti podatkov jožefinskega katastra, kljub zapletenemu

načinu njegove uporabe. Ti ostajajo najkoristnejši vir za študij našega ozemlja v 18. stoletju.

ZUSAMMENFASSUNG

DOLENSKA IM LICHT DER JOSEPHINISCHEN LANDESAUFNAHME

In den letzten Jahren fand die Publikation *Josephinische Landesaufnahme 1763-1787 für das Gebiet der Republik Slowenien* ein breites Echo in der slowenischen Öffentlichkeit. Sie wird vom Wissenschafts- und Forschungszentrum der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste und vom Archiv der Republik Slowenien herausgegeben. Die Transliteration und Übersetzung wurde von den Mitarbeitern des Archivs übernommen, die redaktionelle Arbeit der einzelnen Bände, die sowohl Karten als auch Kommentar enthalten, wird von Vincenc Rajšp geleitet. Die Karten stellen zweifelsohne den besseren Teil dieses außerordentlichen Unternehmens des josephinischen Zeitalters dar, die Kommentare entsprechen jedoch nicht der Erwartung. Kostbar sind dagegen vor allem Angaben über die Kommunikationswege, Gewässer, Burgen, Schlösser und anderen festen Gebäuden. Es fehlen Angaben über Gewerbetätigkeiten, die auch für das Militär von Bedeutung waren.

Das Bild von Dolenska (Unterkrain), das die Karten und Beschreibungen vermitteln, ist sehr unerfreulich. Viele Wälder befinden sich in schlechtem Zustand und sind unwegsam. Eine Ausnahme bilden die Straße Ljubljana- Novo mesto- Karlovac und einige Straßenabschnitte zwischen Novo mestu und Zagreb.

SUMMARY

THE DOLENSKA REGION IN THE LIGHT OF LAND SURVEYS IN THE PERIOD OF JOSEPH II

In the last four years, the Slovene public has quite enthusiastically accepted the publication *Slovenia on Military Maps from 1763 to 1787 (Josephinische Landesaufnahme 1763-1787 für das Gebiet Der Republik Slowenien)* published by the Scientific Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts and the Archives of the Republic of Slovenia. The publication is transliterated and translated by the Archives' workers. The head of the project is Vincenc Rajšp, who also edits the individual volumes containing the maps as well as the commentaries. Undoubtedly, the maps are the better part of this extraordinary project of the period of Joseph II, while the commentaries do not fulfil our expectations. The value of the work lies primarily in the information it provides on transport, rivers, castles, and buildings, but fails to provide enough information on the trades which were also important for the army.

The image of the Dolenska region as presented by the maps and text was rather bleak, as many forests were in a very poor state of maintenance and impassable, the only exception being the route Ljubljana - Novo Mesto - Karlovac and certain sections of the road from Novo Mesto to Zagreb.

Arhivsko gradivo in njegovi ustvarjalci

JANEZ KOPAČ

A. Uvod

Vsaka arhivska ustanova mora vložiti kar največ strokovnega truda v pridobivanje kakovostnega arhivskega gradiva. K takemu ravnanju jo poleg kroničnega pomanjkanja skladiščnih prostorov silijo številne pomembne naloge, ki omogočajo normalno poslovanje države, pa tudi dejstvo, da si arhivi le s kakovostnim arhivskim gradivom, ki ga varuje in posreduje v raziskave, ustvarja svoj družbeni pomen.

Slovenska arhivistika ima kakovostno izdelano teorijo valorizacije ustvarjalcev dokumentarnega in arhivskega gradiva ter teorijo valorizacije arhivskega gradiva.¹ Kljub temu pa se moramo v arhivih ves čas zavedati, da s svojimi strokovnimi odločitvami določamo sedanje, zlasti pa prihodnje zgodovinske raziskave. Področja znanstvenega proučevanja preteklosti se skozi čas spreminjajo. Bila so obdobja, v katerih so se zgodovinarji posvečali velikim družbenim spremembam, pa tudi obdobja, v katerih je bilo preučevanje bolj usmerjeno k vsakdanjemu življenju, kar je zahtevalo drugačne vrste zgodovinskih virov. Trditi smemo, da ni strokovnjaka na svetu, ki bi znal in upal napovedati, katera bodo področja proučevanja zgodovinske znanosti čez sto in več let in na ta način determinirati vsebine arhivskega gradiva. Če pa se v arhivistiki odločimo, da so nekateri ustvarjalci nepomembni, bodisi za kraj, v katerem delujejo, bodisi širše, bodisi gradiva o njih v arhivu ne bo, ustvarjalci pa so izgubljeni za prihodnja proučevanja, pa čeprav se tolažimo, da se bo posredno gradivo o njih našlo kje drugje. Enako je tudi z dokumenti ali skupinami dokumentov, za katere se v arhivski valorizaciji odločimo, da nimajo značaja kulturnega spomenika. To ne pomeni, naj pred prevzemanjem arhivskega gradiva v arhiv ne valoriziramo ustvarjalcev in njihovega gradiva, ampak da moramo biti pri teh občutljivih opravilih zelo previdni in natančni. Nikakor ni dovolj pustno sprejemati prebitih odločitev, ki bi jih opravičevali s horizontalno in vertikalno prepletenostjo neposrednih in posrednih dokumentov. Če bi se taka prepletenost pojavila, pa ta otežuje proučevanje, v takih primerih povezano z obiski

različnih arhivskih ustanov. Zlasti lokalno zgodovino pisje si tega ne želi.

Velika nevarnost prehitrih in zato lahko tudi slabo premišljenih valorizacijskih opredelitev do ustvarjalcev in njihovega arhivskega gradiva je tudi tedaj, kadar se srečujemo s preveliko količino informacij. V takih primerih se kaj radi zanašamo, da se bo gradivo o dejavnosti tega ali onega ustvarjalca že nekje ohranilo, vendar pa se pogosto ne ohrani nikjer. To do neke mere dokazuje ohranjenost arhivskega gradiva o večletnem delovanju samoupravnih interesnih skupnosti, zlasti tistih, ki so skrbele za gospodarske dejavnosti.

B. Valorizacija ustvarjalcev arhivskega gradiva

Kljub kriterijem za valorizacijo ustvarjalcev arhivskega gradiva² in izkušnjam iz osemdesetih let, se stvarno in geografsko pristojna arhivska ustanova srečuje s protislovjem v določilih 8., 9. in 14. člena zakona o arhivskem gradivu in arhivih.³ Prva dva člena določata pristojnosti Arhiva Republike Slovenije in regionalnih slovenskih arhivov ter morebitnih arhivov lokalnih skupnosti. Po določilih prvega odstavka 8. člena "Arhiv Republike Slovenije varuje javno arhivsko gradivo državnih organov, izvajalcev javnih pooblastil oziroma javnih služb, ki jih zagotavlja država, Banke Slovenije ter državnih in javnih skladov, agencij in drugih pravnih oseb, ki jih ustanovi država oziroma, ki delujejo za območje celotne države." Skoraj enako se glasi prvi odstavek 9. člena - ta opredeljuje javno arhivsko gradivo, ki ga morajo varovati slovenski regionalni arhivi na območjih njihovega geografskega delovanja. Dodano je še, da regionalni arhivi varujejo tudi arhivsko gradivo "organizacijskih enot državnih organov", kar pomeni pristojnost za varovanje arhivskega gradiva centralizirano organiziranih državnih organov, ki s svojimi službami in organi delujejo na območjih regionalnih arhivov. Take službe in organe imajo n. pr. davčna uprava in inšpekcije. Razumljivo je, da 9. člen ne vsebuje določila o varovanju arhivskega gradiva Banke Slovenije. Posplošeno 8. in 9. člen določata, da so arhivske ustanove v Republiki Sloveniji pristojne za varovanje arhivskega gradiva **javnopravnih oseb**.

¹ Vladimír Žumer: Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo, Ljubljana 1995, seznam literature je naveden in opombah; Marija Kus: Teorija in praksa vrednotenja dokumentarnega gradiva s področja gospodarstva, Arhivi, glasilo arhivskega društva Slovenije, letnik XX, Ljubljana 1997, str. 160-161.

² Vladimír Žumer: t. d., str. 102-107.

³ Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, Ur. l. RS, št. 20-1140/97 popravek Ur. l. RS, št. 32/97.

Valorizacija ustvarjalcev v tem primeru pomeni, da so valorizirane vse javnopravne osebe v Sloveniji, zato je odveč 14. člen zakona, ki povzroča le zmedo in nejasnosti. Glede na določila 8. in 9. člena je povsem nepotrebno, da "minister izda seznam pravnih oseb ter njihovih organizacijskih enot, za katere so pristojni Arhiv Republike Slovenije, posamezni regionalni arhivi in arhivi lokalnih skupnosti, kadar so ti ustanovljeni." Določilo 14. člena bi bilo skladno z 8. in 9. členom le v primeru, če pojem "pravna oseba", ki je uporabljen v tem členu, zajemal tudi n. pr. delniške družbe, družbe z omejeno odgovornostjo in podobne lastniške asociacije ter ustanove in društva, ki jih področna zakonodaja označuje kot "pravne osebe zasebnega prava".⁴ To bi pomenilo poseganje v določanje ustvarjalcev zasebnega arhivskega gradiva. Varovanje in nastanek zasebnega arhivskega gradiva pa zakon ureja na drugačen način, kakor varovanje javnega arhivskega gradiva, zato ne more biti drugače, kot da izraz "pravne osebe" v omenjenem členu označuje samo javnopravne osebe.

Kljub opisane neskladju menim, da bi v praksi moralo biti izpolnjeno določilo 14. člena. Ustvarjalcev s področja javnopravnega delovanja je toliko, da nad njimi skoraj ni pregleda, zato bi izpolnitev 14. člena, s katerim bi seznam določal vse ustvarjalce, pri katerih nastaja javno arhivsko gradivo, arhivom omogočil preglednost, sistematično nad ustvarjalci in povezave za nazaj (n. pr. pri šolah itd.) Sprotno izpolnjevanje določila 14. člena pa bi pomenilo tudi redno obveščanje arhivov z razpisničnimi in novo nastalimi ustvarjalci (n. pr. ob upravnih reformah, upravnih spremembah, razpustitvah in ustanovitvah skladov, ustanov, šol itd.), kar bi bilo zelo dobro. Ni čudno, da Vladimir Žumer meni, da je določilo 14. člena iluzorno in nerealno, saj seznam vseh javnopravnih oseb v Sloveniji "... z velikimi težavami vodi le Urad Vlade RS za statistiko v tako imenovanem registru organizacij...". Ni pa dovolj natančna njegova formulacija, naj bi arhivi "...po pravilniku o odbiranju in izročanju javnega arhivskega gradiva vodili le seznam ... s pripadajočo predpisano dokumentacijo ... tistih izbranih (pomembnejših) javnopravnih oseb, od katerih so ali bodo dejansko prevzemali arhivsko gradivo...". Po mojem mnenju je kriterij pomembnosti ustvarjalca zelo relativen, preveč splošen in subjektiven, da bi ga imeli za edinega pri valorizaciji javnopravnih oseb. Brez valorizacije pa tudi ni mogoče določiti javnopravnih oseb, od katerih bo arhiv prevzemal arhivsko gradivo, kot je zapisano v drugem delu stavka.⁵ Kljub Žumerovemu mnenju,

da je izvedba 14. člena ob strogem upoštevanju določila 8. in 9. člena zakona nerealna, je mjno, da minister za kulturo izda valoriziran seznam javnopravnih oseb, od katerih bodo arhivi prevzemali arhivsko gradivo, sicer bosta neskladje med arhivi in zmeda pri valorizaciji ustvarjalcev popolna.

Za pridobivanje kakovostnega arhivskega gradiva od ustvarjalcev je poleg zahteve, da mora za dokumentarno gradivo javnopravne osebe skrbeti oseba z dokončano srednjo izobrazbo⁶ zelo pomembno določilo drugega odstavka 21. člena arhivskega zakona, le da bi ga morali arhivi bolj uporabljati. Zahteva, da morajo javnopravne osebe za izvajanje nalog pridobivanja arhivskega gradiva "...določiti enega od delavcev na vodilnem položaju, ki je odgovoren za izvajanje teh obveznosti" med drugim pomeni tudi, da mora imenovani vodilni delavec poskrbeti, da ima javnopravna oseba primerne pogoje za vzpostavitev kakovostne zbirke dokumentarnega gradiva (usklajeno z določili materialnega varstva gradiva), da ima delavec, ki skrbi za dokumentarno gradivo, primerne delovne razmere (ne najslabšo klet ali prostor na podstrehi, da prostor, kjer se hrani stalna zbirka dokumentarnega gradiva, ne postane ropotarnica, kar se često dogaja, itd.), in da delavcu, ki dela z dokumentarnim gradivom, organizacijsko pomaga pri vzpostavitvi sistema urejanja dokumentarnega gradiva (prevzame vodenje izdelave organizacijskega predpisa s shemo ureditve in roki hranjenja, ki je dobra podlaga za izdelavo pisnega navodila za odbiranje arhivskega gradiva) in pri vzdrževanju urejenosti tega gradiva. To zlasti pomeni, da omogoči osebi, ki ima na skrbi stalno zbirko dokumentarnega gradiva, da v primerih, ko prevzema dokumentarno gradivo iz tekoče zbirke in je neurejeno, nepopisano in tehnično nezadovoljivo opremljeno, da to gradivo lahko zavrne, z zahtevo, da ga v tekoči zbirki (v pisarnah) primerno pripravijo za nadaljnje hranjenje v stalni zbirki dokumentarnega gradiva. Ta dejstva so zelo pomembna za sprotno delo v stalni zbirki (n. pr. dviganje in vračanje spisov in s tem vzdrževanje urejenosti gradiva, odgovornost za prevzeto gradivo itd.),

⁶ 3. in 4. odstavek zakona o Arhivskem gradivu in arhivih, Ur. l. RS, št. 20-1140/97, Pravilnik o strokovni usposobljenosti delavcev javnopravnih oseb, ki delajo z dokumentarnim gradivom, Ur. l. RS, št. 59-2813/99; Nekateri ustvarjalci si pomagajo tudi z osebnimi, ki nimajo predpisane izobrazbe, kar je seveda boljše, kot da delavca, ki dela z dokumentarnim gradivom nimajo. Pojavi pa se vprašanje, ali naj komisija za preiskavo strokovne usposobljenosti kandidata z neprimerno izobrazbo izkloni. Prepričan sem, da to ne bi bila dobra rešitev. Zlasti manjše javnopravne osebe, n. pr. šole, pa upraviča v stalni zbirki dokumentarnega gradiva kombinirajo s tajniškimi, kar je seveda tudi boljše kot nič, vendar izkušnje kažejo, da to ni dobra rešitev, saj tajnice veliko raje upravljajo dela v svoji pisarni kot v prostorih stalne zbirke dokumentarnega gradiva.

⁴ Zakon o ustanovah, Ur. l. RS, št. 60-2788/95, Zakon o družinah, Ur. l. RS, št. 60-2789/95.

⁵ Vladimir Žumer: Novi arhivski podzakonski akti, Zbornik referatov za 18. Zbiranje Arhivskega društva Slovenije v Postojni, Postojna 1999, str. 75.

zlasti pa za izvedbo kakovostnega in tudi relativno hitrega odbiranja arhivskega iz dokumentarnega gradiva na podlagi pisnih navodil pristojnega arhiva. O tem, da je to določilo novost v slovenski arhivski zakonodaji in da je zelo pomembno, se strinja tudi Vladimir Žumer v že omenjenem referatu na posvetovanju v Postojni.

Na seminarjih za delavce, ki delajo z dokumentarnim gradivom, udeleženci kar pogosto opozarjajo, da bi bilo treba zgoraj opisane zahteve primerno pojasniti njihovim nadrejenim v obliki funkcionalnega sprotnega izobraževanja. Menim, da je treba resno razmisliti o teh pobudah in tudi tako izboljšati kakovostno odbiranja arhivskega iz dokumentarnega gradiva kot pripravo za prevzem arhivskega gradiva v pristojni arhiv.

C. Priprava za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva

Pravno podlago za pridobitev javnega arhivskega gradiva v pristojno arhivsko ustanovo določa 24. člen zakona, postopek priprave odbiranja, odbiranje in izročitev arhivskega gradiva pa je opredeljen v pravilniku o odbiranju in izročanju javnega arhivskega gradiva arhivu.⁷ H kakovostnejšemu odbiranju arhivskega gradiva pri ustvarjalcih pa svoj delež prispeva tudi izvedba pravilnika o strokovni usposobljenosti delavcev javnopravnih oseb, ki delajo z dokumentarnim gradivom.⁸

a) Organizacijski predpis o hranjenju in razvrščanju dokumentarnega gradiva

Ni si mogoče zamisliti kakovostnega odbiranja arhivskega iz dokumentarnega gradiva brez urejenega pisarniškega poslovanja, ki ga navadno konkretizira organizacijski predpis o hranjenju in razvrščanju dokumentarnega gradiva javnopravne osebe. Na ta način nastane osnovna evidenca o dokumentarnem gradivu, le-to pa mora javnopravna oseba po 4. členu pravilnika o odbiranju in izročanju javnega arhivskega gradiva posredovati pristojni arhivski ustanovi. Organizacijski predpis, zlasti pa klasifikacijski načrt odlaganja dokumentarnega gradiva kot njegov sestavni del, mora gradivo spremljati vse od začetka pa do konca, to je od prihoda k ustvarjalcu oziroma nastanka, prek tekoče zbirke, ves čas njegovega hranjenja v stalni zbirki, do prevzema arhivskega gradiva v pristojni arhiv oziroma uničenja dokumentarnega gradiva, ki so mu potekli roki hranjenja. Zato je temelj za izdelavo pisnega navodila, ki ga mora pripraviti pristojni arhiv za odbiranje arhivskega gradiva,

hkrati pa zagotavlja tudi izpolnitev temeljnega arhivističnega načela prvotne ureditve v arhiv prevzetega gradiva.

Pisarniško poslovanje z vsebinskim načrtom razvrščanja dokumentarnega gradiva ima najdaljšo tradicijo na področju uprave. Želeli je, da se predpisi o ravnanju z dokumentarnim gradivom ne bi preveč pogosto spreminjali, zlasti z zamenjavo klasifikacijskih znakov in prerazporeditvami klasifikacijskih skupin za razvrščanje, kar se na žalost navadno dogaja po obsežnejših upravnih reformah. Hvalevredna je zato 52. točka navodila za izvajanje uredbe o pisarniškem poslovanju in o dolžnostih upravnih organov do dokumentarnega gradiva, ki dovoljuje take spremembe le v najhujših primerih.⁹ Take spremembe naredijo veliko nevšečnosti pri odbiranju arhivskega gradiva, zlasti kadar ga odbiramo za daljše obdobje ali ga skušamo povezati z vsebinskimi sklopi že prevzetega gradiva istega ustvarjalca (n.pr. upravnega organa, občine itd.).

V Sloveniji za celotno področje javne uprave, za organe lokalne skupnosti in teoretično tudi za javne zavode in javna podjetja od konca leta 1994 velja nova uredba o pisarniškem poslovanju in dolžnostih upravnih organov do dokumentarnega gradiva,¹⁰ ki jo konkretizira navodilo o izvajanju uredbe o pisarniškem poslovanju in dolžnostih upravnih organov do dokumentarnega gradiva.¹¹ V 16. členu uredbe je določeno, da se evidenca dokumentarnega in arhivskega gradiva pri javnopravnih ustvarjalcih vodi po vsebinskem načelu, "...načrt klasifikacijskih znakov pa določi minister ali predstojnik upravnega organa...". 46. in 51. točka navodila za izvajanje uredbe pomenjata tudi možnost, da upravni organi sami za svoje področje dela izdelajo svoje lastne, podrobnejše načrte "...klasifikacijskih znakov..." (46. točka) oz. "...načrt signifičnih znakov..." (51. točka) na podlagi akta o notranji organizaciji in sistemizacije delovnih mest.

Na podlagi navedenih predpisov o pisarniškem poslovanju je bilo doslej, kot je meni znano, napravljenih nekaj poskusov klasifikacijskih znakov. Leta 1995 je bil pri Ministrstvu za notranje zadeve izdelan osnutek z naslovom "Okvirni načrt klasifikacijskih znakov", namenjen državni upravi v celoti. Leta 1997 pa so pri Vladi službi za lokalno samoupravo skupaj z

⁹ Glej opombo št. 11.

¹⁰ Uredba o pisarniškem poslovanju in dolžnosti upravnih organov do dokumentarnega gradiva, Ur. l. RS, št. 72-2596/94, popravek št. 82-2987/94.

¹¹ Navodilo o izvajanju uredbe o pisarniškem poslovanju in o dolžnostih upravnih organov do dokumentarnega gradiva, Ur. l. RS št. 41-1936/95, Martin Lobar: Ravnanje z zapisi, Pisarniško poslovanje, Ljubljana 1997. Komentar k uredbi o pisarniškem poslovanju in navodilu za izvedbo uredbe o pisarniškem poslovanju in dolžnosti upravnih organov do dokumentarnega gradiva.

⁷ Pravilnik o odbiranju in izročanju javnega arhivskega gradiva arhivu, Ur. l. RS, št. 59-2814/99.

⁸ Pravilnik o strokovni usposobljenosti delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom, Ur. l. RS št. 59-2813/99.

Arhivom Republike Slovenije in Mednarodnim inštitutom arhivskih znanosti pri Pokrajinskem arhivu Maribor pripravili besedilo, ki nosi naslov "Klasifikacijski načrt z roki hranjenja dokumentarnega gradiva lokalnih skupnosti". Na žalost mi ni znano, kako sta besedili zaživeli v vsakdanjem življenju. Na vsak način pa bi ju bilo treba na podlagi morebitnih pripomb ustvarjalcev dodelati in formalizirati v Uradnem listu Republike Slovenije. K izdelavi predpisov o hranjenju dokumentarnega gradiva je na podlagi 51. točke uredbe o izvajanju navodila o pisarniškem poslovanju pristopilo tudi še nekaj republiških upravnih organov in upravnih enot (npr. Davčna uprava Republike Slovenije, upravni enoti Jesenice in Kranj).

Pregled omenjenih osnutkov klasifikacijskih načrtov za shranjevanje dokumentarnega in arhivskega gradiva navaja na misel, da bi bilo treba nekatere vsebinske sklope (skupine) opredeliti tudi z opisom kategorij gradiva, ki tako skupino sestavljajo. Na ta način bi se izognili dilemam pri razvrščanju dokumentov v vsebinske skupine, s katerimi se srečujejo tako v sprejemnih pisarnah, kot tudi delavci, ki imajo na skrbi tekoče in stalne zbirke dokumentarnega gradiva. Olajšano bo tudi odbiranje arhivskega gradiva, saj pogosto ni potrebno kot arhivsko gradivo opredeliti ali kot nepomembno zavreči cele klasifikacijske skupine oziroma podskupine. Razumljivo pa je, da je konkretizacija po vrstah gradiva znotraj vsebinskih sklopov lažje izvedljiva, pri klasifikacijskih načrtih posameznih upravnih organov in služb ter npr. upravnih enot. Zlasti za upravne enote je nujno potrebno, da pristojno ministrstvo zanje čim hitreje izdelata načrt shranjevanja spisov, ker se v nasprotnem ne bo mogoče izogniti zmedli pri pripravi navodil za odbiranje njihovega arhivskega gradiva in neenotnosti prevzetega odbranega gradiva.

Čeprav uredba o pisarniškem poslovanju in o dolžnostih upravnih organov do dokumentarnega gradiva na podlagi tretjega odstavka 1. člena velja tudi za javne zavode in javna podjetja, pa to področje javnega delovanja države močno pogošča organizacijske predpise za hranjenje in razvrščanje dokumentarnega in arhivskega gradiva. Izkušnje s seminarjev za delavce, ki delajo z dokumentarnim gradivom, n. pr. s področja šolstva, kažejo, da si take interne predpise želijo, saj področna zakonodaja določa le vrsto dokumentacije in včasih še njihove roke hranjenja. Zaradi pomembnosti šolske dokumentacije bi se Ministrstvo za šolstvo moralo potruditi in za šole, od osnovnih do visokih, pripraviti predpise o hranjenju dokumentacije, skupaj s klasifikacijskim načrtom za razvrščanje dokumentov. Glede na to, da področni šolski predpisi, zlasti za osnovno šolstvo, kar dobro opredeljujejo strokovno dokumentacijo (slabše je za srednje šolstvo, zelo slabo pa za visoko), sem prepričan, da je izdelava organizacijskega pred-

pisa za šolstvo mogoča in razmeroma hitro izvedljiva. Nujno potrebno pa je dokumentacijo n. pr. šol (velja tudi za druge javne zavode) razdeliti na upravno, finančno računovodsko in strokovno dokumentacijo. Prva dva sklopa opredeljujejo splošni predpisi, tretji sklop pa področna zakonodaja.

Najslabše je za organizacijske predpise skupaj s klasifikacijskim načini razvrščanja dokumentarnega in arhivskega gradiva poskrbljeno pri javnih podjetjih. Menim pa, da bi bilo na tem področju mogoče napraviti veliko več za ohranjenost in kakovostno odbiranje arhivskega gradiva, saj je teh podjetij v primerjavi s številom nekdanjih delovnih organizacij veliko manj. Zato bi se morale pristojne arhivske ustanove z njimi ukvarjati zelo intenzivno, tudi pri pripravi predpisov o hranjenju njihovega dokumentarnega gradiva. K vsakemu javnemu podjetju pa je treba pristopiti samostojno, preučiti predmet poslovanja in na osnovi organizacijske sheme izdelati predpis o hranjenju in razvrščanju njegovega dokumentarnega in arhivskega gradiva.

b) Roki hranjenja dokumentarnega gradiva

Ena od pomembnih zahtev za kakovostno odbiranje arhivskega gradiva in njegov prečiščen dotok v pristojni arhiv je tudi, da organizacijski predpis za hranjenje in razvrščanje dokumentarnega gradiva pri razvrstitvi dokumentov vsebuje roke hranjenja dokumentarnega gradiva. Po določilu 54. člena uredbe o pisarniškem poslovanju je za javnopravne osebe za določitev rokov hranjenja pristojen "...minister ali predstojnik upravnega organa v skladu s predpisi in na podlagi izkustvenih predvidevanj, koliko časa je posamezno dokumentarno gradivo pomembno za delo upravnega organa". Na žalost to vprašanje ni razdelano v navodilu za izvedbo uredbe, le-to se z roki hranjenja le tehnično ukvarja v točkah od 78. do 81. Z določili, zapisanimi v 3. členu pravilnika o strokovni usposobljenosti delavcev javnopravnih oseb, ki delajo z dokumentarnim gradivom, pa so tudi arhivskim ustanovam naložene naloge, da ustvarjalcem pomagajo z znanji, ki zadevajo določitev rokov hranjenja dokumentarnega gradiva. Priznati je treba, da so prav roki hranjenja eden poglobitnih motivov za udeležbo na seminarjih za strokovno usposabljanje delavcev, ki skrbijo za dokumentarno gradivo. Ti delavci so na seminarjih pogosto razočarani nad informacijami na to temo.

V poglavju o rokih hranjenja dokumentarnega gradiva je treba opozoriti tudi na terminološko nerodnost. Ta je zaposlenim v arhivih razumljiva, skoraj popolnoma pa je nerazumljiva predstavnikom ustvarjalcev dokumentarnega in arhivskega gradiva. Ne poznajo namreč razlike med arhivskim gradivom in gradivom, ki ga je potrebno hraniti trajno. Šele nekoliko podrobnejša razlaga o arhivskem gradivu kot zgodlo-

vinskem viru in kulturnem spomeniku ter gradivu, ki ima samo tako imenovano "operativno trajno vrednost", pojasni razliko med obema časovnimi opredelitvama, čeprav se zelo pogosto medsebojno pokrivata. V prihodnje bi bilo gotovo koristno ta dva pojma bolj diferencirati.

Med omenjenimi osnutki klasifikacijskih načrtov roke hranjenja opredeljuje le tisti, ki ga je novembra 1997 skupaj z Arhivom Republike Slovenije in Mednarodnim inštitutom arhivskih znanosti pri Pokrajinskem arhivu Maribor pripravila Vlada služba za lokalno samoupravo. Vsebuje jih tudi osnutek klasifikacijskega načrta, ki ga je marca 1999 pripravila Upravna enota Jesenice in je povzet po osnutku, ki je izdelan za lokalne skupnosti.

Poglavje o rokih hranjenja je v verigi opravil varovanja dokumentarnega in arhivskega gradiva najslabše obdelano. Arhivske ustanove se izgovarjajo, da za to področje niso pristojne (razen za določitev arhivskega gradiva), ministri ali predstojniki upravnih organov, ki jih k določitvi rokov hranjenja zavezuje 54. člen uredbe o pisarniškem poslovanju, pa se verjetno zavedajo pomembnosti teh odločitev in tega člena uredbe ne izpolnjujejo. Zlasti izkustveni kriterij določanja rokov hranjenja je zelo odbijajoč, ker zaradi nepoznavanja zakonodaje, ki delno določa roke hranjenja, izkustveno določen rok hranjenja lahko povzroči nepopravljivo poslovno ali kako drugo škodo.

K manjšim prostorskim zahtevam za stalne zbirke dokumentarnega gradiva bi veliko pripomogla tudi bolj življenjska zakonodaja glede pravne veljave mikrofilmanja in skeniranja dela dokumentarnega gradiva, ki ima jasno določen rok hranjenja in ne bo nikoli imelo značaja arhivskega gradiva, ki bi ga bilo mogoče po reproduciranju uničiti. Za ustvarjalce dokumentarnega gradiva je skoraj nepomemben tudi 57. člen uredbe o pisarniškem poslovanju, ki tovrstno reproduciranje dokumentov dovoljuje, a ga z zadnjim odstavkom pravzaprav spet povsem omejuje. Odstavek se namreč glasi: "Izvirniki dokumentarnega gradiva, ki so posneti na mikrofilm, optično magnetne in laserske diske ter druga sredstva, se smejo uničiti, če to dovoljujejo posebni predpisi." Posebni predpisi pa o takih možnostih, zlasti o možnem uničenju tako reproduciranega originalnega gradiva, navadno nič ne določajo. Delno vprašanje modernega reproduciranja dokumentarnega gradiva rešuje zakon o splošnem upravnem postopku iz leta 1986, ki to problematiko obravnava v 159. in 164. členu. Pa tudi pri njem drugi del 164. člena dopušča možnost dokazovanja razlikovanja reproduciranega dokumenta od originalnega. Res pa je, da ima ta zakon široko področje delovanja, vse od uprave pa do ustanov, ki svoje delo opravljajo na podlagi javnih pooblastil.¹² So-

dobno reproduciranje dokumentarnega gradiva dopuščajo še nekateri predpisi, nič pa ne opredeljujejo, kaj se naj zgodi z originalnim dokumentarnim gradivom, ki je bilo posneto in nima značaja arhivskega gradiva. Zelo slabo bi bilo, če bi glede na to razlagali, da je dovoljeno vse, kar ni prepovedano, kar se lahko dogodi pri tolmačenju besedila zakona o računovodstvu, ki velja od avgusta leta 1999 dalje.¹³

c) Nekateri predpisi, ki vsebujejo roke hranjenja dokumentarnega gradiva

Kot ugotavljamo, imamo v Sloveniji precej predpisov, ki določajo roke hranjenja za posamezne vrste dokumentarnega gradiva. Najlažji pregled nad njimi ponuja publikacija z naslovom Register pravnih predpisov Republike Slovenije, ki ga je januarja 1999 objavila založba Uradni list Republike Slovenije in zajema vse v Republiki Sloveniji do konca leta 1998 veljavne pravne predpise, tudi tiste, ki so nastali še pred slovensko osamosvojitvijo.¹⁴ Povsem enako je zasnovan register, ki ga izdaja Gospodarska zbornica Slovenija, s to razliko, da izhaja vsako četrletje in spremlja tudi najaktualnejše veljavne predpise. Nekoliko obširnejši pregled zakonskih predpisov, ki določajo roke hranjenja, najdemo tudi v študiji Vladimirja Žumra: Arhiviranje dokumentarnega in arhivskega gradiva državnih upravnih organov in organov lokalnih skupnosti.¹⁵

V nadaljevanju navajam nekaj slovenskih predpisov, ki določajo minimalne roke hranjenja dokumentarnega gradiva.

- Pravilnik o odbiranju in izračanju javnega arhivskega gradiva, Ur. l. RS, št. 59-2814/99; (V prilogi k pravilniku je objavljen seznam dokumentarnega gradiva, za katerega se šteje, da je praviloma vedno arhivsko gradivo.)
- Uredba o pisarniškem poslovanju in o dolžnostih upravnih organov do dokumentarnega gradiva, Ur. l. RS, št. 72-2596/94; (V 53. členu je določeno dokumentarno gradivo, ki ga je treba hraniti trajno.)

¹³ Dovolj ilustrativna je primerjava med 24. členom zakona o računovodstvu iz leta 1989 (Ur. l. SFRJ, št. 12-119/89) in 30. členom zakona o računovodstvu iz leta 1999 (Ur. l. RS, št. 23-1132/99) Zakon iz leta 1989 dovoljuje, da se hranijo "... knjižniške listine... v izvorniku ali prenesene na enega izmed nosilcev podatkov avtomatske in mikrofilmske obdelave." S tem določilom je dopuščena možnost hranjenja knjižniških listin na nepapirni podlagi. Zaman tako dovoljenje iščemo v 30. členu zakona o računovodstvu iz leta 1999, ki reproduciranja na moderne medije ne prepoveduje in ustvarjalce pušča v velikih dvomih, ali smejo originalno knjižniško dokumentacijo po reproduciranju uničiti.

¹⁴ Register pravnih predpisov Republike Slovenije, Ljubljana 1999.

¹⁵ Vladimir Žumra: Arhiviranje dokumentarnega in arhivskega gradiva državnih upravnih organov in organov lokalnih skupnosti, Ljubljana 1997 - rokopis.

¹² Zakon o splošnem upravnem postopku, Ur. l. SFRJ št. 47-690/86.

- Pravilnik o izvrševanju zakona o osebnih izkaznicah, Ur. l. SRS, št. 16-897/81, Ur. l. RS, št. 43-1872/98
  - Zakon o varstvu osebnih podatkov, Ur. l. RS, št. 59-2792/99 (10. člen)
  - Pravilnik o zbirkah podatkov, Ur. l. RS, št. 26-1575/96 (Pravilnik določa hrambo tovrstnih podatkov, ne določa pa rokov hranjenja.)
  - Zakon o graditvi objektov, Ur. l. SRS, št. 34-1605/84, Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o gradnji objektov, Ur. l. RS, št. 59-3393/96
  - Zakon o računovodstvu, Ur. l. RS, št. 23-1032/99 (30. člen)
  - Zakon o davčnem postopku, Ur. l. RS, št. 18-1062/96 (27. člen)
  - Zakon o davčni službi, Ur. l. RS, št. 18-1063/96 (53. člen)
  - Pravilnik o načinu in vodenju davčnih evidenc, Ur. l. RS, št. 33-2118/96 (16. člen)
  - Odredba o poslovnih knjigah in drugih davčnih evidencah, Ur. l. RS, št. 77-4113/96 (Roke hranjenja je treba povzeti po 16. členu pravilnika o načinu in vodenju davčnih evidenc.)
  - Zakon o evidencah na področju dela, Ur. l. SFRJ, št. 17-306/90 (8., 13., 40. in 46. člen; Zakon je namenjen vsem pravnim osebam, ki zaposlujejo, in Zavodu Republike Slovenije za zaposlovanje.)
  - Pravilnik o vsebini in načinu vodenja evidenc s področja zaposlovanja, Ur. l. RS, št. 17-877/99 (9. člen; Pravilnik je namenjen Zavodu Republike Slovenije za zaposlovanje.)
  - Pravilnik o evidencah in prijavah s področja varstva pri delu, Ur. l. SRS, št. 1-1/84, spremembe in dopolnitve: Ur. l. SRS, št. 18-900/87, št. 35-1869/88; Navodilo o evidencah in poročilih s področja varstva pri delu, Ur. l. SRS, št. 32-1536/80 (V nohemem izmed pravilnikov, pa tudi v navodilu niso navedeni roki hranjenja.)
  - Zakon o malični evidenci zavarovancev in uživalcev pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja, Ur. l. RS, št. 45-2164/95 (55. in 58. člen; Zakon je namenjen Zavodu za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Republike Slovenije.)
  - Zakon o evidencah na področju zdravstva, Ur. l. SFRJ, št. 22-393/78
  - Pravilnik o dokumentaciji v vrstih, Ur. l. RS, št. 41-2338/97 (10. člen)
  - Pravilnik o dokumentaciji v osnovni šoli, Ur. l. RS, št. 29-1838/96 (11. člen) Pravilnik o spremembi pravilnika o dokumentaciji v osnovni šoli, Ur. l. RS, št. 11-515/99
  - Pravilnik o dokumentaciji v 9-letni osnovni šoli, Ur. l. RS, št. 64-3096/99 (16. člen)
  - Pravilnik o pedagoški dokumentaciji in evidencah v usmerjenem izobraževanju, Ur. l. SRS, št. 5-266/81, spremembe in dopolnitve: Ur. l., št. 10-542/88, št. 6-318/90, št. 81-2957/94 in št. 7-1/95
  - Navodilo o hranjenju maturitetne dokumentacije, Ur. l. RS, št. 3-204/97 (I. in V. točka)
  - Zakon o visokem šolstvu, Ur. l. RS, št. 67-2465/93)
  - Pravilnik o dokumentaciji v glasbenih šolab, Ur. l. RS, št. 24-223/72 (3. člen)
- Vladimir Žumer v omenjeni študiji z naslovom Arhiviranje dokumentarnega in arhivskega gradiva državnih upravnih organov in organov lokalnih skupnosti navaja še nekatere predpise, ki določajo zastaralne roke ali določajo druge pogoje, zaradi katerih je treba gradivo hraniti določeno dobo, kot na primer:
- Zakon o obilgacijskih razmerjih, Ur. l. SFRJ, št. 29-462/78
  - Kazenski zakonik Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 63-2167/94
  - Zakon o splošnem upravnem postopku, Ur. l. SFRJ, št. 47-690/86
  - Zakon o delovnih razmerjih, Ur. l. RS, št. 14-696/90
  - Carinski zakon, Ur. l. RS, št. 1-3/95
- Pregled dela zakonodaje, ki določa roke hranjenja je treba sistematično dopolnjevati, s proučevanjem zakonodaje za bazaj in tudi s sprotnim spremljanjem zakonskih predpisov v Uradnem listu Republike Slovenije.

ZUSAMMENFASSUNG

ARCHIVGUT UND ARCHIVGUTBILDNER

Archivische Institutionen erlangen Bedeutung und Ansehen durch Aufbewahrung und Vermittlung von bedeutendem Archivgut. Aus diesem Grunde kommt im Rahmen der archivischen Tätigkeiten zunächst der Selektion der Archivguthildner und der fachkompetenten Aussonderung des Archivguts außerordentliche Bedeutung zu. Im Beitrag wird auf Unvollkommenheiten und Unklarheiten der bestehenden Archivgesetzgebung in bezug auf die Selektion der Archivguthildner hingewiesen, was in den folgenden Jahren große Verwirrung in der slowenischen archivischen Praxis herbeiführen könnte. Für eine fachkompetente Aussonderung von Archivgut, die nach Möglichkeit von Registraturbildnern selbst unter Anweisung des zuständigen Archivs vorgenommen werden sollte, ist ein Organisationsplan (System der Geschäftsführung) der Ablage von Registratur- und damit auch von Archivgut, und zwar vom Exhibit bis zur ständigen Sammlung des Registraturguts, von außerordentlicher Bedeutung. Der Organisationsplan sollte auch Bestandteil einer internen Ordnung zur Handhabung des Registraturguts des Registraturguthildners sein. Für eine optimale Ordnung von Registraturgut sind auch die Aufbewahrungsfristen einzelner Teile des Registraturgutes von außerordentlicher Bedeutung. Leider ist in Slowenien keine systematische Übersicht über zahlreiche Vorschriften

vorhanden, die unmittelbar oder mittelbar die Aufbewahrungsfristen festsetzen. Am Ende des Beitrags wird versucht, eine erste, unvollständige Übersicht über die zur Zeit in Slowenien geltenden Vorschriften über die Aufbewahrungsfristen zu geben. In diesem Zusammenhang ist jedoch unabdingbar, die einschlägige Gesetzgebung zu verfolgen.

SUMMARY

ARCHIVAL RECORDS AND THEIR CREATORS

The significance and reputations of archival institutions are based on keeping and transferring quality archival materials. Thus, the appraisal of creators and the quality selection of archival records form amongst documentary records are very important pre-phases. The article draws attention to the ambiguity and vagueness of the current archival legislature with regard to the creators' appraisal, which might cause a great deal of confu-

sion in Slovene archival practice. The organisational plan (i.e. the system of document management in offices) for shelving documentary and thus also archival materials upon transfer from the reception office to the permanent collection of documentary materials is of great importance for the qualitative selection of archival records, which, if possible, should be carried out by the creators and, of course, according to the instructions of competent archives. The organisational plan should also be a part of the internal regulation book on handling creators' documentary records. The deadlines for keeping parts of materials are of the utmost importance in keeping documentary records properly arranged. Unfortunately, a systematic survey of numerous regulations pertaining directly or indirectly to record-keeping deadlines is not available in Slovenia. In order to illustrate the point, the last part of the article consists of an incomplete survey of the regulations in effect at the moment concerning the deadlines of record-keeping. Keeping track of the legislation passed in this field is also essential for the proper maintenance of records.

Častniki druge letalske enote, fotografirani pred večjim hangerjem na ajdovskem letališču, najverjetneje pozimi med letoma 1916 in 1917.

"Med nebom in zemljo", zloženska Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici, november 1998.

Arhivi in kazenska sodišča

JELKA MELIK

Arhivi so ustanove najnovejšega časa. Njihov vstop v svet in pravi položaj v družbi se pravzaprav šele začinja. Razmišljanja in trditve v tem sestavku se nanašajo seveda le na tako imenovane zgodovinske arhive, ki hranijo javno arhivsko gradivo. Pomen in vloga arhivov v neki družbeni skupnosti, državi, sta tesno ali bolj neoločljivo povezana z vlogo in pomenom, ki ga ima v tej isti družbeni skupnosti, državi zgodovinske oziroma zgodovina. Bolj se neka družba zaveda pomena zgodovine, svoje preteklosti, tem bolj cenjeni in urejeni so arhivi, višja in širša strokovna usposobljenost ter večja odgovornost se zahteva od arhivistov, večja je skrb za dokumente pri ustvarjanju arhivskega gradiva. Zgodovinske je doslej naredilo dolgo pot od pripovedi do znanosti. Sprva je bila v ospredju zanimanja bolj politika, opisovanje pomembnih dogodkov in življenja ter uspehov vladarjev, pozneje postanejo predmet proučevanja vse bolj široke množice, pisana in raznovrstna področja življenja. V ospredje vedno bolj stopa iskanje širše resnice in prikazovanje celovitejše podobe neke družbe, naroda. Vse manj osamljene so trditve tistih, ki menijo, da je naloga zgodovine predvsem iskati zakonitosti v razvoju človeške družbe, odkrivati izvor družbenih in političnih pojavov, ki so še danes žgoči, omogočiti lažje reševanje sodobnih problemov, pomagati dojeti smisel tega, kar se dogaja danes.¹ Vse pogostejše so težnje in v nekaterih strokah tudi že potrebe, da bi zgodovina služila politiki drugače, kot je bilo v navadi doslej, ko jo je le ta uporabljala predvsem za opravičilo, za dokaz o pravilnosti svojega ravnanja, za vzpodbudo pri svojih zahtevah.² Naravoslovje se pri iskanju resnice poslužuje poskusov, družboslovje si more v ta namen pomagati s primeri iz preteklosti. Tako zgodovinske pa, ki ne želi ustvarjati mitov za potrebe posameznikov, skupin, organizacij ali strank, temveč iskati resnico, potrebuje arhive, ki odbirajo, hranijo in ponujajo podatke o preteklosti, pisne vire.³

Človek ni le biološko, temveč je tudi kulturno bitje. Kot kulturno bitje je zgodovinsko bitje in

kot tako ima tudi zgodovinsko zavest. Vsak rod predaja svoja dognanja naprej in prihodnji rodovi jih sprejemajo prek vzgoje ter razvijajo naprej. Narod brez zgodovine in zgodovinske zavesti zato ne more biti kulturni narod.⁴ Arhivi posredujejo znanje, vedenje in izkušnje preteklih rodov v sedanost in prav tako znanje, vedenje in izkušnje sedanosti prihodnjim rodovom. Seveda v tej dejavnosti niso edini. Številne družbene ustanove in posamezniki vsak na svoj način in na svojem področju opravljajo to nalogo. V čem je posebnost in izjemnost arhivov? Le ta naj bi bila v njihovi težnji po celovitosti, splošnosti in zavezanosti resnici. Od njihove prvotne vloge in službe koristim posameznikom do vse bolj zamotane in zahtevne naloge služiti koristim čim širše družbene skupnosti, ohraniti preteklost nekega naroda v celoti. Arhivi imajo nalogo, da čimbolj zvesto odražajo neko družbo na vseh ravneh bivanja. Njihova pristojnost se razteza na vsa področja človekove dejavnosti v neki družbi. V ta namen morajo arhivi določiti in ohraniti najpomembnejše dokumente, ki so v nekem času in prostoru nastali kot odraz delovanja, predvsem oblastnih organov, organizacij, ustanov in posameznikov. Arhiv je torej tisti temeljni kamen, na katerem je mogoče graditi naprej, spoznavati najprej zgodovino in nato na podlagi zgodovinskih odkritij sklepati o sedanosti ter iskati odgovore na današnje probleme in vprašanja. Arhiv kot vskladiščen spomin neke družbene skupnosti, kot ohranjevalec njene preteklosti, uaj bi bil njeno čimboljše ogledalo, v katerem mora odsevat tako njena svetla stran z vsemi uspehi in odklani, kot tudi njena temna stran z vsemi napakami, slabostmi in zablodami. Arhivisti naj bi torej odbrali dokumente, ki bodo vsakokratno družbeno skupnost čimboljše predstavili, njene zgornje, srednje in spodnje plasti, njene oblikovalce in tako imenovane male ljudi ter ljudi z dna in obrobja. Višja je zavest, da nam pogled na prehojeno pot in storjene napake daje možnost, da se jim v prihodnje izognemo, večja bo skrb za zgodovinske vire, ki nam lahko tako spoznanje omogočijo.

Tudi naša, slovenska najnovejša arhivska zakonodaja⁵ podpira zgoraj izraženo mnenje. Zakon o arhivskem gradivu in arhivih namreč določa, da je arhivsko gradivo tisto dokumentarno gradivo, "ki je bilo prejeta ali je nastalo pri delu

¹ Primerjaj: Janko Pleterški, Branko Božič: *Politična in socialna zgodovina Jugoslavije*, Maribor 1975, str. 9.; France Dolinar: *Zgodovina učiteljica?*, v *Poslednja revolucija*, Ljubljana 1982, str. 61.

² Primerjaj Bogo Grafenauer, *Svetovna zgodovina*, Ljubljana 1981, Uvod, str. XXIX-XXXIII.

³ Več o tem glej: *Historical Research on Crime and Criminal Justice*, Strasbourg 1984.

⁴ Puzeto po Anton Testenjak, *Skozi prizmo besede*, Ljubljana 1989, str. 83-84.

⁵ Zakon o arhivskem gradivu in arhivih z dne 10. 4. 1999, Uradni list Republike Slovenije 20/1999.

pravnih oziroma fizičnih oseb in ima trajen pomen za znanost in kulturo⁶. Iz nadaljnjih členov je razvidno, da je najpomembnejše gradivo tisto, ki nosi naziv "javno arhivsko gradivo". To so predvsem odbrani dokumenti organov - državne oblasti, organov lokalnih samoupravnih skupnosti ter pravnih oseb, ki izvajajo javna pooblastila oziroma opravljajo javno službo. Na arhivistih torej stoji pomembna naloga - določanje spomina neke družbene skupnosti, na arhivistih državnega arhiva⁷ - spomina države. Za najpomembnejše dokumente so po črki zakona določeni zapisi državnih oblastnih organov. Kateri organi so to? V sodobnih, tako imenovanih pravnih državah jih delimo na tri skupine, na zakonodajne, upravne in sodne. Zakonodajni organi so najvišji organi oblasti. Njihova temeljna naloga je sprejemanje zakonov in drugih pravnih aktov, ki oblikujejo za vse obveze pravni red posamezne države. Le tega sestavljajo ustava, zakoni in drugi pravni predpisi. Izvršilno-upravni organi opravljajo izvršilno in upravno nalogo v državi. Ta skupina organov je odgovorna za udejanjanje pravnega reda. Zaradi izvrševanja zakonov in drugih pravnih aktov zakonodajnih organov imajo izvršilni organi izjemno pomembno vlogo pri odločanju, saj je uresničevanje neke odločitve praviloma sprejemanje novih, konkretnjših odločitev, s katerimi prva odločitev šele dobi pravo vsebino. Poleg tega imajo izvršilni organi, ki so za svoje delo sicer odgovorni predstavniškemu organom in od njih odvisni, tudi pomembno zadolžitev, da nasvetujejo, katere zakone je treba sprejeti. Zakonodajni organi odločajo o ciljih, izvršilni organi pa o načinih, kako te cilje uresničiti. Sodni organi predstavljajo tretjo skupino državnih organov oblasti. Sodno oblast izvaja sistem državnih organov, ki ga imenujemo pravosodni sistem. V širšem pomenu sodijo v pravosodje tudi organi pravosodne uprave, ki skrbijo, da se sodna funkcija države izvaja, da ima sodstvo potrebno osebje in prostore. V ožjem smislu pa štejemo v ta sistem predvsem sodišča, ki so sicer državne ustanove, a naj bi bili od drugih vej državne oblasti, od legislativne in eksekutivne, praviloma neodvisni, vezani le na zakon. Praksa se tej zahtevi seveda le bolj ali manj približuje. Sodišča s svojimi odločitvami neposredno posegajo v pravice različnih oseb in razrešujejo spore, ki med njimi nastanejo. Kazenska sodna oblast je del sodne oblasti. Izvršujejo jo kazenski sodni organi, ki preiskujejo, obravnavajo in sodijo kazenske zadeve.

Arhivi so doslej daleč največ pozornosti in skrbi posvečali drugi veji oblasti, izvršno-upravnim organom. Sodstvo je bilo bolj ali manj zanemarjeno. Arhivistom-zgodovinarjem se vloga

sodišč nekako ni zdelo odločilna v življenju države, pravnikov pa doslej med arhivisti ni bilo veliko, predvsem ne toliko, da bi imeli kakšno odločilnejšo besedo.⁸ Vendar je predvsem delo kazenskih sodišč in tožilstev v vsakem času in v vsaki družbi zelo pomembno. Kazensko sodstvo je namreč izvajalec kazenskega prava, ki kar najmočneje posega v življenje ljudi in ga usmerja. Zakaj? Pravo je ena izmed tvorb ljudskega duha in sicer tista, ki je plod težnje ljudi za redom v medsebojnih odnosih. Pravo je poleg morale in običajev eden poglavitnih usmerjevalcev družbenega življenja. Vedenje in ravnanje ljudi je lahko z veljavnim pravom neke države skladno, ali pa mu nasprotuje. To drugo vedenje in ravnanje imenujemo pravne kršitve. Tiste pravne kršitve, ki najmočneje ogrožajo vrednote neke države, so razglašene za kazniva dejanja. Kazensko pravo je zato nekakšno jedro vsega prava v neki skupnosti, saj varuje in ohranja temeljne vrednote neke družbe in s tem omogoča njen obstoj. To so v določenem času in prostoru priznane tako temeljne vrednote posameznika kot tudi temeljne družbene vrednote. Med prve sodijo človekovo življenje, telesna nedotakljivost, svoboščine in pravice, premoženje in varnost. Med druge štejejo družbena ureditev, varnost države in njene najpomembnejše ustanove. Zavarovane vrednote so delno vrednote, skupne večini ljudi, ki neko družbo sestavljajo, delno pa so to zavarovane koristi tistih, ki imajo v rokah oblast.

Kazensko pravo v najširšem pomenu obsega: materialno kazensko pravo, ki določa najprej kazniva dejanja, nato kazni oziroma druge ukrepe zoper storilce teh dejanj in še pogoje za uporabo kazenskih ukrepov; kazensko formalno ali procesno pravo, ki ureja postopek sodišč in drugih državnih organov ter pravice drugih udeležencev v kazenskih zadevah; kazensko izvršilno pravo s pravili za izvršitev kazenskih sankcij in organizacijsko pravo s predpisi o oblikovanju ter sestavi organov za odkrivanje in kazenski pregon kaznivih dejanj ter sodišč. Kazensko materialno pravo so predvsem zapovedi in prepovedi, ki so vzete iz obstoječe morale in običajev neke družbe, prav tako pa tudi določeni pravni predpisi, ki so nastali zgolj z namenom zaščititi koristi nosilcev oblasti v državi oziroma zasledovati politične cilje.⁹ Značilnost teh pravnih pravil je, da poleg zapovedi oziroma prepovedi vsebujejo tudi zagroženo pravno posledico ali sankcijo za kršitelje oziroma storilce kaznivih dejanj. Te pravne posledice so predvsem v advzemu ali omejitvi določenih pravic, kot prostosti, premoženja, telesne nedotakljivosti.

⁶ Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, Uradni list Republike Slovenije 20/1999, čl. 2.

⁷ Danes nosi ime Arhiv Republike Slovenije in je del Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.

⁸ Izkoljni pravni zgodovinar, akademik, profesor dr. Sergij Vilfan, ki je veliko svojega dela vložil v razvoj arhivistike in arhivov, je večkrat pripovedoval o nemoči na tem področju.

⁹ Več o tem Boris Furlan, *Istjem prava*, Pravni vestnik 1/1921, str. 13.

Dolžnost kazenskih sodišč je, nekoliko ponostavljeno, opravljati kaznovalno pravico države. Kazenski postopek začne teči, ko se pojavi utemeljen sum, da je bilo storjeno kaznivo dejanje - kršitev kazenskega prava. Med postopkom je treba ugotoviti, ali je bilo kaznivo dejanje tudi v resnici storjeno, določiti storilca in ga kaznovati. Kazensko sodstvo je del sodstva, katerega sestavo, pristojnost in način opravljanja njegove dejavnosti nekoliko določa že ustava, kjer so navadno podana osnovna načela o izvajanju sodne oblasti nasploh, predvsem pa zakon o kazenskem postopku, zakoni z določbami o ustroju, pristojnosti in načinu delovanja državnih organov, ki nastopajo v kazenskem postopku ter meddržavnih pogodbah. Seveda so zakoni le del kazenskega prava. Pravo vrednost dobijo zakoni šele z uporabo, kar še posebej velja za kazensko pravo, ki je le kup mrtvih določil, kup mrtvih zapovedi, prepovedi in groženj, dokler ga sodni organi ne spravijo v življenje.¹⁰ Zakonodajca s sodno prakso, delom državnih tožilcev, organov pravosodne uprave in drugih organov, ki posredno ali neposredno sodelujejo v kazenskem postopku, nam šele skupaj dajejo popolno podoba kazenskega prava. Kažejo, kaj od tistega, kar so določali zakoni, se je v resnici izvajalo, kateri od institutov, ki so jih novi zakoni vpeljali, so tudi v resnici delovali, in kako uspešno so opravljali svojo nalogo. Šele to skupaj daje pravilno sliko kulturne stopnje neke družbe. Kazenski spisi imajo torej neprecenljivo vrednost. Odsev družbenih razmer in politike države pa je zelo dobro videti tudi v dejanjih, ki kazensko zakonodajajo kršijo. Kazenski spisi nam kažejo tudi življenje samo, ko nam odkrivajo, s kakšnimi kaznivimi dejanji se je sodstvo srečevalo in ukvarjalo. Ob prebiranju le teh se pred nami kot na odru zvrstijo človeške tragedije, družbene drame. Zaslišanja prič in obtožencev nam lahko razodenejo marsikaj. Kažejo nam neko družbo z njene temne strani, odstirajo nam področja, ki nam jih navadno zgodovinska dela ne podajajo. Opazarjajo na življenje "malih" ljudi, in na nepravičnost ter nepoštenost "velikih". Seznanjajo nas s položajem ljudi, predvsem z njihovimi socialnimi težavami in moralnim stanjem. Kažejo tudi na politične nasprotjuke, na delovanje skupin, ki se ne strinjajo z obstoječo družbeno ureditvijo in razgaljajo njene napake, pomanjkljivosti, krivičnosti.¹¹

Kazensko pravo na eni strani družbo oblikuje, po drugi strani pa jo izraža. V njem odseva njena kulturna raven. Metod Dolene je zapisal: "Tako bi pravna življenje človeškega rodu, osobito pa vsakega naroda smeli nazivati kristalizacijo so-

cialne kulture poedinih dob..."¹² Prav zato predstavlja področje kazenskega sodstva tako nepogrešljivi del arhiva. Prehojena pot kazenskega prava je tako kot razvojna pot človeštva polna nazadovanj, padcev in stranpoti. Kljub temu je mogoče opaziti pot navzgor k vse večjemu spoštovanju človeka, večji pravičnosti in nenasilju. To se kaže predvsem v pojmovanju kaznivega dejanja, v odnosu do storilca kaznivega dejanja na eni strani in v odnosu do žrteve na drugi, v pojmovanju vloge kazni in drugih ukrepov zoper krivce kazenskih deliktov. Predvsem zadnje četrtino 19. stoletja imajo številni pravni teoretiki za začetek povsem novega obdobja kazenskega prava. Razvoju naravoslovnih ved so sledile družboslovne znanosti in tako tudi pravne vede. Racionalizem je odstopil mesto empirizmu. Spoznanja antropološke, socialne in neoklasične šole kazenskega prava so v začetku dvajsetega stoletja začele upoštevati prve kazenske zakonodaje: norveški kazenski zakon iz leta 1902, španski, danski, poljski. Jugoslovanski je bil celo med prvimi, narejen po švicarskem osnutku kazenskega zakona. Pomemben je bil premik težišča od kaznivega dejanja k storilecu kaznivega dejanja, za katerim stojita ideja specialne prevenije in ideja resocializacije kot cilja kazenskega prava. V ospredje stopijo protektivni, medicinski in kurativni ukrepi proti storilecem kaznivih dejanj kot posledica uveljavitve socialno-etičnih vrednot in ciljev. V novem kazenskem pravu je poudarjen spor med dvema temeljnima vrednostnima usmeritvama - retribucijo in prevenicijo ter pravičnostjo in smotrnostjo, ki se končuje z upoštevanjem obeh. Tako usmerjenost kazenskega prava je nujno spremljalo tudi izgrajevanje zelo elastičnega sistema določanja in odmerjanja kazni (sankcij) s širokim upoštevanjem vseh okoliščin, ki se nanašajo na dejanje in posebej na njegovega storilca. Tako se je uvedla pogojna obsodba in številne kategorizacije storilcev. Pomembno je uvajanje novih sankcij, varnostnih in vzgojnih ukrepov. Reformira se sistem izvrševanja kazenskih sankcij. Kazni od vzema prustosti se skrajšajo. Veliko sprememb je deležno mladinsko kazensko pravo. V nasprotju s tem naprednim razvojem kazenskopravne znanosti in njenega prodora v kazensko zakonodajo pa je kazensko pravo tega časa v Evropi zaznamovalo tudi kratko medvojno obdobje. Tu mislimo predvsem na komunizem, pozneje ljudske fronte, pa nacizem in fašizem, diktature, strah pred revolucijo, ki so povzročili velike spremembe obstoječih kazenskih zakonodaj, kar se je zgodilo tudi pri nas. Jugoslavija je dobila v tem smislu: zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi ter zakon o državnem sodišču. Vse to mora odkrivati arhivsko gradivo. Kljub načelno neodvisnemu sodstvu se prek kazenskih sodišč

¹⁰ Glej Dušan Džermekov, Psihološki moment u našem novom krivičnom zakonu, Mjesecnik LV/1929, str. 401.

¹¹ Primerjaj, Fred R. Shapiro, Jane Garry, Trial and error, New York Oxford 1998, str. VII-XI.

¹² Metod Dolene, Kultura in kazensko pravo v luči pravne zgodovine, Pravni Vestnik IV/1924, str. 130.

bolj ali manj vidno izvaja politika. Delovanje te veje oblasti določa zakon in v mejah le-tega odločajo sodniki. Prek kazenskih materialnih norm se ustrahujejo politični nasprotniki, prek kazenskega postopka pa odstranjujejo ali vsaj omejujejo. Ali ni trepet in strah vsakega človeka, državljana, največji ob misli, da bo moral stopiti pred sodišče, in prav tako njegovo upanje, da bo tam našel pravico in varnost? Ali ne presojava močdelci neke vladavine, političnega reda, režima prav po sodnih postopkih, s katerimi so onemogočili politične nasprotnike? Neko državo, družbeno skupnost ocenjujemo prav po tem, ali vlada v njej red, pravičnost, mir, upoštevanje človekovih pravic in vrednot za vse in vsakogar.

Ne moremo najti dokumentov, ki so že bili uničeni, ne moremo se izogniti napakam, ki so že bile storjene. Lahko pa se izognemo novim uničenjem, novim napakam. Seveda to ne pomeni, da bi morali ohraniti gore papirjev, ki bi morda nekoč prišli prav. Ne, prav nasprotno. To pomeni skrbno in strokovno utemeljeno določanje arhivskega gradiva, izbor dokumentov, ki imajo največjo izpovedno moč in takih dokumentov, ki zmorejo že zaradi svoje narave dobro predstaviti resnico. To pomeni prizadevanje za široko in raznoliko izobrazbo arhivistov. To pomeni zavzemanje, da postane skrb za ohranitev pomembnega arhivskega gradiva najprej zahtevana, da bo čez čas poslala splošno priznana vrednota naše družbe in države.

ZUSAMMENFASSUNG

ARCHIVE UND STRAFGERICHTE

In den neueren slowenischen Archivgesetzen wird als Archivgut jenes Registraturgut definiert, das bei "Rechts- bzw. natürlichen Personen eingegangen oder bei ihrer Tätigkeit entstanden und von dauerhaftem Wert für Wissenschaft und Kultur ist". Das wichtigste Schriftgut trägt den Titel "öffentliches Archivgut", darunter das ausgesonderte Schriftgut der Staatsbehörden. Bisher widmeten die Archive die meiste Aufmerksamkeit und Sorge der ausführenden Staatsgewalt. Die juristische Gewalt wurde mehr oder weniger vernachlässigt, obwohl die Arbeit von Strafgerichten und Staatsanwaltschaften zu jeder Zeit und in jeder Gesellschaft von großer Bedeutung ist. Von der Strafgerichtsbarkeit wird nämlich das Strafrecht ausgeübt, das in entscheidender Weise in das Leben der Menschen eingreift und dieses lenkt. Von der Strafgerichtsbarkeit wird die Gesellschaft einerseits geprägt, andererseits widergespiegelt. In der Strafgerichtsbarkeit wird auch das Kulturniveau erkennbar.

SUMMARY

THE ARCHIVES AND THE CRIMINAL COURTS

More recent archival legislature defines archival records as those documentary records, "which were received or created by the work of legal or natural persons and has durable importance for science and culture". The most important documents are those which are called the "public archival records", and among these, the selected documents of state authorities. Until now, the archives have focused their attention primarily on the executive and administrative bodies of government, while the judiciary was more or less neglected. In any period and in any society, however, the work of criminal courts and public prosecutors is very important as criminal courts administer criminal law which has a great impact on the lives of people with the guidelines it sets. The criminal law of a country both shapes and mirrors its society and is a reflection of the level of culture it has achieved.

Razvoj struktur v srednjeveških rokopisnih vezavah

JEDERT VODOPIVEC

Uvod

Precejšen del srednjeveškega rokopisnega gradiva, ki ga hranijo arhivi in knjižnice, je nastal v obliki kodeksa, to je v obliki vezane knjige, ki je kompleksen, tridimenzionalen objekt z mnogostevilnimi prvinami, mnogo več kot samo skupina listov, povezanih v hrbtnem delu in zaščitena s platnico.

Čeprav je pozornost strokovne in laične javnosti najpogosteje osredotočena na knjižni blok, ki zaradi dragocenosti svojega nosilca - pergamenta ali papirja - in zaradi dragocenosti svoje naloge - da ohrani zapis, sporočilo - ponavadi zasenči vse drugo, je srednjeveška knjiga mogla ohraniti svojo vsebino pogosto prav zaradi tega, ker je knjižni blok bil povezan in zavarovan s knjižno vezavo.

Dragoceno okrašene platnice so bile zaradi uporabljenih žlahtnih kovin, dragega kamenja, slonove kosti, prefinjene izdelave, ikonografskih motivov, že od nekdaj predmet zanimanja in razprav, šele v zadnjem času pa se je strokovna pozornost obrnila tudi k vezavam, v kakršne so najpogosteje odete srednjeveške knjige.

Te na videz standardne in za neveščee oko komaj kaj različne vezave, so zgovorne priče kulturnega nivoja dobe in okolja v katerem so nastale.

Za srednjeveško knjigo je značilno predvsem sozvočje med tehniko izdelave, strukturnimi elementi in uporabljenimi materiali, kar je pripomoglo zlasti k trpežnosti in praktičnosti knjige v obliki kodeksa. Spremembe, ki so se na materialni podobi knjige pojavile po iznajdbi tiska, so večinoma poenostavitve, ki so knjigi dale privlačnejšo zunanjo podobo, ji pa zato praviloma zmanjšale praktičnost in trpežnost med uporabo.

Za raziskavo o razvoju struktur v vezavah srednjeveških rokopisov sem se odločila predvsem zato, ker je to področje v Sloveniji še povsem neraziskano in ker je poznavanje zgradbe in zgodovinskega razvoja struktur in materialov v starejši knjigi eden od osnovnih pogojev za uspešno konservatorsko-restavratorsko delo tudi na področju novejših knjižnih vezav.

Z nalogo sem poizkusila predstaviti oris zgodovinskega razvoja posameznih struktur in tehnik vezanja od najstarejših spomenikov do konca 15. stol. v Zahodni Evropi in poiskati vzporednice na slovenskih tleh ter sintetizno predstaviti posamezne strukture, tehnike vezanja in materiale na ohranjenih slovenskih srednje-

veških kodeksih.

Temelj raziskave predstavlja popis ohranjenih srednjeveških knjigoveških spomenikov, ki vključuje razvid vseh ugotovljivih podatkov, skice, grafične odtise in fotografije, poleg tega pa raziskava vključuje tudi terminološki slovar specifičnih strokovnih izrazov v povezavi z vezavo kot segmentom knjige.

Pregled stanja v slovenskih javnih zbirkah

Glavnina slovenskih srednjeveških rokopisov so kodeksi, ki pripadajo zahodnoevropski, t. i. latinski kulturi in so nastali na Slovenskem ali bili del fonda slovenskih srednjeveških knjižnic oz. arhivov. Evidentiranih je skupno 361 kodeksov, od katerih je 179 vezanih v trde platnice in imajo t. i. trde vezave in 182 vezanih v mehke platnice in imajo t. i. mehke vezave. Poleg teh je danes v naši zbirki še 5 glagolskih in 8 cirilskih kodeksov, ki so prišli k nam v sklopu Kopitarjeve in Zoisove zapuščine ob koncu 18. stol.¹

Večina srednjeveških kodeksov je danes hranjenih v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, Škofijskem arhivu Maribor, Pokrajinskem arhivu Koper - Enota Piran in Nadškofijskem arhivu v Ljubljani. Poleg teh ustanov hranijo manjše fonde še Frančiškanski samostan v Ljubljani, Frančiškanski samostan v Novem Mestu, Arhiv Republike Slovenije, Stolni arhiv Koper, Semeniška knjižnica Ljubljana, Pokrajinski arhiv v Mariboru in Univerzitetna knjižnica v Mariboru.

Večina kodeksov (159 enot), vezanih v trde platnice, je popisana v Kos-Staletovem popisu iz leta 1931. Ta popis pa ne zajema arhivskih vezanih rokopisov (npr. vicedomske, notarske knjige, urbariji in statuti) ter knjižnic in arhivov primorskega dela Slovenije, ki je bil takrat pod italijansko zasedbo. To gradivo je evidentirano v inventarjih posameznih ustanov, in sicer:

*V Pokrajinskem arhivu Koper je v starem piranskem arhivu 182 kodeksov, ki so vezani v mehke platnice in predstavljajo v Sloveniji najbogatejšo zbirko t. i. mehkih vezav; poleg tega hranijo še 8 kodeksov, vezanih v trde platnice, ki pa so vsi prevezani ali restavrirani.

Od starega koprškega arhiva je žal ostal le popis F. Majerja iz leta 1904. Gradivo je bilo med drugo svetovno vojno odpeljano v Italijo. Danes je še vedno v zabojnikih v prličnih prostorih beneške knjižnice Marciane in čaka na

¹ Zakladi NUK, 1982, str. 18.

razrešitev dogovorov o sukcesiji med Italijo in bivšo Jugoslavijo oz. danes Slovenijo.²

*V Arhivu Republike Slovenije hranimo danes poleg dveh kodeksov, ki sta vključena v Kos-Steletov popis (št. 79 in št. 80), še 7 kodeksov, vezanih v trde platnice, in en evidentiran kodeks z mehkiimi platnicami. V izvorni vezavi je danes le urbar v mehki vezavi.

*V Stolnem arhivu Koper hranijo 4 srednjeveške kodekse, vezane v trde platnice, od katerih je samo eden v delno izvornem stanju, vsi ostali so prevezani.

*V Nadškofijskem arhivu hranijo poleg tistih, ki so vključeni v Kos-Steletov popis, še 3 kodekse: NŠAL Ms 25, NŠAL Ms 27 in gornjegrajski urbar iz leta 1426.

Med ustanovami, zajetimi v Kos-Steletovem popisu, ki hranijo rokopise z izvornimi vezavami, so:

*Škofjski arhiv Maribor, ki ima vseh 49 kodeksov v srednjeveški vezavi, med njimi sta 2 vezana v mehki vezavi.

*Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani hrani 78 kodeksov, od katerih je 31 v srednjeveški vezavi, od tega 2 v mehki.

*Nadškofjski arhiv v Ljubljani hrani 23 kodeksov, od katerih je 21 v srednjeveški vezavi, med temi pa 4 v mehki.

*Semeniška knjižnica v Ljubljani hrani 3 kodekse, od katerih sta 2 v srednjeveški vezavi, od tega 1 v mehki.

*Univerzitetna knjižnica Maribor hrani 2 kodeksa in oba sta v srednjeveški vezavi s trdnimi platnicami.

Pregled domače in tuje literature

Med slovenskimi avtorji, ki so obravnavali knjige ali knjižnice, so se med obravnavo dotaknili vezav le tisti, ki so se poglobili v srednjeveško knjigo. Milko Kos in France Stele v popisu srednjeveških rokopisov, Alfonz Gspan v študiji Inkunabule v Sloveniji in učbeniku Konserviranje in restavriranje bibliotечnega gradiva in najizjemneje Nataša Golob v študijah o srednjeveški kodeksih: Srednjeveški kodeksi iz Stične: 12. stoletje, Gotika v Sloveniji, De Civitate Dei iz Bistre, Biblije na Slovenskem.

Kos in Stele sta se v popisu srednjeveških rokopisov omejila le na navedbo najosnovnejših značilnosti vezav, npr. "sodobna vez, lesene, z usnjem prevlečene platnice, hrbet pokvarjen, gumbi in sklepa odpadla, notranji strani platnic polepljeni s pergamentnimi listi, na katerih je jurističen tekst 14. stol."³ S pomočjo njihovih popisov sem si olajšala delo pri ugotavljanju obravnavanih vezav, na osnovi njihovih opomb pa sem si ustvarila sliko o časovnem in krajevnem izvori

posameznih kodeksov.

Gspanovi knjigi sta bili izhodišče za reševanje začetnih terminoloških zagat, poleg tega je uvodni del študije o inkunabulih pomemben vir informacij in podatkov o srednjeveških knjižnicah in usodi knjige v Sloveniji.

Študije Nataše Golob, zlasti razprava o stiških rokopisih, pa so dogradile Kos-Steletov popis, predvsem pa mi pomagale osvetliti širše zgodovinsko in umetnostno ozadje nastanka in izvora najpomembnejših slovenskih rokopisov in mi bile skupaj s prevodom razprave Christopherja Clarksona "Varno ravnanje s srednjeveškimi rokopisi in prvotiski in njihovo razstavljanje"⁴ v slovenščino v veliko pomoč pri pripravi osnutka glosarija.

Med drugo, v slovenščini dostopno literaturo, ki obravnava področje knjižne vezave, so pomembni tudi prevodi člankov Carla Federicija in Konstantina Houllisa v zborniku razprav mednarodnega simpozija o konserviranju knjig in papirja.⁵

V tuji literaturi je zlasti v zadnjem času na temo knjižne vezave dostopna razmeroma veliko literature. V starejši literaturi se za mnogimi naslovi, ki napovedujejo obravnavo knjižnih vezav, pravzaprav pojavlja le zgodovina knjižne dekoracije. Med takimi deli je tudi nekaj pomembnih katalogov razstav, ki v uvodnem delu temeljiteje obravnavajo tudi zgodovino kodeksa in v katalog vezav vključujejo osnovne podatke o strukturi posameznih vezav, npr.: The history of bookbinding, Baltimore 1957, E.Ph. Goldschmidt: Gothic and Renaissance Bookbindings, Amsterdam 1967, Paul Needham: Twelve centuries of bookbindings: 400-1600, New York 1979. Pri nekaterih novejših publikacijah, ki prav tako obravnavajo zgodovinski pregled razvoja knjige in umetnosti dekoriranja prevlek, pa je že v naslovu napovedan pregled knjigoveških dekoracij, kot npr.: Otto Mazal: Europäische Einbandkunst, Graz 1990, ali Fine and Historic Bookbindings from the Folger Shakespeare Library, Washington 1992. Knjiga Heinza Petersena, Bucheinbände, ADEVA 1991, je že povsem osredotočena na zgodovinski pregled strukturnih delov knjižnih vezav.

Raziskave in objave razprav o strukturalih srednjeveških knjižnih vezav se v literaturi pogosteje pojavljajo v zadnjih dvajsetih letih, čeprav so bile nekatere temeljne raziskave na področju strukture bizantinskih, karolinških in romanskih vezav izpeljane že prej, npr. Karla Krista, Berthe van Regemorter, Jeanne Irigoina, Jeanne Vezina.

Raziskave in razprave, ki obravnavajo struk-

² Vir Maruša Zagradnik, direktorica Pokrajinskega arhiva Koper.

³ Kos-Stelet, 1931, str. 190.

⁴ Clarkson, Varno ravnanje s srednjeveškimi rokopisi in prvotiski in njihovo razstavljanje, v: "Konserviranje knjig in papirja", Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1997, str. 141-188.

⁵ V: Konserviranje knjig in papirja, ed. J. Volpovec, N. Golob, Arhiv republike Slovenije, Ljubljana 1997.

ture srednjeveških vezav, se v večini primerov omejujejo na predstavitev posameznih skupin kodeksov in skoraj vse obravnavajo predvsem karolinške in romanske vezave. Gotsko obdobje zaenkrat še ni celovito raziskano. Vse obravnave se nanašajo le na trde vezave, mehke so v nekaterih primerih le omenjene. Do sedaj je edina objavljena raziskava mehkih vezav Clarksonova študija o mehkih vezavah 16. in 17. stol.⁶

Največ temeljnih člankov o strukturnih elementih in njihovem medsebojnem vplivu oz. povezanosti s konservatorskimi problemi na področju srednjeveške knjige je prispeval C. Clarkson.

V času pisanja razprave, med objavami še ni bilo dela, ki bi sintezno predstavilo razvoj vezav v posameznih obdobjih in bi vključeval pregled in primerjavo za širši zahodnoevropski prostor. Verjetno je prva tovrstna knjiga J. Szirmai "The Archaeology of Medieval Bookbinding", ki je izšla šele pozno spomladi leta 1999.⁷

Večina objavljenih del zajema le britanske, francoske, helgijske, nizozemske, nekatere nemške in delno italijanske vezave pretežno iz karolinškega in romanskega obdobja. Zelo redke so objave o strukturi vezav iz iberskega polotoka, iz Avstrije, Madžarske in Hrvaške. Izjema je le Italija in objave Federicija in sodelavcev z inštituta za patologijo knjige, vendar tudi te vključujejo le najstarejše kodekse. Zato sem se pri pripravi opisov posameznih vezav naslonila predvsem na način, ki ga podajajo avtorji v člankih: C. Clarkson: *Further Studies in Anglo-Saxon and Norman Bookbindings ...*, v "Roger Powell *The Compleat Binder*"; J. Szirmai: *Carolingian Bindings in the Abbey Library of St. Gall*, v "Making the Medieval Book: Techniques of Production" in C. Federici, F. Pasalicchio: *A Census of Medieval Bookbindings: Early Examples*, v: "Ancient and Medieval Book Materials and Techniques".

Na področju terminologije srednjeveške knjige ima pomembno vlogo terminološki slovar Denisa Muzerella, ki je v francoščini izšel 1981., v italijanskem prevodu pa 1996. leta. V posameznih publikacijah in člankih so kot dopolnitev navadno tudi glosariji. Najizčrpnjše je pripravil C. Clarkson. Pomemben terminološki prispevek glede strukture vezav je leta 1997 objavljen nizozemski terminološki slovar.⁸

Priloge na obravnavo

Po pregledu srednjeveških rokopisov sem se glede na sedanje stanje, postavljene cilje in dosegljivo literaturo odločila, da se z raziskavo

omejim le na kodekse, vezane v trde ohranjene srednjeveške vezave.

Cirilske in glagolske rokopise sem izpustila predvsem zato, ker niso del srednjeveškega knjižnega fonda, ki bi bil zgodovinsko in s kulturnim vplivom vezan na slovensko ozemlje, poleg tega sodijo zlasti cirilski rokopisi v sklop bizantinskih vezav in se kot taki strukturno razlikujejo od tipa vezav, ki se je razvil v osrednjem delu Evrope, kateremu pripada slovensko ozemlje.

Kodekse, vezane v t. i. mehke platnice, katerih glavnino predstavljajo vicedomske knjige piranskega arhiva, sem sprva nameravala vključiti v obravnavo, vendar sem med popisom ugotovila, da bi zalitevale posebno terminološko in strukturno obravnavo. Zaradi pomanjkanja referenčnih podatkov in objavljenih študij na tem področju srednjeveških vezav bi bile neenakovredno vključene v obravnavo skupaj z kodeksi, vezanimi v trde platnice, katerim je posvečena glavnina vseh dosedanjih raziskav.

Iz obravnave sem izpustile tudi vse delne in popolne prevezave, ki so nastale od začetka 16. stol. dalje.

Zaradi pomanjkljive dokumentacije in v večini primerov popolnoma izgubljenih srednjeveških struktur sem izpustila tudi skoraj vse restavrirane kodekse. V obravnavo sem vključila le štiri, na katerih so strukture ohranjene do tolikšne mere, da se je še dala rekonstruirati glavnina prvotnega stanja ali je o njih ohranjena popolna konservatorsko-restavratorska dokumentacija.

Tako je med vsemi evidentiranimi srednjeveškimi kodeksi 96 primerov ohranjenih srednjeveških vezav kodeksov, kar je nekaj več kot polovica (53%) vseh v javnih zbirkah ohranjenih kodeksov s trdimi vezavami. Številka ni velika, če jo primerjamo s podatkom, da je imel samo Žički samostan leta 1487 kakih 2000 in več zvezkov.⁹ Po drugi strani pa je presenetljivo velika, če jo primerjamo s podatkom, ki ga navaja Paul Canart¹⁰ za vatikanske bizantinske vezave, kjer je med 4700 grškimi kodeksi ohranjeno izvorno vezavo le 94 primerkov, ali s podatkom, ki ga navaja Jennifer Sheppard¹¹ za eisterejanski samostan Buildwas v Angliji, kjer je med 49 ohranjenimi srednjeveškimi kodeksi le 9 s srednjeveško vezavo.

Med 96 kodeksi z ohranjenimi vezavami niso bili v času popisa dosegljivi 4 rokopisi Škofjskega arhiva Maribor, zato so iz obravnave izpuščeni, vanjo pa so, kot že omenjeno, vključeni tudi 4 restavrirani.

Skupina 96 kodeksov se je že ob prvem ogledu stanja izkazala za razmeroma heterogeno

⁶ Clarkson: *Limp Vellum Report*, Council of Library Resources, Washington DC, 1970.

⁷ J. A. Szirmai, *The Archaeology of Medieval Bookbinding*, Aldershot 1999.

⁸ Gmeip, Gumbert; Szirmai: *Kneep en binding*, 1997.

⁹ Die Reiseangehöriger des Paolo Santonino, 1485-1487, Klagenfurt 1947, str. 177.

¹⁰ *Legature bizantine vaticane*, 1988, str. 9.

¹¹ V: "Roger Powell *The Compleat Binder*", 1996, str. 182.

družino, ki se je bolj ali manj naključno izognila uničenju ali odtujitvi. Zato je bila razmeroma težavna tudi razporeditev v skupine.

Kodekse sem sprva razvrstila po ustanovah v zaporedju, ki ga v popisu navajata Kos in Stele. Po končanem popisu, ko sem podatke dopolnila, sem kodekse zaradi lažje nadaljne obdelave razporedila v skupine, pri čemer sem izbrala naslednje osnovne kriterije:

- * vrsto pisne podlage,
- * paleografsko oz. kodikološko datacijo,
- * podobnosti med posameznimi strukturami in jih razvrstila v 10 skupin:
- 0 trije stiški rokopisi 12. stol.
- 1 drugi zgodnjegotski kodeksi
- 2 pergamentni kodeksi iz konca 14. stol. in 1. pol. 15. stol.
- 3 pergamentni kodeksi iz 2. pol. 15. stol.
- 4 posebnosti: veliki kodeksi, kodeksi z usnjem in lepenko kot oporo
- 5 papirni kodeksi iz konca 14. stol. in začetka 15. stol.
- 6 papirni kodeksi do sredine 15. stol.
- 7 papirni kodeksi iz sredine 15. stol.
- 8 papirni kodeksi iz 2. pol. 15. stol s posebnostimi v šivanju
- 9 preostali papirni kodeksi iz 2. pol. 15. stol.

Popisni obrazec

Raziskava temelji na izvornem gradivu, ki sem ga popisovala po enotnem sistemu, ki je vključeval vse temeljne in variantne prvine v strukturi srednjeveških trdih vezav.

Shema za popis sem pripravila ob upoštevanju objavljenih opisov in popisov, ki so jih objavili kodikologi in konservatorji. Principi popisovanja so podobni, vendar je vsak od načinov specifičen, prilagojen raziskavi in raziskovanemu gradivu.

Pri pripravi popisa sem poizkusila iz informacij izluščiti zlasti rezultate raziskav tistih avtorjev, ki so se poglobili v strukture srednjeveških vezav. Na samem začetku mi je bil v pomoč popis italijanskih srednjeveških rokopisov, ki ga je pripravil Federici s sodelavci. Vendar je ta shema za popis, kakršnega sem želela izvesti na slovenskih kodeksih, preobširna in zajema številne elemente, ki jih na naših vezavah ni. Poleg tega italijanska raziskava ni obravnavala knjigoveških prvin glede na izvir oz. časovno obdobje. Iz nje sem uporabila predvsem osnovni princip razdelitve strukturnih elementov in ga dopolnila z opisi strukturnih elementov, ki so jih objavili Vešin, Clarkson, Houlis, Federici, Szirmai.

Na tej osnovi in na osnovi dokumentacijske sheme, ki sem jo pred leti izdelala za pripravo konservatorsko - restavratorske dokumentacije, ki jo uporabljamo v konservatorsko - restavratorski delavnici Arhiva Republike Slovenije, sem izdelala obrazec, ki sem ga uporabila za začetek

popisovanja. Po približno tretjini popisanih kodeksov se je izkristalizirala oblika, ki sem jo z manjšimi dopolnitvami uporabljala do konca.

Obrazec je narejen kot pripomoček za popis srednjeveških vezav in je zasnovan tako, da se lahko z razčlenitvijo posameznih strukturnih elementov razvije v izpopolnjen obrazec za konservatorsko - restavratorski popis. Razdeljen je v dva dela.

Najprej so navedeni:

- osnovni podatki o kodeksu, nato sledi
- opis struktur,
- poškodbe,
- posebnosti posameznega kodeksa,
- kratek opis vezave in stanja, v katerem se nahaja kodeks.

V drugem delu je podan podrobnejši opis glavnih struktur:

- knjižnega bloka,
- spojnih folijev,
- vezie,
- sistema šivanja,
- kapitala,
- povezave vezie s platnicama,
- opor v platnicah,
- prevleke,
- hrblta,
- zaklepov in
- ščitnikov.

Za posamezne strukturne elemente so podani opisi z merami, skicami, grafitnimi odtisi in fotografijami. Določene izmere so zlasti pri manj poškodovanih kodeksih bolj ocena velikosti kakor natančne izmere. Res natančen popis in izmere je praviloma mogoče opraviti le med konservatorsko - restavratorskim posegom. Take strukture so npr.: debelina vezie in sukanea, prevleke, hrbtnih podlag, desk, širina kapitalske obreze in talonov, dolžina vbodnih zarez. Zato so mere za vse take primere, čeprav so merjene z mikrometrom ali kljunastim merilom pogosto premalo natančne in jih je potrebno jemati kot očno reda velikosti. Skice so narejene prostoročno in so samo dopolnitev opisa oz. fotografije. Kadar je bilo mogoče posneti informacijo (npr. z grafitnim odtisom), je le-ta priložena.

V popisu so kodeksi označeni z zaporedno številko popisa vezav (npr. 1/1), s kratico ustanove (npr. NUK), številko rokopisa v posamezni ustanovi (npr. Ms 33), z zaporedno številko, ki jo imajo v Kos - Steletovem rokopisu (npr. 35), naslovom in paleografsko datacijo. Datacija vezave je navedena samo takrat, ko odstopa od paleografske oz. ko jo je hilo mogoče ugotoviti (npr. 1/1, NUK Ms 33, 35 Kos-Stele, Summa de iure canonico, 1. tretjina 14. stol., vezava 1. pol. 15. stol.).

V tekstu in preglednicah pa so kodeksi zaradi preglednosti označeni samo s kratico ustanove, številko rokopisa in zaporedno št. v popisu vezav (npr. v tekstu: NUK 33 (1/1), v preglednicah: 1/1 NUK 33).

Navedena številka rokopisa je tista, s katero je označen kodeks in s katero je tudi naveden v posameznih inventarjih ustanov. Izjema so le kodeksi mariborskega Škofijskega arhiva, kjer takega inventarja ni, zato v tem primeru uporabljam zaporedno številko Kos-Steletovega popisa (npr.: 1/2, ŠAM Ms 40, 112 Kos-Stele v tekstu navajam: ŠAM 112 (1/2), v tabelah pa: 1/2 ŠAM 112) ter tisti kodeksi, ki niso zaobjeti v Kos-Steletovem popisu npr. NŠAL urbar 1426 (2/11).

Ugotovitve

Popis in analiza se v predstavljeni raziskavi omejujeta le na srednjeveške rokopisne kodekse s trdimi vezavami.

Prva ugotovitev je, da ima med 179 evidentiranimi kodeksi približno polovica (96) ohranjeno izvorno vezavo, kar je v primerjavi z obsegom našega fonda in s podatki o stanju drugod po Evropi razmeroma veliko število.

Najbogatejšo zbirko 49 kodeksov z ohranjenimi srednjeveškimi vezavami hranijo v Škofijskem arhivu Maribor. Poleg te ustanove hrani pomemben fond 29 kodeksov tudi Narodna in univerzitetna knjižnica in Nadškofijski arhiv v Ljubljani s 17 kodeksi. Med ostalimi ustanovami pa hrani rokopise z ohranjenimi srednjeveškimi vezavami še Univerzitetna knjižnica Maribor z dvema kodeksoma in Semeniška knjižnica v Ljubljani ter Stolni arhiv v Kopru s po enim kodeksom.

Med slovenskimi kodeksi imajo skoraj vsi **gotske vezave** iz 14. in 15. stol. Izjema so trije poznoromanski stiški rokopisi: NUK 35, NUK 24 in NUK 29, od katerih je verjetno povsem sočasna le vezava na NUK 35, ostali dve sta zagotovo doživeli vsaj delni prevezavi, najverjetneje ob koncu 14. stol. ali v 15. stol.

Večina vseh vezav kaže strukture in **tehnike vezanja**, ki so značilne za **germanske vezave**. Le 10 kodeksov ima vezave z italijanskimi značilnostmi, od teh so 4 iz Nadškofijskega arhiva v Ljubljani, 2 iz Narodne in univerzitetne knjižnice in po eden iz Škofijskega arhiva v Mariboru, Stolnega arhiva v Kopru in Semeniške knjižnice v Ljubljani.

Kodeksov s pergamentnim knjižnim blokom je v zbirkah 44, kodeksov s papirnim knjižnim blokom 51, eden, NUK 46 (2/6), pa ima knjižni blok sestavljen iz pergamentnih folijev in papirnih listov. Glavnina papirnih kodeksov je nastala in bila vezava v 15. stol. in med njimi ni nabene prevezave. Prevezave zasledimo le na pergamentnih kodeksih in med temi so skoraj vsi pomembnejši iluminirani rokopisi, npr. NUK 2, NUK 33, UKM 136, ŠAM 149, NŠAL 19, NŠAL 7.

Provenienca vezav na osnovi strukturnih elementov ni mogoče zagotovo ugotoviti. Za to so potrebne še dodatne kodikološke raziskave in

primerjave. Med kodeksi pa je 16 takih, katerih vezave izstopajo po kvaliteti tehnike vezanja, strukturnih elementih in uporabljenih materialih. Sadeč po strukturalah najverjetneje izhajajo iz različnih centrov z daljšo tradicijo in razmeroma veliko produkcijo. Med njimi bi s **knjigoveškega in konservatorskega stališča izpostavila zlasti dva kodeksa:**

*Kodeks ŠAM 112 (1/2), ki je kodikološko datiran v sredino 13. stol. v alzaško področje in ima sočasno vezavo, izstopa po kvaliteti pergamenta, uporabljenega za izdelavo knjižnega bloka, in po tehniki vezave. Vezava izstopa predvsem zato, ker so skoraj vsi strukturni elementi posebnosti, npr. število vezic, način šivanja, sakanec, spojni foliji, hrbtna podloge, povezava glavnih in kapitalskih vezic, oblika platnic in število zaklepov.

*ŠAM 119 (4/U1), ki ga Kos in Stele paleografsko datirata v konec 14. ali začetek 15. stol. Kodeks ima vezavo, ki je, sodeč po strukturnih elementih, lahko sočasna z nastankom knjižnega bloka. V platnicah sta namesto desk debelejši usnjeni opori, ki dajeta kodeksu izjemno gibljivost, posledica tega pa je izjemno dobra ohranjenost vezave, brez poškodb.

Na obravnavanih kodeksih nisem opazila večjih poškodb, ki bi nastale zaradi klimatsko neustreznih pogojev hrambe. So pa na 29 kodeksih opazne **mehanske poškodbe**, ki so v večini primerov izrazite v hrbtnem delu, zlasti ob kapitalu in pregibih. Razmeroma pogoste so tudi **poškodbe bukovih desk**, ki so v večini primerov vsaj delno načete zaradi črvogenine, 5 lesenih desk pa je tudi prelomljenih.

Izrazite mehanske poškodbe, zlasti poškodovane vezice, podloge in pregibe imajo tudi vsi zelo veliki kodeksi.

Knjižni bloki so na večini rokopisov dobro ohranjeni, izjeme so le 3 kodeksi (NUK 27, ŠAM 137 in UKM 137), katerih knjižni bloki kažejo izrazitejšo poškodbo preperelosti folijev oz. listov zaradi vlage, 5 kodeksov (NUK 23, ŠAM 114, NŠAL 17 in 18 ter SAK anti-fonar) pa imajo izrazitejšo poškodbo knjižnega bloka zaradi pogoste uporabe.

Poškodovani kodeksi, razen koprškega anti-fonarja, ne potrebujejo restavratorskih posegov, v nekaterih primerih so potrebni le manjši **konservatorski posegov**, nujno pa potrebujejo primerne zaščitne škafle, hrambo v vodoravnem in ne v navpičnem položaju, usrezno rokovanje in v večini primerov boljše klimatske pogoje hrambe, pri čemer je izjemno pomembno da niso hranjeni v prostorih ogrevanih s centralno kurjavo.

Pri analiziranju vezav sem ugotovila, da so za **določitev vezave** najbolj zanesljivi sledeči **strukturni elementi:**

- * vrsta in pot vezic,
- * vrsta kapitala,
- * način šivanja vzdolž veznika in obšiva vezic,

* vrsta spojnega folija.

Do sredine 15. stol. nisem opazila razlik med načini vezanja pergamentnih in papirnih kodeksov. **Odstopanja od srednjeveške tradicije** so med kodeksi opazna v 2. pol. 15. stol. in so pogostejša na papirnih kodeksih. Pergamentni kodeksi pa tudi ob uradnem izteku srednjega veka v večini primerov ostajajo zvestejši srednjeveški tradiciji.

Navedene ugotovitve in domneve so plod raziskovanja vezav kodeksov s trdimi platnicami, upoštevajoč do sedaj znane paleografske, kodikološke in konservatorske analize. Nedvomno bo za razjasnitev nepojasnjenih vprašanj potrebno te analize dopolniti z dodatnimi raziskavami na področju srednjeveških rokopisnih vezav, pa tudi z analizo vezav na inkunabulah in kodeksih, vezanih v mehke platnice. Prav tako pa so nekatere vezave tako specifične oz. problematične, da bodo zahtevale samostojne podrobnejše raziskave in primerjave. Želeli bi tudi bilo, da bi se raziskavi trdih vezav pridružil še razvid in vsaj tipološka sistematika mehkih vezav.

Zaključek

Sedanja konservatorska misel je, podobno kot na drugih področjih, tudi pri starejši knjigi usmerjena predvsem k preventivnim ukrepom, k sistemu varovanja in ustrezne brambve, uporabe in prezentiranja na razstavah. Vanj vključuje vse udeležence v procesu: konservatorje, bibliotekarje, arhiviste oz. muzealce, uporabnike gradiv in vodilne strukture. Za doseg tega cilja je zelo pomembno tudi ustrezno izobraževanje, ki mora biti vključeno v redne študijske programe in v

programe dodatnega izobraževanja osebja in uporabnikov.

Restavratorski posegi so danes omejeni le na najnujnejše utrditve najbolj poškodovanih in ogroženih vezav. Vsi posegi, tudi najmanjši, morajo biti dokumentirani, poleg tega mora biti dokumentirano stanje pred posegom (natančno popisani, fotografirani, izmerjeni in po potrebi posamezni deli tudi skicirani, navedeni posegi in uporabljeni materiali).

Problem, zaradi katerega se še dodatno opuščajajo restavratorski posegi, je pomanjkanje kvalitetnih materialov, zlasti vseh vrst usnja in pergamenta, ki so ključni pri restavriranju starejših vezav.

Prevezave pridejo v poštev le izjemoma in to samo v primerih, ko je resno poškodovan sistem šivanja in s tem ogrožen knjižni blok. Poškodbe na knjižnem bloku pa se, če je le mogoče rešujejo brez razdiranja vezave. Našteti principi veljajo za vse knjige, ne samo za srednjeveške kodekse.

Srednjeveški kodeksi so spomeniki s pomembno zgodovinsko oz. umetniško vrednostjo in njihove vezave, njihov organski del so temelj za razumevanje strukture knjig poznejših obdobj.

S popisom in predstavitvijo srednjeveških knjižnih vezav v slovenskih javnih zbirkah sem želela predvsem pripraviti izhodišče za nadaljnje raziskovalno delo na področju struktur, materialov in tehnik vezav v povezavi s konservatorskim, kodikološkim, arhivskim in bibliotečnim področjem in za oblikovanje in preciziranje strokovnih izrazov v zvezi s knjigo.

Preglednica 1:

Seznam obravnavanih kodeksov in razvrstitev v skupine

Pri dataciji knjižnega bloka sem upoštevala letnico oz. obdobje, ki ga predlaga Milko Kos in dopolnila oz. popravila, ki jih predlaga Nataša Golob, pri dataciji vezave pa sem sledila rezultatom, ki jih je razkrila analiza struktur, materialov in tehnologije vezave v slovenskih srednjeveških kodeksih.

št.	ustanova/kodeks	št. Kos	datacija knj. bloka	datacija vezave
stiški rokopisi iz 12. stol.				
0/1	NUK Ms 35	60	ok. 1180 (N.G.)	verjetno sočasna vezava
0/2	NUK Ms 29	28	ok. 1180 (N.G.)	delna prevezava verjetno 14. ali 15. stol.
0/3	NUK Ms 24	57	ok. 1180 (N.G.)	delna prevezava verjetno 15. stol.
drugi zgodnjegotski kodeksi				
1/1	NUK Ms 33	35	1. pol. 14. stol. (N.G.)	prevezava 1. pol. 15. stol.
1/2	ŠAM Ms 40	112	1. pol. 14. stol. (N.G.)	sočasna vezava
1/3	ŠAM Ms 47	117	14. stol. (N.G.)	sočasna vezava
1/4	ŠAM Ms 68	110	14. stol. (N.G.)	prevezava 1. pol. 15. stol.
1/5	ŠAM Ms 32	115	sr. ali 2. pol. 14. stol.	sočasna vezava
1/6	NŠAL Ms 3	91	1. pol. 14. stol.	delna prevezava konec 15. stol.
1/7	NUK Ms 34	59	sr. 14. stol.	2. pol. 14. stol.
1/8	NUK Ms 23	49	2. pol. 14. stol.	sočasna vezava

pergamentni kodeksi iz konca 14. stol. in 1. pol. 15. stol.

2/1	NŠAL Ms 6	94	sr. 14. stol.	sočasna vezava
2/2	NŠAL Ms 2	90	konec 14. stol.	sočasna vezava
2/3	NŠAL Ms 25	/	konec 14. zač. 15. stol.	1.pol. 15. stol.
2/4	NŠAL Ms 27	/	13. in zač. 15. stol.	1. pol. 15. stol.
2/5	NŠAL Ms 16	104	1. pol. 15. stol.	sočasna vezava
2/6	NUK Ms 45	63	2. pol. 14. stol.	sočasno šivanje, brez platnic
2/7	NUK Ms 124	68	pred l. 1352	verjetno sočasna vezava
2/8	NUK Ms 12	44	1401	sočasna vezava
2/9	NUK Ms 27	45	konec 14. ali zač. 15. stol.	sočasna vezava
2/10	ŠAM Ms 46	111	ok. 1300 (N.G.)	prevezava 1. pol. 15. stol.
2/11	NŠAL Urbar	/	1426	sočasna vezava
2/12	ŠAM Ms /	108	po l. 1316	prevezava 1433, Salzburg (O.M.)
2/13	NŠAL Ms 5	93	14. stol.	vsaj delna prevezava sr. 15. stol.
2/14	ŠAM Ms 18	131	sr. 15. stol.	sočasna vezava
2/15	NUK Ms 46	38	14. in 15. stol.	15. stol.

pergamentni kodeksi iz 2. pol. 15. stol.

3/1	ŠAM Ms 43	113	1. pol. 14. stol.	prevezava 2.pol. 15. stol.
3/2	NŠAL Ms 19	98	ok. 1412	delna prevezava 2.pol. 15. stol.
3/3	ŠAM Ms 8	140	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava
3/4	ŠAM Ms 17	149	ok. 1410	vezava sočasna, prevleka konec 15. stol.
3/5	NŠAL Ms 7	95	1410	delna prevezava 2.pol. 15. stol.
3/6	UKM Ms 136	156	13. stol. (N.G.)	prevezava 2. pol. 15. stol.
3/7	ŠAM Ms 13	116	15. stol. (N.G.)	2. pol. 15. stol.
3/8	ŠAM Ms 6	153	konec 15. stol.	sočasna vezava
3/9	ŠAM Ms 4	144	konec 15. stol.	sočasna vezava
3/10	ŠAM Ms 7	142	konec 15. stol.	sočasna vezava
3/11	ŠAM Ms 2	147	konec 15. ali zač. 16. stol.	sočasna vezava
3/12	ŠAM Ms 3	150	zač. 16. stol.	sočasna vezava

veliki kodeksi

4/1	NUK Ms 2	33	sr. 14. stol., 1347	prevezava 15. stol., rest. ok. 1950
4/2	NŠAL Ms 17	105	konec 15. stol., 1491	sočasna vezava, rest. 1993
4/3	NŠAL Ms 18	105	konec 15. stol., 1491	sočasna vezava, rest. 1993
4/4	SAK antifonar	/	1. pol. 15. stol.	prevezava konec 16. ali 17. stol.

kodeksi z usnjem kot oporo

4/U1	ŠAM Ms 20	119	konec 14. ali zač. 15. stol.	vezava verjetno sočasna
4/U2	ŠAM Ms 42	152	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava

kodeksi z lepenko kot oporo

4/L1	ŠAM Ms 19	151	konec 15. stol. ali zač. 16. stol.	sočasna vezava
4/L2	ŠAM Ms 39	155	konec 15. stol. ali zač. 16. stol.	sočasna vezava
4/L3	ŠAM Ms 45	143	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava

papirni kodeksi iz konca 14. in začetka 15. stol.

5/1	ŠAM Ms 10	114	sr. 14. stol.	sočasna vezava
5/2	ŠAM Ms 49	118	konec 14. stol.	sočasna vezava
5/3	NŠAL Ms 8	96	1. pol. 15. stol.	sočasna vezava
5/4	NŠAL Ms 12	100	1. pol. 15. stol.	sočasna vezava
5/5	NUK Ms 141	24	2. tretj. 15. stol.	sočasna vezava
5/6	ŠAM Ms 34	123	1. pol. 15. stol.	sočasna vezava
5/7	ŠAM Ms 41	109	1. pol. 15. stol.	sočasna vezava
5/8	NUK Ms 69	40	1. pol. 15. stol.	sočasna vezava
5/9	NUK Ms 61	20	1. pol. 15. stol.	sočasna vezava
5/10	ŠAM Ms 25	125	ok. 1435	sočasna vezava
5/11	ŠAM Ms 23	124	2. čet. 15. stol.	sočasna vezava
5/12	NŠAL Ms 4	92	ok. 1384	sočasna vezava

papirni kodeksi do sredine 15. stol.

6/1	NUK Ms 146	48	2. tretj. 15. stol.	sočasna vezava
6/2	NUK Ms 140	69	po letu 1431	verjetno 2. pol. 15. stol.
6/3	NŠAL Ms 9	97	1424	sočasna vezava
6/4	ŠAM Ms 29	135	2. tretj. 15. stol.	sočasna vezava
6/5	NŠAL Ms 11	99	2. čet. 15. stol.	sočasna vezava
6/6	NŠAL Ms 14	102	sr. 15. stol.	sočasna vezava
6/7	NŠAL Ms 15	103	15. stol.	1. pol. 15. stol.
6/8	ŠAM Ms 15	13	sr. 15. stol.	sočasna vezava

papirni kodeksi iz sredine 15. stol.

7/1	NUK Ms 149	71	2. tretj. 15. stol.	sočasna vezava
7/2	ŠAM Ms 22	137	1466	sočasna vezava
7/3	ŠAM Ms 33	133	3. čet. 15. stol.	sočasna vezava
7/4	ŠAM Ms 21	126	sr. 15. stol.	sočasna vezava
7/5	ŠAM Ms 31	127	sr. 15. stol.	sočasna vezava
7/6	NUK Ms 78	54	14.-15. stol.	verjetno 1. pol. 15. stol.
7/7	NUK Ms 101	66	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava
7/8	NUK Ms 142	41	sr. 15. stol.	sočasna vezava
7/9	ŠAM Ms 14	132	1441, Padova	sočasna vezava
7/10	NUK Ms 106	23	1455-1471	sočasna vezava
7/11	NUK Ms 224	75	sr. 15. stol.	sočasna vezava
7/12	ŠAM Ms 32	129	sr. 15. stol.	sočasna vezava

papirni kodeksi iz 2. pol. 15. stol. s posebnostmi v šivanju

8/1	NUK Ms 65	52	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava
8/2	NUK Ms 49	50	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava
8/3	NUK Ms 147	42	po l. 1482	sočasna vezava
8/4	ŠAM Ms 16	138	ok. 1470	sočasna vezava
8/5	ŠAM Ms 28	136	1456, 1464	sočasna vezava
8/6	ŠAM Ms 30	128	sr. 15. stol.	sočasna vezava
8/7	ŠAM Ms 44	122	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava
8/8	ŠAM Ms 35	139	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava
8/9	ŠAM Ms 27	141	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava
8/10	UKM Ms 137	157	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava

preostali papirni kodeksi iz 2. pol. 15. stol.

9/1	NUK Ms 145	70	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava
9/2	NUK Ms 75	53	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava
9/3	NUK Ms 71	64	konec 14. zač. 15. stol.	verj. prev. zač. 16. stol.
9/4	NUK Ms 51	51	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava
9/5	ŠAM Ms 50	130	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava
9/6	SKL Ms 4	83	2. pol. 15. stol.	sočasna vezava

LEGENDA:

- N.G. - Nataša Golob,
 O.M. - Otto Mazal
 NŠAL - Nadškofijski arhiv Ljubljana,
 NUK - Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana,
 ŠAM - Škofijski arhiv Maribor,
 SAK - Stolni arhiv Koper,
 SKL - Semeniška knjižnica Ljubljana,
 UKM - Univerzitetna knjižnica Maribor,

Primer popisa vezave na urbarju iz leta 1426

2/11

NŠAL URBAR 1426 GORNJI GRAD A, f.2
 ui v *Kas-Steletovem popisu*

SPLOŠNI OPIS

- B, 330 x 131 mm, 171 folijev, 10 leg, kvinterniji
- pergament: ovčji, enakomerno obdelan, M=D
- platnice > knjižni blok
- spojna folija: odlepljena, zapognjena za prvo oz. pred zadnjo lego
- vezice: 4, sukane galmske, gosto obšite
- šivanje: A1
- kapitula: sukani vezici, gosto obšiti
- pot vezic: G1, hrbtni rob → kratki zunanji kanali → tmeli → notranji kanali
- pot kap. vezic: G1, nad ogliščem → zunanji žlebovi → tmeli → notranji žlebovi
- deski: bukovi, pravokotni robovi
- prevleka: galmsko usnje
- zaklep: 1, rob spredaj
- hrbet: raven, izbočene vezice
- razpiranje: plosko

POŠKODBE

- potrjana nit v vezniku 1., 8., in 9. lege
- natrgan kapitalski obšiv
- spredaj pretrgana zgornja kapitalna vezica
- odlepljena spojna folija
- prelomljena in mehansko poškodovana spodnja platnica
- ob robovih obrabljena prevleka

POSEBNOSTI: pokončni format

STANJE KODEKSA OB POPISU

Dobro ohranjen pergamentni knjižni blok B pokončnega - agenda formata, je sestavljen iz 10 leg, od katerih je večina kvinternijev. (SLIKA 1) Pergament je enakomerno obdelan, mesna in dlakava stran se skoraj ne razlikujeta. Spojna folija sta makulaturna pergamentna folija zapognjena za prvo oz. pred zadnjo lego. Danes sta oba odlepljena, tako da je vidna notranja stran platnice in povezava vezic s platnico. (SLIKA 2) Knjižni blok je šivan na 4 sukane galmske vezice, ki so v platnico umeščene preko zmanjšega hrbtnega roba in kratkih zmanjših kanalov, skozi tmeli v notranje kanale. (SLIKA 3) Kapitalni vezici sta speljani podobno. Zdravi bukovi deski imata pravokotne robove. Zadnja deska je prelomljena. Prevleka je iz galmsko strojenega usnja in v pregibih ni poškodovana. Kodeks je imel na srednjem zunanjem robu sredinski zaklep. Hrbet je raven z izbočenimi vezicami. Razpiranje je plosko do veznika.

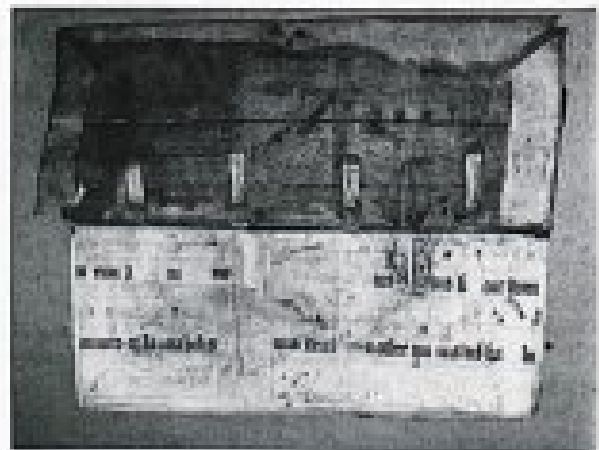
Kodeks so, ko je odslužil vlogo urbarja, sodeč po odtisih na deski in prevleki, uporabljali kot

podlogo pri pečatenju. Od številnih udarcev je zadnja platnica dvakrat prelomljena. (SLIKA 4) Galmska prevleka na mestih udarcev skoraj ni potrjana, precej obrabljena in mestoma potrjana pa je ob robovih. Glavne vezice so nepoškodovane, v srednjem pregibu je pretrgana le zgornja kapitalna vezica. Kapitalna obšiva sta uatrgana. Spojna lista sta odlepljena. Vezava je, kljub temu da je kodeks služil kot podloga pri pečatenju, dokaj dobro ohranjena.

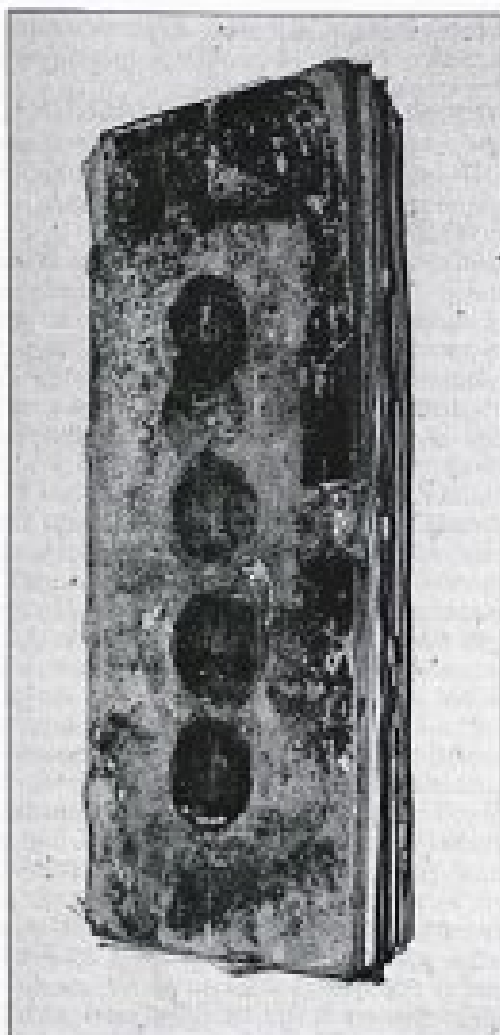
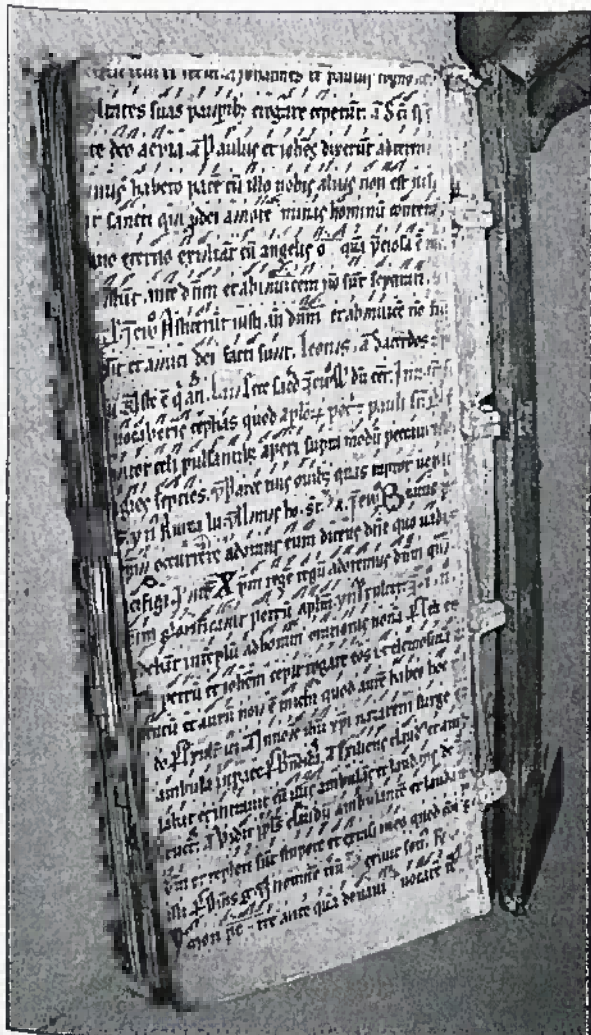
SLIKA 1: Urbar Gornji grad A, f. 2, l. 1426, Nadškofjski arhiv Ljubljana.

Dobro ohranjen pergamentni knjižni blok pokončnega formata, je sestavljen iz 10 leg, od katerih je večina kvinternijev.

SLIKA 2: Urbar Gornji grad A, f. 2, l. 1426, Nadškofjski arhiv Ljubljana.

Spojna folija sta makulaturna pergamentna folija zapognjena za prvo oz. pred zadnjo lego. Danes sta oba odlepljena, tako da je vidna notranja stran platnice in povezava vezic s platnico. Zadnja platnica je prelomljena.

SLIKA 3: Urbar Gornji grad A, f. 2, l. 1426, Nadškofijski arhiv Ljubljana. Knjižni blok je širan na 4 sukane galumske rezice, ki so v platnico mmeščene preko zmanjšega hrbtnega roba in kratkih zunanjih kanalov, skozi tmele v notranje kanale.

SLIKA 4: Urbar Gornji grad A, f. 2, l. 1426, Nadškofijski arhiv Ljubljana. Kadeks sa, ko je odslužil rraga mrbarja, sadeč pa odtisili na deski in prerleki, mparabljali kat padlaga pri pečatenju.

OPIS POSAMEZNIH STRUKTUR

KNJIŽNI BLOK

Pergamentni knjižni blok B relikast (322 x 130 mm) je pokončnega - agenda formata. Sestavljen je iz 171 folijev, združenih v 10 leg, od katerih je večina kruterniji. Pergament je arčji, razmeroma euakamerna ohdelan, uesna in dlakava stran se skoraj ne razlikujeta. Vhodna mesta sa 5 mm dalje zareze. Obreza ab kapitaln je široka 5 mm.

SPOJNA FOLIJA

Spredaj sta dva makulaturna falija zapagnjena za prro lega. Zmanjji je imel rraga spajnega falija in je bil prilepljen na platnico, notranji pa je služil kot predlist. Zada je samo en makulaturni falij zapagnjen pred zadnji

bifalij, ka je bil prilepljen na platnico je imel vlogo spojnega falija.

VEZICE, ŠIVANJE

Knjižni blok je širan na 4 sukane, nepaškadarane 10 mm širake rezice iz galumskega kajzega nsuja. Za šivanje so mparabili Z snkan 0,9 mm debel lanen snkanec, ki je med rhodnimi mesti speljan na uotranji strauu rezuika skazi zareze na sledečih razdaljah:

0	20	52	121	195	272	302	322
G	a	1.V	2.V	3.V	4.V	o	P

KAPITALA

Kapitalski rezici sta iz snkanega galumskega nsuja širine 4 mm. Ohšiti in v knjižni blok sta bili všiti z euaka nitjo, s kakršna je bil širan knjižni

blok (lan, Z zasuk, 0,9 mm). Kapitala imata nstrgan obšiv, vezica ob glavi je v srednjem pregibu pretrgana.

HRBTNE PODLOGE

Hrbtne podloge so makadurni pergamentni trakovi vstavljene med vezice in prilepljeni s škrobnim lepilom na zunanjo stran platnic.

POVEZAVA VEZIC S PLATNICO

Glavne vezice so speljane preko zaobljenega hrbtnega roba v kratke zunanje kanale, nato skozi tunele v notranje kanale in so na koncu pritrjene z lesenim zagozdo. Kapitalski vezici sta speljani podobno. Njihova pot se pričinja 2 mm nad ogliščem v kratkem zunanjem žlebu, se nadaljuje skozi tunel v notranji žleb, kjer je na koncu pritrjena z zagozdo.

DESKI

Bukovi leseni deski sta nekoliko večji (333 x 131 x 7,4 mm) od knjižnega bloka. Zadnja deska je po sredini počena. Poškodba je nastala, ker so, sodeč po okroglih odtisih na spodnji platnici, kodeks uporabili kot podlogo za pečatenje ali kako podobno opravilo. Zunanji hrbtni rob je zaobljen, ostali robovi so pravokotni. Za glavne vezice so bili na zunanji strani hrbtnega roba vrezani krajši (9 x 13 x 1 mm) plitvi zunanji kanali, ki se nadaljujejo v tunele in nato v notranje globlje (25-34 x 13 x 3,5 mm) kanale. Za pritrditev kapitalskih vezic so bili nad oglišči vrezani krajši zunanji žlebovi (10 mm), ki se nadaljujejo v tunele in notranje žlebove (20 x 5 mm). Za umestitev vprijemne ploščice je bil na zunanjem robu sprednje platnice vrezan utor (27 x 33 mm). Za umestitev zaklepnega pasu pa na stranskem robu spodnje platnice nekoliko krajši utor (29 x 25 mm).

PREVLEKA

Kodeks je v celoti prekrit z galunsko strojenim kozjim usnjem, ki je bilo na desko prilepljeno z dlakavo stranjo. Prevleka v pregibih ni poškodovana, obrabljena je samo ob robovih.

ZAVIHKI

Zavihki so ob zunanjih robovih plitvi (10-25 mm), ob glavi in peti pa srednje globoki (30-42 mm). Odrezani so razmeroma ravno, v vogalih se ne stikajo.

HRBET, RAZPIRANJE

Hrbet je raven in prost (prevleka je odstopila), zato je razpiranje plosko do veznika, -ZAKLEP

Kodeks se je zapiral na srednjem stranskem robu. Medenimaste vprijemne ploščice ni več, ohranila se je le sled, ki kaže, da je bila pritrjena s tremi železnimi žeblički. Na stranskem robu spodnje platnice se je v utoru pod prevleko ohranil del galunsko strojenega, debelega (2 mm) pasu širine 23 mm. Pritrjen je bil s petimi železnimi žebli.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ENTWICKLUNG DER STRUKTUREN IN MITTELALTERLICHEN BUCHEINBÄNDEN UND KONSERVATORISCHE EINGRIFFE

Der vorliegende Artikel stellt einen Auszug dar aus den einleitenden und abschließenden Kapiteln der Forschungsarbeit "Die Entwicklung der Strukturen in mittelalterlichen Bucheinbänden und konservatorische Eingriffe." Es werden die Ziele, Arbeitsmethoden, das verwendete Archiv- und Bibliotheksmaterial sowie die Richtlinien für die konservatorisch-restauratorischen Eingriffe dargelegt. Darüber hinaus schließt die Forschungsarbeit auch einen Überblick über die historische Entwicklung der Bucheinbände ein, eine detaillierte Analyse einzelner Strukturelemente in den slowenischen mittelalterlichen Bucheinbänden, eine synthetische Darstellung einzelner Strukturen, Binde- und Materialtechniken der erhaltenen mittelalterlichen Bucheinbände, die in slowenischen öffentlichen Archiven und Bibliotheken verwahrt werden, ein Glossar spezifischer Fachtermini, die sich auf den Bucheinband als Segment des Buches beziehen, und einen Katalog aller analysierten Bucheinbände, der einen Überblick über die feststellbaren Angaben vermittelt, ferner Skizzen, Graphitabdrücke und Photographien.

SUMMARY

THE DEVELOPMENT OF THE STRUCTURES IN MEDIEVAL MANUSCRIPT BINDINGS IN CONNECTION WITH CONSERVATION

The following article is an excerpt from the introductory and concluding chapters of research conducted under the above heading. The article presents the aims, method of work, the archival and library materials used and guidelines for the conservation and restoration of manuscripts. The study also includes a historical outline of the development of book bindings, a detailed analysis of the individual structural elements of medieval bindings in Slovenia, a summarised presentation of the individual structures, binding techniques and materials found in the preserved medieval documents which are kept in the Slovene public archives and libraries. Furthermore, it also contains a glossary of the specific technical terms connected with the binding seen as a book segment, as well as a catalogue of all the bindings analysed to date, which includes a list of the findings of the study, sketches, graphite prints and photographs.

UDK 791.44(497.4)“1918/“

Slovenski dokumentarni film skozi politiko z vidiki propagande v letih 1945-1950

TATJANA REZEC-STIBILJ

Uvod

Na Slovenskem so se v med obema vojnama, to je v obdobju nemega filma, s filmskim snemanjem ukvarjali le posamezniki. Med njimi so nekateri imeli tudi svoja podjetja za izdelavo filmov. Prvi izmed njih, ki je dobil obrtni list z dovoljenjem za izdelavo filmov leta 1922, je bil Veličan Bešter, po poklietu fotograf.¹ Svoje filmsko podjetje je poimenoval Slovenija film, prva slovenska filmska tovarna Veličan Bešter, Atelje Helios, Ljubljana. Na žalost se večina njegovih filmov ni ohranila.

Sredi dvajsetih let sta začela snemati filme Božidar Jakac in Metod Badjura. Badjura je ustanovil podjetje Sava-film. Leta 1927 je dobil obrtni list za izdelavo filmov fotograf Josip Pogačnik, Josip Pogačnik - film. V letih 1934-1935 so Viktor Kink, Rudi Omota in Marjan Jane ustanovili družbo Triglav film in ta je obstajala le dobro leto.

Leto 1938 pomeni prelomnico v slovenski filmski zgodovini. Spomladi se je s študija v Berlinu vrnil eden najuglednejših slovenskih filmskih ustvarjalcev pred vojno in tudi eden temeljiteljev slovenske filmske produkcije, dr. Mario Foerster.² Junija 1938 je predlagal Prosvetni zvezi, da hi poleg izposojevalnice filmov ustanovi tudi produkcijski oddelk. Predlog so upoštevali in dr. Mario Foerster je bil s 1. junijem 1939 imenovan za vodjo filmskega oddelka.

Takoj po vrnitvi je zaradi svojega širokega tehničnega znanja začel načrtovati snemanje zvočnih filmov. Že junija 1938 je v produkciji Prosvetne zveze in ob sodelovanju snemalcev Antona Smeba in Franceta Cerarja ter Rudija Omote, ki je skrbel za ton, režiral prvi slovenski zvočni film Mladinski dnevi. Slavnostna premiera filma je bila 24. februarja 1939 v dvorani kina Union.³

V maju 1939 je Milan Kham,⁴ aktivni član alpinističnega kluba Skala in eden izmed pobudnikov in organizatorjev prvega slovenskega

dolgega filma "V kraljestvu Zlatoroga" (1931), skupaj z družabnikom, Prosvetno zvezo, ustanovil filmsko podjetje Emona film. Podjetje je združevalo kino Union, družbo za filmsko proizvodnjo in filmsko izposojevalnico. V okviru Emona filma je dr. Mario Foerster v letu 1940 posnel še vrsto zvočnih reportaž in ob koncu leta posnel prvi slovenski igrani reklamni film Jugoslovanska knjigarna. Medvojni filmi Emona filma, Protikomunistično zborovanje na Kongresnem trgu, Domobranska prisega in Jelendolske žrtve, ki so jih sicer korektno posneli po naročilu okupatorja, so se tako spremenili v pomemben dokument tedanjega časa, čeprav gre za okupatorske propagandne filme. Milan Kham je bil po vojni pritegnjen k sodelovanju v filmsko-tehnični oddelk Državnega filmskega podjetja, družnice za Slovenijo. Poletu 1945 je bil postavljen pred sodišče narodne časti in leta 1946 obsojen na zaplembo premoženja.

Začetki organizirane kinematografije na Slovenskem 1944-45

Kot ugotavlja France Brenk v svojih Zapiskih, se je razvoj povojne filmske produkcije začel že v zgodnjem obdobju osvobodilnega boja. Prvi snemalci na ozemlju Jugoslavije med vojno so bili prav slovenski partizani in aktivisti OF na Slovenskem. Že leta 1942 je na 8-milimetrski trak snemal Dušan Kveder Tomaž, borec 2. grupe odredov na Pohorju. Rudi Omota pa je v noči na 11. april 1943 snemal, kako so aktivisti ohesili rdečo zastavo na partizanski zvonik. Nohen od obeh filmov ni ohranjen. Večino partizanskega filmskega gradiva na Slovenskem so posneli Stane Viršek, Božidar Jakac, Čoro Škodlar in Stane Lenardič.

Konkretno priprave na novo organizacijo kinematografije v osvobojeni državi so se začele že v letu 1944, čeprav v prvih smernicah organizacije kulturnoprosvetnega dela na osvobojenem in po NOB nadziranem ozemlju film (za razliko od gledališča) kot del naše nove kulture še ni bil omenjen.

Odsek za informacije in propagando pri Predsedstvu SNOS je z dopisom 25. septembra 1944 obvestil Franceta Brenka, naj v Črnolju prevzame organizacijo kinematografije, 7. novembra pa je dohil obvestilo načelnika oddelka za agitacijo in propagando pri IOOF Milana Apiba, da je predlagan za vodjo oddelka za

¹ France Brenk, *Kratka zgodovina filma na Slovenskem*, 13. zvezek, IDU Univerzum, Ljubljana 1979.

² Ivan Nemanič, *Dr. Mario Foerster med pionirji slovenskega filma*, V: *Skrite dragocenosti v arhivskih zbirkah in fondih*, Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, Celje, 8. 10. oktober 1997, str. 58.

³ Prvi slovenski zvočni film, *Slovenec*, 26. 2. 1939.

⁴ Arhiv Republike Slovenije, fond Slovenski filmski arhiv (dalje AS/SFA), fasc. 4, Pogovori o filmu, 21. 1. 1970.

fotografijo in kinematografijo.⁵ 5. januarja 1945 je bil v Črnomlju pri Prosvetnem odseku SNOS ustanovljen oddelek za kinematografijo. Iz dopisa je razvidno, da so vodstvo sprva poverili Čoru Škodlarju,⁶ to pa je v nasprotju z navedbami Francea Brenka v Slovenskem filmu.

Že konec leta 1944 in v začetku leta 1945 so Milan Apib, Stane Viršek in Čoro Škodlar izdelali konkretne predloge oziroma načrte za nadaljnji razvoj. Najbolj je bil dodelan Apihov načrt, malo so ga še dopolnili in kot tak je pomenil dobro podlago za nadaljnje delo. V Škodlarjevem načrtu je nekaj več pozornosti posvečene filmu kot sredstvu propagande in kulturno-izobraževalnemu sredstvu. Tudi sam pravi, da so "to seveda le misli, porojene v zvezi s površnim, le okvirnim načrtom za domačo filmsko produkcijo."⁷

Osrednje vprašanje slovenske kinematografije je bilo organiziranje filmske proizvodnje, ki bo temeljila na novih družbenih spremembah. Tako se je France Brenk na podlagi imenovanj in dekretov v prvih dneh osvoboditve lotil "organizacije državne kinematografije, posebej še vzpostavitve slovenske proizvodnje."⁸

Prvi naslov podjetja se je glasil Oddelek za kinematografijo pri Propagandni komisiji IOOF. Sprva je podjetje imelo svoje prostore v klubski sobi hotela Slon, kmalu za tem na Prešernovem trgu in nato na Miklošičevi 5. Vse to se je z bliskovito naglico dogajalo konec maja 1945. Naziv podjetja se je spremenil v "Državno filmsko podjetje, podružnica za Slovenijo." Po 3. juliju, ko je izšla Uredba o ustanovitvi Filmskega podjetja DFJ, pa so iz podružnice postali Direkcija za Slovenijo. Malo pred tem je izšla uredba o ustanovitvi Komiteja za kinematografijo pri vladi FNRJ.

Zanimive podatke o začetkih prizadevanj za nacionalne filmske proizvodnje, o stanju in razmerju s centrom kaže Poročilo o delu podjetja iz julija 1945, ki ga objavlja France Brenk.⁹ Iz njega so razvidne skromne tehnične in kadrovske zmogljivosti, mačehovski odnos Državnega filmskega podjetja (v nadaljevanju DFP) do svojih podružnic, razen do srbske, ki je delovala v sklopu DFP. Na to kažejo podatki, da v DFP ni bilo zastopnika nobene izmed podružnic, da so v Sloveniji prejeli le 1200 m filmskega traku od skupnih 50 tisoč m, s katerimi so razpolagali v DFJ, ali pa 5 filmskih programov, ki so jih poslali za 155 kinematografov, kolikor jih je bilo prijavljenih v podružnici za Slovenijo. Med drugim so predlagali ustanovitev Državnega filmskega podjetja za Slovenijo. Do ustanovitve letga je preteklo leto dni, ko je bilo avgusta 1946

ustanovljeno državno podjetje za proizvodnjo filmov pod imenom Triglavfilm.¹⁰

Za "slovenski" film se je takoj po osvoboditvi močno zavzemala Lidija Šentjure, članica CK KPS, posebej odgovorna za delo Agitpropa. Na njeno pobudo je bil julija leta 1946 France Brenk imenovan v Beograd za člana Komiteja za kinematografijo FNRJ v Beograd z "neuradno nalogo vplivati na ustanavljanje narodnih proizvodenj". Ker so nastala nesoglasja s tedanjim predsednikom Komiteja Aleksandrom Vučom, je januarja 1947 zapustil Beograd. Med tem pa so bolj ali manj uspešno potekale priprave na snemanje prvega slovenskega umetniškega filma Na svoji zemlji.

Posebno poglavje povojnega razvoja, tipično za socialističen prevzem oblasti, je bil proces poddržavljanja in zaplembe premoženja. Na področju Dravske banovine je bilo 23 kinematografov v lasti zasebnikov in 29 v lasti različnih društev. Proces je v Sloveniji trajal od 14. julija 1945 do 27. septembra 1946, ko je bil formalno končan na Vrhovnem sodišču v Ljubljani.¹¹ France Brenk v Slovenskem filmu navaja tudi dokument z dne 21. decembra, ki med drugim pravi: "... Naloga Filmskega podjetja je dobiti vse kinematografe na ozemlju Slovenije pod svojo upravo. S podjetniki, katerih dobiček ni izdaten, je postopek preprost: ponudijo nam svoj kinematograf na prodaj in ostanejo sami upravniki, t. j. naši nameščenci."¹² Močnejši podjetniki pa so se zbrali pod vodstvom Rudolfa Kokalja, ki je bil edini zastopnik ameriških filmskih društev na ozemlju Slovenije ob koncu leta 1945. Skupaj z zagrebškim podjetnikom Richtarjem sta bila prepričana, da si nova oblast ne bo upala predvajati zaplenjenih filmov brez odškodnine. Prevladalo je stališče, da so zaplenjeni filmi "vojni plen", do katerega nimajo ne avtorji ne producenti več nobenih pravic.

"Triglavfilm" - državno podjetje za proizvodnjo filmov

Državno podjetje za proizvodnjo filmov "Triglavfilm" je bilo ustanovljeno avgusta 1946.

Poglavitne naloge podjetja so bile: proizvodnja umetniških filmov, dokumentarnih in kulturnih filmov ter proizvodnja "Obzornika". Filmska produkcija je bila vpeta v socialistično preobrazbo države, ideološko pogojena in kot taka del razvejanega agitacijsko propagandnega stroja.

Leta 1947 so Triglavfilm organizacijsko sestavljali tile oddelki: uprava, umetniški sektor, tehnični sektor, računovodstvo, obdelava, ozek film, avtomehanična in mizarska delavnica, skupaj 66 delavcev. Direktor podjetja je bil Marjan

⁵ France Brenk, Slovenski film, str. 11, 12.

⁶ AS, vdl. 2, SNOS, f. 469, mapa 1.

⁷ ARS, vdl. 1, CKKPS, a.e. 6637.

⁸ France Brenk, Slovenski film, str. 12.

⁹ France Brenk: Slovenski film, str. 32-36.

¹⁰ Ur. list LRS, 62/230, 13. 9. 1946.

¹¹ France Brenk, Zapiski o filmu, Maribor 1951, str. 29.

¹² F. Brenk, Slovenski film, str. 24.

Pengov.¹³ Stanje v podjetju je bilo precej napeto. Na to kaže nadzorni pregled v Triglav filmu in Podjetju za razdeljevanje filmov, opravljen v dneh od 15. do 20. maja 1947. Sklepno poročilo navaja, da je "podjetje organizacijsko še neizgrajeno", da je "povezava z Agit-propom CK KPS premalo tesna", da "vlada nezadostna delovna disciplina in nerazpoloženje zaradi poglobljenja delovnih zahtev pod ravnateljem Pengovom", da "ima podjetje premalo tehničnih sredstev" in da je "zgrešena osebna politika".¹⁴ Nič boljše ni bilo v podjetju za razdeljevanje filmov, ki je imelo poglavito vlogo na področju reproduktivne kinematografije.

Iz poročila lahko sklenemo, da so bile razmere po dveh letih delovanja še vedno precej kaotične; večkrat neustrezna kadrovska politika je med delavci povzročala nezaupanje in slabo medsebojno razumevanje, kar je imelo posledice v strokovnem delu; pomanjkanje strokovno usposobljenih delavcev, zlasti v umetniškem sektorju, in včasih premalo izkoriščeni strokovnjaki starejše generacije; vse to je privedlo do zaostankov na področju obzorniške produkcije in zapletov v zvezi s pripravo in snemanjem prvega slovenskega celovečernega filma, ki je bil premierno predvajan 15. novembra 1948.

Petletka in slovenski film

Petletni plan je zajel tudi filmsko produkcijo. V razvoj slovenske kinematografije naj bi investirali 80 milijonov dinarjev, zgostili naj bi kinematografsko mrežo, povečali število naprav za predvajanje in do leta 1951 naj bi bil Triglav film sposoben izdelati vsako leto 25 različnih filmov na normalnem traku in 24 na ozkem traku.¹⁵ Tudi v slovenski filmski publicistiki je bila petletka deležna precejšnje propagande, ki je včasih mejila že na iracionalnost. Slovenska filmska produkcija naj bi dobila najmodernejši laboratorij z vsemi ustreznimi napravami in tudi tako imenovano "filmsko mesto" (nameščeno naj bi bilo nekje blizu Medvod).¹⁶ V resnici pa je tehnična baza močno šepala, sodobnega laboratorija za razvijanje filma pa še danes nimamo. Še teže rešljivo je bilo vprašanje dobrega in strokovno usposobljenega kadra.

Delo je sprva temeljilo na delavcih, ki so se ukvarjali s filmsko dejavnostjo pred vojno in med njo. Tako pri Triglav filmu srečamo Autona Smeha, najstarejšega poklicnega snemalca v Jugoslaviji, Dmitrija Macarola, ki je dokumentiral boje na sremski fronti in boje za Trst, Metoda Badjnuro, predvojnega snemalca, Rudija Omoto, že pred

vojno tonskega mojstra, ki je po vojni zaradi inovacij na področju tonske tehnike postal dvakratni udarnik.¹⁷ "Rekrutirali" so tudi mlajšo generacijo, ki se je začela kaliti že med vojno. To so bili Dušan Povh, režiser-montažer, France Kosmač, scenarist, Ivan Marinček, snemalec vrste dokumentarnih in tudi prvega igranega slovenskega filma in še bi lahko naštevali. Mladi naj bi se učili zlasti od starejše generacije. Pa tudi Sovjetska zveza, država v kateri je bila kinematografija že pred vojno zelo razvita, je bila v tem novem obdobju velik vzor zlasti po ideološki plati.

To je bil tudi eden izmed razlogov za snemanje sovjetskega filma o jugoslovanski NOV v produkciji Mosfilma na jugoslovanskih tleh. Ta poskus sovjetskih filmskih delavcev, ki so opravljali le svojo "državlansko in partijsko dolžnost" (op. Brenk) izdelati film o Jugoslaviji, naj bi bil tudi šola za jugoslovanske filmske delavce iz vseh republik. Film z nastovom Uragan na Balkanu ali Vihar v Jugoslaviji ima zanimalo zgodovino, ki jo natančno opisuje France Brenk v Slovenskem filmu. Za nas je zanimivo to, da so to študijsko možnost od Slovencev izkoristili France Štiglic in verjetno Bojan Stupica ter Vladimir Skrbinšek.

V istem obdobju so imeli na filmskem področju dobre stike tudi s Češkoslovaško. Šlo je za sodelovanje po komercialni plati (odkup češke produkcije in filmskega materiala), pa tudi za izobraževanje naših delavcev v Barrandovu, češkem filmskem mestu pri Pragi. Barrandov so leta 1947 odšli na izpopolnjevanje Dušan Povh, Ivan Marinček in Jože Gale, predvsem z namenom pridobiti znanje za snemanje celovečernega filma.

Na jugoslovanskih tleh pa je bila v letu 1947 v okviru Komiteja za kinematografijo FLRJ ustanovljena Visoka filmska šola v Beogradu.¹⁸ Morda je bila res "kriva" petletka, kot pravi Igor Košir, ki je za izpolnitev tako široko zastavljenih nalog poleg "proizvodnih sredstev" potrebovala tudi ustrezno usposobljene ljudi, da so tudi v Ljubljani leta 1948 ustanovili dveletno filmsko tehnično šolo.¹⁹

Kljub vsem visokoletečim ciljem in vmesnim prenapetim rezultatom pa končni rezultat, ki so ga zabeležili v letu 1950, na žalost ni bil tako briljanten. Šepala je zlasti produkcija umetniških filmov, ki je le polovično izpolnila plan. Podobno je bilo stanje na področju dokumentarnih filmov, plan pri proizvodnji obzornikov pa so presegli. Ker niso ohranjeni zapisniki sej upravnih odborov oziroma strokovnih svetov Triglav filma, ni mogoče natančno rekonstruirati natanč-

¹³ ARS 231 Ministrstvo za prosveto, št. 77; Organizacijsko poročilo Triglav filma, marec 1947.

¹⁴ ARS odd. I CKKPS Dopisi 1947 št. 52.

¹⁵ Ur. list LRS 31/221 2. 8. 1947.

¹⁶ Ljudska pravica (v nadaljevanju LPP) št. 1, 1948, št. 7, str. 5. V prvi petletki niso izdelali prve slovenske umetniške filme.

¹⁷ LPP 10. 11. 1947, št. 264, str. 3. Tudi Triglav film ima udarnike.

¹⁸ LPP 19. julij 1947, št. 167, str. 6. Šola za filmske igralce in režiserje v Beogradu.

¹⁹ Kričač, marec 1998, št. 3, str. 8, 12; Košir Igor: Hvalnica petletki ali zahvala (skoraj) zamužlanim.

nega poteka dogodkov. Sklenemo pa laliko, da so bile razmere skoraj slabše kot prvi dve leti po osvoboditvi. Osrednja problema so videli v pomanjkanju vsebinsko dodelanih scenarijev in v zastareli tehnični bazi.

Dober scenarij je bil in je še danes izhodišče za kakovostno filmsko delo. V prvih letih obstoja Triglavfilma ta problem ni bil tako v ospredju, s produkcijo umetniškega in dokumentarnih filmov pa je pomanjkanje scenarijev postalo osrednji problem. Konec desetletja je razvoj dosegel stopnjo, ki ni več dovoljevala improvizacije in preprostega nizanja dogodkov na filmski trak. Filmsko delo je moralo iti skozi celoten delovni proces ustvarjanja filma, ki se začne z idejo in nastankom scenarija ter izdelavo snemalne knjige. O izbiri konkretnih scenarijev, ki so jih največkrat pridobivali na podlagi časopisnih razpisov, je odločal umetniški svet pri Komisiji za kinematografijo.²⁰ Nadaljnji potek izbora je bil precej birokratsko usmerjen, predvsem pa je temeljil na preozkem krogu sodelavcev. Ta je razvidno iz imen scenaristov, saj se precej ponavljajo. Med scenaristi dokumentarnih filmov tistega obdobja pogosto srečamo Franceta Kosmača, Ernesta Adamiča, Zvoneta Sintiča in Dušana Povha.

Še vedno je neko število filmskih zapisov nastalo brez scenarija. Te bi lahko primerjali s poznejšimi tako imenovanimi arhivskimi snemanji, le da ti niso bili načrtno delani, ampak bolj odvisni od naključij, če je snemalec prejel vest, da se "nekje nekaj dogaja", in če je tisti hip imel pri roki filmski trak.

Takoj po vojni kljub vsem omenjenim predhodnim pripravam ni bilo strogo vsebinsko dirigirane dokumentarne filmske produkcije. V njej tudi ni zaznati tako močnega agitacijsko-propagandnega naboja kot pozneje. To potrjuje dejstvo, da analiza agit-propovskega dela, ciljev in metod iz leta 1944/45²¹ med temeljnimi sredstvi propagande ne omenja filma. Temeljna tematska usmeritev in politično izhodišče snemalnih tem sta bila: prikaz veličastne zmage našega ljudstva, spodbujanje k delu za uresničevanje velikih ciljev, novo razgibano življenje delovnega človeka, kar je povezano s sovjetskim filmom kot velikim vzorom, v katerem je v središču sovjetsko ljudstvo oz. junak - delavec z optimizmom in vero v zmago dela.

Dušan Povh, ki je bil neposredno pred osvoboditvijo določen za sodelovca Franceta Brenka pri organiziranju kinematografije v osvobojeni Ljubljani in Sloveniji in bil nato takoj vključen v delo Filmskega podjetja Podružnica za Slovenijo in nato v Triglavfilm, se takole spominja samih začetkov: "Za film se takrat nihče ni pretirano zanimal, saj so bile v ospredju pomembnejše stvari, kaj bomo jedli, oblekli. Kaj

bomo posneli, smo se dogovarjali sproti, tudi časopisi so bili pomemben vir informacij."²² To, poudarjam, velja za sam začetek.

Da politika sprva ni bila v prvi vrsti zanimanja filmske kamere, kaže tudi božen pregled tematike, ki jo je film obravnaval do leta 1948. Na prvem mestu so prispevki o telesni kulturi, sledita gospodarstvo in politika. Seveda so to "slabost" kmalu odpravili. Predvsem z uvedbo petletke so se družbeni dejavniki veliko bolj začeli zavedati neposredne aktualne, agitacijsko-propagandistične in mobilizacijske vrednosti filma. Zato veje iz stavka "Naš dokumentarni film in Obzornik sta se otesla nagnenja k apolitičnosti"²³ pravi ponos. Vedno bolj je bila poudarjena razlika med ideološkim razumevanjem filmskega dela in avtorjevim načinom obravnavanja tematike. To je vidno iz prispevkov nekaterih filmskih teoretikov v različnih revijah, zlasti so se razpisali ob drugi prireditvi Teden slovenskega filma konec aprila 1949 v Ljubljani.²⁴ Članki so prežeti z načeli socialistične stvarnosti, ki mora biti temelj dokumentarnih filmov. Od ustvarjalec zahtevajo temeljito ideološko izobrazbo (in preobrazbo, če je ta potrebna), kajti naloga dokumentarnega filma je tudi pokazati napore in uspehe pri izgradnji socializma v pravi luči. "Dokumentaren film ne more biti v resnici dokumentaren, če ni ustvarjen po načelih socialističnega realizma".²⁵ Nekaterim avtorjem so očitali "buržoazno stilistične prijeme, pretirano originalnost, šablونiziranje". Skratka avtorji se morajo izdelave filma lotiti načrtno, organizacijsko disciplinirano in brez "umetniškarskega anarhizma".²⁶

Dokumentarna produkcija je bila sprva omejena na snemanje Obzornikov, filmskih zabeležk, od leta 1946 dalje pa tudi daljših in krajših dokumentarnih filmov. V tem kontekstu so imele pomembno vlogo tako imenovane agitke. Agitke so uvedli v sovjetski filmski produkciji kot novo filmsko obliko že leta 1919 in so pomenile kratke igrane filme. Pri nas pa so bile to naročene (in seveda posebej plačane) propagandne reportaže, ki so s filmskimi izrazom sodelovale pri dnevni propagandi. Med najbolj znanimi so agitke Gradimo združne domove, ki so rabile kot del propagandne kampanje za izgradnjo združnih domov v letih 1947/48, in pa agitka Uničujmo koloradskega hrošča. Obema vsebinama je bil velik poudarek namenjen tudi v dnevnem časopisu.

²² Ustna izjava Dušana Povha, 21. 7. 1999.

²³ Film V II/1949 št. 4-7, str. 4. Ob izpolnitvi petletnega plana.

²⁴ Prvi Teden slovenskega filma so slovenski filmski delavci pripravili januarja 1948 z namenom popularizirati slovenski film in pritegniti mlade za filmske publikacije. Obzornik II/1947, str. 285, Ernest Adamič: Teden slovenskega filma.

²⁵ Film VII/1949 marec-april str. 8, Franček Majcen: Nekaj pripomb k naši obzorniški produkciji II.

²⁶ Film VII/1949 marec-april str. 9-11, D. Druškovič: Nekaj pripomb k naši obzorniški produkciji I.

²⁰ Film V III/1950 št. 9-10 str. 121-122.

²¹ ARS odl. I sign. 1487 a.e. 6631. Agitacija in propagandila.

Kot prvi slovenski film, ki je kljub delni rekonstrukciji²⁷ še vedno dokumentaren, velja film Ljubljana pozdravlja osvoboditelje. Ta film predstavlja likrati Filmske novice 1, te pa so s svojimi tremi številkami predhodnice Obzorjika. Obzorniška produkcija je bila tista, ki je imela v tem obdobju na ljudi velik propagandni in informativni učinek. Očitno pa se tega v tedanjih upravnih strukturah niso najbolj zavedali. Triglavfilm je hotel k sodelovanju za pripravo in dopolnitev predlogov za dokumentarno produkcijo pritegniti tudi ministrstva in preostale ustanove, vendar odziva v letu 1948 sploh ni bilo, za načrtovanje v letu 1949 pa je bil nekoliko boljši.²⁸

Predvajanje Obzorjika je bilo za vsak kraj pravi dogodek. Prva številka je bila na sporedu maja 1946, leta 1951 pa je bila predvajana zadnja, 54. številka. Njegov kakovosten vzpon je bil očiten, saj so ustvarjalci vse več pozornosti namenjali scenariju in režiji, ustalila se je tudi dramaturška zasnova. To je bil hkrati tudi začetni "filmski poligon" za slovenske filmske delavce. Konec obzorniške produkcije je nakazoval tudi krizo, ki je v letih 1949/50 zajela celotno dokumentarno produkcijo.

Problematiki dokumentarnega in, zlasti igranega filma je večji del prostora posvetil Matej Bor v referatu na Ustanovnem kongresu Društva slovenskih filmskih delavcev.²⁹ To je do tega obdobja prvi širši kritični prikaz razmer na filmskem področju in si zasluži malo več pozornosti.

Na področju igranega filma se najprej loteva problema scenaristike. Tudi sam poudarja, da se nekoliko širše spušča v to področje z namenom, da bi se slovenski pisatelj otresel strahu pred novo literarno obliko in jo sprejel kot nov umetniški izziv. Nato se podrobneje loti analize Kosmačevega scenarija za film Na svoji zemlji. Opozarja, da je treba večji poudarek namenjati sodobni tematiki, ki se ji scenaristi kar nekako izogibajo. Za konec meni, da bodo slovenski scenaristi kos svojim nalogam le, če se bodo zavedali, da je scenaristika polnovredna literarna panoga, ki zabteva tudi ustrezno znanje.

Nato se poleg režije loti še drugih prvin, ki imajo odločilno vlogo pri ustvarjanju filma; to so

igra, filmska glasha, vloga snemalca, scenografija, kostumografija in maska.

Sledi obravnava problematike slovenskega dokumentarnega filma. Ugotavlja, da nekateri filmski delavci, zlasti režiserji, gledajo na dokumentarni film kot na nižjo vrsto umetniškega ustvarjanja in ga imajo za odskočno desko k umetniškemu filmu. Dokumentarni film je strokovno slabo opredeljen, avtorji pogosto vnašajo vanj sestavine umetniškega filma in slabih rekonstrukcij in se s tem oddaljujejo od bistva dokumentarnega filma, ki govori z jezikom dejstev. Mešajo reportažo z dokumentarnim filmom. Skratka - nanizal je veliko strokovnih vprašanj, ki so močno odmevala v filmskem prostoru. Poudarja, da dokumentarne produkcije v tem obdobju še ni mogoče razvrščati v kategorije, ki jih dokumentarec sicer pozna. Saj se v filmih prepletajo različne prvine, od reportažnega do poljudno-znanstvenega in propagandnega filma. Bor vidi samo dva žanrsko čista filma, in to s kulturnega področja, to je filma France Prešeren v režiji Franceta Kosmača in Trideset let Drame v režiji Jožeta Galeta.

Sledi še kratek oris filmske kritike, v katerem med drugim poudarja, da kritiki zanemarjajo ocenjevanje domačih dokumentarnih filmov. Na koncu se dotakne še vzgoje filmskih delavcev in dejavnikov, ki vplivajo na razvoj naše filmske kulture, bodisi pospeševalno bodisi zaviralno. Na žalost je nanizanih več zadnjih.

Sklep

Splošni ukrepi za decentralizacijo in demokratizacijo v upravnem, političnem in kulturnem življenju leta 1950, na koncu obdobja, ki ga obravnavam, so privedli do organizacijskih sprememb tudi na področju kinematografije. Razpuščena je bila Komisija za kinematografijo pri vladi LRS,³⁰ njene naloge so bile prenesene na Ministrstvo za kulturo in znanost. Odpravljen je bil tudi umetniški svet pri tej Komisiji, ki je bil že prej večkrat tarča kritik glede delovanja, predvsem kar zadeva izbor scenarijev, ocenjevanje in odobritev predlaganih izdelkov.

Veliko spremembo je pomenila uredba o svobodnih poklicih filmskih delavcev. To je pomenilo, da filmski ustvarjalci in njihovi sodelavci niso bili več redno zaposleni, ampak so sklepali pogodbe za vsak film posebej. Tako so med prvimi morali izkusiti zakone trga.

Čeprav veličastnega filmskega načrta, začrtanega v petletki, s tedanjim materialnim in človeškim potencialom ni bilo mogoče izpeljati, nam vendar iz tistega obdobja ostaja veliko dragocennih filmskih pričevanj.³¹

²⁷ Dodatno je bil povnet prizor prihoda partizanskih čet po Dolenski cesti in prizor deklet v narodnih nošah. Snemanje je organiziral po navedah F. Brenka Slovenski film str. 56 France Kosmač, po izjavi 21. 1. 1970 pa Milar Kham. Rekonstruiranih je 25 odsnitkov filma, kar je ob dejstvu, da so bili dugonki posneti na aventičnem kraju resničnega dogajanja in z izvršnimi nesebami, še vedno dokumentaren film. Film je bil zmontiran s posnetkov več snemalcev (Foerster, Baljura, Balantič, Zalaznik). Supervisor nad izbranim posnega gradiva je bil Dušan Pavh, film pa je zmontiral dr. Mario Foerster.

²⁸ ARS RSZSS, š. 78, Zapisnik seje za dokumentarno produkcijo "Triglav-filma" za leto 1949, 17. 3. 1948.

²⁹ Film V III/1950 št. 5-6, str. 67-70. Matej Bor: Beseda o problemih naše filmske umetnosti.

³⁰ Ur. list, 31/176/50, 9. 10. 1950.

³¹ Kričič, marec 1998, št. 3, str. 12.

ZUSAMMENFASSUNG

DER SLOWENISCHE DOKUMENTARFILM IM ZEICHEN DER POLITIK UND DER PROPAGANDA-TÄTIGKEIT IN DEN JAHREN 1945-1950

In Slowenien setzten sich in der Zwischenkriegszeit nur einige wenige Privatpersonen mit dem Drehen von Filmen auseinander, unter denen Veličan Bešter, Metod Bajdura, Božidar Jakac und Josip Pogačnik hervortreten. Während des Befreiungskriegs wurde der überwiegende Teil des Dokumentarfilmgutes in Slowenien von Partisanen-Kameraleuten aufgenommen. Bereits vor Kriegsende wurden durch die Gründung der *Abteilung für Kinematographie* (Oddelek za kinematografijo) im Rahmen des *Bildungsausschusses des Slowenischen Nationalen Befreiungsrats* (Prosvetni odsek SNOS) die ersten organisatorischen Ansätze für die slowenische Nachkriegs kinematographie geschaffen.

Nach der Befreiung wurde im Zuge einer raschen Entwicklung im August 1946 das erste staatliche Filmunternehmen "Triglavfilm" mit dem Auftrag gegründet, Kunst-, Dokumentar- und Kulturfilme sowie Filmberichte (Obzornik) zu drehen. Der Fünfjahresplan verlangte von der Filmproduktion großen Einsatz. Immer höhere Forderungen, vor allem in ideologischer Hinsicht, stellte das sozialistische Gesellschaftssystem an den Dokumentarfilm. Die Einführung der sozialistischen Selbstverwaltung hatte größere Organisationsveränderungen im Bereich der slowenischen Kinematographie zur Folge.

SUMMARY

SLOVENE DOCUMENTARIES IN THE LIGHT OF POLITICS AND PROPAGANDA FROM 1945 TO 1950

In the period between WWI and WWII, only a few select individuals were engaged in film-making in Slovenia. The most prominent amongst these were Veličan Bešter, Metod Bajdura, Božidar Jakac and Josip Pogačnik. Most of the documentary footage made during the National Liberation War was captured on film by the partisans. The Department for Cinematography was founded already before the end of the war within the framework of the Educational Department of the Slovene National Liberation Council and marked the beginning of post-war cinematography in Slovenia.

Upon liberation, cinematography in Slovenia experienced a boom, which culminated in the founding of the state-owned movie production company of "Triglavfilm" in August 1946. This company was charged with the production of feature films, documentaries, cultural programmes and the weekly current affairs programme "Obzornik". Carrying out the five-year plan prescribed by the government coupled with the ever increasing ideological demands placed upon the documentary films by the socialist system, was particularly trying for the film industry. An added strain was also the introduction of the socialist system of self-management, which brought an extensive reorganisation in its wake - also in the field of cinematography.

Umetniki moskovskega gledališča Leninskega komsomola na obisku v Ljubljani, 3. oktobra 1946; *Filmski obzornik*, oktober 1946, Zbirka fotografij AS-1200/268, Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije

Iz prakse za prakso

UDK 681.3.06:930.25

Računalniška programa za popisovanje in skeniranje gradbenih načrtov in fotografskega arhivskega gradiva

JOŽE SUHADOLNIK

V oblikovanje in končno realizacijo programov za popisovanje in skeniranje fototečnega gradiva in načrtov Zgodovinskega arhiva Ljubljana sem pritegnil modifikatorja in mikrofilmskega strokovnjaka gospoda Branceta Knehtla iz Mikrofilma d.o.o. Ljubljana, ki Zgodovinskemu arhivu Ljubljana že sedmo leto mikrofilma gradbene načrte na mikrofilmske kartice. Mikrofilma tudi nekaterim pomembnim, večjim ustanovam in upravnim enotam, kot modifikator pa je pravi zanesenjak.

Skupne značilnosti in namen

Programa, nastala v Accessu, sta najino avtorsko delo. Nastajala sta več kot leto dni in ju je mogoče dopolnjevati oziroma prilagajati. Potrpežljivo sva vztrajala in usklajevala vsak korak ter pretehtala različne možnosti in poti. Slovenskim arhivistom in nekaterim muzealcem sva ju prvič predstavila 15. marca 1999 v Arhivu Republike Slovenije. Zamišljena in izoblikovana sta bkrati tudi za muzeje in sorodne institucije. Upoštevata in vključujeta mednarodne arhivske (in muzejske) standarde, elemente popisovanja in dosedanje arhivistično prakso ter jo primerjala z bolj utečeno tovrstno muzejsko prakso dokumentiranja naše kulturne dediščine. Omogočata prikaz posamičnih faz, korakov, oblikovanje vzporednih evidenc, izpis baz podatkov, izpis kartotek in inventarnih popisov, iskanje po pogojnikih in spustnikih (rolojih), pogled in izpis skeniranega posnetka, skeniranega posnetka z opisom ali osnovnimi podatki. V posamezne direktorije in knjižnice se vstopa preprosto s klikom na informativna okenca. Baza podatkov se polni ali spreminja z enkratnim vnosom. Podatki in skenirani posnetki se shranjujejo ali prenašajo s CD-ji.

Z omenjenima programoma smo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana želeli doseči dvoje: prekiniti dosedanje prakso neposrednega fizičnega stika z občutljivimi originali, ki se z vse večjo uporabo pri raziskovalcih in drugih uporabnikih samo še bolj poškodujejo, ter omogočiti hitrejši dostop do skeniranega dokumenta, ki je alternativa klasični fotografski reprodukciji, in vzporednih podatkov. Skenirane posnetke lahko hranimo na kakovostnejših CD-jih in optičnih diskih, kar je v tehnološkem smislu naša prihodnost.

Ob upoštevanju nekaterih pripomb, sugestij na predstavitvi marca 1999 v Arhivu Republike Slovenije je program za popisovanje in skeniranje fototečnega gradiva dodelan (program za popisovanje in skeniranje načrtov pa je še v vzporedni dodelavi, predvsem zaradi nameravane opcije skeniranja mikrofilmskih posnetkov načrtov). Slovenski arhivski javnosti sva oba programa predstavila na 18. zborovanju Arhivskega društva Slovenije, 1. oktobra v Postojni. Vnesene novosti, spremembe so predvsem:

- programska ločitev slikovnega - to je skeniranih posnetkov - in tekstualnega - to je opisnega dela, kar je možno ločeno zapisati tudi na CD-jih;
- za iskanje po serijah, motivih, osebah in signaturah so uvedeni spustniki - roloji;
- za iskanje vsebin, ki vključujejo več motivov, je tudi uveden spustnik z oznako več motivov ali različni motivi;
- baza podatkov se polni z enkratnim in pravilnim vnosom podatkov in omogoča koriščenje vseh evidenc in izpisov;
- možnost medinstitucionalne izmenjave podatkov, evidenc in skeniranega gradiva;
- možnost prenosa izbora skeniranih posnetkov na internetne strani matičnega arhiva.

Pred dokončanjem in testiranjem programov sva pričakovala in domnevala možne negativne odzive strokovne javnosti, vendarle pa te niso bile slabe, bile pa so nekako zadržane, tudi pri muzealcih. Obrabrujoč odmev na 18. zborovanju Arhivskega društva Slovenije v Postojni, ter večje zanimanje arhivistov in tudi muzealcev dajeta dober občutek o sprejemanju potrebnih programov in novosti v arhivistični dejavnosti. Manj ustvarjalna bo fotografska služba pri arhivih, saj jim v določenih okoliščinah skenirani posnetki ne omogočajo inovativnosti, retuširanja, večjega spreminjanja in eksperimentiranja (kot ga omogoča program Adobe Photo Shop) pri repliciranju oziroma izpisu posnetka. Skeniran posnetek je mogoče prenesti v JPG format za obdelavo v Photo Shopu. Fototečno gradivo je skenirano v optimalni resoluciji za velikost 19,8 x 28,6 cm. Pomanjšave skeniranega posnetka so možne, povečave pa samo do +10 odstotkov, sicer že trpi kakovost in ostrina posnetka. Obstaja tudi možnost prenosa digitalne slike na barvni mikrofilm ali barvni film leica formata.

Zbirka Fototeka

Zbirka Fototeka Zgodovinskega arhiva Ljubljana v veliki meri pokriva naše glavno mesto z bližnjo okolico, v manjši meri pa je zastopano tudi slikovno gradivo drugih krajev Slovenije. V zbirki je približno 23 tisoč kosov različnih dimenzij (do A2). Sestavljajo jo večinoma pozitivni (fotografije, razglednice), negativni (fotografske plošče, filmi, diasi) in tudi nekaj CD-jev s fotografskim gradivom. Obsega obdobje od okoli 1859 do 1998. Razdeljena je v tematsko in kronološko zaokrožene serije. O zbirki obstajajo preprosti evidenčni popisi, pravzaprav bolj seznami, inventarni vpisi, delno tudi kartoteka, pa seveda novejši popisi (tudi računalniški) nekaterih serij.

Program za popisovanje in skeniranje fotografskega gradiva

Za skeniranje smo izbrali fototečno serijo razglednic, ki smo jih v zadnjem obdobju arhivistično tematsko in kronološko uredili v sklenjene celote in preložili v specialne Binderjeve albume za razglednice. Namenoma smo to serijo izbrali zato, ker so razglednice bolj delikatno tiskano slikovno gradivo z bolj ali manj izrazitim rasterjem, ki ga je opaziti tudi na skenirani repliki, posebno pa na povečavah. Pri klasičnih fotografijah rastra ne bo, zato bodo tudi skenirani posnetki bolj kakovosti.

Namen arhivskega popisovanja je identifikacija, opis in razlaga vsebine fotografskih dokumentov s ciljem olajšanja uporabe. Dosežemo ga z natančnimi in razumljivimi popisi ter ustrezno ureditvijo, kar olajša iskanje in izmenjavo informacij v arhivskem gradivu, olajša izmenjavo standardnih podatkov in omogoča integracijo popisov različnih arhivov v enoten informacijski sistem. Program vključuje in upošteva mednarodne standarde za popisovanje in strokovno obdelavo fotografij v fondih in fotografskih zbirkah.

Elementi - sestavine popisa na popisnem kartonu (stran A in B):

- signatura zbirke oz. fonda (npr. LJU - 342 Fototeka);
- tehnična enota (npr. G 1, G 2, A 5);
- zaporedna številka fotografije (npr. 009-048, prva označuje motivno skupino, druga pa zaporedno številko);
- naziv zbirke oz. serije in podserije, ki že vključuje stopnjo popisovanja popisne enote (npr. zbirka fotografij, serija albumi, Aškerčev album);
- naslov oz. motiv, vsebina fotografije (s starejšimi imenovanji v oklepaju);
- lokacija motiva (s starejšimi imenovanji v oklepaju);
- opis motiva (sicer kratek, vendar s ključnimi zgodovinskimi in drugimi podatki);

- tehnika izdelave (fotografske in grafične tehnike, npr. dagerotipija, litografija, tisk, negativ, pozitiv);
- čas nastanka (v obliki datuma, letnice, časovnega obdobja - npr. okoli, pred, po);
- kraj nastanka fotografije (npr. Ljubljana);
- avtor fotografije (npr. Krema Ludvik, Ljubljana);
- založnik, tiskar (npr. Petričič Vaso, Ljubljana);
- način pridobitve (npr. odkup, darilo, izločeno iz neke lastne zbirke oz. fonda);
- datum pridobitve (napišemo datum pogodbe o odkupu, podaritvi);
- izročitelj (npr. Deržaj Matjaž, Ljubljana, Pokrajinski arhiv Maribor);
- povezava z akcijo, kjer se vpisuje dotok novega gradiva (kot arhivski pripomoček, ki daje informacijo o arhiv. gradivu popisnem enote, lahko je tudi akcijiška številka fototeke);
- povezava s provenienco, če je fotografija vzeta iz drugega fonda (npr. Zbirka Šajn, razgl. in fotografije Ljubljane 1895-1953);
- prejšnje signature (npr. zbirke Šajn - F 3, 751);
- skeniran posnetek fotografije, v običajni legi (mogoče ga je povečevati, obračati in natisniti / reproducirati samostojno), pod njim je izpis oz. identifikacija arhiva, ki brani dokument;
- povezava z negativom, če ga fotografija ima (npr. NEG III, 608);
- kontaktna kopija, če obstaja (navedemo fond, zbirko, serijo ali podserijo, številko popisne enote);
- velikost oz. format (dolžina in višina);
- barvni ton, če je fotografija niansirana, kolorirana (tu je lahko še izhodiščna oznaka č/b, barvna);
- ohranjenost oz. materialno stanje dokumenta (npr. odlična, slaba, restavrirana, potrebna restavriranja ali konserviranja, poškodovana, vrsta poškodbe);
- lokacija v skladišču z navedbo omare, predala (npr. CM VII/ 10, 3);
- dostopnost (navedemo razmere, ki omejujejo ali vplivajo na dostopnost fotografij, časovni rok zapore in datum, ko bo gradivo dostopno za uporabo);
- deskriptor fizičnih oseb ima posebno, razširjeno kolono, v katero vpisujemo osebe na fotografiji s priimkom in imenom, nazivom oz. poklicem in krajem (npr. Rozman Stane, komandant, Ljubljana);
- deskriptor pravnih oseb (npr. TV Slovenija prevzela, je ustvarjalec in ima avtor. pravice);
- deskriptor stvarna gesla (npr. stavba, knjižnica, NUK; dom, Narodni, Ljubljana; ulica, Tavčarjeva; trg, Prešernov);
- deskriptor kraja;
- opombe (navedemo pomembne dodatne informacije, povezavo s sorodnimi popisnimi

enotami, obstoj kopij in njihovo lokacijo; pomembne vsebine, naslovnika in pošiljatelja na hrbtni strani razglednic).

Inventarno poročilo (inventarni popis) fonda oz. zbirke, serije vsebuje:

- signaturo države in signaturo arhiva (npr. SI - ZAL, MA (Mestni arhiv));
- oznako in naziv zbirke oz. fonda (npr. LJU 342 - Fototeka);
- naslov oz. naziv zbirke (npr. Zbirka razglednic);
- oznako in naziv serije (npr. Razglednice Ljubljane);
- tehnično enoto (npr. G 1);
- časovni razpon gradiva fonda, serije (ker serija še ni popisana, tega podatka ni);
- lokacijo motiva, s številčenjem od strani do strani in sumarno število motiva;
- skupno število popisnih enot (arhivskih enot);
- datum izpisa;
- historiat ustvarjalca oz. biografske podatke o ustvarjalcu gradiva (ustvarjalec je navadno več, lahko so anonimni, veliko fotografij je bilo darovanih, naključno najdenih, posredovanih in pri takih ustvarjalce ni znan, kar otežuje ali onemogoča pisanje historiat);
- historiat serije oz. fonda (navedemo tudi podatke v zvezi s spremembami lastništva in hranjenja enote popisa);
- dopolnitve serije oz. fonda (možne spremembe obsega popisne enote);
- sistem ureditve (navedemo pglavitne značilnosti notranje strukture in ureditve gradiva serije, fonda);
- avtorske pravice in pogoje za reproduciranje (navedemo pogoje, ki vplivajo na uporabo ali reprodukcijo, ali pa jo omejujejo, potem ko je omogočena dostopnost);
- arhivske pripomočke za iskanje (navedemo podatke, ki dajejo informacije o arhivskem gradivu popisne enote, indeksih, vodnikih, registih);
- podatke o publiciranju (navedemo podatke o publikaciji, ki je nastala na podlagi uporabe, študija ali analize fotografij).

Zbirka Načrti

Zbirko Načrti Zgodovinskega arhiva Ljubljana sestavljajo gradbeni načrti bolj in manj pomembnih ljubljanskih objektov, trgov, parkov, nabrežij, mostov, cest, spomenikov, situacijski in regulacijski načrti, načrti ljubljanskih projektivnih birojev ter nekaj neljubljanskih načrtov. Razdeljeni so v tematsko in kronološko zakrožene serije. Podzbirka Načrtov so Restavrirani in konservirani načrti. Nastajati je začela pred leti, ko smo se načrtno pripravili in začeli izvajati restavriranje in konserviranje kakor koli poškodovanih načrtov, ne glede na fond v ARS. Celotna zbirka vsebuje približno deset tisoč

načrtov različnih formatov (od A4 do A0 in celo večje) in zajema čas od 1739-1995. Mikrofilmanih je približno tretjina načrtov (delovna in varnostna kopija) te zbirke in približno 3200 načrtov fondov Mesta Ljubljane, splošna mestna registratura, in Mesta Ljubljane, gradbena registratura, ki vsebujeta še spisovno gradivo. Mikrofilmskih posnetkov vseh načrtov skupaj je 6800. Dinamika mikrofilmanja načrtov se je v zadnjih dveh letih precej zmanjšala, med drugim tudi zaradi razmišljanja o skeniranju in računalniškem popisovanju ter koriščenju tako dobljene baze podatkov za različne namene.

Program za popisovanje in skeniranje načrtov

Program nastaja predvsem zaradi praktične potrebe po bitrejšem in enkratnem zapisu najpomembnejših podatkov na mikrofilmsko kartico. Vedeti je treba, da se isti zapis vsaj še enkrat ponovi na varnostni kopiji, oz. da se isti podatki po večkrat vpisujejo na več kartic, ko gre za mikrofilmanje vsekeijah pri površinsko večjih načrtih. Ob enkratnem vnosu podatkov oz. popisu posameznega načrta se sočasno polni tudi baza podatkov za izpis popisnih kartonov oz. kartoteke načrtov. Program ima enake značilnosti kot program za popisovanje in skeniranje fotografskega gradiva, le da shranjuje in ponuja skeniran načrt, v izpisu do formata A4.

Elementi - sestavine popisa na popisnem kartonu (in na mikrofilmski kartici):

- signatura zbirke oz. fonda (npr. LJU 334);
- naziv, ime fonda, zbirke ali podzbirke (npr. Načrti, Restavrirani in konservirani načrti);
- tehnična enota oz. številka serije (npr. 17/3);
- arhivska enota;
- številka načrta, zadeve (redki so v zbirki originalno številčeni, številko zadeve dosledno vpisujemo v registraturnih fondih);
- leto izdelave načrta, časovni razpon;
- katastrska občina (npr. Ljubljana mesto, Kapucinsko predmestje);
- parcelna številka oz. stavbna številka;
- naziv objekta (npr. Novo magistratno poslopje s tržnicami);
- naslov objekta (npr. Vodnikov trg 1);
- vrsta risbe (npr. fasada na Krekov trg, tloris pritličja, prerez, detajli);
- vrsta gradbene dejavnosti (npr. adaptacija, gradnja, neizvedeni osnutek, natečajni osnutek);
- investitor (npr. Mestna občina Ljubljanska);
- projektant (npr. arh. Plečnik Jože, Ljubljana);
- projektantska organizacija (npr. Slovenija-projekt, Ljubljana);
- stavbenik (npr. Curk Matko, Ljubljana);
- format (dolžina in višina);
- merilo (starejša merila bi bilo treba preračunati v metrski sistem);
- opombe (npr. koloriran načrt, matrica, kopija,

- napišemo tudi ohranjenost, materialno stanje dokumenta in vrsto poškodbe, npr. poškodovan, restavriran/konserviran, plesen);
- skenirani posnetek načrta (trenutno je mogoče skenirati načrte do formata A 4, večjih, in ti prevladujejo, pa ne - za te predvidevamo skeniran posnetek mikrofilma, kar je bolj kakovostno, ali sestavljen skeniran posnetek);
  - datum izpisa;
  - način pridobitve (npr. odkup, darilo, izloženo iz nekega lastnega fonda);
  - datum pridobitve (napišemo datum pogodbe o odkupu, podaritvi);
  - izročitelj (npr. arh. Suhadole Matija, Ljubljana);
  - povezava z akcesijo (sem se vpisuje dotok novega gradiva);
  - povezava s provenienco (če je bil načrt vzet iz drugega fonda);
  - prejšnje signature (ki jih je imel načrt iz drugega fonda);
  - lokacija v skladišču (npr. skl. VII, omara 3, predal 5);
  - dostopnost (navedemo pogoje, ki omejujejo ali vplivajo na dostopnost načrta, časovni rok zapore in datum, ko bo načrt dostopen za uporabo);
  - deskriptor ulice, trga, nabrežja;
  - deskriptor kraja.

Inventarno poročilo (inventarni popis) fonda oz. zbirke, serije vsebuje:

- signaturo države in signaturo arhiva (npr. SI - ZAL, MA);
- oznako zbirke oz. fonda (npr. LJU 334);
- naslov, naziv zbirke oz. fonda (npr. Načrti);
- oznako in naziv serije (npr. Zavetišča za otroke in onemogle);
- tehnično enoto (npr. 12/1);
- časovni razpon gradiva serije, zbirke oz. fonda;
- skupno število popisnih enot (arhivskih enot);
- lokacijo motiva / ulice, s številčenjem in sumarnim številom določenega motiva / ulice - ali naslovom objekta, vrsto risbe, projektantom in letnico načrta;
- historial ustvarjalca oz. biografske podatke o ustvarjalcu gradiva (ustvarjalec je navadno več, lahko so anonimni, veliko načrtov je bilo naključno najdenih, posredovanih in pri njih ustvarjalec ni znan);
- historial serije oz. fonda (navedemo tudi podatke v zvezi s spremembami lastništva in hranjenja enote popisa);
- dopolnitve serije oz. fonda (možne spremembe obsega serije);
- avtorske pravice in pogoje za reproduciranje (navedemo pogoje, ki vplivajo na uporabo in reprodukcijo ali jo omejujejo, potem ko je dostopnost omogočena);
- arhivske pripomočke za iskanje (navedemo

- podatke, ki dajejo informacije o arhivskem gradivu popisne enote, indeksih, vodnikih);
- podatke o publiciranju (navedemo podatke o publikaciji, ki je nastala na podlagi uporabe, študija ali analize načrtov);
  - datum izpisa.

ZUSAMMENFASSUNG

ZWEI COMPUTERPROGRAMME ZUM ERFASSEN UND SCANNEN VON BAUPLÄNEN UND PHOTOGRAPHISCHEM ARCHIVGUT

In seinem Beitrag stellt der Autor zwei neue Computerprogramme zum Erfassen und Scannen von Bauplänen und photographischem Archivgut vor. Es handelt sich um die ersten derartigen Programme (Access) in Slowenien, die in Zusammenarbeit zwischen dem *Historischen Archiv Ljubljana* (Zgodovinski arhiv Ljubljana) und der Firma *Mikrofilm d.o.o. Ljubljana* entstanden sind. Sie gründen auf den internationalen Archiv- und Museumsstandards, auf den Elementen der Erfassung sowie auf der bisherigen Archiv- und Museumspraxis der Aufzeichnung von Kulturerbe. Mit den beiden Programmen wird die Absicht verfolgt, mit der bisherigen Praxis des unmittelbaren physischen Kontakts mit archivischem und musealischem Gut zu brechen. Als Alternative bieten bzw. ermöglichen sie schnelle Einsicht und Sichten von empfindlichen Originalarchivalien und von Angaben sowie einen Computerausdruck von scannierten Aufnahmen. Sie sind für Forschung und anderweitige Nutzung bestimmt.

Das Programm zum Erfassen und Scannen wird im Hinblick auf künftiges Scannen von Mikrofilmplänen und -karten zur Zeit ergänzt.

SUMMARY

COMPUTER PROGRAMMES FOR DESCRIBING AND SCANNING THE CONSTRUCTION PLANS AND PHOTOGRAPHIC MATERIAL KEPT IN THE ARCHIVES

In this article, the author presents two new computer programs for describing and scanning the construction plans and photographic material kept in the archives. The programs are the first of their kind (written in Microsoft Access) in Slovenia and were produced by the Historical Archives of Ljubljana in cooperation with the Mikrofilm d.o.o. Ljubljana company. The programs include the international archival and museum standards and elements of description, as well as all other features required by the most contemporary methods of archival and museum documentation of cultural heritage. The aim of the programs is to do away with the current practice of direct physical contact with the archival and museum documents by providing rapid access to, onscreen viewing and computer printouts of sensitive, original documents and data for researchers and other archive users.

Additional features for onscreen viewing of plans and blueprints stored on microfilm are currently being added to the programme.

Modifikacija računalniškega programa za popisovanje in skeniranje fotografskega gradiva

BRANE KNEHTL

DATOTEČNA NASTAVITEV FOTOTEKE

[G:]

- ☐ FOTOTEKA ..... Uporabniški fototečni programi za vnos podatkov in iskanje arhivskih enot.
- ☐ FOTOTEKA Baza ... Bazna zbirka s podatki je povezana z uporabniškimi programi.
- ☐ FOTOTEKA Scan ... Program za skeniranje in povezovanje s pristopnimi gesli in vzpostavitev slikovnih knjižnic in datoteke inventarja.
- ☐ ZAL_G1
- ☐ ZAL_G2
- ☐ ZAL_G3
- ☐ ZAL_G4
- ☐ ZAL_G5
- ☐ ZAL_G6
- ☐ ZAL_H1-01
- ☐ ZAL_H1-02
- ☐ ZAL_H2
- ☐ ZAL_I1
- ☐ ZAL_JPG ScanFiles
  - ☐ ZAL_G1 JPG
  - ☐ ZAL_G2 JPG
  - ☐ ZAL_G3 JPG
  - ☐ ZAL_G4 JPG
  - ☐ ZAL_G5 JPG
  - ☐ ZAL_G6 JPG
  - ☐ ZAL_H1 JPG
  - ☐ ZAL_H2 JPG
  - ☐ ZAL_I1 JPG

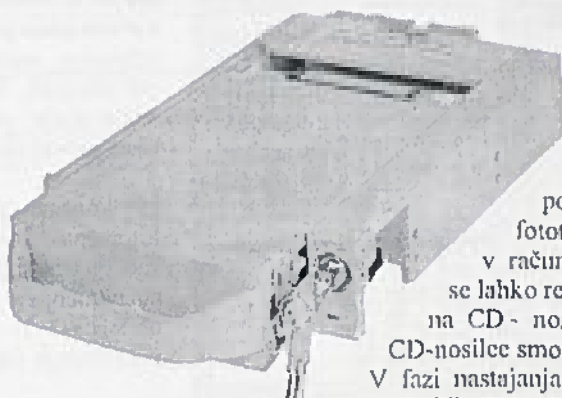
Slikovne knjižnice po tehničnih enotah fototeke so povezane z uporabniškimi programi, kar omogoča hitre dostope do posameznih fotografij po katerem koli pristopnem imenovalcu. Pristopni čas ni odvisen od števila in velikosti datotek tehničnih enot. Velikost datotek se oblikuje po uporabniškem CD - ali DVD - nosilcih. Slikovne knjižnice odpirajo le dostopni fototečni programi.

Arhivske JPG - datoteke skeniranih fototečnih fondov so v neokrnjeni obliki. Digitalni restavratorski posegi se opravijo le s soglasjem lastnika fonda. JPG - slikovne datoteke so predvidoma na CD - ali DVD - nosileh zapisa in niso povezane s fototečnim programom. Z namenom varovanja matičnih CD-jev priporočamo izdelava kopij CD, ki se uporabljajo za fotografske in druge dostopne namene v programih za obdelavo slik. Vsak arhivski CD-nosilec vsebuje okrnjeni program za pregledovanje digitaliziranih slik z možnostjo tiskanja brez tekstovnih pripon v poljubni velikosti do 19,8 x 28,6 cm.

Arhivski matični (varnostni) CD
tehnične enote

Izmenljivi disk

Ustvarjanje digitalne fototeke in povezovanje baze zbirke podatkov fototečnih enot zavzema veliko prostora v računalniku. Prostorske zmogljivosti bi se lahko reševale z zapisovanjem skeniranih enot na CD - nosilec.

CD-nosilec smo uporabili za varovalni arhivski zapis. V fazi nastajanja in slikovnega povezovanja fototečnih arhivskih enot smo raje uporabili izmenljivi trdi disk kapacitete 15-30 GB, ki se je izkazal kot najprimernejši.

Hiperpovezava fototečnih datotek.

- ARHIV
- FOTOTEKA
- GESLA
- INVENTAR
- OSEBE
- PICTURE
- PICTURE G1
- PICTURE G2
- PICTURE G3
- PICTURE G4
- PICTURE G5
- PICTURE G6
- PICTURE H1-01
- PICTURE H1-02
- PICTURE H2
- PICTURE I1

DIGITALIZACIJA FOTOTEČNEGA FONDA

Pred pričetkom digitalizacije fototečnega fonda v celoti ali posameznih serijskih zbirk se v datoteko inventarja zabeležijo vsi potrebni podatki, ki so pomembni za delovanje programa, evidenco nosilcev varnostnih kopij in dostop do posameznih arhivskih enot.

FOTOTEKA

dodajanje FOTOTEČNE enote in nosilcev skeniranih zapisov

fond: LJU - 342 FOTOTEKA
 zbirka: ZBIRKA RAZGLEDNIC
 serija: POZ II / G1
 Naziv serije: LJUBLJANSKI TRGI
 ITE: G 1
 Labela CD: ZAL_G1
 Ime datoteke: PICTURE G1
 JPEG: ZAL_G1.JPEG

Record: 14 | 100 | 10 of 10

Podatki o inventarizaciji fototečnih arhivskih enot se razlikujejo od klasičnih evidenc. Dodanih je nekaj novih informacij, ki jih klasična evidenca ne potrebuje.

Pomembni podatki za izdelavo inventarnih in statističnih poročil se povzamejo iz ostalih podatkovnih datotek po posameznih deskriptih

№	Palet	Fond	zbirka	serija	Naziv serije	ITE	picture	CD labela	Velikost	JPEG
1		LJU - 342 FOTOTEKA	ZBIRKA RAZGLEONIC	POZ II / G1	LJUBLJANSKI TRGI	G 1	PICTURE G1	ZAL_G1		ZAL_G1.JPG
2		LJU - 342 FOTOTEKA	ZBIRKA RAZGLEDNIG	POZ II / G2	LJUBLJANSKE GESTE, ULICE, NABREŽJA, LJUBLJANICA NA BARJU	G 2	PICTURE G2	ZAL_G2		ZAL_G2.JPG
3		LJU - 342 FOTOTEKA	ZBIRKA RAZGLEDNIC	POZ II / G3	CERKVE, KAPELE, SAMOSTANI, ZAVODI, MOSTOVI, UMETNIŠKE	G 3	PICTURE G3	ZAL_G3		ZAL_G3.JPG
4		LJU - 342 FOTOTEKA	ZBIRKA RAZGLEDNIG	POZ II / G4	LJUBLJANSKI OBJEKTI	G 4	PICTURE G4	ZAL_G4		ZAL_G4.JPG
5		LJU - 342 FOTOTEKA	ZBIRKA RAZGLEDNIG	POZ II / G5	LJUBLJANSKI OBJEKTI, SPOMENIKI IN NAGROBNIKI	G 5	PICTURE G5	ZAL_G5		ZAL_G5.JPG
6		LJU - 342 FOTOTEKA	ZBIRKA RAZGLEDNIG	POZ II / G6	PREDELI LJUBLJANE IN OKOLICA, POGLEDI NA LJUBLJANO	G 6	PICTURE G6	ZAL_G6		ZAL_G6.JPG
7		LJU - 342 FOTOTEKA	ZBIRKA RAZGLEONIC	POZ II / H1	SLOVENSKI KRAJI	H 1-01	PICTURE H1-01	ZAL_H1-01		ZAL_H1-01.JPG
8		LJU - 342 FOTOTEKA	ZBIRKA RAZGLEONIC	POZ II / H1	SLOVENSKI KRAJI	H 1-02	PICTURE H1-02	ZAL_H1-02		ZAL_H1-02.JPG
9		LJU - 342 FOTOTEKA	ZBIRKA RAZGLEONIC	POZ II / H2	TUJI KRAJI	H 2	PICTURE H2	ZAL_H2		ZAL_H2.JPG
10		LJU - 342 FOTOTEKA	ZBIRKA RAZGLEONIC	POZ II / H	DOGODKI, DRUŠTVA, NARODNE, VOJAŠKE, VOŠČILNICE IN ZANRSKE	H 1	PICTURE H	ZAL_H		ZAL_H.JPG

Inventarna datoteka digitalnega fototečnega fonda.

FOTOTEKA

Enota: H 2-020-001 ITE: H 2

Osnovni opis: Osnovni opis: Opatija

Skupni imenovalec: TUJIKRAJI

Mehanični opis: OPATIJA

H 2-020-001

H 2-020-001

Mehanični opis: OPATIJA

Opis: H 2-020-001 OLE Osnovni opis: Opatija
 H 2-020-002 OLE Osnovni opis: Opatija
 H 2-020-003 OLE Osnovni opis: Opatija
 H 2-020-004 OLE Osnovni opis: Opatija
 H 2-020-005 OLE Osnovni opis: Opatija
 H 2-020-006 OLE Osnovni opis: Opatija
 H 2-020-007 OLE Osnovni opis: Opatija
 H 2-020-008 OLE Osnovni opis: Opatija
 H 2-020-009 OLE Osnovni opis: Opatija
 H 2-020-010 OLE Osnovni opis: Opatija

Zaslonsko okno ni namenjeno samo skeniranju, je večnamensko v fazi izpostavitve digitalne fototeke.

Tukaj se začnejo prvi koraki označevanja arhivskih enot, uvoz digitalne slike v zbirko, konvertiranje slike in povezovanje s prvim pristopnim geslom.

Arhivska enota - fotografija ima lahko več skupnih imenovalecev - gesel, ki jih lahko doda strokovni delavec - arhivist kasneje v programu za vnos podatkov.

Po končani prvi fazi se izpostavljena fototečna zbirka že lahko uporablja v vseh naslednjih programskih oblikah, ki so namenjena za strokovno deskriptno obdelavo in pristopno uporabo do posameznih digitalnih arhivskih enot.

Zaslonsko okno za skeniranje in povezovanje.

OPIS HISTORIATA FOTOTEČNE TEHNIČNE ENOTE IN IZPISI INVENTARNIH POROČIL

ZAL FOTOTEKA
 arhiv **Zgodovinski arhiv Ljubljana**
 naslov **Mestni trg 27, p.p. 373 1001 Ljubljana Slovenija**
 signalura **SI - ZAL**
 telefon **+306 61 306-13 09**
 fax **+306 61 12 64 303**
 Nip **Ilham z d.o.o.**
 E-mail **tt@ztlj.si**

DESKRIPT INVENTARNEGA POROČILA 6. november 1999

fond **LJU - 341 FOTOTEKA** časovni razpon serije **1897 - 1935**
 zbirka **ZBIRKA RAZGLEDNIC** skupno število arhivskih enot **417**
 serija **POZ I I G 1 LJUBLJANSKI TRGI**

ITE G 1

Historiat ustvarjalca
 Ustvarjalec serije je Jože Šajn, Marija Tlačar, 1 svetilništvodnja so bile iz družinskih fondov ZAL prenesene v fond Fototeke. Skupno zbirni (zbirki) ljubljanskih razglednic bo Medelj, Durbj, Kovčič, Kabra (Pihica) in Zmagaj (Pihica) in Zmagaj (Pihica) in Zmagaj (Pihica) in Zmagaj (Pihica). Drugi ustvarjalci so nastali iz anonimnih razglednic in bile tudi potrdovane, darovane.

Historiat serije
 Serija je prazna arhiviranih v 50-ih letih 20. st. in vsebuje tudi, delil, potrdovanjem in razmenjavanjem bogatih, dopolnjevali in izboljšani zbirki.

Dopolnitve serije
 Vrsta, pomembnejše dopolnitve serije so bili 20. dec. 1995 (925 kv), 20. febr. 1997 (45 kv), 4. nov. 1997 (50 kv) in 23. jan. 1998 (51 kv).

Sistem upravljanja
 Serija je arhivirana na nosilcu (01), serija je arhivirana na nosilcu (02), serija je arhivirana na nosilcu (03).

• Nalaganje deskriptivnega poročila
 • Nalaganje inventaristnega poročila
 • Nalaganje vrednotenjskega poročila

Strokovni delavec - arhivist v opisna polja historiatov oblikuje historiatno poročilo posamezne tehnične enote ali serije.

Vpisna polja:
- historiat ustvarjalca,
- historiat serije,
- dopolnitve serije,
- sistem ureditve,
- avtorske pravice in pogoji za reproduciranje,
- arhivski pripomočki za iskanje,
- podatki o publiciranju,
so predoblikovana v izpisni obliki in se z drsnikom pomikajo vertikalno po vsebini.
Tekst se poravnava samodejno levo.

ZAL FOTOTEKA
 arhiv **Zgodovinski arhiv Ljubljana**
 naslov **Mestni trg 27, p.p. 373 1001 Ljubljana Slovenija**
 signalura **SI - ZAL**
 telefon **+306 61 306-13 09**
 fax **+306 61 12 64 303**
 Nip **Ilham z d.o.o.**
 E-mail **tt@ztlj.si**

DESKRIPT INVENTARNEGA POROČILA

fond **LJU - 341 FOTOTEKA** časovni razpon serije: **1897 - 1935**
 zbirka **ZBIRKA RAZGLEDNIC** skupno število arhivskih enot **417**
 serija **POZ I I G 1 LJUBLJANSKI TRGI**

ITE G 1

Historiat ustvarjalca
 Ustvarjalec serije je Jože Šajn, Marija Tlačar, 1 svetilništvodnja so bile iz družinskih fondov ZAL prenesene v fond Fototeke. Skupno zbirni (zbirki) ljubljanskih razglednic bo Medelj, Durbj, Kovčič, Kabra (Pihica) in Zmagaj (Pihica) in Zmagaj (Pihica) in Zmagaj (Pihica). Drugi ustvarjalci so nastali iz anonimnih razglednic in bile tudi potrdovane, darovane.

Historiat serije
 Serija je prazna arhiviranih v 50-ih letih 20. st. in vsebuje tudi, delil, potrdovanjem in razmenjavanjem bogatih, dopolnjevali in izboljšani zbirki.

Sistem upravljanja
 Serija je arhivirana na nosilcu (01), serija je arhivirana na nosilcu (02), serija je arhivirana na nosilcu (03).

• Nalaganje deskriptivnega poročila
 • Nalaganje inventaristnega poročila
 • Nalaganje vrednotenjskega poročila

ZAL FOTOTEKA
 arhiv **Zgodovinski arhiv Ljubljana**
 naslov **Mestni trg 27, p.p. 373 1001 Ljubljana Slovenija**
 signalura **SI - ZAL**
 telefon **+306 61 306-13 09**
 fax **+306 61 12 64 303**
 Nip **Ilham z d.o.o.**
 E-mail **tt@ztlj.si**

Inventarno poročilo skeniranih enot: G 1

fond **LJU - 342 FOTOTEKA** časovni razpon serije: **1897 - 1935**
 zbirka **ZBIRKA RAZGLEDNIC** skupno število skeniranih enot **417**
 serija **POZ I I G 1 LJUBLJANSKI TRGI**

ITE G 1

Deskriptivna oznaka enote	dat. nast.	dat. sken.	skupaj
TRGI-AMERIZEVTRG	0 1 001 001	0 1 001 001	1
TRGI-CRIL-VETODOVTRG	0 1 002 001	0 1 002 010	10
TRGI-BOVINITRG	0 1 003 001	0 1 003 006	6
TRGI-VRATSBATRG	0 1 004 001	0 1 004 002	2
TRGI-KONORBITRG	0 1 005 001	0 1 005 136	136
TRGI-KRILOVTRG	0 1 006 001	0 1 006 011	11
TRGI-LVSTHOVTRG	0 1 007 001	0 1 007 010	10
TRGI-MARIONTRG	0 1 008 001	0 1 008 010	10
TRGI-VEJNITRG	0 1 009 001	0 1 009 001	1
TRGI-NONITRG	0 1 010 001	0 1 010 003	3
TRGI-POGACARJEVTRG	0 1 011 001	0 1 011 004	4
TRGI-RESTITVONTRG-Marija	0 1 013 001	0 1 013 003	3
TRGI-STATITRG	0 1 013 001	0 1 013 006	6
TRGI-TRG-FRANCOIS-ET-EVOLUCIJE	0 1 014 001	0 1 014 005	5
TRGI-TRG-VAJRODNIK-VRATOV	0 1 015 001	0 1 015 006	6
TRGI-VODNOKONTRO	0 1 016 001	0 1 016 011	11
Skupaj skeniranih enot v seriji			417

Izpis deskriptivnega inventarnega poročila tehnične enote.

Inventarno poročilo digitaliziranih fototečnih enot se lahko izpiše takoj po končanem skeniranju posamezne tehnične enote.

ZAGON FOTOTEČNEGA PROGRAMA

Fototečni program poženemo s pomočjo ustvarjene bližnjične ikone na omizja, ali s pomočjo Raziskovalca s klikom na ime programa FOTOTEKA ZAL. Končnica programa je poimenovana po uporabniku programa.

Po zagonu odpremo zaslonsko okno s strežnim menijem posameznih protokolnih faz dela. V drsnem pregledovalniku je inventarni seznam digitaliziranih fototečnih serij in tehničnih enot s posameznimi in skupnim številom enot v zbirki. S klikom na selektivno tipko tehnične enote določimo pristop v posamezne fototečne knjižnice.

FOTOTEKA

Zgodovinski arhiv Ljubljana
 Mestni trg 27, p.p. 373 1001 Ljubljana Slovenija
 signatura: SI - ZAL
 telefon: +386 61 306-13-09
 fax: +386 61 12-64-303
 http: //www.zal-lj.si
 E-mail: zal@zal-lj.si

fond	zbirka	serija	naslov serije	časovni razpon	vstavi CD	skupaj enot
LJU - 342 - FOTOTEKA	ZBIRKA RAZGLEDNIC POZ I / G		LJUBLJANSKI TRGI	1897 - 1935	ZAL_01	477
	ZBIRKA RAZGLEDNIC POZ I / G		LJUBLJANSKE CESTE, ULICE, NABREŽJA, LJUBLJANCA NA BARJU		ZAL_02	438
	ZBIRKA RAZGLEDNIC POZ I / G		CERKVE, KAPELE, SAMOSTANI, ZAVODI, MOSTOVI, UMETNIŠKE		ZAL_03	393
	ZBIRKA RAZGLEDNIC POZ I / G		LJUBLJANSKI OBJEKTI		ZAL_04	324
	ZBIRKA RAZGLEDNIC POZ I / G		LJUBLJANSKI OBJEKTI, SPOMENIKI IN NAGROBNIKI		ZAL_05	347
	ZBIRKA RAZGLEDNIC POZ I / G		FREDELU LJUBLJANE IN OKOLICA, POOLJEDINA LJUBLJANO		ZAL_06	452
	ZBIRKA RAZGLEDNIC POZ II / H		SLOVENSKI KRAJI		ZAL_H1-01	453
	ZBIRKA RAZGLEDNIC POZ II / H		SLOVENSKI KRAJI		ZAL_H1-02	399
	ZBIRKA RAZGLEDNIC POZ II / H		TULSKRAJ		ZAL_H2	137
	ZBIRKA RAZGLEDNIC POZ II / H		DODOLSKA DRUŠTVA, NARODNE, VOJAŠKE, VOŠČILNICE IN ŽANRSKE		ZAL_J1	558
skupno število arhiviranih enot:						3868

Strokovna priprava: Jože Suhadolnik, prof., umetnostne zgodovine in zgodovine
 Modifikacija: MIKROlitum Ljubljana d.o.o. - Knežičeva / Šmarliska c. 21 / Tel. 001 319-149, E-mail: mikrolitum@s-net.net

Protokoli opravil in dostopov

Pristopi v fototečne knjižnice

V posamezne fototečne knjižnice vstopamo s pomočjo datoteke inventarja, ki vsebuje vse inventarne podatke in imena knjižnic posameznih tehničnih enot. Z dvojnim klikom na selektivno tipko vstopimo v željeno tehnično enoto - bazno zbirko za vnos podatkov posameznih arhivskih enot.

Pristopi po posameznih protokolih

Nastavitev tehnične enote	TE
HISTORIAT - Izpisi	
Vnos fototečnih podatkov	
Pregled fototečnih serij	
Pregled zbirke po geslu	
IZHOD	

Nastavitev inventarnih in tehničnih enot opravimo pred skeniranjem fototečnega fonda.

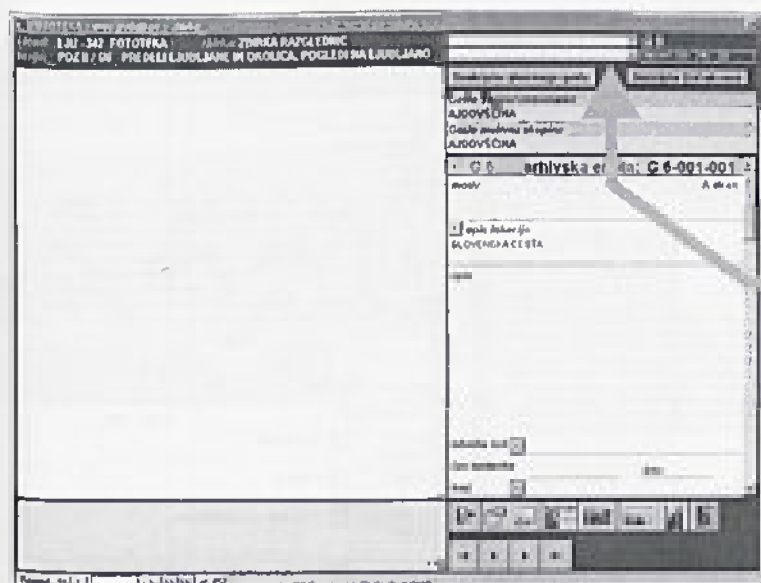
Odpremo okno za opis HISTORIATA z možnostjo izpisov inventarnih poročil.

Vnašamo podatke v fototečno zbirko oz. navidezni karton. Predpogoj je določitev knjižnice.

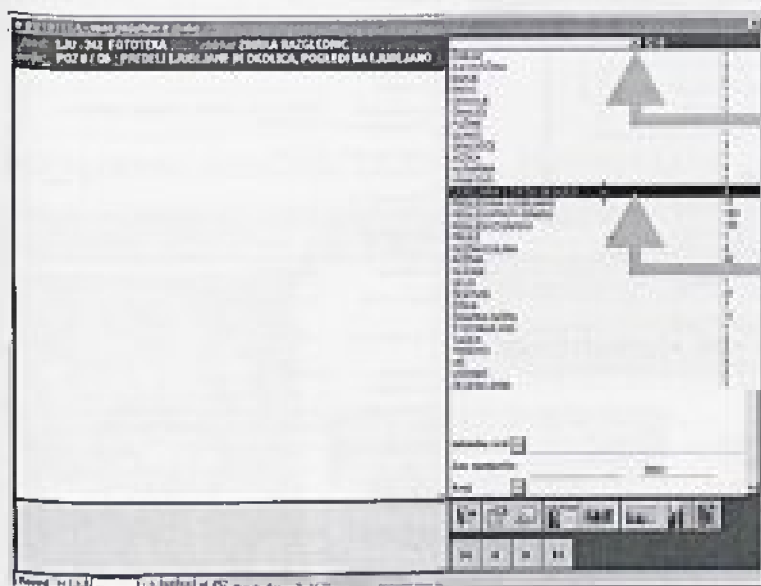
Odpremo okno za pregledovanje fototečnih serij.

Pregledujemo po pristopnem geslu celotne zbirke brez omejitev med knjižnicami.

ODPIRANJE FOTOTEČNE SKUPINE V IZBRANI KNJIŽNICI

V menijskem strežniku izbrana fototečna zbirka posreduje na zaslonu okno za vnos podatkov. Program še ne ve, katero enoto naj prikaže, slikovno območje je pustil prazno in čaka na izbrano dostopno sporočilo. Dostop do slikovnega in podatkovnega fonda programno sporočimo s pomočjo dveh spustnikov pristopnih gesel. Spustnika sta medsebojno sporočilno pogojena. Drugi spustnik ne posreduje informacij, če v prvem ni pristopnega predpogojnika.

V prvem spustniku izberemo prvo pristopno geslo, ki določi, v katero skupino tehnične enote v knjižnici se vstopa. S klikom na ikono spustnika odpremo seznam vseh pristopnih gesel s števkami arhivskih enot (možnih zadetkov) v skupini.

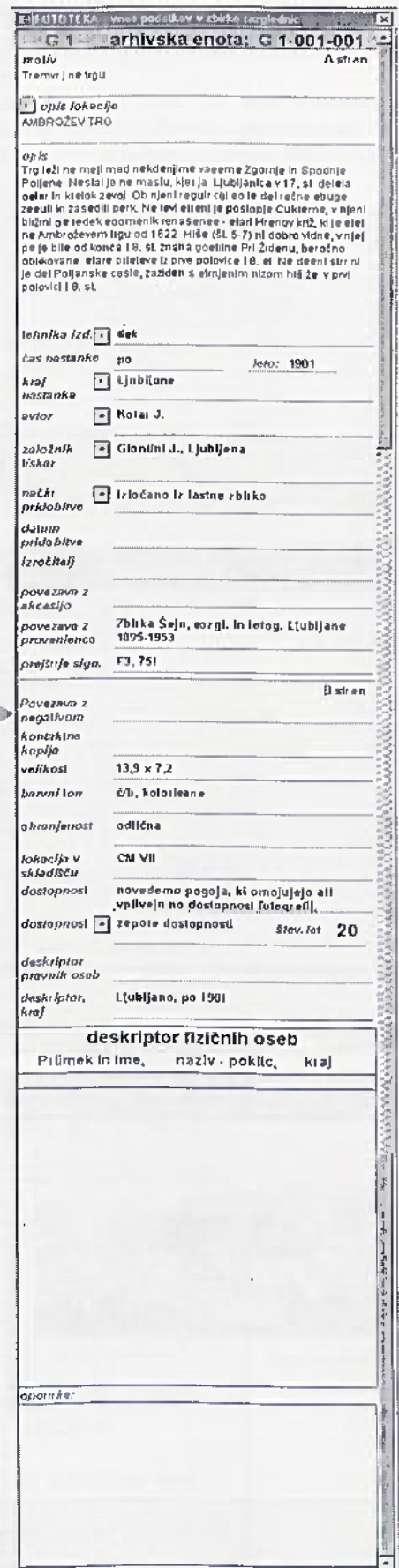
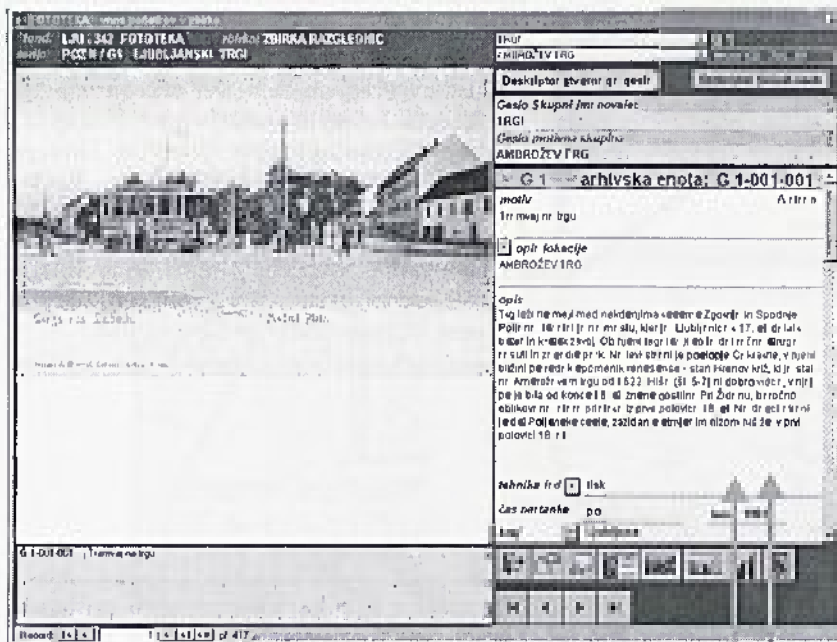

Po izpolnjenem prvem pristopnem skupnem imenovalcu izberemo motivno skupino v seznamu drugega spustnika.

Pristop določimo s klikom na izbrano motivno skupino. Program posreduje prvo arhivsko enoto izbranega skupnega imenovalca v motivni skupini.

Tako so podani vsi pogoji za vnos podatkov v deskriptorje fototečne zbirke.

OBLIKOVANJE INFORMACIJ FOTOTEČNE ZBRIRKE

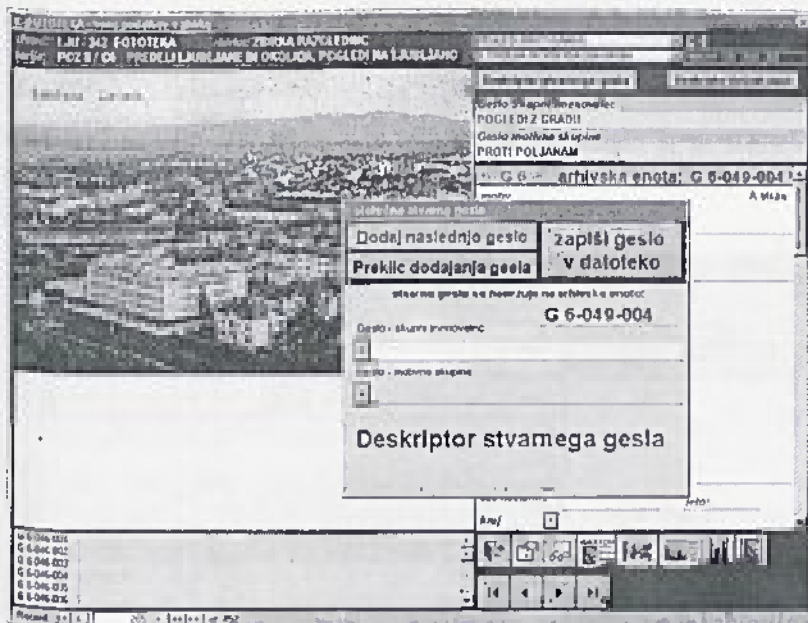

Protokolna polja za vnos podatkov so nanizana v drsnim oknu, ki se ob višosi pomika navzgor. Po potrebi se z drsnikom pomakujemo željeno mesto.

Navodilo za vnos podatkov v fototečno zbirko

- Naslov oz. motiv, vsebina fotografije (s starejšimi imenovanji v oklepaju)
- Lokacija motiva (s starejšimi imenovanji v oklepaju)
- Opis motiva (sicer kratak, vendar s ključnimi zgodovinskimi in drugimi podatki)
- Tehnika izdelave (fotografske in grafične tehnike, npr. dagerotipija, litografija, tisk, negativ, pozitiv)
- Čas nastanka (v obliki datuma, časovnega obdobja - npr. okoli, pred, po)
- Leto nastanka - leto nastanka se vpiše ločeno od časa nastanka zaradi inventarnega poročila
- Kraj nastanka fotografije (npr. Ljubljana)
- Avtor fotografije (npr. Krema Ludvik, Ljubljana)
- Založnik, tiskar (npr. Petričič Vaso, Ljubljana)
- Način pridobitve (npr. odkup, darilo, izločeno iz zbirke oz. fonda)
- Datum prilobitve (napišemo datum pogodbe o odkupu, podarilvi)
- Izročitelj (npr. Deržaj Matjaž, Ljubljana, Pokrajinski arhiv Maribor)
- Povezava z akcijo, vpisuje se tokov novega gradiva (kot arhivski pripomoček, ki daje informacijo o arh. gradivu popisne enote, lahko je tudi akcijiška številka fototeke)
- Povezava s provenienco, če je fotografija vzeta iz drugega fonda (npr. Zbirka Šajn, razgl. in fotografije Ljubljana 1895-1953)
- Prejšnje signature (npr. zbirke Šajn - J 3, 751)
- Povezava z negativom, če ga fotografija ima (npr. NEG III, 609)
- Kontakna kopija, če obstaja (navedemo fonil, zbirko, serijo ali podserijo, številko popisne enote)
- Velikost oz. format (dolžina in višina)
- Barvni ton, če je fotografija niansirana, kolorirana (tu je lahko še izločidna oznaka č/b, barvna)
- Ohranjenost oz. materialno stanje dokumenta (npr. odlična, slaba)
- restavrirana, potrebna restavriranja ali konserviranja, poškodovana, vrsta poškodbe)
- Lokacija v skladišču z navedbo omar, pretilala (npr. CM VII/10, 3)
- Dostopnost (navedemo pogoje, ki omejujejo ali vplivajo na dostopnost fotografij, časovni rok zapore in datum, ko bo gradivo dostopno za uporabo)
- Zapora dostopnosti (navedemo ZAPORA DOSTOPNOSTI, če gradivo ni dostopno, DOSTOPNO GRADIVO, če je gradivo dostopno)
- Število let zapore (npr. 30; če se navede št. let zapore, je obvezna navedba letnice nastanka fotografije - gradiva)
- Leto dostopnosti se programsko izračuna in zapiše v record (po preteku zapore se št. let in leto dostopnosti fizično zbrise)
- Deskriptor pravih oseb (npr. TV Slovenija prevzela, je ustvarjalec in ima avtorske pravice)
- Deskriptor stvarnega gesla (npr. stavba, kujižnica, NUK; dom, Narodni, Ljubljana; nlica, Tavčarjeva; trg, Prešernov)
- Deskriptor kraja
- V deskriptor fizičnih oseb vpisujemo osebe na fotografiji s priimkom in imenom, nazivom oz. poklicem in krajem (npr. Rozinar Stane, komandant, Ljubljana)
- Oponobe, kjer navedemo pomembne dodatne informacije, povezavo s sorodnimi popisnimi enotami, obstoj kopij in njihovo lokacijo

DODAJANJE PRISTOPNIH GESEL ARHIVSKI ENOTI

V deskriptor stvarnih gesel vpisujemo pristopna stvarna gesla fotografije. Glede na sporočilno vsebino fotografije obvezno določimo eno pristopno geslo. Naslednja gesla dodajamo po drugih motivnih sporočilih fotografije.

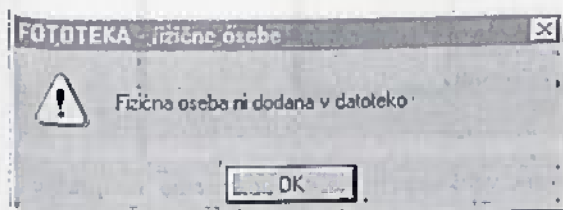
Fotografija se s prvim stvarnim geslom poveže ob skeniranju. Naslednja gesla po potrebi doda strokovni delavec s klikom na komandno tipko (Deskriptor stvarnega gesla), ki odpre pomožno okno za dodajanje stvarnega gesla arhivski enoti. Povezovalni ključ je oznaka arhivske enote. Število stvarnih gesel ni omejeno.

DODAJANJE FIZIČNIH OSEB NA FOTOGRAFIJI

Deskriptna zbirka fizičnih oseb je samostojna in dovoljuje neomejeno število oseb na arhivski enoti. V deskriptor vpisujemo osebe s priimkom in imenom, nazivom oz. poklicem in krajem (npr. Rozman Stane, komandant, Ljubljana).

Fizične osebe lahko dodajamo neposredno v namensko polje, ali s pomočjo okenea za dodajanje. V prvem in v drugem primeru fizične osebe povežemo s ključem arhivske enote v ločeni zbirki fizičnih oseb.

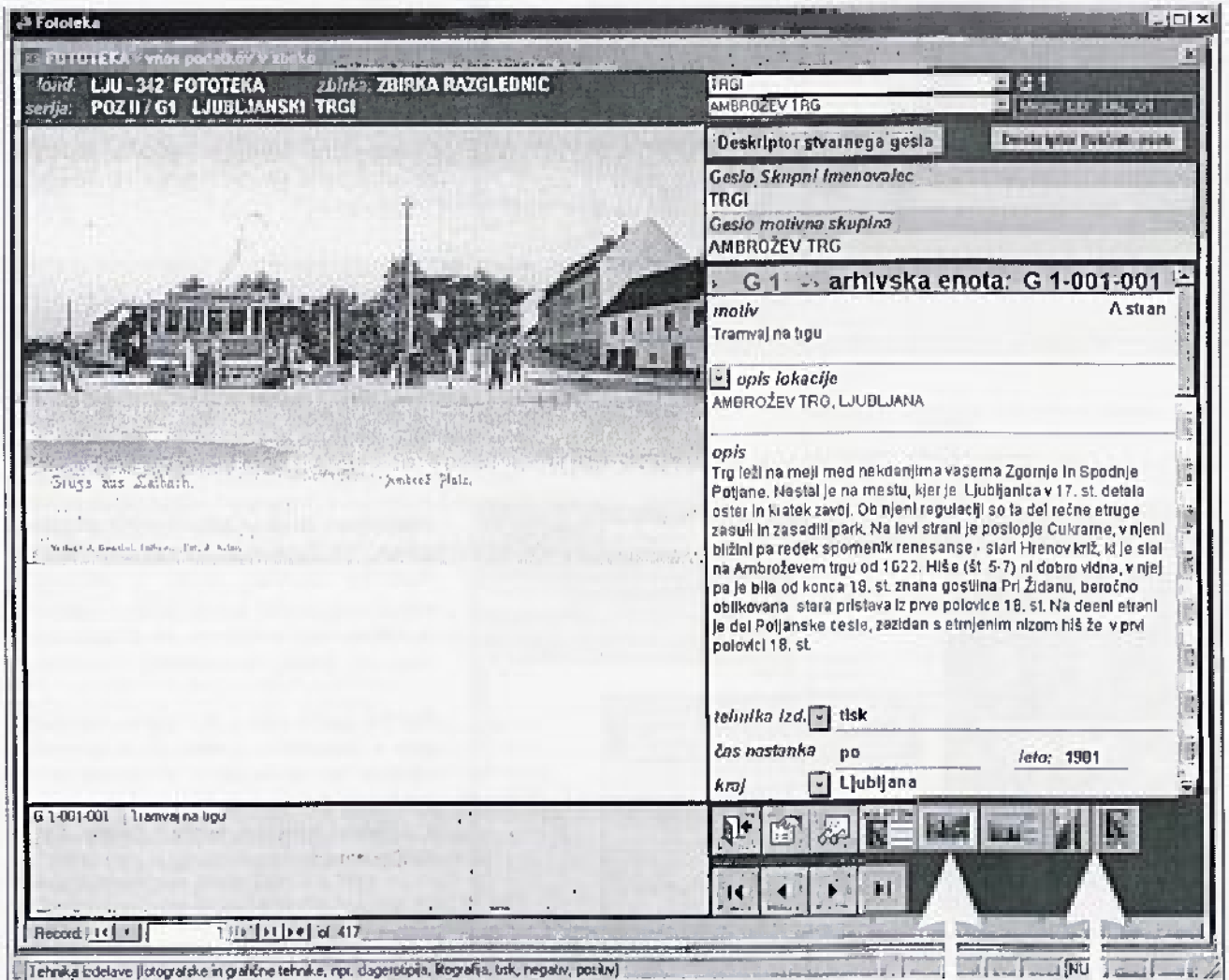

Ob preklieui dodajanja pristopnega gesla ali fizične osebe program sporoči, da geslo oziroma fizična oseba ni dodana v datotečno zbirko.

VNOS PODATKOV IN PREGLEDOVANJE

V postopku digitalizacije arhivskih enot je bila vzpostavljena osnova fototečne tehnične enote, ki je pogoj za nadaljno strokovno delo arhivista. Vnos podatkov v fototečno zbirko je zamudno delo in bo predvidoma potekalo daljšo časovno obdobje. Program dovoljuje vnos podatkov v deskripte po prioritetenem zaporedju, ki si ga določi strokovni delavec - arhivist.

Pristop k realizaciji digitalizacije fototeke v ZAL se je organizacijsko izkazal kot sprejemljiv. Skenirani fototečni fond je že po prvi fazi opravljenega dela uporaben. Podatkovna zbirka bo nastajala počasneje, skladno z razpoložljivim časom.

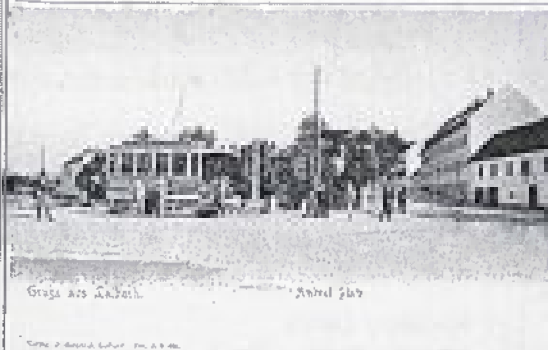
Vrstica s pomočjo sledi zaporedju vnosnih polj v drsnem oknu z namigom protokolnega dogodka, ki se pojavi ob vsakem kliku na katero koli vrednostno polje. Na komandni ikoni oz. tipki zadržimo klik, sicer aktiviramo njen namen.

Po dokončni opremi fototečne arhivske enote po potrebi natisnemo fototečni karton za klasično fototečno kartoteko.

Tiskanje slikovnega fonda je programsko pogojeno s predoblikovano velikostjo in tekstovno opremo fotografije v horizontalni in vertikalni legi 18 cm x 28 cm na A4 format. Iz varnostnih namenov so slikovni datoteki odvzete vse slikovne informacije, tako da drugi programi za oblikovanje in ponovstvarjanje ne morejo odpreti baznih slik.

FOTOTEČNI KARTON ARHIVSKE ENOTE

Zaslonski fototečni karton je oblikovno enak natisnjenemu kartonu in predstavlja izhodno obliko digitalne arhivske enote. Na zaslonskem kartonu, ki je namenjen strokovnemu delavcu, je omogočeno popravljanje in dopolnjevanje vsebinskih podatkov. V čitalniški različici ni možno dodajanje ali spreminjanje informacij. Fototečni kartoni se po potrebi lahko prenesejo v PDF-format za pregledovanje v Adobe Reader-ju ali pošiljanje po elektronski pošti (priloga).

Fototečni karton																							
fond	LJU - 342 FOTOTEKA zbirka ZBIRKA RAZGLEDNIC																						
serija	POZ II / G1 LJUBLJANSKI TRG																						
motiv	Tramvaj na trgu																						
lokacija	AMBROŽEV TRG																						
opis: Trg leži na meji med nekdanjima občinama Ljubljana in Epodnje Poljane. Kartal je na mestu, kjer je Ljubljana s 17. st. delila vose in lučev zavoč. Obrnjeni regulatorji so ta del rešne struge zvedli in zasedli park. Na levi strani je postojajoča Odrarna, a njena bližina po redbi spomenik teretanca - vrti stranee krt, ki je vrt na Ambroževem trgu od 1822. Hiše (St. 3-7) ni dobro vidna, a njej pa je bila od konca 18. st. arana gostilna Pri Ljudenu, baročno oblikovana. Vse prikazuje iz prve polovice 19. st. Na desni strani je del Pušinske ceste, zazidan s strmenim nizom hiš iz 19. st.																							
	<table border="1"> <tr> <td>ref. št.</td> <td>164</td> </tr> <tr> <td>Let nastanka</td> <td>1901</td> </tr> <tr> <td>kraj nastanka</td> <td>Ljubljana</td> </tr> <tr> <td>avtor</td> <td>Kolar J.</td> </tr> <tr> <td>založnik / izdava</td> <td>Močnik J., Ljubljana</td> </tr> <tr> <td>vrsta pridobitve</td> <td>Ličena iz lastne zbirke</td> </tr> <tr> <td>datum pridobitve</td> <td></td> </tr> <tr> <td>izročitelj</td> <td></td> </tr> <tr> <td>pozitivna / negativna</td> <td></td> </tr> <tr> <td>pozitiva / provenienca</td> <td>Zbirka Baji, izvir in fotog. Ljubljana 1895-1953</td> </tr> <tr> <td>prejšnje signaturo</td> <td>L3, 751</td> </tr> </table>	ref. št.	164	Let nastanka	1901	kraj nastanka	Ljubljana	avtor	Kolar J.	založnik / izdava	Močnik J., Ljubljana	vrsta pridobitve	Ličena iz lastne zbirke	datum pridobitve		izročitelj		pozitivna / negativna		pozitiva / provenienca	Zbirka Baji, izvir in fotog. Ljubljana 1895-1953	prejšnje signaturo	L3, 751
ref. št.	164																						
Let nastanka	1901																						
kraj nastanka	Ljubljana																						
avtor	Kolar J.																						
založnik / izdava	Močnik J., Ljubljana																						
vrsta pridobitve	Ličena iz lastne zbirke																						
datum pridobitve																							
izročitelj																							
pozitivna / negativna																							
pozitiva / provenienca	Zbirka Baji, izvir in fotog. Ljubljana 1895-1953																						
prejšnje signaturo	L3, 751																						
<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> A stran B stran </div>																							

Fototečni karton stran A.

S klikom na komandno tipko A stran ali B stran se karton poljubno obrača.

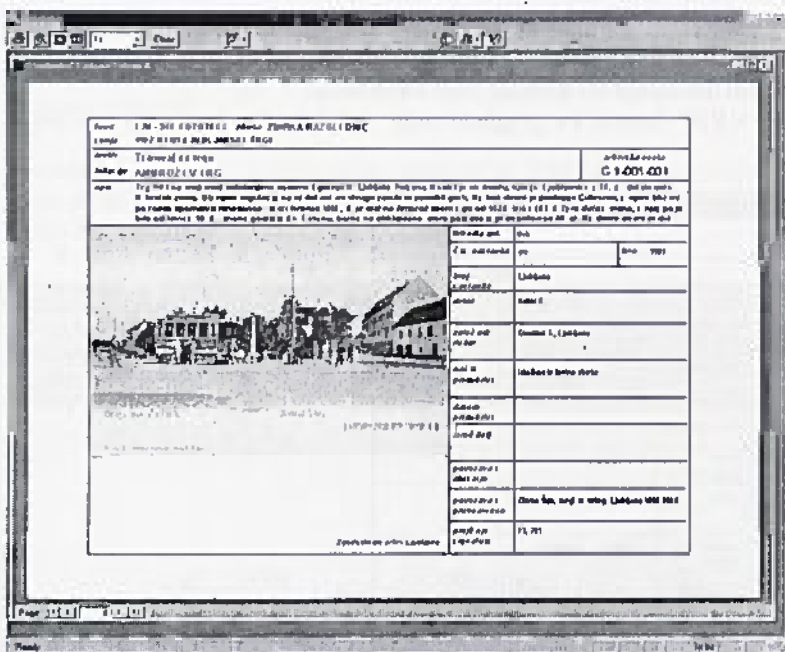
Fototečni karton										
fond	LJU - 342 FOTOTEKA zbirka ZBIRKA RAZGLEDNIC									
serija	POZ II / G1 LJUBLJANSKI TRG									
Tramvaj na trgu										
Povezava z negativom										
kontaktna kopija										
velikost	13,9 x 7,2									
barvni ton	Č/b, kolektane									
ohranjenost	ullčna									
lokacija v zbirki	CM VII									
deskriptor dostopnosti	a avde mo pogoje, ki omejujejo ali vplivajo na dostopnost (otogrefij), časovni tok zapise in datuma									
dostopnost	zapeva dostopnost									
deskriptor pravnih oseb										
Deskriptor stvarna gasla	TRGI - AMBROŽEV TRG									
deskriptor kraj	Ljubljana, po 1901									
opomba:										
<table border="1"> <thead> <tr> <th colspan="3">deskriptor fizičnih oseb</th> </tr> <tr> <th>Priimek in ime,</th> <th>naziv - poklic,</th> <th>kraj</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td colspan="3" style="height: 100px;"></td> </tr> </tbody> </table>		deskriptor fizičnih oseb			Priimek in ime,	naziv - poklic,	kraj			
deskriptor fizičnih oseb										
Priimek in ime,	naziv - poklic,	kraj								
<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> A stran B stran </div>										

Fototečni karton stran B.

Fototečni karton ali sliko lahko natisnemo kadar koli s klikom na ustrezno komandno tipko.

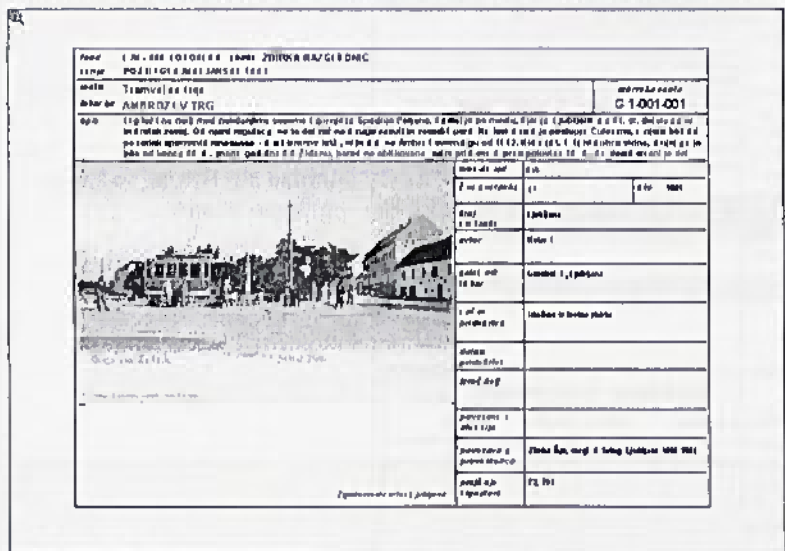
Vsebinsko in vizualno obliko kartona lahko preollikujemo po potrebi, specifičnosti fototečnega fonda. Predstavljena oblika je zasnovana po strokovnih navodilih odgovornega arhivista ZAL.

TISKANJE KARTONA ARHIVSKE ENOTE

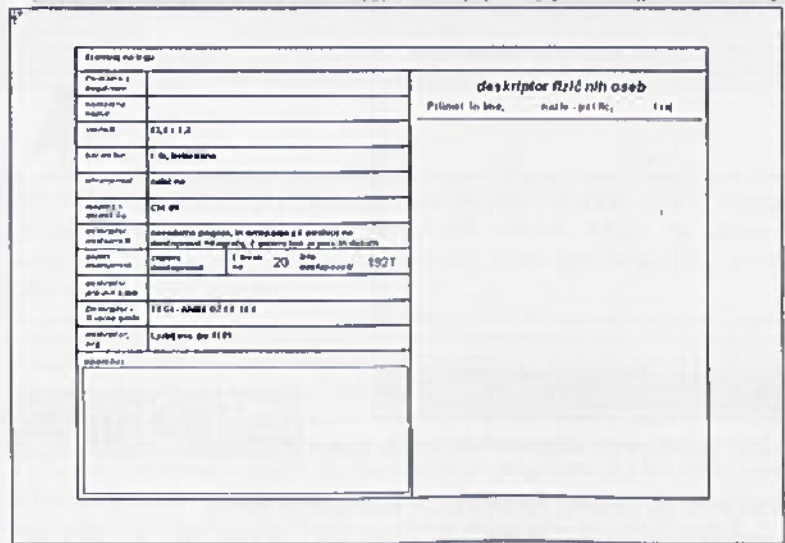
Predogled kartona pred tiskanjem je formalnega pomena. Tiskanje bi se lahko izvedlo tudi brez predogleda, in če ga že imamo na zaslonu, lahko tisk preprečimo, ga preusmerimo v Word ali natisnemo za kartotečni priročni arhiv, ki je lahko tudi varnostni - trdi arhiv.

Za tiskanje uporabimo nekoliko trši, gladek papir. V testu se je dobro obnesel tiskarski 150 gr. umetniški papir. Če kartone želimo varnostno arhivirati, uporabimo brez kislinški papir s peskano poliestersko prevleko.

Natiskani karton arhivske enote - stran A.

Po natisnjeni strani A zapremo predogled. Sledi sporočilo za natis hrbtne strani.

Obrni karton tako, da bo tiskalnik pravilno natisnil stran B

NE NATISNI DA

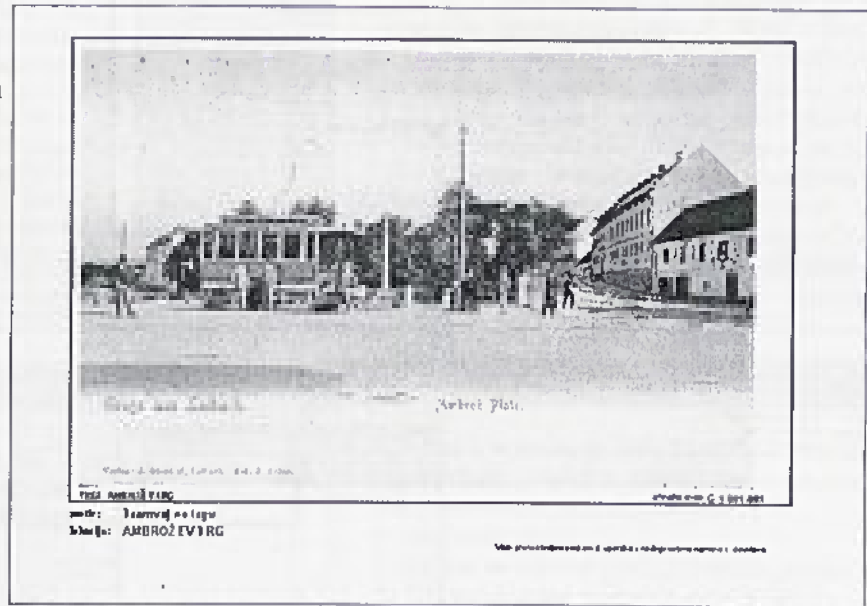
Klik na tipko NE prekine postopek. Če karton z natisnjeno stranjo A obrnemo in ga vstavimo v tiskalnik, kot pravi sporočilo, kliknemo na tipko DA.

Natiskani karton arhivske enote - stran B.

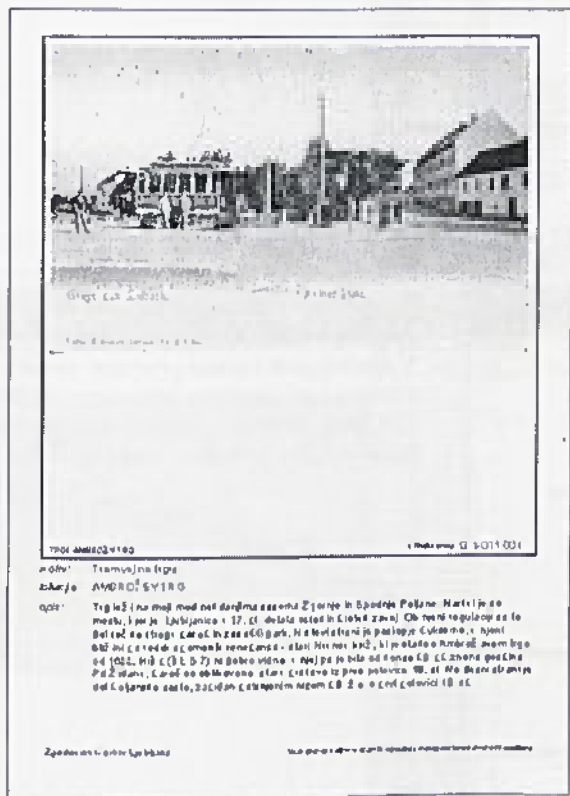
OBLIKE PROGRAMSKO DOLOČENIH NATISNIH FORMATOV

Za fotografske in druge namene uporabimo arhivsko datoteko skeniranih zapisov v JPG-formatu. Vsak arhivski CD - vsebuje okrnjeni program za ogledovanje slikovnih zapisov. Arhivski zapisi so iz varnostnih razlogov izključno na CD - nosilecu. Zapisi so v neokrnjeni obliki. Hujše poškodbe lahko na fotografiji po dogovoru digitalno restavriramo. Skenirani zapisi so v resoluciji in velikosti, ki zadovoljuje potrebam tiskanja do formata A4. Za večje povečave je priporočljivo vnovično skeniranje pod pogoji, ki ustrezajo končnemu namenu.

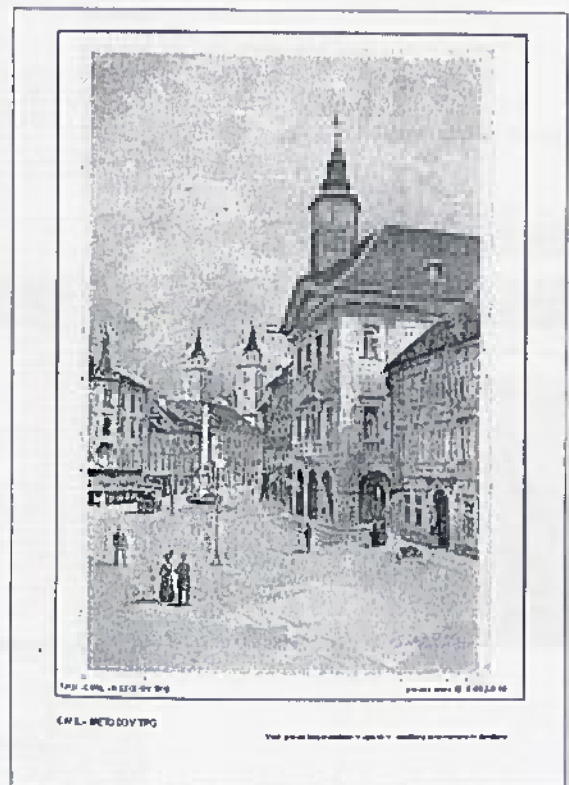
Tiskanje ponujenih fotografij iz fototečnega programa v ponujeni obliki in s tekstovnim povzetkom poteka iz baze aplikativne zbirke in ne uporablja varnostnih slikovnih kopij.

A4 horizontalno

A4 vertikalno (info karton)

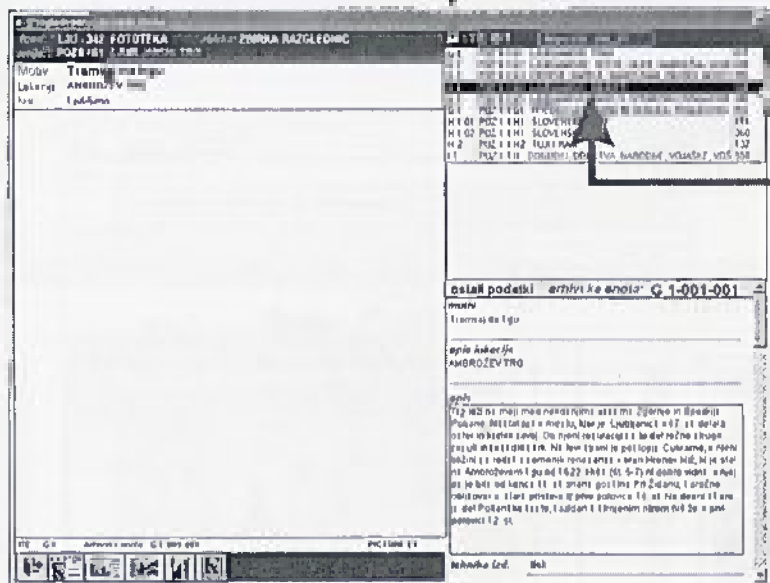
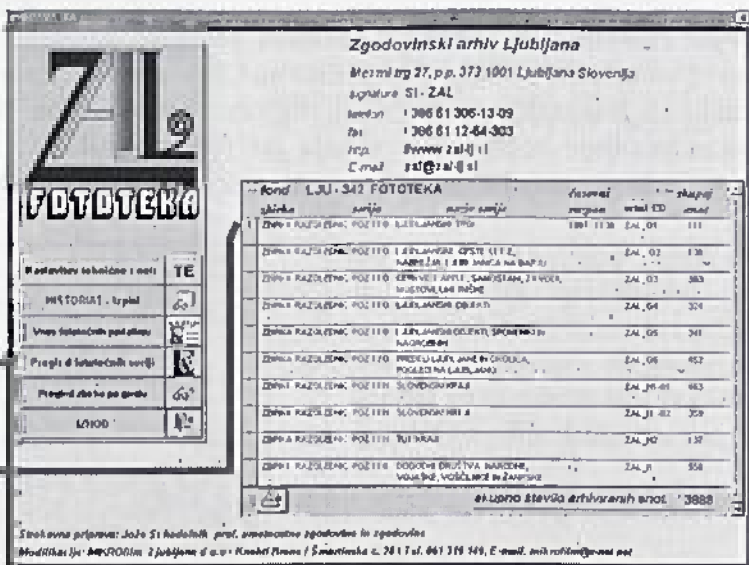

A4 vertikalno

PREGLEDOVANJE TEHNIČNE ENOTE

Dostop do digitaliziranih arhivskih enot je možen po različnih poteh. Za strokovnega delavca - arhivista je pristopna pot v zbirko primerna z izbiro serije in tehnične enote. S klikom na komandno tipko **Pregled fototečnih serij** pregled fototečnih serij, odpremo zaslonsko okno, ki omogoča izbiro posamezne tehnične enote v seriji. Z izborom motivne skupine, na primer hoteli, program ponudi v spustnem meniju seznam hotelov. S klikom na izbrani hotel program postreže vse motive hotela. Motivi oziroma arhivske enote nizamo s klikom naprej - nazaj. V vsakem pregledovalnem oknu je možen vpogled kartona, možno ga je natisniti, ali natisniti sliko, ki je na zaslonu.

Spustnik s seznamom vseh fototečnih zbirk ponudi informacije iz datoteke inventarja in število možnih zadetkov v posamezni zbirki. S klikom na izbrano nazivno vrstico določimo pristop do željene knjižnice, npr. LJUBLJANSKI OBJEKTI.

V spustnem seznamu izberemo motivno skupino arhivskih enot, npr. hotel Union. V naslednjem koraku program ponudi seznam vseh motivov izbranega objekta. Slikovne motive izbiramo s klikom na naziv motiva v drsnem seznamu.

FOTOTEKA NA INTERNETU

Internet Explorer

File Edit View Favorites Tools Help

Home Back Forward Stop Refresh Home Favorites History Recent Sites

Address: G FOTOTEKA HIMLGI 08 Marxov trg.htm

Navigation: Povezave | Bezplačen hotel | Microsoft | Najbolje na spletu | Nastavitve po

LJUBLJANSKI TRGI
MARXOV TRG (Miklošičev (Marxov) park)

Dokaj enotno urejen secesijski trg / park obdaja kvalitetna secesijska arhitektura, obvladuje pa ga veličastna sodna palača. Urejen je bil v letih 1902 - 1906 po načrtih Maks Fablanija. Vanj so 1908 vključili še spomenik cesarju Francu Jožefu I. Tudi sosednje stavbe so nastajale v tem času. Trg mejl na Miklošičovo, Tavčarjevo, Cigaletovo in Dalmatinovo ulico.

G1-008-004

Donec

Microsoft

Spletne strani na internetu izdelamo po končanem vnosu opisnih podatkov v matično zbirko.

Internet Explorer

File Edit View Favorites Tools Help

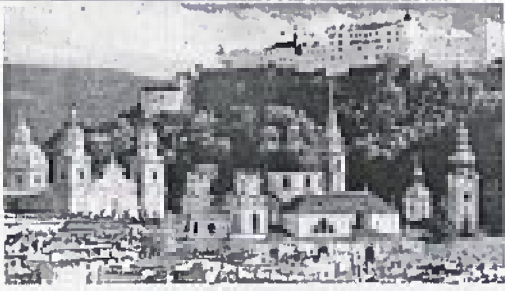
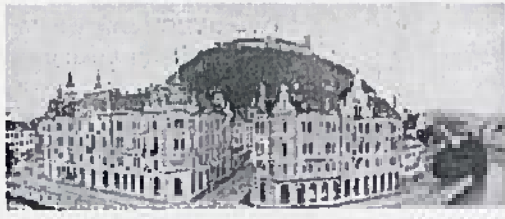

Home Back Forward Stop Refresh Home Favorites History Recent Sites

Address: E Foto Evropa s mesta EVROPSKA MESTA.htm

Navigation: Povezave | Bezplačen hotel | Microsoft | Najbolje na spletu | Nastavitve po

EVROPSKA MESTA

- Avsstija - Salzburg
- Ljubljana - Adamč Lundrovo Nabrežje
- Anglija - Tower Bridge
- Francija - Panz
- Nemčija - Neuschwanstem
- Črka - Gradovi
- Švedske - Min ne veter
- Grčija - Rodos
- Italija - Rim
- Portogalske - Porto

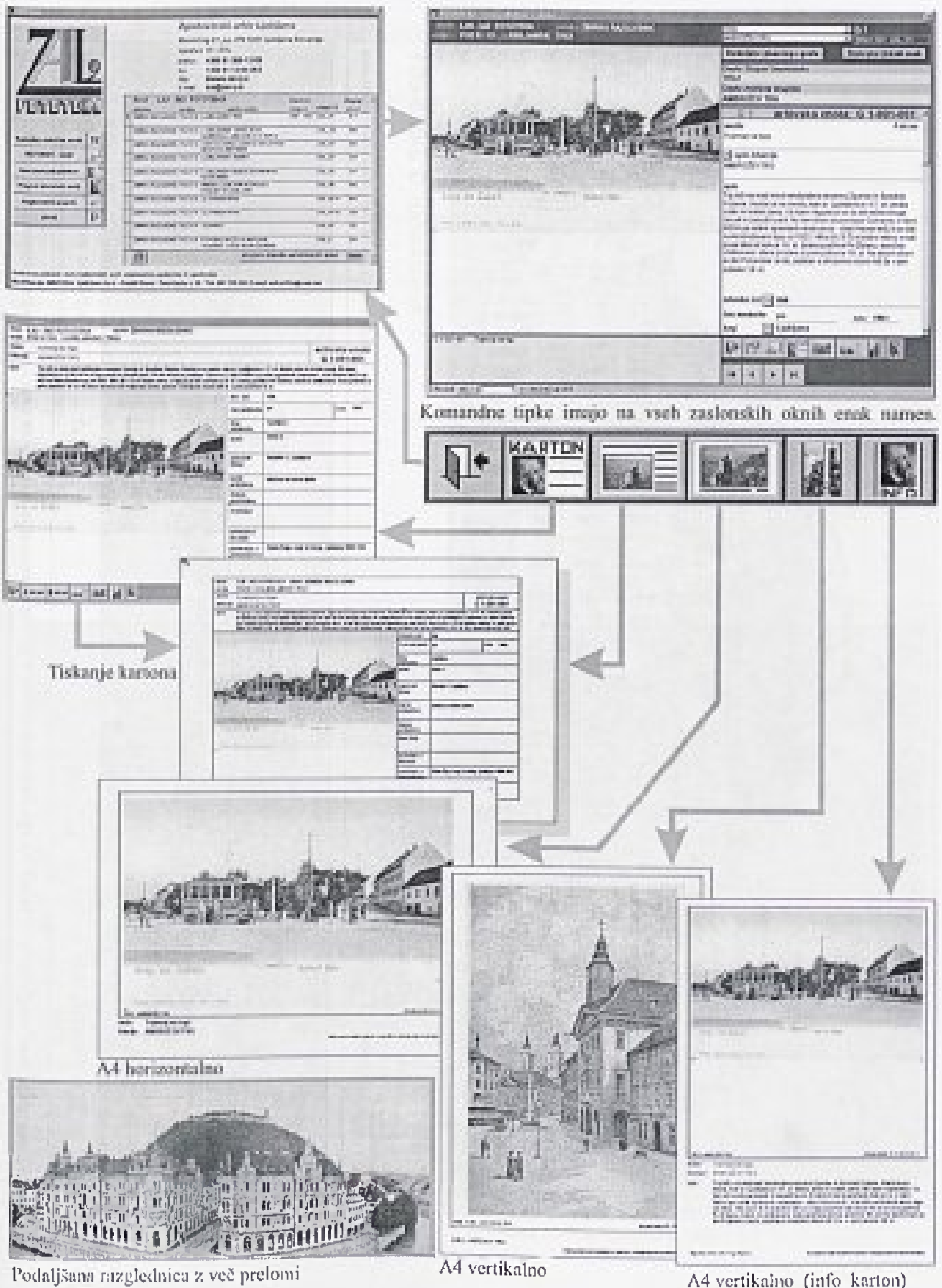

Donec

Microsoft

Za enostavnejše spletne strani brez opisov zadostujejo pristopni podatki skupnih imenovalcev.

SPREHOD PO DIGITALNI FOTOTEKI

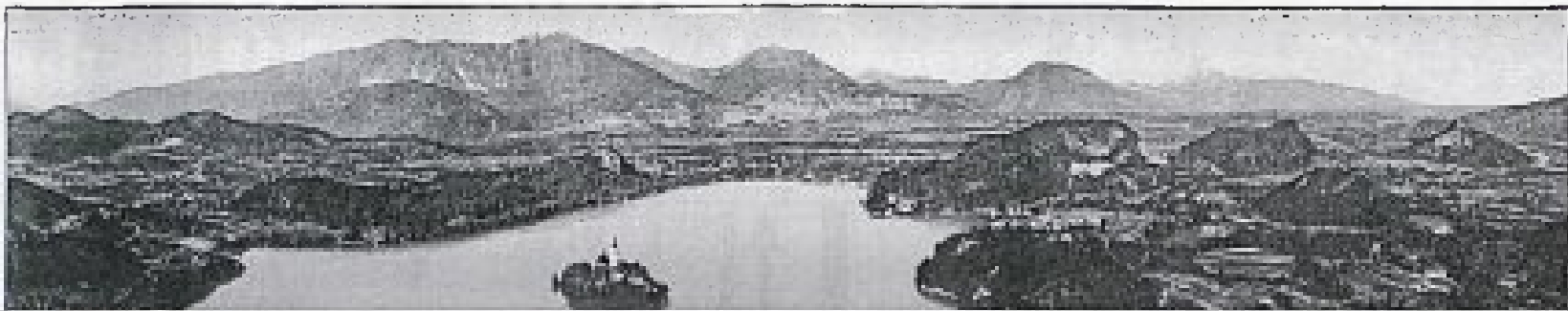

Motiv: ADAMIČ - LUNDOVO NABREŽJE

Lokacija: LJUBLJANA

Arhivska enota: **G 2-028-001**

Vsak prenos tretjim osebam in uporaba v nedogovorjene namene ni dovoljena

Motiv: BLED - PANORAMA

Arhivska enota: **H 1-008-009**

Vsak prenos tretjim osebam in uporaba v nedogovorjene namene ni dovoljena

Panoramske podaljšane razglednice so zaradi fotografskih mojstrov in v procesu skeniranja in digitalne obdelave deležne posebne pozornosti.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE MODIFIKATION DES COMPUTERPROGRAMMS ZUM ERFASSEN UND SCANNEN
PHOTOGRAPHISCHEN ARCHIVGUTS

In sechzehn Beilagen zeigt, beschreibt und erklärt der Autor die einzelnen Schritte des Öffnens von Bildapplikationen des Programms.

SUMMARY

THE MODIFICATION OF THE COMPUTER PROGRAM FOR THE DESCRIPTION AND SCANNING
OF PHOTOGRAPHIC MATERIAL

The author presents, describes and explains step by step in sixteen supplements how to access the images stored by the programme.

Igralško osebje Šentpeterskega prosvetnega društva, Ljubljana, 1911
Fototeka Zgodovinskega arhiva Ljubljana

Konserviranje in restavriranje matičnih knjig župnije Korte

STANKA GRKMAN

Konserviranje knjižnih blokov

V letu 1998 smo začeli z konservatorska dela na hudo poškodovanih matičnih knjigah v lasti župnije Korte nad Izolo. Do poletja 1999 smo s konservatorsko-restavratorskimi posegi obdelali knjižne bloke XX matičnih knjig. Rekonstrukcija vezav bo opravljena po postopku skeniranja.

Knjige so bile v zelo slabem stanju, saj so bile daljše obdobje hranjene na izjemno vlažnem mestu (med drugo svetovno vojno dalj časa zakopane). Vlaga je povzročila razvoj plesni in kemijski razkroj papirja in zapisa. Vse knjige so bile tako poškodovane, da uporaba ni bila mogoča. Ker bi se ob vsakem nadaljnjem, tudi minimalnem rokovanju stanje objektov samo poslabšalo, smo gradivo prevzeli in obdelali kot prednostno nalogo. Konservatorsko restavratorski postopki so bili zaradi močno preperelih listov izjemno zahtevni in dolgotrajni.

Ker so matične knjige zelo pomembna kategorija arhivskega gradiva, poleg tega pa so razmeroma veliko v rabi, in ker so listi, tudi po konservatorsko-restavratorskem posegu, precej mehansko občutljivi, smo se z naročnikom domenili za izdelavo nadomestnih kopij, s katerimi bi zaščitili originale. Tako smo se domenili, da konservirane knjižne bloke pred vezavo presnamemo.

Zaradi slabe čitljivosti zapisa in zaradi velikosti, ki je večji od A3 formata, smo skupno z naročnikom ugotovili, da je za to gradivo verjetno najboljši način zaščitne kopije skeniranje.

Po končanem skeniranju, le-to zaradi slabe čitljivosti poreka razmeroma počasi, bomo na knjigah opravili še drugo fazo dela, to je rekonstrukcijo vezav.

Konservatorsko-restavratorski postopki knjižnih blokov so bili zaradi izjemno preperle pisne podlage zahtevni in dolgotrajni. Prav za reševanje tega gradiva smo izpopolnili postopek konserviranja papirnih listov s strojem za dolivanje celulozne pulpe in s tem zmanjšali število porabljenih delovnih ur približno na četrtino. Kljub temu smo za vsako knjigo v povprečju porabili več kot sto delovnih ur.

V nadaljevanju so navedeni shematski podatki za dela na posameznih matičnih knjigah, natančneje pa je opisan konservatorsko-restavratorski postopek pri knjigah STATUS ANIMARUM iz 2. pol. 19. stol. (ev. št. 81/97) in KRSTNA KNJIGA 1816-1855 (ev. št. 82/97). Ti knjigi sta bili, predvsem zaradi poškodb in slabše kakovosti papirja, najzahtevnejša objekta v skupini

poškodovanih matičnih knjig iz župnije Korte.

Podatki o objektu, ki smo ga restavrirali

81/97

Naslov: Status animarium, 2. pol. 19. stol.

Vrsta: Matična knjiga - rokopis

Lastnik / Naročnik: župnija Korte / škofija Koper

Število listov: 140

Format: 460 x 315 cm

Stanje pred restavriranjem

Eden najpogostejših vzrokov poškodb na klasičnem arhivskem in knjižničnem gradivu je vlaga. Hkrati z drugimi atmosferskimi vplivi povzroča propadanje knjige. S povečano vlago se pojavlja tudi plesen, ki je žal ni mogoče odstraniti z nobenim sredstvom, ki ne škodi gradivu.

Navadno prodira vlaga v staro knjigo, pisano ali tiskano na ročno izdelanem papirju, postopno in tudi takrat, ko robovi že precej propadejo, lahko ostane notranjost knjižnega bloka še sorazmerno zdrava - poškodba ostane lokalno omejena.

Pri matični knjigi lahko zagotovo rečemo, da je bila knjiga daljše obdobje izpostavljena vlagi, ker so bili listi, predvsem na spodnjem desnem delu, povsem prepereli, ali pa so se že izgubili. Listi celotnega knjižnega bloka so bili zelo umazani in zgubani. Papir je izgubil mehanske in kemične lastnosti, ki jih je imel ob nastanku. Knjigo je bilo povsem nemogoče listati.

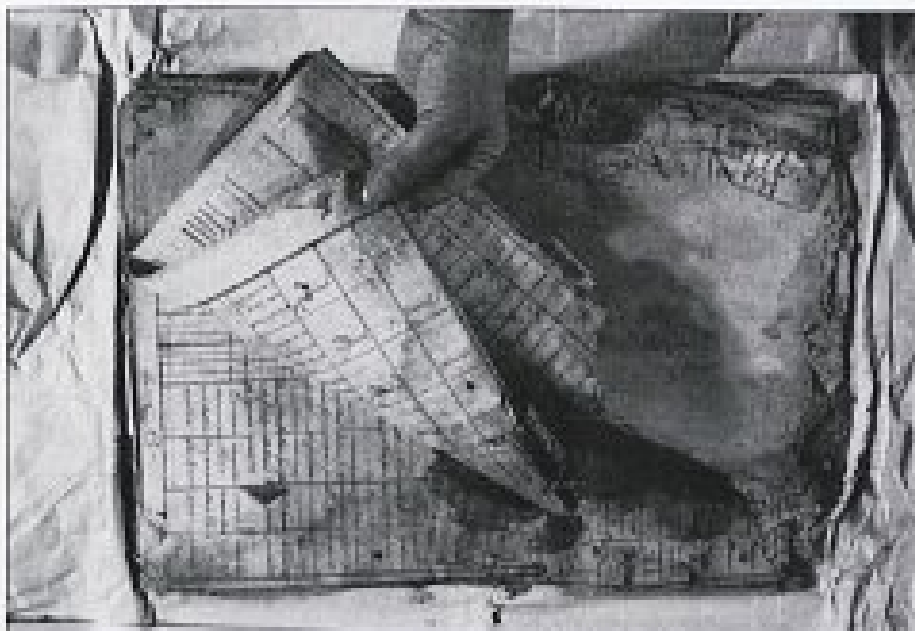
Postopek restavriranja

Razvez

Hrbet knjige je bil zelo poškodovan. Ostanki vezave so bili opazni le na spodnjem delu.

Paginiranje

V restavriranje knjig sodijo dela, ki so potrebna, da knjigi vrnemo obliko, primerno za njeno uporabo, poleg tega pa se moramo čim bolj približati stanju, v katerem je bila knjiga v nepoškodovani podobi. Od stare knjige je treba uporabiti vse dele, ki so še uporabni, in sicer na enak način in na istem mestu, kot so bili prvotno uporabljeni. Zato je treba v knjigi vse dele označiti.

Stanje pred restavriranjem

Suho čiščenje

Težava je nastala že takoj na začetku, ko je bilo treba oštevilčiti posamezne liste. Zaradi njihove preperelosti je bilo treba najti primerno mesto, na katerem se pozneje pri nadaljnjem postopku konservatorsko-restavratorskega postopka paginacija ne bi zbrisala.

Navadno paginiramo liste vedno na istem delu (ali desno spodaj ali desno zgoraj), tu pa nismo imeli sistema. Izbrali smo mesta, ki so se nam zdela najmanj preperela, ker na preperela mesta ni mogoče pisati, ali pa ostane svinčnik na

površini in se potem pri suhem čiščenju hitro zbrše.

Čiščenje

Zaradi preperelosti papirja je bilo suho čiščenje izjemno zahtevno. S knjižnega bloka smo prah previdno odstranili z vato, pri tem pa pazili, da nismo poškodovali površine papirja, ker bi s tem lahko izgubili del zapisa. Pri preperelih delih smo morali paziti, da poškodovani

delci niso odpadli. Problematično je bilo tudi mokro čiščenje, ker se pri pranju papir razteza in je velika verjetnost, da se na preperelih delih raztrga. Obstajala je tudi nevarnost, da bi prepereli delci odplavili oziroma odleteli.

Po premisleku smo se odločili za nov način mokrega čiščenja na posebni tkanini, iz sintetičnih vlaken (polipropilenski file). Debela je približno centimeter in deluje na osnovi kapilarnega vleka. Za pranje na tkanini smo se odločili predvsem zato, ker je pranje v kopeli za tako poškodovano gradivo preveč tvegano, saj prepereli delčki z lahkoto odplavajo.

Pri mokrem čiščenju je pomembno, da se papir popolnoma omoči, sicer labko nastanejo vodni robovi. Pranje na tkanini omogoča papirju, da se enakomerno omoči hkrati pa mu je tkanina podlaga, ki preprečuje, da bi list plaval. Tkanino smo do polovice debeline položili v vodno kopel. Nanjo smo položili tanko sintetično tkanino, t.i. holiteks, nanj pa objekt - posamezni list iz knjige. Iz mokrega objekta so nečistoče migrirale v tkanino in naprej v vodno kopel. Nečistoče so se spirale z menjavo vode v kopeli. Zelo pomembno je, da se zelo poškodovan objekt že v suhem stanju pravilno naravna na tkanino, ker ga potem, ko se navlaži, ni mogoče več premikati.

Postopek pranja smo malo pospešili, in sicer nismo menjali samo vode v kopeli, ampak smo izpirali oz. menjavali tudi tkanino. Ker je pri postopku dolivanja celulozne pulpe izjemno pomembno, da so objekti povsem očiščeni, smo posamezne liste, vložene med tkanino holiteks in položene na poševno ležečo oporo, še tuširali.

Pri tuširanju je pomembno, da med holiteksom in in objektom ni zraka, ker se drugače objekt lahko poškoduje. Če med listom in holiteksom ni zraka, se mokri list sprime s holiteksom in ga labko brez bojazni, da bi se delčki objekta premaknili, tuširamo ali prenašamo.

Dolivanje celuloznih vlaken

Opranim listom smo na stroju za dolivanje pulpe manjkajoče dele dopolnili s celulozno pulpo - to je suspenzija celuloznih vlaken, iz katere se izdeluje papir.

Uporabili smo mešanico vlaken iz evkaliptusa in bombaža. Vlakna smo že prej oharvali z alkaljskimi harvanji.

Stroj za dolivanje s pulpo je sestavljen iz treh posod. V prvo posodo damo suspenzijo vlaken, ki jih nato prečrpamo v drugo posodo, v kateri imamo na mrežici pripravljen list, ki ga želimo dopolniti. V tretji posodi, povezani s kompresorjem, pa ustvarimo vakuum, ki povzroči prehajanje vlaken na manjkajoča mesta na objektu, ki ga obdelujemo.

Po končanem ulitju objekt skupaj z podlago prenesemo na vakuumsko mizo na njej odsesamo odvečno vodo. Sočasno pa objekt s čopičem premažemo z mešanico lepila in kalcijevega hidro-

ksida. S tem ga utrdimo in mu povrnemo alkalno zalogo. Kot lepilo najpogosteje uporabljamo zmes škroba in metilceluloze.

Ker stiki med starim in na novo ustvarjenim papirjem med sušenjem radi odstopijo, take predele dodatno utrdimo s tankim japonskim papirjem (npr. JAPICO 611-140).

Dolivanje na pulpi

Sušenje, ravnanje

Tudi sušenje je zelo pomembna stopnja pri konserviranju preperelih listov. Dobro je, da se objekt čim počasneje suši.

Objekte sušimo in ravnamo med bombažnimi tkaninami, obteženimi z deskami, tako da navlažene bombažne tkanine menjujemo s suhimi. Ker so imeli listi zaradi tkanin, ki jih uporabljamo kot podlago med postopkom dolivanja pulpe, grobo strukturo, smo suhe objekte znova gladili med silikonskimi papirji in jih za krajši čas obtežili v preši.

Pregled in ocena rezultatov

Postopek restavriranja na pulpi je hitrejši v primerjavi s starejšo metodo ročnega restavriranja - za delo porabimo približno tretjino manj časa. Knjige pred restavriranjem ni bilo mogoče uporabljati. S postopkom restavriranja smo knjigi delno vrnili nekdanji videz, pri čemer nismo prikrili meje med izvornikom in dopoljenim delom. Najpomembneje je, da je knjiga spet primerna za rokovanje z uporabnikom.

Pranje na tkanini

Sklep

Za delo na pulpi tako zahtevnega objekta je treba imeti veliko potrpljenja, nekaj znanja in delovne izkušnje. Delo je bilo timsko. Opravili svta ga Stanka Grkman in Mateja Kolar in zanj porabili 150 ur.

ZUSAMMENFASSUNG

KONSERVIERUNG UND RESTAURIERUNG VON MATRIKEN DER PFARRE KORTE

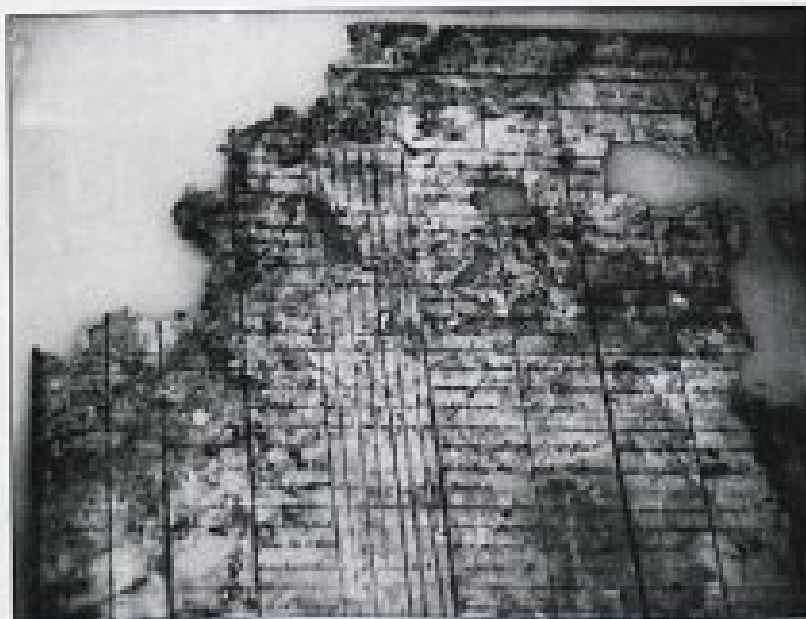
Im Jahre 1998 begann man mit Konservierungsarbeiten an den stark beschädigten Matriken, die sich im Besitz der Pfarre Korte bei Izola befinden. Die Bücher waren in einem Maße beschädigt, daß ihre Verwendung nicht mehr möglich war. Konservierungs- und Restaurierungsverfahren waren infolge der stark verwitterten Blätter außerordentlich anspruchsvoll oder zeitraubend. Zur Restaurierung des erwähnten Archivmaterials wurde das Restaurierungsverfahren mit der Maschine zur Zuführung von Zellstoffmark vervollständigt. Im vorliegenden Artikel wird das Konservierungs- und Restaurierungsverfahren bei den Büchern *Status Animarum* aus dem 19. Jahrhundert und das Taufbuch 1816-1855 eingehend vorgestellt.

SUMMARY

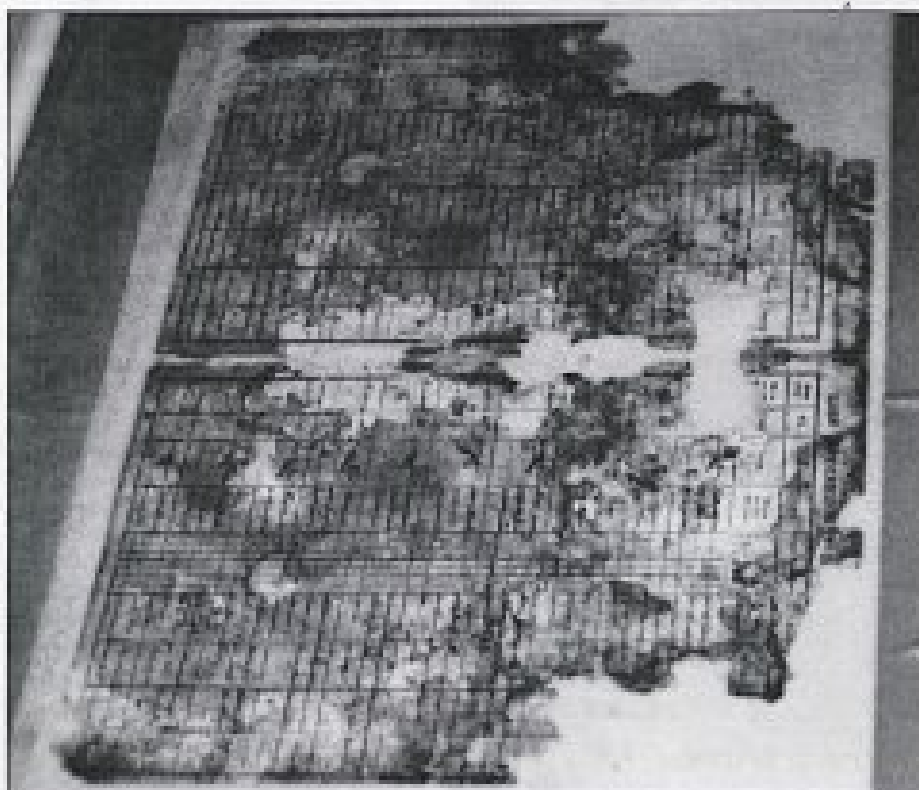
CONSERVATION AND RESTORATION OF THE REGISTER OF THE PARISH OF KORTE

In 1988, restoration work was begun on a badly damaged register owned by the parish of Korte, situated just outside of Izola. The damage suffered by the books was so severe that they could not be used. The process of restoration was extremely lengthy and demanding, as the pages of the register had already deteriorated to a great extent.

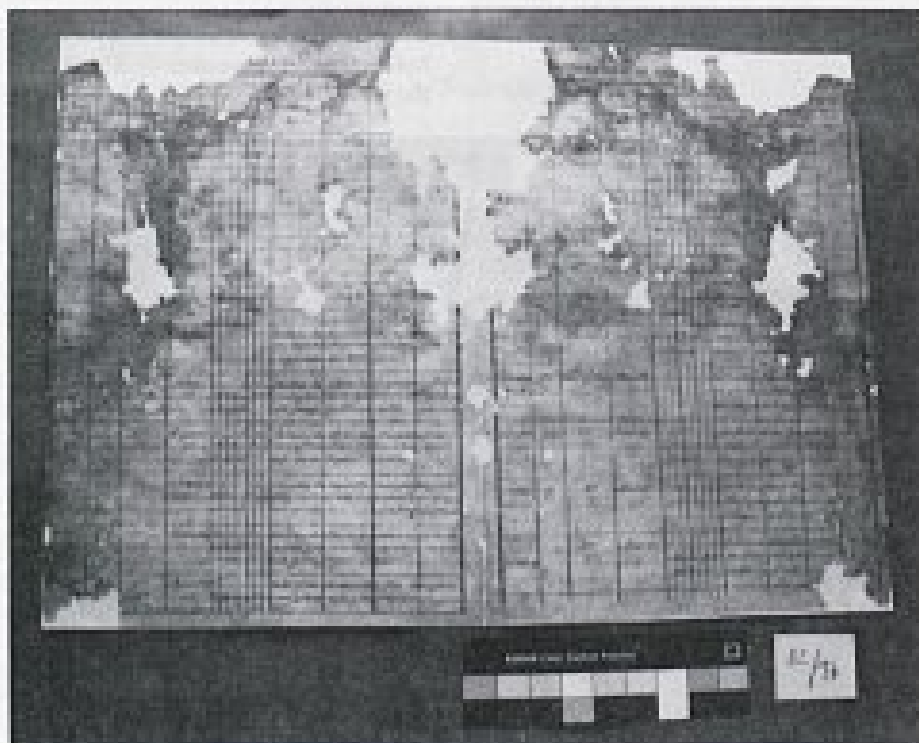
The restoration work was enhanced by the use of a machine for adding cellulose pulp. The article gives a detailed description of the restoration work done on the books *Status Animarium* from the 19th century and on the parish register for the years 1816-1855.

Pranje na tkanini

Dolito na pulpi

Končni izdelek

Iz arhivskih fondov in zbirk

UDK 930.253.4:94(453.1)

Poročilo maršala Schullenburga dožu beneške republike o turški nevarnosti

IGNACIJ VOJE

Slavljenka dr. Ema Umek se je kot arhivska svetnica uspešno vključila v pedagoški proces na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Od leta 1979 je kot znanja sodelavka predavala v okviru predmeta Arhivistika I v drugem letniku kot pomočnica nosilec katedre za arhivistiko prof. dr. Jožetu Žontarju. V šolskem letu 1985/86 je bil v zvezi z novo univerzitetno šolsko reformo odpravljen predmet Arhivistika I. Ema Umek je nato za dve leti prevzela proseminar v II. letniku za študente samostojne smeri. Zaradi privlačnega programa so proseminar obiskovali tudi študentje dvopredmetne smeri. Uspešen poskus na pedagoškem področju je bil na njeno pobudo izveden v šolskem letu 1987/88. Takrat je kot direktorica Arhiva republike Slovenije v arhivu organizirala dopolnilni seminar, namenjen manjšemu številu študentov. Seminarja, ki je trajal dve šolski uri, se je redno, vsakih 14 dni, udeleževala skupina približno 15 študentov. Na seminarju, na katerega je mentorica vključila tudi nekatere goste (prof. dr. Ferdo Gestrin, prof. dr. Ignacij Vojc, prof. dr. France M. Dolinar) je obravnavala testamente, zapuščinske spise, s študenti je brala in interpretirala dokumente ter razpravljala o širših zgodovinskih problemih. Na njeno pobudo so se številni študentje navdušili za arhivsko delo, za raziskovanje starejših obdobij slovenske zgodovine. Ob njeni pomoči so izdelali odlične diplomske naloge, ki so bile nagrajene s Prešernovo nagrado za študente, deli nalog pa so bili natisnjeni v Zgodovinskem časopisu ali Kroniki. Naj navedem še mnenje študentov, članov t.i. sekcije "mladih zgodovinarjev" o takšnem načinu arhivskega in zgodovinskega izobraževanja: "Zaključimo lahko, da je tovrstna oblika sestajanja in kratki izobraževanja izredno ploden način dodatnega udejstvovanja zgodovinarja, saj nenazadnje opozarja na dejstvo, ki je bilo doslej žal puščeno preveč ob strani, na tesno povezanost zgodovinarja z viri, ki je sam študij zgodovine v zadostni meri ne omogoča".¹ Žal se

ta oblika študija v tesni povezavi z arhivom ni več ponovila.

Ema Umek imamo lahko tudi za eno najboljših poznavalk dunajskih arhivov. Zato smo mnogi zgodovinarji obračali nanjo za nasvete, ko smo odhajali na Dunaj brskati po dunajskih arhivih in iskat podatke o naši zgodovini. Ko sem leta 1982 prvič dobil Knafljevo štipendijo, sem se obrnil nanjo, da bi dobil napotke, v katerih arhivih in fondih naj začnem iskati podatke za zgodovinske teme, ki so bile v mojem raziskovalnem programu. Ker sem se ukvarjal s t.i. turškim obdobjem v zgodovini, mi je svetovala, naj pogledam predvsem v fonde v Vojnem arhivu (Kriegsarchiv). Takrat me je opozorila tudi na izjemno gradivo jožefinskih deželnih merjenj (Josephinische Landesaufnahme). To gradivo je spoznala, ko je sodelovala v komisiji za restitucijo avstrijskih arhivalij. Z dvema prispevkoma je opozorila na njegovo vrednost.² Takrat je dala tudi pobudo za celotno izdajo tega gradiva, vendar ni našla na razumevanje in podporo. Ko sem se v Vojnem arhivu seznanjal z kartami in opisi jožefinskih deželnih merjenj, sem postal pozoren na tiste, ki so se nanašale na domžalsko območje. Gradivo sem dal mikrofilmati in rezultate predstavil na posvetu o zgodovini domžalske občine 10. junija 1987.³ Projekt o celotni izdaji tega gradiva zdaj uresničuje dr. Vincenc Rajšp, znanstveni svetnik Zgodovinskega inštituta Milka Kosa na ZRC SAZU. Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije sta leta 1995 začela izdajati dragoceno publikacijo o prostorski predstavitvi Slovenije izpred 200 let in s tem nresničujeta zamisel Eme Umek. Doslej je izšlo pet zvezkov opisov in posnetkov kart. V uresničitev projekta je dr. Rajšp vključil večje število arhivarjev.

¹ 1988, str. 297-298.

² E. Umek, Ljubljana z okolico v luči jožefinskih deželnih merjenj, Arhivi 8, Ljubljana 1985, str. 91-94; ista, Lukev v opisu in karti iz druge polovice 18. stoletja, Lukev skozi čas, Ljubljana 1987, str. 67-68.

³ I. Vojc, Domžalsko območje v gradivni o prostorskih predstavah 18. stoletja, Kronika 39/3, Ljubljana 1994, str. 37-45.

¹ Andrej Studen, Bojan Balkovec, Poročilo o delu "Sekcije mladih zgodovinarjev", Zgodovinski časopis, 42/2, Ljubljana

Tudi v naslednjih letih sem pregledoval gradivo v Vojnem arhivu na Dunaju in med drugim našel na zelo zanimiv dokument, ki prikazuje, kako so na turško nevarnost gledali nekateri vojaški strokovnjaki še v 18. stoletju. Ker gre za zanimiv in doslej neznan dokument v zvezi z obrambo Istre in samih Benetk pred turškim napadom, ga nameravam predstaviti in s tem počastiti življenjski jubilej Ene Umek.

Zgodovinski okvir, v katerem je dokument nastal, je povezan s položajem Beneške republike. Velik neuspeh in hude izgube je doživela Beneška republika v dolgi vojni, ki jo je imela z osmansko državo za svoje preostale posesti v Levantu in za ohranitev vpliva v tem delu Sredozemlja. V kretski/kandijski vojni (1645-1669) je hudo izčrpala svoje materialne sile, odkrila svojo vojaško slabost in na koncu izgubila velik otok Kreta. To izgubo je Republika skušala nadomestiti z osvajanjem turških ozemelj v morejski vojni (1684-1699). Na koncu je na podlagi sklepov karlovskega miru (1699) dobila Peloponez (Morejo) in zaledne predele Dalmacije. Toda Turki so Beneško republiko vnovič napadli leta 1715 in v kratkem obdobju zavzeli Peloponez. To je bila zadnja vojna med Beneško republiko in osmansko državo. V 18. stoletju je ostajala Beneška republika nevtralna, daleč od velikih spopadov, brez moči, da bi vodila samostojno zunanjo politiko.

Dokument, ki ga bom predstavil, ima naslov "Estratto da un rapporto diretto dal Marescialo Schullenburg al Doge della Repubblica Veneta".⁴ Gre za izvleček poročila maršala Schullenburga, ki je naslovljen na doža Beneške republike. Življenjska pot avtorja je bila zelo razgibana in na vojaškem področju uspešna. Johann Mathias Schullenburg se je rodil 8. julija 1661 v Emdnu na Saškem.⁵ Njegov oče Matija je želel, da bi sin napravil kariero v civilni ali dvorni službi, vendar je nagnjenost za vojaške zadeve pokazal, ko je leta 1683-1684 živel v Parizu in bil soočen z vojaškimi operacijami Francozov proti Luksemburgu. V letih 1687 in 1688, v letih dunajske vojne, se je udeležil vojnega pohoda na Ogrskem proti Turkom, sodeloval je tudi pri obleganju Beograda, verjetno kot prostovoljec. Takrat se je zapisal vojaški službi in njegova vojaška kariera se je dvigala strmo navzgor. Že leta 1689 se je udeležil vojne proti Francozom in bil udeležen pri dveh pomembnih dogodkih: pri zavzetju Mainza (11. septembra) in Bonna (12. oktobra). Leta 1690 je bil povišan v majorja, leta 1693 pa je bil imenovan za polkovnika. V naslednjih letih se je bojeval na različnih bojiščih v Evropi. Posebno dejaven je bil na Poljskem v spopadih s švedskim kraljem Karlom XII. V teh bojih je bil tudi ranjen. Po miru, sklenjenem med Švedi in

Saško 24. septembra 1706, je več kot štiri leta preživel brez delovnega mesta, toda tudi v tem času ni miroval, ampak je živahno spremljal politične in vojaške dogodke. Obnovil je številna znanstva z uglednimi in vplivnimi ljudmi tiste dobe, predvsem je navezal stike na potovanjih po Nemčiji, Angliji in Franciji. Njegovi prijatelji so si prizadevali, da bi mu preskrbeli primeren položaj v vojaški službi. Priporočilo za pridobitev mesta v cesarski vojski je napisal njegov rojak knez Anton Ulrich Brandenburški. Vendar princ Evgen Savojski temu priporočilu ni bil naklonjen, je pa podprl vstop Schullenburga v vojaško službo Beneške republike. Oktobra 1715 je bila sklenjena pogodba, v kateri se je Schullenburg zavezal, da bo kot feldmaršal za tri leta prevzel poveljstvo nad beneško vojsko. V tem času je bil Schullenburg s preostalimi člani svoje rodbine povišan v grofovski stan.

Ko je Schullenburg v decembru 1715 nastopil službo v Benetkah, je Republika v vojni z osmansko državo pretrpela velike izgube. Padle so Moreja in zadnje beneške postojanke na Kreti. Otok Krk v Egejskem morju je takrat veljal za zadnjo ohranljivo postojanko krščanstva proti Osmanom. Zato je Schullenburg imel za svojo prvo nalogo okrepiti zancmarjene utrdbe na otoku Krku in jih napraviti primerne za obrambo. S preudarnostjo in zagnanostjo je Schullenburg osebno vodil obrambne akcije. Ko so se Turki pod Kapudan pašo 8. julija izkrcali na otoku, so se v premoči pripravljali na napad. Kljub pomanjkljivostim pri obrambnih pripravah ter v veliki naglici opravljenim gradbenim delom na trdnjavah je dobro premišljen Schullenburgov obrambni načrt oviro odpravil nepričakovano uspešen odpor napadalec. Turški napad je 19. avgusta zmagovito odbil v sedemurni bitki, s tem da se je postavil na čelo branilcev. Morda je k uspešnemu odporu prispevala vest o zmagi princa Evgena Savojskega nad turško vojsko pri Petrovaradinu 5. avgusta, morda je turško vojsko navdal strah pred napadom beneške mornarice, ki bi lahko onemogočila unik z otoka, ali pa strah pred hližnjim neugodnim letnim časom. Prav neaktivnost beneške mornarice je Schullenburga močno prizadela, saj je njeno pomoč boleče pogrešal. Turki so se z otoka bitro umaknili ter pustili za seboj vojaške naprave in velike zaloge streliva. Na Krku je hilo dokončno zastavljeno turško napredovanje v jadranski prostor, Dalmacija je hila obvarovana turških napadov.⁶ Ta vojaški uspeh je v krščanski Evropi zapustil mogočen vtis, maršala Schullenburga pa so slavili kot junaka. Beneška republika mu je v zahvalo za njegovo junaštvo podelila dosmrtno plačo v višini pet tisoč beneških dukatov in dragocen častni meč. Vlada je še sklenila, da na mestu njegovega uspeha na otoku Krku njemu v

⁴ Kriegsarchiv, Kartensammlung Sig. K VII/b 31.

⁵ P. Zimmermann, Matthias Johann (Graff) v.d.S., Allgemeine deutsche Biographie, Bd. 32, 1891.

⁶ Roberto Cessi, Storia della repubblica di Venezia, Firenze 1981, str. 656-657.

čas postavil marmorni spomenik.

Maršal Schullenburg je pridobljeno naklonjenost takoj izrazil. Trdnjavo Butrinto, ki je ležala na kopnem nasproti otoku Krfa, je brez težav zasedel. Turkom je želel iztrgati vso Albanijo, vendar njegov predlog ni bil sprejet. Zaradi drugačnega stališča vojaških komandantov je moral popustiti in napad na Preveso in Vonnizo je spodletel. Šele po temeljitejših pripravah ju je naslednje leto zasedel. Ključ za zaliv pred Arto je bil v beneških rokah. Kljub pomembnosti tega prostora, potem ko je beneška mornarica neuspešno operirala, se je Schullenburgov trud izjalovil. Leta 1718 so Benečani znova začeli napad na Albanijo, toda tudi tedaj Schullenburgov načrt ni bil izpeljan in napad ni bil uspešen.

Preostanek svojega življenja je maršal Schullenburg preživel v Benetkah. Njegov poglaviti cilj je bil zagotoviti Beneški republiki trdnjši položaj v odnosu do osmanske države. Z vsemi močmi se je trudil, da bi tako, kot je utrdil otok Krf, tudi utrjena mesta v Dalmaciji, Albaniji in na zahodni obali Epira napravil obrambno sposobna. V obsežni spomenici, ki jo je predložil beneški vladi, je opisal, kako bi to izvedli. Rezultat trinajstletnega dela je bil, da je otok Krf postal ena najholy utrjenih in najmočnejših obrambnih postojank v Evropi. Prav tako je Schullenburg predlagal tudi reorganizacijo beneške vojske, na podlagi katere bi postala bolj učinkovita. Ker njegovi predlogi niso bili sprejeti, je septembra 1733 zahteval svojo razrešitev. Toda prav tedaj je izbruhnila vojna med Sardinijo in Francijo na eni strani ter Avstrijo na drugi strani, zato je ostal vnovič za tri leta zavezan republiki. V tem spopadu je Benetkam zagotovil nevtralnost. Večer svojega življenja je preživel v Veroni, kamor se je umaknil po koncu vojaške kariere. Palačo je okrasil s 43 oljnimi turškimi slikami ("quadri turei"). Ohranjeni računi dokazujejo, da jih je kupil v letih 1742 in 1743. Od zbirke Schullenburgovih turquerij je danes ohranjenih le še 20 slik. Slike sta ustvarila slikarja Francesco in Antonio Guardi, na podlagi predlog listov iz Ferriolove edicije.⁷

Leta 1734 je prišel poziv iz Prusije. Kralj Viljem I. mu je namreč ponudil, naj kot feldmaršal prevzame poveljstvo nad cesarsko vojsko. Schullenburg je ponudbo zavrnil in ostal v službi Beneške republike. V zahvalo za zvestobo in številne zasluge, pridobljene za Republiko, se je beneška vlada oddolžila tako, da mu je 23. decembra 1734 podelila doživljenjski naziv feldmaršal. To se dotlej še nikoli ni zgodilo. Zadnja leta življenja je bil hudo bolan, kljub temu pa je po izbruhu avstrijske nasledstvene vojne leta 1742 zagotovil Benetkam nevtralnost. 14. maja

1747 je umrl v Veroni. Pokopan je v Arsenalu, s čimer mu je vlada izkazala posebno čast.

Zapuščina Johannes Schullenburga se danes hrani v beneškem državnem arhivu.⁸ Možno je, da je med gradivom v državnem arhivu v Benetkah original Schullenburgove spomenice beneškemu dožju, vendar je tudi izvleček poročila, ki ga hranijo v dunajskem Vojnem arhivu vreden, da ga predstavim in komentiram. Iz njega je razvidno, da je maršal Schullenburg dobro poznal in analiziral vojaški in politični položaj ob Jadranskem morju. Lahko rečem, da je besedilo zanimivo razmišljanje vojaškega strokovnjaka. Tekst, pisan v italijanskem jeziku, bom skušal predstaviti v strnjeni in razumljivi obliki v slovenskem prevodu, brez besednega halasta, s katerim je sicer prepleten:

"Zaradi nevarnosti, navedenih za Hrvaško, nevarnost preti tudi istrski provinci. To območje je tako blizu Benetk, da si zasluži večjo pozornost. Osmani so v preteklosti imeli izdelane načrte v zvezi s to provinco. Te načrte je odkril v delu Lazara Soranza "Ottomanno",⁹ ki ga je napisal v obdobju vladavine sultana Mehmeda III. (1566-1603)¹⁰ in posvetil papežu Klemenu

⁸ L' Archivio di Stato di Venezia, popis v katalogu 311 bis Secreta archivi, Propri diversi, str. 29-31.

⁹ Delo Lazara Soranza L'Ottomanno je izšlo v Firencah leta 1598. S knjigo je avtor skušal širiti protiturško propagando, zaradi česar je doživel odklonilen odnos beneške vlade. Delo temelji na poročilih beneških hallov. Ta se unejujejo na precizne in podrobne novice, zato ima knjiga podoben strukturo kot poročila teh poslancev. Precej prisiura v knjigi namenja Soranza načrtu, kako organizirati splošno vojno krščanske Evrope proti Turkom. Seveda je pri tem navedena cela vrsta vizionarskih in utopičnih projektov odprav na Orient. Vseeno pa njegova imena izvirnost nudi dobre informacije o notranji strukturi osmanske države, ki so ju kot vir uporabili mnogi poznejši pisci. Ker ima delo Soranza mešan karakter, repertoarj novice in instrument protiturške propagande, je doživel uspeh, in čemer pričajo širi italijanske izdaje in en latinski prevod. Toda kljub temu je svet deseteterice (Consiglio dei Dieci) prepovedal širjenje knjige v Benetkah. Nejevolju beneške vlade naj bi po Fuscariniju izzvale novice, ki bi v obdobju delikatalega političnega trenutka morale ustati v tajnosti kancelarije. Takšno strogost Sveta deseteterice za knjigo, ki je bila tradicionalna in neškodljiva glede vsebine, lahko razložimo na več načinov: ali zaradi objave domnevne skrivnosti države, ali zaradi osehnosti avtorja, ali zaradi politično diplomatskega položaja zadnjega desetletja 17. stoletja. Soranza je bil sin Benedetta, ki je padel v bitki pri Lepantu in bil pred tem strežaj Papeža Klemenca VIII. Papež je namreč podvomil v beneške viritelje, da li se bili voljni priključiti splošni protiturški ligi. Zato je logično, da je vlada s strahom in posnehom gledala na knjigo, ki je vneto spodbujala protiturško vojaško akcijo. Paolo Preto, Venezia e i Turchi, Firenze 1975, str. 298-301.

¹⁰ Z Mehmedom III. se končuje skrivanje sultana, dukter ni prišel v Carigrad prestolonaslednik iz svojega bivališča, ki je bil oddaljeno iz Carigrada v katerem je bil postavljen za naslednika. Za Mehmeda III. se je tudi uveljavil običaj, da je dal sultan usmrtiti svoje brate. Mehmed III. je ob prevzetju oblasti izdal ukaz, da se izvrši smrtna kazen nad 19 njegovimi brati. Odslej je sultan omejil prestolonasledniku gihanje v

⁷ Maximilian Grotthaus, Zbirke turquerij v ptujskem muzeju, njene grafične predloge in kulturno-zgodovinski pomen, Srečanje z Jutrovič na ptujskem granu (katalog), Ptuj 1992, str. 76.

VIII.¹¹ V tem traktatu Schullenburg odkriva, kaj so že tedaj, ta je v 16. stoletju, nameravali Osmanji nkepati proti krščanstvu. Morda so Benetke prav zaradi teh razlogov, po predaji Krete Turkom ob koncu kandijske vojne, in zaradi informacij generala de Ville začele graditev trdnjave na otočku, ki je zapiral puljsko luko. Prav ta trdnjava bi bila za obramba zelo koristna, če bi bila dograjena.

Nadalje ugotavlja Schullenburg, da so svobodne luke v Trstu, Bakru, Kraljevicu in Senju sumljivi pojavi, ki kažejo na velik pohlep v zvezi s trgovino. Nabenega dvoma ni, da s provinco Istro Benečani niso mogli zadostiti svojemu trgovskemu projektu, na drugi strani pa misli, da je najlažje uničiti to, kar imajo danes v Trstu, ob pomoči Istre, v kateri bi bilo smiselno ustanoviti svobodno luko v karist beneške trgovine. Schullenburg se opravičuje, da nima namena vpletati se v zadevo, ki imajo drugačen značaj in se odmikajo od njegovih nalog.

Iz navedenih razlogov, torej tudi ekonomskih, Schullenburg zagovarja potrebo, da se zgradi trdnjava v Istri; čeprav je pregledal vso obalo, ni našel ustrežnejšega mesta kot Pulj, kar bo skušal utemeljiti. Če bi luka sv. Križa (S. Croce),¹² ki je v dubravniški državi, pripadala Benetkam, bi bila ta luka najprimernejša; ni samo primerna za eskadro, temveč daje zaščito vsaki vojski. To pristanišče ima dva vhoda in je plavno v vsakem

vetru. Turki ga imajo ves čas pod nadzarstvom in ne brez razloga. Tudi v zadarskem kanalu, a posebej na Pašmanu bi lahko zgradili takšno luko, toda omenjena mesta spremljajo take neugodnosti, da a tem ni vredno razpravljati. Najustrežnejše in najvarnejše mesta, na katerega je nalletel, je Pulj, pa tudi vizija, ki si jo je o tej luči ustvaril od prvega trenutka, ko jo je videl, ni nova. Kot je že omenil, po predaji Krete, pa sugestiji generala markiza de Ville so začeli utrjevati otoček, ki zapira vhod v luko. Dela so bila ustavljena, kot se je v različnih obdobjih dogajalo s številnimi deli, ki so bila odlično zastavljena, a sčasoma opuščena zaradi različnih vzrokov in okoliščin. Pa Schullenburgovem mnenju je puljska luka najlepša v Italiji - bolje rečeno - je varna in sposobna sprejeti pomorska armada, začevši od rta Santa Marie pa do zadnjega kotička jadranskega zaliva. Vsa preostala obala je nevarna. Izjemi sta majhni in ne preveč varni luči v Anconi in Brindisiju; tudi v Sredozemlju ni luke, ki bi se lahko primerjala s Puljem, razen La Spezie.

Straški za njeno utrditev bi bili malenkastni, ker je na samem mestu dovolj materiala potrebne za gradnjo. Utrdbe, ki bi jib gradili, bi bile glede na lokacijo neosvojljive. Težka bi jib bila napasti oz. obvladati, ker bi bile grajene na otočkih, ki zapirajo luko. To bi lahko dokazal z načrtom. Res je, da ima luka samo en vhod in da ni mogoče izpluti ob vsakem vetru; toda le redko lahko dosežemo uspešen potek akcije brez vsakršnih nevšečnosti. Vse to je mogoče spregledati, če je korist večja od avir.

Varnost nima cene in je ne moremo doseči brez truda. Schullenburg opozarja še na dejstva, da je na zadevo treba gledati še z drugega zornega kota. Če se zavaruje luka z marseke strani, bi jo enako morali zavarovati tudi s kopenske strani. Na ta način bi preprečili, da ne bi mogli dragocenega kapitala, ki ga predstavljajo zasidrane eskadre in flote, napasti s kopenskimi baterijami, izkrcanjem vajaštva ali podobnimi napadi. Zaradi velikega obsega same luke pa se ni treba bati takšnega presenečenja. V vsakem primeru je pri teh projektih bolje razsipati kot varčevati, kajti takšno zatočišče je treba zgraditi zaradi zaščite istrske provincne, ki nima niti ene utrdbe. Če bi ostala neoborožena, ne bi mogla kljubovati nevarnostim, ki bi ji pretile s strani Turkov, pa tudi Avstrijcev. Premočna orožja nimajo meja in ne spoštujejo prava. Majhne in dobro opremljene trdnjave na obalah tega mesta, v preteklosti slavne in evetačega, ki so ga nekdaj napadali in pustošili barhari in Genovežani, sovražniki Republike, bi bile zadostne za zgoraj omenjene potrebe. S to trdnjava bi imela Republika trdna oblast nad istrsko provinco, ki bi lahko uspešno pomagala Benetkam. Schullenburg dodaja še tehtna pipambo: Gospod Bog naj čuva in brani beneško oblast nad pomorskimi deželami, najmočnejšim in najbogatejšim delom kneževine.

pusebej določenih pristorih v haremu, ki su bili znani pod imenom "kavez" (kafez). Po ustanovitvi sistema "kafez" je bila luča oblasit benečanka Baffa kot sultanija valila, to je mati in je postala poglavni dejavnik pri imenovanju vezirjev. Vladavini Mehmeda III. su priliznjenci in ljubitelji lepih umetnosti njegovega časa zaradi zasedbe Egra (1596) in Kanize (1600) postavljali ob bok velikim osvajanjem njegovega predhodnika Mehmeda II. Osvajatelj, saj je bila prostranstvo ilizave takrat največje. Nopristsanski raziskovalci tega obdobja pa vzroke za pripad osmanskega cesarstva iščeju prav v tem času. To je obdobje, v katerem je bilo neupštevanje zakonov (kanonov) največje. Tu je tudi obdobje razplamteli vojaških uporav in uporav dežel. Joseph Hammer, Historija turskog osmanskog carstva, 2 del. Zagreb 1979, str. 128-160; Halil Inalçik, Osmansko carstvo. Klasično doba 1300-1600, Beograd 1974, str. 85, 86.

¹¹ Ippolito Aldobrandini se je rodil v Fanu 1536. Bil je odličan pravnik, leta 1585 je postal kardinal. 1588 pa je deloval kot papežev legat na Poljskem. Za papeža so ga izvolili 30. januarja 1592 kot Klemenca VIII. Bil je iskreno pobožen mož, obenem pa ljubil zunanji blisk. V politiki je dosegel več uspehov. S Francijo je spet navezal dobre odnose, tu pa ni to uspeli z Anglijo. Ferrato je znova priključil cerkveni državi. Nekaj uspehov je požel pri delu za edinost cerkve; leta 1596 je nastala unija v Biesi-Litvnsku, iz katere je izšla dokaj močna ukrajinska katoliška cerkev. Leta 1592 je dal natisniti prečiščeno izdajo Svetega pisma (siksińska vulgata). Pod Klemenovim pontifikatom je protireformacija na Slivenskem dosegla vrh, vse bolj se je uveljavila tudi katoliška prenova. Metod Benedik, Papeži od Petra do Janeza Pavla II., Celje 1989, str. 221-222.

¹² Misli luku v Gružu, ki se imenuje po tankajšnjem samostanu sv. Križa.

Na žalost so pred več kot tremi stoletji neugodne razmere in stiske to posest skrčile. In če bi se v prihodnje po nesrečnem naključju izgubile (kar bi se gotovo zgodilo v prvi morejski vojni, če ne bi poslušali nasveta Zanum Coza, da se napade

Krf in Dalmacija namesto kraljevine) te dežele, koliko časa bi ostalo za graditev pistunišče za vojsko in za obrambo samih obal. Vse države, ki imajo mornarico, imajo tudi takšne luke, celo Anglija, ki je tako močna glede vojnih ladij."

Estratto da un rapporto
diretto dal Maresciallo Schullenburg
al Doge della Repubblica Veneta

Il Re di Prussia, come può
essere per lui un sì
una attenzione.

Per le ragioni addotte per la Cracovia, che sono affarirapponevoli, non
giono a temere anche per la Provincia dell' Istria

Questa parte così vicina alla Dominante, è così utile e gelosa, merita
tal ben le più mature ponderazioni.

Progetti degli Ot-
toman in altri tem-
pi.

Gli Ottomani un tempo furono sopra questa Provincia
non medesimi disegni. Lo scorgo fino accennato nell' Ottomano di S. Sa-
vino Tommaso, che scrisse intanto di Mehmet III, e ch'aveva il suo
libro alla Santità di Clemente VIII, nel qual trattato egli scriverà
che li Turchi meditavano sin d'allora contro la Cristianità.

L'agente Vincenzo lo
primo

Forse si principia
a fortificare il Porto
di Pola.

Forse perciò dopo la presa di Candia dal S. V. sopra l'informa-
zione del General di Villa (su ciò che io credo), fece principiare una
Fortezza nello Scoglio che chiude il Porto di Pola, che sarebbe stata
molto utile se si fosse terminata.

Gelosia dell' Istria
anche dalla parte
degli Austriaci.

Non sarebbe anche fuor di proposito aver non qualche gelosia di
questa Provincia dalle parti degli Austriaci.

Dejazini.

Un Porto franco a Trieste, un altro a Bunker, Porto Re, e S. Simeone
e vari altri grandi fiumi di commercio sono tutti seguiti sospetti. Le Po-
truzzi smembrate sogliono levare gli sottopiti, e per la forza loro trovano
pretesto e ragione anche sopra i più santi diritti.

Quanto vantaggio
sarebbe agli Austriaci
se si possedeva l'Istria.

Non vi è dubbio, che con questa Provincia non potessero ricavarsi
mirabilmente il loro progetto di commercio, come all' incontro un pare fa-
cilissima cosa il distinguere quello che hanno perseguitato in Trieste

Kdaj je maršal Schullenburg poslal dožju 10 poročilo, je težko ugotoviti, ker na dokumentu ni datuma, niti neke oporne točke, ki bi lahko poslancem bolj natančno datirala. Vsekakor je maršal Schullenburg kot dober vojaški strateg, opazil šibka točka v obrambni liniji neposredno pred vrati samih Benek, in to na območju Istre. Schullenburgov načrt je skušal iz puljske luke narediti vojaško učinkovito oporišče za vojne ladje ter ustvariti obrambno linijo proti morebitnim napadom Avstrijcev. Poudarili je treba tudi Schullenburgovo razmišljanje, da je turška nevarnost tudi v prvi polovici 18. stoletja pretela samim Benetkam in s tem srednji Evropi z morske strani. Upoštevati moramo, da je turška mornarica v njegovem času še vedno pomenila potencialno nevarnost na Jadranu. Možno je, da je izvleček Schullenburgovega poročila beneškemu dožju del spomenice, ki jo je maršal predložil beneški vladi okrog leta 1733.

Z objavo tega dokumenta sem nameraval opozoriti na bogato Schullenburgova zapuščino v državnem arhivu v Benetkah, ki bi jo bilo vredno pregledati. Ugotoviti bi bilo treba, kakšni so bili Schullenburgovi pogledi na obrambni in vojaški položaj v Notranji Avstriji in še posebej v slovenskih deželah, ki so takrat mejile na omenjeno provinco Iskra.

ZUSAMMENFASSUNG

DER BERICHT MARSCHALL SCHULLENBURGS AN DEN DOGEN DER REPUBLIK VENEZIG ÜBER DIE TÜRKENGEFAHR

In seinem Beitrag würdigt der Autor die pädagogische Arbeit Eva Umeks an der Abteilung für Geschichte der Philosophischen Fakultät Ljubljana, und zwar im Rahmen der Lehrveranstaltung *Archivistik* und im Proseminar. Als ausgezeichnete Kennerin der Wiener Archive und ihrer Bestände erteilte sie zahlreichen Geschichtsforschern kostbare Ratschläge für ihre Arbeit in diesen Archiven. Auch der Autor dieses Beitrags selbst erhielt von ihr mehrere nützliche Signaturen für die Arbeit im Wiener *Kriegsarchiv*. Dort entdeckte er unter anderem auch ein interessantes und bisher unbekanntes Dokument, das davon Zeugnis ablegt, was einige Militärstrategen des 18. Jahrhunderts von der Türkengefahr hielten. Das Dokument stellt einen Auszug aus dem Bericht Marschall Schullenburgs an den Dogen von Venedig dar. Der in italienischer Sprache verfaßte Bericht handelt von der Verteidigung Istriens und Venedigs selbst vor dem türkischen Angriff. Geschildert ist der Lebensweg Johann Mathias Schullenburgs, der 1661 in Bmden in Sachsen geboren wurde. Nachdem er sich für die militärische Karriere entschieden hatte, kämpfte er auf verschiedenen Schlachtfeldern in Europa. Aufgrund der Empfehlung von Prinz Eugen von Savoyen übernahm er 1715 den Befehl über des venezianische Heer. Er verteidigte erfolgreich die Insel Korfu gegen die Türken und verhinderte somit das weitere Vordringen der Türken in den adriatischen Raum. Der Republik

Venedig blieb er bis zu seinem Tode treu. Er starb 1747 in Verona. In seiner Denkschrift an den Dogen von Venedig, die der Autor in einer adaptierten Übersetzung in slowenischer Sprache vorstellt, rät Schullenburg dem Dogen, den Hafen von Pola zu befestigen, stellt dieser doch einen der besten Verteidigungspunkte in Istrien dar. Dadurch könnte man den venezianischen Besitz in Istrien vor Angriffen der Türken und Österreicher schützen und den türkischen Angriff auf Venedig selbst verhindern. Durch die Veröffentlichung des erwähnten Dokuments will der Autor auf den umfangreichen Nachlaß Schullenburgs hinweisen, der im Staatsarchiv in Venedig verwahrt wird.

SUMMARY

THE REPORT ON THE TURKISH THREAT SUBMITTED BY THE MARSHAL SCHULLENBURG TO THE DOGE OF THE REPUBLIC OF VENICE

The author begins his article with an outline of the excellent support in the area of Archivistics and Seminar work provided to the lecturers by Eva Umek at the History Department of the Faculty of Arts in Ljubljana. With her expert knowledge of the Vienna Archives and fonds, Eva Umek gave useful advice on countless occasions to numerous historians-researchers for their work in these archives. The author himself had also received a number of shelf-mark numbers which proved extremely useful to him during his work in the Vienna Kriegsarchiv. These were in fact instrumental in his finding an interesting and until then unknown document from the 18th century containing the views of a number of military experts of that time on the Turkish threat. The author then goes on to describe the document, which is an excerpt from a report submitted to the Doge of the Republic of Venice by Marshal Schullenburg. The report, which is written in Italian, discusses the defence of Istria and the Venetian Republic itself against the Turks. It depicts the life of Johann Mathias Schullenburg, who was born in Saxony in 1661 in Bmden. As a young man, Schullenburg decided to pursue a career in the military, which led him to fight on various European battlefields. Following a recommendation by Prince Eugen of Savoy, Schullenburg was appointed commander-in-chief of the Venetian army in 1715.

He defended the island of Krk against occupation by the Turks, thus thwarting their plans to advance further north into the Adriatic Sea. Schullenburg remained loyal to the Venetian Republic until his death in Verona in 1747. In a memorandum addressed to the Doge of Venice presented by the author in this adaptation/translation, Schullenburg advises the Doge to fortify the harbour of Pola, as, in his opinion, this harbour was one of the best strategic points of defence in Istria. Schullenburg states that the fortified harbour would ensure the defence of Venice's estates in Istria against attacks by the Turks and the Austrians, and thus fortified, may even serve as a bulwark against the Turkish attacks on Venice itself. With the publication of this document, the author wishes to bring to our attention the rich heritage of Schullenburg which is preserved in the National Archives of Venice.

Slovenica iz prve polovice 18. stoletja v metliški poročni matici in ljubljanski oklicni knjigi

BORIS GOLEC

Župnijski arhivi sodijo med tista hranišča arhivskega gradiva, v katerih si je slej ko prej mogoče obetati največjo žetev doslej neznanih starejših slovenskih besedil in zapisov tako upravne kot pastoralno-duhovne in končno tudi leposlovne narave. Vse kaže, da prenekateri primeri predrazsvetljenske slovenščine še čaka opozorila in obravnave, četudi je nanj po naključju že kdaj naletelo budno oko in "odkritje" nato spet prepustilo pozabi. V pričujočem prispevku želim opozoriti na dva obsežnejša primera kontinuiranega zapisovanja v slovenščini, ki sta nastala in sta ohranjena v dveh kranjskih mestih. Ob sicer različni namembnosti ter še posebej kvalitativni vsebinski in jezikovni vrednosti zapisov ju poleg časovne bližine in sorodnega okolja nastanka povezuje predmet beleženja. V obeh primerih gre namreč za sklepanje zakonske zveze - oklic oziroma samo poroko - v mestni župniji.

Kontinuirani slovenski vpisi v poročni maticni knjigi župnije Metlika, nastali v letih 1716-1719, so vsekakor svojevrsten pojav, saj cerkvene matice niso vir, v katerem bi za čas pred drugo polovico 19. stoletja pričakovali prav bogato hero upravne slovenščine. Do jožefinske dobe se namreč maticne knjige vztrajno oklepajo latinščine, ki se leta 1784 s spremembo funkcije cerkvenih matice umakne nemščini.¹ Kolikor sem imel opraviti s tovrstnim gradivom in mi je znano iz izkušenj drugih uporabnikov, slovenščina pred 19. stoletjem nikjer ne nastopa kot jezik posameznih in še manj kontinuiranih vpisov krstov, porok in pogrebov, kakor pred Jožefom II. tudi ni prostora za nemščino, sicer jezik svetne uprave. Izjema, ki potrjuje pravilo, so nekateri najzgodnejši slovenski vpisi krstov v rimah v mengeški krstni matici na prelomu iz 16. v 17. stoletje. Maticne knjige so tu in tam uporabili za zapisovanje krajših slovenskih besedil, med katerimi so zopet najbolj znane prigodne mengeške verzifikacije, nastale v letih 1594-1662.² Nekoliko drugačne narave je slovenski oklic iz leta 1734 na koncu poročne matice župnije Šmartno v Tuhinju.³ V latinskih maticah

predjožefinske dobe je slovenščina sicer zastopana zgolj na področju imenskega fonda, od tega daleč največ pri zapisovanju priimkov, zlasti ženskih oblik (npr. *Puzouka, Grabnarza, Kovažica*), osebna imena pa so praviloma latinili. Manj žive rabe je zaslediti pri krajevnih imenih, pisanih v latinizirani, nemški ali slovenski obliki, največkrat v mestniku (npr. *in Visvja gori*). Oklicne, stanovske in druge dopolnilne oznake so slovenske le izjemoma, kakor denimo "mestniga Hlapza sin", slovenski drobci iz leta 1626 v krstno-poročni maticni knjigi župnije Višnja Gora,⁴ v kateri je zaslediti tudi redka nemška poimenovanja (npr. *involver, pfleger, stattschreiber, pulvermacher*).⁵

V primerjavi z maticnimi knjigami je prišla slovenščina precej bolj zgodaj do veljave v manj uradnih, interni rabi namenjenih cerkvenih evidencah, kakršne so oklicne knjige. V prvi polovici 19. stoletja gre pri slovensko pisanih oklicnih knjigah vsaj na Kranjskem za že precej razširjen pojav, ki za zdaj še ni bil deležen posebne pozornosti. Tudi načrten pregled starejših župnijskih evidenc oklicev iz 18. stoletja, ohranjenih v znatno manjšem številu kot za poznejši čas, bi bržčas navrgel odkritje še kakšne slovensko vodene knjige. Takšna je knjiga oklicev ljubljanske stolne župnije sv. Nikolaja iz let 1737-1759, zanimiva ne le zaradi dosledne rabe slovenščine, temveč predvsem zato, ker je nastala v mestnem okolju, še več, pri stolnici deželnega glavnega mesta, kar se odraža na bogati beri izrazja, lastnega "baročni ljubljansčini". V vrsti slovenskih mestnih župnij gre sploh za izjemen primer, saj se razen v Ljubljani nikjer niso ohranile oklicne knjige, ki bi segale v čas pred letom 1800.⁶

1) Metliška poročna matica s slovenskimi vpisi iz let 1716-1719

Na slovensko pisani del najstarejše ohranjene metliške poročne matice je pred dobrimi tri-

¹ Prim. Vodnik po maticnih knjigah za območje SR Slovenije, Ljubljana 1972, str. LXX.

² Objava: Anton Zleščaj, Nekaj drobcev stare slovenske besede iz mengeških krstnih knjig: *Etimolog X-XI* (1939), str. 288-300.

³ NŠALJ, ŽA Šmartno v Tuhinju, P 1705-1759. Objava: Slovensčina v dokumentih skozi stoletja, Ljubljana 1971, str. 32, priloga 15.

⁴ NŠALJ, ŽA Višnja Gora, R 1619-1632, v njej: poročna knjiga P 1622-1627, s. p., s. il. 1626.

⁵ NŠALJ, ŽA Višnja Gora, R 1619-1632, pp 19, 5, 1620, 10, 9, 1620, 4, 8, 1631, s. il. 1632.

⁶ Prim. Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije, Ljubljana 1975. - Ljudi sta dve ljubljanski predmestni župniji: pri sv. Petru se v ista latinsko pisanih oklicnih knjig začenja leta 1706 (NŠALJ, ŽA Ljubljana - sv. Peter), pri Marijinem oznanjenju pa leta 1798 (ŽU Ljubljana - Marijino oznanjenje).

desetimi leti opozoril že L. M. Golia v svojem tipkopisnem elaboratu o Metliki, v katerem je v celoti objavil tudi transkripcijo slovenskih zapisov o porokah.⁷ Ker Goliev obsežni tipkopis nikoli ni doživel objave v tisku, je njegovo odkritje slovenskih zapisov širši strokovni javnosti ostalo neznano. Glede na njihovo skromno uporabno vrednost niti objavljeni prejkone ne bi zbudili posebne pozornosti. Težo jim daje v prvi vrsti dejstvo, da gre pri rahi slovenščine v cerkvenih maticah tega časa za "precedens", ki bi mu silno težko našli primerjavo.

Poročna knjiga, o kateri teče beseda, zajema obdobje 1715-1739 in je, kot rečeno, prva v vrsti metliških poročnih matice, shranjena v tankajšnjem župnijskem arhivu.⁸ Slovenski vpisi porok se vrstijo na straneh 12-29 v časovnem razponu treh let od 11. novembra 1716 do novembra 1719. Skupaj se je v tem obdobju poročilo 77 parov, slovenskih vpisov pa je 74 ob treh latinskih. V poročni matici iz nepojasnjenih razlogov ni porok od novembra 1716 do januarja 1718, torej za celo leto 1717, kar je v vrsti matičnih knjig izjemen primer. Glede na številčnost sklenitev zakonskih zvez v preostalih letih bi težko verjeli, da medtem v Metliki nihče ne bi sklenil zakonske zveze. Vsekakor pa ta čas porok niso beležili, saj v knjigi ne manjka noben list, temveč se na isti strani, na kateri so novembra 1716 zabeleženi prvi štirje slovenski vpisi, le-ti nadaljujejo z začetkom leta 1718. Nato sledi kontinuirano vodenje matične knjige v slovenščini, ki ga po 20. februarju 1718 prekinjajo trije latinski zapisi ob 48 slovenskih do konca omenjenega leta. V celoti so poročno matico pisali v slovenščini samo leta 1719, ko je od januarja do novembra zabeleženih 22 porok.

Slovenski del poročne knjige vsebuje kratke in vsebinsko zelo skromne zapise o sklenitvah zakonske zveze, kakršni so tovrstni vpisi tega časa nasploh. Poleg imen zakoncev, očetovih imen in bivališč je le redko naveden še kak drug podatek. Nekoliko zgovornejši so vpisi porok oseb iz metliškega mestnega okolja in tistih podeželanov, ki so bili v mestu v službi, sicer pa pogrešamo zlasti pokliene oznake. V ponavljajočih se obrazeih je navedenih zelo malo besed, tako da je še najbolj pester izbor slovenskih oblik osebnih in krajevnih imen.

Na tem mestu je predstavljenih 12 zgovornejših vpisov, v katerih je najti skoraj vse uporabljeno besedišče in različice načinov zapisovanja glasov ter njihovih zvez. Edino in

hkrati redno navajano okrajšavo "J:S:S:" je Golia razvozlal kot: "inferius scripta sunt",⁹ kar pa se niti vsebinsko niti skladnijsko ne ujema s sobesedilom. Pomen je namreč jasno razviden iz edinih dveh vpisov s polnim in deloma okrajšanim besednim zapisom: "Jemle sueti sugkan" "Jemle f.f.". Manjkajoči predlog -v pred sueti se pojavi enkrat samkrat, in sicer v kronološko zadnjem vpisu novembra 1719: "J. v.f. S."

- Die 11 9hris intimatus est sponsus Jure Mikuthu Kastelza fin is Grumatschina^e J: S: S: Cutharinu Jurtilu heir if Drafiz ledig uba. /pag. 12, 11. 11. 1716, kronološko prvi slovenski vpis/.
- Siman Lestik flufalnig pri gospudu Frunzo v. Erherg pri Metliki J: S: S: Morinku + Jurja Muurizu heir if siemichely ... pri gaspudu Zarnu flufsterniza f badijazu. /pag. 17, 30. 1. 1718/.
- Jue Jurtha Juschiza pri gospudu Rihurio Januffa Bajffn flufalnig J: S: S: Aniza Mathizu Ruffa heir pri Metliki ledig uba. /pag. 17, 30. 1. 1718/.
- Matias + Marthina Karnza fin if Kraffniga virhu J: S: S: Kutlizo Marthinu Kyerna heir flsalsalniza supana metliške camenda if Baslukinu ledig uba. /pag. 18, 30. 1. 1718/.
- Marcu + Juretha Skaffa f in if Dragunle vuffy J: S: S: Aniza Mathia^e Platha heir if sodivnigga vorha pri Mathiuffa Theffagga laquzkim supanau flufelniza ledig uba. /pag. 20, 20. 2. 1718/.
- Ivan Mikatha Juanzizu fin if Restanu v tharshi fari /Stari trg ob Kolpi/ ledig Jemle sueti sugkan Annizu judinizu Marthina Petrusizu heir if Drafiz ledig perfanu. /pag. 22, 20. 2. 1718/.
- Michal + gospuda Jacyru Richtiku fin ledig J: S: S: Muriza + Mikala gospuda Neysharja fluffzeno vahuu uba rala ad novigga mesta pricajofi pri Metliki. /pag. 22, 20. 2. 1718/.
- Muthiz Mathiu^e Zeffara fin Jemle u f. f. Anniza + Martinu Bajuka heir is Ralamiz. ledig ulu. /pag. 26, november 1719/.
- Juanez + gospuda Gergorja Juanetifchu fin J: S: S: Anku Jacyru Baldinu purgarja heir pri Metliki ledig uba. /pag. 26, november 1719/.
- Bernardusfch + Juretha Berufza J: S: S: Durizo Jacyru Baldinu purgarja heir pri Metliki ledig uba. /pag. 26, november 1719/.
- Muthia Jacyru Baldinu fin purgarja pri Metliki fin J: S: S: Cuthurinku + Jurizu Slahalnigku purgarja heir pri Metliki uba ledig uba. /pag. 27, november 1719/.
- Juunz finokan vdouez J: S: S: Aniza pri gospudu Rihurio Francisku ah Erherg flufelnizu ledig prrzfona pri Metliki uba. /pag. 28, november 1719/.

⁷ Ludovik Modest Golia, Demografska in ekonomska slika Metlike v 18. stoletju, Ljubljana 1966, tipkopis v NUK. Slovenski izpiski iz poročne matice so objavljeni na str. 65-72. Avtorja pričujočega prispevka je na Golievo tipkopisno delo leta 1995 opozoril pokojni akademik prof. dr. Sergij Villan.

⁸ Župnijski urad Metlika, poročna knjiga župnije Metlika 1715-1739. Napis na notranji strani platnice: Liber Copulationum Parochiae Metlicensis ab Anno 1715.

⁹ Golia, n. d., str. 65.

Poročno matico je v tem času pisalo več duhovnikov, in sicer: prošt Matija Stariha, nekdanji prošt Janez Plut, kaplana Jurij Mihelčič in Janez Adam Perše ter zorničar Martin Težak, sodeč po priimkih sami domačini Belokranjci. Njihov izvor iz metliške ali okoliških belokranjskih župnij je toliko bolj razumljiv, saj je bila Bela krajina s svojimi petimi župnijami izza 13. stoletja izročena v upravo nemškemu viteškemu redu, ki je duhovščino v veliki meri novačil s svojega pastoralnega območja. Domača roka je nenazadnje prepoznavna tudi v zapisih, zlasti po nekaterih tipično lokalnih izrazih, pri čemer se jezik posameznih zapisovalcev nekoliko razlikuje. Kje in koliko gre za duhovnikov osebni idiom, kdaj za povsem metliški govor oziroma za druge vplive, je vprašanje za jezikoslovce in dialektologe. Po M. Golju gre v zapisih za "oster prizvok metliškega narečja", pri čemer še opozarja na izvorno belokranjščino. Po besedah tega dobrega poznavalca belokranjskih slovenskih dokumentov "slovenskih besedi losrednjeslovenske kujične variante/ iz teh časov doslej v belokranjščini še ni bilo najdenih".¹⁰

Izrazilo je tudi črkopisno in pravopisno odstopanje od bohoričice oziroma sodobne kranjske slovenščine. Če se ustavimo samo pri zapisovanju šumnikov in sičnikov, je necnotnost očitna. Za glas *č* so uporabljeni tile znaki: *c* (*hcir, hcier, chcir, pricajafi* = pričajoči), *ch* (*Siemichely*), *f* (*pricajafi* = pričajoči), *z* (*loquizkiu, Juauziza, Zeruuigla, viniške fare*), *fh* (*fhernigla, gatšhevorja*), *tsh* (*Nemamitsela*), *tsh* (*Nemamitsla*), *cz* (*michnieza*), *f* (*Paulavifa*) in samo izjemoma *z* v priimkih (*magba, matliashazka*). Manj je različic za šumnik *š*, in sicer: *f* (*Draftz, metliške, fidukle*) ter v glasovnih skupinah za *št* = *st* (*stuhlarja*), za *šk* = *sk* (*Skaffa*) oziroma *fk* (*fkoffa*) in za *šč* = *fz* (*fopuffena vuduma*) oziroma *ff* (*sopuffena vuduma*), pogrešamo pa sestavljeni znak *sh*, značilen za bohoričico. Prav tako je povsem odsoten *sh* za *ž*, ki se pojavlja v teh variantah: *sh* (*Jansheta, Baldresha*), *sch* (*Anscheka*), *sch* (*Schugla*), *s* (*Sslusahniza*), *f* (*flufabnig, flufelnigo, fupaua*), *ff* (*Theffagga*) in *fz* (*Buffiakona*). Glas *c* nastopa v petih različnih oblikah, kot *z* (*jadinizza*), *z* (*Frauca, milialza*), *c* (*Francijku*), *f* (*pri jurje ferkmiži*) in *tz* (*Roffamitz*). Za *s* je ob najpogostejšem zapisu *f* (*if, fin*) svečati še: *S* (*Slabadnigka*), *fs* (*fslnsahniza*), *ff* (*naffi*) in *zs* (*perzsona*). Še najbolj enotna je pisava glasu *z*, in sicer kot *f* (*fupuffeno, Schelefnikau, shelefnikau*) in *s* (*sagkan*).

Tolikšna raznolikost zapisovanja istega glasu je lahko edinole odraz improviziranja, nastojenega na prakso latinskega zapisovanja slovenskih antroponimov in toponimov v matičnih knjigah. Črkopisna pravila lokalne latinščine pridejo še posebej do izraza pri pisanju osebnih imen, upr. *matreatla, Jacapa, Michal, catharina, martlin*,

Stephan idr. Priimki so tudi v slovenskem delu knjige zapisovani enako kot v latinskem, le da v latinskem ostajajo v imenovalniku.

Opozoriti velja še na nekatere belokranjske fonetične posebnosti in lokalizme. Tako je glasovna skupina *-ve* pogosto zapisovana kot *fz*: *vudafza, grobrafza, bukafza*, izraz gospod pa nastopa denimo kot *gospod (pri gaspadu)*, *gospud (gaspuda)*, *gespud (pri gespuda)* in kot distongizirani *gospud (pri gispudna)*. Mimo splošno slovenskih izrazov *rejenka (Raienko)* ali *pristava (na pristab v grabraniz)* ter adaptiranih nemčinov *purger (purgerja)*, *rihtar (Rituario, Ritavo)* in *persona (perfaua, perzfauo)*, je med drugim zaslediti očitne lokalizme: *jeduica* za *edinka (jadinizza)*, *roda (roda ad naviigga mesta)*, *lokvički (loquizkim)*, *vinički (viniške fare)* in *vizenica/viženica (eni vsak da vifenuzo)*.¹¹ Pogojno gre spričo pogoste rabe šteti med belokranjske lokalizme tudi *služabnika* in *služabnico/služebnico*.

V jezikovnem oziru je pričujoča matična knjiga skromen, če že ne kar lapidaren vir, saj vsebuje le kakšnih 20-30 različnih besed, neupoštevaje antroponastiko, ki je nasprotno precej bogata. Metliški duhovniki so namreč v slovenskem delu knjige zapisovali osebna imena in priimke poročencev po izvorni ljudski rabi in ne tako kot v latinskem delu, kjer so originalna samo rodbinska imena, osebna pa praviloma vsa pisana latinsko. Le redkokje zasveti iz latinskega sobesedila ob izvornem priimku tudi ime, po katerem je bila oseba prepoznavna med ljudmi, denimo kakšna Špela, Stanko ali Jurko.¹²

V triletnju 1716-1719 je v poročni matici dokumentiran kar zajeten del obstoječih ljudskih oblik osebnih imen, še posebej moške populacije. Tako je denimo zaslediti 20 različnih moških imen v kar 44 ljudskih različicah, vsaj nekaterih nastalih tudi zaradi necnotnega zapisa. Variante si od bolj številnih k manj pogostim sledijo takole: *Janez: Ivau (Juan), Ive, Ivanc, Ivaneč, Ivak(-a), Janka, Janče, Jenže, Jenžek, Janžek, Anžek*; *Jurij: Jur(-ja), Jure, Juro, Juvek, Jurica*; *Gregor: Gregar, Garga, Gerga, Gerge, Gargar*; *Mihael: Mika, Mikac, Mikula, Milol, Milial*; *Matija: Matija, Matijaš, Matic*; *Stanislav: Stanak, Stanak*; *Peter: Petra*; *Jožef: Jaže, Jakob*; *Jakob: Štefan, Štefan*; *Simon: Siuan*; *Gašper: Gašpar*; *Tomaž: Tamaž (Thamaž-a)*; *Cvetko: Cvetko*; *Andrej: Andri*; *Marko: Marko*; *Bernard: Bernarduš, Martin: Martin*; *Franc: Franc*. Zadnje ime - Franc - nastopa sicer v dveh oblikah, obakrat za isto osebo, t. j. metliškega mestnega sodnika plemiškega rodu Franca pl. Erberga. Njegov izjemni družbeni položaj se odraža v zapisu osebnega imena - *Franzo* oziroma *Fran-*

¹¹ Vizenica/viženica = pletenica kruha.

¹² Prehod iz latinskega v slovenski del knjige je na svoj način napovedal že vpis z dne 9. januarja 1716: "...Joannes + Jurkutha Služabnika (!) filius Metlicensis civis...".

cifku, pri čemer gre v zadnjem primeru slej ko prej samo za slovensko deklinirano latinsko obliko Franciscus in ne za živo raba imena (Frančišek). Podoben primer uporabe latinskega imena Joannes je prav tako povezan z osebo v specifični družbeni vlogi: *pri gospuoduo Rihario Joanneffo Baiffu*. Nasprotno ni zaslediti latiniziranih ali kako drugače odstopajočih osebnih imen pri navadnih metliških meščanih.

Čeprav je nabor moških ljudskih imen precej zajeten, je ta isti fond povečini dokumentiran že s starejšimi zapisi iz za poznega srednjega veka.¹³ Vsaj nekatere zgoraj navedenih različje pa so tu bržčas vendarle zapisane prvič. V tem pogledu je večja verjetnost za ženske oblike imen, ki jih je v urbarjih razumljivo srečati malo in jih je tudi v obravnavanem delu poročne matice trikrat manj kot moških (15) ob vsega skupaj samo devetih osnovnih imenih: Ana: *Anica*; Barbara: *Bara*; Doroteja: *Dora, Dorica*; Helena: *Jela, Jelenka*; Marija: *Mara, Marica, Marinka*; Marjeta: *Margareta, Margeta*; Katarina: *Katarina, Katica*; Elizabeta: *Špila* in Lucija: *Lucija*.

Končno se zastavlja vprašanje, odkod sploh zamisel za slovensko vpisovanje v uradno, strogo latinščini namenjeno matično knjigo. Gre za načrtovan poskus trajnejše uvedbe ljudskega jezika v matice, ali pa je bil prvi vpis zgolj stilijsko dejanje, ki je potegnilo za seboj še druge zapise? Precej verjetno se zdi, da so duhovniki v matice preprosto prepisovali slovenske predloge oklicev. Odprto ostaja tudi, zakaj je triletna kontinuiteta nenadoma prenehala, dasi ravno se duhovščina ni zamenjala, ampak ostala v enaki sestavi, kot je bila že pred nastankom prvih vpisov v ljudskem jeziku.

Eno je pri tem gotovo: spodbud in zgledov za uporabo slovenščine v tem delu slovenskega etničnega ozemlja ni manjkalo. Tod namreč ni bila neznan uporaba ljudskega jezika v upravi, Metlika pa tudi v širšem slovenskem prostoru izstopa po številu ohranjenih zapisov uradne slovenščine. Prej ko ne sta imeli pri tem odločilno, vsekakor pa zelo pomembno vlogo bližina hrvaške meje in tankajšnja pisarniška tradicija v ljudskem jeziku. Opozoriti velja na delovanje glagoljaških protestantskih predikantov v Beli krajini, na izpričano rabo glagolice in cirilice poleg latinščine v črnomaljski šoli (1575),¹⁴ kakor tudi na dva znana hrvaška dokumenta, nastala v Metliki prav tako v drugi polovici 16. stoletja.¹⁵ V ta čas (1599) segajo najzgodnejši

slovenski zapisi v ehovski knjigi metliških čevljarjev, ki se vrstijo do konca 17. stoletja, iste provenience pa je tudi najdaljše slovensko belokranjsko besedilo tega časa, dopis čevljarskega čeha metliškim mestnim očetom iz leta 1676.¹⁶

Samo ugibamo lahko, ali gre v primeru obravnavane evidence porok za prvi in osamljen primer uporabe slovenščine v metliških maticah ali morda le za kronološko zadnjega. Župnijski arhiv z vsemi starejšimi matičnimi knjigami je namreč leta 1705 upepelil veliki metliški požar. Videti je, da so dotlej redno vodili sploh samo evidenco krstov, saj se najstarejši poročna in mrliška matice ne začneta neposredno po požaru kot krstna matična knjiga, temveč šele leta 1715 oziroma 1720.¹⁷ Tako je slovensko vpisovanje porok v letih 1716 do 1719 slej ko prej prvi tovrstni poskus, saj si je težko predstavljati, da bi v slovenščini kdaj pred letom 1705 vodili krstne knjige, ki ostajajo nenazadnje dosledno latinske tudi v triletnem časovnem razponu slovenskega vodenja poročne matice.

2) Slovenska oklicna knjiga stolne župnije sv. Nikolaja v Ljubljani 1737-1759

Nepaginirani foliant, ki je pod naslovom oklicna knjiga 1737-1759 shranjen v Nadškofjskem arhivu Ljubljana v fondu Župnijski arhiv Ljubljana - sv. Nikolaj,¹⁸ vsebuje na 186 popisanih listih in 372 straneh kar okoli 1.200 slovenskih oklicev. Knjiga se brez posebnega uvoda ali pojasnil začenja z 20. avgustom 1737 in se spričo pomanjkanja prostora končuje na zadnji strani z 21. februarjem 1759. Takšna zasnovanost priča, da je ohranjena oklicna knjiga skoraj gotovo samo vezni člen v verigi tovrstnih knjig pri stolni župniji, ni pa moč potrditi domneve o uporabi slovenščine v oklicnih registrih pred tem obdobjem in po njem. Slovensko pisane mlajše knjige oklicev od leta 1810 dalje bi tej podmeni vsekakor govorile v prid.¹⁹

Navzlic ponavljajočim se obrazcem in temu ustreznim vsebinski skromnosti je pomen obravnavanega folianta večstranski. Gre za enega najdaljših slovenskih rokopisov do razsvetljenske dobe in po vsej verjetnosti za najobsežnejši primer poluradnega poslovanja sploh. Poleg te posebnosti velja poudariti pomen knjige kot dokumenta časa: zapisa govorjene, široki jav-

str. 24).

¹³ Prim. zlasti Dušan Kos, *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.-18. stoletje)*, Ljubljana 1991.

¹⁴ Prim. Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Ljubljana 1910-1916, str. 738-740.

¹⁵ Gre za zakupno pismo za vinograd v Žumberku, pisano leta 1573 v štokavščini (objava: Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Ljubljana 1971, str. 23) in za urbar deželnokežjega gospostva Metlika iz leta 1593, katerega glavna je v ikavski štokavščini (objava: Kos, n. d., str. 323-363); avtor kritične izdaje jezik sicer označuje kot kajkavsko hrvaščino (Kos, n. d.,

¹⁶ Objava: Modest Golja, *Slovenica v spisih metliškega čevljarskega čeha*, ZČ 5 (1951), str. 214-222.

¹⁷ Župnijski urad Metlika, *Krstna knjiga 1705-1712, mrliška knjiga 1720-1739*. O metliškem požaru priča med drugim uvod v najstarejšo ohranjeno krstno matice.

¹⁸ NŠALJ, ŽA Ljubljana - sv. Nikolaj, oklicna knjiga 1737-1759. Na sprednji strani platnje je prilepljen slabo berljiv napis: /Li/ber denunt/irunt/ ... de anno 1737. 20. August.

¹⁹ Slovensko so pisane te oklicne knjige: 1810-1824, 1824-1848, 1849-1868 in po 21-letni prekinitvi in uporabi nemščine zupet knjige od leta 1902 dalje (NŠALJ, ŽA Ljubljana - sv. Nikolaj).

nosti namenjene besede, kakršno je bilo moč slišati s prižnice ljubljanske stolne cerkve. V dokumentiranem jeziku stolnične duhovščine se mimo jezikovnih posebnosti in zanimivosti odraža bogata bera tedanje slovenske mestne toponomastike in antropomastike, pa tudi socialna strukturiranost, izražena v vseh obstoječih odtenkih naslavljanj in poimenovanj. Pomen ljubljanske oklicne knjige je tem večji, ker obravnava mestno okolje s pisano paleto njegovih stanovskih in poklicnih oznak, ki jih je podeželje poznalo v precej manjši meri. Kolikor mi je znano, obravnavani register doslej tudi ni bil upoštevan v zgodovinskih delih in razpravah o Ljubljani ali o rabi slovenščine v dokumentih.

Glede na namembnost oklicev - razumljivost najširšemu krogu poslušalcev, ki so jim bili oklici posredovani v vednost, premislek in natančitev morebitnih zadržkov - so ohranjeni zapisi dokaj zvesta podoba govornega jezika, v določeni meri pogojenega z duhovnikovim osebnim idiomom. Slovenščina obravnavane oklicne knjige je močno prepletena z nemškimi izrazi ali boljše rečeno z besedjem kranjske nemščine, adaptiranim v ljubljanskem slovenskem mestnem govoru. Redko naletimo namreč na nemško sklanjanje besed in besednih zvez, ki se od preostalega sobesedila praviloma razlikujejo tudi po uporabi nemške kurzivne gotice namesto latinice. Še največkrat je tako v primerih specifičnih poklicnih oznak, za katere je manjkalo slovenskih ustreznice. Ob nenhno ponavljajočem se pridevniku *ledig* (samski, samska), ki še ni imel ustrezne enoznačne slovenske sopomenke, je posebej zanimivo, da so vsi zapisovalci dosledno uporabljali nemško obliko glagola biti v tretji osebi ednine (*ist*) namesto slovenskega *je*, in sicer po nemški skladnji vsakokrat na koncu povedi. Prav ta značilnost je ena od stalnic ustaljenega oklicnega obrazca vseh 22 let zapisovanja in navaja na misel, da se je knjiga naslonila na nemške oklicne obrazce. Vplivi nemščine kot živega jezika so veliko večji od latinskih elementov, v celoti zelo maloštevili in prepoznavnih skorajda le v besedju. Dosledno latinska so samo imena mesecev in zapisovanje datumov, pri uglednejših osebah tudi (sestavljena) osebna imena, mestoma še okrajšavi *D.* za *dominus* in *P. P.* za *patres*, medtem ko je le izjemoma kakšna vdova označena kot *vidua*. Razlika med živo rabo in umetnim latinskim zapisom je nadalje zgovorno nakazana s podčrtovanjem zanemarljivega števila latinskih pokrajinskih, krajevnih in poklicnih imen (npr. *Bavarus*, *Carinthie*, *sartor*).

Ustaljenost oklicnega obrazca in neenotna ortografija kot temeljni potezi obravnavanega oklicnega registra je mogoče zaznati že na pogled iz objave integralnega besedila prvih treh strani knjige, ki obsegajo obdobje do konca leta 1737. Tretja, ne najmanj pomembna značilnost, je dosledna podpisovanje zapisovalcev, trdno

izhodišče za proučevanje individualnih jezikovnih potez. Končno se v tako majhnem vzorec samo 22 vpisov, nastalih v manj kot treh mesecih, odraža širok razpon socialnih položajev poročencev: od predmestne revščine in rokodelskih pomočnikov do plemiških oseb z baronskim in grofovskim naslovom.

/str. 1/:

Ao Dni 1737 hi Augusto.

=20. hujus. *Hans Irg Babnig Ledig en Sallerske Gesell*²⁰ *poprei nublani, sdei vkamelze*²¹ *Ist: ufame Jungfrau*²² *Catharina ranziga G.*²³ *Adama hrich Kamelfhkiga purgaria, inu Zwölfferja*²⁴ *Sakonsko Hzher vkamelko Ist: Hualle.*

= 20. hujus. *Martini Befsezeh vdouz is Iphanfke farve dama, im Ist: usame Nefho Gregorishko ledeg na Starem tergo Ist: Killer.*

= 30. huius. *Matthaeus Grofhl Ledig en Sidar S: Vitfke farre v: fhifhke Ist: Ufame Jero ranziga Micha Serneta Sakonsko Hzher pred PP.*²⁵ *franciscanarie Ist: Hualle.*

= 30. hujus *Juri Blashun Ledig en malzhommar utemovim Ist: ufame Jero Jacoba Telbana Sakonsko Hzher na Shadno Ist. Hualle. September.*

= 15. huius: *Juri Kramar vdanz en ribezh ukrakovim Ist: Ufame Mizzo odranziga Bostiana Malitha Sapnsheno vdnvo tudi vkrakovim Ist: Hualle.*

= 18. hujus: *D.*²⁶ *Joannes Firhenshuech Ledig purger Inu pixenshifter*²⁷ *na Starem tergo Ist: ufame Jungfrau Lnzia ranziga Sigmunda Melknarja Sakonsko Hzher na plazzo ulajousfhah uflushbe hui ist: Hualle.*

= 20. hujus *Andreas Meditsh vdouz na Iggi Ist: ufame Jungfrau Marianno G: Joan: Michhua Rainwalda purgaria hui mallarja Sakonsko Hzher na Krushue Camre Ist: Hualle.*

/str. 2/:

1727 September

= 20. hujus: *Lorenz Michelitsh Ledig en Kampelmacher*²⁸ *nrafhne gafse Ist. ufame Jungfrau Mizzo Jacoba ohalamarja Sakonsko Hzher nbelako Ist. Hualle*

= 22. hujus: *Mathias Redl ledig en Kollariski gsell Sa Capuchinarie ist: usame Mizzo ranzhega Andrea Shkoffeza Sakonsko Hzher poprei tudi Sa Capueinarie sdei simej pifsameh vratt ist. Kil.*

= 28. hujus: *Stahni G: Joannes Ludwig Urbau-*

20 Stiler-Gesell = vrvarski pomočnik.

21 Kannik.

22 Jungfrau = gospodična.

23 Gospod.

24 Zwölffer = dvanajstnik, mestni notranji svetnik, član 12-članskega mestnega notranjega sveta.

25 Patri.

26 Dominus = gospod.

27 Büchsenhiffter = puškar.

28 Kumpelmacher = glavnikar.

ziz vdovz en Medicina^e Dohtar u Novem Mesti isft: usame Gospodizhno Catharino Theresio ranzhega Slahtnega G: Ferdinanda Fraya von Freydenfeldt Sakonsko hzer, zhesti Shustarski mast isft: D: P:

October.

= 11. Injus: Adam Nimer vdouz na Spodneh Pollanah isft: usame Lacio ranzhega Marca Harketa Sakonsko hzer, v krakovem isft. Kil.

= Eodem. Micha Sherjou Ledig en Zeglar²⁹ vternovim Isft: usame Jero ranziga franceta Mangsherja Sakonsko hzher tudi vternovim Isft. Hualle.

= Eodem: D: Sabbas Riser purger inu Waisgarbar³⁰ na forstato³¹ Isft: usame Jungfrau Terefia ranziga G: Andreasa Boniu Sakonsko hzher Sa Capncinarje Isft. Hualle.

= Eodem: Shlahtni G: Ludwig felix Pogatsnig na brego Isft: usame Gospodizhno Anno Mario Teresio shlahtniga Gospada Joannesa Jacoba Westernacher zhastite feyerske Landtschafft³² Apotecarja Sakonsko Hzher. Hualle.

/str. 3/:

1737. october

= 13. Injus. Augustin Modrian en Sidarske palir³³ vdouz Sarei Krishenfskih urat Isft: usame Alenko Matliua flivarja Sakonsko Hzher v shfshbe per Shlahtnim G: Marzinato in Herrn gassen³⁴ Isft. Hualle

= Eodem. Andrei Wellizh vdouz, en Sidarske gsell pred Staremi Nunami Isft: usame Alenko ranziga Micha Brefsarja Sakonsko Hzher pred Slapitanskem mostam Ist. Hualle.

= 18. G: Jacob Torshiz, vdouz, purger im Lonzharske moister Snuei pifsanih vrat Isft: usame fravo Maria Rosalia od ranziga G. Jacoba Alexta Sapusheno vdovo vrebvo Isft. Hualle.

= 19. Laure Jushena ledig en Mefsarski gsell na Pifsaneh vratteh isft: usame Jungfrau Mario G: Juria Labocloria burgaria inu Mefsarskiga Moistra Sakonsko hzer, tudi na pifsaneh vratteh isft. Kil.

= 25. Vifsoku rojenu inu gnadlivi³⁵ Gospud Carl Joseph LB³⁶ Valvafor Ledig nafhe zhastite Landtschafft Peyfizer³⁷ vmorantfhe Isft: usame vifsoku rojeno gnadlivo graffino Gospodizhno ranziga Vifsoku rojeniga gnadliviga Graffa Wolff Waicharda Lamberga Sakonsko Hzher na novim tergo Isft. D: P:

= 28. Injus: Hans Sigmund Krauf Ledig en padarske gsell poprei utublani, Sdei inovin

mesto Isft: usame fravo³⁸ Vrslo od ranziga G: Josepha droz padarja inu purgaria inovin mesto Sapusheno vdovo inovin mesto Isft: Hualle. November 1737.

= 9. Injus. Anton Tonzhizh Ledig en Sidar Smei pifsanih vrat Isft: usame Nefho ranziga Marca Jagra Sakonsko Hzher uhrenovi gufsi Isft. Hualle.

= 15. Injus. Matthias Michelitsh Ledig Mefmar ukrfshenkeli Isft: usame Marianno odranziga Joannes Ivantifshfsha Sapusheno vdovo inovin mesto. Hualle.

Zapisi oklicev, ki si po istem obrazu sledijo do konca knjige, jasno pričajo, da je bila knjiga namenjena neposredni interni evidenci. Duhovniki so besedilo prebirali iz knjige in ob vsakokratnem oklicu prečrtali eno od treh navpičnih črtic, s katerimi so beležili trikratno oklicanje. Ponekod so število opravljenih oklicev namesto s črticami zaznamovali s številkami 1 do 3. Domala vsi zapisi so tudi prečrtani v znamenje, da so zadevo uvrstili "ad aeta". Redkokje je najti še beležko o (zapoznelem) plačilu oklica (*solvit*) ali pripis, da je namesto poroke sledila njena prepoved (*est interdictus*),³⁹ pri čemer je moč zgolj ugibati, kakšni zadržki so v konkretnih primerih vodili k neskenitvi zakonske zveze.

Zgovornost oklicne knjige, kakor bi mogli poimenovati relativno bogatost s podatki, se še toliko bolj pokaže ob primerjavi s sočasnima poročnima matičnima knjigama.⁴⁰ Število oklicev je razumljivo višje od števila porok, saj so nekateri pari stopili pred oltar v drugih župnijah, še posebej če nevesta ni bila Ljubljancanka ali ni živela v stolni župniji. Na drugi strani je v poročnih maticah najti tudi tuje pare, ki so se v Ljubljani samo poročili, niso pa bili tu oklicani. Ker so oklici nenazadnje namenjeni preprečevanju zlorab, je moral biti oklicani javnosti iz oklica povsem določno prepoznaven. Zategadelj so v oklicna besedila prišli podatki o natančnem bivališču, statusnem naslovu in poklicu, očetovemu imenu in statusu, o spremembah bivališču ter pri služinčadi pogosto še o tem, kje je oseba služila prej. Poročni matici iz obdobja 1718-1745 in 1745-1770 sta v primerjavi z oklicno knjigo podatkovno veliko bolj skopi. Poklic je prejkone redke, bivališče navedeno samo v primeru nedomačinov, ne pa po ljubljanskih mlicah in mestnih predelih, redke so tudi navedbe o službovanju. S poklicem in funkcijo so pri poroki označevali skraj samo imenitneže, t. j. nosilec plemiških in drugih naslovov, visokih uradniških funkcij in akademskih nazivov. Nekoliko se po nazivu gospod (*dominus* ali *D.*) ločijo od navadnih smrtnikov le še polnopravni meščani, o katerih

²⁹ Ziegler = opekar.

³⁰ Weißgerber = tigar.

³¹ Vorstadt = predmestje.

³² Landschaft = deželni stanovi.

³³ Pallir = polir.

³⁴ Herrengasse = Gosposka ulica.

³⁵ Poslovenjeni nemški kalk: Hochgeborener gnädiger.

³⁶ Liber baron.

³⁷ Beisitzer = prisednik; Landtschafflicher Beisitzer = deželan, član deželnih stanov.

³⁸ Frau = gospa.

³⁹ Npr. 29. 8. 1739, 3. 10. 1739, 24. 1. 1759.

⁴⁰ NŠALJ, ŽA Ljubljana - sv. Nikolaj, P 1718-1745, P 1745-1770.

poročni matici sicer prav tako praviloma ne povesta ničesar drugega. Zanje in tem bolj za ljudi iz nižjih socialnih slojev so pri poroki vpisovali samo najosnovnejše osebne podatke: ime, priimek, stan, očetovo ime ali v primeru neveste vdove še ime njenega prvega moža. Oklicna knjiga je tako v nasprotju s suhoparnostjo poročnih matic mala zakladnica za spoznavanje mestne socialne strukture, antropomastike, topo-

nomastike in delov življenjske poti oseb, "zlahtna" popestritev za spoznavanje posameznikove biografije ter vsekakor koristen pripomoček genealoškim raziskavam.

Povedano ponazarjajo predstavljeni primeri zapisa oklica in poroke petih izbranih parov. Na prvem mestu je vsakokrat naveden slovenski oklic, na drugem pa latinski vpis v poročni matici.

<p>Oklic 1. 1. 1738:</p> <p><i>Eodem: Thonus Jerman vdouz pred boshizham per G: Sternwirtu ushlushbe, Sdei per S: Florianu isft: usame Alenko ranzhega Juria Babousheka Sakonsko lzher, Sdei tudi per S: Florianu isft: Kil.</i></p>	<p>Poroka 9. 1. 1738:</p> <p><i>9. hujus Copulatus est/ Thomas Jerman viduus cum Sponsa Sua Helena iam deflorata defuncti Georgy Bobousheg filia legit: Isledita priči in poročevalec/</i></p>
<p>Oklic 31. 12. 1739:</p> <p><i>31. hujus: Jacob Segetmiller ledig en ferbarski⁴¹ gsell na Koroshkem is Bellaka Dama, nu isft: ufame fravo Gertraud od ranzhega G: Barthna Jakshizha burguria, nu ferbarskiga moiftra Sapusheno vdovo, Sa Capucinarie isft. Kil.</i></p>	<p>Poroka 11. 1. 1740:</p> <p><i>11. hujus copulatus est D:ominus/ Jacobus Segetmiller liber cum Sponsa Sua D:ominol Gertrude a defuncto D:ominol Bartholoma^o Jakshizh derelicta Vidua: Isledita priči in poročevalec/</i></p>
<p>Oklic 15. 5. 1741:</p> <p><i>15. Mathias Lauring ledig en Kernarski gsell poprei u Franciskanarski gasfi,⁴² sdei u gradishi isft: usame Margaretho od ranzhega Pstro Hozhevaria Sapusheno vdovo, urebri isft: Kil.</i></p>	<p>Poroka 28. 5. 1741:</p> <p><i>28. hujus: Copulatus est Mathias Lauring liber cum Sponsa Sua Margareta Hozhevarin derelicti vidua: Isledita priči in poročevalec/</i></p>
<p>Oklic 10. 2. 1745:</p> <p><i>10. hujus: Anthe Sternolla Ledig en Sidarske gesell vgradisho ist: ufame Vrfho ranzigu Lorenza Soyeria Sakonsko lzher per G: Caspar Kuyser na starem tergo vflushbe inn ist. Hualle</i></p>	<p>Poroka 28. 2. 1745:</p> <p><i>28. hujus copulatus est/ Joannes Sternolla Liber cum Sponsa Sua Ursula dleffuncti Laurenty Soyey filia legitima Isledita priči in poročevalec/</i></p>
<p>Oklic 1. 6. 1746:</p> <p><i>1. hujus: Joseph Prestert Ledig Shenzurske farre voklem ist: ufame Marjetho ranziga Andrea Kotsherja Sakonsko lzher per Shlahit: G. Knesenhof v flushbe, v gradisho ist: Hualle</i></p>	<p>Poroka 26. 6. 1746:</p> <p><i>26. hujus: copulatus est/ Josephus Prestert liber parochianus S: Georgy in Campestribus Superioris Carniolia^e cum sponsa sua Margaretha defuncti Andrea^e Kotsher filia legit:imal/ Isledita priči in poročevalec/</i></p>

⁴¹ Fürber = barvar.

⁴² Gasse = ulica.

Interni značaj oklicne knjige v primerjavi s sočasnim poročnim maticama se nazorno kaže v podpisih duhovnikov-zapisovalcev, ki jih pri oklicih sestavljajo zgolj priimki, njihove okrajšave ali sploh samo inicialke, pri porokah pa polno ime in funkcija. Praviloma je oklicevalec par tudi poročil, če le ni prišlo kaj vmes in je moral na njegovo mesto kot poročevalec vskočiti duhovniški kolega. V sočasnih poročnih matičnih knjigah je poleg tega razvidno, da so nekatere pare poročali tudi duhovniki od drugod, potem ko so jih oklicali razumljivo izključno duhovniki stolne župnije. Tako je zaslediti razne tuje poročevalce, neredko iz vrst stolnih kanonikov in drugih mestnih duhovnikov, nasprotno pa v 22 letih vodenja oklicne knjige vsega nekaj oklicevalcev. Skoraj celotno dobo od 1737 do srede leta 1756 je moč slediti vikarju Andreju Hvaletu s standardnim podpisom *Hualle*. Drugi vikar, po imenu Mihael Killer, ki je v oklicni knjigi uporabljal okrajšavi *Kil.* in *K.* ter le izjemoma celoten priimek, je prav tako izpričan dolgo obdobje, in sicer do začetka leta 1752. Precej manj parov kot oba vikarja je oklical duhovnik, podpisan v knjigi kot *D. P.* Ker v tem času iz poročne knjige ne poznamo duhovnika z ustreznima inicialkama, *D. P.* pa je poročal skoraj izključno samo "gosposke" mladoporočence, gre očitno za drug pomen okrajšave. Kot *D. P.* - podpis se pojavlja od začetka knjige vse do srede leta 1758 - se je podpisoval vsakokratni stolni župnik (*dominus parochus*), pri čemer je sprva srečati tudi podpisa: *Paroch.* in *D. Parochus*. Župnik si je samoumevno vseskozi pridrževal pravico oklicevanja imenitnejših oseb, glavina okliccev in porok pa je odpadla na oba vikarja. Killerja je leta 1752 zamenjal vikar Simon Reich s standardnim podpisom *Reich*, Hvaleta pa štiri leta pozneje Jožef Dudič, v oklicni knjigi označen kot *Duditsch*. Njuni imeni se nato izmenjuje pojavljata do konca obravnavane knjige.

Vsaj pet različnih oklicevalcev, kolikor je podpisov v knjigi, je jezikovni podobi zapisov razumljivo dajalo neko osebno noto. Ob pomankanju trdnega slovenskega knjižnega standarda je vsak zapisoval nekoliko po svoje, tako denimo isti duhovnik v istem dnevu isto besedo na dva ali celo več načinov.⁴³ Nekatere ponavljajoče se besede in sklanjatve so nadalje tipične samo za določenega zapisovalca. Medtem ko Hvale na primer piše *ysaue* ali *ysaue*, uporablja Killer za isto besedo navadni -s: *usame* ter tako kot *D. P.* prislov kraja *dama* v pomenu doma. Pri Dudiču je morda najbolj specifično zapisovanje besede *gnadhv*, ki jo drugi pišejo *gnadhiv* ali *gnadlev* (= milostljiv, iz nem. *gnädig*) ter *Iblana* za Ljubljano, ki je pri drugih zapisovalcih *Lublana* in veliko redkeje *Leblana*. Nesporne so

toorej poteze individualnega idioma, kakršnega je duhovnik prinesel iz mladostniškega okolja in ga bolj ali manj ohranjal vse dokumentirano obdobje. V kolikšni meri gre pri zapisih za mestno ljubljansčino, koliko za duhovnikov osebni idiom in koliko morda za vplive tiskane slovenske besede, bi bilo pač vprašanje za jezikoslovca.

Če pogledamo samo črkopis, je že na pogled jasno, da imamo opraviti z nedosledno bohoričico tiskov osrednjega slovenskega prostora, obogateno še z nekaterimi znaki: w, y, x in B. Opazna odstopanja srečamo pri rabi velike in male začetnice, ki se zdita na številnih mestih povsem nelogični - osebna imena pisana denimo z malo začetnico, predlogi ali glagoli z veliko. Zapis sičnikov in šumnikov kaže največ variacij in najmanj doslednosti pri uporabi znakov -s oziroma ostrega *f*. Tudi predlog -v je večji del knjige zlit z naslednjo besedo (*usshushbe*, v *shushbe*), zlasti opazno s krajevnim imenom (*vgorizze*, *vkauelze*), kar v petdesetih letih močno pojema z nastopom novih mlajših zapisovalcev. Gledano v celoti je bohoričica najdoslednejša pri zapisu čistih slovenskih leksemov, npr. *mefšnar*, *dellouz*, *ranzege*, *pred boslužhau*, *sapusheno*, *hzher*. Pri osebnih imenih je viden vpliv latinske prakse: *Marjetho*, *Steppau*, *Matthias*, *Matthaeufha*, mestoma opazen tudi pri zapisu šumnikov v priimkih, npr. *Vrbanziz*. Sicer je pri rodbinskih imenih močnejša sled nemške ortografije: *Michelitsch*, *Ihlnitsh*, *Wisiak*, *Tshurn*, ki je še posebej zaznavna pri adaptiranih nemcizmi: *Laudtschaffte*, *Mefsershuuda*, *pixenmacher*, *Baroknochar* ipd.

Zapisovalci so nemške besede mestoma pisali v gotici, tako praviloma enega pogosto rabljenih izrazov - *Jungfrau*.⁴⁴ Vendar se ta kot še večina drugih v gotici pisanih besed pojavlja tudi ali predvsem v latinici. To velja zlasti za nemška poimenovanja obrtniških poklicev, ki so se sicer v slovenščini povsem adaptirali in jih zapisovalci v oklicih niso občutili kot tujka. Zanimivo je že dejstvo, da so jih mestoma vendarle zabeležili v gotici. Takih primerov je v splošnem malo, denimo: *Pirpreyer*, *Brieftrager*, *Kauffman*, *Zwölffer*, *Hoffrichter*, *Verguldar*, *Verguldergesell*, *zingießßer*, *Seidenstraußwirkher*, *Ladendiener* in drugi.⁴⁵ Pri rabi gotice še bolj pritegne pozornost zapisovanje pridevniških oblik, dasiravno gre povečini za slovenske pridevnike. Gotično besedilo je v nadaljevanju pričnočega članka v razlikovanje od latiničnega podčrtano: *schlosserischer Master*, *Tischlerske moister*, en *girtürske gefsell*, en *Schlossarske gesell*. Posebnost

⁴⁴ Npr. 20. 8. 1737, 11. 10. 1737, 17. 1. 1737, 20. 1. 1738.

⁴⁵ Citati po vrstnem redu: 29. 9. 1753 (pivovar), 10. 6. 1758 (pismonoša), 8. 2. 1738 (trgovec), 27. 7. 1738 (dvanajstnik, član notranjega mestnega sveta), 8. 11. 1738 (pridvorni sodnik v samostanu Bistra), 27. 6. 1740 (pozlatur), 4. 11. 1755 (pozlatarski pomočnik), 25. 1. 1750 (kositar), 13. 2. 1740 (nogavičar) in 19. 10. 1741 (trgovski pomočnik).

⁴³ A. Hvale je denimo 12. januarja 1754 zapisal: *Satlerghke moister* in *Satlerfki moister*.

predstavljajo zlasti besede, pisane v mešanici obeh črkopisov, pri čemer je slovenska pripona v latinici: *feyerske Landtschuffte, Landtschafft-oberberriterja, Statritterjo, ausschlokurja, Laulnuerschallo, obereinnelunrja* - ter besede, kjer je v gotici samo del: *Lezeltarske moister, Capell-moister, en Landtschafft Pott, per G: Lambergisch Stallunrstro, per /.../ Kriegs Comissario*.⁴⁶ Podobno srečamo v gotici kombinirano nemško-slovensko besedilo: *Landtschafft (!) Peysizer in Herrn gußen* oziroma nekalko drugačno mešanico: *Keyf: Pixrumeister inu pixonmacher*.⁴⁷

Cele besedne zveze v nemščini in gotici so nadvse redke, zvečine uporabljene za poimenovanje paklicev in funkcij, ki se zaradi malostevilstva še niso prilagodili slovenskemu ušesu in se adaptirali na slovensko besedišče in skladnjo: *keiserlicher fortificationsschmidt, kuysertlich vndt köniq: schiff Verwahrer, rathsofficier inu Fleischkreizer Cufzir, Keyfl. Spiegel munufactur privilegirter Glafschneider und Spieglmacher, pey Keyfl. Schrankhen Mauth in Verhenke*, podobno kot malo rabljene besede, npr. *reitgraff* ali *rendtmaister*. Izbiri nemških konstrukcij (in gotice) je v navedenih primerih razumljivo botrovala zadrega, kako približati pojem slovenskemu poslušalstvu, kar se odraža tudi v drugih nemških besednih zvezab, četudi pisanib z latinskimi črkami, denimo: *Landtsvizardambisher Expeditor*.⁴⁸ Pri nekaterih poimenovanjih gre nasprotno za zavestno uporabo nemščine, ker je ženin izhajal iz nemškega jezikovnega prostora in ni bil več slovenščine. Leopold Nusdorfer iz Naborjeta v Kanalski dolini (danes Malbargetto) je bil denimo izjemoma oklican z besedami: *"gebürtig zu Marbürgett Vnter Lusaripery"*,⁴⁹ Janez Nepomuk Cronbaler in njegava izvoljenka, oba s Švabskega, pa takole: *"ein Schmittmacher gesell poprei ulubhmi silei in Kauffbetiern /.../ wrlshvabske Dufhelle in mesto Kuuffbeyern"*.⁵⁰ Neglede na to, ali je šlo resnično za tujce ali za domačine, so pri nekaterih nosilcih nemških priimkov le-te zapisali v gotici, česar je bila dubovnikova roka nmevno vajena iz pisanja nemških besedil: *G: Burthline Franinger, G: Antoni Schuster, G: Joan: Bapt: Gotscheuer, Valentin Kleindienst*.⁵¹ Prav tako so po ustaljeni

praksi vpisali v gotici nekaj plemiških naslovov, kakor: *Zoifs vlonf edlstein, Kappus vlonf Pichlstein, Florianzich von Grieffeldt, Hingerle in Hildenheimb*.⁵² Zanimiv je zapis slovenskega toponima Črnomelj v gotici in z nemškim imenom Tschernembl, vendar s slovenskim mestnikom (!): *vtschernemblem*.⁵³

Če laliko o rabi gotice in nemških besednih zvez govarimo kot o izjemab, je oklicna knjiga nasprotna polna v kranjsko slovenščino adaptiranih izrazov nemškega izvora. Stopnja adaptacije posameznega pojma, odražena v pregibnosti in glasovni prilagoditvi, je bila odvisna predvsem od pogostosti rabe. Splošno razširjeno besedje, zlasti obrtniške oznake (npr. *tishler*), je tako izpričano tudi v pridevniški obliki (*tishlerski gefell*), medtem ko so za redkejša poimenovanja rabili izvirne nemške sestavljenke (*Nadlergefell*). Analogna je dubleta *ua(i)ster-mojster*: prvo različico je zaslediti v sestavljenkah, druga pa pri veliki večini primerov, medtem ko se rokodelski pomačniki dosledno imenujejo *gesell, gsell* ipd. Najpogosteje rabljeni adaptirani izrazi zadevajo sicer posameznikov stan in družbeni položaj. Nepregibna ostaja beseda *leiligledeg* v pomenu samski/samska, kakor tudi *Jungfrau*, praviloma v gotici zapisana sopomenka za samico,⁵⁴ morda v originalnem črkopisu kot odraz neživega tujka v slovenskem mesnem govoru. Nasprotno je v alternativni z gospa zaslediti v vseh sklanib izraz *frava*, znan sicer tudi iz drugih sodobnih besedil.⁵⁵ Meščani in tržani se imenujejo *burger, hurgar, purger* in *purgar*, pri čemer je zelo redka raba pridevniške izpeljanke: v *pergerskim shpittallo*⁵⁶ in *en burgarski Satlerski Moister u Ehrenhausu in Stayerskim*,⁵⁷ ki jo izjemoma srečamo tudi v nemščini: *purgerlicher druxler*.⁵⁸ Med častnimi naslovi, dobesednimi slavenskimi kalki, gre opozariti na adaptirani izraz *gnüdig*, izpričan kot *gnudliv/gnudlev, gnudlivu*.

V primerjavi s prevzemanjem iz nemščine si je dokumentirana ljubljansčina poročnih oklicev le peščico izrazov izposodila iz latinščine kot mrtvega jezika, pa še to ne neposredno. Take besede je namreč sprejela tudi nemščina in zadevajo največini cerkveno področje, npr. *u Collegiune per P. P. Savitarieh, bliffo PP. difcalcratnu*,⁵⁹ če izvzamemo zvečine modernejše besede posvetnega področja, kot so: *advocat, manufactur* ali *fabrica*.

⁴⁶ Po vrstnem redu: 11. 10. 1737 (štajerski ileželnj stanovj), 24. 7. 1749 (stanovski višji objezdnik), 25. 10. 1738 in 17. 4. 1739 (mestni sodnik), 24. 7. 1749 (nakladnik, pobiralec nakladnine), 24. 1. 1739 (ileželnj maršal), 28. 1. 1747 (glavni stanovski prejemnik), 22. 11. 1755 (medičarski mojster), 5. 1. 1750 (kapelnik), 5. 9. 1750 (stanovski sel), 6. 4. 1752 (nadkonjar), 3. 6. 1753 (vojni komisar).

⁴⁷ 13. 4. 1758 (deželan v Gusspiski ulici), 30. 4. 1738 (cesarski puškar).

⁴⁸ 11. 2. 1738 (vicedomski ekspeditor).

⁴⁹ 30. 5. 1744.

⁵⁰ 7. 9. 1753.

⁵¹ Po vrstnem redu: 4. 1. 1738, 7. 9. 1753, 4. 1. 1738, 7. 9. 1753, 8. 11. 1738.

⁵² Po vrstnem redu: 18. 3. 1753, 28. 1. 1747, 1. 2. 1738, 29. 8. 1739.

⁵³ 24. 7. 1749.

⁵⁴ Izjemoma je beseda 4. 8. 1753 sklanjana v sestavljenki *Camerjungfravo* (kimonna služkinja).

⁵⁵ Npr. "ranca frau Anna Magdalena Siviziuca" v slovenski prilegi, zapisani 11. 12. 1734 (ARS, Collectanea, fasc. 8, Testamenti, šivie Ana Magdalena).

⁵⁶ 1. 1. 1749.

⁵⁷ 18. 10. 1749.

⁵⁸ 2. 9. 1747.

⁵⁹ 6. 1. 1738, 24. 7. 1738.

V celoti gledano sta izbira črkopisa in prapovisa v našem registru povsem drugotnega pomena. Namen nad nameni je bila razumljivost besedila najširši javnosti, torej v vsakem primeru govorno-slušno razmerje med duhovnikom in srenjo pred pisno-vidno relacijo. Ta je bilo tako ali tako omejena zgolj na ozek krog duhovnikov, ki so morali oklice pisno oblikovati tako, da so jih brez težav prebrali in s prižnice posredovali ljudem. O tem pričajo na svoj način izjemno redke latinske oblike za poklicne oznake, toponime, etnike in etnonime. Če jih je duhovnik že zapisal latinsko, kot je bilo v praksi pri pisanju matičnih knjig (opr. *scriba, Crainburgensis, Saxo Drefdensis - Carinthi civis Greiffenburgensis, natus Lotharingia^e in Civitate Nubar*), jih je namreč podčrtal, vsekakor predvsem zato, da je pri branju opazil mesto, ki ga je bilo treba razložiti "po kranjsko". Takega opozorila na zapis v neživem jeziku ni potreboval pri splošno razširjenih latinskih kraticab: S. (sanctus, sveti), P.P. (patri), D. (dominus, gospod), L.B. (liber baron), pa tudi ne pri okrajšavah pogosto rabljenih nemških in adaptiranih besed: *keys/erlichl, guadt./vfl., vfon/* ter slovenske začetnice G. (gospod, gospa).

Kot rečeno, je obravnavana okliena knjiga v primerjavi s sodajnimi, starejšimi in mlajšimi matičnimi knjigami veliko bogatejši vir mestne in druge toponomastike, vrh vsega zapisane v živih slovenskih oblikah. Ker raziskovalci ljubljanskega mestnega imenoslovja knjige niso poznali,⁶⁰ je tem večja verjetnost, da so v njej tudi doslej še neznan ali v slovenščini še nedokumentirani mikrotoponimi. Prav tako utegne biti knjiga vir najstarejših slovenskih omenb drugih krajev, sosesk in župnij.

V pričujočem prispevku se področja mestne toponomastike samo dotaknem, v okviru preučevanja starejše ljubljanske zgodovine in imenoslovja pa bi vsekakor zaslužilo temeljitejšo obravnavo. Zanimiva so denimo poimenovanja nekaterih pomembnejših mestnih stavb, daljši opisni mikrotoponimi ali ugotovitev, da imajo nekateri deli mesta vedno samo nemško ime.

Če se najprej pomudimo pri t. i. fevdalnih poslopijih - gradovih in dvorcih, je treba poudariti, da je v slovenskem imenoslovju obstajal en sam *grad*,⁶¹ in sicer tisti na Grajskem hribu: *en gvardi faldat inu gffreitter na gradu* (11. 11. 1741); *pod gradom na pallanah* (27. 6. 1739); *na pallanah pod Gradom* (11. 4. 1739). Vicedomovo poslopje na levem bregu Ljubljane

je nosilo dvojno ime: *fištamijs* (iz nem. Vizedom-Amt) in *burgpurk* (nem. Burg), kot denimo v primerih: *pred fistamia* (27. 4. 1738), *pred Festamie* (30. 1. 1740), *u shleshe u Festamye* (1. 1. 1752), *pred Fistamio* (27. 1. 1759), *pret Purka al fistamia* (10. 2. 1759), *Raitts Officir v Purke* (8. 8. 1753), *Secretary per Gnadt. G. Baran vfon/Flachenfeldt v: purg* (19. 3. 1753). Nadalje je imela Ljubljana dve zgradbi-palači, imenovani *haf*, in sicer stiški dvorec pri sv. Jakobu: *v: Shittishkim hoffu* (9. 10. 1740, 23. 3. 1743), *u Shettishkim hoffu* (18. 6. 1745) ter turjaški knežji dvorec v Gradišču z dvema imenoma - firštov oziroma turjaški bof: *u Terjashkim hoffu* (6. 12. 1742), *v terjashkim hoffu* (1. 1. 1744), *paprei ufirshut Averspergavin hoffu* (16. 6. 1742); *v: graff: Ignati Aversperga hoffu* (6. 10. 1742), *v Fürstovem hoffu* (23. 6. 1753), *v firštavin hoffu* (22. 9. 1753), *v Fershtouma Hoffu* (7. 5. 1757), *v terjashkim hoffu* (3. 1. 1756). Tudi bližnje Križanke, posest nemškega viteškega reda, so izpričane v dveh variantah: *ukrihsenkeh* (15. 11. 1737) in *pred Krishania* (2. 8. 1738), iz česar je nastala pridevniška oblika križanski: *v Krishenske gaffe* (10. 6. 1742).

Od drugih pomembnih poslopij naj na prvem mestu omenim deželno hišo - lantovž: *u Landtaushu* (1. 2. 1738), *pred Lantounsham* (9. 2. 1744), *blisu Landtausa* (2. 5. 1749). Samosvojo slovenizacijo so doživela še druga nemška poimenovanja: za sinodnišnico - *na pulfrefrhi* (29. 9. 1758), igrišče - *pret Palausau*⁶² (5. 2. 1757) in za mestno bastijo - *Sa Baschtijo* (6. 5. 1752). V knjigi nasprotno ni zaslediti mestne hiše - rotovža in okrožnega urada - kresije, temveč zgolj njuno uradništvo. Mikrotoponim Kres kot del Mestnega trga ne pomeni stavbe kresije, saj je dokumentiran še pred uvedbo okrožij: *pred Krefsam na plazza* (27. 6. 1739), *pred Krefsam v Lublani* (28. 5. 1749). V oklicni knjigi prav tako pogrešamo izraz kloster. Vse samostanske lokacije so namreč poimenovane samo po menihih in redovnicah, npr. *per P.P. Jesovitaryh u colegia* (6. 6. 1745), *pred PP Savitarie*⁶³ (9. 4. 1739), *pred PP Capucinarje* (22. 7. 1738), *Sa Capucinarie* (6. 6. 1739), *pred PP Augustinarie* (16. 1. 1740), *blifa PP: Augustinarjou* (18. 1. 1753), *Sa Zherne Menihe* (31. 1. 1739), *pred PP: franciscanarie* (30. 8. 1737), *blisu PP: Franciscanarjou* (2. 11. 1754), *pred Starem Numam*⁶⁴ (13. 10. 1737), *pred GG: Vrsfulinarzami* (10. 2. 1753), *sraum Gaspel Vrsfulinarz* (3. 2. 1759), *blifo GG: Clarifla* (27. 7. 1755), *pret gg. Clariflarze* (20. 9. 1754), *blisu teh Naveh Num*⁶⁵ (12. 7. 1741). Frančiškani so poleg tega dali še ime ulici in mestnim vratom: *u Franciskanovski gaffi* (15.

⁶⁰ Prim. zlasti Vlaro Valenčič, Zgodovina ljubljanskih uličnih imen, Ljubljana 1989, str. 8-21; Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Kulturnozgodovinski opis, Ljubljana 1957, str. 187-194.

⁶¹ Na pomlečlju stečajno tako *grad* (*blisu Zheronmbhu u svzhu gradn* - 23. 6. 1747; *na hbriskim gradu* - 5. 1. 1751) kot *grščim* (*u Svibnu u grschim, u Svibenski gradim* - 16. 1. 1745; *u Mokritshko Gradim* in *Dobnovom* - 1. 6. 1748).

⁶² Iz nem. Ballhaus; prim. Valenčič, n. št., str. 30.

⁶³ Spručeno ime za jezuite (jezuitarji).

⁶⁴ Gre za klauzuro; napis "prvi Slovni Numam" je namreč nad prečitanim "prvi G.G. Chu (horzani)".

⁶⁵ Uršulinke v predmestju.

5. 1741), na *francishkanarskeh uratteh* (23. 1. 1740). Redkokdaj se srečamo tudi z besedo cerkev - *S. Nicolausa zerkue* (5. 1. 1750), ki jo nadomeščajo veliko bolj udomačeni patrocinjii: *per S. Nicolauso* (1. 1. 1756), v *Shemiklaushe* (7. 6. 1755), *per S. Florianu* (29. 8. 1738). Škofijski dvorec, domovanje ljubljanskega knezoškofa (*firshta imi shkoffa nafstuga* - 19. 1. 1750), se dosledno navaja z imenom častitljive starosti: v: *Shkoffije* (6. 5. 1741).

Med poročenci obravnavanega obdobja je bilo tudi nekaj delavcev iz ljubljanskih manufaktur, največ iz svilarne v lasti trgovca Jerneja Čebula. Obrat je začel delovati kakšno desetletje pred začetkom vodenja oklicnega registra in je zaprl vrata po letu 1754. Prva omemba v oklicni knjigi ga imenuje: *na Fabrike u Gradishe* (20. 9. 1738), sicer pa po lastniku: *u Zhebulove fabrike* (3. 11. 1738) in po proizvodnji: *is fhidane fabrike* (29. 7. 1741). Precej manjkrat se omenja stanovska suknarna, ki je prešla že leta 1747 v zasebne roke: *na Landtshaffine fabrike* (26. 5. 1744, 8. 7. 1747).⁶⁶

Tedanja Ljubljana kot vse kaže ni poznala pojma ulice/ulica ali pa ta vsaj ni bil običajen za pomensko natančno opredeljeno mestno *gasa*. Vpliv nemškega izraza se očitno odraža že na izvirnem načinu zapisa z ostrim *ß*, tako denimo: *uhrenovi gasfi* (9. 11. 1737), *u Shpetauske gasfi* (30. 1. 1739), v *Krishenske gasfe* (10. 6. 1742), *konz rashne gasfe* (19. 1. 1738), v: *Judovske gasfe* (8. 11. 1738), *vlingoukini gasfe* (13. 4. 1749), *u franciskanarski gasfi* (8. 5. 1751), *u: Sallentingarjove gasfe*⁶⁷ (24. 1. 1750). Pri tem je treba posebej opozoriti na fenomen Gosposke ulice, ki so jo vedno pisali v nemščini in gotici: *in Herrn gasßen* (13. 10. 1737, 23. 8. 1739), *in Herrngasßen* (11. 2. 1738); *in Herrn Gasßen* (6. 10. 1751). Postavlja se vprašanje, ali je bilo ime resnično tako domače in znano vsemu mestnemu življu, da le-to za ulico sploh ni potrebovalo slovenske ustreznice.⁶⁸ Nasprotno se v oklicih vedno navaja "Križenska gasa" in le enkrat izjemoma nje-no nemško ime v gotici: *in der Teytschen gasßen* (8. 6. 1748). Tretji primer nemškega mikrotoponima je Novi svet v kapucinskem predmestju, pisan izmenoma v latinici *Ney Welt* (17. 4. 1751) in gotici *na Neywelt* (12. 1. 1753).

Prav tako je opaziti neko posebnost pri treh ljubljanskih trgih. Slovenski naziv trg je bil v rabi samo pri obeh stranskih trgih - Starem in Novem: *na starem tergu pred sterno* (10. 6.

1740); *na Starem tergo* (19. 11. 1753), *na starmo Tergo* (21. 10. 1758), *na novim tergo* (18. 1. 1741), *na novem tergu* (20. 1. 1753). Današnji mestni trg je nasprotno ves čas samo *plac*: *na plazzu* (25. 10. 1738), *na plazzo* (24. 9. 1740), *is plaza u gasfi* (17. 1. 1741), *na plazo bliso Lahousha* (23. 6. 1753).

Poleg velikega števila služinčadi, pri kateri so navedli ime gospodarja, so duhovniki za lažjo identifikacijo manj znanih oseb včasih zapisali tudi podatek, v čigavi hiši ta oseba prebiva, npr.: *Sedei v Graff Ignati Auersperg hishe* (20. 1. 1753), *na Bregu v Bisenthalove hishe* (20. 5. 1756), *Draxlerski Geffel Sa PP. Capucinerie v Gladikove hishe* (29. 5. 1757), *Brieftrager v fhtern Wirtove Hishe Sa P. P. Capucinarje* (10. 6. 1758). Med hišami je zaslediti nekatere v lasti mesta, kakor denimo v teh primerih: *Wahit maister s Iblane v Mestni hishe sraum Noviga Sydaina* (1. 10. 1757), *gmein mestni vosnig na ceiste v gmein Mestne hishe* (28. 1. 1758).

Iz obzidanega mestnega jedra sta na drugi breg Ljubljanice vodila Špitalski in Šuštarški most: *pred Shpitaufkem mostam* (13. 10. 1737), *na Shusterskimu mostu* (20. 7. 1749), zadnji k Novemu trgu, ki ga je prav tako obdajalo mestno obzidje. Le-tega spričuje oklicna knjiga največkrat z imenom ulice Za Zidom: *Sa Sidam* (7. 7. 1741), *Sa sidan* (5. 1. 1754), sicer pa na drugih mestih kot "zidanje": *blifo Noviga Sidania* (18. 11. 1752), *per S. Nicolauso vfidanio* (1. 1. 1756). Razmeroma pogosto se omenjajo mestna vrata: *is vodneh vrat* (22. 5. 1740), *na francishkanarskeh uratteh* (23. 1. 1740), *funei krishanskeh vratt* (15. 2. 1738), *na pifšanih vratah* (21. 6. 1738), *funei pifšaneh vratt* (29. 1. 1752), *Sunei Shpitauskeh vratt* (23. 2. 1754). Onkraj vrat so se začenjale predmestja, zvečine imenovana samo z lastnim imenom - *u gradishe* (6. 8. 1741), *v ternovim* (10. 1. 1738), *ukrakovim* (18. 1. 1738), *na Spodneh pollanah* (13. 4. 1738), *na pollanah* (29. 6. 1741), sicer pa z nemškim izrazom Forštat: *na forshat* (20. 9. 1738), *na Forshatate* (27. 8. 1740), *na forshatati* (27. 4. 1748), *na forshatato* (2. 5. 1750). Tu se je mestna toponomastika tudi dokončno izgubila v podeželski. Njeni zadnji izrastki so segali do primestnih pristav, za katere poznamo dvojnost slovensko-nemškega poimenovanja: *na Krishenskim Mayrhoffo* (15. 5. 1739), *vpristave Gnadt: G: Baron Erberga* (18. 6. 1746), *v mestne pristave na Ceste* (19. 1. 1755).

O pisavi in poimenovanju drugih krajev in dežel velja splošna ugotovitev, da so toponimi s slovenskega etničnega ozemlja in njegovega obrobja dosledno slovenski (npr. *na Koroshkem is Bellaka Dana* - 31. 12. 1739, *ubellkouze*⁶⁹ *na Koroshkim* - 3. 8. 1754, *u Zhellouzhe* - 18. 6. 1738, *u Terfte* - 9. 5. 1738) ali vsaj prilagojeni

⁶⁶ Literaturo o obeh obratih gl. v: Jože Žontar, Ljubljana v 18. in v prvi polovici 19. stoletja: Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo, Ljubljana 1984, str. 159.

⁶⁷ O etimologiji imena današnje Salendrove ulice prim. Valenčič, n. d., str. 16.

⁶⁸ Po tiskanem razglasu iz leta 1787, prvem uradnem dokumentu z ulično razdelitvijo, je imela Herengasse slovensko ustreznico Fistsanska gassa po štiri desetletja prej razpuščenem vice-domskem uradu - Fištamiji (Valenčič, n. d., str. 26).

⁶⁹ Velikovec.

slovenski izgovorjavi (*n Ehrenhausu*⁷⁰ *na Stajerskim* - 18. 10. 1749), če ne upoštevamo italijanskega imena za Koper (*Sa Capo Istrio dama* - 6. 4. 1738) in nemškega za Naborjet/Malborgetto v Kanalski dolini (*zn Marbürgett* - 30. 5. 1744). Enaka velja tudi za večino hrvaških krajev, izvzemši zopet nekatere primorske (*Cornial, Bnccari*).⁷¹ Prav tako so dosledno uporabljali slovenska imena za sosednje dežele: *na Stajerskim* (25. 1. 1738), *na Koroshkem is Bellaka Dama* (31. 12. 1739), *na Hrovashkem* (20. 11. 1739), imena oddaljenejših pa tako kot imena tamkajšnjih mest zapisovali različno: *is Poyrske deshelle* (28. 6. 1743), *is Estraiherske Dshelle* (7. 6. 1755), *vschwabske Dshelle v mesto Kauffbeyern* (7. 9. 1753), *tega Kralizhniga Mesta Loudek is Imenanc* (24. 5. 1758), *zu Lieüchtenberg in der obermpfalz* (5. 1. 1750), *gebahren zn Knuffstein in Tyroll* (2. 9. 1747), *in Mahren in Höfflein Pfarr* (22. 10. 1746), *in Pöhnen zn eifenberg gebürtig* (31. 10. 1746). Pri tem je odločalo več dejavnikov, predvsem stopnja poznavanja kraja/dežele ter izbira jezika - nemščine ozirama slovenščine, kat rečeno pogosto z namenom, da bi oklice razumela tudi oklicana tuja oseba. Slovenska so ostajala splošno znana poimenovanja večjih mest v habsburških dednih deželah, denimo *na Dmei* (24. 5. 1738), *n Dmeju* (10. 10. 1743), *n gradzn* (30. 5. 1745) ali *u nemskem Grazo* (24. 9. 1756).

Knjiga ina v vsebinskem pogledu nesporno največjo težo kot dokument **socialne strukture**, podane v živem ljudskem jeziku kranjskega glavnega mesta. Posameznikov družbeni položaj ni izražen samo s poklicno dejavnostjo in morebitnim statusnim naslovom, temveč v nič manjši meri z bivališčem in z osebnim imenom, zapisanim v obliki, kakršna je bila zanj običajna ali v vsakdanji rabi vsaj najpogostejša. Skupek vseh navedb nam osebo približa veliko bolj plastično kot razmeroma mrtva črka na papirju formalističnih, vsebinsko suhih latinskih župnijskih matičnih knjig ali nemških uradnih seznamov mestnih poklicev.

Bralčevo pozornost najprej pritegnejo **načini naslavljanja** kot navzven prepoznavno znamenje socialnega razlikovanja, navedeno pogosto na prvem mestu pred imenom in drugimi osebnimi podatki. Slovensko naslavljanje je posebnost zaradi jezika, sicer pa zvesta preslikava nemškega, izražena v slovenščini s pomočjo kalkov in ob pomanjkanju le-teh z adaptiranimi nemeizmi. Lestvica vrednostnih oznak se v bistvu začinja pri osebah brez kakršnih koli statusnih pridevkov, denimo: *vdouz en Mestni Vahar* (6. 6. 1739), *en Sgonarski gsell* (8. 5. 1751) ali *ranziga Michela Pallanza Sakonsko Hzer* (4. 1. 1738). Navzgor vodi pot prek stopnje gospodov in gospa, ki se začinja že pri nižjem uradništvu - G:

/N.N./ en Shrihar na Apalte (19. 3. 1753), *G: /N.N./ registratars: adjuant per nashe zhaftite repräsentantshoffte na starem tergo* (23. 2. 1753) - in imenitnejših trgovskih pomočnikih: *Gospud /N.N./ en Ladendiener na plazzo* (19. 10. 1741) ter nadaljuje pri polnopravnih meščanih, pri katerih je "gosposki" naziv obvezen: *G: /N.N./ purger inu handshuehner vrostne gasse* (17. 6. 1741), *fravo Vrfulo od ranziga G: /N.N./ padarja inu pargaria inovin mesto* (28. 10. 1737).

Starejši adaptirani nemeizem žlahtni/žlahtna pomeni višjo stopnjo socialne lestvice, ki pa ni nujno povezana s plemiškimi osebami in naslovi. Žlahtni je slej ko prej vsak nemški "Edler Herr", uporabljan precej poljubno, tako neredko tudi za uglednejše meščane, imoviteče, svetne izobražence, častnike in višje neplemiško uradništvo: *Shlahtni G: /N. N./ vdouz inu zwölffer* (27. 7. 1738), *Slahtnega G: /N. N./ Oberstatt Camrerja Sakonsko hzer na plazn* (21. 1. 1741), *Slahtni G: /N. N./ en Cefsarski proviandt Commissari n Roshlini na Hrovashkem* (20. 11. 1739), *Slahtni Gospud /N. N./ en Medicinae Dohtar blisu Novoh Num* (14. 5. 1738), *Slahtni G: /N. N./ od Zhaftitiga Regimenta Generala Von Sherzher en OberLeüttenwoidt is Carlouzha dama* (1. 1. 1752), *per Shlahtnimo Gospodu Postmajstro v shlahtbe* (23. 5. 1750), *shlahtne Gospud /N. N./ Cafsarske Banke Cafsier v Lublani* (3. 6. 1758).

Med "žlahtnimi" gospodi je malo takih, ki so se mogli izkazati s plemiškimi listinami, če pa že, je šlo največkrat za komaj pridobljeno plemiško diplomu. "Žlahtni" so poplemenitenci oziroma nižje plemstvo, pri katerem tudi zato ni zadržkov, da se ne bi poročalo z neplemiškimi osebami. Tipičen primer je znameniti botanik in naravoslovec italijanskega rodu Janez Anton Scopoli, ki je bil 2. februarja 1758 oklican kot ženin Ljubljancanke iz poplemenitene rodbine. Oba mladoporočenca sta sicer pripadala "žlahtni gospodi", vendar s pomenljivo razliko v predlogu "von", ki ga je nosila samo nevesta:

"Shlahtni G: Joann Antoni Scopoli udouz Medicinae Doctor v Nemske Idris Ist. usame Gospodizhno Mario Catharino Shlahtniga G: Sebastiana von Franchenfeld, sakonsko hzher pret Kridno Camro Ist."

Nižje plemstvo, naslavljanu s predikatom žlahten/žlahtna, je kajpak stremelo po zakonskih tovariših višjega ranga, ki jim je šel naziv gnadljiv/gnadljiva. Takšen mešani "žlahtno-gnadljivi" par so bili starši barona Žige Zoisa. Stolni župnik (D. P.) pri sv. Nikolaju jih je 28. januarja 1747 oklical z besedami:

"Shlahtni Gospud Michael Angelus Zoifs von/ Edlstein Udouz na brego Ist: vsame dobro rojeno Gnadlivo Gospodizhno Johanno Catharino Gnadliva Gospuda Sigmunda Kappus von/ Pichlstein obereimehnerja Sakonsko Gospodizhno Hzher na brego ist."

Iz nemškega gnädig prevzeti pridevnik gnad-

⁷⁰ Ehrenhausen/Ernovž.

⁷¹ Kmunjat pri Pulju in Bakar v Kvamerskem zalivu.

ljiv je šel praviloma imenitnejši plemiški gospodi in se zato neredko pojavlja še z drugimi okrasnimi pridevniki in plemiškimi nazivi. Pri tem je zanimivo spremljati kalke nemških variant naslavljanja, prepletene z adaptiranimi besedami, in pojave (ne)pregibanja plemiških naslovov, kot so: baron, grof in knez skupaj z ženskimi oblikami. Samo gnadljive se navadno imenujejo plemiške osebe, o katerih govori knjiga posredno: *per gnadl. G: Baron v/on/ Ekhn* (11. 1. 1738), *per gnadl. G: Barono Hallerstein* (31. 1. 1738); *per gnadl. Gospe Baron Erberze* (30. 5. 1744), *per gnadl. Graffn van Gallemberg* (30. 1. 1750); *per gnadl. ne v Schwatzeibach* (21. 6. 1738), *per gnadl. Gospe Bavonefe von Gall* (3. 10. 1750), *gnadl. firšta inu shkoffa uafšiga rendtmaister v: Shkoffije* (19. 1. 1750).

Kadar so se ljudje njihovega položaja poročali, jim stolnični duhovniki niso pozabili dodati k imenu polnega naslova, dobesedno prevedenega nemškega kalka:

Wahl geboren - dobro rojeni: *dobrn rojeni Gnadl. G. Joseph Freyherr Von Marenzi ledig n Terste* (9. 5. 1738); *dobrnrojeniga G: Martina Freyherra von Aichtlburg Sakansko hzer n Sheupafsu blisu gorizhe* (24. 10. 1739), *dobrn rojeni gnadlivi Gospid Petrus de Denario vice hanbtman v: Buccari*⁷² *ledig* (9. 4. 1741), *dobrn-rojena gnadlivo Gospo Mario Sufanno ad ranziga Gnadlivi G: Crescentia Prikner Sapušheno vdnvo* (20. 5. 1738).

Edl geboren - žlahtno rojeni: *dobrn, in Slahntm rajeni gnadlevi G: Joseph Antoni Vermatti de Vermersfeldt* (1. 2. 1738), *ranzhega slahntu rojeniga gnadleviga G: Johan Mihelna Florianzizha von Grienfeldt Sakansko Gaspodizhno hzer* (1. 2. 1738).

Hoch geboren - visoko rojeni: *Vifšokn rojeni gnadlivi Gospid Georg Seifrid Freyherr v/on/ Valvafor Svidemske farre Saverham* (20. 5. 1738), *Vifšoku rojeni inu gnadlivi Gospid Carl Joseph LB. Valvasor ledig* (25. 10. 1737), *vifšoku rojeno gnadlivo graffina Gospodizhno ranziga Vifšokn rojeniga gnadlivi Graffa Wolff Waicharda Lamberga Sakanska Hzher* (25. 10. 1737), *vifšoku rojeni gnadlevi D: Alexander Suetliga Rinskiga Kraleftva graff von Aversperg vdanz v Kerskim* (16. 1. 1745), *vifšokn inu dobrn rojeni gnadl. reihsgraff Gnida v/on/ Stavenberg* (28. 9. 1749).

Hoch würdig - visoko vredni, visoko častivredni: *per vifšoku nrednimo gnadlivo firšta v: Shkoffije* (6. 5. 1741), *per Vifšokn Zhasstnrednimo gnadlevna firšta in shkoffn n Shlesbe* (20. 2. 1740), *per Vifšokn nrednimo gnadlivo firšto v: Shkoffije* (6. 5. 1741).

Zlasti za visoke deželne službe je bil v rabi naslov ekselenea (*Excellenz*), ki ga stolna duhovščina spričo tujega zvena zvečine niti ni poskušala sklanjati: *per Excellenz gnadl: graff*

Sauran Laudthanbtman (18. 1. 1741), *per Excell. graff: Autonu von Aversperg LandtsVerwalteri* (10. 5. 1738), *per Excell: graff Aversperg Landtmarschallo pred Kreshenke* (24. 1. 1739), *per Excell: graff Landtvizdom* (31. 1. 1739), zaslediti pa ga je tudi v adaptirani pridevniški obliki *Excelleni: per Excelleni gnadl. graff. v Lamberg* (29. 6. 1752). Na drugi strani so mestoma tako naslavljali tudi visoko plemstvo: *per Excellenz Gnad. Graff Lepald Lanberg na novem tergu* (20. 1. 1753) in izjemoma še kakšnega zaslužnega izobraženca, kakor ranziga *Excell: Shlahntuiga G: Georg: Wolffganga Shigria medicin dohtarja* (14. 4. 1739).

Nekaterim doktorjem medicine, predvsem pa doktorjem prava, je šel ne glede na izvor in stan naslov "visoka učeni", in sicer po nemškem "Hoch gelehrt": *Slahnti, nu Vifšoku vuzheni G: Fridericus Baronio de Rosenthal ledig en Medicinae Dohtar in Herrn gassen* (23. 8. 1739), *Slahnti, nu Vifšoku vuzheni G: Johan Anton von Pnehentall vdanz J. V.*⁷³ *Dohtar nashe zhastite Landtshaffti en perseshen Advocat* (6. 4. 1738), *Shlahnti inu vifšoku vuzheni G: /N. N./ J. V. Dohtar vloke*⁷⁴ (8. 11. 1738).

Če se še enkrat vrnemo k najsplošnejšim oblikam naslavljanja, je trebna opozoriti, da so le-te za maške manj številne kot za ženske. Pri moških srečamo ob stanovskih oznakah zakonski sin in vdovec edinole gospoda (*gospnd, gespnd, gospod*). Mestoma ga sicer nadomešča latinska okrajšava *D.*, ki jo je oklicevalce pač sproti poslovenil v gospoda, nikjer pa ni zabeležen nemški *Herr*, če seveda izvzamemo že obravnavano izpeljanko *Herrngasse*. Za ženske je nabor častnih naslovov širši, saj so se poleg zakonskih hčera in (zapuščeni) vdov glasile s prižnice besede: *gospa (gespa), frava, gospodična* in nemška *Jungfrau*. Sobesedilo konkretnih primerov spričuje, da izbiri med sinonimoma *gospa-frava* ter *gospodična-Jungfrau* nista botrovala naključje in poljubnost. Med *fravo* in *gospo*, oznakama za poročeno žensko oziroma v primerih nevest za vdovo, je obstajala pomenljiva razlika. Za *fravo* je veljala soproga meščana ali širše človeka, ki mu je pripadal naziv gospoda, npr. *ufame fravo Vrfulo od ranziga G: Josepha droz padarja inu pnrgeria uvovim mesto Sapušhena vdovo* (28. 10. 1737), *ufame fravo Anna Maria od ranziga G: Joamesa Callin Sapušhena vdnva na Verhürke* (4. 1. 1738). Naziv *gospa* je bil nasprotno namenjen predvsem pleminjcem: *vifšokn rojeno gnadlivo Gospo graffina Rosalia ad ranziga vifšokn rajeniga gnadl G: Francisca draff v/on/ Engelshaus Sapušhena vdnvo* (13. 4. 1738), *per gnadl. Gospe Baronefe von Gall* (3. 10. 1750) in redovnicam: *prnte GG: Clarifbarzau* (1. 2. 1754), *sramm Gospel Vrstmularz* (3. 2. 1759).

⁷³ Juris utriusque = obojega prava.

⁷⁴ Školja Loka.

⁷² Glavarjev namestnik v Bakru.

Jungfrau je sicer izjemoma lahko označba za razmeroma preprosto, (nemščansko), a mestno dekle: *Jungfrau Mizzo Jacoba ohalomarja Sakonsko hzher ubelako* (20. 9. 1737), vendar praviloma za hčerko meščana oziroma očeta, naslavljane z gospodom: *usame Jungfrau Mario G: Juria Labochoria burgaria inu Mefsarskiga Moistra Sakonsko hzer* (19. 10. 1737). *Jungfrau* je torej statusno ustrezala neporočeni *fravi*, tako kot je bila *gospodična* hčerka *gospe*. Duhovniki so natanko vedeli, katero nevesto smejo imenovati *gospodična* in katero samo *Jungfrau*, odtod tudi samocenzura oklicevalca pri vpisu z dne 25. januarja 1738: *ufame Gospodizhmo* [prečrtano in popravljeno: *Jungfrau Mario Eleonora Shlahtniga* [prečrtano in popravljeno: *ranzhegal G: Joannes Adalberto Skoblna Sakonsko hzher Sedej u Celli na Stajerskim*. Slovenski naslov *gospodična* so pri oklicih namreč nosile hčerke plemičev in kvečjemu še gosposkih izobrazencev: *Gospodizhmo Francisco Josepho Von Walterstein* (9. 5. 1738), *Gospodizhmo Mario Soplna Shlahtniga G: Franz Antona de Georgio Sakonsko Hzher* (27. 7. 1738), *Gospodizhmo Mario Justino ranzhega G: Antona de Vrbani Solicitataria Sakonsko hzer* (6. 4. 1738), *Gospodizhmo Mario Anno Catharino ranziga Vifsoku rojeniga gnadliva G: Carl Heinricha graffa vfon/ Wazenberg Sakonsko Hzher* (24. 7. 1738). Končno velja še pristaviti, da *gospodična* nima nikoli ustreznice v nemški *Fräulein*.

Zgornji primeri so hkrati že precej povedali o osebnih imenih in priimkih kot poglavitnem elementu vsakega oklica. Odgovore na porajajoča se vprašanja s področja antropomastike bi dala šele natančna raziskava, ki bi upoštevala tudi socialni položaj nosileev. Na tem mestu kaže ob natresenih primerih opozoriti vsaj na nekatere splošne ugotovitve. Plemiška osebna imena, sestavljena iz dveh ali več imen, so praviloma zapisana v izvorni latinski ali nemško obarvani obliki. Posnemajo jih dvojna imena meščanov, pri katerih je opazna še močnejša nota t. i. klicnih imen. Neredko ostajajo dvojna ženska imena v imenovalniku, kjer bi morala biti v tožilniku: *ufame fravo Anna Maria* (4. 1. 1738), pri moških imenih pa je sklanjano samo zadnje: *ranziga Hans Jacoba Rieblasia* (24. 4. 1756). Med ženskimi imeni gre opozoriti še na nepregibnost imena Elisabeth: *ufame Jungfrau Elisabeth* (8. 2. 1738, 9. 4. 1739). Slovenske oblike so razumljivo zastopane pri kmečkih ljudeh in v mestnih nižjih slojih s tendenco pojemanja po socialni lestvici navzgor.

O povezavi socialnega položaja in osebnega imena najbolj neposredno pričajo konkretni izbrani primeri. Ime Janez nastopa denimo v teh oblikah: *Anže - Anshe Merez ledig en kineteske kramar u Krakovem* (28. 6. 1750), *Hans - Hans Irg Paher ledig en Lakay* (5. 1. 1752), *Joannes - Joannes Barkelz ledig en Lokay* (3. 10. 1750), *Johan - Slahtni, in Vifsoku vuzzheni G: Johan*

Anton von Puchentoll vdouz J. V. Dolnar (6. 4. 1738). Jurij se pojavlja kot Jurij - *G: Juria Labochoria burgaria inu Mefsarskiga Moistra* (19. 10. 1737) in Georg - *od ranzhega G: Georga Erafina Weiße Kanffmano* (18. 1. 1741), *Vifsoku rojeni gnadlivi Gospod Georg Seifrid Freyherr vfon/ Valvasor* (20. 5. 1738). V vsaj treh osnovnih variantah je srečati Marijo, in sicer kot Marijo - *Jungfrau Mario ranzhega G: Josepho Sluga burgaria in Peka sakonsko hzer* (17. 1. 1738), *Mico - Mizzo od ranziga Juria Haffner Sapisheno ruduvo na Ceste* (15. 9. 1752) in *Mino - Mino Ivanizo* (7. 7. 1753). Nenazadnje je imela pri zapisovanju imena vloge tudi ctnična oziroma jezikovna pripadnost nosilca. Manj je opazna pri tujcih iz nemških dežel, kakršen je bil Saksonce *Christian Gottlob Hebler* iz Dresdna (8. 6. 1754), bolj pa po latinskem zapisu italijanskih imen: *G: Anton Fortmatus Valle ledig Sa Capo Istrio dama* (6. 4. 1738), *dobri rojeni gnadlivi Gospod Petrus Felix de Denario vice hanbtman v: Baccari* (9. 4. 1741).

V primerjavi z današnjo cerkveno prakso ne-sklanjanja priimkov (npr. Janeza Dolgan) je bilo oklicavanje priimkov v času oklicne knjige slovnično "pravilnejše" kot danes. Le izjemoma namreč priimek ni dobil ustreznice končnice, kar je še najbolj pogosto pri plemiških predikatih, npr. *Florianzizha von Grienfeldt* (1. 2. 1738) ali *graff: Antom von Aversperg* (10. 5. 1738). Pri ženskih oblikah priimkov gre za značilnost dobe, ki nikakor ni imela današnjega negativnega prizvoka. Za nekaj samoumevnega je namreč veljalo, da so ženskam vseh slojev pridajali k priimku sufiks -ca, -ka ali -vka. Tako srečamo preprosti ženski *Nesko Lippesliko* (13. 2. 1745) in *Mino Ivanizo* (7. 7. 1753) ali pa služinčad *per Gospe Blanshartonke nfluflbe* (3. 6. 1745), *per gospe Groffhionke* (20. 7. 1749), *per Gospe Hoffmanze* (23. 8. 1757), *per gnadl. Gospe Zergollarze* (3. 1. 1755), *per gnadl. Gospe Baron Erberze* (30. 5. 1744), itd. Redkost med ženskimi oblikami priimkov je nemška končnica -in, kakor: *per G: /ospe/ Weittenhillerin* (22. 5. 1748) ali: *fravo Mario Anno Adlesluzhin* (11. 2. 1738). Tudi nespremenjena moška oblika priimka ni ravno pogosta, če ne gre za plemiški naslov nosilke. Tako denimo zasledimo primer tuje zve-nečega rodbinskega imena: *per Frave Podvissosfi vdovi* (28. 5. 1747).

Gledano v celoti so s področja imenoslovja v knjigi najslabše zastopani vzdevki, ki samoumevno niso sodili na prižnico. In vendar se jim tu in tam ni bilo mogoče izogniti, če je hotel duhovnik natančno opredeliti, kje oklicani stanuje. Tako je bila 4. februarja 1741 oklicana nevesta, v službi *per Frave Nemski pekonke svann Tranzhe*. Dovolj znana po imenu in ne po priimku je morala biti tudi Nežica, ki je zaposlovala dekle iz okolice Turjaka, *sedej per Nesheze pret Jesnjatarsko Shterno v slufshbe* (20. 1. 1759).

Pri domala sleherni oklicani osebi je poleg imena, stanu, morebitnega statusnega naziva in bivališča zabeležena tudi njena **poklicna dejavnost** in pri nevestah, kolikor se ne preživljajo same kot služkinje, še poklic očeta. Izjeme so kmečki ljudje, namesto s poklicem označeni s krajem izvora, in nekatere ženske osebe nižjega socialnega položaja, za katere je zapisano samo očetovo ime. Če paleta poklicnih oznak primerjamo z nabarom osebnih imen, je ta še dosti bolj pestra in zgovorna.

Prav zato ji kaže v pričujoči obravnavi vira posvetiti tudi največ prostora. Poklicne dejavnosti so v nadaljevanju vsebinsko razdeljene na skupine. Za vsako je narejen izbor "tipičnih" oziroma dovolj zgovornih primerov. Poleg poklica in posameznikovega mesta v njem (mojster, pomočnik) navajam bivališče in morebitni statusni naziv (gospod, meščan) kot razpoznavni znamenji vrednotenja določene dejavnosti. Že na pogled so denimo očitne razlike med značilno mestnimi in predmestnimi poklici. Statusni naslov daje rangiranju še dodatno težo, pri čemer velja opozoriti, da je vsak meščan hkrati označen tudi kot gospod.

Od vseh poklicnih oznak je v katero koli skupino najteže uvrstiti **študenta**, edinega predstavnika svojega stanu - *en Student per S: Florianu* (26. 6. 1745), ki se je priženil k vdovi, stanujoči *Sunei pifsanih vratt*. Sodeč po njunih bivališčih v bližini jezuitskega kolegija je šlo kajpak za študenta jezuitske gimnazije.

Med oklicanimi ženini in nevestami je, gledano v celoti, relativna večina zagotovo odpadla na **služničad** različnih stopenj. Za večji del sploh ne vemo, kakšen služabniški položaj so v določeni hiši zavzemali in kako so jih imenovali, saj je v knjigi navedeno zgolj, da so v službi pri tem in tem gospodu/gaspe, uradu ali hiši. Tako nisem zasledil oznak: sluga, služkinja, služabnica ali dekla, izjemno redek je tudi izraz služabnik za nemškega *Diener*. Na drugi strani je navedena vrsta specializiranih služabniških nazivov, med njimi tudi domačih hišnih ohrtnikov. Ob bak služničadi gre končno postaviti še zasebne uslužbence v plemiških hišah.

Služničad in zasebni uslužbenci:

- hajduk⁷⁵ = lakaj: *Hayduk per gnadl: Graffu Franza von Lamberg ushlesbe, nu u lrenove gaffe* (3. 1. 1739); *en haiduk vShkoffije* (20. 4. 1742).

⁷⁵ Izraz hajduk je sicer znan tudi iz sodasnih matičnih knjig: 6. januarja 1733 je denimo umrl Inžef Volec, "ein heydukh in Servitiis apud Ill/ustrissimam comitissum Lantinn /-Lanthieri" (NŠALJ, ZA Ljubljana - sv. Nikolaj, M 1658-1735, p. 332). Poimena lakaj ni ne v Pleieršnikovem slovarju ne v SSKJ. O pomenu lakaj gl. Marko Sotj, Slovenski etimološki slovar, Ljubljana 1997, str. 164. O etimologiji izraza prim. Petar Skok, Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Knjigi prva A-J, Zagreb 1971, str. 649.

- hišni hlapec/sluga: *Hauffkneht per Excell. gnadl: graff Averspergo Landtschaubtman v flushbe na novim tergu* (6. 9. 1755).
- hlapec: *hlapezh sunei krishankeh urat* (18. 5. 1738); *hlapez na Cesti* (23. 1. 1740); *hlapez v: Ca'fsarskim Shpetallo* (6. 8. 1746); *Hlapez per Shlachtinimo Gospodu Postmaistro vflushbe na Glinzah* (23. 5. 1750).
- kaščar: *gnadl: groffa vlon/ Paradeifer Kustner na brego* (17. 6. 1755).
- knjigovodja: *G: /N.N./ buchhalter per Shlacht. G. Casparino na brego, Sdei vgorizze* (3. 7. 1745).
- kočijaž: *kozhiash per gnadl. G: Baron Benjamin v Erberg vflushbe vlahouffe* (18. 1. 1738); *Kozhiash per gnadl: G: obriftwachtmeister pred GG: Vrfuhinarzami* (19. 2. 1753); *Kozhiash per Gnadl. G. /N.N./ Kriegs Commifsario vflushbe pret Apalto* (24. 1. 1759).
- komarni lakaj: *Camerlaquay per gnadl: graff Alexandro Aversperg na brego* (19. 5. 1747).
- komarni strežaj: *Camerdiener per Excell. graff. Aversperg Landtmarschall* (25. 10. 1738); *Cammerdinner per Vifsoka Zhasstiu rednemo guadlevno fürsho⁷⁶ nu shkoffju u Shlesbe* (20. 2. 1740); *Kamerdiener per Gnadl: Graffu von Thurn u shlesbe* (21. 5. 1746).
- komarna strežajka: *per Gnadlivimo Graffo Wildenstaino u Krishanije Camerjungfravo* (4. 8. 1753).
- konjar: *en raittkneht per gnadl: graff: Blagai na Štarem tergo pred Štverno* (3. 10. 1739).
- krojač in lakaj: *Shuidar, nu Lokay u Krishanie* (8. 1. 1746).
- kuhar: *Kuhar per Excell: graff: Antonu von Aversperg Landtsverwalteriu u shlushbe* (10. 5. 1738); *Kuhar per Excell: graff: Antoni v Aversperg Landtverwaltarjo vflushbe* (18. 2. 1740); *G: /N.N./ mundkoh per Excellenz gnadl: graff Sauran Landthaubtman na novim tergo* (18. 1. 1741).
- lakaj: *Lokay per gnadl. G. von Rafseti ushushbe nu v Krishanske gaffe* (26. 1. 1738); *en Lokai per Gnadhve Gespe Ottonki ushushbi* (9. 8. 1757).
- lakirar: *G: /N.N./ en Luckirer v: Fiftamy* (29. 12. 1742).
- lovec: *Jager per Excell: graff Landtvizdom uflushbe* (31. 1. 1739).
- mizar: *Tischler per Excellenz gnadl: graff vlon/ Lamberg na novim tergo* (3. 11. 1753).
- pisar: *Shribar per gnadl. G: Barono Hallerstein pred Krushno Kamro* (31. 1. 1739).
- predjezdec: *Vorreiter per Excelleni gnadl. graff. vlon/ Lamberg na novim Tergo* (29. 6. 1752); *Vorraiter per Excellenz Gnad. Graff Lepold Lamberg na novem tergo* (20. 1. 1753).

⁷⁶ Fürst = knez.

- služabnik: *gartnarski Shhusabnigk pred Krishanio* (24. 4. 1746); *Shhusabnigk Per G. Waikortu Apotecarju u shlusbe* (25. 1. 1749).
- stavbni mojster: *G: /N.N./ paumaster v: Shkoffye* (16. 9. 1748).
- tekač/sel: *Lauffar per gnadt. Graff. Sigm. Thurn na plazzo* (30. 4. 1745).
- upravitelj: *Shlahni G: /N. N./ Verwalter v Kriflienkeh* (17. 11. 1742).
- vratar: *u Terjaskim hassu en Vrattar pred Krishanio* (6. 12. 1742).
- vrtnar: *gartner per gnadt: G: von Qualiza ushlusbe, nu na bregu* (14. 6. 1738); *gartner na Kriflienskim Mayrhoffo* (15. 5. 1739); *en hett Verwahrer v Codellavem vertu u gradishe* (10. 10. 1750).

Precej pogosto se v oklicni knjigi pojavljajo tudi delavci. Zvečine gre za priložnostne zaslužkarje iz predmestij, ki se udejnajo pri raznih delih in drugače kot služinčad ne prebivajo pri nobenem gospodarju, denimo: *Dellouz u Ternovem* (1. 1. 1738); *Dellavez na Spadneh pollanah* (13. 4. 1738). Druga kategorija delavcev so manufakturni ali t. i. "fabrični" delavci. Zaninivo je, da je bil izraz "fabrikant" v rabi za delavce in ne za lastnika. Navadni delavci se imenujejo s temi izrazi: *Dellavez na Fabrike u Gradishe* (20. 9. 1738), *Shidani Fabricant u Zhebulove fabrike u delhu* (3. 11. 1738), *en Shidan fabricant per G: Zhebullo* (14. 7. 1748), *en fabrizhen v rebro* (3. 6. 1753). Omenjena svilarna je zaposlovala vsaj še dva profila delavcev, in sicer orodjarje: *Saidener Zaigmaher u Zhebulove fabrike u Shpetauske gasi* (30. 1. 1739), *Zaigmacher is Jhidane fabrike ushpetauske gasi* (29. 7. 1741), *Zaigmaherski gsell u Zhebulove fabrike* (4. 1. 1749) ter nogavičarje: *Uagen Strunff Wirker Zhebulove fabrike* (17. 1. 1738); *Strunff Würker u G: Zhebulove fabrike u shlusbe* (25. 4. 1738); *Seidenstrunffwirkher v G. Zebulove fabrike v: Shpitavske gasi* (13. 2. 1740). V stanovski sukarni je srečati suknarja in delavce: *Tuehmaher na Landtschafftne fabrike* (26. 5. 1744) *na Landtschafftne fabrike en Dellouz* (8. 7. 1747).

Če bi sešteli vse mojstre, pomočnike in druge predstavnike posameznih obrti in rokodelstev, bi se tehtnica poklicev po številčnosti seveda prevesila na stran obrtnih dejavnosti. Široka paleta le-teh pokriva domala vse obrtniške poklice, ki jih navaja konsignacija obrtnega davka v terezijanskem katastru iz okoli leta 1750.⁷⁷ Od 61 obrti, po katastru zavezanih plačilu obrtnega davka, sem jih v oklicni knjigi zasledil 52, pogrešil pa devet, zvečine zelo specializiranih in ob nastanku katastra zastopanih le z enim predstavnikom, kot so: lasuljar, tiskar, ulivalec pečatov ali izdelovalec mečev. Prav pri obrtel

pride močno do izraza podoba nemških nazivov in slovenskih spačenk. V večini primerov nemcem resnično ni premogel izvorne slovenske ustreznice, mestoma pa se je zapisovalec vendarle zavestno odločil za nemški "mestni" izraz, dasiravno je obstajal tudi slovenski, ki pa se mu pomensko ni zdel dovolj natančen. Tako je že napisano besedo *Slatar* prečrtal in nadomestil s *Verguldar* (27. 6. 1740). Če zlatarstvo odštejemo, je od skupaj 66 obrti nosilo slovenski izraz samo 12 obrti ali komaj dobra šestina, in sicer: klobučarska, kolarska, kovaška, krznarska, lončarska, mesarska, mlinarska, pekovska, ribiška, tkalska, zidarska in zvonarska, pri čemer je o ribištvi že težko govoriti kot o pravi obrti. Vsi drugi obrtniški poklici se imenujejo z bolj ali manj adaptiranimi izrazi, med katerimi so eni povsem nespremenjeni nemški, drugi pa že opazno prilagojeni slovenski izgovorjavi.

Opozoriti gre na še eno značilnost obrti in obrtnih oznak. Določeni poklici so zastopani izključno v predmestjih (ribič, mlinar), drugi deloma, pri čemer je denimo pomenljiva razlika med predmestnim "šuštarjem" in mestnim "šuštarskim mojstrom", medtem ko so nekatere specializirane branže povsem mestne (lekarništvo, urarstvo). V spodnjem pregledu obstoječih obrtnih dejavnosti so upoštevani tudi obrtniki iz drugih mest in trgov, ker gre za nosilce "meščanskih dejavnosti", ki so se v Ljubljani poročali in po poroki deloma tu tudi naselili.

Mestno in predmestno rokodelstvo in obrt:

- barokarstvo - izdelovanje barokov: *Barokmochar v: Jndoufke gasi* (8. 11. 1738); *Barokmaharske maister v firštavim hoffo* (22. 9. 1753); *burger juu Barok Maher* (11. 11. 1758).
- barvarstvo: *Burgaria, nu Ferbarskiga moifstra Sapusheno Vdova Sa Capucinarie* (31. 12. 1739); *purger, inu farharski moifster vnißhne gorri* (23. 11. 1752).
- čevljarstvo: *Shuftarke gsell ledig per S: Floriano* (1. 8. 1739); *burger nu Shuftariski Moifster en Vrattar na francishkanarskeh uratteh* (23. 1. 1740); *burger nu en perkupleni Shuftar*⁷⁸ *lprečrtano: Shuftariski Moifster/ na Shabjeku* (22. 7. 1740); *Shuftar u: gradishe* (18. 1. 1741).
- dimnikarstvo: *Lublanskiga purgaria inu raufgangkartherja Sakonjko Hcher pred Shkoffio* (28. 1. 1738); *raifeukhirarske gesell na plazzo* (19. 11. 1740).
- glavnkarstvo: *Kampelmacher wroßhne gasi* (20. 9. 1737); *Kampelmoharske Gefsell v Roshene gasi - purgaria inu Kampelmoharskiga Moifstra Sapusheno uduvo v Roshene gasi* (9. 11. 1754).

⁷⁷ ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, L 336, No. 136, lit. B.

⁷⁸ Dokupni čevljar, iz nem. eingekaufter Schuster.

- gumbarstvo: *Knöpfoacher sa Sidan - purgeria inu Knöpfoacherja Sakonsko Hzher* (13. 6. 1755).
- gostilničarstvo: *Wirth na Forstute* (27. 8. 1740); *burgar, in Wirth Sa Sydana* (11. 6. 1743); *burgar inu Wirt sranam Gospeh Vrshulinarz* (3. 2. 1759).
- iglarstvo: *Nadlerski Moister na Starem tergu* (14. 6. 1749); *Nadlergefell na Shabjeko* (8. 6. 1754).
- irharstvo: *purger inu Waiggarbar na forstute* (11. 10. 1737); *burgaria nu Waiggarbaria Sakonsko hzer blisu tek Novoh Nun* (12. 7. 1741).
- izdelovanje poročnih oblek (?): *Frinzulmacher⁷⁹ Gesell na Shabjaku* (29. 8. 1739).
- izdelovanje igralnih kart: *Kartemaaller u gradzu* (30. 5. 1745); *Kartemaaller na stareu tergu* (14. 8. 1750).
- izdelovanje latnikov (špalirjev): *Slpallirmacher Sa Capucinarje* (15. 5. 1739).
- jermenarstvo: *en Remarski Moister na stareu tergu* (26. 8. 1739); *purger inu Remarske moister v Kraino* (5. 10. 1754); *Remarske Moister v Schpitanski gafsi* (5. 2. 1757).
- kamnoseštvo: *Stauzarski gsell u hrenove gasbe* (8. 5. 1739); *Stauzar Sa Capucinarie* (25. 8. 1743); *burgaria nu Stauzarskiga Moistra Sakonsko hzer* (5. 10. 1743).
- kaparstvo/kapičarstvo: *burgar inu Cappelmoarski moister v linžu⁸⁰* (10. 8. 1749); *Kapezarski Gesell* (20. 5. 1752).
- kavarnarstvo: *Caffe Siederja Sapifsheno vduvo ulahoufhe* (6. 4. 1738); *purger inu Caffe Sieder Sa Sdei v: Shkoffije* (14. 5. 1755).
- kiparstvo-podobarstvo: *purger in pillavar na stareu Tergo* (20. 6. 1739); *en Pildtaver pred PP Augustinarie* (16. 1. 1740).
- ključavničarstvo: *purgar, inu schlosserischer maister* (10. 5. 1738); *sldofarski gsell Sa Sydana* (3. 11. 1738); *Shlosarski moister Sa Sidana* (7. 7. 1741).
- klobučarstvo: *Klobuzarski gsell na stareu Tergu* (9. 8. 1739).
- knjigoveštvo: *pneclpintarske moister na plazzo* (17. 6. 1741); *Puchpintarski gsell is Payrske deshelle dama od Krnlue Kamre Zhefs* (28. 6. 1743).
- kolarstvo: *Kollarski gsell Sa Capucinarie* (22. 9. 1737); *burgar na Kollarski Moister na forslat* (20. 9. 1738).
- kositrarstvo: *purger inu Zingiefserske moister na Starem tergo* (30. 4. 1745); *Zingiefser Sa Capucinarje* (29. 7. 1752).
- kotlarstvo: *Kupferschmidt na Starem Tergu* (24. 1. 1739); *knifferseluidtgsell na stareu tergu* (29. 10. 1741); *purger inu Kupfer-schmidt v Kamelke⁸¹* (5. 1. 1750).
- kovaštvo: *Kovaski gsell Sa Capucinarie* (3. 9. 1740); *G. /N. N./ purger inu kovaskike moister Sa Capucinarie* (1. 9. 1742); *keiserliher fortificationsseluidt⁸² Ledig in Gradishe* (30. 8. 1738); *Lokanski Kovazh poprei u Ponovizhe sdei od Kresa na Novem tergu* (27. 6. 1750).
- krojaštvo: *purger inu Shuidarske moister na pišanih vratih* (21. 6. 1738); *en Slaneder na pollanah* (23. 5. 1739); *en sluidarski gsell per G. /N.N./ burgarin, in Sluidarskimi Moistru adeln, in Sa Sydam* (30. 7. 1740); *perkuplen Shuidar na pollanah* (8. 6. 1754); *Seluidergesell na pollanah* (11. 1. 1755).
- krovstvo:⁸³ *en Keppetsh u Shkoffie Loke* (22. 10. 1740); *burger, nu Kupezk is plaza u gafsi* (25. 10. 1749); *G. /N.N./ en Kepez na plazzo* (7. 8. 1744); *burgar, nu Kepez u gornem grado na ftojerskim* (12. 6. 1751); *G. /N.N./ Kepza Sapifsheno vduvo vschwabske Dnschelle v mesto kauffbeyern* (7. 9. 1753).
- krznarstvo: *Kersnar u Snosezlu⁸⁴* (3. 1. 1738); *Kersnarski gsell poprei u Francis-kancarski gafsi, sdei u gradishe* (15. 5. 1741); *en gori ufeti Kersnarski moister u Noveia mestu na Starem tergu u delu* (12. 3. 1743); *Kersnarske moister na plazzo* (19. 3. 1753).
- lekarništvo: *Apotekar na Starem tergu* (1. 1. 1740); *Apotekarski gefell Sa sidan* (5. 1. 1754); - *zhastite Steyerske Landtschafft⁸⁵ Apotecarja Sakonsko Hzher* (11. 10. 1737).
- lončarstvo: *Lonzharske gesell uroflue gasbe* (25. 10. 1738); *purgar inu Lonzharske Moister pot Gradam* (15. 11. 1754).
- majolikarstvo: *purger inu Majolkar vternovim* (21. 5. 1746).
- medicinarstvo: *burgaria inu lezelterja Sakonsko Hzher* (8. 2. 1738); *Lezetarski Moister na plazo blisu Lahousta* (23. 6. 1753).
- mesarstvo: *burgaria, nu Mefarskiga Moistra Sakonsko hzer fancei krishanskeh vrati* (15. 2. 1738); *Mefarske hlapez Sunei pišanih vrat* (30. 1. 1740); *purger inu Mefarske moister na pollanah* (10. 6. 1740).
- milarstvo: *Saffteusiederarski gefsel na Slabieko /N.N./ purgaria inu Saffteusiederja Sakonsko hzer na Shabjeko* (16. 6. 1753); *purgar inu Safften Siedarske moister v Roslme gasbe* (13. 1. 1759).
- mizarstvo: *burgar inu Tislarski Moister* (7. 4. 1738); *Tishlerski Moister pred staro smiljo* (19. 7. 1738).

81 Kammik.

82 Kuvč pri utjevalnih delih.

83 Kepez iz nem. Kepper: steilnjevska gaulbeina veččina; keppen = dachsparren: pokrivati streho (Jacob und Wilhelm Grimm, Deutsches Wörterbuch 5, Leipzig 1873, str. 555). Prim. slovenske piilinke Kepez, Kopic, Kapič (Začasni shuvur slovenskih priimkov, Ljubljana 1974, str. 259).

84 Senažeče.

85 Štajerski ležalni stanovi.

79 Morda iz nem. Fric- ali Fien = protoka (Jacob und Wilhelm Grimm, Deutsches Wörterbuch 4, Leipzig 1878, str. 199).

80 Linz.

- mlinarstvo: *Malnar na polanacli u G: Forschlechtmarionno malno* (5. 1. 1738); *en Malnar v Kolesie* (25. 1. 1742).
- nogavičarstvo: *Struffstrikarske gsell poprei na Dunei sedej uroshne gasbe* (24. 5. 1738); *burgaria, nu Struffstrikarskiga moistra* (24. 5. 1738).
- nožarstvo: *purger inu Mefersschmidt na Kruhni Kamre* (4. 7. 1744); *Mefser schmid udouz na Starem tergo* (19. 11. 1753); *burgaria inu Mefersschmida v Lublane Sakonsko Hzher* (28. 9. 1756).
- opčkarstvo: *zegljar uternovim* (1. 1. 1738); *Zeglarske moister v Ternovim* (13. 4. 1746); *zigar v Ternovem /N.N./ - zeglaria Sakonske hzer is Schiske* (25. 8. 1753).
- orglarstvo - izdelovanje orgel: *Orglmacher v Krishenske gasse* (10. 4. 1746)
- ostrogarstvo: *burgar, nu Sporarski Moister u rebri* (20. 2. 1740).
- pasarstvo: *en girtirske gefsell na Shabjeko* (16. 1. 1740); *burgar, nu Girtler per PP. Jesuitarih* (5. 1. 1746); *burger nu girtler Meister u Judovi gasbi* (23. 1. 1752).
- pekarstvo: *Pekonske gsell u shtlusbe, nu isfi: u Collegiune per P. P. Savitarich* (17. 1. 1738); *burgaria nu Peko sakonsko hzer na pollanah* (17. 1. 1738); *Pek u gradishte* (10. 7. 1751); *- proviantpek⁸⁶ blisu PP: Franciscanarjou* (2. 11. 1754).
- pilarstvo: *G. /N.N./ purger inu Pfeilhauer blifo Pifsanil vrat* (11. 1. 1744); *faihlaverfski gsell u Rofni Gasbi* (3. 9. 1752); *purger, inu Pfeilhauer u Roshene gasbe* (24. 7. 1755).
- pivovarništvo: *Pirprajer poprei v Leblani per G: Shmidu Pannaiftru u Shlesbe* (5. 9. 1750); *purger inu Pirpreyer Sa PP: Capucinerje* (29. 9. 1753).
- plabtarstvo: *burgar, nu Kozenmacher /prečrtano: ski Moister/ v Judovi gasbi* (10. 8. 1748); *Kozmacher vKraimo* (9. 8. 1752).
- pletilstvo: *Strüklarski gsell blifu Pifsanel urat* (17. 9. 1740); *Strikarski Moister nu starem tergo u delu* (10. 5. 1747); *Strikarski Moister pred Sturo Schullo* (3. 2. 1759).
- poslikovalstvo-pleskarstvo: *purger Fasfer⁸⁷ inu Mallar blisu S: Florianu* (26. 10. 1753).
- puškarstvo: *burgaria inu Pixenshiffteria Sakonsko hzer, per S: Florianu* (4. 1. 1738); *Keys: Pixenmeister inu pixenmacher uroshne gasbe* (30. 4. 1738); *purgaria, inu bichsen-schiffteria v Welako Sakonsko Hzher* (10. 11. 1753).
- ravocelništvo: *padarfke gsell poprei ulublani, Sdei unovim nefsto* (28. 10. 1737); *pader v Tshernemblo* (4. 1. 1738); *G: /N.N./ en feldsherer per S: Florian: (14. 11. 1741); G: /N.N./ ein Chirurgus blisu Tranzhe - G: /N.N./ burgaria, nu Chirurgusa Sakonsko Hzher* (12. 8. 1749); *purgeria inu padarja Sakonsko Hzher* (18. 3. 1753); *padar Sunei Shpitanskeli vrat* (23. 2. 1754).
- ribištvo: *ribezih vkrakovim* (12. 1. 1738).
- rokavičarstvo: *purger inu handstluhmacher vroshne gasbe* (17. 6. 1741); *D: /N.N./ burger, nu Handstluhmacher na Shabjeku* (23. 6. 1744); *Handstluhmacherski gsell u Roshni gasbi* (13. 2. 1745).
- sedlarstvo: *purger inu Sattler na Starem tergo* (2. 7. 1740); *purger inu Sattlermeister v Judove gasbe* (10. 4. 1751); *Purger inu Sattlerski Moister Vid:hus⁸⁸ V Judouske Gasbe* (8. 4. 1752).
- slikarstvo: *purgaria inu mallarja Sakonsko Hzher na Krustme Camre* (20. 9. 1737); *Mallar per S. Florianu* (29. 8. 1738).
- sodarstvo: *burgar nu Pintarski Moister Sa Zherne Menite* (31. 1. 1739); *purgaria inu pintarskiga moistra Sakonsko Hzher blifo PP: Augustinarjou* (18. 1. 1753); *Puubar per nashimo Guadluuo, jnu usaku Zhestitlino Firhto* (9. 7. 1757).
- sponarstvo: *burgar, nu Klampferski Moister na franciskanerskih vratteh* (30. 12. 1741); *purgaria inu Klampferskiga Moistra Sakonski Syn na forstate* (24. 9. 1756).
- steklarstvo in ogledalarstvo (manufakturno): *von der Keyf. Spiegel manufactur privilegirter Glafscheider und Spiegelmacher vdouz ulublani* (4. 6. 1740); *Purger, inu glasharski moister v Kamuko* (23. 2. 1753); *purger inu glasherski moister na plazzo* (20. 4. 1754).
- suknarstvo: *Tuehmacherski gsell Sunei Krishanskeh vrat* (17. 9. 1740); *tulumolarski Gefsel v gradishte* (28. 2. 1753).
- stavbarstvo: *G: /N.N./ paumastra Sakonsko Hzher prute GG: Clarifbarzam* (1. 2. 1754); *rathmiga Gospudo inu Paumastra Sakonsko Hzher blifo GG: Clarifa* (27. 7. 1755).
- strugarstvo: *D: /N.N./ burgar, inu Draxler Sa Capucinarie* (27. 1. 1742); *Draxlerski gsell u Krakovem* (30. 5. 1750); *Draxlerski Gefsel Sa PP. Capucinerie v Gladikove hishe* (29. 5. 1757).
- suknostištvo: *Tuehscherer na forslutati* (27. 4. 1748).
- tapetništvo: *per Slahtnimo G. Tapezirario usluhsbe v Skoffie* (24. 9. 1756).
- tesarstvo: *en zimperman na Shabjeko* (19. 1. 1738); *zimpermanski moister v Ternovem* (24. 6. 1752).
- tkalstvo: *Hkaufki gsell pred Shpitau(fkim moifiam* (29. 8. 1739); *burgar, nu likauski Moister na pifsaneh vratteh* (24. 7. 1740); *Hkauz, na pollanah* (24. 9. 1752).

⁸⁶ Proviantni pek za potrebe vojaškega provianta.

⁸⁷ Faßer, Fußmaler = poslikovalec, pleskar, pozlatar (J. Andreas Schmeller, Bayerisches Wörterbuch, Erster Band, München 1872, str. 765).

⁸⁸ Viduus = lat. vdovec.

- urarstvo: *urmaherski gsell pred Festamie* (30. 1. 1740); *burgaria, nu Urmaheria Sapusheno Vdovo tudi pred Festamie* (30. 1. 1740); *urmohar na Starem tergo* (9. 8. 1754).
- usnarstvo: *ledrarski gsell* (28. 1. 1739); *burgaria, nu ledrarskiga Moiftra Sakonsko hzer* (26. 8. 1739); *purger inu Ledrermaister na forslutato* (2. 5. 1750).
- vrvarstvo: *Sollar na pollanah pod Gradom* (11. 4. 1739); *purgar nu Sallarski Moifter na Shabieko* (1. 8. 1739).
- vrvičarstvo: *Shnirmacharke gesell na Starem tergo* (28. 8. 1741); *ein Schnuermacher gesell poprei uhublani sdei u Kauffbrüern l...l vschwabshe Dushelle v mesto Kauffbeyern* (7. 9. 1753); *burgarja jnu Schnormaharskiga Moiftra Sakonsko hzer na starno Tergo* (21. 10. 1758).
- zidarstvo: *Sidar Sunei pijsanih vrat* (9. 11. 1737); *Sidarfke pallir vdouz Sunei Krishenskikh urat* (13. 10. 1737); *Sidarski gsell Sunei pijsaneh vratt* (14. 8. 1738).
- zlatarstvo in pozlatarstvo: *en Goldschmehke gsell u Indouske gasfe* (9. 8. 1738); *Goldarweiter Sa Sidam* (2. 5. 1739); *Goldtarbeiter na starem tergu pred sterno* (10. 6. 1740); *Purgar, nu lprečrtano: Slatar! Verguldar na starem Tergu* (27. 6. 1740); *D: /N.N./ Goldschmidt Sa Capucinarie* (30. 1. 1745); *goldtschmidtgefell na starem tergo /N.N./ purgeria inu goldtschmida Sakonsko Hzer tudi na starem tergo* (29. 1. 1754); *Verguldergefell v roflme gasfe* (4. 11. 1755).
- zvonarstvo: *Sgonarski gsell u franciskanarski gafbi* (8. 5. 1751); *purgar, inu sgonar v Belako na Korofkem* (28. 9. 1756).
- prekupčevalec: *andlovez u Krishanski gafbi* (22. 6. 1751).
- sejemski vedečevalec: *po Semneh okolli hodeozhi gliikfsaffner is nemskiga gradza dama* (27. 4. 1743).
- starinar: *Tandler u gradishe* (22. 6. 1751).
- trgovec: *en Kauffman lprečrtano: Shtezmar! na plazzo* (25. 1. 1738); *Stazumar blifo Noviga Sidania* (18. 11. 1752).
- trgovec-materialist: *D: /N.N./ purgaria inu Materialista Sakonski Sin* (26. 4. 1755).
- trgovski pomočnik: *Stazhenarski gsell na plazu* (10. 1. 1738); *Gospud /N.N./ Ladendiener na plazzo* (19. 10. 1741).
- vinski mešetar: *vinske Meshetar v Krishenske gasfe* (10. 6. 1742).

Številčno so pri poročencih in njihovih očetih manj zastopani poklici s področja prometa, nasprotno pa je moč naštetih znatno število njihovih nosilcev, še posebej malih in velikih čolnarjev v Trnovem in Krakovem. Slovensko poimenovanje je obstajalo tudi za voznike, nosilničarji in posojevalci konj kot predstavniki "specializiranih" dejavnosti pa so označeni z izvorno nemško besedo.

Pračet:

- čolnar: *mallizhumar v ternovim* (10. 1. 1738); *en Velki zhomar ukrakovim* (18. 1. 1738).
- nosilničar: *vdouz en sefseltrager pod Tranzho* (24. 4. 1751); *udouz en sefseltragar v Rebro* (29. 1. 1757).
- posojevalec konj: *en Roftausher ugradishe* (20. 2. 1740).
- voznik: *Vosnigk u Ternovem* (14. 4. 1742); *Vofliug v Ternovem* (5. 2. 1757).

Od samostojnih poklicev so tu končno še univerzitetno izobraženi možje - doktorji medicine in prava. Stolnični duhovniki so njihove naslove, kolikor so mogli in znali, prilagodili poslušalčevemu ušesu. Doktor obojnega prava, označen z latinsko kratico *J. V.*, je tako po prepoznavnosti naziva zaostajal za zdravnikom, čigar naslov se je mogel prav posrečeno ponašati v "*dohtarja te arenije*".

Razmeroma šibka zastopanost slovenskih poimenovanj je prav tako značilna za poklice s področja trgovine. Ob najnižjih predstavnikih trgovskega poklica - barantaču, branjevecu, pomarančarju in mešetarju - so izpričani adaptirani izrazi *andlovez*, *tandler* in *kramar*. Pomenljiva je vsebinska razlika med manjšim *štacumarjem* in pravim trgovcem z nemškim poimenovanjem *Kauffman*, pri katerem se zaposleni pomočnik imenuje *Ladendiener* in ne *gesell*.

Trgovina:

- barantač: *Warantazh finei pijsaneh vratt* (29. 1. 1752).
- branjevec: *Branoviz u gradishe* (6. 8. 1741); *Branovez u Shpetauskí gafbi* (11. 4. 1746).
- kramar: *Kramar na pollanah* (29. 6. 1741); *kramar pret gg. Clarijsarze* (20. 9. 1754).
- kramar s čipkami: *Shpiiz Cramar v: hrinove gafbi* (25. 10. 1738).
- kramar - kmečki: *Kmeteske Kramar u Krakovem* (28. 9. 1750).
- pomarančar: *Pomaranzhar v Krakovim* (12. 6. 1745).

Zdravniki in pravniki:

- *Shlahtni G: /N.N./ Medicina^e Dohtar u Novem Mefiti* (28. 9. 1737); *Shlahtni Gospud /N.N./ en Medicina^e Dohtar blisu Noveh Num* (14. 5. 1738).
- *Shlahtni gospud /N.N./ Dolutar te Arznie pred Fistannio* (27. 1. 1759).
- *G: /N.N./ Sollicitatoria⁸⁹ Sakonsko Hzer Sunei Krishenskikh vrat* (29. 8. 1739).
- *Shlahtni inu vifsoku vuzheni G: /N. N./ J. V.⁹⁰*

⁸⁹ Sollicitator, pravni zastopnik.

⁹⁰ Juris uterisque = doktor obojega prava.

*Dochtar vloke*⁹¹ (8. 11. 1738); *dobrn vzehni slahtni gospud* /N. N./ J. U. *Dohtar na Starem tergu* (31. 10. 1749); *všfoku vzehni Shlahtni G: /N.N./ J: V: D: n: Shpetanske gasbe* (1. 4. 1746).

Zunaj vseh navedenih poklicnih skupin je v Ljubljani živeči neplemiški zemljiški gospod Peter Schwabhoffer, ki mu oklicevalce poleg naziva gospod ni mogel dati drugačne oznake kot: *en Lehengutsher Sa Capucinarie* (20. 7. 1746). Zemljiških gospodov plemiškega in neplemiškega stanu v deželnem glavnem mestu sicer ni manjkalo, le da so se mogli drugi ponašati z bolj "žlahtnimi" naslovi.

Presenljivo malo slovenskih poimenovanj so v tem času uporabljali za nosilec raznih mestnih služb in funkcij. Razen najnižjih mestnih uslužbencev - mostnarja, voznika, vratarja in "perpušavca" na vodnih vratih - so vsi nazivi pobrani iz nemščine ali preprosto nemški in po slovensko samo sklanjani. Zanimivo je, da je mestni sodnik ostajal "statthter", ne pa "mestni rihtar", kot so bili "mestni" nekateri drugi uslužbeni, ali preprosto "rihtar" kot njegovi sodobniki v manjših kranjskih mestih.⁹² Prav tako je duhovnik mestnega godca oklical z nazivom "stattgeiger", čeprav je bil izraz godec zagatovo v rabi.⁹³ Na drugi strani je zaslediti svojevrstno poslovenjenje za mestnega svetnika, ki je iz "Ratsherr" postal adaptirano-kalkirani "rathni gospud", medtem ko je bil notranji svetnik "Zwölffer" isto tudi v slovenski govorici, preoblikovan kvečjemu v: *zveffär u Novem mešti* (7. 11. 1739).

Mestne službe:

- bobnar: *Paukentraget Sa Capucinarie* (31. 1. 1745).
- davkar: *Stayer anshlagerja Sakonsko hzer pred PP Savitarie* (9. 4. 1739).
- dvanajstnik, član notranjega mestnega sveta: *Shlahtni G: /N.N./ vdouz im zwölffer na plazzo* (27. 7. 1738).
- merilec/merčun: *G: /N.N./ burgaria, nu Merz-luna Sakonsko hzer Sa Sydäm* (8. 1. 1744).
- mestni čuvaj: *vahtar ualouz pred PP Capucinarie* (22. 7. 1738); *vahtar pod gradom na pollanah* (27. 6. 1739); *Mestni Vahtar Sa Capucinarie* (6. 6. 1739); *Mestne Vahtar bliso S: Florianä* (29. 12. 1746).

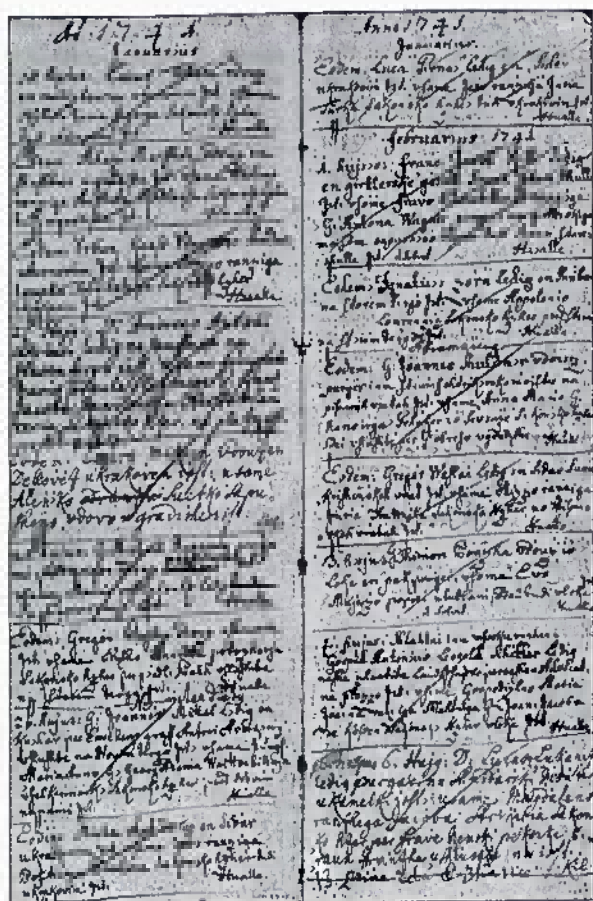
- mestni godec: *G: /N.N./ purger im stattgeiger vdouz na pollanah* (25. 1. 1741).
- mestni komornik: *per Gospud stattkammerjo vsluſhbe na plazzo* (13. 4. 1746).
- mestni komornik (višji): *Slahtnega G: /N.N./ Oberstatt Cammerja Sakonsko hzer na plazu* (21. 1. 1741).
- mestni nosilničar: *gmein meiftni Sefsel trager na Shusterskinnu moſtu* (20. 7. 1749).
- mestni register/pisar: *per G: Registratarju u Shlesbe* (26. 5. 1745); *G: /N.N./ /prečtano: rathniga gospudal registratoria Sakonsko Hzer na plazzo* (11. 7. 1749).
- mestni sodnik: *per Shlah: G: Matthiasu Christian Statthterjo usluſhbe na plazzo* (25. 10. 1738); *per G. Shloht: Christiano Statthterjo vsluſhbe na plazzo* (17. 4. 1739); *per Shlah: D: /N.N./ Statthteriu u Shlesbe* (30. 6. 1743).
- mestni svetnik: *purger im rathne Gospud v novem meſto* (18. 11. 1752); *rathniga Gospuda im shazmarja Sakonsko Hzer blifo Krushne Camre* (14. 5. 1755); *rathniga Gospuda im Pannaftra Sakonsko hzer blifo GG: Clarifa* (27. 7. 1755).
- mestni svetnik in oskrbnik: *rathne Gospud im Lablanskiga mesta flegar bliso Krushne Kamre* (11. 7. 1749).
- mestni tehtničar/merilec: *G: /N.N./ stattwaagnaster per Krushne Kamre* (10. 5. 1749); *per Gospe vagemasterze na brego v slufhbe* (7. 6. 1755).
- mestni upravitelj: *G: /N.N./ purger, im Statstverwalter ledig na plazzo* (19. 11. 1753).
- mestni voznik: *gmein mestni vosnij na ceiste v gmein Mestne hifhe* (28. 1. 1758).
- mostnar: *Eniga /.../ im Mostnaria Sakonsko hzer v Kraino* (3. 2. 1759).
- stolpni čuvaj/mestni piskač: *purger im thurnar konz raffne gasbe vſtawi*: (19. 1. 1738); *burgaria, nu Thurnaria na Thurnu na gradu Sakonsko hzer* (8. 6. 1748).
- stražni mojster: *Gospud /N.N./ Waht maister s Iblane v Mestni hifhe sraun Noviga Sydäina* (1. 10. 1757).
- tržni sodnik: *Marktrichter v: Franciskanarske gasbe* (20. 2. 1745).
- uravnalec vodnih zapornic: *perpuſhavez is vodneh vrat* (22. 5. 1740).
- vratar: *burgar /N.N./ Vrattar na franciskanarskeh uratteh* (23. 1. 1740).

⁹¹ Škofja Loka.

⁹² Prim. slovenski letni obračun mestnega sodnika v Ložu za leto 1739-1740 (Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Ljubljana 1971, str. 32-35) in prisožni obrazec za mestne sodnike na Kranjskem 1750-1771 (Peter Ribnikar, Slovenska prisožna obrzeca iz srede 18. stoletja, Jezik in slovstvo XIX (1973), str. 260-262).

⁹³ Luški mestni sodnik je členimo med /tlatki zabeležil tri petice, ki jih je plačal "Meistnim Godzam" (Slovenščina v dokumentih, str. 33).

V socialni strukturi Ljubljane razumljivo najbolj pogrešamo predstavnike duhovniških poklicev. Duhovniki pač niso nastopali kot ženini in očetje oklicancev, zelo malo pa jih je srečati tudi med gospodarji oklicane služinčadi. Še največ služabnikov je izšlo s škofije, od nosilcev cerkvenih služb v širšem pomenu besede pa je zaslediti precej mežnarjev mestnih, predmestnih in podeželskih cerkva.

Okleina knjiga stolne župnije sv. Nikolaja v Ljubljani 1737-1795, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Župnijski arhiv Ljubljana - sv. Nikolaj

Cerkvene službe v Ljubljani in na deželi:

- per Vifsaku Zlassturednema gnadlevmo fürstho⁹⁴ in shkoffn u Shleshe (20. 2. 1740).
- per guadl. G: Vicargenerala⁹⁵ v slufstbe na piazza (24. 9. 1740).
- per Vifsaku urednimo gnadlivima firsho v: Shkoffije (6. 5. 1741).
- G: /N.N./ guadl: firsho in shkoffa nastliga rendtmaister v: Shkoffije (19. 1. 1750).
- G: /N.N./ nafse S. Nicalansa zerkne Capellmaister na piazza (5. 1. 1750).
- v Navem Meiste per Gnad. inu vifsaku urednima G. Propsho v slufstbe (7. 1. 1755).
- Sacristyske Mesnar u Smeklaushe u Skaffye (26. 4. 1744).
- Sacristijske Mesnar per S. Nicalansa v fidania (1. 1. 1756).
- G: /N.N./ v Shemiklanshe Intermaster⁹⁶ na

⁹⁴ Iz nem. Fürst = knez, v danem primeru kneziškok.

⁹⁵ Generalni vikar ljubljanske škofije.

⁹⁶ Intermaster je pri vsej verjetnosti spačenka za Untermeister. Tak naziv ustreza nosilecu Jožefu Vehnen, t. i. drugemu stolniškemu vinlinistu, izpričanemu leta 1754. O njem: Janez Höfler, Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Šlo-

Shabieko Ist (7. 6. 1755).

- Mesnar ukristhenkeh (15. 11. 1737).
- Mesnarja per S: Christoph (20. 4. 1742).
- Mesnar imm arganist na Iggo (9. 4. 1752).
- D: /N.N./ u Shemeklanshe en Shallmaister (2. 8. 1749).⁹⁷
- Shullmaister v Vazliem⁹⁸ (13. 6. 1755); schulmaister per S. Petra pod Wainhoffam⁹⁹ (1. 6. 1748).

Od vseh skupin poklicev je vojaštvo poleg kmečkih ljudi predstavljalo najbolj prehodno ljubljansko prebivalstvo. Stevilni nosilci vojaških služb so bili sploh od drugod, praviloma iz Vojne krajine, in so se v Ljubljani samo poročili. Sámno mesto je imelo sicer vojaško posadko na gradu, med svojimi prebivalci nekaj odsluženih vojakov, sicer pa občasno nastanjene vojaške enote t. i. vojnega komisarja.

Vojaštvo in vojaške službe:

- Soudaski Shrihar blisn Hazbevia (4. 1. 1738).
- Faurir¹⁰⁰ Van graff Herbersteinischen Regiment Smei mesta (31. 7. 1744).
- gvardi soldat imm gffreitter¹⁰¹ na gradu (11. 11. 1741).
- Gvardi Soldat na grada (3. 4. 1745).
- abdarkan Soldat¹⁰² n gradishe (24. 5. 1738).
- Feldtraupeter¹⁰³ Carlsterisch Regimenta (7. 2. 1749).
- G: /N.N./ Corporal pad nemstikim Wandern¹⁰⁴ v Carlaviza (28. 1. 1738).
- Feldstierer¹⁰⁵ van Prinz Eugenischen Regiment pred Fistania (13. 10. 1742).
- abdarkan Corporal ad Pallarcinist Regimenta vrebna (31. 3. 1742).
- G: /N.N./ Corporal vfont Metrowski regimenta v Karlauzo (20. 9. 1755).
- per graff. /N.N./ obristwaltnmastra¹⁰⁶ pey läbl. Harrachischen regiment (30.5. 1744); per guadl. G: obristwaltnmeister pred GG: Vrsulinarzami (10. 2. 1753).
- Slahni G: /N.N./ od Zhaftitiga Regimenta Generala Van Sierzher en OberLeitnemann¹⁰⁷ is Carlauzha dama: (1. 1. 1752).

venskem, Ljubljana 1978, str. 89, 91, 92.

⁹⁷ Gre za Filipa Janeza Goričarja, ki ni bil učitelj, temveč stolni pevsodnja v letih 1749-1757. · O njem prim. Höfler n. št., str. 91, 92.

⁹⁸ "Šolmošter" na Vačah pri Litiji: Šolmoštri tega časa v večini primerov sploh niso bili učitelji, temveč župnijski pevsodnje, organisti in cerkovníki.

⁹⁹ Sv. Peter pod Bajnosim = Št. Peter - Otročec na Dolenskem.

¹⁰⁰ Vojaški pisar.

¹⁰¹ Stražnik in poddesetnik.

¹⁰² Odlpuščen, odslužen vojak.

¹⁰³ Vojaški trobentar.

¹⁰⁴ Bandera, prapor.

¹⁰⁵ Ranocelnik.

¹⁰⁶ Stražni namojster.

¹⁰⁷ Nadpomocnik.

- dobro rojeni Gnadlin G: /N.N./ vdonz Zhas-titiga Regimenta vlon/ Sherzer Hauptman¹⁰⁸ (24. 4. 1751).
- G: /N.N./ Keyf. und Königl: zeügwarther¹⁰⁹ ledig Sa Capucinerje (31. 10. 1746).
- per gnadl: G: /N.N./ Kriegs Comissario v slushbe prute Starem nunnam (28. 5. 1746).
- per Shlah: G: /N.N./ Kriegs Comissario¹¹⁰ v slushbe in Herrngassen (3. 6. 1753).
- per Gnadl. G: /N.N./ Kriegs Commisario v slushbe pret Apalto (24. 1. 1759).

Precej razvejana je paleta raznega deželnega in drugega civilnega uradništva ter funkcionarjev, živečih v Ljubljani. Pri poimenovanju uradov na deželni ravni je šlo za komaj zaznavno prilagajanje nemških izrazov slovenski izgovorjavi, kot denimo *Landtverwalter* namesto *Landtverwalter*. Vse sestavljenske z *Landt* so sicer pregibali, česar ni zaslediti pri pojmi, povezanih z deželnim vicedomom, ki jih, če izvzamemo nekajkrat izpričano *fištanijo*, v knjigi skorajda ni. Pogostnost rabe določenih poimenovanj je zanje razumljivo rodila tudi slovenske pridevniške oblike, kot so: *landtschafftni*, *apaltarski* in *aufhlakarski*. Na drugi strani so si oklicevalci za redkejša poklicna naziva nujno morali pomagati z improvizacijami, ki jih pero ni vedno zapisalo najbolj spretno. Za računskega uradnika in pobiraleca mesnega krajarja je duhovnik denimo najprej iskal slovenski izraz (*Mefsarske Cafsir*), ga nato prečrtal in se vrnil k izvirnemu nemškemu poimenovanju. Podobno je hotel sprva slovensko imenovati ladijskega čuvaja, a se mu je zataknilo že pri: *Casarski nu*, zato je nadaljeval nemško: *Kayserlich vndt Königl: Schiff Verwahrer*.

Člani in uradniki deželnih stanov:

- *dobric, nu Slahtnu rojeni Gnadlevi G: /N.N./ nashe zhasitite Landtschaffte Peyfizer¹¹¹ u Lontoushe¹¹² (1. 2. 1738).*
- *Slahtni, nu Vifsoku vuzheni G: /N.N./ nashe zhasitite landtschaffti en perseshen Advocat (6. 4. 1738).*
- *Slahtni G: /N.N./ nashe zhasitite Landtschaffte en perseshen Sollicitator u Judovi gasbe (24. 10. 1739).*
- *Gnadlivigu Gospuda /N.N./ obereinnehmerja¹¹³ Sakonsko Gospodizhno Hzhher na brego (28. 1. 1747).*
- *G: /N.N./ nashe zhasitite Landtschaffte lprečrtano: Mefsarske Cafsiri rathsofficier inu*

- fleischkreizer Cafsir¹¹⁴ (14. 8. 1739).*
- Landtschafftoberbereiterja¹¹⁵ Sakonsko Hzhher (24. 7. 1749).*
- Landtschaffne Trobenar u Shpetunski Gasbe (31. 1. 1739); Shlahniga Gospuda /N.N./ Landtschafft Trompeteria Sapusheno vdovo Sa PP: Capucinarie (23. 3. 1743).*
- Landtschaffne Pott¹¹⁶ u gradishe (11. 7. 1742); Landtschafft Pott u Krishanski gasbi (5. 9. 1750).*
- G: /N.N./ Landtschaffnega Officiria Sakonsko hzer na plazu (1. 1. 1752).*
- Shlahtni G: /N.N./ nashe zhasitite Landtschaffte Ingrafist v: Shittishkim hoffs (9. 10. 1740).*
- G: /N.N./ nashe Zhasitite Landtschaffte Accessist na Starem tergo (1. 2. 1749).*
- G: /N.N./ Landtschafftni Thorwart¹¹⁷ v Lontoushe (4. 8. 1753).*
- Seslstrager¹¹⁸ v Lontoushe in Herrn gassen (12. 8. 1742).*
- gorivfeti Landtschafft paukar,¹¹⁹ v graff: Ignati Aversperga hoffs - G: /N.N./ Landtschafft paukarju Sakonsko hzhher Sa PP. Capucinarie (6. 10. 1742).*
- G: /N.N./ Landtschafft Chirurgus Sranu Krushne Kanre (18. 5. 1743).*

Deželni upravitelj in deželni maršal:

- *per Excell: graff: Antonu von Aversperg Landtsverwalterin u shushbe (10. 5. 1738).*
- *per Excell: graff: Aversperg Landtmarschall (25. 10. 1738).*
- *G: /N.N./ Secretarius per Excell: graff Aversperg Landtmarschallo pred Kreshenke (24. 1. 1739).*
- *per Excell: graff: Antonu von Aversperg Landtverwalterjo v slushbe (18. 2. 1740).*

Deželni nadkonjar:

- *per G: Lanbergisch Stallmeistero v slushbe pred PP: Capucinerje (6. 4. 1752).*

Deželni glavar:

- *Slahtni G: /N.N./ J. V. Doltar nu Landtschoptmannske Vice Secretarius na Plazu pred fierno (19. 9. 1744).*
- *per Excellenz gnadl: graff Saurau Landtshauptman na novim tergo (18. 1. 1741).*
- *per Excellenz gnadl: graffo Landts Hauptmano v slushbe na novim tergo (5. 1. 1750).*

¹⁰⁸ Stunik.

¹⁰⁹ Orožar.

¹¹⁰ Vojni komisar.

¹¹¹ Deželan, član deželnih stanov.

¹¹² Deželna hiša, Lontovž.

¹¹³ Stanovski glavni prejemnik.

¹¹⁴ Računski uradnik in pobiralec mesnega krajarja.

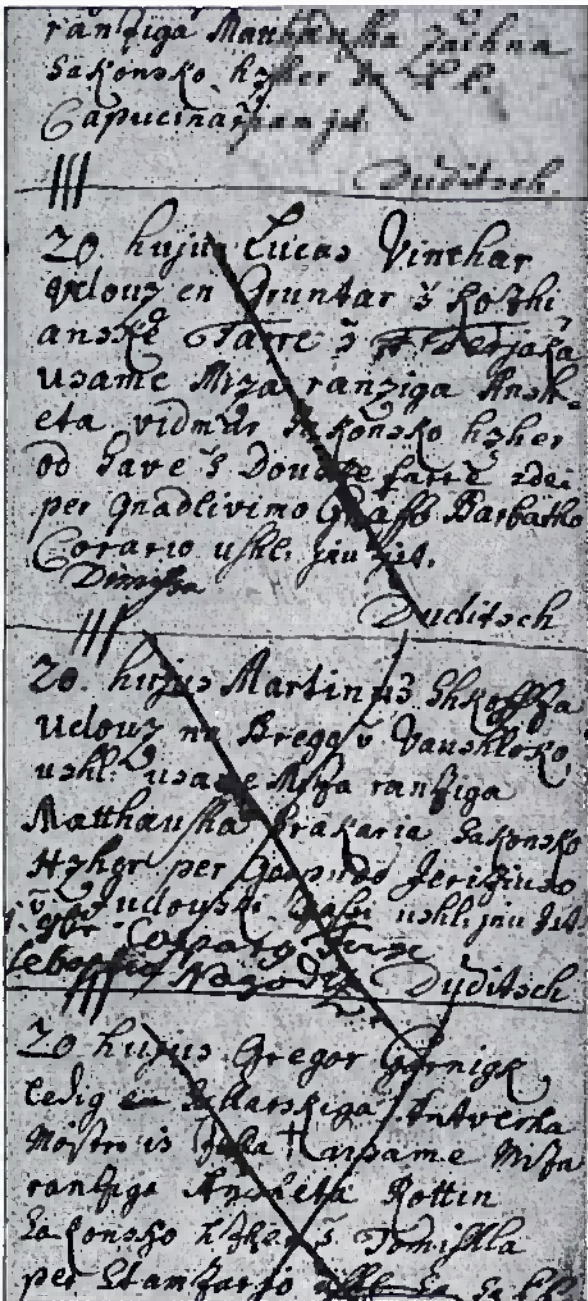
¹¹⁵ Stanovski višji objezdnik.

¹¹⁶ Stanovski sel.

¹¹⁷ Vratar v deželni hiši (Lontovžu).

¹¹⁸ Nosilničar.

¹¹⁹ Bubnar; gorivfeti = sprejeti (iz nem. aufgenommen).

Oklicna knjiga stolne župnije sv. Nikolaja v Ljubljani 1737-1795, Nalškofski urhiv Ljubljana, Župnijski urhiv Ljubljana - sv. Nikolaj

Deželni vicecom:

- Landtsvizzombisher Expeditur in Herrngassen (11. 2. 1738).

Krvni sodnik:

- G: /N.N./ Dohitaria, nu Panritaria¹²⁰ Sakonsko Hzer na Sturruu tergu (5. 4. 1744).

¹²⁰ Bannrichter.

Pošta:

- runzhegn slatnega G: /N.N./ Post-Verbalteriu Sakonsko hzer nu plizu (24. 1. 1738); G: /N.N./ PostVerwalter nu plizu (25. 1. 1749).
- postkuht naposhte (22. 7. 1738).
- per Shlachtmimo Guspodu Pufimustru v shulshbe nu Glinzuh (23. 5. 1750).
- enga Caesarskigu Pufiliona Sukonsko hzer sa Syhum (5. 10. 1752); postilim na poshte (1. 2. 1746, 1. 2. 1753, 16. 2. 1754).
- G: /N.N./ postofficier na poshte (23. 5. 1747); G: /N.N./ Postofficirja Sakonsko Hzer na plazzo (18. 11. 1752).
- Prirfftrager¹²¹ nu Poshte (22. 1. 1746); Brieftrager¹²² v sturn Wirtove Hflhu Sa P. P. Capucinarje (10. 6. 1758).

Tobačni apalto:

- G: /N.N./ keysl. und königl: Tubakh amtsfactor v: apalte (1. 1. 1746).
- Tabak Apultarski hlapez u gradishe (5. 1. 1740).
- Sohlat u Tubursk opahli ledig u Gradishu (5. 11. 1741).
- G: /N.N./ Shribar na Apalte (19. 3. 1753).
- v: appulte shulshbe v gradishe (12. 10. 1754).
- Soldat is Apalte v Gradishe (3. 1. 1755).

Nakladninski urad:

- umshlakarske¹²³ schriber na bregu (25. 10. 1738).
- Shribar na Aushlaku na bregu u Shlesbe, per pišaneh vrutteh (31. 1. 1751).

Zemljemerce:

- D: /N.N./ Cysarski Krulevi Landtmefsar u Wuinohtovi hshli na Starem tergu (26. 9. 1748).

Številne novosti vključno s povečanjem uradništva so od leta 1747 dalje prinesle Haugwitzove upravne reforme z uvedbo t. i. novega glavnega sistema. Namesto starih uradov in funkcionarjev je Ljubljana dobila nove, za katere so postopno sploh prvič začeli iskati in kovati primerne slovenske izraze. V obravnavani oklicni knjigi jih še ni srečati, ampak so si tako kot dotlej pomagali s prevzemanjem nemške terminologije. Najvišji deželni oblastni organ - od leta 1747 Katedralna, komercialna in upravna (politična) reprezentanca, nato imenovan Reprezentanca in komora - se je v slovenščini ime-

¹²¹ Pismoñoša.

¹²² Ni gotovo, ali gre sploh za pošnega uslužbenca. Pismoñoša je mogel biti tudi v mestni ali deželni službi.

¹²³ Aufschlag = nakladnina.

noval po nemškem pogovornem izrazu "representanešafta", tako kot deželni stanovi "landšafta". Okrožni urad za Gorenjsko, ustanovljen 1748 in naslednje leta prestavljen iz Kranja v Ljubljano, je dobil že tedaj ljudsko ime "kresija", ki v knjigi sicer ni izpričano.

Reprezentanca in komora:

- adjunkt: G: /N.N./ registratur: adjunct per nashe zhaftite repräsentantshoffte na starem tergo (23. 2. 1753).
- kancelist: G: /N.N./ Cancellist per nashe zhaftite Repraäsentantshoffte na plazzo (29. 2. 1753); - G: /N.N./ per Zeffarski Repraäsentantshoffti Kanzilist v Roshni gasbi (30. 4. 1757).
- taksator in ekspeditor: Shlahtni G: /N.N./ Kayl. Königl. Repraäsentations inn Cammer Taxator inn expeditor zhes Shlushtarki mußi (3. 10. 1755).
- komorni uradnik: G: /N.N./ Caesarske Cameral officier na plazzo (12. 1. 1754).
- tajnik pri svētniku reprezentance in komore: G: /N.N./ Secretary per Gnadt. G: Baron von Flachsenfeldt v: purg (19. 3. 1753).

Bankalna administracija:

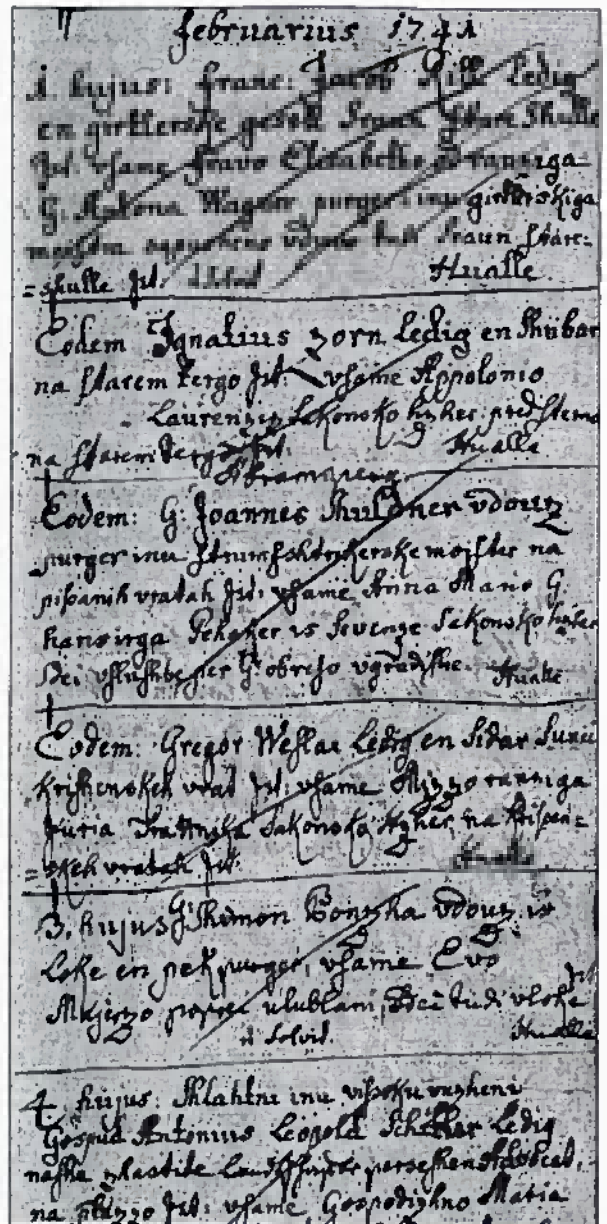
- administrator: Shlahtni G: /N.N./ administrator nashe Suetle Kralize perhodisti v Fürstovem hofse (23. 6. 1753).
- prvi računski uradnik v knjigavodstvu: Shlahtni G: /N.N./ Sr: Römm: Kay: König: May: Banco geföhlen Administrations in Krein erster buchhalterey Raittlofficier na plazzo (28. 12. 1753).
- računski uradnik: G: /N.N./ per Suetle Kralize Banke en Raitts Officir v Purke (8. 8. 1753).
- blagajnik: shlahtnr Gespud /N.N./ Caesarske Banke Casier v Lublani (3. 6. 1758).

Okrožni urad (kresija):

- okrožni glavar: per Gnadt G: Baron Taufferer Craifhaubtmann v slufbe na novem tergo (15. 2. 1753).
- okrožni uradnik: G: /N.N./ Keyf: König: Creyfambts officier na bregu (1. 2. 1754).

Višji mitninski urad:

- uradnik: ein keyfserlicher Ober=ambts officiant Sa Sidam (8. 7. 1752); G: /N.N./ officier pey oberambt na bregu na starem tergu (11. 2. 1753).
- višji prejemnik: v vaushloku na Bregu per shlahtnimo Gespulo Ober ainemerjo vshlushti (18. 6. 1757).
- nižji prejemnik: D: /N.N./ Vuter Einnemer Sa Sidam (28. 9. 1743).
- pisar: Gespud /N.N./ Ledig nashe Suetle Kralize v vaushloku en Shribar na Bregu vshlushti (18. 6. 1757).

Oklicna knjiga stolne župnije sv. Nikolaja v Ljubljani 1737-1795, Nadškofjski arhiv Ljubljana, Župnijski arhiv Ljubljana - sv. Nikolaj

Drugo uradništvo v Ljubljani:

- ladijski čuvaj: D: /N.N./ /prečrtanc: Casarski ml Kayserlich vndt König: Schiff Verwalrer pred PP. Augustinarie (12. 6. 1750).
- cestni pisar: Zestni Shribar v Krakovim (4. 1. 1755); Cestne Shribar sunei Kristhenskih vrat (28. 6. 1755).

V zvezi z uradništvom gre opozoriti na drugačno strukturo civilnega uradništva in nosilcev javnih funkcij zunaj Ljubljane. Na slovenskem podeželju srečamo razne graščinske in samostanske službe, ki za Ljubljano niso dokumentirane, nadalje nazive s področja gozdarstva, rudarstva in prometa, odpade pa kajpak deželno

uradništvo. Na svoji podeželski posesti je zaslediti edinole plemiške člane deželnih stanov.

- deželan: *nafhe zhaftite Landtschafft Peyfizer*¹²⁴ *vmorantfhe* (25. 10. 1737).
- gosposčinski upravitelj: *Verwalteria u Vishue gorri Sakonsko hzer* (10. 5. 1738); *Verwalter u Teriaku* (9. 4. 1739); *D. /N.N./ u Greshini Basidovo en Verwalter blisu Carlouzha* (15. 4. 1741); *Ferwalter v Postoine* (1. 2. 1759).
- namestnik gosposčinskega glavarja: *Slahtnega D: /N.N./ Hauptmanonga Namestnaka na hleiskim gradu Sakonsko hzer* (5. 1. 1751).
- kaščar: *Kaftner Comenda^e vzhernemle*¹²⁵ (11. 6. 1740).
- pridvorni sodnik (v samostanih): *Hoffrihter v bistri* (8. 11. 1738); *Hoffrihter v Vellefalo*¹²⁶ (1. 7. 1754).
- nakladnik, pobiralec nakladnine: *auschlakarja vterfshizzo Sakonsko hzer u gradifho* (8. 11. 1738); *Aufshlakarja vSagurjo*¹²⁷ *Sakonsko Hzher* (4. 5. 1755).
- proviantni komisar: *Slahtni G: /N.N./ en Cefarsarki proviantdt Commifsari*¹²⁸ *u Roshlini na Hrovashkem* (20. 11. 1739).
- glavarjev namestnik: *dobric rojeni gnadlivi Gospud /N.N./ vice haubtman v: Buccari*¹²⁹ (9. 4. 1741).
- zastavni imetnik, zakupnik: *PstandtInhaber Freydenan*¹³⁰ *S. Krifha farre*¹³¹ *pod Trebnim* (6. 2. 1748).
- mestni župan: *burgermaiftra u Cellouze Sakonsko hzer* (18. 11. 1749); *Purgermaistra zu Lieüchtenberg in der obermpfalz Sakonsko Hzher* (5. 1. 1750).
- mestni dvanajstnik: *D: /N.N./ Remarski moister nu zvelffar u Novem mefti* (7. 11. 1739); *Kamelshkiga purgaria, inu Zwölfferja* (20. 8. 1737); *u Kamelze Zvelffaria Sakonsko hzer* (16. 8. 1742).
- tobačni revizor: *ranzhega Purger Tabac revisor u novem mefti Sakonsko hzer* (10. 10. 1750).
- mitninski kontrolor: *Slahtni G: /N.N./ köniql: oberambts Contralor v zello*¹³² (12. 6. 1745); *Contralor pey Keyfl. schrankhen Manth na Verhenke* (7. 2. 1753).
- mitninski protipisar: *G: /N.N./ Gegen Shribar per Ca^effsarske Shrange na Verhenke* (7. 7. 1753).

- (mitninski) prejemnik: *Ca^effsarski Einnemar u Raihenburko na Stajerskim* (15. 1. 1739).
- (mitninski) revizor: *G: /N.N./ Revisor na Verhenke* (28. 6. 1755).
- služabnik na mitnici: *Slufhabnig per Shrange na verhenke* (22. 8. 1739).
- poštni mojster: *Shlahtniga G: ranziga g: /N.N./ postmaiftra v: Cornial*¹³³ *Sakonsko Hzher* (15. 2. 1753).
- mostninar: *maifmar per Bifsterze* (18. 3. 1753).
- gozdni inšpektor: *Inspector zhes Suetle Kralize Borfhte v Reki* (30. 10. 1756).
- rudniški mojster: *Zefsarfke Grimpergmaster v: Idria* (20. 8. 1738); *ranziga G: /N.N./ Ca^effsarskiga oberprenmaiftra v Idria^e Sakonsko hzher* (16. 8. 1742).
- rudniški uradniški praktikant: *G: /N.N./ keysl: und köniql: bergwerkh practican, und zu adjungirter prothocolist Ledig v: Idria^e* (30. 12. 1745).
- trški sodnik: *G: /N.N./ vdonc rihtar v fevenze*¹³⁴ (10. 1. 1748).
- deželski sodnik: *G: /N.N./ Landtrihter na Shabjeko* (14. 9. 1748).

K jezikovni podobi uradniškega izrazja velja zapisati, da so duhovniki pri njegovem zapisovanju bržčas še najpogostejšo sledili živi rabi. Nemška poimenovanja so mestoma pustili nespremenjena, spet drugje pa so iskali slovensko ustreznico ali vsaj nekakšen kompromis. Isto stvar je bilo mogoče izraziti na več načinov. Tako je bankalna administracija prihodkov enkrat: *Sr: Römm: Kay: König: May: Banco geföhlen Administrations in Kreiu* (28. 12. 1753), medtem ko se njen uradnik drugič imenuje: *administrator nafhe Suetle Kralize perhodifh v Fiafhtovem hoffe* (23. 6. 1753). Tudi pri starejših in splošno razširjenih pojmi, ki jih niso prinesle šele upravne reforme, je dvojnost očitna: *pey Keyfl. schrankhen Mauth na Verhenke* (7. 2. 1753) - *per Ca^effsarske Shrange na Verhenke* (7. 7. 1753).

V jezikovem pogledu je razumljivo najbolj slovenska poklicna podoba kmečkoga podložniškega življa. V večini primerov pri kmečkih ljudeh sploh ni zapisana nikakršna poklicna dejavnost. Za ljudi, ki jih oklicna knjiga imenuje le po kraju izvora, ta pa je nekje na podeželju, je samoumevno veljalo, da živijo od obdelovanja zemlje. Podeželske lokacije so določene z župnijo in povekod še s sosesko, kot denimo: *Sakonsko Hzer per S: Anna pod pudpetshio u pressarshke fare* (5. 1. 1738), *Sakonski Syn v Svibenske fare, v Safseski svetiga Krifha* (28. 1. 1757), *Sakonsko hzher v Shen Cazianski farre pot Terjakani rojeno* (20. 1. 1759). Vendar pa pogrešamo najsplošnejšo oznako *kmet*, izpričano

¹²⁴ Deželan, član deželnih stanov.

¹²⁵ Komenda nemškega viteškega reda v Črnomlju.

¹²⁶ Velesovo.

¹²⁷ Zagorje ob Savi ali Zagorje pri Illirski Bistrici.

¹²⁸ Proviantni komisar.

¹²⁹ Bakar.

¹³⁰ Graščina Kumpulje pri Muljavi na Dolenjskem.

¹³¹ Župnija sv. Križa na Trebelnem; oseba živi v trebelski župniji in ne na svoji zastavni posesti.

¹³² Celje.

¹³³ Kornjal (Monte Corgnal) pri Pulju.

¹³⁴ Sevnica.

samo v pridevniški obliki za predmestnega kramarja in krojača: *Kmeteske Kromar u Krakovec* (28. 9. 1750), *Kmeteski Shmidar na Vizhe* (11. 6. 1746). V oklicnih besedilih se ne pojavljajo pravno-socialne oznake, kakor podložnik ali rojenjak, niti ni pobliže povedano, kakšen je posameznikov socialni status - kmet, kajžar, bajtar, če izvzamemo izraz *gruntar*, ki sam po sebi tudi ne specificira, ali gre za celozemljaka, polzemljaka ali kaj drugega. Skupaj z *gruntarjem* je zaslediti le peščico oznak stalnih ali priložnostnih poklicev kmečkih ljudi:

- *Gruntar S Kozhianske Farre s Terjaka* (20. 9. 1758); *Gruntar is Shishze s. Jerneta Safseske* (13. 1. 1759).
- *Tovornik is Shmarske fare* (6. 5. 1758); *Tovornig od S. Vrha S. Petra fare* (14. 7. 1754).
- *Keppez v Shereh v Safseske S: Martina* (29. 6. 1745).
- *Meshnar u Lashzach na dolleuskim* (31. 11. 1747).
- *Dervor Ishanske fare v Lake* (14. 1. 1758).
- *Zhovnar s Padpezh s Verhenske Farre* (31. 10. 1758).

Dihotomija slovenskega kmečkega poklicnega izrazja in večinoma nemških ali adaptiranih poimenovanj za "meslne" poklice prehaja z zgodovinskega na sociolingvistično področje. Z opozorilom na še neznan in neizčrpan vir ljudskega besedja ljubljansčine srede 18. stoletja sem želel samo ponazoriti možnosti in raziskovalne izzive, ki jih vir ponuja. In teh ni malo, če pomislimo le na skromno dokumentirano naslavljanje v predlinhartovskem času ali na pomankljivo poznavanje izvornih slovenskih imen za mestne mikrotoponime.

Pričujoči članek bi torej lahko s pridržki naslovili tudi Prispevek k poznavanju pisane belokranjsčine in ljubljansčine pred začetki slovenske razsvetljenske književnosti ali denimo Govor melliške in ljubljanske prižnice. Vsebinska omejenost na poročne in oklicne obrazce, posnete po latinsko-nemških predlogah, predstavlja seveda tako leksikalno kot slovnično omejitve, vendar imamo pred seboj tudi za jezikoslovca dovolj zanimiva dokumenta časa in okolja njenega nastajanja.

ZUSAMMENFASSUNG

SLOVENICA AUS DER ERSTEN HALFTE DES 18. JAHRHUNDERTS IM LIBER COPULATORUM VON METLIKA UND IM LIBER DENUNTIIORUM VON LJUBLJANA

Der Beitrag setzt sich mit zwei Arten einer umfassenden kontinuierlichen Aufzeichnung in slowenischer Sprache auseinander, die im 18. Jahrhundert in

zwei Städten in Krain - Metlika und Ljubljana - entstanden sind. Trotz Unterschieden in der Zielsetzung, vor allem aber in der inhaltlichen und sprachlichen Qualität der Einträge weisen diese Gemeinsamkeiten auf, die außer auf zeitlicher Nähe und ähnlichem Herkunftsort auch auf dem Gegenstand der Einträge beruhen: Eheschließung - Aufgebot oder die Trauung selbst in der Stadtparochie. Es handelt sich um 74 slowenische Einträge in den Jahren 1716-1719 im Liber Copulatorum der Pfarre Metlika und dem zur Gänze in slowenischer Sprache verfaßten Liber denuntiorum der Dompfarre Ljubljana aus der Zeit 1737-1759 mit ungefähr 1.200 Aufgeboten. Vor allem der Liber denuntiorum stellt eine außerordentlich reiche Quelle dar zur Erforschung der Toponomastik, der sozialen Struktur der Eheschließenden, die in der Art ihrer Titulierung, in der Nennung ihrer Berufe und Berufsausübung zum Ausdruck kommt, bei denen es sich noch zum Großteil um eine Adaptierung von deutschen Ausdrücken handelt. Insgesamt bietet sich uns ein ziemlich getreues Bild der schriftlich fixierten slowenischen städtischen Redeweise, die aus der geistlichen Feder dem breitesten Publikum vermittelt wird.

SUMMARY

RECORDS IN SLOVENE FROM THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY IN THE METLIKA REGISTER OF WEDDINGS AND THE LJUBLJANA REGISTER OF BANNS

The article discusses two cases of the continuous and extensive keeping of records in Slovene which occurred in the 18th century in the two Carniolan towns of Metlika and Ljubljana. Although the entries serve in both registers serve different purposes, the Slovenian entries are nonetheless similar in that the language and content both show a high level of proficiency. In addition to their close temporal and regional proximity, they also have one more point in common: namely, they are both connected with nuptials (be it the calling of the banns or the wedding itself) in their respective town parishes. In effect, what we have is 74 entries of weddings from 1716-1719 in the Metlika register of weddings and the register of the Ljubljana chapter for the calling of the banns for the years 1737-1759, written entirely in Slovene and which contains approximately 1,200 entries. The latter in particular is an extremely valuable source for research of the urban toponymy and the social structure of the newly-weds, which is clearly indicated by the manner of address in the entries and the detailed and colourful enumeration of professions and employment at the time of marriage. Many of the expressions used in these descriptions even derive from or are adaptations of the German terms for particular professions. All in all, the two registers provide us with a fairly accurate depiction of the language used by the cityfolk of the time and by the clergy for the edification of the multitudes - committed to paper.

Stanovski poverjeniki in stanovski odbor ter instrukciji za poverjenike iz let 1540 in 1542

MATEVŽ KOŠIR

Ema Umek je pri svojem delu posvečala pozornost raznovrstnemu arhivskemu gradivu in opozarjala na njegov pomen za preučevanje zgodovine, pa tudi za druge raziskave. Večkrat je poudarila tudi pomembnost arhiva kranjskih deželnih stanov. Sad njenih prizadevanj je bila tudi izdaja deželnozbornskih spisov kranjskih stanov. V letih 1980 in 1986 je opravila redakcijo teh spisov, ki jih je v dveh zvezkih za objavo pripravila Marija Verbič in nato izdal Arhiv Republike Slovenije.¹ Ema Umek se je kranjskemu stanovskemu arhivu še posebej posvetila v razpravi o seriji stanovskih sejnih zapisnikov, ki so bogat vir za zgodovino Kranjske od 16. do 18. stoletja.²

V pričujočem prispevku nameravam predstaviti najstarejši dve ohranjeni instrukciji deželnih stanov za izvršilni urad deželnih stanov (*Verordnetestelle*) in opredeliti njegov odnos do deželnega odbora (*Ansschuss*), posebno zaradi nejasnosti prevajanja teh osrednjih organov deželnih stanov iz nemščine v slovenščino. Različno je predvsem slovensko poimenovanje stanovskega izvršilnega urada (*Verordnete*). V 16. stoletju se je za "*Verordtete*" v slovenščini uporabljal izraz "vladatelji" (oziroma "vladatelj" v ednini), točneje: "*N. zhaltne Deshele tikay odlozheni Vladatelly*", oziroma nemško "*N. ainer Ersamen Landtschafft daselbst Verordnete*". Tako je zapisano na "Zapovednem listu" iz leta 1570, ki je zapisan tako v nemščini kot slovenščini.³ Janko Polec, prvi zgodovinar, ki je prevajal omenjene urade iz nemščine v slovenščino, je urada deželnih stanov prevajal kot stanovski odsek ("*ständischer Ansschuss*") in stanovske odbornike ("*ständische Verordnete*").⁴ Za nemški izraz "*Ausschuss*" pa se je v prevodu uveljavil izraz odbor, s čimer je postalo razlikovanje med stanovskima organoma večasih nejasno. Kljub temu so avtorji v starejši slovenski zgodovinski literaturi izraz "*Verordtete*" veči-

noma prevajali z odborniki,⁵ ali podobno kot na primer kolegij stanovskih odbornikov⁶ (*Verordnete Stelle*). "*Ansschuss*" pa so prevajali kot odbor,⁷ pri čemer sta bila z različnima izrazoma mišljena tudi dva različna organa.

Nekoliko drugačen je novejši prevod stanovskega izvršilnega urada v "Priročnikih in kartah" v prevodu članka Kurta Spreitzhofferja.⁸ Ta točno navaja, da so imeli stanovi (v Notranji Avstriji) nekako od leta 1515 v obliki poverjenikov (*Verordnete, Verordnete Stelle*) upravno oblastvo s splošnimi (pozneje izvršilnimi) pooblastili. Poleg poverjenikov pa so imeli še stanovski odbor (*Ansschuss*), ki je bil večasih razdeljen na večjega in manjšega. Ta dokaj domiselni prevod, ki tudi v slovenščini jasno postavlja jezikovno razliko med obema uradoma, se uveljavlja posebno v arhivskih krogih. Izraz poverjeniki kot slovenski naziv za stanovski izvršilni organ uporablja tudi Ema Umek.⁹ Poverjeniki, oziroma urad poverjenikov ("*Verordnete*", "*Verordtete Amt*", oziroma "*Verordnete Stelle*") je jasnejši izraz kot odborniki, saj urad jasno razmejuje od odbora ("*Ansschuss*").

Pomembnejše kot sama uporaba prvega ali drugega slovenskega izraza (odborniki oziroma poverjeniki) za stanovske *Verordnete* je razlikovanje med tem uradom in odborom - *Ansschuss*. Razlika med obema organoma je tako terminološko kot vsebinsko jasno izpričana v gradivu kranjskih deželnih stanov, pa tudi v sodobnih poročilih o deželnostanovski upravi, in je povsem jasna.¹⁰ To stanovsko upravno strukturo je opisal že Anton Globočnik¹¹, ugotovil je, da so stanovi poleg splošnega zasedanja, ki se je imenovalo deželni zbor, poznali še inanjše zasedanje - stanovski odbor, ki se je po potrebi

⁵ Npr.: J. Žuntar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939, str. 233.

⁶ Npr.: Splošni pregled fondov državnega arhiva I.R.S. Ljubljana 1960, str. 28 in 31.

⁷ Prav tam, str. 33.

⁸ J. Žuntar (Redakcija), Priročniki in karte o organizacijski strukturi, Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Gurizia-Trieste, 1988, str. 68.

⁹ E. Umek, nav. d.

¹⁰ Npr. K. S. Perizhoffen pl. Perizhof v Curiali Pragmatici (napisana na osnovi stanovskih zapisnikov med letoma 1722 in 1748) oba organa jasno razlikuje tako terminološko kot tudi vsebinsko.

¹¹ A. Globočnik, Übersicht der Verwaltungs- und Rechtsgeschichte des Landes Krain, Laibach 1893, posebn. str. 15-16.

¹ M. Verbič, Deželnozbornski spisi kranjskih stanov I, 1499-1515, Arhiv SRS, Ljubljana 1980. M. Verbič, Deželnozbornski spisi kranjskih stanov II, 1516-1519, Arhiv SRS, Ljubljana 1986.

² E. Umek, Sejni zapisniki kranjskih deželnih stanov, Arhivi XVII, 1994, str. 100-104.

³ AS, Stan. I, fasc. 285, šk. 416. Zapovedni list je objavil Stanko Jug (Sluveni "Zapovedni list" iz leta 1570 in prvi vinski tlavek, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XXIII, Ljubljana 1942).

⁴ J. Polec, Krajestvo Goriška, Ljubljana 1925, str. 264.

sestajal v širši ali ožji zasedbi.¹² Tekoče zadeve zunaj zasedanja deželnega zbora in zasedanj širšega in ožjega odbora pa je opravljal stalni odbor poverjenikov.¹³

O omenjenemu vprašanju je pisal tudi Sergij Vilfan, in sicer je opozoril na terminološki problem, ki zadeva stanovski izvršilni organ. Sam v svoji Pravni zgodovini ne razlikuje odbora in poverjenikov ("Ausschuss" in "Verordnete"), vendar se tam tega vprašanja dotika le bežno.¹⁴ Tudi v Enciklopediji Slovenije piše Sergij Vilfan, da se je kot izvršilni organ deželnih stanov v 16. stoletju ustalil stanovski odbor (*Verordneter Ausschuss*).¹⁵

Sergij Vilfan piše: "*Stanovski Verordnete so bili ožji kolegij (4-6) članov in ga Polce sloveni kot stanovski odbor, širši je bil stanovski Ausschuss, po Polen stanovski odsek...*"¹⁹ Vendar Polce Verordnete ni imenoval odbor, ampak: "*stanovske odbornike (ständische Verordnete), ...*"²⁰ Vilfan meni, da sta imela izraza različni pomen le v obdobju okrog leta 1800, v starejšem obdobju pa jima pripisuje enak pomen.²¹ Viri pa nam pričajo, da sta imela izraza različni pomen približno od začetka 16. stoletja, točneje vsaj od leta 1519.²²

Vilfan nato pravilno ugotavlja, da so bili *Verordnete* "mala deželna vlada" v zadevah deželne avtonomije, vlogi "*Ausschussa*" pa ne posveča pozornosti.²³

Različni načini prevajanja izrazov "*Verordnete*" in "*Ausschuss*":

NEMSKI IZRAZ	(1) prevod, ki ga v svoji razpravi predlaga Sergij Vilfan ¹⁶	(2) običajen prevod v zgodovinski literaturi, posebno starejši	(3) del novejši zgodovinske literature
<i>Verordnete*</i>	stanovski odborniki	(stanovski) odborniki	(stanovski) poverjeniki
<i>Verordnetestelle*</i>	stanovski odbor	(stanovski) odborniki	(stanovski) poverjeniki
<i>Verordneteamt*</i>	urad stanovskega odbora	/	urad poverjenikov
<i>Verordnetenannt*-präsident</i>	predsednik (urada stanovskega) odbora	/	predsednik urada poverjenikov
<i>Ausschuss</i>	(širši) odbor	odbor	odbor

* gre za en in isti organ

Vilfan se je še posebno posvetil vprašanju poimenovanja izvršilnega organa deželnih stanov v razpravi o strukturi stanov ob njihovem zatonu.¹⁷ Ta prispevek Sergija Vulfana, pomembnega strokovnjaka za pravnozgodovinska vprašanja in tudi za vprašanja pravnega položaja deželnih stanov, pa priča o tem, da ni poznal najpomembnejših arhivskih virov iz arhiva kranjskih deželnih stanov, ki se nanašajo na vprašanje strukture stanovskih organov. Sergij Vilfan je razpravo napisal na podlagi poročila, ki so ga izdelali leta 1760 in izročili "*Verordnete*"¹⁸ dvornemu komisarju. "*Verordnete*" Sergij Vilfan prevaja kot odbor. Tako prevajanje pri njem morda izvira tudi iz njegovega netočnega navajanja Janka Polca, saj

Predlog Vilfanovega slovenskega poimenovanja stanovskih uradov se ne ujema z izrazi, ki so se uporabljali v delu starejše in novejši slovenske zgodovinske literature, predvsem pa je netočen glede na organizacijo stanovske uprave, saj terminološko enači dva različna stanovska organa. Vilfanov prevod je nejasen, ker prevaja *Verordnete* in *Ausschuss* kot odbor, čeprav gre za dva različna organa. Najbolj jasn je tretji prevod, saj oba urada tudi v prevodu najbolj jasno razlikuje.

Sergij Vilfan ne le terminološko, ampak tudi sicer meni, da gre le za en urad in ne dva. V svojem prispevku o pravni ureditvi Kranjske po Valvasorjevi Slavi pravi: "*Več kot o odboru*"²⁴ pove Valvasor o njegovem izvršilnem organu deželnem odboru (*Ausschuss*), ki je bil sestavljen iz predsednika (*Präsident*) in štirih odbornikov (*Verordnete*).²⁵ Te Vilfanove trditve pa v resnici ne potrjujeta niti Valvasor niti arhivsko

12 "Eine allgemeine Versammlung nannte man Landtag, einen kleineren Zusammenritt den offenen Ausschuss welcher sich in besondern Fällen zu einem engeren gestaltete." Prav tam, str. 15.

13 "Die laufenden Geschäfte ausser den Landtagssitzungen und bei den oben erwähnten offenen und engem Ausschüssen besorgte der ständige Ausschuss der Verordneten..." Prav tam, str. 16.

14 S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovenecv, Ljubljana 1961, str. 328, sl.

15 ES, Zvezek 2, Ljubljana 1988, str. 251.

16 S. Vilfan, Ustavna ureditev, str. 231.

17 S. Vilfan, Ustavna ureditev Kranjske ob zatonu deželnih stanov (1760), Zbornik znamenitih razprav, LIII, Ljubljana 1992, str. 227-238.

18 AS, Stan. I, fasc. 210, fol. 186.

19 S. Vilfan, Ustavna ureditev, str. 231.

20 J. Polce, Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925, str. 264.

21 Prav tam, str. 231.

22 AS, Stan. I, fasc. 211, zap. št. 316.

23 S. Vilfan, Ustavna ureditev.

24 S. Vilfan, Ustavna ureditev, str. 231.

25 Verjetno je Vilfan mislil na deželni zbor in je le po pomoti zapisal odbor.

26 S. Vilfan, Pravna ureditev Kranjske po Valvasorjevi Slavi, v: Valvasorjev zbornik, Ljubljana 1990, str. 34.

gradiva. Valvasor obravnava poverjenike v posebnem poglavju št. VIII z naslovom: "Von denen Verordneten in Crain."²⁶ V vsem celotnem osmem poglavju govori Valvasor le o "Verordnete" in njihovem predsedniku, vendar tam niti enkrat (!) ne uporabi izraza "Ausschuss".²⁷ Valvasor v nasprotju z Vilfanovo navedbo ne enači "Verordnete" z "Ausschuss". Posebna jasno pa je vidna razlika med obema organoma v arhivskih virih iz fonda Kranjskih deželnih stanov.

Trditve, da odbor (*Ausschuss*) sestavljajo odborniki (*Verordnete*), arhivski viri zanikajo. Odbor (*Ausschuss*) je v arhivskih virih zasedanje deželanov, ki je imela lahko obliko ožjega ali širšega odbora.²⁸ Odbor (*Ausschuss*) ni imel predsednika, ampak je njegova zasedanja na Kranjskem vidil deželni upravnik (*Landesverwalter*).²⁹ Odbor (*Ausschuss*) ni imel kakšne častne funkcije, ampak pomembno vlogo pri delovanju stanov, saj je obravnaval večino pomembnih deželnih vprašanj (od deželne obrambe do vprašanj reformacije) in pri teh vprašanjih je delno prevzel vlogo zasedanj deželnega zbora. Poleg tega je imel odbor različno število članov, nekako od 10 do 40. Običajno se je sestajal štirikrat, včasih tudi večkrat na leto. To njegovo delovanje nam najlepše ponazarja prav serija stanovskih zapisnikov. Posebno o prvem zapisniku podrobno piše tudi Ema Umek.³⁰ Delovanje obeh organov in njun pomen sta vidna tudi iz dela Augusta Dimitza, ki pa seveda uporablja le nemške izraze.³¹ Tudi Peter Radies razlikuje *Verordnete* od zasedanja *Ausschusses*.³²

V virih "Ausschuss" večinoma pomeni zasedanje deželanov, redkeje pa je s tem mišljen tudi kakšen drug "ad hoc" sestavljen odbor. V arhivu kranjskih deželnih stanov lahko za 16. stoletje naštejemo okoli sto ohranjenih razpisov dežel-

nega odbora (*Ausschuss Beschreibung*).³³ Čigar zasedanj se je v povprečju udeleževalo približno dvajset deželanov. Posamezni razpisi odbora imajo tudi poimenski seznam deželanov, ki so bili pozvani na odbor. Zasedanjem deželnega odbora (*Ausschuss*) lahko podrobno sledimo tudi skozi serijo stanovskih zapisnikov (1540-1747), ki ima več kot 50 knjig.³⁴

Poverjeniki (*Verordnete*) so se večinoma tudi udeleževali zasedanj odbora (*Ausschuss*), čeprav so bili le redko imenovani za njegove člane. Zasedanj odbora so se udeleževali tudi drugi nečlani odbora. Kadar je odbor (*Ausschuss*) obravnaval npr. deželno obrambo, se ga je udeležil tudi vojaški poveljnik, če pa so v obdobju reformacije na odboru razpravljali o verskih zadevah, se ga je udeleževal superintendent kranjske protestantske cerkve ipd.

O stanovskih poverjenikih (*Verordnete*) je ohranjena precej arhivskega gradiva. Naj omenimo le nekatere sklope: kopalne knjige stanovskih poverjenikov (*Verordneten Copaybücher*),³⁵ volitve stanovskih poverjenikov in njihove resignacije (*Verordnete Wahl und Resignation*),³⁶ instrukcije za poverjenike (*Verordneten Instruction*).³⁷ Iz vsega tega gradiva je razvidna jasna razlika med stanovskim odborom (*Ausschuss*) in poverjeniki (*Verordnete*). Tudi Carniolia Pragmatica,³⁸ ki jo je med letoma 1722 in 1748 sestavil deželni registrator Karel Seifried Perizhoffer, dosledno razlikuje "Ausschuss" in "Verordnete Stell". Carniolia Pragmatica je sestavljena iz dveh obsežnih knjig, v katerih je Perizhoffer zbral izvlečke iz stanovskih zapisnikov in v njih obravnava delovanje deželnih stanov od 16. stoletja dalje. Tako o odboru kot tudi o poverjenikih govori na številnih mestih.

Stanovi so občasno postavljali tudi druge odbore (*Ausschuss*). Tak odbor pa je deželni zbor izvolil le za izvedbo določenih nalog. Stanovi so podobno imenovali tudi odbore za meddeželna zasedanja. Dokler (nekako do leta 1540) niso bili oblikovani stalni poverjeniki (*Verordnete*), so stanovi občasno postavljali poseben odbor (*Ausschuss*) za izvršitev nekaterih deželnozborskih sklepov. Srečamo ga npr. v letih 1475, 1511, 1515. Navadno je bil ta odbor (*Ausschuss*) zadolžen zato, da je poskrbel za pobiranje davkov. Ta odbor je bil imenovan le za obdobje do izvedbe svoje naloge. Tako so stanovi npr. leta 1530 imenovali tak odbor za davek.³⁹ Te posebne odbore lahko štejemo za predhodnike poverjenikov.

²⁶ J. W. Valvasor, Die Eltre des Herzogthums Krain, Lailbach-Nürnberg 1689, knjiga IX, str. 84-93. Prav tako ne uporablja izraza "Ausschuss" v uvodu, kjer govori o "Verordnete", knjiga IX., str. 4-5, ali ko govori o sodnih pristojnostih "Verordnete", knjiga IX. 94.

²⁷ Prav tam.

²⁸ AS, Stan. I, sk. 875 sl.

²⁹ AS, Stan. I, sk. 937, Carniolia Pragmatica, 1. knjiga, protokol 8, št. 53.

³⁰ Več o tem in zasedanjih odbora glej tudi v navedenem delu E. Umek.

³¹ A. Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, Lailbach 1875.

³² P. Radies, Die krainische Landschaft und das krainische Landtagswesen (bis 1748), Wien 1902, str. 168 sl., in 175 sl. Radies poverjenike (iz 16. in 17. stol.), razlikuje od sodasnih zasedanj deželnega odbora. Peter Radies pa funkcijo *Verordnete* iz obdobja do leta 1747 primerja z *Landesausschussom*, ki je bil deželna avtonomna vlada od 1861 do 1918. Poverjenike tako pri funkciji primerja z deželnim odborom iz začetka 20. stoletja: "Die *Verordnete* der Landschaft - dieselbe Stelle, der man heute als *Landesausschuss* bezeuget." (str. 168).

³³ AS, Stan. I, Posebni fasc. 7, sk. 18.

³⁴ AS, Stan. I, sk. 875-930.

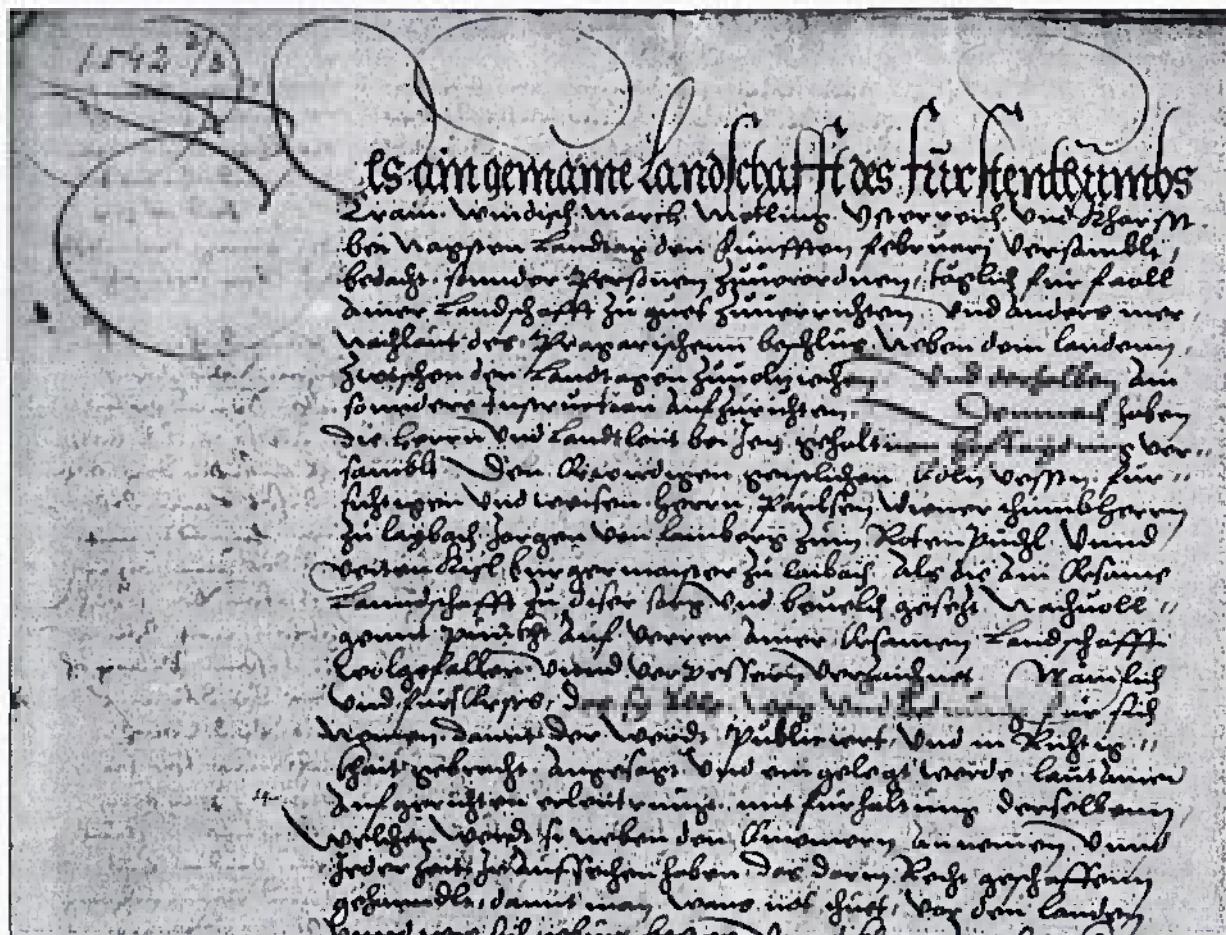
³⁵ AS, Stan. I, fasc. 543-543n, sk. 806-820.

³⁶ AS, Stan. I, fasc. 544, sk. 820-821.

³⁷ AS, Stan. I, fasc. 545, sk. 821-822.

³⁸ AS, Stan. I, sk. 937.

³⁹ AS, Stan. I, fasc. 214, sk. 319.

Instrukcija za poverjenike iz leta 1542,
 Arhiv Republike Slovenije, Stan. I., fasc. 545, šk. 821.

Le izjemoma lahko v virih srečamo izraz *Verordneter Ausschuss*, in še to povečini le do srede 16. stoletja. Tudi izraz *Verordneter Ausschuss* večinoma ni pomenil poverjenikov (*Verordnete*), ampak je pomenil odbor (*Ausschuss*). Izraz *Verordnete* se je do srede 16. stoletja kot pridevnik uporabljal tudi v drugih povezavah, kot npr.: *Verordnete Einnelmer*. Zasedanja odbora (*Ausschuss*) so na Kranjskem posebno točno dokumentirana od leta 1530 dalje. Poverjeniki (*Verordnete*) so se na Kranjskem prvič pojavili leta 1519, vendar le za leto dni. Kot stanovska vlada z izdano instrukcijo pa so se trajno oblikovali šele leta 1540. Tudi v seriji knjig sejnih zapisnikov kranjskih stanov se poverjeniki (*Verordnete*) prvič pojavijo leta 1540,⁴⁰ prav tako je iz istega leta zanje ohranjena prva stanovska instrukcija. V drugih deželah je bil proces podoben.⁴¹ Od leta 1540 dalje je bilo na

Kranjskem poimenovanje odbora kot *Ausschuss* in poverjenikov kot *Verordnete* večinoma jasno ločeno. Od tega leta dalje lahko na Kranjskem sledimo strukturi s poverjeniki (*Verordnete*) na čelu.

⁴⁰ E. Umek, nav. d., str. 102.

⁴¹ Avstrija nad Aničo: "Verordneten Kollegium" lahko kot trajni ustanovi sledimo od leta 1510, prva instrukcija zanj je bila izdana leta 1528. (E. Straßmayr, Die Ämter-Organisation der Stände im Lande ob der Enns. V: Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs, 1. Bd., Linz 1960, str.

242). Avstrija pod Aničo: od leta 1508 lahko sledimo dokumentu, ki so jih izlali "Verordnete". Od leta 1530 pa so bili "Verordnete" izvršilni organ deželnega zbora. (M. Vanca, Die Anfänge des ständischen Beamtentums in Österreich unter der Enns. V: Monatsblatt des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich, IX. Band, 1918). Kranjska: že pod Friderikom III. in Maksimilijanom I. srečamo "Verordnete Ausschuss", ki je postal pod Ferdinandom I. stalen. (K. Dinklage, Die Anfänge der Kärntner Landesverwaltung. V: Carinthia I, Jahrgang 173, 1983, str. 239, sl.). Štajerska: od srede dvajsetih let lahko sledimo "Verordnete Ausschuss", ki se od tridesetih let 16. stoletja dalje imenuje le kot "Verordnete". Pileg njega srečamo še vedno različne odbore - "Ausschüsse". (A. Mell, Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark, Graz-Wien-Leipzig, 1929, str. 364, 366, sl.).

1. *Verordnete*

3 do 6 članov

Poverjeniki (po starejši literaturi odborniki) - so bili stanovska vlada v okviru deželne avtonomije. Stalno so bili navzoči v deželni hiši. Stanovi so jih izvolili za enoletni do štiriletni mandat, od srede 17. stoletja pa so predsedniku poverjenikov izjemoma podelili dosmrtni mandat.

2. *Ausschuss (Kleine ali Enge)*

12 deželanov

Mali odbor - posvetovalni organ, ki ga je večinoma na pobudo stanov skliceval deželni upravnik.

3. *Ausschuss (Grosse)*25 deželanov⁴²

Veliki odbor - posvetovalni organ, ki ga je večinoma na pobudo stanov skliceval deželni upravnik. Odbor se je v obliki velikega ali malega odbora sestajal običajno vsaj štirikrat na leto, v kritičnih obdobjih pa pogosteje.

Večine zasedanj odbora se je udeleževalo od 10 do 25 deželanov, izjemoma tudi več. Tako se je v praksi razlikoval med velikim in malim odborom izgubljala. Zasedanj se je večinoma udeleževalo neko "srednje" število, v 16. stoletju okoli 20 deželanov, organ pa je bil imenovan le kot odbor "*Ausschuss*". Stanovi so uveljavljali tudi pravico, da so na zasedanje odbora pozvali tudi druge deželane, ki sicer niso bili imenovani v odbor.

4. *Landtag*

vsi deželani

Deželni zbor - skliceval ga je deželni knez, od 16. stoletja dalje običajno enkrat na leto. Le deželni zbor je bil pristojen za odobravanje davkov deželnemu knezu.

Seveda se deželnega zbora niso udeleževali vsi deželani. V 16. stoletju število udeležencev deželnega zbora ni preseglo 50 deželanov, večinoma pa se ga je udeleževalo nekje od 30 do 40 deželanov.⁴³ Včasih se je število deželanov na zasedanju deželnega zbora komaj kaj razlikovalo od njihovega števila na zasedanju deželnega odbora.

To strukturo prvič srečamo leta 1519 po smrti cesarja Maksimilijana I. Takrat so stanovi imenovali štiri poverjenike (*Verordnete*) ter mali in veliki odbor (*Ausschuss*). Odbora sta leta 1519 štela 10 in 20 deželanov.⁴⁴ Takrat je ta deželna struktura delovala približno leto dni, vse dokler se kranjski stanovi niso poklonili novemu deželnemu knezu.⁴⁵ Od leta 1540, ko se je ta struktura znova uveljavila, je do leta 1747 ostala večinoma nespremenjena.⁴⁶

Stanovi so v 16. stoletju tako dokaj jasno izoblikovali strukturo svojih najpomembnejših organov in zasedanj. Najširše pristojnosti je imel deželni zbor ("*Landtag*"), ki ga je običajno enkrat na leto skliceval deželni knez, o aktualnih deželnih vprašanjih pa so stanovi razpravljali na zasedanjih odborov. Odbor je skliceval po redu deželni upravnik ("*Landesverwalter*"), izjemoma pa tudi deželni poverjeniki.

Poverjeniki ("*Verordnete*") so bili izvršilni organ tako deželnega zbora ("*Landtag*") kot deželnega odbora ("*Ausschuss*") in delno tudi dvorne veče ("*Hofrat*"). Dvorna večja, ta je bila sicer starejši, predvsem sodni organ, se je v 16. stoletju poleg prejšnje vloge pojavljala tudi v podobni vlogi kot odbor. Odbor (*Ausschuss*) je razpravljal o vseh deželnih vprašanjih, od verskih do vprašanj obrambe proti Turkom in postavljanja deželnih uslužbencev. Odbor ni bil pristojen le za odobravanje davkov deželnemu knezu, saj je to bilo v izključni pristojnosti deželnega zbora.

Poverjeniki (*Verordnete*) so morali biti ves čas navzoči v deželni hiši. Prvotno, v prvi polovici 16. stoletja, so bili imenovani za leto dni, pozneje pa za tri ali štiri leta. Odbora (veliki in mali) sta bila predvsem posvetovalno telo, poverjeniki pa so bili izvršilno telo. Odbora sta bila občasno zasedanje deželanov, poverjeniki pa so opravljali naloge stanovske vlade, ki je reševala vse vsakodnevne zadeve v okviru deželne avtonomije. V okviru te so bili poverjeniki posebno zadolženi za vodenje tako imenovanega "deželnega gospodarstva". To so bile predvsem zadeve davkov ter drugih pristojbin in stanovskih sredstev. Pri vprašanjih davkov in deželnega uradništva so imeli poverjeniki tudi nekatere sodne pristojnosti, posebno ko je šlo za izterjavo neplačanih davkov. Skupaj s pisarno so vodili stanovsko korespondenco. Obenem so opravljali ohlast nad deželnostanovskimi uradniki in uslužbenci. Poverjeniki iz klopi gospodov in vitezov

⁴⁴ AS, Stan. I, fasc. 211, Sk. 316.

⁴⁵ Od 31. januarja 1519 pa vsaj do 11. julija 1520, verjetno pa ilahno še v letu 1521.

⁴⁶ Marija Terezija je po tem letu zelo omejila vpliv stanov, vendar je še pustila stanovsko upravo. Pomen le-te pa je bil ostlejši veliko manjši kot v predterezijanski dobi. Jurež II. je leta 1783 odpravil poverjenike (*Verordnete*) in deželni odbor (*Ausschuss*). Leopold II. je stanovsko upravo obnovil. Ta se je s kratko prekinitvijo (1810-1818) obdržala do leta 1861.

⁴² Včasih pa so stanovi v veliki odbor imenovali 24 deželanov.

⁴³ AS, Stan. I, Zapisniki, Sk. 875 sl.

so opravljali tudi naloge prisednikov, to pa običajno ni veljalo za poverjenike iz vrst prelatov in deželnoknežjih mest. Če so poverjeniki prejeli informacijo o pomembnih zadevah, ki bi pressegla njihove pristojnosti, so deželnemu upravniku predlagali, da je na posvet sklical deželni odbor v ožji ali širši sestavi, pač glede na pomembnost zadeve.

Leta 1540 so bili člani odbora (*Ausschuss*): deželni glavar (Nikolaj Juričič), deželni upravitelj (*Landesverweser*)⁴⁷ (Jurij pl. Gall), dva predstavnika prelatov (ljubljski škof Franc Kacijanar in stiški opat), trije gospodje (baroni Erazem Turn, Anton Turn in Krištof Kreig), trije vitezi (Nikolaj Schnitzenpaumb, Erazem Obritschan, Krištof Purgstall) ter en predstavnik mestne kurije (ljubljski župan).⁴⁸

Poverjeniki so bili leta 1540 trije: ljubljanski stolni kanonik Pavel Winer, Krištof pl. Gall iz Podpeči in Hans Jožef pl. Egkh.⁴⁹

Poleg malega odbora je obstajal tudi veliki odbor. Ta je bil posebno dejaven v obdobju reformacije. Pazneje so stanovi točneje določali sestavo odborov, večinoma pa so se te sestave držali že pred tem. Tako so koncem junija 1622 na zasedanju velikega odbora, udeležilo se ga je 37 deželanov, točno določili število članov velikega in malega odbora. Veliki odbor je štel 25 članov, mali pa 12. Vsi člani so morali biti iz deželnega zbora.

V velikem odboru (*Grösser Ausschuss*) so bili:⁵⁰

- pet deželanov iz klopi prelatov (ljubljski škof, stiški opat, kostanjeviški opat, novomeški prašt, ljubljanski stolni dekan ali član ljubljanskega kapitlja);

- osem deželanov iz gosposke klopi:

Štefan Ursini grof Blagaj, Jurij baron Moškon, Pavel baron Egkh, Hans Gašper baron Lantieri, Nikolaj baron Egkh, Wolf baron Egkh, Ivan Jurij baron Lamberg, Jurij Boltežar baron Kacijanar;

- devet deželanov iz viteške klopi:

Erazem pl. Scheyer, Ernest pl. Paradeiser, Jurij pl. Gusič, Kozmos pl. Hohenwart, Boltežar pl. Raumbschiessel, Bernhard Leo pl. Gall, Jurij Boltežar pl. Raunaeh, Franc Jurij pl. Oberburg, Jožef pl. Pasarelli;

- trije člani iz klopi mest (Ljubljana, Kranj, Novo mesto)

V malem, 12 - članskem odboru (*Kleiner Ausschuss*) so bili:⁵¹

- štirje prelati (ljubljski škof, kostanjeviški opat, novomeški prašt, ljubljanski stolni dekan);

če se ljubljanski škof ni mogel udeležiti zasedanja malega odbora, ga je lahko nadomestil bistriški prior;

- štirje člani iz gosposke klopi: Štefan Ursini grof Blagaj, Nikolaj baron Egkh, Wolf baron Egkh, Jurij Boltežar baron Kacijanar;

- trije člani iz viteške klopi: Erazem pl. Scheyer, Boltežar pl. Raumbschiessel, Franc Jurij pl. Oberburg;

- en član iz klopi mest (Ljubljana).

Poverjeniki (*Verordnete*) so bili tega leta štirje: Dietrich baron Turjaški, ta je bil obenem predsednik urada poverjenikov, ljubljanski prašt Gašper Bobek (Wabegkh), Jurij baron Wagen in Hans Friderik pl. Raubar.

Poverjeniki (*Verordnete*) so bili večinoma štirje, sicer izjemoma tudi manj ali več, od 3 do 6 (le leta 1543 jih je bilo še več). Od leta 1583 so stanovi enega izmed poverjenikov imenovali za predsednika urada poverjenikov. Večinoma sta bila v uradu poverjenikov po dva deželana iz kurije gospodov in po dva iz kurije vitezev. Konec 16. stoletja je prelatom uspelo, da je eno mesto v uradu zasedel predstavnik klopi prelatov. Predstavniki mest so bili med poverjeniki le izjemoma. Poverjeniki (*Verordnete*) so za svoje delo prejeli relativno visoko letno plačo, člani odbora (*Ausschuss*) pa so med zasedanjem odbora prejeli za vsak dan dnevnico, seveda le, če so se zasedanja udeležili.

Odnos med uradom poverjenikov in deželnim odborom kaže tudi instrukcija za urad poverjenikov iz leta 1540. Ta instrukcija je najstarejša znana ohranjena instrukcija za urad poverjenikov na Kranjskem in najverjetneje prva instrukcija, ki so jo poverjenikom izdelali stanovi, saj je leto 1540 obenem tudi prvo leto, ko so se poverjeniki (*Verordnete*) pojavili v stanskih zapisnikih. Iz štiridesetih let 16. stoletja so ohranjene štiri instrukcije za urad poverjenikov, in sicer iz let 1540, 1542, 1543 in 1545. Prva instrukcija (*der Herren Verordneten Instruction*) je bila sprejeta 30. januarja 1540 na zasedanju deželnega zbora.⁵²

*"Mi od prelatov in ostale duhovščine, gospodov, vitezov, mest in trgov, kneževine Kranjske, slovenske marke, Metlike, Istre in Krasu zbrani danes na zaselnijski deželni zbor v Ljubljani, priznamo sknpaj in posamično zase in za naše potomce in dvlučer, du smo sprejeli in nastavili častitljive plemenitosti polne gospode Pavlu Wienerja stolnega kanonika v Ljubljani, Krištofa pl. Gullu iz Podpeči in Ivana Jožefa pl. Egkha iz Novega gradu pri Preddvorn za naše poverjenike (*Verordnete*) za leto dni. S tem jim dajemo oblast, du mi rešujejo vse splošne potrebe dežele, posebno obračunajo in prračunajo mčime, naredijo zvrstanke in jih pomnajo in sprejmejo nove napovedi."*

⁴⁷ Bolje "deželni namestnik", kar je še ustrežnejši prevod izraza *Landesverweser*. Za tak način prevajanja se zavzema tudi Sergij Vilfan. (Ustavna ureditev, str. 230).

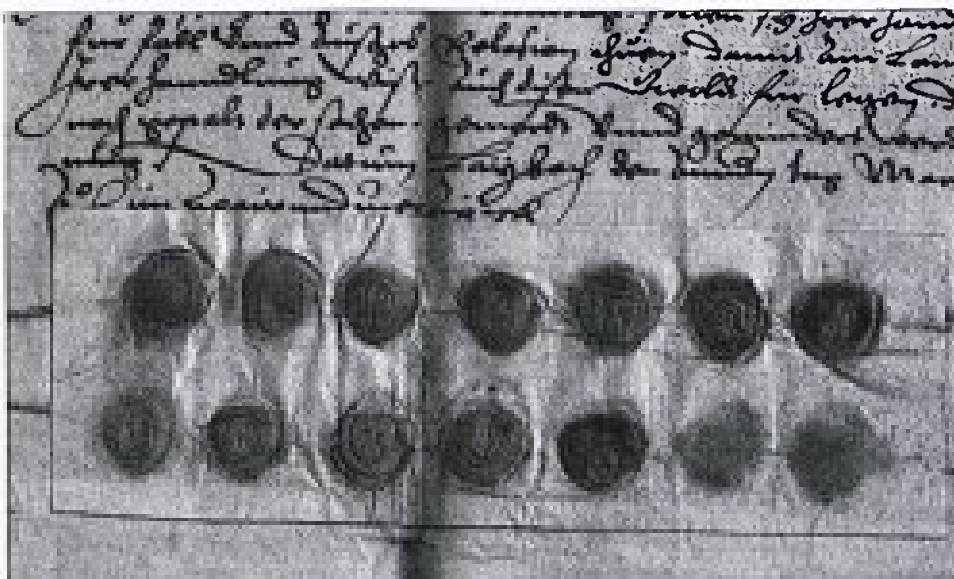
⁴⁸ AS, Stan. I, fasc. 545, sk. 821.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ AS, Stan. I, sk. 889, Protokol XV, fol. 100.

⁵¹ Prav tam.

⁵² Der Herren Verordneten Instruction de dato 30 Jenner 1540. AS, Stan. I, fasc. 545, sk. 821.

Instrukcija za poverjenike iz leta 1542,
Arhiv Republike Slovenije, Stan. I., fasc. 545, šk. 821.

Mišljeni so davčni računi, davčni zaostanki in napovedi imenja. Poverjeniki, ki so bili stanovski izvršilni organ, so se ukvarjali z vprašanji davkov, davčnih zaostankov in davčnih napovedi. Davke so stanovi odobraval na deželnem zboru, ki je bil v obdobju stanovskega dualizma tudi osrednje mesto pogajanj med stanovi in deželnim knezom. Vsi deželani so morali plačati davek (t.i. imenjski davek) na podlagi imenjske rente, ki so jo morali prijaviti. Sprejemanje novih davkov je bilo v izključni pristojnosti deželnega zbora. V primerih "težjih" oziroma pomembnejših zadev so se morali poverjeniki (*Verordnete*) posvetovati z odborom (*Ausschluss*) in drugimi deželani:

"Pri tem naj skrbijo za dober red pa navetu plemenitih gospodov Nikolaja Juričiča barona iz Gyms, komornega svetnika rimskega cesarja in kranjskega deželnega glavarja, gospodo Andreja pl. Lamberga iz Črnelega, inkajšnjega deželnega upravitelja, in ostalih gospodov iz deželnega odbora (*Anschluss*).

...Služijo naj za izpolnitev vsega, kar so spoštovani stanovi že večkrat pred tem in na sedanjem deželnem zboru sklenili. Obravnavajo naj in uredijo naj, kar je za skupno korist in dobro dežele. Ne smejo sprejeti nobene nove naklade, niti davka, tudi nič, česar niso dovolili vsi deželni stanovi. Če bi se dogodile zelo pomembne in težke zadeve, potem te obravnavajo skupaj s prej navedenim našim dobrohotnim gospodom deželnim glavarjem, deželnim upraviteljem in častitimi, plemenitimi, zlatnimi, stanovnimi, previdnimi, častljivimi in modrimi gospodom Frančiškom ljubljanskim škofom, gospodom Erazmom baronom Turnom iz Križa, kraljevim svetnikom in deželnim komednikom spodnjeavstrijske balije in glavarjem v Metliki, gos-

podom Janezom, opatom v Stični, Krištofom baronom Kraig, dednim komornikom dežele Koroške, gospodom baronom Antonom Turnom iz Križa, glavarjem gospodstva Loka, gospodom Nikolajem Šnicempawnerjem iz Iga, gospodom Erazmom pl. Obričanom iz Starega gradu, Krištofom pl. Purgstalom zastavnim gospodom gospodstva Goričane, in Hanson Weillheimerjem, ljubljanskim županom na eni strani, če pa je zadeva zelo težka, pa naj po priliki k sebi pozove še več drngih deželanov, ki se tu nahajajo. V vseh primerih naj zadeve obravnavajo na najboljši način, složno, zvesto, pridno v dobro dežele. To potrjujejo s to listino z našimi stanovskimi podpisi. Narejeno v Ljubljani zadnjega januarja 1540."

Instrukcijo so s podpisi potrdili nekateri deželani: Nikolaj pl. Turn, Ivan pl. Lamberg iz Boštanja, Vajkard Merlitz, Erazem pl. Scheyer, Jakob pl. Lamberg iz Kamna, Krištof pl. Gall in Seyfried Rasp. Glede na obseg poznejših instrukcij je bila instrukcija iz leta 1540 še dokaj skromna, tako po vsebini kot po obsegu - obsegala je dve strani in pol. Instrukcijo so sprejele vse štiri kurije kranjskih stanov.⁵³

Instrukcija za poverjenike - 1542⁵⁴

Druga instrukcija je bila sprejeta leta 1542 na zasedanju deželnega zbora in dvorne veče. Ta instrukcija je obsežnejša, zapisana je namreč na petih straneh, in določnejša v nalogah, za katere pooblašča poverjenike. Naloge poverjenikov so se od davkov širile na urejanje številnih drugih

⁵³ AS, Stan. I, fasc. 545, šk. 821.

⁵⁴ Der Herren Verordneten Instruction, 2 marts 1542. AS, Stan. I, fasc. 545, šk. 821.

zadev, od skrbi za druge prihodke do spora z mestom Trstom. Tudi določila glede napovedi in davkov so postala obsežnejša. Davčna napoved je bila tajna in ni smela biti objavljena. Posebna določila se nanašajo na davke v Istri in na Krasu.

Stanovi so že na deželnem zboru 5. februarja 1542 določili, da naj nekatere osebe opravljajo v dobro dežele "dnevne deželne zadeve in še drugo po meddeželnih praških sklepih"⁵⁵ v času med deželnimi zbori. To je pomenilo tudi izvršitev stanovske odobritve, v katero so kranjski stanovi privolili v Pragi. Na zasedanju dvorne veče, ki je sledila deželnemu zboru, so stanovi 2. marca imenovali za poverjenike enega prelata, enega plemiča in enega iz klopi mest in trgov: Pavla Wienerja, stolnega kanonika v Ljubljani, Jurija pl. Lamberga iz Črnelega in Vida Khisla, ljubljanskega župana, in jim izdali instrukcije.

Poverjeniki so morali poskrbeti, da so deželani pravočasno oddali davčne napovedi in da so bile te napovedi točne. Če kdo tega ni storil, so ga poverjeniki najprej opozorili. Če to ni zaleгло, so ga kaznovali. Proti tistim, ki niti po tem niso naredili davčne napovedi in poravnali davkov ali davčnih zaostankov, so poverjeniki nastopili z ribežem in jim zasegli vso posest, dokler niso poravnali, svojih obveznosti do dežele in nastalih stroškov.

Napoved, ki so jo dali deželani in drugi ni smela biti javno objavljena. Tudi v Istri in na Krasu so morali odslej oddati napovedi in plačevati davke. Zaradi velikega zaostanka le teh so morali poverjeniki nastopiti proti dolžnikom. Postaviti so morali posebnega prejemnika in opozoriti tiste, ki niso naredili prijave.

Kadar so poverjeniki prejeli obtožbe, da je kdo svoje podložnike preveč obremenjeval z davki, so morali to sporočiti stanovom, da so ti nato proti temu ukrepali s kaznijo.

Poverjeniki so bili zadolženi za plačilo od stanov odobrenih izdatkov, kot tudi odobrenih izdatkov za deželno vojsko. Če so pri tem in podobnem potrebovali nasvet, so stanovi menili, naj se posvetujejo z deželnim glavarjem.

Skrbeti so morali za pravilnosti davčnih napovedi, pri tem pa so morali biti posebno pozorni, da ne bi nastajale nepravilnosti. Poverjeniki niso smeli varčevati z močmi pri

urejanju davčnih zadev. Proti tistim, ki niso dali napovedi, so morali ukrepati in poskrbeti, da so tudi ti dali napoved in da niso nikogar spregledali.

Urediti so morali šestletno pomoč. Zbrati so morali vse postavke in v njih zajeti tudi Goriški dolg in drugo, to obračunati in posamezne postavke pojasniti. Do konca leta 1542 so se morali spet znova pogajati tudi s "kraljevim visočanstvom."⁵⁶

Če je še kdo pri deželi imel davčni zaostanek, so morali izterjati tudi tega. Narediti so morali obračun in točen seznam zaostankov. Obračun so dostavili prejemnikom, da so se ti po njem ravnali. Solni dae je moral biti narejen v dobro ali po pravu.

V primeru državne pomoči so morali poverjeniki poskrbeti, da so dala napoved tudi frajsinška posestva.⁵⁷ Poverjenike so stanovi zadolžili, naj na prihodnjem zasedanju v Brniku o tem razpravljajo in prosijo kraljevo visočanstvo, da se dajatve tujih knezov ne izročijo neposredno državi, tako da bi bila pomoč v deželah nedeljena.

Poverjeniki so morali na koncu obračunskih knjig vpisati vse primankljaje obračunov in njihovo razlago. S tem naj bi preprečili poznejše pomote in sume. Poverjeniki so morali imeti vedno pregled nad delom prejemnikov ter skrbeti, da so ti delali pošteno, obenem pa so morali paziti, da ne bi nastajali spori.

Sestaviti so morali poročilo o stanju deželnih uslužbencev in najemnikov, tako da jih je lahko glavni prejemnik plačal.

⁵⁵ Misljeni so sklepi zborovanja odborov spodnjeavstrijskih dežel (Avstrije nad Anizii in pod njo, Štajerske, Koroške, Kranjske), Goriške, Tirolske, Prealnih dežel, Češke in Moravske v Pragi poznani 1541-1542. To je bilo enu najpomembnejših zborovanj v avstrijski zgodovini in je bilo sad prizadevanj Ferdinanda I. in stanov spodnjeavstrijskih dežel, da bi se urenilo skupno ureditvanje vseh dežel v obrambi proti Turkom. Hlasek privesem vijaških vprašanj in oskrbe vijeke so bila v ispreitju vprašanja davčne napovedi in politianja zaustalili slavku, se pravi vprašanje razlelitve finančnega bremena za obrambo med posameznimi deželami. (H. J. Birkmann, Die österreicherischen Ländel-Kongresse, V: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 17, 1869, str. 279-286)

⁵⁶ To se je tudi zgodilo, saj je bil v aprilu in maju 1542 sklican zbor odborov spodnjeavstrijskih dežel na Dunaju, na katerem so razpravljali o izvedbi sklepov državnega zbora v Speyerju, ki je bil v začetku leta 1542. S Kranjske so se udeležili zborovanja na Dunaju Pavel Wiener (sočasni tudi poverjenik), Jurij pl. Lamberg in ljubljanski meščan Marx Stettner. Kranjski stanovi so, kot je vidno tudi v drugih primerih, upoštevali tudi kurijo mest in trgov. Tema zborovanja je bila odbititev sredstev za odrambo proti Turkom in za špansko-francosko vojno. Na Dunaju so se odbori spodnjeavstrijskih dežel zbrali znova oktobra 1542 in spet odobrili finančno pomoč deželnemu knezu. (A. Dinitz, 6. knjiga, str. 178-179)

⁵⁷ Glede odpravčitve posesti, ki so jih imeli v deželi člani državnih stanov v začetku ni bila sporna. V letu 1531 pa so državni stanovi zaradi državne pomoči za boj proti Turkom menili, da bi sočasna prilegnitev državnih stanov v deželno odpravčenje pomenila neupustni dvojni obdavčitev. Zato je bilo sklenjeno, da se deželna posest le-teh opristi davka za obrambo proti Turkom v delnih deželah, ne pa tudi prestalnih deželnih davkov. 11. aprila 1543 so sklenili poravnavo med cesarjem Ferdinandom I. in salzburškim, bamberskim, feiscinškim, regensburškim in passavskim škofom, in sklenili da bodo posesti teh škofovskih kneževin v spodnjeavstrijskih deželah priste turškega davka, vse ibikter lombi plačevale pomoč za boj proti Turkom državi. S tem je bil princip ozemeljske enakosti prekršen v korist državniustavskih posestnikov v delnih deželah. (A. Mell, str. 522)

Poverjeniki so morali skrbeti za vzdrževanje in popraviljanje poti. Skrbeti so morali za objavljanje deželnih redov in pripravo njihovih predlogov.

Kar se tiče popravila ceste skozi Kokro, so jih stanovi zadolžili, "naj storijo vse, kar je človeško in kar je mogoče", da se jo izboljša. Cestno mitnino, stojnino, njive in druge činže so morali vzdržujejo v posebnem redu, tako da so bile pravice dosežene, dohodek od tega je obračunal prejemnik in iz tega dohodka naj bi se izboljšale ceste. Poverjeniki so morali rešiti tudi zadevo s Tržačani in preprečiti nezadovoljstvo in razbitenje, vse za dobro in prijateljsko sosodstvo.

V času ki je poverjenikom še ostal na razpolago, naj bi ti poskrbeli, da se pripravi red ograjnega sodišča za nadaljnje razpravljanje. Poverjeniki so morali biti seznanjeni z vsemi pritožbami in zadevami dežele. Vzdrževati so morali dobro registraturo in vse drugo, kar je določil praški sklep in deželni zbor. To so morali izvršiti čimprej in pri tem niso smeli ničesar izpustiti.

Pri svojem delu so morali preprečevati nepotrebno jezo, dopisovanje in drugo, da zaradi tega dežela ne bi trpela škode. Poverjenikom pa se ni bilo treba ukvarjati z vprašanjem dokončanja pogajanj o trgovini tujcev, ki je niso dovolili vsi stanovi.

V primeru, da bi bila naklada mnogo manjša, so morali poverjeniki o tem predhodno obvestiti deželane.

Stanovi so v sklepnem delu instrukcije poverjenikom naložili naj vzdržujejo kolikor je mogoče dobro gospodarstvo. Naj ne potrdijo nobenega nepotrebne izdatka ali zanj zaprosijo. Stanovi so poverjenike pri tem opozorili na revščino in velike stroške, ki izčrpavajo deželo, pri tem pa so jim izrazili svojo podporo in zaupanje.

Tudi instrukcija iz leta 1542 je določila, da se morajo poverjeniki v težavnih primerih vedno obrniti po nasvet k deželnemu glavarju ter zahtevati odbor in nasvet še drugih deželanov. Na vseh zasedanjih deželne veče in deželnega zbora so morali poverjeniki poročati o svojem delu in izdatkih, tako da je bil deželni zbor seznanjen z njihovim delom. Pri tem so morali poverjeniki predložiti tudi pooblastila, ki so jih dobili od stanov.

Instrukcijo so stanovi sprejeli drugega marca 1542 v Ljubljani.⁵⁸ Na njej je ohranjenih dvanajst pečatov.⁵⁹

ZUSAMMENFASSUNG

STÄNDISCHE VERORDNETE UND AUSSCHUSS SOWIE DIE INSTRUKTIONEN FÜR VERORDNETE AUS DEN JAHREN 1540 UND 1542

Der Autor stellt die Verwaltungsstruktur der wichtigsten Ämter der Krainer Landstände vor. Zum ersten Mal begegnet man einer derartigen Struktur in Krain im Jahre 1519, endgültig setzte sie sich im Jahre 1540 durch. Das zentrale Vollzugsorgan der Landstände waren drei bis sechs Verordnete. Außer ihnen kannten die Stände noch zwei Beratungsorgane, den kleinen Ausschuss (12 Landleute) und den großen Ausschuss (25 Landleute). Diese tagten gelegentlich, mindestens viermal pro Jahr, im Notfall auch öfter. Im großen und kleinen Ausschuss waren alle vier Kurien vertreten (Prälaten, Herren, Ritter und landesfürstliche Städte). Dieses Prinzip wurde bei den Verordneten jedoch nicht so konsequent eingehalten. Der kleine Ausschuss setzte sich aus 4 Prälaten, 4 Herren, 3 Rittern und einem Vertreter der landesfürstlichen Städte zusammen. Im großen Ausschuss waren 5 Prälaten, 8 Herren, 9 Ritter und 3 Vertreter der landesfürstlichen Städte vertreten. Im vorliegenden Beitrag werden auch die ersten beiden Instruktionen für die Verordneten aus den Jahren 1540 und 1542 vorgestellt.

SUMMARY

DEPUTY COMMISSIONERS AND THE PROVINCIAL BOARD AND THE INSTRUCTIONS FOR COMMISSIONERS IN 1540 AND 1542

In his article, the author discusses the administrative structure of the most important offices of the Carniolan Diets. The structure referred to appears in Carniola for the first time in 1519 and became the established norm by 1540. The most important executive bodies of the provincial Diets were the commissioners or the Verordnete, as they were referred to, of which there were usually from 3 to 6. In addition to these, the Diets also had two advisory bodies: the smaller committee of 12 noblemen, known as the Ausschuss and the greater committee of 25 noblemen which convened occasionally - usually four times a year, although, in times of emergency, more frequent meetings have been recorded. All four Diet benches (the prelates, the nobility, the knights and the provincial royal towns) were represented in both the smaller and the greater committee - a principle, however, which the diets did not adhere to strictly in appointing their commissioners. The smaller committee was comprised of 4 prelates, 4 noblemen, 3 knights and a representative of the provincial royal towns, while the greater committee was comprised of 5 prelates, 8 noblemen, 9 knights and three representatives of the provincial royal towns. The article also presents the first two instructions given to the commissioners appointed in 1540 and 1542.

⁵⁸ Instrukcija je bila prenesena iz zapuščine Janeza Herbatta pl. Kacijanarja grofa Begunjskega (Kazenstein) (deželnega upravitelja v letu 1611) v stanovsko registraturo. AS, Stan. 1, fasc. 545, sk. 821.

⁵⁹ Der Herren Verordneten Instruction, 2 partij 1542. AS, Stan. 1, fasc. 545, sk. 821.

UDK 94(497.4 Metlika)*17/18*
94(497.5)*17/18*

Ivan Peter Marchi-Marki¹: Njegovo delovanje s posebnim poudarkom na odkupu grofije Metlika, njegova oporoka in pogodba o odkupu omenjene grofije

DANICA BOŽIČ BUZANČIĆ

Družina Marchi-Marki¹, kat ja imenuje njihov zet, pesnik Jerolim Kavanjin, se je v Split priselila iz Bole na otoku Braču, verjetno konec 16. stoletja. Kot kaže, je bila ta vedno ugledna meščanska družina. V splitski Veliki svet je prišla leta 1671.² Predvidoma leta 1698 je od Benčanov dobila naziv "conte".³ Konservatorji mesta Rima so leta 1728 Ivanu Petru Marchiju potrdili rimsko plemstvo z diplomo, v kateri med drugim piše: "Zaradi tega je treba jasno priznati, da so Dalmatinci in Splitčani Marchi zelo plemenitega rodu, kot smo se mi zelo zanesljivo prepričali s pomočjo javnih in verodostojnih dokumentov. Z njihova pomočjo in s pomočjo prič, vrednih zaupanja, nam je knez Ivan Peter povsem dokazal slavo svoje stare in plemenite družine, pa tudi krepost in sijaj rimskega plemstva".⁴ Verjetno je Marchiju potrditev rimskega plemstva veliko pomenila tudi za njegove zveze z zelo uglednimi osebnostmi in cesarskimi dvori pomenljive za dosego ciljev, ki si jih je postavil kot življenjsko nalogo.

Ivan Peter je bil najznamenitejši član te družine. Rodil se je aprila leta 1663 v Splitu, umrl je marca leta 1733 v Benetkah, sam in verjetno nekoliko zapuščen.⁵ Dediči so ga v boju za njegovo

imetje celo razglasili za skleroznega, čeprav je bil zaradi številnih neuspehov le globoko razžaloščen.

Doktorat je končal leta 1680 v Padovi.⁶ Obiskoval je evropske cesarske dvorce, dopisoval si je z najuglednejšimi osebnostmi in tudi sam je bil zelo spoštovana osebnost. Od mogočnikov je iskal razumevanje in pomoč za uresničitev svojih velikih zamisli, saj jih nikakor ni mogel niti nameraval uresničiti sam. V tujini je kupoval knjige in jih pošiljal v domovino (območje Splita). Domovina je bila ves čas njegov ideal. Do smrti je bival v Benetkah, da bi uresničil kakšnega izmed svojih načrtov, kar je razvidno iz njegove oporoke, navedene v prilogi.⁷

Eno najpomembnejših dejanj, ki mu jih je uspela uresničiti, je ustanovitev Hrvaške akademije (Academia Illyrica illirivam slovinica...)⁸ Zbirališče članov je bilo v župnijskem uradu stare splitske stolnice. Literarne akademije so v Evropi nastale v 18. stoletju, v intelektualnih krogih. Na ljudstva niso imele vpliva.

Nastale so po vzoru rimske "Arcadie", utemeljene leta 1690 v Rimu.

Le-ta so slavili, obenem pa so ji tudi oporekali. Po Italiji in zunaj nje je imela številne podružnice. Pa zgledu Arcadie so nastale številne akademije po vsej Dalmaciji, različne akademije pa so bile ustanovljene tudi v istrskih mestih in v Ljubljani. V hrvaškem prastomu je bila kot prva ustanovljena tista v Splitu, in sicer konec 17. stoletja.⁹

Namen akademije - navaja ga tudi Marchi v

¹ Markić jih imenuje Jerolim Kavanjin v svojem epu *Triest vandeška Bugatstva i ubožtvu*, Zagreb 1913, verz 151, str. 83. Taki avtor pesni govori tudi o svoji ženi, sestri Ivana Petra Marchija:

Ona i sestrom izaše su
od Markića vrielne kuće,
kripostina uzresle su, bogošivne i bujuće,
neu dubriem roditeljim
bratrim knežim, učiteljim

² Arsen Duplančić, *Regeste zapisnikov splitskega Velikega sveta, Grada i priluzi za povijest Dalmacije*, 14., Split 1998, zapis št. 37, str. 70-71.

³ D. Božić-Buzančić, *Inventar arhiva obitelji Ivana Petra Marchija osnivača Ilirske akademije u Splitu. Priluzi i grada za povijest Dalmacije* 10, Split 1980, str. 100.

⁴ Arsen Duplančić, *Diploma o rimskom plemstvu Splitčanina Ivana Petra Marchija*, časopis *Mogućnosti*, št. 1/3 1998, str. 143 in dalje.

⁵ Iz potrdila matične knjige umrlih župne cerkve sv. Janeza Krstnika "in Bergnla" v Benetkah izvenni, da je 25. marca 1733. leta kunte Ivan Peter Marchi iz Splita, v prihluzni 75. letu življenja umrl od "Diarea e Infantinnazione nel Petto in giorni tredici." Njegov zbirnik je bil Casem, Bireh je uredila guspa Agostina Doria "con Capitulu"; Muzej grada

Splita, Arhiv Martinis-Marchi, zvezek "Per Domina Anna Maria Bramb Alberti, Turrice de Figlie et Elisabetta Cavagnini rellita Capignossa contra Martinis, str. 30. Hlisa, v kateri je živel Marchi v Benetkah, je imel guspol Bernardino Doria al fronte (D. Božić-Buzančić, *Inventar arhiva I. P. Marchija, osnivača Ilirske (Hrvaške) akademije u Splitu*, n. št., str. 82, upomba 16.

⁶ M. P. Glezzi, *I Dalmati all'Università di Padova dagli atti dei grandi accademici (1601-1800), Atti e memorie della Società italiana di Storia patria XXI*, Venezia 1994, str. 54.

⁷ Oporoka Ivana Petra Marchija AIS/III, v Upravnem arhivu v Splitu (DAS).

⁸ Čim Čičin Šain: *Ilirska akademija u Splitu, njeno vrijeme i središta*; J. Kavanjin: *Baštincičina*, v redakciji Čira Čičin Šaina, Split 1952, str. 14, upomba št. 3.

⁹ D. Božić-Buzančić, *Južna Hrvatska u evropskom birokratskom pokretu*, Split 1995, str. 8.

svojem delu, je bil: "Ne nahodim da se bolje može izgojiti i ljipje urešiti ovi jezik s izvrsnimi načini od besidenja; niti veće priditi dušam virnikov i nevirkov, nego s prinesenjem od dobrih i duhovnih knjiga iz inih jezikov u ovi naš slovinski."¹⁰ To je zapisal v svojem prevodu dela jezuita Bonhoursa: "Misli karstjanske za svaki dan od miseca".¹¹ Iz francoščine je v italijanščino prevedel delo "La politica de Conquistadori", Benetke 1708. Šime Ljubić mu pripisuje knjigo "Hvala svetih, ali govorenja zblížena preko godišta". V rokopisu so se ohranila različna njegova dela, kot na primer: "Uzdasi duše", pregovori in nekatere "Lirske pjesme", ki so po H. Morović danes shranjene v Arhivu HAZU v Zagrebu.¹²

Po zgledu te akademije je bila ustanovljena podobna akademija v Dubrovniku. Najverjetneje je šlo za "Akademijo izpraznijeh", ustanovljeno okrog leta 1690.¹³ Sam je povedal, da je ustanovitev akademije v Splitu vzpodbudila Dubrovčane k ustanovitvi podobne akademije, ki bo delovala v jeziku "per travagliare sopra una lingua, delle piu antiche, delle piu famose, e delle piu eleganti di universo".¹⁴

Leta 1703 je imela Hrvaška (oziroma Ilirska) akademija dvanajst članov. Kot je znano, so bili to: Franjo Kriton, tajnik, duhovnik, kanceler nadškofa Cosmija, Jerolim Kavanjin, pesnik in splitski odvetnik, Ivan Dražić, Peter Macukat, jezuit Della Bella, avtor trijezičnega slovarja,¹⁵ morda tudi sam nadškof Cosmi, ki je bil zelo naklonjen hrvaškemu narodu in je delal za njegov blagor, verjetno tudi zelo ugledni Ivan Paštrić, čeprav ni živel v Splitu, in nekateri drugi.¹⁶ Ti so na svojih sestankih o predlaganih vprašanjih razpravljali v prozi in v verzih, in so bili pri tem še posebej pozorni na uporabo pravih izrazov.¹⁷ Njihov zaščitnik je bil sv. Hieronim.¹⁸ Marehi je, kot je bilo že povedano, tudi sam prevajal v hrvaščino.

Hrvaški jezik je neizmerno ljubil in spoštoval. Kavanjin o njegovem delovanju na področju hrvaškega jezika in o njegovem prevajalskem delu govori takole:

Ivan Peter vrl vetia

i govorniek priuredni,
ki u bistru glavu pria
svieh od knjiga nauk vriedni,
i u naš jezik prini pisa
miesečnu svagdanju misa.¹⁹

To ni nič čudnega, saj je tudi prvi Marehi, ki se je priselil v Split, to je Nikola di Marehi, prepisal "Gospin plač" v hrvaškem jeziku, kakršen je bil razširjen po vsem Hrvaškem primorju. Peli so ga v cerkvah in na pasionskih procesijah, vedno kot del obreda in velikega četrtka in petka, verjetno prav za potrebe cerkve sv. Mihaela, poleg katere je bila njihova stanovanjska hiša v mestu, in s katero je imela skupno južno steno.²⁰

Split je imel veliko prebivalcev z visoko izobrazbo. Tako Jerolim Kavanjin za Splitčane intelektualce piše:

"Da, vazdakat bi u Spljetu,
knéa prava od mudrosti,
i naš narod erkvi i svitu,
dava ljude od vridnosti,
koih slavim vrhu seine
nauke, svieta, dubočine."²¹

Ivan Peter Marehi-Markiće je začetnik dobredelne ustanove Martinis Marehi za svoje mesto - Split. Njegova zamisel je bila, da bi jezuiti²² v Splitu zbirali in pončevali revne dečke, sestre uršulinke²³ pa revne deklice, seveda zastonj. V ta zelo plemeniti namen je Ivan Peter želel vložiti ogromen del imetja svoje zelo premožne družine. Njegovi dediči so nadaljevali delo na tem načrtu, uresničenem šele leta 1871 ob pomoči Ivana De Marehija, po rodu Italijana, tedaj splitskega prebivalca. Odprli so ustanovo, v kateri so skrbeli za revne starčke in starke ter revne šoloobvezne otroke. To ustanovo je upravljala Javna dobredelnost, imenovana Zavod Martinis-Marehi. Ustanova je delovala do leta 1945, oziroma do priboda komunistične oblasti na Hrvaško.²⁴

¹⁹ J. Kavanjin, n. d., verz 152, str. 83.

²⁰ D. Božić-Bužančić, Inventar arhiva ubitelji Ivana Petra Marehija, osnivača Ilirske akademije u Splitu, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, zv. 10, Split 1980, str. 79 in 81.

²¹ J. Kavanjin, n. d., nadglasje šestega petja, str. 87, J. Kavanjin, katerega člani družine so se priselili iz Italije leta 1600, se je popoldnoma pohvalil in napisal zverženo delo, Povijest hrvatske književnosti, knjiga 3, Zagreb 1974.

²² Z zavzetanjem nadškofa Štefana Cosmija in škofa Nikolaja Bijankovića je leta 1703 v Splitu prisel Anelio della Bella in od takrat se je v tem mestu počasi začel razvijati jezuitski hospicij. Jezuiti na začetku niso imeli svoje hiše niti stalnih prihodkov, Dalmatinski škofje so bili z njihovim delovanjem zadovoljni in so jim poskušali zagotoviti denarno podporo države - ni se je tudi zgodilo z odbojčiji vladar z dne 5. 9. 1716, s katero je bila izločena denarna pomoč v višini sto dukatov za vsakega misijonarja. Kmalu su jim oblasti stale tudi redne prihodke. A. Duplanić, Regesta zapisnika splitskog Velikog vijeća, n. d., št. 91, str. 122.

²³ Red uršulink v Splitu ni nikoli obstajal in v obdobju, v katerem tukaj govorimo, je na Hrvaškem obstajal le v Varaždinu. (Za bi informacijo se zahvaljujem prof. teologije v Splitu dr. ibnu Slavku Kovačiću).

²⁴ O tem zelo dragocenem zavodu ne bomo naprej govorili ker to

¹⁰ D. S. Karoman, Prva hrvatska akademija i gospodarsko društvo u Spljetu, Split 1899, str. 14.

¹¹ Benetke 1704, Zagreb 1728.

¹² H. Morović, Povijest biblioteka u Splitu, n. d., str. 132.

¹³ D. Božić-Bužančić, Planovi I. P. Marehija za oslobodjenje Južnih Slavena od Turaka, Ivan Paštrić (1636-1708), Život, djelo i suvremenici, Split 1988, str. 122.

¹⁴ D. Božić-Bužančić, Inventar arhiva ubitelji Ivana Petra Marehija, osnivača Ilirske akademije u Splitu, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, zv. 10, Split 1980, str. 83.

¹⁵ H. Morović, Povijest biblioteka u gradu Splitu, n. d., str. 133.

¹⁶ H. Morović, Povijest biblioteka u Splitu, n. d., str. 131.

¹⁷ D. Božić-Bužančić, Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću, Zagreb 1982, str. 124.

¹⁸ Č. Čičin-Šain, Ilirska akademija u Splitu njeno vrijeme i sjedište, Split 1952, str. 13.

Vodile so jo redovnice sv. Vinka Paulskega.

Ivan Peter in njegovi bratje su se konce 17. stoletja obrnili na providurja Alvisa Moceniga III. (1696-1702), naj jim v zalivu Maslinica na otoku Šolti dovoli sezidati stolp in okrog njega vas s cerkvijo. Providur Marin Zane leta 1703 v svojem pismu, naslovljenem dožu, razlaga prošnjo in zahtevo, naj se Marchijevim v investituro dodeli 200 kampov zemlje. Podprl jih je, ker je menil, da bosta oblikovanje naselja in prihod novih kolonov, ki bi bili sočasno tudi vojaki, koristna za zaščito ljudi pred gusarji. Na osnovi te dukale z dne 25. marca 1703 je izdal dovoljenje za gradnjo stolpa, vasi in cerkve ter investituro za 200 kampov zemlje, vendar pod pogojem, da se s tem strinja tudi splitska komuna, ki ji je pripadal otok Šolta.

Istege leta so Marchijevi splitski veliki svet zaprosili, da jim v Maslinici (Purto Olivettu detta Masliniza Inferiore) da v najem sto kampov zemlje za običajno nadomestilo štirih soldov za vreteno. Ta del otoka je bil zapuščen, neobdelan in brez straže, ni bil varen pred tatovi in ni bilo mogoče izslediti gusarjev, ko so prihajali napat v Donje Selo in so izganjali ljudi v suženjstvo.²⁵

Tako so 24. junija 1696, na praznik sv. Janeza Krstnika, Turki iz Uleinja oropali Donje Selo in odpeljali v suženjstvo 64 ljudi. Ko je providur Dolfin slišal to novice, je nadnje poslal svojo galejo in fuste, ki so bile v splitskem pristanišču, vendar so gusarji galejo že odpeljali v Uleinj. Šolta je sodila v splitsku komuno in prihodki od nje so bili za splitsko komuno zelo pomembni, tudi glede ujetnikov, saj so bili Šoltani splitski koloni. Svet se je na seji z dne 8. 7. 1696 odločil zaprositi providura, naj ukrene vse, kar je mogoče, za osvoboditev ujetnikov. V zvezi s tem je bil odločen pisati tudi odvetniku Giuseppeju Cucchiju, splitskemu nunciju v Benetkah, naj posreduje pri dožu.²⁶

Svet je 11. novembra 1703 udobril prošnjo, da se Marchijevim podeli zemljo za graditev omenjenega naselja, providur pa je januarja leta 1704 izdal terminacija.²⁷ V Maslinici so se zbirale ladje zaradi zaščite pred gusarji. Obrambni stolp je bil visok štiri nadstropja. Leta 1708 je ta družina zgradila tudi široko dvorišče, tako imenovano avlijo. Tako se verjetno imenuje štiri-

kotnik, ki so ga sestavljale štiri zgradbe, na sredi je bilo dvorišče, vola pa je bila pod zahodnim krilom zgradbe in stolpa. Prebivalci to dvorišče tudi danes imenujejo avlija. Nad glavnim vhodom je vklesan družinski grb, v avliji pa je vklesan napis v latinščini, ki se v slovenščini glasi: "Da bi bil ladjarjem, ko priplujejo v Maslinico, varnejši hram za vero, nahajališče vode, za potrebe, so skopali hrib in ker so bili pripeljani priseljeneci, so knezi bratje Marchi leta gospodovega 1708 z velikimi stroški sezidali dvurec." Ko so vse uredili, so Marchijevi na to območje povabili nekaj družin iz Zagore, svoje kolone. Ti so tudi tu morali biti koloni, in če je bilo treba tudi vojaki. Tako so se priselile tri družine, in sicer družine Radman, Glavurtić in Dragičević iz Zaostrega. Dragičevići so izumrli, priselila pa se je družina Jurić iz Pruguvega.²⁸ To so bili koloni z njihovih posestev v Dalmatinski Zagori. Iz popisa njihovih arhivalij je razvidno, da se je med koloni v Maslinico leta 1711 priselil tudi neki Lovretić iz Mostarja.

S koloni, ki naj bi jih Marchijevi naselili na zemljo, pa tudi z drugimi prebivalci su Marchijevi lahko svobodno sklepali za zemljo in hiše dominikalne obveznosti pravične narave. Tisti, ki so se naselili v Maslinici, so bili prosti vseh obveznosti "fazioni reali e personali" za dvanajst let, razen tistih, katerih ni nihče prist in tistih, ki jih oblast nkaže v najnih potrebah.²⁹

O tem dogotku govori tudi Jerolim Kavanjin, vendar ga pripisuje le bratu Juriju, čeprav so dovoljenje dobili vsi trije bratje:

Juraj turan, erkvu i selo
sgradi u podan od Suleta
miestu i plavim priveselo,
er musarstva štiti ih kleta
kriepi vudom, miesom drivke
sril pustošne njegda livke.³⁰

Književnik Antun Matijašević Karamanec je leta 1717 opeval utrjeno poletno hišo bratov Marchi v Maslinici na Šolti. Spev je v rokopisu v Arheološkem muzeju v Splitu. Pisan je v latinščini.³¹

Naslov speva se glasi: Olivetum Villa in Insula Solynta Illustrissimorum D. D. Comitum Ioannes Petri, et Georgij Marchis Patriciorum Spalatinorum Ab Antonio

Caramaneco Iuris Utriusque Doctor. Descripta, cum prefatione Ad Illustrissimum D.D. Bartholomaeum Abbatem Zenum MDCCXVII.³² Marchijevi so imeli posesti tudi v drugih

ne sodi v temo tega prispevka, navedli bomo samo dve deli, pomembni za preučevanje delovanja teh institucij: A. Kuzmanić, Braća Ante, Frane, Petar Egnvae, Ivan Petar Manki, Braća Ante Otavij, Ivan Petar Martiniš Marchi, Josip De Manki, Dobročinci splitski, Zadar 1871, n. d., str. 20, 56; Beislava Vračić i Albonsa Kovačić, Sestre milosrdnice sv. Vinka s kućom matiernu u Zagrebu 1845-1995 - Martiniš-Marchi 1875-1945, Zagreb 1998, str. 293-303.

²⁵ A. Duplanić, Regesta zapisnika splitskog Velikog vijeća, št. 71, str. 106.

²⁶ A. Duplanić, Regesta zapisnika splitskog Velikog vijeća, št. 62, str. 97-98.

²⁷ A. Duplanić, Regesta zapisnika splitskog Velikog vijeća, str. 105-116.

²⁸ I. Rubić, Dvorac Martinis Marchi na Šolti, Novo Duba, 16. aprila 1927.

²⁹ D. Božić-Bužančić, Inventar arhiva obitelji Ivana Petra Marchija osnivača Hirske akademije u Splitu, Izdanje Histrrijskog arhiva u Splitu, zv. 11, Split 1980, str. 85-86.

³⁰ J. Kavanjin, n. d., peti spev, verz 156, str. 84.

³¹ Cvito Fisković, Stari hortikultura Visa, časopis Hortikultura, št. 2, Split 1964, str. 23.

³² Zbirka Caramanecovih rokopisov v Arheološkem muzeju v Splitu.

naseljih na tem otoku. Ivan je v svoji, tu priloženi oporoki, dedičem naročil, naj vsem njihovi kolonam odpustijo dolgove.

Tudi Ivan, brat Ivana Petra, je bil plemenit človek, Kavanjin o njem piše:

Ivan mlaji brat obiju,
svom dobrotom naš grad resi,
i n njeni hoće da se sijn
za brštinu od nebesi
zadužbine i almužtva
na braskoga korist družtva.³³

Med njegovimi dragocenimi, vendar manjšimi deli, ki kažejo širino njegovega znanja in sposobnosti, naj omenimo, da je poslal mere in risbe Dioklecijanove palače v Splitu Fischerju von Erlachu, risbe pa je na kraju samem izdelal slikar Vincenzo Paterini. Delo ima naslov "Entwurf einer historischen Architectur". Objavljeno je bilo v prvi polovici 18. stoletja na Dunaju, v Leipzigu in Londonu.³⁴

Ivan in njegova brata so sodelovali v hudih in krvavih bojih proti Turkom kot prostovoljci ter s seboj peljali moze na svoje stroške. To je Ivan pravzaprav spodbudilo k dvema življenskima načrtoma, v katera je vložil največji del družinskega imetja in največji del svojega življenja.

Njegov prvi načrt, ta je zelo presegal njegove zmožnosti, je bilo delovanje za osvoboditev južnih Slovanov od Turkov. V ta načrt je zajel: Bolgarijo, Raško, Makedonijo, Albanijo, Bosno, Heregovino, Slavonijo ter del Dalmacije in Hrvaške. Za uresničitev omenjenega načrta je Marchi delal skoraj vse svoje življenje. V pismu³⁵ je načrt prepuščal papežu Klemenu XI. (1700-1721), češ naj ga on s svojo močjo spodbudi in vodi. Čeprav je bil vizionar, je znal preceniti, da zamisli nikakor ne more uresničiti sam, vendar je bil sanjač. Vedel je, da to morajo poskusiti samo vrhunske, takrat vladajoče osebnosti Evrope.³⁶

Drugi Marchijev načrt, v začetku ga je nameraval uresničiti sam, je bil odkup enega fevda na območju med turško mejo in Jadranskim morjem od avstrijskega državnega fiska.

Prvi načrt

V memorialu, napisanem leta 1727 v Benetkah, Marchi razlaga, kakšni razlogi so ga vzpodbudili k načrtu za osvoboditev slovanskih narodov. S Karlovskim mirom leta 1699 je bila turška meja začrtana v bližini Splita, to pa je bilo zelo nevarno, nadaljuje Marchi. Turki bi iz maščevalnosti lahko začeli napadati tudi beneška posestva. Še posebej pomembno je bilo, da so ti tjeti Slovani turški državi dajali najboljše vojake-janičarje in visoke državnike. O tem Marchi piše tudi papežu Klemenu XI. v že navedenem pismu. Z izgubo omenjenih narodov bi se Otomansko cesarstvo zamajalo. Najprej bi bilo treba osvojiti Bosno. Ta država je potrebovala vladarja in po Ivanovem mnenju bi bil najprimernejši kandidat vojvoda Leopold Lorenski, ki je bil po ženi v najožjem sorodstvu s francosko kraljevsko hišo in vrh tega še sorodnik avstrijskega cesarja Karla VI. Marchi priporoča svojega kandidata in svoj prvi načrt ter poudarja, da bi se Leopold moral povezati z močnimi evropskimi državami ter od njih dobiti vojaško in finančno pomoč, da bi najprej osvojil Bosno.

Sicer je bil Marchi povezan z Leopoldom in je prihajal k njemu. V pismu obrazloži isti načrt, kot zaščito od Avstrije. Če bi avstrijski cesar namreč prvi vkorakal v Bosno, potem bi bilo treba ta načrt opustiti, in takšna upanja so obstajala že v naslednji vojni. Če bi Avstrija zasedla omenjene slovanske dežele, bi ji bile v breme, ker bi bila tedaj preveč razprostranjena, diplomatsko govori Marchi. Evgen Savojski je leta 1697 prodril globoko v Bosno, vendar mu kristjani te dežele niso pomagali in ga niso navdušeno sprejeli. Območje Bosne je mejilo z Dalmacijo in od tam je prihajala nenehna nevarnost turških spopadov in prodorov. Razpravlja, kako bi bilo ta hud problem mogoče rešiti. Če bi papež v Bosni, ki jo Marchi že imenuje kraljevina, imenoval enega vladarja, bi ta tam zgradil več cerkva, samostanov, holnišnic in semenišč brez stroškov, meni Marchi. Tudi papeška država bi imela od tega korist, diplomatsko piše Marchi, da bi papeža prepričal o svojem načrtu.

Najmočnejša razloga s katerima je skušal pridobiti papeža, sta bila širjenje katoliške vere in priliv finančnih sredstev v papeško državo in v papeževo blagajno na sploh. Za uresničitev tega načrta je Marchi obiskoval dvore različnih evropskih vladarjev in porabil velik del družinskega premoženja za povečanje omike v tej deželi. V drugem memorialu, ki ga je govoril pred beneškim Svetom, ko se je z Dunaja vrnil v Benetke, je skušal oblasti obvestiti o turških pripravah na napad s pomočjo pravoslavnih Morlakov. Verjel je, da bodo Slovani pravoslavne vere sledili veri svojega novega vladarja, ki jih bo osvobodil.

To novo državo je hotel zaščititi od evropskih držav, ki bi jo skušale zasesti, in od cesarske

³³ J. Kavanjin, isto delo, peti spey, verz 157, str. 84.

³⁴ Dr. Duško Kečkemet, *Crteži i gradlike Dioklecijanove palače Fischera von Erlacha, Peristil, Zbornik radova za povijest umjetnosti*, št. 30, Zagreb 1987, str. 127.

³⁵ V Državnem arhivu v Splitu pod signaturo ROOM hranijo del arhiva družine Marchi, vendar žal ti rokopisi niso do konec urejeni. Med drugimi hranijo dva enaka rokopisna zvezka, nashvljena na takratnega papeža Klemena XI. iz leta 1716. To je temeljni vir, iz katerega izvenju življenjske zamisli in delovanje Ivana Petra Marchija. Poskušala sem jih najti v Vatikanskim arhivu, vendar mi zaradi prekratkega obka bivanja ni uspeli ugotoviti, ali tam obstajajo in ali so sploh bili poslani.

³⁶ D. Bužić-Bužančić, *Planovi Ivana Petra Marchija za oslobodenje Južnih Slavena od Turaka*, Zbornik Ivan Bužić (1636-1708), Život, djelo i savremenici, Split 1988, str. 123.

Rusije. Posebej je poudarjal Črnogorec, iskreno vdane Petru Velikemu. Bal pa se je, da bi le-ta lahko prišel do Sredozemlja.

Po njegovem mnenju je obstajala možnost, da ti narodi nekoč napadejo papeško državo in sam Rim. Vsekakor je bilo v tem tudi nekaj diplomacije, ker je bil Marchi sicer naklonjen Petru Velikemu, slovanskemu vladarju in borcu proti Turkom (čeprav se je, kot je bilo že omenjeno, bal njegove prevlade), ki so bili tedaj hrvaški največji sovražniki. Enako je menil tudi Kavanjin.

Za uresničitev te načrtovane jugoslovanske države je Marchi predlagal papežema Inocencu XI. (1691-1700) in njegovemu nasledniku papežu Klemenu XI. celo neko vrsto finančne konstrukcije.³⁷

Marchija je še posebej prevzemala ideja osvoboditve južnoslovanskih narodov od Turkov. Zaujo se je zavzemal do svoje smrti. Predstavil jo je že leta 1708 v posvetilu dela "La politica de Conquistadori" prineu Evgeniu Savojskemu. V njem poudarja prinčeve vrline in hvali njegove slavne prednike. Ker se je Savojski dokazal kot izurjen vojskovodja, ga Marchi kliče v sveto vojno: Evropa od njega pričakuje, da v Carigradu in Jeruzalemu znova dvigne krščansko zastavo. Savojski bi osvobodil Vzhod (l'Oriente) oziroma Slované od Turkov, za nagrado pa bi zasedel prestol teh dežel.³⁸

Drugi načrt

Drugi Marchijev načrt, ki ga je nameraval uresničiti sam, je bil odkup enega fevda.

Leta 1708 je iz Splita odpotoval v Rim in tam ga je v avdienco sprejel papež Klemen XI. Zatem je odšel na Dunaj odkupiti "zemljišče od avstrijskega državnega fiska". Ponudili so mu območje v katerem je delono živelo slovansko prebivalstvo pravoslavne vere. Nekateri izmed teh fevdov, "contee" so mejili s Turčijo in ležali v hrvaških območjih, ki so bila takrat pod Avstrijo. Marchi je pripravil tudi koncept pogodbe, s katero bi si izposodil denar, saj ga ni imel več dovolj. V pogodbi je označil prostor oziroma območja, ki jih je nameraval kupiti, enega ali več.³⁹ Ta območja so bila: "La contea di Lika, e Corhavia con le loro appendice della Montagna, chiamata Velebich overo Morlaeca, che arrivano sino al mare Adriatico, Castello posto al mare, con Xernovizza, tra Segna e Buccari, con le pertinenze di Zabor, et altre sigorie fra terra; overo nel Vinodol Superiore, le Contee sive signorie di Gvozdzanski Gradetz, Sokoletz, Petrinia et altre."⁴⁰ Hotel je torej kupiti zemljišča na območju

Vojne krajine. Po Marchijevem mnenju bi bilo na njih mnogoče zgraditi cerkve, ustanoviti učilišča (coleggi) in semenišča, odpreti šole, pripeljati sposobne misionarje, ustanoviti tiskarne, še posebej za duhovne knjige. Tako bi pravoslavni Morlaki, ki bi spoznali blagost in dostojanstvo Katoliške cerkve, in v želji, da bi se izobrazili in šolali svoje otroke v katoliških šolah, tudi sami sprejeli katoliške obrede, precej bolj blage in manj zahtevne od njihovih, pravoslavnih.⁴¹

Sad je u Beču pri cesaru,
i u tom dvoru razum kaže,
i ond svoe kuće ima maru,
i ako unoja vil ne laže,
doče brinen u prošaću
većom fajdom, novom čašču.⁴²

Kot smo že omenili, Marchi ni več imel dovolj denarja in je bil zaradi neuspelega načrta potr. O tem je pisal tudi avstrijskemu cesarju in ga prosil pomoči. Denar si je z različnimi obveznostmi skušal sposoditi od dunajskih premožnejšev, vendar v ničemer ni uspel.⁴³ Medtem je od zagrebškega kapitlja poskušal kupiti grofijo Metlika na Kranjskem, na meji Hrvaške in Slovenije, ki je bila pred tem v lasti kneza Lichtenberga. Hotel jo je kupiti v svojem in v imenu svojih bratov. Z omenjenim kapitljem se je začel pogajati. Za Metliko je moral plačati 30 tisoč nemških florintov v gotovini. Te vsote ni imel v gotovini, zato je lastniku posestva, zagrebškemu kapitlju dal dva tisoč florintov v gotovini in poleg tega zapustil nekaj družinskih dragocenosti: drago kamnje, imenovano "zlatocvit" - krizolit, nož z ročajem od agate in nožnico, obrobjeno z zlatom in srebrom, okrašenem z dragimi kamni, križ s šestimi krizoliti in prstan z ogromnim krizolitom. Leta 1712 je vse to dal kot predplačilo. Celotne vsote ni plačal pravočasno, nakit za nakup omenjenega plemenitaškega posestva "Mettling" na Kranjskem pa je pustil v zakladnici zagrebške stolnice. Prišel je že tudi na posest omenjene grofije. Marchi je vsepovsod iskal zveze. Številne pomembne osebnosti so mu poskušale pomagati, vendar mu do konca življenja ni uspelo uresničiti tega načrta. V tem obdobju je Marchi pisal tako imenovan memorial ostrogonskemu nadškolu in v njem med drugimi omenjal, da je zagrebškemu kapitlju predlagal, naj se skupaj odpovedo pravicam do tega fevda v korist sirotišnice "Ospitale della Pietà" na Koroškem ali za neko drugo plemenito dejanje.⁴⁴

upniki.

³⁷ D. Božić-Bužančić, Planovi Ivana Petra Marchija, n. d., str. 123-128.

³⁸ Arsen Duplančić, Diploma o rimskemu plemstvu Spličanina Ivana Petra Marchija, Mogućnosti 1/3, Split 1998, str. 140.

³⁹ Zaradi natančnosti zemljepisne nazive navajamo ilobesedno, kot so zapisani v listini.

⁴⁰ ROOM v Državnem arhivu v Splitu, koncepti pogodb z

⁴¹ Omenjeno pismo, naslovljeno na papeža, 1.13/r, Državni arhiv v Splitu, ROOM.

⁴² J. Kavanjin, n. d., verz 154, str. 83.

⁴³ D. Božić-Bužančić, Planovi Ivana Petra Marchija, n. d., str. 123-130.

⁴⁴ D. Božić-Bužančić, Planovi I. Petra Marchija za oslobodenje Južnih Slaveva od Turaka, Ivan Paštrić (1636-1708), Život, djela i suvremenici, Split 1988, str. 130. V prilogi prilažamo tudi originalno kupoprodajno pogodbo, ki se irani v Arhivu zagrebškega kapitlja, ilobesedno, tako kot je zapisana.

Prej je to posestvo pripadalo knezu Lichtenbergu, tedaj pa je bilo v lasti zagrebskega kapitlja. Zaradi zastave je nastal dolgotrajni sodni proces, ki sta ga vodila Kapitelj in družina Martinis-Marchi. Kapitelj je družini leta 1823 vrnil vso zastavo, vendar je Aleksander Martinis-Marchi zahteval tudi obresti za sto let nazaj.⁴⁵ Tako je družina Martinis-Marchi to grofijo izgubila.⁴⁶ Marchi ta dolg omenja tudi v svoji oporoki in ga zapiše vsemu svojemu narodu z željo, da ga uporabi za apostolska dejanja v njegovih "domovini", natančneje v Splitu. To bi bili prihodki za omenjeni samostan uršulink, verjetno tudi za jezuitski kolegij.⁴⁷

Njegovi načrti so bili preveliki, odziv pa relativno slab. Bil pa je vizionar, vendar človek velikega znanja in zelo plemenita osebnost.

Objavljena sta spisa o dveh Marchijevih dejanjih, o katerih pa vemo zelo malo. D. S. Karaman o Marchiju med drugim piše, da je pozneje prepotoval dobrišen del Evrope z namenom, da bi v svoje rojstno mesto presadil sadove svojih izkušenj. Nadaljuje, da je bil Ivan naklonjen avstrijskemu cesarskemu dvoru in da mu je naredil precej uslug, še posebej ko je potoval v Rim in Neapelj.⁴⁸ Priča v sodnem procesu Ante Cattonari omenja, da je Marchi približno leto dni pred smrtjo v Benetkah pripovedoval, da je odšel iz Splita k doži s predlogom, naj postavi trdnjavo v Trilju, vendar senat predloga ni sprejel. V trdnjavi je Marchi nameraval naseliti krajevne družine.⁴⁹

Po ohranjenem inventarju, sestavljenem po smrti Ivana Petra, dobimo vpogled v dve hiši te družine v Splitu, ena od njiju je bilav mesta, poleg nekdanje cerkve sv. Mihaela, s skupno južno steno oziroma severno steno prejšnjega hospicia in cerkve. Že v oporoki Ivana Petra sta naštetu drugo in tretje nadstropje iste zgradbe. Druga enonadstropna stavba te družine je bila gospodarska in hkrati neke vrste hiša za počitek. Postavljena je bila v Dobrem in se je imenovala hiša Martinis po njihovih dedičih, čeprav je obstajala že v dobi Ivana Petra. Danes je dozdana in razširjena. Na prostoru današnje Mihovilove širine je ta družina imela več nepremičnin.

Knjižnica te družine sodi med pomembnejše knjižnice tiste dobe. Največji del knjižnice je po ženski strani in oporoki Ivana Petra podedovala braška (otok Brač) družina Martinis, ki se odtlej piše Martinis-Marchi. Pozneje je to prenoženje, kot smo že omenili, prešlo na dobrodelni legat Martinis-Marchi in na Javno dobrodelnost. Ohranjena sta dva popisa te knjižnice. Kot kaže, je

prvi iz leta 1694, drugi popis pa je bil narejen po smrti Ivana Petra. Tedaj popisali inventar njegove hiše v mestu in poletne hiše v Dobrem - letega ob tej priložnosti uporabljamo. V prvem popisu je dokumentirano 600 knjig, v drugem iz leta 1734 pa je več kot 900. Ko je Ivan živel v Benetkah, je uredil lepo knjižnico in iz nje so knjige prinesli v Split. Medtem je podedoval tudi knjižnico svojega strica, trogirskega škofa Kuparića. Določeno število knjig je v hrvaščini. V knjižnici so bila na voljo raznovrstna dela, saj je bila vsa Ivanova družina zelo izobražena. Knjižnica je vsebovala dela klasikov, dela s področij matematike, retorike, filozofije, prava, zgodovine, vojaške teorije, medicine, religije, glasbe, leposlovna dela idr. Sicer so knjige bile v hrvaščini, latinščini, grščini, italijanščini francoščini, nemščini, španščini in turščini.⁵⁰

Pondariti je treba, da je v hišah družine viselo tudi veliko umetniških slik.

Ta družina je imela ogromno premoženje, saj so se v njej ukvarjali s trgovino, obrtjo, imeli so mline in stope, z dovoljenjem oblasti in s predpisanimi obveznostmi. Iz inventarja njihovega, po večini izginulega arhiva je znano, da je Ivan okrog leta 1711 kupil v svojem in v imenu svojih bratov osem delov nekega rudnika zlata na Češkem, imenovanega sv. Jakob.⁵¹ O njihovih velikih posestvih ne bi več govorili. Ostanke njihovega dragocenega arhiva je treba še preučiti, najštevilčnejši so tisti, ki jih hrani Muzej mesta Splita. Ta družina je namreč dala številne pomembne ljudi, med njimi pa je za hrvaški narod še najzaslužnejši Ivan.

Sklep

O plemiču Ivanu Petru Marchiju-Markiću (1663 (?)-1733) je že marsikaj zapisanega. V tem prispevku je poleg podatkov o njegovem delovanju, imetju in drugem še posebno poudarjen njegov poskus odkupa grofije na Kranjskem, ki je bila takrat v lasti zagrebskega kapitlja. Ta poskus zaradi že slabšega materialnega položaja Ivana Petra ni uspel, vendar so podatki vseeno dragoceni. V prilogi objavljamo njegovo oporoko in pogodbo o odkupu grofije Metlika.

To je dopolnjeni prispevek, ki je sicer natisnjen v reviji Radova Zavoda HAZU v Zadru za zgodovinske znanosti pod številko 41 z naslovom: Ivan Peter Marchi-Markić. Dopolnjen je s podatki o omenjenem poskusu odkupa Metlike ter s pogodbo, ki je prepisana dobesedno po izvorniku in z dovoljenjem gospoda dr. Milka Brkovića, vodje tega Zavoda. Za prijazno pomoč se mu najlepše zahvaljujem.

⁴⁵ A. Kuzmanić, Starim kolonom Dikličić, Dobročinci splitski, Zadar 1871, str. 24-26.

⁴⁶ Marchi tudi v svoji oporoki omenja založeni nakit.

⁴⁷ ZO, št. 549 (740) v Državnem arhivu v Splitu, signatura AIS-3/7.

⁴⁸ D. S. Karaman, Prva hrvatska akademija i Gospodarsko društvo u Spljetu, Split 1899, str. 13.

⁴⁹ D. Božić-Bužančić, Planovi Ivana Petra Marchija, n. d., str. 131.

⁵⁰ H. Morović, n. d., str. 131 in dalje.

⁵¹ Isto delo kot za opombo št. 29, str. 86.

OPOROKA IVANA PETRA MARCHIJA

Molto Reverendi Signori, Signori Commissarii
Numero 549.
Numero 740.

Per molti giusti riguardi hà risolta di scrivere l' accluso testamento di mia mano, specificamente, perche quando vado pellegrinando uagli stranieri pursi non venga con malizia publicata la mia morte; accià li pretendenti alla mia facultà ab intestata, ardiscono di parlar le mani sopra la mia robba, e derelitta russa. Hò piacere dunque che sappiano li miei signori Congiunti che il mio testamento si ritrova nelle loro sacre mani in cui resta ordinata la Commissaria, e cura della mia robba, in persone dotate di probità, per tutte le occorrenze de' mortali, esclusive li Signori Congiunti, si come volr la ragione perche resti adempita la mia pia ordinazione; che sarò in ogni casa legaturato rilevata coll' apertura dell' accluso testamento si deve però custodire con ogni gelosia, come sacra deposita; et accià che a nim non venga svelata la mia ultima volontà, la quale non ho voluto confidare ad alcun del Mondo; perche se fosse spiatu potrehbero venire pregiudicate molte pie opere, e la medesima Congregazione dell' Oratorio; mentre in passa ad ogni ora, fin che vivo fare molti altri testamenti à mio piacere. In tanto li Signori miei Congiunti averanno l' occasione, di pregare il Signor Iddio, che si degni di conservarui sana; e di applicare con sincerità alli vantaggi della mia Casa; accià che col raddrizzamento delli miei affari, e delle mie rendite, la possa tenere il modo di meglio beneficarli uelli loro bisogno.

Atendendo dunque il celere avviso della ricevuta del presente gelosa piega, mi raccomandò alle loro sacre orazioni, e sono

Delle Signorie Vostre Molto Reverende
Umilissima, e Devotissima servitore
Giovanni Pietro Marchi
Venezia li 2 Maggio 1731

Sono pregati di custodire bene la presente, assieme coll' accluso sigillato testamento.

Priloga št. 1

Estratto per il Signor Zanute Martinis
Omnia in maiorem Dei gloriam

Nel nome di nostro Signore Gesù Christo Amen. L' anno della santissima Natività 1731; li due Maggio. Fatta, e scritta esecuto in Venezia da me Conte Giovanni Pietro Marchi, quondam Signor Daima, nelle Casa tenuta dal Signor Bernardino Duria, al ponte de' Carruzzeri, dove al presente in abito, (numero 740.)

Restando avvisati tutti li mortali non subire dall' esempio giurualiero dell' umana crudeltà, ma ancora dalle varie sentenze, che ci ammoniscono. "Omnes morimur et quasi nequaē dilabimur in terram, que non revertitur" Reg. v. 14.) (iz II. Kijige Kruljev, gl. 14, red. 14) perciò il Nostro Divino Redentore ci rommulo et rici "estote puri, quia qui hora non putatis Filius hominis veniet" (Mat. cap. 25)

et il Santo Apostolo soggiunge. "Statutum est hominibus semel mori, post hoc autem Iudicium (Hebr. c. 9, 27) ha deliberato di ordinare il mio presente testamento scritto di mia mano; perche se venisse, che in mano senza discombrza, in questo mio travaglioso pellegrinaggio, e che in me debba estinguersi la Casa Marchi di Spalato, è giusto che resti provveduto alla facultà della medesima, per evitare, auto le liti trà quelli, che pretendessero di poter la gadere ab intestata.

Volendo in dunque disporre quella, ch'è mia libera, e risoluta volontà, che sia fatto doppo la mia morte delli miei heredi, ora che per la Divina Grazia mi ritrovo sano di mente, e di corpo amaro; doppo una matura deliberazione et invocazione dello Spirito Santo, hà voluto di propria mano fare il mio presente testamento in scritto, per inviarmi à Spalato, ordinando come segue.

Primieramente raccomando l' anima mia all' Eterno Creatore, alla Beatissima Vergine Maria, mia, e della mia Casa Gloriosissima Patrona e Protettrice, alli santi miei Protettori Giovanni Battista, et Evangelista, Pietro Apostolo, Donnio, Anastasio, Girolamo, Giuseppe, Francesco Xaverio, Filippo Neri, Marco Evangelista, all' Angela mio Custode, et à tutta la Corte Celeste.

Lascio ancora la pratica di Spalato mia Patria alle mani di quella Città sobli cinque. Item ordino, che delli Signori miei Commissarij, et erede siano fate celebrare nella medesima Città, e Diocesi più presta che si potrà messe tre mille in suffraggio dell' anima mia, e delli defonti della Casa.

Avendo io causaciuta, per la lunga esperienza che tengo di questo mondo, che riuscirebbe di un grande profitto spirituale, e temporale, non solamente alla mia Patria, ma ancora alla Provincia, et al Publico servizio la fondazione nella medesima di un Collegio della Compagnia di Gesù, e di un Monastero delle Monache Orsoline, per istruire li figliuoli, e la giuventù dell' mia, e dell' altro sesso uelli pietà e nelle discipline spettante rispettivamente ad esso, mi sono affaticato nell' ultima vacanza di quella sede Arcivescovale di scrivere à molti Eccellentissimi Signori Cardinali acciò fosse promosso alla medesima un Prelato Dalmatino, amante del vira del vera bene di quella Patria, il quale di con zelo per la salvezza delle anime di essa e della Nazione potesse con facilità, e disinteressatezza promovere l'una, e l' altra fondazione molto più, et essendo stato prescripto alla predetta Metropolitana Chiesa Monsignor Illustrissima Reverendissimo Kacich Vescovo di Traù, non hà mancato di eccitare la di lui Pietà, con una mia ossequiosa lettera (che si ritrerà registrato in casa mia) per il più celere provvedimento alle predette pie fondazioni, le quali quando egli tralasciasse di effettuare, è che gli Spetabili Ordini della Città non si venissero di obligarla, facendo li ricorsi davanti alle Sacrate Potestà per procurare l' adempimento di dette tante opere, facile perfezionarsi, senza incomodi, è spesa de particolari, sicome si legg rihorronate spinguta in detto mio lettera, per il bene della mia cara Patria; ordino come segue:

Se il Spettabile Consiglio de' Nobili di Spalato, à cui appartiene la Chiesa, et il Monastero di Santa Maria, avranno di conservarla, e ristabilirla per beneficio delle loro famiglie vol' introdurre nel medesimo le Monache Orsoline, le quali col loro santo istituto di erudire tutte le povere figliuole del paese, passano molta giovare alla Patria, et alla Nazione; è pure mio vagliarmi vedere detto Chiesa, e Monastero, per fondarvi un Collegio de' Padri Gesuiti, voglio et ordino che li Signori miei Commissarij, et prede legalmente ripetuto da Monsignor Illustrissimo e Reverendissimo Arcivescovo, la Casa Capparea, la quale a' me, si per il fideicommissio de quondam Monsignore Don Giovanni Capparo Vesrovo di Traic; si per la successione ab intestato nelli beni delli suoi fratelli, e miei Cij, di ragione appartiene; per piantarvi nella medesima le Monache Orsoline le quali col più istituto d' istruire gratis tutte le tenere figlie che vogliono frequentare le loro scuole recarono un' inesplorabile frutto à tutto il paese.

Per provvedere poi di rendite, tanta dello Monastero delle Orsoline, quanto il Collegio delli Padri Gesuiti, ogni volta, che Monsignor Illustrissimo, e Reverendissimo Arcivescovo non riuscisse di vedere il senimento, con tutti li preventi al medesimo spettanti, per fare un' santa opera, infinitamente profittevole alla Patria, sicome la giustizia la richiede; prego li Signori miei Commissarij, et il mio erede, di procurare l' elezione delli miei grossi crediti, che tengo in Germania contra li Sig. Reverendissimi Signori Canonici di Zagabria, et altri miei debitori, alle spese della mia facoltà; e tutto quello che potrà ricavarsi per le vie di giustizia, ovvero con una giusta transazione, si dividerà in due parti, applicandone una per provvedere il sostentamento alle Monache Orsoline; e l' altra per il Collegio delli Padri Gesuiti, quando venisse fondato dalla pietà delli Signori di Spalato; con dichiarazione però, che se per l' iniquità de' mortali, non potesse ricavarsi, se non poca somma di danaro delli accennati miei crediti, che tengo nelli paesi stranieri, tutta principalmente resti applicata, per farmare le rendite al Monastero delle Orsoline, inarirando l'animo di Monsignor Illustrissimo, e Reverendissimo Metropolita per questa pia fondazione, necessario per lo salute delle anime; essendo egli tenuto à provvedere la casa per il Sottuario; et ogni volta che li Signori miei Commissarij, et erede non potessero riscuotere delli miei crediti nelli paesi stranieri, sicome incerta la medesima ha incontrato molte difficoltà, resti nel suo vigore la mia ordinazione fatta à favore di tutta la Illirica Nazione, secondo che viene spiegato nelle scritture notificate alli medesimi Reverendissimi Signori Commari di Zagabria; cioè che dalla medesima Nazione à sua tempo siano provvedute nella mia Patria le ... Apostoliche fundazioni. Et in tutto, quando che il Monastero delle Orsoline non potesse (per la negligenza di quelli, à quali appartiene la promozione di una sì santa opera) stabilirsi, e provvedersi nelle sopraccennate univere in beneficio della Patria, desidero, che se gli dia principio nelle mie

Casette prossime alla Chiesa della Madonna di Dobrich, e per al alimento gli assegno la Casa grande di malini ultima fabbricata dalli quondam Signori miei Fratelli à Salona, nelle quale resta compartecipe la Casa Barhirl.

Item lascio, che del capitale di ducati due mille di buona valuta, che ancora mi resti in Zecca al Dazio del vino, ridotta alle due per cento; l' annuale censo sia impiegata per la dotazione, à vestimenta delle povere zitelle, secondo ch' ebbe l' intenzione il quondam Signor mio fratello; appoggiando al più impiego al Malta Reverendi Preposito dell' Oratorio, et alli Confratelli del Suffraggio dello buona morte stabilita nullo Chiesa di San Filippo Neri, senza che il mio erede ne tenga ingerenza.

Item lascio, et ordino, che alli capitoli livellurij, che tiene la mia Casa in Dalmazia alli sei per cento, siano aggiunti de' gli altri, che estrarsi dalla mia facoltà, quanti bastino per il mantenimento coll' annuale censo, di due Capellanie, avoro avesse quotidianamente una in Oliveta, l' altra nella Chiesa di Santa Maria in Spalato, per suffraggi delle anime delli defunti della mia Casa, e della mia, pregando di aver la cura per il provedimento di dette due Capellanie li Reverendissimi Signori Procuratori del Venerabile Capitolo, et il Malta Reverendo Proposito dell' Oratorio di San Filippo, senza che ne tengano alcuna ingerenza li miei eredi; beasi l' obbligato di corrispondere ogni anno durati dodici di L.6:4 per ducato alli nominati riscuotitori di questo pio legato, cioè durati quattro per caduno, acciò che resti puntualmente adempito.

Item iure legati lascio la Casa de malini à Karnovtza al Cavalier Signor Antonio Alberti, et alla Signora Elisabetta di lui sorella miei nipoti, così ancora i Ducati seicenta cinquanta di questa moneta veneta, che nell' anno 1728, diedi à censo al Cavalier Signor Antonio medesimo con tutti li livelli decorsi; di lui miei pagati; con dichiarazioni, che s' egli procurerà di collocare in matrimonio conveniente alla sua Casa la predetta Signora Elisabetta sua sorella, et assegnarli la sua dote col libera di lei contentamento; à se la medesima volesse ritirarsi in Monastero, e la provederà di tutto bisognevole al suo mantenimento, si com' è tenuto; tutto il predetto legato cedo in beneficio del medesimo Signor Cavaliere Antonio, o delli suoi discendenti in perpetuo, con la prelazione de' maschi, se ne averà.

Item iure legati lascio la Casa de malini à Salona, nella quale sono compartecipi li Hagliovirh alla Signora Elisabetta Cavagnini mia Dilettissima nipote, celieta del quondam Signor Nicolò Capagrassa, et alli suoi discendenti in perpetuo, con la prelazione de' maschi.

Item iure legati ordino, che siano donati li debiti, che tengano li colani dell' Isola di Salta con la mia Casa, tanto quei di Oliveta, quanto delle altre quattro ville; acciò preghino Dio per il suffragio delli defonti di esse, e per la prosperità, et incremento della Serrenissima Repubblica.

Erede poi universale di tutti li beni mobili, e stabili, ragioni, et azioni, alla mia Casa, et à me in

qualunque modo aspettanti, ordini, et istituiscano, non delli ... li figliuoli del Signor Giovanni Martinis Nobilitella della Brazza da Bol, e della Signora Vicenzo Alberti sua moglie, e vni nipote, il quale sora scribo delli medesimi Signori soni Genitori, per portore anco il nome della Casa Marchi, ò cui debbano succedere i suoi figli legitimi maschi, e di legitimo matrimonio pricreati, con perpetuo fideicommissso uelli maschi primogeniti: e che mancando la di lui virile discendenza, succeda in detta primogenitura il più prossimo maschio che vi fusse detto medesimo Caso Martinis; e quando si estingueressero tutti li maschi di detta Casa, succeda il più prossimo maschio della Casa Capogrosso Cavagnini, e quando non veni fosse, venga il più prossimo maschio della Casa Alberti; così che ordinatamente, e con prprio fideicommissso debbo conservarsi detto primogenituro col nome della Casa Marchi, e per heredità della Patria, primo nel figlio, che sarà scelto dal Signor Giovanni Martinis, e dallo Signore Vicenzo di lui Consorte, e nella di lui discendenza in perpetuo; e mancando tutti li maschi di detta Casa, vengano li Maschi della Casa Capogrosso Cavagnini, e non ritrovandosi di questi, succedano i maschi della Casa Alberti, se verra soronio; con perpetuo fideicommissso, di non poter mai alienare olean fondo ne onaccare, per doti ò per qualunque altra titoli, e pretesto.

Ogni volta che il Signor Covliere Antonio Alberti sotto qualunque pretesto volesse opporsi à questa mia giusta ordinaçione, in alcuna parte, resti privo del tutto del sopradetto legata da me lasciata, e resti estratto o rendere il dovuto conto dell'omministrazione della mia facoltà, sopra le di lui fatte promesse, per alcuni anni lasciati alla di lui cura; non potendo impedire il testamento del quondam Signor Duino Mio Padre, che io essendo l'ultimo della Casa, non disponga liberamente di tutta la facoltà Marchi; tanto più, che io solo sono l'erede ali intestati, e per ogni altro titolo delli quondam Signori miei Fratelli, della quondam Signora Elisabetta nostra Madre, del quondam Signor Marino nostro Zio, il quale come Fratelli del quondam Signor Duino nostro Padre godeva la ragione dell'intera metà di essa facoltà, et è morto doppo il nostro Genitore.

Ordino parimente, che sia per le via di Giustizia, e vinta la facoltà Cupparva, à me solo di ragione spettante; delli Signori Diaricchi, che l'hanno usurpato nelmi miei hereditarij delli Patria, volendo che resti la medesima metà oia ordinata primogenitura con perpetuo fideicommissso; con questo però, che restino adempiti li più legati, che lascio il quondam Signor Abbatè Don Duino Cupparro mio zio.

Item iure legati hinc, che per una volta, tanto sion doti Decoti cento duc L. 6:4 pec decoto valuta di Dubuazia alli Reverendi Pretti del Oratorio di San Filippo di Spalato.

Item iure legati ordino, che delle due piamette di brenento, le quali onora si ritrovano in Casa, una ne sia data alli Reverendi Padri Minori Osservanti della Beatissima Vergine di Paludi, e l'altra alli Reverendi Padri Minori Conventuali di San Francesco in borgo;

et alli Padri di San Domenico la libreria lasciata dal quondam Monsignore Vescovo di Trak Don Giovanni Cuppareo.

Commissarij, et esecutori di questo mio testamento ordinazione istituiscano, et ordini il Signor Giovanni Martois da Bol, li Reverendi Signori Procuratori del Venerabile Capitolo di Spalato, li Signori sbolici di quella Magnifica Comunità, et il Molto Reverendo Proposito dell' Oratorio, dion dell' Oratorio di San Filippo; ad ogni uno delli quali sion cocontributi, per una volta solamente decoti vinti volute di Daluazia; quanto però vorranno prestare l'assistenza, ne fare gl' inventarij de nobili, stabili, ragioni et ozioni della mia Casa, e facoltà, e per l'odempimento della mia presente ordinazione, specialmente in quella parte che riguarda i più legati.

In Giovanni Pietro Macchi così ordino, dispongo, voglio, et atteso di mano propria; dovendo valere la presente mia ordinazione, ogni vulto che dovesse mancare nella mia persona lo discendenza della mia Casa; e con riserva di aggiungere, e disporre onca altrimenti sion che vivo, in qualunque paese, che mi ritrovi, à mia arbitrio. In tanto per giusti riguardi ho scritto e sottoscritto di mia propria mano il presente preulibato, e unitamente ordinato miotestamento, et nlicac volutà. Amen, et Deo gratias.⁵²

Adi 13 Aprilis 1733

Sunto la morte seguita dal Signor Testatore fu apperto presente Testamento od instonzo del Padre Don Luca Terzicich Proposito della Congregazione di San Filippo Neri nel Palazzo Pretorio, alla presenza dell' Illustrissimo Signor e Capitano e d'ordine suo do me Pirtri Mitrovzi Concelorie ol Civile letto, e pubblicato, allo presenza delli Signori Doimo Buccareo Aquila, e uaren uiroli, testimoni.⁵³

Priloga št. 2 - Pogodba z zagreškim kapitljem o nakupu grofije Metlika, Acta Cap. Saec. XVIII, Kapiteljski arhiv v Zagrebu
Fasc. 57 Nr. 24.⁵⁴

In Christi Nomine Amen

Sciendum quibus expedit Universis, quod hodie ad finem, inserto Die et Anno Abundum Reverendos Dominos Gregorium Porovigich Archiepiscopus Kemptek, et Christophoran Labany Archiepiscopus Varasdiversent, Comitens Zagrobienus improm Venerabilis Capitoli Zagrabienus Pluripotentiaris ad Actum cum Litteris Pluripotentialibus, ut patet ex illorum Creditumlibus dotis 28 Maij 1712 inter, ac Venditores ex uno; et Illustrissimum Dominum Joannem Petrum Comitum Marchij Dabnatom quor

⁵² Oponko je v prevodu delna objavil prof. Ante Kuzmanic, v starem izdaju Diklicic, v delu: Braća Ante, Franc, Petar Ergivac, Ivan Petar Marchi, Braća Ante, Otavij, Ivan Petar Martinis-Marki, Josip de Marki, Dubročinci splitski, Zlatar 1871, str. 20-24. Original hani Državni arhiv v Splitu, v zbirki oporok, signatura AIS-37.

⁵³ Oponko je prepisana natanko po originalu, ne glede na morebitne nepravilnosti.

⁵⁴ Pod navedenimi številkami je s pečatom vtisnjena številka 34.

Emptorem nomine propria, et Illustrissimorum Dominorum Fratrum Suarum Comitum Georgij, et Joannis ex altera parte sequens contractus Euptianis, et Venditionis celebratus, et propriis prapendendis, deliberatis deliberandis propriis voluntatibus temporibus firmiter conclusus fuerit.

Primo, Prmentianati Admadum Reverendi Domini Pleuipotentiarj vendunt rffective, sua, et Venerabilis Capituli Zagrabienensis mmimr Arcem, et Bona Metlirrusis Arvis una cum Iurisdictione, et mera Imperia Subtilitas, Decimas cujuscuoque generis Arcis una cum Iurisdictione, et mera Imperia Subditos, Decimas enjuscumque generis, jus montanum Vinale, Sylva, prata, agros, piscationes, servitutes, Dominium, Robntas, rrusus, hira, habentias, redditus, demique, omne, et totum illud in dicta Bona, Arcem, et Dominium Ins, quod idem Venerabile Capitulum Zagrabiense, ab Illustrissimo Domino Comite Georgia Sigismundo a Leichtenberg, a quo praemisso Bona, Arcem et Dominium emit, acceperisset penitus, penitusque nihil excepta prout haec omnia Urbarium per dictum Dominum Illustrissimum Comitem a Leichtenberg eidem Venerabili Capitulo traditum Subscriptum, et Sigillatum praesert, ad quod smel pro semper fit relatio; et etiamsi aliqua in Urbaria non reperirentur, ea tamen, quae ad praemissa Bona pertinent, et pertinere deberent, vendita, et tradita esse intelligantur, libere ac sine ullo onere alio, vel gravamine, excepta pensum duarum florenarum germanicarum valoris Arci Gradrz pro vectigali pantium annuatim exalvenda; et excepto ra, quod ad questuram Inelytae Provinciae Caruoliae pro ordinaria Stera dcentas quindcim Flornas grunnicas, et Cruciferos quadraginta duos, et tres nummos ad Vic-Dmaiantiaui ihidru centum triginta dms Similes germanicas, et undrrii Kruriferos in Summo 347. Rhen. 53 a X. et 3. nummos quatuor et pro ... seu libris Dmauicis, quarum huc Dmimum 53. 17. Kruciferos habet, de quibus nihil ordinarij praestatnr, terrena ven 68 sicut Sexaginta octo Kruriferos 37. in libra Aestini Provinciali tenet, praeter annualem quotannis, ab Excelsa Caruolia Provincia imponendam contributionem, quae a Subditis penditur in parata: idem Dominium exhibent bene memorato Illustrissima Domino Comiti Jmmi Petra Marchij Euptari, et nomine suo Dominis Comitibus Fratribus Einsdem Georgin et Joanni, nec um Successoribus Legatarijs et datarijs Eormlem. In finem et Signum hujus actualis venditionis ergo sex obligant antefati Domini Plenipotentiarj et Venerabile Capitulum Zagrabiense Venditores Domini Euptari Instrumentum resignationis uniso aussant viore solito entradare, ut descriptio dicti Domini et Bonarum Metlirrusium de Rubrica Dominorum Venditorum ad et Rubricam Domini Illustrissimi Comitis Euptaris, et Dominorum Fratrum Suarum in prefato libro Aestini Provinciali (impensis tam Venerabilis Capituli) fiat eidem Domino Comiti Euptari in bona forma consignare.

Secunda: et r contra Dominus Illustrissimus Comes Euptar, pro pretio stabilito, et ub utroque Parte acceptato promittit, et sese in form obligat

exolvere Dmauis Vrudituribus Venerabili Capitulo Zagrabiensti Summam triginta millium Florenarum germanici computus, Singulis flornas, per Sexaginta Cruciferos computanda, haec videlicet mada, ut die 11 Mensis Octobris mado currentis benefatus Dominus Illustrissimus Comes Marchij supranominato Venerabili Capitulo duu florenarum germanicarum milliu, et aliquot ornamenta argentra vel aurea cum variis gemmis orientalibus, quarum muneris et qualitates descriptae sicut in duabus scrihis pro cautione partim, et ista traduntur loca pignoris tutum pro aliquot millibus florenam, quibus in primis Solutionibus numeratis statim restituentur dicta ornamenta cum annibus gemis Eidei Domini Comiti Euptari et hoc ergo resignationem, et immittendam possessionem Universarum Bonorum praefatarum numeret et deponat quibus numeratis, et praedictis gemmis, ut praemissum est, in pignis traditis Stabiliton est, quod praemissarum Bonorum et Arcis venditae tradita, seu resignatio Eidei Illustrissimo Domino Comiti Euptari per Venerabile Capitulum fiat. Reliqua autem viginti octo millia florenarum germanicarum Illustrissimus Dominus Comes Euptar intra triennium a die accepta possessionis Bonorum computandum Venerabili Capitulo deponere Zagrabiae ecit obligatus, intra quod tempus triennij Si Venerabile Capitulum valuerit aliquot usque ad decem Millia florenarum primo vel Secunda anna per partes habere, tunc Illustrissimus Dominus Comes Euptar cum praemissione duarum Mrusium Sibi aut Sua Metlicensium Bonarum afficiali faciendo deponere posita millia debet liberum tamen erit Illustrissima Domino Comiti circa Venerabili Capitulo de huc et alijs pmetis Contractus pasteo agere et emolumentum sibi, prout poterit cum consensu Venerabilis Capituli meliorare, et e contrapariter etiam, si Illustrissimus Dominus Comes Euptar um postdatum in defultationem stipulati pretij aliquam partem interea debiti Capitalis, vel etiam totum integraliter Solvere valuerit, Venerabili Capitulum super en Sex Septimanis prunuebit, et Venerabile Capitulum accipiet partem oblatam cum sua rata interesse quantum sine divisione parum summorum in dictis Bonis investitarum fieri poterit. Porro secundum quantitatem exobiti Capitalis statim eodem die cessare debet interesse pri rata summa enumerata.

Tertio cum ex utraque parte bona fide sit contracta; ideo Illustrissimus Dominus Comes Euptar se obligat Venerabili Capitulo vmlitari de residua Summa usque ad integram stabiliti pretij per salutissimum interesse annuale proportionatum tempore sex per centum singulis annis ad amissum solvere : privilegie etiam Venerabilis Capitulum ad totalem Capitalis et interesse hmfirationem reservat sibi, tanquam pra pijs Summis expressam et actalem in venditis Bonis Universis Hypotheecam non aliter, nec ultra valorem debiti, quod restabit. Quod si autem Illustrissimus Dominus Comes Euptar non faceret, vel facere negligeret, aut vallet, et, ut praemissum est, tam Capitale residuum Summam, quam emrgens ex illa sex per centum annuum, et proportionatum tempore interesse intra triennium non deponeret, prout etiam

si aliquot nullum intra tempus triennij ad arbitrium Venerabilis Capituli, uti supra declaratum est, si non numeraret eum ruti nil illi interesse; ex tunc item Venerabile Capitulum sub anere spungae et uliorum mernum ad extirpanda debiti in Excelsa Provincia Curvulimr consuetarum et maris Einsilem Provinciar consuetu ex dictis Bonis Metlicen, ut praefertur venditis et gemmis oppignuratis (Si illis per antecedentes Solutiunes, ut praemissum est, Illustrissimus Dominus Comes Emptor non redemerit) Satisfactionem et executionem tunc pro Capitali, quam pro interesse, ne etiam pro expensis et futigijs, si quis vel qua propterea item Venerabile Capitulum faceret, habere et ilsumere possit. Porro quum fructus Bannorum et Mensis Junii Anni millesimi, septingentesimi, duodecimi usque ad Junium Anni sequentis Millesimi, septingentesimi decimi tertij ita intra Partes convenitum est ut menses et Singuli in duodecim Menses et dies dividantur et pro rata temporis, quae aliqua contrahentium Pars in possessione bonarum fuit, et usque ad Junium anni sequentis erit, distribuuntur: pari etiam calculo omnia Bannorum mern in paragrapho primo specificata intra partes respective nil menses et dies divisi, et sustineri debebunt.

Quarta. In consequentiam hanc filei item Venerabile Capitulum se obligat, quod in dictis divenditis Bonis omnibus prius a Domino Comite a Liechtenberg per se emptis velit Dominum Comitem Emptorem mantere, et contra Eundem Dominum Comitem Emptorem ananteneri, et contra eundem Dominum Comitem a Liechtenberg, et alias pro summi Bonis ingrentur proprijs expensis effective defendere evictionem in se assaccatam, et iqproactemtu Dominum Metliciae, Eiusdemque Bana et pertinentias venditas nulli aneri, quam quod idem Illustrissimus Dominus Comes a Liechtenberg ad Arcem Turri pro domesticis tantum modo vineis pallas vineales in Sylva nominata Scril sibi pro Sua Persona tantum reservaverit, et, nil, ut paragrapho primo dictum, esse ubi ubi: sed omnino ubi omni Filei Commissi Pignure, et Hypothecae, et quocumque alio jure fore liberi, et immuni. Licebit tamen sine ulerogamine hujus Evictionis ipsimet Illustrissimus Dominus Comiti Innoce Petri Murchy, et Suis praemissis, si valuerit, tam judicialiter, quam extra judicialiter Se tueri et, quod venditum est, defendere.

Quinta. Praecedentium omnium restitutio apud Subditas Metlicenses habitas, uti etiam universas res Suas umbiles tam in Bonis, quam in Arce existentes Venerabile Capitulum pro se reservat; quos vel menses, vel in parte Domino Illustrissimus Comiti Emptori pro se emere pretio competenti licebit: Si non, ex tunc Venerabile Capitulum reservat sibi actuale jus ibidem praemissis omnes res et fructus servandi, et unum vel plures suos homines suis expensis illic usque intertenendi, quosque menses tum Metliciae, quam, ubi Venerabili Capitulum magis placuerit, per Bannum divendantur, et distribuuntur.

Sexta. Venerabile Capitulum spondet omnia instrumenta, Scripturas, Actiones finitas, Contractus, Urbium, Registra et quaecumque huc Dominum, et

Bannu concernentia documenta fideliter Dominum Comiti Emptori extrahere. Actiones nil huc prudenter, snis, si qui essent, sumptibus eum commodu, et sui pericula terminare, vel sine prejudicia Domini Comitis Emptoris necumulari, et post parum definitivam eosdem similiter Dominum Emptori tradere. Huc tamen per expressum declaratum, quod litteraria instrumenta, in quibus Illustrissimus Dominus Comes Georgius Sigismundus a Liechtenberg unquam Venditor respective ad Venerabile Capitulum evictionem in se assumpsisset, in originali penes eundem(?) Venerabile Capitulum amebunt, et Illustrissima Dominum Comiti Emptori in copijs authenticis exhibentur. Similiter etiam Urbanam quendam per summi Majestatem Cesarem subscriptam, in qua plura Bana continentur, quum per Dominum Comitem a Liechtenberg Venerabili Capitulo fuerint vendita, non prius dabuntur Illustrissimus Dominum Comiti Emptori quam is ibi Illustrissimo Domino a Liechtenberg rehavnerit, cantionem, qua Venerabile Capitulum se abstrinxerat nil restitendum Eodem Dominum Comiti a Liechtenberg praefertur Urbium, eademque Venerabili Capitula dictam cantionem restituerit. Demum consensum Curiam, qui pro injuri rubare et firmitate expetendus est, utique Pars respiret, et necessarius ad huc expensas nequaliter Subministrabit.

Ultima. Quae circa hunc Contractum expressa non sunt, pro injuri rubare et firmitate erunt dijudicanda, et exquenda nil mirum, consuetudinum, et Statutu lictyae Provinciae Curvulimr omnia fideliter cum submittentibus ibidem consertis sine minimo periculo Sub obligationem et rubensu Quirmitigij Curvulimr valgu Landsrhalten prout in ejsus filem latum tria instrumenta Sen Exemplaria hujus initi Contractus apposita per Dominum Plenipotentiaris, in Signum, qual Venerabile Capitulum Zagrabense nihil Inris in dictis Bonis venditis habent, vel habere possit; uti etiam per Illustrissimum Dominum Comitem Emptorem Subscripta sigillisque snis unum sunt.

Quibus Praefati Domini Contractum ex omni parte perfectione corroboraverunt, et confirmaverunt: itemque sic unum contractus nms extrahitus est Venerabili Capitulo nlij, unum duo pro Illustrissimus Dominum Emptore Comite et pro Suis Illustrissimis, Dominis Comitibus Fratribus sunt accepti. In super militur, quum cum Dominus Illustrissimus Comes Johannes Petrus Marchi Emptor supra unumnotas unquam viderit Arcem vel Dominum Metlica, nec illum saltem distinctam relationem consequis putnerit, declaratur expresse, quod postquam ipse persimuliter visitabit proxime dictum Dominum et Arcem, ante iverptam eorum possessionem liberam erit illi et permissum recedere a praesenti contractu; ita ut nil invicem solutis quibuslibet obligationibus superscriptis unum quaeque Pars in suo jure manent et pecunia cum pignoribus, quae hic modo extrahuntur Dominis Plenipotentiacijs Venditoribus Eodem Dominum Comiti Emptori prumptu ac cum hunc file restituntur. Praeter illum Summam, quae pro parte Venerabilis Capituli exoluta foret casu qui interru obtineretur confirmatio presentis contractus a Sna

Sacratissima Cesarei Majestatis. Actum Viennæ Austriæ in Collegio Civitatis earum infrascriptæ Notarii Publici, ac Testibus Fide dignis infrascriptis infrascriptis ul hac Specialiter rogatis et Subscriptis. Die Quartæ Octobris, Anno Domini Millesimo Septingentesimo, Duodecimo Indictione Quintæ Dominante: Invidiosissimo et Potentissimo Cartulo Sexto Romanorum Imperatoris Semper Augusti.

Slednji lastnoročni podpis in poleg vsakega poseben pečat:

Gregorius Purpurgrich Archidiaconus Capituli Communis Zagrabienensis et Plenipotentiarius unum propria

Christophorus Lantany Archidiaconus Vindobonensis Communis Zagrabienensis, et Plenipotentiarius unum propria

Muthias Thavorich

Presbiter pro testimonio rogatus subscripsit unum propria

Tomus Sivobut(?) Presbyter rogatus pro testimonio scripsi

Ego Nicolaus Schmidt Autoritate Apostolica et Cesarea Notarius publicus juratus presentibus rogatus interfui, et D.D. Contrahentes Subscribere vidi, et illa me quaque subscripsi, et in unam eorum corroboratum saluti Notarius mei Signum et Sigillum in cera rubra impressi ul hoc legitime requisitus unum propria

Nicolaus Schmidt Notarius qui Supra registravit.

V vlagu pečat omenjenega notarja in velik notarski znak.

ZUSAMMENFASSUNG

IVAN PETAR MARČIĆ-MARKIĆ: SEIN WIRKEN MIT BESONDEREM HINBLICK AUF DEN KAUF DER GRAFSCHAFT METLIKA, SEIN VERMÄCHTNIS UND DER VERTRAG ÜBER DEN KAUF DER ERWÄHNTEN GRAFSCHAFT

Der Beitrag enthält Informationen über die Familie Marčić-Markić aus Split, in erster Linie über Ivan Peter (1663-1733). Er setzt sich auseinander mit Peters Plänen zur Befreiung der Südslawen und vor allem der kroatischen Gebiete von den Türken. Unter anderem bringt er Einzelheiten über die Gründung der Festung und des Dorfes Masliuce auf der Insel Šolta. Besonders hervorgehoben wird sein Versuch des Kaufs der Grafschaft Metlika (Mittling), damals im Besitz des Zagreber Kapitels. Beigefügt ist Marčić's Vermächtnis und der mit dem Zagreber Kapitel geschlossene Vertrag über den Kauf von Metlika.

SUMMARY

THE ENDEAVOURS OF IVAN PETER MARČIĆ-MARKIĆ WITH PARTICULAR EMPHASIS ON THE PURCHASE OF THE COUNTY OF METLIKA, HIS WILL AND THE CONTRACT FOR THE PURCHASE OF THE SAID COUNTY

The article presents data on the members of the Marčić-Markić family of Split and primarily on Ivan Peter (1663-1733). It discusses Peter's plans to liberate the Southern Slavs and above all the territories of Croatia from the Turkish empire. It also features information on the founding of the fortification and village of Masliuce on the island of Šolta and a detailed description of Peter Marčić's attempt to purchase the county of Metlika in Carinthia, which at that time, was the property of the Chapter of Zagreb. The article also includes Marčić's will and the contract of sale of the county of Metlika signed between Marčić and the Chapter of Zagreb.

UDK 347.236(497.4-15)"11/18"

Urbarji za gospostvo Tolmin

DRAGO TRPIN

Kdaj točno je prišla Tolminska v posest Ogleja in se oblikovala v zemljiško gospostvo, ni znano. Prva znana omemba Tolmina v dataciji neke listine iz let med 1063 in 1068¹ (v času patriarha Rabengerja) kaže na to, da se je zamenjava dohodkov oglejskega patriarha in brixenskega škofa po posrednikih izvršila v središču oglejske posesti v Gornjem Posočju. Leta 1077 je bila patriarhu podeljena Furlanska krajina in odlej je bil ta svetni knez tudi na Tolminskem. Začetek duhovne in cerkvene podreditve tega ozemlja čedadjskemu kapitulju in posredno Ogleju pa moremo najti že nekoliko prej, v času pokristjanjevanja in oblikovanja prvih župnij v Volčah, Bovecu in na Šentviški Gori v 10., izpričano pa v začetku 11. stoletja.²

Svetno oblast na Tolminskem je v imenu patriarha izvajal oskrbnik, imenovan gastald, ki je imel upravno-gospodarske in sodne pristojnosti. Običajno je hkrati opravljal tudi funkcijo glavarja, ki je skrbel za obrambo na tolminskem gradu.³ Gastaldija se je delila na manjše upravne enote, dekanije, ki so jim načelovali dekanji.⁴ Dve enoti mlajše kolonizacije se imenujeta rihitarija z rihartjem; zanju so značilne večje gospodarske in pravne ugodnosti kot za ostale podložnike.⁵

Tolminska je formalno ostala pod oglejsko oblastjo vse do njenega propada 1420, vendar je bila večkrat v drugih rokah: bodisi nasilno osvojena in podvržena, kot npr. na prelomu 13. in 14. stoletja od goriških grofov, bodisi zastavljena. Od sredine 14. stoletja je bila v neposredni upravi Ogleja le še v letih 1375 do 1379, ko jo je oglejski patriarh Markvard zaradi finančnih potreb z videmsko pogodbo zastavil mestu Čedad za 5600 mark soldov za dobo 6 let z možnostjo podaljšanja. Mesto je Tolmin oddalo naprej v zastavo skupini mestnih plemičev, znanih pod imenom tolminski konzortij, za 6000 mark.⁶ Ti so s krajsimi prekinitvami svoje posestne pravice uspeli obdržati, saj patriarhu Tolmina ni uspelo odkupiti nazaj kljub poskusom v začetku

15. stoletja, v katere so bili na eni ali drugi strani vpleteni še Videm, papež in Benečani. Slednji pa po prevzemu svetne oblasti nad Furlanijo niso več posegali v obstoječe zemljiškoposestne razmere in so Čedadcem leta 1450 potrdili njihove pravice na Tolminskem.⁷

Izumrtje Goriških in spopad Habsburžanov in Benečanov za njihovo dediščino sta spremenila politični zemljevid tega ozemlja. V vojni 1508-16 so bile Benetke poražene in so se morale odpovedati tako Tolminski kot aspiracijam po Goriški. Tolminsko je Maksimilijan leta 1511 razglasil za deželnoknežjo posest ter jo zastavil Mihaelu Neuhauserju. Ta je skušal iz nje v 12 letih, kolikor je bil njen imetnik, čimveč iztisniti, kar je povzročilo bistveno poslabšanje socialnega položaja podložnikov in povzročilo upiranje kmetov v letih 1513 do 1515.⁸ V času vojne in premirja so konzortij izguhili vse zemljiškoposestne pravice. Šele v pogodbah, sklenjenih v letih 1521 v Wormsu in 1523 v Benetkah, je bilo določeno, da se obnovi predvojno zemljiškoposestno stanje in pravice pod pogojem, da Čedadci prisežejo zvestobo cesarju. Konzortij so se verjetno vrnili na Tolminsko leta 1523 ali kmalu zatem.⁹

Politično oblast in zastopstvo deželnega kneza je odslej izvajal deželni glavar. V 16. stoletju so to službo večinoma opravljali goriški plemiči, ki so bili v večini primerov obenem goriški glavarji in so svojo oblast izvrševali po upraviteljih, ki so jih sami imenovali. Najpogosteje se pojavljajo v teh vlogah člani družin Egk, Thurn, Orzon in ob koncu stoletja Formentin. Medtem ko med cesarsko glavarjevo oblastjo in konzortij ni prihajalo do večjih sporov, pa je zabeleženih več konfliktov glavarja ali upravitelja s čedadjskim kapituljem kot cerkveno oblastjo.¹⁰

Leta 1597 je nadvojvoda Ferdinand Tolminsko razglasil za komorno posest. Na pritožbo konzortijev je odgovoril z zahtevo po dokazih, da je to ozemlje njihov fevd, vendar jih ti niso imeli. Vladar jim je sicer leta 1604 Tolminsko ponovno podelil v fevd kot svojim vazalom, za kar so si konzortij močno prizadevali. Hkrati je ohlubil izdelati poseben urbar za fevd Formentin.

¹ F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III, Ljubljana 1911, št. 227.

² M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja I, Ljubljana 1948, str. 13.

³ *Ibid.*, str. 19-20.

⁴ Kasneje se v nemških virih navajajo župe z župani, ki pa so ozemeljsko manjše in imajo poleg upravne tudi samoupravno vlogo.

⁵ M. Kos, Urbarji I ..., str. 20-21.

⁶ M. Kos, Urbarji I ..., str. 42, 44; S. Rutar, Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882, str. 54-55.

⁷ M. Verbič, Idrijski rudnik do konca 16. stoletja, inavguralna disertacija v tipkopisu, Ljubljana 1965, str. 169-170.

⁸ M. Verbič, Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v začetku 16. stoletja in upori tolminskih kmetov v letih 1513 do 1515, ZČ 1974/1-2, str. 3-43.

⁹ M. Verbič, Idrijski rudnik ..., str. 172-173.

¹⁰ Rutar ..., str. 91-94.

tinov¹¹ in drugega za vse ostale konzorte, kar je bilo izvršeno leta 1606.¹² Ni pa pojasnjeno, kako so mogli že leta 1607 Tolminsko dobiti v fevd Dornbergi; pomenbno, če že ne odločilno vlogo je pri tem verjetno odigrala zastavna vsota 66.500 goldinarjev.

V 17. stoletju je slika vendarle nekoliko jasnejša. V prvi polovici stoletja je bilo tolminsko gospostvo zastavljeno oz. podeljeno v fevd: najprej od leta 1607 Dornbergom; ko pa so ti leta 1633 izumrli po moški veji, je vladar posest podelil Breunerjem.¹³ Ti so leta 1649 od vladarja najprej izposlovali, da jim je gospostvo spremenil v alodialno posest,¹⁴ nato pa le-to 1651 prodali goriškim Coroninjem,¹⁵ ki so ostali njegovi lastniki in glavarji vse do leta 1848.

Do leta 1377 nimamo podatkov o obsegu gospostva oz. gastaldije. Urbar iz tega leta pa kaže, da so spadala vanj porečja Soče od Čezsoče do Dobarja ter Idrice in Bače. Na Bovškem sta k Tolminu v zemljiškoposestnem smislu spadala Čezsoča in Log Čezsoški; Breginjski kot in ozemlje zahodno od Kobarida ter Livek niso šteli h gospostvu.¹⁶ V zgornji dolini Idrice je najprej še redko poseljeno področje Idrice pripadalo Tolminu, vendar je z odkritjem in kopanjem živega srebra pomen tega ozemlja tako zrasel, da je bilo postopno izločeno,¹⁷ se oblikovalo v posebno gospostvo in prešlo do sredine 18. stoletja v sestav Kranjske.¹⁸ Na drugi strani je v letu 1509 ali 1510, v času vojvode Brunsviškega, političnoupravno prišel pod Tolmin vzhodni del Breginjskega kota do vasi Sedlo,¹⁹ v posestnem pomenu pa se to področje začne navajati kot del gospostva v urbarjih šele od sredine 17. stoletja pod Coroninji.²⁰ Urbar iz leta 1523 sicer navaja

še Livek, ki pa je kasneje zemljiškoposestno zopet pripadel Čedadu in političnoupravno Benetkam vse do njibovega zatona.

Zlasti severna, pa tudi južna meja gospostva sta bili relativno urejeni in stabilni; drugače je bilo na vzhodni in zahodni meji Tolminskega. Meja s freisinškim gospostvom Škofja Loka je segala od področja Sorice do področja Zirov.²¹ Sprva nenaseljeno ali zelo redko naseljeno ozemlje je bilo postopno kolonizirano z obeh strani, kar je povzročalo mejne spore (npr. glede pravice paše), ki so se vlekli več stoletij. Podobno so na zahodni meji z Benetkami neprestani spori zaradi meje, največkrat povezani z gozdnimi in pašnimi pravicami, čeprav hribovit greben od Mije preko Matajurja do Kolovrata predstavlja naravno mejo med Tolminsko in Furlanijo.

Upoštevajoč obseg tolminskega gospostva tako v srednjem kot v zgodnjem novem veku lahko rečemo, da je to pokrivalo ozemlje današnjih občin Tolmin in Cerkljano v celoti, Idrice in Kobarida v večini, na Bovško pa je komajda segalo. Prof. Kos je skušal izračunati približno število prebivalcev leta 1377 in prišel glede na 606 gospodarskih enot do številke 4600.²² Podatek se lepo ujema z izračunom na podlagi podatkov v urbarju iz 1523: na istem ozemlju, torej brez vasi zahodno od Kobarida, je popisanih okrog 650 gospodarskih enot kar znese približno 5000 prebivalcev. Domnevamo lahko, da je prebivalstvo v naslednjih stoletjih precej hitreje naraščalo, saj je do leta 1880 naraslo do 28700 (Rutar, str. 308-310), torej se je povečalo za 5,7 krat. 16. in 17. stoletje sta obdobje intenzivne nenačrtne notranje kolonizacije. To nam izkazujejo tudi urbarji s svojimi popisi novin in rovtov: ti so lahko sestavni del temeljnih in priročnih urbarjev ali pa so nastavljeni kot samostojni urbarialni registri.

V splošnem so gospostva urbarje nastavljala, obnavljala ali reformirala zaradi sprememb posestnega stanja, podložniških dajatev in služnosti, njihovih prevedb, sprememb pravic podložnikov in gospostva, pa tudi ob nastopu novega imetnika.²³ V tem okviru moramo iskati različne razloge za nastanek naših urbarjev.

Prvi, ki obsega le posamezne kmetije v nekaj vaseh na Cerkljanskem, Šentviški planoti in v okolici Tolmina, je povezan s podelitvijo teh posesti v fevd ali podfevd čedajškemu plemiču Johannesu Longu, ki je bil v 2. polovici 13. stoletja tudi tolminski gastald. Šlo je za razdrobljeno rodbinsko posest, ki je poleg kmetij na Tolminskem obsegala tudi posest in dohodke na Bovškem (Plužna), v Beneški Sloveniji in v Br-

¹¹ Urbar I-65 v ARS izkazuje posest bratov Virginija in Hieronima Formentina na posameznih kmetijah in zemljiščih v številnih vaseh po celem gospostvu; pisan je v italijanščini v prvi osebi obeh bratov, italijem nakratno (v arhivu?). Drugi, I-66, italijan s 1606 in podpisan od deželno knežjih krmisarjev, je pisan v nemščini in zajema posest Jerneja Formentina, ki je podobno razpuščen po celem gospostvu.

¹² M. Verbič, Idrijski rubnik ..., str. 178, 180-181.

¹³ ARS, rukopis I-42.

¹⁴ Rutar ..., str. 106.

¹⁵ Tako se je rubijska veja rodbine začela imenovati tudinska (PSBL, I. zv., str. 196-197); leta 1839 je njena itediščina pripadla sorodniku iz kromberške veje in ta jo je tik pred zemljiško milvezo prodal nekemu vitezu Kremerju. (Rutar ..., str. 201-202).

¹⁶ Pojem gospostva (Herrschaft) so pričeli uporabljati šele Avstrijci po zasedbi Tolmina.

¹⁷ Deželni knez si je v zastavnem pisnu Dornbergom leta 1607 pridržal idrijsko župo za potrebe rudnika (urbar 1624, list 313). Tudi urbar iz 1523 ne navaja Idrice.

¹⁸ J. Žontar, Struktura uprave in sodstva na Slovenskem, Ljubljana 1998, str. 79-80.

¹⁹ Rutar ..., str. 86; Urbar 1523 v graškem StLA, Hs 437, list 190.

²⁰ Zemljiški posestnik v teh vaseh je bila večinoma ružaska npatija ter nekatere cerkve iz Čedadu, tudi Kobarida, ter posamezniki iz Čedadu in Vidma.

²¹ V urbarju 1523, list 191, se pri opisu meje proti Škofji Loki omenjajo nek potok na hribu Oselica, nek hrib pri Leskovic; na področju Sorice in Petrovega Brda pa so mejnik visoke gore.

²² M. Kos, Urbarji I ..., str. 40.

²³ E. Umek, Reformirani urbarji deželno knežjih gospostev na Kranjskem, ZČ 1982/4, str. 311.

dih, in je bila kot taka podrobno popisana.²⁴

O vzrokih nastanka urbarja leta 1377 pove največ M. Kos v svoji objavi.²⁵ Kot glavna razloga navaja dva: ekonomskega, ki pomeni prevedbo naturalnih dajatev v denarne, in političnega, ki je povezan s povrnitvijo gospostva iz zakupa pod neposredno upravo Ogleja (glej zgoraj).

Urbar, ki je nastal okrog leta 1523, do nedavnega sploh ni bil znan in je v literaturi prvič uporabljen šele leta 1994.²⁶ Ker gre za novopriključeno ozemlje, čigar status je bil določen z mirovnima sporazumoma 1521 in 1523 (glej zgoraj), je izdelava tega urbarja gotovo povezana z vrnitvijo zemljiškoposestnih pravic konzortom. Označimo ga lahko za reformiranega,²⁷ saj so ga deželno knežji komisarji izdelali na podlagi predhodnih urbarjev in izjav županov in sosesk o tem, kateremu od konzortov so pripadali v času Benetk ter katere dajatve in obveznosti so služili Mihaelu Neuhauserju. Podobna urbarja sta v tem času nastala tudi v goriški²⁸ in pazinski²⁹ grofiji. Goriški urbar, od katerega se je ohranil le drugi del s popisom robotnih in drugih skupnih obveznosti sosesk ter sodstva, je napisala ista roka kot tolminskega. Skladno s prakso reformiranega urbarjev deželno knežjih gospostev, ki se je na Kranjskem začela konec 15. stoletja, so verjetno tudi tu izdelali po dva izvoda: enega za potrebe gospostva, drugega za nadrejeno deželno knežjo upravo.³⁰ Slednji so se ohranili v večji meri, kar velja tudi za naš primer.

Urbar iz leta 1598 je povezan z odvzemanjem Tolminske konzortom in njeno podreditvijo dvorni komori. Nastal je po ukazu deželnega kneza, izdelal ga je tolminski glavar Formentin na podlagi poziva podložnikom, naj mu prijavijo svoje dajatve in služnosti.³¹

Urbar iz leta 1624 je nastal pod Dornbergi in je edini znani urbar iz njihovega časa. Dvojnik tega urbarja hrani tudi Deželni arhiv v Gradu.

Urbar 1654 nosi sicer naziv Breuner, vendar se to ne ujema z dejstvi; vsekakor pa lahko njegov nastanek povezujemo s spremembo lastništva leta 1651.

Iz obdobja Coroninijev, v katerem je nastalo in je ohranjenih največ urbarjev, pa velja omeniti le obsežen urbar za leta 1730-36, ki zajema celotno gospostvo z vsemi dajatvami.

Glede na uveljavljeno delitev urbarjev po zvrsteh³² lahko zgoraj navedene, razen prvega, označimo kot glavne. Za vse ostale iz spodnjega seznama pa velja oznaka priložni urbarji ali registri: nanašajo se bodisi le na določene dele gospostva ali pa vsebujejo le popis dajatev in najemnin od posameznih zemljišč, največkrat novin in rovtov.

Kronološki seznam vseh znanih urbarjev in urbarialnih registrov za historično ozemlje Tolminskega

Urbar rodbine Longo iz časa med 1275 in 1300 za kraje na Tolminskem, v Beneški Sloveniji in Goriških Brdih
original uničen v 2. sv. vojni; objava v M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja, drugi del, str. 267-281; objava narejena po obranjenem prepisu; lat.

Urbar Tolmin 1377

Liber censualis ecclesiae Aquilegensis (naslov v arhivskem popisu)

obsega celotno takratno tolminsko zemljiško posest

134 listov, pribl. formata A4, lat.

Archivio di stato di Trieste, sezione diplomatica, serie I/2 (po Perroniju)

Kopija (fotografije) v ARS, urbarji 53

Objava M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja, prvi del, Ljubljana 1948; isti, Tolminska gastaldija leta 1377, Carniola VIII/1917, str. 1-15, 147-162

Urbar za dele Tolminskega; starejši, delno datiran s 1482³³

večinoma področje Drežnice, Sužida

34 listov (fol. 506-539)

Steiermärkisches Landesarchiv (StLA) Graz, Sachabteilung der Hofkammer (SHK), Karton 118, Heft 2, No. 48

Urbar Tolmin s.d. (1523)

za vasi v celotnem gospostvu, tudi vasi Z od Kobarida in Livek

221 listov, pribl. formata A4, nem.

StLA, Hs 437

Mikrofilm (Mf.) v ARS

Urbar za stare in nove rove, podložne konzortom 1550

Beschreibung und verzeichniss der neuen und alten gerruth zu Tullneiner herrschafft den con-

²⁴ M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja II, Ljubljana 1954, str. 271.

²⁵ M. Kos, Urbarji I..., str. 40-46.

²⁶ S. Torkar, Zgornja Baška dolina po tolminskem urbarju iz 1523, Kronika 1994/1, str. 29-36.

²⁷ E. Umek, Reformirani urbarji ..., str. 313.

²⁸ ARS, Vic. 83, G XIII-9; objava prevoda v M. Kos, Urbarji II ..., str. 152-195.

²⁹ ARS, Vic. 98, M I-3; opis in objava v D. Jurčič Čargo, Gospodarski razvoj lupoglavskega gospostva v 16. stoletju, Ljubljana 1999.

³⁰ E. Umek, Reformirani urbarji ..., str. 312.

³¹ M. Verbič, Idrijski rutnik ..., str. 178.

³² E. Umek, Reformirani urbarji ..., str. 311.

³³ Pri navajanju urbarjev iz graškega arhiva (razen urbarja iz 1523) sem uporabil beležke Silva Torkarja, ker je bil arhiv v času nastajanja članka nedostopen. Njegove beležke so bile narejene za druge namene, zato je popis pomanjkljiv in popekod nejasen. Torkarju se zabvaljujem za posredovane podatke.

sartten von Cividat zinspar

manjši obseg, nem.

StLA, SHK, Karton 117, Heft 4, No. 2

Urbar Tolmin 1574-80

za nekaj vasi na področju med Tolminom in Knežo; kot priročni urbar za najemnine od košanj, vrtov, mlinov, polj torzo od fol. 19-38, po širini polovičen format, ital.

Archivio storico-provinciale v Gorici (ASPG), urbari 25

Urbar Tolmin 1588

La Rotta delli signori consorti di Tolmino

54 listov, ital.

StLA, SHK, Karton 118, Heft 34

Urbar Tolmin 1591³⁴

obsežen urbar za celo gospostvo 592 str., polovičen format po širini, ital.

ASPG, urbari 32a

Mf. urbari, rola/škatla(R) 1-3

Urbar Tolmin 1598

Urbar über die herrschafft Tolmein

za celo gospostvo; deli se na urbar dajatev od starih kmetij in urbar dajatev od rovtov in krčevin

150 listov A4 formata; nem.

ARS, urbarij 1-64

obdelal P. Stih, Tolminsko gospostvo po urbarju iz leta 1598, Goriški letnik 1984, str. 95-115

Več urbarialnih registrov za posamezne dajatve, zvišanje dajatev, prevedba naturalij v denar; nastali so okrog 1600 (vsekakor med 1598 in 1624) No. 27 (fol. 1-126, 202-251), No. 27+ (f. 252-277), No. 27a (f. 278-311), No. 28 (f. 312-315) skupaj pribl. 500 str., nem.

StLA, SHK, Karton 118, Heft 2

Urbar posesti Jerneja Formentina na Tolminskem 1606

Urbary Bartholameen Formenthins der ime zuegeschribnen und erthailten lehensgnettern za posamezne kmetije v številnih vaseh po celem gospostvu

18 popisanih listov formata A4, nem.

ARS, urbarij 1-66

Urbar posesti bratov Formentin s.d. (naknadno s svinčnikom datiran 1606)

Urbaryo herrn Virginio und Jeronimo Formenthiny gebrüeder

za posamezne podložnike po številnih vaseh gospostva

11 listov formata A4; ital.

ARS, urbarij 1-65

Urbar gospostva Tolmin 1624

Tolmein Friant

obsežen urbar za celo gospostvo, tudi vasi Z od Kobarida, in Idrijo

345 popisanih listov formata A4, nem.

ARS, urbarij 1-67; prepis oz. dvojniki v StLA Graz, A. Lamberg, Sch. 175, Heft 1

Urbar Tolmin 1600-45

Affittazioni dell'Urbaria di Tolmino

zajema celo gospostvo z evidenco najetih zemljišč in najemnine

310 str., format pribl. A4; ital.

ASPG, urbari 36

Urbar Tolmin 1633-36

obsega celo gospostvo, dajatve (najemnina) za novine in posamezna zemljišča pribl. 500 listov, večji format, brez platnic in naslova, ital.

ASPG, urbari 49

Urbar Tolmin (Breuner) 1654

celo gospostvo s celotnimi dajtvami (pravdami) 664 str., nem.

ASPG, urbari 55

Mf. v ARS, R 3-4

Urbar Tolmin 1661-70

zajema večino krajev, manjka Tolmin z ožjo okolico in Šentviška planota

406 str., ital.

ASPG, urbari 58

Mf. v ARS, R 4-5

Urbar Tolmin 1661-71 (dejansko vpisi 1651-94 ter 1734-41)

Urbario di affittazione

evidence najemnin za posamezna zemljišča. Zajema večino vasi, a ne vse; nekatere vasi se ponovijo dvakrat.

256 str., ital.

ASPG, urbari 59

Urbar Tolmin 1671-79

Vasi od Idrskega do Bače, Šebrelje; vmes manjka 100 listov

260 popisanih str., ital.

ASPG, urbari 69

Mf. v ARS, R 6

Urbar Tolmin 1677

Poljubinj, Baška grapa, Cerkljansko, Tolmin

267 str., ital.

ASPG, urbari 75

Mf. v ARS, R 6-7

Urbar Tolmin 1680-88

Kobariško, dolina Soče in Idrisce, Šentviška planota (glede ozemlja se dopolnjuje s predhodnim oz. naslednjim)

589 popisanih str., ital.

³⁴ V arhivskem zapisu nosi oznako *Coronini*, kar je gotovo napačno.

- ASPG, urbati 79
Mf. v ARS, R 8-9
- Urbar Tolmin 1682-95
Poljubinj, Baška grapa, Cerkljansko (skupno 24 krajev, podobno kot 75)
202 str., ital.
ASPG, urbati 80
Mf. v ARS, R 9-10
- Urbar Tolmin 1689-99
Urbaria ...
kraji podobno kot pri 79
505 str., ital.
ASPG, urbati 87
Mf. v ARS, R 10-11
- Urbar Tolmin 1696-1707
Urbario di Tolmino
obsega del gospostva, pretežno vzhodni
320 str., ital.
ASPG, urbati 93
Mf. v ARS, R 14
- Urbar Tolmin 1698-99
celo gospostvo
288 str., po širini polovičen format, ital.
ASPG, urbati 96a
Mf. v ARS, R 16-17
- Urbar Tolmin 1700-9
Urbaria di Tolmina
celo gospostvo
649 str., ital.
ASPG, urbati 97
Mf. v ARS, R 17-19
- Urbar Tolmin 1703
večina gospostva razen Baške grape in Cerknega z okolico; brez naslova, na začetku vložen list z uvodom o denarju
več 100 neoštevilčenih strani, večji format, ital.
ASPG, urbati 102
- Urbar Tolmin 1730-39
Urbaria di Tolmino dal a. 1730 fino al a. 1739
obsežen urbar, obsega vse vasi
253 listov, večji format, ital.
ASPG, urbati 131
- Urbar družinske posesti Formentinov na Tolminskem 1736
Urbaria delli feudi nella signaria et capitanato di Tolmina ...
posamezni podložniki in zemljišča po številnih vaseh gospostva
83 str., ital.
ASPG, urbati 137
Mf. v ARS, R 44
- Urbar Tolmin 1740-49
davčni register za košanje in tlako, novine; obsega Z in J del gospostva s Tolminom
80 listov, večji format, ital.
ASPG, urbati 145
- Urbar Tolmin 1750-59
Urbaria di Tolmina dell'Anno 1750 sino 1759
pokriva isto ozemlje in vsebuje enake dajatve kot 145
okrog 90 listov, večji format, ital.
ASPG, urbati 154
- Urbar cerkve sv. Jerneja v Cerknem 1750
Urbarium V. Ecclesiae S. Bartholomaei ab anno 1750
dejansko sega do 1806
okrog 80 listov, večji format, latin.
ASPG, urbati 154c
- Urbar Tolmin 1756-67
Urbaria dell' Illmo. sig. can. Pietra Antania de Caranini 1756 sine 1767
davčni register urbarialnih dajatev; obsega Kobariško, dolino Soče in sega do Podmeleca; brez Tolmina z okolico.
40 listov, večji format, ital.
ASPG, urbati 162a
- Urbar Tolmin 1761-70
Urbaria del Monte
urbarialni register dajatev za nekatere vasi na Cerkljanskem
43 listov, polovičen format po širini, ital.
ASPG, urbati 174
- Urbar Tolmin 1768-79
Urbario dell' Illmo. sig. conte Pietra Antania de Caranini
vasi na Kobariškem ter med Poljubinjem in Seli nad Podmelcem
155 str., ital.
ASPG, urbati 184b
Mf. v ARS, R 56
- Urbar Tolmin 1770-81
Urbaria del Monte per gli anni 1770 sin all'an. 1779 della porzione della signaria di Tolmina appartenente al c.P.A. Caranini
področja Šentviške planote, Baške grape in Cerkljanskega
123 listov, večji format, ital.
ASPG, urbati 189
- Urbar Tolmin 1774-83
Urbar vom Gebierge de 1774 bis 1783
ista področja kot pri 189
okrog 100 listov, večji format, ital.
ASPG, urbati 197
- Urbar Tolmin 1781-90
Urbaria del Monte dall'1781 sine 1790
isto področje kot predhodna ter dodatek po Stockerjevem urbarju za vasi Tolmin, Volče,

- Čiginj, Modrej, Stopec
146 listov, večji format, ital.
ASPG, urbari 202
- Urbar Tolmin
Urbaria del Monte per li anni 1781 sin all'anno 1790 della signoria di Tolmino apelante al conte Pietro Auto Coronini
področje Šentviške planote in doline Idrijce
okrog 70 listov, večji format, ital.
ASPG, urbari 203
- Urbar Tolmin 1782-90
enako kot 184b
100 str., ital.
ASPG, urbari 203a
Mf. v ARS, R 62
- Urbar Tolmin 1792-99
... di Circhiua della signoria di Tolmino (začetek naslova oguljen do nečitljivosti)
področje Baške grape in Cerkljanskega; tabelaren pregled teh dajatev prikazan na 4 straneh na koncu urbarja 207
127 listov, polovičen format po širini, ital.
ASPG, urbari 205a
- Urbar Tolmin 1793-98 (1804)
Urbario del Monte della signoria di Tolmino
področje Šentviške planote in doline Idrijce; na koncu sumarni tabelarni prikaz dajatev po vaseh iz urbarja 205a
76 listov, večji format, ital.
ASPG, urbari 207
- Urbar Tolmin 1802-13
Urbario di Circhiua 1802
Baška grapa in Cerkljansko; na koncu vsake vasi sumarna navedba dajatev
okoli 135 listov, večji format, ital.
ASPG, urbari 213
- Urbar Tolmin 1805-13
Urbario del Monte principato nel 1806 pro 1805 sino 1813
področje Šentviške planote
83 listov, večji format, ital.
ASPG, urbari 216
- Urbar Tolmin 1814-30
Urbario delle comuni di Caporetto, Creda e Tolmino dell'anno 1814 sin al...1830
Kobariško do Tolmina z okolico, vpisi na tiskano tabelo (tudi rubrika hišna št.)
198 listov, večji format, ital.
ASPG, urbari 221
- Urbar Tolmin 1823
vpisi v tiskan obrazec z rubrikami lastnik in parcela, klasifikacija, vrednost ter dajatev po urbarju
82 listov, velik format (pribl. A3), ital.
ASPG, urbari 222a
- Urbar posesti Tereze Jug na Tolminskem 1829-39
Urbario della Signora Therese Juch di Gorizia de anno 1829 sino inclusive
posamezni podložniki (skupno 22) v vaseh od Koharida do Tolmina, Volčah, Čiginju, Ročah, Cerknem
23 listov, po širini polovičen format, ital.
ASPG, urbari 222b
- Urbar Tolmin 1831-40
področje Šentviške planote, Baške grape, Cerkljanskega; ital.
ASPG, urbari 223
- Urbar Tolmin 1831-40
ostali del gospostva: Kobariško, Tolminsko do Sel nad Podmeleem; ital.
ASPG, urbari 224
- Urbar Tolmin 1837-39
Šentviška planota in dolina Idrijce; ital.
ASPG, urbari 225
- Urbar Tolmin 1837-40
od Volarij do Idrije pri Bači; ital.
ASPG, urbari 226
- Urbar Tolmin 1840-49
Slap, Šentviška planota, dolina Idrijce, del Cerkljanskega; ital.
ASPG, urbari 227
- Urbar Tolmin 1841-50
Tolmin z ožjo okolico, Kobarid, Bača, Idrija pri B., Volč, Sela, Lom, Kal; ital.
ASPG, urbari 228
- Urbar Tolmin 1844-51
obsežnejši: za Baško grapo, Cerkljansko, dolino Idrijce, Šentviško planoto; ital.
ASPG, urbari 229
- ZUSAMMENFASSUNG
- DIE URBARE DER HERRSCHAFT TOLMIN
- Der Raum Tolmin (Tolmein) dürfte im 11. Jahrhundert in den Besitz der Patriarchen von Aquileia übergegangen sein. Umde des 14. Jahrhunderts wurde er an Cividale verpfändet, mittelbar an eine Gruppe von Stadttadeligen, genannt *consortil*. Diese behielten den Tolminer Besitz auch unter venezianischer und später österreichischer Herrschaft mit einer Unterbrechung zur Zeit des Kriegs zwischen Österreich und Venedig bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts. Es folgten die Dornberg, Breaner und dann zweihundert Jahre lang die Coronini.
- Die Herrschaft umfaßte einen großen Teil des oberen Isanzagebiets, des Fußgebiets von Idrija und Bača. Um 1600 wurde die Ortschaft Idrija (Idria) abgesondert und Dürfler westlich von Kubarid (Karfreid) angeschlossen.

Zunächst wurde die Herrschaft bzw. die *gastaldia* in (größere) Verwaltungseinheiten, die *Dekanate* aufgeteilt, später werden nur (kleinere) Zupen erwähnt, die auch eine Selbstverwaltungsfunktion ausübten.

Zu Verwaltungszwecken entstanden in der Zeit bis zur Abschaffung des Feudalismus in der Mitte des 19. Jahrhunderts viele Urbare und Urbarregister. Davon haben sich gut 50 bis heute erhalten, die meisten aus der Zeit der Grafen Coronini. Sie werden in den Archiven in Görz, Ljubljana, Graz und Triest verwahrt.

SUMMARY

LAND REGISTERS OF THE LANDED PROPERTY OF TOLMIN

Most likely, Tolmin became the property of the Aquileian Patriarchy in the 11th century. At the end of the 14th century, it fell forfeit to Cividale and indirectly, to a body of the city's noblemen called the "konzorti". The property of Tolmin remained in the possession of the

"konzorti" throughout the rule of Venice and on into the Austrian rule up until the 17th century, with the exception only of the duration of the Austro-Venetian war. Following the "konzorti", the property was owned by the Dornbergs, followed by the Breuners, after which it was held by the Coroninis for an entire 200 years.

The property of Tolmin encompassed a large part of the Upper Poxočeje region and the river basins of the Idrija and the Bača. Around 1600, Idrija was separated from the property, while all the villages west of Kobarid were annexed to it. Initially, the landed property, or "gastaldija", was divided into (sizeable) administrative units called "dekanija", while later sources mention only smaller parishes, which also enjoyed a degree of autonomy.

During the time of the abolishment of the feudal system in the middle of the 19th century, a number of land registers and other registers were created for administrative purposes. More than 50 of these have been preserved to date, most of which date back to the time of the Coronini counts. These registers are kept in the Archives of Gorizia, Ljubljana, Graz and Trieste (Trst).

Kilweew

Ingestand der bawerischen küniglichen Comptz das drey
 Tünnen vorraus nach der zerg. Das hat die Com
 munitet vor ainer zeit zu zoffen vor waarnung
 für quit außgeffin, das dieselb communitet / blos
 waarnung außgeantwurt, und all der ainer zeit
 lau vorkort. Das haben die Comptz / Anwalder
 gemacht. Das die B. wares goldt vorkort
 lau hat ainer biffer fallen mügen, und die von daber
 haben zu ainer tag der zween, bis die es abgemacht. Salf
 alleig jebden am zoffen gemacht auf der (Kort).

Die von Libani und die andrer ydria son, reguldig so
 wasit hirt zum dleso zu der waare zübringen,

Und die von Sabulmar, Dolian und die von Libani
 an sind reguldig zu noten, das dleso für waarnung
 aus ydria, für ainer zeit, an der für waarnung
 zu jebden tag der macht auf dem dleso zübringen,

Die Comptz haben zu dem talen gemacht und zu jebden
 gefährliche küniglichen haben, die zu gemacht zu Libani
 der waare waarnung und zu ainer ydria, jebden
 ainer zeit ist das gemacht küniglichen zu jebden
 küniglichen, und für dleso die zu Comptz haben
 jebden gefährliche zeit g der 12 personen, der talen
 tag und macht zübringen, vorkort mügen,

Das dleso gemacht haben die Comptz zu macht
 der waare die jebden an der waare waarnung zu der
 dleso reguldig macht, die zu reguldig die zu Comptz
 jebden mügen, und die dleso die waare waarnung

UDK 930.253.4:312(497.4 Lj.)"1857/1931"

Popis prebivalstva - neizmerno velik zaklad Zgodovinskega arhiva Ljubljana

ANDREJ STUDEN

Zgodovinski arhiv Ljubljana v svoji zelo bogati zbirki arhivskega gradiva hrani tudi zaklad neprecenljive vrednosti - v izvorniku ohranjene popisnice prebivalstva Ljubljane za leta od 1830 in z dopolnitvami do začetka 50-ih let, in za leta 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1928 in 1931. Na popotovanje po omenjenem arhivskem gradivu se bomo odpravili v spremstvu naključno izbrane klobučarske družine Poek, ki je ves čas omenjenih popisov imela v lasti hišo na Starem trgu 14, v hiši pa je tudi stanovala in imela obrtni lokal.¹

Temeljna značilnost popisa ljubljanskega prebivalstva iz leta 1830 je, da zanj ni bil določen kritični datum, to je datum, za katerega veljajo vsi podatki. Ob omenjenem popisu so štetja potekala več mesecev ali let in so podatki veljali le za dan, ko je bila popisovalna komisija na določenem kraju. Hiša na Starem trgu 14 je takrat sodila pod Mesto, imela je številko 162 in je sodila pod župnijo sv. Jakoba. Poekove so prvič popisali leta 1834. Za Josefa Poeka so vpisali, da je hišni posestnik in klobučarski mojster, da je rojen februarja 1811, da je plačeval 16 goldinarjev in 3,75 krajcarja hišnega davka in 8 goldinarjev in 3,75 krajcarja obrtnega davka. Popis v 17. popisovalnem okraju je potekal za namene vojaške konskripcije. Vseboval je posebno rubriko "klasifikacije moškega spola" (Classification des männlichen Geschlechtes), v katero so Poeka vpisali kot obrtnega mojstra. Na popisnico so vpisali Poekovo prvo ženo (Weib) Antonio, rojeno 1814. Vpisan je tudi Poekov prvorojenec Feliks (1834), ki je kmalu umrl. Popisali so še Poekovega brata Johana, ki je bil rojen avgusta 1826. Johann je bil slep na levo oko in to so še posebej zapisali v rubriko klasifikacije moškega spola. Vpisali so še sestro bišnega posestnika Mario, rojeno junija 1823.

Nato sledijo vpisi, ki lepo pokažejo, da je štetje potekalo več let. Pozneje so namreč popisani Poekova druga žena Maria (rojena leta 1820), sinovi Josef, Vinzenz, Eduard in Aloys (rojeni v letih 1839, 1842, 1846 in 1847) ter hčere Maria, Franziska in Josefa (rojene v letih

1836, 1845 in 1849).²

Po zmagi nad revolucionarji je bilo leta 1850 izvedeno zadnje štetje po sistemu vojaške konskripcije. Splošna reorganizacija uprave, ki je sledila revoluciji, pa je dokončno opustila tudi zastareli sistem vojaških konskripcij. Zakon z dne 23. marca 1857, po katerem se je izvedlo štetje 31. oktobra 1857, je v smislu moderne statistike pomenil velik korak naprej. Prvič je bil namreč določen kritični datum, za katerega, kot rečeno, veljajo vsi podatki, vpisani na ta dan. Izvedba štetja je bila zaupana političnim okrajem in občinam in ne več vojaškim oblastem. Prvič se je izvedla tudi temeljita starostna, veroizpovedna, stanovska in poklicna statistika, potem ko so bili dotlej uerodajni le vojaški vidiki. Med modernim štetjem in prejšnjimi vojaškimi konskripcijami ni bilo samo ene bistvene razlike glede njune vrednosti: glede števila prebivalstva. Obe vrsti štetja sta bili namreč na približno isti stopnji zanesljivosti.³

Družine Poek, ki naj bi nas spremljala na popotovanju po zaprašeni popisnici prebivalstva, ob popisu prebivalstva 31. oktobra 1857 žal ne najdemo. Seznan zbranih naznanilnic za hišo na Starem trgu 14 in popisnice prvega, Poekovega gospodinjstva, namreč manjka. Ohranjeni sta samo popisnici drugega in tretjega stanovanja, ki pa sta v zelo trilem, torej zelo slabem stanju. Iz tega lahko sklepamo, da je popisnico Poekovih morda uničil zob časa. Morda se je izgubila med preurejanjem, bila napačno vstavljena nazaj, ali pa je ubrala kakšno drugo, nam neznano pot.⁴

Toda tudi zakon iz leta 1857 je bil v nekaterih pogledih pomanjkljiv: odločilno je namreč predvsem pristojno in ne navzoče prebivalstvo, pojem navzočega prebivalstva je slabo opredeljen, preostale rubrike pa so premalo izčrpne ipd. Zato je bil 29. marca 1869 izdan nov zakon, ki je odpravil te pomanjkljivosti. Ta zakon je veljal samo za avstrijsko polovico tedanje Avstro-Ogr-

¹ Hiša je bila zagotovljena v lasti Poekov od 5. marca 1815, ko se kot posestnik omenja izklesovalce ključkov Josef Poek. Leta 1938 je bila hišna posestnica Magdalena Vallentschlag, njena Poek. Glej: Vladislav Fabjančič, Knjiga ljubljanskih hiš in njihovih stanovalcev, I. del, Stari trg 14. Ljubljanski mestni arhivar Fabjančič je knjigo hiš sestavil v letih 1940-1943. Tipkopis hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje: ZAL).

² ZAL: Popis prebivalstva (dalje: PP) 1830 in sledi, Mesto 162. Vladislav Fabjančič je leta 1934 sestavil indeks popisa prebivalstva 1830. Indeks, ki obsega 498 tipkanih strani in ga hrani ZAL, je fonetsko urejen po abecedi, poleg imena so navedeni rojstni datum, mestni okraj in hišna številka bivališča. Fabjančičev indeks je izjemno dragoceno pinnagali. V njem, denimo, zlahka najdemo, kje sta bila popisana France Prešeren in Prinčeva Julija.

³ Glej: Fran Zwitter, Prebivalstva na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936, str. 55.

⁴ ZAL: PP 1857, Mesto 162.

ske in na podlagi tega zakona so nato izvajali štetja 31. decembra 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910.⁵

Marčna revolucija je tudi dokončno odpravila načelo o tajnosti statističnih podatkov in statistične publikacije so bile odlej vedno številnejše in izčrpnjše. Že v decembru 1829 je bil končan prvi letnik znamenitih "Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie" s podatki za leto 1828, z večjimi ali manjšimi zamudami pa so mu sledili zvezki za naslednja leta, dokler ni bila leta 1853 starejša serija "Tafeln" (XX. in XXI. letnik za leti 1847 in 1848) končana. Novi seriji "Tafeln", ki v petih zvezkih vsebuje podatke za leta 1849 do 1865, je sledila kot glavna publikacija virov avstrijski "Statistisches Jahrbuch", ki je izhajal med leti 1863 in 1881. Po letu 1881 pa je kot osrednja zbirka virov začela izhajati "Österreichische Statistik". Ta je ostala vse do propada monarhije poglavitna zbirka statističnih podatkov, ki jih je urejene po deželah obdelala centralna statistična komisija na Dunaju (93 zvezkov stare serije do leta 1910 in 14 zvezkov nove serije od leta 1911 pa do konca monarhije, torej do leta 1918). Rezultati štetja leta 1857 so bili izčrpno objavljeni v "Statistische Uebersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich", rezultati za leto 1869 v "Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1869", lokalni rezultati poznejših štetij pa v krajevnih repertorijih; rezultati gibanja prebivalstva in tudi številni drugi rezultati štetij so v že omenjenih publikacijah "Österreichische Statistik".⁶

Pri popisovanju prebivalstva so bile najmanjše statistične enote okrajna glavarstva ter mesta s svojimi lastnimi statuti. Popisnice so se med posameznimi popisi le malo spreminjale, dodajali so nekatere nove rubrike. Po stanovanjskih enotah so popisovali priimek in ime, sorodstveno razmerje z imetnikom stanovanja, spol, datum in kraj rojstva, domovinsko pravico in državljanstvo, veroizpoved, rodbinski stan, glavni poklic in pridobitno dejavnost, to je vir preživljanja in zaslužka. Leta 1880 so uvedli rubrike o občevalnem jeziku, telesnih hihah, pisumenosti.⁷ Popisovali so tudi domačo živino. Od leta 1890, ko se je popis stanovanjskih razmer razširil že na 19 večjih mest monarhije in na tiste predmestne občine, ki so bile z njimi gospodarsko in socialno tesneje povezane v enoto, je popis stanovanjskih razmer zajel tudi Ljubljano ter Spodnjo in Zgornjo Šiško, Maribor in Celovec. Leta 1900 se je popis stanovanjskih razmer razširil že na 60 krajev monarhije. Omejen popis stanovanjskih razmer je na Kranjskem poleg Ljubljane ter Spodnje in Zgornje Šiške zajel še Idrijo, v Trstu

pa so izvedli razširjeni popis stanovanjskih razmer. Leta 1910 so v Ljubljani izvedli poseben popis hiš in v nasprotju s popisi v letih 1890 in 1900 tudi razširjen popis stanovanjskih razmer. Idenični popis stanovanj je bil izveden tudi v Spodnji Šiški. V Zgornji Šiški in v Idriji so izvedli samo poseben popis hiš in omejen popis stanovanj. Na Spodnjem Štajerskem pa so leta 1910 poleg mariborskih popisali hiše in stanovanja tudi v Celju, kjer pa je bil v nasprotju z Mariborom opravljen samo omejen popis stanovanj.⁸

Če se vrnemo nazaj v Zgodovinski arhiv Ljubljana in se napotimo v leto 1869, je slika, ki nam jo ponuja popis prebivalstva, taka: družinski poglavar je bil Josef Poek, klobučarski mojster in hišni posestnik, soproga Maria je skrbela za gospodinjstvo, hči Josefa in sin Karl, klobučarski vajenec (rojen leta 1854), sta bila zaposlena pri očetu, Karlova dvojčica Karolina (prav tako rojena leta 1854) pa je pomagala materi v gospodinjstvu. Mojster Poek je zaposloval še enega klobučarskega pomočnika in dva vajenca ter hišnega hlapca.⁹

Ob popisu leta 1880 se kot hišni posestnik in klobučarski mojster navaja Poekov prvorojenec iz drugega zakona Josef (rojen leta 1839). Josef je bil poročen z Magdaleno, ki je bila po izvoru s Češkega (rojena leta 1847). Imela sta dve hčeri, Magdaleno in Josefino (rojeni v letih 1869 in 1870) ter šestletnega sina Josefa (rojen leta 1874). Mati je skrbela za gospodinjstvo, hčeri pa sta obiskovali šolo. V mojstrovem gospodinjstvu so prebivali še dva klobučarska pomočnika, prodajalka v trgovini s klobuki, dekla, streho nad glavo pa so dajali še šolarki.¹⁰

Leta 1890 je Poekovo gospodinjstvo štelo devet članov. Pri Poekovi ženi je tokrat v rubriki "glavni poklic" poleg njene skrbi za gospodinjstvo navedeno tudi, da je hišna posestnica. Šestnajstletni sin Josef je takrat obiskoval šolo, hčeri Magda in Josefina pa sta pomagali v prodajalni klobukov. Pri mojstru sta bila zaposlena dva nova klobučarska pomočnika, v trgovini pa je pomagala tudi nova prodajalka. Gospodinjstvo je zaposlovalo še kuharico. Iz omejenega popisa stanovanjskih razmer je razvidno, da je bilo mojstrovno stanovanje sestavljeno iz petih sob, kabineta in kulinje. Stanovanje je bilo namenjeno tudi za opravični obrat.¹¹

Ob popisu leta 1900 v hiši Josefa Poeka niso oddajali stanovanj, temveč so v njej stanovali samo še štirje ljudje. Josef Poek je odslej kot glavni poklic navajal, da je trgovec s klobuki (Huthändler) in hišni posestnik. Žena Magda je bila hišna posestnica, pomagala pa je tudi v

⁵ Zwitter, n. d., str. 55.

⁶ Ibidem, str. 45, 55-56.

⁷ Po uvedbi uličnih imen je gradivo za Ljubljano (od leta 1880) urejeno po ulicah, ulice pa po abecednem redu.

⁸ Andrej Studen, Stanovanj v Ljubljani, Ljubljana, 1995, str. 20-22.

⁹ ZAL: PU 1869, Mesto 162 (Stari trg 14).

¹⁰ ZAL: PU 1880, Stari trg 14.

¹¹ ZAL: PU 1890, Stari trg 14.

trgovini. Sin in hčeri so se odselili. Zakonec sta imela zaposleno služkinjo, pod streho pa sta vzela tudi podnajemnika, c. kr. poročnika.¹²

Ob popisu leta 1910 so v hiši prebivali samo še ostarela zakonec Poek in služkinja. Ovojna pola in naznanilnica sta za razliko od prejšnjih popisov tokrat izpolnjeni samo v slovenščini. Gotico je zamenjala latinica. Tudi Josef Poek je odšel Josip Pok.

Poseben popis hiš in razširjen popis stanovanjskih razmer nam razkriva, da hiša ni imela stranskih poslopij, da je bila namenjena tudi za obrt in da je bilo v njej trajno lastnikovo stanovanje. Njen lastnik Josip Pok, posestnik in trgovec s klobuki, je moral hišo po katastrofalnem ljubljanskem potresu leta 1895 nekoliko prezidati (adaptacija leta 1898). Hiša je bila dvonadstropna. Imela je tudi podstrešje. Krita je bila s strešno opeko, zavarovana je bila proti požaru ter priključena na mestni vodovod in kanalizacijo. V obdobju med popisoma v letih 1900 in 1910 je hišni posestnik preuredil in posodobil stanovanje v prvem in drugem nadstropju ter na podstrešju, sestavljeno iz 12 prostorov. Poleg petih sob, dveh kabinetov, dveh predsob, kuhinje in izbe za posle na podstrešju naletimo v stanovanju še na moderno kopalnico in angleško stranišče na vodno izplakovanje.¹³

Preden zapustimo dobo avstrijskih popisov prebivalstva, se nekoliko pomudimo še pri za določanje etnične strukture prebivalstva monarhije zelo sporni rubriki "občevalni jezik" (Umgangssprache), ki je botrovala številnim zapletom in mednarodnim sporom. Rubriko vsebujejo ljudska štetja v letih 1880, 1890, 1900 in 1910.

V ogrski polovici monarhije so popisovali tudi "materinski jezik" prebivalstva, v avstrijski polovici pa so popisovali le občevalni jezik, torej jezik, ki ga posameznik uporablja v "navadnem občevanju". Oblasti so sicer ves čas poudarjale, da kategorija občevalnega jezika ni istovetna z nacionalno. A podatki o občevalnem jeziku so v resnici ves čas štel za ugotavljanje nacionalnih razmer v posameznih nacionalno mešanih območjih in ob ljudskih štetjih so nastajali silno ostru politični spopadi - pri nas med Slovenci in Nemci oziroma Italijani. Številke in statistike o etnični pripadnosti prebivalstva v stari Avstriji, ki se je otepala s hudimi nacionalnimi problemi, so torej imele tudi politično razsežnost. Bile so orodje moči, s katerim so oblasti zelo skrbno ravnale. Prav zaradi te vloge pa se nam ob narodnostnih statistikah odpirajo številni problemi.

Z analizo rezultatov ljudskih štetij si torej lahko ustvarimo le približno sliko etnične strukture prebivalstva. Vpisi na izvornih naznanilnicah popisov prebivalstva, ki so ohranjeni za Ljubljano, nam kažejo številne primere, v katerih se jezik ne

ujema z narodnostno pripadnostjo. Številni Ljubljanci vprašanja o občevalnem jeziku niso dobro razumeli in nekateri so navedli vse jezike, ki so jih dobro ali vsaj delno obvladali: npr. slovenščino, nemščino, madžarščino, italijanščino. Številne ljubljanske družine so navedle nemščino in slovenščino, ker so v družini v resnici uporabljali oba jezika, od mestnega uradnika pa je bilo odvisno, katerega od navedenih jezikov je pri obdelavi zbranih podatkov upošteval, katerega pa prečrtal. Med popisi so bili poleg tega tudi pritiski na uradništvo, pritiski delodajalcev na zaposlene - npr. na služinčad ipd. Kot zanimivost naj še omenim, da je bila ob popisu leta 1880 med prebivalstvom še zelo močna zavest o deželni pripadnosti. V Ljubljani je namreč zelo veliko stanovaleev v rubriko "občevalni jezik" navedlo, da govorijo kranjsko. Ob poznejših popisih pa so bili tovrstni vpisi vedno redkejši.¹⁴

V tem kontekstu se zdi še posebno zanimiv izbrani primer klobučarja in hišnega posestnika Josipa Poka. V predpotresnih popisovalnih letih 1880 in 1890 je naznanilnico izpolnil v nemškem jeziku, leta 1900 napol nemško in napol slovensko, leta 1910 pa v slovenščini. Josip Pok ali Josef Poek je ob prvih treh popisih uporabljal nemško, ob zadnjem pa, kot smo videli, slovensko različico svojega imena in priimka. Leta 1880 in 1890 je zase, za svojo ženo Magdo, sina Josefa ter hčeri Magdaleno in Josefino vpisal kot občevalni jezik nemščino. Vsi trije otroci so se že pred letom 1900 odselili. Josef Poek je ob prvem popotresnem popisu zase in za svojo ženo navedel slovenščino, leta 1910 pa nemški in slovenski jezik. Magistratni uradnik je pri obdelavi podatkov prečrtal nemščino.¹⁵ Kot zanimivost naj še omenim, da se je Poekova najstarejša hči Magdalena kmalu po katastrofalnem ljubljanskem potresu leta 1895 omožila s premožnim odvetnikom, celjskim Nemcem, dr. Ottom Valentsehgom. Zanj je tako leta 1900 kot tudi 1910 kot občevalni jezik navedena nemščina.¹⁶

Splošna značilnost ohranjenih popisnic prebivalstva za dobo prve jugoslovanske države je, da so podatkovno mnogo siromašnejše od popisnic zadnjega avstrijskega ljudskega štetja. Prvi popis stanovanj, poslovnih prostorov in vsega navzočega prebivalstva so v Ljubljani izvedli 20. decembra 1921. Posestnica hiše na Starem trgu 14 je bila ovdovela Magdalena Pok. Poleg služkinje je v gospodinjstvu prebivalo še pet

¹⁴ Glej: Studen, n. d., str. 109-120.

¹⁵ ZAL: PP leta 1880, 1890, 1900 in 1910, Stari trg 14. Dodam naj še, da je bil Josip Pok rojen v Ljubljani, žena Magda (rojena Hasak) pa v kraju Matfersdorf, ki je sodil v politični in sodni okraj Reichenberg na Češkem.

¹⁶ Več o tem glej: Andrej Studen, "Poskus mikroraziskave dveh ljubljanskih hiš, njunih stanovanj in stanovaleev", Sinteva 83, 84, 85, 86, okt. 1990, str. 171, ter isti, "Nekaj drobtin o vili v Šubičevi ulici 10 (o njenem nastanku, strukturi in prvih lastnikih)", Borec, letnik XLII, št. 1, 1990, str. 148.

¹² ZAL: PP 1900, Stari trg 14.

¹³ ZAL: PP 1910, Stari trg 14.

podnajemnikov: Italisti Čulić, jurist, Josip Šenk, sodniški kandidat, inž. Igo Pehani, rudarski nadkomisar, dr. Avguštin Arselin, tajnik delavske zavarovalnice zoper nezgode in Ernest Rosina, avskultant pri deželnem sodišču. Hišna posestnica je v pritličju hiše oddajala prostore trgovcu z galanterijo na drobno (Golle & Comp.) ter klobučarju Andreju Janniku.¹⁷

31. januarja 1928 je ljubljanski mestni magistrat izvedel poskusni popis prebivalstva. Prebivalci so morali izpolniti naznanilnice v treh dneh, nato so jih morali oddati na policijski stražnici. Hišna posestnica Magdalena Pok je poleg služkinje imela na stanovanju še štiri podnajemnike - ti so bili: Franz Lipach, režiser Narodnega gledališča v Ljubljani, Vjočeslav Travín, slušatelj ljubljanske univerze, Alojzij Maurer, železniški uradnik in Ivo Capuder, knjigovodja.¹⁸

Splošna državna statistika je 31. marca 1931 izvedla še zadnji popis v prvi jugoslovanski državi. Za Pokovo hišo na Starem trgu 14 sta se ohranila dva družinska lista, v hiši so torej oddajali dve stanovanji. Posesnica hiše je bila Magdalena Vallentschag, rojena Pock. Zanimivost tega popisa je, da so uvedli posebni rubriki: "narodnost" in "materinski jezik".¹⁹

S tem smo potep po bogatem gradivu ljudskih štetij končali. V izvorniku ohranjeno gradivo nima samo velikega pomena za slovensko zgodovino, temveč je zaradi svoje izjemnosti temeljnega pomena tudi za širši, srednjeevropski prostor. Zato lahko samo upamo, da bo to bogato in zanimivo gradivo poleg domačih raziskovalcev v prihodnosti pritegnilo tudi tuje strokovnjake.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE VOLKSZÄHLUNGEN, EIN UNERMESSLICHER SCHATZ DES HISTORISCHEN ARCHIVS LJUBLJANA

Der Autor stellt in seinem Beitrag Archivgut von unschätzbarem Wert dar: die im Original erhaltenen Fragebögen der Bevölkerung von Ljubljana für die Jahre 1830 und mit Ergänzungen bis zum Beginn der fünfziger Jahre, 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1928 und 1931. Das Archivgut wird im *Historischen Archiv Ljubljana* (Zgodovinski arhiv Ljubljana) verwahrt. Der Autor stellt die wesentlichen Charakteristika dar und weist auf die Unterschiede zwischen den einzelnen Volkszählungen hin.

SUMMARY

POPULATION CENSUSES - AN INVALUABLE ASSET OF THE HISTORICAL ARCHIVES OF LJUBLJANA

The author presents an overview of the priceless records of the Archives of Ljubljana constituted by: the preserved original sheets and papers of the population census conducted in Ljubljana in 1830, with additional entries up until the 1850s, and in 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1928 and 1931. The records are kept in the Historical Archives of Ljubljana. The author outlines the main characteristics of the censuses and points out the differences between the individual censuses.

¹⁷ ZAL: PP 1921, Stari trg 14.

¹⁸ ZAL: PP 1928, Stari trg 14.

¹⁹ ZAL: PP 1931, Stari trg 14.

Ortschaft: } Laibach
 Kraj: }
 Gasse oder Platz: } Alter Markt
 Ulica ali trg: }
 Haus-Nr.: } 14
 Hisna šte.: }
 Name des Hauseigentümers: } Josef Joh
 Inne lihsnega lastnika: }

IV a.

Ovojna pola

(kazalo zbranih naznanilnic)

za kraje, v katerih se uvedejo stanoviške razmere.

(Spinuje jo lišni posestnik ali njegov namestnik.)

Navodilo.

Anzeigekette

haben werden.
zu veröffentlichen.

gründlich vor ihrer Veröffentlichung an
ir Hausnummer des Hauses, sowie die
ihre verbleibende Wohnungsnumm
er nicht, so hat es bei der im Haus
sicher noch nicht vorhanden wäre, so
in dem Erdgeschoss, oder wo keine
nach festzusetzender Höhenlinie vor

Beziehung zur Aufstellung derselben
ist zu berücksichtigen.
Ein Anzeigekette anzufügen;
alleis zu befehlen. (Brgl. Absatz 7

bei der Verzeichnung derselben nicht
ist zu berücksichtigen, welcher der Haus-
Spalte 26 der nachstehenden Tabelle
füllt werden.

men. Siebel hat sich der Hausbesitzer
r Anzeigekette vollständig ausgefüllt
zu ergänzen und so zu befehlen.
: sein Direktor auch zu berücksichtigen,
sich ist die Gebäulichkeit, welche
einschließlich 1891 geboren, man
reuegig beizugehen ist.

e Wohnungszimmern zu ordnen und
le in fortlaufender Reihenfolge, und
unverändert oder ausserordentlich
l für dieselbe nicht ausgefüllt wurde,
Kaufhaber der auf der Außenseite der
habe: den und die Gesamtzahl der
berhältniss anzufügen, wobei die
ang der Häuser in den zugehörigen

ohn — und zwar sei es unverändert
en ordnen, von der Föhlung durch
lle 26 der nachstehenden Tabelle an-
hüllnisse herauszu kriegen, falls unte-
kaltstörliche Verwendung wird, ist die

immen für das ganze Haus zu geben,
oder die rechtzeitige Abgabe des aus-
tir 26 der nachstehenden Tabelle zu
gründlich beauftragt Anzeigekette zu

gegründeten Gebäulichkeiten zu geben
tine Verfügung des Volums und der
narn wird. Die gesammelten Anzeig-
Ordnungsbestimmungen oder das mit der

a) Lišni posestnik ali njegov namestnik naj na odlokarah mi naznanilnici, predno jih razdeli stanovišnih strankah, napiše ulico (trg), v kateri stoji hiša, pulin številko hiše in pa stanovišta. Številke, katere se nahajo v priznanju (stari) za lišno najmacino (davk od lišne najmacine), naj se obravna ljudi luksj. Ako v dolčenem kraju ni lišne najmacine, naj se obrži številka stanoviše, ki je v hiši dosrdaj liha v calji; ako pa li li število sploh ne liha, osterilijo se na popisovanje ljudstva se zaporedoma tekočimi številkami vsa stanovišna počeni ul prizemlja, ali kyrr se nahajajo ljudi stanovišta v kleti, od kleti do najvišega nastropja

b) Lišni posestnik ali njegov namestnik naj razdeli naznanilnice in navodilo, kako jih napoljevati (obrazec II.), 29. dne decembra 1890. l. med vse stanujoče stranke v hiši.

c) Če lišni posestnik ali njegov namestnik sam v hiši stanuje, naj napolni naznanilnico tudi zase; ako stanuje v hiši edin, naj to potrdi na konci svoje naznanilnice. (Prin. udstarek 7. v navodilu, kakó napoljevati naznanilnice, obrazec II.)

d) Ako kaka stanujoča stranka obriga toliko oseti, da ne zadostuje ena naznanilnica za njilo popis, rabiti je dve, ako treba tudi več naznanilnic, katere naj daje lišni posestnik ali njegov namestnik. V tem slučaju je v capredelu 26. nasleduje lahke omeniti, koliko naznanilnic se je pri vsaki taki stanujoči stranki napolnilo.

e) Polirajo naj se naznanilnice 3. dne januvs cja 1891. l. Pri tem naj sr lišni posestnik ali njegov namestnik prepriča, da so vse stanujoče stranke naznanilnice popolnoma napolnile in podpisale, in takoj naj aukate dopolniti, kar li se liho teha.

f) Pobirajo naznanilnice naj se lišni posestnik ali njegov namestnik prepriča tudi o tem, da so se naznanilnicam porpod pričili posnetki iz knjig rojstvarne ali povrženi prepisi rojstvenih listov, katere je po §. 19. predpiss o popisovanji ljudstva dčnasti ra moške domoče ozebr, rojene v letih od 1871. včlebi do 1881.

g) Zbrane naznanilnice naj se potem vrstí po vrsti stanoviških števek, in številke stanoviške naj se zaporedoma zapišro v prvi razpredel nastopne lahke, in sicer tudi triaj, kadar li v stanoviški tikešó ne stanoval, tr li se torej o njem ne liha napolnila nobena naznanilnica — hadi si, da stanoviške sploh ni dano v osjem, ali pa, da se upravlja ra obrat kakega opravila. Na to naj se posamezni razpredeli nastopne lahke napolnijo v rnsilo polatkor, ki elujo na rnanji strani naznanilnic o sestavi stanujočih strank, o skupnem številu priljuoših osrh in pa o popisu stanoviških razmér, pri črmeč naj se povedi v capredeli D do 18., potem v 23. in 21. podajo s tem, da se v dolične razpredele rapše številka 1.

h) Ako li v enem ali v več stanoviših 31. dne decembra 1890. l. ne stanual nihče — in sicer hodi si, da stanoviške sploh ni dano v najem, ali in se uporablja samó ra obrat kakega opravila — ali pa, ako bi v njim stanovalo samó dejalun vojaštvu, katerega se popisujejo urvojaki organi, treba je to v razpredeli 26. nastopne lahke icelno porislati, vrndar pa se popis stanoviških razmér ne sme upustiti. Ako se dolični prostor za stanovanje uporablja samó ra obrat kakega opravila, naj se to na vidr postaví tako, da se zapise v capredeli 25. številka 1.

i) Napolnivi lahke popolnoma, porniti je na njemem konci spoda; t sose za t so liho.
1) Ako se kalera slanka brani, prerčeli naznanilnico, ali ako opusti, oddati napolnjeno naznanilnico o posvrn času, omeniti je tudi in v capredelu 26. nastopne lahke. Tunkaj je tudi opomniti, če se je v posameznih naznanilnicah zapacilo kaj nevrnsitnega.

j) Napoved jr treba scšiti vse naznanilnice r rojstvenimi listi veed, kaltri su jim pričiti, ter jih položiti v to ovojno polo; na konci te pole naj se potedi, da se ni nobens stanujoča slanka izpuštila, ter naj se pristavi datum in podpis. Vse naznanilnice z ovojno polo vréd je oddati 5. dne januvs cja 1891. l. obšinskeinu načelniku ali orgsnu, kateremu je naročeno, prerčelnati jih.

Popisništvo leta 1900, št. 101, 11. list Republika Slovenija, Ljubljana, 1. soseska		Prejeto ali izbrano	Ime ali priimek	Starost dnevi	Stanje ali stanje	Narodna ali etnična skupina	Religija	Šola	Šola	Šola
1	2									
1	Josef Pol	1	1879	21 let	svat	Slovenci	Rimskokatoliška	4 letna	1. razred	1. razred
2	Magda Pol	1	1879	21 let	svat	Slovenci	Rimskokatoliška	4 letna	1. razred	1. razred
3	Josef Pol	1	1879	21 let	svat	Slovenci	Rimskokatoliška	4 letna	1. razred	1. razred
4	Magda Pol	1	1879	21 let	svat	Slovenci	Rimskokatoliška	4 letna	1. razred	1. razred
5	Josef Pol	1	1879	21 let	svat	Slovenci	Rimskokatoliška	4 letna	1. razred	1. razred
6	Anton Rungl	1	1879	21 let	svat	Slovenci	Rimskokatoliška	4 letna	1. razred	1. razred
7	Kristina Boudiska	1	1879	21 let	svat	Slovenci	Rimskokatoliška	4 letna	1. razred	1. razred
8	Franciska Rungl	1	1879	21 let	svat	Slovenci	Rimskokatoliška	4 letna	1. razred	1. razred

Naznanilnica za popis prebivalstva... po stanju dne 31. decembra 1900,
 Zgodovinski arhiv Ljubljana, Popis prebivalstva

UDK 930.253:778.25(Jakac B.)

Diapozitivi Božidarja Jakca - nacionalna in svetovna kulturna dediščina (1946-1989)

IVAN NEMANIČ

Vse od pomladi tega leta potekajo po slovenskih mestih številne proslave v počastitev 100. obletnice rojstva Božidarja Jakca (1899-1989), enega največjih slovenskih likovnih umetnikov. Razstave slikarjevih del so pripravili: Muzej novejšje zgodovine v Ljubljani, Moderna galerija v Ljubljani, Galerija "Božidar Jakac" v Kostanjevici na Krki, Galerija "Božidar Jakac" v njegovi rojstni hiši v Novem mestu na Bregu, kjer so odkrili tudi spominsko ploščo. Vaščani v istrski vasi Padna, v kateri so uredili Jakčevo spominsko sobo - galerijo, so tudi pripravili manjšo razstavo slikarjevih del, ki jih hranijo v Padni. Mestna galerija Ljubljana je na svoji razstavi "Fotografski in in filmski zapis skozi čas" predstavila fotografije iz diapozitivov Božidarja Jakca, ki jih hranijo Arhiv Republike Slovenije, Slovenski filmski arhiv in Filmski kaleidoskop Slovenske kinoteke.

V osemdesetih letih sem v okviru varstva nacionalne kulturne dediščine Arhiva Republike Slovenije evidentiral filmsko gradivo pri Božidarju Jakcu, ki ga je on posnel na potovanju po Ameriki in po vrnitvi 1931. leta na domačih tleh. Hkrati sem pri Jakčevih odkril pravo zakladnico diapozitivov. Zloženi so bili na policalh v nekaj več kot tristotih škatlah. Gospa Tatjana mi je pripovedovala, da jih je Božidar Jakac snemal na obisku v Ameriki in v številnih evropskih državah. Na nekaterih škatlah sem prebral napise, npr.: Los Angeles, Hollywood, Cleveland, Piran, Dr. Alojz Gradnik, Kurentovanje itd. Naslovi posameznih škatel so me prepričali, da se v njih skriva dragoceno slikovno gradivo, ki predstavlja nacionalno in tudi svetovno kulturno dediščino. V maju in juniju leta 1998 sva z gospo Tatjano Jakac vse okvirno pregledala in popisala. Nato jih je lani jeseni Arhiv Republike Slovenije prevzel in jih uvrstil med svoje arhivsko gradivo.

Ob imenu Božidarja Jakca se spominimo predvsem na njegove portrete, lesoreze in druge umetniške stvaritve s čopičem. Vendar se je Božidar Jakac uveljavil tudi s filmsko kamero in fotografskim objektivom. Spominjam se, kako je nekoč pripovedoval, da je na potovanjih vedno imel s seboj filmsko kamero ali pa fotoaparati. V nekem trenutku je spoznal pomembnost nekaterih dogodkov, za katere je vedel, da se ne bodo nikdar več ponovili, in zato jih je posnel na filmski trak ali s fotoaparatom. Ob pregledu njegovih slikovnih zapisov ugotovimo, da Jakčevi fotografski posnetki pripovedujejo o različnih krajih,

predstavljajo številne prijatelje in znance, pa tudi različne dogodke doma in v tujini v preteklosti. Poleg tega je Božidar Jakac vedno iskal motive pri posameznih posnetkih, sence in svetlobo, žlahtne odtenke, ki pritegnejo pozornost gledalca. Božidar Jakac je bil svetovni popotnik. Po vnaprej pripravljenem itinerariju je obiskal in prepotoval večino evropskih držav, tako Avstrijo, Italijo, Švico, Nemčijo, Dansko, Norveško in nadaljeval pot vse do Nordkappa, kjer je občudoval polnočno sonce. Zvabila so ga prostranstva nekdanje mogočne sovjetske države, v kateri je odkrival sledove ruske kulture v daljnih stoletjih preteklosti. Pritegnili sta ga kultura in arhitektura starodavnih templjev v Indiji. Prek Atlantika, prek valov oceana se je prvič podal že leta 1929. O svojem popotovanju v "novem svetu" je pisal prijatelju Miranu Jaren. Ta je Jakčeva pisma uredil in jih leta 1932 izdal v dveh delih z naslovom Božidar Jakac, "Odmevi rdeče zemlje". V teh pismih Božidar Jakac opisuje svoja doživetja v Ameriki.

Poleg doživetij in srečanj s številnimi Slovenci v Ameriki je v teh letih nastala vrsta filmskih reportaž o mestih, ki jih je obiskal, to so bila npr. Cleveland, Pittsburg, Detroit, New York, Washington, Cleveland, Ohio, dom 30.000 Slovencev, Niagara, kjer je občudoval in tudi naslikal slapove mogočne reke. Z ladjo "Vulcania" se je poslovil od New Yorka in nestrpnost pričakoval vrnitev v svoje rodno Novo mesto. Na potovanjih, na katerih ga je vedno spremljala njegova žena Tatjana, je doma in v tujini obiskoval slikarske razstave, muzeje, galerije, velikokrat je na razstavah predstavil svoje slike. Pri tem je obiskal svoje prijatelje, številne Slovence v Ameriki in umetnike v drugih deželah.

V letu 1958 je njegova ladja spet pristala v newyorškem pristanišču. Tu je spet odkril mnogo motivov med neštetimi nebotičniki, zgradbami, ki segajo v oblake. V New Yorku je se je srečal s Slovincem Tonetom Osovnikom iz Domžal, ki je bil v Ameriki bibliotekar, in ga tudi posnel. Kmalu za tem je pohitel v Cleveland, ameriško "belo Ljubljano", kjer je njega in njegovo ženo Tatjano na Corsica aveniji pričakovala sorodnica Eni Bele, hči Jakčeve sestrične. Bilo je pozimi in Jakac je tu odkril zanimive motive za svoj fotoobjektiv. V Clevelandu sta Jakčeva obiskala metropolitansko opero in Jakac je posnel prireditel v dvorani. Nato je obiskal sorodnike Benyja Colariča. Z njim je bil Jakac v sorodu po

svoji materi, po rodu iz Slinovcev pri Novem mestu, kjer še danes živi rod Colaričev.

V Narodnem domu v Clevelandu je Jakac pripravil razstavo svojih slik, ki jih je prinesel s seboj od doma. V Clevelandu se je srečal s številnimi Slovenci. Obiskal je slovenskega kiparja Franceta Goršeta v njegovem ateljeju. V Clevelandu sta se Jakčeva srečala s številnimi Slovenci, tako z Grdinovimi, Škrjančevimi in na slovenski farmi v Chardnu s Pavlom Kovačem ter še drugimi izseljenci. Sveti večer v letu 1958 sta Tatjana in Božidar Jakac obhajala pri Grilllovih v Clevelandu. Dr. Vatroslav Grill je bil odvetnik, doma iz Dalmacije, njegova žena Anica pa Slovenka. Pri Grilllovih je Jakac posnel božični drevesček, jaslice in svetlobne napise v mestu. Sledili so različni posnetki tudi nebotičnikov in jezera Erie. Obiskala sta tudi nekega arhitekta - Jakac ga je portretiral, in slovensko družino Königovih.

Iz Clevelanda sta Jakčeva nadaljevala pot v Pittsburg. Tu ju je pričakoval Jakčev stric Frane Colarič, ki je ravno takrat praznoval 90-letnico. To je bil tudi velik motiv Božidarja Jakeca za potovanje v Ameriko. Tudi v Pittsburgu so sledili posnetki mesta, cerkva, nebotičnikov, prometa itd. Veliko pozornosti pa je posvetil svojemu stricu in ga večkrat fotografiral. Poleg tega je Jakac posnel pripoved Franca Colariča na zvočni trak. Ob svoji 90-letnici je stric skoraj dve uri obujal spomine na svoje življenje.

V Pittsburgu sta se Jakčeva srečala s slovensko družino Tancher, ki je bila v sorodu s pisateljem Ivanom Tavčarjem. Pozneje sta Tancherjeva obiskala svoje sorodnike v Rožnem dolu v Beli krajini in tam jih je Božidar Jakac tudi spremljal s fotoaparatom. V Chicagu je Jakac obiskal gospoda Medveščka iz Novega mesta, novinarja v Ameriki, in ga posnel. Sledijo posnetki nebotičnikov, Meštrovičev spomenik Indijancu - jezdec na konju in razstava slik v muzeju.

V Cincinnatiju sta Jakčeva obiskala Bienale, razstavo jugoslovanske grafike v muzeju. Tu je Jakac posnel razstavljene slike.

V letu 1959 sta Jakčeva s posredovanjem nekega Slovenca iz Clevelanda obiskala Athens Ohio, univerzitetno mesto, v katerem sta tudi stanovala. Srečala sta se z rektorjem Mihaelom Bakerjem, njegovo ženo in profesorji. Božidar Jakac je na univerzi tudi predaval. Posnel je univerzitetno naselje, fakultete, okolico naselja, park in manjšo cerkev - kapelo, ki je namenjena za verska srečanja ljudi različnih veroizpovedi. Posebnost univerze Athens Ohio je v tem, da tam študentje opravljajo številna dela, npr. v kuhinji, in si s tem zaslужijo za študij. Jakac je portretiral rektorja Bakerja, po izobrazbi pravnik, ki vodi univerzo.

V letih 1958, 1959 sta Jakčeva obiskala mesto Tucson, v katerem se naseljujejo zlasti upokojenci. Tu živijo tudi Slovenci. V Tucsonu sta srečala učiteljico Indijanko-Papago. Obiskala sta

Mary Colarič-Harrison, taščo Jakčevega bratranca Colariča. V okolici mesta je Jakac odkril številne motive za svoj objektiv v izsušeni pokrajini. Pritegnili so ga zlasti kaktusi v puščavi.

V Minneapolisu sta se Jakčeva srečala z norveškim pianistom Haraldom Saeverudom na proslavi ob 100. obletnici prihoda Norvežanov v to mesto. Tu sta srečala tudi prijatelja Gustava von Gerschwitza z ženo in slovenskega arhitekta Johna Janeza Jagra. Jager se je rodil 16. maja 1871 na Verdu. V Ljubljani je končal realko, nato je študiral na dunajski Tehniški visoki šoli. Tam je kot asistent sodeloval z arhitektom Maksom Fabianijem. V tem obdobju so bili njegovi prijatelji Ivan Cankar, Josip Murn in Dragotin Kette. Ustvarjal je v secesijskem slogu. Leta 1901 je odšel v Ameriko. Potoval je prek Kitajske, kjer je sodeloval pri obnovi v boksarski vstaji porušenega avstro-ogrškega konzulata v Pekingu. V prvih letih arhitekturnega oblikovanja se je zavzemal za "narodni slog" (Narodna kavarna v Ljubljani, 1898). Za založnika Schwentnerja je opremil več knjig, npr. Cankarjeve Vinjete in Za narodov blagor, Župančičevo Čašo opojnosti idr. Zaslovel je z urbanističnim načrtom Minneapolisa, ki ga je izdelal v sodelovanju z drugimi arhitekti in zanj prejel prvo nagrado. Zbiral je tudi jezikovne, etnografske in zgodovinske podatke. Zagovarjal je tezo o etruščanskem izvornu Slovencev. Umrl je 13. oktobra 1959. Božidar Jakac ga je fotografiral leta 1958 ob obisku v Ameriki in tako ohranil njegovo podobo iz zadnjih let življenja. Arhitekturni muzej v Ljubljani je pripravil o arhitektu Janezu Jagru v SAZU leta 1976 razstavo in izdal katalog. Velik del njegove zapuščine brani SAZU v Ljubljani. Arhitekt Jager je bil prijatelj arhitekta Jožeta Plečnika in prof. Franceta Steleta (Mala splošna enciklopedija, II. knjiga, str. 143).

V galeriji Minneapolisa sta si Jakčeva ogledala slike nmetnika Edvarda Muncha, ki jih je Božidar Jakac fotografiral.

Večkrat sta se Jakčeva srečala z Indijanci. V letih 1958 in 1959 sta obiskala njihov festival Gallup. Indijanci so nastopili v živopisnih oblekah, s perjanicami. Ponoči so plesali okrog ognja. Tu sta Jakčeva spoznala slovenske izseljence Marinškove. Njihova hči se je poročila z Indijancem. Spoznali so se z dr. Johnom Kavčičem, zdravnikom, doma iz Trzina.

V Tulsi sta Tatjana in Božidar Jakac obiskala sorodnika Henryja Colariča in Maxim Steinitz, prijateljico Božidarja Jakeca, ki je pozneje obiskala Jakčeve v Ljubljani. Rodila se je v Ljubljani in se že leta 1929 spoznala z Božidarjem Jakecem. Bila je višja uradnica v banki, nato pa je bila zaposlena v bolnišnici. Živela je v Clevelandu. Jakčeva sta si ogledala tudi indijanski muzej. Jakac je posnel naselje Indijancev v Tulsi, vihar tornado ponoči in Tatjano z Indijanci. Pri Las Vegasu je Jakac posnel Hooverjev jez na

Koloradu in jezero Mead za njim, puščavo Nevada, Las Vegas, slovenski hotel, zračni vrtince v puščavi, puščavo pred sončnim vzhodom in številne kaktuse. Hooverjev jez na reki Kolorado so zgradili v bližini Las Vegasa, med Arizono in Nevado. Leta 1928 se je posebna komisija pod vodstvom poznejšega predsednika ZDA Herberta Clarea Hooverja odločila o lokaciji za graditev jez, ki so ga poimenovali Hoover Dam. Jez je visok 221,4 metra in širok 379,2 metra. Po njem je speljana cestna povezava med Nevado in Arizono. Z jezero so obvarovali območja ob reki pred poplavamami. Hkrati z vodo iz jezera namakajo sušna območja in s pitno vodo oskrbujejo tri ameriške zvezne države in mesta Las Vegas, Phoenix in Los Angeles (Marko Kovač, Ukročena reka Kolorado oskrbuje tri države, Delo, 12. avgust 1999, str. 16, št. 185).

Na potovanju sta se Jakčeva ustavila v Grand Canyonu. Jakac je posnel sotesko Colorada, gorovje, prepadne stene v soteski, Grand Canyon ob sončnem vzhodu, rdečo sončno svetlobo ob sončnem vzhodu na skalovju soteske, temačne globeli soteske v Grand Canyonu in peščeno puščavo ob soteski.

V letu 1959 sta Jakčeva z vlakom odpotovala iz Tnesona v Los Angeles, z vlakom, ki je Jakca ponese v Kalifornijo že ob prvem obisku Amerike. Med vožnjo je Jakac snemal z vlaka pokrajino, gore, soteske, skalovje, puščavsko pokrajino in mesto Salt Lake City, v katerem so bakreni rudniki, v okolici pa zasnežene gore, puščavska pokrajina in številne soteske, skozi katere si vlak išče pot. Potniki med vožnjo opazujejo gorovje Rocky Mountains in Green River, kar je pri snemanju posebej pritegnilo Božidarja Jakca.

V San Franciscu sta se Jakčeva srečala s sorodnikom Henryjem Colaričem in njegovo ženo Zofijo. Oglevala sta si Galerijo slik in mesto. Jakac je fotografiral nebotičnike, ulice, mesto ponoči, zaliv, Golden Gate z mostovi, ladje v zalivu. Srečala sta se s Slovenci v Slovenskem narodnem domu. Med Jakčevimi posnetki odkrijemo koncert Bachove maše na veliki petek v operi, goro Monte diablo, Auckland, Slovenski hrib v San Franciscu, China Town, promet na ulicah, sončni zahod in drugo.

V San Franciscu sta Jakčeva obiskala tudi Vitala Voduška in Jurija Trunka, oba duhovnika. Vital Vodušek je bil posvečen v duhovnika leta 1929. Pozneje je odšel v ZDA in se naselil v San Franciscu, kjer je oskrboval slovensko-hrvaško župnijo. Bil je tudi pesnik in liturgični pisec. Pred odhodom v Ameriko je bil kaplan v Zagorju. Poleg drugega ga je zanimala tudi socialna tematika. Božidar Jakac je posnel Vitala Voduška v cerkvi med mašo in nato Slovence pred cerkvijo, ko odhajajo od maše. Tam sta se Jakčeva srečala z Majdo Turnher (sestrična Maje Turnher), ki je z možem živela na Kitajskem.

Pri Vitalu Vodušku je bival Jurij Matej

Trunk. Božidar Jakac mu je namenil 16 posnetkov. Jurij Matej Trunk se je rodil 1870. leta v Bačah na avstrijskem Koroškem (v Rožu). V Celoven je pel novo mašo. V Beljaku je bil v središču prosvetnega in kulturnega življenja Slovencev. Zaradi tega so ga med prvo svetovno vojno preganjali.

Po neuspelem plebiscitu se je leta 1921 preselil v Slovenijo. Na predlog Narodne vlade v Ljubljani se je kot izvedenec za Koroško - bil je župnik v več krajih na Koroškem - udeležil mirovne konference po prvi svetovni vojni v Parizu. Kmalu za tem je odšel med slovenske izseljence v Ameriko. V letih 1925-1946 je bil v Leadvillu v Coloradu župnik župnije sv. Jožefa za Slovence. Leta 1946 se je preselil k Vitalu Vodušku v San Franciscu in tam leta 1973 umrl v 103. letu starosti. Jurij Matej Trunk je objavljial članke v časopisih. Napisal je vzgojno knjigo *Bodi svoje sreče kovač*. Več let je zbiral gradivo za knjigo *Amerika in Amerikanci*, ki pomeni temeljno delo za slovensko izseljenstvo. Ob obisku v San Franciscu leta 1959 ga je Božidar Jakac naslikal. Njegov portret hranijo v župnijskem uradu v San Franciscu. Jakac ga je imenoval "Father Trunk".

Tatjana in Božidar Jakac sta na svojem potovanju obiskala tudi okolice San Franciscosa. Napotila sta se v Dolino meseca, kjer je bilo domovanje Jacka Londona (Griffith John). Tam je Jakac posnel naravne lepote, gozdove, počitniške hišice, Indijance ponoči, ko kurijo ognje in se grejejo pri njih. Nad puščavo Nevada je posnel sončni zahod, rdeče oblake na nebu in ognjemet ponoči.

Nato ju je pot peljala v Yosemiteški nacionalni park v pogorju Sierra Nevada, kjer se vrstijo naravne lepote kot kulise v igranem filmu: skalovje s prepadnimi stenami, številni slapovi padajo v globino, vmes rastejo gozdovi, sekvoje, mogočna drevesa v nedotaknjeni naravi, nešteti motivi za Jakčev fotoobjektiv. Posebnost je sekvoja, skozi katero je vsekan prehod za cesto. Zanimiv je zlasti posnetek jezera, ki ga je Jakac poimenoval "zrealno jezero". V njem se ogledujejo vrhovi skalovja in odseva sinjina neba kot v zrealu.

Na pacifiški obali sta Jakčeva srečevala tudi slovenske izseljence. V Montereyu sta spoznala sestri Mici Klobučar in Eni Judnič, doma iz Bele krajine, sicer pa iz San Franciscosa. Mož Eni Judnič (srečanje z njo opisuje Božidar Jakac v knjigi *Odmevi rdeče zemlje*, 2. del, str. 16, Ana Fabjan, slovenska pevka, iz belokranjske družine). Johny Judnič se je rodil leta 1910 v Minnesoti. Njegov oče je bil doma v Kotu pri Semiču. Leta 1936 se je poročil z Anico-Eni Fabjan iz Metlike.

Zelo se je uveljavil v ladjedelništvu. Vodil je podjetje z več kot tri tisoč delavci. Veliko je potoval po svetu in nadzoroval graditev ladij za svoje podjetje. Umrl je leta 1985. V Montereyu je Jakac posnel naravne lepote na obali, skri-venčena, posušena drevesa, srne na tratah ob morju in panoramo pokrajine.

Božidar in Tatjana Jakac pred mavzolejem v Indiji, januar 1974, *Zbirka diapozitivov Božidarja Jakca AS-143, šk. 127/22, Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije*

Leta 1959 sta Jakčeva s posredovanjem nekoga Slovence obiskala Hollywood (že leta 1929 si je Božidar Jakac s pomočjo Joca Lista, Jožeta Znidaršiča, takrat zaposlenega v Hollywoodu, ogledal študije tega filmskega mesta) in tam srečala slikarko Vesno Borčič-Zaninović. Jakac jo je tudi posnel. Bila je dvakrat poročena. V Enciklopediji likovnih umjetnosti, Zagreb 1959, str. 349, jo najdemo pod imenom Bernardi-Borčič Vesna. Bila je slikarka in grafičarka (roj. 16. 5. 1920 v Splitu). Akademijo likovnih umetnosti je končala v Zagrebu in se specializirala v grafiki. Ukvarjala se je tudi z ilustracijo otroških knjig, listov in risanjem gledaliških kostumov in keramiko. Ogledala sta si Los Angeles in Santa Monico, Laguno Beach, morski zaliv, kopališče in oranže, ki rastejo na drevesih - številne motive za Božidarja Jakca in njegov fotoaparati. Obiskala sta slikarja in kiparja Bužana, doma iz Hrvaške, in ga posnela pri njegovem delu.

Potem ko sta Tatjana in Božidar Jakac prepotovala Združene države Amerike od New Yorka do Santa Monice na pacifiški obali, obiskala številna mesta, sorodnike in prijatelje, slovenske izseljence, občudovala naravne zanimivosti in je Božidar Jakac posnel zajetno hero foto-filmskih trakov, sta se v maju leta 1959 pripravila na vrnitev v domovino. V newyorškem pristanišču ju je čakala ladja "Slovenija". Še pred tem sta se ob Velikih jezerih v družbi Williama Johnsa napotila k slapovom Niagare. Že ob prvem obisku v Ameriki 1929, leta jih je Jakac filmal in naslikal na platno. Tokrat je padajoče valove reke posnel s fotoaparatom. Ob poti v New York sta se Jakčeva zadržala še v Clevelandu. Ob-

iskala sta grob bratranca Toneta Colariča, njegov spomenik je Jakac fotografiral.

Pred odhodom iz Amerike se je Jakac z ladje "Slovenija" še enkrat ozrl na newyorške nebotičnike, posnel ladje v pristanišču, luči v mraku, svetlobne napise, vele mestni vrvež na avenijah New Yorka. Med vožnjo po Atlantiku prikazujejo Jakčeve fotografije valove, sončni zahod na morju, razgled s palube ladje na prostranstva oceana in vsakdanjik na krovu ladje. Ko se je "Slovenija" približala stari celini, je obiskala nekatera obmorska pristanišča. Pristala je v Lizboni, Casablanci, v Tangerju, v Gibraltarju, Marseillesu, Genovi, Neaplju in končno je zavila v Jadran ter pristala v Trstu. Spotoma so si potniki ogledali zanimivosti pristaniških mest. Jakac je povsod snemal številne zanimivosti, arhitekturne spomenike, cerkve, obalo, ladje na morju, npr. Gibraltar, v Tangerju džamije, muslimane. V Marseillesu sta Jakčeva 27. maja 1959 praznovala petindvajseto obletnico poroke. Tatjana in Božidar Jakac sta se z dolgega potovanja vrnila domov. Jakac je nadaljeval snemanje diapozitivov na domačih tleh, na stari celini.

V Evropi je obiskal Italijo, zlasti Benetke, Avstrijo, Švico, Nemčijo, Češkoslovaško, Sovjetsko zvezo in Norveško.

Potovanje na Norveško. Na Norveškem sta bila velika prijatelja s pianistom in skladateljem Haraldom Saeverudom v Siljustelu. Jakčeva in Harald Saeverud sta se v istem času v letu 1934 (v razmiku nekaj dni) poročila - Jakčeva v Ljubljani, Saeverud pa v New Yorku. Nato so se odpravili na poročno potovanje v Benetke. Tam so se srečali, spoznali in postali prijatelji. Že v

letu 1936 sta Jakčeva potovala na obisk k Haraldju Saeverudu na Norveško. Takrat je Jakac portretiral Saeveruda, njegovo mamo, taščo in brata. Portret Haraldja Saeveruda je shranjen v Ljubljani. V juniju 1964 sta Jakčeva spet potovala na Norveško. Takrat so Saeverud in Jakčeva skupaj praznovali trideseto obletnico poroke. Jakčeva in Harald Saeverud so v Bergnu obiskali Griegov dom in njegov grob. Edvard Grieg (1843-1907) je bil norveški skladatelj, pianist in dirigent. Njegove skladbe so postale popularne doma in v tujini. V Bergnu je Božidar Jakac srečal prijatelja Olafa Furesetha. V Siljustelu sta si Tatjana in Božidar Jakac ogledala galerijo slik Edvarda Muncha (1863-1944), ki je bil norveški slikar in grafik, najpomembnejši skandinavski likovni umetnik, pionir ekspresionizma. Nato sta Tatjana in Božidar Jakac z ladjo nadaljevala pot do Nordkappa in do rusko-finske meje. Na Norveškem je Jakac posnel 16-milimetrski film, snemal je pa tudi s fotoaparatom. Med potjo so se mu ponudili številni motivi norveških fjordov s slapovi, strme obale, pristanišča in kraji pod strmimi obalami. Zlasti so Jakeca pritegnili prizori polnočnega sonca na Nordkappu, v katerih se rdeča svetloba razlije po morski širjavi in združuje v odsevu morske valove in nebesni obok. Zanimivo je hribovje Seven sisters, ko se na obzorju dviga sedem približno enako visokih hribov. Veliko posnetkov je Božidar Jakac posvetil srečanju in obisku pri Haraldju Saeverudu in njegovi družini ob praznovanju tridesete obletnice poroke. Na Norveškem so Jakeca zanimali tudi etnološki običaji, narodne noše, posnel je mesta, npr. Bergen, Siljustel, Oslo in druga. Božidarja Jakeca so pritegnili muzeji, galerije, arhitektonske zanimivosti mest. Poleg tega da je dogodke in okolje s fotografijami dokumentiral, je povsod iskal značilne motive, ki dajejo posnetkom poseben čar in privlačnost in jih je bilo na Norveškem na pretek.

Na Norveškem je Božidar Jakac prejel z doma sporočilo, da je njegova mama hudo zbolela in naj se takoj vrne domov. Moral se je odpovedati portretiranju norveškega kralja, s katerim sta se bila dogovorila, da ga bo naslikal. Jakčeva sta tako odpotovala proti domu. Na Švedskem sta prešla novo sporočilo, da se je zdravje matere izboljšalo. Toda na Norveško se nista več mogla vrniti zaradi vize, ki jima je zapadla. Domov sta potovala prek Švedske. Ustavila sta se v Stockholmu, kjer je Jakac posnel nekatere zanimivosti v mestu. S trajektom sta se prepeljala v København. Tam je posnel ulice s svetlobnimi napisi, spomenike, palače ob morju, cerkve in promet v mestu. Prek Hamburga in Lübecka sta nadaljevala pot proti domu.

Potovanja v Italijo. Tatjana in Božidar Jakac sta večkrat obiskala Benetke. V juliju in avgustu 1959 je Moderna galerija iz Ljubljane pripravila razstavo Jugoslovanske grafike v Mostra, v razstavnih dvorani Sala Napoleonica v Benetkah

(podatek Ljerke Menaše), ki si jo je ogledal tudi Božidar Jakac. Tu je posnel slikarja Albina Lukežiča iz Ptuja, Zorana Mušiča, Zorana Kržišnika z ženo Majdo in Ljerko Menaše. Ob tem so nastali tudi posnetki slik z razstave. Na potovanju sta bili tudi Fedja Turner, sestra Tatjane Jakac, in njena hčerka Maja, ki sta se Jakčevim pridružili na številnih potovanjih. Jakac je posnel zanimivosti Benetk, doževo palačo, cerkev sv. Marka, gondoljere in turiste.

Pozneje, v letu 1961, se je Božidar Jakac spet napotil v Italijo. Obiskal je mesta: Oglej, Portogruaro, Benetke, Padovo, Firence in Ravenna. Povsod je odkrival arheološke zanimivosti, arhitekturne značilnosti, cerkve, katedrale, palače. V Pisi ga je zlasti pritegnil poševni stolp, v Sieni pa igre cebov, ki predstavljajo turistično znamenitost.

V Rimu je posnel cerkev sv. Petra na cvetno nedeljo, Angelski grad, arheološke izkopanine Vile Hadriane in Tivoli. Tam se je srečal s Filipom Kumbalovičem, pesnikom Gustavom Krklecem iz Zagreba in ruskim pisateljem Iljonom Erenburgom ter jih tudi fotografiral.

Naslednje leto je Tatjana in Božidarja Jakeca pot spet peljala v Italijo. Obiskala sta vrsto mest: Oglej, Padovo, Mantovo, Verono. Pri tem je Božidar Jakac posnel spomenike, ostanke antične kulture, cerkve, kapele itd.

V letu 1970 sta se Jakčeva prek Avstrije napotila v Benetke na filmski festival. Spotoma je Jakac fotografiral že v Avstriji, zlasti panoramo pokrajine, naselja in kmečke hiše, jutro ob zori v Alpah, gozdove in drevorede ob cesti. Na IX. mednarodnem filmskem festivalu v Benetkah je Metod Badjura prejel zlatega beneškega leva za film "Božidar Jakac". Po podelitvi nagrade je Božidar Jakac posnel Metoda in Milko Badjuro zvečer na srečanju v restavraciji. V Benetkah sta si Jakčeva ogledala razstavo slik v Galeriji Strozzi. Nato sta pot nadaljevala proti Genovi. Tu sta srečala slikarja Marangonija in njegovo ženo Silvijo Marangoni (roj. Komel iz Kostanjevice). Poleg slikarja Marangonija je Jakac posnel tudi razstavo njegovih lesorezov. Sledili so posnetki mesta, pristanišč, starejših zgradb in obale.

Benetke sta Jakčeva obiskala tudi v letu 1971. Z njima sta potovala slikar France Mihelič in profesor Janko Jarc. Ogledali so si slikarsko razstavo v Mostra, v razstavnih dvorani Napoleonica. Motivi Jakčevega teleobjektiva so bili že znani pogledi na Benetke in slike na razstavi. Potovanje so nadaljevali v Gonars, kjer so obiskali vojaško pokopališče. Nato so zavili v Rezijo. Tu je Božidar Jakac snemal naselja ob cesti in panoramo pokrajine. Vsak posnetek predstavlja edinstven pogled na krajino v gorski dolini.

V severnem predelu Italije sta Jakčeva obiskata Čedad. Tam je Jakac posnel spomenik na trgu, muzej, freske v njem in Sočo, ki teče v soteski skozi mesto. Pri obisku v Alpah so sledili posnetki panorame Gardskega jezera.

Božidar Jakac pri portretiranju slovenskega arhitekta Johna Janeza Jagra v ZDA, 1958/1959, Zbirka diapozitivov Božidarja Jakca AS-143, šk. 64/10, Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije

V letu 1974 sta se Jakčeva napotila proti jugu Italije. Potovala sta na Sicilijo. Obiskala sta tudi Monte Cassino. Božidar Jakac je občudoval zgradbo samostana in odkrival motive za svoj fotoobjektiv. Med vožnjo je posnel panoramo pokrajine, vinograde, ciprese, nasade palm, drevoorde ob cesti in druge naravne lepote.

Obiski v Švici. Leta 1961 sta se Jakčeva napotila v Švico. Potovala sta prek Avstrije, kjer je Jakac posnel ob poti iz Celovca proti Beljaku panoramo pokrajine in nato znamenitosti v St. Gallenu v Švici. Tudi pri Grossglocknerju je Jakac odkrival motive za svoje fotografije. Njegovo pozornost so pritegnili ledeniki, zasneženi vrhovi Grossglocknerja, slapovi in potoki, ki izvirajo pod ledeniki, in hribovita pobočja gora. Tu v bližini je odkril slovensko vas Dole in nekaj domačinov z njihovimi bivališči tudi posnel. Božidar Jakac je oblikoval tudi znamke, ki so jih tiskali v Švici. V zvezi s tem je potoval v Arbon in obiskal Karla Bickla nad Wallensee, kjer je imel svojo hišo in atelje. Z Božidarjem Jakcem sta si bila blizu zlasti zaradi izdelovanja znamk, kar je bilo tudi Jakčevo področje. Karl Bickel (1886-1982) je bil švicarski grafik, stilist in slikar, samouk. V letih 1902-1904 je bil grafični risar in vodja neke reklamne ustanove. Od leta 1912 je živel v Italiji in pod velikim vtisom Michelangela. Svoji družini je postavil zanimiv spomenik v mozaiku "Od rojstva do smrti" (podatki dr. Mirka Juterška). Karl Bickel je risal tudi znamke. Za to je imel vsa potrebna orodja za oblikovanje podrobnosti. Jakčeva sta z Bicklom potovala v mesto Chardon ob francoski meji in

tam nekaj dni preživela v njegovem vikendu. Tam so namreč v podjetju Courvasier tiskali znamke z vsega sveta, tudi znamke Bickla in Božidarja Jakca. Na tej poti je Božidar Jakac obiskal še Basel, posnel panoramo mesta, nekatera jezera v Švici in krajino. V Luganu je fotografiral utrdbo z obzidjem in vaselje mesta.

Leta 1971 je Božidar Jakac spet potoval v Švico, v Basel in Arbon, kjer je razstavil svoje slike. Pri tem se je srečal z Albertom Grafom, organizatorjem slikarskih razstav in ustanoviteljem galerije v Arbonu, ter s slikarjem in grafikom Lieslerjem. Med vožnjo je posnel številne lepote v naravi, gore, oblake nad vrhovi gora in naselja ob poti, Bodensko jezero, cerkve, hotele, spomenike v mestu in drugo. V Arbonu se je srečal s Slovenci, ki živijo v Švici, med njimi je bila Janja Schöch iz Mirne na Dolenjskem. Na potovanju se je Jakčevina pridružila Maja Turnber.

V letu 1973 je Božidar Jakac potoval v Basel na slikarsko razstavo in se srečal s Slovenci, ki živijo v Baslu. Obiskal je zdravnika dr. Spieriga in pri njem stanoval. V Baslu je posnel slike na razstavi, svoje portrete, kraje ob avtocesti, hribovito pokrajino, gozdove, gorske doline in drugo.

Potovanja v Avstrijo in Nemčijo. Jakčeva sta potovala prek Avstrije v Švico, Nemčijo in na Norveško. Poleg tega sta se večkrat nunenila na Koroško in na Dunaj. V letih 1960 in 1961 se je Božidar Jakac na potovanju po Koroški ob Vrbskem jezeru srečal z Borisom Trampažem, generalnim konzulom SFRJ v Celovcu, in njegovo ženo Vando ter ju posnel. Na sliki prepoznamo

tudi Borisa Kocijančiča. Na Koroškem sta Jakčeva obiskala slikarja Wernerja Berga na Rutarjevem in pri njem tudi Borisa Trampuža z ženo Vando in hčerko Polonco (pozneje zdravnico, por. dr. Furlan) ter jih posnel. V istem času je Božidar Jakac na Koroškem obiskal Gospo sveto in tudi tam so nastali dokumentarni posnetki o cerkvi in pokrajini. Nato sta Jakčeva nadaljevala pot v St. Margarethen Savenstein v Avstriji nad Gradcem, kjer so kiparji ustvarjali skulpture na prostem. Tu je ustvarjal tudi Jakob Savinšek. V tem kraju je Jakac fotografiral njega in njegove umetniške stvaritve.

S Koroške sta Jakčeva nadaljevala pot v Salzburg in si ga ogledala. Božidar Jakac pa je posnel številne spomenike, mestne ulice, panoramo mesta in Mozartovo rojstno hišo.

Po potovanju po Koroškem sta se Jakčeva napotila na Dunaj in se srečala s slikarjem Kazimirjem Luigijem - Jakac ga je fotografiral. Slikar, doma s Ptuja, je živel in ustvarjal na Dunaju. Njegova sestra je bila poročena z nemškim slikarjem ekspresionističeve smeri Janom Öltjenom (1880-1968). Nazadnje je živel na Ptuju, slikal je največ haloške gorice in življenje tamkajšnjih ljudi, tudi v grafiki.

V nekaj več kot desetletju sta Tatjana in Božidar Jakac obiskala mnogo krajev v Nemčiji. Jakac si je ogledoval nekatere arhitektonske zanimivosti, zlasti cerkve, katedrale, gradove, utrdbe, posebnosti nemških mest, panoramo krajine, posebno v Porečju, kjer plujejo številne ladje. Božidarja Jakca so vabile v Nemčijo slikarske razstave in tudi sam je tam razstavljal. Obiskal je nekatere umetnike, slikarje in z njimi navezal prijateljske vezi.

Leta 1960 sta se Jakčeva napotila v Avstrijo. Ob Renu sta prestopila mejo in si v Franciji ogledala Colmar in Strasbourg, kjer je Jakca pritegnila zlasti katedrala. Fotografiral je njeno zunanost in detajle na fasadi. Spotoma je posnel znamenitosti v Innsbrucku. Ustavila sta se v nemškem Rothenburgu. Prijazno podeželsko mesto je Jakca pritegnilo, da je v njem posnel vrsto fotografij: cerkev, mestne ulice, fasade hiš, gostilne, spomenike in okolico mesta z gozdovi, polji in hribi v daljavi.

V Nemčiji sta Tatjana in Božidar Jakac v bližini Mainza obiskala Otta Pankoka (1893-1966), ekspresionističnega slikarja, grafika, kiparja in pisatelja. Pri slikanju portretov in krajine je uporabljal plakatni način. V obdobju, ko je bila v Ljubljani njegova razstava, je obiskal Jakčeve. Takrat se je Pankok napotil v Makedonijo. Nastanil se je na kmetih in tam delal lesoreze in velike risbe. Ob obisku v Mainzu je Jakac posnel slikarja Pankoka in njegovo družino. Ženo Pankoka je tudi portretiral.

V Mainzu se je srečal s prof. Antonom Hilekmannom, ki je na fakulteti v Mainzu predaval slovanske jezike. Božidar Jakac ga je portretiral (13. 9. 1963), kar prikazuje tudi ena izmed foto-

grafij. Nato je Jakac posnel zanimivosti mesta, katedralo, muzeje in ladje na Renu. Slike s podobnimi motivi je Jakac posnel tudi v drugih nemških mestih ob tej reki. Pot je Jakčeva peljala ob Renu v Köln, kjer sta se ustavila ob katedrali - Jakac jo je večkrat posnel. Na severu in zahodu Nemčije sta Jakčeva obiskala pristaniško mesto Hamburg, nato pa še Heidelberg in Speyer v južni Nemčiji. Tam so nastali posnetki cerkva, spomenikov, sledov vojne z ruševinami, mestnih ulic in pavorame pokrajine.

V maju in juniju 1965 je Božidar Jakac obiskal Mednarodno grafično razstavo v Berlinu v novi berlinski galeriji, in v njej razstavil tudi svoje grafike. Ob tem je posnel plakat o mednarodni grafični razstavi, Brandenburška vrata, ruševine iz druge svetovne vojne, jezero pri Berlinu, ladjice in čolne na jezeru in panoramo okolice mesta. Ob potovanju z vlakom prek Češke so nastali številni posnetki pokrajine in krajev ob železnici.

V Dresdnu je Jakčevo pozornost pritegnil Zwinger, to je prostor med zunanjim in notranjim obzidjem pri srednjeveških mestnih utrdbah, ki so ga pogosto uporabljali za turnirje. V Zwingerju si je Božidar Jakac ogledal razstavo slik in jih tudi posnel. Hkrati se je Jakac v vzhodnem Berlinu srečal s slikarjem Vomačkom in se z njim fotografiral. Na Jakčevih posnetkih iz Berlina se vrstijo stanovanjski bloki, ki so bili v tem mestu značilni za takratno družbeno ureditev.

Po ogledu Berlina je Božidar Jakac nadaljeval pot v Budyšin, na obisk k Lužiškimi Srbom. Tam je posnel mesto, utrdbe, cerkev, drevoreda, na obrobju mesta naselja, vasi, panoramo polja in srečanje z umetniki v tem mestu.

Na potovanju prek Češke se je ustavil v Pragi. Tam je obiskal svoje znance in prijatelje. Veliko posnetkov je namenil kulturnim spomenikom. Posnel je cerkev sv. Vida, Karlov most, Hradčane, panoramo mesta in druge motive.

V letu 1971 sta Tatjana in Božidar Jakac znova potovala v Nemčijo, na razstavo Diirerja v Nürnbergu. Spotoma je Jakac posnel umetnine, kipe v neki cerkvi, v Nürnbergu pa starejše zgradbe, gotsko katedralo, ulice v mestu, značilne fasade hiš, ladje na Renu, hribovje nad reko, hiše in utrdbe na strmini. V Nürnbergu se je spet srečal s prof. Antonom Hilekmannom in ga fotografiral.

V tem času je Jakac obiskal Trier in si ogledal številne zanimivosti tega mesta. Med drugim je odkril in posnel mestna vrata iz rimskih časov Porto Nigro, v nadstropjih zgrajena iz črnih kamnin. Sočasno je obiskal mesto Worms, od koder naj omenim zlasti posnetke katedrale.

Obisk Božidarja Jakca v Sovjetski zvezi. V Moskvi sta Božidar Jakac in France Mihelič v letu 1971 pripravila razstavo svojih slik. Na ogled razstave sta Tatjana in Božidar Jakac potovala s slikarjem Francetom Miheličem. Poleg

razstave so si ogledali zanimivosti sovjetske prestolnice. Po mestu jih je spremljala vodička. Ogledali so si Kremelj, cerkev sv. Vasilija blaženega, zdaj muzej, Rdeči trg pred Kremljem in druge zanimivosti. V Moskvi so se srečali s Titom Vidmarjem in njegovo ženo Marino Golouh. Vidmar je bil takrat dopisnik Dela v Moskvi. Božidar Jakac je posnel slike na razstavi, srečanje s Titom Vidmarjem in številne motive v okolici Kremlja ter zanimivosti v Moskvi.

Iz Moskve so se France Mihelič in Jakčeva napotili v Leningrad. Tu so obiskali muzeje, galerijo Eremitaž, utrdbe, palače ob reki Neví in Leninovo rojstno hišo. Vse to je Božidar Jakac dokumentiral s fotoaparatom. Srečali so se z nekimi ruskimi slikarjem v njegovem ateljeju. Poleg drugega so zanimivi posnetki ljudi, ki v vrstah čakajo pred trgovinami. V bližini Leningrada so obiskali Puškinovo, nekoč imenovano Carskoje selo, v katerem so imeli ruski carji letno rezidenco. Zanimivi so zlasti carska palača, stopnišče in dvorana v njej. Tudi tu je Jakac fotografiral.

Sledil je obisk v Novgorodu, ogled muzeja, galerije in drugih znamenitosti. Jakac je posnel tudi ladje na reki, slike v muzeju, spomenike, palače, trdnjave ter freske v cerkvi in samostanu.

Jakčeva in France Mihelič so se iz Leningrada odpravili na dolgo pot v Tbilisi v Zakavkazju. Spotoma je Božidar Jakac snemal zanimivosti s podeželja, panoramo vasi, lesene kmečke hiše, podeželske cerkvice s pokopališči, kontraste oblakov na nebu in drugo. Tbilisi leži v kotlini ob manjši reki. Naselje s pritličnimi hišami je posejano po vzpetini hriba. Vmes so postavljeni spomeniki. Na hribu stoji starejša zgradba z obzidjem, kar vabi fotografa k snemanju. Poleg drugega je Jakac po dežju posnel mavrico, ki se je v loku vzpenjala nad mestom.

Potovanje in obisk Tatjane in Božidarja Jakea v Indiji. V januarju 1974. leta sta Jakčeva odpotovala z brniškega letališča v Indijo. Ponoči je letalo pristalo v New Delhiju. Tam jih je pričakala množica potnikov in številni cigani, ki so prosili vbogajme. Jakčeva sta si ogledala nekatere templje v Kajurahu z umetniško oblikovano zunanostjo, na kateri so iz lesa izrezane neštete figurice, moščeje z minareti, ogledala sta si Indijce na ulici, ki potiskajo rikše, zasilna bivališča revnih prebivalcev ter množico obiskovalcev, tujih turistov in druge posebnosti. Ob obisku Tita so v Indiji pripravili veliko vojaško paradu. V njej so se zvrstili vojaki pešci, s konji, na slonih, vsi v živobarvnih uniformah, godba na pihala - nešteto motivov za fotoaparati Božidarja Jakea. V New Delhiju sta se Jakčeva srečala z indijskim slikarjem Mozundarjem, ki je študiral pri Božidarju Jakeu na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani. Nato sta obiskala ambasado SFRJ. Obe srečanja je Jakac fotografiral.

Srečanje s slovenskimi bibliotekarji v Carigradu. Pomladi, od 26. aprila do 3. maja 1964,

sta se Jakčeva pridružila skupini slovenskih bibliotekarjev na ekskurziji v Carigrad, ki jo je pripravilo Društvo bibliotekarjev Slovenije. Božidar Jakac je posnel zanimivosti mesta ob Bosporju, džamije z minareti, muslimanske četrti v mestu, nekdanjo Hagio Sofio, nočno življenje v Carigradu, turiste ob Bosporju, ladje na morju in udeležence izleta. Med njimi so bili: Sonja Gorec iz Medicinske knjižnice, Boža Pleničar, Stanka Moravec, Jelica Jugovec (por. Murnik), dr. Dušan Kermauner in Tanja Banič iz NUK-a, Nada Verbič, Joža Kerin, Marjanca Zupan in Kristina Levčnik iz Centralne ekonomske knjižnice, Primož Ramovš iz SAZU-ja, prof. Silvo Kranjec, njegova hči prof. Barica Kranjec, Zofija Podboj (sestra Jože Kerin), Francka Logar in Rusinja Olga, ki naj bi bila v službi v NUK-u (podatki: Nada Verbič, prof. Dušan Moravec in prof. Stanka Moravec).

Diapozitivi Božidarja Jakea, ki jih je posnel v Sloveniji.

Božidar Jakac je ustvaril bogato fotodokumentacijo za preučevanje družbenega življenja v Sloveniji na različnih področjih. Velikokrat se je udeležil kulturnih prireditev in jih spremljal s fotoaparatom.

V Metliki je bilo dne 9. oktobra 1960 na Ganglovi hiši odkritje spominske plošče književniku Engelbertu Ganglu. Na slovesnosti so bili: prof. Jože Dular, ravnatelj Belokranjskega muzeja, Ivan Drobnič, dirigent metliške godbe, Božidar Jakac, prof. Janko Jare, Tatjana Jakac, prof. Frau Zwitter, Matjaž Zwitter, pozneje zdravnik, Lidija Zwitter, (Pika) Martina Detela, roj. Zwitter, odvetnik Davorin Gros, prof. Metod Dular, Marica Zupanič, voditeljica folklorne skupine v Metliki, govornik na slovesnosti in drugi.

V Kočevju je bila 3. oktobra 1963 ob dvajseti obletnici zasedanja slovesnost SNOO. Slovesnosti so se udeležili: Josip Vidmar, Franc Leskošek Luka, Tatjana Jakac, Božidar Jakac, Pepca Kardelj, Edvard Kardelj, Miha Marinko, Janko Rudolf, Niko Belopavlovič in množica drugih na trgu.

Poleti 1960 so v Žužemberku odkrili spomenik NOB. Na slovesnosti so bili množica domačinov in gostje. V ozadju so vidne ruševine cerkve, ki je bila požgana med vojno.

V Blatu je bila leta 1963 slovesnost pri gradu Luisa Adamiča ob odprtju muzeja. Na slovesnosti so bili: Mira Pucova, Bogdan Pogačnik, Tatjana Jakac, Božidar Jakac, Anton Ingolič, Smiljana Pogačnik, Anica Grill, dr. Vatroslav Grill, Marija Muškovič iz Pirana in drugi.

Dne 13. oktobra 1968 je bila slovesnost ob odkritju spominske plošče skladatelju Antonu Lavrinu v Vinjem Vrhu pri Semiču na njegovi rojstni hiši. Spominsko ploščo je odkril prof. Jože Dular, ravnatelj Belokranjskega muzeja v Metliki. Na slovesnosti so se zbrali številni ugledni predstavniki slovenskega kulturnega življenja: prof. dr. Andrej Rijavec, dr. Jože Sivec,

prof. dr. Andrej Jarc, pisatelj Ivan Potrč z ženo Branko Jurca, Božidar Jakac, Tatjana Jakac, prof. dr. Anton Slodnjak, prof. Janez Bitenc, Božo Račič, Silva Dular, učiteljica Katka Lavrin, dr. Josip Rus, Pepca Kardelj, svoji Lavrina in drugi. O skladatelju Lavrinu, ta je večinoma živel in ustvarjal v Sarajevu, so govorili: prof. Mladen Prozajić, predstavnik sarajevske Glasbene akademije, prof. Janez Bitenc, prof. Andrej Rijavec in prof. Jože Dular. Na slovesnosti sta sodelovala godba na pihala in pevski zbor (podatki: prof. Jože Dular in Ria Bačar, Lavrinove pesmi pojo v molu, Dolenjski list, 17. oktober 1968, št. 42).

Pogreb Marjana Kozine v Novem mestu, 1966. Na pogrebu so bili: prof. Milko Kos, prof. Fran Zwitter, prof. Janko Jarc, dr. Danilo Švara, Josip Vidmar, Drago Cvetko, Tone Knez, Drago Komel, sestra Marjana Kozine prof. Marija Kovač, Tatjana Jakac, Božidar Jakac in drugi.

V letu 1968 je bila v Sevnici slovesnost, ko so odkrili spomenik narodnemu heroju Alojzu Kolmanu. Pri spomeniku sta bila kipar Vladimír Stoviček, avtor spomenika, in hči Vladka, kiparka - in Božidar Jakac ju je fotografiral.

Ob koncu 60-tih let so v Novem mestu odkrili spominsko ploščo Marjanu Kozini. Na slovesnosti so bili: hči Metka Kozina, mama Marija Kozina, Neda Kozina, kirurg Oto Bajc, Tatjana Jakac, Božidar Jakac, prof. Janko Jarc, Franc Pirkovič, Vilma Pirkovič in drugi.

Z okna svojega stanovanja je Božidar Jakac snemal obisk Nikite Sergejeviča Hruščova v Ljubljani v 60-tih letih, in sicer obisk na magistratu.

Janjeva proslava v Breznici, 1973. Slovesnost ob odkritju spomenika slovenskemu čebelarju Antonu Janši (1734-1773) v Breznici. Slika Božidarja Jakca z motivom Breznice, cerkve, kozolec. Med udeleženci na slovesnosti - John Blatnik, član kongresa v ZDA.

Slavnostna seja v Novi Gorici, 1970. Na slovesnosti so bili: Stane Kavčič, dr. Marijan Breclj, Tone Fajfar, dr. Lado Vavpetič, Zoran Polič, Vida Tomšič, Aleš Behler, Vinko Hafner, Franc Leskošek Luka, Tatjana Jakac, Božidar Jakac, Fedja Turnher in drugi. Množica na proslavi. Ognjemet v Novi Gorici ponoči.

Bela krajina, Črnomelj, 1974. Slovesnost pri spomeniku NOB na Gričku, ki je delo kiparja Jakoba Savinška. Na slovesnosti so bili: Josip Vidmar z ženo Nado Vidmar, Tatjana Jakac, Božidar Jakac, Boris Kocijančič, dr. Lado Vavpetič, Miha Marinko, Sergej Kraigher, prof. Janez Milčinski, Tone Fajfar, general Franc Tavčar-Rok, Franc Leskošek-Luka, Zoran Polič, Dare Valič, Janez Jerman, dr. Ivan Stopar, Vlasta Tomšič, sestra Toneta Tomšiča. Na slovesnosti je nastopil pevski zbor gimnazije Črnomelj z dirigentom Markom Muniliom.

Razstava slikarja Mihe Maleša v Kamniku okrog leta 1980. Ob razstavi so se zbrali v gostišču Planika-Konda: dr. Anica Ceve, direk-

torica Narodne galerije v Ljubljani, akademik dr. Emilijan Ceve, dr. Niko Zadnikar, kamniški župan France Svetel, dr. Mirko Juteršek in Olga Maleš (podatki dr. Mirka Juterška).

Razstavo slikarja Jakija v Jurkloštru je Božidar Jakac obiskal ter fotografiral slikarja in razstavo.

Razstave Božidarja Jakca v Sloveniji in Jugoslaviji. Božidar Jakac je poleg razstav v tujini - Cleveland v Narodnem domu 1958, Benetke 1959, v Berlinu 1965, v Moskvi 1971, v Arbonu 1973, v Baslu 1973 - razstavljal tudi doma. Sodeloval je na Mednarodni grafični razstavi - Bienalu v Ljubljani 1961 in pripravil razstavo ob 600-letnici Novega mesta 1965. V Galeriji Krško je razstavil grafike 1969. leta.

Slovenska krajina v Jakčevih diapozitivih. Božidar Jakac je prepotoval Slovenijo od Planice do Bele krajine, od Prekmurja do Primorja in Istre. Povsod je posnel številne fotografije krajev z etnografskimi značilnostmi.

Veliko fotografij je posvetil Novemu mestu s pogledom na Breg nad Krko, kjer je bil rojen, na frančiškansko cerkev in Kapitelj. Večkrat je posnel Novo mesto pozimi, v snegu. Na pokopališču v Ločni je posnel spomenik na grobu staršev. Velikokrat je obiskal Otočec, zlasti je fotografiral dolino Krke.

V Mirenski dolini so ga pritegnili panorama gozdov, polja cvetoče ajde, razpadajoče kmečke hiše, cerkve, zorane njive in vinogradi. Sprehodil se je po okolici Novega mesta, do Gorjancev in Trške gore. Povsod je snemal etnografske značilnosti, kozolec, lesene vaške hiše, znamenja ob poteh in kmete pri delu. Velikokrat je obiskal Slinovec, rojstni kraj svoje matere. Srečal se je s sorodniki - Francem in Mici Colarič in se z njimi tudi fotografiral. Dolenjsko pokrajino je snemal med vožnjo z avtocesto. V Drnovem si je ogledal arheološka izkopavanja, ki jih je predstavil arheolog Tone Knez. Navzoči so bili: Vladimír Stoviček, Vlado Strašek, Tatjana Jakac, Miha Maleš, Ani Šper iz Prage, ki je bila z družino pri Jakčevih na obisku. Na Dolenjskem je posnel Podgrad, kozolec, lesene kmečke hiše, gospodarska poslopja, skednje in živino na poti. Nato je obiskal Tolsti Vrh in večkrat posnel grajsko poslopje.

V Ljubljani je s fotoaparatom spremljal rušenje paviljona Riharda Jakopiča v Tivoliju. Sočasno so nastale fotografije članov sveta Akademije upodablajočih umetnosti v Ljubljani (1961).

V Bistri si je ogledal Tehniški muzej Slovenije, ki ga je predstavila dr. Katarina Arzenšek. Pri Jakčevih je bil takrat na obisku Epil Saeverud, sin skladatelja Saeveruda iz Norveške. Iz Ljubljane se je Jakac napotil v Polhov Gradec ter posnel grad in panoramo polja.

Ob 60-letnici slikarja Toneta Kralja so se pri njem zbrali: Mara Kralj, igravec Ivan Jerman, Slavko Pengov, Tatjana in Božidar Jakac.

Sočasno so nastali posnetki umetnikov: France Ksaver Meško, Maksim Gaspari, Andrej Gogala, Mario Šijanec, Tone Kralj in Slavko Pengov.

Nato se je Jakac napotil v Belo krajino, kjer je že leta 1940 posnel barvne filme o etnografskih zanimivostih. Posnel je Tri fare, leseno kmečko hišo, spomenike na pokopališču in Ganglovo rojstno hišo.

V Kočevskem Rogu je posnel "Bazo 20", kjer je bil sedež Glavnega štaba NOV. Na izletu z Jakcem so bili: Tatjana Jakac, prof. Janko Jarc, prof. Fran Zwitter s sinom Matjažem in ženo Majdo, Lidija Zwitter z možem Matheusom (Anglež), dr. Vatroslav Grill z ženo Anico Grill iz Amerike, sorodnica Anica Bele iz Clevelanda, Stane Kovač, Fedja Turnher, Maja Turnher, dr. Zvezda Zadnik, prof. Jože Dular s sinovoma Andrejem in Janezom ter France Mihelič. Fotografije prikazujejo tudi barake v Rogu.

Na poti proti Ljubljani je posnel grad v Žužemberku, razvaline nad Krko. Spotoma se je ustavil še na Muljavi, na domovanju Josipa Jurčiča, in v Stični, kjer je snemal samostan in cerkev. Spotoma je posnel še Višnjo Goro in Polževo.

Po avtomobilski nesreči se je Božidar Jakac nekaj časa zdravil v bolnišnici "Petra Držaja", nato pa v Zdravilišču Laško, na kar spominjajo tudi njegove fotografije. Posnel je tudi panoramo pokrajine v Laškem s Savinjo, grad v Laškem, nekatere vasi s hmeljišči in zdravilišče v Laškem s parkom.

V Martjancih v Prekmurju so bili motivi za Jakčev objektiv krajina, kmečke hiše in s slamo krita gospodarska poslopja. V Slovenj Gradcu je obiskal Karla Pečka in si ogledal Galerijo. Tu je Jakac posnel tudi dr. Karla Dobido in restavradorja Slavka Pengova.

Božidar Jakac se je na Selah srečal s Francem Ksaverjem Meškom na njegovem domu in ga posnel v stanovanju.

Prek Vršiča se je Jakac s sopotniki podal v Trento in spremljal Sočo med skalovjem na njenem teku proti morju. Pri izviri Soče v Trenti je Jakac srečal in posnel Borisa Kocijančiča z ženo Kristo Kocijančič in Branka Rudolfa. Prek Vršiča v Trento sta Jakčeva potovala s prijateljico Maxim Steinitz iz ZDA, ki je bila pri njih na obisku. Tu so se Jakčevi srečali tudi z Miroslavom Krležem, Dubravko Tomšič Srebotnjakovo in Nado Vidmar, operno in koncertno pevko. Sledijo posnetki krajev Breginj, Kobarid s spomenikom Simonu Gregorčiču, prtilične hiše, Borjana in Medana.

Na Notranjskem je Jakac posnel Cerkljiško jezero s panoramo in Predjamski grad. Na poti proti morju se je ustavil v Sežani, kjer je odkril najstarejšo hišo, posnel pa je tudi pokopališče, manjšo cerkev, dr. Karla Dobido in prof. Franceta Steleta. Snemal je tudi v Črnem Kalu, na Nanosu, v Divači in Strunjanu s pogledom na krajino, obalo in morje. V Piranu so bili njegovi motivi Tartinijev trg s pogledom na cerkev,

Pirnto in morje. Na poti ob obali je posnel hotele, kopališče in obiskal Formo vivo v Portorožu. Ogledal si je razstavljene skulpture in jib fotografiral. Tam se je srečal s Francem in Vilmo Pirkovič. V Sečovljah se je zadržal ob morskih solinah nastali tudi zanimivi posnetki sončnega zahoda. Ob morju je večkrat posnel sončni zahod in odsev sonca v vodi.

Pot je Božidar Jakac nadaljeval v Istro, v Zrenj in Jakce, od koder izvira njegov rod. Tu je fotografiral krajino, njive na terasah, kamnite ograde, rdečo ilovico na zoranih njivah, seno v stogih, hiše z dvorišči in vinske brajde. S sorodniki se je fotografiral pred njihovo hišo. S fotografijo je Jakac predstavil tudi Hrastovlje. V Grožnjanu se je srečal s kiparjem Janezom Pirnatom in slikarjem Mišo Malešem.

V kraju Kaštel v Istri je bil Jakčev stric Ivan Cvitko župnik. Božidar Jakac je posnel cerkev in vinograde v okolici. V Volpiji je obiskal svojega strica.

V Istri je Jakac obiskal še Novi grad, kjer se je fotografiral z igralko Manjo Mlejnikovo, nato še Motovun, Poreč, Vrsar, Zrenj, Opatlj, Ljanski zaliv in Izolo na slovenski obali. Tu je Jakac posnel bolnišnico na hribu. V Dalmaciji je obiskal še Zadar, kjer je doživel in posnel popoln sončni mrk (1961).

Avgusta 1961 se je Jakac pridružil izletnikom z avtobusom v Idrijo in na Vojsko. Poleg krajine in gradu v Idriji je posnel prof. Albina Vončina, prof. risanja na realki v Idriji, Zorko Prelovec (sestro skladateljca Zorka Prelovca) in Draga Brzino, pastorka Jakčeve tete.

Srečanja s prijatelji in znanci. Na straneh pred tem sem že opisal številna srečanja Jakčevih s poznanimi v Ameriki in v nekaterih evropskih državah. Božidar Jakac je prijateljaval s številnimi znanci in osebnostmi tudi doma. Z njimi se je srečeval ob odprtih umetniških razstavah, na različnih praznikih in prireditvah, ali pa v ožjih, intimnih prijateljskih krogih. Tudi o tem nam pripovedujejo njegove fotografije.

Jakac je pogosto obiskoval Galerijo v Kostanjevici, kjer se je srečeval z direktorjem Ladom Smrekarjem. Tam je posnel tudi gledališko predstavo "Prodana nevesta".

V Novem mestu je posnel prof. Metoda Dularja, dr. Suzano Furlan, Draga Šproca, učitelja glasbe, novomeškega podobarja Franceta Vodnika, prof. Janka Jarca in novomeškega župana Josipa Paučiča, politika Mihajla Rostoharja in pisatelja Ivana Matičiča. Številne osebnosti v Novem mestu prepoznamo na fotografijah pugeha Marjana Kozine in ob odkritju njegove spominske plošče, kar je bilo že omenjeno.

V Brdih so se pri Alojzu Gradniku srečali Božidar Jakac, France Zupan, Fran Albrecht, dr. Karel Dobida, prof. France Stele, Mario Šijanec, Mirko Šubie in Frane Pirkovič. Pesnika Gradnika je Jakac obiskal in posnel tudi pozneje v bolnišnici.

Božidar Jakac in norveški pianist Harald Saeverud z ženo Marijo ob 30-letnici njune poroke na Norveškem, 1964, Zbirka diapoizitivov Božidarja Jakca AS-143, šk. 217/8, Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije

Jakac je večkrat obiskal kiparja Vladimirja Stovička in njegovo hčer Vladko Stoviček v njegovem ateljeju v Krškem in ju tudi fotografiral. Stoviček je pri tem modeliral portret Božidarja Jakca.

Na srečanju umetnikov je s fotografijo ohranil spomin na prof. Franceta Steleta in prof. Emilijana Cevea. Fotografiral je tudi dr. Bratko Krefta in dr. Vinka Vrhunca, direktorja TPD.

V Laškem, ko je bil v Zdravilišču, sta ga obiskala prijatelja dr. Stane Vrhovec in dr. Arnold Pernat, sodnik in predsednik Okrajnega sodišča v Laškem. O obeh so ohranjeni Jakčevi fotografski posnetki.

Rojstni dan sorodnika Janeza Šenka so v gostilni proslavili: Božidar Jakac, Tatjana Jakac, Janez Šenk z ženo Ado Šenk, Fedja Turner, Janez Šenk - bratranec Jakca, Martina Detela (sestra prof. Frana Zwittra) z možem Detelo, Lidija Zwitter in prof. Marija Kovač, sestra Marjana Kozine. Božidar Jakac je zbrane na slavlju večkrat posnel.

V Strunjanu so Staneta Kavčiča obiskali: Nada Vidmar, Božidar Jakac, Tatjana Jakac, Josip Vidmar, Krista Kocijančič, žena Borisa Kocijančiča.

Na Bledu sta se Jakčeva srečala z Božom Račičem, v Piranu pa z arhitektom Edom Mihevcem.

V Strunjanu so se srečali: Josip Vidmar z ženo Nado Vidmar, Zlata Gjungjenac, Tatjana in Božidar Jakac, v Izoli pa Tatjana Jakac, Zlata Gjungjenac in Eni Bele iz Clevelanda.

V Kostanjevici, pri Smrekarju so se zbrali: dr.

Vatroslav Grill z ženo Anico Grill, dr. Vilko Ujčič, nečak škola Ujčiča v Sarajevu, Tatjana Jakac, prof. Janko Jare, Ada Ujčič, roj. Weble, sestrična Božidarja Jakca, Lado Smrekar, direktor Galerije v Kostanjevici in njegova žena Marija Smrekar.

Leta 1962 sta se Jakčeva udeležila praznovanja rojstnega dne Josipa Vidmarja, ki je bilo v Velikih Laščah. Navzoči so bili: Josip Vidmar, Nada Vidmar, žena, Živa Vidmar, hči, Tit Vidmar, sin, Čoro Škodlar, Nina Vidmar, Jože Vidmar, Jože Javoršek, Veno Pilon z ženo in Vilma Pirkovič.

Rojstni dan Maksima Gasparija je Jakac posnel v Kranjski Gori (1962). Navzoči so bili: Maksim Gaspari z ženo Olgo, slikar Ive Šubic, dr. Stane Vrhovec, dr. Luc Mevaše in sin Gasparija, Oto.

Leta 1970 je Božidar Jakac proslavil 50 obletnico mature. S sošolci se je srečal v Idriji, kjer je maturiral, in jih večkrat posnel s fotoaparatom. Med njimi je bil Albin Vončina, prof. risanja v Idriji.

Sočasno je Jakac posnel zdravnico dr. Tinco Kohe in arhitekta Borisa Kobeta.

Božidarja Jakca in Tatjano so številni obiskali na njenem domu in Jakac je vedno imel pri roki tudi fotoaparati. Med njimi so bili: dipl. ing. Marjan Kolarič, direktor Zavoda za ureditev Stare Ljubljane, Mirko Bračič, dr. Bratko Kreft, dr. Vinko Vrhunc, pravnik, direktor TPD, pesnik Alojz Gradnik in drugi.

Leta 1970 je Božidar Jakac v Kropi obiskal Antona Dermoto (r. 1910), opernega in koncert-

nega pevec, člana dunajske državne opere, ob njegovi 60-letnici. Pri tem je posnel njegovo hčerko, znanca z Dunaja, družino Schenk in pianista prof. Antona Trošta. Hkrati je fotografiral hiše in kapelico v Kropi. Posnel je tudi Javornik, vaške hiše, cerkvico na hribu, panoramo polja, pritlično leseno hišo in hribovje v daljavi. Ob vrnitvi domov je v Kranju posnel župnijsko cerkev.

Etnografski motivi v fotografijah Božidarja Jakca. Božidar Jakac je veliko pozornosti posvetil preučevanju kurentovanja na Ptuj in v Markoveih. Že v letih po vojni je posnel film o kurentih v Markoveih in Novi vasi. Kurenti je naslikal tudi na platno. Prvega maja 1951 je znova posnel ples kurentov iz Markovcev na ljubljanski železniški postaji in njihov sprevod po mestnih ulicah v okviru priprav na 1. jugoslovanski festival folklorne v Opatiji septembra 1951. V Markoveih je Božidar Jakac v letu 1962 posnel skupine kurentov, njihova oblačila, obiske pri domačijah, pohiranje daril in starejše, s slamo krte hiše v vasi, stare skednje, vodnjake na dvoriščih in drugo. Božidar Jakac je obiskal tudi kurentovanje na Ptuj, kjer so nastopile številne skupine kurentov iz okoliških krajev, in jih fotografiral. Po mestnih ulicah so se v sprevodu predstavile v živopisanih oblačilih z zvoncei, v narodnih nošah in z različnimi rekviziti. Poseben program kurentovanja je potekal na mestnem stadionu, kjer so na odru kurenti v narodnih nošah plesali.

Kmečko ohcet v Ljubljani je Božidar Jakac fotografiral z okna svojega stanovanja. Po Stritarjevi ulici so v sprevodu prihajale narodne noše. Ženini in neveste so se pripeljali na zapravljavčkah. Narodne noše so napolnile trg pred magistratom. Prizori so se nenehno spreminjali in Božidarju Jakcu so se ponujali nešteti motivi. Zaradi tega so njegovi diapozitivi o kmečki ohceti napolnili več škatel.

Kravji bal v Bohinju. Ob vrnitvi živine s planin prirajajo v Bohinju tradicionalno veselico kravji bal. Planšarji priženejo trope živine, te pa nato ocenjuje posebna komisija. Pod Skalco nastopi bohinjaška folklorna skupina, planšarji se zavrtijo ob zvokih diatonične harmonike. Božidar Jakac je posnel zanimive prizore kravjega bala v Bohinju.

Božidar Jakac je pogosto obiskoval podeželje. V Beli krajini je na filmskem traku ohranil podobo vasi v preteklosti. Pogosto so bili njegovi motivi stare lesene hiše, skednji, s slamo krte hiše. Odkril je krovce, ki so pokrivali hišo s škopo (slamo). Posnel je mletje žita z žrnji. Njegovi posnetki nas spominjajo na že opuščeno pridelovanje lanu, terice, ki iz lanu s tolčenjem pridobivajo predivo, predenje in previjanje niti v klobčič. Tudi statve za tkanje je Božidar Jakac odkril v Beli krajini. Veliko posluha je imel za folklorne prireditve, zanimale so ga narodne noše in razni ljudski običaji, npr. kresovanje, jurjevanje, "sekanje" pisanice, ljudska žegnanja, na-

rodni plesi, ženitovanjski običaji, miklavževanje itd. Skratka, v Jakčevi slikovni zapuščini odkrijemo pristno podobo preprostega življenja naših prednikov, njihove običaje in nasploh duhovno kulturo na slovenskem podeželju.

Potovanja Božidarja Jakca v kraje nekdanje Jugoslavije. Že v letu 1930 je v vasi Hlebine na Hrvaškem po srečanju slikarja Krste Hegedušiča in mladega kmeta Ivana Generalića nastala Hlebinska slikarska šola. Oblikovala se je skupina naivnih umetnikov, ki so slikali življenje v izvirnih oblikah in svoje umetnine v Hlebinah razstavljali. Božidar Jakac in Tatjana sta v letu 1969 obiskala razstavo slikarjev naivcev v Hlebinah. Tu sta se srečala s slikarji, umetniki in drugimi, ki jih prepoznamo na fotografijah Božidarja Jakca. Med njimi so bili: pesnik Gustav Krklec, Ivan Generalić, dr. Zvezda Zadnik, pisatelj Ivan Potrč, Tatjana Jakac in drugi. Ob odprtju razstave so nastopili tamburaši. Naslednje leto je Jakac med obiskovalci Hlebina posnel Enesa Čengića.

V Zagrebu je Božidar Jakac obiskal hrvaškega slikarja, grafika in kiparja Vanjo Radauša (1906-1975) in ga fotografiral z njegovimi deli v ateljeju.

Božidar Jakac in Tatjana sta se večkrat napotila v Bosno. Ob 20. obletnici zasedanja AVNOJ-a je Jakac v Jajcu pripravil razstavo svojih slik. Pri tem je fotografiral mesto Jajce na strmih hriba, slapove Plive, utrdbe v mestu, domačine pred njihovimi domovi, zaklonišče Vrhovnega štaba NOV Jugoslavije med vojno, slike na razstavi v dvorani in druge posebnosti tega bosenskega mesta. Ohranjena je tudi fotografija, ki prikazuje Božidarja Jakca pri slikanju Jajca na platno. Jajce sta Jakčeva obiskala tudi ob proslavi tridesete obletnice zasedanja AVNOJ-a. Božidar Jakac je posnel slovesnost v dvorani in srečanje nekdanjih revolucionarjev iz Slovenije. Med njimi so bili: Lidija Šentjurec, Edvard Kocbek, dr. Josip Rus, dr. Marijan Breclj, Zoran Polič, Jaka Avšič in Sergej Kraigher. V dvorani je Jakac fotografiral Josipa Broza Tita in Jovanko Broz. Iz Jajca sta Jakčeva potovala v Sarajevo. Spotoma je Božidar Jakac posnel panoramo pokrajine, pritlične lesene hiše, stoge sena in muslimane pred njihovimi hišami.

V letu 1963 sta se Božidar Jakac in Tatjana na Hlidi srečala z Zlato Gjungjenac in dr. Vatroslavom Grillom ter njegovo ženo Anico, prijateljki iz Clevelanda. Z njimi sta obiskala Travnik. Med potjo so Jakca pritegnile posebnosti Bosne, hribovito območje, džamije z minareti, muslimani pred njihovimi lesenimi hišami. V Travniku je posnel prodajo preprog na tržnici.

Po dolini Neretve je Jakčeva pot vodila proti Mostarju. Spotoma so se vrstili posnetki: džamije, izvir Bune, vaške hiše, znameniti most v Mostarju, izdelki filigranske umetnosti, muslimani z rdečimi lesi, kraške goličave in spomeniki-stečki.

Dalmacijo sta Jakčeva obiskala z Grillovimi. V Šibeniku je Božidar Jakac posnel cerkev, Irdnjavo, kamnito pokrajino, Moderno galerijo in inorski zaliv z obalo.

Nato sta Jakčeva z Grillovimi potovala v Split in Trogir. Tam so Jakca pritegnile zgodovinske znamenitosti. Posnel je Dioklecijanovo palačo, Meštrovičeve spomenike, značilnosti kraške pokrajine, utrdb in drugo.

V letih 1960-1963 je Božidar Jakac sodeloval na razstavi slik v Nišu, ki jih je tudi posnel. Sledile so fotografije Sičeva, Sičevske klisre, eiganov in trpa ovac na cesti. V Nišu sta se Jakčeva srečala s slovenskimi vojaki, ki so tam služili vojaški rok, in se z njimi fotografirala. Jakčeva sta nato obiskala še Niško banjo ob Nišavi. Med vožnjo po cesti je Jakac posnel panoramo pokrajine, žilno polje, hribovito pokrajino in skalne soteske.

Naslednje leto je Božidar Jakac predstavil svoje slike v slikarski koloniji na Paliču. Na odprtju razstave sta bila tudi prof. France Stele in Melita Stele-Možina. Poleg razstave je Jakac posnel freske v neki pravoslavni cerkvi.

V letu 1971 je Božidar Jakac razstavil svoje slike v Črni gori. Pri tem sta Jakčeva potovala ob reki Morači. Obiskala sta Cetinje, Titograd, Skadarsko jezero in druge kraje. Jakac je spoloma posnel strugo reke Morače, hribe ob reki, džamije, kanjon Morače, samostan Moračo, freske v njem, Galerijo in spomenik padlim med drugo svetovno vojno v Titogradu.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE DIAPOSITIVE VON BOŽIDAR JAKAC - EIN NATIONALIS UND INTERNATIONALES KULTURERBE (1946-1989)

Der Beitrag setzt sich auseinander mit einer Sammlung von Diapositiven des Malers Božidar Jakac im *Archiv der Republik Showenien* (Archiv Republike Slovenije), die er in den Jahren 1946-1989 auf seinen Reisen im In- und Ausland aufnahm. Jakac bereiste die meisten europäischen Staaten von Italien bis Norwegen und zur Sowjetunion. Er war auch in Indien. Zweimal besuchte er die Vereinigten Staaten von Amerika, wo er mit zahlreichen slowenischen Auswanderern von New York, Cleveland bis San Francisco und Los Angeles zusammenkam. Jakac' Photographien zeigen vor allem seine Begegnungen mit vielen Künstlern - Musikern, Malern, Bildhauern und ihre Ausstellungen sowie Ausstellungen des Autors der Photographien. Das Interesse von Božidar Jakac galt zahlreichen Naturmotiven. Er machte Aufnahmen vieler Städte im In- und Ausland, ferner Aufnahmen bedeutender Ereignisse und namhafter Persönlichkeiten. All das verleiht seinen Photographien einen großen Dokumentarwert.

SUMMARY

THE SLIDES OF BOŽIDAR JAKAC AS ITEMS OF SLOVENE AND INTERNATIONAL CULTURAL HERITAGE (1946-1989)

The article discusses the slide collection of the painter Božidar Jakac in the Archives of the Republic of Slovenia, which the artist made in the period 1946-1989 during his travels at home and abroad. During this time, Jakac travelled extensively throughout Europe, from Italy to Norway and the Soviet Union, as well as to India. He also visited the USA twice, where he met numerous Slovene emigrants in New York, Cleveland, San Francisco and Los Angeles. Most of these photographic images depict Jakac's meetings with numerous artists, musicians, painters, sculptors and their exhibitions, as well as the exhibitions of the famous painter himself. Jakac was particularly fascinated by various natural motifs. He took pictures of important events, famous persons and numerous cities at home and abroad, all of which also gives his collection a documentary value.

Fondi okrajnih glavarstev in sreskih načelstev, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Celje

METKA BUKOŠEK

A. Kratek zgodovinski oris razvoja okrajnih glavarstev oziroma sreskih načelstev, s poudarkom na Štajerski

Ker je bilo o zgodovinskem razvoju upravnih organov že veliko napisanega, naj v uvodu samo faktografsko postrežem z nekaj najosnovnejšimi dejstvi. Prve zametke poznejših upravnih okrajev zasledimo konec 18. stoletja. Njihovi predhodniki so bili tako imenovani naborni okraji (Werbbezirke), ki so bili določeni na osnovi dekreta dvorne pisarne z dne 26. 6. 1779.¹ Na Štajerskem je bila takšna upravna razdelitev uvedena že dve leti prej. Ozemeljsko so se naslonili na območja župnij. Le kadar je bilo območje ene župnije preveliko, so na njem ustanovili dva ali več nabornih okrajev. Delo nabornih okrajev so vodili uradi, imenovani naborni okrajni komisariati (Werbbezirkskommissariat). Postopno je začela država nalagati tem okrajem še druge upravne posle (skrb za statistiko, graditev cest, policijo, leta 1785 pa tudi skrb za izdelavo katastra, šolski nadzor...)² Nadzor nad njimi so opravljala okrožna glavarstva. Tako so vse bolj dobivali vlogo upravnih okrajev.³

Okrajna glavarstva 1849-1922

Vse do leta 1948 uprava ni bila v rokah organov, ki bi jih postavljala in tudi plačevala država, ampak je bila poverjena posameznim zemljiškim gospodarjem (to so bile tako imenovane okrajne gosposke, katerih dolžnost je bila postavljati uradnike ter tudi nositi vse stroške, ki so nastali v zvezi s poslovanjem okraja. Izjeme so bila le ozemlja pod francosko upravo). Po letu 1813 so bili ustanovljeni prvi deželno knežji okrajni komisariati (na ozemlju nekdanje Ilirske province) in se po letu 1835 razširili tudi na Kranjsko. Na Štajerskem so se zemljiška in okrajna gospodarstva ohranila do leta 1848.⁴

Z marčno revolucijo so bili odpravljeni fevdalni patrimonialni odnosi. S tem so bili postavljeni temelji za utrditev državne uprave. Na srednji stopnji državne uprave so ustanovili deželna namestništva. Za Štajersko je bil sedež namestništva v Gradcu. Kot najnižjo stopnjo državne politične oblasti so ustanovili okrajna glavarstva (Bezirkshauptmannschafts). Ustanovljena so bila na podlagi cesarskega odloka o načelih za organizacijo upravnih oblastev z dne 26. 6. 1849 (RGBI, 295/1849).⁵ Nanje so prenesli ne le pristojnosti nekdanjih okrajnih gosposk, temveč tudi velik del pristojnosti okrožij. S tem so okrožni uradi izgubljali na pomenu, tako da so bili v večini dežel odpravljeni. Najdlje sta jib obdržali Štajerska (razdeljena je bila na tri okrožja) in Primorska, vendar so bili na podlagi ministrske uredbe z dne 17. 6. 1860 odpravljeni tudi tukaj.

Okrožje	Okrajna glavarstvo	Občine	Katastrske občine
Maribor	1. Maribor	187	257
	2. Ljutomer	87	146
	3. Ptuj	99	193
	4. Slovenj Gradec	37	93
	5. Celje	86	257
	6. Brežice	104	148
Skupaj	6	600	1094

Tabela 1: Novoustanovljena okrajna glavarstva na Štajerskem (slovenski del)⁶

Okrajna glavarstva so bila podrejena neposredno in izključno deželnim vladam in brez kakršnekoli odvisnosti od samoupravnih organov (razen kolikor so statutarne občine opravljale posle okrajnega glavarstva). Za občine so v nekaterih javnih zadevah predstavljala višjo instanco. Iz povedanega lahko poudarimo dve najpomembnejši spremembi:

- prvič je bilo dosledno ločeno sodstvo od uprave tudi na najnižji instanci
- opuščeno je bil pojem delegiranih okrajnih

¹ Jirče Žuntar, Nekatera vprašanja organizacije državne uprave na Slovenskem od srede 18. stoletja do najnovejšega časa, Arhivi, letnik II, št. 1-2, Ljubljana 1979, str. 13-16.

² Sergij Vilfan, Prava zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 378.

³ Jirče Žuntar, Nekatera vprašanja organizacije državne uprave na Slovenskem od srede 18. stoletja do najnovejšega časa, Arhivi, letnik II, št. 1-2, Ljubljana 1979, str. 13-16.

⁴ Piročnik in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorjski in Štajerski do leta 1918, Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Trieste 1988, str. 88.

⁵ Državni zakonik in vladni list (v nadaljevanju D. z. v. l.) za kromovino Štajersko, XXI/1850 Razpis namestnika z dne 20. 9. 1850, s katerim se po začasnih občinskih postavah 17. 3. 1849 imenovane nove krajne občine s svojimi političnim sodnijskim in tlačnijskim okrogom v kromovini Štajerski razglasujejo.

⁶ Prav tam.

gospošte, hkrati pa je bila dosledno izvedena organizacija čisto državnega aparata.

Nova ureditev je presegla že tako omejene finančne zmožnosti države. Poleg teh težav je pestil državo velika, prav gotovo ne nepomembna težava. Primanjkovalo je namreč tudi kvalificiranih političnih uradnikov, ki bi bili usposobljeni za opravljanje teh nalog. Zato so prvo novost kmalu začasno opustili. Vlada se je v obdobju Bachovega absolutizma odločila, da napravi korak nazaj. Že leta 1851 so se pojavili prvi predlogi o poenostavitvi državne uprave, naslednje leto (14. 12. 1852) pa je izšla najvišja odločba, ki je odredila, da se začne delo za poenostavljeno reorganizacijo uprave in sodstva. S cesarsko odločbo (16. 9. 1854) ter z odredbo notranjega in pravosodnega ministra z dne 24. 9. 1854 sta bila združena sodstvo in uprava na najnižji inštanca v tako imenovanih mešanih okrajnih uradih (Bezirksamt). S tem dnem so v resnici prenehala delovati okrajna glavarstva, hkrati z njimi pa tudi okrajna sodišča. Svoje delo so novi uradi v celoti začeli opravljati šele v začetku leta 1855. Okrajni uradi, ki so stopili na mesto okrajnih glavarstev, so delovali za krajše, prejšnje sodne okraje. Mešani in samoupravni okrajni uradi so v Vojvodini Štajerski začeli uradovati 30. 10. 1854. Formalno je bila ta združitev odpravljena že leta 1860, vendar sta se upravna in sodna oblast ločile šele leta 1867 (Zakon o sodstvu z dne 21. 12. 1867). S tem so bile znova ločene tri veje oblasti: zakonodajna, upravna in sodna. Okrajna glavarstva (Zakon o vpeljavi političnih upravnih gospod iz leta 1868)⁷ so pod tem nazivom začela delovati od leta 1868.

⁷ D. z. v. l. za vojvodino Štajersko, letaj 1868, XI/11, str. 33. Razglas c. k. deželnega poglavarja, s katerim se politične gospodke na Štajerskem v objavnost upeljujejo:

Člen 10

Vsaki dežela je razdeljena na politične uradne okraje (krajine).

Ti uradni okraji naj obsegajo v pravilu po dve ali več nekdanjih, na podlagi postave od 19. 1. 1853, Državnega zakonika št. 10, bivših političnih okrajnih okrajev ne sekajo mej sodnijskih okolišev, v katere spadajo posamezne ali pa za skupno oskrbovanje opravih zemljene občine (soseske) po tem gmščine.

S posebnim ukazom se ustanovi velikost političnih okrajev in pa sedež okrajnih gospod.

Člen 11

Cesarske politične okrajne gospodke se imenujejo "okrajna glavarstva". Vsakemu takemu okraju na čelu stoji okrajni glavar.

Vse reči, ktere zdaj greho zgolj političnim okrajnim gospodkam, so skup področje okrajnega glavarstva, na kolikor se ne bohi dalje po potu predstavljavstva še ktero the opravi pokazalo okrajnim in občinskim zastopstvom.

Člen 13

"Okrajne glavarje imenuje minister notranje reči."

Okrajno glavarstvo	Sedež okrajnih sodišč	Površina v miljnih ²	Število duš	Število občin
1. Maribor	Maribor	0,2	4966	1
2. Ptuj	Ptuj Ormož Rogatec	17,3	74613	132
3. Celje	Celje Vranksi Gornji grad Šmarje Laško Konjice	34,7	113381	83
4. Slovenj Gradec	Slovenj Gradec Marenberg Šištanj	14,3	41138	41
5. Brežice	Brežice Sevnica Kuzje	10,3	44817	59
6. Ljutomer	Ljutomer Gornja Ražgona	5,5	24456	53

Tabela 2: Okrajna glavarstva, ki so bila ustanovljena leta 1868 za slovenski del Štajerske⁸ (poudarjeni sodni okraji ter okrajna glavarstva sodijo pod pristojnost ŽAC-a).

Upravne enote so bile ozemeljsko večje od prejšnjih sodnih okrajev (zajemale so lahko enega ali več sodnih okrajev). Okrajna glavarstva in okrajna sodišča so začela delovati 31. 8. 1868. To sta določali odredbi notranjega ministra Giskra z dne desetega julija 1868, pravosodnega ministra Herbsta z dne enajstega avgusta 1868 in razglas deželnega poglavarja Meeseryja z dne sedemindvajsetega julija 1868. Istega leta so bili razpuščeni tudi okrajni stavbni uradi. Njihove pristojnosti so prešle v roke okrajnih glavarstev.⁹ Stanje po letu 1868 je razvidno iz gornje tabele. Edina sprememba v tem delu Štajerske je nastala leta 1903, ko je bilo ustanovljeno okrajno glavarstvo v Slovenskih Konjicah. Delovati je začelo 1. oktobra leta 1903. Njegovo ozemlje je bilo izvzeto iz ozemlja okrajnega glavarstva Celje in je zajemalo sodni okraj Konjice.¹⁰ Z delitvijo sodstva in uprave se je uresničilo eno izmed temeljnih meščanskih načel ureditve države. Takšna upravna delitev je dočkala razpad avstro-ogrske monarhije ter segla v prva leta Kraljevine Jugoslavije.

Sreska poglavarstva in načelstva 1922-1941

Kot že zgoraj omenjeno po razpadu monarhije

⁸ Prestave natiskov iz državnega zakonika, letaj 1868 za štajersko vojvodstvo, XI/101, str. 2-5; Preglednik o politični razdelitvi vojvodine Štajerske.

⁹ D. z. v. l. za vojvodino Štajersko, 15/1868, str. 39. Razglas c. k. mestodštva štajerskega od 17. 9. 1868, s katerim se stavbna opravila političnim uradom izpuščajo.

¹⁰ D. z. v. l. za vojvodino Štajersko, XIX/1902, 1903, str. 238; Razglas c. k. namestnika na Štajerskem z dne 8. 9. 1903 zaradi ustanovitve okrajnega glavarstva v Konjicah in ustanovitve delovanja politične ekspoziture v Konjicah.

v organizaciji nižjih upravnih in samoupravnih oblastev ni bilo večjih sprememb. Z naredbo poverjeništa za notranje zadeve z dne 19. 12. 1918, je bilo odrejeno, da so vsa državna oblastva, zlasti še okrajna glavarstva, davčni uradi itd. dolžna, da poslujejo kot prej.¹¹ V letu 1922 so se okrajna glavarstva preimenovala v sreska poglavarstva. Na ozemlju, ki ga pokriva Zgodovinski arhiv Celje, sta istega leta začeli delovati dve sreski načelstvi, in sicer sresko načelstvo Šmarje pri Jelšah ter sresko načelstvo Gornji Grad.¹²

V obdobju, ko je bila uvedena Vidovdanska ustava, je bila država razdeljena na 33 oblasti. Slovenija je bila razdeljena na dve - ljubljansko in mariborsko oblast.¹³ Ozemeljske pristojnosti srezov so bile določene s posebno kraljevo uredbo, ki je ozemlje razdelila na ljubljansko in mariborsko oblast.

LJUBLJANSKA oblast je na Štajerskem obsegala:

- srez Brežice (sodna okraja Brežice in Sevnica)
- srez Laško (sodni okraj Laško brez občine Št. Rupert),

MARIBORSKA oblast je zajela večino ozemlja, ki ga danes pokriva Zgodovinski arhiv Celje:

- srez Slovenj Gradec (sodna okraja Slovenj Gradec in Šoštanj brez Šmartnega ob Paki; občini Gornji Dolič in Kozjak iz konjiškega sreza)
- srez Konjice (sodni okraj Konjice brez občin Gornji Dolič in Kozjak)
- srez Gornji Grad (sodni okraj Gornji Grad ter občina Šmartno ob Paki iz sreza Šoštanj)
- srez Celje (sodna okraja Celje in Vrankso)
- srez Šmarje (sodni okraj Šmarje, Rogatec, Kozje; občina Stoparce iz sreza Ptuj).¹⁴

V leto 1922 sega tudi ustanovitev Sreskega poglavarstva Laško, čeprav je redno delo začelo šele leta 1924.

Leta 1929 je bila uvedena zadnja sprememba, ki pa ni vplivala na poslovanje srezov. Sreska poglavarstva so se preimenovala v sreska načelstva in pod tem imenom delovala vse do njihove razpustitve. Preimenovanje je določal Zakon o notranji upravi z dne 19. 6. 1929.¹⁵

Ime sreza	Sodni okraj	Velikost	Št. preb.
Gornji Grad	Gornji Grad	527 km ²	17.878
Krško	Krško Kostanjevica Mukronog Radeče	850 km ²	54.911
Laško	Laško	308 km ²	36.244
Slovenske Konjice	Slovenske Konjice	335 km ²	22.622
Šmarje p. Jelšah	Kozje Rogatec Šmarje	568 km ²	45.533
Brežice	Brežice Sevnica	407 km ²	35.342
Celje	Celje Vrankso	576 km ²	48.011

Tabela 3: Prikaz velikosti posameznih srezov ter število prebivalstva po popisu iz leta 1939 (na ozemlju, ki ga danes pokriva ZAC)¹⁶

Po nemški okupaciji so delovala sreska načelstva le še slabe tri mesece. Nemška okupacijska oblast jib je 1. 7. 1941 odpravila ter jib nadomestila z okrožji.¹⁷

Organizacija okrajnih glavarstev oziroma sreskih načelstev

Na čelu okrajnih glavarstev so bili postavljeni okrajni glavarji (Bezirksbauhämänner). Kjer je imelo okrajno glavarstvo svoje izpostave, so zastopali okrajnega glavarja okrajni komisarji (poverjeniki). Dodeljena jim je bila uradna pomoč. Ob preimenovanju okrajnih glavarstev v sreska poglavarstva oziroma načelstva so enak naziv dobili tudi njihovi predstojniki - sreski poglavarji oziroma načelniki. Zakon je določal, da morajo biti po izobrazbi najmanj pravnik z najmanj osmimi leti državne službe ter z opravljenim posebnim praktičnim izpitom. Postavil jib je minister za notranje zadeve. V večjih srezih je le-ta lahko v krajih, ki so bili daleč od sreskega sedeža, ustanovil sreske izpostave. Tudi tu je bil lahko na čelu uradnik s predpisanimi pravnimi izpiti. Sreski poglavar je bil neposredni izvrševalec občne upravne oblasti pod nadzorstvom oblastnega velikega župana. V njegovo pristojnost so sodili vsi posli občne uprave razen listil, ki so bili s posebnimi predpisi naloženi drugemu oblastvu. Če se je kazala potreba, so se mu dodelili tudi pravni in tudi posebni strokovni referati (sanitetni, tehnični, prosvetni, veterinarski, ekonomski, gozdarski, itd.).¹⁸

¹¹ Ur. l. Narodne vladne SIIS v Ljubljani, št. XXV-203/1918, str. 54.

¹² Ur. l. pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 49, 134/1929, str. 313-314; Uredba o razdelitvi države na oblasti.

¹³ Prav tam.

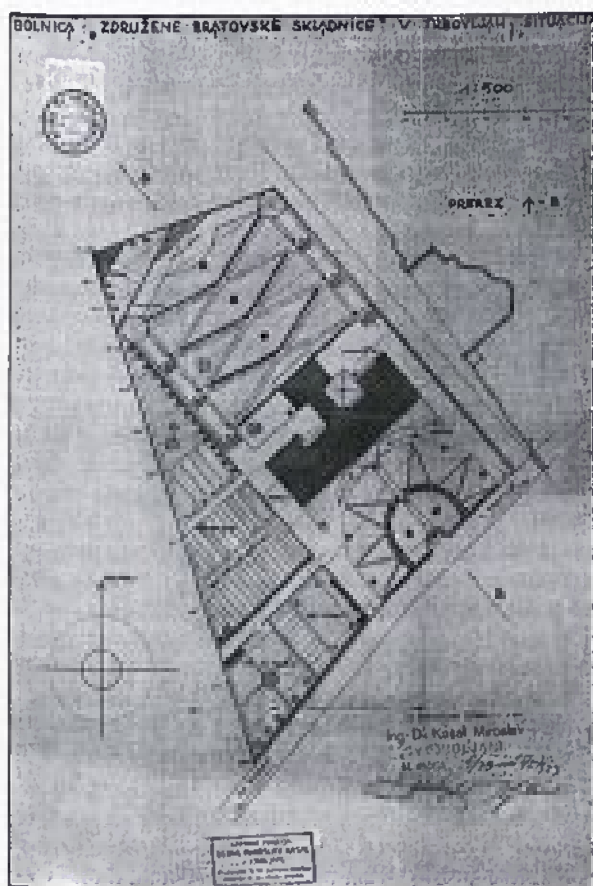
¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Ur. l. ljubljanske in mariborske oblasti, št. 76, 313/1929, str. 593-604; Zakon o notranji upravi.

¹⁶ Leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937.

¹⁷ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, št. 24/1941, str. 196-199; Verordnung über die gebietliche Gliederung der Untersteiermark in Land- und Stadtkreise.

¹⁸ Ur. l. pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 49, 134/1922, str. 313-314; Uredba o razdelitvi države na oblasti.

Načrti za gradnjo nove bolnišnice Trbovlje 1922-1926, Sresko načelstvo Laško, AŠ 13 sig. 147

Pristojnosti okrajnih glavarstev oziroma sreskih načelstev

Pristojnosti okrajnih glavarstev je predpisoval zakon iz leta 1850.¹⁹ V splošnih zadevah so morala okrajna glavarstva najprej opravljati izvajanje zakonov in predpisov, ki so jih določali višji organi. Opravljati so morala tudi nadzor nad prebivalstvom, zbirati podatke o razmerah med njim, jih popisovati (po starosti, stanu, prebivališču, delu, davkih). Voditi so morala rojstne, poročne in smrtne knjige (ne pa vojaških), izdajala so poročna dovoljenja, urejala so posvojitve, državljanstva (priselitve in izselitve). Reševati so morala tudi pritožbe. V vojaških zadevah je bila poglobljena skrb okrajnih glavarstev novačenju. Hkrati so sprejemala odločitve o sprejemanju in odpisčanju iz vojaške službe (invalidi). Prevezela so skrb za preskrbo vojske, njihovo nastanitev (tudi za priprege). Določala so tudi primere, v katerih so lahko zaprosili za vojaško pomoč. Med policijskimi zadevami so morala potrjevati potne in krošnjarske liste, iz-

vajati izgone sumljivih oseh, potepulhov, brezdelnežev ipd. Med preostalimi nalogami sta bila tudi skrb za določanje in spoštovanje zemljiških mej, ter zagotavljanje mirn in varnosti ob pomoči posameznikov, žandarmerije in vojaščine, sodišč in državnega pravdnštva. Zakon je določal tudi pristojnosti v primern naravnih nesreč (zbiranje stvari in sredstev za prizadete, ocenitev škode ipd.), določal je nadzor nad delovanji društev, prireditvami in tiskom. Okrajna glavarstva so morala prevzeti skrb nad reveži in ustanovami za siromašne, kaznilnicami, poboljševalnicami idr. Zakon je določal tudi nadzor nad snago, sejmi, cestami, vodnimi napravami, nadzor nad nevarnostjo požarov ter nadzor nad stavbnim redom. Med nalogami okrajnih glavarstev je bilo tudi bedenje nad splošno moralnostjo (moralni nadzor), nadzor nad obiskovanjem šol ter vzdrževanjem šolskih stavb, zdravstveni nadzor nad prebivalstvom (cepljenje, porodničarstvo, epidemije) ter davčne zadeve (določanje in pobiranje neposrednih davkov, nadzor nad neplačanimi davki ipd.).²⁰

Nolranja ureditev in način poslovanja okrajnih glavarstev oziroma sreskih načelstev

A. Nolranja ureditev okrajnih glavarstev

V okviru okrajnih glavarstev so delovali tile referati:

- finančni (davčni) referat
- referat za zdravstvo
- gradbeni referat
- veterinarski referat
- gozdni referat
- idr. zadeve

Tehnično službo je vodil inženir (skrb za ceste, regulacijska dela, pomembnejša gradbena dela in gradbena nadzorstva nad občinami). Finančno službo so vodili davčni inšpektorji (skrbeli so za davčno razdelitev in nadzorstvo), zdravstveno službo pa so vodili zdravniki. Pozneje je bila organizirana živinozdravniška služba, za njo pa še gazdarska.²¹

Vsa sreska načelstva so imela upravni, obrtni, kmetijski, veterinarski, prosvetni, zdravstveni in vojaški referat. Razen tega so bili nekaterim okrajnim načelstvom za področja več okrajev podeljeni še gazdarski referat, tehnični oddelek ter oddelek za nadzor mer.²²

¹⁹ Politični zakonik in vladni list (v nadaljevanju D. z. v. L.) za Štajersko, VII 98/1850, str. 106-145; Razglas namestnika z dne 3. 5. 1850, Kulak za poljiške oblasti v djavnost poslavljene.

²⁰ Prav tam.

²¹ Prav tam.

²² Ur. l. ljubljanske in mariborske oblasti št. 76, 313/1929, str. 593-604; Zakon o notranji upravi.

B. Fondi okrajnih glavarstev, ki jih hrani ZAC

Zgodovinski oris fondov okrajnih glavarstev, sreskih načelstev, ki jih hrani ZAC

1. Sresko načelstvo Laško

Eno izmed najmlajših, hkrati pa tudi eno najmanjših po obsegu je poleg šmarskega in gornjegrajskega (seveda na Štajerskem) prav gotovo Sresko načelstvo Laško. Ustanovljeno je bilo z zakonom o občni upravi z dne 26. 4. 1922. Delovati je začelo s 1. 6. 1924. Ozemlje laškega sreza je bilo nekdanj v upravno-političnem oziru sestavni del celjskega okrajnega glavarstva. Površinsko je merilo le 308 kvadratnih kilometrov. Teritorialna ureditev v okviru oblasti je bila določena s posebno kraljevo uredbo (Ur. l. pokrajinske uprave za Slovenijo, 1922/49). Sreza Brežice in Laško sta bila priključena ljubljanski oblasti. Ozemeljsko se je laški srez pokrival s sodnim okrajem Laško, razen občine Sv. Rupert, ki je bila priključena srezu Celje in s tem mariborski oblasti. Obsegalo je te občine: Hrastnik, Jurklošter, Laško, Marija Gradec, Sv. Krištof, Sv. Lenart, Trbovlje in Zidani Most. Njegove pristojnosti je urejal Zakon o razdelitvi države na oblasti.²³ Sresko načelstvo Laško je delovalo do leta 1941.

2. Sresko načelstvo Brežice

Okrajno glavarstvo Brežice je bilo poleg celjskega najstarejše glavarstvo na ozemlju, ki ga danes pokriva Zgodovinski arhiv Celje. Začetek njegovega delovanja sega v leto 1849. Sprva je zajemalo območje štirih, po odpravi sodnega okraja Podčetrtek pa samo treh sodnih okrajev: Brežice, Sevnice, Kozjega. Sodni okraji so zajemali te občine:

A. Sodni okraj Brežice: Brežice mesto, Zakot, Veliki Obrež, Gaberje, Sele, Mostec, Mihalovec, Loče, Rigonce, Kapele, Artič, Gornji Obrež, Sromle, Videm, Sremič, Stara vas (fara Videm), Stari Grad, Pesje, Dolga vas, Pletenje, Arnovec, Sušica, Stara vas (fara Sv. Lorene, Brezove, Bukovje, Drenovec, Orešje, Vihravec, Pišec, Podgorje, Dedjavec, Globoko, Blatno, Maloverb, Brezje, Bojzno, Piršenberg, Pavlaves.

B. Sodni okraj Sevnica: Blanca, Zabukovje, Sevnica trg, Rajhenburg trg (Brestanica), Anže, Gorica, Stolovnik, Raztez, Armenško, Brezje, Senovo.

C. Sodni okraj Kozje: Pilštajn trg, Zagorje, Straška Gorea, Lopatea, Drensko Rebno, Kozje trg, Veternik, Zdole, Buče, Vranska Gorea, Sedlarjevo, Verače, Lastnič, Virštajn, Podsreda trg, Koprivnica, Gorjane, Križi, Veliki Kamen,

Merčna sela, Sv. Peter pod Kunspergom, Planina trg, Paridol, Loke, Brezje, Planinska vas, Presično, Golobinjak, Suho, St. Vid, Podčetrtek trg, Imeno, Sopot.

Z odpravo okrajnih glavarstev med letoma 1854 in 1868 so bili tudi na brežiškem postavljeni mešani uradi, ki so teritorialno obsegali območje nekdanjih sodnih okrajev. Z ločitvijo sodstva od uprave je okrajno glavarstvo Brežice znova zaživelo in ostalo v taki obliki do odprave. Določen mu je bil prvotni teritorialni obseg (sodni okraj Brežice, sodni okraj Kozje ter sodni okraj Sevnica). Z uredbo o razdelitvi države na oblasti iz leta 1922 se je teritorialni obseg brežiškega sreza zaradi novonastalih srezov zmanjšal. Združeval je sodna okraja Brežice in Sevnica. Priključen je bil ljubljanski oblasti. Sodni okraj Kozje je z novo uredbo sodil pod novoustanovljeni srez Šmarje pri Jelšah in je bil priključen mariborski oblasti. Do propada stare Jugoslavije skoraj ni bilo sprememb, razen v letu 1929, ko se je sresko poglavarstvo preimenovalo v sresko načelstvo. Brežiški srez je bil odpravljen z okupatorjeve strani leta 1941.

Kot prvi brežiški okrajni glavar se omenja Anton Witt (But), kot komisarja Simon Praprotnik in Jernej Tratnik, kot tajnik pa Alojzij Gunčar (Guntschar).

3. Okrajno glavarstvo v Celju

Poleg okrajnega glavarstva v Brežicah je v tem delu Slovenije med najstarejšimi okrajno glavarstvo v Celju. Teritorialno je sodilo v mariborsko okrožje in bilo upravno podrejeno okrožnemu uradu v Mariboru. Ob ustanovitvi je pokrivalo območje 86 krajevnih in 257 katastrskih občin. Razdeljeno je bilo na šest sodnih in davčnih okrajev, in sicer: Celje, Vransko, Laško, Jelšovec, Gornji Grad in Konjice.

V sodni in davčni okraj Celje so spadale naslednje krajevne občine (soseske): Celje mesto (Stadt Cilli), Breg (Raab), Teharje (Tüchern), Sv. Lovrenc pod Prožinom (St. Lorenzen in Präschin), Žalec (Sachsenfeld), Petrovče (Petrovitsch), Griže (Greis), Gotovlje (Guttendorf), Velika Pirešica (Großpiereschitz), Vojnik (Hochenegg), Frankolovo (Sternstein), Višnja vas (Weixeldorf), Nova Cerkev (Neunkirchen), Dobrna (Doberna), Lemberg (Lemberg b. Neuhaus), Sv. Martin v Rožni dolini (St. Martin in Rosenthale), Sv. Razalija (St. Rasalia), Sv. Ahae (St. Aehazius), Sv. Primož (St. Primus), Sv. Jurij pod Rifnikom (St. Georgen bei Reicheneegg), Kostivnica pri Planini (Kostreinitz bei Montpreis), Svetina (Swetina), Šempeter v Savinjski dolini (St. Peter im Samuthale) in Sv. Pavel pri Preboldu (St. Paul bei Pragwald).

V sodni in davčni okraj Vransko so sodile te krajevne občine (soseske): Vransko (Franz), Tabor (St. Hieronymi), Sv. Jurij pri Taboru (St. Georgen bei Tabor), Gomilsko (Gomilsko),

²³ Ur. l. pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 49, 134/1922, str. 313-314; Uredba o razdelitvi države na oblasti.

Grajska vas (Burgdorf), Marija-Reka (Maria Riegg) in Polzela (Heilenstein).

V sodni in davčni okraj Laško so sodile te krajevne občine (soseske): Laško (Tiiffer), Sv. Krištof pri Laškem (St. Christof bei Tiiffer), Trbovlje (Trifail), Dol (Doll), Lešje (Marindorf), Sv. Lenart (St. Leonhard), Panče (Panetsche), Sv. Robert (St. Rupert) in Loka (Laak).

V sodni in davčni okraj Jelšovec so sodile te krajevne občine (soseske): Šmarje pri Jelšah (St. Marcin bei Erlachstein), Sv. Vid (St. Veit), Ponikva (Ponigl), Lemberg pri Zbelovem (Lemberg bei Plankenstein), Sv. Štefan (St. Stephan), Žusem (Süßenheim) in Slivnica (Schleinitz).

V sodni in davčni okraj Gornji Grad so sodile te krajevne občine (soseske): Gornji Grad (Oberburg), Nova Štifta (Neustift), Solčava (Sulzbach), Luče (Leutsch), Rečica (Rietz), Kokarje (Kokarje), Ljubno (Laufen), Mozirje (Pražberg).

V sodni in davčni okraj Konjice so odile te krajevne občine (soseske): Konjice trg (Gonobitz Markt), Vezina (Wäsina), Grišovlje spodnje (Unter-Grusehoje), Vrhole (Verholle), Tepanje (Tepinadorf), Konjiška vas (Gonobitzdorf), Žiče (Seitzdorf), Preloge (Prellöge), Zreče (Rötschach), Oplotnica (Oplotnitz), Okoška vas /Okoško/ (Augenbachdorf), Kot (Koth), Sv. Kunigunda /Sv. Jungert/ (St. Kunegund), Padeški Vrh (Padeschberg), Skomarje (Skomern), Stranice (Stranitzen), Ljubnica /Lubnice/ (Lubnitzen), Paka (Paak), Spodnji Dolič (Unterdollitsch), Kozjak (Kosiak), Brezje (Wresen), Vitanje (Weitenstein), Zbelovo (Plankenstein), Sv. Duh (Heil. Geist), Gornje Laže (Oberlasehe), Sv. Jernej (St. Bartholomä), Tolsti Vrh (Feistenberg), Sv. Uršula (St. Ursula), Sv. II (St. Egydi), Besovica /Vesovica/ (Wesowitza).

Iz naštetega je razvidno, da je bilo celjsko okrajno glavarstvo zelo veliko. Samo na slovenskem Štajerskem je obsegalo šest okrajnih sodišč, čeprav je veljalo načelo, naj posamezno okrajno glavarstvo ne obsega več kot tri. Imelo je 113.381 prebivalcev (po popisu iz leta 1857) in je bilo s tem takoj za graškim drugo največje v deželi. Površinsko je merilo 34 milj. Pokrivalo je deželne občine: Celje mesto, Breg, Teharje, Sv. Lovrene pod Prožinom, Žalec trg, Petrovče, Griže, Gotovlje, Velika Pirešica, Vojnik trg, Frankolovo, Višnja vas, Nova Cerkev, Dobrua, Lemberg, Šmartno v Rožni dolini, Sv. Rozalija, Sv. Ahač, Sv. Primož, Sv. Jurij pod Rifnikom trg, Kostivnica pri Planini, Svetina, Sv. Peter v Savinjski dolini, Sv. Pavel pri Preboldu.

Prvo teritorialno okrnitev je okrajno glavarstvo v Celju doživelo leta 1903, ko je bil izločen zaradi ustanovitve okrajnega glavarstva v Konjicah izločen sodni okraj Konjice. Leta 1922 pa je bil z uvedbo sreskih načelstev ozemelsko zmanjšan še za teritorij treh sodnih okrajev. Z uvedbo okrajnega glavarstva v Laškem, okrajnega glavarstva v Šmarju pri Jelšah in okrajnega

glavarstva v Gornjem Gradu je izgubilo sodne okraje Laško, Šmarje pri Jelšah in Gornji Grad. Ostala sta mu le še sodna okraja Celje in Vransko. Priključeno je bilo mariborski oblasti. V takšni obliki je dočakalo svojo razpustitev leta 1941.

Kot zanimivost naj omenim dopis, ki ga je poslala deželna vlada za Slovenijo poverjeništvu za notranje zadeve Mestnemu magistratu v Celju. Iz njega je razvidno razmerje med delovnimi področji mestnega magistrata Celje in Okrajnega glavarstva Celje v zvezi s policijskimi posli: "...da okrajno glavarstvo začasno izvršuje v mestnem področju naslednja opravila: varnostno policijsko službo, vse odredbe za slučaj javnih nemirov, javne prireditve, prijavljanje in evidenco prebivalstva, policijsko nadzorstvo in izgone, cenzuro..." V istem dopisu je posebej poudarjeno, da je ta uredba mišljena le kot prehodna.²⁴

Kot prvi okrajni glavar se omenja Ivan Schmelzer, kot komisarja pa Ignacij Novak, Mihael Žlebir (Schlebie), Anton Smole (Smolle) in Rudolf Pulsator.

Dela na gradivno okrajnih glavarstvih in sreskih načelstvih

V uvodu naj nakažem samo bežen pregled pisarniškega poslovanja, ki je izoblikovalo precejšen del svoje podobe v drugi polovici devetnajstega stoletja. Podrobno je bilo predstavljeno v razpravi Jožeta Žontarja²⁵ in razpravi Saše Serše.²⁶

Pred marčno revolucijo je pisarniško poslovanje obvladoval zelo zapleten sistem odlaganja spisov. Spise v zvezi z dalj trajajočim postopkom je bilo treba iskati na več mestih. Rešitev te pomanjkljivosti se je ponudila ob uvedbi novih upravnih oblasti. 7. 4. 1848 so bila izdana navodila za upravne oblasti, v katerih je bilo vsem namestništvom naročeno, naj pisarniško poslovanje poenostavijo kolikor je mogoče. Na Kranjskem so tako že naslednje leto uvedli enoten registraturni načrt in enake obrazce za poslovanje.²⁷

17. 3. 1855 je izšlo uradno navodilo za mešane in upravne okrajne urade ter urade sodnih stolov (veljavno je bilo za vse kronovine razen za lombardsko-beneško kraljestvo ter Vojno

²⁴ Mestna občina Celje 1919-1941, AŠ 7, sfg. Pr. 114/1919; Razmerja med področji dela mestnega magistrata in okrajnega glavarstva Celje.

²⁵ Jože Žontar, Razvoj sistemov poslovanja s spisi pri upravnih oblasteh do reforme pisarniškega poslovanja leta 1956, Arhivi XVI/1-2, Ljubljana 1993, str. 30-44.

²⁶ Saša Serše, Način odlaganja spisov pri upravnih in avtonomnih organih na deželni in lokalni ravni v drugi polovici devetnajstega stoletja, Arhivi XXI/1-2, Ljubljana 1998, str. 26-31.

²⁷ Namestništvu za Kranjsko, 1-2, št. 7191/1850; ARS - Registraturs-Plan für die Stuhltherei und die Bezirkshauptmannschaften in Krain, Laibach 1851.

krajino), ki je odrejalo notranjo ureditev in opravilni red.²⁸ Kljub temu da je bilo z njim urejeno poslovanje okrajnih uradov, je isti sistem poslovanja ostal v veljavi tudi po njihovi odpravi in se tako nadaljeval tudi pri poslovanju okrajnih glavarstev.

Opravilni red je določal sistem odlaganja spisov v registraturo.

Temeljlil je na dvanajstih vsebinskih skupinah, označenih z velikimi latinskimi črkami:

- A. Zakoni in spisi
- B. Uradne in personalne zadeve
- C. Vojaške zadeve
- D. Cerkevne in šolske zadeve
- E. Zdravstvene zadeve, pomoči revnim, dobrodelne ustanove
- F. Kmetijstvo, rudarstvo, gozdarstvo, lov
- G. Trgovina in obrt
- H. Ceste, stavbe (ali pod D, E, F, G)
- I. Policijske zadeve (če niso v E, F, G, H)
- L. Občinske zadeve
- M. Davčne, finančne zadeve
- N. Razno

V okviru vsake skupine so bili spisi odloženi po tekočih vložnih številkah. Spise so združevali v zadeve v okviru enega registraturnega obdobja, ki je lahko obsegalo eno do pet let, glede na količino dotoka spisov. Število skupin ni bilo vedno enako. S posebnim dovoljenjem so lahko uradi število skupin po potrebi zvečali ali zmanjšali. Manjši uradi so poslovanje še poenostavili in odlagali rešene zadeve po zaporednih vložnih številkah. Pri njih je registraturna doba trajala samo leto dni. Predpis je tudi določal, da se za vse spise, ki so bili odloženi v enem registraturnem obdobju, izdela abecedno kazalo. Vsebovati je moralo vložno številko in označbo ene izmed registraturnih skupin.

Kljub spremembi oblasti je sistem poslovanja ostal vse do razpustitve sreskih načelstev.

1. Sresko načelstvo Laško

Ob razpustu laškega sreskega načelstva so Nemei upravni sedež prenesli v Trbovlje.

Pri pregledu prevzetega gradiva Skupščine občine Trbovlje leta 1979 se je pokazalo, da je med občinskim gradivom tudi del gradiva laškega sreza. Verjetno se je zahvaliti zgolj naključju, da je ohranjena vsaj ta malenkost. Čeprav zaradi svoje okrnjenosti nima posebne pričevalne vrednosti, pa je redek vir za proučevanje tega prostora. Zajema obdobje od ustanovitve leta 1922 in do njegovega razpusta leta 1941. Med samim gradivom najdemo nekaj dokumentov s starejšo letnico. Ker zaradi teh fragmentov ni imelo pomena oblikovati posebnega fonda, so priključeni fondu sreza. Kot največja škoda se je pokazala izguba vseh evidene nad gradivom. Samo

gradivo je bilo v precej slabem stanju, pomešano med sabo in popolnoma neurejeno. Iz samih spisov ni bila razvidna njihova prvotna ureditev, zato so predstavljala prva dela na gradivu uvedba neke smiselne in pregledne oblike, ki bi poenostavila pregled nad njegovo vsebino. Zaradi že omenjene slabe ohranjenosti gradiva ponekod lahko govorimo le o fragmentih, valorizacija ni imela pomembne vloge. Delo je bilo osredotočeno na vsebino in na njeno razdelitev v pregledne skupine. Nastali so tile tematski sklopi:

- I. Upravne zadeve
- II. Kultura in prosveta
- III. Zdravstvo in socialno skrbstvo
- IV. Lov
- V. Društva
- VI. Tehnična dokumentacija
- VII. Gradnje
- VIII. Obrtne zadeve
- IX. Razno.

Največ pozornosti je bilo posvečeni vsebini gradiva, ker so se naslovi zadev in njihova vsebina marsikdaj razhajali. V eni sami mapici je bilo pomešano več dokumentov z različnimi vsebinami. Zato je bilo treba pregledati dokument za dokumentom in vsakemu posebej določiti naziv arhivske enote. V okviru tematske razdelitve gradiva se je le to razvrstilo še kronološko. Ta sistem poenostavi uporabo gradiva.

Največ je ohranjene gradbene dokumentacije (gradbene zadeve rudnika Trbovlje, Laško, Hrastnik, Elektrarne Trbovlje, Cementarne Trbovlje ter nekaj privatnih gradenj). Preostalo gradivo predstavlja le drobce npravnega gradiva, gradiva za šolstvo in prosveto...

2. Okrajno glavarstvo oziroma sresko načelstvo Brežice

V letu 1976 je iz Posavskega muzeja v Brežicah prišlo v celjski arhiv dragoceno, predvsem pa izjemno zanimivo gradivo okrajnega glavarstva Brežice. Dragoceno in zanimivo zato, ker je to eno izmed redkih okrajnih glavarstev, predvsem pa edino tako ohranjeno na ozemlju, ki ga pokriva zgodovinski arhiv v Celju (od sedmih okrajnih glavarstev so ohranjena edino tri). Res je, da se je ob podrobnejšem pregledu količinsko močno zmanjšalo, kar pa mu ne zmanjšuje vrednosti. Od 170 arhivskih škatel jih je ostalo le sto, kajti med gradivom so bili pomešani tudi fondii drugih ustvarjalcev. Tako so bili izločeni in ustvarjeni novi fondii, ki so sedaj že ustrezno urejeni in popisani. Med gradivom Okrajnega glavarstva Brežice se je tako našlo gradivo Okrajnega urada Sevnica, Okrajnega urada Kozje (izdan v Inventarjih št. 2 - Okrajni uradi 1854-1868),²⁹ Okrajnega šolskega sveta Brežice,

²⁸ D. z. v. l. za Štajersko, XI/1855, str. 175-213; Uredbi poduk za zedinjene in politične okrajne in župnijske gospodke.

²⁹ Vida Benkovec, Ivanka Zajc-Cizelj, Hedvika Zdovec, Okrajni

Okrajnega šolskega sveta Kozje, Okrajnega šolskega sveta Sevnica (izdani v Inventarjih št. 7 - Šolski sveti 1864-1941)³⁰ ter gradivo Hranilnice mestne občine Brežice in Okrajne Hranilnice Kozje, ki pa je priključeno fondu Gradivo hranilnic in posojilnic 1876-1970. Ohranjenih je tudi nekaj fragmentov okrajnega urada Brežice, ki pa so priključeni okrajnemu glavarstvu Brežice.

Gradivo je prispelo v arhiv v povsem razsutem stanju. Na žalost ni ohranjen niti en delovodnik, ki bi nam olajšal delo. Na ta način bi lahko ohranili prvotno ureditev. Težnja pri prvem urejanju gradiva je bila, da se celoti da neki smisel in olajša iskanje želene vsebine. Pri tem so se skušali držati prvotne ureditve, kajti na spisih so se ohranile oznake vschinskih skupin. Zadeve sploh niso hile popisane, tako da tudi o ohlapnem popisu ne moremo govoriti. Večina gradiva je bilo razvrščena kronološko. Ker ni bil narejen podrobnejši popis gradiva, ni bilo razvidno, katere zadeve vsebuje. Kajti oznake N, R ipd. so povedale premalo oziroma nič o vschini sklopa.

Pri vnovični obdelavi gradiva se je ohračala pozornost ravno na vsebino. Gradivo je bilo temeljiteje razdeljeno v tematske sklope. Posamezne zadeve so dohile svoj naslov ter bile označene z letnico nastanka in signaturno številko. Pred letnico je še zapisana oznaka sklopa. Če primerjamo oba popisa, je razlika očitna:

Prej:	Potem:
Okrajno glavarstvo Brežice	Okrajno glavarstvo Brežice
G 1891	Leto: 1891
Sig.:	F/6
	Seznam članov Štajerske deželne družbe

Tematski sklopi so dobili nove oznake, vendar zaradi izgubljenih evidenc to ne pomeni grohega posega v gradivo. V okviru teh sklopov je še uporabljena kronološka razvrstitev. Iskanje je tako lažje in pocenostavljeno. V veliko pomoč so tudi kazala (stvarna, imenska, krajevna) na koncu popisa.

Spisi do leta 1919 so pisani v nemškem jeziku in v gotici. To velja predvsem za Brežice mesto, kjer je nemški jezik trdno zasidran vse do konca prve svetovne vojne, pri občinah pa je stanje popolnoma drugačno. Pri dopisih ohčin, ki jih je pokrival brežiški okraj, najdemo spise, pisane v slovenskem jeziku, že pred letom 1890. Iz njih je razvidna tudi želja o doslednem poslovanju v slovenskem jeziku. Po letu 1919 je nemški jezik tudi uradno odpravljen iz vseh državnih uradov.

Popis končuje del gradiva okrajnega sodišča Brežice. To so zemljiškoknjižni izpiski, testamenti in ženitna pisma. Ni znano, na kakšen način je bilo to gradivo priključeno gradivu

Okrajnega glavarstva Brežice. Zgodovinski arhiv Celje doslej še ni prevzel gradiva okrajnega sodišča Brežice, zato ho to gradivo zaradi večje preglednosti za zdaj ostalo priključeno temu fondu. Uvrstitev na konec fonda okrajnega glavarstva Brežice omogoča, da se bo oh prevzemu gradiva okrajnega sodišča iz Brežic zgoraj naštetu gradivo izločilo iz omenjenega fonda in priključilo gradivu Okrajnega sodišča Brežice.

Gradivo okrajnega glavarstva Brežice, ki ga hrani deželni arhiv v Gradcu

V popisu okrajnih glavarstev (Bezirkshauptmannschaften) na Spodnjem Štajerskem B 74 je pod naslovom Arhivalije okrajnega glavarstva v Brežicah navedeno, da hrani graški arhiv gradivo okrajnih uradov v Brežicah, Kozjem in Sevnici ter gradivo okrajnega glavarstva v Brežicah. To so spisi, nastali v letih 1850-1870, teh je 110 fasciklov, in zapisniki v petdesetih zvezkih. Podrobnega popisa ni.

3. Okrajno glavarstvo Celje

Gradivo okrajnega glavarstva Celje (1850-1854) je prevzel Zgodovinski arhiv v Celju 27. septembra leta 1983 in je vpisano v akcijijski knjigi pod tekočo številko 160. Izročil ga je Arhiv republike Slovenije, prek katerega je potekala restitucija arhivskega gradiva, ki je nastalo na slovenskem etničnem ozemlju in je bilo shranjeno v avstrijskem državnem arhivu. Gradivo je bilo predmet tretje predaje, ki je potekala na temelju jugoslovansko-avstrijskega sporazuma iz leta 1923 in je navedeno v seznamu št. 21 pod tekočo številko 40.

Po prevzemu v Zgodovinski arhiv v Celju je bilo gradivo tehnično opremljeno in nastavljen so bile osnovne evidenc, ki so nadomeščale popis do arhivistične ureditve gradiva. Pri arhivistični ohdelavi se je gradivo razvrstilo v vsehinske skupine, ne da bi se pri tem razhila tekoča foliacija - to pa predvsem zato, ker je bilo gradivo že pred arhivistično ohdelavo varnostno mikrofilmno (št. mikrofilma 013-015). Prav tako ni imelo ohranjenih spisovnih evidenc. Gradivo je le fragment nekoč obsežne dokumentacije. Ohranili so se samo gradbeni spisi, zato ni bilo treba narediti nohenih posegov na gradivo.

Gradivo okrajnega glavarstva Celje, ki ga hrani deželni arhiv v Gradcu

V popisu okrožnih uradov (Kreisämter) B 68 je pod naslovom Celje (okrožni urad, okrajno glavarstvo, okrajni urad) navedeno tudi arhivsko gradivo celjskega okrajnega glavarstva in okrajnega urada (Cilli, Bezirkshauptmannschaft und Bezirksamt). Večinoma gre za gradbene spise, nastale v letih od 1850 do 1868.

F 23 1850-1860 Gradbene zadeve

³⁰ urali 1854-1868, Inventarji 2.

³⁰ Metka Bukošek, Ivanka Zajc-Cizelj, Šolski sveti 1864-1941, Inventarji 7.

- (Bausachen) I F
 1854-1856 Gradbene zadeve I F
 1857-1858 Gradbene zadeve I F
 1859-1860 Gradbene zadeve I F
 1861-1865 Gradbene zadeve I F
 1854-1868 Varia (Miscellanea)

V popisu okrajnih glavarstev (Bezirkshauptmannschaften) na Spodnjem Štajerskem B 74 je pod naslovom Arhivalije okrajnega glavarstva v Celju navedeno, da je shranjeno v graškem arhivu gradivo okrožnega urada v Celju, okrajnih uradov v Celju, Šmarju pri Jelšah, Slovenskili Konjicah, Gornjem Gradu, na Vranskem in okrajnega glavarstva v Celju ter 260 zvezkov zapisnikov in kazal, nastalih v drugi polovici 18. stol. do leta 1870. Podrobnega popisa ni.

VIRI

1. Državni zakonik in vladni list (v nadaljevanju D.z.v.l.) za Štajersko, VII 98/1850, str. 106-145; Razglas namestnika 3. 5. 1850; Poduk za politiške oblasti v djavnost postavljene.

2. D.z.v.l. za kronovino Štajersko, XXI. del, 1850; Razpis namestnika z dne 20. 9. 1850, s katerim se po začasni občinski postavi 17. 3. 1845 urejene nove krajne občine s svojim politiškim sodnijskim in dačnjskim okrogom v kronovini štajerski razglašujejo.

3. D.z.v.l. za Štajersko, IV/1854, Odredba notranjega ministra... 31. 1. 1854; Upravna in sodna razdelitev Vojvodine Štajerske.

4. D.z.v.l. za Štajersko, XLII/1854, Odredba notranjega ministra... 23. 9. 1854; Začetek dela okrajnih uradov.

5. D.z.v.l. za Štajersko, XI/1855, str. 175-213; Uredski poduk za zedinjene in politične okrajne in župnijske gosposke.

6. Državni zakonik za štajersko vojvodstvo, I/1862, 5. 3. 1862. Postava, s katero se dajejo osnovne ali glavne pravila, da se po njih uravnavajo občine (soseske, stenje, komuni, gmajne).

7. D.z.v.l. za Štajersko, I/1868, Razglas deželnega poglavarja 27. 7. 1868; Začetek dela okrajnih glavarstev.

8. D.z.v.l. za Štajersko, XI/1868, Razglas namestništva 17. 9. 1868; Ukinitev okrajnih stavbnih uradov in izročitev kompetene okrajnim glavarstvom.

9. D.z.v.l. za Štajersko, XX/1868, Razglas namestništva 3. 19. 1868; Politična in sodna razdelitev Vojvodine Štajerske.

10. D.z.v.l. za Štajersko, IV. del, 27/1854, str. 56-66, Ukaz ministrov notranjih zadev, pravosodja in dnarstva 31. 1. 1854, s katerim se razglašuje politična in sodna uredba vojvodine štajerske.

11. D.z.v.l. za vojvodino Štajersko, XIX/1902, 1903, str. 238; Razglas c.kr. namestnika na Štajerskem z dne 8. 9. 1903 zaradi ustanovitve okrajnega glavarstva v Konjicah, in ustanovitve delovanja politične ekspozičure v Konjicah.

12. Ur.l. Narodne vlade SHS v Ljubljani, št. XXV-203/1918, str. 54.

13. Ur.l. pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 49, 134/1922, str. 313-314; Uredba o razdelitvi države na oblasti.

14. Ur.l. pokrajinske uprave za Slovenijo št. 49, 136/1922, str. 315-321; Zakon o oblastni in sreski samoupravi.

15. Ur.l. ljubljanske in mariborske oblasti št. 48, 161/1924, 19. 5. 1924, str. 312; Upostavitev sreskih poglavarstev.

16. Ur.l. ljubljanske in mariborske oblasti št. 48-1132, 2. 5. 1924, str. 312; Razglas za srez Laško.

17. Ur.l. ljubljanske in mariborske oblasti št. 76, 313/1929, str. 593-604; Zakon o notranji upravi.

18. Verordnungs und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, št. 24/1941, str. 196-199; Verordnung über die gebietliche Gliederung der Untersteiermark in Land- und Stadtkreise.

19. Fond mestne občine Celje 1919-1941, AŠ 7, sig. Pr. 114/1919; Razmerja med delokrogi mestnega magistrata in okrajnega glavarstva Celje.

20. Namestništvo za Kranjsko, 1-2, št. 7191/1850; ARS-Registratur-Plan für die Statthaltereie und die Bezirkshauptmannschaften in Krain, Laibach 1851.

UPORABLJENA LITERATURA

1. Jože Žontar, Nekatera vprašanja organizacije državne uprave na slovenskem od srede 18. stoletja do najnovejšega časa, Arhivi letnik II, št. 1-2, Ljubljana 1979, str. 13-16.

2. Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918; Zgodovinsko-bibliografski vodnik, Gradec-Celovec-Ljubljana-Gorica-Trst 1988.

3. Jože Žontar, Nastanek in razvoj upravnih okrajev na Slovenskem do leta 1849; Zgodovinski časopis 34-1980, 1-2, str. 123.

4. Sergej Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961.

5. Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979.

6. Milko Mikola, Razvoj uprave na konjiškem od 18. stoletja do danes, Zbornik 1996, str. 7-14.

7. Vida Berkopec, Ivanka Zajc-Cizelj, Hedvika Zdovec, Okrajni uradi 1854-1868, Inventarji 2, str. 7-14.

8. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.

9. Janko Orožen, Celje kot sedež državne uprave, Zgodovina Celja in okolice II. del (1849-1941), Celje 1974, str. 12-19.

10. Saša Serše, Način odlaganja spisov pri upravnih in avtonomnih organih na deželni in lokalni ravni v drugi polovici devetnajstega stoletja, Arhivi XXI/1-2, str. 26-31.

ZUSAMMENFASSUNG

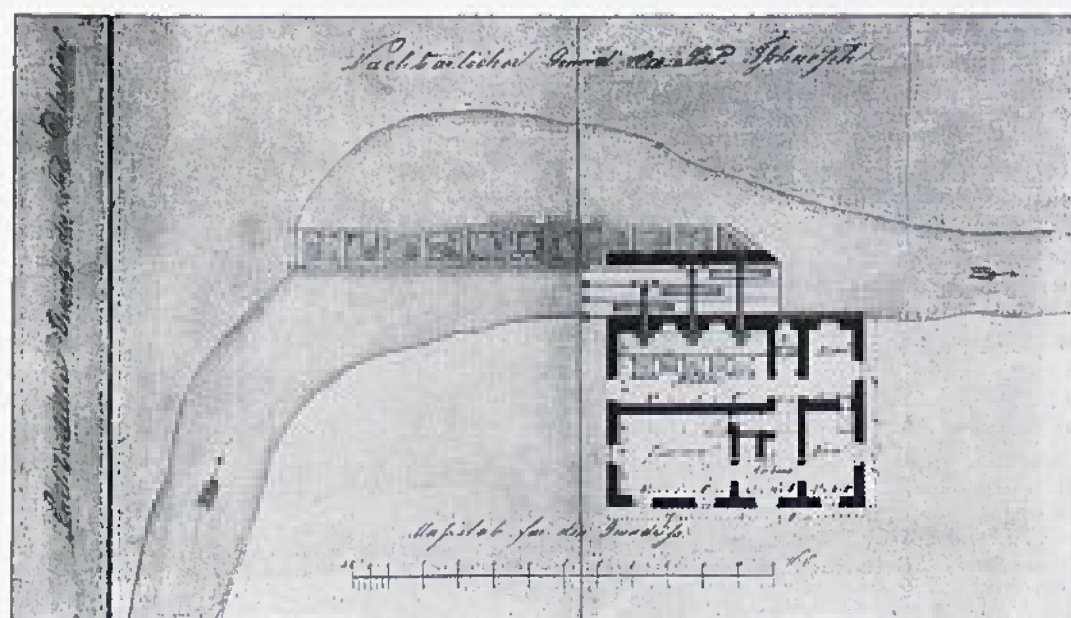
DIE ARCHIVBESTÄNDE DER BEZIRKSHAUPTMANNSCHAFTEN IM HISTORISCHEN ARCHIV CELJE

Bis zum Jahre 1848 waren für die Verwaltung keine Organe zuständig, die vom Staat errichtet und bezahlt wurden. Nach diesem Jahr wird eine Organisation des Staatsapparats vorgenommen und die Verwaltung vom Gerichtswesen getrennt. Als niedrigste Stufe der staatlichen politischen Macht werden Bezirkshauptmannschaften eingeführt. Im *Historischen Archiv Celje* (Zgodovinski arhiv Celje) werden Archivbestände von nur drei Bezirkshauptmannschaften (Brežice, Celje, Laško) aufbewahrt, während vier Archivbestände (Bezirkshauptmannschaften Šmarje pri Jelšah, Slovenske Konjice, Gornji Grad, Krško) als verloren gelten. Am besten erhalten ist der Fonds der Bezirkshauptmannschaft Brežice. Alle Archivbestände wurden nach Sachgruppen, in diesem Rahmen jedoch chronologisch geordnet. Ein Teil der Archivbestände der Bezirkshauptmannschaften wird im Landesarchiv in Graz aufbewahrt.

SUMMARY

THE FONDS OF THE DISTRICT BOARDS AND LOCAL DEPUTIES KEPT IN THE HISTORICAL ARCHIVES OF CELJE

Up until 1848, the administration was not carried out by bodies appointed and paid by the state. After this year, however, the state carried out a thorough reorganisation of the state apparatus, which included separating the administration from the judiciary and the introduction of the district boards as the lowest level of political authority. Only three fonds of district boards (those of Brežice, Celje and Laško) are kept in the Historical Archives of Celje, while four of these (those of Šmarje pri Jelšah, Slovenske Konjice, Gornji Grad and Krško) are lost. The best preserved fond of the above three is that of the Brežice district board. All three fonds are arranged according to themes, and within the framework of this, also chronologically. A part of the records of the district boards is also kept in the Provincial Archives of Graz.

Andrej Mlakar, gradnja mlina 1854, Okrajno glavarstvo Celje, AŠ 1 3/1.

UDK 930.253.4:912(497.4 Lj.)

Neznani načrti Ljubljane iz leta 1816 v dunajski Albertini

BOŽO OTOREPEC

Ko sem leta 1964 na Dunaju iskal gradivo za zgodovino ljubljanskega gradu, sem se oglašil tudi v grafični zbirki Albertina, v upanju, da morda najdem gradivo za svojo raziskavo. V študijski dvorani me je sprejela prijazna kustodinja, po izobrazhi umetnostna zgodovinarica. Ko je slišala za mojo željo, mi je prinesla kartotečni pregled zbirke, imenovane Architektur-Zeichnung Sammlung, v kateri hranijo različne načrte s tega področja. In res je mapa številka 78 hranila gradivo iz Ljubljane. Ovitek 7 je pod št. 44-48 omenjal načrte kaznilnice na Žabjem trgu (Froschplatz) s šestimi predlogi A. Schaffenratha iz leta 1816 za predelavo v inkvizicijsko hišo "Inquisitionshaus". Pod št. 38-43 je spravljen tloris uršulinskega samostana, delo Johanna Bapt. Auerbergerja z dne 3. 5. 1816, ki obsega šest načrtov poslopja. Pod št. 33-37 je spravljen prevod "Ansicht der k.k. Militär-Casserne zu Laibach bey St. Peter" s petimi listi, delo Alojza Babnika iz leta 1816. Vsebuje med drugim pogled šentpeterske kasarne od župnijske stavbe in cerkve do Ljubljanice. Pod št. 28-32 je tloris ljubljanskega licejskega poslopja, ki ga je izdelal Deschman leta 1816; kaže lego poslopja na današnjem živilskem trgu z vrhom in sosednjimi hišami. Kopitarjeva ulica se je imenovala Wassergasse, omenjeni so novi šolski drevored, Šolski trg, Dom Stiftsgasse in Alumnatsgasse. Pod št. 23-27 so načrti oz. tlorisi deželne in Pogačnikove hiše na Novem trgu. Dvorni trg se je imenoval Neumarktsgasse, omenjeni so Salendrova ulica, Gosposka ulica in Nemški trg pred Križankami, priložen pa je tudi tloris Knežjega dvorca Auerspergov, delo A. Schaffenratha iz leta 1816.

Št. 16-22 iz iste mape, to je mape 78, ovitek 7 vsebujejo načrte oz. tlorise ljubljanskega gradu, ki jih je napravil Karl Alojz Schaffenrath z asistentom Francem Ksaverjem Deschmanom leta 1816. Št. 16 kaže načrt drugega nadstropja gradu, pod št. 17 je lep pogled na grad mesta od stolpa pri današnjem vhodu do okopov (šanc) v ozadju, kjer so vidni vojaki in topovi; lepo viden je tudi zdaj na novo odkriti vhod v kazemate, stolp z uro in vhod prek stopnic. Št. 18 prikazuje potrebna dopolnila za čuvanje jetnikov (okna, vrata, peči itd.). Št. 19 prikazuje vsa podzemna skladišča

gradu z vidnim obokanim vhodom v kazemate, prehodom na bastijo, hastijo s škarpo in topovi ter kazemate, prehod k topovom, mrliško kamro pod kapelo, skladišče kurjave za upravo in zapornike. Št. 20 kaže tloris pritličja gradu od glavnega vhoda, stolp, stražarnico in moški zapor, stanovanja nadzornikov in druga. Št. 21 kaže načrt prvega nadstropja s sušilnico perila, stranišči, bolniško sobo in moškimi ter ženskimi zapori, kor v kapeli, marketendarjevo stanovanje in stanovanje požarnega čuvaja. Št. 22 kaže tloris drugega nadstropja gradu z depozitorijem zaporov, izhodom na dvorišče in žensko bolniško soho ter ostrežje kapele.

Št. 13-15 v ovitku 7 mape 78 kažejo nekdanji kapucinski samostan na današnjem Kongresnem trgu, pa tudi tlorise uršulinske cerkve, dele lončarstva, viceodomske hiše (na mestu današnje univerze), stanovskega gledališča ter nenaseljen kapucinski samostan, delo K. Deschmana iz leta 1816. Št. 8-12 kažejo tloris frančiškanskega samostana, delo A. Schaffenratha; pod št. 8 je lepa velika barvna slika samostana z imeni ulic; današnja Nazorjeva je bila Augušćinska gasa, Čopova se je imenovala Slonova ulica ter Kapucinska gasa v smeri proti vodi.

Ovitek 6 iz mape 78 vsebuje pod št. 6-7 glavno in stransko fasado cerkve v Sentvidu pri Ljubljani iz leta 1793 s popravki kupole. Pod št. 1 je situacijski načrt dela mesta Ljubljane v okolici nekdanjega frančiškanskega samostana na današnjem živilskem trgu. V načrt je vnešena lega nekdanjih Poljanskih mestnih vrat, jarek, frančiškanska cerkev in obzidje Poljanskega predmestja. Pet načrtov prikazuje profil frančiškanskega samostane ter načrte za predelavo za normalko. Pod št. 13 je tloris nekdanjega kapucinskega samostana v Novem mestu iz obdobja okoli 1780-90, št. 11 pa kaže tri načrte arhitekta Zulianija za cerkev v Velesovem iz leta 1766 z lepo fasado.

O omenjenih načrtih Ljubljane sem obvestil dr. Damjana Prelovška in ta jih je dal pozneje v Albertini kopirati, ostali pa so še neobjavljeni. Branku Korošeu ti načrti ob izidu njegove knjige "Ljubljana skozi stoletja: mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti" leta 1991 niso bili znani.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE UNBEKANNTEN PLÄNE VON LJUBLJANA IN DER WIENER ALBERTINA (MASCHINENGESCHRIEBENES MANUSKRIFT)

Der Autor behandelt in seinem Beitrag die bisher unbekanntten Stadtpläne von Ljubljana aus dem Jahre 1816, die in der Wiener Albertina verwahrt werden. Es handelt sich um die Werke von A. Schaffenrath, J.B. Auerberger und A. Babnik.

SUMMARY

UNKNOWN MAPS OF LJUBLJANA FROM 1816 IN THE VIENNESE ALBERTINA

The author discusses heretofore unknown maps of the city of Ljubljana dating from 1816 kept in the Viennese Albertina. The maps are the work of A. Schaffenrath, Johann Bapt. of Auerberg and Alojz Babnik.

Med prvo svetovno vojno porušene stavbe med Kromberkom in Gorico v naselju Pri hrastu. V ozadju je viden Sabotin. Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, zbirka fotografij, Johann Freund 1/18

Odlok Deželnega namestništva v Gradcu za ohranitev in hrambo cehovskih arhivalij leta 1914

HEDVIKA ZDOVC

Varovanju naravne in kulturne dediščine posvečamo danes veliko pozornost. Kako ravnati z arhivalijami cehov, registraturnimi in arhivskimi akti, predmeti, ki so sodili k dediščini in so imeli veliko zgodovinsko, znanstveno, kulturno, pa tudi uporabno vrednost, je opozarjala deželna oblast na Štajerskem že v 19. stoletju.

V kabinetnem pismu cesarja o izločitvi in uničenju nepotrebnih registraturnih in arhivskih aktov z dne 6. marca 1832 je bilo dočeno, da se niso smeli uničiti akti, ki so bili ali naj bi bili uporabni in potrebni tudi v prihodnosti, prav tako tudi tisti, ki za uradno poslovanje niso bili več potrebni, imeli pa so ali pa naj bi v prihodnosti imeli zgodovinsko ali podobno vrednost. Ta najvišji normalni predpis je bil razglašen v odredbi višje dvorne pisarne 24. marca 1832 št. 5623.¹

Po tem predpisu so se morali natančno ravnati organi uprave. Konec 19. stoletja je nastal problem ohranitve cehovskih in združinskih arhivalij ter predmetov. Celje je formalno odpravil nov obrtni red, ki ga je vlada izdala leta 1859. Kot so pokazale izkušnje, je bilo vrednim arhivalijam skozi leta povzročeno veliko škode zaradi slabega hranjenja in prestavljanj ob menjavi združinskih predstojnikov. Iz katalogov antikvariatov je bilo mogoče ugotoviti, da so se le-ti pogosto izgubili tudi zato, ker so bili taki predmeti prodani trgovcem s starinami, od njih pa prodani v tujino.

Da bi preprečili novo izgubo, je deželno namestništvo z več odloki od političnih oblasti nižje instance zahtevalo, da morajo varovanju te dediščine posvetiti večjo pozornost.

Z odlokom z dne 13. februarja 1884 št. 2635 je naložilo vsem političnim oblastem prve instance pobudo štajerskega deželnega sveta, naj raziščejo vse primere še obstoječih arhivalij prejšnjih cehov in podprejo njihov prenos v štajerski deželni arhiv.

Leta 1896 je bilo konservatorjem centralne komisije za umetnost in zgodovinske spomenike naročeno, naj vplivajo na občinska predstojništva, tako da bodo še obstoječe cehovske in bratovske skladnice v občinskih arhivih skrbno zbrali in branili. Po meščanskih bišah naj bi povpraševali po morebitnih še preostalih starih

cehovskih skladnicah in te naj bi po možnosti tudi prenesli v občinske arhive.

Kljub tem akcijam so v začetku 20. stoletja velik del štajerskih cehovskih arhivalij še vedno hranila združna predstojništva, ali pa so bile v rokah privatnih oseb. Prav zaradi njihovega zgodovinsko-znanstvenega in uporabnega pomena pri obrtnih zadevah se je deželno namestništvo zelo zavzemalo, da bi bile predane v varno hrambo, kakršna je bila zagotovljena v javnih arhivih. Zato je od političnih nižjih oblasti zahtevalo zaščito še obstoječih cehovskih predmetov in arhivalij (odlok e. kr. ministrstva za trgovino z dne 26. januarja 1911, št. 36650).

Za hrambo arhivalij bi morali najti stalen, primeren, ognjevaren in suh prostor ter po možnosti preprečiti nenehno prestavljanje cehovskih skrinj. V tem pogledu bi bilo treba zadrugo pripraviti do tega, da bi njihove starine predale v hrambo štajerskemu deželnemu arhivu. Kot je bilo znano, bi se kljub temu ohranila lastniška pravica zdruge ali drugih lastnikov.

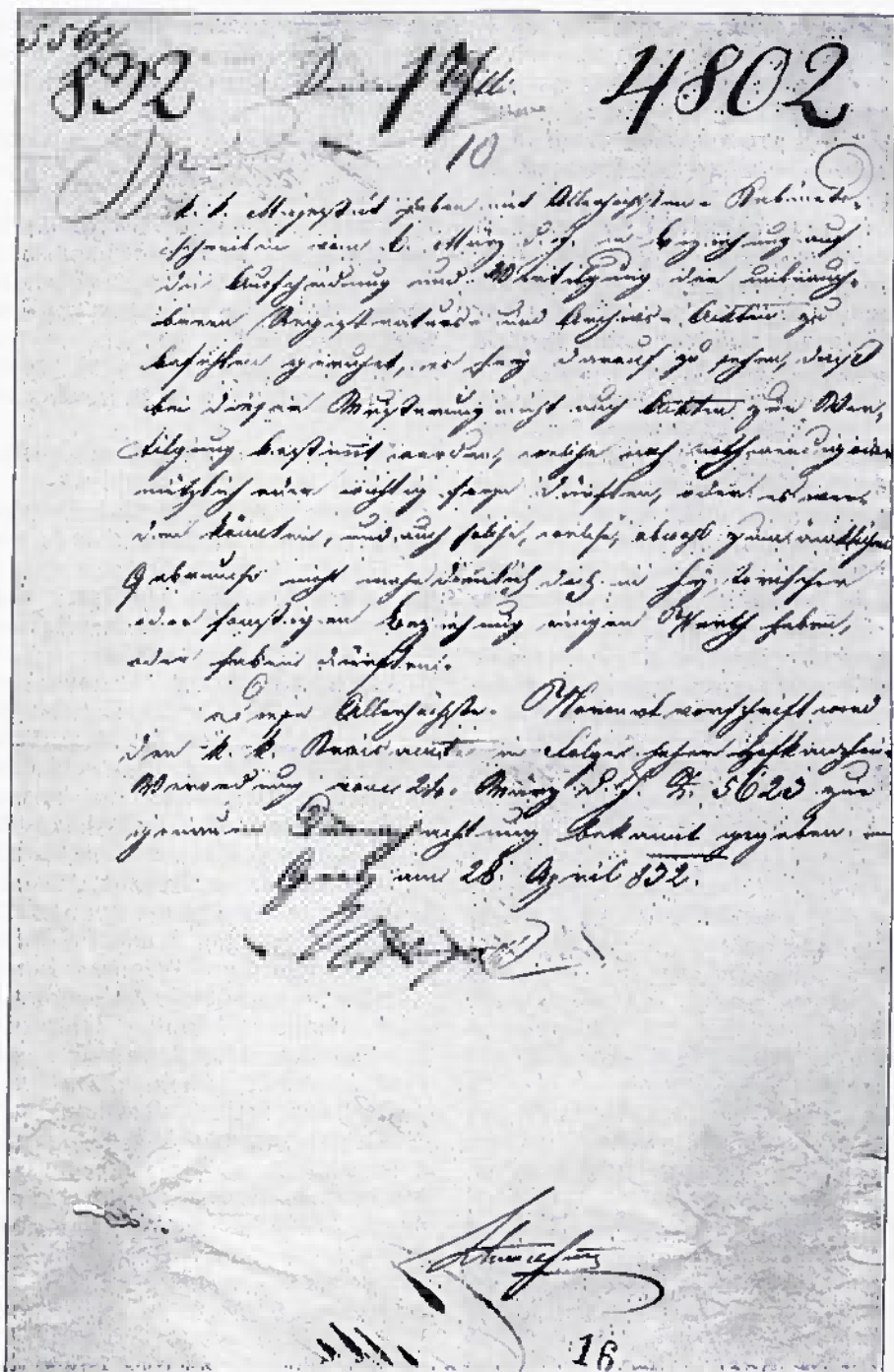
V primeru, če zadruga arhivalije niso želele izročiti, bi morale poskrbeti, da se cehovski predmeti ne bi hranili v požarno nevarnih podstrešjih ali v vlažnih kletih ter da bi se nad obstoječimi predmeti izdelal natančen inventar, ki bi ga morali ob menjavi združinskih predstojnikov vedno natančno preveriti. Zadruga bi morale opozarjati na vrednost teh predmetov in s tem preprečevati zapravljanje ali prodajo cehovskih predmetov pri trgovcih s starinami.

Da so se po sreči ohranjene cehovske starine zaščitile in da se je preprečila njihova nadaljnja izguba, je bila zasluga obrtnih oblasti.²

Kljub zahtevi deželnega namestništva, da morajo politične oblasti nižje instance poročati, kako so bile arhivalije resnično zaščitene in varovane na terenu, do leta 1914 ni bilo mogoče zaznati vidnejšega uspeha. Zato je deželno namestništvo **23. julija 1914 spet izdalo odlok o ohranitvi in hrambi cehovskih arhivalij**. Namenjen je bil vsem okrajnim glavarstvom in političnim ekspozituram, mestnima svetoma Gradec in Maribor ter mestnima magistratoma Celje in Ptuj. Razglašen je bil v uredbnem listu deželnega namestništva.

¹ ZAC; Okrožni urad Celje 1798-1850; fase. 72/502; Dpis okrožnemu uradu Celje o izločitvi in uničenju nepotrebnih registraturnih in arhivskih aktov, 28. april 1832. Ivanka Zajc Cizej, Inventarji 9, Okrožni urad Celje 1798-1850, str. 35.

² ZAC, Mestna občina Celje (dalje MOC) 1850-1918, I. del; A. Š. 160; Arhivalije zdruge, hramba - dopis deželnega namestništva v Gradcu, 10. april 1911.

Dopis na okrožni urad Celje, 1832

"Že z odlokom iz 11. aprila 1911 je deželno namestništvo usmerilo pozornost politične oblasti I. instance na različne nevarnosti, katerim so bile izpostavljene celovske starine, predvsem arhivalije, kar je imelo za posledico zmanjšanje števila le-teh iz leta v leto.

Sklicujoč se na velike zgodovinske in kulturne vrednosti (kar so te arhivalije dejansko tudi imele), saj se iz njih vidi zgodovina in razvoj posameznih rokodelskih panog ter vse obrti nasploh, je njihova ohranjenost prav tako nujno

zahtevana in željena tudi za uradno uporabo pri obrtnih zadevah. Zato so bila izdana natančna navodila za preprečitev nevarnosti izgnb le-teh.

Ker do sedaj ni bilo mogoče beležiti kakšnega uspeha, kar bi bilo v interesu zadeve priporočljivo, so politični oblasti nižje instance ponovno naročili pobudo c. kr. arhivskega sveta na Dunaju, naj njihovo pozornost posvetijo zaščiti celovskih arhivalij in zagotovitvi obstoječega stanja.

Pri tem se ponovno opozori na pomankljivost,

da brez inventarjev ni otežena samo uporaba še obstoječih cehovskih arhivalij za znanstvene in administrativne namene, ampak je s tem olajšana tudi njihova izguba. Poleg tega pa, da razen konkretnih združnih predstojnikov ostali člani niso poznali niti števila niti vsebine še obstoječih arhivalij.

Prav pomankanje inventarjev je tudi vzrok, da pri preoblikovanju zadrug (še posebno strokovnih) arhivalije, katere so prejšnje zadruge prevzele in hranile od cehov, pogosto niso bile predane novo nastalim zadrugam, ampak so jih pustili v hranjenje prejšnjim članom zadrug.

Arhivalije kot kulturni dokumenti preteklega časa nimajo samo veliko zgodovinsko vrednost, ampak kot starine predstavljajo tudi premoženjsko vrednost, tako da so podvržene enako kot ostalo obrtno združniško premoženje določbam od 128. do 130. člena obrtnega zakona.

Če c. kr. deželno namestništvo ni nasprotovalo, da so se predali cehovski predmeti in arhivalije ob strinjanju razdeljenih zadrug v posest novim strokovnim, če so le-te nudile poročila za njihovo primerno hrambo in so kazale razumevanje za vrednost kulturnega spomenika njihove v celni urejene obrti, ima kljub temu deželna oblast pravico po 128. členu obrtnega zakona opozoriti na take primere, v katerih so bile arhivalije protipravno v privatni posesti posameznih članov zadrug.

Novo ustanovljene zadruge je potrebno pripraviti do natančne poizvedbe, ali so resnično bivši cehi in zadruge njihovo morebitno posest cehovskih starin kompletno izročili; pri ustanovitvi novih strokovnih zadrug je ta odnos enak, od vsega začetka pridobiti vse zaznamke in istočasno zahtevati popisovanje obstoječih cehovskih predmetov.

Kot je bilo priporočano že v prejšnjem odloku, naj bi zadruge cehovske predmete in arhivalije, ki so bili pri njih pogosto slabo hranjeni, predale v hrambo deželnemu muzeju ali štajerskemu deželnemu arhivu v Gradcu, četudi s pridržkom njihove lastnine.

V primeru, da zadruge ne želijo predati cehovskih predmetov, morajo poskrbeti (kot je bilo tudi že v prejšnjih odredbah poudarjeno), da jih ne hranijo v požarno nevarnih podstrešjih ali vlažnih kletih ter da preprečijo stalno predstavljane cehovskih skrinj. Za hrambo se mora pridobiti stalen, primeren, protipožarni in xul prostor.

Posebej je potrebno poskrbeti za to, da se pri posameznih zadrugah nad obstoječimi arhivalijami izdela skrben inventar (v kolikor to že ni bilo narejeno), ki se pri menjavi združnega predstojništva vedno natančno preveri, drugi izvod pa predloži pri obrtni oblasti l. instance. Inventarji prepis se prenese tudi v zbirko pri politični oblasti l. instance. Tej stalni evidenci se posveča posebna pozornost.

O izpeljavi ukazanih ukrepov se mora po-

ročati do konca decembra 1914. Pri tem se v vpogled predložijo tudi uradni inventarji o obstoječih arhivalijah in cehovskih starinah zadrug v okrajih.³

Na podlagi tega odloka je mestni magistrat Celje 29. oktobra 1914 poslal dopis predstojništvom zadrug v Celju, s katerim je seznanil njihove predstojnike z vsebino odloka deželnega namestništva iz leta 1914, hkrati pa jim naročil, da morajo zahtevana poročila in inventarje poslati na mestni magistrat najpozneje do 10. decembra 1914.⁴

Zadruga kovinarske in stavbne obrti v Celju

V poročilu z dne 4. decembra 1914 je zadruga zapisala, da je hranila te arhivalije:

1. knjigo "Aufding = und Freisprech = und Meisterbuch der Maurer" iz časa od 25. marca 1780 do 1855;
2. knjigo "Maurer = Steinötz = und Zimmer = Gesellen = Auflagebuch iz časa od 18. junija 1778 do 13. junija 1805;
3. knjigo z naslovom "Handwerksordnung und Freyheit für Unsere Getreue Zech = und gesammte Meister des bürgerlichen Tischler, Schlosser, Sporer, Uhrmacher und Büchsenmacher Handwerks in unserer Landesfürstlichen Stadt Cilly" od leta 1756, napisana je bila na pergament z originalnim podpisom cesarice Marije Terezije; zraven je bila priložena velika diploma z umetniškim pečatom;
4. knjigo "Aufding = und Freisprech Protokoll der Schmied und Wagner = Innung zu Cilly", od 3. marca 1844 do 24. oktobra 1874.

Arhivalije so hranili v dobro ohranjeni prejšnji cehovski skrinji združne pisarne hotela Pošta in so bile varne pred vsakimi morebitnimi poškodbami, krajami ali škodljivimi vplivi.

Mestni magistrat Celje je to poročilo dopolnil s pojasnilom, da je bila cehovska skrinja narejena iz hrastovega lesa in zavarovana z varnostno ključavnico. Prav tako ni bilo nevarnosti pogostega prestavljanja skrinje, ker naj bi zadruge tudi v prihodnje imele svoje prostore v tej hiši.⁵

Kolektivna zadruga v Celju

Kolektivna zadruga je imela ohranjeno samo eno knjigo z naslovom:

"Freisprechbuch der Tischler und hierzu einverleibten Schlosserhandwerks" iz leta 1803.

³ ZAC, MOC 1850-1918, I. del, A. Š. 160, Odlok deželnega namestništva o ohranitvi in hranitvi cehovskih arhivalij, 23. julij 1914

⁴ ZAC, MOC 1850-1918, I. del, A. Š. 160, Dopis mestnega magistrata za poročila in inventarje ohranjenih cehovskih arhivalij, 1914.

⁵ ZAC, MOC 1850-1918, I. del, A. Š. 160, Poročilo o ohranjenih cehovskih arhivalijah, 1914.

Knjiga je bila shranjena v pisarni zadruga hotela Pošta, katere prostor je bil suli in ognjevaren. Hranili pa so jo v celoovski skrinji iz hrastovega lesa, obdani z jeklenimi trakovi in varnostno ključavnico.

V poročilu so navedli še, da naj bi dragocene celovske arhivalije prejšnjih pekovskih celov v Celju hranil pekovski mojster Vincenc Janič. Ta naj bi nekoč o tem že poročal deželnemu namestništvu in mu predložil tudi seznam.

Celovske arhivalije prevoznikov okrožja Celje pa naj bi združni predstojnik Mihael Altziebler predal že pred leti lokalnemu muzeju v Celju.⁶

Zadruga čevljarjev v Celju

Po poročanju združnega predstojnika zadruga čevljarjev ni imela nobenih arhivalij. Po domnevah naj bi bile že pred leti predane lokalnemu muzeju v Celju, vendar o tem ni bil popolnoma prepričan, ker od čevljarjskih mojstrov iz obdobja celov ni v Celju nihče več živel.⁷

Zadruga ženskih in moških krojačev ter izdelovalcev perila v Celju

Ob ustanovitvi zadruga naj bi takratni predstojnik zadruga Edvard Weiss predal pridobljene celovske arhivalije lokalnemu muzeju v Celju, tako da v obdobju poročanja niso hranili več nobenih arhivalij.⁸

Zadruga gostilničarjev in krčmarjev v Celju

Tudi zadruga gostilničarjev in krčmarjev ni imela v lasti celovske arhivalije.⁹

Zadruga mesarjev in prekajevalcev v Celju

Še vedno pa je leta 1914 hranila šest knjig nekdanjega mesarskega celja zadruga mesarjev in prekajevalcev v Celju. In sicer:

1. knjigo "Privilegien der bürgerlichen Fleischer der k.k. Kreisstadt Cilly" z dne 22. decembra 1770;
2. knjigo "Meisterbuch für das ehrsame Fleischer Handwerk der k.k. Freystadt Cilly" iz leta 1816;
3. knjigo "Auflagebuch für das ehrsame Fleischerhandwerk zu Cilly" iz leta 1816;

4. knjigo "Aufding = und Freisprechbuch für das ehrsame Fleischer Handwerk der k.k. Freystadt zu Cilly" iz leta 1816;

5. knjigo "Protokoll des Fleischer Handwerks zu Cilly über Meisternahme, Freisprech = und Aufdingungen" od leta 1832 do 1844;

6. knjigo "Protokoll des Fleischer Handwerks zu Cilly über Meisternahme, Freisprech = und Aufdingungen" od leta 1844 do 1884.

Vse knjige so bile hranjene v celoovski skrinji, ki je bila v združni pisarni in je bila last zadruga.¹⁰

Zaradi navedb nekaterih zadruga, da so celovske arhivalije že predali v hrambo lokalnemu muzeju v Celju, se je mestni magistrat z dopisom obrnil še na predsednika muzejskega društva prof. Otta Eichlerja. Stednji je v odgovoru obrazložil, da lokalni muzej v tem času ni branil nobenih celovske arhivalije.¹¹

Na podlagi poročil in seznamov o ohranjenih celovske arhivalijah, ki so jih pripravile zadruga v Celju leta 1914, vidimo, da je bilo v letih 1914 in 1915 že izgubljenih precej celovske arhivalije. Kot zanimivost pa naj navedem, da so se vse zgoraj našteje arhivalije (razen ene knjige) ohranile do danes in jih poleg drugih hranimo v Zgodovinskem arhivu Celje.

№	Bezeichnung des Gegenstandes	Ortsangabe
1	Privilegienbuch der bürgerlichen Fleischer und bürgerlichen Metzger der k.k. Kreisstadt Cilly vom 22. Dec. 1770.	In der Sammlung des k.k. Kreisstadt Cilly
	Meisterbuch für das ehrsame Fleischer Handwerk der k.k. Freystadt Cilly vom 1816.	In der Sammlung des k.k. Kreisstadt Cilly
	Auflagebuch für das ehrsame Fleischerhandwerk zu Cilly vom 1816.	In der Sammlung des k.k. Kreisstadt Cilly
	Aufding = und Freisprechbuch für das ehrsame Fleischer Handwerk der k.k. Freystadt zu Cilly vom 1816.	In der Sammlung des k.k. Kreisstadt Cilly
	Protokoll des Fleischer Handwerks zu Cilly über Meisternahme, Freisprech = und Aufdingungen vom 1832 bis 1844.	In der Sammlung des k.k. Kreisstadt Cilly
	Protokoll des Fleischer Handwerks zu Cilly über Meisternahme, Freisprech = und Aufdingungen vom 1844 bis 1884.	In der Sammlung des k.k. Kreisstadt Cilly

Seznam celovske arhivalije, ki jih je hranila Kolektivna zadruga v Celju leta 1914

⁶ ZAC, MOC 1850-1918, I. del, A. Š. 160, Poročilo o ohranjenih celovske arhivalijah, 1914.

⁷ ZAC, MOC 1850-1918, I. del, A. Š. 160, Poročilo o ohranjenih celovske arhivalijah, 1914.

⁸ ZAC, MOC 1850-1918, I. del, A. Š. 160, Poročilo o ohranjenih celovske arhivalijah, 1914.

⁹ ZAC, MOC 1850-1918, I. del, A. Š. 160, Poročilo o ohranjenih celovske arhivalijah, 1914.

¹⁰ ZAC, ZBIRKA OBRTNIH LISTIN, sig. 80, Seznam ohranjenih celovske arhivalije, 1914.

¹¹ ZAC, MOC 1850-1918, I. del, A. Š. 160, Dopis in pomčilo o ohranjenih celovske arhivalijah, 1914.

ZUSAMMENFASSUNG

DER ERLASS DER K.U.K. STATTHALTEREI IN GRAZ AUS DEM JAHRE 1914 ÜBER ERHALTUNG UND VERWAHRUNG VON ZUNFTARCHIVALIEN

Die Landesbehörde wies bereits im 19. Jahrhundert darauf hin, wie die Archivalien der Zünfte, die Registratur- und Archivakten sowie die zum Kulturerbe gehörigen Gegenstände mit großem historischen, wissenschaftlichen, kulturellen und Gebrauchswert zu handhaben sind. Gleichwohl sah man sich Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts mit dem Problem konfrontiert, wie die Zunftarchivalien und -gegenstände zu erhalten sind. Ein Großteil der Zunftarchivalien wurde nach wie vor von Genossenschaftsvorständen verwahrt, oder sie befanden sich in Privatesitz. Meistens wurden sie unzulänglich verwahrt, und es war keine entsprechende Evidenz über sie vorhanden. Im Laufe der Jahre erlitten die wertvollen Archivalien großen Schaden. Aus diesem Grunde forderte die Statthalterei die politischen Behörden niederer Instanz durch mehrere Verordnungen auf, dem Schutz und der Erhaltung der Archivalien mehr Aufmerksamkeit zu widmen. So schlug die Statthalterei auch in ihrer Verordnung vom 23. Juli 1914 vor, die neugegründeten Fachgenossenschaften sollten dem Steirischen Landesarchiv die Zunftarchivalien zur Aufbewahrung übergeben. Im Falle, daß die Genossenschaften die Archivalien nicht herausgeben wollten, erhielten sie die Auflage, die Archivalien in einem angemessenen Raum zu lagern (dazu mußten ständige, feuerfeste und trockene Räume zur Verfügung gestellt werden). Über die bestehenden Archivalien mußte ein sorgfältiges Inventar angelegt werden, das beim Wechsel der Genossenschaftsvorstände immer sorgfältig überprüft wurde. Ein zweites Exemplar des Inventars mußte der Gewerbebehörde erster Instanz vorgelegt werden, eine Abschrift des Inventars war auch für die Sammlung bei der politischen Behörde erster Instanz vorgesehen.

SUMMARY

THE 1914 DECREE OF THE PROVINCIAL REPRESENTATIVE BODY IN GRAZ FOR THE PRESERVATION AND KEEPING OF THE GUILD ARCHIVES

How the guild archives, and all other objects of the nation's heritage which were of historical, scientific or cultural value, and which were of a general, applicative value, were to be handled was determined by the provincial authorities already in the 19th century. Despite this, though, the problem of the preservation of the guild archives and articles arose at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. A large amount of the guild archives were still kept by cooperative bodies, or were the property of individuals. The majority of these were in poor condition, and the record kept of them was inadequate. As a result of this, this valuable archival material suffered considerable damage over the years. For this reason, the provincial representative body issued a number of decrees demanding that the political authorities on the lower level devote more time and attention to the preservation and protection of archival materials such as these which were not kept in any institution. Thus, the provincial representative body proposed in a decree issued on July 23, 1914, that the newly founded professional cooperatives hand over all guild archival materials into the keeping of the Styrian Provincial Archives in Graz. In the event that the cooperatives refused to comply with this decree, they were requested to keep them in appropriate storage places which had to be permanent, fire-proof and dry. A comprehensive inventory of all such archival material also had to be compiled, which was to be checked thoroughly and in detail whenever a new cooperative head took office.

One copy of the inventory was also to be submitted to the trade authority of the first instance, while a second copy was to be submitted to the political authority of the first instance.

Osebni fond Draga Cerarja

IRENA LAČEN BENEDIČIČ

V Muzeju Jesenice hranimo poleg dela arhivskega gradiva Kranjske industrijske družbe (po pogodbi med Zgodovinskih arhivom v Ljubljani in Muzejem Jesenice) osebne donacije arhivalij in muzealij zaslužnih, znanih in manj znanih Jeseničanov. Mednje zagotovo sodi konstrukter plavžev, sicer Ljubljčan, ki danes živi na Bledu in je večino svojega življenja delal za jeseniško železarno.

Drago Cerar se je rodil leta 1910 v Ljubljani. Na Jesenice je prišel leta 1931, ko se je zaposlil v železarni Kranjske industrijske družbe. Pred drugo svetovno vojno je bil Cerar, tako kot večina Slovencev, zaposlen na nižjih delovnih mestih. Začel je v konstrukcijskem biroju kot risar in prerisovalec načrtov. Ker ga odlikujeta klenost in inovativnost, si je predvsem iz svojih lastnih interesov prizadeval, da bi čim natančneje preučil delovanje metalurških naprav v železarni. Ker je po izobrazbi strojnik, si je potrebno metalurško znanje pridobil sam s preučevanjem tuje, predvsem vzhodne literature. Med drugo svetovno vojno je bil kot večina Jeseničanov izseljen v Valjevo, po koncu vojne pa se je vrnil na Jesenice. Zaupali so mu obnovo plavžev in plavžnih naprav, pri tem pa je bil prepuščen sam sebi in bil skorajda brez strokovne pomoči drugih. Izkazalo se je, da je bilo njegovo samoiniciativno teoretično poznavanje tovrstne problematike, poleg izvrstnih praktičnih izkušenj, odločilnega pomena. Uspešno je vodil sodelavce vse do končanja del na plavžih povojne obnove. Sledile so rekonstrukcije, obnove in izboljšave, in to skorajda na vsaki dve leti (na Jesenicah sta bila dva plavža, ki so ju obnavljali izmenično na štiri leta). Nenehno je raziskoval, pripravljali inovacije in tehnične izboljšave. Zaradi tipične slovenske boleznii so tudi Cerarja zaradi cenili in priznavali v tujini kot na Gorrenjskem. Zaradi nesporazumov z Železarno Jesenice je bil dvakrat odpuščten, zaradi politične neopredeljenosti tudi zaprt (zaradi graditve hokejskega igrišča), v istem obdobju pa ga je SIV (Savezno izvršno viječe) poslal opravljat nadzor izdelave konstrukcij, ki jih je Krupp iz Essna pripravljali za železarno v Skopju. V 70-ih letih je ustanovil tako rekoč svoje podjetje znotraj Metalne Maribor. Le-to je finančno delovalo povsem samostojno, v njem pa so se ukvarjali s projektiranjem. V 80-ih letih je del svoje dejavnosti prenesel na Bled, tam so projektirali in načrtovali kot Inženiring Bled. Cerar je skupaj s sodelavci pripravljali rekonstrukcije in remonte, tako za plavže in plavžne naprave kot

tudi za takrat novo nastajajoče obrate Železarne Jesenice, kot je bila jeklarna na Belškem polju.

Drago Cerar je vse svoje življenje delal natančno, kakovostno, neutrudno in tako deluje še danes. Že leto in pol se z eno izmed naslednic nekdanje železarne pogaja za sprejem svoje inovativne rešitve problema zapraševanja, ki ga podjetje povzroča s svojo tehnologijo in pri tem onesnažuje okolje. Projektant, ki projektira, preračunava stroške vloženih investicij in prihranke pri projektih, utemeljuje in zagovarja inovativne postopke v metalurško - železarski industriji, ki ji čas ni najbolj naklonjen ... ter še vedno prijavlja inovacije na Patentni urad, vedno znova dokazuje, da mu delo ne pomeni zgolj zagotavljanja svoje eksistence, temveč ima svoje delo rad in mu je predan.

Med njegovim osebnim gradivom, ki ga je zaupal v hrambo našemu muzeju, je poleg številnih knjig in muzealij zanimivo tudi njegovo arhivsko gradivo.

Prevzeli smo ga v zadnjih treh letih, v obdobju, ko tesneje sodelujemo z vsekakor zanimivim in časti vrednim gospodom. V desetih škatlah je 75 arhivskih enot, v katerih so med gradivom zajete raznolike zadeve. Prevladuje tehnična dokumentacija, s spremljajočimi zapisniki, pojasnili in načrti, kot so na primer:

- remontu plavžev (visokih peči ali redukcijjskih naprav) - sem sodijo dokumentacija o tehničnih izračunih, tehnični podatki o plavžih, postavitev avtodvigala ob remont, informativne risbe, položaji, višinske karte, predlogi za rekonstrukcijo v več različicah, rekonstrukcija plašča, profila, temeljev, poševnega dvigala, obzidava rekonstruiranega plavža ...;
- predprojekti rekonstrukcij plavžev z načrti;
- zapiski, prevod iz nemščine o graditvi plavžev, izrezki iz časopisov;
- poročila o plavžih, delovno gradivo za njegov članek "50 let plavžev na Jesenicah" in objava tega članka;
- kalkulacije plavža (količina rude, koks in apnenca glede na sestavo rude in tehnične podatke plavža), poročila o poizkusih;
- navodila za delo pri plavžih in varnostni predpisi;
- načrti o uporabnosti in porabi stranskih proizvodov plavžev, iz žindre so denimo pridobivali granulirano žindro (cestni železniški nasispi), žlindrino volno (izolacijski material) in bims (načrti potrebnih naprav);
- načrti plavžnih naprav, kot so skladišča rude in koks (rudni in koksni dvor), načrti dozirnih

bunkerjev, načrti elektrostatičnih čistilcev plavževega plina, načrti prazilnih peči z delovno dokumentacijo (primerjava s tujino po literaturi);

- kapitalna izgradnja Železarne Jesenice (1952-1955, obdobje, v katerem je Glavna direkcija črne metalurgije iz Beograda narekovala povečano proizvodnjo v težki industriji)

- tehnična dokumentacija, načrti;

- načrti železam Štore, Ruše, Vareš, Sisak, Nikšič, Smederevo, Zenica ...;

- temeljni podatki o projektih v železarnah Bocaro v Indiji, zahodnem Pakistanu, Stockholm, na Češkem, v Gliwizah;

- načrti za dozorne tehnice, elektroopremo za potrebe Železarne Jesenice;

- toplotno-tehnični izračuni, poročila o odstranjevanju svinje (večja gmota, nastala v plavžu ob sprjetju gradlja in žindre), analize plavžne žindre, feromanganovo potovanje, tehnologija in priznanja za izgradnjo plavža v Varešu, separacija koksa v Bakru;

- kalkulacije preračunavanje stroškov vložka in prodaja - iz tega je razvidno rentabilno poslovanje metalurške naprave - plavža;

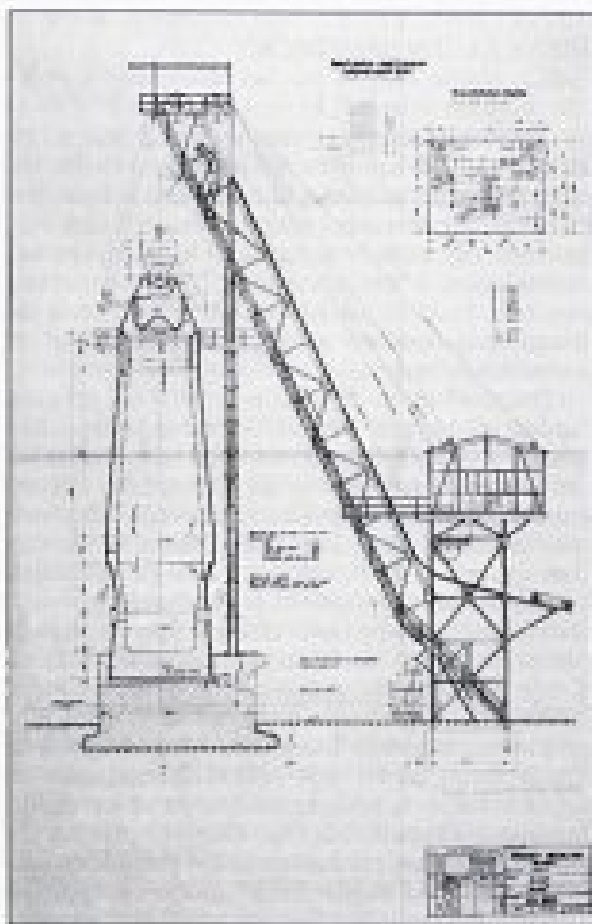
- osebni zapiski, izpiski, neuresničeni projekti, osebna korespondenca z družino in prijatelji s službenih potovanj, fotografije in diapozitivi železarn, sanacijski in idejni projekti različnih naročnikov, prijave na patentni urad, originali referenc in podobno.

Pretežno tehnična dokumentacija Draga Cerarja odkriva širino in neustrašnost konstrukterja, ki se je spopadal s številnimi nalogami po vsem svetu. K temu je brez dvoma pomagalo njegovo znanje več tujih jezikov, ki ga današnja generacija projektantov zagotovo nima več (češko, rusko, nemško, italijansko).

Poleg rednega dela od jutra do večera pa je gospod Cerar deloval tudi na športnem področju. Bil je eden izmed ustanoviteljev jeseniškega Hokejskega kluba. Kot lahkoatlet pri sokolski župi na ljubljanskem Taboru pred drugo svetovno vojno je tudi na Jesenicah skrbel za širitev športne dejavnosti. Ena njegovih inovativnih zamisli je tudi ledeno hokejsko igrišče z ledarno, v kateri so delali in prodajali led za okoliške gostilne. Ukvarjal se je s pripravami in izvedbo več smučarskih in atletskih tekmovanj, na katerih so podeljevali diplome in pokale, ki so jih sami oblikovali in izdelovali. Zagotovo bi lahko omenili še več zanimivosti in presenetljivih rezultatov Draga Cerarja glede na razpoložljiva sredstva preteklega časa.

Brez dvoma pa cenimo Cerarjev plemenit odnos do vsega, kar je ustvarjal. Tak odnos dokazuje tudi z donacijo svojega osebnega gradiva Muzeju Jesenice. Ljudi, kot je Drago Cerar, je po Sloveniji zagotovo več. Malo pa jih je, ki si upajo svoje zapiske, sadove svojih dolgoletnih raziskovanj prepustiti javni uporabi, ki jo v našem zavodu omogočamo domala vsakemu obiskovalcu. Tudi to dokazuje izjemnost,

širino in veličino zaslužnega konstrukterja - železarja in za izkazano zaupanje se iskreno zahvaljujemo.

Načrt jeseniškega plavža - redukcijske naprave, 1961, fotograf Silvo Kokalj, hrani Muzej Jesenice

ZUSAMMENFASSUNG

DAS PRIVATARCHIV DRAGO CERARS

Die Autorin stellt das Privatarchiv Drago Cerars vor, das im Museum Jesenice aufbewahrt wird. Der in Ljubljana geborene Konstrukteur von Hochöfen, lebt heute in Bled. Den überwiegenden Teil seines Lebens arbeitete er für das Hüttenwerk Jesenice.

SUMMARY

THE PERSONAL FOND OF DRAGO CERAR

The author presents the personal fond of Drago Cerar which is kept in the Museum of Jesenice. Cerar is a constructor of furnaces from Ljubljana currently living in Bled, who has spent most of his life working for the Jesenice steelworks.

"Jeprški učitelj" Simona Jenka v arhivskem gradivu Zgodovinskega arhiva Ljubljana

NATAŠA BUDNA KODRIČ

Oh stotrideseti obletnici smrti pesnika
Sorškega polja.

Zgodba

Jenkova povest *Jeprški učitelj* je bila objavljena leta 1858 v Slovenskem glasniku. Nastala je na podlagi Levstikovega literarnega programa (orisanege v *Potovanju od Litije do Čateža* in v *Napakah slovenskega pisanja*), v katerem je pisec svetoval, kako je treba pisati, *da bo prav slovensko*. Toda Jenko mu s svojim poskusom ni preveč ustregel, predvsem zaradi jezika, ki ga je vzel iz nekoliko ponemčene govorice domačega Sorškega polja. Tudi drugi sodobniki, npr. Anton Janežič, urednik Slovenskega glasnika, niso spoznali Jenkove pripovedniške nadarjenosti. Tako je ostal *Jeprški učitelj* njegova zadnja povest.

Glavna oseba v zgodbi je mežnar in učitelj na Jeprei, ki raje popiva in stavi na loteriji kot poučuje. V vaški gostilni pivskim tovarišem razlaga svoje izračunavanje pravih števil za loterijo. Njegovo govorjenje se večini zdi nemnost in se iz učitelja norčujejo, čeprav se nekateri skrivaj njegovih nasvetov tudi držijo. Ko po več komičnih položajih ob pomoči luninih men in šmarnege pajka določi tri številke za loterijo, za katero je prepričan, da mu bo prinesla bogastvo, mu na poti v Kranj veter v Savo odpihne klobuk z edinim goldinarjem, ki ga ima in ki ga potrebuje za loterijo. Ob bređenju po vodi in iskanju denarja se mu obrneči um. Šele zvečer pritava domov, zboli in naslednji dan umre. Zgodba se konča moralno poučno: župana, ki učitelja ni maral in mu je grozil z izgubo službe, po njegovi smrti peče vest, zato povrne pokojnikove dolgove, pa še za mašo prispeva, pivski tovariš Martinček, ki na loteriji z učiteljevo pomočjo zadene terno, pa mu postavi nagrobnik.

Jenko se je v *Jeprškem učitelju* lotil nekaterih stvari, ki jih literarni kritiki niso opazili, so pa toliko bolj zanimive zgodovinarjem, saj karakterizirajo čas dogajanja. S tega vidika bi opozorila predvsem na dve: neredno obiskovanje pouka na podeželju in igranje loterije. Jenko v uvodu zgodbe pravi, da je šola na Jeprei vsako leto potekala le kake štirinajst dni, *tako da je bil učitelj le nekatere dni v letu rex učitelj*. *Farmani so trdili, da je učitelj tega kriv; učitelj pa je starše dolžil, da otrok, ki prastovoljno nočejo v šolo, noter ne silijo. Kdo je imel prav, ni lahko teči; ali gotovo je, da je bilo to otrokom všeč in*

učitelju ne navzkriž. Za slabo stanje ljudskega šolstva na Kranjskem je bilo več vzrokov: pomanjkanje šol (Kranjska je bila v tem pogledu najrevnejša v cesarstvu), za katere nobeden od "patronov" ni rad prispeval (župnija, zemljiški gospod), pa tudi starši niso bili navdušeni nad pošiljanjem otrok v šolo, saj je bila miselnost, da kmetom šola ni potrebna, zelo razširjena, pouk je bil v nemškem jeziku, slabe učiteljske plače pa v ta stan tudi niso privabljale dobro šolanega kadra. *Tako sta učenček in učitelj v šolo hodila, ker (če) že drugač biti ni moglo.*¹

Igranje na srečo je posrečeno predstavljeno v povezavi s siromašnim učiteljskim poklicem, ki pokaže tudi na velik razmah te igre v sredini 19. stoletja. Da so na loteriji precej igrali, nam potrjuje številni oglasi v časopisju, ki so vabili na vlaganje stav. Na drugi strani so bili vsi, ki so se preveč predajali tej strasti, tarča posmeha, o čemer nam govori Jenkova zgodba. Literarno so se tega vprašanja lotili še nekateri, na primer Anton Zavratnik v veseloigri *Loterist* (1889).

Namen članka je ugotoviti, ali je Jenko v učitelju res upodobil katero izmed resničnih oseb svoje sodobnosti, kot je omenjeno v opombah zbranih del.

Kraj in čas

Jenko zgodbo le delno datira in lokalizira. Čeprav se fabulativno dogaja na Jeprei, je jasno, da je imel avtor v mislih drug kraj (Mavčiče,² mogoče tudi Smlednik). Že sama pomembnost kraja - s šolo in gostilno, župnijo in občino - kaže, da gre v resnici za prisposodobno, saj je Jeprea (kot del naselja Zgornja Senica v občini Medvođe³) imela še leta 1900 le eno hišo in podružnično cerkev. Po drugi strani pa sta tako Mavčiče kot Smlednik bili občini, s svojima lastnima župnijama in šolama (Mavčiče sicer šele od 1873).

¹ Nekaj od ljudskih šol na Kranjskem, Novice, 5. 2.1851, str. 26; prim. še Žalostni stan učiteljev po deželi, Novice 1849, str. 187; Novice 1851, str. 80, 84, 90, 172; dr. Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba, zv. 13, 1935, str. 906, 907.

² Prim. Grafenauer, Zgodovina slov. slovstva, II. del, Ljubljana 111, str. 390, op. 2.

³ Gemeindelexikon von Krain, Wien 1905.

Simon Jenko (1835-1869)

Časovno je Jenko postavil dogajanje v dobo, ko naj bi šola na Jeprci obstajala deset let. Ravno v tem času je umrl stari župnik in prihajal novi, dotlej kaplan v Šmartinu (Stražišče pri Kranju). Najstarejša šola v širšem Jenkovem domačem okolju je bila smledniška - ustanovljena leta 1815. Bila je tudi Jenkova prva šola in mu je verjetno rabila za osnovo v zgodbi. Čas dogajanja naj bi bila torej 20. leta 19. stoletja.

Glavne osebe

Učitelj, ki ga je vzel za glavno osebo, naj bi bil po predvidevanju⁴ njegov prvi ljudskošolski učitelj v Smledniku (Janez Lenarčič⁵) ali celo njegov prednik (Matija Križnar). Glede na omenjena dejstva v zvezi z učiteljem in glede na njegove lastnosti bi težko našli ustrezno osebo med sodobniki opisovanega časa. Če se opremo na kroniko smledniške šole,⁶ ki jo je pisal za nazaj poznejši učitelj Martin Krek, ugotovimo, da je bil Matija Križnar, prvi učitelj v smledniški šoli. (1815-1828), zares najprej mežnar, ki so ga za učitelja izvolili vaščani, ker je bil toliko izšolan, da je govoril in pisal slovensko in nemško. Tudi časovno sodi v okvir, ki ga je postavil Jenko. Kronist o njem piše: "Ta učitelj za silo je podučeval skozi 13 let otroke slovensko in nemško brati, pisati, pa tudi očenaš in česena si

Marija so po nemško molili. Šolo obiskovalo je zimski čas kakih 20 učencev in učenk, na spomlad pa jih je nad polovico šolo zapustilo."

Janez Lenarčič je nastopil službo učitelja leta 1839. Tudi on je opravljal službo cerkovnika in organista. Ta se je preselil v novo šolsko poslopje, imel pa je tudi pripravno ino svitlo stanovanje. Ta gospod je še vedno po starem kopitu podučeval. Ker tudi nobenih zapisnikov njegovih o tukajšnji šoli nisem našel, torej mi ni lahko stan šole o njegovi dobi-konstatirati. Ker ga je Bog z veliko družinico obdaril, služba pa je bila prav pičla, ker od šole je dobival od vsake glave premožnih otrok 10 starih krajcarjev na mesec, kateri je v šolo hodil in je hotel šolnino plačati, za orglarijo pa je imel o Božiču prosto biro v ajdi, in vse tri službe skupaj so komaj nesle 300 gl. Zatorej si je zopet pomagal naprej, in se je oktobra mesca 852 leta od tod preselil v Goče na Vipavsko...

Podobnosti z Jenkovim učiteljem je torej le nekaj, več je razlik: jeprški učitelj je bil že prileten, na Jeprci je živel trideset let, v vasi so ga imenovali bolj mežnar kakor učitelj in bil je brez družine. Župan ga je v zgodbi okarakteriziral: "Da otroci v šolo ne hodijo.... kdo je tega kriv? Ne naye se drugega ne, kakor kaj se pravi tepen biti. Še če bi silili, svojih ne pustim k njemu; najmanjšega mi je lani otepel, da je cel teden buškasto glavo nosil. Plačamo ga pa vendar pošteno: ima bera, ima drva, vse ima, toliko dobi, da bi se vsak dan opijanil, ko bi ga ne bil že preveč navajen, in to vse z našim denarjem. Naše denarje nosi v loterijo; in kaj nam stori za vse to? Orglati toliko, kakor on zna, bi se bil že davnaj moj hlapec naučil; kakih deset viž, ki jih je že pred dvajsetimi leti znal, še zmeraj lajna; nove se ni še nobene naučil, kar naš kruh je. Ko bi ne bil rajnkemu fajmoštru... tako na srce privezan, jaz bi se bil že davnaj za to potegnul, da bi bili poštenega šolmoštra dobili. Za tako plačilo, kakor ga mu mi dajemo, si ga lahko izberemo, saj je skoraj vsak šolmošter berač proti jeprškemu. Naj pridejo novi gospod, prva reč, o kateri bom z njimi govoril, bo ta, in če Bog da, bono faro rešili tega rejenca."

V kroniki smledniške šole pa beremo, da je imel Lenarčičev naslednik Janez Dolinar (1852-1855) prav nasprotno težavo: niti staršev niti vaških pomembnežev ni mogel prepričati, da bi pošiljali otroke v šolo. Svojem nasledniku kronistu Kreku je povedal: ... *Mojega bivanja v Smledniku sem tudi marsiktero grenko uro imel zlasti kar je šolo zadevalo. Ker je ravno v tistih letih stara šolska doba z novo menjala, proti kateri so ljudje kakor tudi duhovščina z županom vred proti njej protestirali na vse kriplje. Vsaki mesec namreč sem mogel dvakrat župani naznaniti otroke, ki niso v šolo hodili. Zoper to postavo sta se vzdignila g. fajmošter Simon Kavalar in župan Jernej Drobnič ter učitelju velela naj se vse to pisanje opusti. Ad acta! Pod klop z*

⁴ Simon Jenko, Zbrano delo, Ljubljana 1965, II. knjiga, str. 254.

⁵ V opombah ZD napačno navedeno Lavrenčič.

⁶ ZAL, fond Osnovna šola Simon Jenko Smlednik, LJU 399.

postavo! Učitelj je velikaše vbojal. Ali kaj se zgodi? Kmalo pride šolski nadzornik gosp. vitez Franc Močnik in tirja ojstro od uene mesečne izpiske. Učitelj ni intel kaj pokazati. Sicer se je upiral na ukaz gosp. fajmoštra in župana, ali nič ni pomagalo. Bila je nevihta čez učitelja, da je bilo groza. Unina dvema se ni nič zgodilo, le učitelj je mogel preterpeti vse. Prekvato me je jezilo, tem boljše, ker sta se una dva mi za herbtou smejala. Tako je mogel vboji učitelj večkrat po nedolžnem veliko terpeti.

Sklep

Mogoče je, da je Jenko poznal le razmere v Smledniku, saj so se dogajale neposredno pred nastankom zgodbe, in je napisal zgodbo kot farso, v kateri je vso krivdo za slabo stanje v šolstvu naprtil učitelju - pijancu in loteristu.

Verjetno pa je Jenko preprosto napisal humoresko za Janežičev Glasnik. Podlaga humoreske je (tako kot za drugi dve njegovi humoristični zgodbi *Spomini* in *Tilka*) realen kraj dogajanja in izmišljene glavne osebe. Poanto svoje povesti ali pa nekatere učiteljeve lastnosti je morda celo dobil pri nekateri(h) drugi(h) konkretni(h) osebi(ah): pri svojih drugih osnovnošolskih učiteljih v Kranju (Marku Podobniku, Matiji Potočniku ali Avguštinu Engelmannu), ali pa pri novomeških oziroma ljubljanskih gimnazijskih profesorjih.

ZUSAMMENFASSUNG

ZUM 130. TODESTAG DES DICHTERS DES SORÄFELDES

In den Anmerkungen zu Jenkos Gesamtwerk (DZS 1965) wird angeführt, der Hauptheld der Erzählung *Jeprški učitelj* sei ein Lehrer aus Jeprca, vielleicht ein Lehrer der Volksschule Smlednik, deren erste Klassen auch Jenko besucht hatte. Auf der Grundlage der Archivmaterials, das im *Historischen Archiv Ljubljana* (Zgodovinski arhiv Ljubljana) aufbewahrt wird, vor allem aber der Schulchronik, die bis zum Jahr 1821 zurückreicht, kann dies nicht bewiesen werden. Der Autor dürfte einzelne Charakterzüge des alkoholkranken Lehrers und Lottu-Spielers tatsächlich einem Zeitgenossen abgesehen haben, die Erzählung in ihrer Gesamtheit ist jedoch wahrscheinlich nur eine Farce, die von miserablen materiellen Verhältnissen der damaligen Lehrerschaft zeugt.

SUMMARY

UPON THE 130th ANNIVERSARY OF THE DEATH OF SIMON JENKO - THE POET OF SORŠKO POLJE

The footnotes in the collection of Simon Jenko's works (published by DZS in 1965) mention that the main character of his story *Jeprški učitelj* (*The Teacher from Jeprca*) may have been one of the teachers of the Smlednik Primary School, which Jenko also attended, yet both the documents kept in the Historical Archives of Ljubljana, as well as the school chronicles which contains records dating back all the way to 1821, fail to provide conclusive proof of this conjecture. Although it is possible that the character of the teacher (that of a gambler with a drinking problem) was inspired by one of the author's contemporary, it is far more likely that the entire story is, after all, merely a farce, the aim of which was to portray the poor conditions prevailing in the education system at the time.

O delu Arhivskega društva Slovenije

18. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Postojna, 29. 9. do 1. 10. 1999

Arhivsko društvo Slovenije je v soorganizaciji z Arhivom Republike Slovenije in ob finančni podpori Ministrstva za kulturo organiziralo svoje 18. zborovanje. Srečanje je potekalo od 29. septembra do 1. oktobra v hotelu Jama v Postojni in je obravnavalo tri tematske sklope: Evidentiranje virov za zgodovino Slovencev v tujini, Novosti v slovenski arhivski zakonodaji ter Arhivski informacijski sistem. Za zborovanje je bilo prijavljenih 29 referatov.

Zborovanje je odprl predsednik Arhivskega društva Slovenije M. Gerdej s prispevkom Vloga arhivov v slovenski kulturni dediščini in ob tem pozdravil goste iz tujine: Avstrije, Bosne in Hercegovine ter Hrvaške. Nato je povabil ministra za kulturo RS Jožefa Školča, direktorja Arhiva RS Vladimirja Žimra in župana občine Postojna Josipa Bajca, da so z nagovori pozdravili udeležence srečanja. V tem sklopu je spregovorila še Alenka Čuk iz Notranjskega muzeja Postojna in v svojem prispevku Pozdravljeni v Postojni predstavila zgodovinski razvoj Postojne z okolico.

Na prva tema: Evidentiranje virov za zgodovino Slovencev v tujini, je bilo prijavljenih 15 referatov, zaradi boleznj se zborovanju ni udeležil le Marjan Dmuvšek, vendar pa je svoj referat z naslovom Gradivo o slovenskih izseljencih pravočasno oddal in je tako objavljen v zborniku zborovanja. Uvodna predavanje je imel Peter P. Klasine, in sicer na temo Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini - s posebnim poudarkom na Štajerskem deželnem arhivu, žal predavanja v pisni obliki ni oddal in tako kot edini ni objavljen v zborniku.

Matjaž Bizjak je poročal o virih za freisinška gospostva na Slovenskem v Bavarskem državnem arhivu; iz repertarijev je izpisal podatke o loških virih in jih zbral v arhivskem popisu. Darko Friš je predaval o cerkvenih arhivih v ZDA in arhivskem gradivu o slovenskih izseljencih, ki hranijo gradivo o delovanju katoliške cerkve med slovenskimi priseljenci. Milica Trebše Štalfa je imela problemsko predavanje o pomenu priprav na evidentiranje in pridobivanje kopij arhivskega gradiva zunaj meja republike Slovenije. Pri tem je poudarila, da se po njenih izkušnjah sodeč moramo že pred odhodom v tujino temeljito pripraviti na akcijo, če hočemo uspešno evidentirati arhivsko gradivo, pomembna za Slovence. Nada Jurkovič je govorila predvsem o problemu izdelave evidenc evidentiranega gradiva v tujih arhivih v želji, da bi čim prej oblikovali enotna načela sprejemljiva za vse, ki

evidentirajo. Kristina Šamperl Purg je v predavanju Teoretična izhodišča evidentiranja in praksa v Zgodovinskem arhivu na Ptuju skušala odgovoriti na nekatera teoretična vprašanja glede evidentiranja, predstaviti način dela, opredeliti izhodišča za evidentiranje in izhodišča potrditi s svojo lastno prakso. Drago Trpin je poročal o evidentiranju v avstrijskem državnem arhivu na Dunaju, Duša Krnel Umek pa o evidentiranju v državnem arhivu v Milanu. Tudi drugi referenti so poročali o svojem delu - evidentiranju v tujini; Lilijana Vidrih Lavrenčič v Državnem arhivu v Gorici, Aleksandra Srše v madžarskih institucijah, Branka Kozina in Branka Radnovič v arhivih Češke republike, Vladimir Sunčič v Parizu, Jelka Melik in Mateja Jeraj v Londonu, Lajz Tršan pa o evidentiranju filmskega arhivskega gradiva v tujini.

Vladimir Žimer je imel uvodno predavanje k drugi temi zborovanja: Novosti v slovenski arhivski zakonodaji. V izčrpnem referatu Novi arhivski podzakonski akti je le te predstavil in pri tem opozoril na nekatere temeljne arhivske strokovne spremembe, dopolnitve in novosti ter na strokovne dileme in probleme, ki so nastali ob pripravi aktov. V tem smislu je obdelal Pravilnik o odpiranju in izročanju javnega arhivskega gradiva arhivu, Pravilnik o ravnanju z zasebnim arhivskim gradivom, ter Pravilnik o strokovni obdelavi in evidenci arhivskega gradiva, Pravilnik o uporabi javnega arhivskega gradiva v arhivu ter Pravilnik o materialnem varstvu arhivskega in dokumentarnega gradiva.

Na to temo je sledila še sedem predavanj. Jelka Kremesec Jevšenak je predavala o pravnih vidikih in pravni problematiki arhivskih podzakonskih aktov; Peter P. Klasine je govoril o Pravilniku o materialnem varstvu arhivskega in dokumentarnega gradiva, žal tudi to predavanje ni objavljeno v zborniku, ker ni bilo oddano v pisni obliki; Jedert Vodopivec je imela referat Priporočila na področju materialnega varovanja arhivskega gradiva; Marjan Zupančič je govoril o uporabi arhivskega gradiva; Matevž Košir je predstavil Pravilnik o evidenci javnih simbolov, grbov, pečatov, žigov in stampiljk na ravni države; Jolanda Fon je govorila o problemih pri pripravi ustanovitvenih aktov arhivskih zavodov; Marja Rau Selič je v referatu Kaj je pravo in kaj je prav pri uporabi filmskega arhivskega gradiva predstavila probleme, ki jih imata uporabnik in arhiv zaradi zakonodaje in novih tehnologij.

Tretja tema je obravnavala arhivski informativni sistem in v tem sklopu je bilo pet predavanj. Brane Knehtl in Jože Sahadolnik sta predstavila računalniški program za popisavanje in skeniranje fotografskega

gradiva ter gradbene dokumentacije. Žarko Bizjak nam je predaval o svojem videnju zasnove arhivskega informativnega sistema. Zdenka Bonin in Jože Škofljanec sta v predavanju Računalniško popisovanje listinskega gradiva prikazala to popisovanje s programom INFO ARH na izkušnjah v Pokrajinskem arhivu Koper. Vladimir Drobnyak je prikazal računalniški nivojski popis na primeru gradiva kmetijskih zadrug. Sklepno predavanje je imel Aleksander Blaznik, in sicer je predstavil zgled popisovanja filmskega arhivskega gradiva ob pomoči računalniškega programa.

Številni referati oziroma njihovi avtorji so izzvali diskusijo in ta je dopolnila in popestrila zborovanje po vsakem sklopu predavanj. Med zborovanjem je društvo organiziralo tudi ogled Pivke, Črne in Postojnske jame po poti partizanskih diverzantov.

Tik pred zborovanjem je ob finančni pomoči Ministrstva za kulturo izšel zbornik s predavanji 18. zborovanja ADS.

Miran Kafal

Posvetovanje Hrvaškega arhivskega društva v Poreču (2. - 4. december 1999)

36. Posvetovanje Hrvaškega arhivskega društva z naslovom "Trendi in raziskovalni programi v sodobni arhivistiki" je bilo razdeljeno na tri vsebinske sklope:

1. Vloga strokovnih časopisov pri razvoju stroke

Najprej je M. Pandić v uvodnem prispevku: Ob stoti obletnici izdajanja "Arhivskega vjesnika" predstavil začetke izdajanja publikacije. Zlasti je poudaril dogajanje na tem področju v drugih evropskih državah v zadnjem desetletju 19. stoletja (Franciji, Nemčiji...).

Naslednja referentka M. Lučić je v referatu z naslovom: Arhivistika v 100 letih Arhivskega vjesnika opisala razvoj od njegovega nastanka leta 1899 do danes. Statistično je obdelala pregled člankov, raziskala, kateri avtorji so pisali v določenem obdobju in kakšna je bila vsebina njihovih člankov. Omenila je tudi, da v obdobju od 1945 do 1958 Arhivski vjesnik ni izhajal, vendar konkretnih razlogov za to ni navedla.

Direktor Državnega arhiva v Pazinu J. Jelinčić je predstavil Vjesnik istrskega arhiva v Pazinu.

Za posvetovanje je pripravil prispevek tudi glavni urednik (od leta 1988) Arhivuma A. Vanrić, in sicer z naslovom: Arhivum - strokovni časopis ICA. Časopis so začeli izdajati leta 1950 v Državnem arhivu Francije, kot prvo mednarodno arhivsko publikacijo Mednarodnega arhivskega sveta. Poudarek je predvsem na zbiranju informacij in izkušnjah s področja arhivske dejavnosti. Največ števil je bilo namenjenih poročanju z mednarodnih kongresov, arhivski bibliografiji, arhivski zakonodaji, izobraževanju, genealo-

giji... Po odločitvi MAS bo od leta 2001 v okviru Arhivuma izhajala tudi samostojna publikacija Janus.

Glasnik arhiva in Društva arhivskih delavcev BiH sta predstavila S. Kristić in A. Šehović. Njihov časopis izlaja 25 let, z namenom posodobiti arhivsko stroko.

Na Hrvaškem poleg Arhivskega vjesnika in Vjesnika istrskega arhiva v Pazinu izhajajo še najmanj trije časopisi, in sicer v Splitu, na Reki in v Osijeku. Med diskusijo so predstavniki Državnega arhiva iz Zagreba predlagali, da naj bi v Arhivskem vjesniku objavljali članke s področja arhivistike, v preostalih publikacijah naj bi bilo več prispevkov z objavami virov krajevne zgodovine.

2. Trendi v sodobni arhivistiki:

V drugem delu je direktor Hrvaškega državnega arhiva v Zagrebu J. Kolanović imel uvodni referat z naslovom: Hrvaška arhivistika: dosežki in trendi. Govoril je o postopnem razvoju arhivistike kot znanosti na Hrvaškem ter pri tem zlasti poudaril razliko med teorijo in prakso. Naštel je različne vplive na razvoj poslovanja s spisi (beoški, avstro-ogrski, francoski ...). Poudaril je pomen Dubrovniškega in Zadarskega arhiva. Dotaknil se je tudi restitucije gradiva iz Madžarske in vloge zgodovinarja I. Kukuljevića, ki je menil, da je treba arhiviste izobraževati. Po letu 1945 je bilo izdanih nekaj priročnikov in učbenikov za izobraževanje arhivistov. Na koncu prispevka je opozoril, da je v prihodnje treba poskrbeti za urejenost gradiva že pri ustvarjanju arhivskega gradiva, še pred prihodom le-tega v arhiv.

N. Brčić iz Mariborske arhivske šole je poslal prispevek z naslovom: ISO 15489 - Mednarodni standard za ravnanje z arhivskim in dokumentarnim gradivom. Omenjeni projekt je stekel leta 1997 v okviru standardizacij ISO, v njem pa sodelujejo Velika Britanija, ZDA, Francija, Švedska, Nemčija... To je prvi poizkus povezovanja različnih tradicij na področju pisarniškega poslovanja. Najprej je bil predlagan "Avstralski model", vendar ni bil sprejet, zato so bili ustanovljeni delovni odbori iz javnih in gospodarskih arhivov. Predvidevajo, da bo omenjeni standard začel veljati v letu 2002.

J. Ivanović, predsednik Hrvaškega arhivskega društva, je imel referat z naslovom: Trendi v sodobni arhivistiki. V njem je predstavil arhivistiko kot znanost. V arhivistiki je iskal "intelektualne vsebine" in se ukvarjal z vprašanji njene lastne identitete. Poudaril je interdisciplinarnost arhivistike in njen odnos do drugih znanosti, v zadnjem času predvsem informativskih.

I. Hedbeli je v prispevku z naslovom: Arhivi, uporabniki, literatura poudarila pomen strokovne raziskave uporabnikov arhivskega gradiva. Povedala je, da je Mednarodni arhivski svet leta 1997 izdal načrt Priporočila o evropski politiki dostopnosti arhivskega gradiva, v katerem je uporabnik opredeljen kot vsaka oseba, ki uporablja dokumente, shranjene v arhivu.

3. Raziskovalni programi in projekti v arhivski stroki

V zadnjem sklopu je L. Duranti iz University of British Columbia iz Kanade v svojem referatu z naslovom: Kreiranje in zaščita verodostojnosti in avtentičnosti dokumentov, nastalih na elektronskih medijih, predavala predvsem o problemu ohranjanja dokumentov na elektronskih medijih in zaščiti njihove avtentičnosti. Po njenem mnenju je že vsako kopiranje dokumentov zaradi zamenjave opreme in programov problematično, saj ti niso več v izvirniku in nam zato ohranjajo avtentičnosti časa, kraja, "nosilec podatkov"... Novi mediji nam omogočajo tudi združevanje dokumentov. Avtorica je poudarila, da je v teh primerih treba ohraniti sledi združevanja.

M. Guercio iz Italije, ki raziskuje v projektni skupini ImerPARES, je v svojem referatu: Dolgoročna zaščita elektronskega zapisa menila, da se po vsem svetu sreñujemo z istimi problemi. Poudarila je, da trenutno ne vemo, kako hraniti dokumente na elektronskih medijih niti za dobo sto let. Po njenem mnenju je treba razvijati teoretične metode za ohranitev arhivskega gradiva na elektronskih medijih. V referatu se je ukvarjala tudi z vprašanji, kdaj valorizirati gradivo, enkrat ali večkrat, glede na krajšo življenjsko dobo dokumentov.

I. Barnes iz Škotske je poslal referat o Evropski arhivski mreži (EUAN). V okviru tega projekta sodelujejo Švedska, Nizozemska, Italija in Škotska. Evropska skupnost je vložila v okviru programa Info2000 za ta projekt 600 tisoč evrov. Avtor je menil, da je v mednarodnih projektih poraba denarja, dobljenega iz "Evrope", zelo zapletena, in da je potreben dolg birokratski postopek. Delo v tem projektu je razdeljeno na sedem skupin, v katerih: ocenjujejo in primerjajo arhivska pomagala za uporabo arhivskega gradiva v omenjenih državah ter uporabo mednarodnih standardov ISAD(G), raziskujejo probleme, ki se pojavijo pri uporabi različnih računalniških sistemov, analizirajo obstoječe standarde, izdelajo priporočila za določitev enotnega pristopa za izdelavo arhivskih pripomočkov v evropskih arhivih in pripravljajo večjezični slovar z arhivsko terminologijo...

V zadnjem prispevku sta J. Ivanović in Z. Brnčić predstavila nov računalniški program ArhIS, ki ga zdaj razvijajo v Hrvaškem državnem arhivu v Zagrebu.

V okviru posvetovanja je bila še okrogla miza o pisarniškem poslovanju. Na njej so poudarili, da je potrebno čimprej sprejeti nov predpis o pisarniškem poslovanju oz. tudi sodelovati pri njegovi izdelavi. Menili so, da so razmere na Hrvaškem slabe, kljub temu da ima Hrvaška že sprejet nov arhivski zakon. Kljub temu namreč še vedno veljajo stari podzakonski akti, zato uslužbenici, ki delajo v znanjski službi, ne morejo svobodno nastopati pri ustvarjalcih arhivskega gradiva.

Vesna Gotovina

12. Arhivsko zborovanje "Arhivska praksa '99" Tuzla

V mesecem aprilu 1999 sta Zgodovinski arhiv Tuzla in Društvo arhivskih delavcev Bosne in Hercegovine - kantona Tuzla pripravila v sodelovanju z Ministrstvom za izobraževanje, znanost, kulturo in šport Tuzlanskega kantona 12. posvetovanje "Arhivska praksa '99".

Uvodno besedo je imel doc. dr. Azem Kožar, arhivski svetovalec, direktor Zgodovinskega arhiva v Tuzli. V njej je predstavil petinštirideset let delovanja Zgodovinskega arhiva Tuzla, to je od njegove ustanovitve 1. 7. 1954 kot Mestnega arhiva Tuzle z vsemi njegovimi spremembami in pristojnostmi, tako v krajevnem smislu kot tudi v samem imenu (1966 Zgodovinski arhiv, 1977 Regionalni zgodovinski arhiv in leta 1994 Zgodovinski arhiv Okrožja Tuzla). Ta arhiv je leta 1999 dobil današnje ime. Dr. Kožar je posebej poudaril skrb in zaščito arhivskega in dokumentarnega gradiva, ki nastaja na terenu, in pripravo arhivskega za prevzem v arhiv, v katerem naj bi sledili urejevanje, obdelovanje, objavlanje in tehnična zaščita. Sam Arhiv naj bi vodil nadzor nad arhivskim in dokumentarnim poslovanjem, opravljal pa naj bi tudi redni tehnični nadzor in varovanje gradiva približno 1500 ustvarjalcev. Vsako leto naj bi tako obiskal okoli 500 ustvarjalcev takega gradiva. Sam Arhiv je do leta 1992 imel 97 fondov in 22 zbirk arhivskega gradiva, 3601 knjig, 1253 arhivskih škatel, 976 fasciklov, 44.429 dokumentov, 3697 fotografij, 466 registrov, 11 mikrofilmov in 150 projektov, skupno tisoč metrov gradiva. Večina gradiva je iz obdobja po letu 1945. Tudi gradivo zadnjih petih let obsega približno tisoč metrov. V času po podpisu daytonskega sporazuma pa je arhiv posebno pozornost namenil gradivu v nastajanju. Nove težnje so opazne tudi na drugih področjih, to je na področjih sodelovanja s šolanji, z univerzo itd.

Poleg uvoda je dr. Kožar imel še referat, v katerem se je dotaknil sistemskih sprememb in vplivu letih na arhivsko dejavnost Bosne in Hercegovine. Tam, kjer kantoni "funkcionirajo", deluje tudi arhivska dejavnost in nasprotno. Na koncu je predavatelj poudaril tudi možne rešitve vseh odprtih vprašanj, od prevzemanja ogroženega in zapuščenega gradiva, prek izdelave pravnega arhivskega sistema za celotno BiH, do uredništvne popolne kadrovske zasedbe.

Marija Divčić, arhivska svetnica iz Zgodovinskega arhiva v Sarajevu, je govorila o vzajemni povezanosti med arhivi in ustvarjalci dokumentarnega in arhivskega gradiva. Čim bolj ustvarjalec upošteva navodil arhiva, tem pomembnejše bo gradivo, ki ga bo predal arhivu.

Doc. dr. Peter Pavel Klasinc, znanstveni in arhivski svetnik, direktor Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti pri Pokrajinskem arhivu v Mariboru, je govoril o novih tehnologijah in novih nosilcih informacij pri uporabi arhivskega gradiva, ki jih arhivi v razvitem delu sveta bolj občutijo kot v manj razvitem. Govor je bil o negotovitvah, da so nosilci informacij že sami po sebi lahko tudi arhivsko gradivo, da nove

tehnologije in novi nosilci informacij ponujajo možnosti izboljšanja strokovnega arhivskega dela in da se z uporabo novih nosilcev informacij izboljšuje dostop do arhivskega gradiva.

Dr. Walter Brunner, direktor Štajerskega deželne arhiva v Gradcu, je predstavil možnosti izkoriščanja arhivskih kapacitet na primeru Štajerskega deželne arhiva v Gradcu. Predstavil je graditev novega centralnega arhivskega skladišča, selitev gradiva, primernost premičnih regalov, govoril o arhivskih škatlah in kar najboljši izkoriščenosti prostora ter na ta način povečanosti prvotno izračunanega volumna skladišča s 57 tisoč tekočih metrov gradiva na 70 tisoč metrov le-tega.

Ismet Šemić, dipl. oec. ing. infor., izvršni direktor sektorja za AOP, ISU in INDOK BH Banke DD Sarajevo, je v prvem referatu govoril o razvoju in problemu arhiviranja ter o upravljanju z dokumentarnim in arhivskim gradivom v BiH, v zvezi s tem pa tudi s sodobno tehnologijo, ki je danes navzoča. Poudaril je razvoj informacijskih orodij za sodobno arhiviranje in upravljanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom na območju BiH in tako nakazal težnje in procese, ki bi jih bilo treba izvajati za nadaljnji razvoj. Avtor je ponudil rešitve v obliki nekaterih aktivnosti, ki bi jih bilo treba vključiti v širše družbeno načrtovanje. V svojem drugem referatu je govoril o sodobnih prizadevanjih na področju arhiviranja, zlasti arhiviranju gradiva na elektronskih medijih in mikrofilmih, in ne na papirju. Svoje mnenje je tudi nazorno obrazložil in pojasnil z zakonsko podlago.

Seada Hadžimehmedagić, arhivska inšpektorica iz Arhiva Federacije BiH, je govorila o novih predpisih, in sicer o Uredbi in Navodilu o pisarniškem poslovanju organov uprave v Federaciji BiH, o Navodilu o arhivski knjigi in hrambi dokumentarnega gradiva, o odbiranju arhivskega gradiva ter o izročanju arhivskega gradiva pristojnemu arhivu.

Mr. Šaban Zahirović, arhivski svetnik, namestnik direktorja Arhiva BiH, je opozoril na pomen in vlogo arhivov v procesu spremembe lastnine, in sicer v zvezi s spremembo samega sistema.

Enver Čengić, vodja programske dokumentacije RTV BiH, je govoril o arhivih novih malih televizijskih postaj v BiH in o uničevanja dokumentacije, ki pri njih nastaja.

Žarko Štrumbi, višji svetovalec v Arhivu RS, je opozoril na tehnično dokumentacijo, ki nastaja pri delu različnih ministrstev v Republiki Sloveniji in bi lahko imela podoben značaj tudi v BiH, in sicer o katastrsko-tehnični dokumentaciji, tehnični dokumentaciji za graditev objektov in tehnološki dokumentaciji.

Izet Šabotić, arhivist v Zgodovinskem arhivu Tuzla, je govoril o evidencah gradiva, ki je bilo uničeno med vojno na območju Tuzlanskega kantona.

Nijaz Brbutović, arhivist v Zgodovinski arhivu Tuzla, se je dotaknil uničenega gradiva šol in govoril o možnosti rekonstrukcije uničenega gradiva. Rekonstrukcijo naj bi opravili na podlagi ohranjenega gradiva in ob pomoči samega Arhiva.

Doc. dr. Salih Jalimam s Filozofske fakultete v Tuzli je predstavil arhivsko gradivo srednjeveške Bosne, ki je shranjeno v Dubrovniškem arhivu, in govoril o njegovem pomenu za razumevanje zgodovine same BiH.

Dr. Branko Bubenik, vodja samostojnega INDOK, RTV Zagreb, je govoril o arhiviranju avdio-vizualnih dokumentov. Pri tem je opozoril, da je treba ob spremembah v televizijski tehnologiji, ob tem, da ni natančnih podatkov o trajnosti nosilcev informacij in pripomočkov za reprodukcijo ter vzdrževanje avdio-vizualnih dokumentov, ki že razpadajo, arhiviranje prenesti na nove in bolj stabilne arhivske medije. Novi mediji naj bodo digitalni in multimedijski, sam prenos pa naj bo zaradi visokih stroškov selektiven.

Sledile so še različne predstavitve Zgodovinskega arhiva Tuzla, in sicer njegovih arhivistov: Izet Šabotić - Kulturni razvoj Muslimanov (Bošnjakov) v BiH; Nermana Hodžić - Hercegovina - časopis za kulturo in zgodovino; Ešefa Begović - Prilogi, št. 28, Inštitut za zgodovino; Mensur Serdarević, kulturni delavec, Zenica; Viri za zgodovino bosanske države;

Kot sklep pa so sledila razna poročila.

Žarko Štrumbi

Strokovna ekskurzija Arhivskega društva Slovenije po Toskani (3. do 5. junija 1999)

Cilj lanskega izleta Arhivskega društva Slovenije je bila Italija, natančneje, Toskana.

Ko smo prijetnega junijskega jutra odhajali izpred Arhiva Slovenije, še nismo slutili, kakšna vročina nas čaka v Italiji. Pot po Benečiji je prijetna in kratkočasna, avtobus klimatiziran. Točno opoldne prispevamo v Firence. Ozračje kar uteglja od vročine, ampak zdaj smo tu. Najdemo hotel, pospravimo prtljago in se odpravimo na pater pa mestu. Naš prvi cilj je Piazza del Duomo s stolnico Santa Maria del Fiore, 82 m visokim Giottovim zvonikom in osmerokotno krstnico s tremi znamenitimi bronastimi vrati (med njimi rajska vrata s svetopisemskimi prizori) na mestu nekdanje firenške stolnice sv. Janeza. Nekateri si ogledajo tudi notranjosti stavb, nekateri pa ne, saj je pri vходу vedno znova potrebno plačevati vstopnino. Nadaljujemo na trg Signoria, ki ga v obliki érke L obdajajo same veličastne palače (Vecchio, lodža, palača celovskega sodišča, Ugoceioni) in številni spomeniki (Cosimo I. Medičejski na konju, Neptunov vodnjak, David, Herkules, ki je usmrtil kentavra, ugrabljene Sabinke, Perzej z Meduzino glavo). Tu v bližini je tudi rojstna hiša Danteja Alighierija (1265-1321), največjega italijanskega pesnika in utemeljitelja italijanskega knjižnega jezika, med drugim avtorja alegorično-religioznega epa Božanska komedija v 100 spevih. Streljaj naprej je ena največjih in najbogatejših slikarskih galerij na svetu in najpomembnejša v Italiji

Uffizi, zgrajena sicer kot vladna palača Cosima I. Medičejskega, pred katero se vedno vije dolga kača ogleda željnih obiskovancev. Tu je res kaj videti: dela Botticellija, Filippa Lippija, Raffaella, Tiziana in mnogih drugih.

Nadaljujemo proti baziliki Santa Croce, cerkvi z največjimi orglani v Italiji in nagrobniki mnogih slavnih italijanskih mož: Galilea, Michelangela, Machiavellija, Alfierija, Rossinija, Cherubinija itn. V tamkajšnjem samostanu deluje tudi mojstrska usnjarska delavnica in mogoče je opazovati spretno usnjarske pri izdelavi torbic, denarnic, etužjev ipd., samostanska trgovina pa se šibi pod prelepimi usnjarskimi izdelki. Korak in oko sta se nam zaustavila tudi na najstarejšem firenškem mostu čez reko Arno Ponte Vecchio z neštetiimi trgovinami in zlatarnami. Sprehodimo se še do palače Pitti in spet nazaj čez Arno do cerkve sv. Lovrenca, ki si jo najbolj zapomniš po tem, da ima še zdaj nedokončano fasado.

Naslednji dan se poslovimo od Firenc na Piazzale Michelangelo nekoliko nad mestom in nadaljujemo proti enem od najlepših in najpomembnejših italijanskih mest Sieni, ki sta ga po legendi ustanovila Remova sinova Ascius in Senius. Če sta v Firencah prevladujoči barvi bela in zelena, pa je v Sieni prevladujoča opečnato rjava. Večina stavb v mestnem središču je narejena iz opeke in opeka je hkrati že tudi fasada. In če po Firencali vse obhodiš po ravnem, te sienske ulice ves čas vodijo gor in dol, saj je mesto ognezdeno na treh gričih. Mimo dominikanske cerkve in svetišča italijanske zaščitnice sv. Katarine Sienske prispemo do stolnice. Stoji na mestu nekdanjega poganskega templja, posvečenega boginji Minervi. Dograjena je bila v 14. stol., gradili pa so jo 200 let. Načrtovana je bila še mnogo večja, a sta gradnjo zaustavila kuga in upadanje gospodarske moči. Tako kot zunanost je mistična tudi notranost, ki po pisanosti spominja na orientalske mošeje.

Sienski trg (Piazza del Campo) je polkrožne školjkaste oblike in se od spodnjega k zgornjemu koncu nekoliko dviga. V spomin na vladanje devetih je razdeljen na 9 delov in lepo tlakovan. V zgornjem delu trga je prelep vodnjak (Fonte Gaia), obkrožajo pa ga same mogočne opečnate palače: Pubblico, stolph Mangia, kapela, Piccolomini, Chigi-Zondadari, Sanseverini, lodža. Palača Piccolomini je najlepši in najpomembnejši primer renesančne palače v Sieni, v njej pa že od leta 1885 domuje državni arhiv (Archivio di Stato), ki hrani pomembne zbirke zgodovinskih listin o mestu Sieni: pergamente, stare spise, bule in razne rokopise. Najstarejša listina izvira iz leta 736 in smo jo (original) tudi videli. Razstavljeno imajo v vitrini, pred svetlobo pa jo varuje le zaščitna krpica. Kako je zavarovana pred krajo, nam niso povedali. Prijazna gostiteljica nas je popeljala po arhivu. Najdlje smo se zadržali v prostoru, t. i. arhivskem muzeju, kjer so razstavljene poslikane lesene platnice fasciklov. V času 1258-1659 so jih poslikali razoč znani in manj znani umetniki z upodobljenimi pomembnih sienskih osebnosti in prizori iz političnega in verskega življenja Siene.

Trg Campo vsako leto 2. julija in 16. avgusta na

novu pokrijejo s peskom, da na njem lahko poteka najprestižnejša tekma tega mesta. Konjska dirka 17. stoletja je bila poteka (contrad) poteka že od 17. stol. in je posvečena Materi Božji. Imenuje se palio; po zastavi / praporu, ki ga prejmeta zmagoviti konj in njegov jezdec. Prireditelj je narodni praznik Siene, na katerem se zbere staro in mlado. Priprave in predtekmovanja potekajo že nekaj dni prej, na dan prireditve pa blagoslovitve konj in jezdecev, maše, spreved zastavonoš, ki mečejo zastave v zrak, in končno dirka, ki traja le dobro minuto. Zmaga pa je povod še za nekajdnevno slavje.

Uro vožnje proti severu leži srednjeveško mestece San Gimignano. Nekdanja etruščanska vas je prevzela ime po modenskem škofu sv. Gimignano, ki je kraj nekoč obranil pred Atilovimi napadi. Obdano je z dvojnimi obzidjem. V času velikega gospodarskega razcveta je zrastle v mestu večje število stolpov; v 14. stol. jih je bilo 72, danes pa le še 14. Ti so služili kot zasebne utrdbe.

Prav v to lepo mestece se je unestil mračnjaški muzej mučilnih naprav. Preko sto originalnih naprav od natezalnic do električnega stola je zares avtentična antologija groze in človeške krutosti - vse ob glasbeni spremljavi najpopularnejše Bachove tokate in fuge.

Ko prideš izza mestnega obzidja in se zazreš v prelepo pokrajino, je to res pravi balzam za utrajene oči in dušo. Nič ne morem dodati opisu, ki pa ni zrastle na mojem zelniku: *Pokrajini je eno in rdinstven, ki človeku praprsto zrzr pad kožn. Tako slikovitu, in obiskovalec urhote pmiisti, da jo je urkibi nastikal, ljudje pa su sunu pvenesci r kukšno prtrpno sliko. Puložni grički, in vrbrih kutrih su kot ptire tgnuzilom rjvukstu opečntu stara urstu z grnliči, stolpi, cerkvuni in katedralami. Na njihrih obrubjih su r tisočih in desettisočih pnsnjem oljke, r idilini sr muzkuznjrj rumein pulja pševire in rimogradi. Na ni-lijme trsnr vrste sunglvvrse, iz kutrre prihobljnju legrihurni elimti. Zelo podobno kot v naših Goriških brdih.*

Tretji dan se odpravimo na zahod proti Ligurskemu morju. A ne čisto do njega. Čeprav je bila Pisa v času gospodarskega razcveta pristaniško mesto, je zdaj 12 kilometrov oddaljena od morja. Na trgu čudežev (Campo dei Miracoli) stoji vse, kar si je v Pisi potrebno ogledati: stolnica, krstilnica, poševni stolp (Campanile), pokopališče (Campo Santo) in muzej. Čeravno sta stolnica in krstilnica trenutno "oblečeni" v restavratorske odre, belina carrarskega marmorja tu kar bije v oči. Vzpon na stolp ni več mogoč, saj je od leta 1990 zaradi varnosti zaprt za obiskovalce. Ogledaeno pa si vse ostale objekte.

Na poti domov se za sprehod in okrepčilo ustavimo še v srednjeveškem mestecu Lucca (luk v etruščini pomeni barje), nato pa le še avtocesta: Bologna, Ferrara, Padova, Fernetiči, Ljubljana.

Na povratku obvezno načrtovanje, kam pa prihodjiti. Zdjaj že vemo. Prihodnji potopis bo imel nadih riža in pekinške race,

Mija Mracljn

Božidar Jakac in slovenski kipar France Gorše pred studijem ART v Clevelandu, 1958,
Zbirka diapozitivov Božidarja Jakca AS-143, šk. 54/5.
Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije

O delu arhivov in zborovanjih

XXXIV. Mednarodna konferenca okrogle mize arhivov, Budimpešta, 3. - 9. oktober 1999

V letu 1999 je XXXIV. Mednarodna konferenca okrogle mize arhivov (CITRA) gostil Nacionalni arhiv Madžarske. Konference se je udeležilo 176 udeležencev z vseh koncev sveta, med njimi tudi trije iz Slovenije: Zdenka Semljič Rajli in dr. Peter Pavel Klasine iz Pokrajinskega arhiva Maribor in dr. Jedert Vodopivec iz Arhiva Republike Slovenije.

Osrednja tema konference je bila DOSTOP DO INFORMACIJ: PROBLEMATIKA, KI JE POVEZANA Z MATERIALNIM VAROVANJEM GRADIVA.

V predkonferenčnem programu, ki je potekal v dneh od 3. do 5. oktobra, so se zvrstili sestanki Izvršnega odbora ter posameznih komitejev in delovnih skupin. V osrednjem konferenčnem programu od 6. do 9. oktobra pa se je zvrstilo 21 predavateljev, ki so teme posvetili problematiki materialnega varovanja (preservacije) v arhivih s posebnim poudarkom na dostopnosti do informacij.

V sredo, 6. oktobra so v otvoritvenem delu konference sodelovali: Lajos Geesenyi, generalni direktor Narodnega arhiva Madžarske, Zsolt Visy, namestnik državnega sekretarja, Ministrstvo za Narodno kulturno dediščino Madžarske, Axel Plathe, predstavnik generalnega direktorja UNESCO, Tad Howington, predsednik ARME (Association of Records Managers and Administrators), Yola de Lusenet, izvršna sekretarka ECPE (European Commission for Preservation and Access), Eric Ketelaar, podpredsednik MAS-a (ICE), Christoph Graf, predsednik CITRE.

Sledilo je prvo plenarno zasedanje, posvečeno materialnemu varovanju kot strateški funkciji in kot povezovalni sestavini upravljanja v arhivih. Poudarek je bil na pravnih etičnih in tehnoloških vidikih materialnega varovanja. Govornika sta bila Helen Forde, predsednica komiteja za materialno varovanje pri MASU, Public Record Office London, in Jacques Grimard, Narodni arhiv Kanada.

V prvem delu drugega plenarnega zasedanja, posvečenem praktičnim vidikom materialnega varovanja klasičnih, audio-vizualnih in digitalnih zapisov so govorili Beatrix Kastaly, Narodna knjižnica Madžarske, Kurt Deggeller, Memoriav, Švica, Pitt Kum Wali, Narodni arhiv Singapura, Maudy Gilder, Narodni arhiv južne Afrike.

V popoldanskem nadaljevanju drugega plenarnega zasedanja je bilo govora o masovni nevtralizaciji, arhivskih stavbah in opremi, slikovni tehnologiji in pripravljenosti v primeru nesreč. Pogovor so vodili: Erwin Oberholzer konzultant iz Švice, Peter Anderson iz Narodnega arhiva Škotske, Catherine Dherent iz

Narodnega arhiva Francije in George MacKenzie iz Narodnega arhiva Škotske.

V večernih urah smo se udeležili razstave o konserviranju, ki so jo pripravile kolegice in kolegi iz konservatorskega oddelka Narodnega arhiva Madžarske pod vodstvom Gabrielle Albrecht Kunzseri, sledil je sprejem v organizaciji arhiva Zavoda za odprto družbo v Budimpešti (Open Society Archives).

V četrtek, 7. oktobra je bilo tretje plenarno zasedanje, posvečeno razvoju politike in strategije materialnega varovanja.

V prvem delu so predstavili politiko in strategijo materialnega varovanja v arhivih, muzejih in knjižnicah s poudarkom na izobraževanju: Hartmut Weber iz deželne arhivske direkcije dežele Baden-Württemberg, Fieke Krikhaar z Ministrstva za izobraževanje in kulturo Nizozemske, Ralph Manning iz Narodne knjižnice Kanade in Gabriella Albrecht Kunzseri iz Narodnega arhiva Madžarske.

V drugem delu so po posameznih skupinah: Afrika, arabske države, Azija in Oceanija, Evropa Severna Amerika, Južna Amerika in Karibi razpravljali predstavniki posameznih regij.

V drugem delu tretjega plenarnega zasedanja pa je svoje smernice za razvoj politike in strategije materialnega varovanja in dostopnosti do gradiva predstavila Yola de Lusenet, izvršna sekretarka Evropske komisije za dostopnost in materialno varovanje - ECPE.

Popoldne smo si ogledali kulturne znamenitosti Budimpešte in obiskali Narodni arhiv Madžarske.

V petek, 8. oktobra so se v jutranjem delu četrtega plenarnega zasedanja predavatelji v svojih referatih posvetili razvoju in prenosu znanja v povezavi s trajnostjo papirja, digitalnih medijev in filmskega gradiva. Sodelovali so David Grattan iz Kanadskega konservatorskega inštituta, Xu Shiping, vodja konservatorskega oddelka pri Kitajskem državnem arhivu, Peter Z. Adelstein iz Rokestrovskega tehnološkega inštituta in Viktor A. Ustinov iz Ruskega federalnega arhiva.

Dopoldne je sledilo še peto plenarno zasedanje, v celoti posvečeno izmenjavi mnenj in diskusiji. Zasedanje je vodil Christoph Graf iz Švicarskega federalnega arhiva.

Popoldne so potekali sestanki posameznih komitejev in delegatskih skupin, pozno popoldne pa je bila na vrsti še predstavitev postopkov masovne kouservacije gradiva na papirju.

V soboto dopoldne sta se zvrstila še sklepna sestanka, ki sta bila posvečena splošni tekoči administrativni in organizacijski problematiki konferenci okrogle mize arhivov.

V sklepu bi povzela poglobljene misli, ki so se izkristalizirale ob poslušanju predstavljenih prispevkov in diskusije.

- Materialno varovanje je nepretrgan proces v arhivu in kot osnovni element vključen v politiko in strategijo upravljanja v arhivih.

- Aktivnosti na področju materialnega varovanja so enako pomembne v velikih nacionalnih ali majhnih lokalnih arhivih.

- Procesi materialnega varovanja zmanjšujejo fizično ogroženost gradiva in pomagajo do boljše dostopnosti do gradiva oz. informacij.

- Ukrepi materialnega varovanja so dolgoročne naložbe.

- Brez materialnega varovanja bo dostop do velike večine dediščine 20. stoletja zelo otežen, ali celo nemogoč.

- Materialno varovanje je proces, ki ga razrešujemo, ne problemi, ki ga rešimo.

Referati iz konference okrogle mize bodo objavljeni v publikaciji Janus.

Jedert Vodopivec

DLM Forum '99, Bruselj, Electronic Records, 18. - 19. 10. 1999

Letošnji DLM forum '99 je potekal pod naslovom Evropski državljani in elektronska informacija: Spomin informacijske družbe (EUROPEAN CITIZENS AND ELECTRONIC INFORMATION: THE MEMORY OF INFORMATION SOCIETY).

Omenjeni simpozij je bil že drugi forum, prvi "DLM Forum on electronic records" je potekal v decembru leta 1996. Forum je potekal pod pokroviteljstvom Evropske komisije za vse države članice Evropske unije ter širše za države pridružene članice. Na njem je bilo navzočih 330 udeležencev. Zasnovan je bil multidisciplinarno, zato so bili iz omenjenih držav ne le predstavniki arhivske stroke in arhivskih ustanov, pač pa tudi informatiki, univerzitetni raziskovalci, uslužbenci javnih uprav različnih držav ter posamezniki z gospodarskega področja, ki se ukvarjajo s problematiko arhivov ter informacijske tehnologije.

Forum je bil organiziran v več različnih sklopih. Tako je poleg plenarnega uvodnega zasedanja zajemal tudi tri vzporedne sekcije, glede na vsebinsko opredelitev:

- prva sekcija je potekala pod naslovom: Ustvarjanje, obranjanje in dostop do elektronske informacije: ekonomski in funkcionalni vidiki;

- druga sekcija je potekala pod delovnim naslovom: Spomin informacijske družbe: politični in legalni (normativni) vidiki;

- tretja sekcija je delovala pod naslovom: Širjenje elektronske informacije do evropskega državljan: družbeni vidiki.

Predavatelji plenarnega zasedanja prvega dne so bili: g. Philip Lord (Velika Britanija), njegovo predavanje je imelo naslov "Premikanje naprej z industrijo v elektronskih dosežkih: poslovni proces

koristi". Sledila sta g. Urlich Kampffmeyer s prispevkom "Evropski trg upravljanja z elektronskimi dokumenti: tehnologije in rešitve" ter g. David Lipman, s prispevkom na temo "Več demokracije skozi dostop do elektronskih arhivov".

Vsaka izmed treh naštetih sekeij je imela več vsebinskih sklopov.

Druga sekcija, te sem se udeležila, je obravnavala:

a) Zavest političnih odločevalcev

b) Sporočila in pridobitve (koristi) za javno upravo in privatni sektor (gospodarski arhivi)

c) Normativne okvire

d) Dosežke razširjenega evropskega sodelovanja

Predavatelji druge sekcije:

Tema A)

- Luciana Duranti (Kanada): Trajno avtentično elektronsko arhivsko gradivo: mednarodni ... poziv za akcijo

- Steve Wells (Velika Britanija): Model "od spodaj navzgor" za razvijanje funkcionalnih ... zahtev za elektronski dokument in upravljanje z arhivskim gradivom

Tema B)

- Catherine Dherent (Francija): Politika za arhiviranje elektronskih dokumentov v francoskih arhivih

- Matti Pulkkinen (Finska): Spreminjanje informacijske vrednosti v poslovno vrednost

- Jean-Francois Blerot (Evropska komisija): ADONIS: sredstvo za elektronski management pošte in aktiv Evropske komisije

Tema C)

- Hylko Oosterloo (Belgija): Evropska pobuda s strani Trgovske zbornice za uporabo digitalnega podpis

- Udo Schäfer (Nemčija): Javni arhivi med dostopni do podatkov in ščitenjem podatkov

Tema D)

- Claes Gränström (Švedska): Študija o normativni vpletenosti upravljanja elektronskega arhivskega gradiva v Evropski uniji držav članic in regij (Poročilo DLM Monitoring Committee¹)

- Kevin Schürer (Velika Britanija): Prikaz odnosa med javno upravo (administracijo) in arhivsko službo, ki zadeva upravljanje z elektronskim arhivskim gradivom v Evropski uniji držav članic

DLM forum je v svojem dvodnevem delu sprejel in izdal dva dokumenta:

- "DLM sporočila industriji" (tu je mišljen ICT = Information and Communication Industry)

- "Sklepi DLM foruma '99"

"DLM sporočila industriji" je nekakšen poziv podjetjem, ki se ukvarjajo z razvojem informacijske tehnologije, naj se ozrejo na probleme arhivskih ustanov povsod po Evropi ter se skušajo tem zahtevam prilagoditi s posebnimi ponudbami programske opreme. Poziv ITC industriji zajema osem točk, v katerih naprošajo, naj se omenjena industrija vključi in

¹ DLM Monitoring Committee v prevodu Spremljajoči komite pri Forumu DLM, ki deluje med enim in drugim zasedanjem Forumu DLM, prvo je bilo leta 1996, drugo leta 1999.

sodeluje pri razpravah o arhivskem gradivu v elektronskem okolju ter pri razvoju standardov in specifikacij za informacijski management - samo na tak način bo lahko industrija posredovala cenovno primerne aplikativne rešitve za digitalno upravljanje z arhivskim gradivom. Drug vsebinski sklop je vprašanje, "kaj bi lahko industrija ITC dolgoročno in kratkoročno naredila za ohranitev avtentične digitalne informacije" (bi morala zagotoviti preproste in varne metode prenosa transformacije informacij med različnimi verzijami programske opreme brez izgub vsebin). Nadalje DLM forum priziva k večjemu sodelovanju in partnerstvu med ICT in "modernimi arhivisti informacijske službe" - na ta način bi izboljšali svojo lastno programsko opremo in produkte ter odprli tudi nove poslovne priložnosti. Upravljanje z arhivskim gradivom (records management) naj bi bil integralni del okolja informacijske tehnologije (IT) - industriji bi morali vzpodbuditi k prilagoditvi svojih postopkov najmljšan izkušnjam iz upravljanja z arhivskim gradivom. Industrija ITC bi morala zagotoviti programsko opremo informacijskega managementa, ki podpira mednarodne standarde za bazo podatkov (metadata). ITC se nadalje napriša, da dejavno prispeva k multidisciplinarnim prizadevanjem v pripravi in implementaciji "modularnega programa Evropskega usposabljanja za javne administratorje, moderne arhiviste in druge specialiste iz informatike". ITC bi morala blažšati izmenjavo, prezervacijo in vnovično uporabo vsebin, ki so nastale pri uporabnikih. Končni poziv za industrijo ITC pa je, da bi leta morala nasloviti ukrep ali predpis na današnjo ustvarjalno industrijo v zvezi z opisano problematiko ter hkrati opozoriti tudi na povečan dlostop za evropske državljane.

Sklepi DLM foruma zajemajo tri poglobljene vsebinske sklope:

1. *Razvoj referenčnega modela za upravljanje elektronskih dokumentov in arhivskega gradiva v elektronskem okolju v javni administraciji.*

Najpomembnejši dosežek DLM foruma je razvoj referenčnega modela za upravljanje z digitalnimi dokumenti in elektronskim arhivskim gradivom. Referenčni model bo upošteval kontinuiteto elektronskih dokumentov in arhivskega gradiva, in je njihovo ustvarjanje, aktivna skoba ter dolgoročna hramba in dostopnost. Ta referenčni model mora upoštevali poglobljene kriterije za elektronske dokumente, ki so jih oblikovali javni administratorji in arhivisti. Ti kriteriji zadevajo: razvidnost in dostopnost elektronske informacije, možnost kratkoročne in dolgoročne hrambe avtentičnega arhivskega gradiva, odprte standarde in specifikacije, interdisciplinarne napotke za boljše izvajanje (praksa). Ta referenčni model naj bi se nadalje razvijal s tesnim sodelovanjem industrije ITC ter raziskovalnega sektorja - zato je tudi namenjen DLM poziv industriji. V tej zvezi so informacijski specialisti odgovorni, da specifikirajo njihove potrebe, industrija pa ponudi rešitve.

2. *Ministrski Evropski izobraževalni program za elektronske dokumente in upravljanje z arhivskim gradivom za administratorje (arhiviste) in arhiviste.*

Forum je popularil uresničitev prvega modula za osnovni Evropski izobraževalni program na področju elektronskih dokumentov in upravljanja z njimi - prvi modul je bil ustvarjen na podlagi izkušenj različnih arhivskih šol in drugih specializiranih ustanov držav članic EU in bil predstavljen in diskutiran na Forumu '99. Nadaljni razvoj izobraževalnega modula, imenovanega E-TERM, pa bi bilo treba razširiti med zainteresirane sektorje držav članic EU. Tu bilo našla svoj poslovni interes tudi industrijska podjetja, ki naj bi pripomogla tudi k razvoju materije za modul.

3. *Okrepilju DLM akcijski načrt, 1999-2004; Dlostop za evropske državljane in nastanitev prihodnjih izboljšav.*

Evropska komisija skupaj z interdisciplinarnim DLM - Monitoring Committee naj bi okrepila DLM-akcijski plan za obdobje 1999-2004 in nadaljevala iskanje prioritete in njihovo implementacijo v konkretnih terminih. To bi posebej morala vključiti instrumente za izboljšanje dostupa evropskih državljanov do vsebin, implementacijo dokumenta Green Paper² na javnoinformacijski sektor, pa tudi nasloviti vsi pravni problematiko v zvezi s tem. Druge vzporedno postavljene dejavnosti bi morale zagotavljati države članice EU, tudi z načinom integriranja teh dejavnosti v programe skupnosti EU. Te vzporedne dejavnosti so:

- pomčila nacionalnih strokovnjakov "Archives in the European Union" (Black Book)³

- "Dejavnosti in viri za razvoj arhivov v Evropi 1999-2004" (Kew Report)

Dvotedni forum je sklenil evropski komisar g. Erkki Liikanen, evropski komisar za podjetništvo in informacijsko družbo.⁴

Celotni forum je ob predstavitvi številnih referatov in ugotovitev izzvenel v smislu priziva ICT industriji po vsej Evropi, da razišče področje elektronskih dokumentov, upravljanja z arhivskim gradivom in digitalnega arhiviranja - kot možnost novega "živiljenjskega" tržišča.

Natalija Glažar

Pariz - Laval - Pariz

V septembru leta 1998 sem se udeležil dvotedenskega izobraževalnega tečaja z naslovom "Multimedia in računalniške mreže: nov pristop do arhivskega gradiva", ki je potekal delno v Parizu, delno pa v enem izmed departmajske arhivov. Sam sem bil dodeljen v Laval. Organizatorji tečaja so bili poleg francoskega ministrstva za kulturo še Hiša kultur sveta

² Green Paper - v prevodu Zeleni dokument, ki ga je izdala Evropska komisija, za področje arhivov je pomemben Public Sector Information: A key resource for Europe.

³ V prevodu Arhivi v Evropski uniji (Črna knjiga).

⁴ European Commissioner for Enterprise and Information Society.

in Združenje francoske umetniške akcije ter mesto Paris s svojo finančno podporo.

Vsebinsko plat organizacije (teme predavanj, predavatelje ter izbor departmajske arhivov za enotedensko bivanje udeležencev) sta pripravili Nacionalna šola za kulturno dediščino z direktorjem Jeanom- Pierrrom Badyjem na čelu in njegova namestnica gospa Marie-Françoise Limon ter Direkcija francoskih arhivov z gospodom direktorjem Philipptom Belavalom in njegovima sodelavcema Gérardom Ermissom in gospo Christine Nougaret na čelu. Poudariti moram, da je seminar potekal na zavidljivi organizacijski kot tudi vsebinski ravni, za kar gre zalivala vsem zgoraj omenjenim.

Izobraževalni seminar se je začel 21. septembra 1998 v prostorih Nacionalne šole za kulturno dediščino v Parizu. V teh prostorih so potekala vsa predavanja seminarja. Predavanja so bila zanimiva in tematsko raznolika, vsebinsko so se dotikala predvsem uporabe skenerja v francoskih arhivih in navzočnosti njihove "domače strani" na internetu. Nekateri predavatelji so govorili o posameznih programih, s katerimi so dostopne baze skeniranih podatkov, govor pa je bil tudi o zaščiti avtorskih pravic v porajajoči se informacijski družbi (internet). Predstavili so nam tudi uporabo skeniranih dokumentov in njihova graviranje na zgoščenko - tako v Nacionalnem prirodoslovnem muzeju kot tudi v novi Narodni knjižnici Francije. Podrobneje bom predstavil le nekaj zame najzanimivejših predavanj.

Gospod Bruno Galland je imel predavanje o skeniranju in izzivih le-tega v francoskih arhivih. V njem je predstavil temeljne črte razvoja in uporabe skenerja v arhivih, vse od začetkov njegove uporabe v Franciji okrog leta 1993. Že takrat so arhivske institucije začele iskati načine, kako postati navzoče z "domačo stranjo" na internetu. V Franciji pa te navzočnosti na internetu ni prav veliko. Obenem se je Direkcija arhivov Francije lotila izdelave nove skupne baze podatkov BORA (na podlagi vseh že izdelanih inventarjev, vodnikov, repertarijev za uporabo arhivskega gradiva), ki bo omogočala iskanje po raziskovalnih pomagalih tako Nacionalnega kot tudi vseh drugih arhivov v Franciji. Ta baza podatkov o hranjenih fondih v Franciji bo v začetku tretjega tisočletja dostopna tudi na internetu.

Skeniranje dokumentov spremlja še veliko vprašanj, izmed katerih je najpomembnejše: ali lahko skeniranje uadomesti varnostno mikrofilmanje? Pogledi na to so v Franciji zelo različni, na kar kaže ta že različni odločitvi dveh francoskih arhivov, saj so se n.p.r. v Aveyronskem arhivu odločili izključno za varnostno skeniranje in izdelavo varnostnih zgoščenk, v arhivu Savoje pa za kombinacijo obeh tehnik. Zadnji način je tudi najpogostejša izbira varovanja arhivskega gradiva v francoskih arhivih.

Jean-Pierre Dalbéra je predaval o računalniškem izzivu, kulturni dediščini in informacijski družbi. Predavatelj nam je predstavil predvsem statistične podatke o razširjenosti interneta po svetu. Morda je za nas zanimiv specifičen položaj v Franciji. Temelj informacijskih povezav sestavlja v Franciji 6.500.000

terminov Minitela, s katerim so povezani vsi telefonski naročniki v Franciji. Prek njega lahko telefonski naročniki pregledujejo tudi nekatere baze podatkov, n. pr. vozne rede vlakov, avtobusov in letal, naročajo različne stvari za domačo uporabo in drugo ter se povezujejo tudi z internetom. Dosti ujanj pa je v Franciji povezav z internetom prek osebnih računalnikov, ker francoska gospodinjstva za zdaj še niso v velikem številu opremljena z računalniki, ki omogočajo povezavo s to svetovno informacijsko mrežo. Statistika govori o tem, da je na začetku leta 1997 le pet odstotkov gospodinjstev v Franciji imelo osebni računalnik z vgrajeno enoto za zgoščenko - takrat so v Nemčiji imeli 29,5 odstotka, v Veliki Britaniji 18,6 odstotka, v Italiji 15,7 in v ZDA 30 odstotka takih gospodinjstev. Francoska vlada je v januarju 1998 sprejela globalni načrt o informatizaciji francoske družbe. V to vladno politiko je vpeto tudi ministrstvo za kulturo, ki v okviru teh možnosti razvija širjenje multimedije tako, da: podpira njeno vsebinsko pestrost, vzpodbuja skeniranje francoske kulturne dediščine in dostopnost tako ustvarjenih računalniških baz podatkov na internetu. S tem daje prednost razvoju humanističnih informacijskih ved v povezavi z razvojem informacijske tehnologije in uporablja multimedijo za utrjevanje francoske nacionalne identitete.

Velikih sedem (Francija, Italija, Nemčija, Velika Britanija, ZDA, Japonska in Kanada) pa je na enem svojih sestankov sklenilo, da finančno podpre dva kulturno-informacijska projekta, in sicer: uresničenje baze podatkov "Svetovnega virtualnega muzeja" (na podlagi najpomembnejših eksponatov za svetovno zgodovino) in "Svetovne virtualne knjižnice" (s prikazom bogastva tiskane besede). Namen obeh projektov je povezati v enotno mrežo kar največje število uporabnikov širom po svetu, da bi imeli hiter dostop do celotnih zakladov sveta.

Arnaud Ramière de Fortanier je govoril o izkušnji Departmajskega arhiva v Yvelinesu z internetom. Ta arhiv je bil prvi v Franciji, ki je izdelal svojo "domačo stran" na internetu (v okviru ministrstva za kulturo) in sicer konec leta 1996. Realizirana je bila ob postavitvi razstave "Pokrajina v Yvelinesu konec XVIII. stoletja". Ta "domača stran" je vsebovala osnovne podatke o sami arhivski ustanovi, obenem pa je predstavila tudi 208 skeniranih načrtov departmajske uprave, po katerih se lahko "brska" ob pomoči štirih kazal. Temu začetku so pozneje dodali tudi vodnik po nekaterih zbirkah gradiva, ki ga ilustrirajo računalniške slike najdragocenejših dokumentov arhiva. Predavatelj je opozoril na to, da je informatizacija arhivov prinesla poleg možnosti hitrega dostopa do informacij v različnih bazah podatkov tudi možnost novih rešitev glede varnostnega skeniranja arhivskega gradiva, čeprav možni najnovejši nosilci informacij (zgoščenske) še niso niti dokončno standardizirani. Zato se je v nadaljevanju vprašal, ali sta skenirana računalniška slika in varnostno mikrofilmanje tekmeča. Arhivom se zdaj postavlja vprašanje, kaj mikrofilmati in kaj skenirati. Po eni strani ima prav Direkcija francoskih arhivov, ki daje večji poudarek

varnostnemu črno-belemu mikrofilmanju v primeru hranjenja za daljše obdobje, vendar pa pri tem na dokumentarni sporočilnosti izgubijo barvni dokumenti, saj barvni mikrofilm hitro propada in se zato v praksi praktično sploh ne uporablja. Računalniška slika je lahko barvna in je mnogo preprostejša glede dostopnosti ter je praktično nemičljiva, česar za pregledovanje mikrofilmov ne bi mogli reči, saj se ob pogosti in nepravilni uporabi zelo hitro začnejo trgati na perforiranih delih.

Florence Clavaud je predstavila bazo skeniranih slik ARCHIM pri Zgodovinskem centru Nacionalnega arhiva. To predavanje v Nacionalnem arhivu (CARAN-u), nam je predstavilo bazo skeniranih fotografij dokumentov, ki jo razvijajo že od leta 1993. Archim je baza skeniranih fotografij, ki se neprestano dopolnjuje. Vsebuje skenirane fotografije dokumentov različnih vrst (listine, iluminirane rokopise, pečate, pa tudi veliko umetniških predmetov privatnih fondov) s pripadajočimi podatki, ki se lahko pregledujejo na lokalni mreži v CARAN-u, njihov reprezentativni izbor pa tudi na internetu. Pri uresničevanju tega projekta sodeluje veliko število inštitucij z ministrstvom za kulturo ter Nacionalni arhivom s svojim strokovnim kadrom na čelu in v sodelovanju z informacijskimi strokovnjaki.

Od 24. do 29. septembra 1998 se je zame izobraževanje nadaljevalo v Departmanskem arhivu Mayenne v Lavalu, ki ga vodi gospod Joël Sarconif. Laval je glavno mesto manjšega francoskega departmaja Mayenne (250 tisoč prebivalcev). Arhiv, ki zapolnjuje vsega 21 ljudi (od tega samo pet arhivistov), zaseda v prelepi, v začetku devetdesetih let obdobje neogotski stavbi, zgrajeni med letoma 1912 in 1924. Na novo pozidani depoji imajo prostora za 30 t.km gradiva in danes hranijo v njih že 16 t.km, od tega najstarejše arhivsko gradivo iz 12. stoletja. Še nekaj podatkov o informacijski opremljeni in programih, ki se uporabljajo v tem arhivu: uporabljajo računalniško mrežo Windows NT 4.0 z 21 delovnimi postajami in serverjem Pentium Pro 200 ter trdim diskom 4 Gb. Imajo devet laserskih tiskalnikov in en barvni tiskalnik Epson Stylus Pro XL (jet ink) formata A3, pa tudi skener Canon formata A3. Prvo skenirano bazo podatkov predstavljajo posnetki deset tisoč kart katastra iz Napoleonove dobe, skeniralo jih je privatno podjetje Archimaine med letoma 1993-96. Drugo bazo predstavljajo skenirani mikrofilmi župnijskih in civilnih uradov (rojstnih, poročnih in mrljskih knjig), in sicer 1,5 milijona strani dokumentov, ki so jih mikrofilmali Mormoni, skeniralo pa isto podjetje kot kataster. V mayenneskem arhivu, pa tudi v približno tridesetih departmajskih arhivih po vsej Franciji uporabljajo arhivski računalniški program Arkheia, ki v marsičem spominja na našo Armido. Programirali so ga v privatnem podjetju Anaphore, katerega lastnik so ga v privatnem podjetju Louis Colombani. Program omogoča: izdelavo barkode (ta določa mesto tehnične enote v depoju in se uporablja pri naročanju arhivskega gradiva v čitalnici), hkrati pa ob sočasnem izločanju omogoča popisovanje na novo sprejetega gradiva ter njegovo klasificiranje po že izdelanem

klasifikacijskem načrtu in končno lakoj za tem izdelavo liskanega vodnika s pripadajočimi indeksi za uporabnike v čitalnici. S programom vodijo tudi evidenco izposojenega arhivskega gradiva in mikrofilmov zunaj arhiva. Za nas je zanimiv še program Lynx, saj vsi javni arhivi v Franciji uporabljajo ta nekoliko zastareli tip "računalniške mreže". Ta mreža teče na že prej omenjenem Minitelu (telefonskem omrežju), z uporabo modema pa se lahko uporablja tudi na računalniških mrežah. Na Lynxu lahko uporabimo: opcijo Forum, ki rabi za izmenjavo mnenj francoskih arhivistov o posameznih strokovnih vprašanjih arhivske stroke v Franciji, opcijo Pošta, ki se uporablja za dopisovanje med posamezniki, mreža pa omogoča tudi dostop do nekaterih baz podatkov Nacionalnega arhiva. Od leta 1991 v Departmanskem arhivu Mayenne izdajajo interno glasilo Ardillon. Sprva je bilo tiskano na papirju, zdaj pa je že nekaj let dostopno na lokalni računalniški mreži. Vsebinsko glasilo so informacije o dejavnosti arhiva in njegovih uslužbencih, urnikih dežurstev v čitalnici, prevzemih gradiva, novi literaturi in drugem. V Ardillonu se pogosto znajdejo tudi skenirane slike, ki popestrijo vsebino. Velika želja vodstva arhiva glede informatizacijskega razvoja je čimprejšnja pridobitev njegove lastne domače strani na internetu.

Za sklep lahko rečem, da je bil izobraževalni seminar v vseh podrobnostih izveden zelo strokovno, za kar gre brez dvoma zasluga sodelovanju Nacionalnega arhiva, Nacionalne šole za kulturno dediščino in Hiše kultur sveta iz Pariza. Dobili smo ogromno dragocene informacije o skeniranju in videli smo prednosti takega načina "brskanja" po dokumentih že zdaj, ko razvoj te tehnologije še zdaleč ni končan. Ko zdaj primerjam svoj prvi "arhivsko izobraževalni" obisk Francije leta 1995, sem bil tedaj zadovoljen ob spoznanju, da smo bili v Arhivu Republike Slovenije z uporabo računalniškega programa Armido 2.0 primerljivi z drugimi arhivskimi programi po svetu (tudi s francosko Arkheio). Zdaj so računalniki in programi za delo arhivistov v vseh razvitejših državah že nekaj samo po sebi umevnega. Tisto, kar je danes v ospredju zanimanja vseh francoskih arhivov, je pridobitev njihove lastne "domače strani" na internetu in na njej smiselna predstavitev bogastva arhivskih dokumentov, ki jih arhivi hranijo. Poleg tega pa si v arhivih Francije prizadevajo za čim pogostejšo uporabo skeniranja, da bi na ta način obvarovali originalne, dragocene in občutljive dokumente, ki se na veliko uporabljajo v čitalnicah. Nenezadnje je v francoski arhivistiki zelo navzoča želja, da bi vse pomembnejše razstave arhivskih dokumentov poleg tiskanega kataloga spremljala tudi zgoščanka. Kljub vse pogostejši uporabi skeniranja arhivskega gradiva pa se niso odpovedali črno-belemu varnostnemu mikrofilmanju.

Če primerjam tu položaj s položajem v Arhivu Republike Slovenije, lahko rečem, da je po eni strani Arhiv Republike Slovenije že nekaj časa navzoč na internetu s svojo "domačo stranjo", po drugi strani pa je na področju skeniranja zaznati kar precejšen zastoj. Saj več kot začetnih poizkusov skeniranja za zdaj pri

nas še ni bilo. Da pa slovenska arhivistika vendarle sledi "klicu časa", lahko ugotovimo s predstavitvijo inventarja sklepnih računov Službe družbenega knjigovodstva v Ptuj avtorja Braneta Oblaka, ki ga je Zgodovinski arhiv Ptuj izdal kot prvega svoje vrste na zgoščenki in predstavil na posvetovanju Arhivskega društva Slovenije oktobra 1998 v Kranjski Gori.

Adrijan Kopitar

Odnosi z javnostmi v nacionalnem arhivu v Washingtonu

Primerjava dveh tako različnih arhivskih sistemov, kot sta ameriški in slovenski, tako glede velikosti, kot tudi glede različenosti med ameriško in evropsko kulturno tradicijo, ni povsem smiselna, vendar pa nam lahko posreduje nekatere informacije o različnem pristopu pri stikih z javnostmi ter razmislek o vsaj delnem posnemanju ameriškega načina v domačih razmerah. V obdobju svojega sodelovanja v projektu evidentiranja arhivskega gradiva o slovenski zgodovini v NARA Washington¹ sem vzpostavila stik z Oddelkom za stike z javnostmi, natančneje z njegovo voditeljico ga. Susane Cooper - pričujoče besedilo je rezultat enournega intervjuja z njo. Že v začetku je opozorila na splošen odnos družbe in države do arhivov v ZDA. Glede na to, da je ameriška "arhivska tradicija" veliko mlajša od evropske, ki hrani in neguje gradivo od srednjega veka dalje - je bilo za Američane značilno, da so morali ustvariti "odnos do arhivov", ki so brez dvoma zahtevali velika finančna sredstva. NARA kot ustanova je relativno mlada institucija (ustanovljena leta 1934), pred tem pa je gradivo celotne državne administracije hranil State Department. Že sama ustanovitev nacionalnega arhiva, ki naj bi hranil celotno arhivsko gradivo vseh ameriških državotvornih institucij, ko gradivu preteče operativnost, je že za tiste čase pomenila medijski dogodek. Seznanjanje javnosti o potrebnosti stavbe za hrambo državnih arhivov je vodila v zbiranje državnih finančnih sredstev in takratna akcija je predstavljena na priložnostni razstavi v NARA I. - fotografije propadajočega gradiva, neustreznih prostorov in pričetek gradnje stavbe v središču mesta Washington. Arhitekt John Russel Pope je oblikoval stavbo, ki naj bi bila bila v skladu z drugimi pomembnejšimi ustanovami v mestu (Bela hiša, Kapitol, Lincolnov Memorial...), dokončana v letu 1935 ima še danes središčni pomen v centru mesta² (nasproti stavbe FBI in sodne palače) - kar izraža značilni ameriški simbolni pomen "državotvorne zgodovine in demokracije". Po mojih lastnih opažanjih (N. Gl.) se s tem vloga Nacionalnega arhiva postavlja na povsem drugo raven, kot je to običajno. Če primerjam evropske prestolnice z njihovimi na-

cionalnimi arhivi, imajo te ustanove vsekakor kulturni in znanstvenoraziskovalni pomen - nikjer pa ni čutili, da bi položaj ustanove in njeno delovanje imela politični pomen, kot je tu povsem razvidno in tudi vsakemu Američanu povsem jasno. Tega občutka ne potrjuje arhitektura, pač pa tudi organizirane medijske akcije, prireditve, kongresi, razstave, na katerih so velikokrat navzoče tudi vrhunske ameriške politične osebnosti (npr. Madeleine Albright je novembra 1998 odprla kongres o holokavstu v NARA II). Iz vsega naštetega je tudi mogoče razumeti besede vodje za stike z javnostmi, da je za ameriške državljane vrednota "spoznati resnico" in jo tudi čuvati v arhivih. Po njenem mnenju ameriški državljani nimajo negativnega odnosa do arhivov. Njene besede "ne moreš imeti demokracije, če nimaš arhivov, in to dostopnih arhivov", so bile podlaga za najino nadaljnje razmišljanje o vlogi arhivov v družbi - ameriški ali evropski. Zato se v arhivih zelo trudijo, da bi imeli kar največ gradiva dostopnega za širšo javnost, v okviru možnosti, ki jih dopiše zakon. Med arhivističnimi strokovnimi krogi pa je poznano, da je gradivo o drugi svetovni vojni in po njej bolj dostopno v NARA Washington, kot pa istovrstno gradivo zaveznikov iz druge svetovne vojne v Public Records Office v Londonu ali v Državnem arhivu v Rimu.

Moja sogovornica je na splošno vprašanje o politični vpletenosti arhivske institucije odgovorila negativno, z utemeljitvijo, da najvišje arhivske funkcije (direktor NARA - Archivist of USA) niso politično dolžljive, pač pa je v prvi vrsti to strokovna odločitev, nato sledi potrditev funkcije v Senatu ter imenovanje z strani predsednika države.

Pojem Nacionalni arhivi (National Archives) v ZDA zajema celotno arhivsko mrežo v državi s 13 regionalnimi arhivi (Regional Archives) ter z 12 predsedniškimi knjižnicami (Presidential Libraries) po državah ZDA. Osrednja ustanova pa je NARA Washington, sestavljena iz dveh delov, dveh ločenih stavb. NARA I. zajema starejše gradivo od leta 1775 dalje ter arhivsko gradivo o oblikovanju politične demokracije v ZDA (Declaration of Independence, Constitution, Bill of Rights...³). NARA II.⁴ hrani predvsem gradivo iz druge svetovne vojne ter položaja v svetu po njej. NARA II. je tudi v mednarodnem pomenu osrednji mednarodni arhiv za predčevanje zgodovine druge svetovne vojne, zato so pogosti teamski projekti tujih držav, ki raziskujejo zgodovino svoje države - diplomatski in vojaški arhivi (japonska, nemška in italijanska ekipa, posebna ekipa Židovske skupnosti za raziskavo židovskega zlata ipd.).

Arhivi v samem mestu Washington imajo poseben položaj - na neki reklamni zloženki sem prebrala "Washington, city of archives" (Washington, mesto arhivov), prav tako je med ljudmi čutili spoštovanje do poklica arhivista, ki ga v Evropi pravzaprav skoraj

¹ NARA je okrajšava za National Archives and Records Administration, Washington

² Glej fotografijo NARA I v centru mesta.

³ V prevodu: Deklaracija o neodvisnosti, Ustava ZDA, Angleška ustava iz leta 1689.

⁴ Glej fotografijo NARA II v College Parku, objekt je bil zgrajen leta 1993 in v knjižni uporabi od leta 1996.

ne poznamo. Na moje vprašanje o tem je ga. Susane Cooper odgovorila, da se ljudje pravzaprav zavedajo, da je v tem mestu "nekaj pomembnega gradiva" in da se tudi na raziskovalnem področju "marsikaj dogaja" - in na to so ponosni.

Negativen odnos do arhivov bi lahko odmislili že s samim podatkom o finančnih sredstvih, ki jih v demokratični državi namenjajo za delovanje nacionalnih arhivov - 200 milijonov dolarjev na leto.⁵ Kljub temu v medijih, kot je opomnila moja sogovornica, naletimo na kritike arhivov, največkrat zaradi nerazumevanja poslovanja arhivov s strani novinarjev. Kritične teme, ob katerih se pojavi "konflikten odnos" do arhivov, so procesi deklasifikacije gradiva (declassification of records) - kar pomeni ne samo odpiranje določenih vrst gradiva, pač pa postopek, s katerim se uradno dovoli javni vpogled v gradivo, ki ga je največkrat CIA v nekem preteklem obdobju zapečatila. Drugi problematični sklop pa so pravni konflikti s tožbami, ki zadevajo zahteve po ščitenu ali odpiranju posameznih vrst dokumentov, največkrat iz zasebnopravnih interesov. V takih primerih su lahko arhivi tudi tarča medijske kritike, predvsem zaradi nepoznavanja načina poslovanja in zakonskih okvirov, ki obvezujejo arhive povsod po svetu, vendar v vsaki državi z malenkostnimi razlikami.

Pri samem delovanju službe za odnose z javnostmi so v NARA izjemno racionalni. Vodenje akcij za stike z javnostmi izvijajo iz enega samega centra v NARA II. za celoten sistem z vsemi regionalnimi arhivi v ZDA (13 regionalnih arhivov, 12 predsedniških knjižnic). Sam oddelek sestavljata le dve osebi: vodja ga. Susanne Cooper (moja sogovornica) in njena asistentka. Domnevala sem sicer, da imajo v posameznih regionalnih arhivih osebe za stike, ki niso specializirane za stike z javnostmi, pač pa to opravljajo poleg svojega strokovnega arhivskega dela.

Sogovornica je na moje vprašanje glede potrebne izobrazbe za opravljanje tovrstne dejavnosti v arhivih zagovarjala mnenje, s katerim se absolutno strinjam, da za arhive ni dovolj komunikološko znanje, pač pa je najprej potrebno arhivistično in zgodovinsko znanje. Njena asistentka je po izobrazbi diplomirana komunikologinja, ga. Susane Cooper pa je iz arhivističnih vrst (danes ima doktorat iz zgodovine) in se nato v praksi izpopolnjevala za stike z javnostmi: nekaj let je bila zaposlena pri "Washington News", ABC, teoretična znanja pa je pridobila tudi z dodatnimi tečaji. Vsekakor je mnenja, da je taka pot veliko primernejša za zapleten sistem arhivov, kot pa zgolj splošna izobrazba s področja stikov z javnostmi.

Glede na velika finančna sredstva, s katerimi arhivi v ZDA razpolagajo, so razumljive tudi številne možnosti, s katerimi vzpostavljajo stik z različnimi strokovnimi javnostmi, pa tudi s širšo javnostjo. V prvi vrsti imajo velike prostorske zmogljivosti, razpolagajo z avditorijem za kongrese, solo za tiskovne konference, petimi predavnicami, z razstavnim pro-

storom v NARA I. in NARA II., s svojo lastno knjigarno z arhivistično ter zgodovinsko literaturo v NARA I. ter z malim teatrom v središču mesta (sprejme 200 ljudi), v katerem potekajo filmske projekcije iz arhivskih filmskih zbirk ter uprizoritve gledaliških del avtorjev, ki izhajajo iz arhiviranih dokumentov. Predvsem teater ni namenjen turistični publiki, pač pa ožjemu krogu povabljenih ob posebnih priložnostih, največkrat v okviru vladnih in drugih administrativnih organov v Washingtonu.

Od publikacij, ki jih redno pripravljajo, velja omeniti predvsem dve, to je "The Record", ki izhaja štirikrat na leto ter "Prologue", ki izhaja šestkrat na leto.

Med elitne publikacije sodi tudi letno poročilo NARA z naslovom "New Directions, 1996 Report, National Archives and Records Administration", ki predstavlja ne samo oblikovalski izdelek, pač pa prikazuje tudi delovanje arhivov na različnih področjih: publikacije, vodniki, informacijski sistem, varnostni sistem, filmska, mikrofilmska in fotografska zakladnica, v njem so objavljeni podatki o uporabi gradiva, letnih stroških poslovanja ter o poslovanju donatorskega fonda ("The Gift Fund") s konkretnimi zneski donacij ter njihove namenske porabe.

Načrtujejo tudi večje "PR akcije",⁶ sogovornica je omenila petletni projekt z naslovom "Changes of Freedom". Vrednost tega projekta se lahko šteje v milijonih dolarjev, v njem pa naj bi predstavili, "kaj arhivi delajo" in kaj bodo delali v prihodnosti (vključene bodo tiskovne konference, predstavitev na TV ipd...)

Kot je dejala gospa S. Cooper, je pri kontaktih z mediji pomembno, da obstaja nek vmesni posrednik - svetovalec za odnose z javnostmi, ki ima znanje ene in druge strani (arhivistično in medijsko). Arhivisti so vedno nekoliko skeptični do medijev, njihovih ocen ter njihovega odnosa do arhivskega gradiva. Arhivisti po večini spoštujejo te raziskovalce, ki delajo na arhivskem gradivu že leta, ne pa predstavnike medijev, ki želijo npr. v eni uri celovito informacijo - tudi iz originalnega arhivskega gradiva, kar je včasih nemogoče. Zato je potreben svetovalec za odnose z javnostmi, ki pozna tovrstno situacijo v arhivih, hkrati pa razume medije in njihove potrebe ter se jim poskuša prilagajati. Le na tak način bodo arhivi "dohili dobro publiciteto". Pomembno je tudi, da je v medijih objavljena zgodba o arhivih resnična; če jo namreč piše kdo, ki arhivov ne pozna, se zgodba lahko sprevrže v neresnico in to je spet "bad publicity". Ker arhivi hranijo tudi fonde s kontroverznimi tematikami, ki so vedno vroče za raziskovalce - "JFK Assassination Records Collection",⁷ je navzoč tudi nenehen pritisk za njihovo odprtje.

Na splošno pa je med ljudmi največ zanimanja za genealoške raziskave (rodniško deblo). Te so v ZDA celo popularne in tovrstni raziskovalci obsegajo v

⁶ PR je kratica, ki se uporablja v praksi - Public Relations - odnosi z javnostmi.

⁷ Zbirka arhivskega gradiva o preiskavi umora predsednika J. F. Kennedija.

⁵ V letnem poročilu NARA 1996 New directions je bil objavljen podatek \$ 201.261.000 (total), str. 53.

arhivih ZDA 85 odstotkov vseh obiskovalcev. To je za slovenske razmere izjemno presenetljiv podatek, saj pri nas prevladujejo profesionalni raziskovalci, vendar pa je podoben trend zasebnih genealoških raziskovalcev opaziti že tudi drugod v Evropi (npr. Francija). Za take občasne obiskovalce (po večini je to starejša starostna struktura) organizirajo tudi tečaje za usposabljanje za uporabo arhivov.

Profesionalni raziskovalci v ZDA se lotevajo tematik holokavsta v drugi svetovni vojni, zelo aktualno je postalo tudi "nacistično oz. židovsko zlato". Tu pa gre za pritisk strokovne javnosti - zgodovinarjev, da z uporabo arhivov "force the government to tell the truth".⁸ Sodelavec za odnose z javnostmi v arhivu mora biti seznanjen z vsemi temi pritiski in trendi ter mora delovati kot vmesni člen med eno in drugo stranjo (arhivom in javnostjo oz. arhivom in mediji). Iz vseh naštetih razlogov je dolžnost arhivov ljudem pojasniti zakaj so arhivi potrebni in kako delujejo.

Po besedah sogovornice izšolani strokovnjaki za odnose z javnostmi navadno nimajo interesa, da bi se zaposlili v arhivih, ker menijo, da je delo preveč specifično, manjka jim zgodovinarsko/ arhivistična podlaga, pa tudi arhivov nimajo za "zanimivo področje".

Ker so tudi v ZDA arhivi vključeni v državno administrativni sistem, se gospa S. Cooper povezuje s preostalimi strokovnjaki za odnose z javnostmi v vladnih organizacijah (PR združenja - "Government PR Group", posvetovanja...). Arhivska služba za odnose z javnostmi pa ima tudi redne stike z Belo hišo, kjer je potrebno - ob posebnih priložnostih in diplomatskih obiskih pojasniti delovanje arhivov in morebitne vsebine dediščine, ki jo hranijo - to redno opravlja gospa S. Cooper osebno.

Občasno v Oddelku natisnejo priložnostno publikacijo (newsletter⁹) s ponatisnjenimi že objavljenimi članki s problematiko arhivov, zato da imajo tudi drugi strokovni delavci v arhivu pregled nad tem, kaj se o njih piše v medijih. Pri uporabi drugih medijev pa je drugačen pristop: TV-posnetke presnemavajo na diskete in to je tudi prvovrstna informacija za vodstvo arhiva o medijskih odnevitih arhivskih dogodkih.

Vsak obiskovalec arhiva se že v recepciji oziroma sprejemni pisarni sreča z umno različnih publikacij v obliki drobnih tiskov in brusur, ki predstavljajo posamezne zvrsti arhivskega gradiva in vsebujejo navodila, kako ga lahko obiskovalec uporablja (genealoški podatki, vojaški arhivi druge svetovne vojne, kartografsko gradivo, mikrofилmski posnetki, preiskovalni dosjeji JFK...). Prav tako vsak obiskovalec že z uporabniško izkaznico dobi zloženko, ki pojasnjuje, kako posluje arhiv, kakšne oddelke ima NARA, kdaj so odprti, kakšna je možnost za izdelovanje kopij ipd.

Vsekakor lahko svoje opisovanje sklenem z mislijo, da prizadevanje Oddelka za stike z javnostmi vidno opazno za vsakega obiskovalca. S celovitim

končnim vtisom lahko tudi rečem, da imajo njihova prizadevanja pri obiskovalcih vsekakor uspeli, ki se kaže tako pri obiskovalčevem poznavanju delovanja arhiva, kot tudi v nepretrgani medijski navzočnosti TV-snemalnih ekip v arhivski čitalnici.

Slovenske arhivske razmere sicer zelo težko primerjamo z ameriškimi možnostmi, tako v finančnem kot v projektno-obsežnostnem pogledu, kljub temu pa so podobni obiski priložnost za iskanje morebitnih idej, ki bi bile izvedljive tudi v domačem, pa čeprav nekoliko skromnejšem obsegu.

Natalija Glažar

50. obletnica Arhivske šole v Marburgu - kolokvij "digitalni arhivi-nova paradigma?", 22. - 23. 6. 1999

Arhivska šola v Marburgu je ob 50-letnici svojega delovanja organizirala slovesnost na Marburškem gradu ter priložnostni dvodnevni kolokvij z aktualnim naslovom "Digitale Archive - ein neues Paradigma?"

Slovesnost na gradu Marburg je poleg glasbenega uvoda - Mozartovega kvarteta - ohsegala več pozdravnih govorov povabljenec iz nemških akademskih krogov, kulturne politike, pa tudi mednarodnih arhivskih organizacij (sekretar Ministrstva za znanost in kulturo zvezne dežele Hessen, podpredsednik Filipoze Univerze v Marburgu, predstavnik deželnega arhiva v Koblenzu, predstavnik ICA - sekcija arhivskega izobraževanja). Slavnostni nagovor je pripadel prof. dr. Winfriedu Schulzeju, predsedniku znanstvenega sveta Ludvik-Maksimilijanove Univerze v Münchnu z naslovom "Koliko izročil potrebuje zgodovina? Razmisleki o izkušnjah". Zanimiva pa je bila tudi predstavitev dr. Fritza Wolffa iz hessenskega državnega arhiva "Iz družinske zgodovine Arhivske šole". Ob tej priložnosti so študentje arhivske šole pripravili priložnostno razstavo o delovanju te šole v 50. letih s statističnimi prikazi udeležencev, programov in današnjega obsega dela. Inštitut arhivskih znanosti pa je pripravil informativno publikacijo "Forum" v obliki časopisa (newsletter), v kateri so predstavili ustanovitev arhivske šole v letu 1945 ter posamezna obdobja njenega delovanja z seznamom vseh udeležencev, ki so šolo dokončali.

Uvodni referat je imel prof. dr. Heinrich Reiner-mann, univerzitetni profesor z Nemške visoke šole za upravo (Katedra za razvoj uprave in informatizacije uprave) v Spayerju z naslovom: "Reforme uprave in elektronski pisarniški sistemi". Poudaril je, da se z razvojem uprave pojavljajo spremembe, ki ustvarjajo ne samo novo javnost, s katero uprava sodeluje pač pa tudi "nov upravni svet". Gre za uvajanje upravljanja z znanjem (knowledge management), ki govori o tem, kaj bi lahko ugotovili z analizo obstoječih podatkov. Govoril je o možnosti neposrednega stika uprave z državljan in ali današnja informacijska tehnologija to omogoča oz. ali bo to omogočala v prihodnosti.

⁸ V prevodu: prisilijo vlado, da pove resnico.

⁹ Newsletter je strokoven izraz za "novičarsko pismo" oz. publikacijo običajno v broširani obliki, ki izhaja z namenom obveščanja (v Slovenskih arhivih npr. Obvestila).

Predvideva možnost reorganiziranja poslovnih procesov, kjer bo nastala decentralizacija odločitev v upravi (ne pa nasprotno). Gre za oblikovanje "informatijske kulture" odprte uprave, ki jo ima za priložnost za razvoj uprave. "Podlakovni kapital v upravi" je tisto področje, na katerem bi upravljanje z znanjem vsakakor imelo veliko vlogo. Prihodnje smernice v razvoju uprave je strnil v štiri točke:

- več lastne organiziranosti (načrtovanje kot proces razvoja ne pa kot produkt razvoja)
- razvijati oporne točke "elektronske uprave" (Electronic Government) kot oblike "servisa za državljane" tudi prek interneta
- pluralizacija dostopnih poti v upravi (govori tudi o možnosti uprave na daljavo)
- alternativa je celo "virtualna uprava" (eine virtuelle Verwaltung), katere poglaviti namen je uporabljati informacijsko tehnologijo za približanje državljanom.

1. del kolokvija 22. 6. 1999 z naslovom "Arhivi v digitalnem svetu", ki mu je predsedoval prof. dr. Hermann Rumschödel, München, z Nemške visoke šole za upravo v Speyerju.

Prvo predavanje je imel prof. dr. Hartmut Weber, direktor Deželne arhivske direkcije Baden-Württemberg v Stuttgartu: "Mlini na veter ali zidovi? Arhivi in nov veter v informacijski tehnologiji". V začetku je predstavil kratek pregled nad starejšimi tehnikami, ki so jih arhivi doživeli v razvoju (mikrofilm, fotokopiranje...). Poudaril je, da arhivi lahko nove prihajajoče tehnologije izkoristijo kot priložnost za svoj lastni razvoj, ne pa kot oviro k dosedanji tradicionalnosti. Zato priporoča večjo uporabo informacijske tehnologije. Upravljanje z elektronskim arhivskim gradivom naj bi bilo zelo podobno dosedanji postopkom: vrednotenje/valorizacija dokumentarnega gradiva - arhivsko gradivo - ohranjanje arhivskega gradiva - odpiranje arhivskega gradiva za uporabo (dostopnost) - uporabnost arhivskega gradiva - uporabnik.

Predlaga tudi postopek, po katerem naj bi se arhivi razvijali v odločilen subjekt zagotavljanja informacij (digitalne informacije)

- informacija o arhivu (splošno)
- informacija o arhivskem gradivu, ki ga arhiv hrani
- zagotavljanje dostopa do digitaliziranega arhivskega gradiva
- informacija o uporabi arhivskega gradiva

Alternativa v razvoju uprave so digitalni pripomočki za uporabo. Weher je poudaril nujnost vertikalne integracije (hierarhična vertikala) v informatijskem sistemu obveščanja uporabnikov o arhivu, pa tudi horizontalne integracije informatijskih sistemov (sorodne ustanove - knjižnice, muzeji).

Naslednji referat je imel dr. Hermann Leskien, direktor Generalne direkcije Bavarskih državnih knjižnic iz Münchna, in sicer z naslovom "Digitalna knjižnica: Novi fondii - novi uporabniki?".

Digitalno ponudbo opredeljujejo knjižničarji kot analogno sedanjemu klasičnemu načinu ponudbe. Ker imajo knjižnice z arhivi skoraj identične uporabnike,

so zato zanimive vzporednice in primerjave. Tako kot arhivi v svojih razvojnih centrih raziskujejo možnosti uporabe digitalnih pripomočkov, tudi knjižničarji raziskujejo možnosti novih medijev in njihove uporabe v knjižnicah. Avtor ugotavlja, da se tako arhivi kot tudi knjižnice zgledujejo po ameriškem načinu modernizacije, razmišljajo o digitalnih publikacijah, on-line katalogih, pa tudi o virtualnih fondih - in kakšni bi bili le-ti videti... ipd. Digitalizacija v knjižnicah je še vedno eksperimentalni postopek, vendar ne v smislu tehnologije, pač pa v smislu vsebinskih opredelitev.

Prof. dr. Rainer Kuhlen s Katedre informacijskih znanosti na Univerzi v Konstanci je predstavil referat z naslovom "Kaj pomeni informacijska avtonomija?" Govoril je o negativnih posledicah informatizacije, težaval s hipertekstom z arhivskega vidika njegove ohranitve. Omenjal je probleme nezanesljivosti digitalnega hiperteksta ter možnosti za neposredno manipulacijo z njim. Informatijska avtonomija naj bi bila splošni izobraževani smoter, govoril je tudi o veljavnosti avtonomije ter o posledicah razvoja za avtonomijo.

Christine Petillat iz Pariza, direktorica Centra sodobnih arhivov uprave (Centre des Archives Contemporaines, Fontainebleau) v Nacionalnem arhivu Francije, je predstavila referat z naslovom "Upravna reforma in informatizacija v centralnih upravnih organih Francije". Govorila je o reformah francoskega upravnega sistema v zadnjih 15 letih, z začetkom v letu 1989 z okrožnico premiera Michela Rocardla - poglaviti cilj je bil vzpostavitev informacijsko komunikološke tehnologije kot dragocenelega pripomočka upravnega aparata.

Naslednji dan, 23. 6., je sledil 2. del kolokvija z delovnim naslovom "Digitalizirana uprava", ki mu je predsedovala ga. Ingrid Grobmann, direktorica Saškega državnega arhiva, iz Leipziga.

Prvi referat drugega dne je predstavil dr. Andreas Engel, vodja Raziskovalnega centra - oddelka za informatiko uprave na Univerzi v Koblenz-Landau, in sicer na temo "Znanost o organizaciji uprave in upravna avtomatizacija: Domea - koncept Zvezne Vlade".

Govoril je o poteku projekta vzpostavitve informatijskega sistema, ki povezuje državne organe ter vlado v Berlinu in Bonnu (po združitvi Nemčije). Gre za obliko elektronskega pisarniškega poslovanja, sporazumevanja prek elektronske pošte in "biro-komuniciranja". Ob tem se je ustavil na negativnih praktičnih izkušnjah z elektronskim poslovanjem. Predvsem je poudaril nevarnost kršitve "načel dokumentacijske zmnernosti". V elektronskem dokumentu se lahko izgubi več sestavnih elementov: izguba informacijskih objektov, izguba konteksta, izguba dokazne moči dokumenta.

Primerjal je klasični papirni dokument z elektronskim dokumentom. Prvi ima znane sestavne dele - informatijske objekte dokumenta: glava dopisa, vsebina dokumenta, zaključni podpisi in žigi (znano tudi iz diplomatike). Kontekst dokumenta pa je sestavljen iz širših podatkov o dokumentu: kdaj je

prišel, kdo ga je poslal, od kod je prišel ipd.

Elektronski dokument ima prav tako enake sestavne dele dokumenta, le da je pri njem težava ločenosti posameznih sestavnih delov. Ti se lahko tudi izgubijo, so medsebojno nepovezani, ne sestavljajo več sklenjene celote kot klasični dokument. To je temeljni problem elektronskega poslovanja. Če bi hotel biti elektronski dokument enakovreden klasičnemu dokumentu, bi morali ob njegovi kreaciji dokazati zgodovino (postopek) nastajanja dokumenta - z nujnostjo povezave vseh naštetih elementov. Zato tudi po mojem mnenju lahko šele od tu naprej govorimo o "elektronice records" ali o arhivskem gradivu v elektronskem okolju (op. N. Gl.)

Referata dr. Andreasa Engla je sledil prof. dr. Stefan Jablonski, univerzitetni profesor Katedre za podatkovne sisteme (Datenbanksysteme-Informatik VI) z Univerze v Erlangu-Nürnbergu, z referatom "Elektronski poslovni procesi in Workflow-Management sistemi". Govoril je o Workflow managementu, predvsem z vidika informatika, kar je po izohrazbi tudi sam. Opozoril je tudi na terminska razhajanja med informatiki in arhivisti (na primer za termin "akten" - dokumenti informatiki pogosto uporabljajo kar termin "daten"- podatki). Prestavil je tudi časovni prerez, v katerem je razvidno, kako uaj bi upravljali z dokumenti:

1. Za prilagoditve: načrtovanje in oblikovanje vsebinskih perspektiv;
2. Za sedanjost: nadzor nad tvorbo dokumentov;
3. Za preteklost: vrednotenje dokumentacije in urejanje.

Dr. Nicole Bickhoff, direktorica Deželne arhivske direkcije Baden-Württemberg v Stuttgartu, je predstavila referat z naslovom "Elektronska zemljiška knjiga v Baden Württembergu: Strokovni koncept in arhivistične zahteve". Z nastavitvijo elektronske zemljiške knjige je dostopnost vsekakor veliko večja in lažja. Ocenjujejo, da je postopek pri uporabi zemljiške knjige za približno dvajset odstotkov hitrejši. Projekt uvajanja so začeli v letu 1995, sledila pa so ministrstva in drugi državni organi. Opozorila je tudi na shemo izgradnje sistema, ki naj bi bil namenjen zunanjemu uporabniku podatkov. Sistem je namreč sestavljen iz dveh sklopov:

- arhivski sistem
- informacijski sistem

Šele ko to dvoje združimo v izgradnjo sistema, lahko zunanji uporabnik koristi podatke.

Dr. Nils Brübach, docent v Višjem arhivskem svetu (Archivoherrat) v Marburgu, se je v referatu lotil terminskih opredelitev z naslovom "Records" in "Akten"; Mednarodni standardi za upravljanje z zapisi". Govoril je o ISO/ Standardih DIS 15489. Omenil je, da ISO standardi za "Records management" AS 4390 izvirajo iz Avstralije v letu 1993. Govoril je tudi o razlikovanju med angleškim poimenovanjem "records" (arhivsko gradivo) ter nemškimi poimenovanjem "akten" (spisi, dokumenti) ter o različnosti funkcij v primeru prvega in drugega poimenovanja, pa tudi o različni "pravni tradiciji" obeh vrst gradiva. Na temelju njegovega izvajanja "akten" zajemajo različne

zadeve (združene zadeve), sestavljene iz interne in eksterne dokumentacije. "Records" pa so nosilec "izjemne informacije" ("odlične informacije"). Za upravljanje z elektronskimi gradivi je pomembna priuerjava in poznavanje teh dveh pojmov, da lahko ohranimo njuno strukturo. Namen in bistvo "records" ter namen "akten" se tudi medsebojno razlikujeta. Namen prvega - "records" - je protokoliranje, hramba in zapis o informaciji. Namen drugega - "akten" - pa je poslovna uporaba. Zato se tudi upravljanje z zapisi (Schriftgutverwaltung) pri "records" in pri "akten" medsebojno razlikujeta. Akti vsebujejo pravzaprav celo dve funkciji, najprej poslovna, hkrati pa imajo značilnosti "records". V elektronski obliki je zadeva še toliko kompleksnejša.

Referent si je ob novih vprašanjih elektronskega arhivskega gradiva zastavil vprašanje, pomembno za arhiviste: "ali je tako poslanstvo sploh mogoče?" (Mission impossible?) Nanj avtor odgovarja, da je treba odgovore iskati v arhivskih mednarodnih standardih.

Tretji del kolokvija, 23. 6., z delovnim naslovom "Pomnjenje poslovnih procesov" je vodil prof. dr. Otfried Dascher, direktor Severno westfalskega glavnega državnega arhiva v Düsseldorfu.

Prvi referat je predstavil prof. dr. Stefan Fisch, univerzitetni profesor Katedre za novo in novejšo zgodovino, zlasti za zgodovino ureditve in uprave, Nemška visoka upravna šola v Speyerju, in sicer z naslovom "Arhiv in registratura v nemški in francoski upravni tradiciji. Dognanja raziskave italjske zgodovine".

Prof. dr. Rainer Polley, direktor-vodja študija Arhivske šole v Marburgu, je predstavil referat z nenavadnim naslovom "Arhiviranje ustnosti: protokoliranje - pisanje zapisnika v kolegijskih združenjih (gremijih)". S pogledom v zgodovino je skušal na nekoliko šaljiv način prikazati, kako je bil nekoč videti arhiv in kakšna so bila navodila za arhiviranje gradiva v 16. in 17. stoletju. Za današnjo generacijo, ki študira arhivistiko in je navajena večinoma uporabljati izraze kot so "upravljanje z zapisi" (Schriftgutverwaltung), je tak pogled nazaj skoraj nekaj težko dojemljivega.

Zelo sodobno zasnovano predavanje Petra Horsmana, docenta v Nizozemski arhivski šoli v Amsterdamu, je imelo naslov "Odtisi stopinj v pesku časa". V svojem prispevku se loteva zelo kompleksnih vprašanj, povezanih z celoto sodobne informacijske družbe, v kateri je tehnologija prišla že do takih okvirov, da se avtor vprašuje, ali smo arhivisti sploh še sposobni razlikovati, kaj so "records" v informacijski tehnologiji in kaj niso (slikovit prikaz z informacijami, ki jih na primer nosijo kreditne kartice). Kriteriji za določanje arhivskega gradiva so bili nekako konstantni, dokler smo se gibali le v okviru klasične dokumentacije. Z razvojem, je poudaril, pa se dogajajo spremembe v vedenju organizacij, pa tudi spremembe valorizacijskih kriterijev (appraisal policy) - ne bo namreč več pomembna samo vsebina dokumenta, pač pa tudi kontekst (struktura) - trdil je, da bo le-ta pomembno orodje v prihodnosti arhivistike.

Omenil je, da bomo, tako kot na univerzi British Columbia, postopno začeli govoriti o "Družbeni teoriji za valorizacijo" (Social theory for appraisal). Družba v sedanjosti ali preteklosti lahko vidimo večinoma skozi arhivsko gradivo organizacij - zato je dejal, da je to lahko "Imperfect Image of Society" (necelostna podoba družbe). Poudaril je, da je ohranitev pravega arhivskega gradiva v novih tehnoloških razmerah ogrožena ne zaradi informacijske tehnologije, pač pa zaradi ljudi. Izrazil je svojo bojazan, da bodo ti pustili, da se "sledí zabrišejo" (sledí dogodkov v družbenem razvoju - op. N.G.).

Sledil je opis organizacij - organizacija ima lahko danes "veliko obrazov" svojega obstoja. Večina današnje valorizacije temelji na temeljni dojemanja organizacije kot mehanizma: na temelju - kaj ta organizacija je in kakšen je njen odnos do okolja. Tako načelo pa ne upošteva tega "kako organizacija obstoji". Načini obstoja organizacije so lahko zelo različni:

- organizacija je lahko kot zaprt ali živ sistem - organizem
- organizacija kot "možgani"
- organizacija kot kultura (nemška tradicija organizacije, ali fracaska ...)
- organizacija kot politični sistem
- organizacija kot nenelna sprememba in transformacija (organizacije se spreminjajo)
- organizacija kot instrument prevlade (dominirati okolju)

O takih in podobnih vprašanjih bomo morali arhivisti razmišljati v prihodnje. Nave organizacije je večasih tudi težko zajeti, ker ni vidna npr. njihova struktura delovanja, sedež organizacije, prostori ... (na gospodarskem področju npr. podjetja, ki poslujejo izključno prek www.strani) - na drugi strani so pa arhivisti, ki bi radi zajeli delovanje družbe kot celote.

Arhivisti se bomo začeli ukvarjati s komunikacijami, ker so postale pomemben del družbenega dogajanja in šele prek njih lahko spremljamo delovanje organizacij. Predavatelj je poudaril tudi vedno večje probleme s poslovanjem po elektronski pošti. Le-to se je zelo razbahotilo, vendar pa je v resnici oblika neformalne komunikacije, ki lahko obvezuje, ali pa tudi ne - v primerjavah s pisnim dokumentom, ki je obvezujoč, uraden in dokazljiv. Predvsem arhivisti imajo težave pri trajnem ohranjanju celotnega sistema elektronske pošte. V praksi se dogaja, da so v uradnih komunikacijah številni začeli opuščati poslovanje po elektronski pošti in prešli nazaj na tradicionalno pisno poslovanje (predvsem za uradne zahteve), elektronska pošta je ostala le oblika neformalnih stikov.

PD dr. Angelika Menne-Haritz, direktorica Arhivske šole v Marburgu je končala posvetovanje z referatom "Proces pomnjenja in izročilo (tradicija): Spominjanje kljub pozabljanju?" V svojem prispevku se je osredotočila na raznovrstne sodobne tehnologije, ki se uporabljajo v sodobnem poslovanju organizacij (video tehnologije, verbalna in vizualna komunikacija), arhivisti pa relativno malo razmišljamo, kako podobne zapise ohraniti.

Opozorila je, da so poslovni procesi tudi procesi

odločanja in torej tečejo vzporedno. Za odločanje pa je potrebna posebna tehnologija, ki podpira odločanje (npr. video konference). Problem pri odločanju v primeru takega vrsta gradiva je v tem, da je vizualna komunikacija bolj nenatančna kot verbalna komunikacija (posneti glasovi), ker del informacije nosi že slika sama in ni potrebna verbalna obrazložitev. Zato je za nepisano komunikacijo, ki vsebuje določene informacije, precej zapletena, kako material arhivsko obdelati (če opišemo zgolj govorjeno besedilo, se del informacije izuhi). Še bolj kompleksen problem pa je, kako obdelati informacijo, ki ima besedilo napisano v elektronski obliki ter je dopolnjena še z vizualno komunikacijo (oba sistema sta tehnično ločena in hkrati vsebinsko povezana).

Ker smo arhivisti dotlej o arhivskem gradivu v elektronskem okolju (electronic records) govorili samo o tekstih v e-obliki, je hotela avtorica poudariti, da bomo morali začeti razmišljati tudi o drugih, bolj kompleksnih oblikah sporazumevanja, ki se pri poslovanju organizacij že uporabljajo.

Natalija Glažur

Poročilo o opravljenem evidentiranju virov za freisinška gospostva na Slovenskem v Bavarskem državnem arhivu (Bayerisches Hauptstaatsarchiv) v Münchnu

V Bavarskem državnem arhivu v Münchnu hranijo med drugim bogate arhivske vire, ki so nastali pri delovanju in upravljanju freisinške posesti, tudi na sedanjem slovenskem ozemlju. To dejstvo je upošteval že dr. Pavle Blaznik, ki je iz teh virov črpal podatke pri pisanju monografije o Škofiji Laki in loškem gospostvu. Njegovo evidentiranje in zbiranje podatkov v Bavarskem državnem arhivu je bilo selektivno in na podlagi svojega proučevanja je nastavil zbirko mikrofilmskih posnetkov evidentiranih virov, ki jo dopolnjujejo tudi fotokopije.

Zgodovinski arhiv Ljubljana pokriva danes večino ozemlja, ki so ga freisinški gosposdje imeli v svoji lasti na sedanjem slovenskem ozemlju, in evidentiranje, ki omogoča nadaljnje proučevanje in obdelavo njihovih virov, je tako tudi ena izmed nalog arhiva, z izvedbo katere je mogoče dopolniti, bolj raziskati in spoznati zgodovino naših krajev, mest, območij. Tako so pred tremi leti spet po štirih desetletjih pristopili k izvajanju projekta evidentiranja in proučevanja ohranjenih virov freisinškega gospostva v Bavarskem državnem arhivu. V letih 1997 in 1998 je evidentiranje za Zgodovinski arhiv Ljubljana izvedel Matjaž Bizjak z Inštituta Milka Kosa ZRC SAZU v Ljubljani. Izdelal je model sistematičnega evidentiranja, pri čemer je upošteval že izvedeno delo dr. Pavleta Blaznika in začel evidentirati najprej arhivska pomagala oziroma papirne gradiva in nato arhivsko gradivo po kronološkem načelu, začevši z najstarejšimi ohranjenimi viri. Njegovo evidentiranje je v navedenih dveh letih doseglo leto

1500, kar pomeni, da je evidentiral obrabljene vire do konca 15. stoletja.

Letošnje evidentiranje v Bavarskem državnem arhivu je imelo več namenov, in sicer: da se za začetek nekaj arhivistov Zgodovinskega arhiva Ljubljana vpelje in seznanji z načinom in metodami evidentiranja arhivskega gradiva, ki je v arhivih v tujini in se nanaša na ozemlje Slovenije, da navežema medsebojne stike, saj že samo bogato arhivsko gradivo ponuja možno mnogovrstno sodelovanje med arhivoma, in seveda najpomembnejši namen, da nadaljajemo konkretno evidentiranje in pregled gradiva po letu 1500. Od 4. do 8. oktobra 1999. leta smo tako štirje arhivisti (direktor mag. Brane Kozina, mag. Dragan Matić, mag. Gorazd Stariha in Sonja Anžič) obiskali Bavarski državni arhiv in v njem delali. Na obisk smo se prej pripravili, tako da smo preučili delo, ki ga je opravil g. Matjaž Bizjak, obvestili arhiv o našem prihodu in delu med bivanjem v Münchnu.

Navezava predhodnih stikov se je izkazala za zelo dobra, saj so nas v Bavarskem državnem arhivu pričakovali, se pripravili na naš приход, tako da se je tudi naše delo brez uvodnih ali dodatnih pojasnjevanj zelo hitro začelo. Že prvi dan obiska nas je v arhivu sprejel višji arhivski svetovalec g. Reiprich. Nanj smo se lahko med našim evidentiranjem obrnili s kakršnim koli vprašanjem ob katerem koli času. Najprej smo odšli v sobo z repertoriji (Repertorienzimmer) in smo si ogledali pripomočke za gradivo freisinške posesti. Delo smo si razdelili tako, da je v sobi z repertoriji potekalo pregledovanje zbirke registrov freisinških listin od leta 1500 dalje ter evidentiranje novejšega gradiva, ki bi lahko bilo zanimivo za slovensko območje, v čitalnici arhiva pa je potekalo pregledovanje in odbiranje konkretnega arhivskega gradiva prav tako po letu 1500 iz serije HL-Freising. Pregledovanje je vsebovalo tudi odbiranje gradiva za izdelavo posnetkov na mikrofilmu. Tako je bilo v tem času pregledanih, prepisanih in dodatno prevedenih 42 registrov freisinških listin od leta 1500 do 1734. Pregledano je bilo tudi gradivo serije HL-Freising, ki je shranjena pod signaturami: 43, 44, 367, 517-521, 541-545 in 829 (po večini so to davčne knjige, urbarji, zbirke prepisanih potrjenih listin, ki se nanašajo na loško gospostvo; večina po letu 1500). Poleg navedenega dela z arhivskim gradivom so nam v Bavarskem državnem arhivu vsak dan organizirali še dodaten program. Že takoj prvi dan našega obiska nas je na prijazen pogovor sprejel direktor Bavarskega državnega arhiva prof. dr. Wild. Pogovor je tekkel v smeri razlaganja tako njihove kot tudi naše organizacijske mreže arhivov, pristojnosti enega kot drugega arhiva, vedno žgoče problematike skladišč za arhivsko gradivo in podobno. Za naslednji dan so nam organizirali zanimiv ogled Mestnega arhiva München. Tudi tam nas je sprejel direktor dr. Bauer. Povedal je nekaj besed o arhivu, ogledali smo si skladišča in se obenem seznanili z vrstmi gradiva, ki ga hranijo. V primerjavi z gradivom mesta Ljubljane bi bilo mogoče potegniti veliko vzporednic. Opaziti je bilo, da arhiv bolj spremlja tekoča dogajanja v mestu. Taka na primer zbirajo časopise z območja Münchna ter pišejo

kroniko (vsakodnevno zapisujejo vsakršne dogodke, ki se tičejo mesta). Seznanili smo se tudi z nekaterimi načini dela s strankami in si ogledali njihov bogati oddelček fototečnega gradiva. Tretji dan sta nas sprejela direktor Direkcije bavarskih arhivov dr. Hermann Rumschüttel in njegov namestnik dr. Ulm. Z zanimanjem sta poslušala, ko smo jima pojasnili namen našega dela v Bavarskem državnem arhivu in izrazili smo obojestransko željo po sodelovanju med slovenskimi arhivi in bavarsko direkcijo. Porodila se je tudi ideja o pripravi skupne razstave, katere rdeča nit bi bila freisinška posest, tako na sedanjem slovenskem ozemlju kot tudi na nemškem. Isti dan nas je g. Reiprich popeljal po skladiščih Bavarskega državnega arhiva in nam razkazal njihove arhivske zaklade. Med drugim branija listino, v kateri se prvič omenja ime Avstrija (Oesterreich). Razložil nam je sistem izobraževanja arhivistov v Münchnu, kjer deluje arhivska šola, in predstavil delo arhivistov v arhivu. Značilno je, da v državnih arhivih opravljajo arhivisti samo arhivistična dela, medtem ko se v mestnih arhivih posvečajo tudi raziskovalnemu delu. Zadnji dan pred odhodom v domovino nas je na poslovljni klepet zopet povabil direktor Bavarskega državnega arhiva dr. Wild, nam podaril nekaj njihovih publikacij in izrazil upanje, da smo bili zadovoljni s svojim obiskom in da je bilo naše delo uspešno, da ga bomo nadaljevali še v prihodnjih letih in da bomo prihajali v njihov arhiv ne samo kot stancovski kolegi, temveč predvsem kot prijatelji.

Sklenem lahko, da je letošnje evidentiranje popolnoma izpolnilo vse naše namene, s katerimi smo se podali v München, nas obenem obogatilo z novimi izkušnjami, spoznanji in znanstvi. Evidentiranje ho Zgodovinski arhiv nadaljeval po načrtani poti v okviru možnosti, ki jih bodo seveda dovoljevala finančna sredstva.

Sonja Anžič

Osemnajsti festival nemega filma v Sacileju od 9. do 16. oktobra 1999

Tadi letos sem se udeležila drugega dela festivala nemega filma. Ta se je zaradi ohrove kinodvorane v Pordenoneju začasno preselil v Sacile, simpatično staro mesto, 17 km oddaljeno od Pordenoneja.

Kinopredstave so potekale v dveh kinodvoranah, organizatorji pa so pripravili še veliko vzporednih dejavnosti: videoprojekcije, prodajo kaset, knjig, filmskih priručnikov itd, najzanimivejše pa je bilo srečanje in razgovor s filmskimi zgodovinarji. Ti so opozorili, da filmske zgodovine ni dobro pisati "na pamet", brez poglobljenega študija ter vpogleda v dokumente in že objavljena literaturo.

Letos je bil program festivala hogaat kot še nikoli doslej. Osrednja tema je bila posvečena nordijskemu filmu 20-ih let, katerega zakladi so bili doslej neznanji. Z njimi so močno presenetili celo organizatorja festi-

vala, tako da je bil izbor zelo otežkačen. Prvi dan festivala so pokazali film Juha avtorja Akija Kaurismäkija, zadnji nemi film stoletja. Film je povezan z literarnimi in kinematografskimi tradicijami severa, saj je priredba istoimenskega romana iz leta 1911 avtorja Finca Juhani Aha. V dnevi festivala smo si ogledali finsko filmsko produkcijo, tudi primerjalno, ki je na festival prinesla velika svežine in še več zanos. Sledila je Irelja predstavitev D. W. Griffithovih filmov iz leta 1909. Ti predstavljajo dela, ki jih je režiral neznani ameriški avtor in o katerih so kaslej mislili, da so izgubljeni. Sledil je ameriški avantgardni film iz 20-ih let. Videli smo še nemi del retrospektive Alfreda Hitchcocka, ki je zajemal njegova zgodnja dela, ter filme Georgesa Mélicsa iz preloma stoletja, za katere je prav tako veljalo, da so izgubljeni. Zanimiva je bila še japonska predstavitev filma Kaj je prišlo, da se je to naredilo, iz leta 1930.

Posebna zanimivost festivala je bila projekcija tridimenzionalnih filmov, komedij, po načelu anaglifov (dvoobarvnih slik, za vsako oko v svoji barvi). Za gledanje takšnega filma so potrebna dvoobarvna očala, za vsako oko v svoji barvi, vendar v obratnem redu, kot je projekcirona slika (vsako oko vidi le eno sliko, zeleno sliko skozi rdeči filter in rdečo sliko skozi zelen filter).

Med svetovnimi filmi je bila največja senzacija predstavitev rekonstruirane kopije filma Ericha von Stroheima Pahlep. Usoda tega filma zgovorno kaže na odnos producentov, zlasti ameriških, do avtorskega dela. Producent filma je z namenom, da bi diseminiral in ponižal avtorja, uničil originalni film, ki je v izvorniku trajal več kot šest ur. Zaradi komercialnih razlogov ga je brez avtorjevega dovoljenja skrajšal na dve uri. To različico poznamo, zdaj pa je bil prvič prikazan film, ki so ga rekonstruirali ob pomoči stališnih fotografij. Te so hile posnete, da bi pred samim snemanjem analizirali posamezne prizore. Filmska mojstrčina je postala dolga 243 minut in po 75 letih snca dohili vsaj približen občutek Strheimove vizije. Avtor pa je dobil še eno zadoščenje. Angleški Photoplay je posthumno končal več let trajajočo restavracijo njegovega zadnjega filma, Paročno koračnica, ki so jo kaslej sestavljali koščki, nabrani iz različnih svetovnih filmskih arhivov.

Letos se je tudi Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije na festivalu predstavil s tremi filmi: Ljubljano 1909, Postojna z okolico (1909?) in Postojnska jama (1926). Vsi trije filmi pomenjajo pomemben prispevek k svetovni kinematografiji. Filma, kot ga je imela Ljubljana že leta 1909, še mnogo večjja evropska mesta niso imela, še posebej če se zavedamo dejstva, da je ohranjena le polovica tega filma. Dobra bi bilo povezati se z beograjsko Kinoteko, ki hrani nekoliko popolnejšo različico tega filma. Interes bi bil obojestranski, saj je prof. Dejan Kosanović iz Beograda na projekciji v Sačile opazil, da ima naša kopija nekaj kadrov, ki jih beograjska nima. Torej obstajata dve različni kopiji istega filma, za kateri bi bilo smiselno, da bi jih kompletirali. Ker je bil film distribuiran po vsej Evropi, bi lahko vprašali še kakšen evropski arhiv, če morda hrani kopijo tega filma.

Za film Postojna z okolico (1909?) pa je prof. Dejan Kosanović menil, da je iz leta 1907. To je sklepal po eni izmed posnelih hiš v filmu, ki je bila v letu 1907 zrušena. Tudi ta film je eden zgodnejših, ki je posnet na ozemlju današnje Slovenije, zato bi ga bila treba temeljiteje obdelati. Morda bi nam še uspelo prepoznati kakšno osebo, ki živi v spominih današnjih Postojnčanov. Ob nastanku tega filma je bilo zelo priljubljeno snemanje prihoda vlaka na postajo. Tudi Slovenci nismo bili izjema. Postojnska jama (1926) pa je nasploh bisec našega arhiva. Zavedati se moramo težav jamskega snemanja. Filmski trak je bil takrat slabo občutljiv na svetlobo, električne žarnice so pa za to dajale premalo svetlobe. Neznani avtor tega filma je imenitno izrabil magnezijeve bakle, in to ne samo kot izvor svetlobe, ampak jih je dramaturški vključil v filmska akcija. Baklonosei v filmu niso samo osvetljevalci prostora, ampak so hkrati tudi nastopajoči. Tako je dosežena večplastna akcija gibanja ljudi, svetlobe, sence in dima. Posnetki v filmu so fotografsko in dramaturško popolni. Tako bi bilo smiselno raziskali jamska snemanja v tem obdobju nemega filma v svetovnem filmu. Prav lahko bi se zgodilo, da bi bil naš film favorit na tem področju.

Vsi naši filmi pa so bili opremljeni z novo risano glavo ali špico: Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije v obliki 30-sekundnega risanege filma, ki na nevsiljiv in nekonvencionalen način predstavlja našo veliko skrb za ohranitev filmskega arhivskega gradiva. Začne se z najstarejšim Grossmannovim filmom, ki ga sprejmemo v varstvo, ga očistimo, mu popravimo poškodbe, ga arhiviramo in pripravimo za uporabo. Hudomušno je prikazana majhna nerodnost, ki se ji tudi vedno ne moremo izogniti.

Festival nemega filma je končala simpatična ameriška filmska komedija Mlajši hrat (The kid brother) ob spremljavi orkestra Camerata Labacensis pod vodstvom Carla Davisa. Festival je skupaj s FIAP-om udeležencem naložil nalogo raziskovati obdobje gorljivega nitratnega filma na svojem področju. Pripravlja se namreč širša študija o gorljivem filmskem traku, ki je bil zelo nevaren, ker ni bil samo gorljiv, ampak tudi zelo eksploziven. V zgodnjem obdobju filmskih projekcij so bile zato pogoste nesreče, številne izmed njih tudi s številnimi žrtvami. Kljub temu je zakonodaja prej paskrbela za "moralno" zaščito gledalcev, kot pa za zaščito njihovih življenj. Poročil o hujših nesrečah pri predvajanju filmov ali o njihovem uničenju na ozemlju današnje Slovenije ni.

Tudi za prihodnje leto pripravlja Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije svoj program za udeležbo na 19. festivalu nemega filma. Predstavili se bomo s filmi o Planici (Veličan Bešter: Smitčarska tekma za prvenstvo Jugoslavije v Planici pri Ratečah, leto 1922) in drugim iz obdobja nemega filma in z rekonstrukcijo prvega slovenskega risanege filma iz leta 1934, ki ga je narisal Ivan Marinček starejši.

Tretja slovenska konferenca o odnosih z javnostmi, Portorož, 21. - 23. oktobra 1999

Konference o odnosih z javnostmi že tretje leto organizira Slovensko društvo za odnose z javnostmi, ki je bilo ustanovljeno v letu 1991. V letu 1993 je bilo društvo sprejeto v Evropsko konfederacijo za odnose z javnostmi (CERP), v okviru društva pa je bila ustanovljena tudi slovenska sekcija IABC¹ (Mednarodno združenje poslovnih komunikatorjev). Kljub temu da so odnosi z javnostmi v Sloveniji relativno mlada stroka, je omenjeno društvo zelo progresivno in uspešno v svojem delovanju, tako v domačih kot tudi v mednarodnih okvirih. Danes društvo zajema 151 članov, ki se organizirajo in srečujejo v šestih delujočih sekcijah. Večijoma zajema poklicne strokovnjake za odnose z javnostmi, ki delujejo na gospodarskem področju, javnem in neprofitnem sektorju, agencijah za odnose z javnostmi, ali kot samostojni svetovalci za odnose z javnostmi. Glede na različnost delovnega področja so v okviru društva organizirane tudi sekcije: sekcija IABC; sekcija za lobbiranje, sekcija IPRA² (Mednarodno združenje za odnose z javnostmi), sekcija agencij za odnose z javnostmi, sekcija za javni sektor, študentska sekcija ter ZOJS (Slovensko združenje agencij za odnose z javnostmi).

Letošnja konferenca o odnosih z javnostmi je imela nekaj osrednjih tematik: problematika študija odnosov z javnostmi v Sloveniji ter problematika zakonodaje za področje medijev.

Osrednji tuji gost letošnje konference je bil gospod Lester R. Potter, MBA, ABC - predsednik družbe LES POTTER INCORPORATED, v Washingtonu. Že 26 let se ukvarja s komunikacijskimi problemi in v letu 1997 je prejel nagrado IABC Fellow.³ Njegovo osrednje predavanje na konferenci je bilo "Komunikacijski načrt - sree strateškega komuniciranja" s poudarkom na spremembah, ki zajemajo vse oblike organizacij s procesi globalizacije, pritiskov vedno večjih količin informacij in napredka informacijske tehnologije. Vse to pa vodi v organizacijske transformacije (in spremembe vedenja iz pasivnega v aktivno).

Tematiko okrogle mize "Izobraževanje za odnose z javnostmi" sta poleg mag. Dejana Verčiča (Pristop), vodila dr. Zlatko Jančič (FDV) in dr. Andrej Škerlep (FDV) - zajemala pa je tako podiplomski kot tudi dodiplomski študij ter informacije o novostih študija, ki se obeta v letu 2000 na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

Predavatelj iz tujine je bil tudi gospod Ian T. A. Hawkins, ABC, in sicer je govoril o postopku za pridobitev naziva ABC mednarodne akreditacije,⁴ ki ga lahko izvajajo člani združenja IABC.

Ena izmed osrednjih tematik konference je bila "Javni interes, mediji in organizacije". Uvodno predavanje je imel g. Alexander Sheuer, strokovnjak za medijsko zakonodajo pri Institutu za evropsko medijsko pravo iz Saarbrückna,⁵ po predavanju pa je bila okrogla miza. Udeleženci so se osredotočili na Zakon o medijih v Republiki Sloveniji in vprašanje njegovega usklajevanja z zahtevami Evropske komisije.

Vzporedna sekcija konference je sočasno obravnavala tematiko "Poslovne komunikacijske strategije" in sicer pod vodstvom mag. Vladimirja Gabrijana in Tonija Balažiča. Tematika je bila aktualna predvsem za praktilce odnosov z javnostmi, ki delajo na področju gospodarstva in profitnih organizacij - torcij poslovnih komunikatorjev. Omenjena predavateljica sta predstavila uvodno predavanje "Prispevek k iskanju strateške vloge odnosov z javnostmi".

Sekcija IABC je organizirala tudi sobotni celodnevni pokonferenčni seminar pod vodstvom gosta g. Lesterja Potterja, MBA, ABC, z naslovom "Strateško načrtovanje komuniciranja: umeščanje komunikacijske strategije med cilje managementa".

Čeprav Društvo za odnose z javnostmi deluje le nekaj let, ima v slovenskem prostoru vsekakor svoje strokovno mesto, ki ga vsako leto dokazuje z organiziranjem nacionalne konference o odnosih z javnostmi.

Natalija Glažar

¹ International Association of Business Communicators - IABC, združuje 52 držav z vseh celin in 14.500 članov, organiziranih v 112 sekcij, med njimi je tudi slovenska sekcija IABC, sedež organizacije je v San Franciscu.

² International Public Relations Association, ustanovljen v Londonu leta 1955.

³ IABC Fellow je najvišje priznanje Mednarodnega združenja IABC.

⁴ ABC akreditacija je strokovni naziv, ki ga podeljuje organizacija IABC in ga je mogoče pridobiti s strokovnim izpitom s področja praktičnih izkušenj poslovnih komunikatorjev. Danes imamo v Sloveniji dva strokovnjaka s pridrženo akreditacijo.

⁵ Institute for European Media Law, EMR, Bruselj, Bern, Saarbrücken.

Ocene in poročila o publikacijah in razstavah

Ostale publikacije

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije (1. - 3. knjiga), Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1999, 1664 strani

Arhivski vodnik kot pregled fondov in zbirke je 'osebna izkaznica' vsakega arhiva, s katero se ta predstavi zainteresirani javnosti. Njegova sestava oziroma izdaja ima vsaj dva namena, prvič, že v pripravi zahteva od arhiva temeljito inventuro shranjenega gradiva in s tem ngotovitev stanja na določeni datum, in drugič, namenjen je uporabnikom kot prvi informativni pripomoček, kot svojevrsten kašipot po gradivu določenega arhiva (mimogrede, dobremu poznavalcu posameznih obdobij in ustvarjalcev gradiva pove veliko tudi o tem, kaj se ni ohranilo kot posledica človekove malomarnosti ali zavestnih uničevanj že pred prihodom gradiva v arhiv). Izdaja arhivskega vodnika je nujna tako za arhiv kot tudi za njegovo predstavitev v javnosti.

Čeprav je Marija Verbič že leta 1955 objavila krajši *Splašni inventar Državnega arhiva LR Slovenije*, je glede izdajanja vodnikov za slovensko arhivistiko pomembna leta 1960, ko sta izšla *Splašni pregled fondov in zbirke Mestnega arhiva ljubljanskega* (predhodnika današnjega Zgodovinskega arhiva Ljubljana), z dokončano inventuro stanja na dan 31. januarja 1959, in *Splašni pregled fondov Državnega arhiva LRS* (predhodnika današnjega Arhiva Republike Slovenije). Obe izdaji sta hili pionirska delo, ne samo v slovenskem, ampak tudi v jugoslovanskem okviru. Do najnovejšega vodnika Arhiva Republike Slovenije je hila njegavo gradivo predstavljeno v *Vodniku po arhivih Slovenije* (1965), kat dopolnila omenjenega popisa iz leta 1960, vse gradivo pa je bilo kot okvirni popis (brez navajanja vsebine) predstavljena javnosti v vodniku *Arhivski fondii in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih SFRJ* (1984).

Sestava vodnikov je med zahtevnejšimi deli vsakega arhiva, saj je ta vedno skupinsko delo, v preteklosti pa so hili začetki povezani tudi z nerešenimi teoretičnimi vprašanji o pristopih in vsebinah vodnikov. Zahteve pa kratkosti in jedrnatosti na eni strani in hkrati čim večji informativnosti in povednosti na drugi strani so ustvarjale dileme pri njihovih sestavljanjih. Inventura pa skladiščih pa je pokazala tudi nedoslednosti predhodnih popisov oziroma drugačna stanja zaradi novih prevzemov in rezultatov strokovnega dela, kar se je konec koncev kazalo tudi v preimenovanjih fondov in zlasti v spremembah obsega gradiva, in še kaj bi lahko našteali. Glede pristopa so

danes že dani elementi za sestavo vodnika; leta 1996 jili je izdal Mednarodni arhivski svet, tri leta pozneje (1999) pa mu je sledil slovenski Pravilnik o strokovni obdelavi in evidenci arhivskega gradiva.

Številni uporabniki gradiva Arhiva Republike Slovenije so se že leta spraševali, kdaj bo izšel vodnik tega arhiva, saj so bili starejši popisi, zlasti glede novejšega časa, nepopolni ali zastareli. Vendar ima zamuda dohro stran v tem, da je v vodniku predstavljeno tudi gradivo arhivov, ki so bili Arhivu Republike Slovenije priključeni po letu 1990, to je Zgodovinskega arhiva Centralnega komiteja ZKS (1990), Arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja oziroma Inštituta za novejšo zgodovino (1992) in del gradiva Arhiva Ministrstva za notranje zadeve (1998).

Vodnik Arhiva Republike Slovenije nam daje sliko stanja hranjenega gradiva, večinoma do konca leta 1997, najstarejše gradivo pa izvira iz 11. stoletja. Skupaj nam vodnik predstavi 1749 fondov in zbirke v obsegu skoraj 19 tisoč metrov dolžine. Polvaliti moramo ažurnost uredniškega tima, to je glavnega urednika Vladimirja Kolaše in odgovornega urednika Vladimirja Žimra, da sta vključila tudi gradivo Vlade Republike Slovenije in Ministrstva za notranje zadeve s predhodniki, čeprav je hilo prevzeto po letu 1997. Zlasti gradivo Ministrstva za notranje zadeve (od 1945 dalje) je aktualno in predmet številnih političnih in drugih 'razmišljanj'; njegova dostopnost pa omogoča (kljub temu da je del gradiva ministrstva še ohdržalo, velik del pa je bil verjetno uničen) vpogled v izvirno gradivo za številne vroče teme nedavne preteklosti.

Rezultati strokovnega dela na arhivskem gradivu pripadajo vsem generacijam, ki so delale v arhivu, projekt pa je izpeljala zdajšnja generacija; pri popisu fondov in zbirke za objavo je sodelovala 25 arhivistov in 16 arhivistov, skupaj 41 oseb. Pomemben delež je imela tudi računalniška ekipa pod vodstvom tehničnega urednika in redaktorja Milana Bizjaka.

Najne uporabe modernih informacijskih prijemov so se zavedali tudi uredniki, saj je poleg tiskanih vodnikov v treh knjigah dela dostapno tudi na interni računalniški mreži (intranet), na CD ROM-u in tudi na internetu. Zato nas ne sme presenetiti nizka naklada tiskanih izvadov (350), ki so namenjeni bolj reprezentativni predstavitvi kot praktični uporabi. Tudi v tem najdemo smisel, saj je vodnik glede neurejenega in novejšega gradiva še vedno 'nedokončana zgodba' (v tem svojstva ga lahko primerjamo z enciklopedijami), ki se vsak dan spreminja z novimi pre-

vzemi in strokovnimi ugotovitvami. Jedro podatkov o starejših urejenih fondih se verjetno ne bo spremenjalo, čeprav nikoli ne smemo trditi, da je tudi iz starejših obdobjih že vse gradivo našlo pot v arhivsko hrambo.

Kratkemu in jedrnatemu orisu historiat in namena Arhiva Republike Slovenije, skupaj s pravili uporabe arhivskega gradiva (čitalniškim redom, pogoji dostopnosti in možnostjo kopiranja) in izbrano bibliografijo arhivskih objav, sledijo navodila za uporabo vodnika. Vsak uporabnik za znanstvene namene mora ta navodila dobro poznati, da si olajša iskanje, hkrati pa tudi poenostavi delo arhivskim delavcem v čitalnici. Vodnik kot celota in zlasti poznavanje navodil za uporabo so neke vrste katekizem, ki bi ga moral uporabnik znati 'na pamet', preden stopi v arhivsko čitalnico. Brez dvoma je še vedno malo uporabnikov, ki bi poznali osnovno pot do gradiva, ki ga želijo imeti na vpogled. Prenašanje celotne 'odgovornosti' za najdbo zelenega gradiva samo na čitalniške delavce ali arhiviste ni pravično, če imamo pred očmi raziskovalce, čeprav ti izhajajo iz študentskih ali podiplomskih krogov. Predstavitev Arhiva Republike Slovenije in pravila igre glede uporabe gradiva (skupaj s čitalniškim redom, dostopnostjo in možnostmi kopiranja gradiva) so dostopni tudi tujcem, ki obvladajo nemški ali angleški jezik. Verjetno prevod v oba tuja jezika ne bi bil odveč tudi za navodila za uporabo vodnika (str. 55-71) zlasti prevod splošnega klasifikacijskega načrta za razvrščanje fondov in zbirk, ki daje sumarno sliko o tem, kakšno gradivo uporabnik lahko pričakuje v arhivu, in tudi način citiranja uporabljenega gradiva v objavi. Za kakega tujega arhivskega teoretika pa bi bili zanimivi tudi elementi popisa fondov in zbirk v vodniku.

Iz navodil bi posebej poudaril problem dislociranega gradiva arhiva. Kljub navajanju sedežev, kjer je gradivo in zagotovljena možnost njegove uporabe, in kljub omembi ustreznih signatur - nanašajočih se na gradivo, ki ga fizično hranijo posamezne enote -, bo marsikateri uporabnik najprej stopil v glavno čitalnico na Zvezdarski 1. Tako denimo pri fondih in zbirkah ni navedeno, kje se hrani gradivo dislociranih enot. V mislih imamo Oddelke za dislocirano arhivsko gradivo I (nekdanjega Zgodovinskega arhiva Centralnega komiteja ZKS), Oddelke za dislocirano arhivsko gradivo III (del nekdanjega Arhiva Ministrstva za notranje zadeve) in Oddelke za dislocirano arhivsko gradivo II (nekdanjega Arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja oziroma Inštituta za novejšo zgodovino); oddelka I in III imata sedež na Linhartovi 3a v Ljubljani, oddelke II pa na Kongresnem trgu 1 v Ljubljani. Problem je povezan tudi s prakso, da številni ne berejo uvodov, ampak v vodniku poiščejo fonde, ki so zanj zanimivi. Manjše opozorilo na mesto hranjenja ob popisu posameznega fonda ali zbirke bi bilo za uporabnike dobrodošlo.

Eden izmed najbolj bolečih delov uporabe gradiva je njegova citiranost. Ta se razlikuje od pisca do pisca in je marsikdaj pomanjkljiva, zavajajoča in izpniščajoča temeljne podatke, ki bi omogočali tudi poznejšo preprosto in hitro najdbo citiranega gradiva. Samo

praktičen primer, ki je v vodniku naveden s področja uprave, je preskromen. Menim, da bi morali za vsako področje, od uprave do osebnih fondov, navesti konkreten primer citiranja. To bi koristilo tako uporabnikom kot tudi arhivarjem pri poznejšem iskanju gradiva, saj nepopolni citati delavcem v arhivskih čitalnicah povzročajo veliko težav in izgube časa. Kolikor zgodovinarji še poznamo osnovna načela citiranja, jih raziskovalci drugih strok manj ali pa jih sploh ne poznajo. Iz svoje izkušnje vem, da me mnogo mlajših raziskovalcev (med njimi nemalo zgodovinarjev) sprašuje o načinu citiranja arhivskega gradiva. V dobro arhivov in uporabnikov bi bilo, če bi bil izdelan svojevrsten obvezujoč kodeks citiranja, ki naj bi poenostavil citat, vendar ga ne bi zožil samo na številčno šifro, brez vsebinskega dela.

Do 293. strani prve knjige, ki ima skupno 680 strani, sledimo nujno potrebnim pripomočkom, to je kazalu fondov in zbirk po klasifikacijskem načrtu, abecednemu kazalu fondov in zbirk, abecednemu kazalu ustvarjalcev fondov (pravnih, fizičnih oseb in družen) in abecednemu kazalu fondov po krajih sedežev ustvarjalcev fondov zunaj Ljubljane. Takoj za prvo notranjo stranjo v vsaki knjigi je kazalo vsebine vseh treh knjig, kar uporabniku omogoča celostno sliko nad vsebinami prve in hkrati drugih dveh knjig vodnika.

Osrednji del vodnika je popis arhivskih fondov in zbirk, razvrščenih po klasifikacijskem načrtu in zaporednih številkah od 1 do 335 (1. knjiga), od 336 do 956 (2. knjiga) in od 957 do 1749 (3. knjiga) - mimogrede, te številke so zgolj v olajšanju iskanja po vodniku in niso uporabne pri naročanju in citiranju gradiva. To je vsebinski del vodnika, ki je za uporabnike izjemno pomemben. Z njim so opozorjeni na časovni in kvantitativni obseg gradiva, na historiat in sedež ustvarjalca in historiat fonda ali zbirke, na vsebino fonda ali zbirke in možne pripomočke za uporabo, navedena pa je tudi izbrana strokovna literatura, ki se nanaša na določen fond ali zbirko. Poudariti moramo, da je ime fonda praviloma hkrati zadnji naziv ustvarjalca, kar številnim uporabnikom povzroča težave, čeprav je načelo iskanja preprosto, saj z uporabo abecednega kazala ustvarjalcev fonda pridemo do želenega naslova in s tem gradiva.

Poglejmo si popis (in pot do njega) enega izmed fondov, ki sem ga izbral zaradi svojega zanimanja za izseljensko tematiko, z namenom, da spoznamo pot iskanja po vodniku. Omenjeni primer mi hkrati omogoča tudi nekaj razmišljanj.

Fond SLOVENSKA IZSELJENSKA MATICA. Najprej naredimo prvi korak. Fond najdemo v abecednem kazalu fondov in zbirk (1. knjiga, str. 179):

1.) AS 1241 (kratica za Arhiv Republike Slovenije in številka vpisa v register arhiva),

2.) Slovenska izseljenska matica (ime fonda, ki je hrati naziv ustvarjalca)

3.) 1951-1976 (čas, iz katerega izvira gradivo),

4.) 19.0 t. m. (obseg gradiva v tekočih metrih),

5.) 1027 (zaporedna številka fonda, samo kot praktični pripomoček).

Naslednji korak. Slovenska izseljenska matica kot

ustvarjalko gradiva najdemo v abecednem kazalu ustvarjalcev (1. knjiga, str. 254). Ponovita se signatura fonda (AS 1241) in zaporedna številka (1027), osrednji del pa je samo navedba naziva ustvarjalca (Slovenska izseljenska matica) in začetka delovanja (1951-) - konec ni naveden, ker je omenjeno društvo, članes kot združenje, še vedno dejavno.

Tretji korak je odprtje vodnika pod tekočo številko 1027 (3. knjiga, str. 50-51). Tu se ponovijo podatki (signatura in ime fonda, čas, iz katerega gradivo izvira, obseg v tekočih metrih z dodano specifikacijo: 51 škatel, 77 fasciklov, 53 knjig, 10 ovojev oziroma omotov). Tu se izkaže, da moraš imeti pred seboj prvo knjigo, da si razložiš kratice š., f., k. in o. (Mimo grede, arhivistom so okrajšave znane, širšemu krogu uporabnikov pa ne.) Sledi ime ustvarjalca fonda in čas začetka delovanja, kar je v nadaljevanju vsebinsko razloženo: namen in organizacija delovanja, izdajateljska dejavnost, programske oblike delovanja. (Med temi je zanimiva informacija o njenem znanstvenem delu s področja izseljstva, organiziranju znanstvenih simpozijev in spodbujanju znanstvenega raziskovanja. Njen statut vsebuje te dejavnosti, praksa pa je le omejena na zadnje trditev, to je na spodbujanje raziskovanja slovenskega izseljstva.) Izpuščena pa je z arhivskega vidika pomembna informacija, da je Matica od vsega začetka z relativno uspešnostjo zbirala zgodovinsko (arhivsko in tiskano) gradivo izseljencev, zlasti v 50. in 60. letih (glej: M. Drnovšek, Utrinki o odnosu Slovencev do izseljenskega arhivskega gradiva, Viri 3, Slovenski izseljenci (Objava arhivskih virov), Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1990, str. 5-17). Opisu delovanja ustvarjalca sledijo izbor literature (večinoma poročil o delu in priložnostnih člankov ob njenih obletnicah), kratka vsebina fonda in navedba pripomočka, to je prevzemnega seznama iz leta 1974. Glede tega lahko le slutimo, kakšna je urejenost in stopnja dostopnosti (uporabnosti) gradiva. Ali ob prevzetih leta 1987 in 1989 ni bil narejen vsaj prevzemni seznam, ki bi uporabniku lahko služil kot prvi pripomoček? Obseg fonda (19 tekočih metrov) je relativno velik za njegov pregled gradiva od škatle do škatle.

Zanimiva je tudi informacija, da je Matica izročila gradivo z depozitno pogodbo v letih 1974, 1987 in 1989. V uvodnih pogojih za uporabo arhivskega gradiva (1. knjiga, str. 19) je v tretji alineji navedeno: "Javno in zasebno gradivo se daje v uporabo v skladu z zakonodajo, z internim navodilom Arhiva in s pogoji izročiteljev fondov in zbirk..." Ali so pri uporabi gradiva Matice kakšne omejitve s strani izročitelja? Omemba depozitne izročitve poučenemu daje slutiti, da gradivo ni popolnoma dostopno oziroma da so poslavljene omejitve s strani izročitelja. Tudi v poglavju o dostopnosti arhivskega gradiva (1. knjiga, str. 21-22) ni razloženo, kaj pomeni depozitna hramba gradiva, v našem primeru fonda Slovenska izseljenska matica.

Ob gornjem primeru bi rad opozoril še na možnost popolnejših informacij o ohranjenem gradivu določenega ustvarjalca, ki jih obravnavani vodnik ne daje v celoti oziroma jih zasledimo le pri manjšem številu

fondov in zbirk. Gre za hrambo delov fondov (omenjenih v vodniku) določenega ustvarjalca pri drugih inmetnikih, to je v drugih arhivih, knjižnicah, muzejih, raziskovalnih inštitutih in ne nazaduje pri zasebnikih. Res je vodnik predvsem inventura in prikaz lastnega bogastva arhiva, vendar bi z ne veliko truda vodnik kot informativno pomagalo pridobil na kakovosti, če bi (samo z omenitno drugega hranitelja, še bolj pa tudi s časovno in vsebinsko oznako ter opozorilom na obseg) prinašal tudi te informacije. Če ostane pri Slovenski izseljenski matici, je bil v preteklosti del njenega gradiva prinesen na današnji Inštitut za slovensko izseljstvo ZRC SAZU. In če naredimo še korak dalje, Matica še vedno hrani gradivo v t. i. dokumentacijski zbirki (torej ne gre samo za administrativno gradivo društva), ki je še najbolj podobno gradivu, ki ga hrani omenjeni Inštitut. Še pred nekaj leti je bila za to gradivo zadolžena dokumentalistka, le-te ni več, dokumentacijsko zbirko pa še vedno hrani društvo.

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva republike Slovenije je brez dvoma velik dosežek arhivistov in hkrati lepa osebna izkaznica arhiva oziroma gradiva, ki ga hrani. Ob njegovem obsegu in pomenu in zlasti zaradi hitrega izgubljanja aktualnega stanja stvari se postavlja vprašanje: kako v prihodnje? Verjetno bodo računalniški pristopi tista pot razvoja posredovanja pripomočkov za uporabo po arhivski kulturni dediščini, ki bo prevladala. Vendar vstop v novo tisočletje ne bo popolnoma izbrisal knjižnih objav, vsaj upam tako. Hkrati pa se za bolj ali manj trdno zakoličene fonde (v smislu urejenosti) odpirajo možnosti za podrobnejše prikaze ustvarjalcev in njihovega izročene gradiva, tematskih pregledov gradiva itd. In ne nazadnje upam, da bom v prihodnosti z veseljem - v knjižni ali računalniški obliki - pregledoval tudi vodnik po fondih ali delih fondov Arhiva Republike Slovenije in vseh drugih arhivov ter drugih inmetnikov arhivskega gradiva, ki se niso ohranili, vključno tudi podrobne analize vprašanj, kot so, zakaj se gradivo ni ohranilo, kaj ga lahko 'nadomesti' in podobno. V mislih imam vodnik belih lis na področju vseslovenske arhivske kulturne dediščine, nastale na slovenskem ozemlju ali med Slovenci po svetu.

Marjan Drnovšek

Bojan Himmelreich, Prva svetovna vojna v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje, razstava in katalog, Zgodovinski arhiv Celje, katalog, Celje 1998, 121 dokumentov

Zgodovinski arhiv Celje (ZAC) je ob osemdeseti obletnici konca prve svetovne vojne pripravil odmevno razstavo Prva svetovna vojna v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje. Razstava je bila na ogled v prostorih Muzeja novejšje zgodovine Celje od 29. oktobra do 1. decembra 1998.

Avtor razstave in k razstavi spremljajočega ka-

taloga z istim naslovom višji arhivist Bojan Himelreich je idejo za postavitev razstave dohil ob urejanju in proučevanju gradiva številnih fondov upravnih organov s področja, ki ga pokriva ZAC, gradiva Okrožnega sodišča Celje in Okrajnega sodišča Celje, pa tudi zbirk, ki jih hrani ZAC za obdobje prve svetovne vojne; gre predvsem za zbirke fotografij. Avtor razstave se ukvarja s proučevanjem preskrbe prebivalstva med vojno in to gradivo zelo dobro pozna.

Namen razstave je bil obiskovalcem prikazati, kakšne posledice je imela prva svetovna vojna na življenje v zaledju, kako so vojne razmere vplivale na vsakdanjik malega človeka in kako so mu spremenile ustaljeni tok življenja.

Število prebivalcev Celja (približno sedem tisoč ljudi) sta zmanjšali nižja rodnost in večja umrljivost, število prebivalstva se je nato povečalo zaradi priliva beguncev, še bolj pa zaradi v mestu nastanjenih vojakov. Vse javne stavbe v mestu, kot so Narodni dom, šolska poslopja, nemška hiša, Gozdna hiša, grofija, gostilne, študentski dom so bile od prvih dni mobilizacije zasedene z vojaštvom. Prva svetovna vojna je pomenila prelomnico na vseh področjih življenja takratnega prebivalstva in je potekala posredno tudi v zaledju. Nastal je velike zastoj na področju gospodarstva, saj so vojne razmere pomenile odtegnitev velikega dela moške delovne sile v tovarnah, zmanjševanje ali preusmeritev proizvodnje. Najbolj žgoč problem je bilo pomanjkanje osnovnih življenjskih potrebščin. Vrstile so se številne omejitve nakupov s tako imenovanimi kartami oz. potrošniškimi nakaznicami. Vojna je bila velika obremenitev za prebivalstvo zaradi ogromnega razkoraka med rastjo cen in zasluzkom zaposlenih.

Prek razstavljenih dokumentov so obiskovalci spoznali spremenjene razmere v življenju prebivalstva v zaledju, na katere je vplivala vojna na fronti. Številni dokumenti nas seznanjajo z življenjem vojakov v zaledju, pa tudi z načini pokopov padlih vojakov, s problemi beguncev, največ dokumentov pa se nanaša na organizacijo preskrbe. Ker dokumenti sami povedo največ, naj jih nekaj naštejemo: *Načrt razdelitve sladkarij prebivalcem v civilnem okraju, Določila glede prometa z moko, Prepoved mletja v lastnih mlinih, Dovolilnice za klanje telet, Nabiranje listov vrhbil in jagod kot nadomestkov za čaj, Uporaba grahskih pečk kot surovina za maščobe, Prikaz največjih izumljenih dnevnih količin sem in sheme za živina, Ukaz kmetom o obvezni pridelavi zelenjare in krompirja, Prepoved uporabe jaje za izdelavi velika-nočnih pisanic, Phikat z navodili za zbiranje in sušenje kopriv tako, da bo iz njih mogoče izdelati hlače.* Razstavljene so hile številne nakaznice za nakup živil in oblačil, razglesi o razdeljevanju pre-moga, obveznice vojnih posojil, reklamne tiskovine za loterija v korist vojne oskrbe, plakat s pozivom za prodajo kovin... Skupaj je bilo razstavljenih 121 dokumentov, največ iz fonda Mestne občine Celje. Za popestritev so hile ob arhivskih dokumentih razstavljene tudi muzealije, ki sta jih posodila privatni zbiralec gospod Srečko Rože iz Lokve (uniforma

vojaka s pritisklinami in puško, tulci granat) in Pokrajinski muzej Celje (orožje).

Avtor je v uvodu kataloga k razstavi opisal razmere v zaledju med prvo svetovno vojno, v drugem delu pa je podal pregled vseh razstavljenih dokumentov, označenih z zaporednimi številkami, tako kot so bili na razstavi. Ob vsakem dokumentu so navedeni fond, arhivska škatla in signatura. V katalogu so objavljene tudi reprodukcije nekaterih dokumentov z razstave.

Razstava le za kratek čas postavi na ogled dokumente iz preteklosti, nova spoznanja in vtisi lahko počasi zbledijo, katalog pa lahko zainteresiranega bralca znova popelje do varno spravljene dokumentov v arhivskih škatlah omenjenih fondov.

Bjajana Aristarini

Mirjana Kontestabile Rovis, Virgilij Šček - poslanec v rimskem parlamentu: popis fonda, Pokrajinski arhiv Koper, Koper 1998, 123 strani

V decembru leta 1998 je pri Pokrajinskem arhivu Koper izšel popis fonda PAK št. 333, Virgilij Šček.

Publikacija ima dva vsebinska sklopa. Prvi del je nastal kot rezultat proučevanja delovanja tega pomembnega primorskega duhovnika, politika in narodnega delavca, slovenskega poslanca, uradnika, pisca in publicista še v študentskih letih (diplomska naloga pri prof. dr. Miroslavu Stiplovšku) in poglobljenega znanstvenoraziskovalnega dela po zaposlitvi v Pokrajinskem arhivu Koper.

V delu je avtorica osvetlila vlogo (duhovnika) Virgilija Ščeka kot poslanca primorskih Slovencev v rimskem parlamentu. Njegovo poslansko delovanje je prikazala v okviru širših političnih dogajanj na Primorskem.

Prvi del tako sestavlja osem vsebinskih sklopov. Predstavljen je kratek življenjepis poslanca, širše politično dogajanje v obdobju volitev v italijanski parlament leta 1921, sam potek volitev in ob pomoči časopisov *Edinost* in *Goriška straža* vloga Jugoslovenske narodne stranke, oziroma političnega društva *Edinost*. V nadaljevanju je avtorica predstavila poslansko delo Virgilija Ščeka, njegov nastopni govor v rimskem parlamentu, ki ga je imel 23. junija 1921, in interpelacije. Pomeniben del raziskave je namenila orisu gospodarskih, socialnih in političnih vprašanj slovenske manjšine na Primorskem. Za prikaz Ščekovega poslanskega delovanja je uporabila arhivsko gradivo v Pokrajinskem in v Škofijskem arhivu v Kopru ter članke v časnikih *Edinost*, *Goriška straža* in *Mali list*.

V poglavju interpelacije (z njimi je Šček italijansko javnost opozarjal na probleme slovenske in hrvaške manjšine ob koncu prve svetovne vojne) so na enem mestu zbrani prepisi objavljenih interpelacij iz časopisa *Goriška straža*, neobjavljeni pa so prevodi iz dokumentov *Atti parlamentari - Atti del parlamento*

italiana, Camera dei deputati, XXVI legislatura, Roma 1921-1923.

Drugi del publikacije pa je popis gradiva, ki ga kot osebni fond (št. 333 - Virgilij Šček) hrani Pakrajinski arhiv Koper. Ohranjeno gradivo predstavlja segmente delovanja Virgilija Ščka od dijaških in kaplanskih let, ko se je končala prva svetovna vojna, pa vse do konca druge svetovne vojne, oziroma celo do leta 1948.

Gradivo je kronološko urejeno, pri čemer se je avtorica držala prvotne ureditve. Razdeljena je na obdobje Ščekovih dijaških in kaplanskih let od 1905 do 1919, na obdobje, ki se nanaša na njegovo poslanska delo od 1921 do 1923, gradivo, ki obravnava gospodarske in socialne probleme, avtonomijo, odnos italijanske države do slovenske manjšine, zadruge, italijanske države do slovenske manjšine, zadruge, cerkvene zadeve, Zbor svečnikov svetega Pavla in obnovitev Zhora svečnikov svetega Pavla, odnos italijanske dahovščine do slovenske manjšine, korespondenca, Kaprska in gariška semenišče, Ščekovo suspenzijo in razno.

Na koncu popisa so še stvarno, krajevno in imensko kazalo.

Zdenka Bonin

Vladislav Fabjančič: Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269-1820, 1. zvezek: Sodniki 1269-1504, Uredili: dr. Ema Umek, Janez Kos, dr. Božo Otorepec, Gradivo in razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana št. 20, Ljubljana 1998, 211 strani

Zgodovinski arhiv Ljubljana, ki je vse leta 1998 praznoval 100-letnico svojega delovanja, se je v počastitev visokega jubileja odločil pripraviti izdajo rokopisa tretjega ravnatelja arhiva Vladislava Fabjančiča (v arhivu zaposlen od 1. 5. 1923 - 1. 3. 1933 in od januarja 1936 do 17. 6. 1950), ki v rokopisnem izvorniku nosi naslov Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov in zajema obdobje med letoma 1269 do 1820. Izvirni Fabjančičev rokopis obsega tri tipkopijske knjige. Rokopis, ki je v drugem delu Fabjančičevega službovanja nastajal več let, pamuja abilo podatkov o ljubljanski zgodovini od srede 13. stoletja dalje. Zaradi rokopisne oblike je bila dostopna študija vsa leta le razmeroma ozkemu krogu raziskovalcev ljubljanske preteklosti, ki so jo lahko dobili v čitalnici arhiva.

Vladislav Fabjančič je zapustil delovno različico rokopisa, ki bi jo avtor za objavo zagotovo dodelal. Kot je razbrati iz zapisnika seje odbora za izdajo Monografije Ljubljane z dne 12. aprila 1943, naj bi bila publikacija natisnjena že to leto, kar pa se ni zgodilo.

Zaradi še ne dokončno pripravljenega rokopisa za objavo so se uredniki, zlasti dr. Ema Umek in Janez Kos, v dogovoru s tedanjim vodstvom arhiva odločili, da za tisk rokopis pripravijo kot kritična objava vira. To pa je izjemno zahteven pristop, ki zahteva filigranska preverjanje trditvev in zlasti dopolnjevanje znanstvenega aparata, ki je bil zaradi delovnega

osmrtka rokopisa nepopoln. Že samo to opravilo pomeni samostojno znanstveno delo urednikov publikacije, zlasti dr. Ema Umek in Janez Kos. Svoje raziskovalne izsledke sta preverjala v sodelovanju z dr. Božom Otorepecem, ki je kot samostojna poglavje pripravil študijo o zaporedju ljubljanskih sodnikov do leta 1502. Pred začetkom priprav za objavo sta v arhivu uredili še vprašanje avtorstva z dedinjo Fabjančičevih avtorskih pravic.

Zaradi obsežnosti obdobja in tudi rokopisnega besedila, sta se dr. Ema Umek in Janez Kos odločila rokopis objaviti v nekaj zaporednih zvezkih. Za znanovanje 100-letnice arhiva sta se odločila, da pripravila prvi zvezek, ki zajema obdobje od leta 1269 do 1504. Pa vsebini in obsegu prvi zvezek zajema le približno polovico prve Fabjančičeve tipkopijske knjige, ki se končuje z letom 1592. Sama za prvi zvezek sta urednika pripravila več kot 400 opomb, ki originalnemu besedilu dajejo celotno dopolnitev o poznavanju ljubljanske zgodovine od druge polovice 13. do začetka 16. stoletja.

Kot uvode v objavo rokopisa so uredniki pripravili tri besedila. Janez Kos je arisal življenjsko pot avtorja rokopisa Vladislava Fabjančiča (19. maj 1894 - 17. junij 1950). Bil je preporadovec, med prvo svetovno vojno prostovoljec v srbski vojski, že med vojno je postal novinar v Rimu in Ženevi, bil prevajalec na mirovni konferenci v Parizu in Ženevi in se tudi sicer zelo prizadevno politično udeleževal, bil med ustanovitelji in zastopnik Slovenije v organih komunistične mladinske organizacije (SKOJ), bil zraven pri ustanovitvi KP Jugoslavije in KP Slovenije, bil poslanec v jugoslovanski ustavodajni skupščini itd. Leta 1923 se je umaknil iz dejavnega političnega življenja in se zaposlil kot ljubljanski mestni arhivar, a je še vedno živalno deloval kot novinar. Zaradi novinarskih obveznosti je za nekaj časa prekinil zaposlitev kot ljubljanski mestni arhivar. Od začetka leta 1936 dalje, ko je dokončal študije in se je znova zaposlil v mestnem arhivu, se je z vso vnemo lotil arhivskih opravil, uredil in popisal arhivsko gradivo ljubljanskega magistrata za obdobje do leta 1826 in začel znanstveno-raziskovalno delo. Janez Kos je zapisal, da je Fabjančič s svojim raziskovalnim delom "... pridobil mestni arhivski službi kulturnoznanstveni značaj." (str. 8)

Dr. Ema Umek je pripravila uvadno razpravo, ki nosi naslov Ljubljanski sodniki in župani. Značilno za obdobje, ki je obravnavano v prvem zvezku objave Fabjančičevega rokopisa je, da je mestni sodnik izvajal "... sodno oblast v imenu mestnega gospoda ..." in hkrati "... opravlja za mestnega gospoda tudi vse finančne in upravne posle ..." (str. 11). Na ta način sta bili v osehah mestnih sodnikov združeni sodna in upravna oblast. Zanimivo je, da je prva stoletje nekajkrat zaslediti več mestnih sodnikov v istem letu, od srede 14. stoletja pa sledimo le enemu imenovanemu oziroma izvoljenemu mestnemu sodniku. Pristojnosti mestnih sodnikov so se z leti povečevale. Ko je bil proti koncu 15. stoletja dokončno izoblikovan zunanji mestni svet, je bilo tudi končano formiranje mestne uprave, na čelo katere je bil mestni sodnik.

skupaj z zunanjim in notranjim mestnim svetom. Prvi zvezek objave Fabjančičevega rokopisa se konča z letom 1504, ko se je zgodila zelo pomembna sprememba, saj "... dobi ... mesto Ljubljana pravico, da voli poleg mestnega sodnika še župana ..." (str. 12) To leto sta se v Ljubljani ločili sodna in upravna funkcija, prvo je še naprej opravljal mestni sodnik, drugo pa župan.

Dr. Ema Umek v študiji opisuje tudi strukturo Fabjančičevega besedila. Gre za zaporedni zapis kronološkega vrstnega reda sodnikov in županov ter t. i. kronike, ki podaja dogajanja v Ljubljani v obdobju navedenih sodnikov in županov. Pojasnjena je tehnika priprave rokopisa za objavo. Seznan nas tudi z zgoščenim zapisom za pripravo zgodovinske monografije Ljubljane. Posebej velja opozoriti, da so v opombah, ki so jih pripravili uredniki besedila za objavo, navedena vsa dognanja slovenskega zgodovinarstva o Ljubljani, ki so nastala po letu 1950.

Pred osrednjim delom knjige je objavljen še pregled ljubljanskih mestnih sodnikov za obdobje 1269-1502, ki ga je pripravil dr. Božo Otorepec. Ob imenih sodnikov so navedene listine (z nahajališči in objavami), v katerih so sodniki imenovani. Zelo zanimiva je preglednica ljubljanskih sodnikov, ki jih navaja Janez Vajkard Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske, sodnikov, ki jih je zasledil Fabjančič, in sodnikov, ki so znani po današnjem stanju raziskav. Pripravil jo je Janez Kos.

Osrednji del prvega zvezka objave Fabjančičevega rokopisa je dvokolonsko natisnjen na straneh od 35 do 195. Zunanji stolpec vsake strani je namenjen t. i. kroniki, na notranjih stolpcih strani pa sledi veriga ljubljanskih sodnikov. Na ta način je Fabjančičev rokopis, ki zaporedno navaja sodnike in njihovi dobi pripadajočo kroniko dogodkov v Ljubljani, postal preglednejši. Na dnu vsakega stolpca na vsaki strani pa si tekoče sledijo opombe, ki imajo samostojno numeracijo za kroniko in za sodnike. Skozi ta znanstveni aparat, ki je bil pripravljen zelo natančno, se vsak lahko seznanja s trenutno vsemi znanimi viri in literaturo, ki je povezana z obdobjem ljubljanske zgodovine med sredino 13. in začetkom 15. stoletja. Prepričan sem, da je tudi zaradi takega pristopa urednikov objave Fabjančičevega teksta publikacija ljubljanski sodniki in župani nepogrešljiv pripomoček pri vsakem študiju ljubljanske preteklosti. Če zraven dodamo še seznam literature na straneh od 198 do 202 in pregled v knjigi reproduciranega slikovnega gradiva, da uporabljenih kratice niti ne omenjam ter angleške in nemške povzetke obeh uvodnih študij dr. Eme Umek in Janeza Kosa dobimo kompleksno sliko publikacije, s katero smo več kot dostojno počastili jubilejnih sto let Mestnega oziroma sedanjega Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

Da je pred nami prvi zvezek objave Fabjančičevega besedila o ljubljanskih sodnikih in županah, se imamo poleg urednikom zahvaliti še namičnosti lektorice Mije Mravljia, fotografinji Dariuki Mladenovič, oblikovalskima zamislim Andreje Aljančič Povirk, pripravil tiska Uroša Čučna iz podjetja Medit d.o.o. in finančni pomoči Ministrstva za kulturo

Republike Slovenije, Mestne občine Ljubljana in številnim sponzorjem, ki so pomagali izpeljati prireditve arhiva ob 100-letnici njegovega delovanja.

V prihodnjih letih načrtujemo še objavo nadaljnjih zvezkov Fabjančičevega rokopisa. Za zadnji zvezek imata urednika dr. Ema Umek in Janez Kos v načrtu, da pripravita samostojno študijo o vrsti ljubljanskih županov od leta 1820, ko je Fabjančič svoj rokopis končal, pa do župana ali županje, ki bo vodil ali vodila ljubljansko upravo ob izidu zadnjega zvezka. Na ta način bo slovensko glavno mesto dobilo temeljit in natančen pregled svojih najvišjih upravnih uradnikov, vse odtlej, ko se v zgodovinskih virih prvič pojavijo.

Že izid prvega zvezka, z vsemi dopolnili Fabjančičevega rokopisa, pomeni velik prispevek k pripravi zgodovinske monografije Ljubljane, kar je že več kot pol stoletja stara ideja. Upati smemo, da bo izid vseh načrtovanih zvezkov med proučevalci ljubljanske preteklosti vsaj vzpodbudil misel, da se spet lotijo priprave tako zaželenih monografij slovenskega glavnega mesta.

Janez Kopač

Predstavitve knjige Daniele Juričić - Čargo

Ko sem bil v 70-tih letih s študenti na ekskurziji v Istri, smo obiskali tudi državni arhiv v Pazinu. Takratni direktor nam je potožil, da imajo sicer zelo bogat, toda neurejen arhiv, predvsem pa jim primanjkuje usposobljenih arhivarjev. Izrazil je željo, da bi tudi na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani pritegnili za arhivsko delo kakega študenta zgodovine iz Istre. Znano je namreč bilo, da se mnogi mladi Istrani odločajo za študij na ljubljanski univerzi. Daniela Juričić-Čargo je bila ena tistih študentov iz Istre, ki so se vpisali na Filozofsko fakulteto v Ljubljani. Izbrala je študij samostojne smeri zgodovine z jeziki virov (latinščina, nemščina). Uspešno je diplomirala leta 1989. Že med študijem sem postal pozoren na njeno zanimanje za zgodovinski razvoj območja iz katerega je izhajala. V referatu je obdelala "Gospodarski pomen Dvigrada", mesta ob zahodni obali Istre, ki je danes opuščeno. Za diplomsko nalogo pa si je izbrala temo "Gospodarske razmere v pičanskem kraju od konca 15. stoletja do srede 18. stoletja". Raziskavo je delala predvsem na urbarjih Pazinske grofije, Pičanske škofije in terezijanskem katastru. Že v diplomski nalogi je opozorila na nekatere posebnosti v agrarnem gospodarstvu na območju Istre.

Ko se je Daniela Juričić-Čargo po diplomu vpisala na podiplomski študij, je za temo magistrske naloge spet izbrala raziskavo gradiva, vezanega na območje, iz katerega je izhajala. Leta 1998 je uspešno obranila magistrsko nalogo "Odnos Kranjske dežele do Istre in Beneške republike (16. stoletje) - v luči kranjskih virov" (v komisiji za obrambo so bili: dr. Ema Umek - somentorica, prof. dr. Jože Žontar, prof. dr. Ignacij Voje - mentor). Njena knjiga z naslovom "Gospo-

darski razvoj lupoglavskega gospodstva v 16. stoletju" (Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1999, 322 strani). Je nekoliko predelana in dopolnjena magistrska naloga. Knjiga ima dva dela. Avtorica v prvem delu obravnava gospodarstva lupoglavskega gospodstva, v drugem delu pa objavlja tekst urbarjev v transkripciji iz let 1523 in 1573. V uvodnem delu knjige nas Daniela Juričić-Čargo seznanja s stanjem raziskav, ki obravnavajo habsburško Istro. Vzrok, zakaj je ta del Istre manj raziskan kot heneški del Istre, najde v slabši ohranjenosti primarnih virov in njihovi razdrobljenosti v arhivskih ustanovah v več krajih. Zato nekateri temeljni problemi, ki zadevajo avstrijsko Istro, še niso razrešeni. Prav tako nam avtorica predstavi vire, ki jih je pri raziskavi uporabljala. Kranjski viri, na katere se je pri raziskavi oprla, odpirajo številna vprašanja in ponujajo več odgovorov o zgodovini habsburške Istre ter njeni navezanosti na Kranjsko.

Vsebinsko je tekstovni del knjige razdeljen na tri večja poglavja. V prvem poglavju prikaže zgodovinski in teritorialni razvoj celinskega, avstrijskega dela Istre, ki je od leta 1374 pripadal Habsburžanom in je bil v prvi polovici 15. stoletja priključen Kranjski - v njeni sestavi je ostal več kot tristo let. Ko so Habsburžani po smrti gariškega grafa Alberta IV. 1374 podedovali tudi Istra, so priznali samostojnost Pazinske grofije. Pazinska grofija je predstavljala deželno knežje kamorno premoženje. V preostalih predelih habsburške Istre pa je svoje pravice izvrševala Kranjska oziroma njeni deželni stanovi. Težnje privilegiranega prebivalstva Istre po avtonomiji leta 1515 - ta se pravi zahteva po svojem lastnem deželnem zboru, so bile le poskus, ki pa je propadel. Avtorica v knjigi poudarja, da kranjske deželne stanove Istra ni zanimala samo zaradi vzpostavitve teritorialne pristojnosti nad ozemljem in zaradi izterjave davkov, pač pa ji je v obdobju stisk in nevarnosti (obramba pred turškimi vpadi, napadi Benečanov), pomagala pomoč.

Med kranjskimi viri, ki ponašajo podatke o dogajanju v Istri v 16. stoletju, se je največ gradiva ngrnalo v zvezi z zemljiškim gospodstvom Lupoglav, zato mu avtorica posveča posebno pozornost. Druga poglavje bi namreč lahko označili kot osrednji del knjige. Jedro poglavja stoni na predstavitev in ngotovitvah gospodarskih povezav s Kranjsko ter primerjavah enega izmed istrskih gospodstev s sodasnimi razvojem na Kranjskem. Padaja zelo podroben oris posesti lupoglavskega gospodstva, ki ni bilo strnjeno; večji del je ležal na severu istrskega polotoka, manjši del pa na Krasu. Pri analizi gospodarskih razmer in razvoja se je oprla na štiri urbarje in urbarialne zapise, od katerih sta bila doslej neobjavljena in neobdelana tista iz let 1523 in 1573. Pozornost posveti kmečkemu gospodarstvu, ki je bilo oganizirano v samopravnih vaških skupnostih, ter priseljevanju (migracijam) novega prebivalstva iz Bosne, Dalmacije in Hercegovine. Na podlagi izčrpane analize in medsebojnih primerjav urbarjev je avtorica predstavila zelo stvarna podoba kmečke posesti ter število podložnikov, obseg dominikalne in skupne posesti (kontrade). Pomembno agrarno panogo je v

srednjem veku v Istri predstavljala tudi živinoreja. Podložniške dajatve predstavi v dveh sklopih. Posebej obravnava naturalne, posebej denarne dajatve, vendar ob tem poudarja, da so bile različne od vasi do vasi. V posebnem poglavju obdela mere in denarni sistem, ki se je uporabljal v lupoglavskem gospodstvu, pri čemer pozornost posveča domačim, lokalnim meram.

V tretjem sklepnem poglavju je avtorica sintetizirala rezultate raziskave in sklenila, da je bilo lupoglavsko gospodstvo pod dolgoletnim vplivom nemškega fevdalnega vpliva, kar se je odražalo v upravi, uvajanju dajatev in njihovi regulaciji ob pomoči urbarjev, vendar davzvetno tudi za vplive iz sosednje beneške posesti.

dr. Ignacij Voje

Daniela Juričić-Čargo objavlja dva doslej neobjavljena urbarja lupoglavskega gospodstva iz leta 1523 z naslovom "Beschreibung des geschlos Marenfels samht alles gutt vnd herlichheit" in navoreformirani urbar iz leta 1573. Urbar iz leta 1523 je nastal, ker so tedanji imetniki Herbersteini želeli zamenjati gospodstvo Lupoglav z deželnim knezom za posest na Štajerskem, kar se je pozneje tudi dogodilo v obdobju pa beneška-avstrijski vojni in po velikih kužnih epidemijah. Urbar iz leta 1573 je nastal na podlagi navodila nadvojvode Karla za refomacijo urbarjev deželno knežjih gospodstev. Lupoglavsko gospodstvo je imelo posest tudi na Krasu, v vaseh Sabonje, Slape, Kozjalhe, Vareje, Ležeče, Gradišče, Školje, Tatre, Rjavče, Hinje, Loče, Artviže in Škocjan pri Divači.

Avtorica je besedilo urbarjev dosledno transkribirala, ničesar ni spreminjala. Besedilo je dala moderna interpunkcijo. Kratice, ki se nanašajo na pojske površine, kulture in mere, je razrešila, namesto rimskih števil je uporabila arabske. V opombah je razrešila krajevna imena in navedla njihove današnje oblike, dodala je pojasnila k besedilu in vse dopolnila z navedbo ustrezne literature. Publikaciji je dodano kazalo osebnih in zemljepisnih imen, ki se navajajo v obeh izdanih urbarjih. Pogrešamo pa v publikaciji kartografski prikaz posesti gospodstva Lupoglav, ki je bil vključen v magistrsko delo.

Objavi urbarjev lupoglavskega gospodstva nam omogočata tudi primerjavo z oblikami kmetijskih enot in dajatvami drugih gospodstev na Kranjskem. V tem gospodstvu se pojavljajo posebne kmetijske enote, tako imenovane zadke (zemljišča, od katerih niso dajali dajatev) in različne vrste dajatev, imenovanih dežma: dežma od volov (osnova zanjo je število volov, ki jih je imel položnik), dežma od grozdja, zanimiv je naziv za milost (za uporabo skupnega gmanjskega zemljišča in pravico sekanja lesa v gmajni).

dr. Ema Umek

Daniela Juričić-Čargo je s predstavljenim delom ustvarila model za nadaljnje raziskave preostalih otmočij avstrijskega dela Istre in prepričana sva, da bo še naprej odkrivala nove vire o Istri v arhivu Kranjskih deželnih stanov in s tem prispevala k boljšnemu poznavanju razvoja istrskega polotoka ter povezav s slovenskimi deželami v preteklosti.

Milko Mikola, Dokumenti o kulaških procesih na Celjskem, Mali tiski 6, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 1999, 131 strani

Zgodovinski arhiv Celje je založil že čisto edicijo v svoji seriji Mali tiski, ki objavlja dokumente, hranjene v tej ustanovi. Avtor tokratne, mag. Milko Mikola, nadaljuje predstavljanje rezultatov svojega preučevanja virov za povojno zgodovino. Povod za tokratno izdajo je petdeseta obletnica sprejema resolucije centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), s katero je opredelila svoje naloge na področju "socialistične preobrazbe vasi in pospeševanja kmetijske proizvodnje" in je predstavljala uvod v izvajanje kolektivizacije v Jugoslaviji.

V uvodu avtor predstavi razloge in predzgodovino ukrepov KPJ proti kmetom. Te je KPJ obravnavala kot ostanke kapitalističnih prvin in zlasti večje med njimi - t. i. kulaške - želela odstraniti. Prikazane so smernice "boja" za vključevanje kmetov v zadruga, načini, s katerimi so pritiskali nanje, da bi se odločili za to, in vloga pravosodnih organov, ki so imeli odločilni pomen pri pritisku na kmete. Avtor meni, da so bili "kulaški procesi" ena najhujših oblik represije komunistične oblasti v Sloveniji in da zaslužijo posebno pozornost.

Večino publikacije obsegajo reprodukcije dokumentov o "kulaških procesih", ki so bili v letih 1949 in 1950 pred okrajnimi sodišči v Celju, Slovenski Bistrici, Šoštanju in Trbovljah. Gre za poročila o delu teh sodišč v navedenih letih (objavljeni so samo tisti odlomki, ki govorijo o izvajanju procesov proti kmetom) in primere sodb, ki so bile izrečene proti kmetom na "kulaških procesih". Izbrane so tiste sodbe, s katerimi so bile izrečene najhujše kazni. Originale vseh objavljenih dokumentov hrani Zgodovinski arhiv Celje v fondih okrajnih ljudskih odborov in okrajnih sodišč. Poročila o delu okrajnih sodišč so priložena zapisnikom zasedanj okrajnih skupščin, sodbe pa so del kazenskih spisov okrajnih sodišč.

O duhu, ki je preveval delo sodišč v zvezi z omenjeno tematiko v tem času, bodo največ povedali kar citati iz objavljenih dokumentov.

... "Razloge za ostra kaznovanja politiko v evidentnih primerih utemeljujemo s tem, da ta dejanja pomenijo v sedanji dobi večjo družbeno nevarnost, zlasti kadar zasledujejo starilec namen, da bi škodovali gospodarskim koristim oziroma, da bi ogrožali državno gospodarsko politiko." ...

... "Ne mislim se zadržati pri kaznivih dejanjih, ki ne kažejo posebne družbene nevarnosti in ki spadajo v navadno kriminal. Potrebno pa je, da se natančneje obravnavajo oni primeri kaznivih dejanj, ki spadajo med gospodarske delikte in ki povzročajo oviranje izpolnitve petletnega plana in v zvezi s tem izgradnje socializma." ...

... "V večji meri so se pojavili špekulanti predvsem s tako znanimi kampanjskimi zavedami. Tako je sodišče obravnavalo 13 primerov lažnega prijavljanja pravih posevkov in prikrievanja živine v reji. V teh primerih so padle visoke kazni, tudi od 50 do 70.000,-

dnj, zaplenba posestev (podčrtal H. B.), odn. pridelka in živine /.../ "

Okrajno sodišče v Slovenski Bistrici je poročalo o razlogih in višinah kazni:

.../ "a) Otarepec Franc iz Sodne vasi, ni izpolnil obvezne oddaje goreje živine, prašičev mleka, pšenice in krompirja ter zatajil pri popisu eno glavo goreje živine in več malih prašičev, obsojen je bil na 16 mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom in na zaplenbo premoženja. b) Ritonja Franc, mali kmet v Faroven, izrazit špekulant, ni izpolnjeval kmetijskih del s tem, da je dopustil, da je ajda na njivi segnila, dajal netočne podatke o posevkih in ni izpolnjeval obveznih oddaj. Obsojen je bil na 14 mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom in na zaplenbo celotnega premoženja.

c) Verčnik Franc in Marija, večja kmeta iz Dobriške vasi, nista izpolnila obvezne oddaje krompirja, belih žit, mleka goreje živine, prašičev, nista izpolnila plana setve in nista plačala davka. Obsojeno sta bila prvi na 14 mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom in na zaplenbo premoženja, druga na eno leto odvzema prostosti pogojno in na zaplenbo premoženja. /.../

Bojan Himmelreich

Ljuba Dornik Šubelj: OZNA za Slovenijo (predstavitve knjige v ARS, dne 20. 10. 1999)

Knjiga Ljube Dornik Šubelj OZNA za Slovenijo je nastala na podlagi avtoričinega magistrskega dela, ki ga je zagovarjala na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani leta 1994. Delo zajema obdobje od razpustitve VOS-a na zasedanju SNOS v Črnomlju februarja 1944 pa do konca vojne, oziroma do konca vojaških operacij na slovenskih tleh, 15. maja 1945. Ponekod ali pri posameznih zadevah, kot so na primer razmere v Ljubljani, poseže tudi nazaj, da bi bila opisana podoba dogajanja jasnejša.

Vsebinsko je delo posvečeno etemu izmed sektorjev državne uprave, za katerega so si komunistične partije po vsej vzhodni Evropi prizadevale, da bi ga imele pod svojim nadzorom in si z njim zagotovile prevzem oblasti. Velikokrat so to počele ob pomoči Sovjetske zveze ali neposredno ob pomoči NKVD. Vanj so postavljale tako imenovane zanesljive kadre, dogajanje na tem področju pa praviloma obdržale v strogi konspiraciji. Pri nas so bile razmere podobne, le da je KP novo hierarhijo oblasti oblikovala že zelo zgodaj, med vojno, v vzhodni Evropi pa se je to dogajalo ob in po končani vojni in po njej.

Vsebinsko knjige torej zajema nastajanje Odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS, njegovo delitev na obveščevalni in policijski sektor, slednji z imenom Narodna zaščita (naziv Narodna milica se je uveljavil v Sloveniji šele po koncu vojne, kljub protestom iz centra). V nadaljevanju govori o pre-

oblikovanju obveščevalnega sektorja v OZNO po direktivi iz centra, ki jo je v Slovenijo v imenu CK KPJ slovenskemu CK-ju posredoval Kardelj, in o podreditvi tega sektorja vojski. Vzporedno spremlja tudi oblikovanje slovenske Vojske državne varnosti in nato njeno reorganizacijo v KNOJ; to pospremi z opisom vseh oblik organizacije OZNE, tako po teritorialnem kot tudi po vojaškem načelu.

Pri opisu tega dogajanja se avtorica opira predvsem na dokumente in poročila OZNE in, kljub indirektnemu citiranju, podaja njihovo nespremenjeno vsebino. Zato površni bralec véasih dobri vtis, da zapada jeziku vira, ali da navedeni podatki niso usklajeni. Za nepoučene ho zato branje nekoliko zahtevnejše, saj bodo sami morali razvozlati, kda je mišljen pod izrazi, kat su peta kolona, sovražnik, reakcija in podobna.

Sicer pa je knjiga zgovoren primer tako imenovanega fenomen sodobne zgodovine. Ta zgodovina je na eni strani zanimiva, aktualna in pri študiju le-te lahko uspešno razrešujemo uganke iz obsežnega gradiva, tako da si pomagamo s pričani oziroma še živečimi akterji. V tem je tudi dragocnost tavnstnega dela, ki pozahi iztrga področnosti, ki bi hile čez 50 ali 100 let nerazrešljive. Ko opazujem ta problem, se vselej spominim na Apilavo knjigo o letu 1848. Po drugi strani pa se srečujemo s težavami, ko nam tako profesionalna kot tudi človeška etika nalagata omejitve pri sodbi o dogodkih in ljudeh, ki še živijo.

Ljuba Dornik Šubelj dela OZNE ne vrednoti, saj ga v tem obsegu dela tudi ni mogoče. Že sam opis poglavitnih tokov politike in navedba področij dela po posameznih ravneh OZNE organiziranosti je obsežna naloga. Zato avtorica pri podrobnosti in delovanju iz dneva v dan lahko seže le tako daleč, da navede posamezne ključne primere ali pa število aretiranih, véasih tudi število likvidiranih, ter poglavitne dejavnosti na področju obveščevalnega in seveda tudi kontraobveščevalnega dela. Pravitako se ne more izogniti najpomembnejši dejavnosti vseh sektorjev OZNE ob bližajočem se koncu vojne, to je pripravi na prevzem oblasti.

Pa vendarle se knjiga, le navidez mimogrede, dotakne vsch najpomembnejših problemov zadnjega leta vojne. Marsikaj novega izvemo o razmerah v Ljubljani oziroma o ljubljanskih aretacijah politikov in obveščevalcev iz kontrarevolucionarnega tabora junija in oktobra 1944, pa tudi o aretacijah aktivistov OF oziroma o znani 'provali' ljubljanske organizacije. Vse to šo teme, ki su že velikokrat sprožale različna ugibanja, če ne cela špekulacije. Jasnejše nam tako postanejo razmere na Primorskem in okoliščine partizansko-nemških pogovorov paleti 1944, ocene o delovanju četniškega gibanja Jožeta Melaherja Zmagoslava na Štajerskem, sem in tja celo napetosti med organi oblasti in OZNO, ali pa odnosi znotraj OZNE same.

Na posameznih primerih postajajo jasno, kdo je tisti, ki ga ima OZNA za sovražnika partizanskega gibanja, in kako je OZNA ob koncu vojne dobila nalogo pripravljati spiske teh ljudi. Iz poročil razberemo, kje so ta dela opravili temeljiteje kot

drugje. Natančneje tudi izvemo, kakšne so bile pristojnosti posameznih odsekov OZNE in kakšne pristojnosti KNOJA pri teh postopkih; dokoučno nam postane jasno, da je hila za postopke z nasprotniki partizanskega gibanja oziroma nove ljudske oblasti pristojna OZNA in ne Narodna zaščita oziroma paznejša milica. Vseh navodil za prevzem, za katera imamo podatke, da su obstajala, tudi v tem gradivu ne zasledimo. Izvemo pa, da su jih po prejemu pooblaščenstva morala takoj uničiti, pa tudi to, da su marsikje navodila izdajali istno. Tu seveda pomeni, da teh navodil bodisi ne bomo nikoli videli bodisi su še shranjena nekje pri gradivu centralnih vodstvenih organov. Takega načina predstavitve seveda ne gre jemati kot pomanjkljivost, temveč ga gre pripisati naravi snovi in metodi pristopa, ki ga je izbrala avtorica in ima svoje velike prednosti na drugem področju.

Naj predstavim to področje:

Velika dragocnost te knjige in - verjemite mi - eno najzahtevnejših in najbolj zanimivih opravil pri njenem nastajanju je razrešitev vsch, ali pa skorajda vseh imen oficirjev oziroma pooblaščencev OZNE od vrha navzdol do tistih, ki su komajda delovali v odročnih in od okupatorja strogo nadzorovanih krajih. Zaradi konspiracije je namreč večina sodelavcev OZNE uporabljala ilegalna imena, ne samo med vojno, temveč tudi pu njej. Med vojno zaradi konspiracije pred sovražnikom, pu vajni pa v svojih lastnih vrstah, ali kol lepo ugotavlja avtorica, pu podpisu sporazuma med Titom in Šibašičem zaradi tega, ker tudi v partizanih niso bili vsi zanesljivi. K preglednosti pa pripomore še kazalo imen.

Vsakdo, ki bo za kakršne koli potrebe v večjem obsegu uporabljal gradivo OZNE, ki ga hrani Dislocirana enota III Arhiva Republike Slovenije, naj si kar takoj prikrbi delo mag. Dornik-Šubeljeve, saj se ba le tako lahko znašel v že tako zapletenih kopicah različnih informacij. V nasprotnem nam bo skoraj nemogoče soditi o naravi in točnosti vira, ki ga uporablja. Zato se bojim, da se je izdajatelj nespametno odločil, ko je natisnil tako majhno naklado.

Jerca Vodušek Starič

Nevenka Troha:¹ Komu Trst Slovenci in Italijani med dvema državama, Ljubljana 1999, 327 strani

Dr. Nevenka Troha - znanstvena sodelavka Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, zgodovinarica, do nedavnega arhivistka, je začela leta 1986,

¹ Pričujoča knjiga Nevenke Troha in druge njene objave so rezultat več kot desetletnega raziskovanja: Trst med Vzhodom in Zahodom - razstava; Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1947 (Viri II - soavtorica); Politika slovensko-italijanskega bralstva - knjiga; Osvoboditev in jugoslovanska uprava Julijske krajine - v italijanščini Foibe. Il peso del passato; Venezia Giulia 1943-1945.

po prihodu v Ljubljano, proučevati problematiko con A in B Julijske krajine in Svobodnega tržaškega ozemlja. Knjiga *Komu Trst* Slovenci in Italijani med dvema državama, ki je izšla pri založbi Modrijan, je njena nekoliko dopolnjena doktorska disertacija. Knjiga je bila 25. maja 1999 predstavljena skupaj s študijo Jurija Perovška *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*, v prostorih Kulturno-informacijskega centra Križanke.

Študija Nevenke Troha *Komu Trst* je nastala na podlagi dolgoletnega natančnega raziskovanja, proučevanja in analize virov v domačih in tujih arhivih.² Knjiga obravnava problematiko cone A Julijske krajine.

Delo določata dve mejni letnici, in sicer leto 1945, ko je bilo območje osvobojeno izpod okupatorja in je bilo poleg Grčije edini primer dvojne vojaške zasedbe, in leto 1947, ko je bila sklenjena mirovna pogodba. Vmesni čas pa je bil čas bojov za meje.

V svojem delu govori o Primorski, Julijski krajini - "pokrajini, ki leži na stičišču štirih narodov, slovenskega, hrvaškega, italijanskega in avstrijskega, in treh velikih svetov: slovanskega, germanskega in romanskega". Skozi zgodovino je bila le občasno vključena v eno državo, večkrat pa je bila razdrobljena. Ob koncu vojne je bila usoda Julijske krajine nedoločena. Slovenska etnična meja, črta med narodnostno strnjanim slovenskim in italijanskim območjem, je bila osnova tako slovenskih kot tudi jugoslovanskih mejnih zahtev. Slovenskim Primorcem, ki so bili po letu 1920 izpostavljeni raznarodovanju, je osvoboditev v letu 1945 pomenila spremembo meje in združitev z matico.³

V knjigi je poleg že znanih podatkov uporabila tudi številne manj znane in doslej še neodkrte vire ter nova spoznanja. Besedilo je popestrila s citati iz poročil, spominov ljudi, ki so kot dejavni soustvarjalci ali pasivni opazovalci opisali svoja takratna videnja in občutke, in sicer z obeh strani - tako projugoslovanske kot tudi protitalijanske. Delo je opremljeno z obsežnim znanstvenim aparatom. Da bi bralec bolje predstavila položaj, je nizala dogodke, ki so potekali v Julijski krajini vse od dvojne zasedbe Julijske krajine in štiridesetdnevne vzpostavitev jugoslovanske uprave na tem območju do tedaj, ko so spor glede dvojne zasedbe med zavezniško in jugoslovansko vojsko rešili s kompromisom, tako da so Julijsko krajino razdelili med dve zasedbeni upravi, coni A in B. Predstavila je represijo, ki jo je izvajala jugoslovanska stran in je bila zanjo pozneje precej obremenjujoča, ter odziv njenih prebivalcev na te dogodke.

Uvodnim poglavjem o razdelitvi ozemlja in upravi v cono A, ki je bila pod anglo-ameriško zavezniško upravo (ZVU) ter odnosih med zavezniki in Jugoslavijo, sledi opis odnosov med projugoslovanskim in

protitalijanskim blokom. Avtorica je podala presek skozi dogajanja v letih 1945-1947 v cono A Julijske krajine. V naslednjih poglavjih je razčlenila delovanje posameznih plasti prebivalstva in političnih organizacij, tako slovenskih kot tudi italijanskih. Položaj Slovencev v cono A Julijske krajine je prikazan tudi po posameznih okrajih. Precej pozornosti je posvetila tudi odseljivanju Slovencev in novim slovenskim političnim strankam, ki so jih ustanovile skupine primorskih politikov liberalne in katoliške usmeritve, pa tudi slovenski duhovščini, odnosom med cerkveno hierarhijo, slovenskimi duhovniki in projugoslovanskimi organizacijami. Natančno je obdelala slovensko emigracijo v Italijo in Julijski krajini, delovanje dela emigracije in njeno povezovanje z zavezniki ter npanje na preobrat v Jugoslaviji. Problematike šolstva, ki je bilo sporno področje med Slovenci, naklonjenimi Jugoslaviji, in slovensko emigracijo, ni obdelala natančno, ker je ta tematika že obravnavana v literaturi. Spregovorila je tudi o Slovencih, ki so iz različnih vzrokov prišli v Italijo že med vojno, med njimi tudi o vojnih ujetnikih. Za njihovo vrnitev so skrbele jugoslovanske vojne misije, ki so jih že med vojno vključevale v jugoslovanske partizanske enote, nekateri pa so se vračali kot civilisti. Tudi pozneje so se nekateri od tistih, ki niso nasprotovali novi Jugoslaviji, vrnili v domovino (repatriacija).

Preden se je avtorica lotila obravnave Italijanov v cono A, je obširno opisala specifični položaj Beneške Slovenije, Rezije in Kanalske doline. To območje za zahodne zaveznike ni bilo sporno, ker sta bili prvi dve pokrajini že leta 1866 priključeni Italiji, Kanalska dolina pa je imela še poseben položaj, ker je bilo tam stičišče treh narodov z veliko prevlado nemško govorečih prebivalcev. Sicer pa je bilo za vse tri pokrajine značilno, da zaradi posebnega položaja v preteklosti na teh območjih ni bila izoblikovana narodna zavest, še najmanj pa v Kanalski dolini, ki je bila tudi geografsko dokaj odrezana od drugih slovenskih območij.

V poglavju z naslovom Italijani v cono A Julijske krajine je avtorica opisala politično delovanje italijanskih političnih strank in društev. V uvodu k poglavju je omenila, da je bila problematika Italijanov in italijanskih strank ter organizacij slabo obravnavana. Prikaz delovanja teh strank v veliki meri temelji na obveščevalnem gradivu nasprotne jugoslovanske strani, ki pa je nezanesljivo, saj kaže bolj odnos do nasprotnikov kot pa njihovo resnično delovanje. Te enostranske poglede je skušala avtorica uravnotežiti z gradivom, ki je shranjeno v arhivu zunanjega ministertva v Rimu. Njen članek je le prispevek k obravnavanju te tematike. To poglavje obravnava komunistično stranko, anarhiste, italijansko delavstvo v Trstu in Tržičen ter problematiko italijanskih delavcev v Jugoslaviji ter protitalijanske stranke - Narodno-osvobodilni odbor za Julijsko krajino - med njimi najmočnejšo, najštevilnejšo in najbolje organizirano stranko, ki je imela tudi najmočnejšo vojaško organizacijo - krščansko demokracijo, ki je delovala ob koncu vojne v Julijski krajini, nato še stranko akcije, ki je bila levosredinska in protifašistična, ter še

² Nevenka Troha, *Komu Trst*, str. 308-309; V rubriki VIII in Literatura v podnaslovu Problematika na kratko prida vsi problematiko arhivskega gradiva, ki jo hranijo različni arhivi na in izven, omenja tudi nedostupne arhive in upa, da se ob odprtju le-teh ne bo spremenile temeljne ngotovitve.

³ Nevenka Troha, *Komu Trst*, povzeto po tekstu na str. 7.

nekaj drugih. Poleg strank so na tem območju delovala tudi prouitalijanska društva, katerih skupni cilj je bila obramba italijanskih mej, sicer pa je za njimi stal finančni velekapital. V poglavju, ki govori o Italijanih, je avtorica podala tudi problematiko avtonomnih Italijanov, ki so živeli v obalnih mestih slovenskega in istrskega Primorja.

Oh koncu svoje obsežne knjige pa je spregovorila tudi o paravojaških skupinah, predvsem o italijanskih, to pa zato, ker o tavnstnih jugoslovanskih dejavnostih ni dobila podatkov.

Italijanske oborožene ilegalne in pollegalne skupine so bile različne po izvoru, združevala pa sta jih skupni cilj in namen, in sicer obvarovanje meje. Kljub temu da arhivskih virov o delovanju jugoslovanskih paravojaških skupin ni, pa je avtorica opisala delovanje OZne, ki je po umiku jugoslovanske vojske iz cone A ohranila velik del svojega sistema in ga seveda prilagodila novim razmeram.

Skazi vsa knjigo nam želi avtorica predvsem prikazati odziv prebivalstva, tako slovenskega kot tudi italijanskega, na dogajanja v Julijski krajini.

Slovinci so se množično vključevali v osvobodilno gibanje. Večini je bilo ideološko vprašanje drugotnega pomena, zanje je bilo pomembnejše narodnostna vprašanje. Zato se je velika primorskih katolikov odločila za OF - v njej so sicer prepoznali komunizem, sočasno pa tudi narodnostno osvoboditev. Fašizem in nacizem sta namreč zanje pomenila večje in nevarnejše zlo. "Rdeča zvezda za primorske Slovence, tudi za mnoge katolike med njimi ni bila simbol komunizma, ampak je bila simbol svobode, simbol katerim so umirali sinovi, očetlje in prijatelji."⁴ Manjši del Slovencev je ostal neopredeljen, nekaj pa jih je odkrito nasprotovalo OF, kar je avtorica takole obrazložila: "K tem opredelitvam je s svojim sektaštvom da vseli, ki je niso brezkompromisno podprli, velikokrat prispevala OF sama, saj so njeni aktivisti tudi na Primorskem, čeprav manj kot v osrednji Sloveniji, marsikje katolištvo enačili s sovražnikom."⁵

Ob koncu vojne so prebivalci Julijske krajine jugoslovanske zasedbene oblasti različno sprejeli. Opredeljevanje je bila odvisno od njihove socialne in narodnostne pripadnosti. Avtorica meni, da su bili za narodnostne pripadnosti skraj vsi Slovenci, pri katerih je prevladovala narodnostna izbira, nekateri pa so se tako odločili tudi iz nacionalnih razlogov. Za Jugoslavijo se je iz ideoloških razlogov opredelil tudi velik del italijanskega delavstva. Primorskim Slovcem pa osvoboditev ni pomenila le izgon okupatorja, ampak predvsem možnost združitve z matično državo, torej sprememba dotedanje meje. Del prebivalstva je bil apolitičen, pa tudi ta je bil, vsaj na začetku, do jugoslovanskih oblasti vsaj lojalni. Sprva so aretacije podpirali, ker so jih doživljali kot kazni za fašistične zločine. Ko pa so uvideli, da gre za množične usurtitve, so začeli proti zapiranju nedolžnih protestirati. Po koncu vojne so množično podpirali naslednico OF SIAU, kar so kazale množične manifestacije. Le

manjši del je nasprotoval SIAU, med njimi del slovenske duhovščine na Goriškem in nekateri liberalci, ki so se zavzemali za Jugoslavijo, vendar brez komunistov. Po sprejetih sklepih na mirovni konferenci so začeli prav ti ustanavljati nove slovenske stranke, ki se niso strinjale z delovanjem SIAU. Poglavitni vzroki za to so bili v odnosu da partije, kajti SIAU je bila partiji povsem podrejena, razredna politika pa je vedno bolj prevladovala nad narodnostnimi vprašanji.

Prouitalijanski hlok je bil nacionalno enoten in ga je vezala skupna želja po ohranitvi rapalske meje. Partizane so sprejeli kot osvajalce. V očeh številnih so bili manjvredni barbari, ki so hlepeli po italijanski zemlji. Njihove predsodke so še podkrepili ukrepi jugoslovanskih oblasti po koncu vojne, zlasti množične aretacije in likvidacije - ne le tistih, ki so imeli krvave roke, ampak tudi nekaterih, ki so zgolj nasprotovali priključitvi. Večina prebivalstva pa si je želela mirnega vsakdanjega življenja. Avtorica opozarja, da je ob politično opredeljenih še živela molčeča večina, na katero se zaradi njene pasivnosti pogosto pozablja. Med tistimi, ki jih politika ni zanimala, so bili zlasti Italijani, saj Slovencev preteklost ni mogla pustiti neprizadetih, zato jih je bilo med neopredeljenimi veliko manj. Večina pa je bila utrjena od vojne in si je po avtoričinem mnenju želela mirnega vsakdanjega življenja; sprejela hi vsakogar, ki bi jim to zagotavljal. Vprašanje državne pripadnosti ni bilo pomembno za srednji in nižji sloj, čeprav sta bila bolj zadovoljna z Angleži kot z "revnimi partizani". Pozneje pa se je mnenje molčeče, zadržane večine spremenilo, in sicer predvsem zaradi ukrepov jugoslovanskih oblasti in revnega vsakdanjega življenja.

Obsežni študiji v sklepnem delu sledijo sklep, seznam virov in literature, kratice, pojasnila nekaterih pojmov in kazalo osebnih imen.

Mateja Jeraj, Aleksandra Serše

Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana; Ljubljana 1999, Građivo in razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana št. 21, 133 strani

S Spominskim zbornikom Zgodovinskega arhiva Ljubljana formalno končujemo praznovanje stoletnice delovanja arhiva. K sodelovanju so bili povabljeni vsi nekdanji in sedanjí zaposleni v arhivu. Vsehina in obseg prispevkov nista bila omejena, navedovati pa se morajo na Zgodovinski arhiv Ljubljana. Odzvalo se je 24 avtorjev, in ti so pripravili 26 prispevkov. Kljub temu da so prispevki napisani bolj lahkonno, pomnjajo obilico novih ali manj znanih podatkov o razmerah, ljudeh in delu v arhivu. Ta pa je bil tudi naj poglaviti namen.

Kljub temu da je bilo v jubilejnem letu 1998 veliko napisanega in povedanega o 100-letnem razvoju našega arhiva, sem kot tedanji direktor arhiva v prvem prispevku z naslovom Mejniki v 100-letni

⁴ Prav tam, str. 296.

⁵ Prav tam, str. 296.

zgodovini arhiva skušal opozoriti na nekatere poudarke iz naše arhivske dejavnosti, za katere sem prepričan, da dobro opredeljujejo delovne usmeritve, ki se jim je posvečal naš arhiv, vse od znanstveno raziskovalnega dela, prek objave virov, do gotovo prvega mesta na zakonodajnem področju pa do izdaje vodnikov in publikacij v okviru serije Gradivo in razprave ter predstavitev na internetu.

Dr. Marjan Drnovšek je umestil arhiv v slovenski in evropski prostor in ga povezal z naprednimi idejami tedanjega ljubljanskega župana Ivana Hribarja, zaslužnega za ustanovitev arhiva mesta Ljubljane. Poudarja Aškerčeve strokovnost, ki je bila zaradi uporabe temeljnih arhivističnih načel izvora in prvotne ureditve na tednji evropski ravni. Nakazuje tudi vpetost arhiva v kulturni prostor Ljubljane in Slovenije nekdaj in danes.

Članek dr. Jožeta Žontarja že z naslovom Slovenska arhivska pomlad in podnaslovom Spomini na dr. Sergija Vilfana in čas, ko so se polagali temelji arhivske službe v Sloveniji nakazuje temeljne zgodovinske smernice v razvoju slovenske arhivistike v šestdesetih letih, ki je brez samohvale odlašujoče vplivala na jugoslovansko, pa tudi na svetovno arhivistiko, česar pa brez prodornega delovanja dr. Vilfana, tedanjega ravnatelja Mestnega arhiva Ljubljana, in tudi dr. Žontarja ne bi bilo. Dr. Žontar je na koncu prispevka zapisal, "...da so bila šestdeseta leta v slovenski arhivski službi zares prelomna in da so se načrti za to velikokrat rojevali prav v Mestnem arhivu in v glavi njegovega direktorja dr. Sergija Vilfana." (str. 28) Smemo pa dodati, da tudi v njegovi, pa čeprav ta čas še ni bil zaposlen v našem arhivu.

Svetovna arhivistična spoznanja so skozi znanja dr. Vilfana prodirala tudi v slovenski prostor. Dr. Žontar nas skozi delovanje na društvenem področju popelje v zgodovino slovenske arhivistike v šestdesetih letih. Začenja z letom 1962, ko je prežet s številnimi strokovnimi načini prevzel tajnikovanje slovenskega arhivskega društva. Ni prav dobro znano, da je bilo prvo posvetovanje Društva arhivarjev Slovenije prav na njegovo pobudo in z njegovo organizacijo oktobra 1962 v Novem mestu, da je opravil temeljna dela za pripravo slovenskega vodnika, ki je izšel konec leta 1965, ko je postal tudi predsednik Arhivskega društva Slovenije. Ob tem se mi zdi potrebno zapisati njegovo ne najboljšo izkušnjo, ki jo je imel 1. marca 1963, kot sam pravi - s "smetano slovenske zgodovine", ko je "... ponovno... zelo konkretno spoznal, kako je predpogoj za poznavanje gradiva poznavanje struktur inštitucij." (str. 15). Ena temeljnih zadev, s katerimi se je v šestdesetih letih ukvarjala slovenska arhivistika, je bil načrt razvoja arhivske službe v Sloveniji, ali - preprosteje - slovenska arhivska mreža, ki naj bi se okrepila tudi z izgradnjo, kot so tedaj rekli, arhivskih silosov. Ob tem se je znova pokazalo, da "... delo arhivov ni uživalo nikakršnega ugleda in je bilo javnosti komaj znano." (str. 14) Seznanimo se s problematiko, ki se je pojavljala pri oblikovanju prvega slovenskega arhivskega zakona, med drugim tudi s pojasnjevanjem razlike med arhivsko, muzejsko in spomeniško var-

stveno dejavnostjo. Šestdeseta leta so bila tudi čas, ko je slovenska arhivistika prek dr. Vilfana, dr. Žontarja in zaradi formalnosti tudi direktorja slovenskega državnega arhiva stopila na evropsko prizorišče. To je tudi čas, ko je dr. Žontar v Londonu prvič videl arhivsko škatlo. Prek dela Arhivskega društva Slovenije in leta 1966 ustanovljene Skupnosti arhivov Slovenije izvemo za intenzivna razmišljanja o metodologiji objave virov. Opozori nas na spor med cerkvijo in državo, ki se je znova zaostрил, ko so začeli akcijo popisa župnih arhivov in pripravo vodnika po matičnih knjigah. Konec šestdesetih let je bil tudi čas, ko sta večinoma skupaj z dr. Vilfanom pripravila temeljne slovenske arhivistične načbenike, ki jih je z zgodovino slovenske arhivistike dopolnila še Majda Smole. Plod njunega skupnega dela so bili tudi prvi slovenski podzakonski akti in tudi Slovar arhivske terminologije Jugoslavije, ki je izšel leta 1972.

Da pa v tednji arhivistiki ni bila navzoča le suhoparnost arhivske znanosti, velja opozoriti na doselej širši slovenski arhivski javnosti neznano dejstvo, da je bil na kongresu Zveze društev arhivskih delavcev Jugoslavije na Ceniņu in v Kotorju oktobra leta 1968 za mistra arhivov, večinoma zaradi svojih francjožefovskih brk, izvoljen naš kolega dr. France Štrukl. Katera dama jugoslovanske arhivistike pa je postala misica arhivov, dr. Žontar v svojem zapisu ni zapisal.

Za prispevek Zgodovinski arhiv Ljubljana v jubilejnem letu 1998 sem se odločil, da na zgoščen način podam poročilo o dejavnostih arhiva v letu praznovanja. Če primerjamo okvirni program prireditve, smemo ugotoviti, da smo izpeljali vse načrtane naloge, vse od celostne podobe, razstave s katalogom, treh publikacij, pridobitve državnega odlikovanja, do odkritja Aškerčeve spominske plošče in svečane prireditve v Cankarjevem domu ter današnje predstavitev spominskega zbornika. Izpadlo je le priznanje v obliki Župančičeve nagrade, ki ga za dosežke na kulturnem področju dodeljuje Mestna občina Ljubljana. Pa tudi to bi verjetno dobili, če bi se le našla ustanova, ki bi nas za to nagrado predlagala, oziroma če bi se dogovoril s katero izmed njih za vložitev predloga.

Mag. Vladimir Žumer se je lotil t. i. "arhivistisa", ki ga definira kot zasvojenost z arhivom in arhivistiko v obdobju od 1972 do 1986, ko je bil zaposlen v našem arhivu kot vodja Enot za zunanjo ljubljansko regijo. To je bil čas, ko je bila poglobljena naloga arhivov t. i. zunanja služba in prevzemanje ter številne selitve velikih količin arhivskega gradiva v depoje, ki jih je z velikimi mukami uspelo pridobiti dr. Jožetu Žontarju. Mislim, da je zelo lepo opisal našega tedanjega ravnatelja dr. Jožeta Žontarja, ko je zapisal, da smo se "... od njega veliko naučili. Bil pa je tudi edini ravnatelj, kar jih poznam, ki nikoli nikomur ni rekel ostre ali žal besede, čeprav bi jo moral, ravnatelj, ki se nikoli ni vidno razburjal ...". (str. 39) Kot pravi avtor, je bilo to obdobje dokazovanja družbene potrebnosti arhivskih ustanov in njihovega dela, kar se je izražalo tudi skozi številne delegatske sesatanke, ki so krojili arhivsko usodo. Prav poudarjeno terensko delo je

povzročilo, da je precej zaposlenih v arhivu, kot pravi Žumer, zbolela za arhivitisom "kot mačna advinsostjo oziroma zasvojenostjo arhivskih strokovnih delavcev z arhivom ... in arhivistiko nasploh ...", "... ki je na družaben, prijateljski način uadomeščal uradno strokovno sestankovanje, izobraževanje in informiranje delavcev arhiva, hkrati pa je imel kar velika zasluge za razvoj arhiva in arhivistike." in "... deluje dokler arhivist ne pride domov ali nazaj v službo ...". (str. 41) Ko je na koncu prispevka ključ zakonu o varstvu osebnih podatkov navajal obalele za arhivitisom, je še zapisal, da "... še do danes ni jasno, ali je ravnatelj vodil evidenco arhivista s črtnimi pikami ali le skrižci, podobni plusom." (str. 43)

Glede na to, da mi je dr. Vlado Valenčič, ka sem ga obiskal ob njegovem 95. rojstnem dnevu in ga obencem tudi zaprosil za njegov prispevek zaupal, da mi nagajajo oči, sva se domenila za obliko pasnetega pogovora. Opravila sva ga prav zadnje dneve lanskega leta. Ključ njegovim visokim letom s svojo intelektualno svežino in spominom prekaša marsikaterega mlajšega človeka. Zato ga ni izmučila ura govorjenja, ko mi je pojasneval, kako mi je leta 1950 tedajji ravnatelj Narodnega muzeja dr. Josip Mal povedal za prsto delovno mesta v arhivu, ki ga je tedaj vodil dr. Jože Šorn, in kako se je kot nezgodovinar zaposlil v arhivu in v njem plodna preživel več kot 20 let znanstvenega življenja. Poleg drugega je dr. Valenčič razložil, da se je zaradi potreb arhivskih strank uarsikdaj latil raziskovalnega dela iz zgodovine Ljubljane, pojasnil pa mi je tudi, zakaj se ni strinjal s konceptom geografske širitve našega arhiva zunaj Ljubljane.

Podobno kot z dr. Valenčičem sem se za intervju tudi že dogovarjal z dr. Božom Otorepcom, vendar je žal ostalo le pri dogovarjanju. Dr. Otorepec ima gotovo na zalogi veliko zanimivosti, ki se tičejo našega arhiva med letoma 1950 in 1972, ka je služboval v našem arhivu.

Mišlim, da veliko ljudi ne ve, da je dve leti arhivske stole gnil tudi poznejši univerzitetni profesor dr. Vasilij Melik. Sam je to kratko omdolje opisal v prispevku, ki ga je naslovil Ka sem še želel postati arhivar, pa je skoraj postal knjižničar Slovenske knjižnice, oziroma je vzporedno upravljal arhivarska in knjižničarska dela. Na koncu dodaja, da je še danes ponosen, da je prišel v stik z arhivsko in bibliotekarsko stroko.

Mag. Branka Šuštar svoje pripovedovanje začenja s spominjanjem na organizacija arhivskega posvetovanja o tehnični dokumentaciji v Cankarjevem domu leta 1986 in na sodelovanje z arhivistom Barisom Razimanom, s katerim sta skoraj sočasno začela službovati v arhivu, ter z Ančo Zaletel, ki je skrbela za pravni red v arhivu. Z drugimi sodelavci tretjega nadstranja pa sa, kot je zapisal Brane, često upravljali "kupčkaslovje", kar hi skoraj lahko enačili z arhivitisom, ki ga je opisal Vladimir Žumer. Ne gre pa prezreti tudi pripravo arhivskega občasnika z naslovom Škart. Hkrati se spominja tudi pristnih prijateljskih stikov s sodelavci arhiva.

Vsem, ki smo hili z njo v arhivski službi, nam je v

zelo prijetnem spominu ostala naša upokojena sodelavka gospa Ančka Kambič. Hvaležen sem ji, da se je za naš spominski zbornik odločila pripraviti Nekaj lepih spominov na arhiv, ki sta ga, kot mi je povedal njen soprog gospod mag. Mirko Kambič, pisala skupaj. On ja je spraševal in vpadnjaj, gospa Ančka pa se je s spominom sprehadila skozi njeno omdolje arhivske preteklosti. Zaščitni znak arhivskih opravil, arhivski prah, gospa Ančka pomenjuje kar "arhivsko sonce" in hkrati dodaja, da so bili sončna privlačnost njene arhivske službe njeni sodelavci in sodelavke, skratka "vsi, ki smo ... sestavljali delovno skupino, včasih pa že kar ubrano, prijetno družino", (str. 57) s katero je gospa Ančka sodelovala kar celih 36 let. In v tem času je ta delovna skupina oz. družina skupno štela kar 83 kolegic in kolegov. Zanimivi so njeni zapisi o tedanjem ravnatelju arhiva dr. Sergiju Villanu in njeni sodelavki Traute Sežun, ki ji je pomagala prebruditi začetne arhivske dneve. Z veliko spoštljivostjo pa piše tudi o svojih preostalih sodelavcih, od dr. Valenčiča dalje. Njeno delo je bilo sodelovanje s številnimi arhivskimi uporabniki, ali kot jim rečemo s strankami, za katere pravi, da so bile tako različne, da bi bile za psihologa pravo družetje. Zanimive so arhivske dogodivščine ob popisovanju cerkvenih matičnih knjig in ob delih v gradu Mala Loka pri Trebnjem.

Da strokovni arhivistični izpit pa svoji pomenbnosti ne slovi le danes, dokazuje besedilo gospe Marije Lah, ki se je v arhivu zaposlila februarja 1955. Zapisala je, da je hli izpit za arhivarja najtrši izpit v njenem življenju in ji še danes, po toliko letih poskoči srčni utrip, kadar se spomni nanj. Tako kot marsikoga v petdesetih, zlasti pa v sedemdesetih letih, je tudi Marijo Lah v začetne skrivnosti arhivskega dela vpehjala gospa Traute Sežun.

S prispevkom Marije Lah je končan prvi del zbornika, ki ga sestavljajo zapisi arhivskih upokojencev in nekaterih nekdanj zaposlenih v arhivu, ki so si poiskali službe v drugih ustanovah.

S člankom Dušana Bahuna, ki si je izbral simboličen naslov Kaka se je kalilo jekla, se začujajo zapisi sodelavcev, ki danes krojijo podolbo našega arhiva. Dušan Bahun se je odločil za retrospektivni pogled na svojo arhivsko pot in na težave, s katerimi se je na njej srečal, nakazuje pa tudi perspektiva svojega dela. Predstavi nam svoje praktične izkušnje na delu z gradivom uprave iz omdolja pa drugi svetovni vojni na ljubljanskem območju. Opisuje, kako je na svoji kaži občutil teoretična načela, da marajo ustvarjalci sami skrbeti za urejenost in odbiranje svojega arhivskega gradiva, zato velja pritegniti njegavi misli, da "... terensko delo ni zaslužek z dnevicami, kot si verjetno marsikda domišlja, pač pa resno in odgovorno delo..." (str. 68) Kat recept za izboljšanje stanja na terenu priporoča izvajanje kazenskih določil zakona o arhivskem gradivu in arhivu.

Sanja Anžič je svoje razmišljanje nasloвила Arhivski vrtljak. Njen prvi, ta je informativni dan, ki ga je opravila pri Žaretu Bizjaku je hli zanja tako šokanten, da ga primerja kar z ljubljanskim patresom pred

dobrimi 100 leti, med drugim tudi zato, ker ja je povsem nenadejano čakal takojšen preizkus prevajanja nemškega besedila. Po dohrem letu dni se je vživela v arhivsko delo in v psihologijo strank, za katere je arhiv pogosto zadnje upanje za rešitev njihovih življenjskih stisk.

Jože Suhadolnik se v razmišljanjih spominja desetletnic, ki jih je doživljal v arhivskem jubilejnim letu. Pred desetimi leti je začel službovanje v arhivu in se takoj moral spoprijeti s problematiko arhivske fototeke in tehnične dokumentacije. Prav tako se je ta čas začelo načrtno evidentiranje gradiva, ki je potrebno konservacije in restavracije, pa tudi sistematično mikrofilmanje ljubljanske gradbene dokumentacije na mikrofilmske kartice zaradi varnosti. Avtor se na kratko dotakne odkupovanja arhivskega gradiva, saj že več let vodi komisijo za odkupe in priprave trienalnih razstav o gradbenem razvoju ljubljanskih okolišev.

Liljana Šuštar je svoje spominske utrinke nanizala v prispevku s simpatičnim naslovom Najboljša leta v najboljšem arhivu. V njem se spominja selitev svojega delovnega mesta po vseh nadstropjih magistrata, v katerih posluje arhiv. Njeno strokovno delo je vezano na gradivo nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, zlasti na gradiva občinskih organizacij ZKS, za katerega je v arhivu veljal poseben režim. Ta režim je simbolizirala veriga, s katero so bile prevezane in zaklenjene pomične police, na katerih je počivalo to gradivo. Spominja se tudi arhivskega družabnega življenja, še zlasti življenja v šestdesetih in sedemdesetih letih.

Tatjana Šenk je pripravila Drobtinice, v katerih se spominja konec sedemdesetih let, ko se je v arhivu menjavala generacija in se je arhiv okrepil kar z lepim številom mladih zgodovinarjev. Ta je bilo tudi obdobje, ko se je začelo uvajati računalništvo, in Tatjana negotavlja, da si ga težko predstavlja brez pomoči sodelavca Žige Železnika. V Drobtinicah opisuje tudi pristne prijateljske vezi, ki so se stakale zlasti med nekaterimi ljubljanskimi sodelavci, in pri katerih je odločilno vlogo odigral priložnostni arhivski pesnik Boris Rozman.

Marjana Kos je svoje šestletno delovanje v arhivu opisala z doživetji v enoti za Gorenjsko Kranj in zdaj v Ljubljani, kjer se srečuje z gradivom društev in posameznikov, poleg tega pa tudi s preprodajalci arhivskega gradiva.

Nataša Budna-Kadrič videnje arhiva in arhivskega dela prikaže skozi oči študentke, ki se je z arhivsko stvarnostjo srečala v enoti v Škofji Loki, v kateri je tudi začela arhivsko službovanje.

Prvo arhivsko izkušnjo je opisala Barbara Pešak-Mikec. S kruto arhivsko stvarnostjo se je srečala že pri svojem prvem samostojnem prevzemanju gradiva, ko je idealno zakonsko načelo o urejenosti in odhramanju arhivskega gradiva, ki ga mora opraviti ustvarjalec, zamenjalo surovo načelo "Vzemite, uredite sami, ali pa gre v smeti!" (str. 91)

Zadnji del zbornika sestavljajo prispevki, ki so jih pripravili sodelavci, zaposleni v dislociranih enotah našega arhiva.

Tri prispevke iz enote za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu začenja Zorka Skrabl z opisom problematike že skoraj smrtno nevarnega arhivskega depoja v poslopju nekdanje osnovne šole na Karteljevem. Ta depo je bil arhivu leta 1974 ponujen kot začasna depojaska rešitev. Ker so domačini upali, da bo v stavbi zaživela šiviljska dejavnost, ni čudno, da je arhiv postal krivec, da se to ni uresničilo. Nazadnje so menili, da če v stavbi "... ne more biti tovarne, naj bo pa vsaj oštarija ..." (str. 93) Arhivske skladiščne prostore so krajevne "oblasti" nekoč samovoljno spremenile v brigadirske spalnice. Avtorica v nadaljevanju zelo plastično opisuje nemogoče delovne in sanitarne razmere v stavbi. Te so reševali tudi dolenski sanitarci, tako da se je le zagnanosti dolenskih sodelavcev zahvaliti, da je bilo "karteljevsko" gradivo kolikor toliko oskrbovano. Problem je bil rešen leta 1997, ko se je gradivo preselilo v grad Grm, v katerem je enota dohila tudi nove pisarniške prostore.

Meta Matijević se je odločila, da zapiše znano dejstvo, "... da je za delo zavzetemu arhivistu nemogoče pisati spomine, ker se zaveda, da je njegov spomin šepav ..." (str. 97), in dodaja, da so dolenski mogočniki menili, da je Karteljevo dobro za arhivsko skladišče, saj jih niso ganile pripovedi o dragocenosti arhivskega gradiva, nikakor pa karteljevski prostori po njihovem mnenju ne bi bili primerni za skladiščenje "dolenjskih slamoreznic". Spomini ji ubijajo tudi na arhivsko skladišče v Drašičih in na tamkajšnjo prijazno arhivsko paznico Angela.

Marko Polenšek se je pozahaval z otvoritvenimi govori za arhivsko razstavo o izgradnji ljudske oblasti, ki smo jo v arhivu pripravili leta 1978. To pa je tudi leto, ko je Marko začel arhivsko službo. Zaradi objektivnih okoliščin je bil ta čas tudi edini v dolenski enoti, ki je moral imeti otvoritvene govore. Pa mu je le uspelo pregovoriti kolegico vodjo enote, ki hi bila upravičeno odsotna, da je imela govor, izpasodili so si kranjsko verzijo in jo pozabili predelati v dolensko. Ob odprtju razstave v Črnomlju je govor motil velik hrup sosednje silvestrske zabave, v Trebnjem pa Marku ni bilo treba opraviti slovesnega govarjenja, saj sta na otvoritev prišla le dva povabljenca.

Gorenjski del prispevkov se začenja s kratkim zapisom mag. Gorazda Starihe o težavah, pa ne arhivskih, ampak organizacijskih, ki jih je imel v obdobju arhivskega pripravništva z organizatorjem pripravništva, podjejem Celina d.d., ki ga je skušalo rešiti pred krutim dejstvom, ki se je pojavilo po "piru", popitem po opravljeni diplomi. Pojavilo se je namreč vprašanje, "... kako bo pa s pirom v bodoče ...", oglasil se je, kot sam pravi - angel preživetja, ki ga je poskušal preživeti ob pomoči podjetja Celina, centra za zaposlovanje mladih, ki je kruti konec storilo nekje na sredi njegovega pripravništva.

Mija Mravljica se je spopadla s svojo prvo in edino stoletnico. Praznovati smo jo tudi z izletom v Grčijo, ki ga je Mija slikovito opisala v prvem delu svojega prispevka. V nadaljevanju je opisala svoje lektorske dejavnosti pri vseh zadevah, ki so ob naši stoletnici imele pisno obliko. Pa tudi svojo vlogo povezovalke na prav vseh svečanih prireditvah v jubilejnim letu.

ko se je med drugim izkazala tudi kot Manica Komar, nekdanja arhivarka, ki je opisala svoja srečanja z arhivarjema, pesnikoma Aškercem in Zupančičem. Zlasti pa je njem prispevek koristen zato, ker ima v opombah zapisane datume prav vseh prireditev v počastitev naše stoletnice.

Dr. France Štukl je zadnji v gorenjski navezi v zborniku. Odločil se je napisati svoje spomine na prva leta arhivskega službovanja. Zaradi gospodarskih reform v šestdesetih letih se mu je služba na Gorenjskem oddaljevala, dokler ga jeseni leta 1967 v arhivsko kolesje niso povlekle silnice tedaj sprejete slovenske arhivske zakonodaje in je dobil službo v tedanjem Mestnem arhivu Ljubljana, saj se je loška občina odločila poskrbeti za svojo bogato arhivsko dediščino. Na njemu lastni plastični način opisuje svoje prvo srečanje s tedanjim arhivskim ravnateljem dr. Vilfanom in dela, ki so mu jih namenili za začetek, ter kot sam pravi, kolobarjenje po arhivu, na kar ga vežejo lepi spomini, zlasti na tedanje sodelavce, dokler nazadnje ne prevzame skrbi za loška gradiva. Delovne in poslovne prostore dobi na loškem gradu.

Zadnja dva prispevka sta pripravila sodelavca iz Idrije. Janez nas seznanja z zgodovinskim razvojem najprej oddeleka in nato enote v Idriji. Podlago za ta razvoj daje dobro ohranjeno gradivo Idrijskega rudnika, ki se je najprej hranilo v okviru Idrijskega muzeja, nreditveno značilnost pa mu je dala izjemna poznavalka rudniške problematike dr. Marija Verbič, tedaj zaposlena v slovenskem republiškem arhivu. Podobno kot v Škofji Loki so se tudi idrijski občinski mošnje zavelali pomena idrijske dediščine, zato so najprej zagotovili denar za honorarnega arhivarja, od 1. septembra 1969 pa za redno zaposlenega, tako da se je arhivska služba preselila iz muzeja v okvir Mestnega arhiva Ljubljana. Arhiv je vse do leta 1992 imel depojske in poslovne prostore v idrijskem gradu, to leto pa se je preselil v del prostora nekdanje idrijske osnovne šole. V nadaljevanju je opisana selitev gradiva iz gradu v prenovljene šolske prostore.

Zadnji, pa ne zadnji po pomenu je prispevek Mire Hodnik, ki nas seznanja z njenimi začetki v arhivski službi. Opisala ga je v prispevku Vsak začetek je težak. Opisuje, kako se je v študentskih letih učila gotice in kako je nanoslo, da je izvelela za prsto mesto arhivista v oddelku v Idriji. Zelo plastično je opisala svoje prve arhivske dneve, tako v Ljubljani, kakor potem v Idriji.

Za konec je treba poudariti, da Spominskega zbornika Zgodovinskega arhiva Ljubljana, pa tudi drugih številnih prireditev ob praznovanju 100-letnice arhiva ne bi bilo brez sodelovanja skoraj vseh zaposlenih v arhivu, brez podpore Mestne občine Ljubljana in sponzorjev, ki so navedeni na koncu knjige, lektorskih opravil sodelavke Mije Mravlja, zavzetega pristopa oblikovalke arhivske celostne podobe in vseh jubilejnih prireditev Andreje Aljančič-Povirk ter gosposla Franca Čudna iz podjetja Meilit d.o.o., ki sta poskrbela za vse tiske, ki smo jih izdali v letu praznovanja.

Janez Kopač

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

Za objavo prispevka INZ ni pridobil soglasja avtorja

projekt predstavitve Janeza Puha in ga začel urediti leta 1997 pod vodstvom Kristine Šamperl Purg. Projektiranih je bilo več načinov predstavitve življenja in dela Janeza Puha in ena izmed teh je bila tudi izdaja zbornika, ki naj bi predstavil Puha kot človeka, izumitelja in tovarnarja.

Zbornik je razdeljen na več tematskih sklopov, v okviru katerih so objavljeni prispevki posameznih avtorjev, in sicer:

UVODNI DEL:

- Uvodna beseda, Kristina Šamperl Purg, str. 3;
- Po sledih Janeza Puha (1862-1914), ob 130. obletnici njegovega rojstva, akademik prof. dr. Anton Trstenjak (ponatis članka iz Mohorjevega koledarja, Celje 1994), str. 5;
- Pubove modrosti za današnji čas, minister za kulturo Jože Školč, str. 7;
- Janez Puh - Johann Puch, minister za drobno gospodarstvo in obrt, Janko Razgoršek, str. 9;
- Janez Puh - znanstvenik in vernik, mariborski škof dr. Franc Kramberger, str. 11;
- Spremna beseda k zborniku o Janezu Pubu, rektor Univerze v Mariburu prof. dr. Ludvik Toplak, str. 13;
- Janez Puh - človek za tretje tisočletje, župan Mestne občine Ptuj, poslanec in podpredsednik državnega zbora RS Miroslav Luci, dr. med., str. 16, 17;
- Janez Puh - raznolika in večplastna osebnost, arhivska svetovalka Kristina Šamperl Purg, str. 19.

JANEZ PUH - ČLOVEK:

- Janez Puh (1862-1914), Marija Hernja Masten, str. 25, 26;
- Zakaj je ostal Janez Puh Slovencem toliko časa neopažen in nezanimiv? Kristina Šamperl Purg, str. 27-37;
- Spomini (Jožeta Jurančiča, daljnega Pubovega sorodnika), str. 39, 40;
- Nekaj besed o zasebnem in družinskem življenju mojega starega strica Janeza Puha, Jožica Brezelj, str. 41-43;
- Avtomobil osvaja svet, dr. Andrej Studen, str. 45, 46;
- Podoba Janeza Puha skozi zapuščinske spise, Nada Jurkovič, str. 47, 48;
- Oris industrializacije na Štajerskem v drugi polovici XIX. stol., Ivan Lovrenčič, str. 49, 50;
- Janez Puh in leto 1908 v zapisih graškega Tagesposta, Nataša Kolar, str. 51-53;
- Mesto v obdobju sprememb - politični, gospodarski in socialni odnosi v Gradcu na prelomu stoletja, dr. Elke Hammer, str. 55-60;
- Cerkevna ureditev na območju Štajerske, p. Martin Vidovič, str. 61-65;
- Puh v arhivu mesta Ljubljane od preloma stoletja do konca druge svetovne vojne, Barbara Pešak Mikec, str. 67-72;
- Avtomobilizem na Kranjskem in Janez Puh, izumitelj in industrialec slovenskega rodu v luči arhivskega gradiva Arhiva republike Slovenije, mag. Saša Srše, str. 73-81;

Zbornik: Janez Puh, človek - izumitelj - tovarnar - vizionar; Zgodovinski arhiv na Ptuj, 1998; Gradivo in razprave, zvezek 3, 239 strani; zasnova in ureditev Kristina Šamperl Purg

Zgodovinski arhiv na Ptuj si je zastavil obširen

- Puchi so že dobri, le ceste so slabe, Mira Hodnik, str. 83-86;

- Po sledih napredka v Puhovem času, Arhivsko gradivo o tehničnih novitetah 19. stol. v Zgodovinskem arhivu Ptuj (ZAP), Marija Hernja Masten, str. 87-91;

- Nezaosen hrup in vonj po bencinskih hlapih v dvajsetih letih tega stoletja, Branko Radulovič, str. 93-102;

- Motorizirana prevozna sredstva v očeh njihovega sodobnika filma, Marta Rau Selič, str. 103-104;

- Zgodovina Puhovega rodu iz Juršine v Slovenskih Goricah v Zagorecih, Anton Klasinc (odlomek iz prispevka navedenega avtorja v *Tedniku* z dne 15. febr. 1963 pod naslovom *Od železara do tovarnarja, Janez Puh slovenski kmečki fant iz Juršine pri Ptujju, ustanovitelj tovarne koles in motornih vozil Puchwerke v Gradenu*), str. 105, 106;

- Franc Neger, svak Janeza Puha, Antoša Leskovec, str. 107;

- Janez Puh v Mestnem muzeju v Gradenu, Johann Puch in Stadtmuseum Graz, dr. Franz Leitgeb, str. 109, 110;

- Življenjska pot puhovega motorja TYPE N 3 1/2 HP, številka 5123, Peter Grom, str. 111-115.

JANEZ PUH - IZUMITELJ:

- Puhovi patenti, dr. Sandi Sitar, str. 119-127.

JANEZ PUH - TOVARNAR:

- Pregled tipov koles motornih koles in avtomobilov okoli leta 1900 s posebnim upoštevanjem fabrikatov Janeza Puha, Hilde Harer, str. 131-146.

JANEZ PUH - VIZIONAR:

- Puhova odkritja v primerjavi s sodobno avtomobilsko industrijo, dr. Breda Kegžl in dr. Stanislav Pelan, str. 149-159;

- Janez Puh - inovacija in inovacija za tretje tisočletje, dr. Štefan Čelan, str. 161-164;

- Tomos, slovenska blagovna znamka, ki je zrastle na Puhovih temeljih, Boris Brovinsky, str. 165-172.

JANEZ PUH - DEDIŠČINA:

- Puhova kolesa in kolesarstvo na Ptujju, Rene Glavnik, str. 175-178;

- Janez Puh danes - kot razlog za proslave, raziskave, navdih, zbiranje, Kristina Šamperl Parg, str. 179-183.

SKLEPNI DEL:

Predstavitve občin, ki so sodelovale pri projektu:

- Mesto Ptuj, Miroslav Lucej dr. med., str. 185;

- Juršinci, Alojz Kavčič, str. 186;

- Gornja Radgona, Miha Vodenik, str. 187;

- Ljutomer, Ludvik Bratuša, str. 188.

Sinopsisi s predstavitvijo avtorjev, str. 191-194.

Sinopsisi in povzetki v nemščini in angleščini, str. 195-229.

Bibliografija o Janezu Puhu, str. 230-234.

Predstavitve financerjev, načrta projekta in zahvale, str. 234-236.

Kazalo, str. 237-239.

Delo spremljata recenziji (na ovitku) mag. Tadeja Brateta, dipl. industr. arheologa, inž. strojništva in doc. dr. Staneta Granda, ki podajata svoji mnenji o Puhovem zborniku s tehničnega in zgodovinskega vidika.

Širok projekt predstavitve Janeza Puha, ki zajema obravnavani zbornik, razstavo in katalog k razstavi, je treba razumeti kot celoto, kajti vse navedeno se med seboj dopolnjuje in deluje kot celota.

Projekt je v Arhivih, glasilu ADS, letnik XXI, št. 1-2, Lj. 1998, pod naslovom *Janez Puh - človek, izumitelj, tovarnar* na str. 147-149 predstavila Kristina Šamperl Parg. Ob branju citjev, ki so si jih zamislili, in primerjavi rezultatov sem ugotovila, da je projekt ne samo uspel, ampak tudi presegel vsa pričakovanja - saj je zbranih ogromno dokumentov in podatkov, ki osvetljujejo Janeza Puha in njegovo dobo ter posegajo na vsa področja življenja.

Puhov zbornik je večplastna monografija predstavitve človeka in njegovega dela - tako glede vsebine kot tudi glede avtorjev. Vsak posamezni članek govori sam zase in se hkrati povezuje v celostno predstavitev ter odseva avtorjev pogled na Janeza Puha, njegovo življenje in delo.

Pri strokovni obdelavi so bili upoštevani vsi razpoložljivi viri, ki jih je mogoče uporabiti pri obravnavi določene tematike, zato nam je zbornik lahko vzor, kako pristopiti k delu in celostno obdelati neko snov.

Edina priponba, ki bi jo imela k obravnavanemu zborniku, pa je čisto tehnična - mislim, da bi lahko prispevke v sklopu *Janez Puh - človek* tematsko razdelili na dva sklopa ali dali sklopu širši naslov.

Ivanka Zajc-Cizelj

Množične smrti na Slovenskem. Zbornik referatov z 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev (uredila Stane Granda in Barbara Šatej), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1999, 320 strani

Čeprav je bilo leto 1998 zaznamovano z lepim številom okroglih obletnic iz politične zgodovine, je vodstvo Zveze zgodovinskih društev Slovenije (ZZDS) za temo 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Izoli (22. - 24. 10. 1998) izbralo problematiko množičnih smrti na slovenskem ozemlju. Leta 1998 smo se namreč spominjali tudi 650. obletnice potresa, ki je 1348 na Koroškem, pa tudi Kranjskem in Štajerskem zahteval približno 20 tisoč življenj, znan pa je predvsem po tem, da je odbil dobršen del Dobrača v Ziljsko dolino in s tem za vedno pokopal 17 vasi ter spreminil tok reke Zilje. Istega leta je po Evropski pošteno zakosila črna smrt iz Indije. Tema zborovanja je nadalje narekovala tudi 80 let od konca prve svetovne vojne.

Zbornik referatov je posvečen ljudem, ki so zaradi življenja na naših tleh izgubili življenje; bil naj bi spomenik življenju in volji do življenja, nikakor pa ne pojavu, s katerim se okvarja. Zbornik, kot je na njegovi predstavitvi zatrdil njegov sourednik in predsednik ZZDS Stane Granda, se tudi ne želi vključiti v politične zdrabne glede "polpreteklih" množičnih smrti, temveč skuša povzeti dosedanje vedenje o množični smrti na Slovenskem in vzpodbuditi nove raziskave. Takoj naj povem, da je položeni temelj vsekakor dober.

Predgovoru Staneta Grande, pozdravnima govoroma izolske županje in predsednika Zgodovinskega društva za južno Primorsko, soorganizatorja zborovanja, sledi 18 referatov poklicnih in nepoklicnih zgodovinarjev ter nezgodovinarjev, ki govorijo o množični smrti, smrti kar tako, smrti in odnosu do smrti. Od referatov v zborniku, predvidenih za zborovanje, manjka prispevek Nataše Nemeč (Nacionalna struktura množične smrti na Slovenskem aprila in maja 1945 s poudarkom na Primorski), dodana pa sta diskusijska prispevka Franceta Kresala in Zdravka Trobe. Lepo po vrsti.

Darko Darovec (Vpliv množičnih smrti na gospodarsko in socialno podobo Istre skozi stoletja) obravnava obdobje beneške vladavine v Istri (13. - 18. stol.). Istro so v tem času pestile epidemije kuge, vojne, zlasti med Beneško republiko in Habsburžani (1463, 1508-16, 1616-18), malarija, po malem Turki. Vse te nevarnosti so istrska mesta z zaledjem od 14. do začetka 16. stoletja, v dobi torej, ko so zaradi živalne trgovske dejavnosti dosegla največji gospodarski in demografski razcvet, brez večjih težav prebredla. Sledi opazno upadanje prebivalstva, ki ga skušajo ublažiti z načrtno kolonizacijo prebežnikov z Balkana. Ti kolonisti, t. i. Morlaki, so uleteli na slabo prst, pomanjkanje pitne vode in sovražen odnos domačega prebivalstva, ki je v njih videlo vsiljivce na že tako borno zemljo. Zaradi slabih razmer so številni zašli med razbojnike, med "žlikovce i prognanice", kot jih je pred desetletjem poimenoval Miroslav Bertosa. Množične smrti so intenzivirale migracije, te pa so podkrepile že vzpostavljeno kulturno, socialno in etnično dilomnijo med mestom in podeželjem. Referat dopolnjujejo nazorne tabele in grafikoni.

Rajko Bratož (Primeri množične smrti na današnjem slovenskem ozemlju v antični dobi) na začetku opozarja na šibko izpovednost virov za obravnavano obdobje (posledica je izrazita lipo-tetičnost numeričnih ugotovitev), nato pa na sistematičen in berljiv način predstavi primere množične smrti na prostoru tedanjega zahodnega Ilirika in severovzhodne Italije v obdobju od začetka 2. stoletja pr. K. do konca 6. stoletja. Ugotovitve so take: največ primerov množične smrti izbaja iz vojaških dogodkov, ki se koncentrirajo v določenih obdobjih. Sem sodijo vojne ob rimskem osvajanju Balkana in Panonije, barbarski vpadi in v pozni antiki pogoste državljanske vojne. V obravnavanem obdobju so ta prostor občutno zredčile tri velike kužne bolezni, potresi in druge naravne katastrofe pa po virih niso povzročili množičnega umiranja. Bratož tudi ugotavlja, da Huni

očitno niso bili taka "šiba božja", kot se je doslej mislilo.

Peter Štili (Ob naselitvi Slovanov vse pobito?) ponovi svoje že večkrat izraženo mnenje, da se s slovansko naselitvijo v Vzhodne Alpe ni začela niti slovenska zgodovina niti zgodovina Slovencev, bistvo problema, ki ga obravnava, pa je vprašanje kontinuitete oz. diskontinuitete med antiko in zgodnjim srednjim vekom slovenskega prostora. Na tem ozemlju se je sicer je konec 6. stol. zgodil zgodovinski prelom, vendar pa ni bil popoln. Ker je po slavanski naselitvi na ozemlju današnje Slovenije s staroseleci vred živelo le približno 20 tisoč ljudi, je nemogoče govoriti o strašanskem valu Slovanov v Vzhodne Alpe in tudi odgovor na v naslovu zastavljeno vprašanje je lahko le negativen. Prispevek je "štihovski", jednat in oprijemljiv, zaradi stauja virov - vsaj predvidevam - pa ne govori o konkretnih primerih množične smrti, z izjemo omembe nsoče nekaj tisočev Bolgarov, ki jih je po Fredegarjevem poročilu frankovski kralj Dagobert ukazal pobiti na bavarskem ozemlju, kamor so se zatekli.

Referat Vaska Simonitija (O vojni, množični smrti, domovini, njenih junakih in mitu kot "strašnem opozorilu") se posveča iracionalizaciji smrti in umiranja v prvih stoletjih novega veka. Vojna in nasploh ubijanje sta bila sakralizirana, to se je pokazalo predvsem v prepogostih verskih vojnah. Slabo (ne)plačani najemniki so se v pijani objesti lotevali kmučkih kašč in mesa (tudi človeškega), tako da je vojno nasilje nad moralnim civilnim prebivalstvom krepko presešlo dotedanje izkušnje. Najemniški vojak je na simbolični ravni utelešal množično usilno smrt. K podobi množičnega umiranja je prištetih še ponavljajoče se epidemije, lakote in vpade "dednih sovražnikov krščanskega imena", ki so jih spremljala pretirana poročila deželnih stanov prizadetih dežel in na njih utemeljena propaganda. Razmišljanje konča pronicljiva razlaga treh slovenskih mitov, ki koreninijo v turških bojih. Miti imajo močnejši vpliv na ljudi kot "prava" zgodovina.

Marta Verginella (Spremenibe občutja smrti na Slovenskem v 19. in na začetku 20. stoletja) podaja poglede posameznih piscev iz obravnavanega obdobja na vprašanje smrti, odnosa do nje in do pogrebnega obreda. Na splošno se je takrat odnos do smrti kot do tudi življenja desakraliziral; počasi se je uveljavljala posvetna miselnost. S stališča geografa nam Milan Orožen Adamič (Žrtve naravnih nesreč v Sloveniji) naniza poglavitne naravne nesreče, ki so skozi čas pestile prebivalce slovenskega ozemlja. Po časopisnih virih (od srede 19. stol.) se je dokopal do spoznanja, da zahtevajo naravne nesreče v Sloveniji malo žrtev, materialna škoda pa je velika. Največ ljudi umre v snežnih plazovih, sledijo potresi, udari strele, poplave ... K velikemu številu žrtev plazov je bistveno pripomogla prva svetovna vojna, v kateri je pod snegom ostalo 769 ljudi, predvsem vojakov. Ugotavlja, da je ogroženost od naravnih nesreč povečala zlasti prenaseljenost ravninskega sveta in z njo povezana koncentracija gospodarstva. Orožen Adamič postreže tudi z numeričnimi ocenami žrtev nekaterih naravnih

nesreč, kar je po mojem prepričanju eden poglobitnih ciljev rojevajočih se raziskav množičnih smrti. Prispevek Duške Žitko (Nesreče na morju. Pripovedi votivnih padob pomorcev) ne sodi v kontekst zbirnika. Gre za umetnostnozgodovinski prikaz votivnih podob, ki so sicer lalika zgovorne za preučevalca zgodovine pomorstva, nikakor pa (vsaj predstavljene) ne za množično smrt. Slike "Ex voto" so nastale iz strahu pred (množično) smrtjo.

Jože Hudales (Smrt in smrtnost v 19. stoletju) ugotavlja, da pa Zahodni Evropi in tudi na Slovenskem v 19. stoletju množične smrti ni več (str. 160). Na tem mestu bi se ustavil pri pojmu množična smrt. Čeprav so bili povodi za temo zhorovanja povsem nedvoumni (obletnice potresa, epidemije kuge, konec prve svetovne vojne), opažam, da (so) si nekateri referenti množično smrt razlagajo(li) po svoje. Nočem gledati preozko, ampak. Množična smrt je taka vrsta smrti, pri kateri v nekem relativno kratkem času in poleg običajnih (običajne kvote) - recimo jim - naravnih smrti umre večje število ljudi. Vzrok je lahko kulminirano nasilje, vojna, ali pa izredni dogodki (potres, poplava, epidemija ...). V zborniku je omenjen samomor. Samomor je, sploh pri Slovencih, vsakdanji, naraven pojav. Je množičen, a kot množično smrt lahko štejemo le masovni, skupinski samomor, ki bi že tako žalostno bilane samomorov v razvitih družbah še bistveno poslabšal. (Rajko Bratož govori na primer o kolektivnem plemenskem samomoru v antiki) (glej str. 47, 49). Smrti zgarane matere petih otrok, ki sta jo sredi prejšnjega stoletja pri štiridesetih letih pohrali podhranjenost in oglašajoča se jetika, kljub vsej tragičnosti ni mogoče šteti med množične smrti. Griža, ki je v eni župniji v letu dni pomorila blizu sto ljudi (str. 161), je nekaj drugega. Hudalesova študija velenjske okolice je pokazala, da je bilo v začetku 19. stoletja 43 odstotkov vseh umrlih starih manj kot deset let, v drugi polovici istega stoletja pa se je to znižalo na 33 odstotkov. To je bilo v takratnih higienskih, socialnih in ohčeživiljskih razmerah pogostega pomanjkanja nekaj običajnega. Množična smrt je torej nasprotje "naravne" smrti, smrti kar tako.

Med Slovence čez lužo se je ozrl Darko Friš (Slovenski priseljenci v ZDA in delovne nesreče v letih pred prvo svetovno vojno) in izhrskal nekaj hujših delovnih (= rudarskih) nesreč na prelomu v naše stoletje, v katerih je zaradi neustreznega orodja, neuporabe zaščitnih sredstev ali malomarnosti umrlo večje število delavcev, tudi Slovencev. Peter Svetina (Krvavi zločini in vojska detektivov: zločin in kazniv slovenskih kriminalkah do druge svetovne vojne) je prispeval sočen tekst o umorih in kaznivih dejanjih domačih kriminalkah. V 22 literarnih delih našteje 40 trupel, nekajkrat zapiše "smrt", "tragedija", a o množični smrti ni besede. Kaj ima fiktivni umor z množično smrtjo?

Marko Waltritsch (Prvi goriški kronist Giovanni Maria Marusig in njegovi opisi nasilnih smrti v Gorici v 17. stoletju) nam iz opusa goriškega kronista predstavi zvezek z opisi 202 nasilnih smrti v Gorici in njeni okolici v obdobju 1641-1704 ter zvezek o kugi,

ki je leta 1682 samo v Gorici ugonobila skoraj 500 ljudi. V prvem je Marusig vsakemu primeru posvetil štiri verze v furlanščini. V 63 letih (in ne 53, kot je Waltritsch pomotoma odštel 1641 od 1704, glej str. 192) sta nasilne smrti (uhaj, umor, sodna eksekucija) umrla 202 Goričana, povprečna trije na leto. Kronika kuge je za proučevanje množične smrti dragocenejša. Bolezen, ki je s konjskim trgovcem prionala iz Hrvaške, je v mestu s pet tisoč dušami pokopala desetino prebivalstva. Nasploh so kronisti heležili smrti predvsem v mestih, manj na podeželju. Waltritschev prispevek ilustrirajo padobe iz obeh kronik. Zvonka Zupanič Slavec (Epidemije na Slovenskem. Lakote, kuge in vojne reši nas, o Gospod!) v svojem referatu ugotavlja, da je "kuga" v zgodovini in ljudskem jeziku vsaka nalezljiva bolezen, ki se nekje nenadoma pojavi, povzroči hitro in množično umiranje in počasi ngasne. Zgodovina kuge je zgodovina velikih epidemij. "Epidemije so skozi zgodovino človeštva - tudi na Slovenskem - največ prispevale k množičnemu umiranju." (str. 207). V 20. stoletju so (bile) najbolj nalezljive vojne.

Preostali referati se zato ukvarjajo s problemom žrtev vojn in zaradi njih. Branko Marušič (Slovenci in vojne v letih 1848-1866) želi opozoriti na človeške izgube v vojnih dogajanjih. Izgube v vojni so namreč lahko živa hitja (tudi živali), ali pa materialna sredstva; so trajne ali začasne. V ohranavanem času je avstrijska vojska, dobro polovico te vojske so sestavljali Slovani (Slovencev je bilo leta 1866 v njej 20 tisoč), hila več manjših vojn. Razprava ne podaja natančnejšega števila padlih, ranjenih in zajetih Slovencev, saj bi bilo treba pregledati arhivsko gradivo, zlasti v dunajskem vojnem arhivu. Marušič se zato na podlagi časopisja, spominov in literature omeji na oceno, da število Slovencev, umrlih v neposrednih vojnih dogajanjih 1848-1866, ne bi smelo preseči števila petsto. Z žrtvami prve svetovne vojne se je ukvarjala Petra Švoljšak (Poizkus ocene vojaških in civilnih izgub (žrtev) med 1. svetovno vojno). Dolej še ni ugotovljeno, koliko slovenskih vojakov je šlo v boj za Franca Jožefa. Poglavitni vir za ugotavljanje žrtev so poleg posameznih nepopolnih statistik seznanji izgub, matične knjige polkov in vojaških bolnišnic, seznanji pokopanih vojakov in seznanji izgub v dnevnem časopisju. Poleg krogel in šrapnelov so vojakom grozili še trehušni tifus, kolera, griža, jetika ipd. Med padlimi slovenskimi vojaki prednjači po deželah Koroška pred Kranjsko, gledano seveda v relativnih številkah. Neposrednih žrtev vojne med civilisti sicer ni bilo veliko, ohčitno pa je padla rodnost. Še preden pa je vojno prizorišče zakril zastor, je udarila španska gripa. Tudi slovenskemu življu ni prizanesla, saj je pospešeno gihanje prebivalstva (= vojske) ugodno vplivalo na širjenje holecni, kot še ugotavlja Švoljškova.

Razveseli nas trezen in odprt referat Jožeta Dežmana (Talei zgodovine. Slovenci in žrtve druge svetovne vojne). Dežman odgovarja na svoje nekaj let staro vprašanje, ali smo talei zgodovine. "Smo! Zato ker nam manjka hesed in resnice!" (str. 242). In bomo talei, dodajam, dokler bode med nami z drugo vojno

obremenjeni ljudje in pa taki, ki na vojnih žrtvah zidajo svoje populistične govore; dokler bodo že sama statistična ugotavljanja žrtev tarča opazk iz političnih logov. Tudi (če ne predvsem) prispevki kot Dežmanov lahka - upam vsaj - pripomorejo k strpnejšemu in manj obremenjenemu obravnavanju slovenske (pol)preteklosti in njenih travm. V nadaljevanju govori o instrumentalizaciji mrtvih za ustvarjanje partijske mitološke podobe sveta, se pravi o delitvi na dobre "naše" in slabe "vaše", pri tem pa izumi posrečen izraz za delitev mrtvih kot tudi živih - "našivašizem" (str. 244). Zdaj je čas, da prisluhnemo še drugi strani ter razširimo in dopolnimo obstoječe znanstvene izsledke, ni pa dobro zganjati povratnega našivašizma in pisati novih enostranskih zgodovin. Škiljenje skozi rdeče-bela očala nikamor ne pripelje. "Spopadi za pravico do vladajoče razlage zgodovine pogosto niso dosti manj razburjivi kot zgodovina sama." (str. 260). Končno ima vsakdo pravico, da si sam razlaga zgodovino. Na celosno raziskavo druge svetovne vojne bomo še kar dolgo čakali. Dežman postavi kot dolgaletni preučevalce obravnavane problematike tudi sprejemljive teze o medvojnih žrtvah med slovenskim prebivalstvom: 40-50 tisoč na "partizanski" strani, 15 tisoč kot posledica mobilizacije v sovražne armade, 15 tisoč med nasprotniki partizanskega gibanja in revolucije oz. zaradi partizanskega nasilja. Skupaj torej od 70 do 80 tisoč vojnih žrtev, nad 90 odstotkov moškega spola. Manjkajo seveda žrtve v vrstah okupatorjev in justifikiranih neslovenskih kvizlingov (ustaši).

Marjan Žnidarič (Krvni davek bombnih napadov na Maribor med drugo svetovno vojno) nam po arhivskem gradivu, ki ga hrani Muzej narodne osvoboditve v Mariboru, osvetli cilje zavezniških bombardiranj, protiletalske ukrepe nemških oblasti in bilanco 29 bombnih napadov, ki jih je Maribor preživel od januarja 1944 do konca vojne. Umrlo je 483 ljudi, 352 je bilo ranjenih, 4.200 pa jih je izgubilo srčno nad glavo. Analizira moč in pogostost napadov, spol, starost, narodnost žrtev ipd. Nevenka Troha (Genocid ali kaznovanje fašističnih zločinov. Kdo so bili usmrčeni maja 1945 v Tržaški pokrajini) je na podlagi seznamov umrlih, ki jih je izdelal Furlanski inštitut za zgodovino odporništva, in seznama Claudie Cernigoi ter ob podpori svojih raziskav ugotovila, da je v Tržaški pokrajini neposredno po vojni nasilne smrti umrl 601 človek. V prispevku oblikuje posamezne skupine (vojaki, civilisti, uradniki ...) usmrčenih, od katerih jih je bila večina vpletena v vojna dogajanja - ali so sami zakrivali zločine ali pa so kot pripadniki (para)vojaških in policijskih enot simbolno odgovarjali zanje, čeprav sami usmrtili ne bi zaslužili. Fojbe tako niso bile le kazen za zločine, ampak tudi poskus oslavitve potencialne opozicije, predvsem

nasprotnikov priključitve k Jugoslaviji. Podobno vlogo so igrale tudi "fojbe" v notranjosti Slovenije, v Kočevskem Rogu in drugje.

Serijsko referatov končuje informativni prispevek Mojce Šorn in Tadeje Tomišek-Rihtar (Predstavitev projekta nacionalne zbirke "Žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje" v Sloveniji). Petletni projekt, ki se je začel leta 1997, lu za obdobje od aprila 1941 do junija 1945 skušal priskrbeti čim popolnejši seznam vseh žrtev na območju današnje Slovenije. Evidentiranje žrtev (ho) poteka(lo) po literaturi in raznovrstnem arhivskem gradivu, rezultati pa bodo predstavljeni v knjižni obliki in na internetu. Diskusijska prispevka na koncu zbornika sta, kot sem omenil že v uvodu, delo Franceta Kresala in Zdravka Trohe. Prvi razpravlja o invalidih in vojnih vdovah iz prve svetovne vojne, drugi pa predstavi štiri zločine italijanskega okupatorja na Kočevskem.

Preden končam, še nekaj besed o tehnični podobi zbornika. Tisk je kakovosten, tiskarskih, pravzaprav tipkarskih napak je relativno malo. Pri tolikšnem številu avtorjev različnih strok in tolikšnjih znanstvenih izkušnjah bi bilo utopično pričakovati enotnost kritike. Tako srečamo opombe v oklepajih med tekstom (v povezavi z viri in literaturo ter morebitnimi kraticami, navedenimi na koncu), večina prispevkov pa ima opombe pod črto. Svetina in Darovec uporabljata kombinacijo obeh načinov, pri Waltritschu in Zupanič-Slavčevi pa sploh ni opomb, imata pa na koncu zbrano literaturo. Opombe pri nekaterih se omejujejo zgolj na citiranje del, pri drugih so bolj izčrpne, pojasnjujejo in prinašajo dodatne informacije. Glede navajanja literature opozarjam na motečo neenotnost v prispevku Jožeta Hudalesa. V opombi 2 na primer citira: F. Zwitter: Prebivalstvo ..., v naslednji opombi pa: Grafenauer, Bogo: Populacija ... Tako, da bo nekaj pikolovstva. Nemški prevodi povzetkov so delo (pre)izkušenega Nika Hulelje.

Iz prispevkov v zborniku je razvidna, da so se nekateri avtorji za zgodovinarsko zborovanje posebej potrudili, opravili dodatne raziskave ali se celo na novo lotili problemov. Še več pa je po mojem opažanju takih, ki so le prirediteli in prenaslovili svoja starejša dognanja, kar pa je pri dandanašnji preza-psošenosti povsem razumljivo. Z ugotovitvijo, da so množične smrti na Slovenskem zbornik izvrstnih, dobrih in tudi kakega manj postrečenega referata na temo množične smrti, smrti kar tako, smrti in odnosa do smrti, se na koncu opravičujem zaradi razvlečenosti prispevka. A bilo hi nepošteno do soustvarjalcev zbornika, če bi vsakega ne omenil vsaj z nekaj besedami.

Andrej Nared

Tuji časopisi in revije

ARHIVSKI VJESNIK, letnik 41/1998, Zagreb 1998

V Arhivskem vjesniku, glasilu hrvaškega državnega arhiva, št. 41, je najprej objavljenih šest referatov z letnega posvetovanja Hrvaškega arhivskega društva in Odbora za informacijsko tehnologijo Mednarodnega arhivskega sveta, ki je bilo oktobra 1997 v Bizoven. Posvetovanje je bilo na temo: elektronski zapisi in informatizacija arhivov.

O potrebi dodatnih, poleg tradicionalnih, v arhivski službi uveljavljenih kriterijev za valorizacijo elektronskih zapisov je govoril Jazo Ivanović. Ti dodatni kriteriji so predvsem potrebni zaradi svojih specifičnih tehničnih lastnosti. To ima namreč tudi vpliv na njihovo čitljivost, razumljivost in ne nazadnje na trajnost tavnstnih zapisov. Eno najpomembnejših vprašanj je določitev statusa elektronskega zapisa kot arhivskega gradiva. Pri določanju metodologije valorizacije tega gradiva se je kot primerna metoda pokazala funkcionalna valorizacija.

Börje Justrell iz Državnega arhiva Švedske se ukvarja s problemom digitalne slike v arhivih. Najprej nam razloži (članek je v angleščini), kaj digitalna slika sploh je. To so "elektronske fotografije" dokumentov, mikrofilmov, fotografij ipd. Prednost digitalnih posnetkov glede na običajne je, da se ti z nenelno uporabo ne poškodujejo, zelo lahko pa se tudi razmnožujejo. Toda trenutno je še vedno nekaj pomankljivosti, na katere moramo biti pozorni. Nujno je redno kopiranje posnetkov, zelo pomembne pa so razmere v katerih se hranijo. In ne nazadnje: problem je tudi zaščita avtorskih pravic.

Joël Sureouf iz Arhiva okrožja Mayenne v Franciji je predstavil skeniranje napoleonovega katastra v njihovem arhivu. Napoleonov kataster obsega približno deset tisoč kart v barvah iz obdobja od 1800 do 1840, ki so velike približno 70 x 100 cm. To so precej velike karte, nerodne za rokovanje. Zaradi unehne uporabe so nekatere že precej uničene. Uporabniki so namreč številni, saj so zanimivi tako za posaneznike, kot tudi za upravne enote, geometre, odvetnike, arheologe, zgodovinarje itd. Nove digitalne tehnike pa so ponudile možnost, da se vse ta gradivo posname v digitalni tehniki in tako posueto da v uporabo v čitalnici. Originali bi se tako lahko ohranili za prihodnje rodove. Ideja o skeniranju tega gradiva se je porodila leta 1992, 1993 pa je glavni svet okrožja Mayenne izglasoval kredit v višini 300 tisoč frankov. Podjetje Archimaine se je nato spustilo v ta posel leta 1994 skupaj s francoskim zavodom za digitalizacijo. Skeniranje je bilo opravljeno v arhivu, in sicerkar v prostoru, v katerem se te karte hranijo. Akcija, ki je trajala več kot leto dni, je bila zahtevna, pa tudi zanimiva, saj so se srečavali s številnimi problemi in

jih reševali kar na licu mesta. Snemali so s skenerjem tavarne Calortrac. Podjetje Archimaine je medtem razvilo tudi program za uporabo, ta program ves čas dopolnjuje in izboljšuje. Od leta 1996 je ta baza podatkov dostopna v čitalnici arhiva, kjer imajo vso potrebno strojno opremo. Možna je tudi reprodukcija. Nato je kmalu tudi nekaj drugih arhivov začelo skenirati, predvsem katastrske mape in gradbene načrte, v arhivu okrožja Mayenne pa so začeli snemati tudi mikrofилme, zvočne zapise in številne knjige o vojaškem navačenju v 19. stoletju. Tovrstne rešitve pa pravzaprav pomenijo korak bliže k "arhivski čitalnici brez papirja", v nadaljnjem razvoju elektronskega omrežja pa korak bliže k "arhivski čitalnici brez čitaleev".

Davurin Eržišnik iz Hrvaškega državnega arhiva je v referatu "Predlogi za valorizacijo elektronskih medijev" razložil razloge za tovrstno valorizacijo, ki se ugotavlja s primerjavo med temi zapisi ter klasičnimi dokumenti in mikrofилmi. Dejstvo je namreč, da se vsi ti zapisi lahko preoblikujejo tudi v klasični, papirni dokument. Referat je razdeljen v tri dele. V prvem pomembnejšem delu govori o vprašanju valorizacije vsebine zapisov. Torej morajo biti dokumenti pomembni za zgodovino, znanost, kulturo in druge družbene potrebe, kot tu določajo predpisi. V drugem delu je govora o tehničnih pogojih, v tretjem pa o pravni vrednosti teh zapisov.

Vsebinske razloge za valorizacijo lahko razdelimo v tri skupine. Prva je zmanjšanje potrebnega prostora za hranjenje, druga je možnost različnega razvrščanja istih podatkov ter tretja ustvarjanje neskončne baze podatkov.

Glede na tehnični vidik teh zapisov oz. njihove valorizacije je temeljno vprašanje, kako zagotoviti njihovo čitljivost za prihodnost, saj se strojna in programska oprema ves čas spreminja. Nenehno dopolnjevanje opreme bi bil za arhive lahko velik problem. Tudi okrog pravne vrednosti teh zapisov je še velika nedarečenega.

Iz Državnega arhiva Škotske se je posvetovanja udeležil Ishbel Barnes z referatom: Škotska arhivska računalniška mreža (članek je objavljen v angleščini). Na Škotskem, tako kot tudi mnogokje drugje, se pojavlja vse večje zanimanje za uporabo arhivov, predvsem na področju rodoslovja in lokalne zgodovine. Da bi uporabniki lahko prišli do podatkov, kje se kako arhivsko gradivo hrani, želijo vzpostaviti računalniško mrežo. Predlog za vzpostavitev te mreže je sestavljen iz treh delov: vzpostavitev mreže, digitalizacija oporak iz obdobja 1500-1875 ter izdelava inventarjev v škotskem državnem arhivu. Vzpostavitev mreže pomeni, da bi bili na omrežju pregledi fondov in zbirk vseh škotskih arhivov, prihodnje pa tudi pregledi gradiva o Škotski, ki je shranjena zunaj Škotske.

Posvetovanja v Bizoven so se udeležili tudi arhivski delavci iz Makedonije. Slavica Nikolovska, Biljana Asprovska in Sanja Dragičević iz Arhiva Makedonije ter Oliver Iliev iz Vseučilišča Sv. Metoda in Cirila v Skopju. Skupaj so predstavili (objavljeni referat je v angleščini) razvoj in trenutno stanje informacijskega sistema v makedonskih arhivih. Sistem je oblikovan tako, da ima nekaj podsistemov, in sicer: 1. zaščita arhivskega gradiva pri ustvarjalcih ter inšpekcijski nadzor; 2. urejanje in obdelava arhivskega gradiva ter izdelava znanstveno informacijskih sredstev in 3. skladišče (register fondov in zbirke ter depozitov, izdaja gradiva, vračanje gradiva, restavriranje, mikrofilmiranje, sodelovanje z drugimi ustanovami, evidentiranje v tujini, vodenje evidence uporabnikov, evidence publikacij ipd.). Poleg teh treh glavnih podsistemov obstaja posebej še sistem za obdelavo tehnične dokumentacije o vseh pomembnejših objektih ter podsistem; morebitni ustvarjalci arhivskega gradiva, nad katerimi pa arhivi trenutno nimajo uradnega nadzora.

V tem prvem delu publikacije sta objavljena še dva prispevka. Richard Brown iz Državnega arhiva Kanade, ki se že dolga leta ukvarja s teorijo in prakso valorizacije arhivskega gradiva, objavlja hrvaški prevod predavanja, ki ga je imel na letnem posvetovanju Ameriškega arhivskega društva v Chicagu leta 1997 in govori o izkušnjah v zadnjih sedmih letih pri uvajanju funkcionalne valorizacije. Dubrovka Filipović iz Hrvaškega državnega arhiva je napisala strokovni članek o restavriranju zemljevidov.

Drugi del revije obsega rubrika Zgodovina institucij. Mato Grabnar objavlja Prispevek k zgodovini arhiva Svobodnega in kraljevega mesta Zagrebški Gradec od 1242. do 1850. leta, Dubravka Čengić pa članek o poverjeništvu za sirote v mestu Zagrebu od leta 1856 do 1946.

Zbirka kart Hrvaškega državnega arhiva je druga največja zbirka kart na Hrvaškem. Obsega več kot štiri tisoč enot in sicer od druge polovice 16. stoletja do obdobja po letu 1945. Zaradi velikega časovnega razpona, pa tudi tematske raznolikosti je neizčrpen vir za najrazličnejše znanstveno-raziskovalne namene. Mirela Slukan iz Hrvaškega državnega arhiva je za tretji del publikacije, Informativni pripomočki, pripravila pregled strukture in vsebine te zbirke.

Nikola Krtalić iz istega arhiva pa objavlja zanimiv prispevek o najnovejših pridobitvah bosančice v njihovem arhivu. Leta 1998 so namreč od dr. Romana Galića med drugim arhivskih gradivom, prevzeli tudi sedem rokopisov, pisanih v bosančici (bosanska cirilica) iz obdobja od 17. do 19. stoletja ter dva rokopisa o življenju svetnikov, pisana v latinici. Isto leto je tudi Ante Nazor izročil arhivu en rokopis, pisan v bosančici. Rokopisi so zelo zanimivi in pomembni. Nikola Krtalić objavlja njihov opis in transkripcijo, za rokopis v latinici pa samo opis. Rokopisi so izvršeni v zbirko rokopisov v bosančici oz. v zbirko različnih rokopisov.

Obvestila prinašajo najprej zapisa ob petdesetletnici Mednarodnega arhivskega sveta ter o 33. mednarodni okrogli mizi o arhivih v Stockholmu

septembra 1998, ki ju je pripravil Jazo Ivanović. Sledijo še poročila o udeležbi na 13. konferenci članov Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti ter o časopisu *Atlanti* in o udeležbi na 20. posvetovanju Sodobni arhivi Martina Modrišana. Na seminarju Sodobne metode zaščite zbirke, na katerem sta sodelovala Valentine Walsh, restavratorka iz Londona, in Robert Child, načelnik konservatorskega oddelka Narodnega muzeja v Wellsu, je bila Dubravka Filipović in je o tem pripravila zapis. O publikacijah, ki jih je izdal Državni arhiv v Zadru od leta 1901 do 1998 ter o razstavah, ki jih je ta arhiv pripravil v teh letih, je objavila pregled Mirisa Piljušić Katić. O okrogli mizi o dr. Josipu Buturacu, njegovem delu in življenju, pa nas obvešča Goran Hruška.

Sledijo recenzije in poročila o trindvajsetih publikacijah in revijah s področja arhivistike, domačih in tudi evropskih, pa tudi iz Kanade in Mehike.

V sklepnem delu sta objavljena še dva dokumenta. Planiranje informatizacije arhivov; Smernice planiranja, ki jih je sprejel Odbor za informatizacijo Mednarodnega arhivskega sveta, dokumenta je v hrvaščino prevedel Tomislav Čepulić.

Na koncu pa je objavljen še zapis o avdienci papeža Janeza Pavla II. za arhiviste tajnega vatikanskega arhiva in bibliotekarje apostolske vatikanske biblioteke, ki jih je skupaj z njihovimi družinami sprejel 15. januarja 1999. leta. Objavljen je nagovor nadškofa Jorgeja Marie Mejie papežu ter govor papeža Janeza Pavla II.

Darinka Drnovšek

VJESNIK ISTARSKOG ARHIVA, zvezek 4-5, leto 1994-1995, 352 str., Pazin 1998

Čeprav s precejšnjo zamudo, je vendarle pred nami nov zvezek glasila arhiva iz Pazina. Njegov glavni in odgovorni urednik mag. Jakov Jelinčić se v uvodni besedi, v njej na kratko predstavi vsebino publikacije, tudi opraviči za zamudo. Zanimivo je, da se je ta arhiv odločil za samostojno številčenje glasila, odkar se je skupno uredništvo arhivov na Reki in v Pazinu pred leti razšlo, reški arhiv pa nadaljuje numeracijo prejšnjega skupnega glasila.

Zajetni, kar 352 strani obsegajoči zvezek, vsebuje že ustaljene rubrike, in sicer: Razprave in članki, Gradivo, Inventarji in regesti, Iz arhivske teorije in prakse ter rubriko Zapisi, poročila, vesti.

Več prispevkov, ki so objavljeni v prvem sklopu RAZPRAVE IN ČLANKI, obravnava vire za gospodarsko zgodovino zahodne Hrvaške in so bili predstavljeni na posvetovanju arhivskega društva Reka-Pazin junija 1995. Mednje ne sodi prvi članek Lovorke Čolarić, ki je v beneških arhivih odkrivala, kako so v obdobju od 15. do 18. stoletja potekale migracije prebivalcev iz hrvaškega dela Istre na območje Benetk, s čim so se doseljenci ukvarjali, kje so živeli, s kom so navezovali stike, kakšno je bilo

njihovo duhovno življenje, odnas do cerkvenih ustanov na Beneškem in v Istri, pa tudi o tem, kako in zakaj so kršili zakone in prihajali v spor in pod pregon v novem okolju ter o njihovem uveljavljanju v beneški umetnosti in književnosti. Sledi razprava, ki pa se sodi med omenjene prispevke na temo gospodarske zgodovine. Mag. Jakob Jelinčič predstavlja nekatere osnovne podatke o gospodarstvu navigradskega območja od 14. stoletja do konca beneške oblasti leta 1797. Kot temelj je vzel fond občine Navigrad, to je najpopolneje ohranjen tovrsten fond v pazinskem arhivu. Sledi prispevek Egidia Ivetiča, ki nas seznanja z dosedanjimi dosežki proučevanj gospodarske zgodovine Istre v 17. in 18. stoletju in priporoča vire, ki jih bi bilo treba obdelati, da bi o tej temi dobili podrobnejše in bolj celostne podatke. Predlaga analiza virov, ki so gotovo zaobjeti v fondih v Državnem arhivu v Benetkah, v muzeju Correr, pa tudi v nekaterih fondih arhivov v Pazinu, na Reki, v Kapri in v Trstu, pa tudi v cerkvenih arhivih hrvaškega dela Istre. Pomen, razvoj in vlogo trgovaško-obrtne zbornice na Reki v obdobju med letoma 1811 in 1924 je v razpravi razgledal Nikola Crnković. Gospodarski subjekt, kakršen je bila ta ustanova, je imel izjemno velik vpliv na vsa dogajanja v svojem ožjem, pa tudi širšem srednjeevropskem in sredozemskem prostoru. Za dognanja je avtor uporabljal arhivske vire iz Zgodovinskega arhiva na Reki in iz nekaterih drugih hrvaških arhivov, v veliko pomoč pa mu je bilo tudi gradivo iz Arhiva Republike Slovenije. Pomembna tudi za Slovence je razprava mag. Željka Klaiča o finančnih zadevah Gospodarske zveze za Istro v letih od 1918 do 1924. Obravnava položaj, v katerem so se znašle hrvaške in slovenske istrske denarno-kreditne zadruge (pravzaprav se dotika vsega območja, ki je po vojni pripadlo Italiji, to je območje tako imenovane Julijske krajine) takoj po prvi vojni, ko so ostale odrezane od svojih central v novonastali kraljevini SHS, ter njihovo prizadevanje za zamenjavo starega denarja za italijanske lire in njihovo počasno usihanje. Josip Žgaljič je za to številko vestnika obdelal zgodovino naftne rafinerije na Reki in nallnega gospodarstva na Hrvaškem sploh. Poudaril je predvsem obdobje od leta 1883 do 1920, v katerem je reško rafinerijo vodil inženir, obenem pa tudi pomemben društveni in kulturni delavec Milutin Barač. Z delovanjem trgovaško-obrtne zbornice na Reki se v tem zborniku poleg Nikole Crnkovića ukvarja tudi Zdarka Greblo. Obravnava naslednje obdobje, to je obdobje od leta 1924 do leta 1945, ko je bila ustanova razpuščena. Iz prispevka Albina Senčiča izvemo, katere fonde pomorskih podjetij brani zgodovinski arhiv na Reki, in sicer naj bi bili to Generalna direkcija trgovaške mornarice na Reki, dvanajstih podjetij in enega združenja, njihova ohranjenost pa je neopolna.

V sklop prispevkov GRADIVO je svoja dela prispevalo pet avtorjev. Mag. Alojz Štoković predstavlja in objavlja statut bratovščine presvetega zakramenta iz Umaga, ki datira v leto 1555. Najprej predstavi življenje v Umagu v obdobju nastanka statuta in opomni na veliko vlogo, ki so ga na vse

življenje tedaj imele bratovščine. Statut sestavlja trinajst členov, štirinajsti pa vsebuje napotke za moralno življenje meščanov. V prispevku je statut objavljen v izvorniku v italijanščini in v prevodu. Izvrsten poznavalec glagolskih zapisov Dražen Vlahov je avtor dveh prispevkov. V prvem nam predstavlja nekatere glagolske zapise iz Vižinade, in sicer nekaj zapisov iz knjige bratovščine sv. Antona, nastalih od srede 16. do srede 17. stoletja, in prinaša njihove transliterarne zapise. V drugem prispevku pa spoznamo štiri oporoke, pisane v glagolici v Kostajnici v začetku 17. stoletja. Prav tako tudi tu objavlja transliteracijo dokumentov in reprodukcije originalov. Daniela Juričič Čargo, arhivistka iz Arhiva Republike Slovenije, ki se je v ta časopis že oglašala, nam tokrat ponuja v branje prispevek, v katerem predstavlja in analizira urbar samostana sv. Petra u Šumi iz leta 1714. Urbar je pisan v italijanščini, predstavlja pa pogodbo med samostanom in njegovimi podložniki. V njem so zapisane obveznosti podložnikov, razkriva pa nam tudi ustroj uprave in sodstva znotraj samostana, ki seveda predstavlja zemljiškega gospoda. Vse naše pozornosti je prav gotovo vreden prispevek magistra Nevja Šetiča in Marina Nanina. Avtorja sta zanj uporabila podatke, ki sta jih dobila v mestni knjižnici v Trstu, kjer v Diplomatskem arhivu hranijo fond Conti preliminari istriani, ki vsebuje tabelarne prikaze prihodkov in odhodkov dvajsetih istrskih občin za leto 1847. Med temi občinami so tudi Koper, Piran in Milje. Objavljeni tabelni prikazi so vir najrazličnejših podatkov, zanimivih za zgodovino omenjenih občin.

V rubriki INVENTARJI IN REGESTI je objavljen sumarni inventar arhivskega fonda puljskega notariata v obdobju beneške uprave med letoma 1626 in 1797 oz. 1826. Avtorica Eda Vlahov je inventar izdelala za strokovni izpit. V uvodu pojasnjuje izvor hesede notar in nas seznanja z razvojem notarske službe, nato natančneje obdela razvoj delovanja notarjev v Istri ter predstavi notarske knjige, ki so ohranjene za območje, ki ga pokriva zgodovinski arhiv v Pazinu. Sledi historija ustvarjalcev fonda in razlaga njihovega poslovanja. Naslednje poglavje razkriva podatke o ohranjenosti gradiva, nato lahko preberemo zapis o obdelavi fonda, sledijo podatki o ohranjenosti notarskih knjig in njihovem obsegu, jeziku in pisavi. Za uporabnika so koristni tudi podatki o razvrstitvi gradiva pri vsakem notarju in o dostopnosti za raziskovalce. Gradivo notarjev je razvrščeno v kronološkem zaporedju. Poleg imena in priimka notarja je zapisan tudi kraj njegovega delovanja, količina in mejne letnice ohranjenega gradiva. Priloga inventarja vsebuje abecedna in kronološko kazalo, popis notarjev glede na kraj bivanja in seznam gradiva, potrebnega restavracijskih posegov.

Poglavje IZ ARHIVSKE TEORIJE IN PRAKSE prinaša prispevek Mladenke Hammer, prav tako delo, namenjeno strokovnemu izpitu. Ukvarja se z načeli izdelave bibliografije vestnika zgodovinskih arhivov na Reki in v Pazinu od prvega zvezka, ki je izšel leta 1953, do tridesetega zvezka. V enaintrideseti številki je namreč izšla bibliografija za vse predhodne, Mla-

denka Hammer pa obravnava načela njene izdelave, težave, ki so se pojavljale ob pripravi, vključno s prizadevanji, kako čim bolj ustreči uporabnikom.

V zunanjem sklopu ZAPISI - POROČILA - VESTI je objavljenih več poročil o izdanih publikacijah, in sicer: za Zbornik društva za zgodovino Klane, za knjigo Hrvaška/Italija, stoletje povezav: zgodovina, književnost, likovna umetnost, za lelu Nevenke Troha, Politika slovensko-italijanskega bratstva, in za knjigo Jelke Raduš Ribarič, Ženska narodna noša v Istri.

Vlasta Tul

Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs Folge 48, Graz 1998

Vsehina: Delovni poročilo Štajerskega deželnege arhiva za leto 1997 (Walter Brunner).

Prispevki: Heinrich PURKARTHOFFER, V letu 1997 podeljeni štajerski občinski grbi.

Walter BRUNNER, Senzacionalne prazgodovinske najdbe pri gradnji arhivskih skladišč na Karmeliterplatzu.

Walter BRUNNER, Nove arhivske škatle - zasnovane in izdelane na Štajerskem.

Josef RIEGLER, Optimiranje skladišnih zmogljivosti v arhivskem skladišču. Ureditev novega centralnega skladišča v Štajerskem deželnem arhivu.

Wolfgang BUCHNER, Stena Mlečne ceste, Stenska slikarja s sončno uro.

Ludwig FREIDINGER, Uporaba pečata in grhov sekovskih škofov v srednjem in zgodnjem novem veku.

Walter BRUNNER, Upornik proti volji. Prispevek k zgodovini uporniškega gibanja leta 1525 v zgornji dolini Mure.

Andrej HOZJAN, Prvi štajerski obveščevalci in poštarji, Volunženje, protiobveščevalna dejavnost in vojna pošta graških oblasti med 1538 in 1606.

Leopold TEUFL, K obrambi mesta Gradec v letu Turkov 1663. Prispevek k štajerskemu orožjeslovju.

Elke HAMMER, Anna Plochl in nadvojvoda Janez - druga plat "ljubke romance".

Dorotha WIESENBERGER, "... ne pozahite čistu na Thurla!" Pričevanja o tuberkulozi iz zapuščine Hansa Pirehgerja.

Karl SPRITZHOFFER, Kataster gradbenih spisov rimske katoliške Cerkve na Štajerskem (1900-1937 in starejše).

Miscellanea:

Ferdinand HUTZ, Srednjeveška zbirka vinov za zgodovino samostana Vorau.

Maria MAIROLD, Pisar listin zapusti v štajerskih samostanskih knjižnicah svoje sledi.

Predgovor

"Spisi so misli človeštva, arhivi njegov spomin." S

to Novalisovo mislijo je direktor dr. Brunner začel to številko, do neke mere posvečeno prizadevanjem za nove prostore arhiva; to je arhivu po nekajletnem prizadevanju ter posluhu deželne vlade tudi uspelo.

Delovni poročilo obsega 18 poglavij in ga je dr. Brunner napisal zelo skrbno.

Dr. Purkardhofer je obdelal sedem občinskih grhov in zanje narisal tudi osnutke.

Ob izkopu za graditev skladišča na Karmeliterplatzu so na drugem notranjem dvorišču našli na prazgodovinske najdbe. Po prvem poročilu arheologov Bernhartha Herberta in Hannesa Heymansa je zapis pripravil dr. Brunner. Odkrili so žarni gruh iz 13./12. stol pred Kr. V naslednji plasti so našli različno keramiko iz 8./7. stol. pred Kr. Tretjo naseljitveno fazo so odkrili po tlakovanju iz ubduhja okrog 7./6. stol. pred Kr. Ko hudo najdbe restavrirali, hudo na oglel v Štajerskem deželnem arhivu. Najpomembnejša najdba je brez dvoma odkritje najzgodnejšega žarnega grobišča na Štajerskem.

V naslednjem prispevku je dr. Brunner predstavil nove arhivske škatle, ki so jih razvili na Štajerskem ter jih izdelali v podjetju Duropak v Kalsduru pri Gradcu. Škatle je mogoče sestaviti v 10 do 20 sekundah in je brez trakov. Osnovni material za arhivske škatle je brez kislin in odporen proti staranju.

Naslednji prispevek je napisal dr. Josef Riegler. V njem je predstavil ureditev novega centralnega skladišča v ŠDA. Osredotočil se je na problem optimiranja zmogljivosti arhivskega skladišča.

Slikar in pisatelj Wolfgang Buchner je avtor poslikave poslopja novega Štajerskega deželnege arhiva, ki se je preselil v nekdanji karmeličanski samostan. V prispevku podrobno opiše nastanek in putek del. Opremil ga je s skicami in fotografijami.

Dr. Ludvik Freidinger se v svojem prispevku ukvarja z uporabo pečatov in grhov sekovskih škofov v srednjem in zgodnjem novem veku. Njegov prispevek ilustrira 19 upodobitev pečatov.

Dr. Brunner nam predstavi zgodovino uporniškega gibanja v letu 1525 v pokrajini med Judenburgom in Muranom. V Državnem arhivu v Münchnu je našel v arhivu freisingške škofije 29 pisem, ki te dogodke osvetljujejo ter dopolnjujejo 28 pisem, ki jih je v tem dogodku v letu 1880 obdelal deželni arhivar Joseph von Zahn. Ob koncu prispevka so pisma objavljena.

Dr. Andrej Hozjan iz Škofljskega arhiva Maribor je za objavo pripravil povzetek svoje doktorske disertacije. V prispevku se je usredotočil na pretok informacij pred dabrimi štiristo leti, in sicer v vojaške namene. Predstavil nam je volnuc, protiobveščevalce in vojno pošto na Štajerskem.

Dr. Leopold Teufl se v prispevku ukvarja z obrambo mesta Gradca leta 1663, ko so Turki spet pritisnili proti Štajerski.

Dr. Elke Hammer se je lotila korespondence nadvojvode Janeza. 43 pisem je iz zapuščine Vincenca Huberja, od teh jih je 9 napisala Anna Plochl, 20 Johann Zählbruckner, nadvojvodov osebni tajnik, 5 jih je napisal Joachim Pfeifer, 6 nadvojvoda. Ta pisma osvetljujejo življenje Anne Plochl, ko je že poznala nadvojvoda, do poroke, sklenjene šele leta 1829.

Zajema obdobje od leta 1822 do leta 1827.

V prispevku dr. Dorothee Wiesenberger so predstavljena tri pisma Arthurja Schusterja nekdanjemu sošolcu na matičarski gimnaziji Hansu Pirelligerju. Schuster, obolel za tuberkulozo, je hiral tudi v Rogaten in Mariboru. Ta tri pisma je obdelala dr. Wiesenberger.

V obsežnejšem prispevku je dr. Karl Spreitzhafer obdelal kataster gradbenih spisov Rimskokatoliške cerkve na Štajerskem za obdobje od 1900 do 1937 in prej.

Pod raznaterosti sta objavljena dva prispevka. Dr. Hutz, arhivar in knjižničar voranškega samostana, predstavi zbrane srednjeveške virov za zgodovino samostana. Dr. Maria Mairold, nekdanja voditeljica rukopisne zbirke univerzitetne knjižnice v Gradcu, je v svojem prispevku obdelala sledi, ki jih je pisar listin zapustil v štajerskih samostanskih knjižnicah. Na koncu je kronološko zapisala listine, ki jih je napisal Bernard.

Ta zvezek *Obvestil* obsega 416 strani.

Nada Jurkovič

Rassegna degli Archivi di slalo, letnik LVII, Rim 1997, zvezek 1-3

Rassegna degli Archivi di stato, letnik LVII, zvezek 1, str. 1-314

Zvezek ima devet vsebinskih sklopov. V prvem delu so objavljeni štiri osrednji prispevki:

1. GIOVANNI SILENGO, Gli anni novaresi della Marchesa Colombi, (Novarska leta Marchese Colombi), str. 9-36.

Zaradi čedalje večjega zanimanja javnosti in strokovnjakov za gradivo o pisateljici Marchesi Colombi (njeno pravo ime je Maria Antonietta Torriani) so se v Državnem arhivu v Novari odločili zbrati podatke o njej iz različnih fondov, jih fotokopirati in urediti v njej, osebni fond Marchese Colombi. Dokumenti, ki so jih našli, so iz dveh življenjskih obdobjih pisateljice. Prvi del so splošni dokumenti (anagraf, katastri, šolski, notarski) in obsegajo čas od leta 1840 do leta 1870, drugi del pa so pisma iz obdobja okoli leta 1880, ko je živel v Milanu in bila že uveljavljena pisateljica ter žena urednika časopisa "Corriere della sera".

Kot dodatek so na koncu prispevka objavljena njena še neobjavljena pisma.

2. ALESSANDRA CAVATERRA, La voce Archivistica e archivistica di Eugenio Casanova nella Enciclopedia italiana, (Geslo arhiv in arhivistika Eugenijsa Casanova v italijanski enciklopediji), str. 37-45.

Avtorica je v prispevku predstavila okoliščine, ki so privedle do tega, da je bil Eugenio Casanova avtor gesla "arhiv in arhivistika" v italijanski enciklopediji,

ki je izšla leta 1929 pri založbi Treccani. Casanova je bil profesor arhivistike na fakulteti za politične znanosti na univerzi v Sieni, kjer je bila ustanovljena prva katedra za arhivistiko v Italiji. Vzrok, da je postal avtor gesla, je bila brez dvoma izdaja njegovega priročnika *Arhivistica* (E. Casanova, *Archivistica*, Siena 1928) kot študijske literature za slušatelje katedre. Geslo, ki ga je napisal Casanova, ni bilo objavljeno v izvorniku, ampak ga je po "prejetih navdilih" popravil Fausto Nicolini, ki pa ni hotel, da bi za to izvedel Casanova.

1. MAURA CORDOVANI, L'evoluzione della funzione di controllo della Corte dei conti, (Razvoj nadzora "Obračunskega sodišča"), str. 46-76.

Obračunsko sodišče je bilo ustanovljeno leta 1862. Njegovo delovanje je urejala cela vrsta zakonov in zakonskih odredb (iz let 1862, 1923, 1933, 1934). Imelo je zelo velika pooblastila in je bilo neposredno podrejeno ustavi. Avtorica je v prispevku prikazala razvoj delovanja obračunskega sodišča in spreminjanje delovanja le tega na podlagi zakonskih sprememb v javni upravi. Po zakonu iz leta 1994 je obračunsko sodišče postala osrednji nadzorni organ nad celotno javno upravo.

4. CATERINA DEL VIVO, Archivi contemporanei e diritto d'autore, (Sodobni arhivi in avtorske pravice), str. 77-90.

Objavljeni, razširjeni članek je bil predstavljen na študijskem dnevu ANAI 3. junija 1996 v Firencah, ki je bil organiziran na temo "Umetnost, politika in literatura v arhivih kulturnih ustanov v Toskani". Podobno temo so obravnavali tudi junija 1996 na mednarodnem kongresu v Firencah.

Članek ni posvečen splošnim vprašanjem pravic avtorja, niti vprašanjem reproduciranja dokumentov, ampak arhivski zakonodaji o pravicah avtorja. Po obstoječi italijanski zakonodaji je gradivo v Državnih arhivih splošno dostopno, razen zaupnih zunanje - in notranjepolitičnih dokumentov. Ti postanejo dostopni šele 50 let po svojem nastanku. Za privatno - osebno in sodno gradivo pa velja, da postane dostopno 70 let po smrti osebe, oz. 70 let od nastanka gradiva. K tem temeljnim zakonskim določilom je bilo izdanih še nekaj zakonskih aktov, ki obravnavajo to problematiko (npr.: o uporabi po smrti prvič izdanih avtorjevih del - zapora 50 let, če je bila ta prva publikacija izdana v obdobju do 20 let po njegovi smrti). Težava nastane ne le pri uporabi gradiva (zlasti literarna dela), temveč predvsem pri citiranju. Še večji problem se pojavlja pri uporabi pisem, dopisov, družinskih ali osebnih spominov, saj imajo tudi zaupen bodisi intimen, zaseben značaj in jih brez dovoljenja avtorja in naslovnika, oziroma njegovih naslednikov (dedičev) ni mogoče objaviti. Avtorica meni, da je treba najti zakonsko pot, ki bi branila interese avtorja in hkrati raziskovalcem ne preveč drastično omejevala uporabo dokumentov.

V rubriku "Kronike" je eden izmed prispevkov:

1. "Sorveglianza e vigilanza", Una giornata di dibattito, (Posvetovanje: "Nadzor in varovanje"). (Rim, 4. oktober 1996), (M. Cacioli), str. 91.

Oktoberja 1996 je arhivsko društvo v Državnem arhivu v Rimu organiziralo posvet o nadzoru in varovanju arhivskega gradiva. V okviru arhivskega društva so že pred leti ustanovili delovno skupino, sestavljeno iz arhivistov iz Rima, Neaplja in Firence, ki naj bi popisala gradivo (okrožnice) Ministrstva za sodstvo in Ministrstva za finance. Na podlagi njihovega dela so organizirali ta posvet, na katerem pa niso sodelovali ustvarjalci gradiva.

Udeleženci posveta so v svojih referatih govorili o valorizaciji in izločanju s poudarkom na potrebi po pozitivnem načinu odbiranja arhivskega gradiva.

V rubriki "Obvestila in komentarji" so štirje prispevki:

1. **Il biodeterioramento nei depositi degli Archivi di Stato. Indagine sullo stato di conservazione del materiale archivistico**, (Raziskava o poškodbah arhivskega gradiva v državnih arhivih), (E. Ruschioni - M.C. Sclocchi - F. Persia), str. 96-111.

Na pobudo Centra za fotoreprodukcijo, vezavo in restavriranje pri Državnem arhivu so leta 1993 v 144 državnih arhivih izvedli raziskavo o ohranjenosti arhivskega gradiva in prostorskih okoliščinah hranbe tega. Šest arhivov ni odgovorilo na raziskavo, arhiv v Potenzi pa so ravno takrat selili na drugo lokacijo. Upoštevali so količino gradiva, tehnično opremo arhivov, svetlobo, sisteme za prezračevanje in zmanjšanje vlažnosti, navzočnosti biofaktorja - mikroorganizmov (plesen, bakterije, insekti, glodalci), občasne varstvene ukrepe, čistočo objektov in razpraševanje. Celotno območje Italije so razdelili na sever, osrednji del, jug in otoke ter ta območja primerjali glede na posamezne raziskovane objekte.

2. **Sistemi di classificazione presso l'Archivio storico della Banca di Roma**, (Sistemi klasifikacije v zgodovinskem arhivu "Banca di Roma"), (R. Del Giudice), str. 112-121.

Prvi zakon, ki je uzakonil ustanovitev "arhivskih nadzorništev" (Soprintendenze archivistiche) in dal navodila za državni nadzor nad arhivi pravnih oseb z javnim pravom ter fizičnih in pravnih oseb s privatnim pravom, so izdali leta 1939. V naslednjih letih niso izvajali nadzora in šele leta 1955 so na temelju predloga Elije Ladolinija izdali okrožnico, ki je urejala ureditev, hranbo in inventarizacijo "aktov, ki so imeli zgodovinsko-politični pomen", ne pa tudi odbiranje gradiva. Leta 1966 so izdali še eno okrožnico, ki je govorila o odredbah iz arhivskega "zakona" iz leta 1963. Leta 1989 je bil v Rimu posvet na to tema in leta 1994 sta izšla inventar Zgodovinskega oddelka arhiva "Monte dei Paschi" iz Siene ter vodnik po zgodovinskem arhivu zastavljavnice "Monti di Pietà" v Bologni in Raveni.

V Zgodovinskem arhivu banke "Banca di Roma" hranijo gradivo treh najstarejših rimskih kreditnih ustanov: ustanove "Banco di Santo Spirito" iz leta 1605, rimske hranilnice "Cassa di Risparmio di Roma" iz leta 1836, ki ji je bila leta 1937 pridružena rimska zastavljavnica "Monte di Pietà di Roma", ustanovljena leta 1539, in gradivo rimske banke "Banca di Roma", ustanovljene leta 1880. V nadaljevanju

sestavka avtor navaja podatke o gradivu posameznih bančnih ustanov in njegovi urejenosti.

3. **Unità Archivistica e unità di condizionamento**, (Arhivska enota in tehnična enota), (V. Vita Spagnuolo), str. 123-127.

Prispevek je nastal na podlagi potreb, na katere so opozorili študentje Šole za arhivistiko, paleografijo in diplomatiko pri Državnem arhivu v Rimu v šolskem letu 1993/94. Avtorica skuša osvetliti pojma arhivske enote in tehnične enote.

4. **A proposito di scarto**, (O izločanju dokumentarnega gradiva), (G. Bonifacio Dasio), str. 128-132.

Prispevek je posvečen vprašanju odbiranja oziroma izločanja dokumentarnega gradiva.

V rubriki "Dokumentacija" sta dva prispevka:

1. **XIII Congresso internazionale degli Archivi: "Gli Archivi al vulgere del secolo: bilanci e prospettive per il futuro"**, (13. mednarodni arhivski kongres: "Arhivi na prelomu stoletja: načrti za prihodnost"), (Pechino, 2. - 7. september 1996), (A. Mile), str. 133-147.

Na kongresu je sodelovala 2662 delegatov iz 130 različnih držav in območij.

V prispevku so pa posameznih sekcijah predstavljeni povzetki referatov, v dodatku pa so objavljena priporočila 13. mednarodnega arhivskega kongresa.

Na kongresu so določili temo in datum 14. kongresa; ta bo od 22. do 28. septembra leta 2000 v Seville v Španiji z naslovom, "Arhivi v novem tisočletju, vloga informatike in nove tehnologije v arhivih".

2. **Il regolamento generale degli archivi di Colombia**, (Splošni pravilnik arhivov v Kolumbiji), str. 148-170.

Kolumbijsko arhivsko gradivo je začelo nastajati od 16. stoletja dalje v španskih upravnih uradih najprej v Peruju, od leta 1739 pa v Novi Granadi z glavnim mestom Bogoto. Gradivo je bilo vse od osamosvojitve pa do leta 1868, ko so ustanovili prvi arhiv (Državni arhiv v Bogoti) zapuščeno. Šele zakon 80/89 in dekreti 1777/90 in 163/92 so dali pravno podlago za varstvo in hranbo javnega in privatnega arhivskega gradiva. 29. januarja leta 1994 so sprejeli splošni arhivski pravilnik, ki je v celoti objavljen v tem prispevku.

Rassegna degli Archivi di stato, letnik LVII, zvezek 2-3, str. 315-613

Zvezek ima osem vsebinskih sklopov. V prvem delu je šest osrednjih prispevkov:

1. **FLAMINIA BARDATI, Notizie sull'archivio dell'Arciconfraternita del Ss. Sacramento e Cinque pinghe di N. S. Gesù Cristo in S. Lorenzo in Damaso in Roma (1501-1950)**, (Vesti o arhivu Bratovščine svetega zakramenta v Rimu), str. 32-352.

Prispevek je razdeljen na tri dele. V prvem delu je avtorica označila zgodovinski razvoj bratovščine, v drugem delu je ovrednotila arhivsko gradivo, v dodatku pa je popis le tega. Popis je leta 1726 sestavil

Giuseppe Cesare Bianchi.

Bratovščina so ustanovili štirje laiki in en duhovnik leta 1501 v baziliki Sv. Lovrenca v Rimu. Leta 1507 je kapitelj bratovščine znotraj bazilike odstopil kapelo. Posvetili so jo Svetemu zakramentu, v 17. stoletju pa so zgradili oratorij. Bratovščina je leta 1508 priznal papež Julij II. Večino svojega premoženja je pridobila z donacijami že med letoma 1544 in 1582. V 16. stoletju je imela bratovščina jurisdikcijo nad 20 podružničnimi cerkvami in je obsegala približno 57 hektarov površine. Po zakonu "Legge Crispi" iz leta 1890 so vse bratovščine izgubile svoje premoženje in tako je tudi premoženje te ustanove prešlo v last kapele Sv. Lovrenca v Damasu in Oratorija petih ran. Zadnja vest o bratovščini je iz leta 1950, ko je bil po nekaterih popravilih med letoma 1934 in 1950 uradno odprt oratorij in je bilo na vse brate naslovljeno vabilo. Arhivsko gradivo so večkrat urejali, poškodovano gradivo so prepisovali in ga selili na različne lokacije. Najprej je bilo shranjeno v zakristiji kapele Svetega Lovrenca v Damasu, pa letu 1656 pa so ga preselili v zakristijo kapele v Oratoriju. Gradivo je zdaj shranjeno v Zgodovinskem arhivu rimskega vikarijata (Archivio storico del Vicariato di Roma).

2. ANGELINA AVERSA, Inviti a corte: scena e retroscena di un pranzo alla corte di Napoli, (Povabilo na dvor: Kulisje in zakulisje kosila na neapeljskem dvoru), str. 353-370.

Avtorica je na podlagi arhivskih podatkov o plači uslužbencev in izdatkih za kraljevo kuhinjo skušala prikazati to plat življenja na neapeljskem dvoru v obdobju burbonskega kraljestva, v francoskem obdobju in dobi restavracije. Zanimivi so podatki o jedeh, ki so jo stregli za obede, o uniformah (in izdelkih zanje), ki so jih nosili kuharji in drugi uslužbenci "kraljeve kuhinje".

Na neapeljski dvor je še pred uradnim Napoleonovim obdobjem leta 1798 na željo Ferdinandove (IV) žene Marije Caroline prišel kuharski mojster iz Francije. Postal "glavni kuhar kraljevske kuhinje". Poleg opaznega francoskega vpliva pa so pri jedeh vidni tudi vplivi drugih evropskih kuhinj (npr. nemške) v povezavi s krajevnimi kulinaricnimi posebnostmi.

3. DIETER KRÜGER, Storiografia e diritto alla riservatezza: la legislazione archivistica tedesca dal 1987, (Zgodovinsko in pravico do zasebnosti: nemška arhivska zakonodaja od leta 1987), str. 371-398.

Pravni temelji raziskovalni dejavnosti in pravica raziskovalca do informacije segajo v leto 1949. Po 5. členu ima zgodovinar "kot vsak drug občan pravico do zbiranja podatkov iz fondov, ki so javno dostopni, in pravico, da poda svoje mnenje".

Za razliko od italijanske in francoske arhivske uprave, ki je centralizirana, je veljala v Zvezni republiki Nemčiji zvezna administracija. Poleg centralne zvezne uprave so delovale še arhivske uprave po deželah (Bavarska, Baden-Wirtemberg...) in mestih Berlin, Hamburg, Bremen. 27. januarja 1977 so izdali zvezni zakon o zaščiti osebnih podatkov. Leta 1983 so

uzakonili pravico do zasebnosti, "vsak je lastnik svojih podatkov". Ravno zaradi tega se je začelo nasprotovanje zgodovinarjev, te so pa podprli tudi leva opozicija, socialdemokrati in predvsem zeleni. Spor s krščanskodemokratsko parlamentarno večino se je vnel ravno zaradi varovanja osebnih podatkov. Parlamentarna opozicija se je celo zbalala močnosti, da bodo arhivisti uničili dokumente za obdobje od leta 1933 do leta 1945 (v sedemdesetih letih ponekod občinski organi skupaj z arhivi niso dovolili vpogleda v gradivo za obdobje nacizma; npr. Landsberg). Kljub temu je opozicija z nekaterimi pripombami glasovala za arhivski zakon. Gradivo, starejše od 30 let, je tako postalo javno dostopno, se pa lahko obdobje zadnjih trideset let (zaradi sicer ne dobro formuliranega javnega interesa) časovno podaljša še za 20 let. Za osebne dokumente velja dostopnost gradiva 10 let po smrti ali 90 let od rojstva posameznika. Ta obdobja pa so lahko krajša, če se oseba, oziroma njeni nasledniki (dediči) strinjajo. Arhivska zakonodaja, ki je bila najprej sprejeta v deželi Baden-Wirtemberg, je bila na zvezni ravni sprejeta leta 1988 in spremenjena po združitvi Nemčije leta 1992. Za razliko od teh časovnih omejitev je zvezni parlament sprejel namesto deset let tridesetletno zaporo po smrti posameznika, oziroma 110 let od njegovega rojstva. Gradivo pa je v znanstvene namene dostopno tudi prej, če je zagotovljena varstva osebnih podatkov. Za sodobno zgodovino in javne osebe to varstvo ni zagotovljeno in so podatki lahko objavljeni, kadar ta zahteva raziskava. Avtor nadalje navaja omejitve, ki so jih pristojni dolžni narediti še pred prihodom gradiva v arhive za varstvo zasebnih podatkov (npr.: osebni dokumenti, ki so podvrženi medicinski - zdravniški tajnosti, zakonski, notarski, davčni...), nekateri dokumenti pa lahko pridejo v arhiv le v anonimni obliki (npr.: podatki zakonskih posvetovalnic, o mladoletnikih, zasvojenicah). Deželni arhivski zakoni so večinoma usklajeni z zveznim, čeprav so ponekod manjša odstopanja glede časovne omejitve dostopnosti dokumentov.

Avtor navaja tudi primer dostopnosti gradiva Nemške nacionalsocialistične stranke, katere gradivo so julija 1945 leta zasegle ameriške enote. Gradivo je bilo po večkratnih nemških zahtevah šele leta 1994 vrnjeno v Zvezni arhiv (Bundesarchiv).

4. JOŽE ŽONTAR, Gli archivi slaveni: ieri, oggi e domani, (Slovenski arhivi: včeraj, danes, jutri), str. 399-414.

Objavljeni prispevek je avtor predstavil 7. aprila leta 1997 na predavanju na Šoli za arhivistiko, paleografijo in diplomatiko v Državnem arhivu v Trstu. V njem je predstavil zgodovinski arhivski zakon, spremembi na področju arhivske dejavnosti ter zgodovinski razvoj, delovanje in organiziranost arhivov v Sloveniji.

5. OTTILIO PRIDINI, La circolazione dei beni archivistici nel diritto nazionale e nel diritto comunitario, (Pretek arhivskega gradiva v državnem pravu in v pravu evropske skupnosti), str. 415-424.

Članek je posvečen problemom izposoje arhivskega gradiva znotraj Italije in v okviru evropske

skupnosti. Avtor je predstavil zakonske temelje, ki določajo pogoje gihanja arhivskega gradiva, in opisal legalno pot izposoje gradiva za kulturne prireditve oziroma razstave. Poseben poudarek je namenjen izposoji in pretoku arhivskega gradiva v okviru meja evropske skupnosti. Glede na italijanska arhivska zakonodaja mora gradivo, ki je namenjena izposoji in prehodu državne meje, spremljati posebno izvozno dovoljenje, oziroma licenca o prostem gibanju gradiva. Poseben problem je tudi restitucija gradiva, ki je bilo nezakonito odpeljano iz državnega ozemlja ene izmed članic evropske skupnosti. Zahtevek po vrtni gradiva mora vsebovati opis zelenega dokumenta in dokaz, da gre za kulturno dobrino.

6. GIANFRANCO TORTORELLI, La studio e la valorizzazione degli archivi editoriali in Italia, (Študij in valorizacija izdajateljskih arhivov v Italiji), str. 425-433.

Za razlika od Francije, ZDA in Avstralije, držav, v katerih so že zgodaj začeli raziskovati izdajateljske dejavnosti, so v Italiji šele v zadnjem času začeli bolj sistematično raziskovati razvoj izdajateljskih arhivov. Zaradi nezanimanja je bil tako velik del gradiva, ob pomoči katerega bi lahko osvetlili na primer način življenja tiskarjev in razvoj tiskarn, izgubljen.

Gradivo od 17. do 19. stoletja je različno hranjeno. Tako je ponekod v državnih arhivih (npr. v Benetkah, Firencah, v arhivih v Emigliji - Romagni, medtem ko je na južnem delu Italije le malo tega gradiva v arhivih), ali pa v privatnih arhivih in knjižnicah (Firence, Bologna). Nekatere izdajateljske hiše pa v sklopu svoje dejavnosti hranijo svoje arhivsko gradivo.

V rubriki "Kronike" je pet prispevkov:

1. Incontro di studio: "Progettiamo e realizziamo il passato. Il lago, Guido Pompilj e il consorzio di bonifica", (Študijski posvet: "Načrtujemo in uresničimo preteklost. Jezero, Guido Pompilj in združenje za izsuševanje"), (Panicale, 27. september 1996), (F. Trevisani), str. 434-435.

Avtorica je osvetlila teme, ki so jih predstavili predavatelji na posvetovanju v Panicah, posvečenemu Trasimenskemu jezeru ob stoti obletnici začetka izgradnje odtočnice, ki je rešila jezero pred izsušitvijo.

2. Seminario di studio: "Fondi fiscali e storografia. L'archivio degli estimi trevigiani tra inventariazione e ricerca", (Študijski seminar: "Davčni fondi in zgodovinske pisane"), (Treviso, 20. marec 1997), (B. Orlando), str. 436-441.

Avtor je predstavil referate, ki so jih imeli na posvetovanju v Trevisi marca leta 1997. Posvetovanje je bila posvečeno nreditvi in inventarizaciji gradiva županstva - "podestarije" v Trevisi. Gradivo je iz časa od 15. stoletja dalje in je bila v bombardiranju leta 1944 močno poškodovano.

3. Politica e amministrazione periferica nello Stato pontificio tra Medioevo ed età moderna, (Politika in uprava v papeški državi med srednjim vekom in moderno dobo), (P. Monacchia), str. 442-449.

Predstavljeni so referati s posvetovanja v Perugi o politiki in upravi na različnih območjih nekdanje papeške države.

4. XXVII convegno dell'Associazione degli archivisti austriaci, (27. posvetovanje Zveze avstrijskih arhivistov), (Schladming, 20.-22. oktober 1997), (U. Cova), str. 450-452.

Avtor je podal poročilo o 27. posvetovanju Društva avstrijskih arhivistov. Na posvetovanju so sodelovali tudi predstavniki sosednjih držav (Nemčije, Slovaške, Češke, Slovenije - dr. Peter Pavel Klasinc, Madžarske, Hrvaške in Italije). Prvi dan je bil posvečen delovanju občinskih arhivov, drugi dan pa informatiki.

5. Convegno: "La riproduzione dei documenti d'archivio. Fotografia chimica e fotografia digitale", (Posvetovanje: "Reprodukcija arhivskih dokumentov. Fotografija in digitalna fotografija"), (Rim, 11. december 1997), (F. Gemini), str. 453-455.

Zaradi aktualnosti problema je bil odziv na to posvetovanje izjemno velik. Posebej so obravnavali problem varnosnih fotoreprodukcij v italijanskih državnih arhivih. Prvo in hkrati najpomembnejše vprašanje je bila, ali izbrati mikrofilm ali digitalno reprodukcijo ali obe.

V rubriki "Obvestila in komentarji" je pet prispevkov:

1. In vista della revisione delle norme ISAD, (Prenava standardov ISAD), (A. Mulè), str. 456-462.

Za zadnji datum oddaje pripomb za spremembe standardov ISAD, ki so bili sprejeti v letu 1993, je bil v Italiji določen 15. september 1998. O spremembah standardov naj bi na mednarodni ravni razpravljali na 14. zasedanju CIE, ki bo leta 2000 v Seville, Italijani so svoje pripombe sicer že predložili leta 1997 na evropski arhivski konferenci v Barceloni.

2. Nuova sede succursale per l'Archivio di Stato di Roma, (Novi sedež podružnice Državnega arhiva v Rimu), (M. L. San Martini), str. 463-462.

Novi sedež podružnice Državnega arhiva v Rimu je na vhodu na avtocesto za Aquino, na ulici Galla Placidia 93/a. Na novi lokaciji so vsi fondi od leta 1871 dalje, nekateri centralni (vojska, sodstvo, bančništvo) in fondi iz drugih delov papeške države ter gradivo nekaterih javnih in privatnih ustvarjalcev. Podružnični arhiv hrani 130 fondov s 100 tisoč enotami oz. 18 tisoč metri gradiva. Oktobra 1997 so odprli tudi čitalnico za 25 obiskovalcev. Arhiv je za zdaj za obiskovalce odprt v sredo in petek, kmalu pa bo odprt štirikrat na teden. Na koncu prispevka je dodan seznam fondov, ki jih hranijo v podružnični enoti.

3. Una fonte inedita per la storia del Regno di Napoli in età angioina: le carte di Léon Cadier, (Neznano gradivo za zgodovino Neapeljskega kraljestva v obdobju Anžvincev; gradivo Léona Cadierja), (S. Morelli), str. 471-474.

Gradivo, ki je shranjeno v Narodni knjižnici v Parizu, je večini raziskovalcem anžuskega odtalja neapeljskega kraljestva neznan. Léon Cadier (1862-1889) je bil v prejšnjem stoletju eden najpomembnejših tujih obiskovalcev Državnega arhiva v Neaplju. Ukvarjal se je predvsem s francosko admi-

nistracijo v Sicilskem kraljestvu konec 13. stoletja. Po njegovi smrti je zbrano gradivo prešla v Narodno knjižnico. V požaru leta 1943 je bilo gradivo anžuske pisarne uničeno. Neapeljski arhivisti so pod vodstvom Riccarda Bilangierija sicer začeli sistematično zbirati podatke o prepisih tega gradiva doma in v tujini, vendar niso raziskovali v pariški nacionalni knjižnici. Material, ki ga je Caulier zbral o anžuski upravi ima signature 10830, 10831 in 10832. V prvem delu je zbrano gradivo za čas od leta 1272 do leta 1294, v drugem pa od leta 1294 do leta 1338. Tretji del, tako imenovani volumen - snopič NAF (270 x 210 mm, 824 strani) - vsebuje prepise dokumentov predvsem v obliki Karla II.

4. L'ansa delle trappole entomologiche nei depositi d'archivio, (Uporaba pasti za žuželke v arhivskih skladiščih), (G. Marinucci - E. Ruschioni - E. Veca), str. 475-482.

Avtorji so opisali poskusni postopek uničevanja žuželk, ki so ga opravili v Državnem arhivu v Rimu od aprila 1996 do novembra 1997. Hoteli so preveriti učinkovitost samolepljivih pastí v arhivih. Preverjali so tip pastí in njegovo uspešnost, najboljše mesto za nastavljanje in število pastí, ki naj bi jih namestili v neki prostor. Spriti so preverjali učinkovitost postavljanja le-teh. Višeci samolepljni trakovi ob oknih v obdobju med majem in septembrom so "ujeli" vse vrste žuželk, ki so bile navzoče v raziskovanih prostorih, detektorske pasti blizu gradiva pa so pokazale natančnejšo lokacijo same okužbe. Ta način uničevanja žuželk prelagajo kot splošno uporaben način za zatiranje žuželk v arhivih in knjižnicah.

5. Istruzione tecniche relative alle operazioni di spolveratura di materiale librario e archivistico, (Tehnični napotki za izvajanje razpraševanja knjižnega in arhivskega gradiva), (G. Arruzzolo - G. Marinucci - M. J. Riccardi - R. Rotili - E. Ruschioni - P. Valentini - E. Veca), str. 483-491.

V prispevku so avtorji osvetlili pomen razpraševanja gradiva zaradi različnih biokemičnih procesov, ki ga dolgoročno lahko poškodujejo. Razpraševanje naj bi potekalo spomladi ob navzočnosti restavratorja, ki vili tudi morebitne puščolbe na gradivu. V nadaljevanju sta opisana ročni in mehanični način razpraševanja.

V rubriki "Dokumentacija" je en prispevek:

1. Il codice internazionale di deontologia degli archivisti, (Mednarodni predpisi, ki urejajo arhivsko dejavnost), str. 492-496.

Objavljeni merilni kodeks je bil sprejet na zbiru generalne skupščine ICA, 6. septembra 1996 v Pekingu. Objavljeni italijanski prevod je delu Marca Carassija.

Metka Nusdorfer Vuksanović

Der Archivar, Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen, letnik 51, leto 1998, zvezki 1-4

Der Archivar, letnik 51, zvezek 1

Ta zvezek se začneja s pomčilom o prireditvah, ki so potekale v okviru 68. nemškega arhivskega dne leta 1997 v mestu Ulm. Spisal ga je Dieter Degreif. Osrednja tema zbiravanja je bila "Obl delovnika k internetu - obdelava arhivskega gradiva pred novimi izzivi". Več kot 800 arhivarjev iz Nemčije, pa tudi iz 13 evropskih držav se je srečevalo od 23. do 26. septembra v kongresnem centru Ulm na letnem strokovnem kongresu, največjem tovrstnem v Evropi. Že pred uradnim začetkom kongresa so 23. septembra potekali razgovori z gosti iz tujine. 24. septembra dopoldne je bilo uradno odprtje 68. nemškega arhivskega dne. Po uvodnih zahvalah prizadevnim, ki so omogočili in pripravili kongres, je gospa Nuwakova iz slovaškega arhivskega društva tujim gostom namenila pozdravne besede in poudarila velik pomen tesnega sodelovanja med društvi. Pozdravnim besedam je sledilo odmevno začetno preklavanje "Delo z viri o diktaturi SED (Enotne socialistične partije) kot zahteva demokratskega diskurza", ki ga je predstavil Joachim Ganek.

Prvi skupno delovno zasedanje pod vodstvom dr. D. Degreifa je kritično osvetlilo možnosti in meje interneta. Sledilo je populiransko srečanje deležencev v okviru različnih sekcijских zasedanj. Prva sekcija, posvečena arhivskim pripomočkom, ki je osvetljevala delo arhivarjev in pričakovanja uporabnikov, je vodila dr. A. Graßmann iz Lütbecka. Dr. V. Trugenberg iz Sigmaringena je svoj prispevek pripravil na temo: "Provenienza in pertinenza - od antiteze k sintezi prek novih možnosti pristupov k arhivskemu gradivu v dobi elektronske obdelave podatkov". Pripomočki so pomemben vmesni del med dvema funkcijskima območjema arhiva, med čitateljem kot mestom uporabe arhivskega gradiva in skladiščem. S konkretnim primerom je dr. U. Simon iz Lütbecka prikrepil svoje prepričanje, da izdelava vodnika nikakor ni delo enega samega človeka. Pri tehtanju, ali dajati prednost konvencionalnim vodnikom ali elektronski banki podatkov, je dr. M. Rasch menil, da naj arhivarji ne bi takoj sprejeli vsake nudne novosti. Severla pa današnja doba zahteva nove kvalifikacije arhivarjev, predvsem na področju AOP. Druga sekcija - "Komunikacija v internetu" je vodil dr. W. Reininghaus iz Münstra. Štirje prispevki v okviru tega zasedanja so pokrili vse zvezne teme, kjer v arhivih uporabljajo mrežne programe. Člani sekcije so prelagali nadaljevanje te diskusije na prihodnjem arhivskem dnevu v Münstru. "Varovanje digitalnih informacij" je bila poglavna tema tretje sekcije pod vodstvom dr. H. Schmitta iz Mainza. Gre za osrednji problem, kako prevzemati, obvladovati in obdelovati elektronske podatke v arhivih. Četrta sekcija pod vodstvom profesorja R. Graßa iz Chemitza je obravnavala temo "Učinkovitost skozi sodelovanje". V prispevkih na to temo so bile v središču pozornosti raznovrstne muž-

nosti sodelovanja arhivov vseh panog s knjižnicami, muzeji, izobraževalnimi ustanovami, zgodovinskimi društvi in drugimi nosilci na kulturnem področju v širšem smislu.

Splošno poročilo se nadaljuje z navedbo programa naslednjega dne, 25. septembra. Ta dan so potekala zasedanja posameznih strokovnih skupin znotraj društva nemških arhivarjev, tem zasedanjem pa je nato sledila druga skupna delovna seja na temo "Mužični akti v sodobni zgodovini".

V zvezku so nadalje objavljena poročila o obravnavnih temah vseh usnih strokovnih skupin nemškega arhivskega društva, ki so zasedale v okviru delovnih sej na 68. nemškem arhivskem dnevu.

"Varovanje informacij kot temeljno načelo demokratičnega delovanja (ravnanja)" je naslov obširnega prispevka, ki ga lahko preberemo v nadaljevanju. Spisal ga je Roland Müller in govori o nalogah, možnostih in mejah arhivov. Wolfgang Kramer v nadaljevanju zvezka s sodelavci s področja različnih delovnih skupin arhivske službe (v arhivih deželne zveze, zveznih arhivih, arhivih Katoliške cerkve, arhivih Evangeličanske cerkve, komunalnih arhivih, parlamentarnih arhivih in arhivih strank in zvez, gospodarskih in znanstvenih arhivih) predstavi položaj diplomiranih arhivark in arhivarjev v Nemčiji. Joachim Sturm objavlja nekoliko predelano različico svojega prispevka, ki ga je predstavil leta 1996 v Freiburgu na jugozahodno nemškem arhivskem dnevu, z naslovom: "Okrožni arhivar med arhivsko ortodoksnostjo in pluralističnimi zahtevami". Prispevke končuje Hans Ammerich, z zapisom svojega predavanja iz leta 1996 v okviru strokovne skupine 3 društva nemških arhivarjev na 67. nemškem arhivskem dnevu v Darmstadtu. Naslov predavanja se glasil: "Škofijsko-zgodovinska društva in škofijski arhivi".

Arhivskim poročilom in zasedanjem so namenjene nadaljnje strani časopisa. Najprej so objavljena tri poročila z mednarodnega področja. Frank M. Bischoff poroča o mednarodnem arhivskem simpoziju v Maastrichtu z aktualno temo: Arhivi v internetu, Wolthard Vahl piše o letnem srečanju sfragističnega odbora mednarodnega arhivskega sveta 1997 v Vatikanu in Dieter Schlenker o obdelavi arhiva mednarodne Caritas v Rimu. Z nemškega območja nam Martin Stingl predstavi državni arhiv Freiburg i. Br., ki je v letu 1997 praznoval 50-letnico svojega delovanja, Franz-Josef Ziwes nas seznanja, da splošni deželni arhiv Karlsruhe kot eden prvih državnih arhivov v Nemčiji na kratko ponuja pregled nad celoto svojega gradiva na internetu, Barbara Schaller poroča o slavnostnem kolokviju oktobra 1997 v počastitev 10-letnice obstoja saškega državnega arhiva Chemitz. Sledi zanimiv prispevek Bettine Wischhöfer, ki nam predstavi novogradnjo skladišča deželnega cerkvenega arhiva v Kasslu. Ta rubrika se nadaljuje s poročili o arhivskih dnevih in zasedanjih v letu 1997 v Nemčiji. Gerd Giese poroča o sedmem deželnem arhivskem dnevu dežele Mecklenburg-Vorpommern v mestu Wismar, Adelheid Rahmen-Weyer o 31. renskem arhivskem dnevu, ki je potekal 19. in 20. junija 1997 v mestu papirja: Bergisch Gladbach, Uwe Schaper o letnem

zasedanju fototehničnega odbora v Ludwigsburgu, Volker Trugenberger o delovnem zasedanju arhivskih pedagogov in sodelavcev zgodovinskega šolskega dela v državnem arhivu Sigmaringen, Gabriele Mühlhnickel-Heybach putajta izčrpano poročilo o štirih srečanjih (od 32. do 35.) delovnih skupin badeu-württemberskih okrožnih arhivov v Tübingenu, na gradu Filseck (Uhingen), Ravensburgu in Villingen-Schwenningenu, Dagmar Jank pa poročanja z nemškega območja zaokroži s poročilom o vprašanju stikov z javnostjo pri bibliotekarskem izobraževanju. To je bila tudi usrednja tema, ki so jo obravnavali docenti bibliotekarskih izobraževalnih mest v juniju 1997 na strokovni visoki šoli v Potsdamu. S francoskega območja sledita dve poročili, in sicer Peter Honigmann piše o pariški kartoteki židov, Wolfgang Hans Stein pa o francuskem nacionalnem arhivu v Umbruchu. To rubriko poročil končuje Wolfram Werner s kanadskega območja, in sicer s poročanjem o prispevkih v časopisu *Archivaria*, ki ga izdaja Association of Canadian Archivists.

Naslednje strani časopisa so namenjene predstaviti ozirna ocenam novih publikacij. Predstavljenih je skupaj 28 novih knjig in zvezkov periodike.

V rubriki Oseba obvestila so objavljene zamejnave oseba v arhivih zveze in dežel Nemčije, pa tudi podelitev različnih priznanj ter navedba obletnic osebnih jubilejev zaposlenih v arhivih. Rubrika osebnih obvestil zaokrožata posmetnici, posvečeni Siegfriedu Faucku (1925-1997), vodji mestnega arhiva Ludwigshafen a. Rh., in prelatu Ewaldu Walterju (1901-1997), direktorju zgodovinskega arhiva nadškofije Köln v letih 1967-1977.

Zvezek se izteče z rubriko Razno, v kateri so objavljeni novi naslovi in kliene številke, razni drugi kratki prispevki z različnih področij, pa tudi pregled prireditev, zanimivih za arhivsko stroko, od maja 1996 do julija 1999.

Der Archivar, letnik 51, zvezek 2

Pričujoči zvezek začenja Clemens Rehm z objavo zanimivega, nekoliko predelanega prispevka, ki ga je predstavil februarja leta 1997 v Stuttgart-Hohenheimu v okviru zasedanja osme strokovne skupine društva nemških arhivarjev in v katerem govori o stikih z javnostjo v arhivih kot strokovni nalogi. Trije avtorji naslednjega objavljenega prispevka podajajo podrobna navodila za predstavitev državnih arhivov in arhivskih uprav na svetovni spletni mreži. Sledi prispevek Rainerja Weichelta z naslovom "... nič ni nemogoče..." v katerem ta predstavi mlado društvo "Zgodovinarke in zgodovinarji na licu mesta", ustanovljeno leta 1993. Michael Wischnath predstavi uvod k objavljenim priporočilom o vrednotenju in obdelavi gradiva halnišnic, ki so od julija 1997 dostupna tudi na internetu, na naslovu: <http://www.uni.tuebingen.de/UAT/>. Objavi zakonskih določil in upravnih predpisov za državno arhivsko gradivo in varovanje arhivskega gradiva v Zvezni republiki Nemčiji so namenjene nadaljnje strani časopisa.

Sledi stalna rubrika, v kateri se lahko seznanimo z

različnimi arhivskimi poročili o različnih temah in zasedanjih, najprej z mednarodnega področja. Detlef Humbert tako predstavi poročilo o letnem zasedanju 1997 IASA-deželne skupine Nemčije/Nemške Švice v Bashi, Wilfried Reininghaus pa poroča z zasedanja ob 50-letnici obstoja danskih gospodarskih arhivov v Arhusu. Z nemškega območja najprej Adolf E. Hofmeister poroča, da je državni arhiv Bremen prevzel gradivo enega največjih ladjedelniških podjetij: Bremer Vulkan. Nadalje nas Wolfgang Laufer seznanja o novem domovanju deželnega arhiva Saarbrücken, Antjekathrin Graßmann o prireditvah ob 700-letnici arhiva Lübbeck, Toni Dederich poroča, da je zgodovinski arhiv kölnske nadškofije prevzel od kölnskega mestnega muzeja zbirko pečatov Willhelma Ewaldka kot depozit, Klaus-J. Lorenzen-Schmidt o tem, da je filmski arhiv HAPAG zdaj popolnoma dostopen, Gerald Wiemers nas seznanja, da je univerzitetni arhiv mesta Leipzig v novi hiši, Carmen Schäfer in Isa Schirmermeister predstavita arhiv univerze Otto-von-Guericke iz Magdeburga, nadalje Christoph Engelhard poroča o šestem allgauterskem arhivskem dnevu v Memmingenu, Angelika Sauer o 30. seji delovne skupnosti poklicnih arhivarjev Baden-Württemberg v mestu Karlsruhe in Ingrid Osterfinke o šestem zasedanju južnonemških evangeličanskih cerkvenih arhivov v Horgeismaru. Sledi poročilo iz Hrvaške, v katerem Vida Pavliček poroča o spremembah v arhivistiki na Hrvaškem zaradi novega arhivskega zakona. Poročila končuje Jože Zontar iz Slovenije, ki hralce seznanja s potjo, ki je privedla do novega zakona o arhivskem gradivu in arhivih na območju Slovenije.

V tokratnem zvezku je predstavljenih oziroma ocenjenih 23 izdanih publikacij in po naslovih navedenih še preostalih 70 del. Sledi prispevek s področja uselnih obvestil, dve posumnici, prva je posvečena mestnemu arhivaru v mestu Saarbrücken Fritzju Jacobju (1941-1997), druga pa Wolfgangu Schmiererju (1938-1977) iz osrednjega državnega arhiva Stuttgart. Na koncu je še stalna rubrika Razno, ki prinaša kratke prispevke z različnih področij, med drugim tudi poročila o arhivsko znanstvenem kolokviju na arhivski šoli v Marburgu. Tudi drugi zvezek se končuje s pregledom prireditev v letih od 1996 do 1999.

Der Archivar, letnik 51, zvezek 3

V tem zvezku so najprej predstavljeni arhivi v Münstru, in sicer Peter Veddler piše o nordrhein-westfalskem državnem arhivu Münster, Katharina Tiemann o westfalskem arhivskem uradu Münster (WAA), Roswitha Link nam predstavi mestni arhiv Münster, Peter Löffler škofijski arhiv Münster, Reinhard van Spankeren arhiv diakonskega dela Westfalije v Münstru in Rohtraut Müller-König končuje niz predstavitev s prikazom razvoja univerzitetnega arhiva Münster. Sledi prispevek z naslovom: "Arhivsko vrednotenje - jedra naloge kot premagovanje krize". Avtor članka Matthias Buchholz podaja analizo, ki temelji na raziskavi o izkušnjah in problemih vrednotenja arhivskega gradiva v okviru prak-

tičnega arhivskega varovanja v porenskih komunalnih arhivih, ki je potekala v letu 1999. Naslov naslednjega prispevka Arhivi v Severnem Porenju-Westfaliji na internetu. V njem Wilfried Reininghaus in Frank M. Bischoff poročata o projektu, ki ga je podprla nemška raziskovalna skupnost. Zopet Frank M. Bischoff, takrat skupaj s soavtorjem Hansom-Jürgenom Hötmanom v nadaljevanju piše o odškodnini - obdelavi odškodninskih aktov v državnem arhivu Münster. Erich Menthen objavlja uvodni referat, ki ga je predstavil na zasedanju univerzitetnih in visokošolskih arhivarjev februarja 1998. leta v Düsseldorfu in govori o položaju arhivov na visokih šolah dežele Severno Porenje-Westfalija. Prispevki li kulturi spomina je naslov pregleda arhivalij in gradiva zbirke nordrhein-westfalskih nacističnih spominskih mest, ki ga je spisala Angela Genger.

Naslednje strani časopisa polnijo poročila o arhivskih zasedanjih in zborovanjih, in sicer najprej z mednarodnega področja. Diether Degreif tako poroča o generalni skupščini francoske arhivarjev (AAF) iz leta 1998. Z nemškega prostora nas najprej Margareta Bull-Reichenmiller seznanja s pismi Clare Zetkin v osrednjem državnem arhivu Stuttgart, Otto H. Becker z novimi viri za zgodovina glasbe v državnem arhivu Sigmaringen (pisma pianistke Clare Schumann in komponistov Franca Liszta, Louisa Spoltra, Wilhelma Bernharda Moliqueja in Giacomina Meyergeera), Katharina Tiemann poroča o 50. westfalskem arhivskem dnevu, ki je potekal v kraju Bad Salzuflen, Volker Graupner o letnem zasedanju odhoda za restavracijo v mestu Weimar ter Sabine Happ o zasedanju arhivarjev univerz in visokih šol dežele Severno Porenje-Westfalija. V nadaljevanju lahko preberemo poročilo Hansa-Joachima Behra, ki se nanaša na Namibijo in govori o zbirki Sam-Cohen-biblioteke v kraju Swakopmund. Obširna poročila o arhivih in arhivski organizaciji v Rusiji, ki ga je spisal na podlagi časopisa: Otečestvennye arhivy, objavlja v nadaljevanju Hermann Schreyer, in to poročilo tudi končuje pričujočo rubriko.

Predstavitve oziroma ocene knjig in serijskih publikacij tokrat obravnavajo 28 del, tem pa sledi navedba izdanih katalogov k arhivskim razstavam v Nemčiji po letu 1997. Kot je že ustaljeno, se z rubriko Osebna obvestila, Razno in s pregledom prireditev od septembra 1994 do julija 1999 končujejo prispevki v tretjem zvezku.

Der Archivar, letnik 51, zvezek 4

Prvi prispevek tega zvezka je napisal Nils Brübach in nosi naslov: Johannes Papritz (1898-1992) in razvoj arhivske znanosti po letu 1945. Članek je posvečen ustanovuemu očetu arhivske šole v Marburgu in avtorju leta 1976 izdane arhivistike v štirih zvezkih Johannesu Papritzju. Naslednji prispevek je napisala Angela Ullmann in govori o ustanovitvi, nalogah in ciljih ter dejavnosti odbora za elektronsko obdelavo podatkov arhivskosvetovalne konference nemške zveze in dežel v letih od 1972 do 1994. Mechthild Black-Veldtrup objavlja članek na temo obdelave

podatkov, ki je ne samo v nemškem svetu arhivov od razširitve interneta spet tema, ki zahteva diskusijo. V preobratu so tudi medijski arhivi oziroma arhivi tiska, kot jih opisuje in v naslednjem prispevku piše o njih Dieter Gessner. Charles-Claude Biedermann pa piše o mednarodnem iskanju pogrešanih oseb, ki je na poti k multimedialni instituciji. Sledi objava zakonskih določil in upravnih predpisov za državno arhivsko gradivo in arhivsko varovanje v Zvezni republiki Nemčiji.

Rubrika arhivska poročila in zborovanja z mednarodnega območja začenja Michael Wettengel. V svojem članku poroča o zasedanju v juniju 1998. leta v Public Record Office v Veliki Britaniji, posvečenem viziji arhivov v novem tisočletju. V naslednjem poročilu Wilfried Schöntag govori o XXXIII. mednarodni konferenci arhivov, ki je bila septembra 1998. leta v Stockholmu. Z nemškega območja najprej Albrecht Ernst piše o osrednjem državnem arhivu Stuttgart - ta je prešel pod novo vodstvo; nadalje Mathias Beer podrobno predstavi arhiv instituta za donavsko-švabska zgodovino in deželoznanstvo, Wolfgang Henninger nas seznani z regionalnim kulturnim projektom v Vzhodna Frizijski deželi in z državnim arhivom v Aurichu in Münsteru. Wolfgang Laufer predstavi zgodovino 50. let deželnega arhiva Saarbrücken, Antjekathrin Graßmann piše o vrnitvi lübeških arhivalij iz Armenije, Jörg Schadt nas seznani z zapuščino Moritza Ledererja v mestnem arhivu Mannheim, Gerald Wiemers piše delo arhivarjev univerz in visokih šol v Dresdnu, Holger Wilken o arhivu Rauhen hiše v Hamburg-Hornu, Bernd Kasten poroča o 8. deželnem arhivskem dnevu društva nemških arhivarjev v Mecklenburg-Vorpommernu, Johann Peter Wurm o 14. šleswig-holsteinskem arhivskem dnevu v Lübecku, Barbara Hoen je napisala obširno poročilo o 58. jugo-

zahodnonemškem arhivskem dnevu v Ladenburgu, Volker Wahl o 47. türinškem arhivskem dnevu 1998 v mestu Gotha, Laurentius Koeh a delovni skupnosti redovnih arhivov, Eckhard Lange o pomladanskem zasedanju medijskih arhivov v Würzburgu, Udo Schäfer in Nicole Bickhoff nam poročata o drugem zasedanju delavnega okrožja v državnem arhivu Ludwigsburg, na katerem so govorili o arhiviranju dokumentov na digitalnih sistemih, Gudrun Fiedler piše o 25. seji odbora za elektronsko obdelavo podatkov, ki je potekala aprila 1998 v mestu Schwerin in kar pet avtorjev je podpisanih pod zadnjim prispevkom z nemškega območja, ki govori o vlogi arhivov v informatizacijskem sistemu Online. Rubrika poročil končuje poročilo s francoskega območja, ki ga je spisal Reimund Haas. Omenjeno poročilo govori o novem predsedniku in novem prostoru za cerkvene arhive v Franciji.

Poročila in ocene novih knjižnih izdaj zajemajo 27 del. Sledi seznam objavljenih repertorijev v Zvezni republiki Nemčiji od leta 1996 ter tudi seznam objavljenih del, predstavljenih samo z naslovi.

V rubriki Osebnosti lahko poleg novih imenovanj in zamenjav arhivskih delavcev v različnih arhivih preberemo tudi posmrtnice, posvečeni Jürgenju Mittrückerju (1940-1998) in Rolandu Seeberg-Elverfeldtu (1909-1993).

Zadnja rubrika Razno nas, kot je to že ustaljeno, seznani z novimi naslovi in telefanskimi številkami, obenem pa prinaša tudi več krajših prispevkov z različno vsebino, seznam prireditelj do oktobra 1999, zanimivih za arhivsko dejavnost, ter se končuje z obvestili Društva nemških arhivarjev in programom 70. nemškega arhivskega dne 1999 v Weimarju.

Sonja Anžič

Razstave

Janez Puh, Johann Puch - človek, ki je svet obrnil na glavo

Zgodovinski arhiv na Ptujju je v tednu Evropske kulturne dediščine predstavil katalog in odprl razstavo o Janezu Puhu, Johannu Puchu, kot naši skupni evropski dediščini. Razstava je posvečena 85. obletnici smrti našega velikega rojaka.

Janez Puh se je rodil leta 1862 v Oblačku pri Juršincih kot drugi izmed štirih otrok malemu kmetu Francu Puhu in materi Neži, roj. Cizerl. Tam je obiskoval enorazredno osnovno šolo, se v Rotmanu pri Juršincih izučil za ključavničarja, leta 1877 dobil spričevalo o triletni neni dobi, vajeniška leta preživel v Radgoni, si pridobil dodatno znanje v Nemčiji in nato med služenjem vojaškega roka v Gradcu v letih od 1882 do 1885. Še istega leta se je za stalno naselil v Gradcu in začel popravljati kolesa. Po dolgi in zahtevni poti je leta 1889 uredil svojo lastno delavnico, hteveni poti je začel pot podjetnika. Že leta 1899 mu je uspelo zgraditi tovarno za izdelavo koles, deset let po tem, ko je izdelal svoje prvo kolo. Leta 1899 je konstruiral svoj prvi bencinski motor v tako imenovani "bokser izvedbi". Gre verjetno za prvi znani tovrstni motor na svetu. Janezu Puhu je uspelo patentirati približno 30 izumov. Večino patentov, izboljšav in izumov je mojster izdelal v tisočih izdelkih sam in umov je mojster izdelal v tisočih izdelkih sam in številni so preživel njegov čas. S konstruiranjem avtomobilov in letalskih motorjev se je ukvarjal v drugi polovici svojega življenja. Tik pred začetkom prve svetovne vojne se je na poti v Zagreb ustavil doma na Sakušaku in pojedel svoje priljubljene gibanice. Konjske dirke v Zagrebu so velikemu ljubitelju konj 19. julija 1914 zatisnile oči.

S katalogom in z razstavo smo zaznamovali 85. obletnico smrti, 110. obletnico prvega Puhovega kolesa in 100. obletnico prvega Puhovega avtomobila. V letu 1999 je bila tudi 100. obletnica nastanka njegove tovarne v Gradcu.

Katalog je velikega formata, obsega 128 strani, 160 barvnih fotografij, šest uvodnih prispevkov v slovenskem, nemškem in angleškem jeziku, 15 krajših strokovnih prispevkov s povzetki v nemščini in angleščini. V katalogu je seznam več kot 300 eksponatov.

Katalog je bil predstavljen 25. septembra 1999 v mestni hiši na Ptujju, na sprejemu pri županu mestne občine Ptuj Miroslavu Luciju, dr. med.

Razstava o Janezu Puhu, Johannu Puchu, človeku, ki je svet obrnil na glavo, je postavljena skladno z nazori Janeza Puha, človeka, ki je nenehno razmišljal in iskal druge, boljše rešitve. Ogromen prazen prostor poslovne stavbe Domino smo po zamisli oblikovalca

spremenili v možnost, da Puhove stvaritve lebdijo v zraku, in sicer na oblakih, tudi zato, ker je bil Janez Puh doma iz Oblačka pri Juršincih. V umetno oblikovanem prostoru narobe obrnjenega stožca je več kot 300 eksponatov Puhove dediščine, tako 33 oldtimerjev - koles, motociklov, motorjev in mopredov iz obdobja od leta 1906 do 80. let 20. stol., 20 vitrin arhivskega gradiva iz domačih in tujih arhivov, muzejski eksponati in približno 60 povečanih fotografij.

Gradivo na razstavi je razporejeno v treh tematskih sklopih, in sicer:

I. Janez Puh - človek, ki je svet obrnil na glavo

Prvi tematski sklop obravnava obdobje, v katerem se je Janez Puh rodil na Sakušaku, oz. Oblačku, hodil v šolo v Juršince, se izučil v Rotmanu in na Ptujju ter v Radgoni preživel vajeniško dobo. Ta tematski sklop ponazarjajo kmečka izba in šolski razred iz konca prejšnjega stoletja ter originalno arhivsko gradivo, od rojstne matične knjige do razglednic in osebnih fotografij.

II. Janez Puh, Johann Puch - izumitelj, tovarnar, ki je avto izdelal zato, da dež ne bi zmočil njegove žene

S fotografijami prve Puhove delavnice za popraviljanje koles v Gradcu, prek prvih izdelkov kolesa z enako velikima kolesoma pa vse do originalnih motociklov in seveda motorjev je predstavljen drugi tematski sklop. V njem ne zasedimo avtomobilov iz Puhove tovarne, ker tudi v slovenskem prostoru niso na ogled, zato pa so na razstavi fotografije avtomobilov, posnete po večini iz arhivskega gradiva. V vitrinah lahko sledimo Puhovemu boju za svoje lastne pristore v Gradcu, reklamnim materialom za Puhove izdelke in tekmovalnim uspehom.

III. Janez Puh, Johann Puch - vizionar, ki še vedno vrti svet

Janez Puh vrti svet s svojimi izumi, več kot 30 jih je, našli so pot za svojo uresničitev v njegovem času in še danes veljajo. Predstavljeni so tudi Tomosovi izdelki, ki so sprva nastajali po licenci tovarne Steyr-Daimler-Puch. Glede na prispevke v katalogu in na razstavi pa so Puhovi patenti in izdelki izziv tudi za tretje tisočletje.

Odprte razstave je bilo 25. septembra 1999. Slovesnosti ob odprtju so se udeležili številni gostje, oldtimerji in Puhovi občudovalci. Slavnostni nagovor Puhove rojakinje dr. Majde Kančič Baša nas je opomnil, da preradi pozabljamo naše ljudi, ki delajo drugje, in da premalo skrbimo za svojo lastno identiteto.

Pri projektu so sodelovali številni lastniki starodobnikov, največ so jih prispevali Muzej motociklov Vransko, Telniški muzej Slovenije in Vekoslav Pislak. Gradivo so prispevali arhivi doma in v tujini,

muzeji in številni posamezniki. Vsi, ki so prispevali gradivo za razstavo, ter vsi sponzorji in sodelavci so navedeni v katalogu.

Na razstavi so na voljo monografija o Janezu Puhu, razstavni katalog, plakat, letak, zloženko v slovenščini, nemščini in angleščini, vrečke z motivi Puhove ustvarjalnosti in majice za leto 2000.

Projekt so finančno ontogočili Ministrstva za kulturo RS, Mestna občina Ptuj, Poslovni center Dominu Ptuj, Elektro Senčar d.d. Ptuj, Permutina Ptuj in 35 drugih sponzorjev. Vsem iskrena hvala. Hvala tudi sodelavcem v Zgodovinskem arhivu na Ptuj in moji družini.

Razstavni katalog smo simbolično predstavili 16. oktobra 1999 v rajstni občini Janeza Puha v Juršincih ob odprtju muzeja etnološke in tehnične dediščine. Delček bogate dejavnosti Janeza Puha je bil prikazan od 18. do 27. oktobra v Mariboru, na razstavi Tehniška dediščina v Mariboru in okolici, pripravljeni v prostorih Zveze inženirjev in tehnikov v Mariboru.

Kristina Šampert Purg

Med nebom in zemljo, razstava fotografij Johanna Freunda, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

Novembra lani je minila 80 let od podpisa premirja in s tem konca prve svetovne vojne. Obletnice so spremljale številne prireditve tako pri nas, kot tudi v tujini. Mednje se uvršča tudi razstava Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici z naslovom Med nebom in zemljo, ki jo je pripravila arhivska svetovalka Vlasta Tul.

Naslov razstave je najbrž dovolj zgavoren. Avtor fotografij je bil namreč letalski fotograf na soški fronti, zato se na posnetkih pojavljajo po večini letala, piloti, letališča in različni spremljajoči dogodki, povezani s soškim bojiščem in njegovo neposredno zaledje v letih 1916 in 1917.

Johann Freund, po narodnosti Nemec, se je rodil 20. aprila 1886 v Feketiču v Bački, umrl pa je 19. marca 1976 v Nemčiji. Po končani osnovni šoli v domačem kraju in meščanski v Starem Bečeju je v Szarvašu na Madžarskem končal še učiteljske, in se je tam izučil tudi fotografskih veščin. Med letoma 1906 in 1922 je poučeval v Crvenki v Bački, vmes pa je bil leta 1916 vpoklican v vojsko. Najprej je bil dodeljen na srbsko fronto, leta 1916 pa kot fotograf v letalsko enoto št. 2, ki je bila od srede leta 1915 do konca vojne nastanjena na italijanskem bojišču in je najdlje delovala na letališčih v Ajdovščini in na Ajševici.

Freundova zapuščina, ki zajema 117 fotografij, je Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici pred leti podaril njegov sin, dr. Ladislav Freund iz Splita. Fotografije je bilo zelo težko identificirati, saj so bile večinoma

brez vsakršnih podatkov. Avtorica si je pomagala z dosegljivo literaturo, s primerjavo s podobnimi motivi, ki jih hranita arhiv ter muzeja v Novi Gorici in Gorici, v največjo pomoč pa je bil gospod Jože Silič iz Šempetra pri Gorici, letalec in član Društva soška fronta ter odličen poznavalec letalstva. Za nekatere prireke pa je bilo treba poiskati ustrezní položaj kar na terenu.

Razstava je bila ohlikovana v dveh različnih sicer enakim pristopom, vendar z različnimi poudarki glede na možnosti in kraj postavitve. Razdeljena je na več tematskih sklopov, ki obsegajo predstavitev prvih letal in opazovalnih balonov, letališča v Ajdovščini in na Ajševici, vojaških položajev, orožja in posledic obstreljevanj (ruševine), vojaških kuhinj, pasjega prateža, vojnih ujetnikov, ranjencev, mrličev ter pogrebov padlih pilotov in pokopališč. Na koncu je prikazano tudi letališče v bližini Bleda, kamor je bila pred prebojem pri Kobaridu premeščena Freundova enota.

Obsežnejša razstava, s poudarkom na posnetkih z ajdovskega letališča in okolice, je bila postavljena v Lavričevi knjižnici v Ajdovščini v prvi polovici decembra lani. V predverju Pokrajinskega arhiva pa je še vedno mogoče videti ožji izbor fotografij, na katerih pa je pozornost namenjena bolj posnetkom z goriškega območja. Še posebej zanimivi so zračni posnetki letališča na Ajševici, strelskih jarkov na Šabotinu in porušenega salkanskega mostu.

Razstava je zasnovana v črno-beli tehniki. Črno-bele reprodukcije večjega formata, ki jih od črne podlage loči bel rob, je izdelal priznani novogoriški fotograf Matjaž Prešeren. Tudi zgibanka, ki spremlja razstavo, sledi temu slogu in ponuja temeljne podatke o Johannu Freundu in njegovih fotografijah ter prikazuje nekaj značilnih posnetkov.

Obe postavitvi sta ualeteli na izjemen odmev med laično in strokovno javnostjo na širšem goriškem območju.

Vojaško pokopališče iz prve svetovne vojne v Prvačini, na njem propeler letala - spomenik. Danes je le še nekaj skromnih ostankov nekdanj velikega pokopališča, kamor so pokopavali tudi ranjence, preminule v bližnji bolnišnici. Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, zbirka fotografij, Johann Freund I/25

Ponesrečen pristanek letala tipa Aviatik št. 24.19 na letališču na Ajševici. Z repa letala visi razpoznavni trak vodje poleta Franza Wognarja. Letala so težko ohranjala ravnotežje in tudi smer pri vzletanju in pristajanju, zato je predvsem ob pristankih pogosto prihajalo do nesreč. Pristanek, kot ga prikazuje fotografija, so imenovali kar trd pristanek letala. Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, zbirka fotografij, Johann Freund I/36

Letališče v Ajdovščini verjetno pozimi leta 1916/17. Pred večjim hangarjem na osrednjem delu posnetka stoji pet ohoroženih letal tipa Brandenburg, ki jih tehnično osebje pripravlja na akcijo. Ajdovsko letališče je začelo delovati med prvo svetovno vojno. Na njem in hkrati na letališču na Ajševici sta bili med prvimi nameščeni letalska enota 19 in enota 2, v kateri je bil nameščen Johann Freund. Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, zbirka fotografij, Johann Freund II/12

Metka Nusdorfer Vuksanović

Osebine vesti

Dr. Vlado Valenčič (1903-1999)

Le dva tedna po 96. rojstnem dnevu, smo 10. decembra 1999 na ljubljanskih Žalah pospremili na zadnji poti dr. Vlada Valenčiča, arhivista, častnega člana Arhivskega društva Slovenije, zgodovinarja in ekonomista, ki je skoraj 25 let življenja posvetil Mestnemu oziroma Zgodovinskemu arhivu Ljubljana.

Dr. Vlado Valenčič se je rodil 26. novembra 1903 v Trnavem pri Ilirski Bistrici. Obiskoval je tankajšnja ljudsko šolo. Po realni gimnaziji v Opatiji in klasični v Ljubljani je v šolskem letu 1921/22 na dunajski univerzi vpisal študij narodnega gospodarstva in ga pozneje nadaljeval na univerzi v Frankfurtu na Maini. Študij je z zagovorom doktorske teze o slovenskem združništvu končal leta 1926 na Pravni in državnoznanstveni fakulteti v Zürichu in si pridobil znanstveni naziv s področja narodnega gospodarstva.

Vse do 1. septembra 1950 so bile njegove službe povezane z združništvom, najprej pri Zadržni zvezi, nato pri Zadržni gospodarski banki v Ljubljani, pred drugo svetovno vojno pa še v Hranilnici Dravske banovine, ki se je med vojno preimenovala v Hranilnico Ljubljanske pokrajine. V tem času je urejal glasilo Narodni gospodar in Orač ter zanj prispeval več zgodovinskih člankov s tematiko združništva in kmetijstva. Prve mesece po končani vojni je izgubil službo, za katero si je, kot je sam povedal, prizadeval kar dve leti. Zaposlitve, ki jih je dobil po letu 1947, mu kot znanstveniku nikakor niso ustrezale in si je prizadeval, kot je sam rekel "... dobiti službo ... nekje ... za špansko steno, v miru." (Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1999, str. 46). Na tako zaposlitev ga je leta 1950 opazil dr. Josip Mal, ko ga je napolnil k dr. Jožetu Šarnu, ki je bil vodja Mestnega arhiva ljubljanskega. Dejavnost arhiva je bila historiografsko usmerjena, kar je dr. Šarn utemeljeval s pamankanjem arhivistično šolnega kadra in s prizadevanjem, da se ne bi izgubil znanstveno-raziskovalni potencial fakultetna izobraženih sodelavcev arhiva. Dr. Valenčič je bil kot naroden za Šarnov koncept arhivskega dela, ki je iskal strokovnjake, ki so ovladali zlasti ekonomske in pravne smeri zgodovinskega preučevanja. Že kot priznan znanstvenik je bil dr. Valenčič 1. septembra 1950 z dekretom tedanje ljubljanske oblasti nameščen v službo v Mestnem arhivu Ljubljana; opravljal jo je vse do februarja 1975, čeprav se je upokojil že konec januarja 1974.

Arhivistična delovna področja dr. Vlada Valenčiča so bili fondji z območja Ljubljane, hkrati pa tudi posredovanje arhivskega gradiva za raziskovalne namene. Arhivistična obdelava ljubljanskega arhivskega gradiva se je idealno ujela z raziskovalno nalogo "... delati na ljubljanski zgodovini." (Spominski zbornik, str. 46). To je bila še zlasti po-

membna, ko je novi ravnatelj arhiva dr. Sergij Villan v petdesetih letih začel organizirati pripravo monografije o zgodovini Ljubljane. Dotedanje znanstveno delo dr. Valenčiča, ki je obsegalo preučevanje slovenske gospodarske, zadržne, obrtne, agrarne in demografske zgodovine, se je v arhivu v veliki meri osredotočilo na enaka področja v okviru Ljubljane in še na nekatera druga slovenska območja. Pripravil je temeljne raziskave za sintetično izdelavo ljubljanske zgodovinske monografije, vendar ta na žalost še danes ni napisana. Ta je dr. Valenčiča žalostilo vse do smrti.

Neprecenljive so Valenčičeve študije o strukturi in gospodarski moči ljubljanskega prebivalstva od 16. stoletja dalje, ljubljanskih lišah in njihovih prebivalcev v stari Ljubljani, ljubljanskih uličnih imenih, razvoju ljubljanske obrti, trgovine in industrije, gradbenem, stavbnem in urbanističnem razvoju slovenskega glavnega mesta, pa tudi o agrarnem razvoju Ljubljane, zlasti njenih predmestij. Posegel je tudi v preučevanje mestne upravne preteklosti. Nekatera poglavja z naštetih področij je obdelal tudi za območje Kranja, Kamnika, Slovenskih goric, Ilirske Bistrice in njene okolice, Primorske, Dolenjske itd.

Kljub temu, da je bilo raziskovalno področje dr. Valenčiča predvsem ljubljanska gospodarska zgodovina, se je še naprej ukvarjal z gospodarsko zgodovino slovenskega ozemlja. Zlasti je treba omeniti gesla, ki jih je obdelal za prvi zvezek leksikona Gospodarska in družbena zgodovina Slavencev.

Opozariti je treba tudi na to, da so vsa Valenčičeva dela nastala na podlagi preučevanja arhivskega gradiva, zlasti ljubljanskega, ki ga je izvrstno poznal. Tudi zato so njegove študije vzor za prave zgodovinske raziskave, ki pogosto presegajo krajevno-zgodovinski značaj, določeni z njihovimi naslovi.

Leta 1972 se je Mestni, pozneje preimenoval v Zgodovinski arhiv Ljubljana, kadrovsko temeljito spremenil in pomladil. Dr. Valenčič je tista leta postal vodja delovne enote arhiva Mestni arhiv Ljubljana. Kljub obilici dela z uporabniki arhivskega gradiva in svojimi raziskavanji pa je bil vedno dobrohoten svetovalec tedanjim arhivskim začetnikom.

Vsak, ki se je srečal z dr. Valenčičem v arhivski čitalnici, prizna, da je s svojim obsežnim znanjem zelo rad pomagala, kar zlasti velja za študente.

Dr. Vlado Valenčič se je lahko vse do svoje smrti pohvalil z izjemno duševno vitalnostjo. Zato ni nenavadno, da se je z raziskovanjem slovenske, posebej še ljubljanske gospodarske preteklosti, ukvarjal tudi potem, ko se je leta 1974 odzdravil 1975 upokojil. Bil je reden obiskovalec čitalnice Zgodovinskega arhiva Ljubljana in Arhiva Republike Slovenije. V tem obdobju je pripravil še nekaj samostojnih knjig. Omeniti velja zlasti zgodovino ljubljanskih uličnih imen, ki je izšla leta 1989, in knjigo Židje o preteklosti Ljubljane, ki je izšla leta 1992. Kar

številne pa so tudi njegove raziskave, ki so nastale po upokojitvi in so objavljene v Kroniki, časopisu za slovensko krajevno zgodovino, Zgodovinskem časopisu ter razstavnih katalogih.

O bibliografiji znanstvenih del dr. Vlada Valenčiča, ki so izšla do leta 1982, se lahko poučimo v reviji Arhivi, glasilo Arhivskega društva Slovenije, letnik VI. iz leta 1983, na straneh od 179 do 181. Opus njegovih raziskav pa želim dopolniti z okvirnim pregledom študij, ki so bile objavljene v naslednjih letih.

Zadnja študija izpod peresa dr. Vlada Valenčiča nosi naslov "Prebivalstvo po župnijah na Kranjskem v letih 1778 in okrog 1780". Objavljena je v Zgodovinskem časopisu leta 1996, ko je bil dr. Valenčič že v 93. letu starosti. Vsi, ki smo ga poznali in se z njim tudi srečevali, smo bili mnenja, da bi lahko pripravil še marsikatero raziskavo, saj je kljub visoki starosti izžareval veliko duševno svežino. To dokazuje tudi razgovor, ki sem ga za pripravo zbornika ob 100-letnici Zgodovinskega arhiva Ljubljana z njim opravil zadnje dneve leta 1998. Svoje bogate spomine na arhivsko obdobje bi napisal celo sam, pa so mu preveč opešale oči, zato sva se domenila za razgovor. Prav opešan vid je bil največji vzrok, da dr. Valenčič tudi po letu 1996 ni pripravil še kakšne študije.

S smrtjo dr. Vlada Valenčiča je slovenska arhivistika, zlasti pa zgodovinopisje izgubilo prodornega in eksaktnega raziskovalca slovenske in zlasti ljubljanske preteklosti. Po njegovih študijah bodo sedanji in prihodnji slovenski zgodovinarji segali še zelo pogosto.

Izbor pomembnejših del dr. Vlada Valenčiča za obdobje 1983-1999

Sergij Vilfan s sodelavcema Božom Otorepcom in Vladom Valenčičem: Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Viri za zgodovino Slovencev št. 8, Ljubljana 1986, 233 str.

Delniške družbe na Kranjskem, Zbornik ob desetletnici arhiva, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave št. 8, Ljubljana 1988, str. 50-76.

Zgodovina ljubljanskih uličnih imen, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave št. 9, Ljubljana 1989, 260 str.

Steklarni v Zagorju, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, št. 1-2, letnik 37, Ljubljana 1989, str. 186-191.

Izseljevanje Slovencev v druge dežele habsburške monarhije, Zgodovinski časopis, št. 1, letnik 44, Ljubljana 1990, str. 49-71.

Začetki organizacije našega mlekarstva, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, št. 1-2, letnik 38, Ljubljana 1990, str. 30-43.

Židje v preteklosti Ljubljane, Ljubljana 1992, 113 str.

Ljubljanska industrija med obema svetovnima vojnoma, razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljanska industrija v letih 1918-1941 (katalog), Ljubljana 1992, str. 5-34.

Iz kreditnega gospodarstva ob koncu srednjega veka, Zgodovinski časopis, št. 1, letnik 47, Ljubljana 1993, str. 5-24.

Trgovina na Kranjskem v 18. stoletju, Zgodovinski časopis, št. 2, letnik 48, Ljubljana 1994, str. 217-230.

Statistični prikaz zemljiških gospodstev na Kranjskem ob koncu 18. stoletja, Zgodovinski časopis, št. 3, letnik 49, Ljubljana 1995, str. 399-409.

Prebivalstvo po župnijah na Kranjskem v letih 1778 in okrog 1780, Zgodovinski časopis, št. 1, letnik 50, Ljubljana 1996, str. 53-63.

Janez Kopač

Nove pridobitve arhivov

Nove pridobitve ARHIVA REPUBLIKE SLOVENIJE v letu 1998

Gospodarska zbornica Slovenije, izročila Gospodarska zbornica Slovenije,

1960-1989, 900 škatel, 90 tm

Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije, izročitelj je Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1975-1990, 542 škatel, 54,2 tm

Republiški odbor ZZB NOV Slovenije, izročitelj Zveza združenih borcev in udeležencev NOB Slovenije, Izvršni odbor,

1980-1990, 308 škatel in 10 knjig, 35 tm

Skupščina SRS, izročil Državni zbor RS,

1970-1985, 39 škatel, 4, 3 tm

Ministrstvo za zdravstvo RS s predhodniki, izročilo Ministrstvo za zdravstvo,

1918-1962, 140 škatel, 16 tm

Urad za prostorsko planiranje RS, izročitelj Urad za prostorsko planiranje,

1981-1989, 16 tm, 250 map

Republiška komisija za urejanje zemljišč, ARS kupil od fizične osebe,

1949-1952, 3 škatle, 0,3 tm

Republiška skupnost za ceste, izročitelj Direkcija RS za ceste,

1940-1990, 318 škatel, 18,5 tm

Republiški upravni organi za izvajanje kazenskih sankcij; izročitelj Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij v RS,

1941-1968, 120 škatel, 136,9 tm

Služba družbenega knjigovodstva,

1976-1993, 16,1 tm

Republiški komite za mednarodno sodelovanje, izročilo Ministrstvo za zunanje zadeve,

1974-1991, 110 škatel, 11,1 tm

Agencija za sanacijo bank in hranilnic, izročitelj Agencija za sanacijo bank in hranilnic,

1993-1997, 214 škatle, 123,1 tm

Republiška volilna komisija, izročitelj Državni zbor RS,

1963-1978, 45 vrečk, 3,5 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev znanosti in visokega šolstva, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1974-1978, 3 škatle, 0,3 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev vzgoje in izobraževanja in znanosti, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1979-1990, 7 škatel, 0,7 tm

Republiški odbor sindikata delavcev lesne industrije in gozdarstva, izročitelj zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1974-1990, 30 škatel, 3 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev energetike in premogovništva Slovenije, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1974-1990, 40 škatel, 4 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev tekstilne in usnjarske industrije, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1978-1990, 37 škatel, 3,7 tm

Republiški odbor Sindikata kemične industrije Slovenije, izročitelj zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1978-1990, 22 škatel, 2,2 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev kovinske industrije Slovenije, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1978-1990, 38 škatel, 3,8 tm

Republiški odbor Sindikata gradbenih delavcev Slovenije, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1970-1990, 44 škatel, 4,4 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev zdravstva in socialnega varstva, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1980-1990, 16 škatel, 1,6 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev kulture Slovenije, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1980-1990, 13 škatel, 1,3 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev pravosodja in družbenopolitičnih dejavnosti, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1974-1982, 13 škatel, 1,3 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev bank, SDK in zavarovalstva Slovenije, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1974-1982, 4 škatle, 0,4 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev stanovanjskega in komunalnega gospodarstva Slovenije, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1974-1990, 18 škatel, 1,8 tm

Republiški odbor Sindikata papirne, grafične, založniške in časopisne informativne dejavnosti, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1978-1990, 22 škatel, 2,2 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev prometa in zveze Slovenije, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1970-1989, 47 škatel, 4,7 tm

Republiški odbor Sindikata obrtnih delavcev Slovenije, izročitelj Zveza svobodnih Sindikatov Slovenije,

1974-1990, 25 škatel, 2,5 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev gostinstva in turizma, izročitelj Zveza svobodnih sindikatov Slovenije,

1874-1990, 12 škatel, 1,2 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev trgovine izročitelj Zveza Svobodnih sindikatov Slovenije,

1974-1990, 29 škatel, 2,9 tm

Republiški odbor Sindikata delavcev kmetijstva, živilske in tobačne industrije, izročitelj Zveza svobodnih Sindikatov Slovenije,

1974-1990, 23 škatel, 2,3 tm

Vesna film 1957-1988, izročitelj Slovenski filmski sklad,

21 škatel, 2,1 tm

Zbirka kart in zemljevidov,

1988, 80 kosov

Zbirka razglednic,

200 kosov, odkup in najdene v depozitu

Zbirka fotografij: izročitelji Branko Pirih - 4000 kosov; Tatjana Jakac 355 kaset z 11.400 DIAS-i; Ivan Nemanič - 5 fotografij; Tone Frelj - 26 fotografij, Slovenijales 1960-1990 - 4000 negativov; SFA - ; Peter Strnad - 81 fotografij; Mara Godina - 107 fotografij; Velkavrh Ciril - 87 fotografij; najdeno 30 fotografij ob smrti kralja Aleksandra; skupaj 355 fotografij, 4000 negativov in 309 kaset z 11.400 DIS

Zbirka filmov, 1905-1998, izročitelji: Slovenska izseljenska matica - 25 filmov, 38 kolotov; Stane Lenardič - 3 filmi, 5 kolotov; Postojnska jama - 10 filmov, 10 kolotov; Jadran film Zagreb - 11 filmov Vibe film, 36 kolotov; Gorenjski muzej Kranj - 89 filmov, 89 kolotov; Timaro Productions - 1 film, 5 kolotov; Šahovska zveza Slovenije - 1 film, 1 kolot; E Motion - 14 filmov, 255 kolotov; Tehniški muzej Slovenije - 26 filmov, 32 kolotov; Elan - 97 filmov, 97 kolotov; Bindweed Soundvision - 4 filmi, 72 kolotov; Viba film - 1 film, 18 kolotov; Bojan Makoter - 51 filmov, 51 kolotov; Casablanca - 1 film, 10 kolotov; Jakac Tatjana - 79 filmov, 142 kolotov; Povh Dušan - 26 filmov, 61 kolotov; Natrantski muzej Postojna - 2 filma, 2 kolota; Zgodovinski arhiv Ljubljana - 1 film, 1 kolot; Uroš Smasek - 6 filmov, 8 kolotov; Selič Rau Marta - 3 filmi, 3 koloti; Turk Franc - 1 film, 1 kolot; Zgodovinski arhiv Ptuj - 2 filma, 2 kolota; Pokrajinski arhiv Koper - 1 film, 1 kolot; Boštjan Hladnik - 4 filmi, 9 kolotov; AGRIFT - 26 filmov 51 kolotov; Roman Kaučar - 1 film, 5 kolotov; Franci Slak - 4 filmi, 72 kolotov; Bruki - 1 film, 18 kolotov; Mokotor Bojan - 51 kolotov; RTV Slovenija - 26 filmov, 52 kolotov; Gimnazija Maribor - 3 filmi

Zbirka videokaset, 1986, 98 kosov: izročitelji: Slovenska izseljenska matica - 2 VHS kasete; 21 naslovov na videokasetah s posnetki TV Slovenije; Gospodarska zbornica 12 U-MATIC-ov in 28 VHS kaset; Zgodovinski arhiv Ljubljana - 1 kos U-MATIC; Franc Kapič 2 filma na S-VHS; Tone Frelj - 1 film Agencija RS za revidiranje lastninskega preobli-

kovanja podjetij, izročitelj Agencija RS za revidiranje lastninskega preoblikovanja podjetij,

1993-1996, 384 mikrofilmskih zvitkov

Združenje borecev in udeležencev NOB (Ignaca Gregorčiča), gradivo, ki je nastalo ob pripravi monografije Centralna Tehnika KPS,

1941-1945, 5 tm

Interna klinika, izročitelj KC Interna klinika,

1974, 50 škatel, 6 tm

Vlada RS, izročitelj Vlada RS,

1972-1990, 2016 škatel, 201,6 tm

SOVA s predhodniki, izročitelj SOVA,

1945-1955, 742 mikrofilmskih kolotov

Osebn fond Vide Tomšič,

0,2 tm

Rodbinski fond Pirkovič (Franc in Vilma),

1927-1966, 39 škatel, 4 tm

Zveza prstovoljcev-borcev za severno slovensko mejo 1918-1919,

1997-1998, 1 škatla, 0,1 tm

Slavistično društvo Slovenije,

od 1919 dalje, 5 tm

Osebn fond Trun Jurij,

1950, 1 knjiga, 0,1 tm

Osebn fond Zwitter Fran,

1900-1987, 12 škatel, 1,2 tm

Osebn fond Čremošnik Gregor,

1924-1951, 1 tm

Osebn fond Tomšič Franc,

1867-1937, 4 škatle, 0,4 tm

Rodbinski fond Vrečko,

1903-1973, 19 škatel, 1,9 tm

Zbirka Slak Franci,

20 stol., 8 škatel, 0,8 tm

Odkup filmov po zakonu v letu 1998:

Outsider, 1996

2994 m

Ko zaprem oči, 1993

2699 m

Križišče, 1998

103 m

Adrian, 1998

447 m

Carej diem, 1998

437 m

Deklica s frnikulami, 1998

1076 m

Socializacija bika, 1998

2232 m

Nove pridobitve ZGODOVINSKEGA ARHIVA V CELJU v letu 1998

Upravna enota Brežice - (gradivo Skupščine občine Brežice),

1962-1985, 17 tm

Upravna enota Krško - (gradivo Skupščine občine Krško),

1962-1985, 19 tm

Upravna enota Sevnica - (gradivo Skupščine občine Sevnica),
1962-1985, 15 tm
GP Rudar Trbovlje,
1957-1997, 5 tm
Kreator Celje,
1961-1997, 3 tm
Hmezd Žalec,
1991-1996, 3 tm
Fiori Štore,
1991-1998, 1 tm
Finomehanika Celje,
1972-1998, 3 tm
Medobčinski inšpektorat Krško, Brežice, Sevnica,
1976-1985, 9 tm
Okrajno sodišče Krško,
1906-1942, 2 tm

Občinski ljudski odbor Komen,
1955-1959, 4 š, 0,4 tm
Krajevni odbor ZZB NOV Sežana,
1955-1982, 52 š, 5,2 tm
Krajevni odbor ZZB NOV Divača,
1950-1958, 2 š, 0,2 tm
Krajevni odbor ZZB NOV Hrpelje-Kozina,
1954-1963, 7 š, 0,7 tm
Krajevni odbor ZZB NOV Komen,
1957-1958, 1 š, 0,1 tm
Restavracija Tine na klanec, Seča,
1975-1996, 1,5 tm
KIO Šmarje-Kovinska industrija,
1958-1995, 32 f, 2,9 tm
Zbirka razglednic, (Falera d.o.o.),
1900-1950, 267 kosov

V Državnem arhivu Washington smo fotokopirali vz. mikrofilmali gradivo:

Nove pridobitve POKRAJINSKEGA ARHIVA KOPER v letu 1998

Od Arhiva RS prevzeli gradivo, ki ga je leta 1961 Italija vrnila na podlagi določil Mirovne pogodbe:

Okrajni komisariat Devin,
1815-1846, 10 f, 0,5 tm
Okrajni komisariat Sežana,
1822-1850, 13 f, 0,8 tm
Okrajni urad Komen,
1854-1867, 6 f, 0,5 tm
Okrajni komisariat Motovun,
1851-1854, 1 mapa, 0,0 tm
Okrajni urad Senožeče,
1854-1865, 2 f 3 k, 0,3 tm
Okrajno glavarstvo Sežana,
1782-1918, 526 f 80 k, 64 tm
Civilni komisariat Sežana,
1918-1923, 80 f 15 k, 9 tm
Občina Dutovlje,
1942-1945, 5 f 3 k, 0,5 tm
Občina Povir,
1910-1927, 5 f 2 k, 1 tm
Občina Sežana,
1895-1948, 227 f 66 k, 36 tm
Občina Tomaj,
1942-1943, 1 f 3 k, 0,2 tm
Okrajno sodišče Hirska Bistrica,
1850-1934, 102 f 66 š, 35 tm
Graščina Završnik,
1774-1816, 1 f, 0 tm

Od Upravne enote Sežana prevzeli fonde:

Okrajni LO Sežana,
1953-1955, 1 š, 0,1 tm
Občinski ljudski odbor Sežana,
1955-1969, 160 š, 1,6 tm
Občinski ljudski odbor Hrpelje,
1957-1963, 2 š, 0,2 tm
Občinski ljudski odbor Divača,
1955-1959, 1 š, 0,1 tm

Zavezniška vojaška uprava za Cono A Julijske krajine (Records of the Allied Operational and Occupational Headquarters W.W.II),

1945-1947, 2,6 tm
Obveščevalna služba ZDA - Oddelek za Jugoslavijo in Slovenijo (State Department - Office of Strategic Service),
1941-1948, 1,3 tm
CIA - področje jugovzhodne Evrope - študije in poročila,
1946-1984, 0,2 tm
State Department - Ministrstvo za vojaške zadeve - Jugoslavija,
1910-1958, 168 mikrofilmov (cca. 168.000 posnetkov)
D.O.O. Falera, Razglednice območja, ki ga pokriva PAK,
cca. 1900 do cca. 1950, 276 kosov - odkup.

Nove pridobitve POKRAJINSKEGA ARHIVA V NOVI GORICI v letu 1998

Gradbeno obrtno podjetje Ajdovščina,
1969-1996, 4 š, 0,4 tm
Imetnik: Poslovni sistem kmetijstvo Vipava, Agroind Vipava
fond: Kmetijski kombinat Vipava
ustvarjalci: Kmetijske zadruga zgornje in spodnje vipavske doline, Kmetijski kombinat Vipava: 52 ustvarjalcev
čas: 1947-84, obseg: 46 š, 7 k., 4,7 tm
Slovenska čebelarstva zadruga v Gorici, izročitelj: Goriški muzej,
1921-1933, 2 š, 0,2 tm
Hranilnica in posojilnica na Colt, izročitelj: Agroind Vipava,
1904-1922, 5 k, 0,1 tm
Gostinstvo in turizem Tolmin,
1964-1991, 2,8 tm

Primorsko dramsko gledališče Nova Gorica,
1955-1997, 3 š., 196 plakatov, 1 mapa skic, 12
videokaset, 0,4 tm

Krajevna skupnost Drežnica,
1974-1995, 1 š., 0,1 tm

Krajevna skupnost Bovec,
1968-1995, 6 š., 0,6 tm

Kmetijska društva Vipava,
1900-1949, 6 š., 2 k., 0,8 tm

Dekliška čebelica v Vipavi,
1905-1915, 1 k

Županska zveza za vipavski sodni okraj,
1915-1925, 1 k

Okrajna zveza Partizan Gorica,
1946-1962, 2 š., 0,2 tm

Občinska zveza telesnokulturnih organizacij Nova
Gorica,
1962-1964, 1 m

Okrajni ljudski odbor Tolmin,
1945-1954, 0,05 tm

Občinski ljudski odbor Bovec,
1954-1961, 1 š., 0,1 tm

Občinski ljudski odbor Grahovo,
1952-1955, 1 š., 0,1 tm

Občinski ljudski odbor Koharid,
1954-1961, 5 k., 0,1 tm

Skupščina občine Tolmin,
1954-1980, 57 š., 6 k., 6 tm

Krajevni ljudski odbor Hudajužna,
1950-1951, 1 k

Krajevni ljudski odbor Sveta Lucija,
1951, 1 k

Krajevni ljudski odbor Podbrdo,
1945-1946, 2 k

Društvo glasbenih pedagogov Primorske,
1968-1993, 0,05 tm

Pihalni orkester Ajdovščina,
1967-1974, 1 tm

Glasbena mladina Ajdovščina,
1976-1981, 1 tm

Samoupravne interesne skupnosti družbenih dejavno-
sti občine Tolmin,
1967-1981, 10 š., 1 tm

Nogometni klub Nova Gorica,
1977-1991, 1 tm

Otroški vrtec Kabarid,
1968-1969, 1 tm

Okrajni komite KPS Tolmin,
1946, 1 tm

Občinski komite ZKS Nova Gorica,
1987-1988, 1 tm

Glasbena šola Vinka Vodopivca Ajdovščina,
1948-1998, 0,7 tm

Občinski odbor SZDL Bovec,
1959-1962, 1 tm

Razglednice krajev,
1898-1997, 180 kos., odkup ali darilo

Fotografije,
1915-1986, 369 kos., prevzem s spisovnim gradi-
vom, darilo ali reprodukcija

Družina Kikelj iz Podhrda,
1876-1945, 1 tm

Jaže Ivanc,
1948, 1 tm

Jažef Petrovič,
1979, 1 tm

Marjan Stres,
1918-1954, 0,2 tm

Varia - različni dokumenti iz osebnih zapuščin,
1908-1955, 1 tm

Franc Hvala-Peter,
1 tm

Družina Maser,
1847-1858, 0,1 tm

Nave pridobitve POKRAJINSKEGA ARHIVA MARIBOR v letu 1998

Agro Lenart v stečaju,
1959-1992, 32 tm

Krajevna skupnost Reka - Pohorje,
1980-1997, 0,5 tm, dopolnitev

Grafično založniško podjetje Mariborski tisk v ste-
čaju,
1963-1992, 60 tm

Konstruktor Kovinar d.o.o. v stečaju

Občina Gornja Radgona,
1962-1974, 15 tm, dopolnitev

Jeklotehna v stečaju,
1950-1996, 187 tm

Zavod za urbanizem Maribor,
1966-1989, 170 tm

Osnovna šola Kamnica,
1941-1980, 5 tm, dopolnitev

Krajevna skupnost Limbuš,
1975-1993, 2 tm

Občina Maribor - Tahor,
1955-1966, 15 tm

Občina Maribor - Tezno,
1955-1966, 14 tm

Krajevna skupnost Moše Pijade,
1974-1997, 5 tm

Srednja trgavska šola Maribor,
1960-1990, 4 tm, dopolnitev

Rancarija Maribor - Zavod za evropsko turistično
prireditve,
1967-1968, 0,5 tm

Skupščina občine Maribor,
1967-1975, 110 tm

Trgavska podjetje Kroj Vuzenica v stečaju,
1950-1996, 11 tm

Skupščina občine Maribor - Center - Kreditni sklad za
zidanje stanovanjskih hiš,
1958-1965, 2,5 tm

Stanovanjski servis Maribor,
1954-1965, 1,2 tm

Skupščina občine Maribor - Center - Uprava za no-
tranje zadeve,
1966, 1 tm

Občina Maribor - Uprava nepremičnin,
1964-1965, 1 tm

- Skupščina občine Maribor - Skupnost za cene,
1981-1983, 3 tm
Zavod za cene,
1963-1968, 2 tm
Zavod za stanovanjsko in komunalno izgradnjo okraja
Maribor,
1963-1966, 1,5 tm
Tovarna investicijske opreme in kovanil izdelkov p.o.
v stečaju Ruše,
1969-1992, 7 tm, dopolnitev
Skupščina občine Maribor - Tezno,
1962-1966, 0,5 tm, dopolnitev
Mestni svet Maribor,
1955-1966, 0,5 tm, dopolnitev
Občinski ljudski odbor Maribor-Tezno,
1955, 0,5 tm, dopolnitev
Občinski ljudski odbor Ruše,
1955-1959, 0,5 tm, dopolnitev
Občinski ljudski odbor Šentilj,
1951-1956, 0,5 tm, dopolnitev
Skupščina občine Maribor - Center,
1962-1966, 0,5 tm, dopolnitev
Občinski ljudski odbor Maribor-Košaki,
1955, 0,5 tm, dopolnitev
Skupščina občine Maribor-Tabor,
1962-1966, 0,5 tm, dopolnitev
Mariborski tisk v stečaju,
1936-1997, 1 tm, dopolnitev
Hidromontaža Maribor,
1952-1997, 3 tm, dopolnitev
Zveza socialistične mladine Slovenije Maribor,
1 tm, dopolnitev
Socialistična zveza delovnega ljudstva Maribor,
1 tm, dopolnitev
Dijaški dom Lizike Jančar,
1945-1990, 19 tm
Komunalna direkcija Maribor - Sklad stavbnih zem-
ljišč,
1971-1993, 10 tm
Zlata Vokač,
1976-1996, 0,6 tm
Otroški dom Maribor,
1955-1956, 5 tm
Center za finančno svetovanje, management consul-
ting v stečaju,
1995-1996, 0,1 tm
Mariborska kresija,
1800-1868, 10 tm
Okrajno glavarstvo Maribor,
1851-1868, 0,5 tm
Gospoščina Šentilj (?),
1768, 0,1 tm
Gospoščina Spodnji Maribor,
1770-1803, 0,6 tm, dopolnitev
Gospoščina Svečina,
1753-1850, 0,7 tm
Gospoščina Vetrinjski dvor,
1796-1804, 0,2 tm, dopolnitev
Gospoščina Strass,
1770-1821, 0,6 tm
Gospoščina Marenberg,
1768-1843, 1,2 tm
Gospoščina Slovenj Gradec,
1507-1849, 0,6 tm
Mestna občina Maribor,
1528-1941, 1,4 tm, dopolnitev
Gospoščina Štatenberg,
1545-1880, 0,3 tm, dopolnitev
Varia, (Štajerski deželni arhiv Gradec),
0,4 tm
Gospoščina Slivnica,
1791, 0,1 tm
Gospoščina Melje,
1784-1814, 0,1 tm
Gospoščina Rače,
1782-1788, 0,1 tm
Gospoščina Zgaruji Cmarek,
1791-1794, 3 tm, dopolnitev
Gospoščina Radvanje,
1645-1847, 0,1 tm
Gospoščina Pahlenštajn,
1235, 0,1 tm, dopolnitev
Okrajni urad Lenart,
1830-1868, 5 tm
Janko Globočnik, notarski namestnik,
1920-1921, 0,1 tm
Rudolf Kramer, notarski namestnik,
1921-1928, 0,2 tm
Gospoščina in grad Fala,
1463-1933, 0,1 tm
Stanovanjska zadruga Maribor,
1974-1991, 25 tm
Splošno gospodarsko podjetje Konstruktor mizarstvo
v stečaju,
1971-1998, 24 tm
Fototeka - razglednice,
515 kom
Zemljevidi,
38 kom
Listine Žičke kartuzije,
(fotokopije, 11 listov)
Varia,
14 dokumentov
Jeklatehna v stečaju,
1996, 0,1 tm, dopolnitev
Komunalna direkcija Maribor,
1971-1993, 0,1 tm
Heribert Sanuda, posamezni dokumenti,
0,1 tm, dopolnitev
Štefan Perša,
1911-1980, razsuto gradivo, neurejeno
Mariborski tisk v stečaju,
1997, 0,1 tm
Družina Vokač,
1941-1945, 0,1 tm
razglednice, Falera d.o.o.,
493 kom, odkup
Franc Vogelink,
38 zemljevidov, odkup
Kristina Rojs,
odkup Zgodbe sv. pisma
Ungar Franc, listine Žičke kartuzije,
11 listov, dar

Jožica Šilih,
21 knjig različne proveniencie, dar
Novak Aleksander,
2 zemljevida s seznamom tlic, dar

Nove pridobitve ZGODOVINSKEGA ARHIVA V PTUJU v letu 1998

Zveza kulturnih organizacij Ptuj,
1938-1990, 7 tm
HZG Ptuj v stečajju,
1995-96, 2,7 tm
Občinska gasilska zveza Ptuj,
1935-1996, 8,5 tm
Požarna skupnost Ptuj,
1971-1989, 1,1 tm
Zbirka Vrabl Jože,
1954-1970, cca. 2000 fotonegativov
EME Dolane v stečajju,
1991-1997, 5 tm
Skupnost borecev inženirske brigade 7. korpusa NOV
Slovenije,
1945
Zbirka Jože Vrabl (novinar),
1954-1970, cca. 2000 fotonegativov, darilo dedičev
Skupnost borecev inženirske brigade 7. korpusa NOV
Slovenije, 1945 - predal Marinšek Dušan, Ljubljana,
300 fotografij, 1 videokaseta, darilo

Nove pridobitve ZGODOVINSKEGA ARHIVA LJUBLJANA v letu 1998

Krajevna skupnost Zgornja Šiška,
1959-1990, 26 škatel, 2,6 tm
Občinski ljudski odhor Ribnica - Skupščina občine
Ribnica (RIB-24/5),
1957-1987, 352 škatel, 14 fasciklov, 9 kartotek, 40 tm
Kulturna skupnost občine Ribnica,
1971-1990, 5 škatel, 0,5 tm
Občinska raziskovalna skupnost občine Ribnica,
1977-1990, 1 škatla, 0,1 tm
Temeljna izobraževalna skupnost občine Ribnica,
1973-1990, 12 škatel, 1,2 tm
Skupne strokovne službe samoupravnih interesnih
skupnosti držbenih dejavnosti občine Ribnica,
1973-1990, 7 škatel, 0,7 tm
Tetesnokulturna skupnost občine Ribnica,
1973-1990, 3 škatle, 0,3 tm
Skupnost otroškega varstva občine Ribnica,
1974-1991, 10 škatel, 1,0 tm
Skupnost socialnega varstva občine Ribnica,
1975-1991, 4 škatle, 0,4 tm
Zdravstvena skupnost občine Ribnica,
1976-1985, 1 škatla, 0,1 tm
Samoupravna interesna skupnost za zaposlovanje
občine Ribnica,
1974-1990, 1 škatla 0,1 tm

Samoupravna interesna skupnost za varstvo pred
požarom v občini,
1978-1980, 1 škatla, 0,1 tm
Delovna skupnost samoupravnih interesnih skupnosti
materialne proizvodnje občine Ribnica,
1980-1990, 4 škatle, 0,4 tm
Samoupravna interesna skupnost za ceste občine
Ribnica,
1983-1990, 5 škatel, 0,5 tm
Samoupravna komunalna interesna skupnost občine
Ribnica,
1974-1990, 11 škatel, 1,1 tm
Skupne strokovne službe samoupravne stanovanjske
in komunalne skupnosti občine Ribnica,
1980-1985, 2 škatli, 0,2 tm
Samoupravna stanovanjska skupnost občine Ribnica,
1974-1992, 17 škatel, 1,7 tm
Samoupravna interesna skupnost za vodopreskrbo
občin Kočevje in Ribnica,
1984, 1 škatla, 0,1 tm
Sklad stavbnih zemljišč občine Ribnica,
1986-1990, 1 škatla, 0,1 tm
Samoupravna interesna skupnost za pospeševanje
kmetijstva v občini Ribnica,
1967-1980, 1 škatla, 0,1 tm
Občinska energetska skupnost za območje občin
Ribnica, Kočevje in Grosuplje,
1978-1988, 1 škatla, 0,1 tm
Zveza kulturnih organizacij občine Ribnica,
1978-1988, 1 škatla, 0,1 tm
Okrožno sodišče v Ljubljani, Notariat Ribnica,
1865-1925, 28 knjig, 50 škatel, 5,7 tm
Okrožno sodišče v Ljubljani, Notariat Kočevje,
1856-1919, 33 knjig, 23 fasciklov, 7,5 tm
Okrožno sodišče v Ljubljani, Notariat Velike Lašče,
1915-1920, 1 škatla, 0,1 tm
Okrožno sodišče v Ljubljani, Notariat Logatec,
1912-1914, 1 škatla, 0,1 tm
Okrožno sodišče v Ljubljani, Notariat Stična,
1883-1902, 19 knjig, 9 fasciklov, 2,7 tm
Okrožno sodišče v Ljubljani, Notariat Višnja Gora,
1901-1915, 16 knjig, 6 fasciklov, 3,3 tm
Okrožno sodišče v Ljubljani, Notariat Litija,
1857-1941, 29 knjig, 26 fasciklov, 5,4 tm
LIKO, Lesna industrija Vrhnika,
1963-1992, 30 š, 3 tm
Utok Kammik,
1945-1991, 18š, 1 slika, 1,9 tm
Astra Veletrgovina Ljubljana,
1960-1994, 53 š, 5,3 tm
INKOP Kočevje,
1953-1996, 40 š, 4 tm
Splošno gradbeno podjetje Grosuplje,
1959-1990, 189 š, 1 f, 1 priznanje, 19,1 tm
Del fonda Pivovarna Union Ljubljana,
1867-1950, 50 š, 5 tm
Osnovna šola Krašnja (DOM 56),
1938-1955, 1 š
Osnovna šola Simona Jenka Smlednik (LJU 399),
1838-1875, 1 knjiga
Kulturno umetniško društvo Smlednik
(1977-1979, 2. prevzem - 1 mapa)

- Društvo slovenskih vojnih dobrovoljcev iz vojn 1912-1918, Ljubljana (1971-1988)
- Fototeka- POZ II, 44 kosov
- Fototeka- NEG III, 33 kosov
- Razstave, 0,1 m
- Plakati in letaki, 98 kosov
- Načrti, 2 kosa
- Občinska konferenca SZIDL Novo mesto, (izročitelj Društva prijateljev mladine Novo mesto), 1963-1991; 1,0 tm
- Okrajno sodišče Novo mesto, (izročitelj Okrajno sodišče Novo mesto), 1876-1930; 149 knjig; 13,75 tm
- Notariat Trebnje, (izročitelj Okrožno sodišče Ljubljana), 1875-1921; 18 š., 7 f.; 2,5 tm
- Notariat Žužemberk, (izročitelj Okrožno sodišče Ljubljana), 1873-1925; 16 š., 9 f.; 2,5 tm
- Notariat Novo mesto, (izročitelj Okrožno sodišče Ljubljana), 1860-1925; 1868-1925; 35 k., 30 f.; 8,6 tm
- Notariat Črnomelj, (izročitelj Okrožno sodišče Ljubljana), 1872-1914; 29 š., 6 f.; 3,5 tm
- Sodnik za prekrške Novo mesto, (izročitelj Sodnik za prekrške Novo mesto), 1991; 3 š., 0,3 tm
- GIP podjetje Pionir Novo mesto, (izročitelj GIP Pionir v stečaju), 1948-1995; 12,8 tm
- Belt Črnomelj v stečaju, (izročitelj Belt Črnomelj v stečaju), 1961-1990; 20 š., 60 f.
- Osnovna šola Podzemelj; (izročila osnovna šola Podzemelj), 1918-1989; 0,8 tm
- Okrajni zavod za zdravstveno zavarovanje Novo mesto; (izročil Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije, področna enota Novo mesto), 1889-1945; 6 š., 2 k.; 0,6 tm
- Dolenjske železnice, (izročil Karel Ristja), 1885-1947; 1 š.; 0,1 tm
- Imetnik: Arhiv Republike Slovenije, fond: Občina Smlednik, 1900-1939, 1 škatla, 0,1 tm
- Imetnik: Upravna enota Tržič, fond: Samoupravne interesne skupnosti občine Tržič, 1976-1989, 17 škatel, 1,7 tm
- Imetnik: Plamen Kropa v stečaju, fond: Plamen Kropa, 1895-1998, 350 fasciklov, 40 tm
- Imetnik: Plamen Kropa v stečaju, fond: Stavbna zadruga Kropa, 1898-1962, 3 škatle, 1 fascikel, 0,4 tm
- Skupščina občine Škofja Loka, (izročitelj: Upravna enota Škofja Loka), 1969-1983, 3 knjige, 1 škatla, 0,3 tm
- Skupščina občine Škofja Loka, redna registratura (izročitelj: Upravna enota Škofja Loka), 1981, 63 škatel, 7,0 tm
- Skupščina občine Škofja Loka, sejno gradivo izvršnega sveta, skupščine, predsedstva, komiteja, (izročitelj: Upravna enota Škofja Loka), 1978-1994, 72 škatel, 8,0 tm
- Matični urad Gorenja vas, (izročitelj: Upravna enota Škofja Loka), 1945-1982, 2 škatli, 0,2 tm
- Rudnik urana Žirovski vrh, 1977-1993, 19 škatel, 2,1 tm
- Gimnazija Škofja Loka, 1954-1983, 8 škatel, 0,9 tm
- Fotokopije gradiva iz Münchenskih arhivov, 1306-1506, 1 škatla, 0,1 tm
- Notariat Idrija, notar Hermann Hoechl, ?-?, 0,4 tm
- Denis Primožič Idrija, 1943-1977, 0,1 tm
- Anton Schoenwaelder Idrija, 1845-1898, 0,1 tm
- Božidar Jakac, Ljubljana, 1945-1989; ok. 11.400 diapozitivov
- Fototeka-razglednice, Falera d.o.o., Ljubljana, 1896-1952, 281 ks; odkup
- Fototeka-fotografije, Vida Babar, Ljubljana, 1929, 3 kos; darilo
- Načrti, Mira Pokorn, Ljubljana, 1931, 2 kos; darilo
- Fototeka-razglednice, Ministrstvo za kulturo/Uprava RS za kult. dediščine - založnik, 1998, 12 kos, darilo
- Fototeka-fotografije-reprodukcije, France Štukl, Škofja Loka, (narejene v ZAL po njegovih originalnih fotografijah v albumu), 1998, 37 kos; darilo
- Nekaj družinskih dokumentov Fichtenau in grad Struga, načrt salezijanskega zavoda v Ljubljani, zapiski o dogajanju na Strugi leta 1942, uradniški koledarček
- Miloš Jakopec, fotokopije steklarne Inis
- Imetnik: Matevž Oman, Kranj, fond: Zveza Združenj borcev NOV Stražišče, brez datuma, 1 mapa, darilo
- Imetnik: Venčeslav Krč, Jezersko, fond: Kmetijska zadruga Jezersko, 1941-1952, 11 škatel, 1 fascikel, 1,2 tm, darilo
- Imetnik: Matevž Oman, Kranj, fond: Dom na Joštu, 1949-1993, 8 škatel, 0,8 tm, darilo
- Imetnik: Tomaž in Alojz Budkovič, Kranj, fond: Trgovina Budkovič Bohinjska Bistrica, 1. pol. 20. stol., 30 škatel, 9 fasciklov, 4 tm, darilo
- Imetnik: Matevž Oman, Kranj, fond: Društvo prijateljev Jošta Stražišče, 1978-1993, 5 škatel, 0,5 tm, darilo
- Imetnik: Ivko Bergant, Tržič, fond: Občinski strelski odbor Tržič, 1954-1965, 2 škatli, 0,2 tm, darilo

- Imetnik: Ivko Bergant, Tržič, fond: Strelska družina Štefe Anton Kostja Tržič,
1949-1977, 4 škatle, 1 knjiga, 0,5 tm, darilo
- Imetnik: dr. Jože Žontar, Kranj, fond: Dr. Josip Žontar Kranj,
1914-1982, 57 škatel, 1 zvitek, 5,8 tm, darilo
- Imetnik: Kotar, Ljubljana, zbirka: Razglednice in voščilnice,
1898-1940, 61 kosov, nakup
- Gradivo krajevnega šolskega odbora Škofja Loka in pridobitev novih šolskih prostorov, (izročitelj: Roman Sabolek, Škofja Loka)
1792-1940, 1 mapa
- TVD Partizan Škofja Loka, (izročitelj Andrej Franko),
1931-1997, 1 škatla, 0,1 tm
- Turistično društvo Škofja Loka, (izročitelj: Ciril Ulčar, Ljubljana),
1953-1969, 3 škatle, 0,3 tm
- Zdravnik Anton Arko, (izročitelj: Rasto Švajger, Ljubljana),
1846-1908, 1 mapa
- Pesem o Škofji Loki, s.d., (izročitelj: Boris Pešelj, Škofja Loka),
1 mapa
- Račoni elektrarne Škofja Loka in okolica, (izročitelj: Silvo Marguč, Škofja Loka),
1920-1921, 1 mapa
- Fotokopije Orlovskega odseka Reteče, (izročitelj: Štefan Pavli, Reteče),
1927-1928, 1 mapa
- Načrt za gradnjo carinskega oddelka v Žreču, (izročitelj: Ciril Ulčar, Ljubljana),
1936, 1 mapa
- Anton Schoenwaelder Idrija, odkup od Cirila Ulčarja, Ljubljana,
1848-1898, 0,1 tm
- Denis Primožič Idrija, darilo Denisa Primožiča iz Idrije
1943-1977, 0,1 tm
- plakati, 1 razglas, darilo Jožeta Rupnika iz Idrije
spričevala, 1 odpustnica, 1 avstrijska vojaška karta,
darilo Srečka Družinca iz Idrije
RŽS - plačilne liste, 1 časopis, darilo Dragana Jurića iz Idrije

Bibliografija arhivskih delavcev v letu 1998

Dušan BAHUN

Država Slovencev, Hrvatov in Srbov v gradivu Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1998, katalog k razstavi

Žarko BIZJAK

Odnosi med arhivi in javnopravnimi osebami, Sodobni arhivi, št. 20, Maribor 1998, str. 141-148
 Elementi standardov ISAAR(CPF) in ISAD(g) za baze podatkov o arhivskem gradivu, Sodobni arhivi, št. 20, Maribor 1998, str. 333-341
 Standardi za popisovanje sodnih fondov, Arhivi in računalništvo, zbornik referatov 18. Posvetovanja Arhivskega društva Slovenije, Gozd Martuljek 1998, str. 39-40

Zdenka BONIN

Življenje v Kopru v časi beneške nadoblasti, Pokrajinski arhiv Koper 1998, katalog k razstavi, soavtorica Mirjana Kontestabile Rovis
 Rassegna degli Archivi di stato, letnik LVI, Rim 1996, zv. 1-3, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 134-138
 Zrcalo dragocenih dokumentov, Primorske novice, št. 78, 6. 10. 1998, str. 15
 Regesti (14), Dušan Kos, Kdor z mestom ne trpi, naj se z njim ne krepí, Ljubljana 1998

Nataša BUDNA KODRIČ

Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik, Leto 1918, Loški razgledi 45, Škofja Loka 1998
 Cirkus v Ljubljani do prve svetovne vojne, Ljubljana 1998, razstavljeni katalog

Bojan CVELJAR

Gospodarska podoba Celja pred 1. svetovno vojno, Od Maribora do Trsta /1850-1914/, Zbornik referatov, Maribor 1997, str. 127-144
 Posameznosti iz vsakdanjega življenja v Celju pred prvo svetovno vojno, Odsevi preteklosti 2, Iz zgodovine Celja 1848-1918, Celje 1998

France M. DOLINAR

Goriška nadškofija, v: Naša luč, 1/1998, str. 8
 Somboteljska škofija, v: Naša luč, 2/1998, str. 8
 Bratovščine, v: Naša luč, 3/1998, str. 8

Bratovščina svetega Rešnjega telesa v ljubljanski stolnici, v: Naša luč, 4/1998, str. 8
 Bratovščina Matere božje sedem žalosti v Celju, v: Naša luč, 5/1998, str. 8
 Bratovščina sv. Jurija v notranjeavstrijskih deželah, v: Naša luč, 6/1998, str. 8
 Bratovščina sv. Krištofa v Ljubljani, v: Naša luč, 7/1998, str. 8
 Bratovščina sv. Hieronima v Vidma, v: Naša luč, 7/1998, str. 8
 Bratovščina sv. Cecilija v Kamniku, v: Naša luč, 8/1998, str. 8
 Cerkevna uprava in Slovenci, v: Drevesa, Ljubljana 1998, letnik 5, št. 1-2, str. 28-33
 Cerkevna uprava in Slovenci, v: Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti, Zbornik referatov mednarodnega znanstvenega simpozija, Maribor, 16. - 17. april 1998, Maribor 1998, str. 198-215
 Jože Mlinarič, Marenberški dominikanski samostan 1251-1782, Celje 1997, v: Zgodovina v šoli, letnik 7, 1998, št. 2, str. 57-58, ocena
 Apostolski vizitaciji ljubljanske škofije 1607/08 in 1620/21, v: Hrečov simpozij v Rimu (Simoziji v Rimu 15), Celje 1998, str. 119-138
 Versko življenje v Ljubljani od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, v: Od Maribora do Trsta, Zbornik mednarodnega simpozija Slovenska mesta od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, Maribor, 8. - 10. maja 1997, Maribor 1998, str. 323-333
 Svetne in redovne kleriške skupnosti v srednjem veku na Slovenskem, v: Srednjeveška glasha na Slovenskem in njene evropske vzporednice, Mednarodni simozij, Ljubljana, 19. - 29. junija 1997, Ljubljana 1998, str. 29-37
 Srebrnič Josip, v: ES 12/1998, str. 246
 Stohej Jurij, v: ES 12/1998, str. 324
 Šiški samostan, v: ES 12/1998, str. 320-321
 Bratovščina sv. Uršule za srečno smrt, v: Naša luč, 10/1998, str. 8
 Resnici na ljubo, Izjave ljubljanskih škofov o mednarodnih dogodkih, Ljubljana, 1998
 Slovenska škofovska konferenca, v: ES 12/1998, str. 12

Ljuba DORNIK ŠUBELJ

Poročilo OZNE o agenturah na območju Slovenije (historična dokumentacija), v: Prispevki za novejšo zgodovino, Istitut za novejšo zgodovino, letnik 38, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 178-197

Vladimir DROBNJAK

Integralni informacijski sistem v Arhivu Makedonije, Zbornik referatov 18. posvetovanja Arhivskega društva Slovenije, Arhivi in računalništvo, Gozd Martuljek 1998, str. 51-54

Natalija GLAŽAR

Javnopravni - zasebno pravni interesi v arhivu, v: Arhivi, letnik 21, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 19-25
Arhivi v dobi informacijske tehnologije, v: Zbornik referatov 18. posvetovanja Arhivskega društva Slovenije, Arhivi in računalništvo, Gozd Martuljek 1998, str. 55-59

Metka GOMBAČ

Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor in njegovo delovanje v zvezi s problematiko meje med Italijo in Jugoslavijo 1945-1947, v: Kronika - časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana 1997, letnik 45, št. 3, str. 74-81
Mednarodna konferenca Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji, Koper, Nova Gorica, 25.-27. septembra 1997, v: Kronika - časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana 1997, letnik 45, št. 3, str. 100-103
Marko Tavčar, Igon Pelikan, Nevenka Troha, Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1947, v: Kronika - časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana 1998, letnik 46, št. 1-2, str. 182-183

Vesna GOTOVINA

Izobraževanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom, v: Sodobni arhivi 20, Radenci 1998, str. 95-99
Nekaj izkušenj pri delu z novim računalniškim programom INFO-ARH na gradivu republiških upravnih organov po letu 1945, v: Zbornik referatov 18. posvetovanja Arhivskega društva Slovenije, Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Arhivi in računalništvo, Gozd Martuljek 1998, str. 80-81
Posvetovanje arhivskega društva Hrvaške, Opatija, 14. - 17. oktobra 1998, v: Arhivi 21, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 97-98

Marija BERNJA MASTEN

Prizadevanja za izdajo faksimila ptujskega statuta so trajala 90 let / 90 Jahre andauernde Bemühungen um die Faksimileausgabe des Stadtrechtes von Ptuj, Statut mesta Ptuj 1376, študijska izdaja, str. 7-20
Janez Puh (1862-1914), Janez Puh, človek-izumitelj-tovarnar-vizionar, Ljubljana 1998 str. 25-26
Po sledeh napredka v Puhovem času, Arhivsko gradivo o tehničnih novitetah 19. stoletja v Zgodovinskem arhivu Ptuj (ZAP), Janez Puh, človek-izumitelj-tovarnar-vizionar, Ljubljana 1998, str. 87-91

Ravnatelj prof. Anton Klasič je ustvaril zbirko listin, Anton Klasič, zbornik, Ptuj 1998, str. 46-59
Kronika Mestne župnije Ptuj 1732, Ptujška župnijska cerkev sv. Jurija, Ptuj 1998, str. 113-137
Bogaboječa, možin pokorna, premdarna, pametna, izobražena, a nešolana ženska, O izobraževanju in vzgoji žensk od srednjega veka do Marije Terezije na Slovenskem, Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes, Zbornik, Ptuj 1998, str. 26-46
90-letnica Septembrskih dogodkov, Na Pujju 12. septembra 1998, refektorij minoritskega samostana, Ptuj 1998, katalog k razstavi, soavtorica Irena Mavrič
Mednarodna pomoč AD BIH, Obvestila ARS, Ljubljana 1998

Bojan HIMMLERICH

Celje v letih prve svetovne vojne 1914-1918, Odsevi preteklosti 2, Iz zgodovine Celja 1848-1918, Celje 1998, str. 87-126
Prva svetovna vojna v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje, Zgodovinski arhiv Celje 1998, 20. str., razstavni katalog

Mira HODNIK

V Idrijo se je pripeljal prvi rudniški avtomobil..., Kronika - časopis za slovensko krajevno zgodovino, letnik 46, št. 3, Ljubljana 1998, str. 77-88
Puchi so že dobri, le ceste so slabe, Janez Puh, človek-izumitelj-tovarnar-vizionar, Gradivo in razprave 3, Zgodovinski arhiv Ptuj 1998, str. 83-86
Razstava "Sto let Zgodovinskega arhiva Ljubljana", Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 145-147
Sokolsko društvo Dolenji Logatec 1908-1941, Mentorstvo pri raziskovalni nalogi zgodovinskega krožka OŠ "8 talcev" Logatec, 1998

Mateja JERAJ

Arhivsko gradivo republiške organizacije Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije 1945-1990, v: Arhivi, letnik 21, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 67-72

Daniela JURIČIĆ ČARGO

O odnosih kranjske dežele do habsburške Istre v kranjskih virih 16. stoletja, v: Annales, Anali za istrske in mediteranske študije, zv. 14, Koper 1998, str. 167-178
Urbar samostana Svetoga Petra u Šnmi iz 1714. godine, v: Vjesnik Istarskog arhiva, zv. 4-5 (1994-1995), Pazin 1998, str. 177-190

Nada JURKOVIČ

Mestna župnija in šolstvo, Zbornik Ptujška župnijska cerkev sv. Jurija, Ptuj 1998, str. 159-165
Podoba Janeza Puha skozi zapisišinske spise, Monografija Janez Puh - Johann Puch, človek, izumitelj,

- tovarnar, vizionar, Ljubljana 1998, str. 47-48
 Odkritje Miklošičevega spomenika v Ljutomerju, Zgodovinski listi, glasilo Zgodovinskega društva Ljutomer, letnik 7, leto 1998, št. 1, str. 66-69
 Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Folge 47, Graz 1997, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 131-132

Vladimir KOLOŠA

- Common Archival Heritage in the Light of Historical Succession by the Republic of Slovenia, v: The Common Archival Heritage of States and Nations of Central and Eastern Europe. Materials of the International Conference, Goławice, October 22-24, 1997, edited by Władysław Stopniak, Warszawa 1998, str. 36-47

Mirjana KONTEŠTABIJE ROVIS

- Proti toku, ob 50-letnici smrti Virgilija Ščeka, Primorske novice, 3. in 10. julij 1998
 Virgilij Šček, Poslanec v rimskem parlamentu, Popis fonda, Pokrajinski arhiv Koper, 1998, 123 str.
 Življenje v Kopru v času beneške nadoblasti, Pokrajinski arhiv Koper 1998, katalog k razstavi, soavtorica Zdenka Bonin
 Arhivsko gradivo o bratovščinah v Pokrajinskem arhivu Koper, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 65-66

Janez KOPAČ

- Razstavi in katalogu na pot, 100 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1998, razstavni katalog
 Na prelomu tisočletja, 100 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1998, razstavni katalog, str. 7-25
 100 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Arhivi in računalništvo, Zbornik referatov 18. posvetovanja Arhivskega društva Slovenije, Gozd Martuljek 1998, str. 6-13
 Uvodna beseda, predgovor v publikaciji Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana (1320-1782), Gradivo in razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana 20, Ljubljana 1998, str. 5
 Uvodna razmišljanja, predgovor v publikaciji Ljubljanski sodniki in župani, 1. zvezek, Sodniki 1269-1504, Gradivo in razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana 20, Ljubljana 1998, str. 3-4
 Sto let Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Osem kilometrov preteklosti, Janez Kopač, intervju za Suvanja, prilogo Gorenjskega glasa, Gorenjski glas, Kranj 1998, št. 51, str. 26-27

Marija KOS

- Dr. France Prešeren v dokumentih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Kranjčan, 1998/17, št. 19, str. 9
 100-letnica Zgodovinskega arhiva Ljubljana in 25-letnica Enote za Gorenjsko Kranj, Kranjčan, 1998/17, št. 19, str. 10-11

Malevž KOŠIR

- Na gradbo z veččami!, Gorenjski muzej Kranj, Kranj 1998, 85 str.
 Prostožidarstvo v habsburški monarhiji v 18. stoletju s posebnim oziroma na prostožidarski loži "Zdržena sreča" v Mariboru in ložo "Dohrodetnost in stapovitnost" v Ljubljani, v: Kronika, Ljubljana 1998, letnik 46, št. 1-2, str. 41-65

Branko KOZJINA

- Republiški upravni organi v letih 1963-1974, v: Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 7-17

Duša KRNEJ UMEK

- Razvoj etnične podobe Istre, Vprašanje oblikovanja slovenskega etničnega prostora in državnega prostora s posebnim poudarkom na slovensko hrvaški meji v Istri, Zbornik referatov okrogle mize, Portorož, 21. februar 1998, Ljubljana 1998, str. 23-26
 Arhivsko gradivo Okrajnega sodišča Koper od 1814 do 1922 v okviru upravno-politične in sodne ureditve Primorja, Sodobni arhivi '98, XX. Posvetovanje o strokovnih in tehničnih vprašanjih v arhivih, Maribor 1998, str. 59-77
 Svetovljansko in domačijsko, Istrske teme 1/1998, št. 3, str. 6
 Okraj in občina Koper od 1814 do 1965, Glas 2/1998, št. 13, str. 3

Ivan LOVRENČIČ

- Pozabljeni Slovenec dr. Franc Jurtela, Septembrski dogodki 1908, zbornik Zgodovinsko društvo Ptuj, Ptuj 1998, str. 87-91
 Vitomarci v arhivskih dokumentih, 700-letnica prve omenbe kraja Vitomarci: 1297-1997, Krajevna skupnost Sv. Andraž 1997, 1997, str. 8-10
 Kdo si Janez Puh, Johann Puch, Janez Pub - človek, izumitelj, industrijalec, Zgodovinski arhiv Ptuj, Ptuj 1997, 12. str., soavtorica Kristina Šamperl Ptuj

Meta MATIJEVIČ

- Meščanska garda v Novem mestu, Rast, Novo mesto 1998, št. 3, str. 252-264
 Godba meščanske garde v Novem mestu, Rast, Novo mesto 1998, št. 5, str. 471
 Napad kmetov na francoske vojake v Novem mestu leta 1809, Kronika, letnik 46, Ljubljana 1998, str. 42

Jelka MELIK

- Odvetništvo v Sloveniji 1918-1941, v: Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 32-34

Milko MIKOLA

Povoje nasilne razlastitve premoženja v Sloveniji, Zbornik Tema stran meseca, Ljubljana 1998, str. 53-64

Razvoj industrije na območju Celja od začetkov do prve svetovne vojne, Odsevi preteklosti 2, Iz zgodovine Celja 1848-1918, Celje 1998, str. 155-185

Mija MRAVLJA

Arhivčkovi v krogu samih štiritisočakov - Strokovna ekskurzija Arhivskega društva Slovenije od 29. maja do 2. junija 1998, Obvestila ARS, 1998/XIV, št. 2, str. 97-102

Tjaša MRGOLE JUKIČ

V šolo grem, pa pika, Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes, Zgodovinski arhiv Ptuj, 1998

Metka NUSDORFER VUKSANOVIČ

Pavel Plesničar, Ajdovščina, Pogled v njeno preteklost, komentirana objava zgodovine Ajdovščine in Šturij, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Nova Gorica 1997, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 130, poročilo

Brane OBLAK

Služba družbenega knjigovodstva Ptuj, Zaključni računi 1953-1986, Ptuj 1998,

zgodovinska - inventar

Pridobitve gradiva v času službovanja prof. Antona Klasince v Ptujskem arhivu, Zbornik Anton Klasince, Ptuj 1998, str. 60-75.

Aleksandra PAVŠIČ MILOST

Petdeset let Glashene šole Vinka Vodopivca Ajdovščina, Primorska srečanja, revija za družboslovje in kulturo, št. 204/1998, str. 315-316, poročilo

Barbara PEŠAK MIKEC

Obrt na Slovenskem in njeno arhivsko gradivo, Zbornik obrt v naši kraji, Strokovni seminar za mentorje zgodovinskih krožkov, Zveza prijateljev Mladine Slovenije, Ljubljana 1998

Puh v arhivu Mesta Ljubljane od preloma stoletja do konca 2. svetovne vojne, Janez Puh, človek-izumitelj-tovarnar-vizionar, Gradivo in razprave 3, Zgodovinski arhiv Ptuj 1998

Cirkus v Ljubljani do 1. svetovne vojne, Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2, poročilo

Cirkus v Ljubljani do 1. svetovne vojne, Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Obvestila ARS, Ljubljana 1998, poročilo

Janez PIRC

Obisk Državnega centralnega rudarskega arhiva v Banski Štiavnici na Slovaškem, 7. - 11. 1998, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2

Olga PIVK

Splošni mednarodni standardi za arhivsko popisovanje, Mednarodni standardi za arhivski zapis o ustvarjalcih arhivskega gradiva: pravnih osebah, fizičnih osebah in družinah, Ljubljana 1998, 73 strani, prevod

Darija PLEVEL

Baza podatkov o arhivskem gradivu, v: Zbornik referatov posvetovanja INDO'98, Informatika v državnih organih, Portorož 1998, str. 195

Alberto PUCER

Piran - arhitekturni biser našega primorja, Slovstveni in kulturnozgodovinski vodnik po Sloveniji, 6, Notranjska, Kras in južna Primorska, Ljubljana 1998, str. 199-206, soavtor

120 let piranskega arhiva, Rodna grnda, marec 1998, št. 3, str. 16

120 let piranskega arhiva, Annales 10/97, str. 348

L'archivio di Pirano si presenta, Lasa pur dir, Edizione speciale, Pirano 1997(1998), str. 122-124

Čas romarskih shodov, Primorske novice, 14.8.1998, št. 63, str. 16

Božidar Jakac in njegova Istra, Brazde s trmuna, Ljpar 1998, št. 3, str. 39-40

Blaženi Elio, Istran: koledar za navadno leto 1999, KPD Jadran Dekani, december 1998, str. 78

Krkavški vikariat v 17.-18.stoletju, Istran: koledar za navadno leto 1999, KPD Jadran Dekani, december 1998, str. 79-85

Regesti (6), Dušan Kos, Kdor z mestom ne trpi, naj se z njim ne krepji, Ljubljana 1998

O nekaterih praznikih v Piranu, Istran: koledar za navadno leto 1999, KPD Jadran Dekani, december 1998, str. 87-89

Branko RADULIČ

Neznosen hrup in vonj po bencinskih hlapih v dvajsetih letih tega stoletja, v: Janez Puh, Človek-izumitelj-tovarnar-vizionar, Zgodovinski arhiv na Ptuj, Ptuj 1998, Gradivo in razprave, zvezek 3, str. 93-102

Marta RAU SELIČ

Motorizirana prevozna sredstva v očeh njihovega sodobnika filma, v: Janez Puh - izumitelj-tovarnar-vizionar, Gradivo in razprave, Zgodovinski arhiv na Ptuj, 1998, zvezek 3, str. 103-104

Špice ali osti ali osati ali nekaj novega o filmu, njegovi uporabi, filmski špici ..., v: Zbornik re-

teratov 18. posvetovanja Arhivskega društva Slovenije, Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Arhivi in računalništvo, Gozd Martuljek 1998, str. 94-100

Tatjana REZEC STIBILJ

Radiotelevizija Slovenija, v: Slovenski film in njegovo varovanje, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1998, str. 84-86

Jurij ROSA

Na solkanskem polju je raslo mesto, 50 let Nove Gorice, 50 (naj)starejših posamičnih javnih stavb v mestu Nova Gorica, zgrajenih od leta 1948 dalje, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Nova Gorica 1998, 67 str., katalog k razstavi, soavtor

Planinsko društvo Podnanos - 15 let, jubilejna publikacija, Planinski vestnik, 1998, št. 7-8, str. 351-352

Prof. Ivan Rudolf - narodni buditelj, Maistrov borec, tigrovec, organizator prekomorcev v Afriki, Vipavski glas, december 1998, št. 47, str. 25-27

Marjan ROŽAC

Regesti (10), Dušan Kos, Kdor z mestom ne trpi, naj se z njim ne krepí, Ljubljana 1998

Aleksandra SERŠE

The History of Adult Education in Slovenia during the Period 1750-1850: An Epoch of Slovenian Craft School Movement as Mirrored in the Lives of Prominent Reformers, v: Zbornik / Personality and Biography in the History of Adult Education, vol. II: Biographies of Adult Educators from Five Continents, 38 Peter Lang, Frankfurt am Main 1998, str. 785-798

Izobraževanje odraslih v obdobju po drugi svetovni vojni, v: Zbornik / Prispevki k zgodovini izobraževanja odraslih (1945-1990), 2. del, Zbirka zgodovina izobraževanja odraslih, 5. zvezek (poročilo o raziskavi), Kranj: Moderna organizacija 1998, str. 22-97

Avtomobilizem na Kranjskem in Janez Puh, izumitelj in industrijalec slovenskega rodu v luči arhivskega gradiva Arhiva Republike Slovenije, v: Janez Puh, Človek-izumitelj-tovarnar-vizionar, Zgodovinski arhiv na Ptuj, Gradivo in razprave, zvezek 3, Ptuj 1998, str. 73-81

"Ženske naj bodo doma, naj bodo dobre gospodinje in matere", v: Zbornik, Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes, Ptuj 1998, str. 47-71

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, 4. zvezek, Ljubljana 1998

Način odlaganja spisov pri upravnih in avtonomnih organih na deželni in lokalni ravni v drugi polovici devetnajstega stoletja, v: Arhivi, letnik 21, št. 1-2, Ljubljana 1998, str. 26

Zarka SKRABI

Jubilej Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Rast, Novo mesto 1998, št. 5, str. 464-470

Gorazd STARINA

Celje in krimska vojna, Iz zgodovine Celja 1848-1919, Celje 1998, str. 73-87

Dimež in njegovi, O Kranjskih Janezih, ki so služili cesarja najraje kar v domačih gozdovih, ali: Oporočniki po kranjsko, Zgodovinski časopis 1997/4, Ljubljana 1998, str. 483-516

Jože SUHADOLNIK

Knjigi na pot, Gorazd Humar, Zmajski most, Nova Gorica 1998, str. 4-5

Kristina ŠAMPERI, PURG

Uvodnik, Janez Puh, človek-izumitelj-tovarnar-vizionar, Ljubljana 1998, str. 3

Janez Puh - raznolika in večplastna osebnost, Janez Puh, človek-izumitelj-tovarnar-vizionar, Ljubljana 1998, str. 19-20

Zakaj je ostal Janez Puh Slovencem toliko časa neopazen in nezanimiv, Janez Puh, človek-izumitelj-tovarnar-vizionar, Ljubljana 1998, str. 27-37

Janez Puh danes - kol razlog za proslave, raziskave, navdih, zbiranje, Janez Puh, človek-izumitelj-tovarnar-vizionar, Ljubljana 1998, str. 179-183

Bibliografija o Janezu Puhu, Janez Puh, človek-izumitelj-tovarnar-vizionar, Ljubljana 1998, str. 230-233

Izbor fotografij, Janez Puh, človek-izumitelj-tovarnar-vizionar, Ljubljana 1998, str. 211

Septembrski dogodki v luči časopisa Štajerc in nekaj izhodišč za opredelitev leta 1908 kot prelomnega v slovenski zgodovini, Zbornik - Septembrski dogodki 1908, Zgodovinsko društvo Ptuj 1998, stran 69-80

Biografija prof. Antona Klasince, Zbornik - Anton Klasinc, Ptuj 1998, str. 9-45

Kipar Janko Petek, V pričakovanju, Galerija Sv. Jurij, 23. maj 1998, Ptuj 1998, zloženska

Klasinc Anton, ob 90-letnici rojstva, Arhivski utrinki, življenje in delo, Ptuj 5.6.1998, zloženska

Janez Puh Johann Puch - človek-izumitelj-tovarnar 1862-1914 Sakušak - Zagreb,

Maribor, 22. avgust 1998, Ptuj 1998, 6 strani, zloženska

Cerkev Sv. Leopold, Nova vas pri Ptuj, Ptuj 1998, 10 strani, zloženska

Veliki izumitelj, avstroogrski državljani - Slovenci Janez Puh - človek za 3. tisočletje, Velika nagrada Perutnine Ptuj, jubilejni 5. grand prix Puch, Ptuj, 2. maj 1998

Janez Puh - Johann Puch, Bilten - 10. mednarodni Rally starodobnih motornih vozil, 23. 8. 1998

Napovedna razstava o Janezu Puhu, izumitelju in industrijalcu slovenskega rodu, Kronika, časopis

- za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana 1998, stran 174 - 175
- Odprte stare samostanske knjižnice in predstavitev prispevkov za kroniko - 13. aprila 1998 v Piranu, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, številka 1-2, stran 121
- Janez Puh - človek, izumitelj, tovarnar, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, številka 1-2, stran 147
- Mentorju prof. Klasincu, "nesojenemu arhivskemu svelniku" ob 90. obletnici rojstva, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, številka 1-2, stran 152
- Arhivistu in mentorju prof. Antonu Klasincu ob 90-letnici rojstva, SAC (slovenski arhivski časopis), Maribor 1998, letnik 5, št. 3-4, stran 19-20
- Urinski z znanstvenega simpozija ob 1150-letnici posvetitve mestne cerkve na Ptuj, Ptujčan, Glasilo mestne občine Ptuj, 29. maj 1998, št. 4, stran 3
- Drugi mednarodni simpozij o ptujskem mestnem pravu v srednjeevropskem prostoru, Ptujčan, Glasilo mestne občine Ptuj, 29. november, št. 11, stran 3
- Imenovanje ulice po Janezu Puhu, Ptujčan, 29. julij 1998, stran 9
- Motorno kolo iz leta 1910, Ljutomer - prvo srečanje Puhovih vozil, Tednik, četrtek, 23. julij, 1998, stran 28
- Učna ura o Janezu Puhu, Tednik, 8. januar 1998, št. 1, stran 7
- Kaj je novega pri projektu Janez Puh, Tednik, 12. marec 1998, št. 10, stran 8
- Koli, motor in seveda dirke, Tednik, 14. maj 1998, št. 19, stran 5
- Kar se Janezek nauči ... , Tednik, 4. junij 1998, št. 22, stran 4
- Arhivistika po Klasincu, Tednik, 18. junij 1998, št. 24, stran 5
- Pa Puhovih poteh, Tednik, 18. junij 1998, št. 24, stran 9
- Septembrski dogodki v hiši časopisa Štajerc, Tednik, 10. september 1998, št. 36, stran 6
- Monografija postaja resničnost, Tednik, 26. november 1998, št. 47, stran 5
- Janez Puh, Delo, 18. 12. 1998, Kažipat danes, stran 15
- Izšla je Monografija o Janezu Puhu, Predstavitev 18. decembra, Tednik, 17. december 1998, stran 4
- Izšla je knjiga, ki je vredna Janeza Puha, MOTOR - CLASIC, letnik 4, št. 1, 29. marec 1999, stran od 25 do 27
- Obvestila, Arhiva RS, Ljubljana dec. 1998, Arhivi v hiši Monografije o Janezu Puhu, str. 24-27
- Projekt o Janezu Puhu, Ptujčan, 22. julij 1999, str. 21
- Patenti Janeza Puha na steklu, Tednik, 29. julij 1999, str. 18

Judita ŠEGA

- Delavni red Krennerjeve suknarne, Loški razgledi 44, Škofja Loka 1997, str. 46-68

Tatjana ŠENK

- Sto let dela z arhivskimi dokumenti, 100 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1998, str. 31-47, razstveni katalog

Franco ŠTUKL

- Škofjelaška zemljiška knjiga, Gorenjski glas, št. 5, 3. 7. 1998, str. 27
- Dr. Janez Veiler (1896-1964), Vodnik po loškem ozemlju 7, Crngrob, Škofja Loka 1998, str. 11-12
- Crngrob in vasi na jugozahodnem delu Šorškega polja, Vodnik po loškem ozemlju 7, Škofja Loka 1998, str. 147-162
- Iz zgodovine cerkve sv. Jakoba v Škofji Loki, Loški razgledi 44, Škofja Loka 1997, str. 46-68
- Celovska tradicija, Loški razgledi 44, Škofja Loka 1997, str. 333
- Dr. Branko Berčič, častni član Muzejskega društva, Loški razgledi 44, Škofja Loka 1997, str. 333
- Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki, Loški razgledi 44, Škofja Loka 1997, str. 334-338

Branko ŠUŠTAR

- Slovenski šolski muzej je stoletnik, Mahorjev koledar 1999, Celje 1998, str. 186-190
- Stoletne arhivske in muzejske korenine v Ljubljani: Zgodovinski arhiv Ljubljana in Slovenski šolski muzej 1898-1998, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino 46, Ljubljana 1998, št. 3, str. 123-129
- Zbirke Slovenskega šolskega muzeja v zadnjih letih: Arhivska zbirka, Šolska kronika 7/XXXI, Ljubljana 1998, str. 34-36
- Šestdesetletni jubilej prof. Tatjane Hajan, Šolska kronika 7/XXXI, Ljubljana 1998, str. 246-249
- Oh razstavi Od mature do mature, Šolska kronika 7/XXXI, Ljubljana 1998, str. 271-274
- Šolstva na razstavi "Homo sum..." Ivan Hribar in njegova Ljubljana, Šolska kronika 7/XXXI, Ljubljana 1998, str. 274-277
- 100 let Slovenskega šolskega muzeja, Šolski razgledi, Ljubljana 1998, št. 16, str. 11 (soavtorica Lučka Lešnik)

Milica TREBŠE ŠTOLFA

- "Zaživim med prijatelji", Milan Štefaneč, Rodna gruda, Slovenska izseljenska matica Ljubljana, Letnik XLV, Ljubljana 1998, št. 1, str. 43-45
- Slovenski Nagelj v Torontu cveti in dehti že štiri desetletja, Slovenski izseljenski koledar 1999, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana 1998, str. 97-106
- Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, Zv. št. 7, ISI ZRC SAZU Ljubljana 1996, Arhivi XX, Ljubljana 1997, št. 1-2, str. 284-285
- Tradicionalni koledar za izseljence, Primorska srečanja št. 202/98, Nova Gorica 1998, str. 186-187
- Dve domovini/Two Homelands zv. št. 8, ZRC SAZU

Ljubljana 1997, Primorska srečanja št. 204/98, Nova Gorica 1998, str. 357-358

Evidentiranje arhivskega gradiva v National Archives and Record Administration (NARA) v Washington, D.C., 1.-13. junij 1998, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 118-121

Drago TRPIN

Božo Otorepec, Dragan Matić, Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana (1320-1782), Ljubljana 1998, v: Arhivi, letnik 21, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 123-124, ocena

Lajz TRŠAN

Prikazi totalitarizma v slovenskem dokumentarnem filmu, v: Temna stran meseca, Ljubljana 1998, str. 7-8

Trideset let slovenskega filmskega arhiva, v: Slovenski film in njegovo varovanje, Ljubljana 1998, str. 9-22

Trideset let slovenskega filmskega arhiva, v: Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 106-108

Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije, kazala, Ljubljana 1998, str. 463-551, soavtor V. Sunčič

Smlednik v času Jakoba Aljaža, Smlednik 1998, 4 strani

Vlasta TUL

50 let Glasbene šole Vinka Vodopivca Ajdovščina, Ajdovščina 1998, 67 str.

Med nebom in zemljo, razstava fotografij Johanna Freuda, posvečena 80-letnici konca prve svetovne vojne, Nova Gorica, Ajdovščina 1998, zgibanka

Računalnik kot pripomoček pri pripravi vodnika po arhivskih fondih in zbirkah, Arhivi in računalništvo, 18. posvetovanje ADS, Gozd Martuljek 1998, str. 64-67

Ob stoletnem jubileju slovenskega šolskega muzeja, Annales, Series historia et sociologia, let. 12, št. 12, 1998, str. 191-195

Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje, Ljubljana 1997, št. 6-XXX, Kronika, časopis za krajevno zgodovino, Ljubljana 1998, št. 46, str. 179-180 (ocena)

Vjesnik državnog arhiva u Rijeci, zvezek XXXIX, Reka 1997, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 132-133, poročilo

Ivanka URŠIČ

Na solkanskem polju je raslo mesto, 50 let Nove Gorice, 50 (naj)starejših posamičnih javnih stavb v mestu Nova Gorica, zgrajenih od leta 1948 dalje, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Nova Gorica 1998, katalog k razstavi, 67 str., soavtor

Andrej ZADNIKAR

Vodni znak, v: Arhivi, letnik 21, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 59-63

Osební fond Franza Stuehlika, kaplana ljubljanske komende Nemškega viteškega reda, v: Arhivi, letnik 21, Ljubljana 1998, št. 1-2, 1998, str. 64

Načrti ljubljanske komende Nemškega viteškega reda v zbirki načrtov Arhiva Republike Slovenije, Acta historiae artis slovenica, 1998, št. 3, str. 157-159

Maruša ZAGRADNIK

Gospodarska ohromitev Slovenskega Primorja v času okupacijskih con (1945-1954), Gospodarske krize in Slovenci, povzetki referatov s posveta z dne 21. maja 1998, Inštitut za novejšo zgodovino in Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana 1998

Ivanka ZAJC CIZELJ

Društveno življenje v Celju do leta 1918, Odsevi preteklosti 2, Iz Zgodovine Celja 1848-1918, Celje 1998, str. 207, 236

Šolstvo v Celju 1848-1918, Odsevi preteklosti 2, Iz zgodovine Celja 1848-1918, Celje 1998, str. 275-306

Zdravstvo in socialno varstvo v Celju 1848-1918, Odsevi preteklosti 2, Iz zgodovine Celja 1848-1918, Celje 1998, str. 307-322

Okrožni urad Celje 1798-1850, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 1998, Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje, Inventar 2, 272 str.

Hedvika ZDOVC

Zgodovinski arhiv Celje na internetu, Zbornik 18. Posvetovanje arhivskega društva Slovenije 1998, str. 68-69

Statistično poročilo Okrajnega urada Sevnica za predhodno študijo zavarovanja proti toči, Arhivi XXI, Ljubljana 1998, št. 1-2

Žiga ŽELEZNIK

Nekaj misli k valorizaciji računalniško zapisanih podatkov, Sodobni arhivi XX, Maribor 1998

Arhiviranje elektronskih zapisov v arhivih, Arhivi in računalništvo, Zbornik referatov 18. posvetovanja Arhivskega društva Slovenije, Gozd Martuljek 1998

Aleksander ŽIŽEK

Bilo bi pa fino, če..., Zgodovina za vse, vse za zgodovino, leto V, Celje 1998, letnik XIV, št. 2, str. 103-105

Redna letna predstavitev tiskov Zgodovinskega arhiva Celje, Obvestila ARS, letnik XIV, Ljubljana 1998, št. 2, str. 32

Juže ŽONTAR

Slovenien: Das neue Gesetz über Archivgut und Archive, Der Archivar 51, 2, Mai 1998, str. 290-296

Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848, Ljubljana 1998, 265 str.

Gli archivi sloveni: ieri, oggi e domani, Rassegna degli Archivi di Stato 57/1997, n. 2-3, Roma 1998, str. 399-414

Sto let provenienčnega načela - petdeset let Mednarodnega arhivskega sveta, v: Arhivi 21, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 1-5

Vladimir ŽUMER

Działalność służb archiwalnych Republiki Słowenii, v: Archeion, Warszawa, 1997, XCVIII, str. 122-141

Die Archive der Republik Slowenien. The Archives of the Republic of Slovenia. Les Archives de la République de Slovénie, v: INSAR, European Archives News, European Commission, Brussels, 1998, Number 4, str. 9-10

Predgovor, v: Slovenski filmski arhiv in njegovo varovanje. 30 let Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije: Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1998, str. 5-8

Ob prvih mednarodnih arhivskih standardih, v: Splošni mednarodni standardi za arhivsko popisovanje, Mednarodni standardi za arhivski zapis o ustvarjalecih arhivskega gradiva: pravnih osebah, fizičnih osebah in družinah: Arhiv Republike slovenije, Ljubljana 1998, str. 5-9

Standardizacija popisovanja in evidenc arhivskega gradiva, v: Arhivi in računalništvo, 18, posvetovanje Arhivskega društva Slovenije in Zgodovinskega arhiva Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, Gozd Martuljek 1998, str. 24-38

Ob stoletnici Zgodovinskega arhiva Ljubljana, v: Arhivi, letnik 21, Ljubljana 1998, št. 1-2, str. 100-103

PETER RIBNIKAR,

UDK 37.014.35(497.4)"1601/1918"

arhivski svetnik v pokoju, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

ŠTUDENTSKE IN DIJAŠKE ŠTIPENDIJSKE USTANOVE NA KRANJSKEM

Avtor v članku prikazuje nastanek in vlogo študentskih in dijaških štipendijskih ustanov, ki so bile registrirane na Kranjskem v letih od 1601 do 1918. Nadalje podaja kronološki seznam štipendijskih ustanov s podatki o ustanovnikih, številu štipendijskih mest, višini štipendije, upravičencu do prejemanja štipendije, vrsti šole z rokom trajanja prejemanja štipendije ter podatke o upravičencu za podeljevanje štipendije.

Študentske štipendijske ustanove so z ustanovno listino ustanovniki ustanavljali še za svojega življenja. V testamentu so z izraženo poslednjo voljo namenjali neka vsota denarja in drugega premoženja šolanju svojih sorodnikov in drugim dijakom in študentom, potrebnim podpore. Sprva so sprejemali štipendije le dijaki srednjih šol in semenišč na Kranjskem ter študenti univerz in visokih šol, od 19. stoletja dalje pa tudi učenci osnovnih, meščanskih in obrtnih šol. Večina ustanovnikov je štipendije namenjala šolanju svojih sorodnikov, če teh ni bilo, pa so jih prejemale drugi revni, pridni študirajoči mladeniči na Kranjskem. Ustanovne listine so vsebovale vsa določila o podeljevanju štipendij, predvsem podatke o številu štipendijskih mest, o višini štipendije, vrsti šole, času trajanju štipendiranja, podatke o upravičencih za podeljevanje štipendij, v nekaterih primerih pa so bile v njih tudi zahteve ustanovnika do prejemnika štipendije.

V obdobju od 1601 do 1918 je bilo na Kranjskem ustanovljeno 221 štipendijskih oziroma dijaških štipendijskih ustanov, od teh jih je imelo 114 po eno, 49 po dve, 19 po tri, 8 pa štiri, 4 po pet, 3 po šest, 2 po sedem, 2 po deset, 3 po dvanajst, 1 po šestnajst, 1 po dvajset in 1 po štirindvajset štipendijskih mest.

JOŽE ŽONTAR,

UDK 930.251.01(091)

dr., redni profesor, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, in svetovalec vlade RS v pokoju, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

ZGODOVINOPISJE IN ARHIVISTIKA

Z uveljavljanjem kritičnega zgodovinopisja se je v prvi polovici 19. stoletja dokončno razširilo zgodovinsko zanimanje tudi na področje aktovnega gradiva. Ob zgodovinskih pomožnih vedah so si arhivistiko predstavljali kot delovni napotek za opis arhivov. Polekoma že tik pred drugo svetovno vojno, predvsem pa po njej se je začelo novo obdobje arhivistike. Arhivska dejavnost se je postopno začela osvobajati združbe z zgodovinsko znanostjo. Usmeritev po kateri naj bi arhivistika služila bolj splošnim potrebam kot pa le potrebam zgodovinarjev, ter osredotočanje na novejšo gradivo sta imela za posledico bolj metodično, izčrpno, sistematično in objektivno pot zbiranja, odhiranja in popisovanja arhivov. To je bil obenem tudi pogoj za razvoj arhivistike kot vede in za novo definiranje odnosov z zgodovinopisjem.

PETER VODOPIVEC,

UDK 330(091)"17"

dr., redni profesor, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, in znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

ŠVEDSKI MERKANTILIST J. F. KRYGER V GLASILU KRANJSKE KMETIJSKE DRUŽBE 18. STOLETJA

Avtor v zapisu opozarja na članke E. Umek o kranjski kmetijski družbi 18. stoletja in njenih publikacijah. Pri tem se podobno kot Umekova leta 1967 ustavlja zlasti pri dveh sestavkih švedskega gospodarstvenika J. F. Krygerja in spisu tajnika kmetijske družbe v Benetkah F. Grisellinija - vsi trije so izšli v 3. in 4. zvezku družbine publikacije "Sammlung nutzlicher Unterrichte" leta 1776 oz. 1779. Po mnenju Umekove so bili za vse tri sestavke značilni pozno merkantilistični, delno pa tudi že fiziokratski nazori, avtor članka pa na podlagi poznejše razprave T. Hočevarja in natančnejših podankov o delu in življenju J. F. Krygerja to oceno nekoliko dopoljuje in razširja. Iz novega gradiva je namreč razvidno, da je Kryger bil in ostal merkantilist, Grisellini pa se je res spogledoval s fiziokratizmom. Odločitev kranjske kmetijske družbe, da podeli prvo nagrado Krygerju, drugo oz. pohvalo pa Griselliniju, tako razkriva, da so bili njeni člani in avstrijske oblasti v sedemdesetih letih 18. stoletja do fiziokratizma še nezaupljivi in zadržani, saj so jim bile ideje reformnega merkantilizma ali celo zgodnjega liberalizma bližje kot francoski fiziokrat, na katere se je skliceval Grisellini.

MARIJA OBLAK ČARNI,

UDK 341.24:930.25"1922"

direktorica Arhiva Republike Slovenije v pokoju,
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana**RIMSKA KONVENCIJA IZ LETA 1922 IN UREJANJE VPRAŠANJA ARHIVOV Z ITALIJO PO PRVI SVETOVNI VOJNI**

"Konvencija med Avstrijo, Češkoslovaško, Italijo, Poljsko, Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, Romunijo in Madžarsko o vprašanjih, ki se nanašajo na arhive" podpisana 6. 4. 1922 v Rimu, podaja poleg interpretacije določb o arhivih iz sanžermenske in trianonske mirovne pogodbe tudi splošna arhivska načela za pomoč pri njihovi izvršitvi (kako ravnati z arhivi, ki zadevajo več držav, njihova dostopnost, kdaj in kako si države naslednice zagotove "skupno uporabo", obveznosti imetnikov arhivov idr.). Konvencija ni obvezovala le Avstrije in Madžarske, ampak tudi države naslednice med seboj. Jugoslavija in Italija sta na podlagi tega sporazuma urejali medsebojna vprašanja glede arhivov po prvi svetovni vojni. Na mešani komisiji poleti 1926 v Trstu sta se sporazumeli, da bosta druga druga vrnili med vojno odnesene arhive in glede na novo mejo recipročno razdelili administrativne arhive. Izročitve arhivov so bile v letih 1926, 1929, 1941, 1942. Ko bo dostopen arhiv zunanjega ministristva v Beogradu, bo mogoče te podatke še dopolniti.

VASILIJ MELIK,

UDK 94(497.4)"1867/70"

dr., redni član SAZU, redni profesor v pokoju, Cankarjeva 11, SI-1000 Ljubljana

SVETEC IN TOMAN V DUNAJSKEM PARLAMENTU

V letih 1867-1870 so se Slovenci politično razcepili. Del se je po češkem zgledu zavzel za abstinenco v državnem zboru, del pa je sprejemal politiko "konstruktivne opozicije", ki sta jo vodila dr. Lovro Toman in Luka Svetec v državnem zboru. V adresni debati so Slovenci 5. junija 1867 tako kot Poljaki in Tirolei sprejeli dualizem. Državnemu kancelarju so sporočili svoje želje. Vsebuje jih posebna Promemoria (besedilo je tu po Fiselitu in Novicah objavljeno v slovenščini). 19. člen temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov je dobil svojo formulacijo v veliki meri po Tomanovcm prizadevanju. V obrambo politike slovenskih državnih poslancev je Svetec napisal več člankov v Novicah.

VLADIMIR ŽUMER,

UDK 930.251.01

mag., direktor Arhiva Republike Slovenije, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana**STROKOVNI IN POLITIČNI VIDIKI VALORIZACIJE ARHIVSKEGA GRADIVA**

Prispevek opozarja na številna profesionalna arhivistična načela in kriterije vrednotenja, odbiranja ter prevzemanja arhivskega gradiva, ki morajo na objektivni in strokoven način zagotavljati obranjanje optimalnega obsega arhivske kulturne dediščine ter njeno prevzemanje v arhive. Navedeno je tudi nekaj primerov političnih vidikov vrednotenja arhivskega gradiva. V zadnjih petdesetih letih so v mnogih državah sveta pogojevali prevzemanje arhivskega gradiva v arhive in s tem neposredno posegali v integriteto arhivske stroke in arhivske službe. S tem je bila arhivski kulturni dediščini povzročena velika škoda.

SAŠA SERŠE,

UDK 352/353(497.4)"1850/1900"

mag., višja svetlovalka, arhivistka, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana**UPRAVNA RAZDELITEV NA KRANJSKEM PO LETU 1848**

Prispevek obravnava organizacijo deželne in lokalne državne ter avtonomne uprave na območju Kranjske, in sicer v drugi polovici devetnajstega stoletja, ko je habsburška monarhija z reorganizacijo državne uprave dobila tisto upravno strukturo, ki se je ohranila do njenega razpada. To je bilo obdobje, ko so začeli na Dunaju delovati novo ustanovljena ministristva in parlament, na deželni stopnji namestništva oziroma deželne vlade, na lokalni pa okraji. Deželni avtonomni organi so bili deželni zbori in odbori, lokalni pa občine. Za to obdobje je bilo torej značilno, da se je poleg državnega aparata, ki je upravljal dežele v imenu dunajske vlade in ministristev, razvila še tako imenovana deželna avtonomija.

VLADIMIR KOLOŠA,

UDK 930.25:719(100)

mag., svetovalec vlade, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

SKUPNA ARHIVSKA DEDIŠČINA V LUČI ZGODOVINSKEGA NASLEDSTVA REPUBLIKE SLOVENIJE

Pri pisanju tega članka je avtor upošteval priporočila organizatorjev Mednarodne konference držav srednje in vzhodne Evrope in ga skladno s temi priporočili razdelil v šest poglavij. V prvem opredeljuje teoretične in praktične vidike pojma "skupna arhivska dediščina", v drugem in tretjem navaja zgodovinske vzroke za njen nastanek, s posebnim poudarkom na Sloveniji, v četrtem opisuje dosedanje načine reševanja problematike skupne, za slovensko zgodovino pomembne arhivske dediščine, ki jo hranijo v tujini, v petem poglavju daje na podlagi slovenskih izkušenj in priporočil Mednarodnega arhivskega sveta nekaj predlogov za reševanje te problematike v prihodnosti, v šestem pa navaja osnovne podatke o skupni arhivski dediščini, ki jo hranijo arhivi v Sloveniji in je pomembna za druge države.

STANE GRANDA,

UDK 912.43(497-12)"17"

dr., docent, višji znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana

DOLENJSKA V LUČI JOŽEFINSKIH MERJENJ

V zadnjih letih širša slovenska javnost dokaj navdušeno sprejema publikacijo Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, Josephinische Landesaufnahme 1763-1787 für das Gebiet Der Republik Slowenien, ki jo izdajata Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Arhiv Republike Slovenije, transliterirajo in prevajajo uslužbenci arhiva. Vincenc Rajšp pa dela vodi in ureja posamezne zvezke, ki vsebujejo tako karte in komentar. Karte so nedvoumno boljši del tega izjemnega podjetja jožefinske dobe, komentarji pa ne upravičijo pričakovanj. Dragocenost dela je predvsem v podatkih o komunikacijah, vodah, gradovih in trdnih stavbah. Pogrešamo podatke o obrtni dejavnosti, ki je pomembna tudi za vojsko.

Podoba Dolenjske, ki nam jo ponujajo karte in besedilo je zelo nerazveseljiva. Mnogo gozdov je v slabem stanju in neprehodnih. Razen ceste Ljubljana - Novo mesto - Karlovec in nekaterih odsekov povezave Novega mesta z Zagrebom so slabe in že ob malo daljšem deževju neprehodne. Prometna je bilo izjemno zanemarjeno širše kočevsko področje, ki je bilo dostopno predvsem s tovarnimi in jezdnimi konji.

JANEZ KOPAČ,

UDK 930.251.01(497.4)

arhivski svetovalec, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko, Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

ARHIVSKO GRADIVO IN NJEGOVI USTVARJALCI

Arhivske ustanove si svoj pomen in ugled ustvarjajo s hranbo in posredovanjem kakovostnega arhivskega gradiva. Zato sta kot predhodni fazi izjemno pomembni valorizacija ustvarjalcev in kakovostno odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva. Prispevek opozarja na nedorečenost in nejasnost sedanje arhivske zakonodaje glede valorizacije ustvarjalcev, saj le-to migne v prihodnjih letih povzročiti veliko zmede v slovenski arhivski praksi. Za kvalitetno odbiranje arhivskega gradiva če je le mogoče, naj ga opravijo ustvarjalci sami, seveda z obveznim upoštevanjem navodila pristojnega arhiva - izjemno je pomemben organizacijski načrt.

JRLKA MELJK,

UDK 930.253:343

dr., višja svetovalka, arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

ARHIVI IN KAZENSKA SODIŠČA

Slovenska najnovejša arhivska zakonodaja določa, da je arhivsko gradivo tisto dokumentarno gradivo, "ki je bilo prejeto ali je nastalo pri delu pravnih oziroma fizičnih oseb in ima trajen pomen za znanost in kulturo". Najpomembnejše gradivo je tisto, ki nosi naziv "javno arhivsko gradivo", in med njim odbrani dokumenti organov - državne oblasti. Arhivi so doslej daleč največ pozornosti in skrbi posvečali drugi veji oblasti, izvršno-upravnim organom. Sodstvo je bilo bolj ali manj zanemarjeno, vendar pa je predvsem delo kazenskih sodišč in tožilstev v vsaki dobi in vsaki družbi zelo pomembno. Kazensko sodstvo je namreč izvajalec kazenskega prava, ki kar najmočneje posega v življenje ljudi in ga usmerja. Kazensko pravo po eni strani družbo oblikuje, po drugi pa jo izraža. V njem odseva njena kulturna raven.

JEDERT VODOPIVEC,

UDK 025.7"04/14"

dr., pomočnica direktorja - vodja Sektorja za restavracijo in konservacijo arhivskega gradiva,
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

RAZVOJ STRUKTUR V SREDNJEVEŠKIH ROKOPISNIH VEZAVAH SOODVISNOST S KONSERVATORSKIMI POSEGI

Pričujoči članek je izvleček iz uvodnih in sklepnih poglavij raziskave "Razvoj struktur v srednjeveških rokopisnih vezavah - soodvisnost s konservatorskimi posegi". V njem so predstavljeni cilji, metoda dela, uporabljeno arhivsko in knjižnično gradivo ter smernice za konservatorsko-restavratorske posege. Poleg navedenega vključuje raziskava še zgodovinski pregled razvoja knjižnih vezav, razčlenjeno analizo posameznih strukturnih elementov na slovenskih srednjeveških vezavah, sintezno predstavitev posameznih struktur, tehnik vezanja in materialov na ohranjenih srednjeveških vezavah, ki so hranjene v slovenskih javnih arhivih in knjižnicah, slovar specifičnih strokovnih izrazov v povezavi z vezavo kot segmentom knjige in katalog vseh analiziranih vezav, ki vsebuje razvid ugotovljivih podatkov, skice, grafične odtise in fotografije.

TATJANA STIBILJ,

UDK 791.44(497.4)"1918/-"

višja svetovalka, arhivistka, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

SLOVENSKI DOKUMENTARNI FILM SKOZI POLITIKO, Z VIDIKI PROPAGANDE V LETIH 1945-1950

Na Slovenskem so se med obema vojujama s filmskim snemanjem okvarjali le redki posamezniki, med njimi najpomembneje Veličan Bešter, Metod Badjura, Božidar Jakac in Josip Pogačnik. Med NOB so večino dokumentarnega filmskega gradiva na Slovenskem posneli partizanski snemalci. Že pred koncem vojne so z ustanovitvijo Oddelka za kinematografijo v okviru Prosvetnega odseka SNOS nastali prvi organizacijski zametki povojne slovenske kinematografije.

Po osvoboditvi je nagel razvoj privedel do ustanovitve državnega podjetja za proizvodnjo filmov "Triglavfilm". To podjetje je bilo, zadolženo za proizvodnjo umetniških, dokumentarnih in kulturnih filmov ter filmskega Obzornika. Posebne napore je od filmske proizvodnje zahteval petletni plan. Vedno večje zahteve, zlasti po ideološki plati, je pred dokumentarni film postavljala socialistični družbeni sistem. Uvedba socialističnega samoupravljanja pa je privedla do širših organizacijskih sprememb na področju slovenske kinematografije.

JOŽE SUHADOLNIK,

UDK 681.3.06:930.25

arhivski svetovalec, Zgodovinski arhiv Ljubljana,
Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

RAČUNALNIŠKA PROGRAMA ZA POPISOVANJE IN SKENIRANJE GRADBENIH NAČRTOV IN FOTOGRAFSKEGA GRADIVA

Avtor v članku predstavlja dva nova računalniška programa za popisovanje in skeniranje gradbenih načrtov in fotografskega arhivskega gradiva. Sta prva tovrstna programa (v Accessu) v Sloveniji in sta nastala v sodelovanju zgodovinskega arhiva Ljubljana ter Mikrofilma d.o.o. Ljubljana. Vsebudeta mednarodne arhivske in muzejske standarde, elemente popisovanja ter dosedanjo arhivistično in muzejsko prakso dokumentiranja kulturne dediščine. Njun namen je končati sedanjo prakso neposrednega fizičnega stika z arhivskim in muzejskim gradivom, zato pa pomujata oziroma omogočata hiter vpogled in pregledovanje občutljivega originalnega gradiva in podatkov ter računalniški izpis skeniranih posnetkov, namenjena sta raziskovalcem in drugim uporabnikom.

Program za popisovanje in skeniranje je v dodelavi predvsem zaradi postopka nameravanega skeniranja mikrofilmskih načrtov in kart.

BRANE KNEHTL,direktor podjetja Mikrofilm Ljubljana d.o.o.,
Šmartinska 28, SI-1000 Ljubljana

UDK 681.3.06:930.25

**MODIFIKACIJA RAČUNALNIŠKEGA PROGRAMA ZA POPISOVANJE IN SKENIRANJE
FOTOGRAFSKEGA GRADIVA**

Avtor v prispevku v šestnajstih prilogah prikaže, opiše in razloži posamezne korake odpiranja slikovnih aplikacij programa.

STANKA GRKMAN,restavratorka-konservatorica, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 025.7

KONSERVIRANJE IN RESTAVRIRANJE MATIČNIH KNJIG ŽUPNIJE KORTE

V letu 1998 smo začeli konservatorska dela na hudo poškodovanih matičnih knjigah v lasti župnije Korte nad Izolo. Knjige so bile tako poškodovane, da uporaba ni bila mogoča. Konservatorsko-restavratorski postopki so bili zaradi močno preperelih listov izjemno zahtevni in dolgotrajni. Za restavriranje tega gradiva smo postopek restavriranja izpopolnili s strojem za dolivanje celulozne pulpe. Natančno je opisan konservatorsko-restavratorski postopek pri knjigah Status Animarum iz 19. stoletja in pri Krstni knjigi 1816-1855.

IGNACIJ VOJE,

dr., redni profesor v pokoju, Pražakova 14, SI-1000 Ljubljana

UDK 930.253.4:94(453.1)

POROČILO MARŠALA SCHULLENBURGA DOŽU BENEŠKE REPUBLIKE O TURŠKI NEVARNOSTI

V prispevku avtor oriše uspešno vključitev Eme Umek v pedagoški proces na Oddelku za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani v okviru predmeta Arhivistika in proseminarja. Ema Umek je kot odlična poznavalka dunajskih arhivov in njihovih fondov nesebično dajala koristne nasvete številnim raziskovalcem zgodovinarjem za delo v teh arhivih. Tudi avtor prispevka je dobil od nje več zelo uporabnih signatur za delo v Kriegsarchivu na Dunaju. Tako je našel na zanimiv in doslej neznan dokument, ki prikazuje, kako so na turško nevarnost gledali nekateri vojaški strokovnjaki v 18. stoletju. Predstavljeni dokument je izvleček poročila maršala Schullenburga beneškemu dožu. Poročilo le-to je v italijanščini, je pisano v zvezi z obraubo Istre in samih Benetk pred turškimi napadom. V njem je prikazana življenska pot Johanna Mathie Schulleburga, rojenega leta 1661 v Emdnu na Saškem. Ko se je Schullenburg odločil za vojaško kariero, se je bojeval na raznih bojiščih v Evropi. Po priporočilu princa Evgena Savojskega je leta 1715 prevzel poveljstvo nad beneško vojsko. Zaslužen je za obrambo otoka Krfa pred turško zasedbo, s čimer je preprečil nadaljnje prodiranje Turkov v jadranski prostor. Beneški republiki je ostal zvest do smrti. Umrl je leta 1747 v Veroni. V spomenici, naslovljeni na beneškega doža, ki jo avtor predstavi v prirejenem slovenskem prevodu, Schullenburg svetuje, da bi morali utrditi puljsko luko, eno najboljših obrambnih točk v Istri. S tem bi zavarovali beneško posest v Istri pred napadi Turkov in Avstrijcev ter preprečili napad Turkov na same Benetke. Z objavo tega dokumenta namerava avtor opozoriti na bogato Schullenburgovo zapuščino, ki jo hranijo v državnem arhivu v Benetkah.

BORIS GOLEC,
mag., Kolajbova 21a, SI-1000 Ljubljana

UDK 929.53(497.4)"17"

SLOVENICA IZ PRVE POLOVICE 18. STOLETJA V METLIŠKI POROČNI MATICI IN LJUBLJANSKI OKLICNI KNJIGI

Prispevek obravnava dva obsežnejša primera kontinuiranega zapisovanja v slovenščini, nastala v 18. stoletju v dveh kranjskih mestih, Metliki in Ljubljani. Ob sicer različni namembnosti ter še posebej kvalitativni vsebinski in jezikovni vrednosti zapisov ju poleg časovne bližine in sorodnega okolja nastanka povezuje predmet zapisa; sklepanje zakonske zveze - oklic oziroma sama poroka - v mestni župniji. Gre za 74 slovenskih vpisov porok iz let 1716-1719 v metliški poročni matični knjigi ter za povsem slovensko pisano oklicno knjigo ljubljanske stolne župnije 1737-1759 s približno tisoč dvesto oklici. Zlasti oklicna knjiga je izjemno bogat vira za raziskovanje mestne toponomastike, socialne strukture poročencev, odražene v načinih njihovega uaslavljanja, ter živega poimenovanja poklicev in poklicnih dejavnosti, pri katerih gre še v veliki meri za adaptirane nemške izraze. Gledano v celoti imamo pred seboj precej zvesto podobo zapisanega slovenskega mestnega govora, posredovanega iz duhovniških ust najširši javnosti.

MATEVŽ KOŠIR,
mag., svetovalec direktorja, Arhiv Republike Slovenije,
Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 342.51(497.4)"15"

STANOVSKI POVERJENIKI IN STANOVSKI ODBOR TER INSTRUKCIJI ZA POVERJENIKE IZ LET 1540 IN 1542

Avtor predstavlja upravno strukturo najpomembnejših uradov kranjskih deželnih stanov. Prvič se je taka struktura na Kranjskem pojavila leta 1519, dokončno pa se je ustalila leta 1540. Osrednji izvršilni organ deželnih stanov so bili poverjeniki - "Verordnete", teh je bilo od tri do šest. Poleg njih so stanovi poznali še dvoje posvetovalnih organov, mali (12 deželanov) in veliki odbor - "Ausschluss" (25 deželanov). Omenjena odbora sta zasedala občasno, navadno po štirikrat na leto, v nujnih primerih pa tudi večkrat. V velikem in malem odboru so bile zastopane vse štiri stanovske kurije (prelati, gospodje, vitezi in deželnoknežja mesta), med poverjeniki pa se stanovi tega načela niso držali dosledno. Mali odbor so sestavljali štirje prelati, štirje gospodi, trije vitezi in en član iz klopi deželnoknežjih mest; v velikem odboru je bilo pet prelatov, osem gospodov, devet vitezov in trije člani iz klopi deželnoknežjih mest. V članku sta predstavljeni tudi prvi dve instrukciji za poverjenike iz let 1540 in 1542.

DANICA BOŽIČ BUZANČIĆ,

UDK 94(497.4 Metlika)"17/18"
94(497.5)"17/18"

dr., znanstvena svetovalka v pokojju, Državni arhiv Split,
Glagoljaška 18, 21000 Split, Hrvatska

IVAN PETAR MARCII-MARKIĆ: NJEGOVO DELOVANJE S POSEBNIM POUČENJEM NA ODKUPU GROFIJE METLIKA, NJEGOVA OPOROKA IN POGODBA O ODKUPU OMENJENE GROFIJE

Članek prinaša podatke o članih družine Marchi-Markiće iz Splita predvsem o Ivanu Petru (1663-1733). Pripoveduje o Petrovih načrtih za osvoboditev južnih Slovanov in predvsem hrvaških krajev od Turkov, med drugim prinaša podatke o ustanovitvi utrdbe in vasi Maslenice na otoku Šolta. Posebej je poudarjen njegov poskus odkupa grofije Metlika na Kranjskem, ki je bila takrat v lasti zagrebškega kapitlja. Priložena je Marchijevo oporočno in Pogodba z zagrebškim kapitljem o odkupu Metlike.

DRAGO TRPIN,

direktor Pokrajinskega arhiva Nova Gorica, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici,
Trg Edvarda Kardelja 3, SI-5000 Nova Gorica

UDK 347.236(497.4-15)*11/18*

URBARJI ZA GOSPOSTVO TOLMIN

Tolminska je verjetno prišla v posest oglejskega patriarhata v 11. stoletju. Ob koncu 14. stoletja je bila zastavljena Čedadu, posredno pa skupini mestnih plemičev z nazivom konzorti. Ti so tolminsko posest obdržali tudi v obdobju beneške oblasti in nato pod Avstrijei, s prekinitvijo v obdobju avstrijsko-beneške vojne, vse do začetka 17. stoletja. Sledili so Dornbergi, Breunerji in nato dvesto let Coroniniji.

Gospodstvo je obsegalo precejšnji del Gornjega Posočja, porečja Idrijec in Bače. Okrog leta 1600 je bila izločena Idrija, priključene pa so bile vasi zahodno od Kobarida. Sprva se je gospodstvo - gastaldija - delilo na (večje) upravne enote dekanije, pozneje pa se omenjajo le (manjše) župe, ki so imele tudi samoupravno funkcijo.

V obdobju do odprave fevdalizma sredi 19. stoletja je za potrebe uprave nastalo veliko urbarjev in urbarialnih registrov. Do danes se jih je ohranilo več kot 50, največ iz obdobja grofov Coroninjev. Hranijo jih arhivi v Gorici, Ljubljani, Gradcu in Trstu.

ANDREJ STUDEN,

dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino,
Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

UDK 930.253.4:312(497.4 Lj.)*1857/1931*

POPISI PREBIVALSTVA - NEIZMERNO VELIK ZAKLAD ZGODOVINSKEGA ARHIVA LJUBLJANA

Avtor v prispevku predstavlja arhivsko gradivo neprecenljive vrednosti - v izvirniku ohranjene popisnice prebivalstva Ljubljane za leta 1830 in z dopolnitvami do začetka 50. let, 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1928 in 1931. Gradivo hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana. Avtor opriše poglobljene značilnosti popisov in opozori na razlike med posameznimi popisi.

IVAN NEMANIČ,

vodja Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije v pokoju,
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

UDK 930.253:778.25(Jakac B.)

DIAPOZITIVI BOŽIDARJA JAKCA - NACIONALNA IN SVETOVNA KULTURNA DEDIŠČINA (1946-1989)

Članek pripoveduje o zbirki diapozitivov slikarja Božidarja Jakea v Arhivu Republike Slovenije, ki jih je posnel v letih 1946-1989 na svojih popotovanjih doma in v tujini. Jakac je prepotoval večino evropskih držav, od Italije do Norveške in Sovjetske zveze, napolnil se je tudi v Indijo. Dvakrat je obiskal združene države Amerike in se v mestih od New Yorka, Clevelanda do San Franciscia in Los Angelesa srečal s številnimi slovenskimi izseljenci. Jakčevi fotografski posnetki prikazujejo zlasti srečanja s številnimi umetniki - glasbeniki, slikarji, kiparji - ter njihove razstave in razstave avtorja fotografij. Božidarja Jakea je pritegnilo veliko motivov iz narave. Posnel je mnoga mesta doma in v tujini, pomembne dogodke, znamenite osebnosti, zato imajo njegovi fotografski posnetki veliko dokumentarno vrednost.

METKA BUKOŠEK,

arhivska svetovalka, Zgodovinski arhiv v Celju,
Trg celjskih knezov 10, SI-3000 Celje

UDK 930.253.4:352(497.4)*18*

FONDI OKRAJNIIH GLAVARSTEV IN SRESKIH NAČELSTEV, KI JIH HRANI ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

Do leta 1848 uprava ni bila v rokah organov, ki bi jih postavljala in plačevala država. Po tem letu država dosledno izvede organizacijo državnega aparata in loči upravo od sodstva. Kot najnižjo stopnjo državne politične oblasti uvede okrajna glavarstva. Zgodovinski arhiv v Celju hrani samo tri fonde okrajnih glavarstev (Brežice, Celje, Laško), štirje (Šmarje pri Jelšah, Slovenske Konjice, Gornji grad, Krško) pa so izgubljeni. Najbolje je ohranjen fond okrajnega glavarstva Brežice. Vsi so urejeni tematsko, v okviru tematske ureditve pa kronološko. Del gradiva okrajnih glavarstev hrani deželni arhiv v Gradcu.

BOŽO OTOREPEČ,

dr., redni profesor in znanstveni svetnik v pokaju,

Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana

UDK 930.253.4:912(497.4 Lj.)

NEZNANI NAČRTI LJUBLJANE IZ LETA 1816 V DUNAJSKI ALBERTINI

Avtor obravnava doslej neznane načrte mesta Ljubljane iz leta 1816, ki jih hrani Albertina na Dunaju. Načrti so delo A. Schaffneratha, Johanna Bapt. Auerbergerja in Alojza Babnika.

HEDVIKA ZDOVC,

arhivska svetovalka, Zgodovinski arhiv v Celju,

Trg celjskih knezov 10, SI-3000 Celje

UDK 930.251:025.85

ODLOK DEŽELNEGA NAMESTNIŠTVA V GRADCU ZA OHRANITEV IN HRAMBO CEHOVSKIH ARHIVALIJ LETA 1914

Kako ravnati z arhivalijami cehov, registraturnimi in arhivskimi akti, predmeti, ki so sodili k dediščini in so imeli veliko zgodovinsko, znanstveno in kulturno, pa tudi uporabno vrednost, je opozarjala deželna oblast že v 19. stoletju. Kljub temu je konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja nastala vprašanje kako ohraniti cehovske arhivalije in predmete. Velik del cehovskih arhivalij so še vedno hranila združna predstojništva, ali pa so bile le-te v rokah privatnih oseb. Po večini so bile slabo hranjene, nad njimi ni bilo ustreznega nadzora. S tem je bilo dragocnim arhivalijam skozi leta povzročeno velika škoda, zato je deželno namestništvo z več odloki od političnih oblasti nižje instance zahtevalo, naj zaščitijo in varovajo arhivalij na terenu posvetijo večjo pozornost. Tako je deželno namestništvo tudi v odloki z dne 23. julija 1914 predlagalo, da naj nova nastale strokovne zadruge predajo cehovske arhivalije v hrambo štajerskemu deželnemu arhivu v Gradcu. V primeru, da zadruge arhivalij niso želele predati, so od njih zahtevali, da jih hranijo v primernejem stalnem, protipožarnem in suhem prostoru. Obenem je bilo treba izdelati inventar arhivalij in ga ob vsaki menjavi zadružnih predstavnikov natameno preveriti. Drugi izvod inventarja je bilo treba predložiti obrtni oblasti I. instance, inventarni prepis pa se je prenesel tudi v zbirko pri politični oblasti I. instance.

IRENA LAČEN BENEDIČIČ,

kustasinja, Muzej Jesenice, Cesta Franceta Prešerna 45, SI-4270 Jesenice

UDK 930.253.4:929 Cerar D.

OSEBNI FOND DRAGA CERARJA

Avtorica predstavlja osebni fond Draga Cerarja, ki ga hrani Muzej na Jesenicah. Cerar, Ljubljčan, ki danes živi na Bledu, je večino svojega življenja delal za jeseniško železarno. Še posebej je pomemben kot konstruktor plavžev.

NATAŠA BUDNA KODRIČ,

arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

UDK 930.253.4:821.163.6

"JEPRŠKI UČITELJ" SIMONA JENKA V ARHIVSKEM GRADIVU ZGODOVINSKEGA ARHIVA LJUBLJANA

V opombah Jenkovih zbranih del (DZS 1965) je navedena, da je glavni junak njegove zgodbe jeprški učitelj mogoče eden izmed učiteljev smledniške ljudske šole v katero je prva leta šolanja zahajal tudi Jenko. Po gradivu, ki ga hranimo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, predvsem na podlagi šolske kronike, ki seže nazaj do leta 1821, tega ni mogoče dokazati. Morda je avtor nekatere značajске lastnosti učitelja - pijanca in loterista - res dobil pri kakem sodobniku, v celoti pa je zgodba verjetno le farsa, ki kaže na slabo stanje učiteljstva v tedanji dobi.

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Glavni trg 7
telefon: (062) 228-500, 2285-024
telefaks: (062) 222564
E-pošta: Pavhmk@ext.uai-uh.si,
uodlau: 222-143

Enota za koroško območje

2390 Ravne na Karaškem, Na grada 1
telefon: (0602) 25-529

Enota za pomursko območje

9220 Lendava, Kovačeva ulica 28
telefon: (069) 75-844

Mednarodni inštitut arhivskih znanosti

2000 Maribor, Glavni trg 6
telefon: (062) 28-622
telefaks: (062) 222-564
E-pošta: iias@ext.uai-uh.si

ŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Karaška cesta 1
telefon: (062) 27-690
telefaks: (062) 223092

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI

5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 3
telefon: (065) 27-737, 27-564
Telefaks: (065) 27738
E-pošta: paug@guest.uct.ac.za

ZGODOVINSKI ARHIV V PTUJU

2250 Ptuj, Muzejski trg 1
telefon: (062) 771-619
telefaks: (062) 778284

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

1127 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p.p. 21
telefon: (061) 2414-200
telefaks: (061) 2414269
E-pošta: Ars@gov.si
E-pošta: Vladimir.Zumer@gov.si

Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo I

1000 Ljubljana, Lihartova 3a
telefon in telefaks: (061) 322-490

Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II

1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
telefon: (061) 1256-152

Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo III

1000 Ljubljana, Lihartova 3a
telefon: (061) 1328-108

Arhivski center za strokovni razvoj

1000 Ljubljana, Zvezdarska 1
telefon: (061) 2414-200, 2414-214
telefaks: (061) 2414269
E-pošta: Ars@gov.si

**ZGODOVINSKI ARHIV IN MUZEJ
UNIVERZE V LJUBLJANI**

1000 Ljubljana, Kongresni trg 12
telefon: (061) 1254-055
telefaks: (061) 1254053
1000 Ljubljana, Kongresni trg 12

